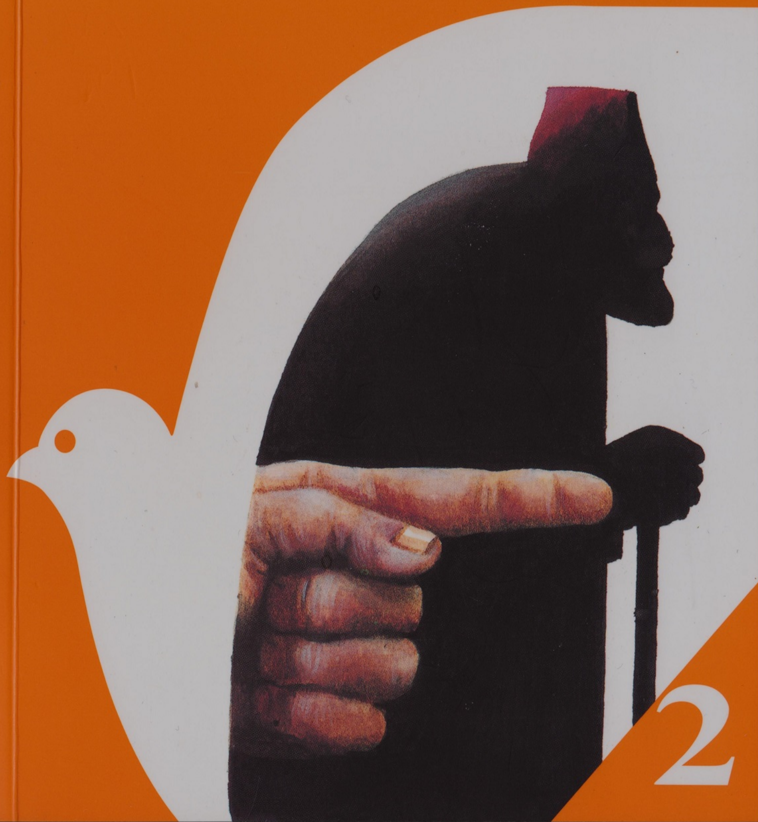
HASAN İZZETTİN DİNAMO

KUTSAL BARIŞ

ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI SONRASININ GERÇEK HİKAYESİ

Kurucusu
KEMAL KARATEKİN

TEKİN YAYINEVİ

HASAN İZZETTİN DİNAMO
KUTSAL BARIŞ / İkinci Kitap

Roman

Kapak Tasarım
ERKAL YAVİ

Redaktör
KEMAL KUTU

Basım
Nisan 2007

Baskı ve Cilt
Yaylacık Matbaası
Litros Yolu, Fatih Sanayi Sitesi, No: 12
Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 567 80 03

www.hasanizzettindinamo.com

TEKİN YAYIN DAĞITIM SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Ankara Cad. Konak Han 43
Cağaloğlu - İstanbul
Tel: (0212) 527 69 69 - 512 59 84 Fax: (0212) 511 11 22
http:// www.tekinyayinevi.com
E-posta: info@tekinyayinevi.com

ISBN: 975-478-005-6 (Tak. No.)
ISBN: 975-478-007-2 (2. Cilt)

Hasan İzzettin Dinamo

KUTSAL BARIŞ

ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI SONRASININ GERÇEK HİKÂYESİ

İkinci Kitap

TEKİN YAYINEVİ

BALAYI GEZİSİ

— Arkadaşlar! Bunda başarı kazanmak için aydın sınıfla halkın düşünüş ve erekleri arasında bir uygunluk olmalıdır! Yani, aydın sınıfın halka öğreteceği ülküler, halkın ruh ve vicdanından alınmış olmalı. Oysa, bizde böyle mi olmuştur? O aydınların öğretileri ulusumuzun ruhlarının derinliklerinden alınmış ülküler midir?

Kuşkusuz, hayır! Aydınlarımız içinde çok iyi düşünenler vardır. Ancak genel olarak şu yanılgımız da vardır ki araştırmalarımıza temel olarak çok kez kendi özelliklerimizi ve gereksinimlerimizi almayız. Aydınlarımız, belki bütün dünyayı, bütün öbür ulusları tanır; ancak kendimizi bilmeyiz.

Aydınlarımız, ulusumuzu en mutlu ulus yapalım, derler. Ancak, düşünmeliyiz ki böyle bir kuram hiçbir dönemde başarı kazanmış değildir. Bir ulus için mutluluk olan bir şey, başka bir ulus için felaket olabilir. Aynı neden ve koşullar, birini mutlu ettiği halde öbürünü mutsuz edebilir. Bundan dolayı bu ulusa gideceği yolu gösterirken dünyanın her türlü biliminden, keşiflerinden, ilerlemelerinden yararlanalım; ancak, unutmayalım ki asıl temeli kendi içimizden çıkarmak zorundayız. Ulusumuzun tarihini, ruhunu, geleneklerini sağlam bir bakışla görmekteyiz. Doğrusunu söyleyelim ki hâlâ ve hâlâ aydınlarımızın gençleri arasında halk katına uygunluk gerçekleşmiş değildir. Ülkeyi kurtarmak uğruna bu iki düşünüş arasındaki ayrılığı durdurmak, yürümeye başlamadan önce bu iki düşünüş arasındaki uygunluğu yaratmak gerekir. Bunun için de biraz halk kütlesinin yürümesini çabuklaştırması, biraz da aydınların çok hızlı gitmeleri gerekir. Ne var ki halka yaklaşmak ve halkla kaynaşmak daha çok aydınlara düşen bir ödevdir.

Gençlerimiz ve aydınlarımız neden yürüdüklerini ve ne yapacaklarını önce kendi kafalarında iyice kararlaştırmalı, onları halkça iyice sindirilir bir duruma getirmeli, onları, ondan sonra ortaya atmalıdır. Ben, çok umutluyum ki gençlerimiz bunu yapacak kerte yetişkindir. Biliyorum ki yaşlılarımız gibi gençlerimizin de görgüleri vardır. Şundan ki ulusumuzun yakın yıllara ilişkin gördüğü acı dersler, yakın yılların en yoğun olayları ile doygun oluşu, çağımız gençlerini eski dönemlerin yaşlıları kertesinde ve belki onlardan daha çok olayların tanığı, bundan dolayı da yaşlılar kertesinde görgülü yaptı. Herhangi bir gencimiz yaşadığı dönemin belki üç katı oranında olaylara tanık olduğundan, her gencimiz üç kat yaş sahibi bilebilir, onları da yaşlılar gibi görgülü sayabiliriz. Gençlerimizin gördükleri bu görgülerden yararlanarak, eylemci, ülkeye yararlı ve inançla yüklü olarak görevlerini hakkıyla yapacaklarına güveniyorum.

Arkadaşlar! Bizim halkımız çok temiz yürekli, çok soylu ruhlu, ilerlemeye çok yetenekli bir halktır. Bu halk, eğer bir kez karşılarındakinin içten olarak kendilerine yararlı olduklarına inanırsa, her türlü davranışı hemen benimsemeye hazırdır. Bundan dolayı, gençlerin her şeyden önce ulusa güven vermeleri gerekir. Bu yüzden, ülkümüzü açıkça belirtmeliyiz. Onu inançla duymalı, onu dirençle izlemeliyiz. Kişisel çıkarlarımızdan, hasis isteklerimizden ayrılmayı, ancak böyle canlı ve alevli bir ülkü sayesinde başaracağız. Gençlerin, kardeşleriyle, babalarıyla, görgü görmüş yaşlılarıyla, İslâmlığın ruhunu bilen gerçek bilginleriyle birlikte çalışmalarında başarıya ulaşacağı açıktır.

Ancak bütün iyi niyetlere, gösterilen bütün dirence, kararlılık ve sağlamlığa, gösterilen bütün birlikte dayanışmaya bakmadan, yine en güzel, en uygun, en doğru düşünüşleri ve ülküleri bozmaya çalışacak insanlara rastlanacaktır. Öylelerine karşı bütün ulus bireyleri çok şiddetli karşılıkta bulunmalıdır. Hepimiz için öylelerine karşı ezici bir birlik halinde görünmekliğimiz, en zorunlu bir vicdan ödevidir.

Şundan ki bu işte karıştırıcılık yapacak insanlara hoşgörü göstermek, yüksek kalplilikte bulunmak, terbiye işi değil, belki

bir ulusun mutluluğuna, onuruna, namusuna göz dikmiş insanlara hoşgörüdür ki hiçbir zaman, hiçbir birey buna göz yumamaz. Hiç kimse buna göz yummak hakkına sahip değildir ve siz de olmamalısınız.

Arkadaşlar! Bir ulusun namuslu bir varlık, saygıdeğer bir mevki sahibi olması için o ulusun yalnız bilgin ve üstün tekniğe sahip olması yetmez! Her bilimin, her şeyin üstünde bir özelliğe sahip olması gerekir ki o da ulusun belirli ve olumlu bir karaktere sahip bulunmasıdır. Böyle bir karakteri olmayan bireyler, böyle bireylerden kurulu uluslar, hiçbir dakika gerçek bir devlet kuramazlar. Böyle uluslar, birer bozgunculuk ocağı olurlar. Benim bildiğime göre, ülkemizde çok yıllardan beri açılmış ve şimdi de kutlu ateşlerle yanan ve alevi her bağlı olanın yüreğiyle vicdanını aydınlatan Türkocakları'nın temel amacı, ulusa böyle olumlu bir karakter vermektir. Türkocakları, ulusun kültürü üzerinde önemli etkiler yapmalıdır. Zaten bunu yapıyorlar ve daha çok da yapacaklardır. Biz, milliyet düşüncelerini uygulamakta çok gecikmiş ve çok savsaklamış bir ulusuz. Bunun zararlarını çok çalışmakla kapamaya uğraşmalıyız.

Bilirsiniz ki milliyet kuramını, milliyet ülküsünü eritmeye çalışan görüşlerin dünya üzerinde uygulama yeteneği bulunamamıştır. Şundan ki tarih, olaylar, gözlemler, hep insanlarla uluslar arasında, hep milliyetin egemen olduğunu göstermiştir. Milliyet ilkesine karşı olan, büyük ölçüde eylemci denemelere bakmadan yine ulus duygusunun öldürülemediği ve yine güçlü olarak yaşadığı görülmektedir.

Özellikle, bizim ulusumuz, milliyetini unutuşunun çok acı cezalarını gördü. Osmanlı İmparatorluğu içindeki çeşitli uluslar, hep ulusal inanışlara sarılarak, milliyet ülküsünün gücüyle kendilerini kurtardılar. Biz, ne olduğumuzu, onlardan ayrı ve onlara yabancı bir ulus olduğumuzu, sopayla içlerinden kovulunca anladık. Gücümüzün zayıfladığı anda bizi aşağıladılar; küçük gördüler. Anladık ki suçumuz, kendimizi unutmaklığımızmış. Dünyanın bize saygı göstermesini istiyorsak, önce bizim benliğimize ve ulusumuza bu saygıyı, duygu, düşünce ve davranışla göstere-

lim. Bilelim ki ulus benliğini bulmayan uluslar, başka ulusların avlarıdır.

Ulusal varlığımıza dost olmayanlara dost olmayalım. Böylelerine karşı bir Türk şairinin dediği gibi (Karşı duvardaki levhayı gösterdi), «*Türk'üm ve düşmanım sana, kalsam da bir kişi!*» diyelim. Düşmanlarımıza bu gerçeği söylediğimiz gün, kanımıza (kanaat), ülkümüze ve geleceğimize yan bakan her bireyi düşman saydığımız gün, ulusal benliğe uzanacak her eli şiddetle kırdığımız, ulusun önüne dikilecek her engeli hemen devirdiğimiz gün, gerçek kurtuluşa ulaşacağız. Ve sizler gibi aydın, kararlı, inançlı gençler sayesinde, bu kurtuluşa ulaşacağımıza güvenebiliriz.

Bu sırada Türkocağı üyelerinden Operatör Eyüp Sabri, ona şöyle bir soru sordu:

— Ulusumuzun devrimine karşı gelen ve kendini din yolunu aydınlatmakla görevli sayan bir sınıf var. Bu sınıfa karşı ne gibi çözümler alınmıştır?

Mustafa Kemal, şu karşılığı verdi:

— Bu soruyu soran arkadaşımızı müsaadenizle bir noktada eleştireceğim. Soruları önemlidir. Ancak, yeterli ölçüde açık ve belirli değildir. Önce soruyorum. Bu soruyu sorarken, bu kuşkulu bulutlar neden gereksendi? Bu sorudan söz ederken, kapalı olmanın nedeni nedir? Biz, bir şeyi vicdanca iyi yaptığımıza, sözlerimizin gerçek olduğuna inanmışsak ondan olduğu gibi açık, aydınlık, ikircik ve kuşkudan uzak olarak söz etmeliyiz. Ben, kendilerinin sorularını açıklayayım: Buyurdular ki bu ulus esasen her şeye yeteneklidir. Ancak, bir takım insanlar vardır ki doğruyu kavrayacak kerte gelişmiş değildir. Bu nedenle halkın saf durumundan yararlanarak, halka zararlı düşünceler vererek, halk için baştan çıkarıcı durumunda kalabilirler. Bunlara karşı çözüm var mıdır? Eğer soru böyle sorulmuş olsaydı, işte burada hazır bulunanlar içinde çeşitli işlerde bulunan arkadaşlar var; tüccar var, din bilginleri var; başka mesleklerden ve sınıflardan kişiler var. Kuşkusuz, hepimiz aynı kanıda olduğumuzu söylerdik.

Her şeyden önce şunu en ilkel din doğrusu olarak bilelim ki bizim dinimizde özel bir sınıf yoktur. Rahipliği iteleyen bu din,

tekeli ve ayrıcalığı benimsemez. Örneğin, din bilginlerini alalım: Halkı aydınlatma görevi, mutlaka onlara özgü olmadıktan başka dinimiz de bunu kesin olarak yasaklar. O halde biz diyemeyiz ki bizde özel bir sınıf vardır. Başkaları, halkı aydınlatma hakkından yoksundur. Eğer böyle düşünürsek, suç bizde, bizim bilgisizliğimizdedir. Hoca olmak için, yani din doğrularını halka aşılamak için, kesinlikle, din bilgini kılığı gerekmez. Bizim yüce dinimiz, bir Müslüman'a halka yöneltmeyi farz kılıyor ve her Müslüman, ümmeti aydın kılma ile görevlidir.

Efendiler! Bu düşünceyi daha düzeltmek isterim! Ulusumuzun içinde gerçek din bilginleri, onların içinde de ulusumuzun hakkıyla övünebileceği kişiler vardır. Ancak, bunlara karşılık, bilim giyneği altında, gerçek bilimden uzak, gereğince öğrenim görmemiş, bilim yolunda yeterince ilerleyememiş hoca kılıklı bilgisizler de vardır. Bunların ikisini birbirine karıştırmamalıyız.

Yolculuklarımda, birçok gerçek aydın din bilginlerimizle görüştüm. Onları, en yeni bilim eğitimi görmüş, sanki Avrupa'da okumuş bir düzeyde gördüm. İslâmlığın ruhunu ve doğrularını bilen bilginlerimizin hepsi bu olgunluk kertesindedirler. Bu gibi bilginlerimizin karşısında inançsız ve hain bilginler de vardır; ancak, bunları onlarla karıştırmamalıdır.

Efendiler! Gerçek din bilginleriyle dine zararlı olanların birbirine karıştırılması, Emeviler zamanında başlamıştır! Hazreti Peygamber'in yaşadığı çağlarda onun ölümünden sonra Dört Halife döneminde, hep, doğrudan doğruya Peygamber'in kılavuzluğu ile, İslâm olan, Dört Halife'nin uyarmalarıyla kurtuluşta bulunan ümmet arasında, duru, yürekten gelen yüce bir birlik duygusu vardı. Muaviye ile Hazreti Ali karşı karşıya geldiler. Sıffin olayında Muaviye'nin askerleri Kur'an-ı Kerim'i mızraklarına diktiler ve Hazreti Ali'nin Ordusu'nda böylece bir ikircilik meydana getirdiler. İşte, o zaman Ordu'ya fesat, İslâmlar arasına da düşmanlık duygusu girdi. O zaman, hak olan Kur'an, haksızlığı kabule araç yapıldı. En müstebit Hükümdarlardan olan Muaviye'nin nasıl bir düzen sonucunda Halifelik sıfatını takındığını biliyorsunuz. Ondan sonra, bütün müstebit hükümdarlar, hep dini

kendilerine alet edindiler. İstibdat ve tutkularını destekletmek için hep din bilginlerine başvurdular. Gerçek din bilginleri, dini bütün olan bilginler, hiçbir zaman bu müstebit taçlılara baş eğmediler. Onların buyruklarını dinlemediler, tehditlerinden korkmadılar. Bu gibi din bilginleri, kamçılar altında dövüldü; ülkelerinden sürüldü; zindanlarda çürütüldü; darağaçlarında asıldı. Ancak, onlar yine o Hükümdarların keyfine dini alet etmediler. Gerçekte bilgin olmamakla birlikte salt o kılıkta bulunduklarından dolayı bilgin sanılan, çıkarlarına düşkün, hırslı ve inançsız bir takım hocalar da vardır. Hükümdarlar, işte bunları ele aldılar. Ve işte, bunlar, «Dine uygundur!» diye fetvalar verdiler. Gerektikçe yanlış hadisler bile uydurmaktan çekinmediler. İşte, o tarihten beri saltanat tahtında oturan, saraylarda yaşayan, kendilerine Halife adını veren müstebit Hükümdarlar, bu gibi hoca kılıklı ıskatçılara iltifat ettiler ve onları korudular. Gerçek ve inançlı din bilginleri her zaman ve her dönemde onların dışında kaldı. Üç buçuk, dört yıl ötesine dek yaşayan Osmanlı Hükümdarları da aynı şeyleri yapmışlar, aynı oyunlardan yararlanmışlardı. Osmanlı tarihinden bu yolda uzun örnekler almak gereksizdir. Son Osmanlı Hükümdarı Vahidettin'in davranışları gözünüzün önündedir. Onun buyruğuyladır ki bile bile ölüme götürülen ulusu kurtarmak isteyenler asi sayıldılar. Onun buyruğuyla ulusla yurdu kurtarmak uğruna kan döken sevgili ordumuzun eşkıya sürüsü olduğuna ilişkin fetvalar veren din bilgini kılıklı insanlar çıktı. Onlar, bu fetvaları Yunan uçaklarıyla ordumuzun içine atıyorlardı. İşte, bu noktada soruyu soran arkadaşımıza yerden göğe dek hak veririm. Din bilginleri içinde böyle hainleri koruma, alçakça davranışlarına şeri bahaneler bulmakta, din kılığı ve şeriat, sözleriyle ulusu doğru yoldan saptıran ve yanıltan din adamlarının -onlar için bu deyimi kullanmak istemem- böyle kötülüklere alet olan insanların yüzündendir ki Dört Halife'den sonra, din her zaman bir siyaset aracı, çıkar aracı, istibdat aracı yapıldı. Bu durum, Osmanlı tarihinde böyleydi. Abbasiler, Emeviler zamanında da böyleydi. Ancak, şurayı göz önüne sermek isterim ki böyle bayağı ve aşağılık düzenbazlıklarla Hükümdarlık yapan Halifeler ve

onlara dini alet yapmaya tenezzül eden sahte ve inansız bilginler, tarihte her zaman rezil olmuşlardır. Ve her zaman cezalarını görmüşlerdir. Abbasi Halifelerinin sonuncusu, biliyorsunuz ki bir Türk eliyle parçalanmıştı. Dini kendi tutkularına alet yapan Hükümdarlar, onlara yol gösteren hoca adındaki hainler, hep bu akıbete uğramışlardır. Böyle yapan Halife ve din bilginlerinin isteklerinde başarı kazanamadıklarını tarih bize sonsuz örneklerle açıklamakta ve ispatlamaktadır. Artık, bu ulus, ne böyle Hükümdarlar, ne de böyle din bilginleri görmeye katlanamaz. Artık kimse, öyle hoca kılıklı sahte din bilginlerinin tezvirlerine önem verecek değildir. En bilgisiz olanlar bile o gibi adamların içyüzlerini pek iyi anlamaktadırlar. Ancak, bu hususta bütün bir güvenlik içinde olmadığımızdan bu uyanıklığı ve onlara karşı bu tiksintiyi gerçek kurtuluş anına dek bütün gücüyle hatta daha da çoğalan bir kararlılıkla korumalı ve sürdürmeliyiz. Eğer onlara karşı benden birşey anlamak isterseniz, derim ki ben kendim onların düşmanıyım. Onların kötü yollarda atacakları her adım, yalnız benim kişisel inancıma değil, yalnız benim ülkeme değil, ulusumun dirimine karşı bir kasıt, ulusumuzun yüreğine yöneltilmiş ağılı bir hançerdir. Benim ve benimle birlikte aynı düşüncede olan arkadaşlarımın yapacakları şey, kesinlikle ve kesinlikle, o adımı atanı tepelemektir.

Kuşku yok ki arkadaşlar, ulus, birçok fedakârlıkla ve birçok kan pahasına en sonunda elde ettiği yaşamın temeline kimseyi tecavüz ettirmeyecektir! Bugünkü Hükümet'in, Meclis'in, kanunların, anayasanın nitelik ve anlamı hep budur.

Sizlere, bunun da üstünde bir söz söyleyeyim. Bunu sağlayacak kanunların bulunmadığını farzetsek bile, bunu sağlayacak bir Meclis'in bulunmadığını düşünsek bile, öyle kötü adım atanlar karşısında herkes çekilse ve ben kendi başıma yalnız kalsam, yine tepeler ve yine öldürürüm.

Gazi, 21 Mart 1923 günü, Konya Kızılay Kadınlar Kolu'nun verdiği çay şöleninde, kadınlarla şu konuşmayı yaptı:

— Sayın, Hanım ve Beyefendiler! Bu dakikada Konya'nın çok seçkin ve değerli hanımlarıyla, çok saygıdeğer aydın kız kar-

deşlerimizle ve kendilerine arkadaşlık edenlerle hep bir arada bulunmaktan çok mutlu ve duyguluyum. Bize böyle içten, hoşnutluk verici, değerli dakikalar hazırlayan Konya Kızılay Kadınlar Kolu'nu kuran Hanımefendilere özel olarak teşekkürlerimi sunarım! Özellikle hemşiremiz Hanımefendi'nin, derneklerinin duygularına tercüman olarak, hakkımda söyledikleri üstün övgülere karşı minnet duymaktayım. Hanımefendi hemşiremiz, okudukları söylevle ülkemizin kırk yıldır yaşadığı yaşamı, geçirdiği dönemleri, pek değerli, pek güzel bir biçimde özetlediler. Bunu açıklamak üzere, bir sözcük dahi eklemek istemiyorum. Sözlerini böylece benimseyerek destekledikten sonra şunu da ekliyeyim ki Kızılay Derneği'nin ve özellikle bu yüce dernekte pek büyük bir çalışma ile fedakârlıklarını ortaya koyan sayın hanımlarımızın askerce davranışlarda, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaştırılmasında gösterdikleri çaba ve yardımlar, orduya yapılan hizmetlerin en değerlilerinden birini oluşturmaktadır. Ordunun Başkomutanı olarak, yüksek topluluğunuza teşekkürlerimi sunarım.

Şimdiye dek olduğu gibi bundan sonra da dirençle çalışarak ülkemize daha çok hizmetler yapacağınıza güveniyorum.

Hanımlar, Efendiler! Bu son yılların devrimci yaşamında, ağır fedakârlıklarla dolu mücadele yaşamında, ulusu ölümden kurtararak kurtuluşa ve bağımsızlığa götüren kararlılık ve çalışma yaşamında, ulusun her bireyinin çalışması, çabası, yardımı geçmiştir! Bu arada en çok şükranla anmak ve yinelemek gereken bir yardım vardır ki o da Anadolu kadınının, yüce, çok yüksek, çok değerli fedakârlığıdır. Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir ulusunda, Anadolu köylü kadınının üstünde kadın çalışması söylenemez. Dünyada hiçbir ulusun kadını, «Ben, Anadolu kadınından daha çok çalıştım, ulusumu kurtuluşa ve zafere götürmekte Anadolu kadınından daha çok çabaladım!» diyemez.

Hanımlar, Efendiler! Kadınlarımız aslında toplum yaşamında erkeklerimizle her zaman yan yana yaşadılar. Bugün değil, eskidenberi, uzun zamanlardanberi, kadınlarımız, erkeklerle baş başa, savaş yaşamında, tarım yaşamında geçim yaşamında erkekle-

rimizden yarım adım geri kalmayarak yürüdüler. Belki erkeklerimiz, ülkeyi istila eden düşmana karşı süngüleriyle düşmanın süngülerine göğüslerini germekle, düşman karşısında direndiler. Ancak, erkeklerimizin kurdukları ordunun dirim kaynaklarını kadınlarımız işletmiştir. Ülkenin varlık nedenlerini hazırlayan kadınlarımız olmuş ve kadınlarımız olmaktadır. Kimse yadsıyamaz ki bu savaşta ve ondan önceki savaşlarda, ulusun durum yeteneğini tutan hep kadınlarımızdır. Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu, keresteyi getiren, ürünü pazara götürerek paraya çeviren, aile ocaklarının dumanını tüttüren, bütün bunlarla birlikte, sırtıyla, kağnısıyla, kucağındaki yavrusuyla, yağmur demeyip sıcak demeyip cephenin cephanesini taşıyan hep onlar, hep o yüce, o fedakâr, o Tanrısal Anadolu kadınları olmuştur. Bundan dolayı, hepimiz, bu büyük ruhlu ve büyük duygulu kadınlarımızı şükran ve minnetle sonuna dek kutlayalım.

Ancak, Hanımlar ve Beyler! Hepinizce bilinir ki kadınlarımızın bunca hizmetlerine, erkeklerden hiçbir yerde geri kalmayan bunca becerilerine karşılık, düşmanlarımız ve Türk kadınının ruhunu bilmeyen yufka bakışlar, kadınlarımıza birtakım isnatlarda bulunmaktadırlar. Kadınlarımızın yaşamda durgun yaşadıklarını, bilimle, kültürle ilgileri bulunmadığını, uygar ve toplum yaşamı ile ilgili olmadıklarını, kadınlarımızın her şeyden yoksun kaldıklarını, onların Türk erkeklerince yaşamaktan, dünyadan, insanlıktan, alışverişten uzak tutulduklarını, söyleyenler vardır. Ancak gerçek durum böyle midir? Kuşkusuz ki Türk kadınını böyle görmek, Türk kadınını görmemektir. Yabancıların ve bizi düşman gözüyle görenlerin belirleyip anlattıkları kadınlar, bu yurdun öz kadını, Anadolu'nun öz Türk kadını değildir. Öyle kadınlar, bizim temel yaşamımızda ve öz ülkemizde yoktur. Türk kadınını yanlış görüp yanlış anlatanlar, özellikle büyük kentlerimizde, ileri ve uygar sanılan yerlerde birtakım Türk hanımlarının dış görünüşlerine bakarak aldanıyorlar. O kadınların dış görünüşlerini bize karşı kötü yorumlara uygun bir temel olarak alıyorlar. Ulusun genel yaşamına göre pek az sayıda olan o kadınları, onların dış görünüşlerinden çıkardıkları anlamı büyük Türk

kadınlığına mal ediyorlar. İşte, ilk düzeltilecek yanılgı ve ilk bildirilecek doğru buradadır. Dış görünüşleriyle düşmanlarımıza ve özellikle içimizdeki kötü isteklilere bilerek ve daha çok bilmeyerek haklı bir dedikodu sermayesi veren görünüşlere hepiniz biliyorsunuz ve herkes biliyor ki en çok ülkemizin en büyük kenti olan, yüzyıllarca Devlet'in merkezi ve Halifelik yeri olan İstanbul'da rastlanıyor. Düşmanlarımızın bu görünüşteki kadınlardan aldıkları sonuçlarla acı yargılar veriyorlar ve diyorlar ki:

«Türkiye, uygarlaşmış bir ülke olamaz; şundan ki halkı iki bölümden oluşmuştur, kadın ve erkek diye iki bölüme ayrılmıştır! Oysa, bir toplum, aynı ülküye bütün kadınları ve erkekleri birlikte yürümezse, ilerleyip uygarlaşmasına, teknik ve bilimce olanak ve olasılık yoktur!»

Sayın Hanımlar! Düşmanlarımızı aldatan bu dış görünüş, özellikle kadınlarımızın biçiminden, giyinişin biçimlerinden ve örtünüş biçimlerinden çıkıyor. Onların aldanmalarına yol açan bir başka nokta da yabancılarla ilişki kurabilecek durumda bulunan kadınlarımızın tutum ve davranışlarının ulusal tutum ve davranışlarımızın örneği olmayıp belki Avrupa tutum ve davranışlarının öykünmesi olarak görünmesidir. Gerçekten, ülkemizin kimi yerlerinde, en çok kentlerimizde giyiniş, biçimsiz; kılığımız, bizim olmaktan çıkmıştır. Kentlerdeki kadınlarımızın giyinişlerinde iki biçim ortaya çıkıyor. Ya çok kapalı, ya da çok açık. Bunun her ikisi de şeriatın salığı, dinin buyruğu dışındadır. Bizim dinimiz, kadını her iki aşırılığın da dışında tutmuştur.

Dinimizin salıkladığı örtünme, hem yaşama hem de erdeme uygundur. Kadınlarımız, şeriatın salığı, dinin buyruğu gereğince örtünselerdi, ne o kerte açılacaklardı, ne de o kerte örtüneceklerdi. Şeriata uygun örtünme, kadınlar için güçlük vermeyecek, kadınların toplum yaşamında, iktisat yaşamında, gündelik yaşamda, erkeklerle işbirliği etmesine engel olmayacak basit bir biçimde bulunacaktır. Bu basit biçim toplum yaşamımızın ahlak ve yöntemlerine de aykırı değildir.

Giyiniş biçimimizi aşırılığa vardıranlar, kılıklarında, tıpkı, Avrupa kadınını öykünenler düşünmelidir ki her ulusun kendine

göre gelenekleri, kendine göre ulusal özellikleri vardır. Hiçbir ulus, tıpkı, başka bir ulusun öykünücüsü olmamalıdır. Şundan ki öyle bir ulus, ne öykündüğü ulusun tıpkısı olabilir, ne de kendi milliyeti içinde kalabilir. Bunun sonucu, kuşkusuz, başarısızlıktır.

Bizim, örtünme sorununda göz önüne alacağımız şey, bir yandan ulusun ruhunu, öbür yandan yaşamın gerçeklerini düşünmektir. Örtünmekteki aşırılıktan kurtulmakla, bu iki gereksinimi de sağlamış olacağız. Giyiniş biçimimizde ulusun ruh gereksinimini sağlamak için, İslâm ve Türk yaşamını başlangıçtan bugüne dek gereği gibi incelemeli ve iyice açıklamalıyız. Bunu yaparsak görürüz ki şimdiki giyiniş biçimimiz ve kılığımız onlardan başkadır; şu var ki onlardan daha iyidir, diyemeyiz. Bizim kadın yaşamımızda, kadının giyiniş biçiminde yenilik yapmak sorunu söz konusu değildir. Ulusumuza bu alanda yeni şeyleri getirmek zorunluluğu karşısında değiliz. Belki, ancak, dinimizde, milliyetimizde, tarihimizde zaten var olan seçkin görenekleri yeniden canlandırmak söz konusu olabilir. Biz, başlı başımıza, birey olarak, her türlü biçimleri uygulayabilir, kendi beğenimize, kendi isteğimize, kendi eğitim ve düzeyimize göre istediğimiz kılığı seçebiliriz. Ancak, bütün ulusun uygun görebileceği biçimleri bütün ulusun yaşamında uygulama yeteneği olan kılıkları, herhalde, halkın yine beğenisinde aramalıdır. Kimi ulusların beğeni dünyalarını, ülkemizde uygulamaya kalkışmak yanlıştır. Bu yol, toplum yaşamımızı gelişmeye ve yücelmeye götüremez.

Daha güvenle, daha doğru olarak yürüyeceğimiz yol vardır. Büyük Türk kadınını çalışmalarımıza ortak kılmak, dirimimizi onunla birlikte yürütmek, Türk kadınını, bilim, ahlak toplum ve ekonomi yaşamında erkeğin ortağı, arkadaşı, desteği yapmak yoludur. Eğer kadınlarımız, şeriatın salıkladığı dinin buyurduğu bir kılıkla, erdemin gerektirdiği bir davranışla içimizde bulunur, ulusun bilim, sanat ve toplum devrimlerine katılırlarsa; bu hali, inanınız, ulusun bağnazı bile takdir etmekten kendini alamaz. Tersine, o hale söylenecek sözlere karşı belki onun öncülerinden daha çok savunucusu olur.

Benimle konuşan kimi yabancı muhabirler, özellikle bir İngiliz kadın muhabiri, kadını usuma getiremediğim, bir sıra makaleler yazmış. Bu makalelerin birinde rastlamıştım. Diyor ki:

«Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ülkede çok yeniliklerde bulunabilirler; birçok yenilikler yapabilir, pek çok şeyleri değiştirebilirler; ancak, bir şeyi yapamazlar; o da kadınların giyiniş biçimlerini değiştirmektir.»

Bu İngiliz muhabiri bundan söz ettiğinde, hep İstanbul'da gördüğü kimi hanımların çok açık saçık kılıklarını düşünüyordu. Nitekim, makalesinin alt bölümlerinde bunu açıklıyor ve diyor ki: «Şundan ki o hanımlar öyle şık, öyle incedirler ki bütün Avrupa kadınları, onları kendilerine örnek alsalar, yeridir.»

İşte, bir yabancı muhabirin tanıklığından anlaşılıyor ki bizim kadınlarımız kimi yerlerde Avrupa kadınlarını bile imrendirecek gibi ilerlemişlerdir. Eğer kadınlarımız yalnız bu yönü düşünür ve yalnız şıklıkta, zariflikte Avrupa kadınlarını bile geçmeyi erek olarak alırlarsa, kadınlık yaşamında, dolayısıyla bütün ulusun yaşamında varmak istediğimiz mutlu devrime ulaşmakta kolaylık göremeyiz. Örtünme biçimi sorununda, kolaylıkla, güvenle yürüyebilmek, dinin, eski ulusal geleneklerin, usun ve mantığın, ahlakın buyurduğu doğal ve basit biçimi benimsemektir. Seçkin dinimizin belirlediği biçimden yararlanma ve onu yaşamımıza uygulama, amaca ulaşmak için yeter.

Kadınlarımızın, her ulusta olduğu gibi, bizim ulusumuz için de ne yüksek önemi olduğunu söylemek gerekmez. Bizim ulusumuzda kadın, eskiden bu önemi gerçekten en yüce bir kertede elde etmiştir. Büyük atalarımız ve onların anaları, tarihin, olayların tanıklığı ispatlamaktadır ki gerçekten yüksek erdemler göstermişlerdir. Burada birçok noktalardan sayabileceğimiz o erdemlerin en büyüğü ve en önemlisi, değerli çocuklar yetiştirmeleriydi.

Gerçekten Türk Ulusu'nun bütün dünyada göstermiş, yalnız Asya'da değil, Avrupa'da dahi büyük yücelikler göstermiş olması, gösterişli davranışlarda bulunmuş olması, hep öyle anaların erdemli çocuklar yetiştirmesi ve daha beşikten çocukların ruhuna mertlik ve erdem aşılanmasıyla olmuştur.

Şunu söylemek istiyorum ki kadınlarımızın genel işlerde üzerlerine düşen paylardan başka, kendileri için en önemli, en hayırlı, en erdemli bir görevleri de iyi anne olmaktır. Zaman ilerledikçe, bilim ilerledikçe, uygarlık dev adımlarıyla yürüdükçe, yüzyılımızın gereklerine göre çocuk yetiştirmenin güçlüklerini biliyoruz. Anaların bugünkü çocuklarına verecekleri eğitim, eski dönemlerdeki gibi kolay değildir. Bugünün anaları için gerekli nitelikleri çocuk yetiştirmek, çocuklarını bugünkü yaşam için çalışkan bir üye durumuna koymak, pek çok yüksek niteliklerin sahibi olmakla olabilir.

Bundan dolayı, kadınlarımız, hatta erkeklerimizden daha çok aydın, daha çok kültürlü, daha çok bilgili olmak zorundadırlar. Eğer gerçekten ulusun anası olmak istiyorlarsa, böyle olmalıdırlar.

Çok büyük şükranla görüyoruz ve görmekteyiz ki her yerde hanımlarımız, erkeklerle düşünce ve ışık yolunda yarış edercesine yürüyorlar. Yine şükranla söylemek gerekir ki hiçbir yerde kadınlarımız erkeklerden aşağı değildir. Hemen her yerde kadın ve erkek düzeyi arasında bir denklik görmekteyim. Bu durum övünülecek bir şeydir. Kadınlarımızın daha uygunsuz koşullar altında erkeklerden geri kalmayışları ve belki aynı koşullar altında erkeklerden ileri gidişleri, övünülecek bir şeydir. Ancak, kadınlarımız, bununla gururlanmalı değil, özellikle aydın hanımlarımız, yabancıların, düşmanların ve içimizdeki kötü düşüncelilerin, kendilerine yakıştıracakları eksiklerin gerçekten yersiz ve haksız olduğunu göstermelidirler. Bunu davranışları ile, girişimleriyle, her şeyleriyle göstermeli ve ispatlamalıdırlar.

Şunu ekleyelim ki kadınlık sorununda biçim ve görünüş, ikinci derecededir. Temel mücadele alanı, kadınlarımız için biçim ve kılıktan çok asıl başarı kazanılması gereken alan, ışıkla, doğru erdemlerle süslenmek ve gereçlenmek olmalıdır. Bu saygıdeğer hanımlarımızın Avrupa kadınlarının altında kalmayarak, tersine, pek çok yönlerde onların üstüne çıkacak ışık ve bilgi ile gereçleneceklerinden kesinlikle kuşkulanmayan ve buna kesinlikle inananlardanım.

Sözlerime son vermeden önce, konuşmalarını dikkatle dinlediğim kardeşimiz Hanımefendi'nin, benim ve eşim Lâtife'nin hakkında kardeşçe açıklamış bulundukları kutlamalardan dolayı, kendilerine ayrıca teşekkür eder, Konya hanımlarına öncülük eden sizlerin huzurunda bize mutlu dakikalar geçirttiğinizden dolayı, hepinize teşekkürler ederim!

Mevlevihane'de akşam yemeğine çağırıldılar. Şölenden sonra Mevlevi Semahı'na geçildi. Mevlevihane sanat yapıtlarıyla doluydu. Kristal avizelerden dökülen parlak ışıklar altında iki kollarını kanat gibi yanlara açarak uzun entarilerinin eteklerini savurarak dönen Mevleviler, seyircileri büyülemekte gecikmedi. Ak entarilerinin bel kayışlarından aşağısı dönerken değirmi yelkenler gibi şişiyor, bunların içinde ince dal gibi gövdeler, birer hayal gibi süzülerek fır fır dönüyorlardı. Bu sırada üst mahfelde çalan kudümlere eşlik eden yumuşak ney melodileri, Gazi başta olmak üzere bütün dinleyicileri büyülüyordu. Tekkelere çocukluğundan beri düşman olan Mustafa Kemal, bu akşam, bütün anlamıyla Mevlana'nın büyüsüne kapılmış gibiydi. Bu eşine az rastlanan geceden hoşnuttu.

Şölenden sonra İsmail Habip'e şöyle sordu:

— Bu Mevlana, nasıl adamdır?

Genç yazar, onun kendisini sınava çektiğini ayırt etmezlikten gelerek:

— Pek iyi bilmiyorum ama dedi, herhalde çok büyük bir adam olacak ki müzik, raks, şiir gibi dincilerin hoş görmedikleri şeyleri tarikatına ayin ve temel yapmış. Bana yeşil kubbesinin sivriliği, bile göklerden bir şey tırmalıyor gibi geliyor.

Gazi, neşeyle güldü:

— Ben, onun, ne liberal kafalı bir şair olduğunu bildiğimden, huzuruna kupkuru gidilmez, dedim, birkaç kadeh çekip de girdim.

— Ama Efendimiz, sofrada hiç içki yoktu!

Gazi, gözbebekleri bütün zebercetliğiyle parlayarak, şöyle dedi:

— Siz, farkında değilsiniz, be çocuğum! Hani, ara sıra yandaki odaya girip çıkıyordum ya; işte, o zaman!..

Bir dakika sonra, sözünü şöyle bütünledi:

— Mevlana büyük adamdı; büyük adamdı!

Konya'dan ayrılacakları geceydi. İsmail Habip, Gazi'nin son söylediği nutkun yazılı biçimini bir göz gezdirmesi için ona götürdü. Nutuk okundukça Gazi'nin yüzü aydınlanıyor, kaşlarının çatıklığı gevşiyordu. Nutuk çok hoşuna gitmişti. İsmail Habip, bunu pek güzel kaleme almıştı. Bu sırada okunan nutku, orada bulunan Lâtife de bütün dikkatiyle dinliyordu. Bu nutkun yazılışı, ötekilerden daha çok hoşuna gitmiş olacaktı ki İsmail Habip okudukça, durmadan bravo çekiyordu. Bravoların sayısı arttıkça Lâtife de ne diyeceğini şaşırmıştı. İnsan, hele bu insan gibi bir adam olursa, kendi söylediği nutku böyle böbürlenircesine alkışlar mıydı? En sonra dayanamayarak, bunu onun yüzüne karşı da söyledi:

— Hiç, insan kendi söylediği söze, bravo, der mi?

— Ben, kendi sözlerime değil, onların tutuluşuna bravo, diyorum.

— İyi söylemişsiniz ki iyi tutulmuş.

— Bunda, yalnız tutulmuş değil, ruhunu kavrayış var. Örneğin, bak!.. Oku bakayım, çocuğum, o milliyet fıkrasını!..

İsmail Habip, denen yeri okudu, Mustafa Kemal açıkladı. Lâtife, kocasına hak vermek zorunda kaldı. Bunun üzerine Gazi, karısına:

— Çocuğa kadeh getirsinler, dedi.

İçki şişelerini kocasından, köşe bucak, kaçırıp duran eşi, bir yalan kıvırmak istedi:

— Geceyarısı buradan gidilecek, diye bütün şişeleri trene yollamıştık, dedi.

Kocası, öfkelendi:

— Nasıl olur; konuğumuza karşı da mı?

Lâtife, ister istemez, şişeleri oldukları yerden çıkarıp ortaya getirtti.

Bu sıradaydı ki Mustafa Kemal'in çocukluk arkadaşlarından Muhtar içeri girdi; sofradaki yerini aldı. Mustafa Kemal, yazılışını pek beğendiği nutku bir de ona dinletmek üzere, İsmail Ha-

bip'e bir kez daha baştan okumasını buyurdu. Eski teklifsiz arkadaşına da:

— Dinle, bak! Muhtar, nutuk nasıl söylenirmiş! dedi.

Muhtar, Mustafa Kemal'in sözlerine aldırış etmedi:

— Dinlemek gereksiz; çok güzeldir.

— Neden?

— Aksini söylemek, ne haddimize!

— Zevzekliği bırak da dinle!

Nutuk okunup bittikten sonra, Muhtar, ağırbaşlıca yargısını bildirdi:

— Gerçekten, çok güzel.

Sonra kadehini kaldırdı:

— Yaşasın, Başkomutan!

Mustafa Kemal'in kaşları çatıldı:

— Neden, Mustafa Kemal demiyorsun?

— Hele, ne olur ne olmaz, daha epeyce zaman Başkomutanlık sizde kalsın.

Mustafa Kemal, birçok azgın muhalifini anarak sinirlendi:

— Sen, gücümü Başkomutanlıktan mı aldığımı sanıyorsun? Dinle! Bir anımı anlatayım: Hani, ben Erzurum'da Ordu Müfettişliği'nden, askerlik mesleğinden çekilip de ulusun bir bireyi olarak kalmıştım ya!.. Oradaki Ordu Komutanı, artık buyruklarımı dinlememeye başlamasın mı? Hemen makama gittim. «Paşa, Paşa! dedim, size o buyrukları bu omuzlardaki yıldızlar vermiyordu; Mustafa Kemal veriyordu. O, yine karşınızdadır!»

Gazi Mustafa Kemal, eşi ve karargâh adamlarıyla, bir yıl önce düşmana o korkunç vuruşu vurduğu kente, Afyonkarahisar'a girdiğinde, belki elli bin kişi onu görmek üzere ayaklarına kara sular inerek bekliyordu. Tren istasyonundan kente dek yarım saatlik yolun her iki yanına sıralanmış olan halk, ona öyle coşkun, öyle içten, görülmedik bir karşılama gösterdi ki Başkomutan, burada düşmanı tepelediği gün duyduğu o korkunç mutluluğu yine duydu. Halkın, bu dost, bu unutulmaz sevgi dalgalanışı karşısında her dakikanın tadını çıkarmak istercesine kente yayan gitmeye karar verdi. Onların sevinç gözyaşlarını, «Yaşa!» diye

haykırışlarını sindirerek Belediye'ye dek yürüdü. Halk, coşkun naralar atıyor, bir yıl önceki zaferin sarhoşluğunu sanki bir kez daha yaşıyordu. En sonra, yarım saatlik yolu bir solukta almışcasına hiç yorgunluk izi göstermeyen Başkomutan, Belediye Salonu'nda kendisini ağırlayanlara durmadan o korkunç, o mutlu zafer günlerinin anılarını anlatıyor, o zafer sarhoşluğunu bir kez daha yaşıyordu:

— Yine, şu odadaydı; Afyon'un düşman eline düşmesinden bir gün önce, şu odada.

Başkomutan'ın sözünü, dışarıdan gelen coşkun uğultu boğdu. İstasyondan beri onu izlemiş olan kırk elli bin kişilik halk yığını, şu sıra Belediye Meydanı'na toplanmış, onun konuşmasını istiyordu. Halkın içeriye gönderdiği delegeler Gazi'ye bu dileği iletiyordu:

— Halk sizi görüp sesinizi işitmeden dağılmayacak.

— Ama sesim yok ki! Hem, bunca kalabalığa, nasıl, ses işittirilir?

Böyle diyerek yerinden kalktı, delegelere baktı. Sonra, karara vararak:

— Ne yapalım; sesimin çıkabildiğince işittirmeye çalışırım! dedi.

İsmail Habip, Gazi'nin açık bir yerde nutuk söyleyeceğini anlayınca, kendi hesabına çok sevindi. Şimdiye dek hep kapalı yerlerde konuşmuştu. Onu mahşer gibi coşkun bir insan yığınına söz söylerken dinlemek, herhalde, bambaşka bir zevk, bir yenilik olacaktı. Orada not tutamayacağını anlayarak, bu nutku daha zevkle dinleyebilmek üzere kendini kalabalığın içine attı. Oradan, ortalama bir yurttaş gibi dinleyecekti. Oldukça da uzaklara gitti. Biraz sonra, Başkomutan, kapının merdiveni üstünde boy gösterdi. Şöyle başladı:

— Afyonlular! Kara günler gördünüz ve güneşli günlere erdiniz! Allah, sizden bir daha öyle kara günlere düşmemenizi istiyor; bir daha kara günlere düşmemek için!..

Bunu dinleyen genç edebiyatçı şöyle düşündü: «Mat ve tok sesi, meğer, ne de enginmiş! Sanki yanımızda söylüyormuş gibi

gür ve açık geliyor. Bu muydu, sesim yok, diyen? Sesini işittiremeyecek, diye kaygılanan, bu muydu? İlâhi, Gazi, meğer, kendisini kendi de bilmiyormuş.»

İsmail Habip, iki gün sonra trenle Ankara'ya dönülürken unutmamak üzere defterine şöyle anıcıklar karaladı:

Çoğu trende geçen on dört günlük gezinin kentlere özgü yedi sekiz günü içinde hepsi birbirinden ayrı olarak, tam, on beş nutuk söyledi. Esin bolluğu, deniz gibi bolluk.

Adana'da ilk günün birkaç nutkundan ve ikinci günü öğle şöleninden bir buçuk saat süren büyük nutuktan sonra, kenti gezmek üzere kendisinden bir iki saat izin istemiş ve çiftçilerin vereceği çay şölenine de yetişeceğimi söylemiştim.

— Şimdiye dek bütün söyleyeceklerimi söyledim, dedi. Artık orada hiçbir şey söylemeyeceğimden dolayı bulunmasan da olur; bol bol gez!

Ferit Celâl'le bir arabaya binmiş, semt semt, Adana'yı geziyoruz. Birden usuma esti. Gerçi, ben izinliydim. Gerçi, o hiçbir şey söylemeyeceğini söylemişti. Ne var ki ya, söyleyeceği tutarsa? Üzerimde Anadolu Ajansı görevi var. Ne olur ne olmaz, diye seyranı yarıda bıraktık. İyi ki şölene tam zamanında gelmişiz. O, ayağa kalkmış, «Çiftçi arkadaşlar!» diye nutkuna başlamıştı. Bu nutuk, tam iki saat sürdü. Hani, bir şey söylememek niyetindeydi? Meğer, bütün gezinin en uzun nutkunu, hiç söylemeyeceği zaman söyleyecekmiş. Yedi sekiz gün içinde söylenen on beş nutkun hiçbirinde, yinelemeye kaçmadı. Hiçbir cümlesi bile, başka cümlesine benzemiyordu. Yalnız, bir düşünceyi her zaman ve her fırsatta yineledi: «Yapılan şeylerin şerefi benim değil, ulusundur!» O, «Her şeyi ulus yaptı!» dedikçe ve bunu diye diye daha çok büyüdükçe ulus da ona her yerde, bütün coşkunluğu, bütün kendinden geçmişliği ve bütün şükranlarıyla, «Her şeyi siz yaptınız!» diyordu, ikisinin de hakkı var.

On beş nutkun hepsini kendinden önce söylenen nutuklara cevap olarak ve bütün anlamıyla hazırlıksız söyledi. Kendinden önce söylenen o nutuklarda ya pek beğendiği ya da çok kızdığı noktalar olursa, sözleri o zaman daha diri, daha hareketli oluyor. Beğendiği noktalar, ya Adana'da yaşlı çiftçi Ramazan Ağa'nın

Gazi'yi nasıl sevdiklerine ilişkin o candan gelme içten sözleri ya da Mersin'de Reşit Galip'in «Ferdi millet» nutku, ya da Afyon'da Hoca Bekir Efendi'nin bütün halkın andını anlatan, aydınlık, yurtsever, atılımlı hitabesi ya da... Saymak gereksiz, o ulustaki duygu temizliğiyle, aydınlardaki doğru görüşü beğeniyor, saygısı, içtenliğe ve zekâyadır.

Kızdığı noktaların en başına O'nu Napoleonlarla, Yavuzlarla ölçüştürmek gibi saflıklar geliyor. O zaman, öyle kızardı ki sözün gerisini dahi dinlemeye katlanamayarak konuşanı susturduğu olurdu. Konya Belediyesi'nde, Başkan, nutkunu okurken, kimi Frenkçe sözcükler parçalamış ve bu arada, «Fatih», yerine «*conqerant*», sözcüğünü kullanmıştı. Buna adamakıllı canı sıkıldı. Sofradan kalkınca, bize: «Kendimi zor tuttum!» diyor. «Sözcüğün Frenkçe oluşuna mı yoksa anlamına mı kızdınız?» dedim. «İkisine de!» dedi ve ekledi. «Ben, Fatih değil, yalnız ulusumun kurtulmasına çalışmış bir adamım!»

Nutuklarında en çok celallendiği zamanlar, gericilerden söz ettiği anlardı. Adana'da Esnaf Derneği'nin çay şöleninde cuma tatilini gâvur göreneği diye göstererek camiide vaaz veren sarıklı mebusun yobazlığından söz ederken nasıl köpürüvermişti: «Tatil yapmak dine aykırıdır, demek kadar, dinsizlik, imansızlık, küstahlık olmaz! Onlar, modernleşmeyi kâfir olmak sayıyorlar. Asıl küfür, onların bu sanısındadır!» Ve gürleyerek ekliyordu: «Ey, halk; dinlemeyiniz! Böyle usa ve anlayışa aykırı sözleri söyleyenlerin başlarında sarık, üzerlerinde mebusluk da olsa; hatta öyle sözleri size ben de söylesem, dinlemeyiniz!»

Ya, Konya Türkocağı'ndaki nutuk! Olumsuz ruhlu ve geri kafalı adamların atacakları bir adım. «Benim ve benimle düşüncede eş arkadaşlarımın yapacağı şey, kesinlikle ve kesinlikle, o adımı atanı tepelemektir!»

Hızını alamadı, içinden gelen atılımla boyu daha uzamış, omuzları daha genişlemiş, sesi daha yıldırımlaşmıştı: «Sizlere bunun da üstünde bir şey söyleyeyim! diyor, farzımuhal, bunu sağlayacak kanunlar olmasa, bunu sağlayacak Meclis olmasa, öyle olumsuz adım atanlar karşısında herkes çekilse ve ben kendi başıma yalnız kalsam, onları gene tepeler!..»

EVLİLİKTE İLK DÜŞ KIRIKLIKLARI

«Kadınlarımız eğer ulusun gerçek anası olmak istiyorlarsa, erkeklerimizden çok aydın ve erdemli olmaya çalışmalıdırlar.»
Mustafa Kemal.

Balayı gezisi bitmiş, çiftler Ankara'ya dönmüştü. Ne var ki balayı gezisi sırasında kadın kaprisi yüzünden başlayan, üzücü, ağılı hava, gücünü daha da artırarak sürüp gidiyordu. Demokrat bir Hükümet'in Devlet Başkanı'nın karısı olmayı az gören zengin burjuva kızı Lâtife, Çankaya'ya yeni bir saray yaşamının göreneklerini getirmeye çalışıyordu. Çankaya'nın dış havasını gösterişli çiçeklerle süslemeye çalışırken, içeride de kocasını ufacık bir kalem efendisi gibi avucuna almaya, onu eski kırk yıllık göreneklerinden, özgürlük dolu davranışlarından ayırmaya hevesleniyordu. Balayı dönüşünü izleyen günlerde, Lâtife'nin, Paşa üzerindeki etkisi, yine de güçlüydü. Bir Avrupalı koca gibi davranmanın hoşgörülü çabası içinde bocalayan Paşa, hem bir aydın saydığı karısını hoşnut edeceğini, hem de kendi kaçamak özgürlüklerinden yararlanarak dengeli bir yaşama doğru gidebileceğini umuyordu. Çevresinde, normal aile koşulları içine girmiş yakın maiyet arkadaşları, şimdilik bir örnek gibi görünüyordu. Akşam yemeklerinden sonra, Salih'in, Kılıç Ali'nin ve daha başkalarının evleri ziyaret ediliyor, onlar da karşı ziyaretlerde bulunuyorlardı. Bu ziyaretler, Mustafa Kemal'in uzun askerlik yaşamı boyunca edindiği özgürlük dolu görenekler için birer tuzaktan başka bir şey değildi. Küçük evlerin ufacık anlamlı ortamında böyle birkaç gün geçirmek, Mustafa Kemal için ilginç olmaktan öteye bir anlam taşımıyordu. Ufak yetenekli arkadaş çevrelerinin tadı, elbette, uzun boylu sürüp gidemezdi. Lâtife'yi sevindiren bu Çankaya sosyetesi yaşamına Mustafa Kemal, ancak, usuyla uymaya çalışıyordu. Yoksa, onun bütün alışkanlıklarıyla, yaratılışı buna karşıydı.

Bu küçük sosyete içinde, Lâtife, gerçekten bir zafer kazanmış yeni bir komutan gibiydi. Bildiği Avrupa dilleri, şöyle böyle kültürüyle, arkadaşlarını, alçakgönüllü ev kadınlarını ezecek bir güç taşıyordu. Ancak, bu gücünü dikensizce kullandığından dolayı da hoşa gidiyor, seviliyordu. Bu, çevresinin sevgisini, saygısını kazanmasına yardım ediyordu. Zeki kadın, kocasının önem verdiği kişileri el üstünde tutuyor, böylece kendisine gelebilecek en yakın tehlikelerin kaynaklarını ele geçirmeye çalışıyordu. Kocasının zararsız görüldüğü, bütün görenekleriyle alışkanlıklarına gözlerini kapayarak uyuyordu.

Lâtife'nin, bu olağanüstü evlilikte anlayamadığı ya da anlamak istemediği yanlar vardı ki bunlar, en tehlikeli patlayıcı maddeler taşıyordu. Pek çok dahice yetenekler taşıyan nice büyük adam, hiç bir zaman ideal bir koca olamamıştı. Bunları minnacık evlerin, minnacık kalıplarına sığdırmaya çalışmak, okyanusları bir kibrit kutusuna sığdırmaya çalışmaktan ayırtsızdı. Gençliğinden beri, sürekli dayanılmaz böbrek hastalıkları geçirmiş olan Paşa, bütün varlığıyla çok hızlı akan bir ırmağa benziyordu. Zavallı Lâtifecik, bu ırmağın yolunu barajlayarak onu bir süre için olsun durgun bir göl haline getirmek, onun görkemli kıyılarında hoş vakit geçirmek istiyordu. Bu hızlı akan ırmak, büyük doğa yaşamlarının bütün gem vurulmaz kaprislerini taşıyordu.

Çankaya Köşkü'nün içinde bir dişi tavuskuşu gibi salınarak gezinen genç kadın, kaprislerini köşkün dışına taşırmaktan da kendini alamıyordu. Köşkün dışında her akşam bando çaldırıyor; bu gösteriş merakı, Mustafa Kemal'i kızdırmaktan uzak kalmıyordu.

İlk günlerde kocasının hoşlandığı kişilerle davranışların yanında bir destekleyici olarak beliren genç kadın, özellikle bu hoşlanılan şeylerin kendi mutluluğunun başlıca düşmanları olduğunu anladı; bunlardan yüz çevirdi. Gittikçe bunlardan tiksinmeye bile başladı. Kocasının görenekleri, onun zayıf elleriyle kocasının varlığından söküp atamayacağı şeylerdi. Onlarda, kocasının üstün varlığında yaşayan birer parça vardı. Onları oradan söküp atabilmek, onun varlığının çok önemli bölümlerini koparıp

atmaktan ayırtsız bir iş olurdu. Genç kadının, en çok tutulduğu görenek, kocasının sofralarıydı. Bu sofralar, küçük aile sofralarının anlamını çok aşan bir göreneğin kalıntısıydı. Onun bu sofraları, salt içki için bir ortam anlamı taşımıyordu. Burası, yeni devletin iç mekanizmasına, kültürüne ve siyasetine açılmış bir pencere gibiydi. O, bu yoldan pek çok şey öğrendiği gibi birçok şey de öğretir görünüyordu. Çanakkale'deki savaş yıllarından beri süren bu sofralar, taktik, stratejik konuların konuşulacağı yeni savaş alanlarının Kurmay Bürosu da sayılabilirdi.

Lâtife, Mustafa Kemal'i kılıbık bir ev erkeği durumuna getirmek, evcil bir erkek yapmak üzere bilinçli olarak davrandı: İlk önce onu gece sofrasından yoksun ederek, geveze kimi aydınların arkadaşlığından, söyleşilerinden yoksun bırakmaya karar verdi. Sofrayı büsbütün ortadan kaldırmayarak, buraya oturacak kişilerde kimi özellikler aramak gerekecekti. Bu sofra, bir sarhoş sofrası değil, törensel bir şey olacaktı. Akşam yemeği süresince bir köşede orkestra çalıp duracaktı. Ancak, bu orkestralı yemekte bulunacak kişiler, teşrifat memurlarınca çağırılacak; gelirken de smokin giymek zorunda kalacaklardı. Evet, Lâtife, bu sofra işine egemen olursa, her şeyin yoluna gireceğine, yediği ekmek, gibi inanıyordu. Gazi, onun ne yapmak istediğini görüyor, canı sıkılıyor, sabrın felsefi bataklığına sığınarak bunları görmezlikten geliyordu. Lâtife, nasıl, kocasının sofrasını, arkadaşlarını ortadan kaldırıp gece yaşamına bir son vermeyi amaçlayarak bütün entrikalarını bunu sağlamaya harcıyorsa, kocası da karısının, diktiği engelleri çiğneyerek gece yaşamına temelli dönmeyi, bunu bir ayak önce başarmayı düşünüyordu.

Gazi, en sonra, karısının kibrit çöpünden engellerini devirerek, sevdiği, söyleşisinden hoşlandığı asker, ya da sivil kişilerle sabahlara dek içerek, konuşarak, ilk adımını attı. Devlet adamlığının ötesinde törensel olmayan bir yaşamın özlemini her zaman çeken bir adam olduğundan, bunu ancak gece sofralarının başında bulabileceğini anlamıştı. Daha doğrusu, o, devlet gemisinin dümenini bu sofradan yönetmeyi usuna koymuş gibiydi. Meclis'in büyük bir çoğunluğu, ona kafa tutuyordu. Gece sofraları,

onun kurmaylarının rol alacağı bir yeni savaş ocağı niteliği taşıyacaktı. Yoksa, asıl savaşın başlayacağı bu günlerde, o, birkaç militanıyla yalnız başına kalabilirdi. Bütün Türkiye uyurken o içer gibi yaparak ya da gerçekten içerek, bir yandan da Türkiye'nin yönetimine temelli el koymak üzere bir düşünüş şöleni verecekti. Bunlar, Lâtife'nin yatağında olacak işler değildi. Öyle sanıyordu ki yapmayı düşündüğü birçok yenilikleri isteyenin, yalnız kendisi olarak kalmak tehlikesi her zaman vardı. Birçok irikıyım Ulusal Kurtuluş savaşçısı arkadaşı, neredeyse, Padişahçı kesilmişti. Şimdi, Padişah'ı ellerinden kaçıran bu adamlar, dört elle Halife'ye sarılmış görünüyorlardı. Halife, sınır dışına yolcu edileceği gün, bunların hepsiyle takışacaktı. Daha şimdiden, hepsi kendisini bırakıp karşısına toplanmış görünüyorlardı. Bundan dolayı, bu sofranın başında çok konuşması, söyleşmesi, düşünmesi gerekiyordu. Lâtife, nereden bilecekti, yerin altından geçen bunca suları?.. Onlar, günün birinde yerin üstüne çıkıp gürül gürül güneşin altında akacaktı. Sofra savaşı başlamıştı; sürüyordu. Gazi, artık, karısına duyduğu sevginin, ayaklarına bağ olmaya başladığını anlamıştı. Bu, kendisi için kötü bir düş kırıklığıydı. Evlilik yapısı, şiddetli fırtınalara tutulmuş kavaklar gibi sarsılıyor, inildiyordu. Artık, yenilgiyi benimsemeye başlayan Lâtife, sofrada bulunmuyor; yukarıdaki salonda yeni kaprislerini uygulayabilecek olanaklar arıyordu. Mustafa Kemal'e ince, sivri diken uçlarıyla acı vermeye çalışmaktan da hiç kendini alamıyordu. Çevredeki maiyet adamları, artık yaraya parmak basmışlardı.

Bir akşam, sofraya oturulmuştu. Aydınlar, yakın maiyet adamları, askerler, yiyor içiyor, Türkiye'nin yazgısı üzerinde konuşuyor, sırasında nükteler savurup gülüyorlardı. Lâtife, bu akşam yemekte yoktu. Bir ara yemek salonu sarsılmaya, avize, deprem oluyormuşcasına sallanmaya başladı. Bu sarsıntı, birisinin yemek salonunun üstündeki odada tepinmesinden ileri geliyordu.

Çakırkeyif olmaya başlayan sofradakiler, çaktırmadan birbirlerinin yüzüne baktılar. Hemen hepsi, depremin nedenini anla-

mıştı. Gece sofralarına düşman kesilen Lâtife, işi terbiyesizliğe vardırmayı göze alarak, kocasını tedirgin etmeye çalışıyordu. Kendisini birkaç ay önce bir Kraliçe olarak görmeye başlayan bu kadın, bu sırada bayağı bir mahalle kadınının yapacağı işi yapıyordu. Bir kadının kafası kızınca yapmayacağı şey yoktu. Frau Stein'ın, Goethe'ye; Georges Sand'ın, Chopin'e yaptıkları hiç bir zaman unutulmamıştı. Lâtife, elinden gelse, en güçlü zamanında Mustafa Kemal'e en olmaz oyunları oynayabilirdi. Tepinmelerin sarstığı yemek salonunda en çok tedirgin olan Gazi'ydi. Kırmızı yüzü gittikçe daha da kızarıyor, gergin kaşları daha çok çatılıyor, bir yandan da büyük adamlığın şanından, olanları yapmayı düşünerek kendini tutmaya çalışıyordu. En sonra, bu terbiyesizliğin kendiliğinden durmayacağını anlayarak, karşısında oturan Salih'e buyurdu:

— Salih; yukarı çık, bak! Hizmetçilerden terbiyesizliği yapan kimdir?

Mustafa Kemal, işi herkesin anladığını bildiği halde böyle söylemek zorunluğunu duymuş; dolaylı olarak eşinin yaptığı işin derecesini anlatmak istemişti. Çok utanmıştı. Lâtife Hanım efsanesi de birdenbire herkesin gözünde olduğu gibi, kendi gözünde de bütün parlaklığını yitirmişti. Herkesin keyfi kaçmış, yüzler asılmıştı. Yine de yemek içmek sürüyordu. Gazi, bu terbiyesizliğin kendisine vız geldiğini anlatmak ister gibi davranmaya çalışıyordu. Biraz sonra Salih, sessizce aşağı indi. Konuklar, onun indiğini gördülerse de görmezlikten geldiler. Salih, Paşa'yla sözde konukların ayırt edemeyeceği bir biçimde işaret ederek:

— Tembih ettim, Efendim! dedi.

Gürültü patırdı gerçekten kesilmişti.

ANKARA'YI SARSAN FIRTINA

«Özgürlüğün de eşitliğin de adaletin de dayanak noktası ulusal egemenliktir.»

Mustafa Kemal.

Konya'da bir Kuvayı Milliyeci olarak direnen Feridun Kandemir, Meclis Basımevi Müdürlüğü'ne getirilmişti. Bu iriyarı, yorulmak nedir bilmez, genç adam, hemen her gün, Ankara'nın bütün ünlüleriyle karşılaşıyordu. Meclis Tutanakları'nı basmak üzere geceli gündüzlü çalışıyordu. Başını kaşıyacak zamanı olmamakla birlikte, ulusal kahramanların, cavcavlı olayların arasında, yanı başında yaşamak, onun için ayrı bir mutluluktu. Tutanaklar basılırken Mustafa Kemal başta, Meclis'te söz söylemiş bulunan bütün mebuslar, hemen bir kez basımevine uğruyor, sözlerinin doğru aktarılıp aktarılmadığını görmek istiyordu. Bir gün, Trabzon Mebusu Ali Şükrü, sanki birisine çatmak ister gibi, taşkın bir durumda içeri girdi.

— Mustafa Kemal Paşa, benim bugünkü sözlerime dokundu mu? diye sordu.

— Hayır, ne münasebet! O, zaten kendi sözlerinden başkasına el sürmez; bakmaz bile!

Ali Şükrü, biraz durup düşündükten, gözlüğünü düzelttikten sonra, müsveddeleri istedi. Bunlara dikkatle göz gezdirdi. Sonra, şöyle konuştu:

— Ne bileyim, birader! Öyle fesat kumkumaları var ki!.. İnsanı çileden çıkarıyorlar. Biraz önce, Antalya Mebusu Rasih Hoca'ya rastladım: «Sen, bugün gerçekten güzel konuştun; davanın tam can alacak noktasına bastın ama neye yarar? Tutanaklara geçmeyecek ki!.. Birinden işittim; Paşa kızmış, hepsini silmiş!» dedi. Beynimden vurulmuşa döndüm. İlk önce, hakkı yok. Sonra da...

Feridun, onun sözünü kesti:

— Gördünüz ki böyle bir şey söz konusu değil! Sizi boşu bo-

şuna üzmüşler ama böyle bir şey olmayacağını da bilmeliydiniz. Bugüne dek hangi konuşmanıza dokunan oldu?

Durgunlaşan, rahatlayan Ali Şükrü, şöyle konuştu:

— Haklısın ama bilmezsin Meclis'teki havayı. Öyleleri var ki onu ona çekiştirmeden, durmaksızın fitne ve fesat yapmadan rahat edemiyorlar. Yoksa, ben Paşa'yı bilirim... Benim, dobra dobra konuşmalarıma, hatta kimi zaman ölçüyü kaçıracak çok şiddetli eleştiriler yapışıma bile hiç kızmaz. Tersine, kaç kez, kızacağını sandığım halde omuzumu okşayarak: «Aferin, Ali Şükrü! Çok doğru düşünceler ileri sürüyorsun!» diye övgüde bulundu. Ama gel gör ki çevresine sokulmak isteyenlerin, yapmadıkları yok. Hiçbirine yüz vermediği halde yine ona mensupmuş gibi ortalığı karıştırmak istiyorlar. Rahat vermiyorlar; sanki, Paşa'yı benden çok seviyorlar. Oysa kendi çıkarlarından başka bir şey düşündükleri yok. Memleket davasının farkında değiller. İşleri güçleri, yalan dolan. Bereket versin ki dediğim gibi, Paşa, böylelerini semtine bile uğratmıyor; ne mal olduklarını biliyor.

Bu sırada, Meclis Başkâtip'i Recep Peker içeri girdi. Feridun kalkarak, her zaman yaptığı gibi kendi yerini ona bıraktı.

Yeni konuk, Ali Şükrü'ye:

— Ne o, Şükrü Bey?! Yine ne var? diye sordu.

Durumu öğrenince de şöyle konuştu:

— Senin yaka silktiğin bu yaratıklar, benim de başımın derdi. Paşa da bunlardan tedirgin. Ama ne yaparsın? Bir kez gelmişler, atılmazlar ki! Sen aldırma, bizim gibi yap! Ne derlerse, ha hi, de; dudak büküp geç. Bunların önemi yok. Kuru kalabalık. Sen, işine bak!

Bu söz üzerine Ali Şükrü kızdı, köpürdü:

— Atılamaz ki ne demek, Recep Bey? Kanun uygun değilse bile, bunları birer bahaneyle Seçim Dairelerine ya da cepheye falan göndermek de mümkün değil mi? Hem, harcırah alacağız, diye göbek atarak giderler. Defedin, buradan şunları! Cahillikleri yetmiyormuş gibi, ukalalıkları da var. Elaman yahu! Bizi birbirimize kırdıracaklar.

Recep Peker, onun öfkesini dindirmek istedi:

— Sen merak etme, hiçbir şey yapamazlar! Onların, ne mal olduklarını biliyoruz. Cürümleri kadar yer yakarlar. Bu kervanı biz, el ele vererek yürüteceğiz. Sen ona bak! Sahi; ne var ne yok dünyada; yeni haberler var mı?

Böylece konuyu değiştirmek istedi.

Ali Şükrü, iyi İngilizce bildiğinden, İngiliz basınını, özellikle *Times Gazetesi*'ni izliyordu. Bu gazeteyi, ne yapar, ne eder; Ankara'da bile bulup çevresindekilere yepyeni Avrupa haberleri sunardı. İngiltere'de ya da herhangi bir Avrupa ülkesinde bizi ilgilendiren haberleri ilk önce o alırdı. Bunları, Meclis'te okuyarak, herkesi aydınlatırdı. Böylece, yine en yeni Avrupa haberlerini Recep'e aktardıktan sonra, çıkıp gitti. Giderken eski taşkınlığından hiç bir iz kalmamıştı. İçi, dışı rahattı.

Recep, Ali Şükrü'nün ardından dalgın bakışlarla bakarak kendi kendine konuşur gibi şunları dedi:

— Çok temiz, mert, yurtsever bir arkadaş! Yalnız, sinirli. Coştu mu kabına sığamıyor. Tuhaf değil mi, Paşa da bu halini beğeniyor. İçinden geleni korkusuzca bağırışı, içtenliği... Kaç kez ağzından işittim. «Herkes, Şükrü Bey gibi düşüncelerini, fikirlerini böyle pervasızca söylese, kimseden kuşkulanılamazdı,» dediğini. Gerçekten öyle ama gel de sen bunu kafasızlara anlat. Herifler, evet efendimciliğe, alışmışlar. Herkesin de öyle olmasını istiyorlar. Olmadı mı, vay hain vay! küfürü hazır. Geçenlerde bana bile yaptılar. Albümler için dörder fotoğraflarını istemiştim. Getirmediler. Diretince, abuk sabuk, karşılıklar vererek, işi tartışmaya vardırdılar. Bu sırada da Paşa'nın buyruğu var mı? dediler. Paşa'nın bu işlerle ilgisi olmadığını söylediğim zaman da bir anda sorun yapmak istediler. Paşa'yı bana karşı savunmaya kalkıştılar. Düşün bir kez, bana karşı Paşa'nın savunucusu kesilişlerini! O Paşa ki bunların yüzünü bile görmek istemez. Kendileri de bunu bilmez değiller. Ne var ki işlerine öyle geliyor. Paşa'nın adamı gibi görünüp fırıldaklar çevirmek hevesindedirler. Gerçekten, illallah, bu yaratıklardan.

Recep gittikten sonra, Feridun merak ederek Ali Şükrü'nün müsveddelerini aldı; dokunulmasından kuşkulandığı sözlere bir

de kendisi göz gezdirdi; gerçekten, kolay yenilir yutulur gibi değil. Ali Şükrü, her zaman olduğu gibi bu konuşmasında da tozutmuştu. Rakiplerinin üzerine doludizgin at sürmüştü. Ali Şükrü, doğmakta olan muhalefetin bütün potansiyelini kişiliğinde taşıyan bir politikacıydı.

Ateşlenmiş bir dinamit demeti gibi, Meclis'te, Ankara'nın içinde dolaşıp duran Trabzon Mebusu Ali Şükrü, 27 Mart 1923 günü birdenbire ortadan yitti. Sanki yer yarılmıştı da içine girmişti. Hem çok tanınan hem de çok sevilen Ali Şükrü'nün en içten arkadaşları bile ne olduğunu bilmiyorlardı. Aradan iki gün geçmiş, bütün aramalar boşa gitmişti. Sanki bütün Ankara onu arıyordu. Zavallı adamın yitişi, Ankara'nın zaten tedirgin olan havası üzerine pek iri çapta bir bomba gibi düşmüştü. Aradan üç gün geçmişti. Yine, değerli adamı kapıp götürmüş olan yer gök susuyordu. Dağların taşların çokça sustuğunu gören kimi mebuslar, konuşmanın gerektiğini duydular. 30 Mart 1923 Cuma günü Ali Fuat Paşa'nın Başkanlığı'nda toplanan Büyük Millet Meclisi'nin kürsüsüne yaslar içinde çıkan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni, şöyle haykırdı:

— Efendiler! Bu onurlu kürsü, bugün acı bir duruma sahne oluyor. Bu onurlu ulusun mebusları, bugün kan ağlamış bir zavallı, bir çaresiz gibi birbirlerine bakıyorlar. Ey, ulusun Kâbe'si! Sana da mı saldırı? Ey, ulusun direnci! Sana da mı saldırı? Ey, ulusun kutsallığı! Sana da mı saldırı? Arkadaşlar! Yüzyıllardan beri bu ülkeyi inim inim inleten saltanatların ve onun çevresindeki yaldızlı üniformalı, kahrolası haşeratın yok edilmesi ve Büyük Türk Ulusu'nun kurtuluşu uğruna bayrak çektik. Bu ulusun bağımsızlığı, özgürlüğü, egemenliği uğruna canlar verdik. Bir an bile umutsuzluğa düşmeyen bu ulus, namusunu, onurunu korumak uğruna her zaman direndi ve direniyor. Ne zaman, silahbaşı! dendiyse, Türk köylüsü; kadını erkeğiyle, bütün varlığını feda ederek silahını, bulamadıysa sopasını aldı; namusunu, onurunu, yuvasını, yurdunu kurtarma uğruna savaşa atılmakta bir an ikircik göstermedi ve başardı. Efendiler! Başardı demek; egemenliğini kazandı, demektir. Kendi oyu ile dilediğini seçip işle-

rini ellerine bıraktığı vekilleri aracılığıyla egemenlik ve direnci göstermesi, demektir. Bu egemenlik kutsaldır, ulusun namusudur. Vekilleri, ulusun ağzıdır, kalemidir. Bu namusa saldıran eller kırılsın! Bu, ulusun namusudur. Hüseyin Avni, bir damla pis kan değildir. Ali Şükrü arkadaşımız da öyle değildi. Ali Şükrü'ye saldıran, ulusun namusuna saldırmıştır. Böyle namussuzlar yaşamamalı; kahrolmalı!

— Kahrolsunlar! (Ulus böylelerini yaşatmaz! sesleri.)

— Efendiler! Ali Şükrü Bey, iki günden beri yitiktir! Azametli, onurlu, görkemli bir tarihin sahibi bir ulusun vekili yitiyor da Hükümet bulamıyor! Evet; iki gündür, bulamıyor!

— Böyle Hükümet olmaz!

— Allah'tan isterdim ki ülkenin bu çok güç zamanında böyle bir durum, en sonra bayağı bir suç sonucu vermiş olsun. Evet, Ali Şükrü Bey'in bayağı bir kaza ya da herhangi bir kişinin başına gelebilecek bayağı bir saldırıya uğramış olmasını isterdim. Ya, Allah göstermesin, siyasal bir saldırıya uğramışsa! Efendiler! Ya, bu siyasal bir suçsa! Demek ki bu ülkede herhangi bir düşüncenin komutanı, yaşamayacaktır; ölecektir!

— Hiç bir zaman; asla!

— Efendiler! Bu acıklı cinayete içi sızlamayan, yüreği yanmayan bir kişi düşünemem. Öyle bir kişi varsa alçaktır!

— Yoktur, olamaz!

— Bir düşüncenin timsali, bir grubun mensubu olan bir insanın kendi öz ve vicdan inanışı olarak ulusun ve ülkenin mutluluk ve kurtuluşu uğruna söyleyeceği söz, yazacağı yazı kutsaldır. O, ulusun sesi, ulusun yazısıdır. Efendiler! Bu ağız kapatılamaz! Bu kalem kırılamaz! Bu düşünce öldürülemez!

Efendiler! Türk Ulusu'nun vekaletini taşıyorsunuz. Size saldırıyorlar. Bu saldırı, kanuna saldırıdır. Böyle olmamasını çok isterdim. Yine, Allah'tan dilerim ki bu saldırı, siyasal bir cinayet olmasın da bütün dünya bizi, siyasetten, düşünce ve söz özgürlüğünden yoksun bir hayvan sürüsü gibi görmesin. Şimdi, bütün dileğim budur. Yoksa, bu sancak uğrunda bin Hüseyin Avni feda olsun. Bu ulusun bağımsızlığı ve onuru uğruna, yüz bin paşa,

yüz bin hoca ve yüz bin Ahmet, Mehmet feda olsun. Yalnız, ulusun bağımsızlığı, egemenliği yaşasın!

— Yaşayacaktır, yaşayacaktır; ona ant içtik!

— Efendiler! Şimdi, şu anda, ellinci saat oluyor. Ali Şükrü Bey kardeşimiz, Ankara denilen köy kadar bir yerde; polisiyle, ordusuyla, Millet Meclisi'yle, Hükümeti'yle var olan her şeyiyle var olan Ankara'da Ali Şükrü Bey yitiyor ve bulunamıyor.

Rica ederim! Bu ne demektir? Ali Şükrü Bey, eğer siyasal inanışından dolayı bir felakete uğradıysa, onun hesabını bu ulus soracaktır! Biz, yok olmayacağız; yok edeceğiz!

Ya hepimiz, namusumuzla yaşayacağız, ya da öleceğiz!

Efendiler! Hepimizin boyunlarında idam fermanları var. Altı yüzyıllık bir tahtın heyulalarıyla savaşımızın onların zulmüne boyun eğmeyişimizin verdiği bu idam fermanlarına bakmadan sarsılmaksızın savaşı sürdürürken, şimdi, bir de bilinmeyen ellerin saldırısına uğrayarak yıldırılmak isteniyorsunuz! Sizden kuşkulananlar, namussuzdur!

Yalnız, Vekiller Kurulu'ndan diliyorum, dokunulmazlağını koruduklarını, koruyacaklarını, gelsinler, burada söylesinler; söz versinler! Sorumlu vekilleriniz, buraya, bu kürsüye çıkmalı: «Efendiler, bizler namuslu adamlarız. Kanunun size sağladığı dokunulmazlığı koruyacağız. Bu cinayete yol açanlar, kim olursa olsun, onları kahredeceğiz; onları kanunun gücü önünde diz çöktürerek geberteceğiz!» demelidir. Bunu söylemezlerse, namussuzdurlar! Efendiler! Bunu söylemezlerse, bu ulusun meşru vekilleri değillerdir. Biz, hakkımız olan dokunulmazlığı istiyoruz. Dokunulmazlığımız sağlanmadıkça burada oturamayız. Oturursanız siz de namussuzsunuz! Vekillerimizin güçleri yoksa çekilsinler. Siz de onurunuzu, namusunuzu koruyacak başka bir Hükümet seçersiniz. Yoksa, paydos! Efendiler! Paydos! Biz, madem ki üzerimize aldığımız görevi yapamayacağız, ulusa emanetini geri vererek çekilip gidelim. Ya da emaneti korumasını, ulusun hakkını korumasını bilelim.

— Bileceğiz! Bileceğiz!

Meclis'te gökgürültüsü gibi sesler yükseldi:

— Lanet olsun, katillere! Yok edeceğiz!

Bu sırada, Giresun Alayı Komutanı Topal Osman, toplantı salonunun kapısı yanında dikilerek içeride konuşulanları can kulağıyla dinliyordu. Karadeniz bölgesindeki çalışmaları sırasında onu yakından tanıyan İstanbul Mebusu Yenibahçeli Şükrü, birdenbire iri gövdesiyle onun yanı başında belirdi:

— Osman Ağa, sen ne arıyorsun burada? Ne işin var, senin Meclis'te?

— Bir şey yok, Şükrü Bey, mebusları dinliyordum.

— Haydi, durma burada! Yerine git! İşin yok mu?

Osman, Başbakan Hüseyin Rauf'un salona girdiğini gördü.

Saatlerdir Meclis'te kopan gürültüyü sağır sultan işittiği gibi Başbakan da işitmiş, hemen oraya koşmuştu. Kendisi de bu sırada Ali Şükrü'nün işiyle uğraşıyordu. Rauf'un içinde, kaygı, acı, çaresizlik birbirini kovalıyordu. Salona girdiği sırada Yenibahçeli Şükrü'yü, Topal Osman'ı bayağı sürüklercesine Meclis'ten çıkarırken görmüş, ürkmüştü. Hemen Yenibahçeli Şükrü'ye, ne olduğunu, sordu. Öteki:

— Ne yapacağım, Beyefendi, Topal Osman'ı dışarı attım! Ne işi var burada? dedi.

Rauf, onun üzerine yeni kaygısını açığa vurmaktan çekinmeyerek:

— Aman! Topal Osman, Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafızı. Durup dururken bir de yeni bir olay çıkarmayalım, dedi.

Yenibahçeli Şükrü:

— Biz neyiz, Rauf Beyefendi? Biz de öyle değil miyiz? Mustafa Kemal Paşa'nın muhafızı ve savunucusu değil miyiz?

Hüseyin Rauf, sanki bu sözleri işitmemiş gibi salona girmişti. Salonun görünüşünden bayağı ürktü. Hüseyin Avni daha henüz kürsüden inmiş, kan ter içinde yumruklarını sıka sıka yerine oturuyordu. Başbakan, bütün mebusların gözlerini kendisine diktiklerini gördü. Bu haklı olarak ayaklanmış adamların öfkesini dindirmek için ne yapmalıydı? Bu cinayet, onun da insanlığına, yurtseverliğine dokunmuştu. Ufacık bir ipucu dahi bulamamıştı. Bütün Başbakanlık gücü, bir zavallı mebusunkinden hiç de üs-

tün değildi. Bu öfkeli kalabalık karşısında ne yapacağını düşünüp dururken, Başkan Ali Fuat Paşa, şöyle konuştu:

— Efendiler! Bildiğiniz gibi, Ali Şükrü Bey arkadaşımızın iki gündür nerede olduğuna ilişkin hiç bir bilgimiz yoktur. Hüseyin Avni kardeşimiz sorunu açıkladılar. Şimdi, Vekiller Kurulu Başkanı Rauf Bey söz aldılar. Lütfen, kendilerini dinleyiniz! Çok rica ederim, duygularınıza egemen olunuz! Söz Rauf Bey'indir. Buyurun, Rauf Beyefendi!

Hüseyin Rauf, kürsüye çıkarken hem bir sorumlunun, hem de gerçekten ihanete uğramış herhangi bir Türk milletvekilinin acısını, heyecanını taşıyordu. Ancak, bu duygularını güçlükle saklamaya çalışarak, şöyle konuşmaya başladı:

— Arkadaşlar! Sayın arkadaşlarımızdan Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in, Salı günü akşamından beri oturduğu yere dönmediği, dün sabah saat onda Hükümetimizce haber alındı. Türkiye halkının ve onun temsilcilerinin seçimini elde etmesi gereken Hükümetimiz, ulusun bağımsızlığını, inanışlarını güven altına almak göreviyle yükümlü olan Hükümetimiz herhangi bir kişinin haklarını nasıl en büyük çaba ve duygululukla savunmaya kararlıysa, ayrıca ulusu temsil eden, ulusun bağımsızlığını ve özgürlüğünü korumak uğruna çalışan Büyük Millet Meclisi'nin özgür olan Adliyesi, dünden beri özgür ve serbest olarak görevini yapmaya uğraşıyor. Dünden beri, Türkiye'nin inzibat güçleri özgür, ve serbest olarak, yüksek Meclis'in ve ulusun güvenine yakışır bir biçimde çalışmaktadır. Buna güveniniz! Umarım ki en yakın bir zamanda hak ve doğru açığa çıkacaktır.

— İnşaallah, inşaallah! Bekliyoruz!

— Umarım ki bu değerli arkadaşımız, bir yanlışlıkla, bir kazaya uğramış olsun. Eğer bir suikasta uğramışsa, son kerte üzülürüm. O zaman, herhalde bu işi yapanların meydana ve bu ulusun Adliyesi'ne onur verecek biçimde izlenmesi ve cezalandırılmaları, sizin güveninize dayandıkça, Hükümetimizin en kutsal ödevidir.

— Bravo! Bravo!

— Biraz önce, Hüseyin Avni Bey arkadaşımız, çok coşkun

olarak konuştular. Çok rica ederim, içiniz rahat olsun, Adliyenizin kararını beklemek, en doğru yol olur. Bundan önce bu konuda konuşmak ve gösteri yapmak, her şeyden önce Adliye kovuşturmasını güçleştirebilir.

Lazistan Mebusu, Ziya Hurşit:

— Kötü örnekler var. Bu yüzden kaygıdayız! diye bağırdı.

— Merak etmeyiniz. Hüseyin Avni Bey arkadaşımızın buyurdukları gibi, Hükümetiniz görevini yapmakta güçsüzlüğünü göstermiş değildir. Her bağımsız ve uygar ülkede olduğu gibi, burada da bu işin güven ve selametle kovuşturulmakta olduğuna güveniniz. Hükümet eğer böyle bir görevi yapamazsa, aynı zamanda icra yetkisini de taşıyan yüksek Meclisinize gelip gücünün yetmeyişini size söylemeyi bir ödev bilir.

— Bravo! Bravo! Biz de bunu istiyorduk! Bravo!

— Bana güveniniz. Hepimiz bu ulusun bağımsızlığını ve kurtuluşunu her şeyin üstünde, en kutsal bir amaç biliyoruz. Hiç birimiz bundan başka bir şey düşünmeyiz. Bundan dolayı Efendiler, görevlileri güçlüğe uğratmamak üzere sonucu beklemeyi, Hükümet eliyle, adalet eliyle ve sorunun en özgür biçimde çözümlenmesi bakımından zorunlu görüyorum ve bildiriyorum! Çalışıyoruz, meydana çıkaracağız, çıkaramazsak güçsüzlüğümüzü açıkça söyleyeceğiz ve size geleceğiz.

Gerçekten, gizemli bir yitme biçiminde görünen ve milli merkezimizin bir sokağında geçen bu yitme sorununu meydana getirenleri ortaya çıkarmak uğruna var gücümüzle gece gündüz çalışıyoruz. İnanıyorum; pek yakında başaracağız!

Sinop Mebusu, Hakkı Hami kürsüye çıkarak şöyle konuştu:

— Bu ulusu egemenliğine kavuşturmak uğruna en çok çalışan evlatlarından biri, ortadan yitmiş bulunuyor. Bu, pek çok önemle ele alınması gereken bir sorundur. Ali Şükrü Bey'e uzanan el, onun kişiliğine değil, ülkenin ulusal egemenliğine uzanmış ve ulusun boynuna kement atmış demektir. Ali Şükrü Bey'in bu Meclis'teki yaşamını bugüne dek ki savaşmaları bilenler, şimdi, uğradığı saldırış karşısında kesinlikle bir siyasal suikasta erek olduğunu ve bu nedenle de kazandığı olağanüstü önem ba-

kımından neden olanların her çareye başvurularak ortaya çıkarılmasını, özellikle ulusal egemenliğin korunması adına diretimle istemekte haklıdırlar.

Bu sorun, bütün çıplaklığıyla ortaya çıkarılmazsa, artık bu kürsüden, ulusal egemenlikten söz etmek gibi gülünç bir şey olamaz, beyefendiler! Söz ve düşünce özgürlüğü güven altına alınmamış olan bir yerde tahsisat almaktan başka bir şey yapılamayacağına göre, burada oturmayı sürdürmek, bir düşkünlük olur.

Bu sözler, Meclis'in doğrulamasıyla karşılandı.

Kürsüye gelen Kırşehir Mebusu, Yahya Galip, şunları söyledi:

— Hiç kuşku yoktur ki hepimiz ulusal egemenliğin savunucusuyuz. Evet öyledir, Ali Şükrü Bey de böyle olduğundan dolayı bir saldırıya uğramış bulunuyorsa, şunu iyi bilmelidir ki bu ülkenin özgürlüğü uğruna haykıracak daha birçok Ali Şükrüler vardır. Bu ulusun düşüncesi, özgürlüğü ve inancı hiçbir zaman silahla, rovelverle söndürülemez. Eğer bu olabilseydi biz bugün burada bulunmazdık. Efendiler, bu Meclis açılırken ve açıldıktan beri, durmaksızın dört bir yandan saldıran öldürme tehditlerine göğüs germiş, hepsine meydan okumuştur. Sorarım size, bütün bu saldırıların hangisine kulak astık? Hepimizi öldürseler, bu ulus yine sesini işittirecek on kat vekil bulur; yüz kat mebus getirir.

Ancak, Ankara gibi bir yerde, elli, altmış saat geçtiği halde böyle önemli bir sorun üstüne Hükümet'in hâlâ vaat ve vaatta bulunmasına şaşıyorum. Vekiller Kurulu Başkanı Beyefendi, sorunun önemiyle orantılı bir biçimde izlemede bulunduklarını söylüyorlar. «İnşaallah, bulacağız; bulamazsak buraya geleceğiz; güçsüzlüğümüzü söyleyeceğiz!» diyorlar. Bunlar, bir Devlet adamının ağzından işitilmesi istenmeyen şeylerdir. Çalışacağız, bulacağız, ne demek? Neden bulmuyorlar? Ne bekliyorlar? Bunca polis, jandarma, memur ne güne duruyor; ne yapıyor, ne bekliyor, Efendiler?

Ulusun boynuna atılmış bir kement var. Bu, bir namus ve onur sorunudur. Bu ulus bunu hak etmemiştir. Bunu hiçbir zaman hazmetmez. Hükümet'in de bunu bilerek hemen bulmak ödevidir.

Ondan sonra kürsüye Lazistan Mebusu, Ziya Hurşit çıktı:

— Efendim! Bu sorunu görüşürken biraz duygulardan sıyrılmak uygun olur, kanısındayım. Vekiller Kurulu Başkanı Rauf Beyefendi'nin sözlerini bir daha gözden geçirecek olursak görürüz ki büyük bir değer taşımaktadır. Ancak, hepimiz tarih okuduk. Tarih olaylarla doludur ve hepsinde iş başında bulunanlar hep böyle söylerler. Her yerde, bu böyledir. Bir Hükümet Başkanı böyle bir olay karşısında çıkıp da: «Hayır, aramıyoruz; peşini bıraktık, çalışmıyoruz, bulamayacağız!» der mi?

İnsan, ne kerte akılsız ve ahmak olmalıdır ki bir Hükümet Başkanı'ndan bundan başka türlü konuşmasını beklesin. Bu laflar, hep beylik sözleridir. Hükümet Başkanlarının, temcit pilavı gibi yineledikleri klişelerdir. Esasen, Hükümet'e ne derler, «Beylik,» değil mi? İşte, onun sözleri, böyle, beyliktir. Rauf Bey'in bu beylik sözlerini dinlerken ben de dedim ki kötü örnekler var; kaygımız bundandır. Doğru söylemedim mi? Dünyanın eski tarihlerini bırakalım, yakınlara, şu bizim Ulusal Hükümetimiz zamanına gelelim. Daha dün denecek gibi yakın bir zamanda olan bir suikast sorununu anmamamız mümkün mü? Yine bu Meclis'te, burada, bu sorun yüzünden, uzun uzadıya, ne çekişmeler, ne dedikodular oldu. Kıyametler koptu; unuttunuz mu? Bir sürü koğuşturma bile yapılmıştı. Hükümet'in, kışlaların yanında, karşısında güpe gündüz, saat dört buçukta üç yüz kurşun atılarak yapılan suikastın(*) sanıklarını, katillerini, o zaman Hükümet Başkanı bulunan Rauf Beyefendi, yine böyle vaadi vaatlerde bulundukları halde, neden yakalayamadılar; neden adalete vermediler, neden? Şimdi bile bekliyoruz ve kim bilir daha nice bekleyeceğiz? Bu mudur adalet? Doğru mudur, bu iş?

Sonra, Ankara gibi küçücük bir yerde olan bir yitişten sonra altmış saat geçtiği halde, Hükümet ne yapmıştır? Hükümet'in görevi, bize böyle klişe laflar okumak değil, iş yaptığını, yapıp bitirdiğini gelip söyleyerek duyurmaktır. Bu, yapılmış mıdır? Biz, dışarıda birçok şeyler işitiyoruz. Bunların hepsini burada yi-

(*) On beş komünistin, Mustafa Suphi'lerin katili Yahya Kâhya'nın öldürülmesi. (Yazar.)

nelemek, belki Adliye'nin araştırmasını güçleştirebilir. Hükümet, eğer bu noktayı düşünerek açık konuşulmasını sakıncalı buluyor da gizli konuşulmasını uygun görüyorsa, ne duruyoruz; gizli oturum yapalım!

— Hayır, ulus dinlesin; gizli iş yok! Her şeyi açık konuşacağız!

— Müsaade buyurun! Ben, bu şeylerin anket yöntemiyle yüksek Meclisçe araştırılmasından yanayım. Bizim Meclis'in bir Adliye Encümeni yok mu? Bu Encümen bu işe el koyup araştırmayı kendisi yapmalıdır. Ulusun bu gibi önemli işlerini görecek, hakkını arayacak ve savunacak olan bu Meclis'tir. Bizim Meclisimiz, başka hiçbir Meclis'e benzemez. Aynı zamanda icra yetkisi ile gücünü de taşıdığından, zaten Hükümet de demektir. Neden, bu yetki ve gücümüzü kullanmıyoruz? Böyle önemli bir işte kullanmadıktan sonra, nerede kullanacağız? Yine söylüyorum: Meclis, icra görevini hemen yapmalıdır. Ben, bundan yanayım ve bu düşüncemde diretiyorum. Şundan ki Hükümet'in bir şey yapmadığı ve yapamayacağı kanısındayım. İspatı da işte, meydandadır. Tarih ve olaylar, gözümüzün önündedir. Adliye Encümeni, hemen bu işe el koymalı ve hemen eyleme geçmelidir. Başka çare yoktur ve sorun budur.

Kürsüye gelen Erzurum Mebusu, Durak, şöyle konuştu:

— Arkadaşlar! Burada boşuna çene yoruyoruz! Bu sorun burada saatlerce konuşulabilir. Ancak sanıyorum ki şimdi bu sözleri söylemek zamanı değildir. Bırakalım, süren araştırma sona ersin. Biraz sabredelim. Sonucu alalım, görelim. Eğer gerçekten siyasal suç olduğu açığa çıkarsa, o zaman ne yapacağımızı düşünürüz. Şimdi, bilinmezlik içindeyiz. Sonuç, eğer siyasal bir suç biçiminde ortaya çıkarsa, hak ve hukuku savunmak üzere hiç kimse çalışmaktan geri durmaz. O zaman söyleyeceklerimiz çoktur; yapacaklarımız da çok olacaktır. Ancak, dediğim gibi, ivedi davranalım. Şimdi, bu görüşmeyi burada bırakalım, kapayalım. Hükümet araştırmasını bitirsin. Gelsin, olup biteni bize anlatsın. Ondan sonra işimizi biliriz. Umarım ki üç dört gün içinde sonuç alınır. İş, açığa çıkar. Çıkaramayacak olurlarsa; işte, o zaman...

— Ne olur; ne yaparsın?

— Ne mi yaparım? Ne mi olur? Hükümet'i düşürürüm. Daha ne yapacağım? Siz de durur musunuz? Elbette, düşüreceğiz. Ne olur, ne demek? Elimizde her güç var. Onu kullanmaktan bizi kim alıkoyabilir? Ancak, şimdi suskunluğu koruyalım. Birkaç gün beklemekle kıyamet kopmaz. Bekleyelim...

Vekiller Kurulu Başkanı, salonu dolduran, tartışmalı, öfkeli gürültüler arasında yine kürsüye çıktı:

— Sayın arkadaşlardan kimilerinin sözlerine karşılık vermek gerektiğini görüyorum ve önceki sözlerimde diretiyorum. Yalnız, Ziya Hurşit Bey arkadaşımız buyurdular ki: «Hâlâ neden bulunmadı? Neden bulamıyorlar? Çalışacağız!» diyorlar. Neden çalışmıyorlar? Bunda bir kötü anlayış olsa gerektir. Hâlâ neden bulamadığımızı şu saatte bulacağız dememek ve dönemeyeceğini belirtmek üzere söyledim. Yitikten bilgi vermek gücünde değiliz. Ortada gizemli bir olay var. Bunun çözümlenmesi zaman ister. Bu zamanı belirlemek ve saptamak hiç kimsenin elinde değildir. Çalışma sonucunda anlaşılabilir. Biz de çalışıyoruz. Belirsizliği, gizi çözmek üzere uğraşıyoruz. Tanrı'nın yardımıyla bulacağız.

— İnşaallah, inşaallah!

— Ancak, şu saatte bir zaman, bir dakika belirleyerek söz verilemez. Bu güç elimizde değildir. Yalnız güveniniz ki bütün Hükümet güçleri, gece gündüz çalışmaktadır, yapılacak iş de ancak budur.

Bu arada Ziya Hurşit Bey'in söylediği bir söz daha var: «Eskiden Hükümet'in adı, beylikti. Şimdi de Hükümet'in söylediği laflar, beyliktir,» dediler. Efendiler! Sözlerim, Hükümet sözüdür. Bütün kapsamıyla, yönüyle, bilinerek, düşünülerek, inanılarak ve sorumu düşünülerek söylenmiş Hükümet sözüdür. Ziya Hurşit Bey arkadaşımız, Hükümet'in olumlu bir şey söylemesi gerekir, dışarıda şunu bunu işitiyoruz, diyorlar. Olayı izleyenler de işitirler, gerektiğinde göz önüne de alırlar. Ancak bunların burada yinelenmesinde hiçbir yarar yoktur. Ters bir etki oluşabilir. Bu arada, Hükümet isterse gizli oturum yapılsın, orada söylesin de diyorlar. Hayır, Efendiler! Bizim gizli hiçbir şeyimiz yoktur.

— Bravo, bravo!

— Her şeyimizi açık oturumda, ulusun gözü önünde, apaçık konuşacağız. Ziya Hurşit Bey, bir devrim tarihimizden bir örnek söylemek üzere başka ülkelerdeki birtakım benzeri olaylara iliştikten sonra, yine benim İcra Vekilleri Başkanı bulunduğum zamanda bir olayın yapıcılarının ele geçirilmemiş olduklarını söyleyerek, hâlâ bulamadı, buyurdular. Zira Hurşit Bey arkadaşımıza, bu ulus adına, hatırlatmayı çok yararlı görüyorum ki düşünerek konuşsunlar! Kendilerinin anlatmak istedikleri Trabzon olayının oluş biçimi ve gerektirdiği açıklama, açıklama istekleri, benim olduğu gibi, elbette, kendilerinin de sizin de olduğu gibi ve harfi harfine, usunuzdadır. Sonuç olarak, Yüksek Meclisiniz icra gücüne dayanarak, bir Araştırma Kurulu göndermişti.

Ziya Hurşit, sesini yükselterek şöyle bağırdı:

— Yetkisiz bir kurul!

— Hayır, o Araştırma Kurulu'nun yetkisi olduğunu herkes bilir! Dünyanın işitmesini isteyerek bağırıyor ve diyorum ki: O Araştırma Kurulu bütünüyle özgürdü, yetkiliydi ve serbest davranmıştır! Bütün bir yetkiyle görevini yapmıştır.

— Hiçbir zaman!.. Bir jandarmayı bile tutamamış; hiç kimseye sözünü geçirememiş... Trabzon'da öğrendik, ne kerte yetkili olduğunu...

— O Araştırma Kurulu'nun görevi, adam tutmak değildi. Tutuklama yapmaya gitmediler, onlar.

— O bir öğütçü kuruluydu, Araştırma Kurulu değil, Rauf Beyefendi!

— Sözümü kesmeyiniz, lütfen! O Kurul'un Hükümet'e verdiği rapor, dikkatle göz önüne alınmış ve harfi harfine uygulanmıştır. Ancak, çok rica ederim, Efendiler! Bu ulusun onuru, bağımsızlığı, varlığı söz konusu olurken, duygulara kapılıp grup, fırka sorunları söz konusu edilmemelidir. Şimdi, muhalefetin sırası değil. Ortada, hepimizin önemle üzerinde durmamız gereken bir tek ülke sorunu var. Efendiler! Türk Ulusu'nun yaşaması, bağımsızlığı, bu yurdun mutluluğu, güveni söz konusudur! Bugün, bundan başka bir şey düşünemeyiz. Bu ülkede kanunların ege-

menliği ve adaletin kesinlikle yerini bulması üzerindeyiz. Başka bir şey yoktur. Şimdi, hepimizin ödevi budur.

Grup varsa, hizip varsa; bu sorun da yoktur. Bunu kesinlikle, unutmayalım! Yineliyorum: Bu sorun çevresinde her türlü duygulardan sıyrılarak, hep birlikte toplanmamız gerektir. Suskunluğu koruyalım. Hükümetiniz kesinlikle başarı sağlayacaktır. Sayın Adliye Vekilimize, bu konuda da bütün anlamıyla güvenimiz vardır.

Bu sırada, Topçu İhsan (Sonra, Bahriye Vekili), hatipin sözünü kesti:

— Neee? O da kendilerindendir; onlardandır! diye bağırdı.

Bunun üzerine her kafadan bir ses çıkmaya başladı. Meclis karıştı:

— Meclis'tendir, onlar da kim oluyor? Bizdendir, edepsiz herif!

— Sözünü geri al!

— Reddederiz!

— Kendilerinden, ne demek?

— Herkesi kuşkuya düşürme! Nedir, bu yaptığın?!

Başbakan Rauf, bu arada şunları söylemek fırsatını bulabildi:

— Efendiler! Müsterih olun! Hükümet, görevini kesinlikle yapacaktır ve yapıyor.

Başkan Ali Fuat Paşa, gürültüyü bastırmak istedi:

— Rica ederim, sakin olunuz; mesele yoktur! Yalnız, arkadaşlardan biri: «Adliye Vekili sizdendir,» diye bir şey söyledi. Başka bir şey yok. Sakin olunuz!

Gürültü, yine sürdü:

— Söyleyin; kim ise, meydana çıksın!

— Sözünü hemen geri alsın!

— Burada böyle şeyler söylenmez!

— Çıkarın dışarı, bu adamı!

— Kürsüye çıkarın! Karşımızda özür dilesin!

Ali Fuat Paşa, bütün gürültüleri bastıran şu sözleri bağırarak söyledi:

— Rica ederim, beni dinleyiniz! Buradaki bütün icra vekille-

rimiz, sizin, yani Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin vekilleridir! Hepsi, ayrı ayrı güveninizi kazanmıştır. Onları seçen sizsiniz. Büyütülecek bir sorun yoktur. Esasen başka bir söz alan da olmamıştır. Oturumu kapıyorum!

Bütün mebuslar, Meclis'ten ayrılırken başlamış birer yangın gibiydiler. Bütün gece, caddelerde, evlerde, kahvelerde, her yerde şiddetli, kırıcı tartışmalar sürüp gitti. Hatipler, ertesi gün Meclis'e patlamaya hazır birer bomba gibi girdiler.

Oturum açıldığında, Lazistan Mebusu Necati Hoca, verdiği şu önergeyle kavgayı başlatmış oldu:

— Birkaç günden beri herkesin ve özellikle Büyük Millet Meclisi'nin kafasını altüst eden Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in gizemli bir biçimde yitişi üstüne Hükümet'in bilgisi nedir? Hepimiz, bin türlü birbirini yalanlayan haberler işitmekteyiz. İşe hakkıyla el koymuş olan Vekiller Kurulumuzun, sorunun doğruluğu konusunda bizi aydınlatması ve doyurması için törensel anlatımda bulunmalarını rica ederim!

Bu önerge çoğunlukla benimsendi. Bunun üzerine Adliye Vekili Kayserili Rifat, kürsüye çıktı:

— Geçen oturumda sayın Başbakanımız Rauf Beyefendi'nin bildirdiği gibi, Hükümet, bu işe el koymuş ve kanunca görevini yapmaktadır. Şimdi, bütün bunlar, sorgu dairesinde ve doğal olarak kanunca gizli yapılmaktadır. Burada bu konuda bir şey söylemek doğru olmaz.

Önerge sahibi Necati Hoca, Adliye Vekili'nin sözlerine itiraz etti:

— Neden, doğru olmaz? Dışarıda herkesin ağzında bin türlü laflar çalkanıp duruyor. Nedir, Efendim, bunlar? Yok kaçmışlar, tutuklamışlar. Kim, kimler? Falan, filan. Yok, onlar değil, şunlar! Hayır, dışarı sıvışmışlar! Yakalanamazlarmış vb., vb., bir sürü dedikodu. Hükümet, bunları göz önüne alarak neden aydınlatamaz? Ne hakla susar? Susulacak zaman mı? Aydınlanmak istiyoruz. Bu ulusun vekilleriyiz. Bu, bizim hakkımız değil mi? Hem, Adliye Vekili'nin böyle şeyler söylemesi doğru değildir. Onun burada bu kürsüye çıkıp da bu biçimde anlatım yapmaya

hakkı yoktur. Sorunun bu aşaması Adliye Bakanı'nı ilgilendirmez. Zaptı rapta ilişkin olan işler İçişleri Bakanı'nı ilgilendirir. Esasen, ben Bakanlardan bir şey sormadım. Bakanlar Kurulu Başkanı'ndan bilgi istiyorum. Rauf Bey gelsin: «Dışarıda işittiğiniz söylentiler doğru değildir. Kulak asmayın; işin doğrusu şudur!» desin. Anlatsın. Kulağımıza çalınan haberler kötüdür, arkadaşlar! Kafamız, düşüncemiz hep bunlarla uğraşıyor. Bu durumda gönül rahatlığıyla burada toplanılıp görüşülemez. Bir an önce bilgi sahibi olmalıyız.

Ali Fuat Paşa:

— Efendim! Necati Hoca Efendi, önergesinde diretiyor. Bunu doğrularsanız, Hükümet'e bildirelim. En yakın bir zamanda Meclis'e gelsin, açıklama yapsınlar.

Karasi Mebusu Basri:

— Elbette, gelecek; gelmelidir! Bu sorun, Meclis'in onuru ve haysiyeti sorunudur. Siz, Başkansınız; bunu daha iyi bilmeniz gerek. Bu sorun böyle gevşek tutulmaya gelmez. Hükümet, hemen açıklama yapmalıdır. Yiten, bir tavuk değildir; koskoca bir Meclis Üyesi'dir.

Kuşkular, yüzde yüz Çankaya'nın Muhafızı, Giresun Alayı'nın kahramanı Yarbay Topal Osman üzerinde toplandıktan sonra, bu işin çözümünü bir onur sorunu yapan Bakanlar Kurulu Başkanı Hüseyin Rauf'un buyruğuyla Topal Osman'ın en içten adamı, el altından Polis Müdüriyeti'ne götürüldü:

— Kaptan, sen de Meclis'in Muhafızlarından sayılırsın, şu işte bize yardım et! Baksana, Ali Şükrü Bey'i bir türlü bulamıyoruz! Ankara gibi bir yerde nereye gider? Sen, ne dersin bu işe?

Mustafa Kaptan, ilkin hiçbir şey bilmediğini söylediyse de biraz gözdağı verilince, ağzından baklanın ucunu çıkarmaya başladı:

— Vallahi, benim bildiğim, Osman Ağa, Ali Şükrü Bey'i evine yemeğe çağırmıştı! Salı akşamı, Ağa'nın buyruğuyla ben Ali Şükrü Bey'i eve götürdüm. Ama, bir kötülük filan yoktu. Ağa, öteden beri Ali Şükrü Bey'i sever. O akşam da kapıdan karşıladı.

Buyur etti: «Hoşgeldin, safa geldin; çoktandır beni unuttun! Göreceğim geldi. Böyle hemşehrilik olur mu? Evim senin... Biz, kardeş sayılırız, Ali Şükrü Bey!» diye içeriye aldı.

Sofra da kurulmuştu. Herhalde, yediler içtiler. Ali Şükrü Bey, ondan sonra nereye gitti, bilmiyorum.

Polis, ilk değerli ipucunu ele geçirmişti. Demek ki Ali Şükrü'nün en son görüldüğü yer, Topal Osman'ın eviydi. Polis Müdürlüğü'nde bu değerli ipucu elde edilirken, bir yandan da dağ taş aranıp taranıyordu; Polis; değerli avını elden kaçırmamak üzere tutukladı: Mustafa Kaptan, kodese tıkıldı. Mustafa Kaptan'ın tutuklanışı, Topal Osman'ın saklanmasına yol açtı. Papazın Bağı denen yerdeki evi, sıkı bir kordon altına alındı. Topal Osman, saklanmakla hemen sanık durumuna, düşmüştü. Artık, katilin o olduğu üstüne hiç kuşku kalmamıştı. Şimdiye dek Ankara'nın birçok kalburüstü komiteci, Kuvayı Miliyeci elebaşılarının en itibarlı konuklar olarak girip çıktıkları bu ev, bugün ulusal bir caniyi saklar görünüyordu. Fuat Bulca, Rize Mebusu Rauf, Yenibahçeli Şükrü, Kılıç Ali, Gazi'nin içten adamları olarak bu evi eskiden beri böyle içeriden göz hapsine almışlardı.

Cinayetin örgüsü, oldukça göze görünmez ince tellerle örülmüşse de artık her şey karaya vurmuş kocaman bir balık gibi açıktaydı: Topal Osman, ulusal dava adına cinayetler işlemeyi de göze alarak, yepyeni bir çıkmaza girmişti. Trabzon'un en güçlü Kuvayı Milliyecisi, Mustafa Suphi ile on dört arkadaşının katili kayıkçılar kâhyası Yahya'yı kışlanın hemen karşısında vurup öldüren Topal Osman, Ali Şükrü'nün gözüne diken gibi batmaya başlamıştı. Ali Şükrü'ce Büyük Millet Meclisi'ne getirilmiş olan bu sorun ulusal bir cinayet olmakla birlikte Topal Osman'a ecel terleri döktürmüştü. Katillerin bir ayak önce yakalanıp adaletin karşısına çıkarılması uğruna çok uğraşmışsa da adalet, bir türlü Topal Osman'ın yakasına yapışamamıştı. Bu nedenle, Topal Osman'ın, Ali Şükrü'ye karşı diş bilediği düşünülerek cinayetin temel nedeni bulunur gibi oldu. Ancak tarihin kalın perdesi, bu cinayetin birçok önemli nedenlerini örtecekti.

Cinayetin Topal Osman'la adamları eliyle yapıldığı su yüzüne çıkınca, sıkıca sarılan evin yöresinde büyük bir ölü avı başladı.

Evin yöresi birkaç yüz metreye dek karış karış arandı. Bir ara, Jandarma Teğmeni iri yapılı Kızılcahamamlı Kemal, günlerdir, dağ taş geze geze, ayaklarına kara su inen jandarmalara seslendi:

— Koşun, koşun; burada, burada!

Teğmen Kemal, umutsuz adımlarla ilerlerken Topal Osman'ın evinden beş altı yüz metre ötede bir tümseğin üzerinde yığınla yeşil sinek görmüş, hemen oraya seğirtmiş; toprağa girip çıkan sineklerin kendisine yol gösterdiğini anlamış, toprağı biraz eşeleyince Ali Şükrü'nün havaya dikilmiş iple birbirine bağlı bacaklarıyla bir çift sarı ayakkabısı görünmüştü. Ali Şükrü'nün yittiği sıralarda sarı ayakkabılarını giydiği biliniyordu.

Çevreden koşup gelenlerin de yardımıyla ölü çabucak çukurdan çıkarıldı. Evet, bu Ali Şükrü'nün, ta, kendisiydi. Giyneği, parça parçaydı. Ölünün başından aşağı geçirilmiş keten torbayla birlikte, gövdesi de yer yer parçalanmıştı. Gövde, torbanın üzerinden de iplerle sıkıca sarılıp sarmalanmış, boğulmuştu. Ali Şükrü'nün sol eli kırılmış, dili dışarı fırlamıştı. Can zoruyla sıkılmış sol elinin avucunda şimdi bile sandalye hasırları göze çarpıyordu. Bütün bunlardan başka sol kulağının yanında bir bıçak yarası da görünüyordu. Anlaşılıyordu ki Ali Şükrü, cellatlarının elinde kolay can vermemişti. Gücünün son damlasına dek onlarla boğuşmuştu. Ölünün başucunda toplanarak bu acıklı durumu seyredenler, bir yandan da buradan beş yüz metre ötede cellatbaşının saklandığı eve korkulu bakışlar fırlatıyorlardı. Şimdi, Ali Şükrü'yü boğarak öldüren Topal Osman'ın serüveni başlayacaktı.

Bir yandan Başbakan Rauf'a, öbür yandan Polis Müdürlüğü'ne, Savcılığa bilgi verildi. Sonra, ölü, bir araca konularak Gureba Hastanesi'ne götürüldü.

Gazi'nin en sert, en tehlikeli muhalifini ortadan kaldırmakla onun daha çok gözüne gireceğini sanan Topal Osman, korkunç bir biçimde aldandığını görünce, sığınağına çekilip postu pahalıya tuzlatmaya karar verdi. Çankaya'da, Gazi'yi korumakla görevli yüz kişilik silahlısı vardı. Bunlar da İsmail Hakkı'nın Muhafız Alayı'nın çekirdeğiyle kuşatılmıştı. Ancak, henüz çok tehlikeliydiler. Mustafa Kemal de bayağı rehine gibi onların avu-

cunda sayılırdı. Kendilerine kıyılırsa ya da buna girişilirse, onlar da onu yok edeceklerdi. Şimdi, Çankaya tepesi onların egemenliği altındaydı. Mustafa Kemal'le Lâtife, soğukkanlılıklarını korumaya çalışarak, son kerte merakla işin sonucunu bekliyorlardı.

İstasyondaki Direksiyon yapısındaysa, Başbakan Rauf, Mustafa Kemal'le eşini bu ölüm tuzağından kurtarabilmenin çabası içindeydi. Bundan dolayı Topal Osman'ın üzerine bütün gece ateş açılmadı. Bu sırada köşkün arkasından gizlice kaçırılan Mustafa Kemal'le karısı, Direksiyon'a götürüldü. Rauf, en sonra canına kıyılmasına kıl payı kalmış olan eski ideal arkadaşını karşısında sağ salim görünce, sevinç gözyaşları döktü... Ancak, bu arkadaşının soğukkanlılığı, yürekliliği sayesinde kurtulduğunu anlayan Mustafa Kemal:

— Bravo, Rauf! dedi.

Sabahleyin, bütün gece sürüp giden, Mustafa Kemal'le eşinin Direksiyon'a kaçırılması işi bittikten sonra, biraz hafifleyen karadüşün üzerine Muhafız Taburu'nun mermileri yağmaya başladı. Çatışma ancak, on beş yirmi dakika sürdü.

Ağır yaralanan Topal Osman:

— Ah, namertler, kancıklar; beni gafil avladınız! Ah, kahpeler! diye haykırıyordu.

Sonradan, sağ kalan Topal Osman Taburu'nun adamlarından cinayetin bir bölümü daha öğrenildi. Topal Osman, evinde şölene çağırdığı hemşehrisi Ali Şükrü'yü adamlarına boğdurtmuş, bir sandığa koydurup kırlara göndermiş, orada bir çukura attırmıştı.

Rauf, kürsüye çıkarak şunları söyledi:

— Önce de söylediğim gibi, burada Genel Kurul'da bugün bu sorunların tartışılması doğru değildir, kanısındayım. İlk önce şunu belirtmek isterim ve umarım ki Sayın arkadaşlarım, Hükümet'in, kendisine verilmiş olan görevi iyi bir biçimde sonuçlandırabilmesi için ileri sürdüğü bu tartışmadan vazgeçilmesi görüşünü uygun bulurlar!

Arkadaşlar! Sayın Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey kardeşimizin acıklı sonu, dün öğleden sonra geç vakit Hükümetinizce aydınlandı. Cenazesi, bulunduğu yerden kaldırılarak bugün Gu-

reba Hastanesi'nde koruma altında bulunuyor. Tanrı kendisi yattıkça, ailesine sabırla ecirler versin.

Bütün mebuslar, bir ağızdan haykırdı:

— Amin, amin! Ve bütün ulusa!

— Arkadaşlar! Adliyemizin, polis ve jandarmamızın ve muhafız güçlerimizin bu görevi yapmakta gösterdikleri çaba teşekküre değer. Bu acıklı sonu, eldeki kanıtlara göre hazırlamış olmakla sanık bulunan Giresun Alayı Komutanı...

— Hayır; eşkıya başı, çete reisi!

— Askeri tenzih ederiz. Böyle sergerdelere, Komutan, demeyin.

— Peki, peki! Adliyemizin kanunca izlenmesi sonucu olacak ki birkaç günden beri ortada görünmüyordu. Hükümetçe yapılan ciddi ve önemli izlemeler ve başka birtakım sanıkların yapılmakta olan izlemelere bakmadan bulunamaması biraz zaman geçirmişse de en sonra gece gündüz durmadan arkalarına düşülmesi sonucunda, bu sabah altıya doğru ele geçirilmesi başarılmıştır.

Dün gece, geç vakit kendisinin gizlendiği yerler üstüne Hükümetimizce elde edilen bilgiler üzerine, kendisini bulup Adliyemizin, hakkında çıkardığı tutuklama müzekkeresini bildirmek ve adalet kapısına getirilmesi ve hakkında özgür ve adil araştırmalar ve kovuşturmalar sonucunda karar alınması için ihbarnameyi götürmek üzere polis takımları yola çıkarılmıştır. Türlü yönlerde ve umulan her yerde aramaya memur olan bu izleme müfrezeleri, Ayrancı yöresinde Papazın Bağı adıyla bilinen bir yerdeki yapı içinde bulunduklarını anladıktan sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi Adliyesi'ne teslim olmalarını bildiren müfrezeye karşı korkusuzca silah kullanmaya başlamış olduklarından ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları güvenlik güçleri ve türlü araçlar, kısıtsız koşulsuz bu Yüksek Meclis'in kanunlarını uygulamaya memur olduklarından zorunlu olarak karşılık vermişler ve şiddetle süren çatışma sonucunda, Giresunlu Osman Ağa ile birkaç arkadaşı, kendisi ağır yaralı ve arkadaşları ölü ve pek az zaman sonra kendisi de arkadaşlarına katılmak üzere, yine ölü olarak yakalanmışlardır.

Arkadaşlar! Bundan sonra izleme müfrezeleri, görevlerini bitirerek Adliye'de konmuş kanunlar içinde araştırmaları bütünleyecek ve elbette, ilgili daireler de gerektiğince işlem yapacaktır. Böylece, gerek iç ve gerek dış güvenebilir ki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarına kısıtsız koşulsuz boyun eğmek gerektir. Bu kanunlara karşı gelerek kurtulmak olanağı yoktur ve inşaallah, böylece iç ve dışta kötü etki yapması düşünülen bu olayın doğrusu belirlenmiş ve açığa çıkmış ve bu kötü etkinin yersiz olduğu anlaşılmış olacaktır! Sözlerim bu kadardır.

Başbakan, kürsüden inince, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni söz aldı:

— Efendiler! Değerli, büyük ve yüksek yetenekli aziz arkadaşımız Ali Şükrü Bey'in cismi artık bizden ayrılmış bulunuyor.

— Ruhu bizimledir!

— Bu kürsü, artık onun sağlam mantığından, düzgün konuşmasından, yurtseverce sözlerinden yoksun kalmıştır. Ancak, dediğimiz gibi, ruhu bizimledir! Kendisinin âşığı bulunduğu özgürlük ve ulusal egemenliği biz ve bizden sonra gelecek onurlu Türk Ulusu'nun temsilcileri, yerine getirmekle, her zaman onun ruhunu sevindireceğiz. Zavallı Şükrü! Suçun neydi?!

Efendiler! Gittim; hastanede onu gördüm. Vahşiler, canavarlar, onu ezmişler, parçalamışlar; boğmuşlar, tanınmayacak duruma getirmişler.

— Lanet olsun, alçaklar!

— Ey, zalim el! Ey, kanlı pençe! Ne istiyordun, bu yurtseverden? Ey, zalim; ey, alçak! Ne istiyordun, bu özgürlük kahramanından? Acımadın mı? Hiç mi insanlıktan nasibin yok? Onun öksüz bıraktığın, arkasından meleyen kuzularına olsun, acımadın mı?

— Ulus bakar çocuklarına!

— Ulus var; onları öksüz bırakmaz!

— Efendiler! Bilirim, biliriz, ulusumuz kadir bilirdir; onun üyeleri iyi yüreklidir. Ali Şükrü Bey'in çocukları, evet, babadan öksüzdür. Ancak, özbabaları olan ulustan öksüz değildir. Bu ulus, onun çocuklarını bağrına basacak, onun hayırlı halefleri olarak büyütecek, yetiştirecektir. Artık, üzülmeyelim, arkadaşlar!

Bu ulusun bağımsızlığı ve özgürlüğü uğruna yüz bin Hüseyin Avni feda! Biz, hepimiz, zaten bu ulusun namus ve onuru, bağımsızlık ve özgürlüğü uğruna feda olmayı göze almış değil miyiz? Şimdiki durumumuz, bundan dört gün önceki durum değildir. O gün neden korkuyorduk? Bu facianın, bu korkunç cinayetin yapıcısı bulunmaz, aranmaz, yakalanmaz, müstahak oldukları cezalara çarptırılmaz kaygısı değil mi? Ulusumuz müsterih olsun ki bu kaygı yok olmuştur! Doğru memurlar, fedakâr ve tuttuğunu koparır insanlar, çalıştılar, bu ulusa layık olduklarını göstererek gizemli cinayeti ortaya çıkardılar. Bugün katillerden bir bölümünün cezalarını gördüklerini, karşınızda muştulayan Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'e teşekkür ederiz!

— Ötekiler de benzeri sona uğrayacaklar; ötekiler de cezalarını bulacaklar!

— Efendiler! Siz kararlı kaldıkça ve ulus böyle bilinçli oldukça, hiç kimsenin öcü kalmaz. Ali Şükrü'nün kutlu mezarı, bize sonsuza dek özürlük dersi verecektir. Ali Şükrü, ölmedi, Efendiler! Ulusal egemenliğimize güçlü direkler verdi. Sarsılmaz temel verdi. Hükümetten, elbette, artık rica gerekmez. Görevleridir; bilirler, bu işin sonunu da getirmek ödevleridir. Rauf Beyefendi'nin buyurdukları gibi, sorunu karıştırmaktan çekinerek bugün burada bırakacağız. Daha çok uzatmayacağız. Ancak, bir sorun var. Bir sorun ki artık onun çözümü gerekir. Çok da gereklidir. Efendiler! Bu şakilere, bu canilere silah veren kimdir? Böyle yaratıklara silah verilir mi? O onurlu silah, bu kirli ellere verilmez; verilmemeli idi!

— Tam üstüne bastın, Hüseyin Avni! Sorun, zaten budur.

— İşte, görüyorsunuz, Efendiler! Bu şakiyi izlerlerken bir günahsız yavrucak da öldü. Buna yavrucak diyorum; şundan ki belki suçsuzdu. Belki bu zalim şakinin ağına düşmüş, bilgisiz bir zavallıydı. Bunların hangisi günahkârdır? Böyle adamlara silah verilir mi?

— Bir buçuk yıl önce de bu sorun, burada konuşuldu. Rastgele silah verilmiş dendi. Sonra, ne oldu?

— Efendiler! Olan bir kez olmuştur. Olan yerine konulamaz. Ancak, bu yanılgıların yinelenmesine bir daha meydan vermeyi-

niz. Uyanık olunuz; sizin onurunuza emanet edilen silahları, namusunuz gibi saklayınız! Kirli insanlara vermeyiniz! Yoksa, bütün günah bize, bizim üstümüze yüklenir.

Efendiler! Bugün bile ortada suç, suçlu varsa, o da bizleriz.

Olay olmadan önce, bunu keşfetmeliydik. Böyle adamların eline silah verirken, bunların bu silahları nasıl kötüye kullanacaklarını düşünmeliydik. Ömrü dağlarda şakilikle geçmiş bir hainin eline silah verdiğinizden dolayı, bu günkü cinayetlere yol açtınız. Günahkârsınız; tarih, bu günahı sizden soracak; benden soracaktır! Bu nedenle, Ali Şükrü'yü seviyorsanız, onun yanından ayrılmayınız. Onun sağlam direncinden ders alınız. Onun sağlam mantığından, doğru düşüncelerinden ders alınız. Ali Şükrü'yü seviyorsanız, onun anısını sonuna dek kutlayınız. Onu son soluğunuza dek unutmayınız; hayırla anınız; şundan ki o, sizin özgürlüğünüz, onurunuz, geleceğiniz uğruna kurban gitmiştir. Ve biz, bugünden sonra onun yolunda giderken, onunki gibi onurlu ölümlere de hazırlanmalıyız. Şundan ki aramızda on milyon insan, bağımsızlık, bağımsızlık! diye bağırıyor. Böyle ölüme ben de kurbanım. Siz de olun, Efendiler! Bu direniş, karar ve inançla Ali Şükrü Bey'in kutlu anısı önünde saygıyla eğiliyorum!

— Hepimiz, hepimiz! diye bütün Meclis bir ağızdan gürledi.

Sonra, Sinop Mebusu Hakkı Hami:

— Sevgili arkadaşımız Ali Şükrü Bey, aramızdaki üç yıllık yorulmak bilmez dirimlilikle bu ülkeye ne kerte çalışmışsa, bugün şehitliğiyle de ülkede kanunun egemenliğini eylemce göstermeye yol açarak ikinci bir büyük hizmette daha bulunmuş oluyor. Bu nedenle, onu bir kez daha saygıyla anmak üzere, bir Fatiha okunmasını ve oturuma beş dakika ara verilmesini öneririm, dedi; dediği gibi de yapıldı.

Rahmetlinin, Seçim Dairesi'yle ailesine başsağlığı telgrafı çekildi. Sonra aşağıdaki önerge okundu:

— Din, yurt ve bağımsızlık savunucusu olmasından dolayı şehit edilmiş olan Ali Şükrü Bey kardeşimizin katillerinden olup bu sabah Çankaya'daki evinde yapılan çatışma sonucunda yaralı olarak ele geçirilen ve sonradan geberen, kanlı katil, Yarbay Topal Osman'ın, Meclis kapısı önünde asılarak gösterilmesini öneririz.

Bu öneri sonucunda Topal Osman'ın ölüsü getirilerek Meclis'in önüne yerleştirilen darağacına asıldı. Ancak, ölünün başı yerinde değildi. Daha önce koparılmıştı. Bir takım mebuslar, Topal Osman'ın mutlaka diri getirilmesini istedilerse de bu isteklerin yerine getirilmediğini gördüler. Ağır yaralı katilin, belki de konuşmaması, sövüp saymaması için ivedi başı koparılarak öldürülmüştü. Birçok kişinin kanısı, onun cinayete itilmiş olduğu üzerinde birleşiyordu. Bunlar, onun evine gidip gelenler arasında bulunabilirdi. Bu yüzden de bir ayak önce öbür dünyaya göçmesi sağlanmıştı. Onu diri isteyen mebuslara Bakanlar şu karşılığı verdiler:

— Diri istiyordunuz. Ölmüş olan adam nasıl diri getirilir? Baksanıza; kellesini bile uçurmuşlar!

Lazistan Mebusu Ziya Hurşit, kapısında başsız ölünün sallanıp durduğu Meclis'te yeni bir tartışma kapısı açtı. Verdiği önergede şöyle diyordu:

«Giresunlu Topal Osman ve adamlarından, suç ortaklarından Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Muhafız Bölüğü Komutanı Mustafa Kaptan adlı kişiye fuzuli olarak verilen Teğmen rütbesi dolayısıyla, Askeri Cezaevi'nde yatması pek saçmadır. Kendisinin hemen Genel Cezaevi'ne gönderilmesi ve cinayetin gerçek yapıcılarının ivedilikle araştırılmasıyla ortaya çıkarılmasını öneririm. Bütün ulus, gerçek durumu sabırsızlıkla bekliyor.»

Ziya Hurşit'in bu önergesi, Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf'u çok sinirlendirdi. Hemen kürsüye fırladı:

— Arkadaşlar! Çok rica ederim; konmuş kanunlar var; mahkeme ve adalet var! Karar var; icra var; evet, bütün bunlar varken, istenen nedir? Çok istirham ederim! Heyecan ve üzüntüyle alacağınız kararların gelecekte geniş ve acı etkileri olabilir. Benim vicdani ödevim, bunları söylemektir. Sizin de ona göre düşünüp kararınızı vermenizdir.

Ziya Hurşit yine sordu:

— Efendim! Ben de rica ederim; bu adama subaylığı, bu rütbeyi veren kimdir? Lütfen, söyleyiniz! Bu rütbeyi kim vermiştir buna?

Erzurum Mebusu Salih Hoca:

— Aradaşlar, malûmu âlileri, dedi, terfiler Meclis'ten geçer ve tasdik edilir. Böyle haşerata kim rütbe vermiştir? Bu, ne subaydır, ne de erdir. Ordu, böyle subay bilmez; tanımaz. Bu herif şakidir; canidir.

Aldı, yine, Ziya Hurşit:

— Arkadaşlar! Her şeyin yöntemi, düzeni var. Bu ülkeye ancak Harbiye Okulu'nu bitirerek subay olunur ve subayların hepsi bizim gözümüzde pek yüksek, müstesna ve onurlu birer yer tutar. Biz, ordumuz subaylarını her yönden takdir ederiz. Ancak, Rauf Beyefendi'ye sorarım: Cani, katil, cahil, hain bir adama, subay üniforması giydirilir mi? Orduda düşmana karşı göğüs geren kahramanlarla bunlar beraber mi olacak? Bu nasıl olur? demeyin. Oluyormuş işte. Benzer haklara sahip olarak, bu da gerçek subaylar gibi Askeri Cezaevi'nde yatıyor. Nasıl yatar? Rica ederim. Milli Savunma Bakanı söylesin. Bu herif, öbür subaylarla bir ayarda mıdır? Milli Savunma Bakanı, ordunun onurunu korumakla yükümlü değil midir?

Milli Savunma Bakanı Kâzım (Özalp Paşa), kürsüye gelerek suçlamalara şöyle karşılık verdi:

— Efendim! Malum, kanunlar vardır. Bunların yargısına uymayan hiçbir işlem yapılmamıştır. Sözünü ettiğiniz bu adam, Adliye'nin tutuklama müzekkeresiyle yakalanmış ve Topal Osman Ağa Müfrezesi'ne mensup Milis Subay olduğundan Askeri Tutukevi'ne götürülmüştür; orada yatıyor. Genel Ceazevi'ne götürülmüş olsaydı, bu adama Milis Subayı'dır, diye kabul edilmeyeceği kuşkusuzdur. Bundan dolayı, işlemde bir yanlışlık yoktur. Esasen bu konuda Meclis'in kararı da vardır. Yoksa, ordu münezzehtir. Her lekeden uzaktır.

Ziya Hurşit, bununla kanmadı:

— Paşa Hazretleri! Bir cani ve şakiye üniforma giydirip subay kimliği veremezsiniz. Onu Askeri Tutukevi'nde tutamazsınız! diye bar bar bağırdı.

Afyonkarahisar Mebusu Şükrü Hoca, ortaya çok anlámlı bir laf attı:

— Korkarız, oradan kaçırılmasın!

Bu söze son kerte sinirlenen Kâzım Paşa, şöyle haykırdı:

— Bu, ne demek böyle, Efendiler? Kim kaçıracakmış? Rica ederim, bu nasıl söz?! Neden kaçırılıyor, neden kaçırılacak kuşkusu geliyor? Ne münasebet? Böyle şey söylenir mi?

Bunun üzerine, Meclis'te yine bir kıyamettir koptu. Her kafadan bir ses çıkıyordu. Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf, öfkeden küplere binmiş olarak kürsüye çıkınca gürültü biraz kesilir gibi oldu:

— Efendiler! Ortada acıklı bir cinayet var. Yapıcılarından bir bölümü henüz yakalanmış, üst yanı da izlenmektedir. Zabıta ve Adliye bu sorun üzerinde çalışmaktadır. Ne şaşılası şeydir ki böyle bir durum varken, bu bırakılmış falan kişi, filan cezaevinde yatmasın, filan cezaevinde yatsın... Katildir, canidir, neden subaydır deniyor, biçiminde Yüksek Meclis, bir de bununla coşturulmak isteniyor. Bırakın bu işleri. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin güvenlik güçleri var, Adliye'si var; kararı verecek olan bu Adliye'dir ve bu kararıyla sorunu çözümleyecek, nam alacaktır. Bırakınız, huzur ve suskunluk içinde çalışsın, kararını versin. O kararı uygulamak görevi bizimdir. Rica ederim, arkadaşlar, çok rica ederim, biliyorum, gerçekten çok üzgünsünüz, heyecanlısınız, bu üzüntünün ve heyecanın etkisi altında verilecek kararlar, isabetli olmaz! Bunun, burada, bu biçimde konuşulması bile doğru değildir. Bu adam nasıl subay olmuş da üniforma giymiş, katil, canidir, filan derken, ordumuzun çok değerli, aziz erkanını ve subaylarını incitmeyelim; dikkat ediniz, bu, yanlış bir davranıştır.

Başbakan'ın ağzından çıkan son sözü fırsat bilen Ali Fuat Paşa, hemen başka konuya geçmek istedi:

— Efendim! Ali Şükrü Bey'in cenazesini Trabzon'a götürmek üzere Meclis adına iki arkadaşımıza izin verilmesi üstüne Divan'ın önerisi vardır. Trabzon Mebusu Hamdi Bey'le Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey'in izinliliklerini kabul ediyor musunuz?

Ali Fuat Paşa'nın, işe karışması, fokur fokur kaynayan tartışma kazanına bir teneke soğuk su dökmüş gibi oldu. Birdenbire, Meclis'in durulduğu görüldü.

SİYASAL BİR CİNAYET NASIL İŞLENDİ?

«Büyük Millet Meclisi, Türk Ulusu'nun yüzyıllar süren araştırmalarının özeti ve onun kendi kendini yönetmek bilincinin canlı bir örneğidir.»

Mustafa Kemal.

Topal Osman, bu işsiz güçsüz günlerde son kerte sıkılıyordu. Her eylem adamı gibi, yerinde duramayan bir karaktere sahipti. Balkan Savaşı'ndan beri sürüp giden korkunç serüvenler zinciri birdenbire dinince, kendini karaya vurmuş balık gibi tedirgin duymaya başlamıştı. Başlarında Mustafa Suphi'nin bulunduğu on dört komünist liderini öldürerek onlardan bir yığın altın, mücevherat alan Yahya Kâhya'ya Trabzon Kışlası'nın önünde üç yüz mermi boşaltmış, Enver Paşa'nın bu eski adamını sonrasız susturmuştu. Hiçbir tehlikeli Kuvayı Milliyecinin ayakta kalmaması için verilen kararın bir bölümü de böylece onun eliyle yerine getirilmişti. Bütün sivil sergerdeler(!) ergeç Devlet'in başına bela oluyordu. Topal Osman, kendisinin de ünlü Kuvayı Milliyecilerden biri olduğunu unutur gibi olmuştu. Çankaya'nın şanlı egemeninin gölgesinde tedirgin edilmeksizin yaşayıp gideceğine inanıyordu. Düzenli Ordu'nun başları, son Kuvayı Milliye başlarını sızıltıya meydan vermeden barışçıl olarak bir yana itmeye çalışıyor, onların onurlarını da kırmamak istiyorlardı. Şimdi, bütün eski Kuvayı Milliyecilerin külleri üzerinde, bütün silahlı örgütüyle ayakta kalan biri vardı; o da Topal Osman'dı. Bütün Karadeniz Bölgesi'ni Pontus belasından temizleyen bu adam, son günlerde epeyce tedirgindi. İsmail Hakkı'nın (Tekçe) Komutası'nda örgütlendirilen Muhafız Taburu, kendisiyle birlikte Milis Taburu'nu da kuşatmış durumdaydı. Bu iki muhafız gücünden biri, gereksizdi. Gazi, asker olduğundan, elbette, sivil bir savaşçı kadrosu yerine asker örgütünü tutacaktı. Bu asker örgütü de zaten ötekinin yerini almak üzere kurulmuştu.

Topal Osman'ın sivil silahlı örgütü, Ankara'nın tepesinde bir güvenlik öğesinden çok, bir tehdit öğesi olarak görünmeye başlamıştı. Onun yerini alacak silahlı örgüt kurulduktan sonra varlığının gereği neydi? Topal Osman da adamları da böyle düşünüldüğünü biliyorlardı. Topal Osman, bütün öbür Kuvayı Milliyecilerin ortadan kaldırılmasını, ya da Ordu'nun içinde eritilmesini çok olağan karşılıyordu. Hepsinin görevleri sona ermişti. Kendilerinin görevleriyse kolay kolay sona ermez, diye düşünürlerken, birdenbire karşılarına İsmail Hakkı'nın Muhafız Taburu dikilivermişti. İşte, Giresun Taburu'na artık yol göründüğünü gösteren en büyük işaret buydu. Topal Osman, kendisiyle adamlarının yardımlarından daha uzun zaman uzak kalınamayacağını ispatlamak sevdasına düşmüştü. Gazi'nin yoluna dikilerek, herkesi birer birer temizleyerek, bu sonuca varacağını düşünüyordu. Zaten evine gelip giden Gazi'nin adamları da durmadan Meclis'teki korkunç muhaliflerden, özellikle onların elebaşısı durumundaki Trabzon Mebusu Ali Şükrü'nün yenilir yutulur gibi olmayan demir leblebi biçimindeki eleştirilerinden yakınıp durmuyorlar mıydı? Hele, son günlerde Ali Şükrü, Meclis'i savaş meydanına çevirmişti. Bütün amacı, askerleri Meclis'ten temizlemek üzere girişilmiş bir çabanın uygulanmasından başka bir şey değildi. Askerlerin kışlaya dönmeleri için alabildiğine konuşuyor, propaganda yapıyor, oldukça da etkili oluyordu. Ayrıca, Gazi'nin dirimini korumak üzere, gerek Çankaya'da, gerekse Büyük Millet Meclisi'nin çevresinde karargâh kurmuş olan Topal Osman'ın milisleri de Meclis'teki İkinci Grup Mebuslarınca iyi gözle görülmüyordu. Bir gün Gazi'nin bunları, kendi üzerlerine saldırtabileceğinden kuşkulanıyorlardı. Ortada epeyce karışık hesaplara dayanan belirsiz bir durum vardı.

Milisleriyle kendisinin Ankara'daki rahat yaşamlarını daha da sağlamlaştırmak amacıyla bir şeyler yapmanın gerektiğini anlayan Topal Osman, Mart ayının son günlerinde Mustafa Kemal'le baş başa verip konuşmaya karar verdi. Mustafa Kemal'le Çankaya'daki Köşk'te karşılaştı. Meclis'te son günlerde kopan gürültülerin hep kendi kişiliği üstüne döndüğünü düşünerek her

zamanki gibi üzülen Mustafa Kemal, Topal Osman'ın yaptığı çılgınca öneriyi dinledi: Topal Osman, Ali Şükrü'yü ortadan kaldırarak Meclis'teki muhalefeti sindirecek, padişahçılara sonlarının ne olacağını gösterecekti. Yahya Kâhya'yı kurşunladıktan sonra, Ali Şükrü'nün dilinden uzun zaman kurtulamayan Topal Osman, onu öldürmekle salt Mustafa Kemal'i korkunç bir muhaliften kurtarmayacak, kendi cinayetinin de günün birinde su yüzüne çıkarak dirimini tehdit etmesi olasılığını ortadan kaldıracaktı. Yahya Kâhya'yı öldürüp de kovuşturmaya uğramaması Topal Osman'a bir dokunulmazlık sağlamışa benziyorsa da bu bir aldanıştan başka bir şey değildi. Mustafa Kemal adına cinayetler işleyen bir ulusal cellat görünüşüne bürünerek yaklaşmakta olan sonu kurtarabileceğine inanacak kerte usu perdelenmişti.

O gün Mustafa Kemal'le Topal Osman'ın ne konuşup görüştüklerini, hiçbir tanık, hiçbir arşiv bize iletmediğinden burada ne söylesek boştur. Ancak, bu söyleşi biçimindeki görüşmeden sonra, Topal Osman, doğruca Karaoğlan Çarşısı'ndaki İkinci Grup diye adlanan muhaliflerin kahvesine girdi. Bastonuna dayanarak içeri giren Milis Komutanı, orada oturan birkaç kişi üzerinde bir ürperti uyandırdı. Topal Osman, artık, eski bağımsızlık savaşındaki yiğit adam olarak değil, bir kiralık katil gibi tanınıyordu. Bu yüzden de herkes ondan ürküyordu. Bu Mart çisentisiyle ıslanmış adamın gözleri, bir masanın başında nargilesini tokurdatan Ali Şükrü'ye ilişti. O da onu gördü. O, onu bir kiralık katil olarak niteliyor, bunu her yerde de söyleyip duruyorsa da karşılaştıkça selamlaşıyor, hal hatır soruyorlardı. Ali Şükrü'nün elinde yine bir *Times Gazetesi* vardı. Bunu okuyarak çevresindeki üç dört arkadaşına İngilizlerin, Türkler üstüne dediklerini anlatıyordu. Topal Osman'ı görmezlikten gelemezdi. Şundan ki herif, daha kapıdan girerken gözleriyle onu aramışcasına ikisinin de gözleri karşılaşmıştı. Ali Şükrü, onu bir çay içmeye çağırdı, O da bunu sevinçle kabul eder göründü. Laf lafı açtı. Topal Osman, dostça görünerek Ali Şükrü'ye, Mustafa Kemal'e çokça yüklendiğinden söz etti. O zaman, Ali Şükrü, yine her zamanki tartışmalardan birinin içine girdi. Paşa'nın askerliğine hiçbir diyeceği olmadığını, söyledi.

Ancak, savaşın başka, ülkeyi yönetmenin başka şey olduğu, üzerinde durdu. İsmet Paşa'nın Lozan'da uğradığı başarısızlığın salt asker oluşundan ileri geldiğini söyledi. Oraya bir asker yerine diplomatlar göndermek gerekiyordu. Ne yazık ki bu olamıyordu. Askerler, bir türlü iktidarı bırakıp gidemiyorlardı. İsmet Paşa, Hariciye Vekili kaldıkça, o Lozan Barışı da hiçbir zaman imzalanmaz; imzalansa bile bizi birçok yitiklere uğratırdı.

— Sonra, sana dostça bir şey daha söyleyeyim: Meclis sizin artık böyle silahlı olarak sokaklarda dolaşmanızı istemiyor. Salt Meclis değil, halk da istemiyor. «Artık, savaş mavaş yok, bunların ne işleri var Ankara'da?!» diyorlar. Sizi yakında toptan Giresun'a gönderecekler. Sen de başlarında olarak. Başbakan Rauf Bey, bu iş için sıkıştırıldı bile. Ancak, Mustafa Kemal, gönderilmenize karşı çıktı.

Bu son söz, Topal Osman'ın içinde engerekler gibi kıvranmaya başlayan umutsuzluğu ezdi. Evet, bir kurtuluş yolu vardı: Mustafa Kemal'e bağlı olduğunu ispatlamak. Meclis'teki muhalefet sindirildi mi, her şey değişebilirdi. Meclis, Milis Taburu'yla birlikte kendisini de toparlayıp mevcutlu olarak Giresun'a sürmeden, orada ikamete bağlamadan önce bu Meclis'in ağzına etmek, muhalif denen zırtapozları titretmek gerekiyordu.

Toz gibi serpilen ilkyaz yağmuru altında ağrıyan bacağına daha az yüklenmeye çalışarak, Yahudi Mahallesi'ndeki evine yollandı. Burada Terzi Mahir oturuyordu. Bu adam, Merzifon'da ölümden kurtarıp Müslüman ettiği değerli bir terziydi. Kız kardeşleri de kendisi gibi Müslüman olarak ölümden kurtulmuştu. Onlar da kendisiyle birlikte oturuyorlardı. Burası, aslında Topal Osman'ın eviydi. Bu aile, büyükleri bilerek ona bakıyorlardı.

Eve vardığında, soyunup döküldü. Akşam yemeğinden sonra ağrıyan bacağını sık sık ovarak derin düşüncelere daldı: Demek ki muhalifler, ilk önce Mustafa Kemal'in dirimini koruyan Karadeniz uşaklarını onun çevresinden alıp uzaklaştıracaklar, sonra da onu mevkiinden edecekler, yine Padişahı getirip tahta oturtacaklardı. Yok, bu olamazdı, işte! O, bu hain muhalefetin başı demek olan Ali Şükrü'yü mutlaka ortadan kaldıracak, böylece hem

kendi dirimini hem de milislerini kurtaracaktı. Böylece zaten Gazi'nin dirimi de kurtulmuş oluyordu.

Eğer Gazi'nin baş düşmanı olarak bilinen Ali Şükrü'yü ortadan kaldıracak olursa, Gazi, Meclis karşısında güçlü bir duruma gelecek, kendilerinin Giresun'a sürgün edilmeleri işi de bir ham hayal olarak kalacaktı.

Topal Osman, bütün gece Ali Şükrü'yü ortadan kaldırmanın biçimlerini düşündü, durdu. Onu nasıl öldürmeliydi de hiç kimse kendisinin üzerine pislik atamamalıydı. Bunu mutlaka ulusal bir kılığa sokmalıydı. Yoksa, Allah etmesin, muhalif grup yarın iktidarı ele alırsa ona duman attırırlardı. Hemen mahkemeye gönderilir, canından edilirdi. Ali Şükrü'nün ünlü hemşehrisi kayıkçılar kâhyası Yahya'nın ölüsü bile mezarında yüzlerce mermi deliği taşıyan gövdesiyle ondan öç alacağı günü sabırsızlıkla bekliyordu.

Topal Osman'ın ilk bulduğu suikast çeşitlerinden biri şuydu: Kendi Milis Taburu'ndan birkaç nişancı, caddede giderken ateş edip onu öldürecek, ondan sonra, kendisi, sözde bu cinayet, bu cahil çocuklar eliyle yapılmış gibi ceza olarak onları vurduracaktı. Böylece, hem Gazi'nin, hem de kendisinin en büyük düşmanı, tehlikesizce ortadan kalkmış olacaktı. Ne var ki Topal Osman, bunda bir sakınca gördüğünden, işi daha gizli yapmaya karar verdi. Kendisinden ufak tefek kuşkulansalar bile, bu, büyük bir tehlike yaratmazdı.

Topal Osman, planını Büyük Millet Meclisi Muhafız Bölüğü Komutanı Üsteğmen Mustafa Kaptan'a açtı. O, Giresun'dan getirdiği içten arkadaşlarındandı. En gözü pek adamlarından biriydi. Topal Osman, en yakın adamına bu planını açmak zorundaydı. Açtı da. Ne var ki Mustafa Kaptan, bu işi, korkudan büyümüş gözlerle karşıladı. Ancak, patronu, işin ulusal bir iş, bir yurt işi olduğunu anlattı. Gerek kendi canlarını, gerekse Gazi'nin canını kurtarmak uğruna bu işi yapmak, o melun herifi ortadan kaldırmak gerekiyordu. Topal Osman, bunun doğrudan doğruya Gazi'nin buyruğuyla yapılmayacağını ama onun da bundan hoşnut olacağını yineledi. Ali Şükrü gibi bir adamın öldürülmesi sorunu,

Mustafa Kaptan'ı şaşırtmıştı. Böyle bir adamın öldürülmesi hem yazık, hem de çok tehlikeler saklayan bir işti. Patronunun çakır, zeki gözlerine, türlü anlamlı sorucu bakışlarla baktı. Yahya Kâhya'yı öbür yana gönderrmişlerdi ama o, uzaklardaydı. Trabzon'da gidip bir adamı gizlice öldürüp kaçmak kolaydı. Gelgelelim, Türkiye'nin en ünlü, en dişli adamlarından birini Ankara'nın göbeğinde öldürmek, olacak iş değildi. Topal Osman, Ali Şükrü'yü öldürmenin farz olduğunu, Gazi'nin geleceğinin de buna bağlı bulunduğunu, anlattı. Mustafa Kaptan, Ağa'nın kararında direttiğini görünce, bu işin yapılmasının ulusal bir ödev olduğu, üstüne bir düşünceye vardı. Ağa'nın sözünden dışarı çıkmak kimin haddineydi? Tanrı'ya nasıl boyun eğilirse, Patron'a da öyle boyun eğilmek zorunluluğu vardı. Ağa, dilinin döndüğünce, dirimlerinin Paşa'ya bağlı olduğunu, onu devirirlerse kendilerine de cehennemi boylatacaklarını, bundan dolayı da Paşa'nın düşmanlarını temizleyerek bu olumsuz geleceğin önüne geçmeliydi. Tabur, birkaç kişinin dışında bu işten hiçbir şey bilmeyecekti. Co Şakir, Aziz Çavuş, biricik yardımcıları olacaktı. Suikastın dal budak salmaması için, onu bu az kadro ile gerçekleştirmek gerekiyordu. Topal Osman, içlerinde birçok Kuvayı Milliyeci Paşa'nın da bulunduğu muhaliflerin Mustafa Kemal Paşa'yı er geç devirmeye yelteneceklerine inanıyordu. Onlardan önce davranmakla, hem kendi canlarıyla geleceklerini, hem de Paşa'yla Türkiye'nin geleceğini kurtaracaklardı. Topal Osman, adamlarını da buna inandırdıktan sonra, uygulamaya geçmeye hazırlandı.

Ankara'nın güneşli kırk ikindi yağmurları başlamıştı. Mart sonu, çisentili bir günle açılmıştı. O gün de Meclis'te birçok memleket sorununu muhaliflerin ağzıyla dile getirdikten sonra Asker Mahfeli'ne giden Ali Şükrü, yorgun argın sıcak çayını yudumluyor, bir yandan da *Times Gazetesi*'nden birtakım haberler aktararak yanında oturan mebusları aydınlatıyordu. Ali Şükrü'nün çevresinde her zaman muhalifler bulunmazdı. Çoğu zaman gizli polis, Gazi'nin adamları da çaktırmadan onu gözaltında bulundururdu. Ali Şükrü, eski bir deniz subayıydı. Gazeteciliği de vardı; matbaası da vardı; patrondu da.

O, Bırakışma vurgununu ilk yiyenlerden biriydi. İzmir, Yunanlılarca işgal edilmişti. Ali Şükrü, o zaman bir Deniz Subayı olarak İstanbul'da bulunuyor, Türkiye'nin kurtuluşu için coşkun düşünceler taşıyan yürek sahibi insanlardan biri olarak tanınıyordu. Divanyolu'ndaki Sulh ve Müsalemet-Ademi Merkeziyet Derneği'nde çalışıyor, bunun aracılığıyla bir şeyler yapılabileceğini sanıyordu. Sultanahmet Mitingi'nden sonra derneğe vardığında şimdi de coşkun bir heyecan içinde yüzüyordu. Bu umutsuz günlerin boyunduruğundan ülkeyi nasıl kurtaracaktı?!.. Halide Edip Hanım'ın meydanda dile getirdiği durum, herkesi coşturmuşsa da kurtuluş yolunu gösteren kimse çıkmamıştı. Bu yolu bulmalıydı. Arkadaşlarıyla tartıştığı buydu.

Şimdilik, düşünen, duyan yurtsever aydın kişilerin uğradıkları yerlerden biri de burasıydı. Derneğin kapısından içeri girenler, *Tasvir Gazetesi*'nin sahibi Ebüzziyazade Velit, gazeteci Ahmet Cevdet, armatör Kalkavanzade İbrahim Kaptan, armatör Kalkavanzade İlyas Sami, ortağı Tayyar, Ağazade Necip, Üsküdar Harmanlık Taburu Komutanı, Binbaşı Osman'dı. Bu içten arkadaşlar, yukarıdaki bir odaya çekilerek kendi kendilerine kalmak, biraz düşünmek, görüşmek istediler. Ancak orası, kendilerinden önce gelmiş heyecanlı kişilerle doluydu. Onlar ayakta dikilmek zorunda kaldılar. Odada ön planda göze çarpan iki kişi vardı. Ahmet Cevdet, bunları yeni gelenlere tanıttı: Bunlardan biri, Trabzon Gümrük Müdürü Nuri, öbürü de Ali Şükrü'ydü. Oturanlarla ayakta dikilenler; birbirleriyle baş başa vermiş, hep günün sorunlarını tartışıyorlardı. Sonra, yavaş yavaş, konuşmalar duruldu. Hemen herkes ayrı ayrı konuşuyorsa da bir tek düşünceyi dile getiriyorlardı: «Kuru lafla geçirilecek zamanda değiliz. Felaket gelip çattı. Bir dakika bile yitirmeden davranmalıyız. Bunun için de ilk önce örgütlenmeliyiz.»

Gümrük Müdürü Nuri, masada oturmuş, not alıyordu. Deniz Subayı Ali Şükrü, bu sırada tartışmaların anlamını özetleyerek şöyle konuştu:

— Arkadaşlar! İstanbul'da göz önündeyiz. Düşman, ne yazık ki içimizde, egemen durumdadır. Bu nedenle burada örgütlen-

meye kalkarsak, düşman bunu sezdiği anda, fırınları kapatıp halkı ekmeksiz, boruları kesip susuz bırakabilir ve daha, kim bilir, nelere yeltenebilir? Şu halde en doğru davranış, şimdilik burayı bırakıp Anadolu'ya geçmek ve örgütü orada yapmaktır.

Bütün orada bulunanlar, bu konuşmayı coşkunlukla benimsediler. Armatör Kalkavanzade İbrahim, coşkun sesiyle şunları söyledi:

— Arkadaşlar! Sahip ve süvarisi bulunduğum Kırım Vapuru, şu dakikadan sonra buyruğunuzdadır. Anadolu'ya geçecekler gibi, gönderilecek, silah, cephane vb.'ni de parasız taşımaya hazırım.

Bütün oradakiler, bu yurtseverce, mertçe sözlerin sahibine biraz da imrenerek bakmışlardı.

İttihat ve Terakki'nin eylemci adamlarından olan İlyas Sami, oradan ayrılırken Kalkavanzade Rasim Kaptan'a:

— Bu deniz subayı Ali Şükrü Bey'i al, yazıhaneye getir; orada görüşelim! dedi.

Oradan kalkanlar, İbrahim Kaptan'ın Çeşme Meydanı'ndaki yazıhanesine gittiler. İbrahim Kaptan, orada hazır bulunanlara, Anadolu'ya kim geçmek istiyorsa hemen götürebileceğini, bir kez daha söyledi. Binbaşı Osman'la Ali Şükrü'nün ilk partide Anadolu'ya gönderilmeleri, kararlaştırıldı. Onları, geminin hem sahibi hem süvarisi olan İbrahim Kaptan kendisi götürecekti.

İlyas Sami ile ortağı Necip, bu karardan sonra Velit'in gazetesine koştu. Bunu muştulayacaktı. Velit, içten arkadaşı Emin Ali ile baş başa vermiş, bir şeyler konuşuyordu. Verilen kararı anlatınca yurtsever gazetecinin gözleri doldu, gözyaşlarını tutamadı. Coşkunlukla yerinden fırladı:

— Var olun! En doğru kararı vermişsiniz. Böyle feragatkâr ve mert çocukları olan bir ulus, düşmanın ayakları altında kalmaz. Tanrı da bizimledir! diyerek kalkıp İlyas Sami'nin boynuna sarıldı; alnından öptü.

İşte, bundan üç gün sonra, Ali Şükrü ile Binbaşı Osman'ı Trabzon'a uğurlamak üzere bütün arkadaşlar, rıhtımda hazır bulunmuşlar, Ali Şükrü'nün acı sonuçla yiğit davranışının serüveni de böylece başlamıştı.

Binbaşı Osman'la genç Deniz Subayı'nı Trabzon'a uğurlayanlar, dokuz doğurarak, onlardan bir haber bekliyorlardı.

Ebüzziya Velit, durmadan:

— Bırakmayın, işin arkasını! Ne oldu? Anlayın, bana da bildirin! deyip duruyordu.

En sonra, Trabzon'dan dönen Kırım Vapuru, onlara şu haberi getirdi:

«Trabzon'da Nemlizadelerin evinde, Müftü Mahir Hoca ile Barutçuzade Hacı Ahmet ve Hacı Ali Hafız'ın, Hakkı Efendilerin katılmasıyla önemli bir toplantı yapılmış ve bundan sonra dağıtılmış, İttihat ve Terakki yapısında bir kongre yapılarak halkın ivedilikle silahlandırılması karar altına alınmıştır.»

Ali Şükrü Trabzon'a varıp da eyleme geçtikten sonra, İstanbul'daki grup da silah bulma işine hız vermiş, İlyas Sami bu işlerde, canını, malını, geleceğini verircesine çalışmış; sonra İstanbul'dan Anadolu'ya geçtiğinde bir düşman gibi karşılanmış, başından çok acı serüvenler geçmiş; Ali Şükrü bu arada Trabzon'dan mebus çıkarak Büyük Millet Meclisi'ne katılmış; hatiplik gücüyle gerek Meclis'te, gerekse ülkede çok tanınmıştı.

Topal Osman, ertesi gün akşamüstü, Mustafa Kaptan'ı yollayarak Ali Şükrü'yü Yahudi Mahallesi'ndeki Terzi Mahir'in evine, şölene çağırdı. Topal Osman, Mahir'le kız kardeşlerini bu akşam için evden uzaklaştırmıştı. Sofrayı Topal Osman'ın en yakın arkadaşları hazırlıyordu. Ali Şükrü'nün girdiği odada büyük bir odun sobası yanıyordu. Ankara'nın Mart'ı, kapıdan içeri hiç girmemişe benziyordu. Ali Şükrü, sağlıklı bir adamdı. Sofradaki yemeklere ağzı sulanarak baktı. Bir yandan da Yahya Kahya'nın bu korkunç katiline karşı duyduğu taksintiyi saptamaya çalışıyordu. Böyle adamlar, babası olsa güvenmezdi ya, bu akşam buraya kalkıp gelişi salt kabadayılığa pislik sürmemek içindi! Topal Osman'la karşılıklı oturdular. Mustafa Kaptan'la öbür iki kişi ayakta dikiliyor, ara sıra da girip çıkıyordu. Ali Şükrü, sıcak çorbaya kaşığını daldırırken: «Böyle namertlere hiç güven olmaz. Böylelerinin her damla içkisinde ağı aramak yerinde olur.

Bir kez geldik; zehir zıkkım da olsa, sofranın sonunu getireceğiz,» diye düşündü. Baktı, Topal Osman, yemeklere ancak kaşığının, çatalının ucuyla dokunuyor, ara sıra yanaklarının kasları seyiriyordu.

— Keyifsiz görüyorum seni, Ağa?

— Şu namussuz bacak, böyle yağmurlu havalarda fena halde sızlıyor. Gecemi gündüzümü zindan ediyor bana.

— Sen de bir türlü işinden başını alıp doğru dürüst bir tedavi yaptırmadın ki.

— İşleri nasıl bırakır giderim. Herkesin bizi yemeye çalıştığı bir zamanda uşaklarımın başından nasıl ayrılırım?

— Ortada önemli bir şey görmüyorum ben.

— Daha ne olsun, zatınızın başında bulunduğu muhalefet, hem Paşa'yı, hem de bizim Giresun Taburu'nu alaşağı edip ortadan kaldırmak istiyor. Biz, hem kendi canımızı, hem de canımızdan çok sevdiğimiz Gazimiz'i savunmak zorundayız. Yaşam kavgasının ortasındayız. Hem de gırtlağımıza dek batmış olarak. Beyimize gelince, onun çokça bir kaygısı yok. Bekler, Meclis'te birisi kazara ağzından yanlış, ya da onun düşüncesine uymayan bir laf kaçırdı mı, kurar kırk ikili topunu, Bertat'nın Paris'i bombardıman ettiği gibi başlar onu bombardıman etmeye.

Ail Şükrü, tartışmaya girmemeye çalışıyordu. Şu sırada Türkiye'nin en tehlikeli insanları arasında bulunuyordu. Dişinden tırnağına dek silahlı olan bu adamlar, birkaç yıl cephe gerisinde Pontus Rumu kesmekle uğraşmış, sonra Sakarya'da Yunanlı öldürmüş, insan öldürmekte ihtisas yapmış kişilerdi. Şimdi ise en ufak bahaneyle, Gazi'ye yan baktı, diye insanı kıtır kıtır kesebilirlerdi. Ali Şükrü, düşünüyordu da eğer kendisi de hem bir subay, hem de bir Trabzon uşağı olmasaydı, kalkıp bu gözü kanlı heriflerin sofrasına gelmezdi. Topal Osman'la ikisi hem atıştırıyor, hem de takma birer gülümsemeyle birbirlerinin sözlerine karşılık veriyorlardı. Sofranın başında ayakta dikilen zıpkalı, Laz başlıklı milislerden biri, birdenbire Ali Şükrü'nün ense köküne bir yumruk indirerek ağzına bir çaput tıktı. Güçlü bir adam olan Ali Şükrü, yumruğun etkisiyle sersemlediyse de çabucak

kendini topladı. Ağzına tıkılan paçavrayı çekip çıkarmaya çalışırken, arkaya çekilen iki kolu birden bir iple oturduğu hasır sandalyenin arkasına bağlanmaya çalışıldı. Silkinerek can korkusuyla cellatlarının ellerinden kurtulur gibi oldu. Bir ikisini öteye beriye savurdu. Bir sandalyeyi yakaladığı gibi birisinin kafasına indirmek üzereyken kulağının arkasına sivri bir bıçak ucunun girdiğini duydu. Bu sırada ellerini bağlayan ipin bir ucunu iki kişi boynuna doladı. Ali Şükrü, yine de ölüme teslim olmadı, ipi dolayarak sıkıp duran cellatları öteye beriye savurdu. Gözleri, dili dışarı fırlamıştı. En sonra, dört beş kişinin ağırlığı altında çöktü. Sağ elini bir iskemlenin hasırına geçirdi. Sonra, kendini yitirdi.

Ancak, alttaki kahvede bu gürültü patırtı, itişip kakışma açıkça işitildiyse de kahvenin müşterileri ne olduğunu anlayamamıştı. Sonra, geç vakit, Trabzon giynekli, kara başlıklı birkaç adamın, bir arabaya ağır bir sandık yüklediğini görenler olduysa da buna çokça anlam vermediler. Böylece Yahudi Mahallesi'ndeki Terzi Mahir'in evinde boğulan Ali Şükrü, son kez kapalı bir sandık içinde bir araba yolculuğu yaparak, Papazın Bağı'nın biraz ötesinde geceyarısı bir çukura baş aşağı gömüldü; üstüne de üstünkörü birkaç kürek toprak atıldı.

İKİNCİ LOZAN

«Barış yolunda nereden bir ünleme geliyorsa, Türkiye, onu coşkunlukla karşıladı ve yardımlarını esirgemedi.»

Mustafa Kemal.

Ta, uzaktan, Montreux'nun ışıkları göründü. Tren, iki gün, o bitmez tükenmez Yugoslavya'yı, Sırbistan'ın zengin, yeşil tarla ve ormanlarını geçtikten sonra, dağların yamaçları üzerinde kurulmuş, tertemiz, çiçek gibi İsviçre köyleriyle Leman Gölü'nün arasına giriyordu. Ekspres, Montreux'de birkaç dakika durdu. Üç aydan beri birinci Lozan Konferansı'nın Türbedarlığını yapan Danışman Mustafa Şeref, uzun boyu, güler yüzüyle göründü. Birkaç kâtiple birlikte kurulu Montreux'den karşılamaya gelmişti.

Ona, öbür kurulların gelip gelmediğini, üç uzun ay boyunca sıkılıp sıkılmadığını, sordular. Tren, hemen kalkarak Lozan'a doğru hızla ilerlemeye başladı. Artık İsviçre'nin yüksekliklerinin şiirini düşündüren her zamanki romantik ilkyazı gelmişti. Nisan, bütün güzelliğiyle her yanda egemendi.

İsmet Paşa'nın Başkanlığı'ndaki Türk Delegasyonu, 21 Nisan akşamının saat dokuzunda Lozan Garı'na girdi. Kurul, peronda ilerlerken Fransız gazetecisi Sauerwin, kalabalığı yararak yanlarına yaklaştı. Delegasyonu büyük, coşkun bir kalabalık karşılamıştı. İsmet Paşa, Paris'ten bugün gelen gazetecinin ağzını aramak isteyince, o şu karşılığı verdi:

— Pek iyi değil.

— Neden?

— Şundan ki Poincaré Parlamento'nun karşısına çıkarak, Fransızları ilgilendiren bütün sorunlarda fedakârlık ettik, diyemez de ondan!

— Ya İsmet Paşa? Ya da Mustafa Kemal Paşa? Onlar Millet Meclisi'nin karşısına çıkıp, ülkenin dirimsel noktalarında fedakârlık ettik, yaşamaktan vaz geçtik, diyebilirler mi?

— Hayır, onlar da diyemezler!

— O halde?

Delegasyon, otomobillerle karşılayıcı halk yığınlarının arasından geçerek, Lozan Palas'a gitti. Otel sahibi Steiner, Delegasyon'u güler yüzle karşıladı. Türkler, Lozan Konferansı'nın birinci bölümünde ödedikleri parayla, onun otelini batmaktan kurtarmışlardı. Şimdi de onun oteline bir kurtarıcı olarak gelmişlerdi. İsmet Paşa'yla öbür delegeler, otele yaklaşırken, bunun balkonlarında dalgalanan Türk, Japon, Fransız Bayraklarını gördüler.

Otelin büyük camlı kapısından içeri girince, sakallı kapıcı yerlere dek eğilerek bir selam verdi. Geniş salonun ötesinde berisinde birkaç aile serpilmişti. Derinden oynak bir hava dalgası geliyordu. Birkaç gazeteci, bütün kuruluşu biten Gazeteciler Bürosu'yla posta-telgraf-telefon odası önünde dolaşıp duruyorlar, bir iki kişi de uzun görünen barda içki içiyorlardı. Sanılanın tersine, Müttefikler de gecikmezlik etmemişlerdi. Konferans Genel Sekreteri ilk akşam şu bilgiyi verdi:

— Siz geldiniz, Amerikalılar geldi, İtalyanlar geldi, Japonlar geldi; yarın akşam da Sir Horas Rumbold'la General Pellé geliyor. Pazartesi saat üçte görüşmeye başlamamak için hiçbir neden yok.

Massigli'nin bu sözlerinden iki yeni haber öğrendiler. Bu haberler, bizim Delegasyon için önemliydi: Hem Konferans geciktirilmeyecek, hem de İngiliz Başdelegesi'nin yerine Sir. Horas Rumbold, Fransız Başdelegesi'nin yerine de İstanbul Olağanüstü Komiseri General Pellé gelecekti. İtalyan Başdelegesi Garron da yerini Montanya'ya bırakıyordu. Bu değişiklik, elbette, hayra alametti. Yeni Başdelegelerin hemen hepsi de Türkiye'yi yakından tanıyan gerçekçi kişilerdi. İsmet Paşa'nın dudaklarında ilk kez bir gülümseyiş belirdi: Demek ki Müttefikler, anlaşmadan yanaydılar. Türkçesi, Birinci Konferans'ta alabildiğine güçlükler çıkararak bunlarla başarı sağlayacaklarını sanan bütün megaloman diplomatlar geri alınmıştı. Sovyetler'e gelince; Konferans'a, Vorovski, adlı bir yeni diplomat gönderiyorlardı. Bu, Lozan'a gelirken olmadık vize güçlükleriyle karşılaşacaktı.

Dışarıda, fısıltılarla, tatlı, sürekli Nisan yağmuru yağarken, İsmet Paşa, yorgun argın yatağına uzanmış, yeni başarı umutlarının çiçek açtığı, bir düş olmasından korkulan bir bahçede geziniyordu. O Türk düşmanı ejderha diplomatların değiştirilmiş olması, batının yavaş yavaş da olsa yola geldiğini gösteriyordu.

İngiliz Başdelegesi Sir Horas Rambold ile Fransız Başdelegesi General Pellé, ak saçlı, güleryüzlü, iyi bir adamdı. Sir Horas Rumbold, gözünde monoklu, upuzun boyu ile, az çok, her İngiliz gibi, ağır, ciddi duruyordu. General Pellé, Konferans üstüne sorulan soruya şu karşılığı verdi:

— Bilmem ki ne söyleyeyim? En iyi duygularla geliyorum. Birinci Lozan Konferansı'nda barış imza edilecekken, edilmedi. Uluslarsa, savaştan, kavgadan yorgun ve bezgindirler. Bu İkinci Konferans'ın birincisine benzememesini, barışın imza edilmesini diliyorum.

İkinci Lozan Konferansı, yine Uşi'de, Şato Oteli'nde açıldı. 1923 yılının 23 Nisan Pazartesi'ne rastlayan bu gününde, daha ılımlı düşünceler taşıdığı görülen delegelerin yüzlerinde bir ilkyaz iyimserliği parlıyordu. Saat beşte, bütün komisyonlar kurulup bitti. Görüşmeler hemen başladı.

İlk sözü, Sir Horas Rumbold aldı, özetle şöyle dedi:

— Barışı görüşmek ve tartışmak üzere, ta, uzaklardan gelen Türk Delegasyonu'na teşekkürlerimi sunarım. İlk Konferans on bir hafta sürdü. Ancak İsviçrelilerin konukseverliğini artık kötüye kullanmayalım. Hepimiz barışın ivedilikle yapılmasını istiyoruz. İsmet Paşa'nın da bayramdan önce yurduna dönmek dileğinde olduğunu öğrendim. Bu dileğinin gerçekleşmesini dilerim.

Onun arkasından bir nutuk söyleyen Pellé de kısaca şöyle dedi:

— Ödevimiz, ivedilikle bir sonuca varmaktır. Ben, askerim; Konferans konusunda görgülü değilim. Kimi zamanlar aldanırsam, affınızı dilerim.

İtalyan ve Japon delegeleri de cafcaflı birer nutuk çektiler.

Amerikan delegesi Grew da şöyle konuştu:

— Amerika, ne savaşçıdır, ne de antlaşmacıdır. Amerika, yal-

nız içtenlikle barışı ister. Bu Konferans'ta Amerika adına bütün yetkiyi taşıyarak söz söyleyeceğiz. Biz, Amerika'nın haklı ve ulusal çıkarlarını korumak istiyoruz. Bundan dolayı, doğuda açık kapı siyaseti güdeceğiz. Eğer bizi ilgilendiren sorun çıkarsa, yeniden anlatımda bulunmak hakkını korurum.

İsmet Paşa, şu nutukla, bu nutukları karşıladı:

— Türkiye, Konferans'ın başından beri gerçek barışseverlik gösterdi. Dünya barışını korumak isteğimizi ispatlamak uğruna her fırsattan yararlandık. Geçen yaz içtenlikle çalıştık. Bu kez de askıda kalan sorunların yine içtenlikle çözümüne çalışacağız.

Nutkunun başında Rumbold'a, kendisi üstüne söylediği gönül alıcı sözlerden dolayı teşekkür etmişti.

İngiliz Başdelegesi, bu iyimser havayı daha da güçlendirmek üzere şöyle dedi:

— İsmet Paşa'nın nasıl bir Komutan olduğunu biliyorduk. Ben, şahsen şuna da inanıyorum ki kendisi aynı zamanda büyük bir barış adamıdır. Bütün dünya sabırsızlıkla barış bekliyor.

Konferans'ın ilk günü karşılıklı söylenen nezaket nutukları, umutlu bir barış havası yaratmaktan uzak kalmadı. O akşam, General Pellé, İsmet Paşa'yı ziyarete geldi; uzun, dostça konuşuldu. Her ikisi de, birbirinden ayrılırken yüzleri gülüyordu. Ne var ki diplomatların havası, her zaman Mart havasını andırırdı. Her an değişir, iyimserlik, kötümserlik denen kavramları birbirine karıştırırdı. Burada birtakım yeni eğilimler göze çarpmaktan uzak kalmıyordu. Bir kez, Amerika, Konferans'a karşı daha sıcak bir ilgi gösteriyor, Fransız Delegesi'yle İngiliz Delegesi de pek öyle sarmaş dolaş görünmüyorlardı. Amerika, Chester Projesi'nin arkasındaydı. Konferans'a gösterdiği sıcak ilginin nedeni buydu. Ancak, daha ilk günde Amerika'nın Chester Projesi'yle el attığı Anadolu Demiryolları yapımına Fransızlar da eski Samsun-Sivas demiryolu yapımı hikâyesiyle karışıyor, böylece, Amerikan-Fransız yanlıları Konferans'ın iyimserlik havasını ağılayacağa benziyordu. Chester Projesi, Ankara'yla imzalandığından Fransızlar, daha şanssız durumda bulunuyorlar, bu yüzden de olumsuz bir propagandanın içinde bocalayarak yeni bir dumanlı hava

yaratıyorlardı. Şimdi de Türkiye Demiryolları üzerinde oynanan oyunlar yüzünden, Konferans'ın bir başarısızlık bataklığına doğru itildiği görülüyordu. Acaba, Konferans, yine bir darboğaza doğru mu gidiyordu? Belki de bu, çıkmaz bir döngü olabilirdi. Ancak, bu Fransız Başdelegesi'ne sorulduğunda, «Hayır!» karşılığını vererek, yüreklere biraz serinlik serpti.

İsmet Paşa'yla arkadaşları, 24 Nisan sabahının erken saatlerinde caddede bir kalabalığın gürültüsüyle birlikte bir bandonun çaldığı marşla gözlerini açtılar. Hemen ne olduğunu anlamak üzere pencerelere üşüştüklerinde, bütün caddenin, yapıların, dükkânların, mağazaların İsviçre Bayraklarıyla donanmış olduğunu gördüler. Caddeden, ellerinde bayraklarla, göğüsleri çiçeklerle süslü, önlerinde durmadan marşlar çalan bir müzika olarak İsviçreliler geçiyorlardı. Bir yandan da hep bir ağızdan şarkılar söylüyorlardı. Bugün, Lozan'ın bağımsızlık günüydü. Daven'in heykeli önünde bir tören yapılıyordu. Bütün öğrenciler, halk, ordunun bir bölümü, Kanton'un bu özgür insanları, bu özgürlüğü kurşuna dizilmek pahasına kendilerine bağışlayan Daven'in heykeli önünden geçerken göğüsleri kabarıyor, ona sevgiyle bakıyorlardı. Herkes yerini aldıktan sonra, Kanton'un ileri gelenleri, özgürlüğü öven, gençliğe öğüt veren nutuklar söylediler.

Bu bağımsızlık gününün ilk saatlerinde General Pellé, Lozan Palas'a gelerek İsmet Paşa'yla bir görüşme yaptı. Anlaşıldığına göre, General, buraya İsmet Paşa'ya verilmiş bir protestoya karşılık verilmediğinden dolayı ve birtakım kötü anlaşılmaları önlemek amacıyla gelmişti. General, Paşa'ya, Türkiye'nin Fransa'ya karşı olan birtakım dostça olmayan davranışlarıyla, Chester Projesi üstüne yakınmak üzere gelmişti. Konuşmanın sonunda Pellé, Fransa'nın Türkiye ile dost geçinmek isteği üstüne garanti verdi.

Konferans görüşmeleri, bol tartışmalarla sürüp gidiyordu. Ancak, hemen bütün Başdelegeler, bir anlaşma anlayışı içinde davranıyordu. Bu yüzden de umut kuşu altın yaldızlı kanatlarıyla hepsinin başları üzerinde döngüler çizerek dolaşıp duruyordu. Görüşmeler için salt Şato Oteli kullanılmıyor, özel yerlerde sürekli bir kulis çalışması yapılıyordu. Hasan (Saka)'nın, General

Pellé'nin masasında görülmesi, hiç kimseyi şaşırtmıyordu. Fransa, Türkiye'nin, bağımsız devletler arasındaki sağlam yerini almakta olduğunu görüyor, onunla, ekonomik sağlam bağlar kurmaya çalışıyordu. Bir gün Osmanlı Bankası Müdürü, İsmet Paşa'yı özel olarak ziyaret etti; baş başa bir süre konuştular. En çetin sorunlardan biri olan, Düyunu Umumiye'nin, Operasyon Masası'na yatırılması yaklaşıyordu. Daha önceden, acaba, barışçıl bir çözüm bulunabilir miydi?

Bu sırada, General Pellé'nin, birdenbire Paris'e gideceği tuttu. Bunun üzerine yine türlü belkiler, cansıkıcı düşünceler birbirini kovalamaya başladı. Konferans başlayalı henüz bir çalışma sonucunda hemen herkes birbirini yoklamış, temel düşünceler üzerinde bir şeyler öğrenmişti. Pellé, bir asker olduğundan, belki de kendi kendine bir karara varmadan önce, Paris'teki yüksek diplomatlara danışmaya gidiyordu. Fransa, iki askeri karşı karşıya bırakırken, herhalde daha iyi anlaşabileceklerini de hesaplamış olacaktı. Gerçi, işler, olumsuz bir yana doğru yol almamışsa da yine de Pellé'nin birdenbire Paris'e gidivermesi, kafalarda bir soru şimşeğinin kıvrılmasını gerektirmişti. Birkaç ay önceki başarısız görüşmeler, herkeste sürekli bir kuşku tedirginliği bırakmıştı. Hele, bizimkiler, batının oyunlarından her zaman korkar olmuşlardı. Acaba, bir haftalık yoklamadan sonra, Konferans, yine tepetaklak mı oluyordu? Fransızların, eski Samsun-Sivas Demiryolu yerine, bu kez de Bursa-Bandırma Demiryolu yapımını üzerlerine almak istedikleri söylentisi, diretimle ortalıkta dolaşıyordu. Ağzı arandığında Steg, bunun üstüne olumlu-olumsuz hiçbir şey söylemiyordu. Açıkçası, barışın yolunu tıkayan yararsız engelleri birer birer ayıklayarak ona bir ayak önce kavuşmanın, birçok ekonomik olanaklara kavuşmak gibi bir anlamı vardı. Bütün batı ulusları, yatırım yapacak alanlar aramaktaydı. Bu olanak da en çok Yakın Doğu'da görünmekteydi.

Kapitülasyonların kaldırılması üzerine üstünkörü bir anlaşmaya varılmışsa da bu sorun şimdi bile Türk tezinin en dikenli yanlarından birini kapsıyordu:

«Yanlar, Kapitülasyonlar'ın ve Kapitülasyonlar'dan doğan

mali ve iktisadi yöntemlerin bütünüyle kaldırıldığını bildirirler,» diyen tezimiz üzerine, Rumbold, şöyle konuştu:

— Biz, «Kaldırılmada uyuşulmuştur,» diyoruz. Siz, «Kaldırılmıştır,» diyorsunuz. Kapitülasyonlar'ın kaldırılmasından kuşkunuz mu var?

İsmet Paşa:

— Kapitülasyonlar'ın kaldırılması, bu Konferans'ın ilkelerindendir. Bunun kaldırılması sorunu burada Kurul içinde her zaman söylendi, uyuşuldu. Bizim yazdığımız fıkra, herhangi bir ikirciğe yer bırakmamak içindir. Biz, kesinlik ve açıklık arıyoruz. Ondan dolayı böyle yazdık. Sizin yazdığınız kaldırmanın kararlaştığını gösteriyor. Bizim ki ise açıktır. Yineliyorum: Sorun, açıklamaktır.

General Pellé:

— Hükümetlerimiz, Kapitülasyonlar'ın kaldırılması isteğini bildirmeye hazırdır. Ancak, ayrıldığımız bir nokta var. Fransa'nın görüşü şudur ki Kapitülasyonlar uzun bir geçmiş eseridir. Uluslararası hukukta açıklanmıştır ki bir anlaşma, öbür yanın rızası olmadan kaldırılamaz. Kendi yerine başka bir anlaşma konmadan gidemez. Bundan dolayı, söyleyeyim ki kaldırma işi, bu antlaşmanın imzasıyla oluşabilecektir.

Montanya, General Pellé'nin sözlerini doğruladığını söyledikten sonra, Ryan söz alarak şöyle dedi:

— İki nokta var: Türk Kurulu, «Kaldırılmıştır,» diyor. Biz, «Kaldırılması için,» diyoruz. Bizim kayıtlar, antlaşmanın imzasından sonrası içindir. Onların kaydı ise bir oldu bittiyi göstermektedir. Madem ki Paşa Hazretleri, «Bir yazılış sorunudur,» diyorlar, kavramlarda ortaklığı benimsiyorlar demektir. Bunu sevinçle karşılar, kavramın daha açık yazılmasını isterim.

İsmet Paşa, bunu şöyle karşıladı:

— «Yazılış sorunudur,» deyişim, kaldırılma işinin benimsenmesi koşuluyladır. Yani kaldırılmanın nasıl yazılacağına ilişkin bir yazılış sorunudur. İkinci fıkranın benimsenmesi takdirine Kapitülasyonlar'ın yerine başka bir şey geçmiyor. Madem yeni bir antlaşma imzalanacak, imzalanınca geçerli olacak, bunu ne-

den ayrıca açıklamalı? Antlaşmalar, süreklidir. Kaldırmaya ise prensip olarak karar verilmiştir. Kaldırmaya karar verildikten sonra, neden, «Kaldırma konusunda uyuşmuşlardır,» deniyor? Anlamıyorum. Sanmam ki Müttefikler başka şeyler düşünmüş olsunlar. Biz, Kapitülasyonlar'ın kaldırılmasını benimsemiş bir ilke olarak düşünmekteyiz.

— Hangi tarihten beri Kapitülasyonlar'ın kaldırılmasını tanıyorsunuz?

— Tarih saptaması gerekmez. Bizce, kaldırılmıştır.

— Demek, 30 Eylül 1914.

Montanya, şöyle dedi:

— O halde, siz bu tarihte Kapitülasyonlar'ı kaldırılmış sayıyorsunuz?

— Evet, Kapitülasyonlar kaldırılmıştır.

İsmet Paşa'nın kesin karşılığı bu oldu.

— Demek, eski antlaşmalara bakmadan kaldırılmıştır?

— Savaş durumu bütün antlaşmaları düşürmüştür. Esasen Türkiye'de Kapitülasyonlar yoktur.

General Pellé:

— Bir antlaşma, bir yanlı kaldırılmaz, dediler. Bir karşılık lütfetmediniz!?

— Konferans'ın başlangıcındaki görüşmelerimizde Kapitülasyonlar'ı kuran antlaşmacıların bir yanlı mı iki yanlı mı olduğu uzun uzadıya konuşuldu. En büyük bilginlerin bu konudaki düşüncelerini söyledim. Kapitülasyonlar, her zaman bir yanıdır. Bu uzun görüşmelerden sonra kaldırmaya karar verdik. İşte, bu kaldırma kararı ruhuyla maddemiz yazılmıştır. Kapitülasyonlar'ın kaldırılması konusunda birliksek, başka söze gerek görmüyorum.

Rumbold, şöyle bir düşünce yürüttü:

— Müttefikler, kaldırmayı antlaşmanın imzası koşuluyla benimseyebilirler. Bizim için Kapitülasyonlar, bugün, kalkmış değildir.

İsmet Paşa, onu şöyle karşıladı:

— Başkan Hazretleri, aramızda ne yazık ki savaş oldu. Siz de bilirsiniz ki savaş bildirileri antlaşmaları kaldırır. O yüzden bu

süren konuşmaların temelini anlayamıyorum. Prensip benimsendikten sonra, «Kaldırılmıştır,» demekte, Başkan Hazretleri'nin düşüncesince sakınca mı vardır?

— 1914 olmuş ya da antlaşmanın imzasından sayılmış, ne ayrım var? Madem ki dünkü mali görüşmelerde 1914'ten sonra yabancılardan alınan vergilerin geri verilmesi konuşulduğunda, «Önceye dönmek yoktur,» dedik. O halde kaldırma, ha 1914'te olmuş, ha imzada olmuş; ne ayrım var?

Ryan:

— Kaldırılmıştır, demekte, genel sakıncalar vardır. Biz, aramızda imzalanmış antlaşma olmadan, «Kaldırılmıştır,» diyemeyiz. Size bir örnek söyleyeyim: Savaştan sonra, İstanbul'da, Konsolosluk Mahkemeleri'ni açtık. Mahkemeler ilam verdiler. İlamları, Majeste İngiliz Kralı onayladı. Antlaşmaya dayanarak ve tarih bildirmeden kaldırmamış olsak, Kral Hazretleri'nin imzalarını geri mi alacağım?

Pellé, şöyle konuştu:

— Başka bir örnek daha var: Türkiye'de Felemenk Konsolosluk Mahkemeleri, yargılar verdiler. Demek ki Kapitülasyonlar Mahkemeleri büsbütün kalkmış değildir.

İsmet Paşa, onu şöyle karşıladı:

— General Pellé'nin sözlerine karşılık olarak diyeceğim ki belki işgalden sonra yansız devletler mahkemeleri de yeniden kurulmuştur, ben bilmiyorum. Ancak, şunu biliyorum ki savaş zamanında yansız devletlerin mahkemeleri kapanmıştı. Mister Ryan'ın anlatımına gelince, antlaşmada olabileceğini sandıkları sakıncaları önleyen başka maddeler vardır.

Amerika Delegesi:

— Hükümetim adına söyleyeyim ki var olan antlaşmaların bir yanlı kaldırılmasını, hiçbir zaman benimseyemeyiz. Yabancılara verilmiş olan haklar, görüşülerek değiştirilebilir. Ancak, var olan antlaşmaları bir yanın kararıyla kalkmış sayamam, dedi.

İsmet Paşa, onu şöyle göğüsledi:

— Amerika Delegesi'nin bu kez ki ve önceki anlatımlarını yinelemek uzun sürer. Ancak, yine bildireceğim ki savaş, antlaşma-

ları ortadan kaldırır, Uluslararası Hukuk'ta açıklık vardır. Ben, «Kapitülasyonlar kaldırılmıştır,» derim, onun yerine başkasının geleceğini benimseyemem. Kapitülasyonlar'ın kesin kaldırılışı prensibinin benimsenmesi koşuluyla sorunu yazılmak üzere danışmanlara verebiliriz.

Rumbold:

— İngiliz Kurulu'nun hazırlanmış önerilecek bir metni vardır. Müsaadenizle bu metni Adli Danışmanlara gönderelim ve 27. Madde'ye geçelim, dedi.

Başka maddelere geçtiler.

İngilizlerle Türkler arasında anlaşmaya doğru yavaş da olsa iyimserlik yaratan bir gidiş vardı. Fransızlar, arkalarına, Yunanlılarla, İtalyanları alarak direniyorlardı. Yapılacak antlaşmada onları ilgilendiren sorunlar, bir dikenlik gibi durmaktaydı. Fransızlar, daha çok Osmanlı borçları sorunu üzerinde takılıp kalmıştı. Bu borçlar, yüzde doksan Fransız yurttaşlarını ilgilendirmekteydi. İngilizler, bu borçlarla ilgilenmediğinden Fransızlardan kopmuş, cephe birliğini kırmış gibiydiler. Artık, İngiliz Ordusu'nun, Osmanlı borçları için yeni bir sayaşa girmeyeceği anlaşılıyordu.

İtalyanlar, Meis Adası'nı vermemek uğruna direniyor, Yunanlılar da onarım parasını vermek istemiyorlardı. Görüşmelerde, Fransızlarla, Yunanlılar, İtalyanlar, hep birbirini destekliyordu. Venizelos, bizi tazminattan vazgeçirebilmek kaygısıyla dolu olduğu halde, bunu Fransızlara dayanarak sert çıkışlarla elde etmeye çalışmaktansa, daha yumuşak, daha dost davranışlar içinde bulunuyordu. Artık, durum öyle bir kerteye varmıştı ki hiçbir devlet, savaşı umacı olarak kullanmak tehdidini ileri süremeyeceğini biliyordu. Bu yüzden de tatlı-sert diplomatik yollar, kulis ahbaplıklarıyla ereğe ulaşmaya çalışıyorlardı. Herkes, aşağı yukarı bu yollarla koparabileceğini koparacaktı. İsmet Paşa, diplomasinin de cephede olduğu gibi bir strateji, taktik kullandığını kestirdiğinden karşısındakilerin hangi iplerin üzerinde oynadığını hemen anlamış, ona göre davranıyordu. Her şeyden önce, bu İkinci Lozan, hiç de birinci, ejderhalar Lozan'ı değildi. Batı,

Türk direnişi önünde geri çekilmişti. Her şeyden önce de savaş tehdidini bir koz olarak kullanmayı bir yana bırakmıştı. Lloyd George, savaş tehdidiyle birlikte, teker meker, yuvarlanıp gitmiş, barış masasını, barışı gerçekten isteyenlere bırakmıştı.

İyimser Konferans havası sürüp giderken, ortalık birdenbire fırtına bulutlarıyla kararır gibi oldu: Türk birlikleri Suriye sınırında yığınak yapmaya başlamıştı. Fransa'nın Türkiye'ye bitişik bir koloni parçası, yeni duyarlı bir bölge olduğunu göstermekte gecikmedi. Fransa, savaştan çekinirken, şimdi de savaş hevesine kapılan ya da bu taktiği bir tehdit aracı olarak kullanan Türkiye miydi? General Pellé, bunun üzerine birdenbire Paris'e çağırılmıştı. Ancak Pellé, Cumartesi akşamı Paris'e gidip Pazartesi dönünce, üzerilerinde işin göründüğünce ağır olmadığı kanısı egemen oldu. Birdenbire patlak veren kaygının boş olduğuna karar verildi. Ancak, Paris gazeteleri, yeni bir savaş kışkırtıcılığı yaparcasına kamuoyunun dikkatini durmadan Suriye sınırındaki Türk Birlikleri sorununa çekiyorlardı. Suriye Olağanüstü Komiseri olarak atanan General Veygand, en büyük Fransız savaş gemisine binerek iki yeni Fransız Tümeni'yle birlikte Suriye'ye gidecekti. Devlet adamlarıyla diplomatların bir yana bıraktıkları bu taktiği, şimdi alabildiğine Fransız gazeteleri kullanıyordu.

Fransız gazetelerinin pek büyüttükleri bu sınır sorununa, Türkler şu karşılığını veriyorlardı:

— Suriye sınırında yığınak diye bir şey yoktur!

İsmet Paşa, törensel olarak söyledi ki çevresinde o kerte gürültü koparılan davranışlar, her zaman yapılan, birliklerin yer değiştirme davranışlarından başka bir şey değildir. Doğal bir olayı, doğal olmayan bir hale koymamak gerekir.

— Olaya hiçbir biçim vermiyoruz. Yalnız dikkatimizi çekiyor. Şundan ki Fransa içtenlikle barış istiyor. Sizin de içtenlikle barış istediğinize inanıyoruz. Ancak Fransa bu görüşmelerin başından beri elden gelen her fedakârlığı yapmıştı. Ne var ki siz de Fransa Hükümeti'nden artık elinde olmayan fedakârlıkları istememelisiniz.

General Pellé, Paris'e gerçekten, Suriye sınırındaki olay dolayısıyla çağırılmıştı. Fransız Hükümeti, Ankara'ya bunun ne anlama geldiğini bir notayla sormuş, bunun birliklerin bayağı yer değiştirme davranışı olduğu karşılığını almıştı. General Pellé, Lozan'a dönüşünde, bunu, olduğu gibi İsmet Paşa'ya anlattı. Fransa'dan ayrılırken, Pellé, Paris Garı'nda, Fransız gazetecilerine şöyle bir bildiride bulunmuştu:

— Türklerle aramızda yanlış anlaşmaların ortadan kaldırılmasını zorunlu görüyorum. Başkan Poincaré ile de görüştüm. Şimdi Lozan'a döndüğümde tasfiyeyi gerçekleştirmeye çalışacağım. Ondan dolayı dönen söylentilerden ciddi olarak kaygılanmıyorum.

Konferans'ın ikinci haftası sonlarına doğru, kulislerde diyaloglar hızlanmıştı. Hemen her devlet, karşısına anlaşabileceği birini alıp görüşüyor, sonra benzer görüşmeyi bir başka devlet delegesiyle yapıyordu. Buna başvurmalarının nedeni de şuydu: Böyle konuşmalar, törensel masa başı konuşmalarından daha çok randıman veriyordu. Nitekim, bu konuşmalar sonucunda İngiliz Başdelegesi Rumbold'la İsmet Paşa arasında, İstanbul'la Çanakkale'nin boşaltılması üstüne bir anlaşma yapıldığı, söylentisi yayılmıştı. Meis Adası üzerinde direterek duran, bunu bayağı İsmet Paşa'dan yalvararak koparmaya çalışan İtalyan Başdelegesi Montanya, İsmet Paşa'nın odasından azarlanmış bir çocuk gibi somurtarak çıkarken görülmüştü. General Pellé Paris'e gidip dönüşünden sonra bile Osmanlı borçları üzerinde direterek duruyor, salt faizlerden vazgeçebileceklerini söylüyordu. Fransız Diplomatlarıyla Türk Diplomatları arasında herkesten çok ilişki sürdürüldüğü halde iş olarak ortaya hiçbir şey gelmiyor, hiçbir iş bitirilemiyordu. Ancak, uzaktan uzağa sezildiğine göre General Pellé her ne pahasına olursa olsun, barışı imzalayarak, Paris'e dönecekti. Paris'ten alınan kesin direktif, böyle olmalıydı. Bu da Türklerin biraz daha sabırla bütün yemişleri dallarından olgun olgun toplamasını sağlayacağını gösteriyordu. Şimdilik, Osmanlı borçları, faizleriyle, korkunç bir kaya parçası gibi barışın yolunu tıkar görünüyordu. Osmanlı borçları faizlerinin altınla ödenmesi sorunu, en büyük engel olarak barışın karşısına dikilmişti.

Şimdilik, Konferans'ı dinamitlemek tehlikesi gösteren iki temelli tehlike göze çarpıyordu: Suriye sınırındaki yığınakla Osmanlı borçları. İsmet Paşa, Suriye sınırındaki Kolordu'nun oradan uzaklaştırılmasına çalışacağını, söyleyerek General Pellé'nin yüreğine biraz soğuk su serpti. Böylece havada biriken fırtına bulutları, biraz olsun dağıldı.

Asker sorunu biraz önemini yitirdikten sonra, Osmanlı borçları faizleri sorunu masaya getirildi. İş epeyce ilerledikten sonra, faizlerin hangi parayla ödeneceği sorunu ile, Müttefiklerin Çanakkale'yi ne zaman boşaltacakları sorununa gelip dayanmıştı.

İsmet Paşa:

— Sorun önemlidir, görüşmeli, bitirmeliyiz. İstanbul'un ve Çanakkale'nin boşaltılması için antlaşmanın Parlamento'dan geçmesini bekleyemem, dedi. Bunun üzerine, Rumbold, boşaltmanın, antlaşmanın imzasından önce yapılabileceğini söyledi. Fransızlar, hâlâ işin tefecilik bölümündeydiler.

— Faizleri altın olarak verin, özel bir antlaşma ile İstanbul'u hemen boşaltalım; yok, eğer çözümlemezseniz, o zaman biz antlaşmayı imza etsek bile Fransız Parlamentosu böyle birçok Fransızlara zarar verdirecek bir belgeyi onaylamaz. Antlaşma onaylanmayınca da İstanbul'dan çıkılmaz, diye diretiyorlardı. Bu sırada, Fransız diplomatları, durmaksızın İngiliz diplomatlarının eşiklerini aşındırıyor, onlardan destek bekliyorlardı.

Motanya, Meis Adası'nı koparmak uğruna her Allah'ın günü Lozan Palas'ın merdivenlerini aşındırıyor, saatlerce politika yaşamının bir başarısı olmak üzere Meis Adası'nın onuruna çene çalıyordu. İsmet Paşa'nın bütün bu saatlerce süren palavralara verdiği karşılık şuydu:

— Benimseyemem!

Montanya'nın bu dilencilikten utanıp arlanacağı yoktu. İsmet Paşa'dan ağzının payını alınca ikinci ve üçüncü derecedeki diplomatlarımızın kapılarını çalıyor, onları ayartmaya çalışıyordu.

Bu arada General Pellé, Fransızlar için Türk Gümrüğü'nde kolaylıklar istiyordu. İsmet Paşa buna bir yabancı devlete herhangi bir ayrıcalık verilmemesi üstüne daha önce Konferans'ta alınan kararı hatırlatıyordu.

Sonra, Yunanlıların Türkiye'ye bir yıkım ödemesi yapması öbür devletlerce benimsendiği halde, Venizelos buna hiç yanaşmıyordu.

İsmet Paşa'nın bu sırada hiç usundan çıkarmadığı bir sorun vardı ki eğer Osmanlı borçlarını altınla ödemeye kalkarsak bunu ödeyemeyeceğiz, böylece kan dökerek kavuştuğumuz bağımsızlığımız yine tehlikeye düşecekti.

İsmet Paşa, Pellé'nin odasına giderek:

— Bu sorunu çözümlemek gereklidir. Kısa keselim; bitirelim! dedi.

Bunun üzerine umuda kapılan Pellé:

— Bu, Türkiye ile doğrudan doğruya hamilleri ilgilendiren bir sorundur. İstenilen para onların parasıdır. Fransa Hükümeti'nin bu konuda bana verdiği direktif, kesindir. İnanınız ki alacaklıların haklarından fedakârlık yapmaya yetkili değilim. Yalnız şunu söyleyeyim: Siz prensip olarak bir kez borçların altınla ödenmesini üstünüze alırsanız, Fransa Hükümeti'nin Türkiye'ye her kolaylığı göstermeleri için alacaklılar üzerinde bütün gücüyle çalışacağına söz veririm! Garanti ederim! Türkiye'nin maliyece durumu göz önünde tutularak elbette bir ulusal ödeme yolu bulunabilir. Biz, sizden kesinlikle altın istemiyoruz. Hayır! Maliyece durumunuz düzelinceye dek, belirli bir süre için, durumunuza göre, bir biçim içinde herhangi bir tür akçe belirlemesi olabilir. Siz, ilk önce prensibi benimseyiniz.

İsmet Paşa, bunun olanaksızlığını, General Pellé'ye bir yığın istatistikle, sayıyla anlatmaya çalışıyordu.

İsmet Paşa, borçlar üstüne şöyle bir konuşma yaptı:

— Benim edindiğim düşünce şudur ki borç alan, bir kez borç aldıktan sonra durmadan verir ve elli yıl sonra hesap ettiğinde de yaklaşık olarak borç aldığı zamanki ölçekte borcu kalmış olduğunu görür.

O zamana dek Osmanlı Devleti'nin eline geçen borç para, ikiyüz yirmi milyon Lira'ydı. 70 yıldır alınan bu paralarla bayındırlık bakımından yalnız Doğu Demiryollarıyla Konya-Soma-Bandırma Demiryolları yapılmıştı. Bunların giderleriyse, otuz milyon lira tutuyor. Geri kalan para hep saraylar yapmak uğruna

harcanmıştı. İsmet Paşa, bunu yakından bildiğinden borçtan ateşten kaçarcasına kaçıyordu. 220 milyon Lira borç, şimdi 350 milyon Lira'lık bir sayıya ulaşmış, yeni Türk Devleti'nin zayıf omuzlarına yüklenmeye hazırlanıyordu. İsmet Paşa, bu borcu Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan bütün ülkeler arasında bölüştürmeye çalıştı. Birçok uzmanla çalışarak, bu olmayacak gibi görünen işi sağlama bağladı. Ancak, bu bölüştürmeden sonra doksan milyon Lira'ya inen borcumuzun altın üzerinden ödenmesini isteyen batılılar, yine borcumuzu 600 milyon kâğıt Lira'ya çıkarıyorlardı.

Müttefikler, Montanya Formülü, diye, çerden çöpten, bir yöntemin arkasına takılarak, İsmet Paşa'ya yeni bir püskürtme vermeyi denediler.

Oturum açıldığında Horas Rumbold, cebinden çıkardığı bir kağıdı şöylece okumaya başladı:

— Önceki Konferans'ta adli yöntem üstüne yapılmış olan en son görüşme, Beau-Rivage Oteli'nde, Lord Curzon'un odasında geçmiştir. Ondan sonraki biçimler, Müttefiklerin, özellikle İngiliz Kurulu'nun onayı dışındadır. Bununla birlikte bu toplantının sonunda dağıtılacak plan proje, notamızda da bildirdiğimiz gibi, Türk Projesi'yle bizim projemizi birbirine yaklaştırarak, yapılmıştı. Ondan dolayı Türk Devleti'nce de benimseneceğini umuyoruz.

Hatip kâğıdını okuyup bitirince, Fransa, Japonya, İtalya Delegeleri onu desteklediler.

İsmet Paşa:

— Başkan Cenapları'nın Türk Bildirisi adını verdiği biçim, Müttefikler'le aramızda, herkesin kendi isteğiyle benimsenmiş olan ve Montanya Formülü adını alan biçimdir ki bu bize Müttefiklerce önerilmiş, bizce de benimsenmiştir, dedi.

Rumbold:

— 4 Şubat'ta Lord Curzon'la geçen görüşmelerden sonra başkaca Konferans görüşmesi olmadığını, ondan sonraki görüşmelerin ise Konferans niteliğinde bulunmadığını, İngiliz Kurulu adına bildiririm! diye onu karşıladı.

Montanya, ise şöyle konuştu:

— İsmet Paşa Hazretleri'nin, bana yükledikleri sözleri açıklamalıyım. Lord Curzon'un odasındaki son toplantıdan sonra, gerçi bir formül getirdim. Türk Kurulu, ilkin formülü benimsedi. Ancak, beş dakika sonra vazgeçti. O dakikada amacımız hemen barışa ulaşmaktı. Her ne kadar, ertesi gün benimseme cevabını yineledilerse de içtenlikle söylemeliyim ki Konferans'ın dağılmasına rastlayan bu benimseyiş ussal sayılamaz.

Aldı, İsmet Paşa:

— 4 Şubat akşamı, Mösyö Montanya ile olan konuşmalarımız, Müttefikler adına olmuştur. Bize özel biçimde anlattılar ki o formülün benimsenişiyle barışın yapılması, elde birdir. 7 Şubat'ta, Konferans Genel Kâtipi bana geldi. Fransa Hükümeti'nin Müttefikleriyle görüştükten sonra aynı önerinin bizce benimsenişiyle, barışın imzasına hazır olduğunu, söyledi. Ankara'daki Albay Mougin de 8 Şubat'ta bu noktayı yazı ile bize bildirdi ve Mösyö Bompard adına Fransa Hükümeti'nin rızasını bildirdi.

Aldı, General Pellé:

— Birinci Konferans'ta hazır değildim. Ancak, elimdeki belgelere göre, İngiliz Delegesi'nin söylediklerini doğrularım. Gerçi, 4 Şubat akşamı Mösyö Montanya ile Rıza Nur Bey, iki yan için hoşnutluk yaratacak bir formül aradılar. Formülü Mösyö Montanya, Hükümetime bildirdi. Ancak, Mösyö Bompard formül üstüne İsmet Paşa Hazretleri'nin onayını Hükümetime bildirirken, İngiliz Kurulu Lozan'dan gitmişti. Bu demek ki Konferans dağılmıştı. Şu halde, Konferans Genel Sekreteri'nin Mösyö Bompard adına yapılan anlatısı, yalnız kendi Hükümeti'ni ilgilendirir, Müttefikler adına olamaz. Mösyö Mougin'e gelince, o, Ankara'da Fransa'nın siyasal memuru değildir. Fransa'nın Türkiye'de bir siyasal memuru vardır ki o da benim. İlk Konferans'ın kesilmesi sorumunu, Fransa'ya yüklemişlerdir. Bu suçlamayı itelemek için Mösyö Mougin, kendi adına Mösyö Bompard'ın benimsediğini, söylemiş olabilir. Hukuk bakımından, bu anlatının değeri yoktur.

Aldı, İsmet Paşa:

— Mösyö Mougin'in bize yaptığı bildiri, bizce geçerlidir.

Oysa, biçimleri, tam mı değil mi; düşünmeyi gerekli bile görmem.

Aldı, General Pellé:

— Mösyö Mougin, size Fransa adına bir benimseyişten söz etmemiştir.

Aldı, İsmet Paşa:

— Mösyö Mougin'in 9 Şubat tarihli notasında, 4 Şubat tarihli Montanya Formülü'nün 5 Şubat'ta bizce benimsendiği ve Fransa Hükümeti'nin İngiltere ile anlaştıktan sonra benimseyişe katıldığı, bildirilmektedir. Bükreş'ten geçtiğim sırada, bir büyük Romen siyasisi bana aynı sözleri söyledi. Yani, barışın Montanya Formülü'ne bağlı olduğunu bildirdi.

Aldı, General Pellé:

— Mösyö Mougin'in mektubunun içindekilerden bilgim yoktur. Bununla birlikte, içindekiler, bildiklerimden çok olmamak, gerekir.

Aldı, Rumbold:

— Sorunu, Romen Delegesi'ne soralım.

Aldı, Diyamandis:

— Doğrusu, Hükümet Başkanı'yla İsmet Paşa'nın görüştüklerini biliyorum. Ancak, ne görüştüklerinden bilgim yoktur.

Rumbold, İngiltere adına bu formülü benimseyemeyeceğini bildirdi:

Aldı, İsmet Paşa:

— Söylediklerimden anlaşılmıştır ki bana yapılan bildirinin hepsinden barışın yapılmasının Montanya Formülü'ne bağlı olduğu anlaşılıyordu. Şimdi, kendi görüşümü söyleyeyim: Müttefikler, bize verdikleri karşılık notalarında üç ihtirazi kayıt yapmışlardır. Bunlardan biri adli bildirimize katılma kaydıdır. Ancak, biz buraya yalnız adli sorunun çözümüne gelmedik. Konferans'a gelişimiz, notamızdaki öbür görüşlerin Müttefiklerce benimsenmiş olduğunu anlatır.

Aldı, Rumbold:

— Müttefiklerin ikinci Konferans'a gelmeleri, Türk karşı notasının taşıdığı bütün noktaları benimsemek değildir. Biliyorsu-

nuz ki Lord Curzon, Lozan'dan giderken, buradan ayrılmasından sonra Konferans olamayacağını söylemişti. Şurasını da hatırlatmalıyım ki Adnan Bey'le (İstanbul Delegesi) İstanbul'da görüştüğümde bu İngiliz görüşünü söyleyince, «İsmet Paşa'yı güç durumda bırakacaksınız!» demişti.

Aldı, İsmet Paşa:

— Notamızdaki öbür ihtirazî kayıtlar arasında, «Benimsediğimiz bildiri fedakârlığımızın en yüksek mahiyetini gösterir, bundan ileri gidemeyiz,» dedik. Müttefikler, karşılığımızı aldıktan sonra bizi çağırdılar.

Aldı, Rumbold:

— Bununla Müttefikler notanızı benimsemiş sayılamazlar.

Aldı, İsmet Paşa:

— Bizim için bildirimiz en yüksek fedakârlıktır. Biz, o temele dayanarak buraya geldik. Bizim için bu sorunlara Müttefikler nasıl dönmüyorsa, biz de Montanya Formülü'ne çözümlenmiş bir sorun olduğundan dönülmemesini istiyoruz. Formül'ün benimsenmesiyle başka bir soruna geçelim.

Aldı, Rumbold:

— İngiltere adına bu bildiriyi benimseyemem.

Aldı, General Pellé:

— Sorunun hukukça yanı anlaşıldı. Formül bir kez de iki yan Parlamentoları'ndan geçecektir. Kamuoyu bildiriyi benimsemiyor. Genel bir iş görebilmek için, sorunu bir daha görüşerek kamuoyunun benimseyeceği biçime sokalım.

Aldı, Montanya:

— Dinlediğimiz açıklamalardan sonra sorun aydınlandı. Kuşku yoktur ki Lord Curzon'un odasındaki son toplantıdan sonraki konuşmalar benimsenemez. Türkler, zamanında benimsemedikleri bir şeyi şimdi isteyemezler. Türklerin benimseyişi sırasında Konferans yoktu. Gerçi benim bir önerim vardı. Bu öneri yine ortada duruyor. Yalnız, Türk Kurulu'nun bu öneriyi bir verilmiş söz olarak benimsememesini dilerim. Açıkça ve zamanında benimsenmeyen bir şey, verilmiş söz olamaz. Ancak, şunu da ekleyeyim ki biz buraya anlaşmaya geldik. «Eski formüle bağlıyız,»

demekle anlaşma yolunu bırakırız. Müttefiklerin yeni önerisi benim formülümden çok uzak değildir. Neden, böyle kesin durum alıyorsunuz? Kesin durumlarda görüşme olanağı kalmaz. O zaman dünyanın eleştirisine uğrarız. Bütün yürekten içtenliğim ve sevgimle rica ederim ki Türk Kurulu yeni önerinin incelenmesini benimsesin.

Aldı, İsmet Paşa:

— Oysa, biçim açıklandı. Montanya Formülü, İtalyaca ve Fransaca benimsenmiştir. Şimdi, Müttefikler karar verilmiş bir işten vazgeçiyorlar, demektir. Türkiye, en yüksek fedakârlığı yapmıştır. Bundan dolayı yineliyorum: Motanya Formülü temelini benimseyerek, başka görüşmeye geçelim.

Aldı, Rumbold:

— Benimseyemeyiz!

Aldı, General Pellé:

— Motanya Formülü'nün yanında, bir de Antlaşma Projesi var. O antlaşmayı da değiştirdiğimize göre formül de değiştirilebilir.

Aldı, İsmet Paşa:

— Egemenlik hakları sorununda görüşmeye girişemem; bir kısıt kabul edemem.

Aldı, General Pellé:

— Egemenlik hakları ilkesini Konferans onayladı. İstenilen şey, geçiş dönemine ilişkindir: Geçici niteliktedir. İsmet Paşa, Formül'ü görürse, egemenlik haklarına saldırılmadığını anlar.

Aldı, İsmet Paşa:

— Türkiye'nin barışı elde etmek uğruna harcadığı çabayı kimse yadsıyamaz. Bir insanın elinden ne gelirse yaptık. Eğer ara sıra çıkmaz yollara giriliyorsa, suç bizim değildir. Dünya kamuoyu yargısını verir.

Aldı, Rumbold:

— İsmet Paşa konuşmaları arasında özel telkinlerden söz etti. Konferans'ın toplantısı tadil edildikten sonra, yapılmış telkinleri biz dikkate alamayız.

Aldı, İsmet Paşa:

— Karşı notamızda en yüksek fedakârlığın yapıldığını söyledim. Toprak sorunlarına gelince, «Çözümlenmiştir,» diye notalara dayanıyorsunuz. Ben de bu sorunda notamıza dayanıyorum ve en yüksek fedakârlık yapılmıştır, diyorum.

Aldı, Montanya:

— İsmet Paşa'dan yine hararetle rica ederim. Önerimizi daha görmediler. Birdenbire kesin durum almasınlar. Görün, okuyun; egemenlik haklarına saldırı yoktur, diyoruz. Hukuk Danışmanları incelesinler, hep barış yapmak istiyoruz. Amacımıza ulaşalım.

Aldı, General Pellé:

— İsmet Paşa kamuoyundan söz etti: Türk önerilerini biz şimdiye dek büyük içtenlikle inceledik. Pratik yollar gösteriyoruz. Önerilerimizi inceleyince, çaba derecemizi ve egemenlik haklarının varlığına yönelmiş dikkatimizi anlarsınız. Fransız Kurulu'nun Delegesi barış istiyor.

Aldı, İsmet Paşa:

— Anlayamıyorum, Türkiye, neden öbür uluslardan aşağı görülüyor?

Bütün delegeler, hep birden bağırdılar:

— Hayır, hayır! Haşa, haşa!

İsmet Paşa, sözünü sürdürdü:

— Burada bulunan ya da bulunmayan uluslar arasında Hükümetlerince istenilmeyen biçimde konuşmaya zorlanmış olan var mıdır?

Aldı, Rumbold:

— Dünya gazetelerini okursanız, kamuoyunun böyle düşünmediğini anlarsınız. Adliyeniz gereksinime yetmemektedir.

Aldı, İsmet Paşa:

— Yine soruyorum: Türkiye, öbür özgür uluslar arasında mıdır değil midir?

Aldı, Rumbold:

— Müttefiklerce Kapitülasyonlar'ın kaldırılışı, sizi nasıl düşündüğümüzü ispata yeter. Beş yıllık bir geçiş dönemi isteyişimiz uyruklarımızın haklarını korumak içindir..

Aldı, İsmet Paşa:

— Müttefikler, bir yandan Kapitülasyonlar'ı kaldırıyor, öbür yandan yeni Kapitülasyonlar getiriyorlar. Reform isteğimiz, kesin ve açıktır.

Aldı, General Pellé:

— Geçici dönem gereklidir. Egemenlik hakları güven altındadır. Aramızdaki ayırım Montanya Formülü'nü değiştirmek ayırımıdır. Paşa Hazretleri, Formül'ün bir virgülüne dokunmak istemiyor. Acaba kendisi de antlaşma metnini, virgül değiştirmeden benimseyecek mi? Güç beğenirlik, sizde mi bizde mi?

Aldı, İsmet Paşa:

— Sizin hazırladığınız öneri ile egemenlik hakları korunamaz. Geçici dönemi de benimsemiş değiliz.

Aldı, Rumbold:

— Beş yıllık beyanname vermek, geçici dönemi benimsemek gerektir.

Aldı, İsmet Paşa:

— Beyanname, egemenlik haklarımızla uyuşabilen bir fedakârlıktır. Esasen bizden hiç beyanname istenilmemek gerekirdi. Ancak, biz iyi niyet göstermek üzere bunu verdik; daha çoğunu isterseniz, veremeyiz.

Aldı, Montanya:

— Madem ki fedakârlık ettiniz; şimdi istediğimiz de bir küçük fedakârlıktır. Rica ederim, sorunu biraz inceleyiniz! Yeni öneri de benzer çerçeve içindedir.

Aldı, Grew (Amerika Delegesi):

— Görüşme özel olmuştur. Amerika Kurulu, ilk görüşmelerde iyi bir sonuca varmak uğruna, dostça araya girmiştir. Kendisi ya da Müttefikler adına söz almamıştır.

Aldı, İsmet Paşa:

— Matematikte en büyük deyiminden daha güçlü anlam taşıyan bir deyim yoktur. En büyük fedakârlığımızın benimsenmesini rica ederim!

Aldı, Rumbold:

— Tartışmamız hararetli oldu. Hukuk danışmanlarınız beyannameniz temel alınmak koşuluyla hazırlanan yeni önerimizi incelesinler ve Genel Af konusuna geçelim.

Aldı, İsmet Paşa:

— Hukuk Danışmanlarının görüşmeleri burada kararlaştırılacak ilke ile yürür.

Aldı, Rumbold:

— O halde Hukuk Danışmanlarının anlamı kalmıyor. Rica ederim, önerimi benimseyiniz!

Aldı, İsmet Paşa:

— Montanya Formülü'nün benimsenişiyle günlüğe geçilmesini rica ederim!

Aldı, Rumbold:

— Benimsenemez!

Aldı, İsmet Paşa:

— Elimden başka bir şey yapmak gelmez.

Aldı, Rumbold:

— Biz de benimseyemeyeceğimizden dolayı, bu sorunu ileriye bırakırız.

Aldı, İsmet Paşa:

— Aynı kesinlikle söylüyorum. Fedakârlığımız, en büyüğüdür.

Aldı, General Pellé:

— Türkiye antlaşma yanlısı ise, neden, ne olduğunu henüz bilmediği bir öneriyi iteliyor? Yapılacak değiştirgeler, temele ilişkin değildir. Bu, bir prensip sorunu değil, bir uygulama sorunudur.

Aldı, İsmet Paşa:

— Prensip ve uygulama sorunları önce gözden geçirildi. Bu iş, bizim için dirim sorunlarıdır. Eğer öbür uluslar gibi tanınıyorsak, diretilmemelidir. Eğer Türkleri öbür uluslar gibi saymıyorsanız, ne yapabiliriz?

Aldı, Rumbold:

— Toplantı bitince Müttefiklerin önerisi dağıtılacaktır. Uygun zamanda görüşmeye koyarız.

Aldı, İsmet Paşa:

— Söylediğim prensip üzerinde duruyorum ve diretiyorum!

Bundan sonra, Genel Af konusu masaya getirildi.

Venizelos, şöyle konuştu:

— Türklerle her noktada uyuşmuş bulunuyoruz. Yalnız, Müttefikler, Yunanistan'da asker suçlularının da affını istediler. Karşı durduk; dinlemediler. Anadolu felaketimizin askerce sorumlarını affetmemizi istiyorlar. Biz, bunu benimseyemeyiz. Bu gibi baskılar altında, ben hiçbir barış antlaşmasına imza koyamam. İsterse, Hükümetim gelsin, imza etsin.

Aldı, Rumbold:

— Mösyö Venizelos'la bu sorunu aramızda konuşuruz.

Öneri, gece geç vakit dağıtıldı. Bir tane de Lozan Palas'taki İsmet Paşa'ya getirildi. Bu, gerçekten bağımsızlıklara diş geçirmeye hazırlanmış bir kaplana benziyordu. Türk Adliyesi, bir kez daha boyunduruğa vurulmak isteniyordu: Türk Adliyesi'ne alınacak Danışmanların kullanma koşullarıyla aylıkları, Türk Hükümeti'yle Lahey Sürekli Mahkemesi arasında kararlaştırılacaktı. Danışmanlar, kanuna aykırı görecekleri yargılardan dolayı, kanun yollarına dökülmeleri için savcıları harekete geçirebileceklerdi. Yapılacak yakınmalar üzerine, ilgili makamlara başvurabileceklerdir. Yabancıların tutuklanması ve evlerinin aranması gibi işlemler, cürmü meşhud dışında olmak üzere ancak Danışmanların onayıyla yapılabilecekti.

İsmet Paşa, son sözünün üzerinde ayak diredi. O, söyleyebileceği en son sözdü. O günün akşamı İngiliz Başdelegesi'nin kaldığı otelde bir toplantı yapan Müttefikler, yeni bir çıkar yol aramak zorunda kaldılar. Ertesi gün, Montanya, İsmet Paşa'nın eşiğini bir kez daha aştı. Müttefiklerin toplantısındaki konuşulanları yineledi. İşi bir çıkmaza sokmaması için İsmet Paşa'ya bayağı, yalvarıp yakardı.

İsmet Paşa, ona şu sözlerle karşılık verdi:

— Bir kez benimsenmiş, kararlaştırılmış olan bir sorunu yeniden görüşemem. Bu konuda kararım kesindir. Benim için başka türlü davranma olanağı yoktur. Bu adli yöntem sorununda ülkem çok duygulудur. Hiçbir ad ve biçim altında Kapitülasyon benimseyemeyiz. Keza, hakkımızı, asla, feda edemeyiz. Esasen sizin bulduğunuz biçimi benimsemekle büyük fedakârlığı yapmış bulunuyoruz. Ancak, daha çoğunu istemeyin.

Uzmanlar Kurulu, Kuleli Burgaz'la Bulgar sınırı arasındaki demiryolu bölümünün, önerimizdekine göre, Türkiye ile Yunanistan'ca ortaklaşa yönetimi benimsedi, bunun üstüne bir de tasarı yaptı. Öbür yandan Konferans'ın, Anadolu'yu yakıp yıkan savaşla onun sonuçları üzerinde durması gerekirken, getirilip iki hasis tefecilik konusuna saplanmıştı: Osmanlı borçlarının faizleri altınla mı ödensin, Türk topraklarında oturan yabancılar tutuklanırken Adli Danışmanlara danışılsın mı danışılmasın mı? Yabancılar karşısında Adliye sistemimizin çalışmasının bütünüyle bağımsız olduğu üstüne direten İsmet Paşa, bir adım bile gerilememişti. Konferans'ın kesilmesi tehlikesi başgösterse bile, o yine de direndiği mevziide kalmaya kararlıydı. Faizlerin, İngiliz Lirası'yla ödenmesine karşı da açıkça direniyorduk.

İsviçre'nin güzel bir ilkyaz havasına rastlayan tatil gününü, haftalardan beri geceli gündüzlü çalışmalardan yorulan uzmanlar, delegeler, sekreterler, gazeteciler, Cenevre, Vevey, Montreux gibi ya göl kıyılarındaki küçük kentlerde ya da dağlarda geçirdiler. Yemyeşil bir Mayıs günüydü. Gök, güneş, göl, bahçeler, ağaçlar, bütün doğa, ışık ve temiz hava dolu günün bütün o çekici gücü, herkesi, evinden, otelinden dışarı atıyordu. Otelin holü bomboştu. Gazeteciler bölümünde hiç kimse yoktu. Herkes kırlara çıkmıştı. Delegeler, uzmanlar, antlaşma maddeleriyle notları bir gün için dolaplara kilitlemişlerdi. Türk Kurulu'ndan küçük bir bölümü, küçük bir kafile olarak erkenden Lozan'dan bir saat ilerdeki Cenevre'ye gitmiş, bir bölümü de Montreux'ye yollanmıştı. Geri kalanların kimi, Ouchy'ye inmiş, kimi, Signal denilen tepelere çıkmıştı. Kimisi, Leman Gölü'nde kürek çekiyor, kimi caddelerde gezip dolaşıyordu. Lozan'ın iç caddelerine ıssızlık çökmüş, bütün kent halkı, İngiliz, Amerikan, İtalyan, Fransız, buradaki bütün Yabancı Kurullar, kırlara dökülmüş, gezmekteydiler. Bir hafta önceki pazarı Berne'de gezinti ile geçiren Rumbold, bu pazar Montreux'ye gitmişti. General Pellé, gündüz, çevredeki parkları gezdikten sonra akşam, gölde sandalla dolaşıyordu. İtalyanlar, Vevey'de idiler. Venizelos ile eşi, öbür Yunan Delegeleriyle birlikte, her zaman olduğu gibi, İngilizlerin arkasından, onların gittiği yere, Montreux'ye gitmişlerdi.

Ancak, akşam saat yediye doğru gölün öbür yanında Savoi kıyılarında tek tük ışıklar yanmaya başladığındadır ki gündüzleyin herbiri bir yana dağılan arkadaşlar, yorgun argın, yüzleri güneşten yanmış, ellerinde demet demet çiçeklerle döndüler. Genç İsviçreliler, bir ellerinde raketler, öbür ellerinde bir torba top, sırtlarında ak giynek, yüzleri sağlıktan kıpkırmızı, çevredeki tenis kortlarından gelmekteydiler. Otelde yaşam yeniden canlanmaya, saat sekize doğru herkes yıkanıp giyneklerini değiştirmeye, apak yemek salonu yeniden dolmaya başladı.

Ertesi gün Şato'da yapılan toplantıda, faizler sorunu yine kurcalandıktan, birtakım maddeler gözden geçirildikten sonra, Montanya şunları söyledi:

— Bugün, çok iyi çalıştık, meydana epeyce iş çıkardık.

Bununla oturumun bitmiş olduğunu anlatmak istemişti. Ancak General Pellé, birdenbire faizler sorununu ortaya atarak şöyle konuştu:

— Hamillerle Türkiye arasında yapılmış ödünç alma sözleşmelerinin içerikleri ve hamillerin hakları devletlerce bozulamaz.

Rumbold da onu destekledi:

— Hamillerinin haklarıyla kambiyo sorununun ilgisi yoktur.

Aldı, İsmet Paşa:

— Yapılmış sözleşmelerin kuramsal niteliği bizi kendimizce en önemli sorun olan ödeme yeteneği sorunuyla uğraşmaktan alıkoyamaz. Sorun, hamillerin sözleşmeye bağlı hakları değil; bizim ne verebileceğimizin belirlenmesi sorunudur.

Aldı, General Pellé:

— Sözleşmeler, meydandadır.

Aldı, İsmet Paşa:

— Savaştan önce yapılmış sözleşmelerin kuramsal yargılarına girersek, ortaya bizim için ödenmesi olanağı olmayan bir toplam çıkar. Savaş, bilinen ekonomi kurallarının çoğunu kuramsal niteliğe düşürmüştür. Sözleşme sahipleriyle konuşmamızı, söylüyorsunuz. Bunlar, kimlerdir, neredédirler?

Aldı, General Pellé:

— İstikrarlarımızın hamilleri ve onların belirleyeceği vekiller.

Aldı, Rumbold:

— Barış yapılmasından önce onlarla nasıl konuşabilirsiniz?

Aldı, İsmet Paşa:

— Bu sorunun, bu oturumda birdenbire ortaya çıkmasının nedenini bir türlü anlamadım. Hamillere borcumuz olduğu ortada. Ancak, eski sözleşmeler gereğince ödenecek para, gücümüzün üstüne çıkarsa ne yapabiliriz? General Pellé Cenapları, bu sorunu incelemekle olabilir bir çözüm biçimi aramaya söz vermişlerdi.

Aldı, General Pellé:

— Ben burada hiçbir sözleşmeye girmedim ve hiçbir söz de vermedim.

Aldı, İsmet Paşa:

— Sorun, henüz Konferans'ta incelenmedi.

Aldı, General Pellé:

— Sorun, buraya gelemez. Şundan ki hamillerle Türkiye arasındadır.

Aldı, Rumbold:

— Karşı notanızda borçlar sorununun özel bir sorun olduğunu, siz de söylüyorsunuz.

Aldı, İsmet Paşa:

— Gücümüzün dışında bir şey benimseyemeyeceğimizi, söyledim. Eğer hamillerle konuşmak ve bir biçim bulmak elde ise, hemen yapalım.

Aldı, Montanya:

— Hamilleri bulmak, buraya getirmek, görüşmek, antlaşmazlıkları çözümlemek, sonra bunları antlaşma tasarısına geçirmek... Ancak, bütün bunlar, yılları gerekser. Oysa, biz buraya ivedi bir barış yapmak üzere geldik. Bundan dolayı, burada sözü uzatmış olmamak üzere sorunu mütehassıslara bırakalım.

Aldı, General Pellé:

— Hamiller sorununu barış antlaşmasında inceleyemeyeceğimiz açıklanmak koşuluyla mütehassıslara bırakabiliriz.

Aldı, İsmet Paşa:

— Bu konuda ihtirazı kaydı korurum.

Bu uzun diyaloglar, sorunu çözümleyeceğe benzemiyor, yılan

hikâyesi gibi uzayıp gidiyordu. Batı konferansçıları esmer İsmet Paşa'yı sapsarı bir İngiliz altını gibi yutmak istiyorlarsa da onu bir türlü ele geçiremiyorlardı.

Çiçerin'in yerine Lozan Konferansı'na Başdelege olarak atanan, Sovyetler'in Roma Elçisi Vorovski, Roma'dan Lozan'a varabilmek uğruna pek çok engeli aşabildiği halde, oradan sağ dönebilmek mutluluğuna erişemedi. Başlangıçta İsmet Paşa'nın başından döndüğü sanılan suikast işi, birdenbire Vorovski'nin başında patladı. Onun serüveni şöyle başlayıp bitti: Mayıs'ın ilk haftasında Lozan'a varan Sovyet Diplomatı, batılı diplomatlarca kurulan bir dayanışma duvarından bir türlü atlayarak Konferans salonuna giremedi. Hemen hepsi, onu görmezlikten geliyordu. Konferans'a katılmaktan umudunu kesen Vorovski, gazetelere bir bildiri verdi. Sovyet Diplomatı'nın bu bildiride söyledikleri dikkati çekmekten uzak kalmadı. Vorovski'nin dediğine göre, Konferans Genel Sekreteri Massigli, 12 Nisan'da Moskova'ya bir mektup göndermişti. Bunda, eğer Boğazlar Antlaşması imzaya hazırsa, Sovyetler'in, Konferans'a katılabileceğini bildirmişti. Vorovski, bunda bir ültimatom niteliği gördüğünden. Roma Hükümeti'ne bir nota vererek bunu benimseyemeyeceğini bildirmişti. Bunun nedenleri de vardı: Vorovski, Sovyet Kurulu'nun, batılıların keyfine göre davranmayacağını, böylece Konferans'tan da uzaklaştırılamayacağını, Müttefiklerin böyle bir uzaklaştırma hakkına sahip olmadıklarını, sayıp döktükten sonra, bu davranışın 14 Kasım'da Sovyet Rusya'ya gönderdikleri çağrının ruhuna aykırı olduğunu ekledi. Sovyet Delegesi olarak Lozan'a gelen Vorovski, Berlin'in, İsviçre Elçiliği'nin, Sovyet *«Courrier diplomatique»*'nin pasaportunu vize etmediği öğrendi. Bunun üzerine Bern Hükümeti'ne başvurdu. Bern Hükümeti'nin, derdini Konferans Genel Sekreteri'ne anlatmasını salıklamaktan başka elinden bir şey gelmediği, görüldü. Vorovski, Massigli'ye başvurdu. Massigli, Vorovski'nin yazılı danışmasına telefonla karşılık verdi.

Bunda, 12 Nisan tarihli mektubuna karşılık almadıkça başvurusunu olmamış sayarak, Courrier'e vize verdirmeyeceğini, açıkça söyledi. Vorovski de karşılık olarak, 12 Nisan tarihli mektuba

karşılık verdiğini direterek söyledi. Vorovski, en son olarak şunları söyledi:

— Müttefiklerin, Sovyet Rusya'yı Konferans'tan uzaklaştırmak için bu tür zabıta olaylarına başvurabileceklerini sanmak istemiyorum.

Sonra, telefonu sekreterin yüzüne çarptı.

Vorovski, Lozan'da epeyce kötü bir durumda dolaşıp durmaktaydı. Hiç kimse yüzüne bakmıyor, Konferans'a yanaştırılmamak için elbirliğiyle çalışılıyordu. Müttefikler Sovyetler'e şöyle demek istiyorlardı:

— İmza edecekseniz, gelin!

Bir Siyasal Komite toplantısında, İsmet Paşa, Boğazlar Antlaşması'nın imzasında Sovyetler'in de hazır bulunmasını, söyleyince, kıyamet koptu.

Rumbold:

— İmza edeceklerse, elbette gelebilirler! dedi.

Batılılar, Sovyetler'den, tartışma, us değil, salt bir imza etmesini istiyorlardı.

Sovyetler de şöyle karşılık veriyorlardı:

— Siz, şimdi bizi Konferans'a alın, imza edip etmeyeceğimizi, imza günü söyleriz.

Siyasal alanın dışına itilen Vorovski, Cecile Oteli'nde arkadaşlarıyla oturup çağırılacakları günü bekliyordu. Gerek İsviçre Hükümeti, gerekse bütün Müttefikler, onun bir ayak önce İsviçre'yi bırakıp gitmesini istiyordu.

İsviçreli faşistler, bir Pazar günü Cecile Oteli'ne giderek onu görmek istedilerse de bunu başaramadılar. Bir Türk gazetecisi, bir gün ona otelin holünde rastladı. Baktı, hiç de antipatik bir adam değildi; tersine, yakışıklı, etkiliydi de. İnce bir gövdesi vardı. Rus devrimcileri gibi de sert yüzlü, dik bakışlı değildi. Tersine, sıcak, yumuşak gözleri vardı. Ancak gözlerinin bu kerte çekici olmasına karşılık, ne İsviçre Hükümeti, ne de Müttefikler Kurulları adama bir türlü ısınamıyorlar, İsviçre topraklarından bir ayak önce kalkıp gitmesi için ne gerekirse yapıyorlardı.

Diplomat'ın çevresini birçok gazeteci almıştı.

Türk gazetecisi Ali Naci Karacan, Vorovski'nin yanına yaklaştı; şöyle sorular sordu:

— Boğazlar Sözleşmesi'ni imza edecek misiniz?

— Henüz hiçbir karar vermedim.

— İmza etmekliğiniz olasılığı var mı?

— Buna ilişkin de direktif almadım.

— O halde imza etmeyeceksiniz?!

— Sözleşmenin bu biçimini imza konusunda yetkim yoktur. Ancak, Müttefikler, Çiçerin'ce ilk önce ileri sürülen Rus meşru haklarını dikkate alırlarsa o zaman iş değişir, imza ederim.

— Almazlarsa?

— Almazlarsa şimdilik imzaya yetkim yoktur.

— Yetki verilmesi olasılığı da yok mu?

Vorovski, buna gülerek şu karşılığı verdi:

— Orasını da Çiçerin'den sorunuz.

10 Mayıs, gece saat 9.30'da Türk Kurulu'ndan birkaç danışman, birkaç gazeteci yemekten kalkmışlar, Lozan Palas'ın holüne oturmuş, kahvelerini içiyor, akşam postasının getirdiği İstanbul gazetelerini gözden geçiriyorlar. Orkestra bir İngiliz opereti çalıyor. Beau-Rivage'da bir suvare var. Otelin yarı halkı, kadınlı erkekli, kara iskarpinlerini, smokinlerini, ince, açık tuvaletlerini giymişler, birer birer camlı döner kapıdan çıkıyor, caddenin yarı aydınlığında otomobillerine atlıyor ve küçük bir motor gürültüsü içinde, yitiyorlar. Salonun köşe bucağında birkaç kişi, öbür masalarda bir iki yabancı aile, sonra, öteye beriye dağılarak sindirim zamanını geçiren birkaç danışman...

— Otelde bizden başka kimse kalmadı?

— Evet, herkes Beau-Rivage'a gidiyor. Dans var.

Bu sırada otelin camlı kapısından hızla giren birkaç kişi, yine hızla soldaki koridora gitti; aradan birkaç dakika geçmiş, geçmemişti ki yine benzer hızla salona giren birkaç kişi dikkati çekti. Bunlar, *Daily Mail Gazetesi*'nin muhabiri Warid Price ile, *Temps Gazetesi*'nin muhabiri Laya idi. Kapıcıyla birkaç söz edip hemen telefon odasına koştular. Kapının önünde bir otomobil durdu. Biraz önce Beau-Rivage'daki suvareye giden bir karı-koca, heyecanla otomobilden indiler. Önlerine gelene heyecanlı bir şeyler

anlatan bu karı-koca, salondakilerin dikkatini çekti. Hepsi gözlerini kapının önündeki kaygılı davranışlara dikti.

— Bir olay mı var?

— Evet; kalk da anlayıverelim!

Kapının önündeki bir gazeteci sordu:

— Doğru mu?

— Ne?

— Vorovski'yi öldürmüşler.

— Ne zaman?

— Bu akşam; az önce.

— Nerede?

— Otel Cecile'de.

— Kim öldürmüş?

— İsviçre faşistleri.

Gerçekten, Sovyet diplomatı Vorovski, saat dokuzda Cecile Oteli'nde yemeğini yerken, İsviçre uyruklu faşistlerden Alexi Conradi adlı biri onu tabancasının kurşunlarıyla cansız yere sermişti. Bu arada Sovyet Basın Ataşesi Arenski ile Sekreter Riyankovski de yaralanmıştı.

Artık, deminki sessiz Lozan Palas'dan iz kalmamıştı. Birçok danışmanlar, odalarından aşağı inmişler, kimileri dışarıdan otele dönmüşler, herkes işittiğini, duyduğunu anlatıp duruyor; General Pellé, De Clauzieres, Percin holdeki maroken koltuklara yerleşmişler, heyecanla cinayeti konuşuyorlardı. De Clauzieres, işittiği ayrıntıları şöyle anlatıyordu:

— Katil, Vorovski'nin yemek yediği masanın yanında oturuyormuş, üç konyak içmiş, üçüncü kadehten sonra tabancasını çekmiş ve...

De Clauzieres, üzüntüsünden sözünün gerisini güç getirdi:

— Ancak, olur şey değil! Adamcağıza, daha bu akşam rastlamıştık.

Onun konuştuğu Türk Danışmanı, işi şakaya vurdu:

— Görüyorsunuz ya, İsviçre'nin havası tekin değil! Konferans'ı çabuk bitirelim de gidelim.

— Elbette; çabuk bitirelim!

Türk diplomatının bu sözü, karşısındakinin çok hoşuna gitmişti. Hemen gidip bunu maroken koltukta oturan General Pellé'ye yineledi.

General Pellé, bunu işitince ayağa kalkıp Türk Danışmanı Zekâi'nin gülerek elini sıktı:

— Elbette, elbette, bir ayak önce Konferans'ı bitirelim de işlerimize dönelim!

Sonra, daha ciddi olarak, yine Zekâi'ye şunları söyledi:

— Lozan'da öyle pek güvenlik, yok galiba. Geçen Konferans'ta da, biliyorsunuz; bir suikast sözü çıkmıştı. İsviçre Hükümeti yeni tedbirler almalıdır. Paşa'ya, polis eşlik ediyor mu? Ben, bu Lozan Palas'ın yalnız kapısında bir polis görüyorum.

General'i dinleyen Türkler, bundan çok duygulandılar.

— Acaba, yeter mi?

— Paşa, geceleri çıktığında, polis eşlik ediyor. Lozan Palas'ın içinde iki de sivil polis memuru var. Gündüzleri kendisine emir subayı eşlik eder, dediler.

Bir Fransız, bu sırada acıyla bağırdı:

— Arens, zavallı Arens! Düşünün, daha dün içimizdeydi!

Bir İsviçreli, yine yüksek sesle ona şöyle karşılık verdi:

— Sovyet Rusya'da bunca İsviçreli var. Olayın sonuçlarını düşündükçe, titriyorum.

— O halde yapmamalıydınız.

— Kim yaptı? Sanıyor musunuz ki İsviçreliler böyle cinayetleri severler? Bu olay, İsviçre'nin tarihinde ilk olaydır. İlk kezdir ki bu akşam bir İsviçreli, İsviçre toprağında siyasal bir cinayet işlemiştir.

Gazeteci Ali Naci Karacan'la arkadaşı olan başka bir Türk gazetecisi, gazeteciliğin hakkını vermek üzere bu gevezelikleri bir yana bırakarak bir otomobile atladıkları gibi:

— Cecile Oteli'ne! buyruğunu verdiler.

Cecile Oteli'nin bulunduğu köşeye vardıklarında, orada duran bir polisin gelip gideni gözetlediğini gördüler. Otomobil, sokağın içine girdi, yavaşladı, sola döndü ve bahçe gibi bir yerde, aydınlık bir hole açılan bir demir kapının önünde durdu. Demir

kapı kapalıydı. Zili çaldılar, kapı açıldı. İçeri girdiler. Bu sihirli müsaadeyi de gazetecilik kartlarına borçluydular. İçeride, bir yığın insan, köşelerde kümelenmiş, fısıldaşarak konuşanlar, kaygılı bir ivedilikle öteye beriye gidip gelenler göze çarpıyordu. Olayı haber alan polis, otele baskın yapmıştı. Vorovski, arka arkaya iki kurşunu yiyince kanlar içinde yüzüstü yere yuvarlanmıştı, şimdi de olduğu yerde yatıyordu. Ölünün çevresinde toplanan doktorlar, onun yaralarını, durumunu inceliyorlardı. Arens ile Riyanovski yukarı kaldırılmıştı. Arens'in yarası hafifse de Riyanovski'ninki ağırdı. Her ikisi de ateşler içinde yanıyordu.

Ali Naci Karacan'la arkadaşı, otelin sahibini bularak olayı bir de onun ağzından işitmek istediler:

— Nasıl oldu, anlatır mısınız?

Yüzü, bir ölünün yüzündeki sarılığı almış olan otelci, karşısındakilerin Türk gazetecileri olduklarını anlayınca, kapıyı kapayarak onlara olayı şöyle anlattı:

— Saat, sekiz buçuktu. Otuz-otuz iki yaşlarında, uzunca boylu, iyi giyinmiş, temizce biri geldi; yemek yiyeceğini söyleyerek doğru yemek salonuna girdi. Her gün böyle müşteriler geldiğinden hiç dikkatimi çekmedi. Saat dokuzda, Mösyö Vorovski, Mösyö Arens, Mösyö Riyanovski üçü bir arada geldiler ve her akşam oturdukları masaya yerleştiler. Yemeğini yiyen salondan çıktı. Saat dokuzu çeyrek geçe, salon epeyce ıssızlaşmıştı. Dokuzu yirmi beş geçe, salondan son müşteri de çıkınca, gelen bilinmeyen adam, metrotelden bir konyak istedi. Getirdiler; içti. Bir daha istedi, onu da getirdiler; içti. Salonda yalnız bu bilinmeyen adam, bir de hemen karşısında iki masa ötede oturan Vorovski, Arens ve Kâtip kalmışlardı. Bu sırada gözüm adama ilişti. Sinirli bir davranışla parmaklarını masaya vuruyordu. Gözlerini Vorovski'nin masasına dikmiş, bir noktaya takılı, öyle bakıyordu. Çağırdı, bir konyak daha ısmarladı; getirdiler; onu da içti ve içer içmez birdenbire ayağa kalkarak elindeki silahı boşaltmaya başladı. İlk kurşun ve onun arkasından hemen atılan ikinci kurşun, Vorovski'nin başına rastladı. Biri, ensesine, biri beynine isabet etti ve Vorovski, «Ah!» diye bir kez bağırarak başı önüne düştü;

oturduğu iskemleyle birlikte yere yuvarlandı. Vorovski'nin solunda oturan Arens: «Alçaklar!» diye bağırarak elini arkasına uzattı; ne var ki tabancasını çıkarmasına vakit kalmadan katil iki kurşun da ona boşalttı. Ondan sonra hiç tetiğini bozmadan üç kurşun da Kâtip Riyanovski'ye sıktı; onu da yere serdi. Doğal olarak, otelin yukarısında kaygıyla herkes koşuşmaya, kaçışmaya başlamıştı. Ben, aşağıda yemek salonunda, rastlantı olarak metrotelle yapayalnızdım. Öyle şaşırdık ki ani olayın heyecanından birdenbire ne yapmak gerektiğini kavrayamadık. Olduğumuz yerde sanki mıhlanmış gibiydik. Birdenbire katil yüzünü bize çevirdi, elindeki silahla pantolonunun arkasından çıkardığı başka bir silahı uzatarak, tanımlanmaz bir soğukkanlılıkla: «Polis çağırın, teslim olacağım!» dedi. Polis, yarım saat sonra geldi.

— Bu sırada katili içeride kim tuttu?

— Hiç kimse. Yalnız, otelin büyük kapısını kapadığımızdan bir yere kaçamazdı. Bu sırada katil bir iskemleye oturdu, polisin gelmesini bekledi. Bir sigara içti ve bizden Vorovski'nin ölüp ölmediğini sordu. Öldüğünü söyledik. Sevinç davranışları göstermeye başladı. Sonra, polisler geldiler. Arens'le Kâtip'i yukarı kata kaldırdık. Arens'in yarası daha hafifti. Ancak Kâtip'in yaraları çok ağırdı. Sabaha çıkar mı, çıkmaz mı, doktorlar henüz bir şey söyleyemiyorlar.

— Vorovski bu otelde mi oturuyordu?

— Evet.

— Nasıl bir yaşam sürüyordu?

— Münzevi yaşamı.

— Öldüren, İsviçre faşisti mi?

— Bilmiyorum. Ancak, faşistler Pazar günü geldiler. Vorovski bunları kabul etmedi.

— Kovuşturma bitti mi?

— Hayır, Emniyet Müdürü ve daha birçok zabıta memuru yukarıdalar. Vorovski'nin resimlerini çekiyorlar, raporlarını yazıyorlar.

İki Türk gazetecisi, sonra Lozan Emniyet Müdürü'nü buldu.

Adam:

— Size henüz olayı bütün doğrularıyla anlatamayacağım. Şundan ki daha soruşturmamızı bitiremedik. Cinayetin nasıl olduğunu biliyorsunuz. Adı, Alexi Konradi olan katil, İsviçrelidir. Ancak, aynı zamanda Rus Ordusu'nun eski bir Subayı'dır; kendisi Grizon Kantonu'ndandır. Soruşturmamıza göre, katil bu sabah Zürich'ten özellikle cinayeti işlemek üzere Lozan'a gelmiştir. Kendisini tutukladıktan sonra, Genel Güvenlik Departmanı'na götürdük. Suçunu anlattı. Çok soğukkanlı göründü. Üzerini aradığımızda polise yazılı dört büyük sayfa dolusu bir mektup bulduk. Bu mektupta katil, babasının, kayınbabasının, dayısının Rusya'da Bolşeviklerce acıklı bir biçimde öldürüldüğünü, bütün servetine Bolşeviklerin el koyarak kendisini mahvettiklerini, öç almak uğruna cinayeti işlediğini söylüyor.

— Bunları Vorovski mi yapmış ki gelip bu adamı öldürüyor?

— Hayır! Vorovski'nin kişiliğinde Bolşevikleri vurduğunu, onun kişiliğinde kendisini mahvedenlere karşı cinayeti işlediğini mektubunda söylüyor.

— Cinayetin İsviçre faşistlerince yapılması belkisi?

— Sizi namusumla temin ederim ki İsviçre faşistlerinin zerrece suçları yoktur. Bizim soruşturmamız bu kesin sonucu vermektedir. Bunların Vorovski'yi İsviçre'den uzaklaştırmaya çalışmaları hep bu sanıyı uyandırıyor. Oysa, doğru değil. Vorovski'nin katili meydanda, suçunu açıklayan kâğıtları da elimizdedir. Faşistleri sorguya çekiyoruz; sıkı soruşturma yapıyoruz. Bizce cinayette İsviçre faşistlerinin ilgili olmadığı anlaşılmıştır.

— Mösyö Arens'i görmek istiyorum. Müsaade eder misiniz?

— Hemen!

Polis Müdürü'nün çağırdığı polis, Türk gazetecilerin, Arens'in odasına götürdü. Arens, gazetecilerin iyi tanıdığı, zeki, çalışkan, sevimli, Lozan Palas'ın içinde dönüp dolaşan bütün dedikoduların kurdu idi. Üç dört gündür hep İsviçre faşistlerine karşı söylenip duruyordu.

Sırtüstü ak bir yatağa uzanmış olan ataşe, hafifçe soluyordu. Gözleri yarı açıktı. Başucuyla ayakucunda, bir doktorla bir hemşire bekliyordu. Arens, acı bir gülüşle şöyle konuştu:

— İsviçre Hükümeti bunu çok pahalı ödeyecek. Yazık ki Vorovski öldükten sonra ben hâlâ yaşıyorum.

Lozan'ın sürekli usandırıcı yağmuru altında Vorovski'nin kiliseye kaldırılan cenazesine, Müttefiklerden hiçbiri gitmedi. Ölü kimsesizlere özgü bir ıssızlık içinde toprağa verildi. İsmet Paşa, bir büyük çiçek demetiyle, Genel Sekreteri, bir de Danışmanı, Kurul adına cenaze yerine yolladı. Bu arada Sovyet Basın Ataşesi Arens'in de hatırını sordurdu. Lozan'daki Sovyet insanları, İsmet Paşa'nın bu davranışına karşı minnet duydular.

Arens, biraz konuşacak duruma gelince, İsviçre Hükümeti'ni şu sözlerle suçladı:

— Pazar gününden beri tehdit ediliyorduk. Bu tehditlerin hepsini İsviçre Hükümeti'ne bildirdik. Konferans Genel Sekreterliği'ne de kaç kez başvurduk. Gerek İsviçre Hükümeti, gerekse Konferans Sekreterliği bu başvuruşları kulak arkasına attılar ve olayı bu davranışlarıyla kışkırttılar.

Cinayetin üstüne, çok az zamanda unutulmuşluğun ağır kurşun rengi perdesi indi.

İsviçreliler de dudaklarının ucuyla şöyle diyorlardı: «Toprağımıza bu kan lekesi sürülmemeliydi.»

İşin doğrusu şöyleydi: «Cinayeti İsviçre faşistleri düzenlemişler, aygıt olarak eski bir Rus subayı olan Alexi'yi kullanmışlardı.»

Federal İsviçre Hükümeti ise bunu yalanlıyor, bunu yaparken de bayağı soğukkanlılığını yitiriyordu. Hükümet, Konferans'a katılmamıştır, bahanesiyle onun üstüne hiçbir tedbir almamıştı. Bunu da açıkça söylüyordu.

Alexi Konradi:

— Geçen sefer de Çiçerin'i öldürmek üzere geldim. Ancak, öyle sıkı tedbirler almışlardı ki başaramadım, diye açıklamada bile bulundu.

Vorovski'nin ölümü, İsmet Paşa için birkaç ay önce dönüp durmuş olan söylentileri bir kez daha dile getirdi. Bu ölümden birkaç gün sonra, Başkent Bern'den Lozan'a törensel haberler geldi: Birkaç kuşkulu kişinin sınırı aştığı, Lozan yolunda olduk-

ları, bildiriliyordu. Bunun üzerine İsviçre polisi, Lozan Palas'ta, İsmet Paşa'nın çevresinde çok sıkı koruma tedbirleri aldı. Sovyet Diplomatlarının başını yiyen katil, İsmet Paşa için de başka katillere heves vermiş olabilirdi. Türk Kurulu'nun oturduğu kata, hiçbir yabancı giremez oldu. İsviçre sınırını aşmış olan kuşkulu kişilerin Kafkasyalı Ermeni fedaileri olduğu üstüne, söylentiler dönüyordu.

Lozan Emniyet Müdürü, gazetecilere şöyle dedi:

— İnsan gücü içinde olan bütün tedbirleri aldık. Gerçi, Almanya'dan birtakım kuşkulu kişilerin yola çıktıklarını işittik. Ancak bunların, İsviçre sınırını geçip geçmediklerini henüz bilmiyoruz. Öyle tedbirler aldık ki İsmet Paşa'ya karşı bir suikast yapılamaz. Oteli, kendim gözetim altında bulunduruyorum. İsmet Paşa'nın aziz dirimi, bize emanettir. Her türlü araçla korunacaktır. Aldığımız tedbirler ihtiyat niteliğindedir. Eğer bu adamlar sınırı geçmişlerse, güveniniz ki yakayı ele vereceklerdir.

· Bunun üzerine, Lozan Polis Müdürlüğü, İsmet Paşa'ya otomobilinin önüne asılan küçük Türk Bayrağı'nın kaldırılması dileğinde bulundu. Ancak İsmet Paşa, suikast söylentilerine boşverdiğini anlatmak üzere, hemen bayraklı otomobiline binerek hastanedeki Sovyet yaralılarını ziyarete gitti.

Talihsiz Diplomat Vorovski'nin ölümü, görüşmelerin temposunu birdenbire hızlandırır gibi oldu. Özel toplantılarla birinci Konferans'taki sert kavga havasının yeni Konferans'a da bulaştırmaya başladığı ağılı dumanın dağıtılmasına, çalışma dönemine girildi. İtalyan, İngiliz Başdelegeleri, Lozan Palas'ta Fransız Başdelegesi'ni ziyaret ederek, barışı engelleyen bütün etkenleri bir kez daha başbaşa görüştüler. Barışa giden en pürüzsüz yolun hangisi olduğunu araştırdılar. Barışın ivediliği üzerinde de durdular. Suyun gözü İsmet Paşa'daydı. O, yola getirilirse, her şey olup bitti demekti. Ertesi gün General Pellé, İsmet Paşa'ca öğle yemeğine çağırıldı. Bundan yararlanarak İsmet Paşa üzerinde gerekli etkiyi yapmasını, General'den dilediler. Bu yemek, birkaç gün önce General'in verdiği yemeğe karşılıktı. Bu öğle yemeğinde, bizden İsmet Paşa, Hasan (Saka), Doktor Rıza Nur, Zekâi, Askeri Danışman Tevfik (Bıyıkoğlu), Fransızlardan da

General Pellé, De Clauzieres, Bargeton bulundular. Şölen oldukça içten konuşmalarla geçtiyse de dikenli sorulardan hiçbirine dokunulmadı. Yemekten sonra baş başa kalan her iki General, çözümlenemeyen konular üzerinde serinkanlıca konuşmalar yaptılar. Zorlukları yenmek uğruna neler yapılması gerekliliği üstüne incelemelerde bulundular. En pürüzlü sorun olan Osmanlı borçlarının ödeme biçimi, bir kez daha oklu kirpi gibi masanın üzerinde gezindi durdu. İsmet Paşa, yine ilk günkü gibi Pellé'nin karşısına dikiliyordu. Faizlerin Frank'la ödenmesi düşüncesini ileri süren İsmet Paşa, karşısındakinden hemen anlayış gördü. Böylece, barışa giden anayolu tıkayan kocaman kaya parçası, güçlü bir manivela ile uçuruma yuvarlanmış oluyordu.

Ancak General Pellé'nin söylediğine göre, bu sorunu bir kez de alacaklı Fransız uyruklularla görüşmek gerekiyordu.

İsmet Paşa, bu konuda gerek özel kişiler, gerekse Fransız Hükümeti'yle görüşebileceğini bildirdi. Bu sözlerine de şunları ekledi:

— Ancak, şunu da söyleyeyim ki sorunu barıştan sonraya bırakamam. Barıştan önce bu sorunun temelini kesinlikle çözümlemeliyiz.

General Pellé, öğle yemeğinden ayrılırken Osmanlı borçlarının ödenmesi yöntemi üzerinde, tıpkı, İsmet Paşa gibi düşünüyordu. Danışmanların Paris'e gidip alacaklıların temsilcileriyle görüşmeleri üzerinde, bir prensip kararına varıldı. Bu şölen, her iki General'in yüzünde de yararlı bir iş görmüş iki insanın sevincinden mozayikler çiziyordu. Bunun üzerine, Maliye Danışmanları, Şefik'le Hasan (Saka), 16 Mayıs akşamı, hemen o akşam, Paris'e yollandılar. Orada alacaklıların sendikalarıyla görüşeceklerdi.

En sonra, bayram, geldi çattı. Gurbette geçen bu bayram, oldukça iyimser, güleryüzlü bir bayram oldu. İlkin, Türk Kurul Delegeleri, sonra Türk gazetecileri, İsmet Paşa'nın bayramını kutladılar. Konferans'ın bütün güçlükleri yerli yerinde duruyorsa da bunların yenileceğine ilişkin bir umut hemen herkesin yüzünü aydınlatıyordu. İsmet Paşa'nın sırtında kara bir ceket vardı. Kır

saçlarının çerçevelediği temiz alnı parıltı içinde, dudakları güleç, gözleri sevinçli, herkesin ayrı ayrı elini sıktı, bayramı kutladı ve sonra kendisini büsbütün yükselten büyük bir alçak gönüllülükle, kabul odasında yer göstererek şefkat ve sevgi dolu bir aile babası haliyle herkesi çevresine topladı. Kapıları açık taraçadan, Leman Gölü'nün yeşil rengiyle, karşı dağların eteklerine dek uzanan güneşli yüzeyi görünüyordu. Ak bir vapur, arkasında belli belirsiz bir su izi bırakarak bacasından koyu bir kara duman çıkararak, Evians les Bains'e doğru, uzakta belirsiz bir biçim halinde yol almış gidiyordu. Rahat, ferah, aydınlık bir kabul odası... Ortada bir masa üzerinde bir tepsi içinde şekerlemeler, sigaralar. Tepsinin yanında, küçük bir vazo içinde bir demet çiçek. İsmet Paşa'nın oturduğu koltuğun arkasındaki küçük büronun önünde biri yeşil kaplı, biri kırmızı kaplı, biri Fransızca, biri Türkçe, iki cilt vardı. Müttefiklerin antlaşma metniyle, bizim karşı önerilerimizi taşıyan metinler. Bunların yanında birkaç kâğıt duruyordu.

İsmet Paşa, gülerek şöyle dedi:

— İnşaallah, Konferans istediğimiz gibi biter, barış imzalanır da en büyük bayramı o zaman kendi ülkemizde kutlarız!

Gazetecilerden düşüncelerini sordu. Herkes, dönen söylentiler, dedikodular üstüne bir şeyler anlattı.

Paşa, hepsini özel bir ilgiyle dinledi. Onunla gazetecilerin görüşmesi bir saat sürdü.

Bu sırada içeri giren Genel Sekreter:

— Paşa Hazretleri, Venizelos geldi! dedi.

Gazeteciler ayrılarak onları baş başa bıraktılar.

Saat dört buçukta Lozan'daki Türk Yurdu, Lozan Palas'ın aşağı büyük salonunda, çok sade bir bayramlaşma töreni düzenlemişti. Bu bayramlaşmaya, Lozan'daki Hintli, Mısırlı, Suriyeli öğrencilerle, bütün Müslümanlar ve başta İsmet Paşa olarak bütün Türk Kurulu katıldı. Salonun duvarlarına küçük kırmızı bayraklar asılmıştı. Masalar üzerine pasta ve çay bardakları konmuştu. Bu törende, yetmiş-seksen kişi vardı. Önce, Şeyh Abdülbaki Arslan adlı bir Mısırlı genç, Kur'an'dan bir sayfa okudu. Ondan sonra Arap halkından Ahmet Remzi adlı başka bir genç,

oradaki Mısırlılar adına, doğu uluslarına bağımsızlık düşüncelerini ilham eden İsmet Paşa'ya, Müslümanları birleştiren bu toplantıya geldiğinden dolayı, teşekkür etti. Türk ulusal davranışının doğu uluslarına öğrettiği bağımsızlık aşkını anlattı:

«Dileklerimize, amaçlarımıza varıncaya dek, bağımsızlık yolunda yürümeyi sürdüreceğiz!» dedi.

Bu sırada doğu uluslarından kimi gençler de konuştu, bağımsızlık konusu üzerinde durdular.

En sonra, söz alan İsmet Paşa, öğrencilere şu konuşmayı yaptı:

— Arkadaşlar! Hepimizin duygularına tercüman olan bu toplantıyı hazırlayan sevgili öğrencilerimizin derneklerine teşekkür ederim! Sevgili öğrencilerimizin bayramlarını, kendi adıma, Delegasyonumuz adına ve müsaade ederseniz, burada hazır bulunanlar adına ayrı ayrı kutlarım! Türlü ulusların toplandığı şu masa çevresinde güzel bir vesileden yararlanarak yapılan bu toplantı, gerçekten çok soylu ve temizdir. Öğrencilerimizin bu davranışı hepimiz için içtenlikle anılacak bir örnek olacaktır. Bundan yararlanarak öğrenci arkadaşlarıma birtakım öğütlerde bulunmak isterim. Ben de içinde olarak burada bulunanlardan çoğumuza nasip olmayan bir mutluluğa bu öğrencilerimiz bugün ermiş bulunuyorlar. Benim kendilerine öğüdüm şudur ki bilim gücüne karşı her zaman içten bir inanışla inansınlar. Bir bilginin en büyük güç sahibi olduğunu, her zaman için yalnız bilim sahibi olanın yenilmediğini, yüksek bir inanç olarak, her zaman kafalarında, yüreklerinde beslesinler.

Avrupa'nın en bayındır bir yerinde öğrencilerimiz, bu fırsattan bütün bir kanaatle yararlanmaya çalışmalıdırlar. Böylece ülkemize döndüklerinde, örnek olacak, uyulacak, övünülecek birer kişi olmaya çabalamalıdırlar. Yeryüzünde gerçek devrimleri, büyük siyasal, toplumsal, ekonomik devrimleri yapmaya gücü yetenler, gerektiğinde bu davranışların başlarına geçenler, ülkenin bilim sahipleri, gerçek teknik adamları, gerçek bilginleridir. Öğrencilerimiz, işte, bu amacı erek yapmalıdırlar. Yeryüzünün herhangi ülkesinde öğretmen olarak saygıya değer olarak yetişmek

uğruna gereken niteliklere ulusumuz sahiptir. Bu kanı, yaşam yolunda güçlüklere uğradıklarında öğrencilerimizi uyaran bir kılavuz olmalıdır. Herhangi bir bilginin düzeyine erişmek için ulusumun niteliklerinde hiçbir eksiklik yoktur. Kendileri, seçtikleri işte direnimle, bulundukları bölümde, ihtisas bölümünde, hep bu inanışla yürümelidirler. Aynı zamanda şunu da söylemek isterim ki öğrencilerimiz içinden oldukları ulusumuzun geleceğine de doğru ve yürekten bir güven beslemelidir. Ulusumuz gerek doğal nitelikleriyle, gerekse tarihçe gelenekleriyle hiçbir ulustan aşağı kalmamak üzere yaratılmıştır ve her ulus gibi itibara layıktır. Öğrencilerimiz, kendilerine ve yarına güvenerek çalışmalıdırlar. Kendi eğitim zamanımızdan anarız: Uğranan güçlükler, insana yenilmeyecekmiş gibi gelir. Oysa asıl zorluk, gerçek yaşamda başlar. Avrupa'ya gelen öğrencilerimizse büyük yardımlar, büyük hizmetler, büyük görevler uğruna seçilip buralara gönderilmişlerdir. Onlar, burada çalışıyorlar ve bilim alanının türlü dallarında ihtisas sahibi olarak yetişiyorlar. Bu öğrenciler, bizden daha ağır görevlere adaydırlar. Burada kendilerini tanıdığım öğrenci arkadaşlarım, yarınımızı umutla, soylulukta, inançla, erdemle, gelecek günlerin bütün güçlüklerini direnimle omuzlarında taşıyacak karakterdedir. Hazır olanları öğrencilerimizin bu durumuna teşekkür etmeye çağırırım ve öğrencilerimizin kendilerine verilecek görevleri yapacaklarını, ülkeye yararlı olacaklarını umarım.

Nutku uzun uzun alkışlayan öğrenciler, sonra grup olarak, bir anı resmi çektirdiler.

Müttefikler, Yunanistan'ın Türkiye'ye bir ölçek onarım parası vermesini benimsemişlerdi. Ne var ki Yunanlılar, bir türlü bunu benimsemeye yanaşmıyorlardı. Yunanlılar, bunu kesinlikle itelediklerinden, Müttefikler buna nasıl bir çözüm bulacaklarını bilmiyorlardı. Bu sırada Venizelos. Yunan Dışişleri Bakanı'nı Lozan'a çağırdı. Garda, neden geldiğini soran gazetecilere: «Yunan Kurulu'yla görüşmek için,» karşılığını verdi. Bu sırada ortada tuhaf bir söylenti de dönüp duruyordu. O da Yunanistan'ın Türkiye ile ayrı bir barış masasına oturma tahminiydi. Söylentinin kaynağı, Venizelos değildi. Bu, Yunan gazetecilerinin işiydi. Bunu

Müttefiklerin kulaklarına ulaştıran onlardı. Ancak, burada Yunan gazetecileri hep onun verdiği esinle davranıyordu. Yunan Ordusu'nu elinden kaçıran Müttefikler, dayanacak en önemli gücü yitirmiş olacaklardı. İşte, Lozan İstasyonu'na inen Yunan Dışişleri Bakanı Aleksandır'a, bu konu soruldu. Bakan, soranlara dolambaçlı bir karşılık verdi:

— Bizim amacımız ayrı bir barıştan çok, genel bir barış yapmaktır. Hepimiz genel barış amacıyla çalışıyoruz. Yine de bu amaç üzere çalışacağız. Buraya barış için değil, Kurulumuzla görüşmek için geliyorum. Yunanistan'ın savaşa gireceği, savaş tehdidinde bulunduğu üstüne söylentiler, hem asılsız, hem de gülünçtür. Yunanistan, yeni bir savaş istemiyor. Bugünkü siyaseti savaştan çok barış ve ülkeyi onarma duygularından esinlenmiş bulunuyor.

İsmet Paşa, bayram günlerinde onarım işini Venizelos'la birkaç kez görüştü. Ancak, bunlardan olumlu bir sonuç çıkmadı. Aleksandır'ın gelişinden sonra, Venizelos İsmet Paşa'yı birkaç kez daha gördüyse de bundan da bir iş çıkmadı. İsmet Paşa, işin Maliye Komisyonu'nda görüşülmesini istiyor, Venizelos da buna yanaşmıyordu. Venizelos, bu işin sonuna dek İsmet Paşa'yla baş başa görüşülmesinden yanaydı. Ergeç işin törensel masa görüşmelerine götürülmesini hiçbir şey engelleyemeyecek gibi görünüyordu.

Bu sırada Venizelos, adamları aracılığıyla çevreye bir propaganda sisi daha yaymaya başladı. Sözde Türk Ordusu yığınaklar yapıyor, Bolayır'a asker çıkarıyordu. Venizelos'un ağzıyla da söylenen bu sözlerin ertesi günü Yunan Donanması'nın bir birliği Çanakkale önlerinde boy gösterdi. Meriç üzerindeki köprünün de atıldığı haberini alan Yunan gazeteleri, her yanı gürültüye boğmaya başladılar. Yunan Hükümeti de bu gürültüde onlarla ağız birliği etti. Venizelos da bundan söz ederek Müttefikler Başdelegeleri'ne başvurdu. Venizelos, burada daha da ileri giderek, onarım sorununun çabuk çözümlenmesini, Yunan Ordusu'nun daha çok bekleyemeyeceğini, söylüyordu. Böylece Müttefikler'in gözünü korkutarak onları onarım sorununda Türkleri

desteklemekten vazgeçirmek istiyordu. Ancak, bu blöflere İsmet Paşa pul vermediği gibi, Müttefikler de kulak asmıyorlardı.

Pis, yağmurlu, karanlık bir gündü. İsviçre'nin kötü havalı günlerinde olduğu gibi, Lozan Palas'a sıkıntı çökmüştü. Öğleden sonraya dek, Otel'in holünden dışarıya hiç kimse ayak atmamıştı.

Saat üç buçukta, İsmet Paşa'nın, kül rengi aydınlık içinde daha çok küçülerek dairesinden çıktığı görüldü. Sonra merdivenlerden bir gölge gibi indi. Otomobiline binerek Uşi Şatosu'na doğru uzaklaştı. Holdeki gazeteciler, ardından bakakaldılar. Hiç kimse ne olduğunu, ne olacağını bilmiyordu. Birkaç gündür kaynatılıp duran özel görüşmeler sonucunda onarım sorunu için bir gizli görüşme yapılması, kararlaştırılmıştı. İşte, İsmet Paşa'nın Konferans başlayalı geçen otuz üç gün sonra gittiği yer, bu gizli toplantıydı. Kurul'un öbür üyeleri de İsmet Paşa'nın arkasından Uşi'deki toplantıya gittiler. «Leman Gölü, boyuna yağan yağmurla, sarı, bulanık, kirli bir akıntı parçası gibi uzanmış, dağların gölgeleriyle büsbütün koyulaşan bir alacakaranlık, yarı karanlık içinde, caddeler ıssız, Uşi Belediye Bahçesi'nde kimseler yok. Pis bir hava!»

Konferans Salonu'nun bütün kapıları kapatılmış, meraklı kulaklar için hiçbir delik bırakılmamıştı. Ortalıkta salonun hizmetlileri dolaşıp duruyordu. Bütün kafalarda şu soru engereği kıvrılıyordu: Acaba, savaş mı barış mı olacaktı?

Fransızlar, şöyle diyorlardı:

— Konferans, çok tehlikeli bir an geçiriyor.

İtalyanlar da şöyle diyordu:

— Tanrı, iki yana da son dakikada bir barış aşkı verse!

İngilizlerle, Amerikalılarsa kaygısız görünmeye çalışıyorlardı. Üç saat sonra, Konferans Salonu'nun önünde bir kımıldama oldu: Bütün gazeteciler, salondan çıkanları yakalamak üzere koşuştu. En önce çıkan İsmet Paşa'nın çevresi alındı:

— Aman, Paşam! Ne haber?

— Karaağaç'ı aldık.

Bunu diyen Paşa, hoşnut, güldü:

— Tazminattan vazgeçtik mi?

— Geçtik!

İsmet Paşa bunları dedikten sonra, otomobiline binerek Lozan Palas'a doğru uzaklaştı. Kapıdan ikinci olarak çıkan Venizelos'un çevresi gazetecilerce alındı. Onların birbirini izleyen sorularına şu karşılığı verdi:

— Şunu söyleyeyim ki artık barış imzalanmış sayılabilir. İsmet Paşa Hazretleri büyük bir barışseverlik düşüncesiyle davrandılar ve barışın gerçekleşmesi uğruna gerçekten büyük iyi niyet gösterdiler. Artık, Türkiye ile aramızda hiçbir anlaşmazlık kalmamıştır.

Lozan Palas, bir iyimserlik havasıyla yüklüydü. Barış masasını havaya uçuracak en tehlikeli mayın, zararsız duruma getirilmiş sayılıyordu.

İsmet Paşa'nın barışseverliğini övenler arasına katılan Amerikalılar da şöyle diyorlardı:

— Bir asker, bir sivil gibi değildir. Hiçbir şeyin bir insan dirimine değmediğini, İsmet Paşa gibi savaşın bütün facialarını görmüş bir General kertesinde daha iyi bilemez.

Bir İngiliz Danışmanı da şöyle diyordu:

— Benim bakımımdan, Türk Başdelegesi, bugün çok büyük bir siyasal davranışta bulundu. İlkin, bütün dünyanın saygısını kazandı. İkinci olarak, verecek parası olmayan yoksul bir ülkeden zorla para alacağım, diye herhalde pratik olmayan bir tutum üzerinde saplanıp kalmadı. Yunanistan'ın verebileceğini, Karaağaç'ı, gemileri aldı ve pekâlâ, kabul ediyorum, yeter, dedi. Bu davranış, hem iyi yüreklilik oldu, hem de pratik değeri vardı. Bir yarar daha: İsmet Paşa'nın bu tutumu karşısında görülecektir ki öbür sorunlar da daha çabuk çözümlenecektir. Bugünkü onarım anlaşmasının öbür sorunlar üzerinde herhalde bir etkisi olacaktır. Bana kalırsa, barış, bugün olmuştur.

Geç vakit, İsmet Paşa, Türk gazetecilerini çağırarak ayrı ayrı karşıladı. Işık saçan sevinçli yüzüyle hepsini iyimserlik havası içine attıktan sonra, şöyle bir söyleyiş kapısı açtı:

— Oturun, bakayım; size anlatayım! Bugünkü toplantı sırasında Yunanlılarla onarım sorunu üzerinde uyuştuk. Uyuştuğu-

muz noktalar şunlardır: Yunanlılar, prensip olarak onarımda bulunmak gerek ilkesini benimsediler. Ancak, mali durumlarının olanaksızlığından söz ederek para veremeyeceklerini, eğer kabul edersek, Müttefiklerce yapılan öneri gereğince, Karaağaç'ı bırakmaya ve savaş sırasında ele geçirilen gemilerimizi geri vermeye hazır olduklarını bildirdiler. Barışın bir ayak önce gerçekleşmesi uğruna bizden büyük bir fedakârlık olmak üzere, Müttefiklerce yapılan bu öneriyi benimsedim ve büyük devletlerin de düzenlenmekte olan antlaşmada, Türkiye'nin maliye durumunu göz önüne alıp almayacaklarını sordum. Bu soruma olumlu olarak, «Evet, çözümleyeceğiz,» karşılığını verdiler. Bu söz vermeyi senet olarak benimsedik. Bu büyük fedakârlığımızın Müttefiklerce göz önüne alınıp alınmayacağını, elbette, yakında göreceğiz. Barış Antlaşması genel varlığı bakımından bir topluluk niteliğinde olduğundan, geriye kalan askıdaki sorunların çözümü sırasında fedakârlığımızın gözönüne alınması gerekir. Geriye kalan sorunlara gelince: Onlar da genel varlıkları bakımından belirlenmiş durumdadır. Önümüzdeki hafta bunların da çözümleneceğini sanıyorum.

— Barıştan umutlu musunuz?

— Askıdaki sorunlar, önemli sorunlardır. Maliye ve iktisat sorunlarını bu arada söyleyebiliriz.

— İstanbul'un boşaltılması sorunu!?

— İşgal altındaki ülkelerimizin boşaltılması sorununun da bu hafta içinde tartışılacağını umuyorum. Esasen bu sorun üstüne önceden almış olduğum teminat, sorunun çözümleneceği kanısını verdiğinden, bu soruna çözümlenmiş gözüyle bakıyorum.

Ali Naci ile bir arkadaşı, iki Türk gazetecisi olarak İsmet Paşa'yı dinledikten sonra bir otomobile atladıkları gibi Venizelos'u görmeye gitti. Venizelos, onları kollarını açarak dostça karşıladı:

— Artık size bildiride bulunabilirim, diye başladı. Elbette, haber almışsınızdır. Onarım sorunu çözümlendi. Yani, Yunanistan'la Türkiye arasında barışın yapılmasına engel olacak hiçbir sorun kalmadı. İsmet Paşa Hazretleri gerçekten büyük bir barış isteği, büyük iyiniyet gösterdi. Esasen görüştüğüm günden beri

İsmet Paşa üzerimde barışı gerçekten isteyen, saygıdeğer bir asker, katıksız, soylu bir diplomat etkisi yaratmıştır. Size de söylüyorum, her zaman yineleyeceğim: Yunanistan, Anadolu Felâketi'nden sonra, siz de biliyorsunuz ki çok acıklı durumdaydı. Bu koşullar içinde bizim bir tazminat vermekliğimizin maddetten olanağı yoktu. Maddi bir olanaksızlığı yenmek uğruna Müttefikler'in Karaağaç önerisini zorunlu olarak iyi niyetimizi göstermek üzere benimsedik. Artık, Türkiye-Yunanistan barışı olmuştur. Bundan sonra yüreklerimizi sevgiyle doldurarak iki ülke arasında barış ilişkilerinin yeniden kurulmasına çalışmalıyız. Türkiye ile Yunanistan iyi bir dostluk siyasetiyle Balkanlardaki önemli bir güç olmaya adaydırlar. Bugünkü uyuşma, onarım sorununun bu çözüm biçimi, her iki yan için hoşnutluk vericidir. Bu sonuçtan dolayı kırgınlık duyulmamalıdır. Artık, yineleyeyim ki Yunanistan'la Türkiye arasında barışın olduğunu, haber verebiliriz. Bir daha ekleyeyim: Benim için, bir sınır ile barışı yapmak, iyi bir sınırla savaşa girmekten yeğdir ve bundan dolayıdır ki bugünkü çözüm biçiminden hoşnutum.

Özel toplantının ilki, 29 Mayıs'ta Uşi'de yapıldı. Saat on buçukta İsmet Paşa, yanındaki danışmanlarla, yağmurun, pis havaların bırakıp gittiği güneşli caddeye çıktı. Otomobil, güneşe çıkmış insan yığınları arasından geçerek Uşi'ye yöneldi. Şato, dışından bakılınca, Leman Gölü ile Uşi Parkı'nın dekoru ortasında, o sessiz ve romantik duruşuyla, salonlarında bir Adliye sorununun hararetli görüşmesi yapılan bir Uluslar Konferansı sahnesinden çok, kendini doğaya ve kitaplara vermiş büyük bir şairin köşküne benziyordu. Kapıda birçok bayraklı otomobiller vardı. Şoförler, köşelerine çekilmiş, gazetelerini okuyorlardı.

Şatonun büyük kapısından girildiğinde, çiçeklerle dolu bir hol, bütün güzelliğiyle göze çarpıyordu. Burada toplantının sonucunu bekleyen gazeteciler kendi aralarında konuşuyorlardı.

On birde başlayan özel toplantı, saat birde bitmişti. İsmet Paşa, merdivenlerden inerek otomobile bindi; Lozan Palas'a yollandı. Müttefikler, Montanya Formülü'nün Türkiye'de yaşamak, çalışmak isleyen yabancılara hiç de elverişli olmadığı, üzerinde

durdular. Türk Adliyeleri'nin, yabancıları koruyacak nitelikleri taşımadığını, dışarıdan girecek sermaye için yeter garanti bulunmadığını, ileri sürdüler. Motanya Formülü'nün bu eksiklikleri giderilirse, bir diyecekleri kalmayacaktı. Onların önerisine göre, Kapitülasyonlar'ın tasfiyesi için beş yıllık geçiş dönemi gerekiyordu. İsmet Paşa, Müttefiklerin anlattıklarını sabırla dinledikten sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bu Adliye sorununda son kerte duygulu olduğunu söyledi. Sonra sözlerine, şunları ekledi:

— Ben, bunu değiştirmek gücünde değilim. Esasen, Montanya Formülü bile Büyük Millet Meclisi'ni hoşnut etmemiştir. Bununla birlikte biz, kararlaşmış bir ilkeden geri dönmüş olmamak için verdiğimiz sözü tutuyoruz. «Peki, benimsedik!» diyoruz. İkinci olarak, Müttefikler bize gönderdikleri notada da geçen Konferans'ta kararlaştırılan ilkelerin tartışılmayacağını bildirmiştiler. Bundan dolayı o sorunu söz konusu etmeye hiçbir biçimde yer ve olanak yoktur.

Akşam saat beş buçukta, ikinci toplantı yapıldı. Yedi buçuğa dek, karşılıklı inatçı tartışmalarla geçti; sonra hiçbir sonuç alınmadan dağıldılar.

Toplantı salonundan ilk çıkan General Pellé, gazetecilere şöyle dedi:

— İkinci toplantıdan da sonuç çıkmadı.

Saat sekizde Lozan Palas'a dönen İsmet Paşa da şunları söyledi:

— Daha bir sonuç yok. Konuşuyoruz.

Gecenin saat onunda Montanya ile Pellé'nin Danışmanı Fromajo, İsmet Paşa'nın kapısını çaldılar. Getirdikleri haberde epeyce ileri birtakım öneriler vardı: Montanya Formülü'nü benimseyen Müttefikler, üzerinde küçük kimi değiştirgeler yapmayı tasarlıyorlardı. İki yanın Adliye Danışmanlarının da bulunduğu bu gece toplantısı, bir karara varmak isteyen kişilerin toplantısıydı.

Toplantı, saat gecenin ikisine dek sürdü. Montanya Formülü'ne yakın bir formül üzerinde anlaşmaya varıldı. İsmet Paşa,

Formül'ün bu biçimini uygun bulduğunu söyledi. Bu Formül, Müttefiklerin yenik düştüğü sanısını da ortadan kaldırıcı durumdaydı. Kapitülasyon'un ruhu, burada bir cendereye sıkıştırılmış, ezilmekteydi. Bu metin üzerinde karşılıklı bir anlaşmaya varılarak, toplantı, saat iki buçukta kesin olarak bitti.

Rumbold, siyasal komiteyi topladı; çözümlenmiş, çözümlenmemiş siyasal sorunlar üzerinde bir tasfiye operasyonu yapmak istedi.

Oturum açılınca, Rumbold, Irak sınırı ile Musul sorununu ortaya attı.

İsmet Paşa, atıldı:

— Bu sorunlar, Delegasyonlar arasında görüşülmektedir. Henüz sona ermemiştir.

Aldı, Rumbold:

— Üçüncü Madde'de Türklerce çıkarılan ve eklenen sözcükleri İngiltere benimsemez. Komitemizin çalışmaları, bu hafta son bir oturumla bitecektir. 16. Madde üstüne düşünceniz nedir?

Aldı, İsmet Paşa:

— O da görüşmededir. Henüz bir karar verilmedi.

Aldı, Rumbold:

— Birtakım sorunlar, sonuna dek askıda bırakılmaz.

Aldı, İsmet Paşa:

— Askıdaki sorunlar salt bunlar değildir; örneğin, İstanbul'un boşaltılması sorunu ilk toplantıdan beri askıda durmaktadır. Onu da henüz görüşmeye getirmediniz.

İtalyanların Kastellorizo adını verdikleri, Meis Adası üstüne görüşüldü.

Aldı, İsmet Paşa:

— Meis Adası, Anadolu'nun parçalarındandır. Ona sahip olma davamız, meşru ve haklıdır. Ancak, dünya barışının sağlanması amacıyla bu Ada üstündeki isteğimizden vazgeçiyoruz.

Aldı, Montanya:

— Teşekkürlerimi bildiririm! Bunun, gelecekteki İtalyan ve Türk iyi dostluk ilişkilerinin sürdürülmesine, güçlenmesinde büyük etken olacağını övünçle bildiririm.

Aldı, Rumbold:

— Adakale üstüne verdiğiniz sözün, oturumda yinelenmesini rica ederim!

Aldı, İsmet Paşa:

— Adakale üstüne görüşümü önceden söylemiştim. Genel barışın sağlanması uğruna, Adakale üstündeki ihtirazi kaydımı da geri alıyorum.

Aldı, Diyamandis:

— Türkiye'nin bildirilerine teşekkür ederim!

Aldı, İsmet Paşa:

— İtalya ile kararlaştırdığımız metni benimsiyorum. Trablusgarp'ta Hilâfet hakları öbür İslâm ülkelerinde olduğu gibi baki kalacaktır.

Aldı, Montanya:

— Kuşkusuz!

Aldı, İsmet Paşa:

— Bu sözü, senet kabul ederek, geçiyorum.

Türkiye'de oturan, çalışan, iş gören yabancıların adli yöntemleri üzerinde görüşüldü. Bu konudaki beyannameyi Rumbold okudu. Bunun Müttefiklerce benimsendiğini de söyledi.

Türkiye'deki Adliye reformlarının kendi kendine gelişmesi dileğinde bulunan Amerika Delegesi'nden sonra söz alan İsmet Paşa, şöyle dedi:

— Kaza egemenliği konusundaki haklarımız itiraz kabul etmez. Beyannamemiz, ülkemizde Adliye reformları konusunda kendi isteğimizden doğmuştur. Yoksa, bu beyannameyi yabancılara hoş görünmek üzere vermiyoruz. Ondan dolayı metni okuyan beyannameyi kabul ve Müttefiklerin sözlerini senet olarak alıyorum.

Aldı, Rumbold:

— Alınacak danışmanlar üstüne açıklama yapar mısınız?

Aldı, İsmet Paşa:

— En az dört danışman alacağız ve bunların sözleşmeleri, Lahey Sürekli Mahkemesi yargılarına uygun olacaktır.

Aldı, Rumbold:

— Ben de bunu senet olarak alırım.

Genel Af üzerinde görüşüldü. Rumbold, 1922'de Türkiye'den çıkıp gitmek zorunda kalan Ermeniler konusu üzerinde konuştu.

Rıza Nur, söz aldı:

— Genel Affın bütünüyle ve eksiksiz olarak yapılması kararlaşmıştır. Türkiye'yi bırakıp giden ve genel aftan yararlanacak olan kişinin Türkiye'ye dönmesi üstüne, Türk Kurulu aşağıdaki bildiride bulunmakla onur kazanır: Halk değiş tokuşuna ilişkin sözleşme yargıları geçerli ve muteber olup bu bildiri ile ve hiçbir biçimde bozulmuş değildir. Sözü geçen sözleşme dışında kalan kişilere gelince; her Hükümet gibi Türk Hükümeti de devrimcilere, suikastçılara, bozguncular ve genellikle kötü insanlara karşı inzibat tedbirleri almak hakkını korur. Suçsuz, günahsız, iş güçleriyle uğraşan kişiler, elbette, bu bildiri içeriğinin dışında bulunmaktadırlar.

Ryan, Türkiye'den ayrılan Ermenilerin, yurtlarından uzakta kalmalarının insanlıkla bağdaşmayacağını, söyleyerek epeyce konuştu.

Buna İsmet Paşa, şu karşılığı verdi:

— Rıza Nur Bey'in konuşmasına ekleyecek bir şeyim yoktur. İç güvenliği karıştıran ihtilalcilere, komitecilere, suikastçılara karşı tedbir almak zorundayız. Ermenilerden namus sahibi olanlar yavaş yavaş gelir, işleriyle uğraşır ve geçmiş unutulur. Ancak, bu sorunun Konferans'ta karıştırılması iyi sonuç vermez.

Fransız ve İngiliz sözcüleriyle Venizelos, bu konu üstüne bir şeyler söylediler.

Venizelos'un bir sözü üzerine, İsmet Paşa şunları söyledi:

— Batı Trakya'daki Müslümanların felaketli durumlarını hatırlatırım.

Aldı, Venizelos:

— Barış yapıyoruz. Batı Trakya'daki Müslümanların saygıyla geri dönmesini ve rahatlarının sağlanacağını bildiririm.

Ermeniler konusu yine açılınca, General Pellé, şöyle konuştu:

— Suriye'de, aşağı yukarı, yüz bin Ermeni vardır. Bunlar, üç

yıl önce Türkiye'den çıkmışlardır. Aralarında zararlı olanlar nasıl ayrılır?

Aldı, İsmet Paşa:

— Suriye'de değindiğiniz gibi yüzbin Ermeni varsa, onlar da Genel Aftan yararlanacaklardır. Ancak, Genel Af İlanı başka, dışarıdakilerin toplu olarak dönmeleri başka şeydir. Toplu olarak dönüş sorununda hiçbir söz veremem. Böyle gelenler olursa, ceza görürler.

Ryan, Ermenilerin yurtlarına dönmeleri üstüne diretince, İsmet Paşa şunları söyledi:

— Toplu olarak dönmek için söz verilemez. Namuslu kişilerin dönmelerinde sakınca yoktur.

Aldı, Rumbold:

— Türkiye'den türlü nedenler dolayısıyla çıkan Ermenilerin dönüşünü yasaklamak, ağır bir konuşmadır.

Aldı, İsmet Paşa:

— Ülkenin genel güvenine ilişkin bir konu üstüne söz verilemez. Genel huzur zamanla dönecek, türlü toplumlar arasında dostluk bağları yerleşecek. Siz ki İstanbul'da bulunuyorsunuz, bu yoldaki güçlükleri ortadan kaldırmak uğruna harcadığımız çabayı görüyorsunuz.

Aldı, Rumbold:

— Başka konuya geçiyorum. Ancak, korku yüzünden Türkiye'den çıkan ve zararsız adamlar olduklarında kuşku olmayan yüz binlerce Ermeninin dönüşlerinde ben bir tehlike görmüyorum.

Türk-Fransız faizleri sorunu hâlâ bir yılan hikâyesi gibi uzayıp gidedursun, Vaud Kantonu, Barış Konferansı onuruna, Leman Gölü'nde bir vapur gezintisi düzenleyerek, bütün Kurulları çağırdı. Faizler işini savaş tehdidiyle çözümlemek düşünü gören Fransızlar, bunun üzerine şöyle söylendiler:

— Bir gün sonra belki savaşmak üzere birbirlerinden ayrılacak kişilerin bir gün önce bir arada nasıl eğlendiklerini görmek ilginç olacak!

Apak bir vapur... Her yan tertemiz... Çağrılıların bir bölümü

yukarı güverteye yerleşmiş... Bir bölümü de Uşi Parkı'nın iki yanına polisler sıralanmış, gölgeli yolları ve ağaçları arasında, başlarında hasır şapkalar, bacaklarında ak pantolonlar ile gelip öbürlerine katıldılar. Saat tam üçte İsmet Paşa geldi. Kurşun rengi bir giynek giymişti. Gülerek, herkesi selamlayarak içeri girdi. Yanında sivil giyinmiş iki Yaveri, Sabri ve Atıf Beyler vardı. Türk Başdelegesi gelince, bütün gözler, objektifler ona çevrildi. Belki de çok yorgun olduğu halde, dinç, dinlenmiş bir görünüşü vardı. İlk önce Japon Delegesi'nin eşini selamladı. Onunla son kerte nazik beş dakikalık bir konuşma yaptı. Sonra, Romanya Delegesi'nin yanına oturdu. Konuşmaya başladılar. Hem konuşuyor, hem de çok neşeli bir konu üzerindeymişler gibi gülüşüyorlardı. Siyasal işlerden konuşmadıkları hemen anlaşılıyordu. Altmış yaşındaki genç ve dinç görünüşlü Venizelos, bir köşeye çekilmiş, parlayan gözlüklerinin arkasından çevreyi süzüyordu. Yılda beş milyon Lira geliri olduğu söylenen Venizelos, kendisine son kerte güveni olan bir adam görünüşündeydi. Montanya, güvertenin sonunda, bayrak direğinin yanında sigarasını içiyor, çevresini seyrediyordu. Gergin yüzü, çıkık çenesi, keskin ve düşük burnuyla, İtalyan Delegesi'nde modern kılığa girmiş, eski bir Romalı tipi vardı.

İsmet Paşa'yla karşılaştılar. Ayakta sigalarını içerek çene çalmaya başladılar. İki ahbap gibi konuştular, yine öylece ayrıldılar. İsmet Paşa, biraz sonra Rumbold'la karşılaştı. Onunla da denk iki insan olarak konuşmaya başladılar. İngiliz, İsmet Paşa'ya son kerte saygılı davranır görünüyordu. Onların konuşmaları da bütünüyle, havadan sudandı. Konuşurken çok rahattılar. Bu sırada, General Pellé yanlarına geldi. Gülerek, Paşa'nın elini sıkan General, şöyle dedi:

— Bugün, bütün objektifler size çevrilmiş!

İsmet Paşa, bu şakaya gülerek, onun elini sıkarak karşılık verdi. General'in politik olmayan yüzü, ne yumuşak, ne insancaydı.

Bu sırada vapurun bir köşesinde bir armonik takımı güzel, hafif havalar çalıyor, doğa güzelliğinin yaptığı etkiye insan sanatının güçlü etkisiyle yardım ediyordu.

Vapurun sancak yanı İsviçre, iskele yanı Fransa kıyısıydı. Fransa kıyısındaki Evians-Les Bains önüne gelince, gemi yavaşladı. Evians Gazinosu, ak mimarisi, geniş bahçesi, hasır iskemlelere oturmuş zengin kalabalığıyla renkli bir kartpostal gibiydi. (...) Ta, yukarıda tepede bir otel vardı. Mavi göğe açılan pencerelerine güneşin ışıkları vurmuştu. Dağın en yüksek noktasında, zengin, eğlence meraklısı turistleri bekliyordu.

Kıyı boyunca giderken, Vaud Kantonu, çağrılılarına, İsviçre'nin en güzel içkilerini, bisküvilerini, yemişlerini sundu.

Bir Türk Danışmanı:

— Bakınız, şurası ne kadar Değirmendere'ye benziyor! dedi.

İki Türk Danışmanı şöyle söyleşti:

— Şu gölün rengi ne güzel!

— Güzel ama bizim denizin rengi nerede? Şurası Tarabya'ya benzemiyor mu?

— Sular bu kerte durgun olmasa, kendimi Boğaz'da sanacağım.

Vapur, Ron Irmağı'nın Leman Gölü'ne döküldüğü yere varmıştı. Sarp bayırlarda çok güzel oteller yükseliyordu.

Sonra vapur, Chillon Şatosu'nun önünden geçmeye başladı. «Taşkale'nin aşağıda görülen kapısı», Mahpuslar Kapısı'ydı. Eski zamanlarda tutuklu, geceleyin oraya getirtilir, ayaklarına taş bağlanır, oradan göle atılırdı. Boğaz yalılarını, kayıkhane kapılarını andıran bu deliğin üstünde, Ortaçağ şatosunun pencereleri, yüksek boyları ve garip stilleriyle korkunç bir etki yaratmaktaydı.

Vapur bir süre daha gezip dolaştıktan sonra, geç vakit Uşi'ye döndü. İskeleye çıkarken, bir Fransız Danışmanı, bir Türk Danışmanı'na şöyle dedi:

— Çıkmasak?!

— Neden?

— Kuponlardan bıktım da ondan.

— Kim bıkmadı, kim usanmadı ki?

Ertesi gün delegeler Şato Oteli'nde bir toplantı yaptılar. Pazar olmasına bakmadan yapılan toplantı, öğleye doğru bitti. Gazeteciler, Paşa'nın çevresini aldılar:

— Paşam, sonuç!?
— Sonuç yok; görüşme bitmedi! Sürdüreceğiz.
— Kesilme havası var mı Paşam?
— Öyle bir şey sezmedim.
Fransızların direnmeleri, işi yine çıkmaza sokmuştu. İsmet Paşa, o sabah erkenden Müttefikler Delegeleri'ne bir nota göndermişti. Bunda, kuponlar sorunu üstüne Ankara'dan aldığı son direktifi bildiriyordu. Fransızların notası beklendiği bir sırada, İsmet Paşa'nın verdiği nota şaşkınlık yarattı. Türklerin verdiği birçok ödüne karşılık, Fransızlar hâlâ faizler sorunu üzerinde direniyordu. Fransızlar, şaşırmıştı.
Saat yedi buçukta İsmet Paşa'nın otomobili döndü. Gazeteciler, Paşa'nın yüzünden bir şeyler okumaya çalıştılar. İsmet Paşa'nın gülerek otosundan indiğini gören yirmi-otuz gazeteci, işlerin iyi gittiği üstüne iyi şeyler düşündü. Ancak Paşa'nın bir adım arkasından yürüyen Hasan Saka'nın yüzü somurtkandı. Rıza Nur'un yüzündense hiçbir şey anlaşılamıyordu. Bilinçli olarak yüzüne bir diplomat maskesi takmıştı. İsmet Paşa, gözleriyle kendisine bir sürü soru soran gazetecilere döndü:
— Şimdi size bildireceğiz! dedi.
— Paşam, iyi mi, kötü mü?
— Kötü!
Paşa, bu son sözü gülerek söyledi. Paşa, bundan önceki sözleri hep, Fransızca, söylemişken, bu son sözü, Türkçe, söylemişti. Bu Türkçe sözler, yabancı gazetecilerde büyük bir merak uyandırdı. Türk gazetecilerinin çevresini alarak diretimle sormaya başladılar:
— Ne dedi; ne dedi?
Fransızlar toplantıda şöyle demişlerdi:
— Kişiler adına taahhüt altına giremeyiz. Yalnız şuna razı olabiliriz. İleride duruma göre indirim yapmak üzere hamillerle doğrudan doğruya görüşmeyi isterseniz beyannameye ekleyiniz. Ancak, Frank ödemek gibi açık bir belirlemeye kalkarsanız, bunu benimsemeye yetkimiz yoktur.
Müttefikler:

— Direktifinize uyarak yaptığınız öneriye verdiğimiz karşılığı, rica ederiz, Hükümetinize bildirin! demişlerdi.

İsmet Paşa'nın onlara verdiği karşılık şuydu:

— Bunun gereği yok!

Haziran sonuna yaklaştığı halde, Konferans, yine bir batıklıkta bocalıyor gibiydi. Ufukta hiçbir çıkar yol da görünmüyordu.

Müttefiklere direktif geldiği haberi yayıldı. Müttefikler Başdelegeleri kendi aralarında bir toplantı yaptılar. Sonra, General Pellé, İsmet Paşa'yı ziyaret ederek bir süre görüştü. Daha sonra, İktisat Komisyonu'nun toplanacağı, bildirildi. Müttefik Başdelegelerine gelen direktif şöyleydi: «Yanların çıkarlarını uzlaştırır nitelikte bir uzlaşma temeli bulmak üzere delegeler aralarında anlaşmalı ve barış hızlandırılmalıdır.»

23 Haziran akşamı, İsmet Paşa, Rumbold'u görmek üzere, onun oteline gitti. Geç vakit otele döndüğünde, Türk gazetecileri karşısına dikildi:

— Paşam, gülüyorsunuz; iyi haberler var; bu akşam herhalde siz söylersiniz!

Paşa, Türk gazetecilerini yanına alarak dairesine çıktı. Onlara anlatacakları varsa da General Pellé ile de randevusu vardı. Onları orada beklemek üzere bırakarak, Generali görmeye gitti. Yarım saat sonra döndüğünde, şöyle konuştu:

— Geçenlerde Müttefiklerle görüşerek büyük sorunların birer birer çözümlenmesini ve bu sorunların çözümünden sonra, tasfiyeleri daha kolay olan tali sorunlara geçilmesini kararlaştırmıştık. Böylece yabancılara ilişkin yöntem sorunuyla onarım sorununu çözümledik. Yirmi günden beri de kuponlar işini görüşüyoruz. Bu sorunda, biliyorsunuz, hukukçular, formül denilen ve mütehassıslarca hazırlanan son bir çözüm biçimi buldular. Biz, bu formülde bir noktanın açıklanmasını istedik. Hamillerle kesin anlaşma yapılıncaya dek, Düyunu Umumiye gelirlerinden geçici olarak Hükümet'e verilecek hissenin belirlenmesini istedik ve bunu istemekte de haklıydık. Düyunu Umumiye'ye de hamillere Frank'la ödemeyi mümkün kılacak ölçekte para ayırması düşüncesini ileri sürdük. Şundan ki hamillere Frank'tan çok para bırakılırsa, belki böylece istedikleri parayı oradan kolaylıkla alınca,

gelip görüşmeye girişmeyi yeğ tutarlar, diye kaygılandık. Bize verilecek para, esasen geçiciydi. Biz, öyle geçici bir ödeme biçimi bulmak istedik ki ne biz onlara karşı bir üstünlük elde edelim, ne de onlar bize karşı ayrıcalıklı bir durum sağlasınlar. Bütün dünyaya karşı vereceğimiz paranın türünü ilan ettik. Yani, Fransız Frankı verebileceğimizi söyledik. Bu koşulla taahhüt altına girmeye hazır olduğumuzu da her zaman söylüyoruz. Müttefikler, bu formülü Hükümetlerine bildirdiklerini, ivedi söylediler. Şimdi, bekliyoruz. Bundan dolayı, Konferans'ın karşılık alabilmek uğruna da ayrıca girişimde bulunacaklarını bir ayak önce bitmesi bizim tembelliğimizden değil, Müttefiklerin kesin çözümü ivedileştirmemelerinden ileri geliyor.

İkinci büyük sorun olarak, işgal altındaki yerlerimizin boşaltılması işi geliyor. Bu sorunu özel görüşmelerde verilen garantilere dayanarak, prensipçe çözümlenmiş sayıyoruz. Yalnız bu çözüm, henüz formül haline konmadığından, elbette, kesin sayılamaz. Ayrıcalıklar Sorunu'na gelince: Ankara'da şirketlerle görüşme sürüyor ve Fransız şirketlerinden büyük bölümü anlaşmazlıklarını gidermiş bulunuyor. Birkaç şirket kalıyor ki Fransız basınının da açıkça söylediği gibi, ikinci derecede önemli olan şirketlerdir ve bunlarla görüşmeler iyi sonuca erişmek üzeredir.

Son günlerde yine Suriye sınırına yığınak yaptığımıza ilişkin birtakım söylentiler çıkarmaya başladılar. Bu söylentilerin, kesinlikle, aslı yoktur. Bütün bu söylentiler, düşünceleri mali bir sorundan başka bir soruna geçirmek ve oraya çevirmek amacından ileri gelmektedir. Değil Suriye sınırında yığınak yapmak, biz, tersine, birkaç sınıfı da terhis etmiş bulunuyoruz. Eğer gerçekten bir yığınak varsa, bunu Suriye sınırının öbür yanında aramalıdır. Şundan ki Fransızlar, İskenderun'la, Halep arasında pek eylemci askerce davranışlarda bulunuyorlar. Gelen raporlar, bu konuda ikirciğe yer bırakmayacak kerte ayrıntılar ve bilgi vermektedir.

Bir sorun da şudur: İstanbul'daki depolarda bulunan mühimmat; son günlerde Müttefiklerce başka yerlere taşınmaktadır. Oysa barışın imzalanmasıyla birlikte, bizim olan bu mühimmatın yine bize geri verilmesi kararlaştırılmıştı.

23 Haziran'da, Müttefik Başdelegelerinden, İsmet Paşa'ya gelen bir mektup, onu dört buçukta, Uşi Şatosu'nda toplantıya çağırıyordu. Toplantı, yedi buçuğa dek sürdü. İsmet Paşa, İstanbul'un hemen boşaltılmasının Türkiye için dirimsel bir sorun olduğundan, söz etti.

Müttefikler, şöyle dediler:

— Boşaltma konusundaki görüşünüzü ve isteğinizi doyuracağız; yani prensip olarak, istediğiniz gibi boşaltmayı benimsiyoruz. Yalnız, bu sorunu bütün öbür sorunların çözümünden sonra görüşelim.

Bundan sonra, yine bir yılan hikâyesine dönen kuponlar işine geçildi.

İsmet Paşa:

— O zaman, bizi bugün neden buraya çağırdınız? dedi.

Müttefikler, ikinci derecedeki bütün sorunlarla birlikte ayrıcalıklar işini de görüşmek istediklerini, söylediler.

Bunun üzerine, söz alan İsmet Paşa:

— Kaç kez söyledim, dedi. Bu sorunu burada görüşemem! Ankara'da görüşülüyor. Ayrıcalıklar sorununun görüşülme yeri, burası değildir. Ankara'da birçok şirketler anlaşmazlıklarını çözümlediler. Geriye kalanlar da çözümlenmek üzeredirler. Bütün sorunları çözümleriz; bu ayrıcalıklar işi, sona kalır. Eğer, o zamana dek Ankara'da görüşmeler sona ermezse, görüşünüzü o zaman görüşürüz...

Müttefikler:

— Aramızda düşünce ayrılığı var; Hükümetlerimizden soralım! diye karşılık verdiler.

General Pellé'nin son kerte yorgun döndüğü, gözden kaçmadı.

İsmet Paşa, Konferans'ın hızlandırılmasını isteyen birer nota göndererek Müttefikleri uykularından uyandırmak istedi.

Notada, şöyle diyordu:

«Çağıran devletler, 26 Mayıs 1923 tarihinde, Yunan onarımı sorununun çözümünü önerdiklerinde, kendisini ilgilendiren mali sorunlar üstüne aynı kolaylıklardan yararlanacağına ilişkin Tür-

kiye'ye garanti vermişlerdi. Onarım sorununun çözümünden sonra çağıran devletlere askıda kalan sorunların, özellikle adli yöntem hakkındaki beyanname, boşaltma ve kuponlar sorunlarının aralıksız, birbiri arkasından, öbür sorunlardan önce çözümlenen onarım sorunu gibi çözümlenmelerini önermiştim. Bu görüşme biçimi benimsenmiş, ilk önce izlenmiştir. Böylece adli yönteme ilişkin beyanname sorununda bir uzlaşma da olmuştu. Bununla birlikte, boşaltma ve kuponlar sorunlarında bir sonuca varılmadı. Öbür yandan Müttefikler Delegasyonları, bunları bir çözüme bağlayacak biçimde görüşmeleri izlemediler. Çağıran devletler, barışın yapılmasına başlıca engel olarak bu sorunlar üstüne bir karar vermeyi her zaman geciktirdiler.

Türk Delegasyonu, bu konuda kendisinin elinden gelen en yüksek çabada bulundu ve elinde bulunan bütün araçları bu uğurda kullandı. Hukuk Danışmanlarınca hazırlanan ve Müttefikler Delegasyonlarınca onaylanarak, önerilen formül bir temel olmak üzere göz önüne alındı. Türk Delegasyonu, benzer biçimde, yine hukuk danışmanlarınca düzenlenen belirlemeler bileşimine de girdi ve sonunda iki önerinin uzlaştırılması sonucunda oluşan ve Müttefik Devletlerden birinin Maliye Mütehassısı ile birlikte düzenlenen usal formüle de katıldı. O tarihten şimdiye dek ise, yaklaşık olarak iki hafta geçti.

23 Haziran 1923 tarihinde yapılan toplantıda, ilkin bildirilen görüşmeler günlüğünde yazılı olmalarına bakmadan kuponlar ve boşaltma sorunları tartışılmadı. Müttefikler Delegeleri katında o zamandan beri yapılan yinelenmiş ağızdan başvurmalarıma ise, her zaman bir iki güne dek bu sorunların çözümleneceği, karşılığı verildi.

Son ağızdan başvurmanın yapıldığı Perşembe gününden beri ise dört gün geçtiği halde, bu konuda ne bir haber, ne de bir karşılık aldım.

Aynı oturumda, boşaltma, kuponlar, ayrıcalıklar sorunlarını sırayla çözümlemeye hazır olduğumu, eklemekten hiçbir zaman uzak durmadım. Barışın yapılmasında herhangi bir gecikmeye meydan vermemek uğruna, her zaman en büyük çabaları harca-

yan Türk Delegeler Kurulu, Konferans'tan yukarıda sözü geçen başlıca askıdaki sorunların aynı oturumda birbirini izleyerek görüşülmesini istemekle onur kazanır.

İsmet.»

İsmet Paşa, İngiliz, Fransız, İtalyan Başdelegelerini de 2-3 Temmuz gecesi ayrı ayrı ziyaret etti; notada açıklanan konular üzerinde bir kez daha konuştu. Fransız Delegasyon üyeleri, bu notanın içeriğinin gerçeğe uygun olmadığını yayarak, İsmet Paşa'nın yeni çabasını baltalamaya çalıştılar.

3 Temmuz'da Başkanlık kürsüsünde bulunan General Pellé, İsmet Paşa'yla Venizelos'un konuşmalarını şaşkınlıkla dinledi. Gerek İsmet Paşa, gerekse Venizelos, ikinci derecede sorunlar da içinde olarak, Türkiye ile Yunanistan arasında hiçbir anlaşmazlık kalmadığını, bildirdiler. Artık, salt Hükümetlerinin bu anlaşmayı onaylamasını beklediklerini, söylediler. General Pellé, Konferans'ı sürdürmek üzere elinde kullanabileceği bir tek kuponlar sorunu kaldığını görerek, şaşırdı.

Şimdi, bütün Konferans yön değiştirmiş, Fransa ile Türkiye, karşı karşıya kalmış gibiydi.

3 Temmuz günü, Müttefikler, İsmet Paşa'nın notasına şu karşılığı verdiler:

«Türk Delegasyon Başkanı İsmet Paşa Hazretleri'ne:

Zatı Devletleri'nce 2 Temmuz 1923 tarihi ile bize bildirilen notayı aldığımızı bildirmekle onur kazanırız; ilk önce, sözü geçen notanın bizce içeriği bilinmeden yayımlanmış olmasını, üzüntüyle karşılarız. Sözü geçen notada henüz askıda bulunan sorunların hazırlanması amacıyla 23 Haziran'da yapılmış olan özel toplantıdan söz edilmesi dolayısıyla, vaktinden önce oluşan yayımlama işi, Konferans çalışmalarını ivedileştirecek nitelikte görülmemektedir.

Türk-Yunan onarım sorununun çözümü sırasında askıda olan öbür sorunların, özellikle mali sorunların bir ayak önce çözümlenmesi ve bu sorunların görüşülmesi sırasında Türkiye'nin Yunanistan'a gösterdiği aynı kolaylıklardan yararlanması konusunda çağıran devletler katında Zatı Devletleri'nce diretildiği, bildi-

rilmektedir. Müttefikler, her zaman Türkiye'nin mali durumunu göz önüne almışlardır. Bu cümleden olarak tazminat sorununun Türkiye bütçesine hiçbir biçimde yük olmayacak bir biçimde çözümünün delegelerce benimsendiğini ve Almanya'nın Türkiye'ye olan pek büyük ölçekteki alacaklarından doğan ve Türkiye'ye özgü borçların Türkiye'den alınmamasına karar verdiklerini, söylemek yeter. Başka birçok durumlarda olduğu gibi bu kez de en iyilik istercesine bir tutum aldıksa da askıda kalan başlıca sorunların çözüm biçimine ilişkin hiçbir taahhüde girişmedik. Zatı Devletleri, askıda kalan sorunların bir ayak önce çözümü dileğini bildiriyorlar. Şu noktayı Zatı Devletleri'ne bildirmek isteriz ki çabalarımız her zaman bu amaca yönelmiş ve bundan sonuç çıkmaması Türk Delegasyonu'na gelen direktifin bir çözüm biçimini olanaksız kılacak nitelikte bulunmasından ileri gelmiştir. Ayrıcalıklara gelince, Türk Delegasyonu, 23 Haziran toplantısından sonra dahi bu sorunun Konferans'ın yetkisi içinde olmadığı ileri sürülmüştür. Yalnız, birkaç gün oluyor ki Zatı Devletleri bu sorunun tartışılmasına hazır olduğunuzu bildirdiniz.

Çağıran devletler, kuponlar sorununun tartışılması başlangıcında gerek Barış Antlaşması'nda, gerek buna bağlı görüşmelerde Osmanlı borçları hamillerini (yansız hamiller de içinde olmak üzere) kuponların istikraz sözleşmelerine yazılı koşullardan başka türlü ödenmesini benimsenmeye zorlamanın kendileri için olanaksız olduğunu bildirmişlerdir. Devletler Delegeleri bu temel ilkeyi bozmamak koşuluyla soruna Türkiye'nin mali durumunu göz önüne alacak bir çözüm biçimi bulmak uğruna çaba harcamaktan yorgun düştüler. Ancak, Türk Delegasyonu, önerilere, hamilleri Türk Hükümeti'nin bu yanlı kararını benimsemeye zorlama açık amacına yönelmiş değiştirgeler sokma uğruna diretti. Mütehassıslarımızdan birini bu biçimde bir önerinin benimsenemez olduğunu Türk Delegasyonu'na bildirmeye memur ettik. Bu konuşma sırasındadır ki Zatı Devletleri'nin mektubunuzda anlatmak istediğiniz formül, mütehassısımıza önerilmiştir. Ancak, Zatı Devletleri'nin girişi eseri olan bu formül, Müttefik bir mütehassısın işbirliğinden oluşmuş bir sonuç sayılamaz.

Zatı Devletleri'nce anlatılmak istenen üçüncü sorun, boşaltma sorunudur. Öbür iki sorunun sevindirici bir biçimde çözümüne bağlı olmak üzere bu boşaltma sorununun çözümü konusundaki iyi niyetlerimizi bildirdik ve bundan dolayı, boşaltma biçimlerinin incelenmesine öbür sorunlar çözümlenmeden başlayamayacağımızı, bildirdik.

Bu koşullar içinde Zatı Devletleri'nin de dilediği üzere yukarıdaki önemli sorunların aynı oturumda çözümüne hazırız. Bu oturumun tarihi, bulunduğumuz koşullar içinde, Hükümetlerimizden istediğimiz bütün direktiflerin gelmesinden sonra saptanacaktır.

Montanya, Rumbold, Pellé.»

İsmet Paşa, üç sorunun bir oturumda çözümlenmesi dileğine verdikleri olumlu karşılık için Müttefiklere bir nota daha göndererek teşekkür etti. Müttefikler buna karşılık vermediler.

7 Temmuz Salı günü saat üç buçukta oturum açıldı. General Pellé, toplantıdan önce İsmet Paşa'yı ziyaret ederek, yarım saat görüşmüştü. Bu ziyaretler trafiği, Konferans'ın iyi bir sonuca doğru yol aldığı sanısını uyandırıyordu.

O gün Uşi, bir panayır yeri gibiydi. Lozanlılar, burada bir bayramlarını kutluyorlardı. Tıpkı, İstanbul'daki eski bayram yerlerinde olduğu gibi salıncaklar kurmuşlar, nişan olmak üzere tahta barakalar yapmışlar, cambazhane oyunları ve dönme dolaplar içinde eğlenip duruyorlardı. Bir yandan bu eğlencelerin sevinç bağrışmaları sürerken, öbür yandan Konferans, sessiz Şato'nun görüşme salonunda, saat üç buçukta, tarihi oturumuna başlamış bulunuyordu.

Muhabirler aşağıda, Şato'nun üzeri renkli camlarla örtülü güzel holünde, hasır sandalyelere oturmuşlar, bekliyorlardı. Özel oturumun yapıldığı oda, yüksek pencereleriyle, holün karşısında, az yüksekteydi. Yanan elektrikler içinde camların arkasından, delegelerin kımıldayan başları görünüyordu. İki günden beri hava çok sıcaktı. Ancak Şato'nun holü serindi. Delegeler, bu sıcakta konuşa konuşa bıktıkları aynı sorunları son kez olarak yinelediklerinden dolayı büsbütün bunalmış olacaklar ki salonun hole

bakan büyük penceresinin bir kanadını yarı açık bırakmışlardı. Bu açık pencere kanadından ara sıra belirsiz sesler geliyor, ne var ki ne konuşulduğu anlaşılmıyordu. Ancak, hararetle konuşulduğu belli oluyordu.

Dokuzu çeyrek gece, bu uzun oturum da en sonra bitti. İlk önce salonun kapısından görünen General Pellé, gazetecilerin ağızlarını açıp bir şey sormalarına vakit kalmadan şunları söyledi:

— Bitmedi, yarın sürdüreceğiz! Üç sorunu, kuponları, ayrıcalıkları, boşaltmayı konuştuk. Sonucu bozmamak için hiç kimseye bir şey söylememeye karar verdik.

Pellé'nin arkasından yavaş yavaş inen İsmet Paşa da şöyle dedi:

— Sormayınız, müsaade ediniz; bir şey söylememek üzere söz verdim!

7 Temmuz Oturumu'nun gizleri en sonra güneşe çıkar gibi oldu: Osmanlı borçları, kuponlar sorunu da antlaşmadan çıkarılmıştı. Türk Delegasyonu'ndan beyanname istenmiyordu. Ancak, Müttefikler, bir beyannameyle alacaklıların haklarını savunacaklardı. İsmet Paşa, bu beyanname işinde çekimser davranmıştı. Türkiye sorunu, kupon işinden bağımsız olarak görüşülecekti. Bütün uzmanlar, toplanıp sorunları teknik yönleriyle incelediler. Müttefikler, boşaltma işinde güçlük çıkarmadılar. Ele geçirdikleri Yavuz Zırhlısı'yla bütün cephanelikleri ve silahları Türklere geri vermeyi benimsediler. Özel Konferans'ta en önemli pürüzlü sorunların çözümleneceği umudu birdenbire ufukta parlamıştı. Saat beşi çeyrek geçe, General Pellé, eşiyle birlikte Lozan Palas'tan çıktı. Az sonra da İsmet Paşa, Hasan Bey, Rıza Nur Bey bir otomobile, Zekâi ve Şefik Beyler'le Tevfik Bey, bir başka otomobile binerek gittiler.

Saat beş buçukta başlayan Özel Konferans, sekize doğru bitti. Salondan ilk çıkan İsmet Paşa'ydı. Arkasında uzmanlar, merdivenlerden ağır ağır indi. Çevresini alan gazetecilere gülümseyerek şunları söyledi:

— Kabul ettiler; uzlaştık! Barış olmuştur! Gece on birde toplanarak ayrıntıları saptayacağız.

Bunun üzerine, Lozan Palas'ta yayılan, barış oluyor, söylentisi, burayı bir bayram havasına boğdu. Uzun zamandır yay gibi gerilen sinirler, birdenbire gevşeyerek boşaldı. Lozan Palas'ta bir Bayram havası yaratan bu haber, bütün yeryüzüne ajanslarla şöyle bildirliyordu:

«Gece saat on birde toplanacaklar ve bitirecekler.»

Gecenin saat on birinde yepyeni smokinlerini giyen İsmet Paşa'yla öbür delegeler, asansörle aşağı indiler. Fransız Delegasyonu birkaç dakika önce aşağı inmiş, Uşi'ye yollanmıştı. Otomobiliyle Uşi'ye giden İsmet Paşa'yı dört gözle bekleyen gazeteciler, sabırsızlıktan patlamak üzereydiler. Daha çok dayanamayarak kalkıp Uşi'ye gittiler. Saat bir buçukta biten toplantıdan ilk çıkan İsmet Paşa oldu. Gazetecilere bir top ışık gibi şunları fırlattı:

— En sonunda çözümledik!

Hasan Saka da şöyle dedi:

— Arzuladığımız gibi, istediğimiz gibi çözümledik!

Bütün yeryüzüne sabaha dek zengin kokulu çiçek demetleri gibi barış olduğu, haberi yağdı durdu:

— Barış oldu!

Dokuz aydır, barış için yapılan diplomatlar savaşı, en sonunda bitmişti.

11 Temmuz'da yapılan özel bir toplantıda, boşaltma ile ayrıcalıkların ayrıntıları üzerinde çetin tartışmalar başladı. Boğazlar işi çözümleninceye dek Türk sularında birkaç savaş gemisi bırakmak isteyen Müttefikler, pişmiş aşa su katmak, türünden zorluklar çıkardılar. Müttefikler, Reji ve Armstrong ortaklıklarına on yıl için birtakım ayrıcalıklar tanınması üstüne direttiler. Sonra Turkish Petroleum ortaklığının kazanılmış hakka sahip olduğundan onaylanmasını istediler. İsmet Paşa ise, bir yargı mahkemesince incelenerek kazanılmış hak konusunda ayrıca karar verilmesine diretti. Hele, Boğazlar sorunu çözümleninceye dek Türk kara sularında üç Müttefik Hükümet'in ikişer kruvazörünün kalması ise, Türk egemenliğine bayağı saldırı anlamını taşıyordu. Boşaltma koşulları gereğince belirli tarihlerde, bütün savaş gemileri kara sularını bırakıp gitmeliydi.

İsmet Paşa:

— Değil bir kruvazörün, İtilaf Bayrağı taşıyan silahlı bir kayığın bile kalmasına razı olamam! diyordu.

11 Temmuz'da yapılan iki toplantıda da bu ayrıntıları çözümlenemeyişi, barışa, bir oldu bitti, gözüyle bakan, salt kalemlerin cızırtısını bekleyen bütün çevrelerde bir düş kırıklığı uyandırdı. Her iki toplantıda da yırtıcı bir tartışma havası egemen olmuştu. Bu çetin çatışmalar, hep Fransızlarla İsmet Paşa arasında geçiyordu. Müttefikler, el altından Türklerde bir umutsuzluk uyandırarak istemlerine ulaşmak uğruna, Lozan Barışı'nın yine geri bırakılacağını yayıyorlardı.

15 Temmuz akşamı, İsmet Paşa'ya gelen bir Müttefik notası, sorunların yeniden incelenmesi için bir uzmanlar toplantısı yapılmasını öneriyordu. İsmet Paşa, 16 Temmuz'da buna karşılık vererek, uzmanlar notasını benimsediğini, bildirdi. Uzmanlar toplantısı haberi, karamsarlığa düşen çevreleri, iyimserliğin aydınlığına doğru sürükledi. Uzmanlar toplantısının arkasından, akşamleyin Başdelegeler de toplandı. On iki sat süren bu toplantılar sonucunda bütün umutsuzluk yaratan pürüzler temizlendi.

Gecenin saat birinde Konferans'tan çıkan İsmet Paşa, gazetecilere şunları söyledi:

— Artık, pürüz falan hiçbir şey kalmadı! Bütün anlaşmazlıklar çözümlendi!

Bunları söylerken, yüzünde sevinç, bayram yapıyordu. Müttefikler, Boğazlarla Marmara'da hiçbir savaş gemisi bırakmayacaklardı. İsmet Paşa son durumu Ankara'ya bildirdi.

Ankara Hükümeti de bütün yurda şu bildiriyi yayımladı:

«Ankara, 12 Temmuz (Anadolu Ajansı); Başdelegemiz İsmet Paşa Hazretleri'nden bugün Hükümet'e gelen telgrafnamede İtilaf Devletleri Delegeleriyle Delege Kurulumuz arasında anlaşmazlıklı bulunan ortaklıklar ve İstanbul'un deniz güçlerinden boşaltılması sorunlarının dün gece sabaha dek süren delegeler toplantısında ulusal çıkarlarımıza zararlı olmayacak; iktisat bağımsızlığımızı bozmayacak benimsenir bir biçime sokularak çözümlenip sonuçlandırıldığı ve kararların yarın komitelerden ge-

çirileceği ve artık törensel oturum yapılmayarak barış antlaşması bildirisinin birkaç güne dek imzasının olası bulunduğu bildirilmiştir.»

17 Temmuz Salı günü, Şato'da Konferans'ın son tarihi toplantısı yapıldı. Saat beşe doğru İsmet Paşa'yla öbür delegelerimiz, Şato'nun kapısından içeri girdiler. Fotoğrafçılar, onların da resimlerini çektiler.

Oturumu açan Rumbold, şöyle konuştu:

— Görüşmeye, boşaltma sorunundan başlıyoruz. Buna ilişkin protokolün özel oturumda benimsenmiş olduğu bilinmektedir. Protokolün birer sayısı elinizde bulunuyor. Benimseyebiliriz, değil mi?

Benimsendi. Hatip, sözüne şunları ekledi:

— Şimdi, Karaağaç Protokolü'ne geçiyoruz. Bozcaada ile İmroz Adalarının boşaltılması da bu aradadır.

Bu da oybirliğiyle benimsendi. Bir iki önemsiz sorun daha benimsendikten sonra, Rumbold, şöyle konuştu:

— Şimdi, Genel Af Beyannamesi'ne geliyoruz. Burada biraz durmak zorundayım. Bu beyannamenin imzasından sonra yürürlüğe girmesini isterim. İstanbul'da İngiliz işgal hizmetinde kullanılan altı Rum'un son günlerde tutuklandığını haber aldım. Vekilimin İstanbul Temsilcisi'yle olan konuşmasında Adnan Bey: «İşgal güçleri hizmetinde bulunan Türk uyruklular ne ulustan olursa olsun, Türkiye'den çıkarılacaktır!» demiştir. Madem ki Genel Af Beyannamesi'ni hepimiz benimsiyoruz. Genel Af herkesi kapsar. İşgal güçleri hizmetinde bulunmak, sorumu gerektirmez. Eğer bir sorun varsa, o da bir Genel Af'la kapanır. Ankara'da bu konuda yeni bir kanun yapılmış olduğunu da haber aldık. Bu kanunun Genel Af Beyannamesi'yle karşıt düştüğünden dolayı uygulanmamasını isterim. Şundan ki Genel Af Beyannamesi kesin bir sözleşmedir.

İkinci sorunsa, Ermenilere ilişkindir. İsmet Paşa Hazretleri'ne bildiririm ki Müttefikler bu sorunu çözümlenmiş saymamaktadırlar. Paşa Hazretleri, Ermenilerden suçsuz ve eylemsiz olan ki-

şilerin dönebileceklerini, söylemişlerdi. Bugün, Müttefikler, yüz binlerce Ermeninin ülke dışında yaşamasından kaygılandılar. Türkiye, Ermeni yurdunu onaylamadı. Onaylamada anlatılırken, Ermenilerin dönebileceği, söylenmişti. Oysa, şimdi, uyruklularımızın büyük bölümünü benimsemiyorsunuz. Bir ulustan yüzbinlerce halk, ne hakla, sürgüne gönderilebilir? Türkiye, bu davranışıyla dünyanın vicdanı önünde suçludur.

Aldı, General Pellé:

— İngiliz arkadaşımın sözlerine, Fransa adına ortak oluyorum. Osmanlı uyruklularından, Hıristiyanların kaçanlar ve göç edenleri üstüne dikkati çekerim. Bunların çoğu, Kilikyalıydı. Uluslararası kanunlar, suçsuzların, dönmesini buyurur. Kaçanların sürgünde kalması, mallarının ele geçirilmesi, Genel Af'ın varlığını kısır bırakır. Kilikya'daki Hıristiyan ve Müslümanların Fransız İşgal Gücü hizmetinde bulunmaları da türlü kovuşturmaya uğruyor. Bu ise, hem Genel Af'a, hem Ankara Anlaşması'na aykırıdır. Bu konuda garanti vermenizi isterim.

Aldı, Montanya:

— İsmet Paşa Hazretleri'nin insancıl duygularına ilişkin olan bu sorunun çözümü zamanı gelmiştir. Genel Af'ın uygulanmasında manevi sözleşmeler de vardır. Ermenilerin sürgünde kalması manevi sorun doğurur.

Aldı, Japon Delegesi:

— İnsanlık ve acıma adına, Müttefiklerimin söylediklerine katılırım.

Aldı, Grew:

— Konferans'ın sonuna geldiğimizi görmekle mutluyum. Yakında Doğu ile dostça ilişkiler yeniden başlıyor. Pek büyük ve güç sorunlar çözümlendi. Bunlar, maddi şeylerdi. Şimdi, insancıl sorunlara geldik. Geçen Aralık'ın on ikinci günü İsmet Paşa Hazretleri'nin söylediği bir sözü anarım. Paşa: «Barışın dönüşüyle siyasal felaketler sona erer!» demişti. «Ermeniler ve başka kaçanlar yurtlarına dönerek geçmişi unuturlar!» diye de eklemişti.

Amerika Hükümeti, İsmet Paşa'nın ağzından bu sözün uygulanacağından, asla, kuşkulanamaz. Dünyada her çıkan sorun, bir

çözümle sonuçlanır. Bu sorunun da çözümü gecikmemeli; Türkiye'nin, sorunu gözönüne alarak uyruklularından sürgünde olanların dönmesini ve mallarının geri verilmesini mezhep ve din ayrılığı gözetmeksizin sağlamasını diliyoruz.

Aldı, İsmet Paşa:

— Genel Af'a ilişkin bildirileri düşünceleri ve Genel Af'ın bütünüyle ve ivedilikle uygulanması istemini dinledim. Genel Af, içtenlikle ve dikkatle uygulanacaktır. Sözleşmeler barışın imzasıyla başlarsa da biz Genel Affı işlenmiş suçlara karşı hoşgörü göstermekle biraz olsun uygulamış ve böylece civanmertlik göstermiş olduk. Türkiye Kurulu, Ermeni kaçaklar üstüne düşüncelerini söylemiştir. Bunların yinelenmesini gerekli görmem. Kanunlarımızın Türk uyruklarına sağladığı haklardan, Müslüman olmayanlar da yararlanacaklardır. Bu haklardan önce Türkiye'de oturanların yararlanmasını, Müttefikler istediler. Devletine karşı silah kullananların affedildikleri başka ülkelerde görülmüş şey değildir. Böyle bir davranışın bizden istenmesi doğru olamaz. Türkiye Hükümeti, ihtilalcilere güvenlik düşmanlarına kapısını kapamak zorundadır. Genel Af, elbette geneldir. Ancak, Genel Af demek, yığın halinde göçmen dönüşü değildir. Zaten yığın halinde dönüşe, ülkenin bugünkü iktisat koşulları elverişli değildir.

Aldı, Rumbold:

— Genel Af'ın imzadan sonra uygulanmasını istiyoruz. Uygulanması için Meclisinizin onaylanması gerekiyorsa, öncelik prensibini kabulü gerekir.

Aldı, İsmet Paşa:

— Türkiye, Genel Af'ın uygulanmasında söylediğiniz gibi davranacaktır.

Aldı, Venizelos:

— Sir Rumbold'un sözünü ettiği yeni Türk Kanunu bize kaygı veriyorsa da bu sorunu İsmet Paşa Hazretleri'yle aramızda çözümlemeyi yeğ tutarım.

Aldı, İsmet Paşa:

— Ben de sizin düşüncenizdeyim.

Aldı, Rumbold:

— İtalyan, Fransız ve İngiliz okullarına ilişkin bir mektubunuz gelecekti.

Aldı, İsmet Paşa:

— O mektubu gönderirim.

Aldı, Rumbold:

— Rusya'nın Boğazlar Sözleşmesi için çağırılması gerekiyor. Rusya üç hafta içinde sözleşmeyi İstanbul'da dahi imza edebilir.

Bu önerisi benimsenen Rumbold, sözünü şöyle sürdürdü:

— Başkanı olduğum Birinci Komite'nin işleri bitti. Altı ay çalıştıktan sonra barışın sağlanmış olduğunu gördüğümden dolayı, İngiliz Delegeler Kurulu'nun teşekkürlerini bildiririm! Türklerle, törensel eski ve dostça ilişkilerimizin dönüşünden hoşnutum. Bu sözlerimle İngiltere Hükümeti'nin ve İngiltere Ulusu'nun düşüncelerine tercüman olduğuma inanıyorum. (...) Üzgünüm ki değerli Danışmanınız Mösyö Fromagect burada yoktur. Konferans, diyebilirim ki bir Mütehassıslar Konferansı olmuştur. Delegelerin çözümünde güçlüklere uğradıkları sorunları mütehassıslar çözümlediler. Özellikle Münir Bey'in ve arkadaşlarının pek büyük yardımlarını gördük. Genel Sekreter Mösyö Massigli çok iyi çalıştı. İvediliğe, tutanakların düzenlenmesine ve eksiksizliğine teşekkür ederim! Şunu da söyleyeyim ki güçlü olmak isteyen her devlet iki görüşü gözönüne almalıdır. Bu da adaletle hoşgörüdür. Güçlü devletler hep bu ilkelere dayanarak başarı sağlamışlardır. İsviçre, küçük bir ülkedir. Ancak, büyük bir morale sahiptir. İsviçre, Türkiye'ye iyi bir örnek olabilir. İsviçre'de üç ulus var; ne var ki aralarında yurt bağları pek büyüktür ve demokrattırlar. Türkiye'nin güçlü ve mutlu olmasını; din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin egemenlik etmesini görmekle, dünya mutlu olacaktır.

İkinci Maliye Komitesi çalışması başladı.

Başkan General Pellé, oturumu açtı:

— 70. Madde'den başlıyoruz. Bu madde, işgal zamanında İstanbul Hükümeti'nce verilen ayrıcalıklara ilişkindir. İsmet Paşa'nın bu konuda ihtirazi bir kaydı vardı?

Aldı, İsmet Paşa:
— Oldu bittiyi, benimseyerek, geçmişi tasfiye etmek istiyoruz. Yalnız, bu oldu bitti, gelecek için örnek olamaz. 70. Madde'nin kaldırılmasıyla Düyunu Umumiye'ye mektup yazmayı benimsiyoruz.
Aldı, General Pellé:
— Bize en çok güçlük duyuran madde budur. Bu maddenin yerine Türkiye Kurulu bir beyanname önermişti. Arkasından uzun görüşmelerden sonra, İngiltere, İtalya, Fransa bu beyannamenin de verilmemesini benimsemişlerdir.
Çok tartışmaksızın maliye sorunları üzerinde genellikle, «Kabul ediyorum!» sözüyle anlaşmalara varıldı. Aylardır kuyruğunu çarptıkça barışın bacaklarını kıracak korkunçlukta bir ejderhaya benzeyen maliye sorunları, kuzu kuzu, çözümlenmekte gecikmedi.
Amerika Delegesi Grew, şunları söyledi:
— Konferans'ın mutlu sonucuna vardık. Elde edilen sonuçlar pek büyüktür. Doğudaki pek büyük güçlükler çözümlendi. Bunların hepsi kurulların sabır ve soğukkanlılıklarıyla gerçekleşebildi. Bundan sonra, barış durumunun uygulanışında Konferans'a egemen olan aynı duyguların sürmesini dilerim. Amerika, elde edilen sonucu alkışlar ve bütün Delegasyonlara, Hükümetim adına teşekkürlerimi bildiririm!
Yugoslavya Delegesi:
— Bugünkü toplantımızın son oturum olduğunu bilmiyordum, dedi.
Aldı, Rumbold:
— Gazetelerde yazıyordu.
Aldı, Yugoslavya Delegesi:
— Biz sorunu gazetelerden değil, Konferans'tan öğrenmeliyiz. Romanyalı arkadaşım da bilmiyordu.
Aldı, Montanya:
— Zararı yok; şimdi öğrendiniz!
Venizelos'tan sonra, aldı, İsmet Paşa:
— Altı aydır burada çalışıyoruz. Eşitlik, çerçevesinde işlem gördük. Türkiye, öbür devletler ve uluslar gibi uygarlık ve ilerle-

me adına çalışacaktır. Barış antlaşmasını içtenlikle uygulamak isteğiyle imzalayacağız. Öbür devletlerin de benzer içtenlikle uygulayacağından kuşku yoktur. İngiliz Delegasyonu'na teşekkür ederim! Bize eski dostluğu hatırlattılar. Bundan çok hoşnutuz. Eski dostluk duyguları bizde çok güçlüdür. Fransa'ya da ayrıca teşekkür ederim! General Pellé, aramızdaki eski bağlardan söz ettiler. Bu bağları her zaman dostça gözlerle gördük. Türkiye ve İtalya arasındaki ilişkiler, her şeye karşın dostçaydı. Bütün devletlere karşı teşekkür duygularıyla duyguluyuz! Başkanlar Hazretleri'nin çalışmalarını büyük saygıyla anarım. Yendikleri zorluklardan dolayı, Danışmanlara, Mütehassıslara, Genel Sekreterliğe ve Vaud Kantonu'na teşekkür ederim.

Aldı, Montanya:

— Birbirimizi kutlayalım. Şu anda barış eylemce yapılmıştır. 24 Temmuz Salı günü, Lozan'da eylemce imza edilecektir. Barışın imzalanacağını düşündükçe, düşünce, hemen İsviçre'ye geçiyor. İsviçre Federal Hükümeti'ne, Vaud Kantonu'na teşekkür ederim. Dünya kamuoyu barışı öğrenince sevinecektir; sonra da eleştirecektir. Biz, en iyi barışı yapmak istedik. Ancak, her bakımdan eksiksiz bir antlaşma yapılabilir mi? Buna karşılık vermek güçtür. Eğer iyi uygulanırsa, Antlaşma'nın eksikliği giderilir. Türkiye buraya eşitlik ilkesiyle geldi. Bu ilkeyi her zaman savundu ve bu ilke çerçevesinde barışı yaptı. Kendisine teşekkür eder ve Türk Başdelegesi'ni kutlarım! Federal Meclis'e mektup yazarak, imza oturumuna Başkanlık etmelerini rica edeceğiz!

Konferans sona ermişti. Bütün delegasyonlar, sevinçle ayağa kalktılar. Yabancı Delegeler, Uzmanlar, Danışmanlar, İsmet Paşa'yı kutluyor, ellerini sıkıyorlardı. Saat sekizi çeyrek geçe, Konferans salonu birdenbire boşalıverdi.

Türk ve yabancı kırk elli gazeteci, Lozan Palas'ın kapısında sıralanmış, İsmet Paşa'yla, General Pellé'yi bekliyordu. Beş dakika arayla Pellé ile İsmet Paşa, otelin önünde arabalarından indiler.

Pellé, gazetecilere şunları söyledi:

— Barış, ayın 24'ünde imzalanıyor.

Gazeteciler onu kutladılar.

Sonra General, şunları ekledi:

— Fransa, Türkiye'nin her zaman dostudur ve dostu kalacaktır.

Türk gazetecileri, İsmet Paşa'yı kutladılar.

Teşekkür ederek, şunları ekledi:

— Ben de sizleri kutlarım; her şey bitti! Ayın 24'ünde imza ediyoruz; biraz dinleneyim, görüşürüz.

23 Temmuz sabahı, Lozan Palas'ta oturanlar gözlerini açınca, şu görüntüyle karşılaştılar: Giriş yeriyle bütün pencerelere, koridorlara renk renk bayraklar asılmıştı. Ortalık bir şenlik sabahını andırıyordu. Türk Bayrağı'yla, Yunan Bayraklarının sembolü olan renklerden birer arma da en çok göze çarpan yerlere asılmıştı. Camlı kapının çevresine, yolların kıyılarına, dans salonuna yeşil saksılar sıralanmış, somaki kalın direklere bayraklardan örülme çelenkler asılmıştı. Otel sahibi Steiner, şiş göbeğiyle, en önde ve ak önlüklü garsonlar, arkada, herkeste bir çabadır gidiyordu. Gazeteciler herkesten önce uyanmış, çevrede mekik dokuyorlardı. 24 Temmuz günü, saat birden sonra Otel'in önünde mahşerimsi bir kalabalık birikmeye başladı. Herkes bir bayram yerine gidercesine giyinip kuşanmıştı; imza salonunda bulunmak üzere çağrı kartıyla gelenlerin yanında bunları edinemeyen birçok kişi, içeri süzülebilmenin çarelerini araştırıyordu. Herkes birbirinden giriş kartı dileniyordu. Oysa Genel Sekreterlikçe imza salonuna çağrılanlar, salt Kurul Delegeleri, gazeteciler, bir de İsviçre Cumhuriyeti'nin ileri gelenleriydi. İçeri suikastçların da süzülebilmesi belkisiyle, çağrı kartları üzerinde çok, ince elenip sık dokunmuştu. Saat üçe on kala, İsmet Paşa, Hasan Saka ve Rıza Nur'la otelden çıkarak küçük Türk Bayrağı asılmış otomobiline bindi. Bir sıra olarak ilerleyen otomobiller, iki sık insan duvarı arasından geçiyordu. İsmet Paşa'nın otomobili Üniversite Meydanı'na vardığında, burada, iğne atsan yere düşmez, deyimine uygun bir insan kalabalığıyla karşılaşıldı. İsmet Paşa'nın otomo-

bili, saat üçe beş kala Rumini Sarayı'nın kapısında durdu. Merdivenlerin üzerinde başları silindir şapkalı protokol memurları, Federal Meclis Üyeleri, asker kişiler, Türk Delegasyonu'nu karşıladılar. Bir anda birçok fotoğraf makinesi objektifi İsmet Paşa'ya çevrildi. Geniş mermer merdivenlerin üzerinde Türk Başdelegesi'nin ve barış savaşı arkadaşlarının yüzlerce resimleri çekildi.

İsmet Paşa, imza salonuna girdiğinde, bütün bakışlar bir anda objektifler gibi onun üstüne çevrildi.

Lozan Barış Antlaşması'nın imza edileceği yer, yüksek tavanlı, geniş bir salondu. Sol yanda bahçeye bakan geniş pencereleri, sağ yanda koridora açılan iki kapısı vardı. Salonun solunda, daha çok mahkemelerde görülen, uzun, yuvarlak, yüksek bir kürsü göze çarpıyordu. Çağrılılar, danışmanlar, gazeteciler, kanepelere yerleşmişler, yüzlerini bu kürsüye çevirmişlerdi. Kürsünün sağında, İsmet Paşa, Rıza Nur, Hasan Saka ve Amerika Delegesi oturuyordu. Kürsünün sol yanında, Rumbold, Pellé, Garroni ve Montanya birinci sırada oturuyorlardı. Sağ yanda olduğu gibi sol yanda da ikinci sırada başka devletlerin Delegasyonları yer almıştı. Türk Delegeleri'yle İtilaf Devletleri Delegeleri'nin arasında, üzeri koyu renk bir kadifeyle örtülmüş büyük bir masa ve bu masanın üzerinde parşömen kâğıda basılmış, kenarlarından kırmızı kordelalar sarkan antlaşma metinleri, protokoller göze çarpıyordu. Kürsünün iki yanındaki basamaklar üzerindeyse, iki tören hademesi, kımıldamadan duruyordu.

İsmet Paşa'nın arkasındaki locada, Vaud Kantonu Emniyet Müdürü oturmaktaydı.

İsmet Paşa'nın eşi Mevhibe de çağrılılar arasında ön sırada yer almış, kocasını seyrediyordu.

Saat üçü beş gece, İsviçre Hükümeti adına Konfederasyon Başkanı Scheurer, Başkan Vekili olarak Schwartz Schultess, önlerinde ak mantolu, elinde içine kalem konmuş hokka taşıyan bir tören hizmetlisi, içeri girdiler. Ayağa kalkıldı. Bu üç kişi, kürsünün önüne geldi ve oradaki üç koltuğa yerleşti.

İsviçre Federal Meclis Başkanı ayağa kalkarak delegelere:

— Efendiler, buyurunuz; imza ediniz! dedi.

Massigli, bu çağrı üzerine İsmet Paşa'nın yanına giderek şöyle dedi:

— Buyurunuz, ilk önce Zatı Devletiniz imza edeceksiniz!

İsmet Paşa kalemi alarak kâğıtlar üzerinde cızırdatmaya başladığında herkes büyülenmiş gibi ona bakıyor, onun kaleminin cızırtısını dinliyordu. Türk Delegeleri, İsmet Paşa'nın imzaladıklarını onun arkasından imzalıyor; imzalanan kâğıtları Massigli'ye veriyordu. Yedi dakikada imzalama işi olup bitti. Öteki Delegasyonlar da sırasıyla imzaladılar.

İmza işi bittikten sonra, Konfederasyon Başkanı, şu nutku söyledi:

— Efendiler! Aylarca süren çalışmalardan sonra Lozan Konferansı'nın amacına eriştiği ve barışın artık sağlandığı üstüne olan sevinçli haber, birkaç gün önce, dünyaya bildirildi. O kerte uzun zamandan beri beklenen bu olaya törensel bir biçim vermek ve oluşan antlaşmaları imza etmek üzere, yine toplandık.

Konferans, görüşme yeri olarak ülkemizi seçti ve nasıl çalışmaların açılma törenine İsviçre Federasyon Meclisi'ni çağırdıysa, bugünkü mutlu bitiş oturumuna da yine çağırmak lütfunda bulundu. Daha dün özel biçimde dostça bir mektup size vermek onuruna eriştiğimiz konukseverlikten dolayı teşekkür duygularınızı bize bildiriyordu! Oysa, İsviçre'ye verdiğiniz onurdan dolayı bütün yüreğimizle teşekkür etmek, asıl bize düşer! Böylece, ulusların kucağında yaşayan ülkemizin durumuna bütünüyle uyan bir hizmete katılmış olmak ve İsviçre adına bir daha barış buyruğuna ortak olmak fırsatını bize verdiniz. Oluşan anlaşmayı ilk olarak selamlamak ve sizleri bundan dolayı kutlamaktan övünç duyuyoruz! Konferans'ın yenmek zorunda kaldığı güçlükler çok büyüktü. Ancak hepimiz için çok şükür ki Konferans'a katılanların erdem ve olgunluğu üstün geldi ve kendilerine verilen görevi sonuca ulaştırmak diretişleri bu güçlüklerden daha güçlü göründü ve anlaşma böylece olabildi.

Genel çıkarlar adına razı olduğunuz fedakârlıklar, hiç kuşkusuz, pek ağırdı. Ancak, elde edilen sonuç, bu pahaya değerdi. Bu fedakârlıklar, düşmanlıkların kesin bitişine ve barışın kuruluşuna

alamettir. Yalnız doğrudan doğruya ilgili uluslar değil, bütün dünya bundan dolayı, size minnettardır.

Biz İsviçreliler, ırk, dil, din ayrılıklarının ne kerte tehlikeli olduğunu sınavla biliyoruz. Tarihimizde bu ayrılıklar devletimizin varlığını birçok kez tehlikeye düşürdü. Ancak, yine biliyoruz ki bütün ayrılıklara bakmadan barış ve gelişme kaynağı bulmak da olağandır.

Barışın yapılmasına katılan uluslara bu dersin yinelenmesini gelecekte görmelerini bütün gönlümüzle dileriz! Silahların çarpışması insanlar için en üzücü acılar doğurur; oysa düşüncelerin çarpışmasından ancak doğru meydana çıkar.

Yeryüzündeki hiçbir ulus, haklarından yoksun edilemez; nasıl ki insanlığın hayrına katılmak ödevinden de kurtulamaz! Yakın Doğu uluslarına karşı, uygarlığın gelişimindeki çok büyük hisselerinden dolayı borçlu olduğumuz şükranı tarih bize öğretiyor. Bu uluslar, bugün uzun yıllardır süren kahramanca boğuşmalardan sonra silahlarını bırakıyorlar. Dileriz ki yaralarını sardıktan ve barış yolunda çalışmalarına başladıktan sonra, vaktiyle insanlık üzerine bol bol dağıttıkları bütün iyiliklerden yine yararlanırız. Aralarında rekabet sürebilir. Ancak rekabet, barış ve çalışma dünyası içinde sürer. En sıcak dileklerimiz bu gelişime yönelmiştir. Özellikle temsilcileri bugün barışı imza eden uluslara özgüdür. Tanrı isterse, bu gelişim ve mutluluk bütün yeryüzünü kapsar ve hepimizi sıkan baskıdan bizleri kurtarır.

Lozan Konferansı'nı, bu sözlerimle kapıyorum. Dilerim ki bugün, uluslar için sürekli bir kurtuluş ve mutluluk kaynağı olsun!

Scheurer'in nutku dakikalarca alkışlandı. Herkes oturduğu yeri bırakarak birbirini kutlamaya başladı. Çin'in Bern Elçisi, hızlı adımlarla İsmet Paşa'ya doğru ilerleyerek, yüzündeki geniş gülümseyişle onu kutladı. Arkasından, Amerika Başdelegesi, General Pellé ve Rumbold sıralarını savdılar. Onların arkalarından Venizelos, kırk yıllık bir dost gibi gülerek Paşa'nın karşısına dikildi; iki eliyle onun iki kuru elini tutarak hararetle sıktı ve salladı. Daha sonra Ryan, İsmet Paşa'yı Türkçe sözcüklerle kutladı. En sonra, Türk gazetecileri, Paşa'nın dört bir yanını aldılar:

— Paşam; lütfen; ilk izleniminiz!?

— İşte, görüyorsunuz; okulda sınavı verdik, çıkıyoruz!

İsmet Paşa, salondan sokağa çıktığında kapının önünü kesen halk, onun elini sıkma yarışına girişti. Bu sırada Lozan'ın havasını, ağır çan sesleri dövüyordu. Bunlar, barışın imzalandığını bildiren, çan sesleriydi.

İsmet Paşa, gecenin önemli birkaç saatini İngilizlerin barış onuruna verdikleri çay şöleninde geçirdi.

Lozan Palas'ta, geç vakit, onu, Mustafa Kemal'in şu telgrafı bekliyordu:

«Lozan Türk Delegasyonu Başkanı ve Dışişleri Bakanı İsmet Paşa Hazretleri'ne:

Ulus ve Hükümet'in Zatı Âlilerine vermiş olduğu yeni görevi başarıyla bitirdiniz. Ülkeye bir sıra yararlı çalışmadan oluşan yaşamınızı bu kez de tarihi bir başarıyla taçlanlandırdınız. Uzun savaşlardan sonra yurdumuzun barış ve bağımsızlığa kavuştuğu bugün de parlak hizmetiniz dolayısıyla Zatı Âlinizi, sayın arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan Beyleri ve çalışmalarınızda size yardım eden bütün Delegasyon Üyelerini, teşekkür ederek, kutlarım!

TBMM Başkanı,
Başkumandan,
Mustafa Kemal.»

BARIŞ GÜVERCİNİ TÜRKİYE YOLUNDA

«Biz Türkler bütün tarihimiz boyunca, özgürlük ve bağımsızlığa örnek olmuş bir ulusuz.»
Mustafa Kemal.

Başbakan Hüseyin Rauf, İsmet Paşa'nın barışı imzalayışının ertesi günü, son imzasını, ona çektiği şu kutlamanın altına attı:

«Büyük savaşın sınırsız acılarından kurtulmak ve ulusumuzun yeryüzü barışını kurmakta ne büyük bir etken olduğunu eylemce ispatlamak amacıyla imzaladığımız Mondros Antlaşması'na bakmadan uğradığımız acı ve gönül üzücü saldırışları dirim hakkımızla bağımsızlığımızı ayaklar altına alan Sévres Antlaşması izlemişti. Yüzyıllarca özgür ve bağımsız yaşamış olan aziz Türkiye'nin soylu halkı, uğradığı nedensiz ve ağır saldırışlar karşısında bütün bilinci ve bütün varlığıyla dirim hakkını ve bağımsızlığını kurtarmak uğruna ayaklanarak kurduğu yılmaz ve yenilmez Ulusal Ordusu ile, büyük Başkan ve Başkumandanımızın yürütme ve yöntemiyle, zaferden zafere yürüdü.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti'nin ulustan aldığı güçle ve ordularının pek müstesna savaşçılık yeteneğiyle elde ettiği bu başarı ve yengilerin, Lozan'da aylardan beri süren barış görüşmeleri sonunda uluslararası bir belge ile belgelendirilmesi, ulusumuza yeni bir çalışma ve güven evresi hazırlamıştır. Bakanlar Kurulu, kararlı ve fedakâr ulusumuzun dirim hakkını ve bağımsızlığını sağlayan bir antlaşmanın düzenlenmesindeki çalışmalardan dolayı, başta Zatı Devletleri olarak, Başdelegelerimiz Rıza Nur ve Hasan Beyefendileri ve Danışmanlar Kurulu'nu kutlarım!»

Hüseyin Rauf, bu telgrafı çekişinin ertesi günü, Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa'yla birlikte, Mustafa Kemal'le görüşmek üzere Çankaya'ya gitti. Yemeği birlikte yediler. Lâtife'nin de süslediği sofrada, barış konusundan söz açtılar.

Mustafa Kemal:

— İsmet de Lozan'dan yola çıkmış, geliyor, dedi.

Rauf Bey, bunun üzerine gülümseyerek:

— Evet, öyle; ben de müsaadenizle gidiyorum! deyiverdi.

Sonra bunun nedenini şöyle anlattı:

— Lozan'dan yazdığı telgraflar ve aldığı durum dolayısıyla, konuştuklarımız belli. Gerçi, onun yalnız beni değil, sizi de Bakan arkadaşları da erek edindiği ve zaman gereği bunu hoş görmemiz gerektiğini söylemiştiniz ama ben, ne olursa olsun, bir daha İsmet Paşa'yla yüz yüze gelemem ve artık onunla birlikte, olanağı yok, çalışamam. Esasen Barış Antlaşması'nı imzalamış olduğu gibi, bunu uygulamak işini de ona bırakmak, doğru olur düşüncesindeyim.

Bu sözler Mustafa Kemal'i şaşırttı. Biraz durakladıktan sonra, şöyle sordu:

— Demek, onu karşılamayacaksın, ha?!

— Hayır! Beni mazur görün; bunca yersiz takılmalardan sonra artık İsmet Paşa'yla karşı karşıya gelemem! Yarın, Sivas'a seçim daireme gidip biraz dinleneceğim. Zaten Meclis de yok.

Mustafa Kemal'in yüzünde sarışın bir üzüntü rüzgârı esti. Yumuşak, içten görünüşlü bir tonla şunları söyledi:

— Raufçuğum! Ne söyleyeyim, bilmem ki! Haklısın. Bu çevre, insanı ahlaksız yapıyor.

Bu, Rauf'un, Mustafa Kemal'le son görüşmesi oldu. Ertesi gün, Sivas'a yollanacak, ondan sonra, yazgısının yeni yolunda sonsuz gibi görünen yeni gezisine çıkacaktı.

Hüseyin Rauf'u siyasal yaşamının doruğundan koparıp sonsuz karanlıklara atan bunalımın, görünürde kimi nedenleri vardı. Barış evresinin kuruluşu o kerte kolay olmayacaktı. Ülkenin yeni rejimi kurulurken elbette birçok alışılmamış rüzgârlar esecek, birçok kahramanlar, yüzyıllık çınarlar gibi devrilecekti. Siyasal tutkular, yeni açılan meydanlarda at oynatacaktı.

Barış Antlaşması için Lozan'a gidileceği anlaşılınca, Rauf'un başını yiyecek ilk tehlikeli etken, dişlerini göstermişti.

Mustafa Kemal, bu konu üzerinde şöyle konuşuyordu:

— Lozan barış masasında söz konusu edilecek sorunlar, üç dört yıllık yeni evreye ilişkin kalmayacak, bunca kirli hesapların içinden çıkmak, elbette öyle kolay olmayacaktır.

Bu çok çetin geçeceği anlaşılan barış sorununun altından kalkabilecek diplomatı bulmak da öyle zor bir işti. Mustafa Kemal başta olarak, hemen bütün Hükümet adamları, mebuslar, bu sorun çevresinde düşünüyor, tartışıyor, ancak bir karara varamıyorlardı. Şöyle böyle, birkaç ad üzerinde duruluyorsa da ortada kesin bir şey yoktu. Uzun süren tartışmalardan sonra, düşünceler, üç ad üzerinde dondu kaldı. Bunlar, Başbakan Hüseyin Rauf, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal, Sağlık İşleri Bakanı Dr. Rıza Nur'du. Ne var ki Mustafa Kemal Meclis'in karşısında tek başına bunun tersini düşünüyordu. Ülkenin yazgısı üstüne yapılacak bütün can alıcı işler, askerin eliyle yapılmalıydı. Politikacılar, ancak, ikinci derecede işlerle uğraşırdı. Onlar, olsa olsa, ancak, birer maşa olarak kullanılırdı. Bu düşünce, Başkomutan'ı şu karara itiyordu: Lozan'a, Ordu'nun vurucu gücünü temsil etmek üzere, ya Fevzi ya da İsmet Paşa gitmelidir. Ancak, bu düşünce, son kerteye dek onun kafasının gizli bir köşesinde güneşe çıkmayı bekleyecekti. Bu sırada Lozan Delegasyonu'nu seçmek zamanı da gelip çattı. Mustafa Kemal, bu iş için ilk kez Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'in ağzını aradı.

Yusuf Kemal, baştan beri Lozan'a gönderilecek Türk Delegasyonu'nun başına Başbakan Rauf'un getirilmesini uygun görüyor, bu düşüncesini de birçok yerde savunuyordu. Bu düşüncesini ilkin, Hüseyin Rauf'a açmıştı:

— Lozan'a siz gitmelisiniz.

— Hayır; ben gitmem!

Bakanlar Kurulu'nda konuşulan bu konuda yine Rauf'la Rıza Nur'un, Hasan Saka'nın adı geçmişti.

Bunların yanı sıra Danışman olarak gitmek üzere de Kâzım Karabekir'le İsmet Paşa düşünülmüştü. Bu düşünceler, tartışmalarda boyveredursun, Mudanya Konferansı'nı başarıyla bitiren İsmet Paşa birdenbire ön plana gelmişti.

Mudanya'dan, Bursa'ya dönen Fevzi Paşa'yı görmek üzere

oraya gitmeyi kararlaştıran Mustafa Kemal, Yusuf Kemal'i Çankaya'ya çağırarak onunla görüşmek istedi:

— Ben, Bursa'ya gidiyorum, ancak, gitmeden önce bu iş çözümlenmelidir. Sen, Delegasyon Başkanı olarak Lozan'a gider misin?

Yusuf Kemal, bu konuda daha önce vermiş olduğu karşılığı yineledi:

— Rauf Bey gitsin; ben de onun yanında giderim.

O günlerde önemli bir operasyon geçirmiş olan Yusuf Kemal, şimdi bile iyileşmiş değildi. Bir kez daha ameliyat olmak zorundaydı. Dinlenmesi gerekiyordu. Rauf'un yanında gitmeyi benimsemesi de ancak Mustafa Kemal uğruna her şeyi göze alabileceğini göstermek içindi. Bu kez Mustafa Kemal, kafasının en gizli yerinde sakladığı adı ağzından kaçırdı:

— İsmet Paşa gidemez mi?

İsmet Paşa'nın Lozan'a gönderilebilmesi olasılığını göz önüne alan kimi kişiler, onun İngilizce'yle Fransızca'yı bilmediğini, Fransızca'yı, çat pat, bilse bile, bununla diplomatik alanda iş göremeyeceğini, birçok kez Mustafa Kemal'e söylemekten geri durmamışlardı. Bütün bu uyarılar, Mustafa Kemal'i hiç etkilememişti. Bunu çok iyi bilen Yusuf Kemal, Paşa'nın sorusuna şu karşılığı verdi:

— Gider, Paşam!

— Yapabilir mi dersin, bu işi?

— Yapar!

— Peki; hele bir Bursa'ya gideyim!

— Rahatsızlığım dolayısıyla, Dışişleri Bakanlığı'ndan da çekilmek zorunda olduğumu biliyorsunuz, Paşam!

Bu görüşmeden üç gün sonra Yusuf Kemal, Bursa'da bulunan Mustafa Kemal'den şu şifreli telgrafı aldı:

«Sen, Dışişleri Bakanlığı'ndan çekilmede diretirsen, ben, Delegasyon Başkanlığı'na İsmet Paşa'yı uygun görüyorum. Onu aynı zamanda Dışişleri Bakanlığı'na getirmek istiyorum. Sen de Dışişleri Bakanlığı'na seçilmesini sağlamak uğruna, Meclis'te çalış.»

Yusuf Kemal, hemen Meclis'te bu iş uğruna çalışmaya koyuldu. Bundan başka, en önemli bir işi yapmak üzere, Hukuk Danışmanı Münir'le Siyasal İşler Müdürü Hikmet Bayur'u yanına alarak, Barış Konferansı'nda ileri sürülecek bütün ilkeleri İsmet Paşa'nın Lozan'da savunması için hazırlamaya başladı. Bu dosyayı koltuğunun altına alan İsmet Paşa, Dışişleri Bakanı ve Lozan Delegeler Kurulu Başkanı olarak bilindiği gibi yola çıktı. İsmet Paşa, bu arada Mustafa Kemal'le, Rauf'un direktiflerini de not ederek gitmişti.

İsmet Paşa, Bursa'da ilk kez Mustafa Kemal'in ağzından Dışişleri Bakanlığı'na atandığını, barışı yapmak üzere Lozan'a gidecek Kurul'un başına geçeceğini söylediğinde şaşırmış, şöyle konuşmuştu:

— Aman, Paşam! Nasıl olur? Ben askerim. Bu işi nasıl yapabilirim?

Anlaşılan, Rauf'u, Mustafa Kemal'in, kendi haberi olmadan, İsmet Paşa'yı Lozan'a gönderme çabası çileden çıkarmıştı. Bir Başbakan'ın yetkileriyle ulu orta oynanmıştı. Sonra, kendisinden çok onu Lozan'a gönderenlere karşı sorumlu olduğunu gösterir olması da bunun üzerine tuz biber ekmişti. Bir Dışişleri Bakanı, nasıl olur da bir Başbakan'dan bağımsız davranmak isteyebilir? Belki de Rauf, Başbakanlığı'nın geleceğini açıkça tehlikede gördüğündendir ki bir ayak önce davranıp uzaklaştırılma ayıbından kurtulmak istemişti.

İsmet Paşa, korkuyla yüklendiği görevi türlü bocalamalarla Lozan'da başarmaya çalışırken, Başbakan'la sık sık çatışma durumuna düşmüştü. Gerçi onun bocalamaları, salt kendi yetersizliği yüzünden değildi. Bütün büyük emperyalist devletler, bütün yıpratıcı güçleriyle ona karşı çıkmıştı. Arkasında koskoca parlak bir zafer taşıyan bu Generali çökerterek, ondan bütün Batı'nın öcünü almaya, onu barış alanında olsun yenmeye çalışıyorlardı. İsmet Paşa'nın bu haklı bocalamaları, Mustafa Kemal'i de Rauf'u da çok üzüyordu. Belki de Rauf, onun böyle bocalamalarından tat bile alıyordu; birçok muhalif mebuslar, askerler gibi... Bu bunalımlı evre, iki ay sürmüştü. Meclis çoğunluğunun da İsmet

Paşa'nın Lozan'a gidişine karşı oluşu, onun başarısızlığının bütün muhalif mebusları şaha kaldırışı, elbette, onun nabzını tutan Rauf'un moralini yükseltiyordu.

İsmet Paşa'yla Mustafa Kemal'den ötede de bir iktidar denemesinin hazırlanmakta olduğuna inanıyordu. O, muhalif güçlerin uzaktan uzağa da olsa peylediği yıldızlardan biri durumuna gelmeye başlamamış mıydı?

İsmet Paşa'nın Birinci Lozan'dan elleri boş dönüşü, muhalif mebuslara, Mustafa Kemal'le onun dayandığı olanakları yıkmak üzere davranışları sırasında Rauf'u sözü dinlenmeyen, bu yüzden de başarısızlığa uğrayan bir devlet adamı olarak görmeleri, onu gizli de olsa bir Müttefik olarak benimsemeleri, Rauf'a gizli umutlar vermişe benziyordu. Bu muhalefetin Mustafa Kemal'le adamlarını süpürecek kerte güçlü olduğuna inanarak, ilerisi için güçlü bir yatırım olmak üzere Bakanlar Kurulu Başkanlığı'ndan çekilişi, Rauf'u hiç ummadığı, sonsuz, dönüşü olmayan bir karanlığa atacaktı.

İsmet Paşa'yı, Meclis'te, muhalif mebusların korkunç saldırışlarına karşı açıkça tutan, koruyan Mustafa Kemal, yeni savaşa bütün ağırlığını koymuştu. İkinci Lozan'a olsun bir başka yetenekli kişinin gönderilmesi umudunda olan Rauf, İkinci Lozan'a da Mustafa Kemal'in desteğiyle yine İsmet Paşa'nın gönderilişi, bardağı taşırmıştı. Rauf, artık karşısında Mustafa Kemal kertesinde güçlü bir rakibin yetiştirilmekte olduğunu açık seçik görmüştü. İsmet Paşa'nın başaramadığı bir işin, üstüne üstüne, bir kez daha yürümekten çekinmeyişi, elbette, Mustafa Kemal'in direnişiyle olan bir davranıştı. Rauf ise, bunu İsmet Paşa'nın tutkusuna vererek büsbütün çileden çıkıyordu. Hükümetin, muhalefet karşısında bu yüzden kötü durumda kalışı, kendi siyasal kişiliğini hırpalıyordu. Bunu da elbette, hiçbir zaman bağışlamayacaktı. Evet, Bakanlar Kurulu Başkanlığı'ndan çekilerek, Mustafa Kemal'le onun adamlarının dışında kalan bir yığın yetenek, ad, san sahibi arkadaşla ileride yeni bir iktidar düzeni getirmek üzere hazırlanacaktı.

Muhaliflerin güçleriyle umutları ne olursa olsun, Mustafa Kemal de Halk Fırkası'nı kurarak halk yığınlarının desteğine ulaşmaya çalışıyor, ilerideki kavga için bütün gücüyle hazırlanıyordu. Devrimlerin kalabalıkla, yani demokrasiyle değil, tek adamın gücüyle onun yetenekli destekçileriyle yapılacağını bilerek hazırlanıyordu. Paşalardan birçoğunun, ellerinden gelse, bugün Padişahı geri getireceklerine de inanıyordu. Rauf da elbette, bunların başındaydı. Saray'ın beslediği kişilerin dölünden geldiğini açıkça söyleyen Rauf'un bu sözleri, şimdi bile Mustafa Kemal'in kulaklarında, çın çın, ötüyordu.

İkinci Lozan, İsmet Paşa'yla Rauf'un arasını büsbütün açmıştı. Mustafa Kemal, yeni yatırımlarının çalışmasına öyle gömülmüştü ki Başbakan'la İsmet'in uzaktan uzağa birbirlerine nasıl kurşun sıktığını çoğu zaman bilemiyordu. Barış görüşmeleri yeni bir çetin aşamaya gelince, İsmet Paşa'yla Rauf arasındaki çatışma da iyice su yüzüne çıktı: İsmet Paşa, Mustafa Kemal'e başvurarak, işe karışmasını rica etti. O zamana dek Rauf'un Barış Görüşmeleri Raporlarını şöyle üstünkörü okuyan Mustafa Kemal, bundan sonra daha dikkatle gözden geçirmeye başladı. Kendisine iletilen raporlarda İsmet Paşa'yı yeren gizli bir çaba sezmişti. Bundan sonra, Bakanlar Kurulu'nun kararlarını kendisi yazmaya başladı. Mustafa Kemal, Başbakan'la İsmet Paşa arasında geçen haberleşmeleri birer birer gözden geçirerek işin püf noktasını anlamıştı. Bu haberleşmelerden tipik bir ikisi, Mustafa Kemal'in çok dikkatini çekmişti: Onarım sorunundan dolayı Yunanistan bize karşı çok olumsuz bir tutum takınmıştı. Venizelos'la İsmet Paşa arasında bu konuda geçen görüşmeler, bıçakla kesilircesine kesilmişti. Bu sırada bir çözüme ulaşmak isteyen Müttefikler, Karaağaç karşılığında onarım işinden vazgeçmemizi önermişlerdi. İsmet Paşa, Karaağaç'ın gerekli onarım bedelini karşılamayacağını, söyleyerek buna karşı durdu. Sonra, Müttefiklerle aramızda daha önce çözümlenmiş bulunan onarım sorununun bu Konferans'ta saptanmadığını, bu yüzden işi Ankara'ya bildirmek zorunda olduğunu, söyledi. 19 Mayıs 1923'de durumu Ankara'ya bildiren İsmet Paşa, Hükümet kararının ivedi olarak bildirilmesini, istedi. Aradan üç gün geçtiği halde telgrafına kar-

şılık alamayınca bir şifre daha gönderdi. En sonunda, şifreli bir telgraf daha çekti. Aradan üç gün daha geçti; telgrafına karşılık alamayınca, bir şifre daha gönderdi.

En sonunda, Rauf'un gönderdiği karşılıkta şunlar vardı:

«Karaağaç'a karşılık onarım bedelinden vazgeçmeyiniz.(...) Yunanlıların bunu vermeyeceklerini Müttefiklerin söylemesi tuhaftır ve benimsenemez. (...) Bu sorunun Müttefiklerle barışa engel olmaması için bizi Yunanlılarla serbest bırakarak kendilerinin barışı yapmaları şıkkı yeğ görülmüştür.»

İsmet Paşa'nın, Başbakan'a gönderdiği raporlarda şunlar vardı:

«Bugün, General Pellé geldi. Yunan Kurulu'nun iki gün sonra, onarım sorununu törensel olarak söz konusu etmeyi önerdiğini ve o zamana dek bizce karşılık verilmezse Konferans'tan çekileceklerini, bildirdiklerini söyledi. Ben, onarım üstüne henüz karşılığınızı almamıştım. Hükümetimden karşılık gelmedikçe yapılacak bir şey olmadığını ve bu bildiriden etkilenmediğimi, söylemekle yetindim. Durumun son evreye geldiği kanısındayım. İşitilenler ve genellikle gazete havadisleri karamsarcadır. Türlü sorunlar üstüne karşılıklarınızı aldım. Dikkate değerdir ki onarım işinde, Ankara'nın iteleme karşılığı verdiği, daha önce burada yayılmıştır. Bizim çevrelerden sızması olasılığı yoktur. Şundan ki öneriyle karşılığı henüz kimse bilmiyor. Karaağaç'la yöresini kapsayan öneriyi benimseyerek, Yunan onarımı sorununun tasfiyesi zorunlu olarak uygundur. Yunanlılara para ödetmek Müttefiklerce olanaksız denildiği gibi, bütün Müttefikler aradan çekildiği halde, olası savaşı kazandıktan sonra dahi para almak için zorlayıcı araçlar olmadığından, ödeme ilkesinde diretme, çıkmaz bir yoldur. Ve her ülkede ispatlanmış ve denenmiştir.

Konferans'ın bugünkü durumuna göre, ekonomik ve ticari ve ikamete ilişkin bütün maddeler kesin çoğunlukla iyi bir biçimde çözümlenmiştir ve çözümlenmektedir.

Kanımın temeli şudur ki: Hükümet, bizim direktifimizde bulunan temel maddeler içinde kalır ve Yunan onarımı önerim gibi düzeltilirse, barışı elde etmek umudu gerçekten güçlüdür. Eğer

Hükümet, Yunan onarımı nedeniyle Konferans'ın kesilmesini göze alırsa ve eğer direktifimizde bulunmayan maddelerin sürprizli biçimlerine göre değişmeyen düşünceler ileri sürmekte diretirse, barışın imzası kuşkudadır.

Kabotajın koşulsuz kısıtsız kaldırılmasını ya da barıştan sonraya bırakılmasını istedik ve gerekli gördük. Ne var ki belli koşullar içinde, iki yıllık bir özel sözleşmeyle sorunu çözümleyebilirdik. Oysa, bu sorun üstüne dahi değişmez maddeler bildiriyorsunuz. Kararımın özeti şudur: Çıkarlarımıza uygun ve elde edilmesi olanaklı koşulları en elverişli koşulları toplayan bir barış antlaşması hazırlanmaktadır. Gerek Yunan onarımı, gerekse başka sorunlarda daha çok çıkarlar elde edilmesine olanak görmekte ve Konferans'ın kesilmesini göze almakta Hükümet ayak diretiyorsa, ben, bu kanıya katılmıyorum. Bu noktayı açıkça ve hemen bana bildirmesini, Hükümet Başkanı'ndan istiyorum. Aramızda uzlaşma olmazsa, ödevim, Delegasyon'u burada bırakarak, ülkeme dönmek ve Hükümet Kurulu'na ve ağızdan da bir kez durumu açıkladıktan sonra savaş ve barış alanında sorun durumumu sona erdirmektir. Bu düşüncelerimin, olduğu gibi, Büyük Millet Meclisi Başkanı'na bildirilmesini dilerim.»

Mustafa Kemal, Rauf'un politika alanında güçlü bir etki bırakan tezini hiç de desteklemedi. Her iki yana da sertçe davrandı. Bir yana hak vererek, öbür yanı haksız bulsaydı, yine tatsız bir iş yapmış olacaktı. Hem İsmet Paşa'nın barışı yapıp yurda öyle dönmesini, hem de Başbakan'la Kabinesi'nin Hükümet'te kalmasını istiyordu. Mustafa Kemal, en dirimsel sorunların çözümlenişinden sonra Karaağaç'a karşılık Yunan onarımından vazgeçebileceği üstüne Bakanlar Kurulu'nda aldırdığı kararı, İsmet Paşa'ya bildirmişti.

İsmet Paşa, iki gün sonra Karaağaç'a karşılık Yunan onarımından vazgeçtiğini bildirince, Başbakan'ın kafasının tası attı. İsmet Paşa'ya şu acı uyarıda bulundu:

«Delegasyon'un Yunan onarımı üstüne tutumu, Bakanlar Kurulu'nun direktifine açıkça aykırı görülmüştür. Güç durumda ka-

lan Bakanlar Kurulu, ulusun çıkarlarını düşünerek, bildirilmek üzere önemli sorunların üç dört gün içinde sonuçlandırılacağı üstüne kanınızın eyleme dönüşmesini bekleyerek, düşünüş ve görüşlerini değiştirmeyecektir. Önceki telgrafta anlatılan öbür temelli sorunlarda fedakârlığın kesinlikle söz konusu olamayacağı da doğaldır.»

Rauf gibi, Mustafa Kemal de Karaağaç'a karşılık Yunan onarımından vazgeçildiğini öğrenince, bir tuhaf oldu. Onun düşüncesine göre, bu sonuç ancak, faizler sorunu, İstanbul'un boşaltılması, Adliye sorunu v.b., çözümlendikten sonra düşünülecekti. Bunun üzerine İsmet Paşa'ya şunları bildirmek zorunluluğunu duydu:

«Bakanlar Kurulu'yla aranızdaki anlaşmazlık noktaları önemlidir. Bakanlar Kurulu'nda, oldu bittiler, karşısında bırakılmak kaygısı oluşmuştur. Bundan dolayı onarım sorununu öne almaktan doğacak sakıncaları ortadan kaldırmak için, önemli sorunları, yazdığınız gibi, birkaç gün içinde kesinlikle sonuçlandırmaya önem vermelisiniz. Aynı zamanda daha şimdiden bu fedakârlığımızın, ancak öteki sorunların ivedilikle bizden yana çözümleneceği vaatlerine karşılık yapılmış olduğunu da ciddi biçimde gerekenlere anlatınız ve en sonra kesilme yazgı işiyse, onların neden olucu ve saldırgan görünecekleri zemininde olması sağlanmalıdır.»

Bunun üzerine, İsmet Paşa, Başbakan'a şu telgrafı çekti:

«Aslında, yani bir sorunu önce ya da sonra söz konusu etmek gibi temel direktife değil, uygulama biçimine ilişkin aramızda anlaşmazlık olmuştur. Yunan onarımı sorunu henüz kesin onay görmediği gibi, öbür temelli sorunlar da bundan sonra söz konusu olacağından, bir iki güne dek bütün sorunlarda Konferans'ın kesin biçiminin anlaşılacağı sanılmaktadır. Yunan onarımı konusundaki fedakârlığı, bize ilişkin mali ve ekonomik sorunlarda, benzer düşüncelerin göz önüne alınacağı kaydıyla yaptığımızı, söylemiştim. Bu nedenle, öteki sorunlarda anlaşamazsak, Yunan onarımı da alacağımız genel karara uyar.

Temel direktiflere uymaktan başka, sürprizli direktiflere, en sonra türlü sorunların yönetim ve uygulanması biçiminde belirlenecek kesin davranışlara, önemli direktiflere eğer büsbütün ve harfi harfine uyamadığımız kabul buyuruluyorsa, bunu istemediğimizden değil, ancak, gerçekten, maddetten elde olmadığındandır. Acizleri, aramızdaki bu görüş aykırılığını vakti zamanında görmüş ve açıkça anlatılmasını dilemiştim. Henüz hiçbir şey imza edilmemiş, hiçbir taahhüt alınmamıştır. Eğer bu tutumumuz yanlış sayılıyorsa, onun düşünüşe göre düzeltilmesi olanağı vardır. Kısaca, barış sorununun yüzde doksan beşi çözümlenmiştir. Benden sonra işi ele alacak kişi için güçlükler sınırlı ve kolaydır. Öbür yandan, eğer barış olmayacak da kesilme olacaksa, bizim tutumumuz, bu kesilmeyi daha elverişli biçime sokmayacaktır. Herhalde buyruk ve karar, Bakanlar Kurulu'nun ve siz Başbakanımızındır.»

İsmet Paşa, 26 Haziran'da Başbakan'a verdiği şu karşılıkla aradaki uçurumu biraz daha derinleştirdi:

«Kuponlar çözümlenmeden, ayrıcalıklar sorunlarının çözümüne girmeyeceğiz. Zaten sorduğumuz soru, kuponlar çözümlendikten sonra, takınacağımız tutum üstüne direktif almak üzerineydi. Hükümet, bu yönü, sus pus, geçiyor. Konferans görüşmelerinde Delegasyon'un temel direktifler kayıtlarından başka olarak, bütün tutumun bütün ayrıntılarıyla Ankara'dan yöneltilmesi istek ve eğilimi, görüşmelerin ülke için yararlı bir biçimde yönetilmesini ve hayırlı barışa varmak gücünü Delegeler Kurulu'ndan almaktadır. Hükümetçe yeğ görülen bu biçim, 93 Savaşı'nın Saray'dan yönetilmesine benzer. Bize karşı güvensizlik ve yeteneksizliğimiz üstüne durmadan yürütülen kanı sürüp gittikçe, bizim aracılığımızla barış yapmak, olasılık dışındadır. Hükümet'in görüşlerini İtilaf Devletleri'ne olduğu gibi benimsetmek kanısında olan bir kurulun ve elbette Zatı Valâları'yla, ilişkisi dolayısıyla, Maliye Bakanı Hasan Fehmi Beyefendi'nin bizzat sorunu üzerine alarak Konferans'a gelmelerini rica ediyoruz!»

Ancak, Rauf'u son kerte üzen bu saldırgan telgrafa, havayı biraz yumuşatmak üzere, Mustafa Kemal şöyle bir karşılık verdi:

«Telgrafnamenizi okudum. Çok sinirli bir biçimde yazılmıştır. Bunu gerekli görecek hiçbir duygu, düşünce ve işlem yoktur. Sizi haksız buldum!»

Hüseyin Rauf'u hem İsmet Paşa'ya, hem de eski arkadaşı Mustafa Kemal Paşa'ya karşı soğutan bu ve bu gibi kırıcı ilişkiler, Lozan Barışı'nın imzası evresinde büsbütün azıtmıştı. Lozan'da barış yapılmış, imza bekleniyordu. İsmet Paşa da Başbakan'dan imza müsaadesi istedi. Antlaşma metinlerini, kılı kırk yararcasına, inceleyip duran Başbakan, öte yanda sabırsızlıkla bekleyen İsmet Paşa'nın sinirlerini gerdikçe geriyordu. Başbakan, bu antlaşmanın ülke çıkarlarına bütünüyle uyduğu kanısında değildi. Bunun, eninde sonunda, imzalanacağını da bildiğinden, bayağı işkence edercesine incelemeyi geciktirerek İsmet Paşa'dan öç alıyordu. İstenen müsaade böylece üç gün gecikmiş, çok değerli barış günleri geride bırakılmıştı. Karşılık gelmediğini gören İsmet Paşa, en sonra Mustafa Kemal'e başvurmak zorunda kaldı. Hükümet'in ikirciklerini giderecek noktaları sayıp dökerek, onun, olsun, kendisini savunmasını diledi:

«Eğer Hükümet benimsediğimiz şeyin itelenmesinde diretiyorsa, bunu biz yapamayız. Düşüne düşüne, benim bulduğum yol, İstanbul'daki İtilaf Devletleri Komiserlerine bildirge gönderip imza yetkisini bizden kaldırmaktır. Bu durumda gerçi bizim için yeryüzünde görülmemiş bir skandal olur. Ancak yurdun yüksek çıkarları, kişi düşüncelerinin üstünde olduğundan, Ulusal Hükümet kanısını uygular. Hükümet'ten teşekkür beklemiyoruz. İşlerimizin hesaplaşması ulusa ve tarihe bırakılmıştır.»

İsmet Paşa'nın bu telgrafı, Mustafa Kemal'i etkilemişti. Hemen araya girerek Rauf'u o yana yatırdı. Sonra, İsmet Paşa'ya imza yetkisini veren telgrafını çekti. İsmet Paşa, sonsuz sevincini bildiren telgrafında şöyle diyordu:

«Her dar zamanımda hızır gibi yetişirsin. Dört-beş gündür çektiğim üzüntüyü düşünün! Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana bağlılığım bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim! Pek sevgili kardeşim; aziz şefim!»

24 Temmuz 1923 günü Lozan Barış Antlaşması'nı imzalayan barış güvercini, İsmet Paşa'ya Mustafa Kemal şu telgrafı çekti:

«Ulus ve Hükümet'in Zatıalileri'ne vermiş olduğu yeni görevi başarıyla bitirdiniz. Ülkeye ardı ardına yararlı hizmetlerden oluşan yaşamınızı bu kez de tarihi bir başarıyla taçlandırdınız. Uzun savaşlardan sonra yurdumuzun barışa ve bağımsızlığa kavuştuğu bu günde, parlak hizmetiniz dolayısıyla Zatı Âli'nizi, sayın arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan (Saka) Beyleri ve çalışmalarınızda size yardım eden bütün Delegeler Kurulu üyelerini teşekkür ederek, kutlarım!»

AYRILIK GÜNLERİ

«Ancak, Efendiler! Ulus, ulusun sanat ruhu, müziği, edebiyatı, kutsal savaşın Tanrısal türküleri ölümsüz bir yurt aşkının hayranlığıyla her zaman şakımalıdır.»

Mustafa Kemal.

Bakanlar Kurulu Başkanı Hüseyin Rauf, seçim dairesi olan Sivas'ta bir inceleme gezisi bahanesiyle görevinden ayrılıp gitmeyi kararlaştırdığında, bunu Mustafa Kemal'e söylemek üzere Çankaya'ya giderken, yanında Ali Fuat Paşa da vardı. Ali Fuat Paşa da Hüseyin Rauf da Mustafa Kemal'in yepyeni bir şeyler kotarmakta olduğunu biliyorlardı. Onların sezdiklerine göre Mustafa Kemal, tek başına egemen olacağı bir Türkiye'nin temellerini atmaya çalışıyordu. O, güdümlü bir demokrasi deneyi arkasındaydı. Baştan başa kendisine bağlı kız gibi bir Meclis'i elinin altına alıp yeni Türkiye'yi bunun aracılığıyla kurmaya çalışacaktı. İrikıyım savaş arkadaşlarıyla istediği gibi iş göremeyece-

ği kanısına varmıştı. Şundan ki onlar da en aşağı kendisi gibi özel yapıcı düşüncelere, kemikleşmiş dirence sahiptiler. Bu yüzden onlarla bir ekip çalışması yapamayacağı düşüncesine varmıştı. Elinin altında böyle en aşağı kendisine denk görünmek tutkusunda olan kişiler değil de ikinci, üçüncü sınıf yönetici kadrosunun bulunmasını istiyordu. Kendisine düşün veren değil de kendisinden buyruk alan bir yönetici, yapıcı, uysal kadroyu gereksiyordu. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın devleri olan Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet Paşalarla Hüseyin Rauf gibi çok ünlü kişiler, Mustafa Kemal'in bu düşüncesini çok iyi sezmeye başladıklarından çok üzgündüler. Bu yüzden de çoğu zaman gizli ya da açıktan baş başa verip dertleşmeye, hem ülke sorunlarını, hem de kendi durumlarını konuşmaya başlamışlardı. Mustafa Kemal, harıl harıl, kendi iş arkadaşları kadrosunu hazırlamaya çalışırken, onlar da kendi görüşleri çerçevesinde ülke çıkarları uğruna bir birlik kurmanın arkasındaydılar. Şimdi Paşaların küskünler kafilesine Başbakan olduğundan dolayı katılamayan Hüseyin Rauf gibi eski bir dev de katılıyordu. Bundan dolayı hoşnuttular. Mustafa Kemal, baş dev, özgürlük Peygamberi, bu günlerde bütün eski havarilerini bir yana bırakarak, yeni yapay havariler edinmek, Peygamberliğini bunlarla yapmak ister görünüyordu. Kendilerini Mustafa Kemal'in çevresinde gerçek birer havari gibi duymuş olan bu idealist kişiler, özgürlük Peygamberinin böyle birdenbire kendilerini bırakmasını anlayamıyorlardı. Onların yeni inanışlarına göre, özgürlük Peygamberi, Peygamberliği bırakıp kral olmak yolundaydı. Eski iri kıyım savaş arkadaşları ya da havariler, kendisine bu yeni egemenlik süresinde bir zorluk çıkarırlar düşüncesiyle onları siyaset sahnesinden ötelere itmek istiyordu. Onlar, eski Peygamber'in gizli düşüncelerini bildikleri gibi, o da onların türlü kaprislerini, büyüklük hastalıklarını biliyordu. Bu gibi kaprislerin kuruluş sıtmasının ortasında kendisine ne gibi aşılması güç engeller çıkaracağını da yakından biliyordu. İşte, bu yüzdendir ki savaş meydanlarından Türkiye'nin geleceğine doğru havalanan balondan, eski havarilerini ülkenin çıkarları uğruna birer safra gibi atmak hazırlığında bulunuyordu. Bu kerte yüksekten düşen eski

kahramanların, iler tutar yanları da elbette kalmayacaktı. Eski Peygamber. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ününü kendisinde öyle toplamıştı ki ondan kopup uzağa düşen herkes, büyük bir kahraman da olsa gölgede kalmak mutsuzluğuna uğrayacaktı. Eski havariler de bunun acısını çeke çeke toparlanıyor, günün birinde iktidara gelmek tutkusunun ışığı altında Türkiye'ye kendi düşünüşleri açısından bir düzen vermeyi düşünüyorlardı.

Bu günlerde, Lozan'da Türkiye'nin birçok gerçeğini Müttefikler'e bağışlayarak bir kahraman gibi Türkiye'ye dönen İsmet Paşa'nın uzaktan itişiyle Başbakanlık'tan ayrılan Hüseyin Rauf, onların üzgün, küskün dünyasına umutlu bir yıldız gibi düşüvermişti.

Artık, bu eski savaş arkadaşları yeniden toparlanıp Türkiye'nin yazgısında, karınca kararınca, rol almak zorundaydılar. Bu rolün kendilerine verilmeyeceğini bile bile direnmek zorundaydılar. Şundan ki Türkiye'nin yazgısının daha az becerikli ellerde çarçur olmasına katlanmayacaklardı. Peygamberin çevresini daha şimdiden alan dalkavuklar, ona doğru dürüst adım artırmayacaklardı. Bu mini mini adamların, Türkiye'nin yazgısına ayak bağı olmayacağını, hiç kimse söyleyemezdi.

İşte, kafalarında buna benzer düşüncelerle Çankaya'ya giden Ali Fuat Paşa'yla Hüseyin Rauf, Paşa'ca güler yüzle karşılanıp birer koltuğa oturduklarında, kanatları kırık birer iri kuştan ayırtsızdılar. Mustafa Kemal, bu iki eski yakın arkadaşının kafalarında kurşun yüklü karşıt düşüncelerle buraya geldiklerini, biliyordu. Günlük siyasal konuların zararsızlarından konuşulduğu sırada Ali Fuat Paşa, birdenbire Paşa'ya şu soruyu sordu:

— Senin şimdi *Apotres*'ların (havarilerin) kimlerdir, bunu anlayabilir miyiz?

Mustafa Kemal, bunun anlamını cin gibi anlamış olmakla birlikte, yine de bununla ne demek istediğini Ali Fuat Paşa'ya sordu. O da bununla anlatmak istediği şeyleri açıklamak zorunda kaldı. Mustafa Kemal, eski, yakın arkadaşlarından temelli bir ayrılık sahnesi demek olan bu görüşmenin bütün üzgünlüğünü, ağırlığını içinde duyarak çatılmış gür kaşlarının altında parılda-

yan mavi gözlerini eski arkadaşının üzgün, biraz da hesap soran kızgın gözlerine dikerek şöyle karşılık verdi:

— Benim *Apotres*'larım yoktur. Ülkeye, ulusa kimler çalışır, çalışma değerini ve gücünü gösterirse, *Apotres* onlardır.

Hüseyin Rauf'un 4 Ağustos 1923 günü Başbakanlık'tan çekilişi, İkinci Büyük Millet Meclisi'nin toplanma günlerine dek gelmişti. O izin alıp seçim bölgesine, oradan da İstanbul'a gittikten sonra, 11 Ağustos 1923 günü İkinci Meclis toplandı. İçişleri Bakanı bulunan Ali Fethi, Başbakanlığa seçildi.

İkinci Meclis'in başından pek büyük serüvenler geçecekti.

11 Ağustos Cumartesi günü açılan İkinci Büyük Millet Meclisi, en yaşlı üye Abdürrahman Şeref'in Başkanlığı'nda toplandı. Halk Fırkası'nın kontrolü altında seçilen bu Meclis, İkinci Grup denen Birinci Meclis'te baş vermiş bütün muhaliflerinden ayıklanmış olarak gün ışığına çıkmıştı. Mustafa Kemal, kendisine kafa tutup duran bütün mebusları silkeleyip atmıştı.

Baştan başa Mustafa Kemal'ci görünen 197 kişilik yeni Meclis, 13 Ağustos günü yapılan ikinci birleşimde, Mustafa Kemal'i 196 kişinin oyuyla Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na seçti. Sırtında ceketatay, başında kara Buhara astraganından bir kalpak bulunan Mustafa Kemal, coşkun ve sürekli alkışlar arasında kürsüye çıktı. Bütünüyle kendisini destekler gibi görünen bu «kız» gibi Meclis'e uzun uzun baktıktan sonra açış nutkuna başladı:

— Efendiler! Türkiye Büyük Millet Meclisi ikinci seçim dönemine girmiş bulunuyoruz. Yeni Meclisimizi kuran Yüksek Kurulunuzu saygı ile selamlarım. (Teşekkür ederiz! sesleri...) Bu seçim dönemi, aynı zamanda Yeni Türkiye Devleti'nin yeni tarihinde mutlu bir geçiş zamanına rastlıyor. Bunu ülkemizin, ulusumuzun mutluluk ve güvenliği için,yüksek kurulunuzun başarıları için hayırlı bir rastlayış sayıyorum.

Gerçekten dört yıllık bağımsızlık savaşımız, ulusumuzun şanına uygun bir barışla sonuçlanmıştır. Lozan'da imzalanmış olan antlaşma, Yüksek Kurulunuzun onayına sunulduğunda bütün anlamı ile özgür ve bağımsız olarak mutlu bir çalışma alanına girmiş bulunacağız. Elde edilen mutlu sonuçların korunmasında, Lozan Antlaşması'ndan ayrılan sorunların kesin olarak çözüm-

lenmesinde ve ulusumuzu huzur ve rahatlığa ulaştıracak verimli çalışmalarda eksiksiz başarılara erişmenizi bütün yüreğimle dilerim.

Efendiler! Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşundan önceki ulusal çalışmalar döneminde ulusumuzun sevgilerine ve güvenlerine ulaşmıştım. İlk Meclis'in Başkanlığı'nı ve kahraman Ordularımızın Başkomutanlığı'nı yapmıştım. Bu suret ve sıfatla büyük ulusal onurlara ulaştım. (Hakkınız! sesleri...) Yüksek topluluğumuzca da Başkanlık makamına seçilmekliğim, yüreğimdeki minnet ve şükran duygularını uyandırmıştır. Bu soylu, ulusal sevginin yüksek değeriyle uygun bir biçimde çalışmamı sürdüreceğimi ve barışın önümüzde açacağı çalışma alanında da desteklerinize ve bütün ulusun güvenine dayanarak başarı elde edebilmek için bütün fizyoloji ve direnç gücümü harcayacağıma, karşınızda ve ulusun karşısında söz veririm.

Efendiler! Seçilmiş ve güven almış Başkanınız olmak onuru, bugün bana birtakım sorunları ortaya koymak görevini yüklemektedir. Bugüne dek ki görevlerim ve durumum dolayısıyla da bu konuşmalarımın iyiniyetle karşılanacağını umarım.

Bütün acılarını, üzüntülerini ve bütün başarılı zevklerini ulusla birlikte yaşadığımız savaş aşamalarının ayrıntılarını biliyorsunuz. Ben bu ayrıntıları başlıca üç evre üzerinde özetleyip gözden geçireceğim:

Mondros Bırakışması'ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin kuruluşuna dek ve ilk Meclisimizin geçirdiği yıllar ve sonunda yeni Meclisimizin içine girdiği evre.

Öyle sanıyorum ki bizi bugüne dek getiren ve bugünkü durumu doğuran ulusal olayların önemli noktalarını ve yeni ödevlerimizin büyüklük ve genişliğini, bu üç bölüm içine almaktadır. Yeni Türkiye Devleti'nin açtığı barış döneminin ilk Meclisi olan Yüksek Kurulunuzun karşısında tembel ve çökmüş Osmanlı İmparatorluğu'nun ve onun büyük olayı olan büyük savaştan söz etmeyi gereksiz sayıyorum.

Bundan dolayı sözlerime Mondros Bırakışması'ndan başlayacağım.

Efendiler! Mondros Bırakışması'nın yapılmasından ilk Ulusal Meclisimizin açılışına dek geçen evre, bir ulusun, acıklı serüvenleriyle onur ve haysiyetine karşı işlenmiş en ağır saldırışların korkunç serüvenleriyle doludur.

Bilindiği üzere, Osmanlı Hükümeti, Müttefikler'le yapılmış olan bırakışmanın imzalanmasından sonra, yenmiş devletlerce eylemce ve hükmen parçalandı. İngiliz, Fransız ve İtalyan emperyalist orduları, yurdumuzun sevgili parçalarına çöktüler. İstanbul ve boğazlar, düşman kara güçleri ve deniz güçlerine gezinti alanı oldu. Yunan Orduları İzmir rıhtımlarını kana boyadılar. En güzel kentlerimizi yakıp yıkmaya başladılar. Kadınlarımız ve çocuklarımız, namus ve ırzımız ve pek çok tapınak, yapıtlar ve anıtlarımız içinde olarak Türk adı altındaki her şeye saldırıldı. Her gün Ayasofya'ya haç asmak tehdidiyle en ince duygularımız incitildi. Tutsaklar için bile uygun görülmeyen zorla yüzyılların onurlarını omuzlarında taşıyan subaylarımız, düşman subaylarına saygı töreni yapmaya zorlandı. Namusumuzun örneği olan sancağımız, aşağılama gördü.

Bu uğursuz bırakışmanın uygulanmasına gözcülük etmek üzere Anadolu'nun en ıssız yerlerine dek nüfuzlarını kuran yabancı subayları, haber alma örgütleri altındaki bozgunculuk ocakları, iç düşmanlarımızın kışkırtmasıyla halkımıza usa gelmeyen zulüm ve aşağılamaları yakıştırdılar. Hükümetin gücü, ulusun onuru, bu saldırgan subayların elinde oyuncak oldu.

Kısaca, Türklüğün vicdanı korkunç bir sınav karşısında kaldı. Bu sonu gelmeyen saldırışların ulaşacağı sonucu, bu sonucun kötülüğünü anlamamak, olur şey değildi. Tarihin ve geleneklerin güdümüyle yurdun kahramanlık tahtına oturan Osmanlı Padişahı ve Halife, onun Hükümeti'yse, yalnız kişisel ve hasis çıkarlarını sağlamak uğruna kendisini büsbütün düşmanlara vermişti. Yurda ihanet yolunda, onlara öncü olmuştu.

Durum büsbütün umutsuz görünüyordu. Düşmanın gücü ve erki ezici, felaketlerse büyük, dayanılmazdı. Herhalde ya tutsaklığı ya da ölümü seçmek zorunluluğu karşısında bulunuyorduk. Özgürlük ve bağımsızlık uğruna dünyada hiçbir ulusun karşı karşıya bulunmadığı güçlüklerle savaşmak gerekiyordu. Anlayış sa-

hipleri, görünüşün yenilmiş bir ulusun yazgısını belirlemek sınırından çıktığını gördü. Yenmiş devletlerce, Osmanlı Devleti'nin onuruna saygı göstermeye hiç gerek görülmüyor, onu tutsaklık altına almak, Türkiye'yi parçalamak işlemine engel düşünülmüyordu.

Halkta bir uyanıklık başlamıştı. Ülkenin kimi yanlarında çeşitli adlar altında dernekler kuruluyor, düşmanlara karşı ulusça silahlı savunmanın temelleri atılıyordu. Batıda ve doğuda yapılan kongreler genel uyanışı ateşledi. En sonra Sivas Genel Kongresi belli noktalar üzerinde açık ilkeler çerçevesinde çeşitli ulusal örgütleri, «Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Derneği», adı altında düzenledi ve ulusun bütün güçlerini birleştirdi.

Efendiler! Dikkate değer bir ağırlık ve yaygınlık halini alan bu çalışmalar, düşmanların, özellikle Padişah ve Halife olan kişinin karşı tedbirler almasıyla sonuçlandı. Ulusal Devrim'in öncüleri üstüne kovuşturma buyrukları verildi. Astırma tedbirlerinin eylemce uygulanmasına geçildi. Düşmanlar karşısında âciz ve alçalmayı benimseyen Saray ile Hükümeti, bütün otorite kalıntılarıyla, bütün aşağılık araçlarıyla, ulusal seçimi öldürmek hakkına, namusuna saldıranlara karşı ulusu savaşmaktan alıkoymak istiyor, ülkeyi parçalamak uğruna düşmana öncülük ediyordu.

Ancak, Efendiler! Sivas Kongresi'ni yapanların direnişi, ulusal dayanışı güçlüydü. Aldırış etmeksizin çalışmalar sürdürüldü.

Önce mebus seçimi, Meclis'in kuruluşu sağlandı. Böylece, ulus, varlığını kanıtlamak uğruna, zulme karşı ilk başarısını elde etmiş oldu.

Efendiler! Saray'ın ve Hükümeti'nin yurda ve ulusa karşı yöneltmiş olduğu bütün bu cinayetlerine aldırış etmeden, ulus yine Padişah ve Halife'yi kurtarmak ve Osmanlı Devleti'ni diriltmek uğruna bütün bir iyiniyetle çalıştı. Seçilen mebusların Osmanlı Hükümeti'nin kanunları çerçevesinde toplanmasını sağlamakla yetindi. Mebusların, yabancı süngüsü altında bütün bir düşünce bağımsızlığı ile görev göremeyeceği açık iken, Efendiler, henüz çoğunluğu kaplayan ikircik ve yufka görüşler yüzünden Meclis'in İstanbul'da toplanmasıyla sonuçlandı!

Efendiler! Düşmanlarca ve Babı Âli'ce İstanbul'da bulunacak bir Meclis'in yürekli davranışı olası görülmüyordu. Onlara göre bu Meclis'in toplanmasıyla artık Anadolu'da bir ulusal kuruluşa meydan bırakılmayacak ve ulusal coşkunluk böylece yatıştırıldıktan sonra dram yine sürüp gidecekti. Bu gerçeği görenler, Anadolu'daki savaş çalışmalarını sürdürdüler. Bu sayede Anadolu örgütlenmeleri gittikçe genişliyor, güçleniyordu. Anadolu'ya dayanan Meclis de elverişsiz duruma aldırış etmeden görevini sürdürüyordu.

Bu durum, düşmanlar için elverişli bir görünüş göstermiyordu. Aldatıcı tedbirlerle amaçlarına ulaşamayan düşmanlar, kararlarını açığa vurdular. 16 Mart 1920'de, İstanbul'un işgali, dramı oluştu. Osmanlı Devleti'nin yaşamına eylemce son verildi. Bu olay, Anadolu'da çalışanlar için beklenilmeyen bir şey değildi. Artık, Osmanlı Devleti'ni kurtarmak ve onun gölgesinde yurdun kurtuluşunu, ulusun bağımsızlığını sağlamak olanağı büsbütün ortadan kalkmış bulunuyordu.

Ulusal bir Meclis'in toplantıya çağrılması zorunlu duruma gelmişti. En sonra 23 Nisan 1923 tarihinde bugün toplandığımız bu salonda, Yüksek Kurulunuz'dan önce gelen Türkiye Büyük Millet Meclisi toplandı.

Türkiye tarihinde her zaman yüksek bir yer tutacak ve torunlarımızın övgülerini kazanacak olan ilk Meclisimiz, ulusun kendi yazgısına el koyduğunu ilan etti. Ulusal egemenlik ilkelerini devinim ilkesi olarak aldı ve güçlü bir Halk Hükümeti'nin temellerini attı. (Şiddetli alkışlar...)

Efendiler! Anadolu'da yeniden ulusal bir Devlet'in kurulması, ulusumuzun olgunluk derecesini gösteren övgülere değer bir uyanış yapıtıydı. Ancak, düşmanlarla birlikte Padişah ve Halife olan kişi, buna sevinmedi. Paris'te imza ettikleri Sévres Antlaşması'nı zorla ulusa benimsetmek uğruna ortak tedbirler aldılar. Anadolu'nun ulusal coşkunluğunu bastırmak uğruna başvurmadık şeytanlık bırakmadılar. Bir yandan dini siyasete aygıt ederek, Anadolu savaşçılarını ölüme mahkûm ettiler. Halkı, bilinen fetvalarla çarpışmaya kışkırttılar. Bir yandan da kimi aşağılıkların

ceplerini doldurarak «Kuvayı İnzibatiye» ya da «Hilafet Ordusu», adıyla üzerimize saldırttılar. Saf ve suçsuz halkı, çok oyunlarla aldatarak içeride yer yer ayaklanış ateşleri yaktırdılar.

Efendiler! İlk Meclisimizin açılış günü, İstanbul'dan yönetilen ayaklanış, Ankara'nın sekiz saatlik yöresine dek gelmiş bulunuyordu. Samsun ve yöresinde siyasal ve zalim bir ayaklanış, bütün çevreye egemen olmak eğilimi gösteriyordu. Yurdun doğusu, batısı ve güneyi, düşman ateşleri içinde yanıyordu. İşte, kımıldanışımızın başlangıcındaki görünüş!

Bu konudaki anılarımızı her zaman güçlüce koruyalım. Şundan ki bu bizim için gelecek çalışmalarımızda büyük direniş ve dayanış kaynağı olacaktır.

Efendiler! Konuşmanın ikinci bölümüne geçerken bildireyim ki size, önceki yüksek Meclis, ilk günlerin korkunçluğu karşısında yılgınlığa uğramadı. Ulustan aldığı büyük yetki ve güçle görevini sürdürdü. Yeni Devlet'in Hükümeti yüreklice savaşa atıldı. Kışkırtmalara kurban halk, suskunluğa ulaştırıldı. Topsuz, tüfeksiz, cephanesiz, araçsız yıkıntı haline getirilmiş olan Ordu, yeniden yaratıldı.

İlk didişme günlerinde çaresizlikle oluşturulan düzensiz güçler, hemen düzenli güçler durumuna getirildi. Bu geçiş dönemi sırasında çıkar düşüncelerine kapılan kimi birliklerin, haince direnişleri kırıldı. Ülkenin talihi ve huzuru, düzenli bir Ordu'nun eline emanet edildi.

Efendiler! Ulusal Ordu'nun daha ilk kuruluş günlerinde yaptığı büyük değerli hizmetler, ulusun her zaman minnet ve şükranla anacağı anılar olacaktır. (Şiddetli alkışlar...)

Birbiri ardınca gelen bütün düşman güçlerine karşı elde edilen Ermenistan yengisi, Birinci İnönü yengisi, İkinci İnönü yengisi ve Güney Cephesi Savaşlarında gösterilen fedakârca direniş davranışları, Ulusal Ordu'nun onurlu tarihinde ilk değerli olaylar olarak her zaman parlaklığını koruyacaktır. (Aklışlar...)

Efendiler! Savaş yılları birbiri arkasından geçtikçe, genç Ordumuz, kahramanlık temelleri üzerinde durmadan yükseldi. Ulusal direncin gösterdiği en önemli görevler kahramanca yerine ge-

tirmek gücünü gösterdi. Ankara'ya yürüyen çalımlı Yunan Ordusu'nu, Sakarya Meydan Savaşı'nda yenerek çekilmeye zorladı. Sonunda bütün Yunan Küçük Asya Ordusu'nu, Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Savaşı'nda bütünüyle boğdu ve bütün birlikleriyle Anadolu topraklarına serdi, yok etti. (Şiddetli alkışlar...) Her bölümü yurt için, torunlarımız ve kuşaklarımız için onurlu olaylarla dolu büyük bir kahramanlık destanı olan Anadolu savaşlarının coşkunluk verici ayrıntılarını, tarihin kalemine bırakıyorum.

Ancak, Efendiler! Ulus, ulusun sanat ruhu, müziği, edebiyatı, kutsal savaşın Tanrısal türküleri, ölümsüz bir yurt aşkının hayranlığı ile her zaman şakımalıdır. (Alkışlar...)

Efendiler! Anlattığım savaş olayları, pek önemli siyasal çalışmalarımızla birlikte yürütülmüştür. Bu arada Ruslarla, şimdi de yürürlükte olan bir dostluk antlaşması yaptık. Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan ve Afganistan ile de benzer nitelikte antlaşmalar yaptık. Doğu Cephesinde kazandığımız bu yengi sonucunda, Ermenilerle barış yaptık.

O zaman, Batı devletleriyle ilişkilerimize gelince; salt Fransızlarla sınırlı koşulları içeren Ankara Antlaşması'nı yapabildik. Oysa, her büyük savaştan önce ya da sonra barış elde etmek uğruna içtenlikle çalıştıksa da bütün başvurmalarımız ya itelenmeyle ya da küçümseyişle karşılandı.

Efendiler! Ne yapalım ki maddi güçlerle desteklenmeyen hakların elde edilemiyeceğini gösteren ezeli büyük kural, bizim için de hoşgörü göstermedi. Ulusun direnci, eylemli ve kesin bir yengi örneğiyle ortaya çıkmadıkça, barış perisi huzur kucağını bize açmadı.

Efendiler! İlk Meclisimiz, ülkeyi düşman ayaklarından kurtarmak, ulusu dirim verici bir barışa götürmek amacına yürürken, aynı zamanda yeni Türkiye Devleti'nin yapısını koruyor ve sağlamlaştırıyordu. Bu amaçla kanunlar yaptı, kararlar aldı; Devlet'in çeşitli kollarında gereksenen birçok sorunu çözümledi.

Efendiler, giden Meclis, iç işlerimizi ve askerce davranışlarımızı karıştırma, barışı zorlaştırmadan geri durmamış olan kişile-

rin varlığına aldırış etmeden görevini iyi biçimde yapmış ve genel olarak yurt ve ulus uğruna kurtuluş kaynağı ve nedeni olmuştur.

Sayın Efendiler! Dört yıllık çalışmalardan sonra son ve kesin yengimiz üzerine Mudanya Asker Anlaşması yapıldı. Barış konuşmaları dönemine geçildi. Bu konuşmaların yapılmasında karşılaştığımız güçlükler pek çoktur. Ancak, ben bunu pek doğal buluyorum. Şundan ki bu barış konuşmalarında temizlenen hesaplar yıllık değil, dört yüz yıllık bir dönemin kötülüklerinin mirasıydı.

Gerçekten Osmanlı İmparatorluğu en görkemli ve güçlü evrelerinden bu yana ulusun bağımsızlığı zararına, dirimsel çıkarları zararına, öyle çok şey elden çıkarmıştı ki sonunda salt kendisini yıkmasıyla kalmadı; belki, kendinden sonra da ülkenin gerçek sahibi olan ulusu, hak ve varlığını kanıtlamak uğruna büyük güçlüklerle karşı karşıya bıraktı.

Güçlükler başarıyla atlatıldı. Sonunda imza edilen antlaşma, Yüksek Kurulunuzun önüne getirilecektir. Ben, burada, salt bugüne dek yapılan çalışmalarla onun sonuçlarını özetlemek istiyorum.

Efendiler! Doğuda Trabzon'u, güneyde Adana'yı içerecek Büyük Ermenistan'ın artık izi kalmamıştır. Ermeniler, doğal sınırları içinde bırakılmıştır. 93 Savaşı'nda Türk yurdundan zorla ayrılan üç vilayet, yeniden sancağımız altına alınmıştır. Kuzeyde Karadeniz'in en güzel ve en zengin kıyıları üzerinde kurulmak istenen Pontus Hükümeti, partizanlarıyla birlikte bütünüyle ortadan kaldırılmıştır. Güneyde nüfuz bölgeleri adı altında ülkemizi parçalamak umutları büsbütün kırılmış ve ulusun direniş ve kahramanlığı yarışında Türkiye'yi parçalamanın ham bir hayal olduğu benimsetilmiştir. Türkiye'ye her uygar ülkenin yararlandığı haklar tanıttırılmıştır. Yine, güneyde zenginlik ve verimliliğiyle yurdumuzun en parlak bir umudu olan Adana ve onun gibi birçok güzel kentlerimiz, çekmekte olduğu işgal acılarından kurtarılmıştır. Batıda en bayındır yerlerimiz, İzmir ve Bursa gibi kentlerimiz, Paşaeli ve tarihsel Edirnemiz ve dünyanın tutkularını çe-

ken güzel İstanbulumuz, tutsaklık ve işgal boyunduruğundan kurtarılmıştır. Bundan başka, bizi öbür uygar uluslar sırasında geri bıraktıran, adli, siyasal, ekonomik ve mali zincirler kırılmıştır, parçalanmıştır.

Efendiler! Bugüne dek elde ettiğimiz başarılar, bize ancak gelişme ve uygarlığa doğru bir yol açmıştır. Yoksa, gelişmeye ve uygarlığa ulaştırmış değildir. Bize ve torunlarımıza düşen, bu yol üzerinde ikirciksiz yürümektir.

Şurasını bellekten çıkarmamalıdır ki bunca fedakârlıkların yemişini elimizden kaçırmamak ve geçen felaketlerin bir daha geri dönmesini olanaksız kılacak tedbirler almak, bizim için her günün düşüncesi olmalıdır. Ancak, bilelim ki bu uğurda kuru bir dikkat ve uyanıklık, safçasına bir kıskançlık yetmez.

Efendiler! Yüzyıllardır sürüp gelen bir kötü yönetimin bu kuşağa yüklediği görevler, sayılmayacak kerte çeşitlilik ve güçlükler göstermektedir. Bu nedenle yapmak zorunda olduğumuz çok ve önemli işleri düzgün ve sonuç verici bir sisteme bağlamak zorundayız. Sınırlı araçlarla büyük işler görmenin denenmiş biricik yöntemi, güçlerimizi dağıtmamak, eldeki araçların hepsini amaçlarımızın en önemlileri üzerinde toplamaktır. Kuşkusuz, içine gireceğimiz barış döneminde bütçemizin verebileceği mücadeleyi her şeyden önce yeni devletimizin yaşamasını sağlamaya, güçlüce ayakta durmasına ayıracağız. Ancak, bunun için temel olan birtakım noktalar vardır ki onları her zaman göz önünde tutmalıyız. Benim ilk usuma gelen nokta, iç güvenlik ve asayiştir.

Efendiler! Hükümet'in varlığının anlamı, ülkenin iç güvenliğini, ulusun huzur ve rahatını sağlamaktır. Bütün ülkede düzenli bir güvenin verimleri görülmelidir.

Ulus, geniş bir huzur ve güvenlik içinde bulunmalıdır. Ülkemizin herhangi bir köşesinde halkın güvenliğini, Devlet'in birlik ve asayişini bozmaya niyetlenenler, Devlet'in bütün güçlerini karşılarında bulmalıdırlar.

Sonra, Efendiler! Türkiye Devleti'nin bağımsızlığı kutsaldır. O, sonsuzluğa dek güven altında olmalı, korunmalıdır.

Devlet bağımsızlığının, ulus ve ülke diriminin biricik desteği

de kahraman ordumuzdur. Bundan dolayı asker örgütlerimizin özel bir özenişle düzenlenmesi en önemli temellerdendir.

Efendiler! Bugün ulaştığımız barışın sonsuz bir barış olacağına inanmak, elbette saflık olur. Bu, o kerte önemli bir gerçektir ki ondan bir an bile gaflet, ulusun bütün dirimini tehlikeye sokar.

Kuşkusuz, haklarımıza, onurumuza; saygı gösterildikçe karşılıklı saygıda kesinlikle kusur etmeyeceğiz. Ancak, ne var ki zayıf olanların haklarına saygının eksik olduğunu ya da hiç saygı beslenmediğini çok acı deneylerle öğrendik. Bundan dolayı, Efendiler, bütün olasılıkların gerektireceği hazırlıkları yapmakta asla gecikemeyiz!

Efendiler! Ülkenin iç ve dış güvenliği çözümlerine başvurulurken, Adliye yöntemlerimizin elden gelen çabuklukla düzeltilmesine önem verilmelidir. Bayındırlık, ekonomi, ulusal eğitim işlerinin ne kerte dirimsel olduğunu, ulusun başarısını, rahatlık ve mutluluğunu sağlamak uğruna ne kerte ivedi ve gerekli bulunduğunu değerlendirebilirsiniz.

Efendiler! Ulusa karşı yapmaya söz verdiğiniz, her biri, başlı başına önem taşıyan başka sorunları pratik ve bilimsel yöntemler çerçevesinde çözümlemeye girişmek, görevlerimiz arasındadır.

Dış ilişkilerimiz üstüne çok bir şey söylemeyi gerekli görmüyorum. Bu konudaki kesin ilkemiz dünyaca bilinmektedir... Bütün komşularımızla ve öbür devletlerle dostça geçinmeye ve karşılıklı saygı ve vefakârlığa dayanan politikamızın süreceğine kuşku yoktur. Şurasını belirtmek isterim ki barış dönemine gerçek bir içtenlikle ve ağırbaşlı bir suskunluk isteğiyle giriyoruz.

Yüksek kurulunuzun dinlemek lütfunda bulunduğunuz bütün bu sözlerime, müsaade ederseniz, birkaç söz daha ekleyeyim!

Efendiler! Bir an için ayrıntılardan ayrılarak yurt dediğimiz kutsal varlığa genel bir bakışla bakalım. Onun dirim adına, bayındırlık adına, yoksun bir kara toprak olarak bırakılmış olduğunu görürüz. O kara toprak alanının altında defineler ve üstünde kahraman bir ulus yaşıyor. İşte, biz, bütün bu uzun katlanılması güç savaşları, bu aziz atalar mirasının özgür ve bağımsız sahibi olduğumuzu ve sonsuzluğa dek sahibi olacağımızı kanıtlamak

uğruna yapmış bulunuyoruz. Yurdun ve ulus bağımsızlığının sorumu adına yapmış bulunuyoruz. Bundan sonraki çalışmalarımın da ereği, aynı sorumun, huzur ve güvenliğin korunması uğruna olacaktır.

Böylece, ülkemizi bayındır, halkımızı mutlu ve zengin edeceğiz. Umudumuz, direnişimiz ve özellikle ulusumuzun ve yüksek Meclisimizin göstereceği, birlik, gelişme ve uygarlık yolundaki çalışmalarımızda elbette başarıya ulaşacaktır.

Sayın arkadaşlar! Sözlerime son vermeden önce hepinizi büyük bir görevin yapılmasına çağırmak istiyorum. Geçirdiğimiz bunalımlı günlerin onurlu kahramanlarını hep birlikte kutlayalım. Onlar arasında savaş alanlarında düşman silahlarıyla göğüsleri delinmiş mutlular olduğu gibi, yangınlarda, ateşlerde yakılmış mutsuz çocuklar, kadınlar, yaşlılar da vardır.

Onlar arasında, namuslarına saldırılmış, sonsuzluğa dek ağlamaya mahkûm genç kızlar da vardır. Onlar arasında, yurtlarını yitirmiş aileler, çocuklarını gömmüş analar vardır ve yine onlar arasında, savaştaki namus borcunu onurla yerine getirerek bugün evlerine dönmüş gaziler de vardır.

Onlardan şehitlik kertesine ulaşmış olanların ruhlarına Fatihalar armağan edelim.

Efendiler! Bugün hakkıyla övünebileceğimiz bütün başarıların gizi, yeni Türkiye Devleti'nin kuruluşunda, yapısındadır.

Gerçekten, Türkiye Devleti'nin, bu yeni yapının dayandığı temeller, nitelik bakımından kendinden önceki tarih yapılarının temellerinden başkadır.

Bunu bir sözcükle anlatmak gerekirse, diyebiliriz ki yeni Türkiye Devleti, bir halk devletidir; halkın devletidir. Geçmişin yapısı ise, bir kişi devletiydi; kişilerin devletiydi.

Bir ulusun, dünya yüzünden bütün bütün silinmesi için, bir ulusun insanlık birliğinden büsbütün atılması için, Nuh Tufanı kertesinde doğaüstü felaketler ve olaylar gerektir. Ne var ki kişiler, kendiliğinden ölüme mahkûmdur. Bundan dolayı, halk yapısı ile kişi yapısı arasında dirim ve ölüm orantıları da bunun benzeridir.

Efendiler! Dünyanın belli başlı uluslarını tutsaklıktan kurtararak egemenliklerine kavuşturan büyük düşün akımları, köhne yapılara umut bağlayanların çürümüş yönetim yöntemlerinde dirim gücü arayanların amansız düşmanıdır.

Avusturya, Almanya, Rusya ve hatta yeryüzünün en tutucu bir uygarlığına bağlı olan Çin İmparatorlukları, o büyük düşün akımlarının kahredici vuruşlarıyla gözlerimizin önünde devrilmiştir.

İşte, Efendiler! Yeni Türkiye Devleti, dünyaya egemen olan o büyük ve güçlü düşünün Türkiye'de görülmesidir; gerçekleşmesidir. Dünyanın toplum ve politika gereklerinden doğan ve binlerce yıllık Türk tarihinin gelişmeleri sonucu olan devletimiz, sürmenin ve kararlılığın bütün nitelikleriyle koşullarını taşımaktadır.

Efendiler! Bu koşulların mutlu gelişmelerini sağlamakta, Yüksek Kurulunuzun başarılara ulaşmasını Tanrı'dan dilerim! (Sürekli, şiddetli alkışlar...)

14 Ağustos 1923 günü yapılan Meclis toplantısında daha önce Mustafa Kemal'e düşüncesini açmış olan Bakanlar Kurulu Başkanı Hüseyin Rauf, görevinden törensel olarak ayrıldı. Tek başına değil, bütün kabinesiyle çekildi. Onun kabinesinde İçişleri Bakanı olan Ali Fethi (Okyar). Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na getirildi. Yeni Başbakan, özetle şöyle konuştu:

— Kazandığımız özgürlük ve bağımsızlık sayesinde ilerlemek için, ileri gitmek için, önümüzde hiçbir engel kalmamıştır. Yeter ki düşünerek, bilerek, engeller karşısında yılmayarak, direnişle ereklerimize gidebilme isteğini koruyalım.

21 Ağustos 1923 günü, Lozan Barış Antlaşması'nın Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmesine başlandı. Meclis İkinci Başkanı, yine Ali Fuat Paşa'ydı. Eski Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşek) kürsüde Lozan Antlaşması'nın savunmasını yaptı. Özetle şöyle dedi:

— Barış Antlaşması'nın genel görünüşü, Dışişleri Encümenimizce ulusal istekleri doyurur biçimde görünmektedir. Bu nedenle Yüksek Kurulunuzdan buna ilişkin dört kanun önergesinin benimsenmesiyle onaylanmasını diliyoruz.

Hüseyin Rauf'un çekilmesi, siyasal çevrelerdeki düşünüşlere göre, İsmet Paşa'yla birlikte, iler tutar yanı, bulunmayan(!) Lozan Antlaşması'nı da vurmak içindi. Lozan Antlaşması, bu düşünüşlere göre, gerek Başbakan Rauf'un, gerekse Bakanlar Kurulu'nun aldığı kararlara aykırı olarak yapılmıştı. Buna salt İsmet Paşa kendi damgasını basmıştır. Bundan dolayı bunu itelemek, benimsememek gerekmekteydi.

Gerek kendisinin, gerekse Lozan Antlaşması'nın karşısına dikilmesin diye eski ayaklanmış Meclis'i yenileyen, «kız gibi», bir yeni Meclis kurmak isteyen Mustafa Kemal, yeni muhaliflerin kendi kurduğu yeni Meclis içinden mantar gibi bittiğini, Lozan Antlaşması'nı paçavraya çevirdiğini görmek talihsizliğine uğrayacaktı. Bunu önlemek uğruna, eleştiri gününden önce eleştiriye katılacak mebusların adları öğrenilmiş, Mustafa Kemal, bunları ayrı ayrı görerek, yıkıcı eleştirileri önlemeye çalışmıştı. Bu yüzden Lozan Barışı'nı eleştirecek olanların sayısı elden geldiğince azaltılmış, oturuma böylece girilmişti.

İlk eleştirici olarak kürsüye Mersin Mebusu Niyazi çıktı:

— Efendiler! Tarihten bir gün yaşıyoruz. Ben isterdim ki tarihimizin bir dönüm yerinde olduğumuzu daha güçlüce duyalım. Önümüzde bir Antlaşma var. Sanılıyor mu ki bu Antlaşma, ulusal isteklerimizi büsbütün doyuruyor? Sanılıyor mu ki bu Antlaşma, ulusal sınırlarımız içinde bu devlete eksiksiz bir bağımsızlık veriyor?

Necip (Mardin):

— Hayır, vermemiştir!

Niyazi:

— Kimi arkadaşlar bu antlaşmayı Sévres ile ölçüştürerek çokça alkışlıyorlar. İlke olarak benimsediğimiz iktisat egemenliğinin ve bağımsızlığın ulusal sınırları içermesi gerekeceğini unutmuşa benziyoruz. Bir antlaşma düşünülsün ki mülkün bir bölümündeki bireyleri güldürüyor, öbür bölümündekileri de ağlatıyor. Böyle bir antlaşma bütün sayılır mı?

Esat Efendi (Aydın):

— Antakya, Trakya, kan ağlıyor!

Niyazi:

— Efendiler! Lozan Antlaşması, büyük ve şanlı bir İmparatorluğun tasfiye belgesidir. Siz ki Kıbrıs diye, Mısır diye, çok kez çırpındınız. Bu antlaşma, Filistin'den, Irak'tan, Suriye'den, bütün Arabistan'dan el çekmemizi kapsıyor. Nedenleri ne olursa olsun, girdiğimiz büyük savaşın bütün yükümlerini salt bizim omuzlarımıza yüklüyor. Başta Amerika olarak, ulusların kendi yazgılarını, kendilerinin belirlemesi ilkesini ilan ve bizim günde yirmi kez yinelediğimiz, bir ilke olarak benimsediğimiz bu ana garanti ne oldu? Ben, onu bu antlaşmada göremiyorum, arkadaşlar.

Birinci Lozan Konferansı'nda İsmet Paşa Hazretleri, «Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir bölümü üzerinde yabancı mandası tanımıyoruz!» demişti. Önümüzdeki antlaşmanın 16. Maddesi ise bu söyleneni yalanlıyor. Ben, maddeyi itelerim, asla benimseyemem. Bizden ayrılan ülkeler, kendi yazgılarını kendileri belirlemelidirler. Bu antlaşma, çok üzülerek söylüyorum ki birçok Türk ülkesinin, öz Türk ülkesinin yazgısını da tehlikeye koyuyor.

Necip (Mardin):

— Beş yüz bin Türk nüfusudur!

Niyazi, uzun uzun konuştuktan sonra şöyle dedi:

— (...) Bu sınır bizim Türk köylerini elimizden almış, koca Hassa Kazası'ndan ancak iki köy bırakmıştır. Otlaklar, bereketli topraklar elden çıkarılmıştır.

İhsan (Cebelibereket):

— Hassa'dan ancak iki köy kaldı!

Niyazi:

— Demiryolunun güneyinde kalan bölge elden gitmiştir. Neden? Açıklaması yoktur. İlbeyli ve Türkmen bucakları elimizden alınmıştır. Buradaki Türk nüfusu ana yurttan dışta sayılmıştır.

Necip (Mardin):

— Üç yüz köydür!

Niyazi:

— Efendiler! Irk sınırının Halep'in en sonra kırk kilometre İlbeyi-Türkmen-Avşar bucaklarından geçmesi gerekirdi. Lütfen,

adlara dikkat ediniz! Bu bıraktığımız koca toprakta yaşayanlar bizim din kardeşlerimizdir; gelenek kardeşlerimizdir; kan ve dil kardeşlerimizdir. (Doğru! sesleri, alkışlar...) Efendiler! Ellerinizi kalplerinizin üzerine koyunuz ve iyi düşününüz.

Ali Fuat Paşa'ya ünleyerek sözünü şöyle sürdürdü:

— Söyleyiniz, Paşa Hazretleri! Bırakışma olduğunda ordumuz Halep'in az kuzeyinde, Mûslimiye'de değil miydi? Musul, bırakışmadan sonra, Kasım'ın ortasında işgal edilmiştir. Efendiler! Biz, kimsenin toprağına saldırmadık, salt kendimizi savunduk. Kimsenin ocağında, toprağında gözümüz yoktur! Salt bize verilmeyen, zorla elimizden alınan yurt bölümlerini istiyoruz. Bunları bir gün alacağız! (Şiddetli alkışlar...) Arkadaşlar! Tarih önünüzde, Mardin'de Artukoğulları, Musul'da Atabeyler, Oğuz Türklerinin en soylu boyları yüzyıllarca egemen olmuşlardır. Galiçya'da düşmanların hayranlığını kazanan ünlü 79. Çelik Alay, bu çevrenin Türk yiğitleridir. (Bravo! sesleri...) İşte, arkadaşlar, sizlerin bu antlaşmayı onaylamanız halinde, bu öz kardeşlerimizin yıllardır dökmekte oldukları kanlı gözyaşları dinmeyecektir! Sizler, dağları, taşları, dereleri, adıyla, sanıyla, kanıyla, gelenekleriyle Türk olan, Türkmen olan bu katıksız sizin topraklarınızı ulusal sınırlar dışında bırakıyorsunuz.

Efendiler! Londra Barış Konferansı'ndaydı. Ben de oradaydım. Sen Ceymis Sarayı'nda, bir toplantı sonunda, Yunus Nadi ve Zekâi Bey arkadaşlarımızla çay içerken Mösyö Briand yanımıza geldi. O koca başıyla, o koca gövdesi, sevimli yüzüyle bize, Antep'ten, Maraş'tan, Antakya'dan, İskenderun'dan söz ederken, Fransız Başbakanı dedi ki:

«Bütün Türkleri size bırakacağız! Türklerin yüreğinde bir yara kalmasını istemem!»

Ne oldu, Lozan'da bu verilen sözlere? Ankara Antlaşması'yla benimsenen Türk Ulusal Özerkliği bile tanınmamıştır. Af ilan edilmemiştir. Hapishaneler şimdi de Türklerle doludur. Lozan Antlaşması'na İmroz ve Bozcaada'nın az sayıda Hıristiyanları için onların ne kerte kayıt kuyut koyduklarını gördünüz. Biz, yüz binlerce Türk için bu antlaşmada hiçbir garanti düşündük mü?

Tunalı Hilmi (Bolu):

— Bravo, Niyazi!

Niyazi:

— Bu antlaşmayla uğradığımız yitikler, salt bunlar değildir. Hazine hakları, onarım ve öbür konular için söylenecek çok söz vardır. Bu antlaşma, bence benimsenmez bir şeydir. Onu iteleyeceğim. Hepinizin duygularınızı, üzüntülerinizi biliyorum. Biliyorum ki benimle dertdaşsınız, benimle duygularınız birdir. Bu derdin çözümü, bu antlaşmanın itelenmesindedir. Dünya, bize bakıyor. Ben, böyle yapacağım.

Niyazi'den sonra kürsüye çıkan Şair Yahya Kemal (Beyatlı) de şöyle ateşli bir konuşma yaptı:

— Lâzkiye'den Cebeli Sem'an'a çizgi çizilseydi, bu yara kanar mıydı? Lozan'da bir küçük ırmağı doğal sınır sayıp Batı Trakya'da altı yüz bin Türk'ü Yunan'a bırakırken, Güney'de Fırat, Meriç gibi sınır olamaz mıydı? Bugün, sınırlarımız dışında bıraktığımız milyonu geçen Türk'ün gözü bizim oylarımızdadır. Ama zarar yok. Biz, o ulusuz ki Yunan topları Haymana'dan Polatlı'ya doğru patlarken biz, bütün o ateş çizgisinin arkasında, İzmir'de, Bursa'da, Edirne'de, Türk Bayrakları görüyorduk ve o sırada bizim idealimizi çılgınlık sayanlar vardı. Bizim o çılgınlığımız usları durdurdu. Arkadaşlar! Ben bu antlaşmayı benimsemeyeceğim. Kırmızı oy vereceğim. Benim vicdanımın ve müsaadenizle söyleyeyim ki aydınlığımın bana öğrettiği sonuç budur! Yüreğim yanıyor! Sınırlarımız dışında kalmış Türklere, Türkmenlere, Kürtlere sesleniyorum: Üzülmeyin! İdealimiz, antlaşmadan yüksektir; sizi unutmayacağız! (Şiddetli, sürekli alkışlar...)

Sonra, kürsüye çıkan hatip Hamdullah Suphi de ateşli bir nutuk çekerek, şöyle bir soruyla bütün antlaşmaya karşı olan mebusların duygularını şu sözlerle dile getirdi:

— Barışı ve suskunluğu gerekseyen bir ülke olarak istemeden imzaladığımız bu antlaşmanın vicdanlarımızı doyurduğunu söylersem, siz bana inanır mısınız?

Hamdullah Suphi'den sonra kürsüye çıkan Şükrü Kaya, sık sık kesilen üzgün bir nutuk söyledi:

— (...) Efendiler! Aynı yanlış görüş, tarihi, nüfus çoğunluğu-

nu, dini, ırkı, sanatı kısaca, maddi, anlamsal bütün varlığı ile bize bağlı olan Batı Trakya'yı sınırlarımızın dışında bırakmıştır.

Esat Efendi (Aydın):

— Balkan Savaşı'ndan sonra elli sekiz günlük Batı Trakya Devleti'ni de mi anmadık? Mutsuz Trakya! Özü, kanı, sözü Türk, Trakya!

Şükrü Kaya:

— Balkan Savaşı'nda buraları Bulgaristan'a verilmişti. İkinci yanlışlık Lozan'da işlenmiş, şimdi de Yunanistan'a verilmiştir. Neden, Efendiler! Neden? Ortada usun ve mantığın, tarihin ve hakkın egemenliği varsa, Batı Trakya Türk'tür; Türk'ün olması gerekir! (Alkışlar...)

Esat Efendi (Aydın):

— Bir dakika, Şükrü Kaya Bey! Efendiler! Anadolu Kurtuluş Savaşı'na başlarken Batı Trakya Türkleri Anayurt kardeşlerine yardım uğruna ayaklanmışlar. Üç Yunan Tümenini üzerlerine çekmişlerdi. Değil mi, Ali Fuat Paşa?! Değil mi, Cafer Tayyar Paşa?! Şimdi, biz, böyle koca bir yenginin sahibi olarak bu kardeşlerimizi Yunan zalimlerinin eline bırakıyoruz. Yazıklar olsun, bizlere! (Alkışlar, gürültüler...)

Şükrü Kaya:

— Batı Trakya'daki Türklüğün yok edildiğine bizim kuşak bile tanık olacaktır. (Gürültüler...) Bu, Yunan'ın sanatıdır. Değiştirme yapılmaması yanılgıların en büyüğüdür. Onların Rumları İstanbul'da mutlulukla oturacak, bizim Batı Trakya Türklüğü de yok edilecektir. Ben bu antlaşmayı onaylayamam; doğrulayamam, Efendiler! Lütfen, boğazlara egemen Semadirek, Limni, Midilli, Sakız ve Sisam Adalarının yeri neresidir? Haritayı alıp lütfen, bakınız! Bu adalar, Anadolu'dan kopmuş güzel bir parçadır. Onlar, yabancı ellerde oldukça bizim kıyılarımızda yaşamak hakkımız var mıdır? (Yoktur! sesleri...) Kıyılarımızın güvenliğini, sağlamak uğruna sürekli fedakârlıklarımız buraları elde etmekten daha güçtür. Bunlar, Anadolu topraklarının karşısında duran donanmalardır, her zaman yurdun güvenliğini tehdit eden kuşku bulutlarıdır. Anlaşma öylesine sakattır ki bu trajedi ortada iken onun doğru bir düşünüşün belgesi sayılması olağan mıdır?

Efendiler! Bir Barış Antlaşması bize bütün bir güvenlik ve erinç getirmezse, ona elbette ki oy verilemez. Yüzyıllardan beri yüreğimizi saran bu kaygı ile yine mi dertlenelim? Neden, bugün çekiç ve saban kullanacak kollarımız bu antlaşmanın getirmediği güvenliği sağlamak uğruna, yine silah taşımak zorunda kalsın? İşte, arkadaşlar! Ben, kısaca açıklamaya çalıştığım bu ayrıntıları daha uzun sürecek nedenlerle antlaşmayı itelemek zorundayım.

Şükrü Kaya'dan sonra kürsüye çıkan Faik (Öztrak -Tekirdağ) de şöyle konuktu:

— Ne kerte isterdim ki bu antlaşmayı öveyim ve kutlayayım; ne var ki arkadaşlar, üzülerek tersini yapmak zorundayım. Şundan ki antlaşmanın içerdiği maddeler arasında temel haklarımızı, varlığımızın sürekliliğini, kanunca haklarımızı, bir bölüm yurttaşlarımızın dirim ve güvenliğini tehdit eden birçok maddeler vardır. Edirne'nin bizde kalmış olması bir kuramdır: Mazlum Trakya bırakılmıştır. Edirne her türlü savunma gücünden yoksun bırakılmıştır. Ne kalesi, ne savunma çizgisi, ne savunakları var! Size başka bir örnek vereceğim: Gelibolu Yarımadası'nda, otuz beş İngiliz, iki Fransız mezarlığı için kilometrelerce yurt toprağını onların yönetimine bırakmış bulunuyoruz. Onların ölülerini düşündüğü gibi, biz dirilerimizi düşünmemişizdir. Yarın bu mezarlar, yeni tutkular için birer gizli kaynak olacaktır.

Hazım (Niğde):

— Evet; amaçları, ölülere bile istila yaptırmaktır.

Faik (Tekirdağ):

— Efendiler! Bizim orada açıkta yatan yüz binlerce şehidimiz var ki kemikleri açıktadır. Kanlı kefenleri ortadadır. Onların kutsal anısı da mı düşünülmemiştir? (Pek doğru! sesleri...)

Faik (Tekirdağ):

— Efendiler! Bu Batı Trakya deyimini düşmanlarımız bölmeye karar verdikleri yurdumuzu elimizden almak uğruna uydurmuşlardır. Trakya, batısıyla da doğusuyla da aynı kertede Türktür. Bir kentin bir ulusa ve milliyete özgürlüğünü kanıtlamak için ne gibi öğeler aranırsa, Trakya'da bunlar salt Türklüğü haykırır. İşte, Lozan Antlaşması, bu kerte Türk olan Batı Trak-

ya'yı böyle nesnel bir kuram uğruna elden çıkarmıştır. Batı Trakya'nın özgürlüğü ve anayurda kavuşması uğruna yaptığı didinmeleri, delegelerimiz neden unutmuşlardır? Batı Trakya, bu antlaşmayla, ne yazık ki şimdiye dek yüzyılların ve parçalayıcı duyguların ayıramadığı kerte, acıklı bir biçimde ikiye bölünmüştür. Hepimiz biliriz ki Batı Trakya'nın sınırı, Orfazi Körfezi, Mesta-Karasu Irmağı, Pirin Dağları'dır. Oysa, değiştirmeye ilişkin olsa, Antlaşma Bölümü'nde, Batı Trakya'nın sınırları Bükreş Antlaşması'nda çizilen sınır olarak benimsenmiştir ki bu sınır vaktiyle Edirne Vilayetimizle Selanik'i birbirinden ayıran Mesta-Karasu sınırından bile kötüdür. (...) Sonuç, vicdanlarınıza, sağduyunuza, yüreğinizin sesine özgüdür. Ben, kendi adıma şunu söylüyorum: Yengimizle ve ulusumuzun katlandığı fedakârlıklarla orantılı olmayan bu antlaşmaya benden verilecek, salt kırmızıdır. Ben, böyle bir antlaşmayı benimsemiyorum.

Necati (İzmir) kürsüye çıkarak şöyle konuştu:

— Efendiler! Bizleri kardeşlerimizden ayıran, Kapitülasyon kokan, yengimizi yadsıyan bu antlaşma eksiktir; bütün de değildir; kuponlar sorununu çözümlememiştir; onarım sorununda tüyü bitmemiş öksüzlerin hakkını bağışlamıştır; merak ve acılıkla soruyorum sizlere: Arkadaşlar! Bu antlaşmayı onaylayacak mısınız?!..

(...) Uğradığımız haksızlık karşısında şaşkınlıklar ve dehşetler içinde kaldım: Osmanlı İmparatorluğu'nun dörtte üçü elimizden gitti. Buna karşılık, 173 milyon altının bizim omuzumuza yüklenmesi ne demektir? Bu korkunç bedel nasıl benimsenir? Efendiler! Bir insan, babasının malını bile bağışlarken biraz düşünür. 1914 yılında ısmarladığımız ve üzerine oturdukları paramızı da bağışlamışız. Efendiler! Bu para kimin parasıdır? Bu para, yurdunun denizlerinin savunması uğruna en masum düşüncelerle Türk kadınının gerdanından, Türk çocuğunun besininden koparılmış, en masum, feragat duygularıyla verilmiş paradır. Hicaz Demiryolu'nu Delegasyonumuz nasıl bıraktı? Orada Türk'ün alın teri, emeği, bedeli vardır. Efendiler! On altıncı Madde Kapitülasyon kokuyor. Biz ki bu derdi sekiz yıl önce başımızdan

atmıştık. Büyük savaşta yabancı uyrukluların zararlarını benimsemişiz. Bu, Kapitülasyon değil de nedir? Onun, iki yanın onayıyla kaldırılacağı tezini, bizim Delegasyonumuzun benimsemesi, ne yazık, en büyük yanılgıdır. Şundan ki bu bela bizim dedelerimizin lûtfu olarak ve tek yanlı, salt gafil dedelerin anlaşılmaz armağan duygularıyla kurulmuş bir sunuştur. Sunuş, iki yanın onayıyla mı kalkar? Efendiler! Bizi iktisatça ezmek uğrundaki düzenlerini, ne yazık, anlayamamışız. Değiş-tokuş konusunda Delegasyonumuzun gafletini gelecek kuşaklar acıyla anacaktır.

(...) Şimdi, asıl büyük drama geldim: Onarım sorunu... 59. Madde'de deniliyor ki: «Türkiye, Yunanistan'ın mali bunalımını göz önüne alarak onarım sorununda her türlü isteminden kesinlikle vazgeçer.»

Efendiler! Yurdun, yakılmış milyonlarca insanı aç ve yoksul bırakılmış bir yurdun, bu felakete uğramış bölümünün mebusu olarak, bu, bağışlayınız, hovardalığı ben benimseyemem; şiddetle itelerim! (Bravo! sesleri...)

Efendiler! Yunanlılar, İtilaf Devletleri'nin buyruğu ve kışkırtmasıyla, yurdumuzu yakmaya, yok etmeye gelmiş bir haydut sürüsüdür. Tarihte örnekleri görülmemiş insanlık dışı zulümlerin sorumlusu olan bu haydutların efendileri vardır. Bu eşkıyaları, bir ordu düzeni ve adı altında saldırtanlara ünlemek, onları dünyanın gözü önüne sermek, yakalarından yapışmak ve yakılıp yıkılmış yurdun açık hakkı olan onarım parasını ye tazminatı onlardan almak gerekirdi. Dört altın milyar Frank olarak hesaplanan bu onarım parasını Delegasyonumuz ne hakla bağışlamıştır? Bu para istenmemiştir, Efendiler! Fransa'ya bakınız, Almanya'dan tazminatının bir akçesinden vazgeçiyor mu? Alacağı için yendiğinin üzerine yürüyor. Bizimkisi, onlarınki gibi kuramsal da değildir. Alman Ordusu, Yunan'ın bize yaptığını Fransa'da hiç yapmamıştır. Yapamaz. Şundan ki haydutluk da birtakım uluslara vergidir. (Bravo! sesleri...) Nasıl olur da biz üç milyon zulüm görmüşün hakkını bağışlayabiliriz? Evlerinden uzak kalmış, babaları kesilmiş, anneleri yok edilmiş çocukların, dul annelerin çığlıkları, açlığa ve ölüme mahkûm hayalleri ve inleyiş-

leri yüreğinizi sızlatmıyorsa, ruhlarınız bu vahşiliğe kurban edilmezden rahat ve mutlu olan kardeşlerinizin acısını duymayacaksa ve duyamıyorsa, bu antlaşmayı onaylayınız. Bunlar, ölecektir, Efendiler. Bütçemiz bu çaresizlere ekmek yetiştirecek güçte değildir. Gözlerimle gördüm, tanık oldum. Geçen yıl bu mutsuzlardan binlercesi yoksulluktan öldü. Delege Kurulumuzun bu üzücü görünüşe bakmadan gösterdiği cömertliği şiddetle iteliyorum ve öbür konuları bir yana, salt bu yanılgı dahi anlaşmayı itelemek için vicdanları doyurmanın sınırını çok aşan nedendir. Ben bu ulusun çocuğu olarak Lozan Barış Antlaşması'na ak oy veremem. Onu iteliyorum. Benim buna vereceğim oy, Barış Antlaşması'nı saran kırmızı kâğıttan, başka bir şey değildir.

Sonra, kürsüye, Vasıf (Çınar-İzmir) çıktı:

— (...) Biz, Avrupa uygarlığının bilim ve sanat bölümüne âşığız. Ülkemizi bu aydınlıktan yararlandırmak istek ve kararıyla dopdoluyuz. Ancak, bu kendi yürek ve anlayışımızın yapıtı olmalıdır. Zorlama ve baskıyla değil! Hele bir onur belgesi olduğu ileri sürülen antlaşmanın yargılarında hiç değil. Lozan'daki madde Büyük Millet Meclisi Adliye Bakanı'na, kuşku üzerine yabancıların kontrolünü benimsetecek çok kötü bir maddedir.

Antlaşma, maliyece ve iktisatça bağımsızlığımızı da garanti altına almamıştır. Ticaret Sözleşmelerinde, Kabotaj sorununda, Düyunuumumiye'de, Şirketler ve Ayrıcalıklar sorununda boşluklar vardır. Bizi, şimdi bile Düyunu Umumiye Meclisi'ni topraklarımız üzerinde çalışmaya zorlamışlardır.

Arkadaşlar! Delege Kurulumuza sorarım: Ta, Sivas Kongresi'nden beri ilan ettiğimiz Boğazlar Rejimi'nde askerden arınmış ve yansız bölgeler yokken, Lozan'da bu kısıtlama yargılarını neden benimsemişlerdir? İngiltere, bize yakıştırdığı bu kısıtlamayı Cebelüttarık ve Süveyş için neden düşünmüyor? (Bravo! sesleri...)

Batı Trakya Türkleri'nin kötü bir antlaşma ile yerlerinde bırakıldıklarını söylemek zorundayım. Drama'dan başlayarak zorunlu bir göçmenlik, ne demektir? Antlaşmanın Batı Trakya üzerine yargıları gerçekten acı vericidir. Oradaki kardeşlerimiz, zulmü ve haydutluğu bilinen bir devletin eline bırakılmıştır.

Esat Efendi (Aydın):

— Kurbanlık koyunlar gibi!

Vasıf (Çınar):

— Evet; kurbanlık koyunlar gibi! Batı Trakya'nın bir bölümü, öbür bölgelerden neden üstün tutulmuştur? Bir bütün olarak bölünmez kütle halinde olduğunu durmadan övünerek ilan ettiğimiz Türklüğü, karşımızdakilerin öğretileriyle ve aldatışlarıyla ne yazık, kendiliğimizden ikiye bölmüşüzdür. Arkadaşlar! Acıyla söylemek zorundayım ki delegelerimiz ne yazık, Yunan siyasetini benimsemişlerdir. Batı Trakya'daki Türklerin yerlerinde bırakılmasına karşılık, İstanbul Rumları yerlerinde bırakılmıştır. Delegasyonumuz, hangi Rum'dan söz etmiştir? Onlar bir yurttaş, bir uyruk değil, kaatillerdir; haydutlardır! Bizi en bunalımlı zamanımızda içimizden ve arkamızdan vurmuş nankörlerdir! Onları, bir yılan gibi, iktisat yaşamımızı sömüren mikroplar olarak yine içimizde bırakmanın tarihçe sorunu, Delegasyonumuzun omuzundadır.

Sonra, arkadaşlar, tazminat sorununa karşılık Karaağaç'ın alınması, bizim için onur ve başarı değil, utançtır. Zaten hakkımız olan bir yurt parçası, yurdumuzu yıkmış, harap etmiş bir saldırganın kefareti olur mu? Milyonlarca mutsuzun açık hakkı, temelde kendimizin olan bir avuç toprak için elden çıkarılmıştır. Bu biçim çözüm, biçimce de anlamca da çirkindir; hiç benimsenir gibi değildir. Arkadaşlar! Yanan, yıkılan yerlerin mebusu olarak sizlere şu doğruyu söylemek zorundayım. Acılar ve iniltiler kulağımda yankılar yaptıkça ve yüreğimi titrettikçe şifa getirmeyen bu Antlaşmaya olumlu oy vermekte, ne yazık, mazurum. Antlaşmayı iteliyorum.

Kürsüye gelen Tevfik Rüştü (Aras), Lozan Antlaşması'nı olumlu bir biçimde savundu.

Ondan sonra kürsüye gelen İsmet Paşa, kısaca şunları söyledi:

— Arkadaşlarım! Batı sınırından yakındılar. Bilirsiniz ki Batı sınırında bugün bizim sağladıklarımızdan başkası ulusal andımız (Misakı Milli) içinde değildir. Irak sınırı ise, ilgililerin dostça biçimde çözümlemesine bağlı bırakıldı.

(...) Onarım parası, hiçbir kasada, yenene verilmek üzere hazırlanmış değildir. Gözünüzün önünde deneyler vardır. (...) Geçmişte olan kötülükler ne kerte ağır olursa olsun, varislerin kendi sorunlarını üzerilerine almaları zorunludur. (...) Delegasyon, salt karşısındakilere değil, karşıtlarımızın düşüncelerini ülkemizin içinde yayımlayıp yayanlarla da savaştı.

Bahriye Vekili İhsan, oturduğu yerden bağırdı:

— Düyunu Umumiye Dayinler Vekili'nin kulağı çınlasın!

İsmet Paşa, sözünü sürdürdü:

— Genel Affa bağlı bir protokol vardır ki bu da aftan yararlandırılmaları bütün iyi niyetimize bakmadan göze alınamayacak olan 150 kişinin affın dışında bırakılmasını anlatıyor. Çok iyiniyetli davranmakla birlikte o kerte çok olaylar olmuştur ki bunların yenilenmesinden korkarak en küçük bir tedbir olsun, almak zorunundan kendimizi kurtaramadık.

(...) Doğal olmayan yükümlerden kurtulmuş, savunma hakkı kesin, kaynakları bol ve özgür bir yurt. Bu yurdun adı, Türkiye'dir! O Türkiye'yi bu antlaşmalar anlatmakta ve açıklamaktadır. Sayın milletvekilleri, Ulusal Kurtuluş Savaşımızın toplu olarak sonucunu belirleyecek olan onaylarınızı gösteriniz. Ulus ile bütün dünya vereceğiniz oyu beklemektedir. (Sürekli alkışlar...)

İki yüz on kişi ak oy, on dört kişi de kırmızı oy vererek, Lozan Antlaşması üstüne düşüncesini bildirdi.

Antlaşma, hemen hemen, bütün Meclis'çe onaylanmıştı.

UNUTULUŞUN ACILARINA DOĞRU

«Büyük hayaller peşinde koşan, yapamayacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekâr insanlardan değiliz.»

Mustafa Kemal.

Sıcak bir Ağustos günü, içinde İsmet Paşa'ya karşı duyduğu korkunç tiksintiyle, otomobilinde Sivas'a doğru yola çıkan Hüseyin Rauf, unutuluşun dönülmez karanlıklarına doğru ilerlediğinden habersizdi. Meclis'teki ya da Meclis dışındaki güçlü muhalefetin, ergeç, İsmet'i de onun koruyucusunu da pek sarıldıkları iktidar kotluklarından süpürüp atacağına inanıyordu. 12 Temmuz 1922 Meclis muhalefetinin direterek kendisini getirdiği -ki Mustafa Kemal de buna ak oy vermek zorunda kalmıştı- Başbakanlık'tan ayrılıp gidişini de yarınki iktidar için iyi bir yatırım olarak düşünüyordu. Bunca rezaletten sonra, gidip İsmet'in elini sıkıp onu kutlamak, korkunç bir şey olacaktı. Kendisine gizliden gizliye güvenen muhalif arkadaşların gözünde bir paralık olmamak için en iyisi de buydu. Zorla kahramanlığa sokulmuş bir adamın elini sıkıp onu yaptığı işlerden dolayı kutlamak, artık sonuna dek onun egemenliği altına girmek demek, olmayacak mıydı? Son davranışı, Mustafa Kemal'i öfkelendirdiyse de siyasal yaşamının geleceğiyle birlikte onuru da kurtulmuştu. Şimdi, ordular yenmiş bir yeni Komutan gibi karşılanmak üzere hazırlıklar yapılan İsmet Paşa'yı, şu sırada dişlerini bileyen muhalifler çiğ çiğ yemeyecekler miydi? Onların şampiyonu olan rahmetli Ali Şükrü'nün başını yemiş olmaları bile, onları bozgundan kurtaramıyacaktı. Lozan'da yapılan bunca yavuz yanlışlıklar, bayağı ihanet kertesinde değil miydi? Hiç, Anadolu'yu yakıp yıkan, insanlarını, kıymık kıymık doğrayan bir Yunanlı'dan onarım parası almamak, olacak iş miydi? Hangi kitapta yazardı, bu? Bunun hesabı, elbette sorulacaktı. Ülkeyi yangın yerine döndüren bir düşmanın ekonomisini yıkarak onu yaptıklarından dolayı cezalandırmak gerekmez miydi? Bilmem, Müttefikler, düşmanın

bu parayı bulup veremeyeceğini söylemişlermiş de bu yüzden bu hakkımızdan vazgeçilmiş! Evet, düşman veremiyeceği o parayı verebilmek uğruna biraz kendini sıksaydı da yakıp yıktığı kentlerin ceremesini çektiğini acı acı düşünseydi, kötü mü olurdu? Peki, evleri, ekonomileri yakılıp yıkılmış milyonlarca Türk, bunları nasıl yerine koyacaktı? Dur, hele, sen! Sabah ola, hayır ola! Mustafa Kemal de başının belasını arıyor ya! Padişahlığı kaldırıp bir avuç süprüntü gibi sınır dışına attı. Arkasından da kesinlikle Halife'yle Halifeliği kaldırıp atacak. O zaman, bütün yurtta tek başına kalacak. Bey de Paşa da o; Padişah da o. Bakalım, daha neler yapacak?! Bana öyle geliyor ki Halife'yle Halifeliğe dokunmayacaktır. O zaman kıyametin kopacağını bilmelidir.

Eski Başbakan böyle ileri geri düşünerek Sivas'ın kapılarına vardığında, Sivas Kongresi, bir sinema şeridi gibi gözlerinin önünden geçti. Mustafa Kemal'le birlikte kentin caddelerinde boy verdiği yiğitlik günleri, belirsiz yaşlarla ıslanarak gözlerinin önünden geçti. Sonra Erzurum Kongresi, Kâzım Karabekir'le Ali Fuat Paşa'nın kahraman yüzleri gözlerinin önünde belirdi. Onlar da bugün, İsmet Paşa'nın egemenliği altına sokulmak istendiğinden tedirgin, başlarının çaresine bakmak durumundaydılar. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın bu ağır şampiyonlarına hiç yokmuşlarcasına davranılıyordu. Demek ki kendilerini eski giynekler gibi bir kenara atacak yeni bir dönem geliyordu; hem de çok hızla geliyordu. Eğer, buna karşı duracak bir dayanışma kuramazlarsa, vatan haini durumuna düşmeleri işten bile değildi.

Hüseyin Rauf, bütün Ulusal Kurtuluş Savaşı kahramanları arasında Mustafa Kemal'den başka kendine denk bir kişi göremiyordu. Kendisi, Hamidiye Kruvazörü'yle dünyaca bir ün kazanmış, Yirminci Yüzyıl başında dünyada adı en çok bayraklaşan kahramanlardan biri olmuştu. Mustafa Kemal'in kendisini İsmet'le aynı kefeye koymasını çekemiyor, için için kumaşı öfkeden bir kararlılıkla, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın en büyük kahramanından ayrıldıkça ayrılıyordu. Bir takım gizli tutkuların oluşturduğuna inandığı siyasal cinayetler de onu kürsüde kendilerine karşı gibi göründüğü muhaliflerin saflarına atıyordu. Mus-

tafa Kemal'in, bütün irikıyım kahramanlardan yavaş yavaş uzaklaşarak, çevresini daha çok ikinci, üçüncü derecedeki bürokrat kişilerle doldurduğunu görüyor, belki de bunun böyle olduğunu sanıyordu. Oysa, en tehlikeli rakip Çerkez Ethem ortadan kalktıktan sonra, bütün büyük komutanlar, en aşağı Mustafa Kemal kertesinde hak sahibi olduklarına, iktidara en yakın basamakta bulunduklarına inanıyor, en güçlü rakipleri Mustafa Kemal'den biraz uzak durarak kolektif bir iktidar gücüne ulaşmak, böylece onu bir yana itmek istiyorlardı. Rauf Orbay da ister istemez bu kombinezonun içine düşmüş, muhalefet denen iri kıyım arkadaşların işbirliğinde geleceği garantilemek istemişti.

Sonra, Hamidiye kahramanının vicdanında kara bir yara daha vardı ki bu durmadan kanıyor, bundan kara kanlar akıyordu: Mustafa Kemal, onu bir sorundan dolayı hiçbir zaman bağışlamamıştı; bağışlamıyacaktı da. Rauf, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın en bunalımlı, en umutsuz bir zamanında kavgadan kaçmış, İngilizlere teslim olmuştu. Onun, bir taktik olarak teslim olduğu yorumu, Mustafa Kemal'i hiçbir zaman kandıramamıştı. Evet, Mustafa Kemal, Rauf'un, sözüm ona, İngilizleri kötü duruma düşürmek üzere Meclisi Mebusan'ın basılmasına yol açarak teslim olmasını hiç bağışlamayacak; günün birinde de bunu Nutuk'da açığa vuracaktı! Rauf, onca bayağı bir savaş kaçağından başka bir şey değildi. Onlar, Anadolu'da her Allah'ın günü türlü ölümle pençeleşirken, Rauf, birçok ulus büyüğü denen kişiyle Malta Adası'nda, tehlikesiz bir mahpusluk yaşamı sürmeye başlamıştı. Bu da gösteriyordu ki Rauf, Anadolu zaferine inanmıyordu. Bu inanmazlığına bir kahramanlık süsü vererek Meclisi Mebusan'da gösterişli bir biçimde İngilizlere teslim olmuş, hem adını kurtarmış, hem de onur kazanmış gibiydi. Mustafa Kemal'den başka hemen herkes Rauf'u bir özgürlük kurbanı olarak biliyorsa da o, bu düşüncede değildi. Onca, Rauf, katıksız bir savaş kaçağıydı.

Malta mahpusları kurtulup da Anadolu'ya döndükten sonra, Mustafa Kemal, Rauf'un bu kaçaklığını hiçbir biçimde yüzlememiş, onu Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı başlatanlardan biri olarak

bağrına basmış, ona Bakanlık, -zoraki de olsa- bir Başbakanlık vermekten çekinmemişti. Rauf, her ne kadar, eski ününe bir şeyler katabilmek çabasına yanaşmamışsa da yine eski ölçüsüyle bir kahraman olarak ayakta duruyordu. Ancak, savaşın üç yılını Mustafa Kemal'in yanı başında geçirmiş olsaydı, şimdi bir dev olarak görünecek, içindeki aşağılık duygusu da doğmamış olacaktı. O zaman, Lozan'dan siyasal bir yenginin çelengiyle dönen İsmet Paşa'nın varlığı altında bu kerte ezilmişlik duymayacaktı.

Rauf, Mustafa Kemal'le İsmet'in kafasında kendi kişiliği üstüne işleyip duran bu ağılı düşünce mekanizmasını çok iyi seziyordu. Onların, iktidar savaşında kendisini harcayacaklarını da yediği ekmek, gibi biliyordu. Bu Malta sürgünlüğü, görünürde bir onurlu işse de, gerek kendi katında, gerekse Mustafa Kemal'le yakın arkadaşlarının katında kapkara bir lekeydi. İşte, bunu sık sık düşünmek, eski Hamidiye kahramanına dayanılmaz gibi geliyordu. Bir gün, iktidar savaşının en hızlı, acımasız bir döneminde bu kaçaklık suçu, nasıl olsa, yüzüne vurulacaktı. İyisi mi buna vakit kalmadan, en onurlu ülke hizmetinin altın merdivenlerden, tıpış tıpış, inip uzaklaşmalı, hiç olmazsa işi orada bırakmalıydı. Bu daha akıllıca bir iş olurdu. Malta kurbanı olarak örtündüğü örtü, bir süre daha kendisini yeni yetmelerin dişlerinden koruyabilirdi.

Evet, Malta kurbanlığı, onu bir süre olsun, Ulusal Kurtuluş Savaşı kaçaklığından koruyabilirse de siyasal iktidar savaşının hızı arttıkça, bu zayıf örtü altında korunmanın olanağı kalmayacaktı. Bundan dolayı, bir kez daha görevden kaçarak yeniden zaman kazanmak gerekiyordu. İsmet'le olan kavgalar da bu kaçışı rahatça perdeleyebilirdi.

Rauf Orbay, Sivas'a doğru uzanan tozlu bozkır yollarında uzaklaşırken büyük bir gariplik duymakla birlikte, orada eski Çerkes dostlarıyla buluşarak bu yaralayıcı garipliğin üstesinden geleceğini biliyordu. Hamidiye'den sonra, yaşamının, ikinci serüveni olan Malta sürgünlüğü, yine kafasında kırık dökük, yürek ezici kırıntı olaylarıyla geçit resmi yapmaya başlamıştı. O zaman, İngilizlerce yakalanıp bu kötü sürgüne zorlanmıştı. Ancak,

şu sırada, yepyeni bir sürgünün arifesinde olmadığını kim söyleyebilirdi? İşte, başını almış gidiyordu. Nereye? Elbette, sürgüne! Kendini sürgüne mahkûm etmiş, başını almış, gidiyordu.

Gerçekten de Malta sürgünlüğünü andıkça, kendisini yeni bir berbat sürgün yolculuğunun boğucu dumanı içinde duymaya başlamıştı. İçinden çok tehlikeli önsezi buğuları geçiyordu. Soğuk bir Mart günü, Meclisi Mebusan'dan alınıp İngiliz süngüleri arasında bir sürgün gemisine kapatıldığında da buna benzer mutsuz, karışık duygular içine gömülmüştü. Akdeniz'in ortasında daha çok bir Afrika iklimi içinde yaşayan, yeşilliksiz, çiğ bir güneş ışığıyla kamaşan Malta Adası'na yirmi dört kişilik bir kafile olarak varmışlardı. Evinden geceyarısı pijamasıyla kaldırılıp götürülen, Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'dan başka herkes, sürgünlere özgü Polverista Kışlası'na kelepçesiz varmıştı. Hamidiye kahramanı Polverista'ya vardığında, tanıdık, tanımadık birçok Türk tutsağıyla karşılaştı. Cevat Paşa (Mersinli Cevat Paşa), eski Bahriye Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa, Göz Doktoru, Ulusal Kongre Başkanı Esat Paşa, Mebus Numan Usta, Edirne Mebusu Şeref, Faik, başlarında Rauf, Polverista Kışlası'na adım attıklarında, orada yeni bir karamsarlık havası yarattıklarını anlayamadılar. Her an yitikten bir kurtuluş muştusu bekleyen daha önceki tutsaklar, Rauflar'ın kafilesinin gelişiyle bu umutlarını büsbütün yitirmişlerdi. Ülkenin bu kalburüstü kişilerinin tutuklanarak, apar topar, Malta'ya sürülmesi, işlerin gittikçe daha da kötüleşeceğini göstermiyor muydu?

Rauf, ak Malta taşı renginde göz kamaştıran bir aklığa bürünmüş olan Malta'ya ayak attıktan sonra, çok tehlikeli Anadolu serüveniyle bu tutsaklık arasında durmadan karşılaştırmalar yapmaya başlamıştı. Hiçbir vakit inanmadığı Anadolu yengisinin umudu bile kimi zaman kendisine çok güzel görünüyordu. İçinde bir tek iyimser duygu vardı ki o da şuydu: Ailesi, «nanü nimetiyle» beslendiği Osmanlı Hanedanı'nın Saltanatı'nı kaldırmak üzere Mustafa Kemal'le işbirliği yapmaktan kurtulmuştu. Şundan ki onun Padişahlığa bir son vereceğinden, belki Halifeliği de ülke sınırlarından dışarı atacağından kuşkulanıyordu. Kuşkulanıyor

değil, bunu yediği ekmek gibi biliyordu. Mustafa Kemal, Türkiye'nin bir numaralı adamı olmak yolundaydı. Eğer, karşısına Kâzım Karabekir dikilmeseydi, belki Bolşevikliği bile ilan etmekten çekinmeyecekti! Böyle de olunca, Türkiye'de artık hiçbir kutsal makam barınamayacaktı. Çok sürmez, İngilizler onu, eğer halk da tutup parçalamazsa, tutuklayıp kendileri gibi Polverista'ya getirecek, belki de ellerine Cevat Paşa'ya yaptıkları gibi kelepçe vuracaklardı. Cevat Paşa, Damat Ferit'i tongaya bastırarak Mustafa Kemal'i Anadolu'ya aşıranların başında bulunuyordu. İngilizlerle Saray, ondan öfkelerini alabilmek üzere ellerine kelepçe vurdurmuş, hele elaleme rezil olsun, diye onu evinden pijamayla kaldırıp götürmüşlerdi. Böylece Mustafa Kemal, birçok kişinin başını yakmış, daha bir çoklarını da yakacaktı. Evet, Anadolu işinin bir atımlık barutu vardı! Mustafa Kemal, onu da atıp tükettikten sonra, halk onu tutup kendi eliyle düşmanlarına verecekti. Herkesin başının çaresine bakacağı gündü bu, ötesi laftı. Belki de İngilizlere tutsak olmayı benimseyerek çok akıllıca bir iş yapmıştı.

Polverista, kışla benzeri bir yapıydı. Birkaç kat olan yapının her katının önünde balkon gibi koridor bulunuyordu. Yapının önü tel örgüyle çevrilmişti. Bunun iç ve dış yanında yeşillik özleyen gözlerin üzerinde demlenebileceği birkaç ağaç vardı. Tel örgülerin dışında kruvazman yaparak dolaşan süngülü İngiliz nöbetçileri göze çarpıyordu.

Polverista, bir kışla değildi. Ancak, küçük subay ailelerinin oturması için yapılmış lojmanları içeriyordu. Daireler, ikişer, üçer odalıydı. Odalardan birbirine geçiliyordu. Ayrıca mutfak olarak kullanılabilecek bir yıkanma yeri de vardı. Dairelere, üçer, beşer kişi yerleştirilmişti. 16 Mart tutuklularından sonra gelenlere, ancak yer altında bir yer bulunabilmişti.

Polverista'nın arka bahçesi, Malta Adası'na özgü bol gölge veren ağaçlarla süslenmişti. Ağaçlığın sınırından yine dikenli teller geçiyordu. Bunların dışında da karşılıklı nöbetçiler gidip geliyordu. Bahçenin bir yanındaki taraçanın üzerinde birçok yer odası sıralanmaktaydı. Ancak, buradan kaçmak kolay olduğun-

dan dolayı, yersizliğe bakmadan buralara tutsak yerleştirilmemişti. Bu odalara mahpuslar, Aya Nikola, diyorlardı.

Hüseyin Rauf, ilk gece, arkadaşlarıyla görüşüp en yeni haberleri değiş tokuş ederek başını yastığa koyduktan sonra, tutsaklığın ilk acısını tadar gibi oldu. İngiliz Nöbetçi Onbaşısı her yarım saatte bir elindeki kalın demiri bir taşa vurup çınlatıyordu, nöbetçiler ona uzaktan yakından karşılık veriyorlardı:

— Numara 1; her şey yolunda!

— Numara 2; her şey yolunda!

Her yarım saatte bir gecenin sessizliğini parçalayan bu sesler, gecenin olağanlığını hemen olağanüstülüğe aktarıyor, bu koşullar altında yaşandığı gerçeğini, balyoz gibi insanın kafasına indiriyordu. Bu yüzden bütün yorgunluğunu hiçe sayarak uyku bir türlü Rauf'un kafasını ziyaret etmedi. Gece uçsuz bucaksız bir karadüş gibi Polverista'yı çevreliyordu. Vaktiyle Hamidiye ile Akdeniz'e korku saldığı şanlı günleri anarak Akdeniz'in ölü dalgaları üzerinde düş uçuşları yapmak istediyse de tutsaklığın kurşun gibi ağır düşüncesinden kafasını, duygularını kurtaramadı. Güneş doğuncaya dek bu karadüş sürdüyse de sonra, gün ışığında yüzü aşkın Osmanlı Devleti döküntüsü Türk büyüğüyle karşılaşınca, içi aydınlandı.

Hüseyin Rauf, Malta sürgünleri arasında kırk yıllık arkadaşlarına rastladığı gibi, hiç tanımadığı bir yığın kişiyle de karşılaştı. Sürgünlerin sayısı yüzü aşkındı. Türlü tarihlerde getirilmiş sürgün kafilelerinin arasındaki en ünlü kişiler şunlardı: Eski Sadrazam Prens Sait Halim Paşa'yla kardeşi Abbas Halim Paşa, Ordu Komutanlarından Yakup Şevki Paşa, Cevdet Paşa, Medine Savunucusu Fahrettin Paşa, Ali Sait Paşa, Mahmut Kâmil Paşa, Ahmet İhsan, Esat Süleyman Numan Paşalar. Eski Nazırlardan Ali Fethi, Hacı Adil, Ahmet Nesimi, Kara Kemal, İsmail Canbolat, İbrahim. Mebuslardan Halil (Menteş) Mithat Şükrü, Salâh Cimcoz, Ağaoğlu Ahmet, Şeref, Faik, Ali Cenani. Valilerden Muammer, Sabit, Memduh, Bedri, Emin, Mustafa Abdülhalik (Renda), Tahsin. Gazetecilerden Hüseyin Cahit, Ahmet Emin, Velit Ebuzziya.

Bunlardan başka Ermeni Sürgünü'nde rol aldığı kuşkusuyla tutuklanmış birçok subay, Kafkasya milliyetçilerinden birçok kişi de vardı. Bu türlü kafilelerin arasında Malta'ya gelmiş, Yemenli bir delikanlı da bulunuyordu. Bu, Yemen'de Ali Sait Paşa'nın hizmetinde bulunmuş, onun yazgısını buraya dek izlemiş, yanından ayrılmamıştı. Yoksa, hiçbir suçla sanık filan değildi.

Hüseyin Rauf'un günleri de ufak topluluklar halinde birleşip çene çalmak, eski anılardan, olmuşlardan, olacaklardan konuşmak, anayurttan gelen gazetelerle mektupları okumakla geçiyordu. Bu ufak topluluklar arasındaki yurttaki eski siyasal anlaşmazlıklarla düşün ayrılıklarını tartışıp duran, bu yüzden şimdi bile birbirine küskün olan kişilere de rastlanıyordu.

İlk Malta kurbanları, Diyarbakır Mebusları Ziya ile Zülfü idi. 1919'da İngiliz İşgal Komutanlığı'nca Bırakışma Hükümeti'nden istenmiş, alınıp götürülmüşlerdi. Ancak, onlar bile orayı boş bulmamışlardı: Polverista zindanında, Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlere tutsak düşmüş Türk Yedek Subaylarıyla kimi Almanlar bulunmaktaydı. 28 Mayıs 1919 günü, Zülfü ile Ziya'nin arkasından, Bekirağa Bölüğü Mahpusanesi'ndeki tutuklulardan 64 kişi daha, Malta'ya doğru yola çıkarılmıştı. Prenses Anna adlı, küçük, insan dirimine önem vermez bir vapurla Akdeniz'in dalgalı maviliğine daldılar. Bütün bu tutuklular için vapurda ancak yedi sekiz kamara vardı. Kamaralara yirmi sekiz kişi yerleştirilmiş, geri kalanlar güverteyle ambarda bir yer bulmaya çalışmışlardı. Bu sırada İstanbul'un sağcı İngiliz gazetesi Alemdar, sürgünlerin ailelerine işkence olsun, diye Prenses Anna Vapuru'nun bir mayına çarparak battığını yazmış, herkesi yaslara boğmuştu. Bu arada Refi Cevat (Ulunay) bu yasa, kıs kıs, gülmüştü. Yüzlerce aile, onların yakınları günlerce, haftalarca gözyaşı dökmüştü. Yolda tutukluları türlü serüvenler bekliyordu. Yolculuğun ikinci günü vapur geri dönmüştü. Bu, gerçekten mayın tehlikesi bulunuşu yüzündendi. Bütün tutukluları güverteye toplayan zindancılar, gemi bir mayına çarptığında hangi sandala kimlerin bineceğini saptadı. Bu yolcular arasında bir sürgün, bu sırada defterine şöyle birkaç satır yazmıştı: «Yönümüz, bilinme-

yen bir yer, sonucumuz da öyle; önümüzde her dakika torpil korkusu... Bilinmeyene doğru yolumuzu sürdürüyoruz.»

Malta yönünden geri dönen vapur, Mondros Limanı'na vararak demir attı. Sürgün gemisinin çevresini hemen birkaç savaş gemisi almıştı. Akşama doğru limana giren gemiye birçok düşman subayı gelip gitmiş, bir karara varamamışlar; bu durum sabaha dek böyle sürmüş, sürgünler de bütün geceyi kendilerini çevreleyen bilinmez tehlikelerin işkencesi içinde uykusuz geçirmişlerdi.

Sabahleyin, Komutanlar, bütün sürgünleri güvertede toplayarak, içlerinden Prens Sait Halim Paşa'yı, Abbas Halim Paşa'yı, Hariciye Nazırı Halil'i, yine eski Hariciye Nazırı Adil'i, Nafia Nazırı Ali Münif'i, Mithat Şükrü'yü, Ziya Gökalp'i, İaşe Nazırı Kara Kemal'i, Maarif Nazırı Şükrü'yü, Milli Ajans Müdürü Hüseyin Tosun'u, Ağaoğlu Ahmet'i, Harbiye Müsteşarı Mahmut Kâmil Paşa'yı ayırdı. Hepsini römorkörün çektiği bir mavnaya doldurdular. Römorkör, mavnayı çekerek karaya götürdü. Geride kalanlar, türlü olasılıklar içinde sorunu çözmeye çalıştılarsa da boşuna... En güçlü ihtimal belki şuydu: Onları ya orada yargılayıp asılmak üzere yurda geriye gönderecekler ya da hemen Mondros'ta asacaklardı. Ancak, daha önce söylentisi dolaşan Ölüm Listesi'nde bulunmayanlardan birkaçının da karaya çıkarılması ikircik uyandırıyordu. İşin tuhaf bir yanı da şuydu ki önce Ölüm Listesi'nde adı bulunduğu söylenenlerden bir takımı da vapurda kalanlar arasında idiler.

Prenses Anna Vapuru, Malta Limanı'na girdiğinde, bütün tutsakları güverteye çıkarmışlardı. Malta'nın Mayıs güneşi, bir Afrika güneşinden ayırtsız, ortalığı yakıp kavuruyordu. Günlerce kapalı biçimde yolculuk eden tutsakların gözleri kamaşıyor, gövdelerinden sel gibi ter akıyor, istakoz gibi pişiyorlardı. Bu uzun bekleyiş sonucunda, hemen hepsi, bunun bilinçli bir işkence türü olduğuna inandı. Demek ki Malta Hükümeti, bunu bir buyrukla yapıyordu. Gemideki yolculardan hava değişimi almış İngiliz askerlerini bir römorkör alıp götürmüştü. Bundan sonra daha iki saat yakıcı güneş altında kavrulanarak bekleyen tutsakları, bayağı bir yük mavnası, bir sürü sığır gibi yükledi. Sonra, vapurdaki eş-

yalarını tayfalar rastgele mavnaya fırlatmaya başladılar. Çok sıkışık durumda olduklarından, ağır eşyalarla, bavulların çarptığı kişiler bağırıp çağırarak kaçmaya çalışıyor, İngiliz Subayları neşeli kahkahalar atıyorlardı. Burada da bir saat ayakta bekletilen tutsaklar, çevrelerinde demirli bulunan savaş gemilerinin denizcilerince türlü aşağılamalara uğradılar.

En sonra, bir römorkör mavnayı bir kale duvarının dibine sürükledi. Bir manga asker karşılarına dizilerek, onlara nişan aldı. Anlamışlardı: Onları bu kalenin duvarları dibinde kurşuna dizeceklerdi. Bir süre türlü korkunç düşüncelerle ölümü bekledilerse de ölüm gelmedi. Gözlerini kapayıp ölümü bekleyenler, bunun bir türlü gelmediğini gördüler. Gözlerini açtıklarında İngiliz askerlerinin nişan durumunu değiştirdiklerini gördüler. Demek ki bu da bilinçli işkence türlerinden biriydi. Bir süre daha bu yakıcı Afrika güneşi altında bekletildiler. En sonra, birkaç kamyon geldi. Eşyalar yüklendi. Şeyhülislâm Hayri Efendi hasta olduğundan kamyonlardan, birine bindirildi. Savaş içinde İngiliz tutsaklarına iyi davranan İzmir Valisi Rahmi, bu, yaptığı iyiliğe karşılık İngilizlerden bir teşekkür mektubu almıştı. Onun vaktiyle yaptığı iyiliği burada da unutmadıklarını belli eden İngilizler, onu ayırıp bir otomobile bindirmek istedilerse de o, bu özel davranışı iteledi. Yayan yola çıkarılan arkadaşları gibi yürümeye başladı. Yol epeyce çektiğinden, yaşlılarla, yola dayanıklı olmayanlar yolda duraklayınca, bunları toplayıp otomobile bindiriyorlardı. Yarım saat sonra korkunç bir mezarı andıran bir kale duvarının dibinde durduruldular. Burası, Salvator Kalesi'ydi. (Bir zaman sonra bu kale, iyi olmaz delilere özgü bir Akıl Hastanesi olarak kullanılacaktır.) Eski paslı bir demir kapıdan içeri sokulan tutsaklar, büyük bir koğuşa tıkıldılar. Sonra, hepsi, beşer altışar kişilik küçük topluluklarla ayrı odalara yerleştirildiler.

Salvator Kalesi'nde ilk günden son kerte sıkı bir tutsaklık düzeni başladı. Taş gibi yataklar üstünde geçirilen karadüşlü gecelerden sonra, baskılı, aşağılamalı, kötü yemekli gündüzler başlıyordu. Çoğu yaşlı olan tutsaklar için, ne doktor, ne diş doktoru, ne de ilaç vardı. Ellerindeki harçlıkları alınıp kasaya kilitlenmişti. Gereksinimlerine yeteri bir ölçeği bile ellerine geçmiyordu.

Dışarıyla bütün ilişkiler yasaklanmıştı. Türk yurttaşlarının haklarını korumak üzere görevli olan İsveç Konsolosu, Komutan, Vali, içeriden yazılan mektuplara karşılık vermiyordu. Tutsaklar, gereksinimlerini bildirirken, saldırgan, isyancı bir dil kullanmakla ılımlı bir dil kullanmak arasında ikirciğe düşmüşlerdi. Bir takımı, çok şiddetli bir dil kullanarak herifleri sarsmak gerektiğini söylüyor, öbürleri de onları kızdıracak şeyler yapmanın yararsız olacağı, üstüne direniyorlardı. İsmail Canbolat, Hüseyin Cahit, Sudi gibi şiddet yanlıları ateşli mektuplar döşenerek, Malta yöneticilerine veryansın ediyorlardı. Şiddet yanlılarının yazdıkları mektuplar etkisini göstermekte gecikmedi. Bir gün İsveç Konsolosu çıkageldi; yakınmaları dinledi. Bundan sonra, haftada bir kez ikişer lira dağıtılmaya başlandı. Bir bakkal dükkânı açılarak, tutsak Türk erlerinden birkaçı koğuşların hizmetine verildi. Doktor, İngiltere Hükümeti'nin hastalara bakacağını bildirdi. Bunda, bir muştu havası vardı. Doktor, birkaç hastayı hastaneye yolladıysa da şiddet yanlısı sürgünler, bununla yetinmeyerek ateşli yakınma mektuplarını yöneticilerin başına yağdırmayı sürdürdüler. Günün birinde Vali, artık yakınma mektuplarını kabul etmeyeceğini, bildirdi. Salvator Kalesi'nden dışarı açılan deşarj kapısı da böylece kapanmış oldu. Tedirginlik sürüp gidiyordu. Kale'nin içi, bütün doğu ülkelerine özgü bakımsız bir mahpusane yaşamının örneğiydi. Koğuşların her yanında, akrep, yılan, kertenkele, fare, tahtakurusu, sinek, pire kaynıyordu. Salâh Cimcoz bunlara (Haşeratı aşere), yani, on böcek, adını vermişti. Musa'nın, on buyruğu gibi. Kertenkelelerin, yatanların üzerinden soğuk gövdeleriyle sürünerek geçmesi, mahpuslarda iğrenç bir ürperti uyandırıyordu. Daha çok bu hayvanların şerrinden birçok mahpus, geceyi uyanık geçiriyor, tetikte bekliyordu. Bir yılan ya da akrepçe ısırılmak felaketine uğramaktan çok korkuyorlardı. Sineklerle, küçük fındık farelerini, bulması kolay olan sinek kâğıtlarıyla yakalıyorlarsa da geri kalanlar için herhangi bir çözüm yolu yoktu. Geceleyin bu zararlı hayvanlarla savaşılamamasının tek nedeni, ışık yakmanın yasak olmasıydı. Her sabah koğuşların kapısı açılınca kendilerini bahçeye dar atan mahpuslar, burada da gökyüzünün soluk çivit rengi maviliğinden başka bir şey gör-

müyorlardı. Gökyüzünde tek başına dolaşan güneş de sabahleyin, mahpusların gövdelerine sinen Kale'nin rutubetini alıp götürmeye yarıyorsa da daha sonra bir cehennem kazanı gibi kaynayarak, hepsini bir gölgelik aramaya zorluyordu. Yine yaşlıkla dolu köşelere sığınmaktan başka çözüm bulamıyorlardı. Bahçenin ortasında bulunan havuzu, daha önce buraya getirilip kapatılan ünlü Alman Emden Kruvazörü'nün Subayları yapmıştı. Havuzun ortasında da Hindenburg'un Malta taşından yapılmış kocaman bir heykeli yükseliyordu. Türk mahpusların biricik eğlenceleri de bu havuzdu. Mahpusanenin bir diziye görünüşünü değiştiren biricik olay buydu. Havuzun başında aylak aylak dolaşıp durmaktan bıkıp usanan Salvator mahpusları, en sonunda, biraz gençleşmenin ya da çocuklaşmanın gerektiğini anlayarak oyun oynama gereksinimi duydular. Hemen bir tenis alanı yaptılar. Daha sonra oyun çeşidini artırarak, hokey de oynamaya başladılar. Doktor Süleyman Numan Paşa, arkadaşlarının sağlık durumunun bakımını yüklendi. Bu oyunları kışkırtarak arkadaşlarına şişmanlıktan kurtulmak üzere durmaksızın egzersiz yapmalarını salıklayan, hep oydu. Güneş banyosu yapmak, bu sırada moda olmuştu. Bunu da ortaya atan oydu. İlk önce, Doğu insanları saatlerce güneşin altında yatarak istakoz gibi kızarmayı çok gülünç bulmuşlardı. «Süleyman Çıplakları»'nın sayısı gittikçe artmış, güneş banyosunun bir gereksinim olduğu zamanla anlaşılmıştı.

Gazeteci, yazar Hüseyin Cahit, güneşin altına yatıp saatlerce yanmak yerine tenis oynarken yanmayı yeğ gördü. Hem güneş banyosu yapmak, hem de tenis oynamış olmak üzere bacağına bir mayo geçirip alana çıkmaya başladı. Hüseyin Cahit, sürekli tenis oynadığından kendini tanıyamayacak kerte yanmış, kendisine (Arapüzengi) adını takmıştı. Ondan sonra, adı Arapüzengi kalmıştı. Mahpusların eğlenceleri arasında, falcılık da almış yürümüştü. Fala bakmakta, Zülfü, usta sayılıyordu. Bir gün Übeydullah Efendi, ona falına bakması için başvurdu. Zülfü, bir süre kâğıtları karıştırdıktan sonra, ona şöyle dedi:

— Bir saate dek, İstanbul'a gideceksin!

Elbette, bu gülünç bir faldı. Böyle bir zamanda, böyle bir yerde, böyle bir fal, gülünç olmaktan ileri gidemezdi. Millet buna

kahkahalarla güldü. Ne var ki bu sırada gerçekten bir mucize oldu: Komutan, Übeydullah Efendi'yi çağırtarak bir saat sonra yurduna dönebileceğini muştuladı. İşte, bu olağanüstü olaydan sonra, herkes yazgısını öğrenmek uğruna Zulfü'nün arkasına düştü.

Mahpuslar, durumlarının kötülüğünü dışarı yansıtmak için yanıp duruyorlardı. Buna da en sonra bir çözüm buldular. Almanya'daki dostlarına, arkadaşlarına haber uçurmayı başardılar. Bu sırada Azerbaycan üzerinden Reşt'e giden bir İngiliz Kurulu Türklerce tutuklandı. Bu Kurul üzenine yapılan baskı yoluyla, Salvator mahpusları üzerindeki baskı kaldırıldı. Misillemenin getirdiği serbestlik, az buz, bir şey değildi. Salvatorlular, üç haftada bir kale dışına çıkarılarak, süngülüler arasında da olsa yürütülüyordu.

İngilizler, bunca sıkıya karşılık, bu haberlerin dışarıya uçurulmasına şaşmaktan kendilerini alamadılar. İngiliz gazeteleri de bunları yazdı. İlk yürüyüş, insansız yollarda, askerce bir yürüyüş olmuştu. Dizinden rahatsız olan Salâh Cimcoz, arabayla dolaşmak istedi. Bir İngiliz askeri doktoru Salâh Cimcoz'un topal olduğunu uzun muayenelerden sonra anlayarak, araba ile gezmesine müsaade çıkmasını sağladı. Bundan sonra, ilerlemiş fıtığı olan Hamal Ferit de araba ile geziye çıkmaya başladı. İngilizlerin sağlığına en çok önem verip dikkat ettikleri kişi, eski Şeyhülislâm Hayri Efendi'ydi. O kalp hastasıydı. Malta'da ölmesi, İngilizler için tatsız bir şey olacaktı. Arkadaşların gezintilerine katılamayan Hayri Efendi'yi, Ada'da otomobille gezdirme izni çıktı. Yanına bir arkadaş da almasına müsaade edildi. Hayri Efendi, arkadaş olarak eski İzmir Valisi Rahmi'yi seçti. Ondan sonra muhafızların gözcülüğü altında Ada'da gezintiye çıkmaya başladı. Bu törensel gezintiler sırasında, adada, bir Müslüman mezarlığı keşfedildi.

Hayri Efendi'yle Vali Rahmi'nin otomobille bir gezintisi altı İngiliz Lirası'na patladığından, adamcağız bunun altından kalkacak durumda değildi. Temelde bu otomobil gezintisi bir buçuk İngiliz Lirası'na geliyor, paranın üst yanını bir İngiliz Subayı iç ediyordu. Hayri Efendi, bu tuzlu gezintiden vazgeçmek zorunda kalınca, o İngiliz Subayı, Hayri Efendi'ye, yanına dört ar-

kadaş alabileceğini söyledi. Otomobil paraları böylece bölüneceğinden, daha elverişli bir gezinti olacaktı. Subayın salığı benimsendi. Ancak, bundan sonra otomobil gezintisi sırayla yapılmaya başlandı. Otomobil gezintisinde Valetta kentine uğramak yasaktı. Bir gün oradaki Tunuslular, otomobili durdurarak eski Şeyhülislâm'ın ellerini öpmüşlerdi.

Mahpusları en çok üzen, dışarıyla olan ilişkilerinin sıfırda donup kalmış olmasıydı. Gerek Anadolu'dan, gerekse dünyanın öbür bölümlerinden hiçbir haber alamıyorlardı. Sanki Merih'te ya da bir başka gezegende yaşıyor gibiydiler. Oysa bütün usları, yurtta, onun yeni yazgısında, çoluk çocuklarındaydı. Komutan onlara salt *Times Gazetesi*'nin okunması için müsaade vermişti. Bu gazeteye altı aylığına abone olmuşlardı. Sonra, Fransız, *Matin Gazetesi*'yle Malta'da yayımlanan haber bültenini okumaya da izin çıkmakla birlikte, bunun Türkiye'yle ilgili yazılarını makaslayıp içeri öyle veriyorlardı. Türk gazetelerinin gölgesi bile mahpusaneye giremiyordu. İstanbul'dan gelen paketlere gazete sarmak yöntemi bir süre kullanıldıysa da sonradan Komutanlık bunu ayırt ederek önledi. Komutanlık, gazeteye sarılmış paketlerin hilesini açığa çıkarıp gazete kâğıtlarını paketlerin üzerinden almaya başladıktan sonra, Hüseyin Cahit Yalçın bir başka hileyle İstanbul'dan gazete getirmenin yolunu bulur gibi oldu: İstanbul'dan bir kutu havyar istedi. Bunun ortasına da bir İstanbul gazetesi yerleştirilmesini oraya yazdı. Havyar kutusundan çıkan yazıları yağlanarak silinmiş gazete, mahpusların elinden günlerce düşmedi. Türlü bilmeceler çözer gibi yakaladıkları birkaç harften haberler çıkarmaya çalıştılar. Hemen hepsi, bu değerli gazeteden bir tek haber olsun sızdırabilmek üzere, usunu, zekâsını, bilgisini, görgüsünü kullandıysa da hiçbir işe yaramadı.

Habersizlikten son kerte bunalan mahpuslar, artık psişik dünyalarından yardım istemeye başlamışlardı. Herkes, gördüğü düşlerde uzaktan gelmiş bir haber niteliği görüyor, telepatiyle evdekilerden haber alabileceğini umuyordu. Olanaksızlık, hepsini gerçeküstücülüğe sürüklemişti. Hele düşlerinin sağlamlığı denenmiş arkadaşların düşlerine çok önem veriliyor, bunlar dikkat-

le yorumlanarak neşeli haberler sızdırılmaya çalışılıyordu. Ahmet Paşa ile ünlü bulgur kralı Habip, ellerindeki düş yorumlama kitaplarıyla yitikten haber alma işinin elebaşıları gibiydiler. Habip, bütün arkadaşları arasında en çok düş görendi. Salâh Cimcoz'la birkaç arkadaşı, düş yorumlamakta ustaydılar. Herkes gördüğü düşü, karga kahvaltı etmeden onlara yetiştiriyordu. Bulgur kralı Habip, eski mebuslardan olduğu gibi bir tarikat adamı da olduğundan, kendisi gibi öbürleri de onun düşlerinde birçok gerçekler aramaktaydılar. Habip, elindeki doksan dokuzluk tespihini durmadan çekerek, bütün mahpuslardan bir ayak önce Malta Zindanlarından kurtulmaları için dua ediyordu.

Malta'da bu kodaman mahpuslardan başka bine yaklaşık Türk savaş tutsağı bulunduğu da öğrenilmişti. Bunu öğrenen de Hürriyet'in ilanına büyük yardımı olan, bir olayın eski kahramanı (Teğmen Atıf)'ti. O, özgürlükçüleri ezmek üzere Abdülhamit'ten bütün bir yetki alarak Rumeli'ye geçen çağın ejderhalarından Şemsi Paşa'yı bir kurşunla öbür dünyaya yollayan subaydı. Şimdi, o da bütün eski İttihatçılar gibi burada bulunuyordu. Hastalanıp hastaneye kaldırılmış, bu haberi de orada almıştı. Bunu ona bildiren, hastanede yatan bu Türk tutsaklarından biriydi. İşte, bunu öğrenen mahpuslar, türlü hastalıklar uydurarak hastaneye adam göndermeye başladılar. Bunlar, o tutsaklarla ilişki kurmaya çalışacaklardı. Ünlü Kuşçubaşızade Eşref'in oradaki tutsaklar arasında bulunduğu öğrenildiğinden, özellikle onunla ilişki kurmak üzere davranıldı. Haberleşme sağlanması işi de uzun sürmedi. Bunun sağlanması sırasında eski Merkez Komutanı Cevat'ın bir mektubu İngilizlerin eline geçti. İngilizler de bir ceza olmak üzere, üç ay boyunca ailesinden gelen mektupları ona vermediler.

En sonra habersizlikten patlama kertesine gelen mahpuslar, bütün bekledikleri, beklemedikleri gazete haberlerine birdenbire kavuştular. Onlara bu olanağı Diyarbakır Mebusları Zülfü ile Feyzi'nin Mısır'dan gelişleri vermişti. Onlar, Mısır'daki kamplarda serbestçe gazete okumuşlar, bütün dünyanın gidişini, Anadolu eylemini olduğu gibi izleyebilmişlerdi. Gelirken birlikte İstanbul gazeteleri de getirmişlerdi. Eski mahpuslar, uzun zaman-

dır içlerini kavuran habersizlik ateşini, günlerce onları deşerek söndürmeye çalıştılar. İki mebusun hemen arkasından üç Türk Subayı ile bir Rum Tercüman da çıkagelerek eksik kalmış haberlerin sonunu getirdiler. Onların ardından Medine Komutanı Fahri Paşa, Yaveri ve hizmetçileriyle gelip ötekilerin yanında yer aldı. Ağustos'un ortalarında Übeydullah Efendi, yine kendi isteğiyle, İngilizlerden izin alarak Malta'ya geldi; herkesi de şaşırttı. Demek ki adam, İstanbul'u Malta'nın Salvator Kalesi zindanlarından daha kötü, daha tehlikeli bulmuştu. Eylül'de, Mondros'ta alıkonulan arkadaşlarının Malta'ya getirilmiş olduğu üstüne bir ipucu elde ettiler. «Malta'da Büyük Verdala Kampı'nda, Ali Münaf Bey»'e adresli mektup yanlışlıkla Salvator'a gelmiş, böylece iş öğrenilmişti. Hemen Hastane'ye yabancı bir hasta gönderildi. İşin doğrusu anlaşıldı. Yine anlaşıldığına göre, Malta'daki savaş tutsaklarının arasına birçok Türk büyükleri karıştırılıyordu. Mondros'da alıkonulanlar, Limni Adası'nda hapsedilmişlerdi. Durumları da Salvator'dakilerden parlak değildi. Ada'nın ıssız bir köşesinde bir saç barakaya hapsedilmişlerdi. Barakaların çevresinde yüksek dikenli teller vardı. Ege güneşi sacları ısıtınca burayı cehenneme çeviriyordu. Çevre temelli ağaçtan yoksundu. Sonra, buradakiler, azlık da olduklarından neşelenmek, avunmak üzere kalabalığın nimetlerinden de yoksundular. Hele dış dünya ile ilişki temelli kesikti. Ancak Limni Adası'nda bulunan başka Türk tutsakları onlara yiyecek getiriyorsa da bunların içeri alınmasına İngiliz askerleri engel oluyordu. Mondros'ta bir tek yadsınmayacak mutluluk vardı ki o da denizin masmavi güzelliğiyle biraz ötede yatmasıydı. Hiç olmazsa onun mavi serinliğiyle, mahpuslar yürek serinletiyorlardı.

Salvator mahpusları, Mondros'ta bıraktıkları arkadaşları üstüne Kale Komutanı'ndan bilgi istediler. Savaştan önce Oxford'da bir profesör olduğu söylenen Kale Komutanı, orduda Yedek Subay olarak görev görüyordu. Türkleri hiç sevmeyen bir herifti. Her fırsatta Türkleri aşağılamaktan çekinmiyordu. Mahpuslara eziyet etmekten de hoşlandığı görülüyordu. Herif, Malta'ya böyle tutsakların gelmediğini söyledi. En sonra diretmeleri karşısın-

da, Malta'dan geçerek İngiltere'ye gittiklerini söyledi. Mahpuslar, yenilgiyi benimsemeyerek, hastaneye bir uydurma hasta daha gönderdiler. Gelen hasta, doğru bilgilerle yüklüydü. Verdala Kampı'na gelmiş olanlar, adları, sanlarıyla biliniyordu. Komutan, bir kez daha sıkıştırıldı. En sonra, mızrağın çuvala sığmadığını, gören İngilizler, öteki kamptan Sait Halim Paşa'yı, beriki kamptan da Şeyhülislâm Hayri Efendi'yi, Salvator Kalesi'nin dışında bir odada buluşturdular. Her iki grup, böylece birbirinden bilgi aldı. Bu görüşme ancak on dakika sürmüştü.

Salvator kampındakiler, çok zor elde edilen araçlarla Almanya'daki arkadaşlarına bir kez daha haberler uçurdular. Burada işkence içinde yaşadıklarının hikâyesini bildirdiler. Bu girişim yararlı olmaktan uzak kalmadı. Dışarıdan yaptırılan etkiler olumlu sonuç verdi: En sonra, Salvator Kalesi mahpuslarının da Verdala Tutsak Kampı'na gönderilmesi kararı çıktı. Salvator Kalesi mahpusları, yedi ay süren cehennem gibi bir tutsaklık yaşamından kurtulmuş, hiç olmazsa daha iyi koşulları olan bir başka tutsaklığa geçmişlerdi.

Salvator mahpusları, yürüyerek Verdala Tutsak Kampı'na vardıklarında şaşırdılar. Burası, öteye göre, cennet gibi bir yerdi. Burası, bizim Selimiye Kışlası'na benzeyen, bütün odaları denize bakan, havadan pencerelere sahip sağlam bir yapıydı. Pek güzel eşyalarla süslü salonları çok genişti; hem de yüzlerce Türk, Alman ve Avusturya savaş tutsağıyla karşılaştılar. Salvatorlular, bu kalabalık yurttaş ya da başka tutsak yığınları arasında sürgünde olduklarını bile unutur gibi oldular. Ne var ki yeni gelenler, oraya ayak atıp da yerlerine ısınmaya başladıklarında, Almanlarla Avusturyalıların kendi ülkelerine gitme hazırlığı başlamıştı. Hepsi de subay olan bu tutsaklar, burada boş durmamış, birçok sanat yapıtı çeşnisi veren eşyalar yapmışlardı. Bunları götüremediklerinden satmaya başlamışlardı. Alıcılar da Türklerdi. Öbür yanda bulundukları sırada Komutan, onlara dışarıdan gereksinimleri olan hiçbir eşyayı aldırmamıştı. İyi, güzel eşyaya özlem çeken Salvator mahpusları, satılık eşyaları olduğu gibi kapattılar. Sonra da bunlara kurularak insanca yaşadıklarını bir kez daha

ayırt ettiler. Bizimkiler, salt eşya değil, küçük, zarif köşkler de satın almışlardı. Bunların, bahçelerinde çok güzel çiçekler yetiştirilmişti. Yine Almanların, avlunun ortasında Prens Hohenhohe için yaptıkları güzel köşkü de satın alan Türkler, bunu genel toplantı yeri olarak kullanmaya başladılar. Oranın yönetimi Salâh Cimcoz'a verilmişti.

Ne var ki mahpusların bu yeni yerleşme hevesleri kursaklarında kaldı. Alman savaş tutsakları gider gitmez, Türk siyasal mahpuslarını da buradan alıp başka kamplara verdiler. Köşke falan verilen paralar da yandı. Medine savunucusu Fahri Paşa ile öbür Komutanlar, Polverista'ya, geri kalanlar da bunun karşısına düşen Yeni Verdala Kışlası'na yerleştirildiler. Yeni Verdala'da yerleşmeye çalışan mahpusların hevesleri bir kez daha kursaklarında kaldı. Bütün mahpuslar, iki saat gibi kısa bir zamanda yangından mal kaçırır gibi eşyalarını yüklenerek biraz ötedeki Polverista Kışlası'na taşındılar. Onların yerine Rus sığıntıları yerleştirilecekti.

İşte, tek tük beyaz Rus sığıntılarının gelip Verdala'ya yerleştiği bu sırada Hüseyin Rauf'un ünlü yirmi dört kişilik tutsak kafilesi de Polverista'ya çıkagelmiş, her an salıverilmek hülyasıyla yaşayan zavallı kodamanların morallerini sıfıra indirmişti.

Polverista Kışlası, durmadan tutsak yutuyordu. Yeni gelenlere yer bulmak güçleştiğinden, buranın en alt katındaki sağlığa zararlı odalara da insan yerleştirildi. Bir güzel odada üst üste yatmaktansa, bu odalarda üçer beşer kişilik arkadaş toplulukları ile oturmak bir çoğuna daha elverişli geldiğinden böyle düşünenler buralara yerleştiler. Sen Nikola Kalesi'nin içine oyulmuş gibi olan bu odalar grubuna, orada oturmaya razı olanlar, Aya Nikola Mahallesi, adını taktılar. Buranın levazım memuru, savaş içinde İngilizlere casusluk eden bir Alman ateşçisiydi. Şimdi, İngilizlerin buyruğunda çalışıyordu. Şişman bir adam olan levazım memuru, mahpusaneye yeni sürgünler geleceği sabahlar bir haber kargası gibi meydana çıkıyordu. Yeni gelenlerin varlığı böylece öğreniliyordu.

Yeni gelenlerin üstleri başları sıkıca aranıyordu. Hele getirdikleri gazetelerin subaylara kaptırmaması için, eskiler, bayağı çırpınıyorlardı. Buraya son zamanlarda gelenlerin hemen birçoğu, İngilizlerin İstanbul'daki işkence, sorgu merkezleri olan Arapyan Hanı'ndan geçmiş kişilerdi. Malta yolculuğu sırasında kendilerine çok kötü davranılanlar oluyorsa da saygı görenler de oluyordu. İngiliz Ordusu'nun İrlandalı Subayları, Türklere çok iyi davranıyordu. Bütün ilk gelen tutsaklar, Polverista'ya yerleştikten sonra da durmadan yeni tutsaklar geliyordu. Bunların arasında İzmir Valisi Abdülhalik (Renda), Yakup Şevki Paşa, Albay Galatalı Şevket, Ayvalık olayının kahramanı Kel Ali (Çetinkaya), Ayan Meclisi'nden Seyyit, Kurmay Yarbay Basri, Gaziantep Mebusu Ali Cenani, Devlet Şûrası Başkanı Reşat, Tümen Komutanı Mürsel Paşa, Trabzonlu Mustafa, Eczacı Mehmet, emekli Yüzbaşı Sefer, Polis Müdür Yardımcısı Murat, Binbaşı Hilmi, Yarbay Agâh, Yazar Akagündüz, Sivaslı Ahmet, Yozgatlı Andavallıoğlu Mehmet Ağa vardı. Mürsel Paşa Kafkasya'daki Tümeni'nden alınmış, İstanbul üzerinden Malta'ya yollanmıştı. Eczacı Mehmet'le Hilmi de Kafkasya'da tutuklanmış, Çanakkale Mahpusanesi'nde uzun bir süre yatırılmışlardı. Cevat Paşa'nın damadı olan Yarbay Basri de kayınbabasının narına yanmışa benziyordu. Sivaslı Ahmet'le Yozgatlı Andavallıoğlu Mehmet de Ermenilerin kendilerinden istedikleri parayı veremediklerinden dolayı buraya gönderildiklerini söylüyorlardı. Emekli Yüzbaşı Sefer'in de tuhaf bir serüveni vardı. Buraya neden getirildiğini bilmeyenlerden biriydi. Tavşan pisliği gibi zavallı bir kişi olduğu anlaşılmıştı. Subaylığına hiç yakışmayan bir vurdum duymazlık içinde yaşamıştı. İstanbul'da neler olup bittiğini hiç merak etmemişti. Bütün olan bitenlerden büsbütün bilgisizdi. Eskilerce sorguya çekildiğinde, bunların hepsi açığa çıkmıştı. En sonra, bir ad yanlışlığına kurban gittiği anlaşılan bu adam, bir gün Beyoğlu'nda düşmanlarca yakalanarak zindana atılmış, çok tehlikeli bir adam işlemi görerek Arapyan Hanı'nı ziyaret etmiş, oradan da Malta'yı boylamıştı. Aradan bir yıl geçtikten sonra, yapılan yanlışlık anlaşılmış olacaktı ki Yüzbaşı Sefer'i azat ederek İstan-

bul'a göndermek üzere vapura bindirdiler. Adamcağız, sevinç içinde herkesle helalleşerek gemiye binip gitti. Gemi, akşama dek yol aldıktan sonra, yolundan alıkonularak yine Malta Limanı'na getirildi. Uykuda bulunan Yüzbaşı Sefer uyanınca, İstanbul'a varıldığını sanarak bir kayığa atladığı gibi sevinçle karaya çıktı. Bu kerte çabuk İstanbul'a varmasına da şaşmaktan kendini alamadı. Karaya çıktığında Malta Limanı'nda bulunduğunu görünce şaşırıp kaldı. Polverista mahpusları, ertesi gün, yeni bir mahpus geleceğini haber alarak merak içinde beklediler. Acaba bu yeni mahpus kim ola ki? Çıka çıka, karşılarına, emekli Yüzbaşı Sefer çıkınca şaşırıp kaldılar. Onu yine Polverista'ya atan İngilizler, bir süre daha unutup gittiler.

Malta sürgünleri yaşamına kişiliğinin damgasını basan kişilerle birçok da silik tipler vardı. Kişiliğinin üstün niteliklerini burada da sürdürenlerin başında, eski Sadrazam Sait Halim Paşa geliyordu. O, «Pek sevimli, pek içten, pek tatlı, özel hali sevgi uyandıran bir kişiydi.» Kışladaki sürgünlerin doğal başı durumu da eski Sadrazamlığından gelmiyordu. Bunu ona kişiliğinin gücü sağlıyordu. Odası yukarı kattaydı. Sabahları Arap geleneklerine göre orada maşlahıyla oturuyor, kışlaya girmesi yasak olmayan yabancı gazeteleri okuyor, ziyaretçileriyle şuradan buradan ya da daha çok dünyanın, yurdun siyasal sorunlarından konuşuyordu. Öğleden sonra ise giyinip yakasına bir çiçek takarak öbür odalardaki arkadaşları dolaşıyordu. Eşle dostla konuşup görüşmeleri, hep teklifsizce oluyordu. Oda ziyaretlerini bitiren eski Sadrazam, yine kendi odasına dönüyor, ondan sonra orada başlayan satranç partilerini seyrediyor ya da daha çok kendisi oynuyordu. Bu saatlerde onun odası bir satranç kulübünden ayırtsız oluyordu. Satranç partileri, iddialı, çekişmeli oluyordu. Başlıca oynayanlar, Sait Halim Paşa, kardeşi Abbas Halim Paşa ile birlikte, eski Adliye Nazırı İbrahim, Erzurum Valisi Sabit'ti. Nazır İbrahim, Polverista'da bu oyunun şampiyonuydu. Kışlanın küçük dünyasında bu maçların sonuçları büyük bir önem taşıyordu. Eski politikacılar, bu maçlarda iktidar tutkularının son kırıntılarını doyurmaya çalışıyor gibiydiler.

Paşa, ikindi üstünden sonra, yanına katılan birkaç dostla arka bahçede volta vurmaktan hoşlanıyor, hele bu fırsatı hiç kaçırmamaya çalışıyordu. Kısa boylu, çevik gövdesi, yakasındaki her zamanki kocaman çiçeği, kırmızı fesiyle, bu volta vurma saatlerini de canlandırıyordu. Akşam yemeğinden sonra da alt kattaki Fethi ile Ali Münif'in odasına inerek, orada oynanan briç partilerini seyrediyordu. Paşa, konuşurken, hele öfkeli zamanlarında büyük yergi gücü, hasmının can alacak noktalarını yakalamakta büyük beceriklilik gösteriyordu. Talât Paşa, henüz Berlin'de sağ bulunurken, onun üstüne çok sert yergiler yapıyordu. Talât Paşa'nın beceriksiz, ya da acemi kişileri devletin kilit noktalarına yerleştirmesine karşı gelerek onu kınadığında, Talat Paşa ona, böylece yeni devlet adamları yetiştirmek istediğini söyleyince, Sait Halim Paşa çileden çıkıyordu. Şimdi, bu eski günleri anarak şöyle diyordu:

«Tavuk yetiştirmesini bilmezler; adam yetiştireceklermiş!»

Kendisini Meclisi Mebusan'da sorularıyla sıkıştıran mebuslara duyduğu öfke, şimdi bile capcanlıydı. Onları hiçbir zaman bağışlamamıştı. Yabancı Devlet Elçilerine karşı gösterdiği yiğitliklerle direnişleri, yaşamının tatlı zaferleri olarak anlatmaktan hoşlanıyordu. Sait Halim Paşa'nın en büyük haksızlığı, gazetelere, gazetecilere karşı takındığı tutumunda beliriyordu. Oldum olası bunların düşmanıydı. Bunların varlığının da gereksiz olduğu inancındaydı.

Eski Sadrazam, Polverista'nın kötü koşullarından, bir çok yazgıdaşı gibi, hiç de yakınmıyordu. Yaşamını en zengin olanaklar içinde geçirdiği halde, bunları hiçbir vakit yaşamamış gibi davranıyor, eski güzel yaşamını büsbütün unutmuş görünüyordu. Ayaklarının altında ses veren, yaş, ak Malta taşları, sanki içinde yaşadığı köşkleri süsleyen değerli halılar gibi yumuşaktı. Onların zararlı, kaskatı gerçeğini, temelli görmezlikten geliyordu. İyimserlik, başının çevresinde bir ayağılı gibi sürekli olarak parlıyordu. Mustafa Kemal'in şaha kaldırdığı Anadolu, Türkiye gerçeği, onun düşüncelerinin en vazgeçilmez varlığıydı. Bu sorun üzerinde hiçbir arkadaşının olumsuz bir sözcük söylemesine katlanamıyordu. Anadolu'nun er geç zafere ulaşacağı üstüne inancı bütün-

dü. Ora üstüne karamsar bir söz kaçıran arkadaşına acımaksızın saldırmaktan çekinmiyor, onu en ağır sözlerle hırpalıyordu.

Üst kattaki, Prenslerin Odası, denilen yerde, Sait Halim Paşa'dan başka kardeşi Abbas Halim Paşa da oturmaktaydı. Kamp Komutanı'yla yüksek rütbeli kimi İngiliz Subayları, bu odayı ara sıra ziyaret ediyor, böylece de onlardan birtakım haberler sızdırılıyordu. Kamp arkadaşları, bu büyük rütbeli İngiliz Subaylarının gelişini ilgiyle bekliyor, habersizliğin oluşturduğu kapkara bunalımlarını böylece gidermek istiyorlardı.

Abbas Halim Paşa, arkadaşlarıyla kardeşi gibi pek içli dışlı değildi. Münzevi tabiatlıydı. Kitabı, sanatı seviyor, birçok saatlerini resim yaparak geçiriyordu. Birkaç yabancı dil bilen Abbas Halim Paşa, isteyen arkadaşlara İngilizce öğretmek üzere bir kurs açmıştı. Koca adamlar, bahçede, odada İngilizce sözcükleri güzel söyleyebilmek uğruna ağızlarını çarpıtıp duruyor, milleti güldürüyorlardı.

Kampta, diriminden en çok kaygılanılan tutsak, eski Şeyhülislâm Hayri Efendi'ydi. Kalp hastası olduğundan, Polverista'nın maddi, manevi baskısı adamcağızın durumunu gün geçtikçe daha çok ağırlaştırıyordu. Arkadaşları gibi, sorumlu İngilizler de onun sağlığından kaygılanıyorlardı. Önemli bir din adamının burada ölecek olmasını kendi siyasal görüşlerine hiç de uygun görmüyorlardı. Bütün sömürgelerini, çıkar, ya da din, mezhep kavgalarına dayanarak yürütmeye alışık olduklarından, eski Şeyhülislâm'a da bu bakımdan ilgi duydukları anlaşılıyordu. Hayri Efendi, sık sık hastaneye gidip gelerek, Azrail'le savaşıyordu. Sorumlu İngilizler, Londra'ya bildirmişlerse de hiçbir olumlu buyruk alamamışlardı. Malta Valisi, bu iş üstüne içtenlikle çalışıyorsa da hiçbir sonuç alamıyordu. Bir zaman geldi ki hasta adamcağız, kötü bir duruma girdi. Hastaneye kaldırılarak, temelli orada bırakıldı. Arkadaşlarından birkaç kişi, her zaman sırayla oraya gidiyor, ona tercümanlık ediyordu. Hayri Efendi, çok olgun bir adamdı. Bu yüzden de herkesten haklı bir saygı görüyordu. Onun hastanede yattığını öğrenen Malta ileri gelenleri, ziyaretine geliyor, onunla uzun uzadıya konuşuyorlardı. Gazeteci Ahmet Emin

de eğitimini Amerika'da yaptığından çok iyi İngilizce biliyor, bu yüzden tercümanlığı sırasında uzun uzadıya, yurt, özellikle din işleri üstüne onunla konuşmak olanağını buluyordu. Ancak, adamcağızın düşüncelerinin temelinde tutuculuk egemendi. Bu da onun iyi, sevimli, saygıdeğer bir kişi olmasını engellemiyordu. Hayri Efendi'nin sürekli ziyaretçileri, Malta Katolik Kilisesi Başkanlarından bir ikisiyle, Mahkeme Başkanı'ydı. Mahkeme Başkanı'nın babası, vaktiyle uzun yıllar Hukuk Danışmanı olarak Türkiye buyruğunda çalışmıştı. Eski Şeyhülislâm, Mahkeme Başkanı'nın adını işitince hemen onu tanımıştı.

Mahkeme Başkanı, Hayri Efendi'yi kurtaracağına söz verdi. En sonunda başarır gibi oldu. Hayri Efendi'yi bir koşulla salıvermeye karar veren ilgililer, ondan bir daha siyasetle uğraşmayacağına ilişkin, imzalı bir belge istediler. Hayri Efendi, bu koşulu işitince, öfkelendi. Kendisine uzatılan belgeyi imzalamamakta direndi. Daha önce de İngilizler kendisine böyle belgeler imzalatmak istemişler, o, bunları itelemişti. Salvator Kalesi'ndeyken kendisine iyi davranıldığını gösteren bir belgeyi imzalamasını, yoksa otomobille gezdirmeyeceklerini söylemişlerdi. O, böyle bir belgeyi imzalamaktansa, otomobille gezmekten vazgeçmişti. Hastanede de oradan kaçmayacağına ilişkin imzalı bir belge istediler; onu da vermedi. Günün birinde, bu işin izlenmesinden yorulduğu anlaşılan İngilizler, Hayri Efendi'yi serbest bırakmaktan başka çözüm bulamadılar. Böylece, Türkiye'ye dönen din adamı, bir yıl sonra orada öldü.

Eski Hariciye Nazırı Halil (Menteş), Polverista'nın yöneticiliğine seçilmişti. Temelde yalnızlığı seven Halil, Komutanlık'la mahpuslar arasındaki ilişkileri yönetiyordu. Çok kişiyle görüşmüyor, çoğu zaman odasına kapanarak anılarını yazıyordu. Ancak, onun hareketsizlikten şişmanladığını gören Doktor Süleyman Numan Paşa, ona her gün yürüyüş ya da volta vurma saati vermişti. Halil, her gün bu saatte güreşe çıkacakmış gibi soyunuyor, hızlı voltasına başlıyordu. Volta saati bitmeden dinlenmeye geçiyordu. İnce, tiz bir sesi vardı. Bu ses, ancak volta sonunda siyasal tartışmalara karıştığında, işitiliyordu.

İttihat ve Terakki'nin ünlü Maarif Nazırı Şükrü de Polverista'nın en çok göze çarpan kişilerinden biriydi. Bir kez çok iyi tenis oynuyordu. Bu arada Abbas Halim Paşa'nın en iyi İngilizce öğrencisiydi. Müsteşar Ali Münif de kendini iyice yabancı dillere vermişti. İngilizce'yle, İtalyanca'ya çalışıyordu. Başarı da sağlıyordu. Onun meraklarından başlıcası, satrançtı. Bu oyunu iddialı oynuyordu. Ancak, yurtta bırakıp geldiği yeni doğmuş çocuğunun özlemi, yüreğinin başında gizli bir ateş gibi yanıp duruyordu. Yüreğinin, ince, üzgün duygularını açığa vurmamak uğruna çok çabalıyorsa da becerikli dostları bunu kolayca anlıyordu. Ancak, çocuklardan söz edilince, göz pınarlarında gözyaşlarının parlamaya başladığı görülüyordu. Adamcağız, yurtta bıraktıklarını düşünmemek uğruna, kendine eğlenceler buluyordu. İngilizce'yle, İtalyanca, bunların başında geliyordu. Sabit'le satranç maçları yapıyor; bahçesine bakıp suluyor; en sonra penceresinin önüne kurulup kendisini bir ayak önce yurda götürecek sayısız kâğıt fallarına başlıyordu.

Eski Hariciye Nazırı Nesimi'nin çektiği acılar, sıkıntılar da az buz değildi. Bir kez orada ekonomik olanağı en az ya da sıfır olan bir kişiydi. Yakasını bırakmayan böbrek hastalığı da ona günün yirmi dört saatinde ağılı şölenler hazırlıyordu. Ancak, ılımlı tabiatıyla bütün bunlara karşı koymaya çalışıyordu. Böbrek sancılarının kendisini bıçaklayıp durduğu saatlerde durmadan ayak yoluna taşınıyor, geceleri koğuş arkadaşlarını uyandırmamak uğruna tilki adımlarıyla gidip gelmeye çalışıyordu.

İttihat ve Terakki'nin en atak, en ünlü genç kuşağından İsmail Canbolat da burada insandan kaçan bir kişi olup çıkmıştı. Parti yaşamı boyunca çok kahpelikler gördüğünden, ayranı üfleyerek içenlerdendi. Belki de Polveristanlılar arasında birkaç İngiliz ispiyonunun bulunabileceğine bile inanıyordu. Şişli'deki evde Mustafa Kemal'in Damat Ferit v.b., için hazırlamak istediği suikast komitesinde Kara Kemal'in de bulunduğunu anlayınca, yılana basmışcasına Mustafa Kemal'den müsaade isteyerek evden uzaklaşmıştı. Burada, bitkileri insanlardan üstün tutuyor, onlarla uğraşıyor, insanlardan hep kahpelik bekler görünüyordu. Kendi-

sine ayırdığı bir bahçe bölümünde kendi kendine çiçek, sebze yetiştirmeye çalışarak, böylece hiç güvenmediği insanlarla daha az ilişki sürdürmekte bir mahpusane mutluluğu aradığı görülüyordu. Yetiştirdiği çiçeklerde, doğanın verdiği ılımlı mutluluklardan birini tattığı belliydi. O da birçok siyasal kişi ya da politikacı gibi bunun kahpeliklerini gördükten sonra doğanın ıssız, sessiz bir köşesinde, tarım işleriyle uğraşmaya kararlıydı. Burada şimdiden bu ilerideki uğraşının ufak bir provasını yapıyordu. Bahçesiyle uğraşmadığı saatlerde getirttiği tarım kitaplarını okuyor, bu alandaki en yeni deneyleri, düşünceleri öğrenmeye çalışıyordu. Yavaş yavaş ileriki tarım çalışmaları üzerinde planlarını da tasarlıyordu. Ahmet Emin (Yalman), bir gazeteci ilgisinden çok bir çilekeş olarak bir gün ona sokuldu. Vaktiyle parlak bir politikacı olarak tanınan bu genç adamın, böyle, insandan, toplumdan kaçar hale gelişinin nedenlerini öğrenmek istemişti. Gözleriyle elleri, çiçeklerle uğraşan İsmail Canbolat, genç gazeteciye şöyle dert yandı:

— Yaşamım boyunca kanundan başka ölçü tanımadım. Yurda hizmet ederken hep bu ölçüye bağlı kaldım. Savaş içinde bu doğru çalışmam herkesçe beğenilerek alkışlandı. Bırakışmayla birlikte her yandan saldırılara uğradım. Savaş içinde çok kötü işler yapmış bir adam durumunda bırakılarak, hırpalandım. Halk denen insan yığınları bana karşı büsbütün kör, sağır kaldı. Onlardan ne ilgi, ne de anlayış gördüm. Böyle bir halkla artık ne alış verişim olurdu? İnsanlar arasındaki ilişkiler, hep pamuk ipliğiyle bağlıdır. Ufacık anlayış beklemek için de kör, anlayışsız olmak gerekir. Son Savaş Kabinesi'ne girmekle büyük bir fedakârlık yaptığıma inanmıştım. Bu sırada yapılan kötülüklerden hiçbirine karışmamaya çalışmakla kalmayıp bunları önlemeye çalıştım. Göz göre göre yapılan kötülüklere karşı ayaklandım. Bu ayaklanışım, tek başıma oldu.

Genç gazeteci, bu üzgün, düş kırıklığı içinde yüzen eski politikacıyı dinledikten sonra kendi kendine şöyle düşündü:

«Şimdi, bu kötü zamanlar geçmiş, kanun, prensip yanlısı yurttaşlar için olumlu yurt çalışmalarına girişmek zamanı gel-

miştir. Canbolat Bey, particiliğe kendini kaptıracak olursa onu çok seven bir insan olarak üzüleceğim.»

Genç gazeteci, düşünmesini şöylece sürdürdü:

«Gerek Dahiliye Nazırlığı'nın son zamanlarında basınla kurduğu işbirliği, gerek Çocuk Koruma Derneğindeki çalışması, gerekse Malta'daki yaşamı yardımıyla Canbolat Bey'i daha yakından tanımış durumdaydım. Bundan dolayı da ona çok saygı duyuyordum. Ancak, halkın haklı olarak hoş görmediği bir zümreye kendini yine kaptırırsa, bu yurt için yapılmış bir fedakârlık değil, eski arkadaşların hatırı için katlanılmış ağır bir yük olacaktır.»

İttihat ve Terakki'nin ikinci, üçüncü sınıf adamları Polverista'da tıpkı eskisi gibi bir parti dayanışması içinde yaşıyorlardı. Başlarında, Kara Kemal vardı. Bu dayanışmayı, eski particilik günlerinden kalma bir tutku artığı olarak sürdürmekten hoşlanıyorlardı. Örneğin, sürgünlerin günlük yaşamlarını ilgilendiren işlerde bir düzenleyici görevi gören bir Yönetim Kurulu'nun seçiminde, bütün İttihatçılar, sanki bir yurt içi seçimi yapılıyormuşcasına, daha önce ülke çapında kullandıkları bütün ölçülerin mini mini bir görünüşü vardı. Kara Kemal, bu küçük işe bile büyük bir önem vererek sarılmıştı.

İttihat ve Terakki'nin eski İaşe Nazırı Kara Kemal, doğruca mideye seslenen çok önemli görevi sırasında, irili ufaklı çok geniş bir ilişkiler ağı kurmuştu. Kendisine midesiyle bağlanan bu dostlukların, onda saygıdeğer sıcak bir yan da bulduklarına kuşku yoktu. Günlük kişi ilişkilerinde, İttihat ve Terakki'nin komitacı ruhunda hiçbir gölge göze çarpmıyordu. Herkese karşı nazikti; terbiyeliydi; tartışmalarda hiçbir zaman kinci sınırlara yanaşmıyor, gerilmeye başlayan ipin ucunu hemen bırakıyor, karşısındakini de böylece gevşeterek kendi üstüne iyi şeyler düşünmeye zorluyordu. İttihat ve Terakki'nin nimetlerinden vaktiyle tatmış olan bir grup, burada da Kara Kemal'in çevresinde bir gizemli dostluk halesi gibi bulunuyordu. Yazgılarını şimdi bile, ona, onun politika sistemine bağlı bulan bu kişiler, onun günlük gereksinimlerinden başka keyiflerine de yardıma koşmaktan ya

gerçek bir mutluluk ya da bir gizli görev gönüllüsü mutluluğu duyuyorlardı. Kara Kemal'in çevresinde bu tekke müritlerine benzeyen kişilerin bağlılığını gören eski kodamanlar, kendi bomboş çevrelerine bakarak şaşırıyorlardı. Anlaşılıyordu ki Kara Kemal'in çevresini alan bu bir avuç sürgün, gelecek nimet günleri için yatırım yapmaktaydılar. Şundan ki hepsi de hemen hemen gençti. Siyasal tutkularsa, insanla mezarın başına dek giderdi. Napoleon bile Saint-Helen Adası'nda kırk altı yaşında ölünceye dek, ufuklardan çıkıp gelecek bir zafer donanmasının kurtuluş bayrağını beklememiş miydi?

Polverista'nın yıldız sürgünlerinden biri de Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşı, Ali Fethi (Okyar)'dı. Kampın, durgun, anlayışsız yaşamını canlandıran belli başlı kişilerdendi. Burada başlayan İngilizce öğrenme eğlencesini en yararlı biçimde sonuçlandıranların başında geliyordu. İngilizceyi salt okuyup anlamakla kalmayıp o dilde yazmayı da başardı. İktisatçı Keynes'in bir kitabını, Türkçe'ye çevirdi. Bilim kitapları okudu. Bunları gerek kendisine, gerekse yurda yararı dokunacak türde olanlardan seçti. Onun, Malta'ya sürgün edilişi, Ermeni sürgünüyle ilgiliydi. Doğrudan doğruya sürgünle ilgisini bulamayan İngilizler, onu son kez sorumlu mevkide bulunurken Ermeni göçünü uygulamış, olanları sınırdışına kaçırmakla suçlayarak, apar topar, buraya getirmişlerdi. Ermeni göçünde suçlu görülenlere, gerek işgal altındaki Türkiye bölgelerinde, gerekse Polverista'da kötü davranılıyordu. Öteki mahpuslara ufak tefek özgürlük hakları tanıyan İngilizler, Fethi'nin başlarında bulunduğu gruba, kötü, düşmanca davranışlarını sürdürüyorlardı. Hem eski asker, eski politikacı, hem de bu tarakta bezi olmayan Ali Fethi, bu ayrı davranışlara çok içerliyor, sırasında ayaklanıyordu. Kafası kızan dinamik adam, İngilizce'yi büsbütün ilerleterek bununla İngilizleri bombardıman etmeyi usuna koydu. Kendisinin, İngilizlerin anladığı gibi bir adam olmadığı üstüne mektuplar yazıp bunları bütün yönetici makamlara, Londra'ya göndermeye başladı. Bunları kendisi Türkçe yazıp başkasına İngilizce'ye çevirtiyordu. Özgürlüğüne kavuşma uğrunda İngilizce'yi öğrenmeyi kafasına koyan Ali Fethi, en sonunda mektuplarını doğrudan doğruya İngilizce

yazmaya başladı. Ne yazık ki İngiliz dünyasına yağmur gibi yağdırdığı mektuplarına en ufak bir karşılık gelmiyor, etkileri de görülmüyordu. Mektuplarına Wilson Prensipleri'ne benzer maddeler koyuyor, bir mahpusane özgürlüğü uğruna olsun, yiğitçe çalışıyordu. Ancak, günün birinde yazdığı bomba mektuplardan biri gerekli ereğe değmiş olacaktı ki hemen mahpusanedeki durumunun düzeltilmesi için buyruk çıktı. O da artık ötekiler gibi ara sıra gözcülük altında kente çıkıp gezme müsaadesine kavuştu. Ancak, onun istediği doğrudan doğruya serbest bırakılarak yurda dönmesine buyruk verilmesiydi. Şundan ki kendisine yüklenmek istenen suçları hiç işlememişti. Ne var ki İngiliz sorumluları, işin burasında susmanın altın olduğu kanısını sıkıca koruyorlardı. Onlar, bu gibi davranışlar karşısında barışı ileri sürüyor, ancak barış imzalandıktan sonra, bunların söz konusu edilebileceğini söylüyorlardı.

Mahpusanenin Yönetim Kurulu için yapılan seçimlerde, Ali Fethi, Kara Kemal grubunun bağnaz politikacı davranışlarının karşısında yer almıştı. Bu seçim, hemen birkaç ayda bir yineleniyordu. Ali Fethi, Kara Kemal militanlarının karşısında yer alan muhaliflerin sürekli adayıydı. Ancak, Kara Kemal, türlü parti manevraları kullanarak, onu ya da başka adayları elleri koynunda bırakmayı başarıyordu. Yönetim Kurulu'na, Halil (Menteş) Başkanlık etmekteydi. Bir gün, mahpusların, Yönetim Kurulu'na karşı nevri döndü; onları alaşağı etmek üzere davranınca da aday olarak karşılarında Ali Fethi'yi buldular. Bir yandan da Kara Kemal, en ince seçim tekniğiyle paçaları sıvayarak işe girişti. Bu kez, iaşecilerin seçim teknikleriyle bütün çabaları boşa gitti. Ali Fethi, Yönetim Kurulu Başkanlığı'na seçildi. Doğrusu, bu bir angaryadan başka bir şey değildi. Ancak, insanoğlu, en elverişsiz koşullar altında bile, bir gövde gösterisi yapmaktan kendini alamıyordu. Yoksa, bu hiç de idealistçe, iyilikçi davranışların çekirdeğini taşıyan bir iş değildi. Belki de mahpuslar, bu mini mini İttihatçı diktayı alt etmek üzere Ali Fethi'yi kullanmışlardı.

Polverista mahpusları, Ali Fethi'nin odasında, toplumsal, çağrıcı bir hava bulduklarından oraya üşüşüyorlar, orayı bir dinlendirici kulüp gibi kullanıyorlardı. Öğle yemeğinden sonra, sat-

ranç, piket oynayanlar orada toplanıyor, sonra, kendi odalarına çekilip akşamleyin yine orada buluşuyorlardı. Akşam oyunları, daha çok briçti. Sonra, yurt, dünya, Polverista politikasından konuşuyorlardı. Türkçesi, Ali Fethi, Polverista mahpuslarının toplumsal ruhu durumundaydı.

Ali Fethi'nin kulüp odasından başka yardımcı kulüp odaları da vardı. Bunlar, İzmir Belediye Başkanı Şükrü Kaya, Diyarbakır Mebusu Zülfü, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Bayındırlık Bakanı Feyzi, Yüzbaşı Nevzat gibi kişilerin odalarıydı. Burası, büyük bir daireydi. İyimserlik havası solunan, pencereleri masmavi, sepserin düşüncelere, duygulara açık bir yerdi. Karamsar düşünce kelebekleri burada uçamazdı; gözleri kamaşırdı. Diyarbakır Mebusu Zülfü, bütün bu masmavi iyimserlik ışıklarının parladığı yerin en dinamik kişisiydi. Dirimin yüzüne dimdik bakan Zülfü'nün gözlerinin önünde hiçbir kara gölge barınamazdı. O, karamsar düşüncelerin yıkıcı, öldürücü, yok edici niteliğini kavramış bir adamdı. İnsan, asıl kara günlerde gücünü göstererek, karanlığın kökünü kazıyacak ışıklarını sonuna dek yakmak, mücevherlerini ışıldatmak zorundaydı. İnsanoğlunun istekleri önünde hiçbir engel barınamazdı. Bugünkü, geçici zindan yaşamı bile, daha iyi günlere götürücü mavi ışıklı bir yoldan başka bir şey değildi. Böyle kara günler, insanın ilerideki ışıklı günleri görebilmesini sağlayan bir nimetti. Anadolu'nun cennet gibi topraklarını çizmeleriyle kirleten düşmanlar, umulmayacak kerte yakın bir zamanda, «şakır şakır», denize dökülecek, istediklerine kavuşacaklardı. Zülfü, günün birçok saatini, «şakır şakır», yıkayan bir çağlayan gibi iyimserlik düşüncelerini karamsar dostlarının ruhlarına boşaltıyor, herkes birer damla olsun mavilik alarak gittikten sonra da Fransızcası'nı ilerletmek üzere çalışmaya koyuluyordu. Onun esmer yüzü, iyilik, enerji, inanla parlayan gözleriyle çevresine dağıttığı iyimserlik ışıkları, bir süre olsun dinleyicilerin karanlığında egemen oluyordu. Mustafa Kemal'le arkadaşlarının Anadolu'da yaktığı kocaman çoban ateşinin ışıkları, her gece böylece Polverista'nın yaş duvarlarını, bu duvarlar içinde sıkışıp kalmış, umutsuz, sarkık, hülyalı yüzleri aydınlatıyor-

du. Bunların çoğu, Mustafa Kemal'in bu işin içinden alnının akıyla çıkabileceğine inanmıyordu. Ancak, çıkmasını istediklerinden, biraz umutlanır gibi oluyorlardı. Zülfü'nün, şakır şakır, akan konuşmaları, işte, bu inançsız, zayıf yürekleri sarsıp duruyor, onları inanca çağırıyordu.

Zülfü'nün bütün iyimser, parlak düşleri, Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı üstüneydi. Onun çözümlenmesiyle bütün geri kalan mutluluklar ardınca sökün edecekti. Bundan dolayı o, her şeyden önce arkadaşlarını Anadolu'nun yengisine inandırmaya çalışıyordu. Gerçekten de aradan çok geçmeden Anadolu'nun bağrı yanık çocukları, küçük Anadolu atları üzerinde ya da yayan düşmanı bozkırlarda önlerine katıp İzmir sularına doğru kovalamaya başlayacaklar, Zülfü'nün içinde umut bülbülleri şakıyan düşlerini, «şakır şakır», gerçekleştireceklerdi. Bu yengi, Zülfü'nün en parlak düşlerini bile gölgede bırakacaktı.

1908 Birinci Meşrutiyet günlerinden beri, her Meclis'te mebus olarak yer alan Zülfü, renkli, inandırıcı anlatımlarıyla yaşamının bütün ilginç serüvenlerini mahpus arkadaşlarına aktarmakta büyük bir mutluluk buluyordu. Bu neşeli, canlı adamın çok öfkelendiği zamanlar da olmuştu. Bunların başında 1910 yılında Amerikalıların ülkenin bayındırlaştırılması için önerdikleri, Chester Projesi'nin, itelenmesi geliyordu. Ulaşımı son kerte kıt olan Anadolu, özellikle Türkiye'nin doğusu, bu yüzden uzun yıllar, araçsız, yolsuz, ulaşımsız kalmıştı; kalacaktı da. Doğu illerinin acıklı durumunu yakından bilen Zülfü, bu projenin kaçırılmış olmasının çok büyük günah olduğuna inanıyordu. Avrupa'yı yakından bilen Zülfü, yolsuz, araçsız uygarlık olamayacağına inanıyordu. Doğuya demiryolları girmedikçe bu illerin Adem Baba zamanından kalma durumunun sürüp gideceğini söylüyordu. Doğunun iktisatça can çekişip durmasına yol açan kişiler, şu sırada bile Zülfü'nün gözünde en melun insanlar olarak beliriyordu.

Polverista'da iki yıl durmadan bu konu üzerinde konuşup duran Zülfü, buradan kurtulup yurda döndükten sonra Bayındırlık Bakanı olacak, yollarla demiryollarına el atacaktı.

Polverista Mahpusanesi'nin yaşamına renk katan kişilerin en başında gelenlerinden biri de Ubeydullah Efendi'ydi. Özgürlükçü bir karakter taşıyan bu din adamı kılıklı aydın adam, Yirminci Yüzyıl sonunda dünyayı gezip görme hastalığına tutulmuş, sayısız turistin öncülerinden sayılabilirdi. Beş parasız dünyayı dolaşmanın, ne kerte güç, böyle de olsa ne kerte tatlı olduğunu, ancak Ubeydullah Efendi biliyordu. Amerikalı turistlerin doğu özlemine tutulması gibi o da Batı ülkelerinin özlemine tutulmuş, beş parasız buraları gezip görebilmenin becerikliliğini, gücünü göstermişti. Amerika'da en güzel Türk manilerini söyleyerek keten helva satıcılığı yapmış, geçimini bununla sağlamıştı. Daha sonraları, bunun öyküsünü bir haftalık dergide anlatacak, çok ilgi uyandıracaktı. Ubeydullah Efendi, mahpusane arkadaşları arasında türlü serüvenlerle yüklü olanların başında geliyordu. Ne var ki en son serüveni çok ilginçti ve bütün arkadaşlarını da şaşırtmıştı: Daha önce, herkes gibi Malta'ya getirilip kapatılan Ubeydullah Efendi'yi dişlerine dokunur bulmayan İngilizler, onu serbest bırakarak, yurda dönmesine müsaade etmişlerdi. Malta'dan kurtularak İstanbul'a varan Ubeydullah Efendi, orada yine işgale karşı bir anlam taşıyan özgürce yaşamını sürdürmeye başlamış, İngilizlerin gözüne diken gibi batar olmuş, bunun sonucunu bilmekle birlikte hiçbir kurtuluş yolu denemeye kalkışmamış, en sonra yakalandığı gibi bir kez daha Malta'ya sürülmüştü. Türkçesi, bu serüvenci adam, bütün aydın kişilerden arınmış olan İstanbul'u artık yaşanmaya değer bulmamaya başlamış, Malta Mahpushanesi'ni arar olmuştu. Bundan dolayı da İngilizlerin kendisini tutup oraya göndermeleri uğruna bütün gerekenleri yapmaktan çekinmemişti. Ubeydullah Efendi, şimdi burada, bu bir yığın olgun insan, eski dost arasında yaşamaktan hoşnuttu. Yaşamı, bir serüven saydığından burada bütün anlamıyla serüvenin içinde bulunuyor, bundan da hoşlanır görünüyor, birçoğu gibi ahlayıp oflamıyordu. Dünya turuna çıkmış bir gezginin bütün uyanıklığı, acarlığıyla yaşıyordu. Usu, zekâsı, bütün içgüdüsü, her an patlak verecek tehlikelere karşı uyanıktı. Birkaç dil bilen Ubeydullah Efendi, bu dillerde kitap okumasını da severdi.

Felsefe, ya da daha çok din felsefesi üstüne sürekli bir düşünüş içindeydi. Bu konuda kitap yazmayı da deniyordu.

Amerika'da geçirdiği serüvenli yaşamında bile sürdürdüğü bu düzgünce okuyup yazma göreneğini, Polverista'da da sürdürmek üzere kendine bir ıssız köşe seçmişti. Bu odada yalnız başına oturup kitaplarıyla, yazılarıyla uğraşıyordu. Ne var ki bu inziva köşesinde salt bir metafizik varlık olarak bulunmuyor, insanoğlunun iktisat sorunlarıyla uğraşmayı da bir yaşama ödevi sayıyordu. Mahpusanenin kapalı dört duvarı arasında bir geçim olanağı bulmanın gizine de ermişti. Bir mahpus topluluğuna güzel yemekler hazırlamakta öncülük ederek, bundan nasiplenmesini biliyordu. Maltalı bir aşçı tutmuş, ona türlü yemekler pişirtiyor, elverişli bir para karşılığında arkadaşlarına öğle, akşam yemekleri veriyordu. Uzun gezginlik yaşamı boyunca, en önemli şeyin yemek içmek sorunu olduğunu, bunu kolayca örgütlemenin yollarını öğrenmişti. Bütün ömrünce ekmek elden su gölden yaşamaya alışmış bu yüksek burjuvazi ya da soyluluk kalıntıları, bu gibi ev iktisadına özgü işleri örgütlemek beceriklililiğinden uzaktılar. Bu yüzden de Ubeydullah Efendi'nin tabldotundan çok hoşnuttular. Ubeydullah Efendi, bu yemek işine ince buluşlar karıştırıyor, dolma yaptıracağı sırada Malta'da fıstık bulunmadığından, bademleri ince ince doğratarak fıstık biçimine koyduruyor, ekmek kabuğundan bir çeşit ekmek kadayıfı, nestleden (kuzu sütünden) bunun üzerine konmak üzere kaymak yaptırıyordu. Übeydullah Efendi, bu uğraşmasıyla ticaret yapar gibi görünüyorsa da onun bu yüzden para kazanmak tutkusu olmadığı da biliniyordu. Her şeyden önce aylaklığın düşmanıydı. Kendine bulduğu bu iş, günlük yaşamını anlamlaştırmak içindi. Yararlı bir iş yapmanın önemini duymak bile bir insan için özgür olmak duygusunun verdiği mutluluk duygusuna benzer bir şey yaratmıyor muydu?

Übeydullah Efendi, çok gezip çok görmüş bir adam olduğundan, parasızlık sıkıntısının korkunç saldırışlarına çok göğüs germiş, gövdesindeki eski bir hastalık gibi buna alışmıştı. Para sı-

kıntısının kanser gibi tehlikeli bir şey olduğunu da bildiğinden, her zaman, her yerde ilkin bunu ortadan kaldırmak üzere davranıyordu. Bu mahpusanede de eline bir ölçek para geçmiyor değildi. Hiç belli olmazdı. Belki de bunları ileride Avrupa yollarında parasızlıktan sürünen arkadaşlarıyla birlikte yiyecekti. Nitekim, özgürlük günleri gelip çattığında, o, elindeki bütün parayı bu uğurda harcayacaktı. Parasızlığa hiç alışmamış bu yüksek burjuvazinin iyi yaşamış kişilerine parasızlığın ne olduğunu bilmesinler diye mutluluk duyarak yardımlar yapacak, bu yüzden de bir kez daha, «Tığteber şahımerdan», kalacaktı.

Polverista mahpuslarının anılarında her zaman bütün tazeliğiyle yaşayacak olan sürgünlerden biri de Salâh Cimcoz'du. İncelmiş bir mizah zekâsına sahip olan Cimcoz, bacağının topallığına, bunu kendisine reva görmüş olan feleğe meydan okurcasına neşeliydi. Özellikle herkes için cansıkıcı olan, bu yüzden de önemsenen irili ufaklı olayların fosluklarını meydana çıkaran ince mizah zekâsıyla arkadaşlarının yardımına koşuyordu. Güzel sanatlarla sanat felsefesi üstüne edindiği kültür, iyimserlikle birleşerek onu aranan bir kişi durumuna yükseltiyordu. Coşkun neşesi, küskün ruhlar üzerinde uyarıcı, uyandırıcı etkilerini sürdürmüş, daha çok güdümlü olduğunu sandığı bir kişiyle karşılaşmasından ileri geliyordu. Bunun zararlı etkilerinden kendisini korumuştu.

Ahmet Emin (Yalman)'ın İtalyan gazetelerinden çevirip duvardaki haber tahtasına astığı herhangi bir önemli haber, ancak Salâh Cimcoz'ca okunup arkadaşlara anlatıldıktan sonra, bir anlam alıyordu. Haberin ne dediğini anlayan Cimcoz, bunu ince anlayışı, mizah zekâsıyla da süsleyerek arkadaşlarına öyle bir zengin üslupla anlatıyordu ki herkes, ancak bu anlatıştan sonra, haberin ne dediğini, anlar duruma geliyordu.

Komutanlık, mahpusları denizin ıssız bir kayalığında banyoya götürmeye başlamıştı. Bu banyoya, mahpusların çoğu katılmıyorsa da yine bir çoğu denizin serin tuzlu suyunda serinlemeye can atarak, buna katılmaktan hoşlanıyordu.

Ahmet Emin, İtalyanca tercümelerine önem vererek okuduğundan, bunları arkadaşlara sevdirdiğinden, bir de taşkın, canlı neşesinden dolayı, Salâh Cimcoz'u çok seviyordu. Bu taşkın neşenin de topallığının verdiği aşağılık kompleksini saklamak uğruna kullanılan bir maske olduğunu sanıyor, buna üzülüyordu. Böyle ince zekâlı, yetenekli, kültürlü bir kişinin topallık felaketine uğramış olmasına için için üzülüyorsa da bu duygusunu açığa vurmaktan çekiniyordu. Deniz mevsiminde banyoya gittikleri gün, Ahmet Emin hiç yüzmek bilmediğinden, öteki arkadaşlardan biraz uzak bir yere gitti. Bu sırada Salâh Cimcoz'un da yanı başında soyunmakta olduğunu görünce sevindi. Bu sevinci, denizde beceriksiz olacağını sandığı bir kişiyle karşılaşmasından ileri geliyordu. Hiç olmazsa iki beceriksiz kişi, kimsece görünmeksizin, burada, sulara uzanır, çırpınır, serinlerdi. Bütün yaşamı boyunca denizle hiçbir zaman başı hoş olmamış olan genç gazeteci Cimcoz'un topal bacağını görünce, kendi kendine şöyle düşünerek sevindi: «Çok şükür, yüzmekte benden geri kalabilecek biri çıktı.»

Bu duygusunu onun yüzüne karşı söylemekten de çekinmedi, onunla bir arada yüzmekten pek hoşnut olacağını, söyledi. Salâh Cimcoz da sakatlığı yüzünden pek yüzemeyeceğinden, ancak şöyle bir suya girip çıkacağından, söz etti. Ahmet Emin, ondan daha usta bir yüzücü olduğunda karar kılarak, bunu da duyurmaktan da ayrı bir haz duydu. Ona, yüzerken dikkat etmesi gerektiği birçok salıkta bulundu. Ayaklarına kaya parçalarının batmayacağı yerleri gösterdi. Bununla da kalmayan genç gazeteci, yüzmekteki ustalığını kanıtlamak üzere, deniz ayakkabılarını da Salâh Cimcoz'a verdi. Cimcoz salt teşekkür etti; başka bir şey demeksizin ayakkabıları aldı.

Giyneklerini kayalıkta bırakarak denize vardıklarında, genç gazeteciyi utancından, kızartan bir olay geçti: Topal arkadaşı, kendisinden aldığı deniz ayakkabılarını bile giymeyi gereksinmeden balıklama denize daldı; biçimli, güzel kulaçlar atarak, topal bacağını da bir balık yüzgeci gibi kullanarak açıldı. Ahmet Emin, ancak beline dek girdiği sudan onun arkasından bakakaldı; bir gazeteci olarak, fena atlatılmıştı.

Polverista mahpuslarının sıkıntılı yaşamlarına, eylemce ışık, serinlik katanlardan biri de Doktor Süleyman Numan Paşa'ydı. Dipdiri, sapasağlam bir adam olan doktor, bütün düşünceleriyle, bir sağlık anıtı gibi dolaşıyor, soluyor, yaşıyordu. Mahpusanenin sağlık bakımını üzerine almıştı. Bütün mahpuslar da onun bu onursal görevini gönül hoşluğuyla benimsemişlerdi. Bu zindandan sağ kurtulabilmek uğruna onun salıklarını yerine getirmek üzere, bayağı birbirleriyle yarışıyorlardı.

Süleyman Numan Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nda, Osmanlı savaş makinesinin başında yer alanlardan biriydi. Ordu Sağlık Başkanı'ydı. Bu yüzden, sorumlu görülerek buraya getirilmişti. Onun buraya gelişi de yaşları hayli ilerlemiş, doğadan uzak yaşamış bir yığın yaşlı kişinin dirimini kurtarmaya yardım etmişti. Malta Adası'nın, bir Afrika sıcaklığı taşıyan, çoğu zaman ılımlı havası, doktorun da yardımıyla yaşlı mahpusların soyunup dökünmelerine, derilerini güneşe, açık havaya vermelerine yol açmış, böylece gün yüzü görmemiş Doğu insanı gövdelerinde yemyeşil yaşama umutları belirmişti. En ufak hava akımlarından, soğuk sudan, yakıcı güneşten korkarak yetişmiş olan bu doğu insanları, doktorun yardımıyla burada bayağı birer doğa çocuğu, birer yaşlı Avrupalı oldular; kısa pantolonla tenis alanlarında koştular; Akdeniz'in civit rengi ılık sularında boy verdiler; yurtlarına yemyeşil birer dal gibi dönmek umudunu sağlamlaştırdılar. Paşa, mahpusanenin temiz durması uğruna durmadan çalıştı; vaaz etti; örnek gösterdi. Kara sineklerin çaldığı orkestra müziği, her zaman onun odasından uzaklarda işitiliyordu. Birçok tenis meraklısı arkadaşıyla günün birçok saatini tenis alanında güneş altında yarı çıplak geçirip korkunç bir ter banyosu yapan doktor, oyundan sonra hemen soğuk suyun altına girerek bütün yorgunluğuyla birlikte derisinin üstündeki tuzu da alan duştan sonra uzanarak İngilizce ya da İtalyanca romanlarından birini okumaya başlıyordu. En çok okumaktan hoşlandığı Charles Dickens'in «*Rickwick' in Defteri*»'ydi. Bu bin sayfalık kitabı bitirdikçe yeni baştan okumaya başlıyordu. İnsanoğlunun tutarsızlıklarını, saçmalıklarını öğrenmek, ya da bir kez daha incelemek üzere herkesin bu kitabı okumasını salıklıyordu.

Son kerte düzenli bir yaşamı olan Süleyman Numan Paşa, yemek saatlerini, uykusunu, oyunlarını, söyleşi saatlerini de ayarlamıştı. Paşa'nın ekonomik durumu da iyi olduğundan, Maltalı uşaklar kullanıyordu. Doktorun korkunç temizlik merakı, uşakların, emdikleri sütü burunlarından getirecek, bir aşırılıktaydı. Bu yüzden az zamanda işlerini bırakmak zorunda kalıyorlardı. En sonra, yanında hiçbir hizmetli çalışamaz oldu; böylece bütün o uşakların yaptığı, yapmaya çalıştığı temizliği kendisi yapmak zorunda kaldı. Buna, bir mizah kılığı giydirmek zarifliğini de gösteriyordu: Süleyman Numan Paşa, uşağı Süleyman Numan'ı ölesiye çalıştırıyordu. Bu yüzden kitap okumaya, dinlenmeye vakit bulamayarak, en sonunda yine bir Maltalı uşak tutmak zorunda kaldı. Bir sabah, onun odasına giren Ahmet Emin (Yalman), bir uşağın çalıştığını gördü. Onun bakışlarındaki soruyu yakalayan Süleyman Numan Paşa, gülerek şunları söyledi:

— Uşağı kovmaya karar verdim. Bu sabah korkunç bir suçunu yakaladım. Şu çiçeklerin yaprakları üzerindeki tozu almayı unutmuş. Artık, buna dayanamazdım; hemen Süleyman Numan Efendi'yi kovmak, yeni bir uşak bulmak gerekti.

Süleyman Numan Paşa, türlü uğraşlarını da yetersiz buluyor, kendisini bir boşluk içinde duyuyordu. Bütün yaşamını damgalamış olan Tıp dünyasından, onun son verilerinden uzak kalışı, içini yiyip bitiriyordu. Bunun için bir olanak düşündü. Komutanlığın mahpuslara tanıdığı kentin içinde serbestçe gezip dolaşmak hakkından yararlanarak, Malta Üniversitesi'nin, Tıp Fakültesi'ne öğrenci yazıldı. Bu alçakgönüllü öğrencilik dolayısıyla, Tıp dünyasına sokulabilmek amacını gütmüştü. Buna da kavuşmakta gecikmedi. İngilizce ve İtalyanca verilen dersleri dinlerken hem dilbilgisini ilerletiyor, hem de dünya tıp ilerleyişinin yeni basamaklarına tırmanıyordu. Bu sırada hem genç öğrencilerle arkadaşlık ederek, hem de profesörlerle ahbaplık kurarak Malta'nın sağlık kurumları üstüne incelemeler yapıyor, yaşamını böylece anlamlaştırmaya çalışıyordu.

Karabet Tülbentçiyan adlı bir Ermeni yurttaş, yanına bir İngiliz polisi alarak bırakışmanın en karanlık günlerinden bir gün, Temmuz 1919'da, Ermeni çocuğu aramak üzere Kızıltoprak'ta,

Kuyubaşı'ndaki Dr. Osman'ın evini bastı. Orada bir Ermeni çocuğu saklandığı üstüne yapılan ihbar boşa çıktı. Eli boş dönen Tülbentçiyan, bu sırada Doktor Abdüsselâm Paşa'nın evinin önünden geçerken, gözü bahçede evin on dört yaşındaki beslemesine ilişti. Besleme, Ayşe Vicdan adlı, bir köylü kızıydı. Antakya'nın, Yaverde köyündendi. Birçok Ermeni gibi, teni de oldukça esmerdi. Esmer beslemeyi gören Tülbentçiyan, gerçek bir av üzerinde bulunduğuna karar vererek, İngiliz Polisi'yle Paşa'nın evini bastı. Ev halkının kopardığı kıyamete boş vererek Paşa'nın eline 234 No.'lu bir senet tutuşturdu, sonra, çığlıklarına, bağırıp çağırmalarına aldırış etmeden:

«Sen bir Ermeni kızısın; bir Haysın!» diyerek Ayşe'yi sürükleyip götürdü.

Kaçırılan kızcağızın arkasına düşen Dr. Abdüsselâm, bir hafta sonra onun Sivaslı bir Ermeni kızı olarak Ermeni Öksüz Yurdu'na kapatıldığını öğrendi. Bunun üzerine öfkesinden küplere binen Paşa, paçaları sıvayarak bütün anlamıyla bir savaşın içine girdi. Bütün Türk-İngiliz Makamlarına üst üste telgraflar çekti. Bir süre sonra Balat Ermeni Öksüz Yurdu'ndan, Türk adı Ayşe Vicdan, Ermeni adı Anjel, diye bir mektup geldi. Sözde, bu mektubu, Ayşe yazmıştı. Paşa, hemen Balat'taki Öksüz Yurdu'na giderek okulun müdürüyle görüştü. Müdür, bu işe salt Ermeni Patriği'nin karışabileceğini söyledi. Paşa, etekleri zil çalarak, oradan Patrik Zaven'e koştu. Abdüsselâm Paşa'nın elinde Zaven'i susturacak belgeler vardı: Ayşe Vicdan, sekiz yıl Halep'de Beşir Efendi'nin oğlu Ömer Lütfü Efendi'nin, ondan önce, Kethüda İbrahim Ağa'nın evinde bulunmuştu. Patrik, bu belgeler karşısında apışıp kaldı; hiçbir direnmede bulunmadı. Paşa'ya, salt şu sözleri söylemekle yetindi:

— Hakkınız var; ancak, benim elimde bir şey yoktur! Ben salıversem, millet, «Biz topluyoruz, sen salıveriyorsun!» diye başımın etini yer.

Ne var ki bir iki hafta sonra, Ayşe Vicdan, okuldan kaçarak, Paşa'nın evine sığındı. Hıristiyan edilmek istendiğinden dolayı kaçıp geldiğini söyledi. Abdüsselâm Paşa, genç kızı Hıristiyan

edilmek istendiğinden dolayı kaçıp geldiğini anlatmak üzere, İngiliz Karargâhı'ndaki ilgililere başvurdu. Bu yakınmayı dinleyen Subay, ona şu karşılığı verdi:

— Mademki bir kez Hıristiyan olmuştur, Müslüman olsa bile Ermeni kalacaktır!

Abdüsselâm Paşa işin arkasını bırakmadı. İlgililere her başvuruşta daha sert davranışlarla karşılaştı. İngilizlerle Ermeniler, Paşa'ya diş bilemeye başladılar. Patrik Zaven, Paşa'yı tedirgin etmek üzere, evinde Ermeni kızları sakladığını, törensel olarak İngiliz Makamlarına bildirdi. Paşa'nın evi bir kez daha basıldı. Bu kez, gelen baskın ekibi Ayşe Vicdan'la birlikte evde konuk bulunan, İstabul Kız Öğretmen Okulu öğrencilerinden Hafize'yi, Serez'in Menlik ilçesi göçmenlerinden Fatma Mebruke'yi de alıp götürdü. Hafize, savaştan önce de okulda okuduğunu kanıtlayarak, kolayca kurtuldu. Fatma Mebruke de emekli Operatör Emin'in on yıl önce Paşa'nın ailesine getirdiği bir göçmen kızıydı. Onun geçmişi kanıtlanamadığından, Ayşe ile birlikte Ermeni Öksüz Yurdu'na kapatıldı.

Bunun üzerine çılgına dönen Paşa, gözleri kararmış bir durumda, yine savaşa atıldı. Elindeki, dört başı bayındır, belgelerle her yana başvurdu. Bütün ilgililer, kös kös dinlemiş gibiydi. Paşa'nın bitmez tükenmez yakınmalarından tedirgin olan, sonucun da hiç iyi olmayacağını anlayan İngilizler, Paşa'yı da o günlerde harıl harıl insan yutan, Malta'ya sürdüler.

Ancak, kafası bir kez kızmış olan Abdüsselâm Paşa, Malta Adası'nda da işin arkasını bırakmadı. Elindeki belgeleri çoğaltarak daha büyük ilgililere gönderdi. Bunlara sayısız mektuplar ekledi. Doktorun, dünyanın dört bir yanına yağdırdığı mektuplarla belgeler, en sonra sağır duvarların ötesinde bir yankı buldu. Mebruke'nin, Menlik'in Kravişte köyü Türklerinden olduğu anlaşılmıştı. Ne var ki bu bölgenin Bulgaristan sınırları içinde olduğunu ileri sürerek, genç kızı Türk Makamlarına vermeyip Bulgar Elçiliği'ne teslim ettiler.

Doktor Abdüsselâm Paşa, bunu öğrenince, yine küplere bindi; bu haksızlığın önlenmesi uğruna her yana çığlık atar gibi mektuplar yağdırdı. Bulgar Elçiliği'ne saldırdı.

Paşa, Üçüncü Ordu Sağlık Müfettişliği'nden emekliydi. Kavgayı gürültüyü sevmez, sessiz, uysal bir adamdı. Eski Osmanlı ülkesinin her yanını memurluk dolayısıyla gezip dolaşmıştı. Yemen'de de kalmıştı. Botanikle ilgilenmiş, bu konuda kitaplar yazmıştı. Mahpusane arkadaşlarının hastalıklarına bakmayı görev edinmişti. Doktor Süleyman Numan Paşa, mahpusane arkadaşlarının dış sağlığıyla, Abdüsselâm Paşa da iç sağlığıyla uğraşıyordu.

Gazeteci Hüseyin Cahit, Polverista Mahpusanesi'nde ideal bir çalışma yeri bulmuştu. Her gün bir süre kısa pantolonla tenis oynayarak, Süleyman Numan Paşa'nın salıklarını yerine getirdikten sonra küçük tahta masasının başına geçiyor, İngilizce'yle İtalyanca'ya çalışıyordu. Az zamanda bunları öğrenen ünlü gazeteci, bu dillerde hoşuna giden kitapları Türkçe'ye çevirmeye başladı. Kurtuluştan sonra, «*Oğlumun Kitaplığı,*» adı altında yayımlanacak olan bu kitaplar arasında çok değerlileri vardı. Hüseyin Cahit Yalçın, bu çalışmaları sırasında, gerçek bir dev gücü gösteriyordu. İtalyanca'yı öğrenip de bu dildeki güzel kitapları okumaya başladıktan sonra, Anni Vivanti adlı bir kadın romancıyı da keşfetti. Bu yazara âşık olmakta da gecikmedi. Arkadaşlarıyla söyleşilerinde artık sık sık bu kadın yazarın adı geçmeye başladı. Anni Vivanti'nin bütün kitapları, savaşçı gazetecinin masasını süslüyordu. Bunları salt bir değil, birkaç kez okumaktan da geri kalmadı. Yazarın, «*Yırtıcılar,*» adlı romanı daha sonra *Tanin Gazetesi*'nde tefrika edilecektir. Vaktiyle elinden tutarak gazeteciliğe başlattığı Ahmet Emin de onun etkisiyle Anni Vivanti'nin, «*Mariya Tarnovskaya,*» adlı romanını Türkçe'ye çevirdi.

Hüseyin Cahit Yalçın, bunca çalışıp çabalamaları arasında eski gazetecilik hastalığının buyruğunda birkaç saat bulunmaktan da kendini alamıyordu. Fransızca, İngilizce ve İtalyanca gazetelerde okuduğu ilginç haberleri Türkçe'ye çeviriyor, «*Ajans Tanin*» adı altında haber tahtasına asıyordu. Bu dev çalışmaları arasında onu sık sık, belki de sürekli olarak tedirgin eden tek şey, kızının hastalığıydı. Çoluk çocuğunu Malta'ya getirtmek uğruna pek çok uğraştı. Malta Valisi, onun yalvarışlarını hep kulak arka-

sına atıyordu. En sonra, işin bir pundunu yakaladı: Malta Valisi'nin kızı evleniyordu. Bunu fırsat bilen savaşçı gazeteci, derdini bir kez daha etkili biçimde döktü. Vali, bunun üzerine gazetecinin, çoluk çocuğunu Malta'ya getirmesine müsaade etti. Mahpusanenin dışında oturacaklardı. Böylece, Hüseyin Cahit, büyük mis kokulu, gölgeli portakal bahçelerinin yöresinde bir ev kiralayarak, çoluk çocuğuyla oraya yerleşti. Orada da mahpusanede olduğu gibi dev çalışmalarını sürdürdü.

Zamanın yeni bir şeyler bildiğine inandığı gazeteci aydınlardan biri olan Celâl Nuri (İleri) de Polverista Mahpusanesi'ni, bir okuma, gelişme, eğitim yeri olarak benimsemişti. Mahpusların zaman öldürmek uğruna başvurduğu oyunlardan hiçbirine değer vermiyordu. Onun için bütün mutluluk, eğlence, kitaplarda, bunların getirdiği yeni, güzel bilgilerdeydi. O, salt okumakla yetinmiyor, aynı zamanda Türkiye için yepyeni sayılan konular üstüne de durmadan kitap yazıyordu. Ancak, her nedense, herkes yazdığı yapıtları, yarım yamalak da olsa başkalarına okuyarak onların düşüncelerini sormak göreneğinde olduğu halde, o, yazılarını dikkatle arkadaşlarından kaçırıyordu. Onunla her gün iki öğün yemek yiyen Ahmet Emin'in dediğine göre, Celâl Nuri, yazdığı kitapları ilk fırsatta yayımlayarak bir bomba etkisi yaratmayı hesaplıyordu. Yine genç gazetecinin dediğine göre, Celâl Nuri'nin en çok üzüldüğü şey, iki sıra inci gibi dişe sahip oluşuydu. Onun dehasını biraz kuşkuyla gölgeleyen tek şey, salt bu düzgün inci dişlerdi. Şundan ki kriminalist Lombroso, bütün dahilerin, çarpuk çurpuk, dişlere sahip oldukları savını ileri sürmüştü.

Celâl Nuri, ansiklopedik bilgisi de çok olan bir adamdı. Birçok ulusun gramerleri üzerinde incelemeler yapıyordu. Yine yakın gözlemcisi olan gazeteci Ahmet Emin'in bildirdiğine göre, Celâl Nuri, mahpusanede öyle çok kitap yazmış, öyle çok defter harcamıştı ki onun kullandığı defter türü zamanla bütün Ada'da bulunmaz olmuş, yeniden getirilmişti. Bunda, kuşkusuz, büyük abartma olmakla birlikte onun pek çok kitap yazdığını da kanıtlamaktadır.

Ağaoğlu Ahmet, gecenin bir vaktinde masasının başına gelmiş, mum ışığında anılarını yazmayı sürdürüyordu. Her yan karanlıktı. Gecenin saat onundan sonra mahpusanede elektrikler söndürüldüğünden mum yakmak zorunda kalan Ağaoğlu, dalgın dalgın İngilizlere ateş püsküren satırlarını yazarken, ellerindeki gemici fenerleriyle nöbetçi erler koridorda göründüler. Ağaoğlu'nun yaktığı mumu elektrik ışığı sanarak odaya girmek istediler. Denetim için gelen askerlerin içeri girmek isteyişi, Ağaoğlu Ahmet'i çileden çıkardı. Küplere binerek, esin perisini kaçırmak küstahlığında bulunan erleri aşağılayarak kovdu.

Ertesi sabah Komutan, Ağaoğlu ile oda arkadaşlarını katına çağırdı. Aşağılamaya uğrayan erler, kötü bir rapor döşenmişlerdi. Maltız Komutan'la mahpusların konuşmalarını çevirmek üzere, gazeteci Ahmet Emin de tercüman olarak çağrıldı.

Malta halkından olan Komutan, pek hışımlıydı:

— Siz, tutsaksınız, haddinizi biliniz! Bizim erlerimizin sözü, sizin sözünüzden her zaman daha doğrudur! dedi.

İşte, ne olduysa bundan sonra oldu: Ağaoğlu, bu söz üzerine küplere bindi. Komutanı da onun ağababası olan İngiliz emperyalistlerini de azarlarcasına, attı tuttu. Ne var ki bu konuşma, öyle sövüntüye filan kaçar türden değildi. Bütün bunları, bir hukukçu, bilimci, idealist insan ağzıyla söylemişti. Bunları, bir süre dinleyen Komutan, tutsağın haddini aştığını görerek:

— Çıkınız! buyruğunu verdi.

Ağaoğlu Ahmet, bu buyruğun karşıtını yaparak büsbütün oturduğu koltuğa yerleşti. Komutan'a kendisini ancak, silah gücüyle dışarı çıkarabileceğini, sert aşağılamalarla söyledi. Zaten içinde bir aşağılık duygusunun ağısını taşıyan Maltalı Komutan, işin, sarpa sardığını, görerek ürktü, duraladı. Kükremiş aydın bir tutsağın her zaman bir bela olacağını anlayarak, yelkenleri suya indirdi:

— Komutanlığımıza karşı sert bir çıkış yaptığınızdan kendime egemen olamayarak ben de size biraz sertçe davrandım. Aydın bir insan olduğunuzdan durumun nazikliğini anlarsınız. Hepimiz, düzene boyun eğmek zorundayız. Size ağır bir işlem yapmayacağıma güvenebilirsiniz. Salt durumu kurtarmak üzere, size

ufak, sembolik bir ceza vermek zorundayım. Bunu da disiplini, biçimce olsun, korumak üzere yapmak zorundayım. Bu hafta, iki kez mahpusaneden dışarı çıkmayacaksınız! dedi.

Ağaoğlu, bunun üzerine ayağa fırladı:

— Sizden bu konuda bir daha hiç izin istemeyeceğim, kamptan dışarı da adımımı atmayacağım! diye bağırdı.

Bundan sonra, Ağaoğlu Ahmet, dışarı çıkmamakta diretti. Komutan, mahpusaneyi her gezisinde onun odasına uğrayıp güler yüzle gönlünü almaya çalıştı. O, Nuh diyor, Peygamber, demiyordu. Ayrıca mahpusaneden dışarı çıkmamakta inat etti. Kente çıkıp gezmesi için, Komutan'ın iki ay onun gönlünü almak üzere uğraşması gerekti.

Ağaoğlu'nun, Komutan'la bu çatışması, 1921 Londra Konferansı'dan sonra işine yarayacaktı. Anadolu Yönetimi'nin İngilizlerle yaptığı Londra Konferansı'ndan sonra Malta tutsakları salıverilirken, Ağaoğlu, çıkış sırasında ikinci kafilenin listesinde olduğu halde, Komutan, gözü yıldığından onun adını birinci listeye koyarak onu bir ayak önce mahpusaneden uzaklaştıracaktı.

Ünlü gazeteci, edebiyatçı Süleyman Nazif, Malta'ya düşünce, bunun biricik suçlusu olan Dahiliye Nazırı Ali Kemal'i göstererek şöyle diyordu:

— Bütün kötülüğün kaynağı, bu adamdır. Ali Kemal öldürülmüş olsaydı, yurdun başına bu felaketler gelmezdi.

Bu yüzden, bütün kalburüstü İttihatçılar'la Anadolu'da türlü düşmanlarla boğuşup duran Kuvayı Milliyeciler'e de uzaktan yakından, şöyle çatıp duruyordu:

— Neden, öldürtmediniz bu adamı?

Mahpusanenin koğuşlarında henüz bu haykırılarak söylenen sözler yankılanıp durmaktayken, mahpuslar arasında bir rüzgâr gibi şu şaşkınlık verici haber dolaştı:

— Süleyman Nazif Bey, Ali Kemal'e mektup yazmış. Bu mektup, *Peyami Sabah Gazetesi*'nde çıkmış.

Şimdiye dek Süleyman Nazif'in tutarsız davranışlarını göre göre bunları bile yadırgamaz olmuş olan tutsaklar, bu haber karşısında şaşkınlıktan sanki, küçük dillerini yuttular. Hiçbiri buna

inanmak istemedi. Ancak, en sonra, gazete elden ele dolaşıp da «Biraderim, Ali Kemal!» diye başlayan mektup okununca, böyle bir şeyin de olabileceğine inanmaktan başka çözüm bulamadılar.

Süleyman Nazif, bu kez işi pişkinliğe vurarak, Ali Kemal'den söz etmek gerektiğinde, «Biraderim, Ali Kemal!» deyimini bilerek, bir mizah öğesi olarak yinelemeye başladı. Bu fiyaskodan sonra da Ali Kemal üstüne en kötü bir dil kullanarak yergiler yapmaktan geri durmadı.

Bu sırada, Malta Valisi'ne de ateş parçası mektuplar döşeniyordu. Bunlar öyle mektuplardı ki zincirlerini biraz daha sıkabilirdi.

Oysa, Polverista kurbanlarının hemen hepsi, Süleyman Nazif'e saygısı olan kişilerdi. Onun, işgale karşı İstanbul'da yaralı bir arslan gibi kükreyişi, güzel örneklerden biri olarak gözlerinin önündeydi. Fransız İşgal Komutanı'na karşı gösterdiği yiğitlik unutulur gibi değildi. Kara bir çerçeve içinde gazetede çıkmış olan yurtsever yazısı yüzünden ölüme gönderileceği üstüne savrulan tehditlere bile pabuç bırakmamış, aydın, yurtsever, emperyalizm düşmanı bir gazeteciliğin örneğini vermişti. Sonra, üniversitede kutlanan Pierre Loti Günü dolayısıyla gösterdiği yiğitlik de hâlâ anılarda bütün tazeliğini koruyordu.

Yazar, edebiyatçı, şair olarak, son kerte yürekli, kahraman olan Süleyman Nazif, günlük yaşamı içinde, hele bir tutsak, bir mahpus olarak, çok karamsar, umutsuz, pısırık bir adamdı. Mahpusane arkadaşlarına okuduğu yangınlı mahpusane şiiri, her yurtsever şairin yazamayacağı kerte, güçlü, dokunaklı, duyguluydu:

«Bu şep de cuşişi yadınla ağladım durdum
Gel, ey, kerimeyi tarih olan güzel yurdum!
Ufukların nazarımdan nihan olup gideli
Bu hakedanı fenanın değişti her şekli.»

(...) «Ruhum benim bu imanla oldukça beraber
Üç yüz sene, dört yüz sene, beş yüz sene bekler.»

diye başlayıp bitirdiği o güzel şiiri onun sanatçı ruhunun kahramanlık destanlarından biriydi. Sonra da bunu uzun yıllar, Türkiye okullarında çocuklar okuyup duygulanacaklardı.

Öldüğü gün, dolabından, mal, mülk olarak ancak bir çürük elma çıkacak olan Süleyman Nazif üstüne gazeteci Ahmet Emin, şöyle bir gözlem ileri sürecekti:

«Süleyman Nazif Bey'i genel ahlak ölçülerine vurmaya kalkışmak yanlıştır. O, dakikanın heyecanlarına göre adım atar; vakit vakit birbirine çok aykırı davranışlarda bulunmasını olağan saymak, hoş görmek gerekir.»

Gazeteci arkadaşının, onu savunmak uğruna Malta dönüşü gazetesinde yazdığı bu gözleme, Süleyman Nazif şöyle teşekkür edecekti:

«Çok teşekkür ederim! Sen, beni herkesten iyi anlayan adamsın.»

Malta mahpusları arasında ancak garnitür gibi bulunan gazeteciler, üç beş kişiyi geçmiyordu. Hüseyin Cahit, Velit Ebüzziya, Ahmet Emin, Aka Gündüz, Celâl Nuri, nasılsa İngilizlerin eline geçmiş oldukça özgür düşünceli kişilerdi. Bunlardan Velit Ebüzziya, ilk günden beri Anadolu ayanaklanışını canlandırmak uğruna toplantılar yapan bir adamdı. Bütün İstanbul gazetelerinde İngiliz ispiyonları çalıştığından, eylemi ayırt edilerek tutulup Malta'ya sürülmüştü. Ne var ki Malta'dan kurtulduktan sonra da Anadolu'ya silah kaçırma işlerinde yardımcı olacak, kendisi bile silah yüklü vapurları İnebolu'ya ulaştırmakta görev alacaktı. Polverista'da pek sessiz bir yaşam geçirdi. İstanbul'dan getirttiği yığınlarca kitabın içine gömülerek gazetecilikte pek işe yarayan ansiklopedik bilgisini artırmaya çalıştı. O da modaya uyarak, herkes gibi İngilizce'ye çalıştı. Ancak, kardeşi Talha'nın ölüm kertesinde hasta oluşu, aileye bakacak başka erkek bulunmayışı yüzünden İngilizler onu ötekilerden daha önce Malta'dan azat ettiler.

Birinci Dünya Savaşı'nın coşkun delikanlısı Aka Gündüz'le Ahmet Emin (Yalman), Polverista'nın en genç gazetecileri olmakla birlikte, dağınıklıkta birbirine taş çıkarak iki aydındı. Aralarındaki ayrım, Ahmet Emin'in paralı, ötekinin parasız oluşuy-

du. Tutuklandığı sıralarda, *Alay Dergisi*'nin Başyazarı olan Aka Gündüz, çok yazı yazan bir adamdı. Bir başladı mı fırtına gibi yazıyordu. Elinden resim de geldiğinden, boş zamanlarını portreler, karikatürler yaparak değerlendiriyordu. Hesaptan, kitaptan anlamaz görünen Aka Gündüz, bir ara mutfak işlerinin yönetimini eline alarak, herkesi şaşırtan bir başarı gösterdi. Parasızdı; fena sıkıntı çekiyordu; bunu kimseye belli etmemek uğruna da kendi midesinin üzerine katlanmasını biliyordu. Eline para geçince de bunu har vurup harman savururcasına elinden çıkarmaya çalışıyordu. Bu da şuna buna şölen çekilerek yapılıyordu.

Gazeteci Ahmet Emin Yalman, 14 Mart 1920'de, birçok Türk aydınıyla eski devlet adamının içinde bulunduğu durumla karşı karşıya kalanlardandı. Masallardan birinde olduğu gibi karanlık bir kuyunun dibinde bulunuyordu. Bu sırada elindeki kılı çaktı, karanlıktan iki koyun çıktı. Bunlardan, biri ak, öbürü karaydı. Aka bineyim derken, karaya atladı; böylece yerin altındaki dünyaya indi. Usu başında aydınların Anadolu'ya, Mustafa Kemal'in yanına kaçtıkları, dar zamandı. Kızılay Genel Sekreteri Doktor Adnan'la karısı romancı Halide Edip de Anadolu yoluna çıkmak üzere, aleste, bekliyorlardı. Genç bir gazeteci olmakla birlikte, yabancıların, özellikle Amerikalılar'la İtalyanlar'ın iyi tanıdıkları Ahmet Emin, onların kendisine bir şey yapmayacakları, kanısında gibi görünüyordu. 1920 yılı 14 Mart akşamı. Doktor Adnan onu evine çağırdı; gitti. Halide Edip de oradaydı.

Doktor:

— Bu akşam bizde kal; konuşalım! dedi.

— Şimdi ya da yarın sabah konuşsak olmaz mı? Evde bir konuğum var. Mutlaka Mühürdar'a gitmeliyim! dedi.

Genç gazeteci karı-kocada gizemli bir durum sezmekle birlikte bir şey de söylemediklerinden dolayı, orada çokça kalmadı; şuradan buradan, biraz konuştuktan sonra, kalkıp gitti.

Ahmet Emin'in bilmediği çok önemli şeyleri, doktorla karısı biliyordu: İki gün sonra İngilizler İstanbul'u eylemce işgal edecekler; bütün kalburüstü Türk aydınlarını, daha çok Kuvayı Milliye'den yana olanları tutuklayıp Malta'ya süreceklerdi. Ad-

nan'la karısı gibi, daha birçok kişi bunu yabancı kaynaklardan haber almış, Anadolu'ya kaçmaya hazırlanıyordu. Ahmet Emin'in İstanbul'dan kopamayacağını sanarak bu işi ona çıtlatmaktan vazgeçmişler, onun yaşamının başka yönde gelişmesine yol açmışlardı. Eğer böyle olmasaydı, Malta'da iki yıl mahpus kalmayacağı gibi, Anadolu savaş alanındaki arkadaşlarıyla birlikte çok anlamlı, olumlu bir destan da yaşayacaktı.

Meclisi Mebusan'ın basılmasından, Rauf'la arkadaşlarının Malta'ya sürülmesinden sonra bile kendisine bir şey yapmadıklarını gören Ahmet Emin, ikircikler içinde, bilinmeyenin karanlığı karşısında kıvranıp durduğu günlerden bir gün, Ada'da geçirdiği günün sabahı vapurdan iskeleye çıktığında, arkadaşlarından Müfit Şevket'ten kötü bir haber aldı: Geceyarısından sonra, silahlı İngiliz erleri, bir Rum Tercüman, iki de Hürriyet ve İtilaf Partisi ispiyonu onun evini basmış, araştırma yapmışlardı. Onun evde bulunmadığına inanmayarak bütün evdekileri bir odaya toplamışlar, özel bir sığınağa saklanıp saklanmadığını anlamak üzere saatlerce araştırmışlar, bir şey bulamayınca da kâğıtlarını, yazılarını didik didik ederek incelemişlerdi. Kâğıtlar arasında hiçbir şey bulamadıklarına içerleyen baskın ekibindeki Türk ispiyonların eline en sonra bir fotoğraf geçmişti. Bu, Ahmet Emin'in Amerika'da felsefe doktoru çıktığı yıl çektirdiği bir resimdi: Felsefe doktoru unvanı alanlar bu kılığı giymek zorundaydılar. Ancak ne var ki Hürriyet ve İtilaf Partili ispiyonlardan biri bunu görünce hışımlanmıştı:

— Emin Bey, benim pek dostumdur; aramızda meslektaşlık da var. Ancak, böyle resimlere, doğrusu dayanamam. Yabancı ülkelerde de insan ulusal kılığından özge bir şey giymemeli. Ben de Romanya'da bulundum ama başıma festen başka bir şey koymadım.

İspiyon, Ahmet Emin'in özel mektuplarını hazla okumaktayken tanyeri atmaya başladığından, Rum tercüman ona bir uyarı çekmişti:

— Ne yapıyorsunuz? Muhafız Sait Paşa'yı da tutuklayacağız; vakit geçiyor!

Böylece, gece baskıncıları, genç gazetecinin bütün kâğıtlarını toplayıp gitmişlerdi.

Bu kaçma sinyallerinden sonra bile hâlâ Anadolu'ya kaçmayı düşünemeyen Ahmet Emin, kimi yabancı tanıdıklarıyla dostlarından medet ummakta diretiyordu. Amerikalı arkadaşları, ona Amiral Bristol'e başvurmasını salıkladılar.

Amiral'in salığı şuydu:

— İngilizlere teslim olmak saçmadır. Ankara'da çalışan arkadaşları onu gerekser. Yardımlarına koşması, Anadolu'ya kaçması, doğru olur. Kendisine bir Elçilik arabası, başına bir şapka verin. Araba kendisini Tarabya'ya dek götürsün. Sonra, bir sandalla Anadolu kıyısına geçsin. Elbette, bir kaçma olanağı bulur.

Amerikalı eski okul arkadaşları kendisine Bristol'den bu haberi getirince, genç gazeteci çok duygulandı. Düşman cephesinin büyük bir adamının, kendisi için bu kerte olumlu davranması gerçekten büyük bir insanca anlam taşıyordu. Ancak, Amerikalı arkadaşı bu haberi verdikten sonra, ona şunları söylemeyi unutmadı:

— Amiral'in yapmak istediği şey büyük bir fedakârlıktır. Bu yüzden başına birçok iş gelebilir. Bunu benimsemeye razı olma. Şunu düşün ki İngilizler'in amacı, ortalığı yıldırmaktır. Bu amaçlarını boşa çıkarmanın biricik yolu, korkuya kapılmamak, bütün bu eylemi hiçe saymaktır. İngilizlere en büyük vuruş, korkusuzca kendilerine gidip meydan okumak ve:

«Siz, beni aramışsınız; işte, geldim; ne yapacaksanız, yapınız!» demektir.

Türkçesi, genç gazeteci, matbaasıyla orada çalışanları, işini, gücünü, kardeşini düşünüyordu. Bu, dört başı bayındır, düşüncenin sonu her zaman tehlikelidir. Amerikalı arkadaşının salığı, gazetecinin düşünüşüne de uygundu.

Ancak, genç gazeteci, gidip İngilizlerin karşısına dikilmeden önce, bir kez de İtalyan Komiser Yardımcısı olan Sforza'ya başvurmaya karar verdi. Daha sonraları İtalya Dışişleri Bakanı olacak olan Komiser, genç gazetecinin iyi dostuydu.

Sforza, ona şunları söyledi:

— Tutuklamalara, Müttefikler Yüksek Meclisi, rehineler toplamak düşüncesiyle karar vermiştir. İngilizlerin burada askerce güçlü olmaları dolayısıyla işi yürütmeyi tek başlarına üzerlerine almışlardır. Tutuklanacakların listesini de onlar yapmışlardır. Ne var ki tutuklanıp Malta'ya sürülenler, herhalde her üç devletin sorum ve güvenliği altında kalacaklardır.

Ahmet Emin, yabancı dostların düşüncelerini de aldıktan sonra, gidip İngilizlere teslim olmaya karar verdi. İlk önce bir lokantaya gidip yemek yedi. Sonra, matbaaya telefon ederek biraz İngiliz parası bulup göndermelerini bildirdi. Parayla birlikte kardeşi de geldi; durumu ona anlatarak veda etti. Bundan sonra da kendisini tutuklatmak üzere girişime geçti. Kollarını sallayarak doğruca İngiliz Elçiliği'ne gitti. Tutuklanmak üzere geldiğini söyledi.

— Yemek vaktidir; kimse yok! dediler.

Oradan ayrılarak Beyoğlu Caddesinde biraz piyasa yaptı. Birçok tanıdık, dost onu görünce yuvarlaklaşan gözlerle ona baktılar. Hemen hepsi, tutuklanmak üzere arandığını biliyorlardı.

— Aman; çok şükür! Biz seni tutuklanmış, diye işittik! dediler; demek, aslı astarı yokmuş!

— Yok; pekâlâ var! Evi bastıklarında evde değildim. Şimdi de beni tutuklatmak isteyenleri arıyorum.

Bunun üzerine karşısındakiler, gülünç bir durumda korkularını saklamaya çalışarak ondan uzaklaşıyor, sıvışıyorlardı.

Genç gazeteci, böyle bir süre dolaştıktan sonra, yine Elçiliğe gitti. Eskiden tanıdığı, Marsilya'dan beri birlikte bir kamarada yolculuk ettiği Baştercüman Ryan'a başvurdu; derdini anlattı.

— Bu işlere biz karışmayız. Müttefiklerarası Polis Merkezi'ne gidiniz, diye salıkladı.

Oradan ayrılan Ahmet Emin, Polis Merkezi'ni bin bir güçlükle buldu. Taksim yöresinde, arka sokaklarda bir yapıydı. Oda oda dolaşarak kendini tanıttı; tutuklanmak üzere geldiğini bildirdi.

— Bilmeyiz; karışmayız; sizin derdinize, olsa olsa, General Wilson Karargâhı'nda bir çözüm bulunur! diye karşılık verdiler.

Oradan ayrılarak Tünel yöresindeki eski İngiliz Karargâhı'na

gitti. Karargâh'ın, Ticaret Okulu olan İngiliz Okulu'na taşındığını öğrendi. Oraya koştu; orayı kapalı buldu. Tepebaşı'ndaki, «Kroker Oteli»'ne başvurmasını salıkladılar. Oraya varınca, ilk kez İngiliz üniforması taşıyan asker kişilerle karşılaştı. Bir Danışma Bürosu'na girerek derdini anlattı. Kâtiplik yapan bir Çavuş, genç gazetecinin hikâyesini gerçekten tuhaf buldu. Onu yanına alarak, oda oda dolaştırdı. En sonra bu işlerden anladığı anlaşılan bir Başgedikli'ye durumu anlattılar. Başçavuş şöyle sordu:

— Sizin suçunuz nedir? İngilizler sizi ne diye tutuklamak istiyorlarmış?

— Suçum yok. Yurdunu çok seven adamları birer birer tutup Malta'ya gönderiyorlar.

— Yanlışınız var; İngilizler böyle bir şey yapmazlar. Suçu olmayanı ne tutuklar, ne de sürerler.

— Ama bizim evi geceyarısından sonra basmışlar.

— Mutlaka sizin kendi polisiniz olacak. Korkarım, siz kendi polisinize karşı bizden korunma istemeye geldiniz.

Bunun üzerine orada görevli birçok İngiliz asker görevlisi, genç gazeteciye acıdı; onu bayağı korumak kaygısına düştü. Wilson Karargâhı'na girerken zindana atılacağını hesaplayan genç gazeteci, oradan da ellerini kollarını sallayarak çıkınca, kendi kendine şaştı kaldı. Peki, tutuklanmak üzere hangi İngiliz sorumlusuna başvuracaktı? Hemen bilinen bütün makamları gezip dolaştığı halde, hiç kimse derdinden anlamamıştı. Bu işi İngilizlerle çözümleyemeyeceğini anlayan Ahmet Emin, en son Türk sorumlularına başvurmaya karar verdi. Durumunun gittikçe gülünçleştiğini görüyor, bu dram içinde kendi kendine güleceği geliyordu. En sonra, Emniyet Genel Müdürü Nurettin'e giderek olan biteni anlatmak istedi. Vaktiyle gazetecilik de etmiş olan bu adamı yakından tanıyordu. Ahbaptılar.

Nurettin ona şöyle dedi:

— Seni tutuklamaya çalışan ya Harbiye Mektebi'ndeki Milne Karargâhı, ya da Kadıköy'deki İngiliz Polis Merkezi olacak. Ben olsam, işin peşine böyle düşmezdim. Onların gelip beni aramalarını beklerdim.

Ahmet Emin, sabahın köründen beri yanından gölgesi gibi ayırmadığı matbaasında çalışan arkadaşlarından biriyle ayaküstü bir daha dertleşti. Böyle zorla gidip düşmanlara teslim olmak yakışık alır mıydı? Arkadaşı, onun Anadolu'ya kaçmasından yanaydı.

— Bütün bir gün uğraştın; seni tutuklamak isteyen adamları bulamadın. Gel, bu gülünç durumdan vazgeç! Anadolu'ya kaçmayı dene! Malta'da bir mahpus olarak boşuna vakit geçireceksin. Oysa, Anadolu'ya elinden geldiğince hizmet etmeye çalışırsın.

Bir günlük yorgunluk, genç gazetecinin, iler tutar yanını, bırakmamıştı. Arkadaşının bu salığı üzerine bir karadüşten uyanır gibi oldu. Düşmana teslim olmak için ona meydan okumanın ne anlamı vardı? Onu, kös kös, dinlemiş olan bir düşman, bu nazlanmalardan ne anlardı? Arkadaşının salığı üzerine birden bire yüzünü Anadolu'da doğmaya başlayan güneşe çevirmenin güzelliğini duydu. Bir gidip mahpusaneye kapanmak, bir de özgür Anadolu topraklarına sığınıp orada kendisini bu mahpusaneye kapatmak isteyenlerle, karınca kararınca, savaşmak vardı. Evet; Anadolu'ya geçmeye çalışmak hem kendisi, hem de yurdu için yapılacak en doğru işti.

Buna yıldırım gibi karar vermek, bunu hemen uygulamak gerekiyordu. Beykoz'da Bahçıvanlık Okulu'nda öğretmen olan arkadaşı Lütfü Arif, iki gün önce gelerek eğer Anadolu'ya kaçmak isterse kendisine bir araç bulabileceğini söylemişti. Arkadaşının kendisine açtığı bu ışıklı pencere, birdenbire ona Anadolu'da çetin işler yapmaya başlamış olan kalpaklı kahramanları gösterdi. Bunun üzerinde, çokça düşünmeden hemen Şirketi Hayriye vapurlarından birine atladığı gibi Beykoz'a yollandı. Arkadaşıyla birlikte akşamın geç saatlerinde Beykoza vardılar. Şimdi, kendisini, düşmanlara başkaldırmış olanların yanı başında duyuyor, ayaklarının yere sağlam bastığını görüyordu. Lütfü Arif'in kendisini bekleyeceğini söylediği eczaneye vardıklarında, onun dört saat önce uzak bir köye gittiğini öğrendiler. Başka bir yurtseveri Anadolu'ya kaçırmaya çalıştığını anladılar. Beykoz'da tanıdık-

tan hiçbir kişi de yoktu. Geceyi nerede geçireceklerdi? İstanbul'a dönerek orada neler olup bittiğini anladıktan sonra yine Beykoz'a gelmeye karar veren Ahmet Emin, bir yelkenliye atladığı gibi sonu kuşkulu bir yolculuğa çıktı. Son vapuru da kaçırmışlardı. Küçük bir yelkenli sandalla karşıya geçmeye çalışmak da ayrı bir serüvendi. Sert, Mart havası, Boğaz'ın sularını hırçın hırçın yelkenlinin bordasına çarpıp duruyordu. En sonra kendilerini İstinye Koyu'na dar attılar. Oradan Bebek'e doğru yollarını yayan sürdürdüler. Yollarının üstünde, azgın düşman Sadrazam Damat Ferit'in yalısı vardı. Bunun yöresi de suikast tehlikelerine karşı sürekli olarak Arnavut-Boşnak karması sivil polis kadrosuyla korunuyordu. Baltalimanı'ndaki korkunç yalının önünden kalbi çarparak geçerken genç gazetecinin gözleri kapıda park etmiş bir yığın otomobile rastladı. Orada, kim bilir, şu saatte ne dolaplar dönüyor, diye düşündü. Ali Kemal falan, kendisini tanıyordu. Şu otomobillerden birine binmeye gelirken kendisini görürse pek tuhaf olacaktı. Adımlarını sıklaştırarak, arkadaşıyla bir ayak önce bu uğursuz yerden uzaklaşmaya çalıştılar. Bebek'e uzanan bitmez tükenmez yolu arşınlarken, ayaklarına kara su indiğini duydu. Rumelihisarı'nda bir sandala rastladılar. Onunla Bebek'e ulaşarak oradan da bir tramvaya atladılar. Galata'da arkadaşından ayrıldı. Geceyi, Galatasaray Kulübü'nde geçirmeye kararlıydı. Buradaki bir iki tanıdığa durumu anlattı. Bunlar, onun Anadolu'ya gitmektense İngilizler'e teslim olmasını daha doğru buldular. Bu sırada, *Tasviri Efkâr Gazetesi*, sahibi Ebüzziyade Velit'le telefonda konuştu. Velit, genç gazeteciyi avutmaya çalıştı. Bu konuşmadan iki saat sonra da Velit'in Bakırköy'deki evi basılarak alınıp götürüldü.

Ahmet Emin, Kulübün yatak odasına girerek uykuya daldı. Eve geç kaldığı geceler, hep bu odada sabahlardı. Sabahleyin kalkar kalkmaz, doğruca matbaaya koştu. Köşe başında uğursuz bir suratla karşılaşarak irkildi. Bu, ünlü İngilizci, Sait Molla idi. Malta'ya sürülmek üzere tutuklandığını sandığı genç gazetecinin böyle ellerini kollarını sallayarak ortalarda dolaşması onu şaşırtmışa benziyordu.

«Şimdi, ilk merkezden İngilizlere telefon edecek,» diye düşündü.

Gazetedeki arkadaşları, bir karar verinceye dek, *Akşam Gazetesi*'nde beklemesini salıkladılar. Hemen oraya gitti. Necmettin Sadak, Kâzım Şinasi, Falih Rıfkı, Ali Naci, oradaydı. Gidip kendi ayağıyla İngilizlere teslim olmasını gülünç buldular; bunu da yüzüne karşı söylediler. Onların salıkları şöyleydi: Şimdilik saklanmak, ilk fırsatta Anadolu'ya geçmek.

Ali Naci, onu kaynanasının Kabataş'taki evinde saklamayı önerdi. Hemen bir arabaya atlayarak oraya yollandılar. Böyle tehlikeli bir sığıntıyı büyük bir dostlukla, yüreklilikle benimseyen ev halkının gösterdiği insanlık, genç gazeteciyi çok minnettar bıraktı. Bu evde geçirdiği yirmi dört saat içinde, yeryüzünün en iyi yürekli birkaç insanıyla karşılaştığına inandı.

Ertesi sabah gazeteden gelen birkaç arkadaşı, hemen gidip teslim olmasını salıkladılar. Celâl Nuri, Ebüzziyazade Velit ve Süleyman Nazif'in tutuklanıp götürülmesi, gazetedeki arkadaşları iyice korkutmuşa benziyordu. Yirmi dört saat önce, saklanmasını ya da hemen Anadolu'ya geçmesini isteyenler, şimdi hep teslim olmasından yanaydılar. Bu sırada genç gazetecinin duyguları da büsbütün onların düşüncelerine karşıttı. Gidip kendi ayağıyla düşmana teslim olmak gerçekten gülünçtü. Zaman da çok daralmıştı. Bir iki dakika içinde karar vermek gerekiyordu. Bu da gazeteciyi ikirciğe düşürüyordu. Ne yapacağını, ne diyeceğini şaşırmıştı. En sonra, arkadaşlarından birinin usuna, hem gülünç, hem de etkili bir düşünce geldi. Genç gazetecinin durumuna karar vermek üzere kura çekilmesini önerdi. Masadaki oyun kâğıtlarından üç tanesini, aldılar. Papaz, «Malta», kız «Hemen Anadolu'ya geçmek», birli de «Uygun bir araç buluncaya dek saklanmaktı». Kura çekildi. Papaz, çıktı. Bu şansa razı olmayan genç gazeteci, yine saklanmak istediğini söyledi. Onu saklayacak bir arkadaş vardı. Kendisini saklayabileceğini söylemişti. Onu aradılarsa da bir türlü bulamadılar. Bunun üzerine arkadaşları, bir kez daha teslim olması için sıkıştırmaya başladılar. Herkesin de bunu salıkladığını söylüyorlardı.

Ahmet Emin, o sırada kendisini görmeye gelen Ali Naci ile birlikte vapura atlayarak Üsküdar'a geçti. Oradan da Kadıköy'e uzandılar. Nasıl olsa, Malta'ya gidecekti. Hiç olmazsa bu fırsattan yararlanarak eşle dostla vedalaşmak istiyordu. Birçok kişiyle bu arada Salâh Cimcoz ve Ali Sait Paşa gibi kalburüstü dostlarını da gördü. Malta'ya göndermek istedikleri bir şey olup olmadığını, sordu. Bu iki kişinin de onunla birlikte Malta'ya sürüleceğini nereden bilecekti?

Ertesi sabah Moda'daki İngiliz Polis Merkezi'ne gitti. Oradaki iki Subay'a İngilizce:

— Üç gece önce bizim ev basılmış. Bundan şu anlamı çıkarıyorum ki ben size gerekliyim.

Bu biçimde bir danışmayı tuhaf bulan subaylar, güldüler. Karargâhlarıyla uzun boylu telefon konuşmaları yaptılarsa da gerekli karşılığı alamadılar. Şimdi, giderek saat üçte kesinlikle yine gelmesini söylediler.

Genç gazeteci, bir kez daha özgürlüğüne kavuşmuştu. Bu gerçekten korkusuz, sağlam bir özgürlüktü. Yine vapura atlayarak gazeteye gitti; ünlü yabancı ispiyonlardan biri kapının önünde bekliyordu. Gözleri karşılaştı. Genç gazeteci, onun gözlerine, bir tabancanın namlusu gibi yüreklice baktı. Az bir zaman için de olsa, dört yanından akan tehlike selleri içinde kendini dokunulmaz, özgür duyuyordu.

Gazetedeki arkadaşlarıyla son kez vedalaşarak ayrıldı. Moda'daki karakolda bir İskoçyalı Subay'a teslim oldu. Çok nazik olan bu Subay, yanına hiçbir süngülü asker almayarak, onu Arapyan Hanı'na kendisi götürmek üzere izin aldı. Yola çıktılar. Ahbapça, siyasetten, kendisini ilgilendiren olaylardan söz ederek giderlerken, Moda Caddesi'nde bir İngiliz askeri otomobiliyle karşılaştılar. Otomobildeki Subay, onları görünce arabayı durdurdu. Genç gazetecinin adını sordu:

— Şimdi, ben de sizi tutuklamaya gidiyordum. Kadıköy İskelesi'nden geçtiğiniz, telefonla bize bildirilmişti, dedi.

İngiliz Subayı, bunları söyleyerek ikisini de arabaya aldı.

Üçü birden Kadıköy'deki Müttefiklerarası Polis Merkezi'ne

gittiler. Bu yapı, eskiden İttihat ve Terakki yuvalarından biriydi. Yeni Subay, Ahmet Emin'i İskoçyalı Subay'dan teslim aldı, ona:

— Sizi tutuklamak zorundayım! Tutuklanışınızın nedenini biliyor musunuz? diye sordu.

— Evet, biliyorum! Müttefikler Yüksek Meclisi, bir takım Türkleri tutuklamaya karar vermiş.

— Ne olacağını biliyor musunuz?

— Herhalde, Malta'ya gönderileceğiz!

— İyi bildiniz; Malta'ya gideceksiniz! Üç gündür teslim olmak uğruna başvurmadık İngiliz makamı bırakmamışsınız.

— Evimi bastığınızda orada değildim. Beni böyle tuhaf bir biçimde arayanları arayıp bulmak istedim.

Genç gazeteciyle konuşan Subay, herhalde, vaktiyle Mısır'da bulunmuş olacaktı ki Arapça'yla birlikte bütün Avrupa dillerini de biliyordu. Oradaki bir İtalyan Subayı'na Türk gazetecisinin üç günlük serüvenini anlattı; bunu pek tuhaf bularak kahkahalarla güldüler. Gazeteci de onların neşeli gülüşlerine katılmaktan kendini alamadı.

Subay, bir üst makama şöyle telefon etti:

— Burada, *Vakit Gazetesi*'nin Başyazarı var! Kendisini Arapyan Hanı'na göndermek üzere iki silahlı göderiniz! Gerçi, yollamasanız da olur. Kendisi Malta'ya gitmek için çıldırıyor. Göndermezsek üzüntüsünden belki de intihar edecek. «Malta'ya git; kendini teslim et!» diye eline bir kâğıt verip yolcu vapuruna bile bindirirsek, kendi kendine oraya gidecek.

Subayın bu alaylı konuşması, genç Başyazar'ın canını sıkmıştı. Ona, Malta yolculuğunu hiçbir zaman hoş bulmadığını, ancak gücünün dışında bir olayla karşılaşınca onun kendisini ezmesine meydan bırakmak istemediğini, her şeyi soğukkanlılıkla karşılamaktan hoşlandığını söyledi.

Subay, damdan düşer gibi, birdenbire şöyle bir soru sordu:

— Siz savaş sırasında, *Tanin Gazetesi*'nde İslâm Birliği'ne ilişkin yazılar yazdınız mı?

— Bu konuda yazılar yazdığımı hatırlamıyorum. Nüfus siyasetiyle başkaca toplumsal sorunlara ilişkin yazılar yazdım. Son savaş cephelerinden mektuplar gönderdim.

— Sahi, o da var! Siz, *Tanin Gazetesi*'nin savaş muhabiri diye, Ludendorf un Karargâhı'na gitmiştiniz.

Genç gazeteci, kendi üstüne verilen jurnallerin türünü böylece anlamaya başlamıştı.

Subay'a şu yanıtı verdi:

— Savaş muhabirliği, savaş sırasında gazetecilik mesleğinin en canlı bir alanıydı. Mesleğimi bu alanda hareketli bir biçimde yürümekten tat aldım. Sonra, gazetelere savaş zevkini artıracak yazılar yazdım. Mademki askerimiz cephede sizinle dövüşüyordu; cephe gerisinde asker cephesini moral bakımından desteklemek ve şevk yaratmaya çalışmak, her kalem sahibi için görevdi. Ben, bunu yaptığımdan dolayı değil, ancak yapmadığımdan dolayı suçlu sayılabilirim.

— Hakkınız var; ben de zaten bu sorunlardan bir suçlandırma var! diye söz etmedim.

Subay, buradan Ulusal Kurtuluş Savaşı'na geçti. Bunun yolaçtığı kötülükleri sayıp dökerek, sonunu şöyle bağladı:

— İzmir için araştırma yapıldı. İzmir, belki de size bırakılacaktır. Sorun belli olmadan kaygılanmaya, silaha sarılmaya ne gerek vardı?

— Durum açıktır: Biricik umut, Araştırma Komisyonu'nun Raporu üzerine yanılgının düzeltilmesi yönüne gidilmesiydi. Rapor'un örtbas edilmesi üzerine bu umut büsbütün suya düşmüştür. Bizim için hakkımızı kendi araçlarımızla savunmaktan başka çıkar yol kalmamıştır.

Sözü gazetelere getiren Subay, şöyle konuştu:

— Ulusu temsil eden başlıca gazete, *Alemdar*'dır. Sonra, *Sabah,* gelir. En büyük satışı bu iki gazete yapar. Öbür gazeteleri kimse okumaz. Onlar, İttihatçılar'ın parasıyla çıkar, öyle değil mi?

Bunun üzerine, Türk gazetecisi, İngiliz Subayı'na gazeteler konusunda bütün doğruları bir güzel anlattı. Subay'ı şaşırttı. Subay'ın, bu konudaki bütün bilgisi, satılmış çevrelerin şırınga ettikleriydi.

Konuşma bittiğinde, Subay, kapıda bekleyen İngiliz askerlerine şu buyruğu verdi:

— Bunu Arapyan Hanı'na teslim edersiniz! Uslu durursa, iyi davranırsınız; kaçmak ister, ya da kaçırılmasına çalışılırsa, vurursunuz!

Genç gazeteci, askerlerin, yanı başında gitmeyip kendisini biraz uzaktan izlemelerini rica etti.

— O da neden? Bu koşullar altında tutuklanmak, Malta'ya sürülmek, övünülecek bir onurdur. Doğrusu, ben süren adam yerinde bulunacak yerde, sizin yerinizde olmayı, sürülmeyi yeğ bulurdum. Ben olsam, süngülerin yanımda gitmemesini isteyecek yerde, çevremi süngülülerin almasını, nasıl tutulduğumun, nasıl sürüldüğümün herkesçe görülmesini isterdim.

Subay, onu vapura götürdü. Bu sırada babasıyla kardeşi, ağlamaktan kızarmış gözleriyle onları arkadan izliyordu. Ahmet Emin, Subay'dan izin alarak onlarla vedalaştı. Bu sırada Subay'ın son sözlerini de babasıyla kardeşine anlattı. Bunun üzerine onlarda bir moral yüksekliği görüldü; başları yükseldi, göğüsleri ileri çıktı.

Vapur kalkıncaya dek genç gazeteciyle, öteden beriden, konuşan Subay, sonra onu erlere bırakarak geri döndü. Erler de yol boyunca onunla konuşmaktan uzak durmadılar.

Genç gazeteciyi bu şırada en çok üzen şey şuydu: Onu iki süngülü İngiliz askeri arasında gören bütün tanıdıklar, başlarını öbür yana çevirerek onu tanımazlıktan geliyorlardı. Belki kendilerine de bir şey sıçrar diye korktukları anlaşılıyordu.

Genç gazeteci, Arapyan Hanı'na teatral bir sahne içinde girdi. Garip kılıklı, Yeni Zelandalı süngülü askerler onu alıp yukarı kata çıkardılar, bir odaya soktular. Bu odanın içinde bir oda daha vardı. İçeriki odaya kapatıldı; üstüne gürültüyle kilit vuruldu. Duvarın dibinde bir demir karyola, bunun üzerinde üç parçalı bir şilte, bunun da üzerinde iki yün battaniye vardı. Köşede de abdesane gereksinimi için bir kap duruyordu. Pencere camlarının çoğu kırıktı. Camlarının kimisine kâğıt yapıştırılmış olan pencerelerle balkon, tel örgüyle örülmüştü.

Genç gazeteci, ilk kez mahpusluğun ne olduğunu anladı. İçi korkunç biçimde daraldı. Kendi ayağıyla geldiği bu kodesten

kaçmak üzere ilk gereksinimi duydu. Nerelerden kaçabileceğini hemen hesaplamaya başladı. Pencereleri, tel örgüleri, dikkatle gözden geçirdi. Bütün bu inceleme sonunda, dışarıdan herhangi bir yardım olmadan kaçılamayacağına karar vererek durulmaya çalıştı. Birdenbire en basit özgürlüğünden yoksun bırakılınca duyduğu ayaklanış, olanaksızlık karşısında mavi bir balon gibi patlayarak sönmüştü. Kaygılarının tevekküle doğru alçalmaya başladığı bu sırada, kapının önünde ayak sesleri işitti. Kilit kurcalandı, sonra açıldı. Bir Rum aşçı, ona peynir, ekmek, köfte getirdi. Ağzı ağı gibi acı olan genç gazeteci, bir şey yemek istemediğini söyleyerek aşçıyı geri çevirdi. Biraz sonra, kapı yine açıldı. İçeri giren genç bir İngiliz subayı, kendisini:

— Bennett! diye tanıttı.

Genç Yüzbaşı, İstanbul'da az zamanda ad bırakmış, ünlü, tehlikeli bir İngiliz Subayı idi. Kendisiyle çok güzel Türkçe konuşan Yüzbaşı'ya bunu nerede öğrendiğini sordu. Yüzbaşı, kendisine bu güzel Türkçe'yi öğreten kişinin adını söyleyince, genç gazeteci şaşırdı. Bunu Londra'daki Doğu Dilleri Okulu'nda öğretmen olan İzmirli Ali Rıza'dan öğrenmişti. Bu da Ahmet Emin'in çok eski, çok iyi bir dostuydu. Böylece aralarında ortaklaşa konuşabilecekleri bir konu doğmuştu.

Bir süre konuştuktan sonra, sözü politikaya getirdiler.

Bennett, Türkiye'nin bir kazan gibi kaynayışına şaştığını söyleyince, Türk gazetecisi ona şu yanıtı verdi:

— Karışıklıkları kendiniz yaratmaya çalıştığınız halde neden şaşar görünüyorsunuz?

Bu sözlere kızar gibi olan Yüzbaşı, sinirlerine egemen olmaya çalıştı. Bu sırada birçok yanlışlıklar yapıldığını, İngiliz dostu geçinen birçok Türk'ün, İngiliz onurunu lekelediğini söyledi.

Bennett, yeni kabinenin kimlerden, nasıl kurulması gerektiği üstüne mahpusu konuşturmaya çalıştı. Kendisi, ortaya birçok ad attı. Bunlar üstüne gazetecinin düşüncesini sorduğu gibi kendisi de düşüncelerini söyledi.

Gazeteci, yabancılara dayanarak Türk'ün varlığını kemirmeye çalışanlar için, çok ağır sözler söyledi. Bunların, bayağı para-

zitler olduğunu anlattı. Çok şiddetli bir dil kullanarak, bunların bayağı soygunculardan başka bir şey olmadıklarını, ileri sürdü.

İyice öfkelendiği görülen Bennett, şöyle dedi:

— Onlar da sizin için aynı şeyi söylüyorlar.

Sonra, öfkesini yenen Yüzbaşı, Türk halkını temsil edecek bir Kabine kurmanın peşinde olduğunu, ancak, sivillere hiç söz anlatamadığını söyledi. Sonra, gazeteciye bir giz veriyormuş gibi, şunları söyledi:

— Eğer burada kalsaydınız, size karşı kin ve garaz besleyen birtakım adamların eline düşecektiniz. Oysa, hiçbir biçimde kin ve garaz beslemeyen İngilizlerin elindesiniz. Bundan dolayı kendi kendinizi kutlamalısınız.

Bennett, gazetelerden söz ederken, milliyetçi gazetelere karşı düşmanlık beslemediğini, *Alemdar Gazetesi*'ni de herkes gibi beğendiğini söyledi. Zamanın en nüfuzlu gazetesi olarak, *Tasviri Efkâr*'ı gösteriyordu.

Ahmet Emin, bu konuşmalardan yüreklenerek, eğer gönderilecekse bir ayak önce Malta'ya gönderilmesini rica etti.

Bennett:

— Siz İngilizleri tanımıyorsunuz. Elbette, buradan çıkacaksınız! İstirahatınızın nasıl sağlandığını göreceksiniz! dedi.

Sonra, çıkıp gitti.

Karanlık bastıktan sonra, odanın birinci bölmesine asker kılığında iki Rus getirdiler. Adamcağızlar, kapının deliğinden Ahmet Emin'e durmadan:

— Acaba, bizi asacaklar mı?! diye soruyorlardı.

Dediklerine göre Batum'dan kaçarak İstanbul'a sığınmışlardı. Beyaz Rus Subayı'ydılar. Ne var ki Bolşevik oldukları kuşkusuyla tutuklanmışlardı.

Lamba yanmadığından, karanlık, içeride kol geziyordu. Şimdi, buna bir de açlık katılmıştı. Gazeteci, gündüzün Rum aşçının getirdiği yiyeceklere burun kıvırdığına çoktan pişman olmuştu. Yatağın temizliğini de kuşkulu gördüğünden saatlerdir ayakta dikiliyordu. Ancak, kırık camlardan içeri dolan keskin Mart soğuğuyla yorgunluk, en sonra onu dize getirdi. Birlikte getirdiği çok

bol sayfalı İngilizce gazeteleri altına sererek üzerlerine uzandı. Soğuk şiddetini artırınca, pis saydığı battaniyeleri de üstüne çekerek, uykunun, umutsuzları avutan yumuşak, sıcak balçığına gömüldü. Birinci Bölme'de, şimdi bile, «Acaba bizi asarlar mı?!» diye sorup duran iki Rus'un titreyen seslerini uykusunda işitiyor gibiydi. Genç gazeteciye göre, bunlar kuşkulu iki kişiydi. Belki de kendisiyle ahbaplık kurarak ağzını aramak üzere buraya konulmuşlardı.

Gecenin bir vaktinde iki Rus'un alınıp götürüldüğünü, kapının açılıp kapanmasından, seslerin kesilmesinden anladı. Odanın zifiri karanlığını biraz ağartan, kırık camlardan içeri giren, puslu ay ışığıydı. Ahmet Emin, ikide bir uyanarak sabah olup olmadığını anlamak üzere bu donuk ışıkta saatine bakıyordu. Ne yazık ki bir ara elinden düşen biricik dostu, saati, kırıldı. Artık, bilinmezlikler içinde, eşsiz, dostsuz, yapayalnızdı.

Ancak, sabahleyin, bu Merih ıssızlığı, yan odadakilerin çabasıyla parçalandı. Orada iki üç Türk tutuklu yatıyordu. Odanın içine bakan bir Afganlı er aracılığıyla anlaştılar. Bu asker, ona, *Vakit Gazetesi*'nin o günkü sayısını getirdi. Komutan gelince, onu aşağı indirdiler. Eşyasını didik didik ederek yokladılar. Ali Sait Paşa'nın da tutuklanıp oraya getirilmiş olduğunu anlayınca, Komutan'a rica ederek, onun yanına verilmesini istedi. Orada iki sivil Türk Polisi'ne rastladı. Kuvayı Milliyecileri ya da milliyetçi Türkleri izleyen kimi hain ispiyonları gözetleyen bu iki sivil polis, o hainlerce ihbar edilerek tutuklatılmıştı. Şimdi de haklı olarak, asılmaktan, ya da kurşuna dizilmekten korkuyorlardı.

Öğleden sonra genç gazeteciye, Malta'ya doğru yola çıkmak üzere hemen hazırlanmasını söylediler. Savaştan önce banka memuru olduğunu söyleyen bir İngiliz Çavuşu'yla, Tophane Köşkü'ne götürüldü. Saatlerce bekledikten sonra bir istimbota bindirildi. İstimbot, onu akşam üzeri Malta'ya doğru yola çıkacak olan, Kardif Kruvazörü'ne götürdü.

Gemi de bir türlü kalkmak bilmiyordu. Bulunduğu yer, cehennem hücrelerinden birine benziyordu. Süngülü erler, onu, dik, demir merdivenlerden aşağı indirmişler, birtakım makinele-

rin arasından geçirmiş, açtıkları bir demir kapıdan karanlık bir deliğe tıkmışlardı. Bu delik zifir gibi karanlık, cehennem gibi de sıcaktı; içinde bulunduğu deliğin duvarlarından kalorifer boruları geçiyordu. Yerde de birkaç dolu çuval istiflenmişti.

Genç gazeteci, bu cehennem deliğine tıkılışının nedenini daha sonra öğrenecekti. İstanbul'da korkunç İstihbarat Subayı Yüzbaşı Bennett'e verdiği milliyetçi yanıtlar yüzünden işkenceye konulması buyurulmuştu. Şimdiye dek hiç kimse onun uğradığı işkenceli yolculuk yöntemine uğramış değildi. Bir süre sonra, uzun boylu bir İngiliz doktoru geldi. Ona bu işkenceli durumda Malta'ya dek gidip gidemeyeceğini, sağlığının buna elverişli olup olmadığını sordu. O zaman kendinden geçen gazeteci, açtı ağzını yumdu gözünü. Yine de bir nezaket içinde bir tutsağın söyleyebileceğinden çok şeyler söylemedi. Doktor, onu, aval aval, dinledi. Gidip Süvari ile görüştü. Biraz sonra gelen bir Deniz Subayı genç gazeteciye eşyasını toplamasını, kendisini bir kamaraya yerleştireceklerini söyledi. Giden Subay, birazdan yine gelerek, kruvazörün çok küçük olduğunu, istenilen yerin bulunmadığını, ancak zindanın önündeki boşlukta oturmasına müsaade çıktığını, orada oturup dinlenebileceğini, yatacağı zaman da kendisine bir asma gemici yatağı, bir hamak verileceğini söyledi.

Ahmet Emin, bunu işitince, kendini tutamayarak hemen karanlık, sıcak delikten dışarı fırladı, boğulmasına pek az kalmış bir adam gibi ağzını açarak pencerenin önünde ciğerlerini oksijenle doldurdu. Burada, cehennemden kurtulmuş bir ahiretli gibi kendisini mutlu buldu. Hava ile ışık, az nimet miydi? Karanlık delikte geçirdiği, topu topu, bir saatlik bir zaman, ona yüzlerce yıllık bir işkence dünyası gibi gelmişti. Biraz sonra, deniz eratının çavuşlarından biri güler yüzüyle elindeki bir tabak yemekle göründü. Bir tutsağa ancak erlerin yemeğinden verilebildiğinden dolayı, kusura bakmamasını söyledi.

Vapur bir türlü kalkmak bilmiyordu. Tek kalksın da isterse cehenneme gitsindi! Onu güverteye çıkarıp biraz hava aldırdılar. Yurdun mavi göklerini, serin mavi sularını içercesine bir daha doyasıya seyretti. Sonra, yine aşağı indirdiler. Hamağının yanı

başında bir başka hamak peydah olmuştu. Hamağında uzanıp düşüncelerini biraz durultmaya çalıştığı sırada, Polis Siyasal Bölüm Müdürü Muammer'i getirdiler. İkinci hamakta onun yatacağı anlaşılıyordu. Adam, kendinden geçmiş gibiydi. Ahmet Emin'le tanıştığı halde, bir türlü ağzını açıp konuşamıyordu.

— Beni, neredeyse asacaklar! diye yineleyip duruyordu.

Ona çok işkence etmiş oldukları anlaşılıyordu. Gelirken başından fesini çıkarıp alarak üzerine bir örtü örtmüş olmalarını, kötüye yoruyor, bunun uğursuz bir işaret olduğunu, söylüyordu.

Gazeteci, onu avutmaya çalıştıysa da başaramadı.

— Hayır, söylediler; mutlaka asacaklar! Öyle olmasa, otomobilde fesimi çıkarıp üzerime örtü örterler miydi? diyor başka bir şey demiyordu.

Gazetecinin bütün iyimser konuşmalarına aldırış etmeyerek, kendisini Malta'da asacaklarını söylüyordu.

Her yanından kızgın kalorifer boruları geçen hamakta ter banyosu yapan Ahmet Emin, sabahı iple çekiyordu. Sabahla birlikte işkence de biter gibi oldu. Ancak işkence büsbütün bitmemişti. Ellerini yüzlerini yıkamak üzere Siyasal Bölüm Müdürü'yle götürüldükleri erlerin banyo yeri de cehennem gibi sıcaktı. Orada gövdelerinde dövme resimleri bulunan birçok deniz eri, çırılçıplak dolaşıyordu. Ancak anadan doğma dayanılabilen bu sıcak yerde giynekle durulamazdı. Ellerine yüzlerine biraz su vurarak, hemen bu buhar banyosundan kaçtılar. Genç gazeteciyle Muammer'i burada avutan bir şey vardı ki bu da, birer düşman eri olan bu genç, güzel, sarışın askerlerin onlara çok nazik davranışlarıydı. Hiçbiri onlara yan bakmadı. Ancak, işin kötü yanı şuydu ki bütün erlere tutsaklarla bir tek sözcük bile konuşmaları yasaklanmıştı.

Genç gazetecinin yolculuğu dördüncü gününü doldururken, Malta, mavilikler ortasında ak bir taş yığını gibi göründü. Denizden görünüşü sanki bir çöldü. Bu insanın içini ürperten, karamsarlıklar yaratan bir görünüştü. Acaba genç gazeteciyi Kardif Gemisi cehenneminden sonra, açık havada bir sürgün cehennemi mi bekliyordu? Yaşayan görürdü; o da görecekti!

İşte, Malta'ya sürülen gazetecilerden biri olan Ahmet Emin, orada iki yıla yaklaşık bir zaman, yurdundan, işinden uzak kalacak, ancak dönüşünde içine bir avuç kalburüstü sürgün arkadaşının garnitür olarak serpiştirilmiş dağınık anılarının hammaddesini götürecekti.

Aya Nikola Mahallesi'nin göze çarpan kişileri arasında, Aka Gündüz'le Celâl Nuri'nin yakın ahbabı İstanbul Mebusu Numan Usta da vardı. Numan Usta, yaratılışında insancıl bir çekirdek taşıyan kişilerdendi. Varlıklı, paralı pullu, bir kişi olmadığı halde, en çok aranan kişilerden biri oluşu da bu yüzdendi. Gerçekten de ustaydı. Polverista Mahpusanesi'ne yerleşir yerleşmez, birtakım aygıtlar filan edinerek ekmek parası çıkarmak üzere bir iş olanağı kurdu. Kimin saati ya da fotoğraf makinesi bozulsa, soluğu Usta'nın onarımhanesinde alırdı. Birisi anahtarını yitirse Numan Usta hemen ölçü alır, bir bakır Peni'yi bir an içinde anahtara çevirirdi.

Arkadaşlarının her türlü işine yarayan Numan Usta, boş zamanlarını da eğer kalırsa, kendine özgü birtakım işlerde harcardı. Bir ara kuşçuluğa heveslenen Albay Kara Vasıf'a da kuş kafesleri yaptı. Albay, türü az bulunan çok güzel kuşlar besliyordu. Kafeslerin biçimini kendisi tasarlıyor, Usta'nın yardımıyla yapıyordu. Öyle bir zaman geldi ki Usta'nın odasında yapımı süren süslü kafesleri görmek üzere hemen hemen bütün mahpuslar, günün birçok saatinde görmeye geliyorlardı. Bu kafesler, süslü püslü, mini mini evleri andırıyordu.

Polverista'nın ikinci insancıl insanı, «Hamal» Ferit'ti. Numan Usta'nın komşusu olan bu adam da tıpkı onun gibi herkesin, derdine deva, olanlardandı. Kendisine, Hamal, takma adının verilmesinin nedeni, vaktiyle İttihatçılar zamanında Kara Kemal'in örgütünde Hamallar Kâhyası oluşundandı. Harçlığı, kendi gereksinimini bile karşılayamayan bu iyi adamın, elindeki, odasındaki her şey, mahpusların ortak malı gibiydi. Kendisi yokken, her isteyen odasına girer, istediğini alırdı. Parasız olduğunu bile bile gelip ondan para isteyen daha sıkışık durumdakilerin ellerini boş çevirmez, cebindeki son meteliğini çıkarıp ona verirdi.

Hamal Ferit'in odasını en çok altüst eden de Celâl Nuri idi. Ara sıra oraya girer, duvarlara tuhaf yazılar yazar, resimler asardı. Ferit, dostluğu kötüye kullanan bu arkadaşının davranışlarına karşı, babacan bir biçimde gülümsemekten başka bir şey yapmazdı. Onun dostlarının bir bölümünü de pek iyi yemek yapma yeteneği kendisine bağlıyordu.

Polverista Mahpusanesi'ni gerçek bir üniversite durumuna getirenlerden biri de Şükrü Kaya idi. İzmir Belediye Başkanlığı'ndan alınıp buraya getirilen, genç, yetenekli adam, üniversite eğitimini Paris'te yapmıştı. Burada öğrendiği İngilizce'yle, «*Robenson Crusoe*» ile birlikte daha başka kitapları da Türkçe'ye çevirdi. Burada en iyi arkadaşı Ahmet Emin'di. Onlara, iki Ahbap Çavuşlar, adını takmışlardı. Şükrü Kaya mahpusanede bir kafa adamı olarak çalıştı. Ufacık bir sebze bahçesi yetiştirerek, kafasını dinlendirip bu toprak işleri yardımcılığıyla gövdesinin hamlığını gidermeye çalıştı. Kuruluş döneminin en ünlü İçişleri Bakanı olarak Atatürk'ün buyruğunda onun ölümüne dek çalışacaktı.

Kızıl Elma Mefkûre (İdeal)'sinin ideologu olan Ziya Gökalp de Malta Mahpusanesi'ni yeni bir Üniversite olarak benimseyen bir kişi oldu. Dışarıda sürdürdüğü düşün çalışmalarının arkasını burada da bırakmadı. Duygulu bir düşün, sanat adamı oluşunun durgun örtüsü altında, duygulu bir aile başkanı, baba oluşunun yarattığı acı özlemleri su yüzüne çıkarmamak uğruna çok direndi. Onun günlük özel yaşamı yok gibiydi. En bayağı konuşup görüşmelerinde bile bilimsel deyimlerin egemen olduğu görülürdü. Bütün yaşamı, bilimsel ölçülere vurulmuş düşünüş sistemi içinde geçiyordu. Havadan sudan, konular üzerinde hiçbir dakikasını öldürmemeye son kerte dikkat ediyordu. Kendisi, birçok kişinin dertlerini dinliyorsa da kendi dertlerini hiç kimseye açmıyordu. Hiç olmazsa, bu yüzden değerli saatlerini öldürmüyordu. Avrupa, dünya bilim düzeyinin en üst doruklarında gezinen Ziya Gökalp, Kızıl Elma ideali yüzünden Enver Paşa'nın ideologluğunu yapmış, Wilhelm'in yarattığı Turancılığa bütün varlığıyla bel bağlamıştı. Wilhelm'in, Enver Paşa'nın ölümünden sonra, bu arada bütün Kızıl Elma efsanesinin desteksiz kalışının acısını o

çekti; sonra da siyasetten uzaklaştı. Ziya Gökalp, mahpusluğu sırasındaki para sıkıntısını da düşünce dünyasının zenginliğiyle avutuyor, unutuyordu.

O, bu mahpusanede öğreticiliğini de elden bırakmadı. Çevresindekilerin, sosyoloji, felsefe bilgilerini arttırmalarına yardım etmek üzere düzgünce dersler verip üniversite hocalığı yaptı. Çürüksulu Mahmut Paşa, Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, Yemen Komutanı Ali Sait Paşa, Salâh Cimcoz, sonraki Ziraat Bakanı Sabri, bu derslerin çalışkan öğrencilerindendi.

Düşman işgaline karşı Malta'dan önce birçok yeraltı çalışmaları yapmış olan Göz Doktoru Esat Paşa da tutuklanıp sürülmüşse de oradan kurtulduktan sonra yine eski işi sürdürecek olan demir leblebilerden biriydi. Onun yeratlı çalışmalarını çok iyi bilen İngilizler, işgal bölgesinin bu zararlı(!) adamını Onaltı Mart İşgali'yle birlikte, geceyarısı, don gömlek, çorapsız, ayakkabısız yatağından kaldırıp savaş gemisine tıkmışlardı. Mart havasının kahpeliği yüzünden böbreklerini üşüten doktor, sonradan bunun çok acısını çekecekti. Yaşlıca da olduğundan, bu hastalık onu yabancı bir toprakta bırakacak, diye karadüşler görüyordu. İngiliz askeri doktorları da onun hastalığının ağırlığını görmüşlerse de Türk düşmanı Lloyd George'dan tahliye olanağı koparmak düşünülemezdi. Paşa, zindancılarına karşı bayağı ölümsüz bir kin duyuyordu. Mahpusanede, gözleri rahatsız olan arkadaşlarına bakmakla, insancıl gereksiniminin bir bölümünü olsun gideriyordu. Bütün üzüntüsü, Türkiye'de bulunup da İşgal Orduları'na karşı, karınca kararınca, çalışarak karşı koyması olanaksızlığıydı. Ne yazık ki düşmana karşı duyduğu çok güçlü kin, Paşa'yı zamanla çökertecek, ona öç almak olanağını bağışlamayacaktı.

Malta sürgünleri arasında yüksek rütbeli askerler epeyceydi. Bunların arasında Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmesi sırasında Damat Ferit'le Vahidettin'in gözünü külleyen, Cevat Paşa da vardı. En sonra durum anlaşıldığında, adamcağızı pijamasıyla yatağından alıp zırhlıya götürmüşlerdi. Çok nazik bir asker olan Cevat Paşa, bu durumunu Polverista'da da korumuş, İngilizce öğrenmeye çalışmış, oturduğu yeri imrenilecek bir biçimde dü-

zenlemişti. Küçüğe büyüğe gösterdiği sevgiyle, saygıyla, hemen herkesin saygısını kazanmıştı.

Mustafa Kemal Anadolu'ya geçtiğinde, kendisine katılması için başvurduğu yüksek rütbeli Komutanlardan biri de Mersinli Cemal Paşa'ydı. Mustafa Kemal'e umutlu bir karşılık vermişti. Mustafa Kemal, bir gün baktı ki Mersinli Cemal Paşa, İstanbul Hükümeti'nin Harbiye Nazırlığı Makamı'na oturmuş... O, başlangıçta Mustafa Kemal'i en çok düş kırıklığına uğratan askerlerden biri oldu. Ne var ki Anadolu'yu gizlice desteklediğini öğrenen İngilizler, onu da kara listeye koyarak, apar topar, Malta'ya sürdüler.

Mersinli Cemal Paşa, Malta'da zamanını iyice değerlendirmek düşüncesiyle Türk tarihini yazmaya karar verdi. Gerekli birçok kitap getirterek çalışmaya koyuldu. Kente çıktığı günlerde, Genel Malta Kitaplığı'ndan yararlandı.

Polverista'daki yüksek rütbeli Subaylardan biri de Ali İhsan Paşa'ydı. Bırakışma başlamış, Payitaht'ta İzzet Paşa Hükümeti, yönetimi ele almış, henüz ayaktaki Türk Ordularının dağıtılması işini becermeye çalışıyordu. İmparatorluğun uzak bölgelerinden anayurda doğru ordu döküntüleri kaçarcasına ilerliyordu. Mustafa Kemal, Cevat, Fevzi ve Mersinli Cemal Paşalar, çoktan trene atlayarak İstanbul'a varmışlardı bile. Altıncı Ordu'nun dağıtılması üzerine Ali İhsan Paşa da İstanbul'a çağrılmıştı. Şimdilik, İstanbul'a giden Paşalara ilişen yoktu. Ancak General Allenby, Ermeni sorunuyla ilgisi olanları tutuklatıp onlardan hesap soracağını, açıkça bildirmişti. Bu öyle bir işti ki kurunun yanında yaş da yanabilirdi. Ali İhsan Paşa, Ermenilerin sürülmesi işinde hiçbir ilişkisi olmadığından, kollarını sallayarak İstanbul'a gidebilirdi. 21. 2. 1919 günü, Nusaybin'den İstanbul'a yollandı. Bu trende, Yaverleri, Emir Subayları, Ordu Sağlık Başkanı Abdülkadir Noyan'la birlikte başka arkadaşları da vardı.

Konya Ereğlisi'ne dek her şey yolunda gitmişti. İstasyonlardaki yığılmalardan, tıkanıklıktan dolayı, orada biraz beklemek zorunda kalmışlardı. Gerek Ereğli'de, gerekse Konya'da, İstanbul'un siyasal havasından hiçbir kaygı verici bilgi alamadılar. Konya'da Vali Muammer'le, Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Pa-

şa'yla da görüşmüştü. Onların sandığına göre Ali İhsan Paşa, İstanbul'a Harbiye Nazırı olmak üzere gidiyordu. Bundan dolayı da birtakım gereksinimleri için ondan yardım istemeyi kurmuşlardı. Bunu kendisine de açtıklarında, Paşa, acı acı gülerek, böyle bir şeye inanmamalarını, söylemişti. Gerek Vali, gerekse Komutan, İstanbul işleri üstüne hiçbir şey bilmiyorlardı. Buna da şaşmaktan kendini alamadı. Oysa, İstanbul üstüne kendisi onlardan bilgi alabileceğini, sanmıştı. Ali İhsan Paşa, eğer bu sırada Bekirağa Bölüğü Mahpusanesi'nin yurtseverlerle, tıklım tıklım, olduğunu öğrenmiş olsaydı, elbette, İstanbul'a gitmekten vazgeçip Anadolu'nun gerekli bir bölgesinde kalıp ne yapması gerektiğini düşünecekti.

En sonunda, tren, İzmit'e yaklaşmış, İstanbul'un hem güzel, hem de tehlikeli kokuları gelmeye başlamıştı. Eğer çoluk çocuğu İstanbul'da bulunmamış olsaydı, şu sırada hiç de oraya gitmenin anlamı yoktu. İngilizler'in ne yapıp ne yapmayacağı hiç de belli değildi. Hiç olmazsa yanındaki ağırlıkları İstanbul'a götürmemeyi düşündü. Bir tehlike sezer sezmez, oradan kaçması kolay olurdu. Bundan dolayı, cins atlarını Emir Subayı Hasan'ın (Korgeneral Hasan Atakan) babasının Büyükderbent'teki evine bırakmaya karar verdi. Atları indirerek tren yolculuğunu sürdürdü. Eğer İstanbul'da bir tehlike görürse, hemen Büyükderbent'e dönecek, atlarını alarak Anadolu'nun içerilerine çekilecekti. Bu arada Ankara'ya gitmek de usundan geçmiyor değildi. Ali İhsan Paşa'nın, bu sırada Anadolu'da görebildiği bir tek Paşa vardı; Konya'daki Mersinli Cemal Paşa! O, orada çalışırken kendisi de Anadolu'nun elverişli bir bölgesinde çalışmayı düşünüyordu. Kuşkular, umutlar, çoluk çocuk özlemiyle İstanbul'un sınırlarından içeri giren Ali İhsan Paşa, biri ikiye bağlayan soğuk Mart gecesi, Haydarpaşa İstasyonu'nda trenden inmeye hazırlanırken, peronun dört bir yanını İngiliz askerlerinin kuşatmış olduğunu gördü. O zaman durumu kavradıysa da artık iş işten geçmişti. Böyle, âlâyı vâlâ ile İstanbul'a gelmenin sonu elbette bu olacaktı. Süngülü birkaç İngiliz askerinin arasında İstihbarat Subayı Lafontaine karşısına dikilerek, Paşa'ya şunları söyledi:

— İstanbul'daki İngiliz İşgal Komutanlığı buyruğuyla tutuklanmış bulunuyorsunuz; benimle birlikte geleceksiniz!

Fransızca söylenen bu sözler, Paşa'ya makineli tüfek kurşunları gibi çarptı. Süngülerini kendisine çevirmiş on beş yirmi düşman askerinin varlığı, verilen buyruğa uyması gerektiğini anlatıyordu.

— Tutuklanmamın nedeni nedir?

— Bilmiyorum! Ancak, aldığım buyruğu uygulamakla görevliyim!

Intelligence Service'in adamlarından olan Eczacı Yüzbaşısı'yla konuyu tartışmak, Paşa'nın onuruna dokunduğundan başka bir şey sormayarak buyruğa uymaya karar verdi. Kendisiyle birlikte çok uzaklardan beri tren yolculuğu etmiş olan bir yığın subay, içleri ayaklanış, acı gözyaşıyla kabararak, Paşa'ya bakıyordu. Yapacak hiçbir şey yoktu. Şu sırada tutsak bir yurt parçasında bulunuyorlardı; kendileri de tutsak sayılırlardı. Şu birkaç İngiliz askerine silah çekerek belki de paçayı kurtarabilirlerdi. Ne yazık ki İstanbul'da kum gibi yabancı asker vardı. Karşı koyuş, birkaç kişinin, belki de Paşa'nın ölümüyle sonuçlanabilirdi. Irak'ta, İngiliz Ordusu'nu terleten Türk Ordusu birliklerinin başlarından biri olan Ali İhsan Paşa, İngilizlerin hışmının, salt kendisini erek aldığını bildiğinden direnmenin yararsız olduğunda, karar kıldı. Komutasındaki Subaylara, İngilizlere karşı direnmemelerini, bunun boşuna olduğunu, cepheden getirdikleri evrakı Harbiye Nezareti'ne teslim etmelerini, bu olayı olduğu gibi Harbiye Nazırı ile Genelkurmay Başkanı'na bildirmelerini söyledi. Emir Subaylarından biri de kişisel eşyalarını Teşvikiye'deki evine götürmeyi üzerine aldı.

Paşa, dört savaş yılı boyunca İstanbul'daki karısından ve iki küçük oğlundan uzak kalmıştı. Ancak, Türkiye yıkılırken onları bir kez olsun görebilmek olanağı doğmuşken, bu kez de başına gelen bu yeni iş, onları, bir kez daha, kimbilir, ne zamana dek kendisinden ayırıyordu. Çoluk çocuğunu görmek üzereyken feleğin kendisine oynadığı bu son oyun öyle canını sıkmıştı ki buna karşı dişini sıkmaktan, içinden sövüp saymaktan başka bir şey

yapamayacağını anlıyordu. Hırsından gözleri yaşarmıştı. Bu durumu Subaylarına göstermemek uğruna türlü davranışlar yapıyordu.

Ordu Sağlık Başkanı Abdülkadir Noyan, onun çoluk çocuğunu avutmayı üzerine aldı. Paşa'ya usuna gelen şeyi de söyledi:

— Ah, Paşam! Arap'ın söylediği söz, çıktı!

— Nedir?! Kim bu Arap?

— Karargâhtaki Bağdatlı (...) Efendi, remil dökerdi. Boş zamanlarımızda ona remil attırırdık. Verdiği haberlerin kimisi doğru çıkardı. İstanbul'a yolculuk günü, yolculuğumuz üstüne de remil artırmıştık. «Bu yolculuğun sonu biraz üzüntülü görünüyor, Paşa, bir felakete uğrayacak, ancak sonu iyidir,» demişti. Biz, buna, belki bir yolculuk kazası, demiş, inanmamıştık.

Paşa, Doktor'a şu yanıtı verdi:

— Ben, doğrusu, Adana-Konya üzerinden İstanbul'a gitmeyi kuşkulu görüyordum. Eğer bu fal hikâyesini yola çıkmadan önce bana söylemiş olsaydınız, sizleri trenle gönderir, kendim Diyarbakır'a giderdim. Oradan duruma göre, sizlerin İstanbul'dan bana bildireceğiniz haberlere göre, ya Diyarbakır'da kalır ya da Samsun'a doğru yolu sürdürürdüm. Ne yapalım, yazgı böyle imiş.

Paşa, bunları söyledikten sonra, La Fontaine'e döndü:

— Haydi, gidelim! dedi.

Gecenin ayazında Haydarpaşa'dan Moda'daki İngiliz Karargâhı'na yayan gittiler. İstihbarat Subayı, orada onu kendi evine götürdü. Süngülerin gölgesinde bir koltuğa oturttu. Gözüne uyku girmedi. Subay, kendi odasına çekilmiş mışıl mışıl uyurken, o, bütün gece çoluk çocuğunu, uğruna dört yıl kan döktükleri yurdun kara yazgısını düşündü durdu. Henüz dört aylık bırakışma döneminde kendisine bu işleri yapan düşmanlar, kim bilir, ülkeye bundan sonra neler yapacaklardı? 2 Mart sabahı okuduğu Türkçe gazetelerde, Kabinenin Damat Ferit'çe kurulduğu, İçişleri Bakanlığı'na da Ali Kemal'in getirildiği, yazıyordu. Bunları okuyunca Paşa'yı kara bir umutsuzluk kapladı. Demek ki artık, ülkeyi, Vahidettin'in vasisi olarak İngilizler yönetecekti. Oysa, zavallı Paşa, ne boş umutlara kapılmış, Türk Hükümeti'nin ken-

disini İngilizlerin elinden alabileceğini, düşünmüştü. Bu en son umudun duman oluşu, çok acıydı.

Sabahın saat sekizinde, onu bir motora bindirdiler. Galata Rıhtımı'nda bir İngiliz tutsağı olarak karaya ayak basan Paşa'yı, Merkez Rıhtım Hanı'ndaki bir odaya götürdüler. La Fontaine, ortalarda görünmez olmuştu. Karşısına dikilen Buldok köpeği yüzlü bir İngiliz Çavuşu, içkiden kan çanağına dönmüş gözlerini ona dikerek, odanın içinde, bir aşağı bir yukarı, dolaşmaya bağladı. Adam, öyle hoyratça yürüyor, öyle gürültü yapıyordu ki Paşa nerdeyse her şeyi göze alarak üzerine atılıp onu yumruklamaya başlayacaktı. Yüzüne tükürmek işareti yaparak, Generallik apoletlerini gösterdi.

Gedikli Çavuş, salt:

— All right! diyerek onun bu jestini karşıladı.

Şimdi, karşı karşıya geçmiş iki Hint horozu gibi birbirlerinin üzerine atılmaya hazır, hırsla soluyor, bakışlarıyla birbirlerini ölçüp duruyorlardı.

Paşa, birkaç kez kafasını, öteye beriye, sallayarak:

— Ya, sabır! çekti.

Burada birkaç saat böyle aşağılanarak bekleyen Paşa, en sonra alınıp bir otomobile bindirilerek Osmanlı Bankası'nın karşı sırasında bulunan yapıların arkasındaki sokakta bir yapıya sokuldu. Bu taş yapının ufacık pencereli bir odasına tıkıldı, Odada oturulacak, yatılacak eşya adına hiçbir şey yoktu. Kafası iyice kızan Paşa, bağırıp çağırmaya, bayağı sövüntüler savurmaya başlayınca, en sonra sesini işittiler. Bir demir karyola ile battaniye, bir iskemle, bir masa getirdiler. Paşa, burada üç dört gün kaldı. Burada kaldığı sürece İngiliz Komutanlığı'na Fransızca çok acı birkaç yakınma mektubu yazıp gönderdi. En sonra çıkagelen bir İngiliz Kurmay Subayı, onun derdini çok düzgün bir Fransızca'yla sorarak öğrenmeye çalıştı. Kurmay Subay, Arapyan Hanı'nın üst katında kendisi için çok rahat bir oda hazırlandığını bildirdi. Bu arada işlem bitince, Malta'ya gönderileceğini de bildirmekte ivedi davrandı. Paşa, İngiliz Komutanlığı'nın kendisini böyle pis bir yere kapattırmasına çok üzüldüğünü, oysa kendile-

rinin General Tawenshend'e hiç de böyle davranmamış olduklarını hatırlattı. Bu sırada Paşa kendi kendine şöyle söylendi:

«Ey ulu Tanrı! Beni buralara, buradan da Malta'ya yollayacağına, Diyarbakır'da kalıp İstanbul'a isyan etmeyi düşündüğümde, bu düşüncemde karar kılmaklığıma müsaade etseydin, daha adilce olmaz mıydı?»

Arapyan Hanı'nda daha rahat bir odaya yerleştirilen Paşa, burada eşiyle birkaç kez görüşebildi. Gerekli giyinekleriyle çamaşırlarını aldı. Paşa'yı, tepeden tırnağa, zangır zangır, öfkeden titreten şey, bütün bu işler olup biterken İstanbul Hükümeti'nin ses çıkarmayışı, bütün bunları görmezlikten gelişiydi.

İstanbul'daki Ordu Komutanları da hiçbir tepki göstermemişti. Hiç kimsenin, kılı kıpırdamamıştı. Hiç kimse, onun hatırını sormaya gelmemişti.

Ali İhsan Paşa'nın Haydarpaşa'da İngilizlerce tutuklanarak Arapyan Hanı'na kapatılmasına karşı, bir tek Erzurum tepki göstermişti. Hüseyin Avni, orada bir miting yaptırmış, düşmanın işini lanetlemişti. Paşa, buna karşı minnetle doluydu. Bütün bu başına gelenleri düşündükçe, nedenlerini kolayca buluyordu: Bunların başlıcaları, savaşın sonundaki Musul Savaşları'yla olaylarıydı. Bırakışma döneminde Altıncı Ordu'nun başında İngilizlerin istemlerine karşı dikiliş vardı. Yarbay Kiling'i tutuklatmış, İngilizlerin ileri sürdükleri, destekledikleri Ermeni istemlerine karşı dikilmişti. Bununla da kalmayarak, Türk-Müslüman halkın savunması uğruna örgütler kurdurarak, bunlara ordu cephaneliklerinden silah dağıtmıştı. Urfa'da yaptığı direnme toplantısı, Altıncı Ordu'yu terhis etmeyerek, elde tutması gibi eylemler de İngilizlerin ona diş bilemelerine yol açmıştı. İşte, şimdi, vaktiyle etini yiyemedikleri bu kanatsız iri kuş ellerindeydi. Ulusunca da terk edilmiş, karanlık bir odaya tıkılmış, başına gelecekleri bekliyordu.

İngilizler, en sonra düşmandı. Kendi çıkarlarına göre davranmaları çok doğaldı. Ama neredeydi, Türk aydınları?! Türk yönetim adamları?! Hepsinin de kanı kurumuş muydu? İşte, Paşa, İngilizlerden çok bunlara tutuluyordu.

Ali İhsan Paşa, Mart'ın sonuna doğru bir İngiliz beylik taşıt gemisine bindirilerek, Malta'ya doğru yola çıkarıldı. Vapur, İngiltere'ye dönen birçok subayla, tıklım tıklım, doluydu. Paşa bunların arasında serbestçe dolaşıyor, Fransızca bilenlerle görüşüp konuşarak dertleşebiliyordu. Nazik, terbiyeli bir İngiliz Yüzbaşı'sının Komutası'nda gidiyordu. Gemi, iki gün Akdeniz'in korkunç dalgaları üzerinde çalkalandıktan sonra Malta'ya vardı. Paşa'yı, Ortaçağ kalıntısı eski bir kaleye götürdüler. Eski bir tabya içinde oturmaya zorlanan Paşa, burada kendisinden önce gelmiş kurbanlarla karşılaştı. Tabyada kırk-elli Alman deniz askeri tutsağı vardı. Birkaç gün sonra, onları buradan alarak Polverista Kışlası'na götürdüler. Paşa'ya, Medine savunucusu Fahrettin Paşa'nın odasının yanında bir oda verdiler. Burada Mısır'dan gelmiş birçok tutsak Türk Subayı da bulunmaktaydı.

Paşa, bu yeni evinde iki buçuk yıl çile dolduracak, sonra, bir punduna getirerek kaçacak, Anadolu eylemine katılacaktı. Artık buradaki yaşamın en önemli yanı, Anadolu eylemlerini bildiren İngiliz, Fransız ve İtalyan gazetelerinin Kemalistlere ilişkin haberlerini okumak, bunlar üzerinde konuşup tartışmaktı. Kemalist, sözcüğüne de ilk kez bir İngiliz gazetesinde rastlamışlardı. Paşa da herkes gibi en doğru dünya haberlerini almak üzere İngiliz gazetelerini okumaya can atıyor, bunun için de İngilizce öğrenmeye çalışıyordu. Hem İngilizce'ye çalışıyor, hem de anılarını yazıyordu. Artık, İngilizler'den hiç de hoşnut olmayan Maltızlar, bizim tutsaklara, Kemalist, diyor, Mustafa Kemal'e karşı duyulan sempatiyi paylaşıyorlardı. Bu Maltızlar, Türk tutsakların işlerine bakan işçilerden başkası değildi. Kampı yöneten İngiliz Çavuşları dışında bütün Maltızlar'la Türk tutsaklar, birbirlerine şefkatle, sevgiyle bakıyorlardı.

Erzurum Kongresi'nin yapılışı, Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten çekilişi, Polverista'nın Kemalistleri arasında çılgınca bir umut uyandırmıştı. Cimcoz'un bu sevinçli umuttan doğan kahkahalarıyla bahçede sıçrayıp duranlar vardı. Çocuklar gibi birbirleriyle kovalamaca oynuyor, tutsaklıktan kurtuluş ışıklarının Anadolu'da yemyeşil yanışını böylece kutluyorlardı. Bir

gün, yine bu sevinçli saatlerden birinde, Ali İhsan Paşa, verandada Ağaoğlu Ahmet'i kovalarken, adamcağız fena halde düşmüştü. Bacağının falan kırılmasından korkan Paşa, Ağaoğlu'yu tutup yerden kaldırarak kucaklayıp öpmüştü.

Ancak, Anadolu'da başlayan milliyetçi eylem, henüz başlangıç dönemindeydi. Düşmanlar, bunu parladığı yerde boğmak üzere, bütün güçleriyle üzerine çullanmışlardı. Bunun, asker ya da sivil aydınların eylemi olduğunu bilen İngilizler, 1920'nin 16 Mart'ında bütün kalburüstü eylemcilerle aydınları toparlayıp Malta'ya sürünce, Polverista'da başlayan özgürlük düşü çılgınlıklarının da sonu gelir gibi olmuştu. Birçok Paşa'yla birlikte Anadolu eylemcilerinden Rauf da Poiverista'ya gelmiş, bu da yepyeni bir karamsarlık yaratmıştı. Bunlar arasında Paşa'yı en çok şaşırtan da Rauf'la, Ayvalık'ta Yunanlılara çok anlamlı bir direniş gösteren Kel Ali'nin de öteki avarelerle birlikte Malta'ya gelişiydi. Bütün bunlar, neden Anadolu'ya kaçmamışlardı? Bunların, Polverista'da ne işleri vardı? İnsan, İstanbul'da ya da Anadolu'da serbest gezer dolaşır da nasıl olur da İngilizlerin eline düşer; sonra bu çekilmez, bu iğrenç tutsaklığa razı olurdu? İşte, Ali İhsan Paşa'nın hiç anlam veremediği şey, buydu. Demek ki bunlar, buraya isteyerek gelmişlerdi. Demek ki bunlar, Anadolu'da başlayan ulusal eyleme inanmamışlardı? Paşa, haklı olarak, böyle düşünüyordu. Bunların yaptıklarının, iyi, haklı işler olmadığını anlatmak üzere o günün birinde Malta'dan kaçmayı başaracak; doğru Mustafa Kemal'in yanına koşacak; Türk Ordusu'nun kahraman safları arasındaki yerini alacak; Birinci Ordu Komutanı olarak düşmana karşı eyleme geçecekti. Anadolu'da bir Tümen Komutanlığı'nı dahi nimet olarak özleyen Ali İhsan Paşa'ya, Mustafa Kemal, bir Ordu Komutanlığı verecekti. Şimdi, kocaman bir Türk Bayrağı'yla örtülü olan Polverista'daki odasında, tıpkı ordudaki karargâhında çalışır gibi düzgünce çalışıyor, gelecek için hazırlanıyordu.

Dünya Savaşı'nın tanınmış Türk Komutanları'ndan biri olan Ali Sait Paşa, Yemen bölgesini yönetmişti. Polverista'da büsbütün içine kapanarak okumakla günlerini geçiren bir adamdı. Dur-

maksızın kitaplarının artırılmasına çalışıyor, okuyordu. Burada en büyük tutkusu buydu. Ağırbaşlı bir adamdı. Odasının duvarlarına, yığın yığın, kitap istifleyen Paşa, sanki, elinden çıkan asker saflarının yerini bunlarla doldurmak ister gibiydi. Odasının yalnızlığı içine gömülerek dünyayla ilgisini kesmiş gibi görünen Ali Sait Paşa, tenis oyunlarının başlıca kahramanlarından biriydi. Bu oyunda en çok beceriklilik gösterenlerden biri de oydu.

Yüksek rütbeli askerlerden Medine Kahramanı Fahrettin Paşa ise, daha çok yalnızlığa gömülmüştü. Üçüncü kattaki odasında, kitaplar ve çiçeklerle baş başa karamsar bir yaşam sürüyordu. Fotoğraf makinesi da başlıca eğlencelerindendi. Kent gezintilerinde resimler çekerek bunlarla avunuyordu. Adamcağız, bir gün kendisini çok tedirgin eden bir hastalığa yakalandı. Doktorlarca kanser olduğu sanılan hastalık, Paşa'yı, Medine'nin savunmasında gösterdiği kahramanlık sırasındaki çalışmalarından daha çok hırpaladı. Hastalığın kanser olmadığı sonradan anlaşıldıysa da o yüzden çektiği korku, dört yıllık Dünya Savaşı'nda duyduğu korkunun belki yüz katını geçmişti.

Malta'dan kurtulduktan sonra, İzmir'e giren Atlıların Komutanlarından biri olacak olan Mürsel Paşa da Polverista'yı adıyla süsleyen askerlerden biriydi. O da Fahrettin Paşa gibi fotoğraf çekmekle uğraşır; bir moda halini alan tenis oyunlarında her zaman bir oyuncu olarak hazır bulunur; bütün öbür Komutanlar gibi İngilizce'ye çalışırdı.

Polverista'daki mahpuslar, ilkin yurttaki mevkilerine göre önemle karşılanıyorlarsa da zamanla bu önem, yerini mahpusanede gösterilen canlılığa bırakıyordu. Burada başlayan yaşam önem kazandığı oranda, anılara da yerleşmeye başlıyor, önemsiz bir kişi bile bu yeni yaşamın favorilerinden biri olup çıkıyordu.

Samsun'da Komutanlık etmiş olan Refet Paşa, (Kuvayı Milliyeci Refet Paşa değil) askerlik yaşamında gerçekleştirmeyi belki de pek çok düşleyip de bunu yapmak olanağını bulamayan bir kişi olarak, mahpusanede bir müzik takımı kurdu. Durmaktan kokmaya başlamış ruhları, seslerin güzelliğiyle canlandırmaya çalıştı. Bu arada, askerliğin engel olduğu müzik tutkusunu da se-

re serpe ortaya döktü; bir operet bile besteledi. Bir zaman geldi ki bu adı sanı pek işitilmemiş asker, mahpusanenin en canlı adamı oldu. Ancak, zamanla tutsaklığın verdiği korkunç sıkıntılarla bıkkınlık, bezginlik, onun operetinin mahpusanede oynanmasını önledi.

Bırakışma döneminin civcivli günlerini, ulusçu, idealist, eylemci davranışlarıyla Mustafa Kemal'den ayrı bir akım yaratmak isteyenlerin başlarında bulunmak gibi bir talihsizlikle göze çarpan Albay Kara Vasıf'ı, bu talihsizlik, mahpusanede de izledi. Her şeyden önce sağlığı bozuldu. Bu gövdesine ilişkin sağlıksızlık, ruhuna da işliyordu. 1919 yılında Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal'le diyalog kurmak gibi bir mutluluğa erişmeden önce, İstanbul'da Enver Paşa'nın Rusya'daki davranışlarının paralelinde İttihatçı yerli bir eylemi sürdürmek istemiş, buna liderlik etmiş, bu arada Amerikan mandasını isteyenlerin elebaşıları arasına katılmıştı. Kütahya'da sol akımları fener gibi yakarak bunların ışığında Sovyetler'le anlaşmak isteyen İttihatçı bir Kongre toplamış, Sovyetler'le anlaşma bile yapmış, sonra, Mustafa Kemal'in direnişiyle bütün bu eylemler suya düşmüştü. Kara Vasıf-la arkadaşları, İstanbul'a gizlice gelmiş olan yüksek rütbeli bir Sovyet askerini Mustafa Kemal'le görüştürmüştü. Sivas'ta yapılan bu görüşme, hem, henüz bir hükümet kurulmamış olduğundan, hem de Mustafa Kemal'in önem vermeyişi yüzünden, başladığı yerde bitmişti. (Sonradan Mustafa Kemal'in Havza'da Budyonni ile görüştüğü sanısını uyandıran görüşme, işte, buydu.) Onun da vicdanında, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın militanları arasına karışmayarak, bunun karşısında kalırcasına bocalaması, en sonra İngilizlere yem olması, yem olmak uğruna çanak tutması, kangrenli bir yara açmış olmalıydı. Anadolu'daki karıncalar bile dev gibi büyürken, o, Rauf vb., ile burada karıncalar gibi küçülerek gözden yitiyor, eriyip hiç oluyordu. Bu hiçliğe doğru eriyip akışın verdiği dayanılmaz duygular, düşünceler, Kara Vasıf'ı günde yüz kez öldürüyordu. Kafadarı Galatalı Albay Şevket de şu sırada onun durumundaydı. İstanbul'da birer ulusal dev olmak şansını ellerine geçirdikleri halde, çaplarının küçüklüğü do-

layısıyla bunu kullanamamışlardı. Eğer biraz İttihatçılık'tan sıyrılabilselerdi, Kel Ali de içlerinde olarak, şimdi Ulusal Kurtuluş savaşçılarının safları arasında bulunacaklardı.

Kutup yıldızı gibi gittikçe kuzey steplerinin sonsuzluğuna gömülen Enver Paşa, artık, onlar için de Türk ulusu için de bir umut bayrağı olmaktan çıkmıştı. Şimdi, herhalde, bunu anlamış olduklarından olacak, içlerinden kanlı yaşlar gidiyordu. Ankara'da bir ara ulusal güçlerin anaforuna kapılır gibi olan Kara Vasıf, Anadolu'nun Mebusu olarak İstanbul'a varınca, yine kopmuş, bundan dolayı da İngilizler onu bir cımbızın ucuyla aldıkları gibi Malta'ya fırlatmışlardı.

Şimdi, mahpusanede, kuşlar, çiçeklerle vaktini öldürmeye çalışan Kara Vasıf, karnında taşıdığı başarısızlık ağılarıyla, ağır ağır, ölüyordu. Kendisini karaya vurmuş bir balık gibi duyuyordu. Ufacık gövdesinin üzerinde çok ağır basan yükler taşımaya özenmişti. Bütün umutlarını yitiren Kara Vasıf, bu yüzden de içi boşalmış bir ağaç gibi erkenden ölüp gidecekti. Bu sırada acemi bir İngiliz dişçisinin de dişini çekerken çenesini kırması, adamcağızı büsbütün canından bezdirmişti.

Galatalı Albay Şevket'le Kara Vasıf'ın adı her zaman yan yana söylenmekteydi. Kurdukları gizli örgüt, başlangıçta çok etkili olmuşsa da sonradan Ankara'dakilerin ulusal eylemine karşı gelmiş, bu yüzden de birdenbire önemini yitirmişti. Mustafa Kemal, daha Kara Vasıf'ı paylayıp Karakol gibi bir örgütü tanımayacağını, söylediği sırada, Galatalı Şevket de Kara Vasıf da canlı fosiller durumuna düşmüşlerdi. Örgütlerinin içi-dışı İngiliz casuslarıyla dolmuş olan Galatalı Şevket'le Kara Vasıf, Malta'ya ancak birer fosil olarak gitmişlerdi. Şimdi, dağ gibi ideallerin ağır ölülerini pranga demirleri gibi ayaklarında sürükleyerek öteki mahpuslar gibi tenis oynamaktaydılar; hem de iddialı tenis oyuncularından olarak... Her şey boşunaydı. O da, göç yolları üstünde sürüden ayrı düşmüş kuşlar gibi bütününüyle tehlikedeydi.

Anadolu'daki ulusal eylem kızışıp bir dünya olayı niteliği kazandıkça, özellikle mahpus Komutanlar, yerlerinde duramamaya başlamışlardı. Çerkes Ethem Yunanlıları bir yıl boyunca Demirci

Mehmet Efe'yle birlikte Batı Anadolu'da durdurmuş, Demirci'de onlara bir güzel kötek atmışlardı. Padişah'ın, İngilizlerle el ele vererek, Anadolu'da çıkardığı ayaklanış yangınlarını Çerkes Ethem'in Atlı Ordusu bir bir söndürüyordu. Mustafa Kemal, arkada büyük vuruşları vurmak düşüncesiyle, durmadan, hem yeni devletin temellerine, tuğlalar, sağlam taşlar hazırlıyor, hem de yeni bir düzenli ordu ideali arkasında koşuyordu. Siyasal bir güç olarak çoktan dünya uluslarının dillerinde geziyordu. Bu adın anlamı son kerte büyüktü. İtilaf Devletleri'nin yendiği, hasır gibi yere serdiği bütün uluslar, bu adın büyüsüne kapılmışlardı. Hele Polverista'daki mahpuslar, bütün umutlarını artık Anadolu'ya, Mustafa Kemal'e bağlamışlardı. Komutanlar'dan birkaçı ise, hemen kaçarak oraya gitmeye, düşmanın karşısında eyleme geçmeye can atıyorlardı. Kaçmak isteyen epeyce kişi varsa da bu işin örgütsüz olmayacağı açıktı. Koskoca denizin ortasında ufacık bir adada bulunuşları, parasız pulsuz oluşları, onların umutlarını kırıyordu. Kaçmak düşüncesi birçok kişinin kafasında gelişe dursun, Anadolu'dan en doğru haberler alabilmek de gittikçe bir gereksinim haline geliyordu. Anadolu'nun başarısı ya da felaketi, bütün mahpusların da kurtuluşu ya da felaketi demekti. Anadolu'nun ayaklanışı, düşmanları hırpalamaya başlaması, hemen hepsinin özgürlük düşüncelerini ateşlemişti. Kentte serbestçe gezip dolaşma izni çıkıncaya dek bütün haberler, Ahmet Emin'in *Times, Manchester, Guardian* gazetelerinden çevirdiği makalelerden sızdırılır, bunlar, yorumlanarak haber olması gereken kaynağa böylece gidilmek istenirdi. Kentte serbest gezmek izni Ahmet Emin'e önemli bir görev daha yükledi. Genç, becerikli, bilgili bir gazetecinin yapması gereken şeyi yapmak üzere davrandı. Artık, bütün İtalyanca gazeteleri alıyordu. Sicilya gazetelerinden aldığı haberler, *Reuter Ajansı*'nı bile atlatıyordu. *Giornale d'İtalya*, Türk dostu bir gazete izlenimini veriyordu. Türkiye üstüne en çok, en doğru haberleri o gazete yazıyordu. *İdea Nationale* de, Türkiye olayları üzerine iyice eğilmiş, candan haberler veriyordu. Francesco Copola, bunda çok güzel yazılar yazıyordu. Ahmet Emin, mahpusaneden çıkarak gezdiği günleri İtalyan

postasının geldiği günlere denk getirmişti. İlk işi, kitapçı dükkânına koşmak oluyordu. Orada Türk dostu, sempatik bir genç vardı. Oraya gidinceye dek oğlan bütün gazeteleri okumuş bulunuyordu. Haberlerin iyi ya da kötü olduğunu onun yüzünden anlamaya çalışırdı. İyi haberler, genç adamın yüzünde ışıklı bir sevinç yaratmış olurdu. Kötü haberlerde, oğlanın yüzü yağmur bulutu gibi asılırdı.

Anadolu'da geçen savaşlar, bütün dünyayı büyülemişti. Ankara, ha düştü ha düşecek derken, Haymana Ovası'nda, yirmi iki gün yirmi iki gece, süren yeryüzünün en büyük, en sürekli meydan savaşı, Yunanlıların belkemiğini kırmış, herkesi şaşkınlıklar içinde bırakmıştı.

İşte, bu yaman savaş sürdüğü sırada, genç Türk gazetecisi yeni bir haber kaynağı daha buldu: *Malta Chronicle Gazetesi*'nin yazarlarıyla ahbap oldu. Her akşam oraya uğrayarak ertesi gün gazetede çıkacak haberleri alır, arkadaşlara iletmek üzere sevinçle içeri koşardı. Gazetenin Maltız olan sahibi, bu genç Türk gazetecisinin ülkesine ilişkin haberleri almak uğruna çırpınışına büyük bir saygı duyardı. Gazetenin bütün yazılarını akşamdan okuyan Ahmet Emin, oradan teşekkür ederek ayrılırken, yine uğrayıp başka haberler olup olmadığını sormasını isterdi. Ahmet Emin, Malta üstüne *Vakit*'te yazdığı bir yazıyı tercüme ederek gazete sahibine verdi; o da bunu olduğu gibi gazetesine geçirdi. Malta'da bu sırada papazlar, Maltız kadınlarının açık saçık kılıklarına saldırıyordu. Türk gazetecisinin yazısında ise Maltız kadınlarının bu uygar kılıkları övülüyordu, Onun bu yazısı, Papazlarla onları destekleyen eski kafalılarca ele alınıp silah gibi kullanılınca, Ahmet Emin, gerek kendisini, gerekse bu uygar kılığı savunmak üzere gazetede yazılar yazmaya başladı. Bu yazılara kendi imzasını atıyordu.

Polverista'da birdiziye yaşam sürüp giderken günün birinde ortalık bir kaçış olayıyla çalkalandı. Van Valisi Cevdet Tahir'le, Kırzade Mustafa, yitiklere karışmıştı. Oysa öyle çok kaçmak isteyen vardı ki onların kaçışını bunların hiçbiri duymamış, haberi alınca çok da üzülmüşlerdi. Buna en çok üzülenlerden biri de Ali

İhsan Paşa'ydı. Kaçarak bir ayak önce Anadolu'ya geçmeyi, düşmanın karşısına dikilmeyi düşünmesi bile, onun daha önce kaçmasına yardım etmeyi gerektirmez miydi? Bu arkadaşlar, bunu hiç düşünmemişler miydi? Anlaşılıyordu ki bu işi ancak, çok para oynatarak becermişlerdi. Zengindiler.

Bu iki kişinin kaçışı, ortalığı biraz karıştırdıysa da zamanla gerilim dindi. Bu kez daha kalabalık bir eylemciler grubu kaçmak üzere Kara Kemal'in elebaşılığında örgütlenmeye başladı. Daha önce ikişer üçer kişilik topluluklarla kaçmak isteyenlerin birçoğu, işi belli etmiş, başarısızlığa uğramıştı. Kaçmayı, çok önemli bir iş olarak kaçmayı ön plana alanların hemen hepsi, İngilizlerin kendilerini çok kötü damgaladıklarına inananlardı. Ermeni göçüne adları karışanlar, katliamlarla suçlananlar, özellikle canlarının korkusuna düşmüşlerdi. Eğer Anadolu ayaklanışı, sarpa sarar da bir başarısızlık -Allah göstermesin!- söz konusu olursa, durumlarının yaman olacağı kanısındaydılar. İngilizlerin, Kuvayı Milliyecilere karşı daha hoşgörülü davranmaya başladıklarını seziyorlardı.

Mahpusları, umuda ya da umutsuzluğa düşüren şeylerden biri de bir gün durup dururken içeri neden girdiği anlaşılmayan herhangi bir mahpusun serbest bırakılmasıydı. Bu konu üzerinde kafa yormaya başladıklarında hemen hepsi içlerinden ayaklanırdı. Şundan ki hemen hiçbiri kendisini herhangi bir suçla ilgili saymıyordu. Örneğin, Ahmet Emin, Vali Cevdet'in giz ortağı durumunda olduğu, kendisine kaçma önerildiği halde kaçmak istememişti. O da günün birinde ansızın salıverileceğine inananlardandı. Ancak, onun kaçışı, şu yönden sakıncalı olabilirdi: Kaçışını öğrenen İngilizler, İstanbul'da şimdi bile çıkmakta olan *Vakit Gazetesi*'ni kapatırlar, hem kendi ailesinin, hem de gazete personelinin ekmek parasına kıyarlardı. Ulusal güçler, Anadolu'da düşmanın tozunu silkip durdukça, İngilizler nasıl olsa onları buradan çıkarmak zorunda kalacaklardı. Sakarya Yengisi, bütün dünyaya gerekli kanıyı vermişti: Mustafa Kemal, Yunanlıları, dolayısıyla, Lloyd George'u da yenecekti. İngilizler, tehlikeli bulmadıkları herhangi bir mahpusu serbest bıraktıkça, sıranın kendi-

lerine de geleceğinden umutlanan mahpusların önemli bir bölümü bir gün bir toplantı yaparak, nasıl olsa günün birinde çıkacakları ancak bunu ivedileştirmenin gerektiği kanısına vardılar. Bir ayak önce, buradan kurtulmanın yollarından biri de dünyanın bilmediği acıklı durumlarının, dünya kamuoyuna bildirilmesiydi. Daha önce tek tek gönderilen protesto mektuplarını bu kez toplu olarak göndermeye karar verdiler. Bütün bu protesto mektuplarını da çok iyi İngilizce bildiğinden dolayı, Ahmet Emin yazıyordu. Şimdi yapılan büyük toplantıda kurtuluş işi için yapılacak çalışmaları bir Kurul'un yürütmesine karar vererek, Sait Halim Paşa'yı, Fethi'yi, Ali İhsan Paşa'yı, Ağaoğlu Ahmet'i, Şükrü Kaya'yı, Celâl Nuri'yi, bir de Ahmet Emin'i Kurul'a seçtiler.

Kurul, gerçekten çetin bir işe girişti. Türk Hükümeti'ne, İngiliz Hükümeti'yle başka yabancı hükümetlere sansürden kaçırılmış mektuplar ulaştırdı. İngilizce olarak yazılan bir broşür, yine gizli yollardan İsviçre'ye gönderildi. Ne var ki bu broşürü bir türlü bastıramadılar.

Büsbütün özgürlüğe kavuşmak üzere girişimler yapıldığı sırada, Van Valisi Cevdet, Tahir'le Kırzade Mustafa'nın kaçışı, Polverista'ya gerçekten sıkı, tedirgin edici bir düzen getirmişti. Arkadaşların birçoğu bu yüzden kaçaklara öfkelenmekle birlikte, onların kaçışlarını doğrulamaktan da kendilerini alamıyorlardı. Özellikle Cevdet Tahir topun ağzında görülüyordu. Van'da cephe gerisini karıştırdıkları gerekçesiyle zararlı gördüğü eylemci Ermenileri zararsız duruma getirmişti. Bu yüzden de Ermeni katliamı literatüründe adı çok geçen Osmanlı yöneticilerinden biri durumuna gelmişti. İngilizlerin çıkardığı Mavi Kitap'ta onun üstüne çok kötü yazılar yazılmıştı. Bundan dolayı, onun dirimi her an tehlikedeydi. Ancak, Malta'dan kaçarak canını kurtaran Vali Cevdet, arabalı, arabasız kent gezintilerinin yasak edilmesine yol açmıştı, özgürlüğe çok yaklaştıklarını sandıkları bir sırada yine dikenli teller arasına itilmeleri, mahpusane psikolojisini patlayacak duruma getirmişti.

Kara Kemal, topluca kaçmanın bütün olanaklarını hazırlamaya çalışarak, İngiliz Komutanlığı'nı büsbütün çileden çıkarmaya

hazırlanıyordu. Kara Kemal'in çevresinde toplanan grup içinde de Cevdet Tahir gibi diriminden kaygı duyanların tutarı kabarıkçaydı. Yalnız, Ali İhsan Paşa, böyle bir kaygı duymuyorsa da bir ayak önce Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndaki yerini almak tutkusuyla, dokuz doğuruyordu. Askerlerin içinde eski bir denizci, yiğit bir adam olduğu bilinen Hüseyin Rauf, denizcilik bilgisinden kaçacaklara işe yarar bilgiler vermekle birlikte kaçmak istemiyordu. Bunun nedeni sorulduğunda: «Kaçamam, arkadaş!» diyordu; «ben İngilizlere kaçmayacağıma ilişkin söz vermiş bulunuyorum. Bu namus sözünü tutmak zorundayım.»

Savaşta, her şeyin meşru olduğunu her nedense unutan Hüseyin Rauf, düşmana verdiği sözü tutmak uğruna Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda çalışmak üzere verdiği sözü unutuyordu.

Bir gün, Celâl Nuri, koşarak, Ahmet Emin'in yanına vardı:

— Muştu, muştu! diye bağırdı.

Sevinçten uçuyor gibiydi. Elindeki telgraf, bir kuşun kanadı gibi çırpınıyordu. Bu, kardeşi Suphi Nuri'den geliyordu. Bunda bütün mahpus Türk gazetecilerinin kurtuluşu muştulanıyordu. Ahmet Emin, telgrafı şöyle bir okuyunca, başı döner gibi oldu. Bu, birdenbire gökten düşer gibi gelen bir sevinçti. Neredeyse sevinçten kendini yitiriyordu. Belki de, Velit'in kardeşi Talha'nın ölüm kertesinde hasta oluşu dolayısıyla yurda dönmesine müsaade edilişi, bu umudu uyandırmış olabilirdi. Bu telgraf, bir özgürlük kuşu gibi ilkin bütün mahpus gazetecilerin ellerinde uçup durdu. Sonra, öbür mahpuslar da bu mucizeli kâğıt parçasını kendi gözleriyle görmek istediler.

Bu kurtuluş haberi ötekileri de sevindirdi. Bu, ergeç özgürlük kuşunun kendi başlarına da konacağını gösteriyordu. Ancak, gazeteciler, böyle kendi kendilerine gelin-güvey olurken, Mahpusane Komutanı'nın bundan haberi bile yoktu. İstanbul'dan gelen bu güzel haberi başka kurtuluş haberleri izledi.

Bundan sonra da Cevdet'le Mustafa'nın kaçmalarıyla kalkan kentte izinli gezme yasağı kalktı. Millet, yine sabahın saat onundan akşamın dördüne dek dışarıda gezip dolaşmak özgürlüğüne kavuştu. Gazeteciler, o kerte sabırsızlanıyorlardı ki «Limanda

bekleyen bir yolcu vapuru kalkmadan buyruk çıksa da ona binebilsek,» diye kendi kendilerini yiyorlardı.

Bu vapurla gitmek işi bir fantaziden ileri geçmediyse de gerçekten bir bölüm gazetecinin serbest bırakılıp yurda dönmelerine müsaade edileceği anlaşıldı. Gazetecilerin listesinde Ahmet Emin'in adı çıkmayınca, genç gazeteci bir tuhaf oldu. Kendisinin gazetecilikten başka bir işi olmadığından, bunu gerçekten tuhaf bulmuştu. İngilizlerin kendi lütuflarına bağlı olduğu anlaşılan bu serbest bırakılış, Londra'da oluşan yeni bir olayla bütünlenmek olanağına kavuşacaktı. Londra'da Türk-İngiliz Delegeleri arasında bir diyalog başlamıştı. Birtakım özgürlüklerle ilgili olan bu Konferans'a katılan Türk Delegeleri'ne, Polverista Zindanı'ndan bir yığın mektup yağdı. Bu mektuplar, hem tek tek kişilere, hem de bütün mahpuslara ilişkindi.

Londra'daki Kurul arasında bulunan Yunus Nadi'den, günün birinde Ahmet Emin'e Fransızca bir telgraf geldi. Bunda:

«Yaşasın, geri alınan özgürlük!» yazıyordu.

Bu telgraf, Polverista'da bir bayram havasının dalgalanmasına yol açtı. Sevinçten, fesler, kalpaklar havaya uçtu. Demek, artık özgürlüğün ucu görünmüştü. Başları eğik bütün mahpuslar, birdenbire gençleşmişti. Avluda yürürken sanki uçtuklarını duyuyorlardı. Hepsinin ayaklarında özgürlüğün çevikliği vardı. Yunus Nadi'den başka hiçbir şeyden söz edilmiyordu. Kuvayı Milliyeci ünlü gazeteci, o gün bütün mahpusların dillerinde, şeker, bal gibi dolaştı durdu.

Ancak, aradan birkaç gün geçip de hiçbir ses çıkmayınca, düş kırıklığının kara sisleri alınları örtmeye, gözleri perdelemeye başladı. Bunun üzerine, haberi gönderen ünlü gazeteciye diş bilenmeye başlandı. Ancak, sızan haberlere göre, Londra'da Polveristalılar'ın yazgıları üzerinde görüşmelerin yapıldığı anlaşılıyordu. Anadolu'da bu Türk tutsaklarına karşılık tutuklanan Rawlinson vb., gibi İngilizler, Polveristalılar'ın kurtuluşu için rehin olarak tutuluyor, görüşmelerde koz olarak kullanılıyordu. Görüşmelerin en çetin yanı, Ermeni göçünde ilgili görülen eski devlet adamlarının İtilaf Devletleri'nce cezalandırılması soru-

nuydu. Türkiye'de bu hakkın ancak Türk Devleti'nin işi olduğu üzerinde duruyordu. Londra görüşmeleri en sonunda bir sonuca varır gibi oldu. Altmış dört kişilik bir liste yapılarak, ilkin bunların serbest bırakılması, geriye kalan kırk kişinin de sonradan yapılacak görüşmelere konu olması karar altına alındı. Bunun üzerine bu listenin dışında bırakılanlar, İtilaf Devletleri'nin mahkemelerine düşeceklerini sanarak, «Ah, vah!» etmeye başladılar. Bunda da haklıydılar. Bu yabancı mahkemeler onlar için ölüm cezası verebilirdi. Kendisini suçsuz sayan bir yığın kişi, Altmış Dörtlük Liste'ye girmediklerini görerek şaşırmıştı. İngilizlerin diş bilediği sanılan birçok kişi ise çıkıyordu. Artık, millet, sabahtan akşama dek kentte geziyordu. Yalnız bu arada altmış dört kişinin Malta'dan çıkabileceği, geri kalan yirmi dört kişinin serbest olmakla birlikte, Ada'dan ayrılamayacağı anlaşıldı, İkinci Kafile olarak bırakılacaklardı.

Vizesi verilen kırk kişi, bir gün, arkadaşlarınca uğurlandı.

Kırk kişinin gidişinden sonra, İngilizler, Ermeni göçüyle ilgili mahpusları serbest bırakmamak üzere ayak direddiler. Bu, hiç listeye girmeyen Kırklar'ı kara kara düşündürdü. Türk Hükümeti ise, elinde bulunan İngilizler'in serbest bırakılması için altmış dört kişilik listenin bütünüyle serbest bırakılmasını, koşul koşuyordu. İngilizlerin diretişi üzerine Ankara Hükümeti, bütün tutsakların bırakılması koşuluyla elindeki İngiliz tutsaklarını serbest bırakacağı, üzerinde bir prensip kararına vardı. Bunu öğrenen Türk mahpusların yüreklerine ılık soğuk su serpildi. Artık İtilaf Devletleri'nin mahkemelerinde ölüm yargısıyla yargılanmak tehlikesi de temelli ortadan kalkıyordu.

— Yaşasın, Ankara Hükümeti!

Ankara Hükümeti'yle Londralılar böyle çekişip dururken Polveristadakiler'de yine bir karamsarlık baş göstermeye başlamıştı. Yirmi dört kişilik listede bulunanlar, kentin sokaklarını kaldırım mühendisi gibi aylardır aşındırıp durdukları halde, bir türlü kurtuluş buyruğu gelmiyordu. Kurtuluş umudu bir kez ayaklarını yerden kestiğinden, artık mahpuslara tutsaklık çok ağır geliyordu.

Listeye konmuş olan yirmi dört kişi, ergeç özgürlüğe kavuşacağını kestirdiğinden, sabırla, koruk helva olur, diye bekliyorsa da İtilaf Devletleri'nin gözlerine birer gerçek suçlu olarak diken gibi batan İttihat ve Terakki Hükümeti'nin sorumluları, sabrın bataklığında boğulacaklarını bildiklerinden davrandılar. Elebaşıları Kara Kemal, örgütlenmeyi hızlandırdı. Yağlı iplerin kara gölgeleri artık her gece düşlerine girdiğinden, buradan sıvışmanın farz olduğunu anlamışlardı. Kara Kemal'in yaptığı örgüt, bir komitecilik temeline dayanıyordu. Kaçacaklar, hücrelere bölüştürülmüştü. Her dört kişilik hücrenin bir elebaşısı vardı. Kaçmaya hazırlanan, on altı kişinin hiçbirinin ötekinden haberi yoktu. Herhangi bir terslik olur da yakalanacak olurlarsa, hiç kimse başkasını ele veremeyecekti. En çok korkulan da ispiyonlanmaktı. Mahpuslardan herhangi biri, göze girerek affedilmek uğruna böyle bir haltı işleyebilirdi. Hiç kimse yanına eşya almayacaktı. Her gün sokağa çıkıldığı gibi günlük giyinişleri içinde çıkacaklardı. En sıkı buyruk buydu. Son gün kaçak adaylarından her biri ancak iki üç kişiyi tanıyabiliyordu. Kara Kemal'in yönetimindeki birkaç kişilik Yönetim Kurulu, bütün işleri düzenledikten sonra kaçılacak günü, saati bildirdi.

5 Eylül 1921 günü, Malta Limanı'nda, Tricotti, adlı küçük bir İtalyan kaçakçı gemisi demirlemişti. Tunus'tan yüklediği bir sürü sığırı Malta'ya getirmişti. Vapurcuk, yükünü boşaltmak üzere Marsa Sirocco denilen Askeri Liman'da demirlemişti. Yükünü orada boşaltıyordu. Biraz ötedeki, Büyük Liman, adlı sivil limansa, gemilerle, insanlarla kaynaşıyordu. Çok kalabalıktı. Askeri Liman ise, onun yanında çöl gibi ıssızdı. İki liman arasında bir dil uzanıyordu. Yarımada üzerinde de Valetta Kenti'nin Malta taşından ak evleri güneş altında göz kamaştırıyordu.

6 Eylül 1921 Salı günü akşamı Tricotti Vapuru'na binileceği, Kaçış Kurulu'nun yöneticisince hücre elebaşılarına bildirildi. O gün, yine her günkü gibi izinli olarak kente çıkılacak, kesinlikle hiç kimse yanına göze çarpacak eşya almayacaktı. O gün, Hüseyin Rauf, Londra'da bulunan Bekir Sami ile Cami (Baykut)'tan özel bir araçla bir mektup aldı. Bunda, Ankara'dan, Mustafa Ke-

mal Paşa'dan olduğu anlatılmaya çalışılarak, bir istek belirtiliyordu. Varlığının gerekliliği dolayısıyla Malta'dan kurtulmaya çalışması, hiçbir manevi kaygıya aldırış etmemesi, salıklanıyordu. 16 kişilik kaçak listesinin içinde yer alan İsmail Canbolat da bu mektubun yanı sıra bir pusula ile aynı isteği yineliyordu.

Bu mektubu alan Hüseyin Rauf, başlangıçta kaçmayı, gece gündüz düşleyen arkadaşlarıyla konuşmalarında, kendisini serbestçe kente bırakan İngilizlere verdiği sözü, söz konusu ederek, bunu kırıp kaçamayacağını, söyleyip durmuştu. Şimdi de aynı bahaneyi ileri sürerek, ne kerte zalim bir düşman olursa olsunlar, İngilizlere centilmen sözü verdiğini, bundan dolayı bu sözü, bu namus sözünü, onur sözünü çiğneyerek, kaçaklara katılamayacağını, bir kez daha yineledi. Böyle bir namus sözünün ne kerte romantik, şövalyece kaçtığını, elbette, İttihatçıların çok büyük sınavlar geçirmiş olan militanları, gülümseyişlerle karşıladılar. Anadolu'da kan gövdeyi götürürken, Malta Mahpusanesi'nde şövalyelik taslamanın ne kerte çocukça bir şey olduğunu düşünmek zorunda kaldılar. Bu da demek ki Hüseyin Rauf, Anadolu'da sürüp giden kanlı Bağımsızlık Savaşı'na katılmak istemiyordu. Yoksa, yurtlarını kurtarmak uğruna ırzlarını bile seve seve veren kadınlar, Hüseyin Rauf'tan daha az mı namuslu, daha az mı onurluydular?

Hüseyin Rauf, yanıtını kendi kendine şöyle yineleyip duruyordu: «Ne var ki benim için manevi kaygıya riayetsizlik, yani ne kerte zalim ve haksız olurlarsa olsunlar, İngilizlere ya da başkalarına kaçmayacağıma ilişkin vermiş olduğum söze riayetsizlik mümkün mü? Ben, böyle bir şey yapabilir miyim? Düşünüyorum; ne pahasına olursa olsun, bu benim harcım değildir! Buna karşın, yanıtımı kimi içten arkadaşlarımla görüştükten sonra vereceğim.»

İngiliz savaş gemileriyle kıyı arasında bir yere demirlemiş olan Tricotti, yükünü boşalttıktan sonra, evrakını 6 Eylül Salı günü Napoli'ye yollanmak üzere vize ettirmişti. Kaçaklar, her günkü gibi izinli olarak kamptan çıktıktan sonra, geminin bulunduğu kıyıya doğru ufak hücre toplulukları olarak aralıklı yürüye-

ceklerdi, Valetta kentini arkada bıraktıktan sonra geminin tayfalarıymış gibi sandallara binerek güverteye çıkacaklardı. Ancak, sabahleyin Valetta'da gezinmek üzere izinli çıkmaya hazırlanan Ali İhsan Paşa, daha önce yasaklanmasına aldırış etmeyerek eşyasının bir bölümünü sattırmış, sonra da sırtına üst üste çamaşırlar, giynekler giymişti. Kapıdan çıkarken dikkati çekmeyişini, gövdesinin arık oluşuna borçluydu.

Kaçakçı gemisini bulup Malta'ya gönderen, eski İttihatçı Atlı Subaylarından İtalya'da oturan Basri'ydi. Becerikli bir Maltız kaçakçı, bütün işlerin yürütülmesini üzerine almıştı. Maltız kaçakçının karadaki adamı bir Maltız kılavuz da kaçaklara yol gösterme işini, bir polis kılığında yönetecekti. Bütün işler tasarlanacağı gibi oldu. 6 Eylül Salı günü akşamı, on altı kişilik kaçak topluluğu, kafile kafile Tricotti Vapuru'na bindiler. Birinci Kafile, Ali İhsan Paşa, Ahmet Fevzi, Sabit'ten; İkinci Kafile, Mahmut Kâmil Paşa, Bedri, Gani, Faik; Üçüncü Kafile Memduh, Muammer, Tahsin, Şükrü ve Macit'ten oluşuyordu. Gemiye en son binen Kara Kemal'di. İşi örgütleyen o olduğundan, son kaçağın yerleştiğini görmeden ayrılmamıştı.

Ali İhsan Paşa'nın kafilesini, vapura ayak atar atmaz, kıç ambarına atmışlardı. Geminin iki yüz metre ötesinde bir İngiliz beylik gemisi yatıyordu. Bir malzeme depo gemisi olan bu geminin parmaklıklarına dizilmiş bir yığın İngiliz askerinin bakışları altından geçerek küçük Tricotti'ye giderken, kaçakların yürekleri delice çarpıyordu. Ancak, askerlerin, bunları yabancı geminin tayfaları sandığı anlaşılıyordu. Onlara hiç de alıcı gözle bakmıyorlardı. Yüreklerinin heyecanla çarptığını bastırmak üzere, neşeyle, kahkahalarla gemiye binmişlerdi. Ancak, güvertedeki kalabalığın kuşku uyandırması tehlikesine karşı, Kaptan, onları ambara indirmiş, üzerlerine de kocaman bir branda bezi attırmıştı. Bu branda bezi, kaçakları hava alamaz duruma getirmişti. Karaya vurmuş balık gibi güçlükle soluyorlardı. Bulundukları yer, havasız olduğu gibi, karanlıkta da vapurun kalkışını sabırsızlıkla bekliyorlar ama vapur bir türlü kalkmıyordu. Burada bir hava deliğinin bulunmayışına sövüp sayanlar vardı. Bir ölü ses-

sizliği içinde sonucu bekliyorlardı. Tricotti'nin sandalı onları ikişer üçer kişi olarak kıyıdan alıp vapura taşırken, hemen, kuş olup Akdeniz'in uzaklıklarına doğru kanat açacaklarını, bu belalı yerden kurtulacaklarını sanmışlardı. Sandalla vapura gidebilmek bile çok kolay olmamıştı. Kayığın dönüşünü kıyıda saatlerce bekleyenler bile olmuştu.

Son dakikada kaçıştan haberi olan mahpuslardan bir bölümü de bu sırada uzakta gezinir gibi yaparak onların son serüvenini görmeye çalışıyordu. En büyük korkuyu geçirenler de bunlar olmuştu. Vapurun belirli kalkma saati çok gecikmişti. Demek ki polis işi çakmıştı. Şimdi, kim bilir, ne biçim bir kıyamet kopacaktı. Bunların çektiği korku, vapurdakilerin havasızlıktan bunalmaları yanında daha yıpratıcı bir şeydi. Hepsi de yakın arkadaşlarıydı. Onların yazgılarını paylaşıyorlardı. Kıyıda bekleşerek arkadaşlarının tehlikeli serüvenlerinin son sayfasını görmek isteyen mahpusları böyle titreten, terleten şey şuydu: Kaçaklar, vapura bindikten sonra, bir Polis Müfettişi, bir rastlantı olarak, hemen vapurun karşısında rıhtıma bir iskemle atarak oturmuş, uzun zaman da oradan ayrılmamıştı. Bu da dışarıdaki arkadaşlara, işin çakıldığı, sanısını vermişti. İşin kötüsü şuradaydı ki bu sırada arkadaşların hemen yarısı henüz vapura binmemişti. Bu yüzden de elbette vapur kalkamıyordu. Neyse ki oraya bir raslantı olarak gelip oturan Müfettiş, yine usuna estiği gibi kalkıp gidince, dışarıda kalanlar da sandala atlayıp gemiye binmişler, kendilerini nasıl bir tehlikenin beklediğini anlatmış, onları da bir hayli korkutmuşlardı. Ancak, sonradan gelenler, ilk binenlerin kan ter içinde havasızlıktan soluyup durduklarını görünce, bayağı korkmuşlardı. Saat on altıda öbür kaçaklar da gelince, vapur, Akdeniz'in kirli kurşun rengi sularını yararak, limandan çıktı. İki saat sonra, Malta çok uzaklarda kalmıştı. Kıç ambarından çıkarılan kaçaklar, baş ambara geçirildiler. Kapakları açılan baş ambara birkaç yelken bezi de serilmişti. Havalı, temizdi. Çevrelerinde kocaman bir balık gibi çırpınan Akdeniz, balık kokuyordu. Tayfalar, onlara haşlanmış patatesten bir akşam yemeği çıkardılar. Tehlike büsbütün geçmemiş olmakla birlikte yatıp uyumaya çalıştılar. Bununla

birlikte arada bir güverteye çıkarak çevreyi gözetlemekten de kendilerini alamıyorlardı. Valilerden birisi, Ali İhsan Paşa'yı uyandırarak, uzakta ışıklar gördüğünü, söyledi. Birlikte Kaptan Köprüsü'ne çıktılar. Paşa, askerlik görgülerinin yardımıyla ışıklara, yıldızlara bakarak yön belirledi. Bu ışıkların, Sicilya kıyısındaki fenerlerin ışıkları olduğunu, söyleyerek, onların korkularını gidermeye çalıştı. Onlar, bunların, kendilerini izlemesi belkisi olan İngiliz torpidoları olabileceği sanısındaydılar. Demek ki karaya yaklaşıyorlardı. Bu ise korkutucu değil, sevindirici bir şeydi. Biraz sonra tanyeri atınca, gerçekten de görünen ışıkların deniz fenerleriyle balıkçı gemilerinden geldiği anlaşıldı. Sicilya Adası, sümbül renkli sisler arasından çıkmaya başlamıştı.

Tricotti Gemisi, 7 Eylül 1921 sabahı Sicilya Adası'nın doğu kıyısını izlemeye başladı. Artık, İtalya karasularındaydılar. Akşama doğru, alacakaranlıkta, Mesina Kenti'nin karşısında ufak bir kasabanın limanmdaydılar.

Kaçakları Malta'dan vapura bindiren Maltız Kılavuz, burada takma bir sakalla yine karşılarına çıktı. Hemen o gün Malta'dan kalkan bir vapurla Siragüze'ye geçen Kılavuz, oradan da bu küçük kente trenle gelmiş, ip merdivenden gemiye tırmanarak onları şaşırtmıştı. Büyük bir sandalın sahibiyle birlikte kürek çekerek gemiye yanaşmıştı. On altı arkadaş, Kılavuzun getirdiği sandala doluşarak karaya yollandı. Kürek çeken kayıkçıyla Kılavuz, İtalyanca neşeli şarkılar söylüyorlar, bu topluluğun sanki bir gezintiden döndüğünü anlatmak istiyorlardı. Issız bir iskelede, karaya çıktılar. Öteden Kılavuzun arkadaşı olan bir iki kaçakçı ona ışıklarla sinyal veriyorlardı. Onlar, gemiden ayrılmış ayrılmamışlardı ki yerli Gümrük Yoklama Memurlarının vapura yanaştığı görüldü. On altı kaçak, artık kurtulmuş sayılırdı. Malta da İngilizler de çok uzakta kalmıştı. Herkes, buradan gideceği yere gidebilirdi. İçlerinde, Anadolu'ya geçerek Ulusal Kurtuluş Savaşı'na katılmak üzere çırpınan bir tek kişi vardı: O da Ali İhsan Paşa'ydı.

On altıların kaçışı, geride kalanları, çok güç duruma düşürmüştü. Yeni Verdala Kışlası'yla bunun, yani tel örgülerin dışında

oturmalarına müsaade edilen, daha önce kurtuluş muştusunu almış olan yirmi dört kişiye yine Polverista Zindanı'nın yolu göründü. Bunlar, altı ay önce, törensel olarak serbest bırakılanlardı. Hepsi de bu yeni baskıya karşı durarak yine Polverista'ya tıkılmayı itelediler. Yine tel örgülerin içine girmek, onlara ölüm gibi geliyordu. Komutan, buyruğunun dinlenmediğini gördüyse de birden sert davranmayı göze alamadı. Onlara, kendisine güçlük çıkarmayarak, kuzu kuzu tel örgülerin içine girmeleri için bayağı yalvarıp yakardı. Sonra, söktüremeyince, onları tehdit etti. Bu da kâr etmeyince, en sonunda, bir bölük asker çağırarak mahpusların Polverista'ya götürülmesi işini onlara bıraktı. Askerler, ceketlerini çıkardılar; kollarını sıvadılar. Birçok gösteriler yaptılar. Bu gösterilerin hiçbiri mahpusların kararını değiştiremedi. Bunun üzerine erler, odalara dağıldılar. Her biçimde aşağılama ile saldırışlara geçtiler. Eski Yemen Komutanı Ali Sait Paşa, eşya toplamakla uğraşırken kendisine arkadan birkaç yumruk indirildi. Eski Kolordu Komutanı Albay Şevket, direnmede en ileri gidendi. Birkaç er, onu yerlerde sürükleyerek götürdüler. Ötekiler, bir bölük asker arasında götürülmeyi yeğ gördüler. Bütün amaç, İngilizlerin, özgür olduklarını törensel olarak bildirdikleri adamlara karşı sözlerini çiğnediklerini eylemce göstermek ve kendilerini zor kullanmaya zorlamaktı. Bir Teğmenin Komutası'nda bulunan erler, Ordu Komutanlığı etmiş Generallere karşı onur kırıcı davranışlarda bulunmuşlardı. Yeni Polveristalılar, bunu bahane ederek hemen Malta Valisi'ne özel ya da genel protesto mektupları yağdırdılar. Sakarya'da Yunanlıların burnu yerlere sürtüldükten sonra geçen bu olay, oldukça etkin oldu. Polvaristalılar da Anadolu'da düşmanı burnundan tutup yerlerde sürükleyen yiğitlerin küçük bir bölümü değil miydi? Bunu çok iyi bilen Vali, Polverista mahpuslarına yapıları bu onur kırıcı davranışa el koymakta gecikmedi. Essex Alayı'nın Komutanı gelerek Ali Sait Paşa'yla Albay Şevket'in anlatımlarını aldı. Essex Alayı Komutanı ile Polverista mahpuslarını da şaşırtan şuydu ki bu kaba güç gösterisinde rol almış olan bütün erler, Türkleri haklı gösteren anlatımlar veriyorlardı. Hiçbiri, bu kaba saldırıyı yadsımayı düşünmüyordu.

Araştırmadan sonra Essex Alayı'nın Komutanı, saldırıya uğrayan herkesten özür diledi. Kamp Komutanı da bu davranışa katılmaktan geri durmadı. Mahpuslar, bununla yetinmeyerek, suçluların cezalandırılmasını istediler. Ancak, bundan sonra, İngiliz nöbetçiler, Maltalı askerlerle değiştirildi. Dost canlısı, ufak tefek çıkarlara düşkün İngiliz erleri yerine daha az hoşgörü sahibi sömürge askerleri gelince, bu, mahpusları bayağı üzdü. Maltız erler, mahpuslar karşısında sağır bir duvar gibi davranmaya başlamışlardı. Böyle olmakla birlikte, yine de nazik, terbiyeli idiler.

Polverista, serbest bırakılanlarla kaçanlardan sonra eski şenliğini yitirmiş gibiydi. Geride her an kurtulmayı bekleyen nostaljiye tutulmuş birkaç memleket hastasından başka kimse kalmamıştı.

Tahtakurusu cenneti olan Polverista'daki yeni yaşam, mahpuslar için epeyce tedirgin edici ise de Anadolu'da düşmana Ankara'nın burnu dibinde indirilen vuruş, bütün yeryüzünde Türklere karşı bir saygı uyandırdığı gibi, mahpusların morallerini de ölçüsüz biçimde yükselttiğinden, onlara pek ağır gelmiyordu. Artık, bu yengi haberinden sonra hemen hepsi kendilerini burada geçici konuklar olarak görüyor, her an bir çıkış buyruğu gelebileceğini umuyorlardı. Sakarya Yengisi, pembe bir tanyeri aydınlığı gibi zindanın bütün duvarlarını aydınlatıyordu. Şimdi, Polverista mahpusları, on altıların başında gitmiş olan Ali İhsan Paşa'nın, daha önce hayırlı bir fal türünden söylediği birtakım sözleri anıyor, ona hak veriyorlardı. Yunan Ordusu, Sakarya yönünde doludizgin ilerlerken umutsuz görünen arkadaşlarına o şöyle demişti: «Bu dakikada belki de İstanbul ve Anadolu zafer şenlikleri yapıyor. Yunan Ordusu'nun bu biçim bir saldırısı büyük ve apansız bir bozgunla sonuçlanacaktır.»

Sakarya Meydan Savaşı yengisinden sonra, mahpuslara eski tanınmış olan ufak özgürlükler yine tanındı. Haftada iki kez deniz banyosuna gitmeye başladılar. Ancak, mahpusları üzen şuydu: Serbest yaşadıkları uzun aylar içinde kentlilerden çoğuyla ahbap olmuşlardı. Şimdiyse, süngülü erlerle bir subayın komutasında çarşıdan geçerek denize gitmek, onlara çok ağır geliyor, hem de bu Maltız ahbaplarca pek tuhaf görülüyordu. Ancak, bu

candan ahbaplar, mahpusların denize gideceği günleri belleyerek onları selamlamak üzere yollara dizilmeyi, bir insanlık, dostluk ödevi biliyorlardı. Denize girilecek yerde bulunan bir posta kutusuna atılacak sansürden geçmemiş mektuplar işi de onların en heyecanlı küçük serüvenleri durumundaydı. Bu iş, Numan Usta'nın elebaşılığıyla yapılıyordu. Mektup işi bittikten sonra kayıklara biniyor, yarım saat uzaktaki, ustura ağzı gibi keskin kayalıklarla örtülü yüzme yerine gidiyorlardı. Ancak, sansürsüz mektupların gidişi, onlara öyle bir sevinç veriyordu ki kendilerini, bir altın Türkiye kumsalında sanıyorlardı. Yalnız suyun oynayıp durduğu kıyı, kumsaldı. Kayalardan çizik bere içinde oraya atladıktan sonra ılık Akdeniz suyunun tadını çıkarıyorlardı. Burada kulaç atarak yüzenler olduğu gibi, Ahmet Emin gibi yüzme bilmeyenler de sığlıkta aşağı yukarı dolaşarak hem güneşleniyor, hem de kurtuluş günlerinin yaklaşıp yaklaşmadığını, gelirse ne zaman geleceği üstüne tahminler yürütüyor, sonra Subay'ın çaldığı düdüğe uyarak giyiniyorlardı.

Mahpuslar, yine eskisi gibi tenis maçlarına başlamışlardı. Birbirine meydan okuyanlar alana çıkınca, bütün öbürleri çimenlere oturup onları seyrediyordu. Zindanda Karagöz de oynatılıyordu. Bu, çok da eğlenceli oluyordu. Karagöz'le Hacivat'ın her günkü piyeslerini Aka Gündüz yazıyordu. Albay Cevat da bu oyunun ressamıydı. Bir aralık, *İleri Gazetesi*'nde Afife Fikret takma adıyla yazılar yazan Celâl Nuri, her akşam Afife Fikret Hanım kılığında ve dekolte giynekle hayal perdesine çıkıyor ve kendisine özgü yürüyüşle Çerkes oyunları yapıyordu.

Bu oyunları Maltız nöbetçilerle, uşaklar, bakkallar da seyre geliyorlardı. Bunlar Afife Hanım'ın oyunlarından çok hoşlanıyorlardı. Ona, «Prima Donna», adını vermişlerdi. Onun sahneye çıkmasını sabırsızlıkla bekliyorlardı.

Hayal perdesinde Anadolu dramının olumsuz kahramanları olan Venizelos, Kral Konstantin de boy gösteriyordu. Onların perdedeki karikatürleri, mahpuslara, yurt özleminin sızılarıyla birlikte özgürlük günlerinin yaklaşmakta olduğunu da duyuruyordu.

Mahpuslar, eski özgürlüksüz günlerinin birdiziye tedirginliklerine yine alışmaya başlamışlardı ki bir gün, birdenbire kurtuluş, beklenmeyen bir zamanda geliverdi. İngilizlerin önemli saydıkları, mahkemeye çıkarmayı tasarladıkları Ermeni katliamlarıyla ilgili olduklarını sandıkları kişiler kaçıp gittikten sonra, geride kalanları zindanda tutmakta bir yarar olmadığına karar vermişlerdi. Bundan başka, Anadolu Hükümeti'nin elindeki İngiliz tutsakları, Polverista mahpuslarına karşı elde tutulan rehineler olmak niteliğini koruyordu. Maltadakiler'e yapılan baskılar, hemen, Anadolu'daki İngiliz tutsaklarının yaşamında yankılanıyordu. İngilizler, kurtuluş haberini verdiklerinde genel bir sevinç yarattılarsa da Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz tutsaklarının barındırıldığı garnizonlarda Komutanlık etmiş olan dokuz Komutan'ın bunlardan dışarıda tutulduğu anlaşılınca, bu sevinç bir yırtık balon gibi sönüverdi. Anadolu Hükümeti, buna karşı çıktı. Türk suçlular, eğer suçları varsa, ancak Türk Mahkemeleri'nde yargılanırlardı. Anadolu'nun bu diretişi, İngiliz Hükümeti'ni yola getirdi. Hiçbiri dışarıda tutulmayarak bütün Türk tutsaklarının İngiliz tutsaklarıyla değiştirilmesi prensibi benimsendi.

Kurtuluş haberi katıksız olarak kesinleşince, bütün mahpuslar, yurttaki çoluk çocuklarına sevinçli, özlemli telgraflar çektiler. İlk kez iki ülke arasındaki telgraf tellerinin önüne hiçbir yasak dikilmiyordu. En sonra, yurda dönülecek günle, saat de anlaşılmıştı. Herkes, silahlı askerlerin gözetiminde çarşıya çıkarak yol hazırlığı için gerekli şeyleri almak üzere bir istek duyduysa da bunun yasak olduğu anlaşıldı. İngilizler, mahpusları hiçbir biçimde Malta halkıyla karşılaştırmamak üzere bir prensip kararı almışa benziyordu. Mahpuslar, mahpusaneden gemiye, askerlerin gözetiminde gideceklerdi. Yalnız, son günde dükkâncıların mallarını getirip mahpusanede satmalarına göz yumuldu.

Uzun, öldürücü bir bekleyişten sonra günün birinde mahpusların eşyalarını gemiye götürecek arabalar çıkageldi. Limanda onları iki ayrı gemi bekliyordu. Elli kişiyi aşkın bir topluluğu, Mentenol adlı bir petrol tankerine bindirdiler. On iki Paşa da Krizantem adlı bir yolcu gemisine bindirildi. Petrol tankerine

bindirilen mahpusların çoğunluğu, bu tankerin tehlikeli bir tuzak olduğu kanısındaydı. Yolda petrolü ateşleyerek kendilerini havaya uçurabilirlerdi. Paşalar, daha ünlü kişiler olduğundan, sonra bir patırtı çıkmaması için onların dirimleri korunmak istenmişti. Bu, elbette, doğru değildi. Bir zorunluluktan ileri geliyordu.

Hüseyin Rauf'la Mithat Şükrü, Süleyman Nazif gibi Paşa olmayan bir iki kişi daha, İngilizlerin şefaatine uğrayarak Krizantem'e bindirilmişti. Paşa rütbeliler arasına karışarak özgürlüğün ufuklarına doğru yola çıkan Hüseyin Rauf, içinde, yer yer, zaman zaman ayaklanan gizli bir takım duyuşlarına bakmadan, öteki arkadaşları gibi son kerte mutluydu. İstanbul'da İngilizlere teslim olarak Malta'ya sürüldüğü gün, Anadolu ayaklanışının başarı kazanacağına hiç inancı yoktu. Yoksa bir kahramanlık gösterisi yapmak bahanesiyle düşmana teslim olarak, gurbet ellerdeki bu korkunç mahpusluk yaşamına katlanır mıydı? Bayraktarlığını Mustafa Kemal'in yaptığı güçler, mucize yaratırcasına düşmanı hallaç pamuğu gibi atmaya, dünyaya parmak ısırtmaya başlayınca işlerin rengi değişmiş, en inançsız mahpus bile Kuvayı Milliyeci kesilmiş, bütün kurtuluş umudunu Anadolu'nun yengisine bağlamıştı. Bunların en başında da elbette, Hüseyin Rauf geliyordu. Şundan ki o, bir iki yıl önce Mustafa Kemal'le Erzurum ve Sivas Kongreleri'ni yapan bellibaşlı liderlerden biriydi.

Şimdi de öteki arkadaşların gözlerinde bu onuru taşır görünüyordu. Hüseyin Rauf, kaçan on altı arkadaşına katılmak için İngilizlere namus sözü verdiğini ileri sürerek, bir aldatmaca yapışının acısını, kaçış günü akşamından sonra çekmeye başlamıştı. Yeni Verdala'dan yine Polverista'ya götürülüp kapatılmak ona çok koymuştu. Düşmana verilmiş onur sözünün ne kerte romantik kaldığını bu olaydan sonra anlar gibi olmuştu. Polverista cehennemine gitmemek uğruna yerlerde sürüklenen onurlu Türk askerleri, onur sözünün paçavrasını çıkarmış gibiydi. Eski, yiğit denizci, bu sıralarda tepeden tırnağa ayaklanmıştı. Ne yazık ki hepsi boşunaydı. Onun çoktan Anadolu'da Mustafa Kemal'in yanında olması gerekiyordu. Düşmana verilmiş bir onur sözünün ne anlamı olurdu? Tutsak bir insanın onur sözü ne demekti? Ha-

midiye kahramanına İngilizlerin oynadığı oyun salt bununla kalmıyordu ki!

Herkesin moralinin bozulduğu böyle bir zamanda *Router Ajansı*'nın İzmir'den aldığını söyleyerek bütün dünyaya yaydığı kötülerin kötüsü yalan habere ne demeliydi? Haymana Ovası'nda Yunan Ordusu'nun belkemiğinin kırıldığı bir sırada *Router Ajansı* ne diye Ankara'nın düştüğünden söz ediyordu? Bu kahpece bir yalan değil miydi? Bu, bilinerek yapılmış bir alçaklık değil miydi? Hiç *Router* gibi bir haber örgütü bu kerte korkunç bir biçimde atlayabilir miydi? Böyle insanlara onur sözü verip de kaçmayacaksın, hiç olmazsa Anadolu'da düşmana son vuruş vurulurken orada bulunmayacaksın. *Router Ajansı*, kötü yalan haberi ertesi gün yalanlandıysa da mahpuslara cehennem gibi bir gece geçirtmişti. Mustafa Kemal'in yenilgisi, onların da gurbet ellerde zelil sefil olması, bir daha yurt yüzü görmemesi anlamına gelmiyor muydu? Artık düşmanların mahpusanelerinde ya da darağaçlarında bir öbür dünya sofasına çıkmaktan başka bir yazgıları olmayacaktı. Ankara'nın düştüğü haberi, bütün mahpuslar üzerinde olumsuz etkiler yapmış olmakla birlikte, kimilerinin üzerinde yaptığı etki daha korkunçtu. Ankara'nın düşüşünü, her şeyin yıkılışı, bitişi sayan bu kişileri zaten paçavraya dönmüş olan moralleri, büsbütün ayaklar altına almıştı. Hamidiye kahramanı, kendi vicdanında kendisini bir savaş kaçağı saymakla birlikte bu adamların yaptığını bayağı alçaklığın son kertesi sayıyordu. Günce defterine, bu sırada şunları karalamıştı: «İngilizler, sanki komedya oynuyorlar; utanmıyorlar. Tanrı, yakın bir gelecekte misillemeye inşaallah kişi olarak, bana fırsat verecektir! Eğer, dirimim yetmez de başaramazsam, dindaşlarımla meslekdaşlarıma, insan haklarını hiçe sayarak, kendilerinden olmayanları aşağılamanın türlü türlüsünü mubah sayacak kerte gurura kapılan İngilizlere karşı işlemlerinde işte böyle canavarca davranmalarını salıklar ve hatta vasiyet ederim!»

İşte, İngilizlerin gerek mahpusanenin içinde, gerekse dışarıda, dünya karşısında Türklere yaptıkları aşağılamalar sürüp giderken, yurtsever mahpusları derinden yaralayan bir başka olay ol-

du: Süleyman Nazif, Türklükten ya da Türk yurdundan uzaklaşma eğilimi gösterdi. Hamidiye kahramanı, bunu defterine şu sözlerle geçirdi: «Şu sürgün yaşamının ruhlar üzerinde yaptığı çeşitli etkiler, kimilerini ne duruma getiriyor! Düne dek herkese yurtseverlik dersleri veren şair ve edip Süleyman Nazif Bey, bugün, Yakup Şevki Paşa'yı, bir kenara çekerek, sınırların ırmaklarla belirlenmesi kuramının en doğru olduğunu kanıtlama yolunda birçok düşünceleri ileri sürdükten sonra, diyor ki: Paşam, ben, Diyarbekirliyim. Sizin doğduğunuz yer de Harput'tur. Söylediğim kurala göre, bu iki kent, Fırat-Dicle Irmaklarıyla sınırlanmış bölgeler içinde bulunduklarından, Irak'tan sayılır. Şu halde, biz de Iraklı olarak Bağdat Hükümeti'ne katılmalıyız. Osmanlı İmparatorluğu'nun artık geleceği olmadığından bu biçimde başımızın çaresine bakmamız pek yerinde olur, kanısındayım!»

Yakup Şevki Paşa, bu konuşmaya acı acı gülümsemekten başka yanıt vermemişti. Kampta geçen böyle bir sürü tedirgin edici olay olup bittiği bir sırada, 25 Ekim 1921 sabahı, Anadolu'daki İngiliz tutsaklarıyla Türk tutsakların değiş-tokuş edilmesi işlemi sona ermiş olmalıydı ki dokuz buçukta mahpusların eşyaları Krizantem Vapuru'na taşındı. Petrol tankeriyle Krizantem, akşamın saat beşinde kalktı. Bu sırada, denizde korkunç bir fırtına patlamıştı. Korkunç dalgalar, Malta taşından rıhtımı büyük gürültülerle dövüyordu. Bunu gören mahpuslar, yeni bir suikasta uğradıklarını bile düşünmekten kendilerini alamadılar. Bu ufak gemilerle koca Akdeniz'in dağ gibi dalgalarına nasıl karşı konur, böyle bir havada hangi umutla yurda doğru yola çıkılırdı? İngilizler, her iki gemiyi gözden çıkararak bunca Türk büyüğünü Akdeniz'in dibine indiremezler miydi? Böyle düşünenler çoğunluktaysa da; korkaklıkları açığa çıkmasın diye söylemekten çekiniyorlardı. Ayandan Seyit, bu batı lodos canavarının önünden kaçılmasını, yolculuğun geciktirilmesini istediyse de buna kulak asan olmadı. 1300 tonluk Krizantem Vapuru, kocaman dalgaların tepesinde fındık kabuğu gibi oynarken, onun iskelesi üzerinden sular aşıp duran Gaz Tankeri de kırk iki eski mahpusu sırılsıklam bir umut boyunca almış götürüyordu. Krizantem, sekiz

mil yapıyordu. Akşama doğru, batı lodos, gündoğusuna dönmüştü. Fırtına bütün gece sürdüğü gibi ertesi, 26 Ekim günü de akşama dek her iki küçük gemidekilere cehennemden saatler yaşattı. Hüseyin Rauf, Yakup Şevki, Mürsel, Refet Paşalar, Mustafa Abdülhalik (Renda), Mithat Şükrü, bir de Ali Sait Paşa'nın hizmetlisi İslâm'la bir kamaradaydı. Ayvalık kahramanı Kel Ali (Çetinkaya), bir sedyede deniz tutmuş olarak, perişan, kendinden geçmiş bir durumda uzanmış yatmaktaydı.

Kabarmış denizler, herkesi yere sermişti. Milletin, içi dışına çıkıyordu. Yalnız eski bir deniz kurdu olan Hamidiye kahramanıyla pek az kişi bu korkunç çalkantıya dayanabiliyor, yumurta filan gibi kuru şeyler yiyerek, açlıklarını bastırıyorlardı. 27 Ekim günü öğleye dek sertliğini koruyan gündoğusu fırtınası, öğleden sonra dinmeye başladı. Saat üçte de bıçakla kesilircesine dindi. Krizantem'le Tanker, bu sırada Mataban Burnu açığından geçiyordu. Denizin öfkesinden yararlanan bütün deniz hastaları, güverteye çıkmış oturuyor, özgürlüğe doğru uzaklaşan denizin, göğün maviliğine dalarak, mutlu düşünceler içinde çene çalıyorlardı. Buradan geçerken eski bir Deniz Subayı olan Hamidiye kahramanı, hemen vaktiyle İngilizlerin oyunuyla oluşan Navarin dramını andı. Yakılan, batırılan Türk kalyonlarının leşleri belki de şimdi bile şuradaki denizin dibinde yatıyordu.

28 Ekim sabahı, özgürlük yolcuları, daha çok canlanmış, neşelenmiş olarak güverteye döküldüler. Hava güneşli, deniz uykudaydı. Gökyüzünde fırtınanın o korkunç kirli bulutları yerine pamuk aklığında tertemiz bulutlar geziniyordu. Geminin Kaptanı, Çanakkale Boğazı'nı ertesi sabah geçmek üzere yol kesti. Hamidiye kahramanı, Kaptan'la İngilizce çene çalıyordu.

Bu sıralarda, bağımsızlık uğruna çırpınmakta olan İrlanda'da önemli olaylar geçiyordu. Buna sözü getiren asker kaptan, ona şöyle dedi:

— İrlanda'nın yola getirilebilmesi için yirmi dört saat su altında bırakılması gerekir.

Hüseyin Rauf, bütün İrlandalıların boğularak öldürülmesi anlamına gelen bu sözlere şaşmaktan kendini alamadı. Geminin sü-

ratinin kesilmesi, Rauf'un da, öbür askerlerin de çok canını sıkmıştı. Hepsinin çoluk çocuğu İstanbul'da bekliyordu. Onlarla bir ayak önce görüşmeye can atıyorlardı. Ne yazık ki İrlanda'yı yirmi dört saat su altında bırakmak isteyen Kaptan, onları İstanbul'dan geceleyin geçirerek Karadeniz'e çıkaracak, oradan, randevu yeri olan İnebolu'ya doğru yol alacaklardı. Krizantem, 29 Ekim günü tanyeri atarken, Seddülbahir'e vardı. Çanakkale Boğazı'ndan içeri girerlerken, Hamidiye kahramanının duyduğu heyecan çok büyüktü. Onun Hamidiye serüveni bir kış günü buradan başlamış, sonra Akdeniz'in enginlerine doğru açılarak dünyanın parmaklarını ağzında bırakmıştı. Demek ki kahraman olabilmek de bir şeydi. Bir kendini, ulus ya da kutsal bir düşünüş uğruna feda edişti. Seddülbahir'de yatan gemi leşleri, Birinci Dünya Savaşı'nın buralardan demir ayaklarını sürüyerek nasıl geçtiğini gösteriyordu. İngiliz ve Fransız askeri mezarlıklarının ak taşları uzaktan uzağa parlayarak bağımsızlıkları boğmaya gelmiş, orduların ne hale geleceklerini düşündürüyordu. Buralarda, baş ucuna bir mezar taşı dikilememiş iki yüz binden çok Türk çocuğu da yatmaktaydı. Hamidiye kahramanının gözleri yaş içindeydi. Arkada, ne büyük, ne acı günler bırakılmıştı. Şimdi, umudun yüzü, Anadolu'da doğmakta olan yeni bağımsızlık güneşinin ışıklarıyla kızarıyordu.

Öğleden sonra telsizle komut alan Kaptan, geminin yolunu yine kesti. İstanbul'a bu akşam değil de yarın sabah Pazar günü varılacaktı. Hamidiye kahramanı, bunu öğreninceş, şöyle düşünmekten kendini alamadı: «Bu adamları, galiba, kuruntu bürümüş. Bizi yedi başlı dev sanarak, İstanbul'la görüştürmekten korkuyorlar.»

Krizantem'le Petrol Tankeri, en sonunda, 30 Ekim sabahı Haydarpaşa'ya vardı. Her iki gemidekilerin akrabalarıyla eşleri ve dostları, bindikleri küçük deniz araçlarıyla her iki gemiyi kuşattılar. Ancak, İngilizler, onların gemilere yanaşmalarına müsaade etmediler. Herkes, uzaktan bağırıp çağırarak konuşuyor, böylece özlem gidermeye çalışıyordu. Bu, tıpkı bilinen mahpusane görüşmelerini andırıyordu.

Rauf'un annesi, enişteleri ve öbür yakınları onu karşılamaya bir motorla gelmişlerdi. Annesinin durmadan sicim gibi yaşlar dökerek ağlayıp durması onu pek çok üzdü; ağlayacak duruma getirdi. Ona, pek yakında görüşebileceklerine söz vererek bu dram havasını dindirmeye çalıştı. Hamidiye kahramanını karşılamaya gelenler arasında, Tevfik, sınıf arkadaşlarından Rıza Kaptan, Erkânı Harbiye Reisi Rıza da vardı. Gazeteciler de onun yöresinde dönüp duruyordu.

Öğleden sonra Krizantem'le tanker, İnebolu'ya doğru yola çıktı. Bütün, onları karşılamaya gelenlerin bindikleri deniz araçlarının çaldığı düdüklerle uğurlandılar.

Tutsak gemileri, 31 Ekim Pazartesi günü, İnebolu'ya vardı. Hava sisli puslu olduğudan Kerempe'yi seçemeyen Kaptan'a Hüseyin Rauf yardım etti. Limanda bir iki İngiliz savaş gemisi yatıyordu. Bunlardan biri yeğnik bir savaş kruvazörü, öbürü de Lord Curzon'un akrabası ünlü Rawlinson'u Trabzon'dan getiren bir destroyerdi. Bunlardan başka bir İtalyan, bir de Denizcilik Bankası Vapuru vardı. Her iki tutsak vapurunun da gelişiyle, küçük İnebolu Limanı bir anda vapurla dolmuştu. Tutsakları değiş tokuş etmekle görevli General Frank, Sentor Yeğnik Kruvazörü'nde bulunuyordu. General Frank, Krizantem Vapuru'nun Kaptanı aracılığıyla Hüseyin Rauf'a şunları söyledi:

— İnebolu'ya çıktığımda bana kötü davranıldı. Gelmesi gereken on dört İngiliz tutsağından da ancak beşi gelmişti. Öbürlerinin nerede bulunduğunu sorduğumda, bana soğuk yanıtlar verdiler. Bu durumdan hiç de hoşnut değildim. Bu anlaşmazlık, böyle sürecek olursa, belki de değiş tokuş yapılamayacak; yine Malta'ya dönmek zorunda kalacaksınız.

Hamidiye kahramanı, ona gülerek şu karşılığı verdi:

— Tehditin gereği yok. Eğer size İngiliz tutsaklarını göstermedilerse, bizi de İstanbul'da karşılamaya gelen, eşle, dostla görüştürmediler.

Bu, İngilizlerce çok doğal olarak karşılanmıştı.

— Şimdi, ne demek istiyorsanız, doğruca onu söyleyin!

O da şu yanıtı verdi:

— Bana güvenirseniz, dışarıya çıkar, sorunu inceleyerek çözümünü kolaylaştırırım. Yoksa uzaktan haberleşerek güç olur.

Bunun üzerine, ondan arabuluculuk yapması rica edildi.

General Frank, sonra Hüseyin Rauf'a bir mektup yazarak, kendisini kruvazörde Hüsnü Paşa ile görüştürmeye aracı olmasını rica etti. Hüseyin Rauf, Liman Reisi'ne bir mektup yazarak, sorulacakları, ondan sorarak kruvazördeki General aracılığıyla kıyıya gönderdi. Karadeniz'de sürmekte olan fırtına da bu sırada kudurdukça kuduruyordu. Malta'dan beri içleri dışlarına çıkmış olan tutsaklar, bir kez daha hasır gibi yerlere seriliyordu.

Akşamdan sonra, gecenin saat onunda İkinci Kaptan, Hüseyin Rauf'u uyandırarak, denizden bir demirlerinin kesildiğini, ancak elli ton kömürlerinin kaldığını, şu sırada İstanbul'a dönmek zorunda olduklarını, kömür bütünlemesini orada yaparak, yine İnebolu'ya döneceklerini söyledi. Hamidiye kahramanının usu başından gideyazdı.

Demek ki geceleyin İkinci Kaptan'ın söyledikleri blöften başka bir şey değildi. Şundan ki Hüseyin Rauf, 1 Kasım 1921 günü uyandığında, yine İnebolu önünde bulunduklarını gördü. Yöredeki dağların tepeleri ak birer külah giymiş gibi karla örtülmüştü. İki yıldan beridir ilk kez karı gören Hamidiye kahramanı, yurdunun serin topraklarını arşınlamak için sonsuz bir özlem duydu. Bu özgürlüğün en büyüğü değil de neydi? Malta'dan İnebolu'ya dek gelen Polverista Kamp Komutanı Binbaşı Gat, bu sırada Hüseyin Rauf'un yanına gelerek, kurtulan tutsaklardan İstanbul'a gitmek isteyenlerin yine Krizantem Vapuru'yla gidebileceklerini, bunların adlarının yazdırılmasını istedi. Krizantem yolcularından Mithat Şükrü, Seyit, Süleyman Nazif, adlarını yazdırdı.

Adlarını yazdıranlar, Krizantem'de kaldılar, ötekiler, öğleden sonra filikalara bindirilerek, Sentor Yeğnik Kruvazörü'ne taşındılar. Burada bir saat kaldıktan sonra, yine kayıklarla kıyıya götürüldüler. Saat ikide Anadolu toprağına ayak basınca Tanrı'ya şükürler ettiler. İnebolulular'la oradaki Kuvayı Milliyeci yöneticiler, onları büyük bir sevgiyle karşıladılar. Biraz sonra Mustafa Kemal'in, hoşgeldiniz, telgrafıyla karşılaşarak daha çok sevindiler.

Hamidiye kahramanı, akşamleyin vapurdan çıkarılması gereken eşyasını arayınca, bulamadı. İki gezi bavuluyla kitap sandığı çalınmış, yalnız, İstanbul'dan verilen bavulu, her nasılsa, kazaya, belaya uğramadan karaya çıkmıştı. İngilizlerin, kendilerini böyle tepeden tırnağa soymaları, Hüseyin Rauf'a pek çok dokundu. Kaçmamak için İngilizlere verdiği onur sözü, bu sırada birçok kez usundan geçmiş olmalıydı. Hemen bütün kurtulanların karaya, «Tığteber şahı merdan», çıkmış oldukları anlaşılmıştı. Çalınanlar arasında, Cevat, Mürsel, Şevki Paşaların önemli eşyaları da vardı. Hüseyin Rauf, 2 Kasım 1921 günü, İnebolu Liman Dairesi'nde Yakup Şevki Paşa, Kara Vasıf la birlikte konuktu. Kaymakamı, eski Sivas Valisi Reşit Paşa'yı, İzmir Valisi Rahmi'nin kayınbabası Hüsnü Paşa'yı ziyaret ettiler. Onları da yığınla kişi ziyaret etti. Kentin yöresini gezip gördüler. Bu küçük yiğit kentte erkek adına yaşlı kişilerle on beşinden yukarı kimse görmediler. Demek ki bütün olgun erkekler cephedeydi. Kayıkçılar, esnaf, bütün halk böyleydi. Ne var ki hepsinin de gözlerinin içi gülüyordu. Sakarya Yengisi'nin sevinci, hepsinin yüzünde çiçek bahçeleri gibi açılıyordu. Sokaklarda Sakarya Marşı söyleniyordu. İstanbul'dan bu yana denizde kendilerini izleyen, içlerini dışlarına çıkaran fırtına dinmeye, tepelerdeki kar yağışı azalmaya başlıyordu. Artık bir ayak önce Ankara'ya ulaşmaktan başka yapacak iş kalmıyordu. 4 Kasım 1921 günü sabahı, Cevat, Yakup Şevki, Abdüsselâm, Mürsel Paşalarla, Rauf, Hüseyin, Kadri, Nazım ve Hacı Ahmet'ten oluşan bir kafile, İnebolu'dan Ankara'ya doğru yola dizildi. Dik, dolambaçlı yokuşları ağır ağır arkada bırakarak öğleden sonra saat beşte Ecevit'e vardılar. İsmail Ağa'nın oteline indiler. Yöre, bütün kar altındaydı. Her yanda derin, dost bir sessizlik vardı. Aylardır içinde çalkalandıkları korkunç olaylar, ömür törpüsü ruh çalkantıları, şimdi çok uzaklarda kalmış, birer silik kartpostal gibiydi. Vahşi, öldürücü güçlerini yitirmiş, Taş Çağı insanlarının mağara duvarlarına çizdikleri silik resimlere benzemişlerdi. İnsanın kendi yurdu gibi var mıydı? Onun uğruna bir yaşam boyu boşuna dövüşmemişlerdi. Şu güzel otelin sıcak havasında duydukları bu huzur, o kor-

kunç dövüş yıllarının ödülünden başka neydi? Kürreinahhas Bucağı'nın Müdürü'yle Belediye Başkanı özel olarak buraya onları ağırlamak üzere gelmişler, onları en güzel yemeklerle, en büyük dostlukla karşılamışlardı.

5 Kasım sabahı yine yola dizilerek, dağlık, kayalık, sarp bir bölgeyi arkada bıraktılar, Seyitler Ovası'na indiler. Seyitler Köyü'nde başlarından ufak bir serüven geçti. İndikleri evde kendileriyle hiç kimse ilgilenmedi. Köyün Muhtarı'yla hocası geç vakit gelip pazara gittiklerini, bundan dolayı geciktiklerini, söyleyerek onlardan özür dilediler, onları kendi hazırladıkları yere yemeye çağırdılar. Onlarsa bu sıcak evden ayrılmak istemeyerek yemeklerini buraya getirmelerini, söylediler. Ötekiler, getireceklerini söyleyerek gittilerse de aradan uzun saatler geçtiği halde hiçbir şey gelmedi. En sonra, yemekten umutlarını keserek aç karnına yine yola koyuldular. Öğleden sonra, dörtte Kastamonu'ya vardılar. Vali, Komutan'la, Subaylar, Sultani Okulu çocukları, onları içten karşıladılar. Akşam yemeğini Komutanlık Dairesi'nde bir kalabalık halinde yediler. Hüseyin Rauf, geceyi, eski ahbaplarından Emekli Deniz Albayı, eski Kurmay Başkanı Mustafa'nın evinde geçirdi.

6 Kasım Pazar gününü de Kastamonu'da geçiren Hamidiye kahramanı, buranın köylerinden birinde, kendi isteğiyle ordudan çekilmiş olarak münzevi bir aile yaşamı geçiren Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın en önemli adımlarından birini atmış olan, Albay Bekir Sami ile görüştü. Bursa'nın Yunanlılar'ın eline geçmesi yanılgısını ya da varsa suçunu ona yüklemişler, onun parlak askerlik kariyerini lekelemişlerdi. Oysa, Yunanlıların azgın bir orduyla ilerledikleri bu sırada. Bursa'yı Komutan olarak hiçbir babayiğit kurtaramazdı. Bu sırada, öbür ciltlerde de anlatıldığı gibi, Padişah'la, İngilizlerin Anadolu'ya gönderdiği korkunç bir Casuslar Ordusu, derme çatma düzenli ordunun altından girip üstünden çıkmış, ortada ordu adına hiçbir şey bırakmamışlardı. Albay Bekir Sami de, işte bu sıralarda Kolordu Komutanı olarak Bursa'da bulunuyordu. Bütün Balıkesir Cephesi sökülmüş bir bozgun seli olarak Bursa'dan geçip Ankara yönüne savuşuyordu. Bütün bu talihsizliğin suçunu Albay Bekir Sami'ye yükleyen Büyük Millet

Meclisi, bu kahraman Komutanı bir köye sürgün gitmek zorunda bırakmıştı. Hüseyin Rauf, bu eski ve değerli arkadaşının bu duruma düşürülmüş olması karşısında, içinden yaralanmıştı.

Eski arkadaşıyla, böyle birkaç saat dertleşen Hüseyin Rauf, bayağı dertlenmişti. Ankara'ya bu dertlerle birlikte gidecekti. Ulusal Kurtuluş Savaşı'na, canıyla, başıyla atılan bu kahramanları savaş meydanından süpürüp bu inziva köşelerine atan güç de neyin nesiydi? Bu koca savaşçı, nasıl olmuştu da böyle birdenbire bayağı bir hain gibi silkelenip bir kenara atılmıştı? Burada teyzesioğlu Emin'e de rastlayan Hüseyin Rauf, Sultani Okulu'nda onurlarına verilen müsamereye gitmek uğruna, onun evindeki bir gecelik dinlenmeyi gözden çıkarmak zorunda kaldı. Yine Albay Mustafa'nın evinde geceledi. Geceleyin Ankara'dan gelen çok içten arkadaşı Haşim'le uzun boylu görüşüp dertleşti. Sabahleyin Talât Paşa'nın Yaveri'yle görüştü, durmadan eski günleri andı. Yeni günlerin getirdiklerini can kulağıyla dinledi.

7 Kasım sabahı Ankara yolculuğu başladı. Bin sekiz yüz metre yüksekliğindeki dağları, yine yaylı arabalarla aşarak sık çam ormanlarından geçtiler. Kale Hanı'ndaki yeni yapılmış güzelce bir hana indiler. Hüseyin Rauf'la Yakup Şevki Paşa, Ali Fuat Paşa'nın kardeşi Ali'nin kulübesindeki bir odaya yerleştiler. Akşam yemeği olarak Hancı'nın pişirdiği bir tavukla yoğurt ve yemiş yediler. Geceleyin de Şevki ve Mürsel Paşaların kurduğu bir mecliste, eskilerden, yenilerden uzun boylu söz ettiler. Daha çok olacaklar üzerinde, cephe sorunları, olayları üzerinde düşün yürüttüler.

Hamidiye kahramanının kafilesi, 8 Kasım 1921 günü Çankırı üzerine yürüyüşe geçti. Dağlık, engebeli topraklardan geçerek akşam üzeri oraya vardı. Kentin dışında Mutasarrıf, Belediye Başkanı, Askerlik Şubesi Başkanı ve eşraf, onları davul zurna ile karşıladı.

Hüseyin Rauf, halkın kendilerine güler yüz göstermesinden çok duygulandı. Bu sırada, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başında, Bekir Sami ile arkadaşlarının gittikleri yerlerden nasıl kovulmuş olduklarım anarak, ayrıca üzülmekten de kendini alamadı. Bura-

ya dek olan yolculuklarında kadınların cephe için nasıl çalıştıklarını kendi gözleriyle görmüştü. Demek ki bugünkü halk, o günkü pusmuş halk değildi. Sakarya Yengisi, hepsine güven vermiş, hepsinin gözünü açmıştı. Yolda rastladığı yığınla köylü kadınları, yavruları kucaklarında, kağnıları önlerinde, üvendireleri ellerinde Ankara'ya ve cepheye cephane taşıyorlardı.

Kafile, arabaların hayvanlarını dinlendirmek üzere Çankırı'da bir gün kaldı. Ravlo Köyü'nden yine yola çıktıklarında Ankara'ya yirmi kilometre çeken bir yerde oradan gelen bir otomobil onları karşıladı. Otomobilde İbrahim Talu ile kimi mebuslar vardı. Karşılayıcılar arasında başka araçlarla gelmiş olan Bahriyeli dostlardan Sait, Şevket'le birlikte Refet (Paşa) de bulunuyordu. Böylece, cümbür cemaat, Ankara'ya vardılar. Doğruca Büyük Millet Meclisi'ne götürüldüler. Mustafa Kemal, onları orada büyük bir dostlukla karşıladı. Rauf'la içtenlikle kucaklaşıp öpüştüler. Araya boş yere giren ayrılık yılları ikisini de üzdü.

Hüseyin Rauf, akşam yemeğini Direksiyon'da Mustafa Kemal ve Ali Fethi ile birlikte yedi. Geceyarısına dek söyleştiler. Mustafa Kemal, Rauf'u o gece Direksiyon'da konuk etti. Ertesi gün, eskiden tanıdığı birçok mebus, Rauf'u burada ziyaret etti. Hüseyin Rauf, Halide Edip, Adnan, İbrahim Süreyya, Refet gibi yakın arkadaşlarıyla Fevzi Paşa'yla akşam yemeklerinde buluşarak uzun uzadıya söyleşti. Bunlar, iyi hoştu ya, Rauf'u üzen bir kötü gözlem de bu mutlu günlerinin üstüne bir kara örtü gibi serildi. Çok değerli kimi eski arkadaşlarıyla birçok mebus, Mustafa Kemal'e karşı durum almıştı. Ortada hatırı sayılır bir tatsızlık vardı. Bu tatsızlığın, hatta tatsızlıktan ileri giden acı durumun neden ileri geldiğini birkaç günlük konukluğunda görüp sezdiyse de bunu ortadan kaldırılamayacak kerte kaskatı düşünüşlere, inanışlara dayandığını da anladı. Bunların, Sakarya Yengisi gibi çok umut verici ulusal bir olaydan sonra oluşu da çok üzücüydü. İçten arkadaşlarıyla bunun üzerinde uzun boylu görüşerek çözümü için bir şeyler düşünmeye çalıştı. En sonra, bunun kendi gücünün üstünde nedenlere dayandığına karar vererek işi oluruna bıraktı.

Ankara'ya varışından üç gün sonra, 15 Kasım günü, kendi dairesinde Ali Fethi ile oturmuş söyleşirken, Mustafa Kemal, apansızın çıkageldi. Üçü birlikte biraz konuştu. Sonra, Ali Fethi, işine gitmek üzere kalktı. Biraz sonra da Mustafa Kemal, Rauf'u yanına alarak Büyük Millet Meclisi'ne götürdü. Rauf, mebusların çoğunu eskiden tanıyordu. Yenileriyle tanıştırılması için bir tören de yapıldı. Meclis Başkanlığı Makamı'ndaki İkinci Başkan Hasan Fehmi onu şöyle tanıttı:

— Sivas Mebusu kahraman Rauf Bey'in, Malta'dan gelerek Meclisiniz'e katıldığını bildiririm!

Bütün mebuslar birden:

— Kürsüye buyursunlar; kendisini görmek isteriz! diye bağırdılar.

Bunun üzerine Rauf, kürsüye çıkarak birkaç söz söylemek zorunda kaldı:

— Hepinizin bildiği gibi, İstanbul'un 16 Mart'ta işgali olayıyla, bu ulusun bağımsızlık içinde özgür yaşamak kesin karar ve inancını birtakım oyunlarla boğmaya çalışan düşmanlar, kutsal savaşımızı ulustan gelmeyip birtakım kişilerin kişisel girişimleriymiş gibi gösterip bunu uslarınca kökünden kazımak amacıyla İstanbul'daki Meclisi basarak, kimi arkadaşlarla beni de tutuklayıp Malta'ya sürmüşlerdi. Tarihte, devlet adını taşıyan herhangi bir örgütün, bu gibi davranışlarda bulunduğunu ben kişi olarak hatırlamıyorum. Bu saldırıya cüret eden düşman bize ne tutsak, ne de tutuklu işlemi yapmak yürekliliğini gösterdi. Elinde bulunduğumuz yirmi ay süre içinde herhangi birimizin onurunu incitecek her türlü girişimden çekindiyse de İstanbul'da tutuklanışımızın ertesi günü yayımlatmış okluğu bildiride, o zamana dek geçen ve ileride geçecek olan olaylara karşı bizleri rehine olarak aldığını ve bu amaçla elinde tutacağını, bildirdi. Biz, buna güldük. Benim, sevgili ulusumun direnç ve kararına, yurdun binlerce yıllık tarihini ve hakkıyla layık olduğu yaşamı sürdüreceğine olan kanım, bir gün bile sarsılmamıştır. İşte, bugün, arkadaşlar! Bunu görmekle övünüyorum ve mutluyum!

Kutlu ulusumuzun güvenine sahip olarak, onu liyakatle temsil eden siz vekil arkadaşlarımın gösterdiği direniş ve yiğitlik, tarihimize bağımsızlık hakkımızı savunma yolunda pek değerli bir örnek yazarak, böylece yok etmeye çalışan düşmanların elinden, şan ve onurumuzla kurtardı. Şimdi, aranızda bulunmakla onur duyarım! Bunun için şükranlarımı bildirerek Tanrı'dan hepinizi her işinizde başarıya ulaştırmasını dilerim! Gösterdiğiniz dostluğa, yüreğimin bütün içtenliğiyle yine teşekkürler ederek, Tanrı'dan, yakın bir gelecekte yurdumuzu düşman saldırılarından büsbütün kurtarıp ulusumuzu bütün isteklerine ve amaçlarına kavuşturmasını dilerim!

Hamidiye kahramanının bu sözleri, aminler, alkışlarla karşılandı. Eski, yeni bütün mebuslar, nutuktan sonra onun üstüne sürekli gösterilerde bulundular. Hele, Amasya Mebusu Ömer Lütfü ile Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş), onun Hamidiye Zırhlısı'yla, Akdeniz'de, Adalar Denizi'nde yaptığı dünyaya parmak ısırtan akınlarından, uzun uzadıya, söz ettiler.

Çankırı Mebusu Hacı Tevfik de şunları söyleyerek, Rauf'un büyük ününü yeniden perçinlemeye çalıştı:

— Sayın Raufumuz'u bizim bildiğimiz gibi, bütün dünya da bilir. Bir Ayet-i Kerime'de buyurulduğu gibi, «Onu gece de bilir, gündüz de bilir, silah da bilir, deniz de bilir.» Rauf Bey, ulusun her fedakârlık istediği gün, hakkıyla fedakârlığını göstermiş ve her zaman fedakârlıkta en önde bulunmuştur.

Bu sözler, Hamidiye kahramanını o kerte duygulandırdi ki gözleri yaşardı. Malta'da çektiği bütün acıları da bir anda unutur gibi oldu.

O akşam yemeği, Mustafa Kemal'le birlikte Çankaya'da yedi. Sofrada Fevzi, Cevat ve Yakup Şevki Paşalarla Tiflis temsilcisi Muhtar, Doktor İbrahim Tali de vardı. İbrahim Tali, Batum Başkonsolosluğu'na atanmıştı. Sofrada Cemal Paşa'nın yanından gelmiş, Abdürrahman adlı bir genç vardı. Türkiye'yi Afganistan'da temsil ediyordu.

Ertesi gün, genel mevlit okutulması dolayısıyla, gerek Meclis, gerekse törensel daireler kapalıydı. Rauf, Refet (Paşa) ile

baş başa vererek uzun ayrılık yıllarının olaylarını, bunların getirdiklerini, getireceklerini konuşup görüştü. Refet üstüne, davanın başlangıcında, Mustafa Kemal'le kimi arkadaşlarının duydukları güvensizliğe o zaman katılmayan Rauf, şu anki konuşmalardan sonra da katılmıyordu. Refet (Paşa), varlığıyla, o zaman olduğu gibi bugün de, yurt, ulus için gerekli güvenilir arkadaşlardandı.

Hüseyin Rauf, Ankara'ya ayak bastığı günden beri gerek Mustafa Kemalciler, gerekse muhaliflerinin gözünde pazarlık konusu olduğunu seziyordu. Muhalifler onu kendilerine kazanarak güçlenmek isledikleri gibi, Mustafa Kemal de kendi safına alarak dengeyi korumak istiyordu. Rauf'un ağırlığı az buçuk değildi. Birçok kahraman gibi hiç yıpranmamış, hırpalanmamıştı. Bu yüzden hangi kefeye ağırlığını koyarsa, öbür yan için bir yitik olurdu.

Rauf, Refet'ten sonra, kendisini görmeye gelen birçok mebusla daha görüşüp konuştu. Onların nabızlarını derinden derine dinledi. Sonra, öğle yemeğini Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'yla yedi. Yalnız değildiler. Cevat Paşa'yla Yakup Şevki Paşa da oradaydı. Mustafa Kemal, onların, muhaliflerce ağılanmaması için türlü kombinezonlar yapıyordu. Muhalifler de Rauf'un arkasındaydı. Hüseyin Avni ile başka muhaliflerden bir grup onu Necati'nin evinde akşam yemeğine alıkoydu. Karşılıklı ziyaretler, görüşmeler, vızır vızır, işliyordu. Rauf, orada da birçok şeyler öğrenerek, dönüşte çok sevgili arkadaşı Ali Fethi'nin evine uğradı. Orada Mustafa Kemal'le karşılaştı. Geçmiş günleri anarak iki saat, sere serpe, görüştüler. Ancak, o gece soğuk alan Rauf, ertesi gün, bu civcivli siyasal havanın dışında kalarak dairesinde dinlendi. Terslik bu ya, bu sırada Meclis'te gizli oturum yapıldı. Bunda bulunmaktan yoksun kaldı. Akşamleyin dairesine gelen Mustafa Kemal, ona Bayındırlık Bakanlığı'yla Grup İkinci Başkanlığı'na seçilmiş olduğuna muştu olarak bildirdi. Rauf, daha Ankara'ya ilk geldiği günden beri kendisine böyle görevler vermek istediklerini seziyorsa da yorgunluğunu, birçoğuyla görüşüp konuştuktan sonra, böyle bir şeye karar vereceğini söyleyerek bunu uzaklaştırıyordu.

Paşa ile Fethi, demek ki isteksizliğini kulak arkasına atarak ona bu görevlerin verilmesine ön ayak olmuşlardı. Daha Ulusal Kurtuluş Savaşı sahnesine ilk ayak atarken ülkeyi kurtaracak biricik kişi olduğuna inandığı, arkasından Erzurum'a dek gittiği Mustafa Kemal'in, bu kez kendisine yakıştırdığı görevi elinden geldiğince yapacağına söz verdi. Böyle görevlerden kaçılamazdı. Yalnız, vicdanının çok içerilerinde Malta kaçaklığının gizli acıları bu sırada derinden derine sızladı. Bu iki savaş yılı içinde Mustafa Kemal'le arkadaşları, burada ecel terleri dökerken, o, Polverista'nın loş bir koğuşunda işsiz güçsüz, eylemsiz oturup arpacı kumrusu gibi düşünmekten başka bir şey yapmamıştı. Bu yüzden de şimdi karşısında kendisine en yüksek yurt görevlerinden ikisini verdiğini söyleyen büyük adama karşı kendini suçlu bulmaktan kurtulamıyordu. Bu, tehlikeli bir kompleks gibi ruhunda irinleşerek işliyordu.

Hüseyin Rauf, ertesi gün de soğuk algınlığından yatağa mıhlanıp kaldı. Gelen gazeteleri karıştırırken, Bayındırlık Bakanlığı'na, seksen altı oyla seçilmiş olduğunu gördü. Bu oy sayısını, bu görevi yüklenmek için yeter görmeyerek, görevden çekildi. Bu kerte dirimsel bir göreve böyle az oyla verilmiş olduğundan, benimseyemeyeceğini söyledi. Oysa, oyların böyle az çıkışı, Rauf'a karşı gösterilen güvensizlikten değildi. Meclis, bugünlerde çok tedirgindi. Mebus adaylarını Mustafa Kemal'in göstermiş olması, muhalif mebus saflarında kıyametler koparıyordu. Hepsi üzgündü. Bu, muhalefeti büsbütün Meclis'ten söküp atmak, «Kız gibi bir Meclis», yaratmak hesaplarına dayanıyordu. Mustafa Kemal, artık, bu muhalif mebuslarla iş yapılamayacağını anladığından, onları yavaş yavaş temizlemek kararındaydı. Kendi yarattığı Meclis'te, kendisine karşı azgın birer düşman kesilen muhalifleri artık bu çatı altında yaşatmak istemiyordu. İşte, Rauf'un seçimi böyle bunalımlı bir zamana rastladığından, bir de böyle görevler istemediğini açıktan söyleyip durduğundan, birçok mebusun onun bu isteksizliğini bilerek ona oy vermeyişinden, bu, güvensizliğe benzer durum meydana gelmişti. Rauf'un bu görevleri, oy yetersizliğinden dolayı benimsemeyişi, muva-

fık, muhalif bütün mebusları üzdü. Hemen hepsi, bunun altında başka hesapların bulunmadığını söyleyerek kendisine verilen görevi almasını dilediler.

— Hayır! diye direndi; sorun, prensip sorunudur. Böylece çözümlenmelidir.

O akşam, yattığı dairede, Mustafa Kemal'in Başkanlığı'nda toplanan Bakanlar Kurulu, Hükümeti kuracak Bakanların seçiliş biçimiyle, bir Bakanlar Kurulu Başkanlığı sorunlarını görüştü. O zamana dek bütün bakanlar, teker teker Meclis Başkanı'nca seçiliyordu. Bu önergenin benimsenişi, bunu değiştirecekti. Bu önergenin benimsenmesi uğrunda muhalifler direnmekteydi. Türkçesi, Bakanların seçilmesi işini Mustafa Kemal'in elinden almak istiyorlardı.

Görüşme bitince Mustafa Kemal, Rauf'un yattığı odaya gitti. Baş başa söyleştiler. Paşa, onun bu karışık zamanda Bayındırlık Bakanlığı'ndan çekilişini doğru buldu.

Meclis'te böyle dirimsel işler dönüp durduğu bir sırada, bir gün daha yatakta mıhlanıp kalması, Rauf'un çok canını sıktı. Ertesi gün de doktorun salığıyla yataktan çıkamadı. O gün, ilk ziyaretine gelen Ali Fethi ile baş başa vererek Mustafa Abdülhalik'in mebusluğundan, Bakanlar Kurulu'na kimin Başkan seçilmesi gerektiğinden söz ettiler. Fethi, eski yöneticiliğini hesaba katarak, Ankara Valiliği'ne Mustafa Abdülhalik'in getirilmesinin uygun olacağını söyledi. O, bu arada, bütün muhalifler gibi, Hüseyin Rauf'un da Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na getirilmesini istiyordu.

Ali Fethi gittikten sonra, Rauf, Erzurum Mebusları Hüseyin Avni (Ulaş) ile Necati'yi çağırttı. Bunlar Meclis'te muhalefetin en şiddetli uçlarını oluşturuyorlardı. Mustafa Kemal'le bunlar arasında gittikçe hızlanan, ağırlaşan anlaşmazlıklardan konuşuldu. Rauf, onları saatlerce dinledikten sonra, böyle bunalımlı bir zamanda dış tehlikeleri daha kolayca göğüsleyebilmek uğruna ulusal anlamda bir birliğin, dayanışmanın gerektiğinden, söz etti. Her iki yanın da düşünüşlerinde birbirlerine ödün vererek düşmana karşı olsun bir birlik oluşturması, ilk düşünülecek ulusçul sorundu. Bunun uğruna bütün anlaşmazlıkları geçici bir zaman

için olsun, bir kalemde silmek gerekmez miydi? Malta'da tutsaklık altında inlerken, Ankara'dakilerin sıkı kardeşlik bağları içinde çalıştıklarını, düşmana karşı geldiklerini düşünmek, ona güç veriyordu. Şimdi, bu durum neydi? Düşman, henüz birkaç adım ötede değil miydi? Biraz sopa yiyip birkaç kemiği kırılmakla birlikte, o şimdi bile bol silahlı, güçlü bir düşmandı.

Ulusal davayı yöneten başların böyle birbirine düşmüş olması, Hüseyin Rauf'u çok üzüyordu. Bundan dolayı ilk iş olarak elinden geldiğince çalışıp bu ayrılıkları, düşmanlığa dönen muhalefet sorununu elinden geldiğince çalışıp ortadan kaldıracak, ortak düşman karşısında granit bir blok gibi durulması idealini her iki yanın da paylaşmasına çabalayacaktı. Bu, Rauf için en önemli ödevdi. Bunu, böyle biliyordu. Bu konu üzerinde Hüseyin Avni ile Necati'ye saatlerce dil döktü. Onları yola getirmeye çalıştı. Böylece, yavaş da olsa, davanın ilk günlerinde egemen olan kardeşlik, içtenlik havasının yine oluşacağını umarak avunmaya çalışıyordu.

Hüseyin Avni ile Necati'ye büyük bir içtenlikle söylediği şeylerin güzel yemişler vereceğini sanan Hüseyin Rauf, birkaç gündür kendisine bakan Doktor Refik (Saydam)'ın müsaadesiyle 21 Kasım günü yataktan kalkarak Meclis'e gitti. Orada, onun, Bayındırlık Bakanlığı'ndan çekilmesi sorunu söz konusu oldu. O da Bakanların, Meclis'in bütün güveniyle seçilmesi gerektiğini anlattı. Sözünü şöyle bitirdi:

— Ben, bu ulusun aciz bir bireyi ve işçisiyim. Bu ulusun bana yakıştırdığı görev her ne olursa olsun, benim için onurdur. Bu arada bir Kağnı Kolu Komutanı olarak başarılar kazanan bir ordunun bir tek erine bile hizmet etmek, benim için bir mutluluktur. Yalnız, Meclis'in Bakanlığı'nı üzerime alabilmekliğim için Genel Kurul'a yaklaşık bir çoğunluğun oyunu zorunlu görüyorum.

Bu sözler üzerine, Meclis yine oylamaya başvurdu. Bir tek çekimsere karşılık bütün Meclis, Hüseyin Rauf'a olumlu oy verdi. O da hemen o akşam göreve başladı. Ertesi gün, birçok kişi onu kutlamaya geldi. Bunlar arasında, Fevzi, Cevat, Yakup Şev-

ki Paşalar da vardı. Onlarla bir süre görüşüp konuştuktan sonra dairedeki işlerle de uğraşarak bu kez de kendisi hastalanarak yatağa düşen Mustafa Kemal'i Çankaya'da görmeye gitti. Ali Fethi de oraya geldi. Ertesi gün Bakanlar Kurulu'nda söz konusu olacak işler üstüne konuştular.

Rauf, ertesi gün öğleye dek dairede çalışarak öğleden sonra Meclis'e gitti. Bakanlar Kurulu'nun görevleriyle kuruluş biçimleri üzerindeki görüşmelerde bulundu. Bu önerge görüşüldüğü sırada Mustafa Kemal, hastalığına bakmadan kalkıp Meclis'e geldi. Görüşmelere katıldı. Akşama doğru, İkinci Ordu Komutanlığı'na atanan Polverista'daki oda arkadaşı Yakup Şevki Paşa'yı uğurlamak üzere istasyona gitti.

26 Kasım günü Meclis'te yine bir önerge görüşüldü. Mustafa Kemal de vardı. Biraz hasta, yorgun olmakla birlikte, Meclis'te bulunmak zorunda olduğu anlaşılıyordu. Muhaliflerin daha ileri mevziilere adım atmalarını önlemek uğruna, iyice yorulduğu görülüyordu. Bakanlar Kurulu olarak gecenin geç saatlerine dek birtakım işler üzerinde çalıştılar. Bu işlerin görüşülmesi ertesi gün de sürdü. Mustafa Kemal, gittikçe güçlenen Meclis muhaliflerine karşı, tek başına göğüs geriyordu. Muhalefetin belkemiğini kırmak üzere hazırlandığını gören Rauf, sonucu merakla bekliyordu. Paşa'nın onlara karşı çok şiddetli bir saldırıya geçeceğini sanıyordu. O akşam, Mustafa Kemal'le birlikte eski Geyve Kaymakamı Hamdi Namık'ın evinde yemeğe çağırıldılar. Hamdi Namık, İzmit Mebusu'ydu. Bu sırada Refet (Paşa), İnebolu'ya gelmiş olan bir grup İngilizle görüşmekteydi. Bunların oraya ticaret amacıyla gelmiş oldukları söyleniyor idiyse de İstanbul'daki İngiliz Olağanüstü Komiserliği bu amaçla Anadolu'ya hiçbir İngiliz Kurulu'nun gitmediğini gazetelerde bildirmişti.

Gününün bir bölümünü, Afgan, Azerbaycan Elçilerinin ziyaretleriyle geçiren Rauf, onlardan sonra katına gelen Topal Osman'la tanıştı. Bu sırada Osman Ağa, Giresunlu Milisleriyle Meclis Muhafızlığı'nı yapıyordu. Tam, Karadeniz uşağı; yaman ve açık sözlü bir ağa... Laf dönüp dolaşıp Nurettin Paşa'nın Karadeniz, özellikle Samsun bölgesindeki Pontusçuları temizlemesi konusuna geldi:

— Bu tenkil işlerinde suç varsa, bizimdir; benimdir. Nurettin Paşa, bizim Karadenizli kardeşlerimizi kurtarmak uğruna fedakârca bir biçimde çalışmıştır. Tanrı, ondan razı olsun.

Şu sırada tek isteğinin de geçici bir zaman için olsun, milisleriyle Giresun'a varıp orada yarım kalmış olan temizliği bitirmek olduğunu söyledi.

Öğleden sonra, Mustafa Kemal, Meclis'te üç saat süren bir nutuk verdi. Bakanlar Kurulu üstüne encümence yapılan Kanun Önergesi'nin, Büyük Millet Meclisi'nce benimsenen Teşkilatı Esasiye Kanunu'yla karşıt düştüğünü kanıtladı. Ne var ki oya konunca, bunun itelenmesini sağlayacak çoğunluk bulunamadı. Birçok gürültülü tartışmalardan sonra, oylama, ertesi güne bırakıldı.

İşte, Hüseyin Rauf, kendisini pek üzen bu çatışmayı olumlu bir yola götürmek üzere araya giren zamandan yararlandı. İki gün durmaksızın içten arkadaşlarının da yardımıyla arabuluculuk yaptı. Muhaliflerle muvafıkları Mustafa Kemal'in katında birleştirdi. Böylece Bakanlar Kurulu Kanunu'nu ortaklaşa iki Encümen'e birden yollatarak tartışmaların önünü aldı.

7 Aralık'ta, Meclis'te, gizli oturum yapıldı. Mustafa Kemal'le Fevzi Paşa, askeri durum üzerinde açıklamada bulundular. Meclis'in çoğunluğu, düşmana yapılacak saldırının neden geciktirildiğini merak ediyor, nedenini öğrenmek istiyordu. Paşaların bu konudaki açıklamaları bir çoğunu doyurmamıştı. Yeni sorular, yeni sesler yükseldi. Atışmaya benzer tartışmalar oldu. En sonunda, Mustafa Kemal, Franclin Bouillon'la Konya'da yapacağı görüşme için Meclis'ten ayrılmak zorunda kaldı. Yusuf Kemal de onunla birlikte gitmişti. Yola çıkmadan önce, Mustafa Kemal, Yusuf Kemal, Fethi; Rauf'a uğramıştı. Gece yarısından bir saat sonraya dek görüşmüşlerdi. Bu sırada Ankara'ya bir saat çeken bir yerde altmış kişilik bir çetenin bulunduğu öğrenilerek izlenmesi için bir birlik çıkarılmıştı.

Konya'da Franclin Bouillon'la görüşüp oradan Cephe'ye uğrayan Mustafa Kemal, Fransız Devlet adamıyla görüşmesinden hoşnut olduğunu, Rauf'a anlattı. Bakanlar Kurulu olarak toplanıp Bouillon'la yapılan görüşmeyi incelediler. İlk yaza dek as-

kerce hazırlıkların daha çok hızlandırılması üstüne karar aldılar. Akşam geç saatlerde İnebolu'dan gelen Refet de toplantıya katıldı.

23 Aralık gecesi Azerbaycan Elçisi onuruna Ali Fethi'nin verdiği yemekte Rauf'la Mustafa Kemal de bulundu. Bu, bir eğlenceydi. Azerbaycan yöntemi, tar çalındı; oynandı; şarkılar söylendi. Akşam yemeği, Azerbaycan göreneğine uyularak sabahın saat dördünde yendi. Hüseyin Rauf, bu şölende çok tedirgin olduğu gibi, hasta hasta katılan Mustafa Kemal de nezaket kurallarını çiğnememiş olmak üzere eğlencenin sonuna dek kalarak, bu tedirginliği Rauf'la paylaştı.

Rauf, bütün Hükümet yöneticileri gibi sinir içindeydi. Hepsinin belini büken parasızlıktı. Hükümet'in kasası bomboştu. Maliye, buna bir çözüm bulamıyordu.

Bayındırlık Bakanlığı'nı üzerine aldığı günden beri, kafası, yurda iyilikler yapabilmek uğruna sıtmalı bir biçimde işliyordu. İnce eleyip sık dokuduktan, uzun hesap kitaptan sonra, bu işlerin kendi harcı olmadığı kanısına vardı. Şundan ki her giriştiği, el attığı işte, karşısına bir dev gibi parasızlık dikiliyordu. Bir yandan Yunanlılar, bir yandan yerli ayaklanışlar, yurdu yakıp yıkmış, yarı çöle çevirmişti. Bunları onarmak, uzun zaman, bol para istiyordu. Bu yıkılmış dünya üzerine idealist bakışlarla eğilmek, hiçbir çözüm getirmiyordu. Ordu'nun, bütün iktisat kaynaklarını haklı olarak dev gibi yuttuğu bu dönemde Bayındırlık Bakanı olmak, Rauf'a şaka gibi geliyordu.

Ordusu'nun başında, hem Devlet adamları hem de askerler gibi düşünenlerden biri olan Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Rauf'un Bayındırlık Bakanlığı'nı kutladıktan sonra: «Bayındırlık işlerine ilişkin Genelkurmay Başkanlığı arasına girmenizden hoşnutluğum büyüktür. Pek yakında ulusumuzun mutlu bir yaşama kavuşmasını diledikten sonra, bayındırlık işlerine ilişkin Genelkurmay Başkanlığı'na bildirdiklerimi özellikle size olduğu gibi ve önemle yazıyorum:

— Şimdiye dek, demiryolu, şose, liman gibi iktisadımızın temellerini gereği gibi atamamaklığımız, projelerimizin yapılmasında dış ve iç özel etkilerden kurtulmuş kalamamaklığımızdan

olduğunu sanıyorum. Balkan Savaşı'ndan önce Fransız ortaklarına verdiğimiz pek çok paraya karşılık Anadolu'da göze çarpan bir şey sağlanamamıştır. Şundan ki her mebus kendisini seçmiş olanlara karşı bir şey yapmış, zamanın Bayındırlık Bakanı da her yanda bayındırlık başladı, kırk elli yılda bütün ülke düzgün yollara sahip olacak sanarak para ve gücü, eski kocaman İmparatorluk topraklarımıza serpiştirilmiş ve sonuçta Ankara-Sivas-Erzurum gibi ana damarımız bile felce uğratılmıştır. Sizin yüksek Bakanlığınızın tasarılarını bilmiyorsam da Erzurum-Trabzon Demiryolu'nun yapılması üstüne birtakım sözler işittiğimden, düşüncemi, iktisatça, siyasal ve askerce incelemelerime dayanarak bildiriyorum.

Liman yapmak epeyce gider gerektirdiğinden, şimdilik, ortalama bir yerde olması dolayısıyla Samsun'un güzel bir liman durumuna getirilmesiyle, doğudan ve batıdan buraya uzanan demiryolları yapmak da temel olmalıdır. Ankara-Sivas-Erzurum Demiryolu, iktisatça, askerce bütün önemlere sahiptir. Erzurum-Trabzon yolu, iktisatça giderini koruyamayacağı gibi, Erzurum-Sivas Demiryolu yoksa, askerlikçe düşmanın işine daha çok yarar. Siyasal sakıncası da pek çoktur. Şundan ki Ruslar sınır yöresinde Fransa ya da başka bir devletin siyasal entrikası -hareket üssü- olacağından Rusların tamah gözünü çekeceği gibi demiryolunun İran içine girmesi durumunda Avrupa Devletlerinin de hırsını çekebilir.»

Bütün bu laflardan Bayındırlık Bakanı'nın anladığı şuydu ki Bayındırlık Bakanlığı, ilkin Sivas-Ankara-Erzurum Demiryolu'nu yapıp, Samsun'da yapılacak limanla bunu bağlamalıdır. Bunun yapımını da yerli güçlü ortaklıkların oluşmasıyla gerçekleştirebilecekleri üstüne uyarmada bulunuyordu. Yeni Bayındırlık Bakanı, bu telgrafı dosyasında saklanmak üzere bir kenara iterken, acı acı gülümsedi. Bir dev gücü isteyen bu işleri hangi parayla, hangi malzemeyle yapacaklardı? Bugün Hükümet'in eline geçen bir tek kuruş bile Yunanın karşısında siperlenmiş olan Ordu'nun giderlerine harcanmıyor muydu? Düşmanı, tutunduğu kayalıklardan söküp dışarı atmadıkça, çiğneyip geçmedikçe, Pa-

şa'nın düşündüğüne benzer tasarılar, birer düş olmaktan ileri geçebilir miydi?

Bu da bir yana, elde para, malzeme bile bulunsa, bu işleri gerçekleştirecek teknisyenler, mimarlar, mühendisler neredeydi? O zaman, Hamidiye kahramanı, adı var cismi yok bir yönetim makinesinin başına getirildiğini anlayarak üzüldü. Ülkeyi bir baştan bir başa kestirecek demiryolları tasarısını bir yana bırakın, Ankara İstasyonu'ndan Büyük Millet Meclisi'ne giden birkaç yüz metrelik yol bile bir yıldır üzerinde düşünüldüğü halde, bir türlü yapılamamıştı. Bu yüzden ülke ölçüsündeki kocaman işleri üzerine almaktan çekinen yeni Bayındırlık Bakanı, derdini de kimseye açacak durumda değildi.

En sonunda, düşüne düşüne, bunun çözümünü buldu: En doğrusu, bu Bakanlığı çekirdekten yetişme bir adamına bırakmaktı. 7 Ocak 1922 günü Bayındırlık Bakanlığı'ndan çekildi. Çekilme dilekçesi gizli oturumda okundu. Meclis, bunu benimsememek uğruna direndi. Kendini savunmak üzere birkaç söz söylemek zorunda kaldı. Bunun hiçbir arka düşünceye dayanmadığını anlatmaya çalıştı. Neyse ki en sonra Meclis ona hak verir gibi oldu.

Bundan sonra, Hüseyin Rauf, Meclis İkinci Başkanlığı'na seçildi. Mustafa Kemal'e karşı kazan kaldıran muhalefet, bu sırada en ateşli zamanını yaşıyordu. Hükümet'i didik didik ediyor, Mustafa Kemal'le aralarını her gün biraz daha çok açıyorlardı.

Ayrıca, Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa da bu sırada Ankara'da ülkenin yazgısı üzerine alınan kimi kararlara karşı çıkıyor, muhalefeti güçlendirdiği gibi, Mustafa Kemal'in durumunu da zayıflatmak ister gibi görünüyordu. İşlerin Arap saçına döndüğünü gören Rauf, her iki yanı uzlaştıracak başka bir gücün de bulunmadığını görerek kendisi araya giriyor, düşmanlığa dönen gruplaşma eğilimlerini yumuşatmaya, ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Muhalefetin başındaki liderlerden Hüseyin Avni, Çolak Salâhattin (Paşa), Kara Vasıf hep onun yakın arkadaşlarıydı. Yalnız onun mu? Bunlar, Mustafa Kemal'in de eski arkadaşlarıydı.

Muhalefetin bütün azgınlığına yol açan şey, «Devlet ve Hükümet işlerinin Meclis denetiminden sıyrılarak tek elden yönetilmeye doğru gittiği», sorunuydu. Muhalefetin kafasına yerleşen bu kanı, günden güne güçlenerek, onu daha saldırgan duruma getiriyordu. Özellikle tutuldukları nokta, Mustafa Kemal'in hem Meclis, hem Hükümet Başkanı, hem de Başkomutan oluşu; böylece bütün yönetim mekanizmasını elinde toplayışıydı. Muhalefeti kaygılandıran da buydu. İttihat ve Terakki'nin tek elde toplanan siyasal gücünün ne gibi ülke dramlarına yol açtığını ileri sürerek yine bu çıkmaz yola girilmemesinde direniyordu.

Mustafa Kemal'in istediği Başkomutanlık yetkisi üzerinde kıyametler kopmuştu. Mustafa Kemal, Başkomutanlığın üç ayda bir yenilenmesi formülünü ortaya attığı halde, muhalefeti bir türlü kandıramamıştı. Bunun ussal bir formül olduğunu kavrayan Hüseyin Rauf, bir akşam, muhalefetin liderlerini Kara Vasıf'ın evinde toplayıp saatlerce çene çaldıktan sonra, bunu onlara benimsetti.

Eski kabine çekilince yerine bir yenisinin seçilmesi için bir çalışmadır, başladı. Müdafaayı Hukuk grubu 11 Temmuz günü Öğretmen Okulu'nun Konferans Salonu'nda, Büyük Millet Meclisi Başkanı, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Başkanlığı'nda bir toplantı yaptı. Bu, olağanüstü bir toplantıydı. Konu üzerinde saatlerce tartışıldı. Bütün mebuslar, Kabine'nin Hüseyin Rauf'ça kurulması eğilimini gösterdi. Gerek muvafıkların, gerekse muhaliflerin grubu bu eğilimdeydi. Ancak, Rauf, işlerin çok ince yanları olduğunu gözden uzak tutmayarak bu yeni görevi benimsemeye yanaşmak istemiyordu. Türkçesi, biraz da nazlanıyordu. Meclis'te onun çevresini alan muvafık, muhalif bütün mebuslar, bu görevi alması için ona yalvarıyor, o da buna bir başka arkadaşın getirilmesi için ayak diriyordu. Bir iki gün böylece kararsızlık içinde geçti. Hükümet bir türlü kurulamadı. En sonra, üçüncü günün akşamı, Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf'u Meclis'teki odasına çağırdı:

— Rauf! Kardeşim! dedi, niçin kabul etmiyorsun? Görüyorsun ki Meclis senin üzerinde duruyor. Başka birini seçmek istemiyor. Anarşi olacak! Kabul etmeyişinin nedeni ne?

— Söyleyeyim, Paşam! Ben, bu görevi alırsam, sen yine benim işime karışacaksın. Ben de buna katlanamayacağım; çekilmek zorunda kalacağım. Oysa, benim inancım, bu Orduların başında yurdu senin kurtaracağın merkezindeydi. Bu yüzden seninle anlaşmazlığa düşmeyi kesinlikle kabul edemem.

Mustafa Kemal, son kerte içten bir davranışla:

— Kardeşim; ben, namussuz muyum? diye sordu.

Bu soruş, Rauf'u şaşırttı. Şaşkın şaşkın, onun yüzüne bakarak:

— Ben, böyle bir şey söylemedim! diyebildi.

— O halde, sana namusumla söz veriyorum, Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nı al! Hükümeti kur! Senin hiçbir işine karışmayacağım!

Hüseyin Rauf, bu söz üzerine Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nı aldı. 204 üyeli Meclis'ten, 194'ü ona oy verdi. Bunun üzerine o da Meclis İkinci Başkanlığı'ndan çekildi. Bakanlıklara hep güçlü kişiler getirilmişti. Fevzi Paşa Genelkurmay Başkanı'ydı. Bu Kabine de bir Savaş Kabinesi'ydi. Başlaması, gün sorunu olan Büyük Saldırı, bütün düşünceleri, paraları, enerjileri mıknatıs gibi çekip alıyordu.

Hemen bu sırada, ünlü İngiliz tutsak Tawnshend, Adana üzerinden Ankara'ya geldi. Onun ünü salt bir tutsak İngiliz Generali olmasından değil, Türklerle İngilizleri bağdaştırmak, birbirleriyle seviştirmek uğruna yaptığı çabalardan geliyordu. İngiltere'de Türklerle, Türklük uğruna açtığı kampanya, unutulacak gibi değildi. Ankara ileri gelenleri, Başbakan Rauf başta olarak onu içtenlikle karşıladılar. Refet Paşa'nın Keçiören'deki evinde konuk ettiler. Yanına konukçu olarak bir Deniz Yüzbaşısı verdiler. Tawnshend, bu sırada Avam Kamarası üyesiydi. Söylediğine göre, Avam Kamarası'nın birçok üyesi adına, 1918'de olduğu gibi, Türklerle barışa giden kapıları aralamak amacıyla gelmişti. Oysa, 1918'le 1922 arasında çok ayırtı vardı. O zaman, Türkiye'yi burnundan sürükleyip duran zorba bir Almanya vardı. Şimdiyse Türkiye, dışa karşı temelli bağımsız kendi taze ordusuyla ülkeye bir kapana girmiş gibi giren düşmanını tepelemek üzere bulunu-

yordu. Türk Ordusu, ilk güçlü vuruşunu Sakarya Meydan Savaşı'nda vurarak düşmanın kemiklerinden bir çoğunu kırmış, şimdi de son vuruşu vurmak üzere bütün gücüyle hazırlanıyordu. Şimdi, barış olanakları arayan Türkler değil, Afyon tuzağında başına neler geleceğini düşünüp duran, düşmandı. İngilizler, olsa olsa, onları bu korkunç tuzaktan kurtarmak isteyebilirlerdi. General Tawnshend'e bütün bu durumlar arasındaki ayrılık dostça anlatıldı. Türkiye, düşmanı kendi silahlarının gücüyle yurttan dışarı püskürtünceye dek dövüşmeye kararlıydı. Böyle bir arabuluculuk, bu sırada ancak tuzaktaki düşmanın işine yarayabilirdi.

4 Ağustos günü Türkiye'de yıllardan beridir ilk Kurban Bayramı'nı kutlayan Başbakan Rauf, bütün Bakanlar, mebuslarla birlikte, Bayram namazını, Hacıbayram Camii'nde kıldı. Cami, insan almıyordu. Yengiye bir ayak önce kavuşmak için uzun uzun dualar edildi. Bütün Hükümet adamları, mebuslar, camiideki halkla kardeşçe bayramlaşıp kucaklaştılar.

Ancak, Bayram'ın ikinci günü ünlü Cemal Paşa'nın Tiflis'te şehit edildiği haberi gelince, hemen herkes yasa bürünür gibi oldu. Cemal Paşa'nın şimdi bile sevilmekte olan bir adam olduğu böylece bir kez daha anlaşıldı. Haberi, *Anadolu Ajansı* da verince Ankara'daki bütün yabancı Elçiler, Başbakan'a başsağlığı dilemek üzere geldiler.

Bu arada, Sovyet Elçisi Aralof, Başbakan'ı ziyaret ederek şöyle dedi:

— Cemal Paşa, Türkiye'nin büyük bir evladı ve Rus-Türk dostluğunun ateşli bir yanlısı olduğundan, üzüntümüz pek derindir.

Sonra, kaatillerin izlenmesine başlandığını, bu sırada kırk kişinin tutuklandığını, yargılama sonucunda suçluların şiddetle cezalandırılacaklarını, söyledi. Vurulup öldürülen, yalnız Cemal Paşa değildi. İki de Yaveri vardı. Başbakan Rauf, ölülerin Erzurum'a getirilmesi için ilgililere gerekli buyruğu verdi.

15 Ağustos günü, Ankara'yı heyecana veren bir yangın oldu. Bu, Sovyet Elçilik yapılarının birinden çıkmıştı. Yangın Söndürme Örgütlerinin, suyun yokluğu yüzünden yangın, Kurşunlu Ca-

mii'sine sıçramış, bütün kenti tehdit etmeye başlamıştı. Rauf, Mustafa Kemal'le yangın yerine gitti. Olanaksızlık karşısında bir an durakladılar. Sonra, Mustafa Kemal, yıkım kalıpları kullanılarak yangının önüne geçilmesi, buyruğunu verdi. Yıkım kalıpları, yangının önünde, korkunç patlamalarla boşluklar açtı. Epeyce evin, dükkânın, bir de camiinin yanmasıyla tehlike atlatıldı.

Sovyet Büyükelçisi Aralof, bu yangının bir sabotaj olduğundan kuşkulandı. Başbakan Rauf'un bunda parmağı olabileceğini sanıyordu. Ona göre Hüseyin Rauf, şiddetli bir Sovyet Rusya düşmanıydı. Bu düşünüşü oluşturan da aşağıda anlatacağımız ilişkilerdi.

Başbakan Hüseyin Rauf, Lozan Konferansı sürdüğü günlerde, Sovyet Rusya'nın Ankara Elçisi Aralof'la sık sık görüşüyordu. Bu görüşmeler, üç-dört saat süren ateşli tartışmalarla geçiyordu. Bunların konuları sınırlıydı. Hemen her görüşmede bunlardan biri ele alınıyor, geçen tartışmada unutulan bir yanı üzerinde konuşulmaya başlanıyor, böylece ateşli de olsa, tartışmalar birdiziye olmaktan kurtulamıyordu. Özellikle bir konu, aralarında yılan hikâyesi biçiminde uzayıp gidiyordu ki bu, Lozan'a gitmeden önce İsmet Paşa'nın da takıldığı bir konuydu. Cephe'den yeni dönen İsmet Paşa, Dışişleri Bakanlığı'na getirildiğinden, bu görev üstüne uzmanlardan bilgi alırken usuna Sovyetlerin Dış Ticaret Kuruluşu da takılmıştı. İsmet Paşa, bu Kuruluşu bir türlü anlayamıyordu. Bunu Aralof'la da tartışma konusu yapmıştı. Sovyet Dış Ticaret Kuruluşu bir Devlet kuruluşundan başka bir şey değildi. Onun Türkiye'de bir temsilcisi vardı. Sanki Dışişleri Bakanlığı'nın bir dalı gibi görünüyordu. Dış Ticaret Temsilciliği'nin kendi bayrağıyla üzerinde, «Sovyetler Birliği Dış Ticaret Bakanlığı Temsilcisi», diye yazan özel tabelası vardı. Bütün Sovyet Konsolosluklarında asılı bulunan bu gibi yazılar, aldatıcı bir görünüş taşımaktan uzak kalmıyordu. Bu da bu Kuruluşun Türk Devleti'nin kanunlarına bağlı olmadığı sanısını uyandırıyordu. Ayrıcalıklı bir Kuruluş gibi görünüyordu. Aralof, Sovyet Dış Ticaret Temsilciliği'nin, Dışişleri Bakanlığı'nın bir dalı olmadığını kanıtlamak üzere, İsmet Paşa'ya şunları söylemişti:

«Türkiye ile ilgili olarak Kapitülasyon düzenini kaldıran ilk ülke biz olduk. Bu ayrıcalıkların şu ya da bu biçimde yeniden konmasını istemek, usumuzun kıyısından bile geçmez. Bu, her ulusun eksiksiz olarak egemenliğini savunan Sovyet iktidarının ruhuyla çelişen bir durum olurdu. Biz, salt her iki yanın çıkarına olmak üzere, Türkiye ile ekonomik ilişkilerimizi iyileştirmeye çalışıyoruz.»

İsmet Paşa, Dışişleri Bakanı olarak Lozan'a yollanmadan önce verdiği söz üzerine, Sovyet Elçiliği'ne uğramıştı. Bunda yine temel görüşme konusu Sovyet Dış Ticaret Temsilciliği'ydi. İsmet Paşa, bu sorunu ağızdan gönderilen bir notayla, şöylece çözümlediğini söylemişti: «Ülkenin kanunlarına uygun her türlü ticaret işlemlerinin serbestçe yapılabileceğini söylemek, çok olur. Buna karşılık Türkiye Dışişleri Bakanlığı, aynı biçimde, Rusya'da Türk yurttaşlarına, ticaret işlemlerinde benzer kolaylığın gösterileceğini umar.»

Aralof, Sovyetlerle Türkiye arasında başlayan ticaret ilişkilerinin bozulmaması uğruna bu geçici çözümü bulmuşa benziyordu.

İsmet Paşa'nın Lozan'a gidişinden sonra, Başbakan Hüseyin Rauf, bir Türk Hükümeti sorumlusu olarak bir kez daha Sovyet Dış Ticaret Temsilciliği'nin arkasına düştü. Başbakan, Sovyetler'den gelen petrolü engelledi. Aralof'u, Amerikan petrol firması Standard Oil ile Türkiye'nin ticaretini genişleteceğini söyleyerek tehdit etti. 5 Aralık 1922'de geçen bu tartışmada Aralof, Sovyet Rusya'da, dış ticaret tekelinin devletin elinde olduğunu, özel kişiler eliyle ticaret yapamayacağını söyledi. Aralof, Türkiye ile Sovyetler'in arasını açmaya çalışan ajanların hatırı için Dış Ticaret tekelinden vazgeçeceklerini söyledi:

— Biz, Türk kanunlarına saygı besliyoruz, dedi. Ne var ki Sovyet Rusya kanunlarına da benzer biçimde davranılmasını rica ediyoruz. Şunu bilmelisiniz ki Rauf Bey, bizim Dış Ticaret tekelimiz kendileriyle ticaret ilişkileri kurduğumuz bütün doğulu ve batılı ülkelerde onaylanmaktadır.

Başbakan Rauf, ona şöyle yanıt verdi:

— Türkiye ile Sovyet Rusya'da yürürlükte bulunan ve her iki ülke için kutsal olan yasal mevzuatın birbirine aykırılığı yüzünden, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ticaret yapılamaz.

Aralof da ona şöyle dedi:

— İyi niyet bulunduktan sonra, anlaşmak, her zaman olağandır.

Başbakan Rauf:

— Sovyetler'in Dış Ticaret organlarının vizesi olmadan, hiçbir mal Rusya'ya sokulamıyor, dedi.

Bunu yakınırcasına söyledi.

— Yasal mevzuatımız, bunu gerektiriyor.

Hüseyin Rauf, onun bu sözü üzerine bu durumun Türk tüccarlarını çok tedirgin ettiğini, bunun da Türkiye ile Sovyetler arasında her türlü ticareti olanaksız kıldığını, söyledi.

Ne var ki Hüseyin Rauf'la Aralof arasında geçen bu sarp konuşmanın araya yığdığı engelleri, Türk tüccarları, kendi elleriyle kaldırıp attılar. Başbakan, Batum petrolünün, yine Türkiye'ye akmasına müsaade etmek zorunda kaldı.

23 Ağustos günü, Başbakan'ın Makamı'na birçok gazeteci geldi. Hepsi, bu susuşun sonucunu öğrenmek istiyordu. Günler ustura ağzı üzerinde geçiyordu. Dost da düşman da bunu anlıyordu. Ne var ki hiç kimse bir şey söyleyecek durumda değildi. Yalnız, havadaki gerilim, iyice seziliyordu. Yunanlıların, yaz ayları geçtiği halde saldırıya geçmeyişini gören herkes, inisiyatifin Türk Ordusu'na geçmiş olduğunu seziyorsa da saldırıya da geçilmediğini görerek meraktan çatlıyordu. Başbakan Rauf'un bürosuna gelen gazeteciler de bu av peşindeydiler.

Başbakan, onları uyarmak zorunda kaldı:

— İçinde bulunduğumuz günlerin nezaketini bilerek, ona göre konuşmalıyız. Sorduğunuz her şeye yanıt vereceğim. Ancak, bunları yazarken ülkenin yüksek çıkarlarını her şeyden önce göz önünde bulundurmalısınız. Bu konuda çok duygulu, uyanık bulunmanızı dilerim.

Gazeteciler, dış siyasetten söz açarak usturupluca yapılacak, ya da yapılması gereken büyük saldırıya da değindiler. Başba-

kan, onları bunun üstüne istediklerince aydınlatmadıysa da onları umutsuz da geri çevirmedi.

En sonra, büyük saldırı, Hüseyin Rauf'un Başbakanlığı sırasında başlamış oldu. Düşman Cephesi yarıldı; darmadağın oldu, çöktü. Rauf, Başbakan olarak, bu mutluluğu doyasıya yaşadı. 27 Ağustos günü, yabancı Elçiler, Başbakanı bürosunda görmeye geldiler. Yengiyi kutladılar.

Yine o gün, Moskova'dan Harbiye Komiseri Karahan imzasıyla, bir kutlama telgrafı daha geldi. Bunda şöyle diyordu: «Kahraman Türk Ordusu'nun, Yunan Ordusu üzerinde kazanmış olduğu büyük yenginin haberini yeni aldım. Bundan dolayı, bizim en içten ve yürekten kutlamalarımızın kabulünü dileriz! Buna ek olarak, bu parlak yenginin yalnız Türk Ulusu'nu değil, aynı zamanda ve aynı kertede Rus Ulusu'nu da sevindirmiş olduğunu, bildirmek isterim! Türk Ulusu, yıllardan beri Mustafa Kemal Paşa gibi bir asker ve siyasal dehanın kılavuzluğuyla Avrupa emperyalizmine karşı çok büyük bir savaş vermektedir. On dört yıldan beri durmaksızın kendi varlığı uğruna didinip duran Türk Ulusu, Büyük Savaş'ın vermiş olduğu yorgunluklara, acılara bakmadan, bin türlü dayanılmaz zorluklar içinde, Avrupa Devletlerine karşı durmak için yine kendi varlığından gereken güçleri buldu; dirim ve bağımsızlığı için didişmeyi sürdürmekte ikirciklenmedi. Bu didişmede Türk Ulusu, kesinlikle yenecektir. Bu yengi, Avrupa emperyalizminin Yunanlılar aracılığıyla Türkiye üzerine yaptığı saldırılar, Türkiye'nin kurtuluşunun ilk mutlu başlangıcıdır. Türk Ulusu bilmelidir ki Rus Ulusu büyük bir dikkat ve bekleyişle Türk Ulusu'nun bu büyük savaşını izlemektedir ve Türkleri bütün bir yengiye, barış ve güvenliğe yaklaştıran her türlü yengilerinize Türkler kertesinde sevinmektedir. Bunca güçlüklerle acılara, bunca fedakârlıklara katlanmış olan Türk Ulusu en sonunda mutlu ve onurlu bir barışa kavuşmak hakkını kazanmıştır ve öyle bir barış ki bu ulusun yaralarını ve gereksinimlerini onarmaya yarasın! Rus Ulusu, Türk Ulusu'nu, kazandığı yengiden dolayı kutlarken, mutlu barış gününün yakın olduğuna inanmaktadır!»

Dört yüz kilometrelik sürekli bir izleme sonucunda, Yunan Ordusu denize dökülmüştü. İzmir'in alınışı, bütün Türkiye'de çılgınca bir sevinç uyandırdığı gibi, komşumuz Sovyetler'i de sevindirmişti. Elçi Aralof, bir kez daha Başbakan Rauf'u ziyaret ederek, gerek kendi, gerek Kızılordu, gerekse Hükümeti adına kutlamada bulundu. Bu kutlamayı, Büyük Millet Meclisi'ne bildirmesini de diledi.

Mustafa Kemal'in gizli bir muhalif saydığı Hamidiye kahramanı Hüseyin Rauf, daha bir süre İcra Vekilleri Başkanlığı'nda kaldı. Lozan Antlaşması'nın sonuna dek süren bu dönemde, diken üstünde oturur gibi yaşadı. Bu mevkiilerin gerçek sahiplerinin gittikçe her yandan kendisini kuşattığını seziyordu.

Mustafa Kemal'i en çok kuşkulandıran da bütün muhalif mebusların ona karşı gösterdiği, saygıyla güvendi. İsmet Paşa'nın dönüşünden sonra, o artık Ankara'dan çok uzaklardaydı. Yerine, İcra Vekilleri Başkanı (Başbakan) olarak, Ali Fethi getirilmişti. Elbette, bu bir raslantı değildi. Böyle düşünerek daha da çok üzüldü. Evet, artık, bundan sonra, şiddetli bir post kavgası dönemi başlıyordu. Kimlerin okkanın altına gideceği, şimdiden kestirilemezdi. İşte, Hamidiye Kaptanı, biraz da belki de daha çok bunun için Ankara'dan kaçıyordu. Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan kaçışının dumanları henüz içinin yangın yerlerinden tütüp dururken, bu post kavgasında yaralanmayıp tertemiz kalmak üzere bir kez daha kaçıyordu. Ancak, bunun ölünceye dek sürüp gidecek bir siyasal sürgünlüğün, başlangıcı olacağını hiçbir zaman bilemezdi.

Daha çok genç sayılırdı. Umudun her yanından çağlayanlar gibi boşandığı, sulak, genç bir toprağa benziyordu. Şimdiye dek çok beklemişti; şimdiden sonra da bekleyebilirdi. Hamidiye kahramanlığı dolayısıyla yaptığı yatırım, şimdi bile çok verimli günlerinde sayılırdı. Ulus, yurt uğruna Meclisi Mebusan'da İngiliz süngülerine göğüs gererek böylece tutsak düşmesi, Malta'da birkaç yıl demlenmesi, onu şimdi bile dimdik ayakta tutan etkenlerdi.

Bekle ve gör! diye düşünüyordu. Bekleyecek; görecekti!

RUMELİ'NİN SON ACIKLI TÜRKÜSÜ (2)

> *«İnanmak gerekir ki böyle yapmak zorunda olduğumuzdan dolayı, böyle yaptık.»*
>
> Mustafa Kemal.

Fuat Balkan, Tekirdağı'nda karargâh kurmuş olan Refet Paşa'yla, düzgünce haberleşiyordu. Yunan topraklarındaki asker kuruluşlarına karşı yaptığı baskınları, sabotajları, bir de Yunan Ordusu'nun davranışlarını günü gününe ayrıntılı raporlarla Refet Paşa'ya bildiriyordu. Örneğin, 31 Mart 1923 tarihli raporda, şöyle diyordu:

«Toplarını Anadolu'da bırakıp kaçan Yunan güçlerine, İngilizler, 27 Mart günü Dedeağaç'a sandıklar içinde getirdikleri on batarya sahra topu vermişlerdir. Anadolu Bozgunu'ndan sonra perişan ordusundan, 6, 11, 12, 3, 7 numaralı altı Tümeni, yeni silah ve toplarla gereçlendirerek Meriç Cephesi'nde yığınak yapan General Pangalos'un karargâhı olan Gümülcine Kenti'ni gece küçük topumla ateş altına alarak, morali hiç kalmamış gücün, bir değer taşımadığını anlatmak istedim.

Gümülcine'ye yakın Kirkova Bucağı'nın Fındıkcık Köyü'nü üs yaparak son kerte sarp 1900 metre yüksekliği bulunan Kartal Dağı'nın ormanlık bölümünde güçlü bir müfrezeyle devinime geçtim. Gümülcine'nin sekiz kilometre kuzeyinde Gümülcine-Kırcaali şosesine yakın egemen noktaya topu yerleştirmeye uygun yerin keşfini, bir gece önce Yüzbaşı Şevket Bey'le Ankaralı İsmail Çavuş Komutası'ndaki bir müfrezeyle saptatıp hiçbir köye, oturulan bir yere gözükmeden Sendelli köyünün doğusundan geçerek Bomboş Deresi'ni kestirip atışa başlayacağımız noktaya varmak üzere planımı yapmış ve dönüşü güven altına almak üzere her iki kanatta müfrezeler bulundurarak tertibatımı bütünlemiştim. 1923 Nisan'ının 4.-5., gecesi, Paskalya dolayısıyla bütün Rum halkının kilisede bulunduğu saatte topun mevziye yerleştirilmesi ve nişangâhın düzenlenmesi için yedi sekiz dakikalık

bir zaman geçtikten sonra, Gümülcine'ye atışa başlattım. 35 mermi atıldı. Daha onuncu mermi atıldıktan sonra, elektrikleri kesilen Kent karanlığa gömüldü. Ne olduğunu, nereden geldiğini anlayamamaları için atış yerinde boş kovan bile bırakmadık. Hiçbir arızaya uğramadan Kartal Dağı'ndaki toplantı yerine dönüldü. Bu sırada Serez-İstruma Irmağı üzerinde Büyük Savaş sırasında İngilizlerce yıktırılıp Almanların onardıkları demiryolu köprüsü de şiddetli yağmurlarla yıkılmış olduğundan, Selanik'e ulaşım salt deniz yoluyla yapılabilmekteydi. Gümülcine ile Gümülcine-Karaağaç arasındaki şosede birçok köprü yıkıldığından, Gümülcine'nin denize bağlılığı da büsbütün kesilmiştir.

İskeçe-Sarışaban şosesi üzerinde Mesta Karasuyu'ndaki köprü de yıkılmış olduğundan, Meriç Cephesi'nde bize karşı hazırlamış oldukları tombazları Mesta Karasuyu'na götürerek geçici köprü kurmuşlardı.

Büyük demiryolu köprüsü de yıkıntıya uğradığından, tren yolcuları aktarma yoluyla yollarını sürdürebilmektedirler. Meriç Cephesi'nde yığdıkları gücün, Dedeağaç Limanı'ndan başka geri ile bütün ulaşımı kesilmiştir.»

Fuat Balkan, bundan sonraki raporunda şunları yazıyordu:

«Bunca güç yığılmasına karşılık disiplin sağlanamayan Sıçanlık ve Fındıkcık köyleri çevresi, her zaman kılavuz olmak koşuluyla devinime elverişlidir. 23 Nisan 1923'te Dedeağaç'tan Gümülcine'ye giden trene, Çobanlı İstasyonu yöresine Geyik Dağı yoluyla sokulan bir Türk-Bulgar karma birliğimizin iki yere yerleştirdiği dinamitlerden birinin patlamasıyla vagonlardan birinin parçalanmış ve bundan çıkan Yunan eratı patlamayan öbür dinamitlerin iplerine takılarak onların da patlamasına yolaçmış, aynı Birlik dönüşte, Şapçı adlı Türk köyüne yerleşmiş Rum göçmenleri yoldan geçerken ileride kendilerine engel olmamaları için silah kullanarak dağıtmıştır.»

Raporlar, şöylece sıralanıyordu:

«Dimetoka'dan Meriç'e karışan Kızıldeli Irmağı'nın Bulgaristan'da geçit veren Küçükderbent köyünden rahatça Yunan toprağına geçildikten sonra, 6. Yunan Tümeni'nin, 20. Alayı'nın

bulunduğu Kayacık ve Başa Kilise köyleri, 14-15 Mayıs 1923 gecesi topla gereçlenmiş bir Akıncı Kolumuzca ateş altına alınarak, bir hayli yıkım yapıldıktan sonra hiçbir karşı koymaya uğramadan geri dönülmüştür. 15 Mayıs 1923'de Sofulu'nun güneyinde Tahtalı-Doğanhisar-Bahadırviran-Durmuşlu Bulgar köylerine yerleştirilen Rum göçmenleri üzerine karma bir birliğimiz ateş açarak evlerin bir bölümünü yıkmışlardır.

Yunan güçlerinin Bulgar halkının oturduğu Doğanhisar-Bahadırviran-Durmuşlu-Yunusdere köylerinin bütün koyunlarını zorla alarak Bahadırviran köylerinde topladıklarını, Müfrezelerimde görevli Bulgar erat yakınmakla bütün varlıklarının yok olduğunu, hayvanlarının kurtarılmasına yardım etmekliğimi dilemeleri üzerine, haklı olduklarını anlayarak Teğmen Hayri Efendi Komutası'ndaki güçlü bir Müfrezeyi gönderdim.

Rum göçmenleri yönetimine verilerek türlü yerlerde otlatılan 40.000'e yaklaşık koyun, silah kullanılarak geri alınıp küçük gruplarla dağlık bölgeden geçilerek, Gelin Mezarı denilen sarp bölgeden Kütüklü köyü üzerinden güvenle Bulgar toprağına ulaştırılmışlardır.»

23 Mayıs 1923'de Batı Trakya'daki durum şöyleydi:

Lozan'da çatışma durumunda geçen barış görüşmeleri, Venizelos'la İsmet Paşa arasında diyaloglar biçiminde görünmeye başladığı sırada, yeni bir savaş belkisini göz önünde tutan Fuat Balkan, gerilla güçlerini her an savaşa hazır olmak üzere halk ağzında Karlık, haritada ise Kartal Dağı denilen sarp araziye yerleştirdi. Venizelos o günlerde belki de bir blöf olsun diye, Meriç Cephesi'ne yığınak yaptığı altı Tümenlik Yunan gücüne, «Hazır ol!» komutu vermişti. Fuat Balkan'ın gerilla güçleri, Venizelos'un bu işine çok sevinmişti. Bu sevincin nedeni şuydu:

«Hazır ol!» komutunu alan Yunan birliklerinde birdenbire umulmaz bir panik baş göstermiş, savaştan yılgın erat kaçmaya, Bulgarca bilen Rum halkından olanlar da içinde olarak, bütün Tümenler, erimeye başlamıştı. Anadolu'daki bozgun, Yunan savaş güçlerindeki kalıntılar üzerinde öldürücü bir etki yapmıştı.

Artık, yüzde yüz ölüm, demek olan bir yeni Yunan-Türk Savaşı'na hiçbirinin katılmak istemediği açıkça görülüyordu. Bundan son kerte kuşkulanan Yunan Yönetimi, halkın moralini yükseltmek üzere, köylerde, kiliselerde moral aşılama kampanyasına girişti. Yunan komünistleri, altı Yunan Tümeni'nin moralini hallaç pamuğu gibi atmışlardı. Savaşa karşı açtıkları propaganda kampanyası, sözde Doğu Trakya'ya saldırtılacak altı Yunan Tümeni'ni hasır gibi yere sermişti. Yunan Ordusu, bu komünist erattan yüzünü tutuklayarak, Drama'ya gönderdi, Bu da göstermişti ki Yunan Ordusu'nun yeni bir savaş serüvenine kalkışmaya takatı kalmamıştı. Batı Trakya Türkleri'yle birlikte onların savaş örgütleri de başlatılacak ulusal bir savaşı, canla başla, bekliyordu.

Bu sıralarda Bulgaristan'daki İngilizci Çiftçi Partisi'nin yeni eylemleri görüldü. Hükümet, (Subaylar Derneği) ile (Makedonya Komitesi)'ne karşı açtığı savaşı şiddetlendirdi. Orduyu, Çiftçi Partisi'nin bir parçası durumuna getirmek uğruna, gizlice kanunlar çıkarmaya başladı. Küçük subaylar, yeteneklerine göre orduda yükselebildiklerince yükseleceklerdi. Bir Bölük Komutanı oldukları gibi, kolayca Alay Komutanı da olabileceklerdi. Ordunun, birtakım oyunlara getirilmek istendiğini anlayan bütün subaylar, durumun yeni bir devrimi gerektirdiğinde karar kılarak Hükümeti devirmek üzere hazırlanmaya başladılar. Çiftçi Partisi'nin, kendi kozu için kullanmak üzere köylülerden örgütlendirdiği Milisiya adlı sivil asker örgütünü alaşağı ettiler. Subaylar Derneği, Devrim Komitesi elebaşıları, Harbiye Okulu Müdürü Velçef, Makedonya Komitesi, başta olarak ileri atıldılar.

Makedonya Komitesi, Sırbistan'daki komitecilerden iki bin kişiyi silahsız olarak Sofya'ya en yakın bir yerden Bulgaristan'a geçirdi. Harbiye Okulu Müdürü Velçef, daha önce İngilizlerden sakladığı silahlarla bunları gereçlendirdi. Eylem, 9 Haziran 1923 günü sabahı erkenden başladı. Harbiye Okulu'nu koruyan bir Bölük Jandarma, bir yana itildi. Bakanların evlerini koruyan jandarmalar da bir yana itildi. Bütün Bakanlar tutuklandı. Her bölgenin Askeri Komutanı, sivil yönetimin başına geçti. Bu sırada, Tatar Pazarcık Kentindeki evinde her şeyden habersiz uyuyan

Başbakan İstanbuliski, Harlakof adlı, bir Bölük Komutanı'nın kısmetine düştü. Bölük Komutanı, adamı evinden kaldırıp bilinmeyen bir yere doğru yola çıkardı. Gidiş o gidiş. Sonradan İstanbuliski'nin mezarı dahi bulunamadı.

Eylem günü, Subaylar Derneği Başkanı Lazarof, Fuat Balkan'a bir telgraf çekerek, gerektiğinde işe karışmasını bildirmişti. Ancak, bu devrim içinde, o, yan tutmamaya karar vermişti. İş, kolayca olup bittiğinden, Fuat Balkan'ın gerilla güçleri, Bulgaristan'ın içişleri demek olan belalı bir eyleme karışmaktan böylece kurtulmuş oldu. Devrimden sonra, Harbiye Okulu Müdürü Velçef, Harbiye Nazırı Albay Şatkof Başbakan oldular. Kıral Ferdinand, İstanbuliski'ye karşı olduğundan devrimi desteklemişti.

Birçok Çiftçi Partili, mahpusane avlusunda canlarını verdi. Fuat Balkan, düşman İstanbuliski Hükümeti'nin ortadan kalkmasıyla dost bir ülkede konuk durumuna gelmişti.

18 Temmuz 1923 günü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'dan, Fuat Balkan'a şu sevindirici telgraf geldi:

«Fuat Bey'e!

Rumeli'deki kardeşlerimizin yabancıların boyunduruğundan kurtarılması gibi yurtseverce bir istekle çevrenizde toplanarak aylardan beri savaşan kahraman erat ve subaylarınıza Doğu barışının gerçekleşmesi dolayısıyla, yurdun en yürekten şükran ve övgülerini bildirmeyi bir borç bilirim. Büyük Millet Meclisimizin incelemesine sunulan Antlaşma'nın yapılmasında, hiç kuşkusuz, herkesten çok o kahramanların emek ve çabaları geçmiştir. Büsbütün özgür ve bağımsız olarak ve yaşamak hakkı, bütün dünyaca teslim edilen Yeni Türkiye Hükümeti'nin temelleri, onların, o erat ve subayların terleri ve kanlarıyla kurulmuş ve sulanmıştır. Yurdun ve ulusun dar ve sıkıntılı zamanlarında onun her zaman yardımına koşan bu kahraman çocuklarını son kez saygı ve övgüyle selamlarken, içlerinden Tanrı'nın rahmetine kavuşan kutsal şehitlerimize fatihalar okuyarak, bütün Müslümanlara Tanrı'nın yardımını dilerim! Fevzi.»

Fuat Balkan, 20 Temmuz 1923 günü, Refet Paşa'nın karargâhından da şu buyruğu aldı:

«Fuat Bey'e!

Temmuz ve Ağustos tahsisatınızın, Üçüncü Müfettişlik aracılığıyla bir mutemet gönderilerek Edirne'den aldırılması, rica olunur! Bu para, şimdiye dek Komutanız'da çalışan eratla subayların hesapları ödenerek ilişkileri kesilmeli, erat öneriniz üzere uygun biçimde dağıtılmalı; subaylar da İstanbul Komutanlık buyruğuna gönderilmelidir. İlmühaberleri için Edirne'ye bilgi verilmiştir. Top ve cephaneler için uygun olanı ve elden geleni yapınız. Küçük subaylar, Edirne'de Sınır Taburu Komutası'na verilecek ve Sınır Birliklerinde görevlendirilecektir.

Ağustos'tan sonra Batı Trakya adına tahsisat verilmeyecektir. Hesaplarınızın ona göre kesilmesi ve ödenmesi gerekir.

Sizin daha bir süre Yunanistan'ın askerce durumu üstüne haber alma görevi görmek üzere, Bulgaristan'ın herhangi bir uygun kentinde, örneğin Filibe'de bir iş güç edinerek kalmanız, Batı Trakya, Makedonya ve Bulgaristan'daki bilinen kaynaklar aracılığıyla toplatılacak bilgileri bize göndermeniz, uygun görülmektedir. Bu iş için Ağustos'tan başlayarak, size, aylık olarak, üç yüz Lira ayrılacaktır. Özellikle, Devrim dolayısıyla orduda oluşacak değiştirmeler ve yeni örgütlenmelerde Yunanistan'ın terhis ve hazar zamanına indirgenmesi aşamaları üstüne sık sık bilgi sahibi olmamız gerekmektedir. İş bu şifrenin alındığının ve bütünüyle anlaşıldığının bildirilmesi ve dördüncü maddesinin uygulanması yönleri üstüne görüşlerinizin bildirilmesi!»

Genç Komutan, bu şifreyi okuyup bitirdikten sonra, kara kara düşünmeye başladı. Yıllardır, bin bir güçlükle kurduğu bir yurtsever savaş örgütünü bir el davranışıyla dağıtıp külünü rüzgâra savuracaktı. Bütün savaşçıları, düşman ülkesinin içinden toplanan bu asker yığınlarını kime ve neye emanet ederek buradan çekilip gidebilirdi? Kendisi çekilip gittikten sonra, düşman bunları fare gibi birer birer avlayarak, çiğ çiğ yemez miydi? Bunları 1919'dan 1923'e dek kurup çalıştırmıştı. Bu adamcağızlar, yıllarca hep buraların Anayurda katılması uğruna savaşmamış mıydılar? Demek ki Lozan Barış Antlaşması, Batı Trakya'yı Yunanistan'a, burada oturan bütün Türklerin yazgısını da bu acımasız

düşmanın eline bırakmıştı. O, bu korkunç işi bu yiğit halka nasıl anlatacak, onları nasıl avutacak ya da öfkeli bir düşmanın pençesinden nasıl kurtaracaktı? Yunan Hükümeti, yıllarca süren kanlı eylemlerin hesabını bu bir avuç insandan istemeye kalkmayacak mıydı?

Fuat Balkan, okuduğu bu şifrenin içindekileri salt kendisine saklayarak bir süre düşünmek, zaman kazanmak istedi. Kendisine verilen üç bin liralık tahsisatla altı yüz kişilik bir savaş birliğini, nasıl terhis edecekti? Bunu böylece yapmaya çalışmak, bu örgütü kurmaktan çok daha zor değil miydi?

Çenesini avuçlarına gömerek uzun uzun düşündü. Rumeli'nin en son Asker Örgütünü, en son Türk Ordusu kalıntısını dağıtarak, oralara bir daha hiç dönmemek üzere düşmanlara bırakmak görevi, nasıl olmuş da kendisine düşmüştü? Bu, ne acı bir yazgıydı. Evet, şu sırada, yüreğinde çok acıklı bir ayrılık marşı çalıyordu. Sakarya, İzmir Marşları gibi, Türk'ün bağımsızlığını demirden kanatlarıyla söyleyen marşların çalınıp duruşu bile, Rumeli'nin son ayrılık türküsünün getirdiği ağı gibi acı üzgünlüğü giderecek güçte değildi. Rumeli'nin Balkanlarında bağımsızlık uğruna en son Türk silahını atmış olan bir Türk Subayı olarak çok büyük acı duyuyordu. Sonra Mustafa Kemal'in yayımladığı Ulusal Ant'ın gereklerine göre kendilerini yeni Türkiye'nin sınırları içinde düşlemeye alışmış Batı Trakya Türkleri'ne bunun tersini nasıl söyleyecekti? Lozan Antlaşması'yla bütün bu toprakların Yunanlılara bırakıldığını, nasıl söyleyecekti? Genç Komutan, ne yapacağını şaşırmıştı. Uzun uzun, kara kara düşündükten sonra, şöyle bir karara vardı: Lozan'ı yapan İsmet Paşa, bu sırada trenle yurda dönüyordu. Onunla görüşerek ondan düşün alacaktı. Tek başına bunca sorumu yüklenmeye hiçbir zaman kendinde güç bulamayacaktı. Kurşun gibi ağır düşünceler altında eğilmiş başıyla Filibe'de gizlice İsmet Paşa'nın trenine bindi. İçine düştüğü kötü durumu bütün ayrıntılarıyla İsmet Paşa'ya anlattı. Lozan, Batı Trakya'yı kurtaramamıştı. Bu yüzden bu bölgede yaşayan bütün Türkler, uzun yıllar özgürlük savaşları verdikleri halde, yine Yunan tutsaklığına düşüyorlardı.

Bundan başka, Yunanlılarla toprak konusunda hiçbir biçimde görüşmeden yana olmayan Bulgar bağnazları, şimdi, Fuat Balkan'ın üstüne çullanacaklardı. Burada onun dirimi açıkça tehlikeye giriyordu.

İsmet Paşa'yla yanındakiler, onun dediklerini dinledikten sonra durumun olumsuzluğunu anladılar:

— İnme trenden! Seni götürelim! diye önerdiler.

— Bu, olacak iş değil! Yüzlerce arkadaş benden haber bekliyor. Bana Askeri Delege Tevfik Bey (Bıyıkoğlu) Lozan görüşmeleri üstüne açıklama yapsın.

— Türk yüksek çıkarları için savaşın sürdürülmesini uygun bulmadık! dediler.

Sonra:

— Herhalde, senin mali durumun da iyi olmayacak? diye eklediler.

— Ona, ne kuşku!

Bunun üzerine, İsmet Paşa, çantasını açarak son kalan üç yüz lirasını ona verdi. Tren, düdük çalarak, puflayarak, Türkiye sınırına yaklaşıyordu. Fuat Balkan, sapa bir istasyonda onlarla vedalaşarak ayrıldı.

Fuat Balkan, aldığı gerillayı dağıtma buyruğunu törensel olarak değil de kendiliğinden veriyormuş gibi bir durum takınarak işi çözümlemeye karar verdi. Hemen de davranarak Edirneli Seyit Ağa, Kara Bekir, Polis İsmail, Tekirdağlı Osman'la Ali, Topal Osman, Salih Çavuş, İskeçeli Hilmi Komutası'ndaki iki yüze yaklaşık, Edirneli, Kırklarelili, Tekirdağlı, Anadolulu erata silahlarıyla birlikte terhis tezkerelerini de vererek, onları Edirne'ye doğru yola çıkardı. Teğmen Hayri, Yüzbaşı Şevket, Yusuf Ziya, Doktor Binbaşı İsmail Hakkı'yı İstanbul Merkez Komutanlığı buyruğuna yolladı.

Nevrekop, Paşmaklı, Eğridere, Darıdere bölgesinden, kimlikleri, adları, sanları gerek Yunanlılarca, gerekse Bulgarlarca bilinmeyen iki yüze yaklaşık gerilla erini de toplanır toplanmaz ivedi araç ve gereçleriyle birlikte terhis etti. Komutan'ın elinin altında, hiçbir gidecek yeri bulunmayan yüze yaklaşık erata bol cephane,

top, makinelitüfek ve mekkâre hayvanları kalmıştı. Gerillanın yevgi hesabı kitabı da olduğu gibi duruyordu. Alacak vereceğin düzenlenmesi gerekiyordu. Bunların düzenlenmesi işi için Kırcaali'den Mebus Bekir Sıtkı, Eğridere'den Hafız Galip, Mestanlı'dan Mehmet Ali, Şeyhcuma Bucağı'ndan Hacıbeyoğlu Mümin'den oluşan bir Komisyon kurdu. Yevgi borçları, Yunan Ordusu'ndan alınan hayvanlar, takas edilerek ödenecekti. Ancak, yerli Türklerin armağan ettiği altı katır, toplar, bütün silahlar, makinelitüfekler, cephane, telefon vb., Bulgar Subaylar Derneği'nin yardım faslından edinildiğinden Kırcaali Bulgar Alay Komutanı'na bırakılacaktı.

Fuat Balkan, bütün bu işleri yoluna koyduktan sonra, hiçbir gidecek yeri olmayan gerillaların Türkiye'ye alınması için Ankara'ya başvurdu. Mareşal Fevzi, onun bu önerisini olumlu karşıladı. Böylece daha önce terhis edilen iki yüz kişiyle son iki yüz kişilik savaşçının, Bakanlar Kurulu kararıyla Edirne'yle Kırklareli Vilayetleri içindeki terk edilmiş Rum bağ-bahçelerine, evlerine ve dükkânlarına yerleştirilmeleri gerçekleşti.

Ancak Fuat Balkan, Ankara'nın kendisine verdiği yeni görev dolayısıyla şimdi de Bulgaristan'da bulunuyordu. Artık, çevresinde hiçbir örgüt yoktu. Çevresini kaplayan bütün eski dost Bulgarlar da ona düşman gözüyle bakıyordu. Şundan ki Lozan'da Türkler, Yunanlılarla anlaşarak Bulgarları arkadan vurmuştu. Yalnız, Makedonya Komitesi, Fuat'la eski dostluğunu sürdürüyordu. Bulgar Hükümeti de kendisine düşman değildi. Böyle de olsa o, özgür bir insan olarak sokağa çıkıp gezemiyor, hep saklanıyordu. Çoluk çocuğuyla Filibe'ye yerleşmişti. Bu sırada ağır bir hastalığa yakalanan oğlu Lütfü, kurtarılamayarak öldü. Kendisi saklanmak zorunda olduğundan, çocuğu gömmek bile bir sorun haline geldi. Pürnarlık Mahallesi'nde çocuğu benimseyen bir aile kimlik kâğıdı çıkarılmamış olduğundan, Belediye'ye ceza da ödeyerek gömülmesini sağladı.

Fuat Balkan, bütün gerilla işlerine bir son vererek salt istihbaratla uğraşmak üzere Filibe'ye yerleşmişse de yine de saklılık içinde yaşamak zorundaydı. İşte, bu kuşkulu birdiziye cansıkıcı

günlerden bir gün, Edirne bölgesinden yeni bir cansıkıcı haber aldı. Bu haber onu ayaklandırdı: Refet Paşa'nın geri aldığı Doğu Trakya topraklarındaki köylerinden kaçarak Yunanistan'a sığınan bütün Rum köylüleri, o bölgelerdeki Türk köylülerinin sığırlarını, sürülerini de önlerine katarak sınır boyuna ulaştırmışlardı. Meriç kıyısında karşıya geçmeyi bekleyen bu on binlerce baş değerli çift hayvanını, sağmal ineği yağmacıların elinden kurtarıp yine eski sahiplerine geri vermek farz olmuştu. Fuat Balkan, hemen bir plan yaparak davrandı. Eski gerilla arkadaşlarından gerekenleri bir araya topladı. Ancak, bu işi Genelkurmay Başkanlığı'ndan izin almadan yapmaktan çekinerek, Mareşal Fevzi'ye başvurdu.

Mareşal, ona, şu yanıtı gönderdi:

«Yüzbaşı Fuat Bey'e!

Suların kabarmasından önce adı geçen çift hayvanlarının geri alınarak en yakın Mülki Hükümet'e sayılarak teslimi, uygun görülmüştür. Hayvanların dağıtımı biçimi Bayındırlık Bakanlığı'nın buyruğuna bırakılmıştır. Her defasında nereye kaç hayvan verilmiş olduğunu Sınır Komiseri aracılığıyla bana bildirilmesi rica olunur!

Genelkurmay Başkanı
Fevzi.»

Ancak, bu sırada bunu işiten Edirne Valisi Şakir (Kesebir), Yunanlıların buna silahla karşı koymaları belkisi olduğunu ileri sürerek, Mareşal'i caydırdı. O da bu tehlikeli girişimden vazgeçilmesi için Fuat Balkan'a buyruk gönderdi. Genç Komutan, böylece de kesin olarak anlamış oldu ki artık, bütün atak, gerilla düşünüşleriyle birlikte o yiğitlik dönemi de tarihe karışmıştı. Bürokrasinin kılavuzluğuyla da artık çalışılamazdı.

Bu arada, Selanik'te kurulan Darma Değiştirme Komisyonu, Doktor Tevfik Rüştü'nün Başkanlığı'nda çalışıyor, değiştirilecek Türkler, yavaş yavaş, Türkiye'ye gelmeye başlıyordu. Fuat Balkan, önceleri gerilla birliklerinde çalışan Petriç-Nevrekop-Dovlen-Paşmaklı bölgelerinden kimi adamlarını bu değiştirmenin

nasıl yapıldığını anlamak üzere Değiştirme Bölgesine göndermişti. Onları vaktiyle oralarda görev gördüklerinden değiştirilmek üzere bekleyen bütün Türk köylülerini tanıyorlardı.

Dönüşte, Yüzbaşı Fuat'a şunları anlattılar:

—Hepsi Anayurda gitmek üzere sıra bekliyor. Bu durumda kimbilir daha ne kadar bekleyecekler. Sonra, kendilerine sıra gelince belki de Türkiye'ye çırılçıplak gidecekler. Bu bekletme işi, bir politikadır. Canından bezen köylüler, zamanla ellerindeki hayvanları, malları satıp savıyor, sözde paraya çeviriyorlar; böylece Yunan köylüleri bütün hayvanları ucuza kapatarak Türkleri öte yana elleri boş gönderiyorlar. «Ne olur, bizi bir gece içinde Bulgaristan'a geçirseniz de eşyalarımızı, hayvanlarımızı kurtarsak! Hem böylece uzun uzadıya beklemek azabından kurtulmuş, hem de Türkiye'ye geçer geçmez üretici durumuna geçerek kimseye yük olmadan geçimimizi sağlarız!» diye yalvarıp duruyorlardı.

Yüzbaşı Fuat, Filibe'de eski savaşçılarından bunları dinleyince, yeni bir görev kurşısında bulunduğunu anladı. Harita üzerine eğilerek, arkadaşlarıyla baş başa verip hangi köylerin güvenle karşıya geçirebileceğini, Yunan Karakollarının gücüne göre nerelerde ne kerte güç bulundurulması gerektiğini, inceden inceye, hesapladı. Bu hesaba göre, tasarladığı yollardan Türkiye'ye on bin kişilik bir köylü yığını geçirebileceğine, usu yattı.

Ancak, bu tasarladığı işin yapılabilmesi için, salt silah gücünün yetmeyeceğini düşündü. İşin dört başı bayındır olması, bir çocuğun bile burnunun kanamaması gerekiyordu. Bundan dolayı, yapacağı iş için güçlü bir ortak aramak zorundaydı. Bunu da bulmakta gecikmedi. Makedonya Komitesi'ne başvurdu. Komitenin elebaşılarına işi şöyle anlattı:

— Biz bu Türkleri, Yunanistan'dan, eşyaları, hayvanlarıyla Bulgaristan'a geçirirsek, bunlardan Yunanlılara karşı her zaman yararlanabiliriz. Bunları Bulgaristan'da her gece bir köye geçirerek dağıtıp bir ayda sonunu alabiliriz. Ancak, bunun güvenle yapılabilmesi için, bana Komitenizin silahlı güçle yardımı gerekir.

Komite elebaşıları, Yüzbaşı Fuat'ın önerisini iyi karşıladılar. Bunun üzerine, Türk köylülerini kaçırma planını birlikte yapma-

ya karar verdiler. İlk iş olarak Türk köylülerini Bulgaristan'a geçirme işi karara bağlandıktan sonra, Yüzbaşı Fuat hemen Mareşal Fevzi'ye durumu anlatan bir haber uçurdu. Gelecek buyruğun olumsuz olmaması için de Tanrı'ya dua etmekten kendini alamadı. Daha önce, Şakir Kesebir'in yolunu kestiği on binlerce iri baş hayvan, şu sırada Yunan köylülerinin elinde belki de eski yurtlarını, ahırlarını düşlüyordu. Eski sahipleri de ötede kan ağlıyordu. Bu olumsuz düşüncelerle içi kararıp duran Fuat Balkan, Genelkurmay Başkanı'nın olumlu yanıtını görünce, çok sevindi. Ancak, onun önerisi Mübadele İmar ve İskân Bakanlığı'na bildirilmişti. Oradan gelecek yanıta göre davranılması gerekecekti. En sonra, İmar ve İskân Bakanı Necati imzasıyla, beklenen yanıt geldi: Sözü geçen göçmenler için kullanılmak üzere Yüzbaşı Fuat'ın adına iki bin lira gönderiliyor, göçmenlerin Edirne (Kapıkule) Sınırı'ndan alınarak Kırklareli'ndeki yerleştirme bölgesine gönderilmesi için karar alındığı bildiriliyordu.

Hemen işe girişildi: Drama ve Serez kentlerine bağlı, Bulgaristan sınırına yakın Kayınçal, Poçan, Tisve, Borancık, Vezme, Yürükler ve Pertisa köylerinde gizli hazırlık başladı. Sonra Bulgaristan'a geçirilen Türklerin Anayurt'a geçirilmelerini sağlamak üzere de Bulgaristan sınır köylerinden dört Türk gerilla birliği kurarak bunları Makedonya Komitesi'nin yardımıyla çalışmak üzere işe başladı. İlk yedi köyden birinin bütün hayvanları, eşyaları ve insanlarıyla birlikte çıt çıkarmadan Bulgaristan topraklarına geçmesiyle ilk adım atılmış oldu. Bu halk, bütün ufak, büyük baş hayvanlarıyla Nevrekop bölgesindeki Türk köylerinde konuk edildi. İkinci kafilenin Bulgaristan'a geçirilmesi sırasında eski ünlü Sobranya üyesi, Şakir Zümre yardıma koştu. Bulgaristan'a aktarılan Türklerin Anayurt'a geçirilmesi planını birlikte yaptılar. Şakir Zümre'nin düzenlediği plan şöyleydi: Onun Sobranya'daki mebusluğu sırasında dostluğunu kazandığı hatırı sayılır Bulgarlar vardı, İçişleri Bakanlığı Müsteşarı General Toşef, bunlar arasındaydı. Bunlar, Daireler kapandıktan sonra her akşam Sofya'daki çok ünlü «Otel Bulgarya» yanındaki pastanede oturup söyleşmekteydiler. İşte, Bulgar Hükümeti'nin artık Yüz-

başı Fuat'ı izlemekten vazgeçmesinden yararlanan Zümrezade Şakir, onu da yanına katıp her akşam ünlü pastaneye götürmeye, eski Bulgar dostlarıyla görüştürmeye başladı. Eski Generaller, Yüzbaşı Fuat'ın uzun yıllardır Yunanlılara karşı yürüttüğü savaşı yakından biliyorlardı. İlk akşam, onunla tanıştıklarında, bu eski savaş yıllarını anarak ona övgü dolu sözler söylediler. Her iki Türk'ün toplantılarına katıldığı bu gruplar, Türk dostuydu. Türklerle iyi ilişkiler sürdürmek yanlısıydılar. Bu yüzden de aralarında çok çabuk bir içtenlik doğdu. Bundan yararlanan Şakir Zümre, bir akşam, toplantıda İçişleri Müsteşarı'na şunları söyledi:

— Yunanistan'daki Türkler, canlarından bezmiş bir halde Bulgaristan'a sığınıyorlar. Mademki Türklerle dostluk istiyorsunuz, ne olur, bu Türkleri kolaylıkla Türk sınırına götürün! Böylece, hem bu Türklerin minnettarlığını kazanmış, hem de Türk Hükümeti'ne karşı pek hoşa gidecek bir jest yapmış olursunuz.

Bu öneriyi toplantıda bulunanların hepsi doğrulayıp destekledi. Onların da etkisinde kalan Müsteşar:

— Peki, dedi; yarın ilgili vilayetlere gereken buyruğu veririm! Sözünü ettiğiniz Türk sınırına dek gidebilmeleri uğruna, her türlü ulaşım araçlarından yararlanmalarını sağlamaya çalışırım.

Müsteşar, verdiği sözü tuttu. Bulgaristan'a sığınan Türklerin kolayca Anayurda geçebilmeleri için bütün yollar açılmıştı. Önlerine küçük-büyük baş bütün hayvanlarını katarak Bulgaristan'daki Türk köylerine sığınan bütün Türk göçmenleri buradaki Türk köylülerince konuk ediliyor, sonra sınırdaki Kapıkule'ye doğru yolcu ediliyordu.

Böylece sınırı geçen ilk göçmen kafileleri, üç bin koyun, sığır, at ve katır geçirip Kırklareli'ne götürüldüler; oradan da Üsküp Bucağı'yla Vize İlçesi'ne yerleştirildiler.

Yunanistan'dan göçeden ikinci kafile Bulgaristan'a geçirilerek köylerde konuk edilip Kapıkule'ye doğru yola çıkmayı beklerken, gökten düşen bir kaza taşı, birdenbire hiç olmayacak bir biçimde bu zavallı insanların yolunu tıkadı. Yüzbaşı Fuat'ı da çok güç durumda bıraktı. Bu sırada hiç hesapta olmayan bir olay, tıkır tıkır işleyen, Türk göçmenleri işiyle birlikte Yüzbaşı

Fuat'ın yeni misyonunu da altüst etti. Genelkurmay Başkanlığı, dışarıda Fuat Balkan'ın yeni işini kolaylaştırmak amacıyla durumu Dışişleri Bakanlığı'na bildirmişti. Yüzbaşı Fuat'a herhangi biçimde bir yardım gerekirse bunun yapılması için bu Makamı uyardı. Dışişleri Bakanı da Sofya'da, Türkiye'nin işlerini yürüten İsveç Elçiliği aracılığıyla bu Elçilik'te bulunan Enver'e durumu bildirdi. Enver, Yüzbaşı Fuat'ın komitecilik yoluyla işleri yürüttüğünden habersiz, kolları sıvayıp Bulgar Dışişleri Bakanlığı'na durumu anlatarak, onun işlerinin kolaylaştırılması için Müsteşara başvurdu.

Müsteşar:

— Şimdi, başımıza bir de göçmen sorunu mı çıktı? Bunları Fuat mı yapıyor? diye sordu.

Komiteci'nin işini berbat ettiğinden habersiz olan Türk memuru:

— Evet, efendim; memuru odur! yanıtını verdi.

Bunun üzerine, Bulgar Hükümeti'nde bir kaygı başladı.

Bulgar Sınır Karakollarında araştırma ve soruşturmaya geçildi. İçişleri Müsteşarı'ndan açıklama yapması istendi. Bulgar Hükümeti, Yunan Hükümeti'nin protestosundan çekinmeye başlamıştı. Bunun üzerine Bulgaristan yoluyla Türk göçmenlerini Türkiye'ye aktarma işi ister istemez durdu. Bütün örgüt çalışamaz duruma geldi. Bütün Bulgar Sınır Karakollarına, Bulgaristan topraklarına geçecek bütün Türk göçmenlerinin silah zoruyla yine Yunanistan'a geri çevrilmesi için, buyruk verildi.

Ancak ikinci göçmen kafilesi, İçişleri Bakanı'nın buyruğuyla yola çıktığından, konuk oldukları Petriç Kasabası'ndan alınarak, kazasız belasız, Edirne'nin sınır karakollarına teslim edildi. Altı yüz nüfuslu, bini aşkın büyük, küçük baş hayvanlı bu göçmen kafilesi, Kırklareli Yerleştirme Merkezi'ne götürüldü.

Yüzbaşı Fuat, bütün işlerini berbat eden bu olayı, olduğu gibi Genelkurmay Başkanlığı'na yazıp bildirdi. Bütün örgütün işlemez duruma gelmesi bir şey değil, buradaki kendi yaşamı da tehlikeye girmişti. Dışişleri Bakanlığı, kaş yapayım derken göz çıkarmıştı.

Genelkurmay Başkanlığı'ndan, şöyle bir buyruk geldi:

«Edirne-Trakya Sınır Komiserliği Eşliği'ne atandınız! Bulgaristan'dan ayrılınız!»

Yüzbaşı Fuat, Edirne'ye vardığında göçettirme işleri için kendisine verilen iki bin liranın geri kalan beş yüz Lira'sını Edirne Defterdarlığı'na teslim etti. Giderlerin kanıtlayıcı kâğıtlarını da oraya verdi.

Hemen bu sıralardaydı ki Ankara Hükümeti'yle, Bulgaristan arasında bir dostluk antlaşmasının görüşmeleri yapılıyordu. Yüzbaşı Fuat da bundan dolayı anılarak Ankara'ya çağrıldı.

Karşısına Yüzbaşı üniformasıyla çıkan bu acar subayı merakla, sevgiyle gözden geçiren Mareşal, Zat İşleri Müdürü'ne onun sicilini incelemesini buyurdu. Savaş sırasında Türk sınırları dışında bulunup savaş kadrosu içinde görünmediğinden dolayı, zamanı geldiği halde Binbaşılığa terfi ettirilmediği anlaşıldı. Mareşal, 1921'den başlamak üzere inhasının yapılmasını buyurdu. Sonra, Orduda ne gibi bir iş istediğini sordu. Yeni Binbaşı, eskiden beri sporcu olduğunu, daha önce Pangaltı Harbiyesi'nde kılıçla dövüş öğretmenliği yaptığını, yine o göreve atanırsa çok sevineceğini söyledi.

15.1.1924 günü, yeni görevine başladı.

PATRİKHANE'YE KARŞI BAĞIMSIZLIK SAVAŞI

«Yurdumuzda hiç bir zaman engeller bu yoğun kalabalıktan gelmeyecektir.»

Mustafa Kemal.

Papa Eftim'in devler gibi çalışarak İstanbul'daki zararlı Pontusçu, Yunancı Patrikhane'ye karşı kurduğu (Türk Ortodoksları Patrikhanesi), Lozan Antlaşması'nın imzasıyla birdenbire tehlikeye girmişti. Bütün Anadolu'daki Rumlar, Rumeli'nin Yunanistan bölgesindeki Türklerle değiştirilecek, yalnız İstanbul'daki

Rumlarla, Patrikhane, yerli yerinde kalacaktı. Türkiye'nin kalbindeki o korkunç bozgun yuvasının, İstanbul Patrikhanesi'nin, yerinde kalması, ne korkunç bir işti! Demek ki Müttefikler, Lozan'da ağır basarak, bu eşek arıları yuvasının dinamitlenmesini önlemişti.

Anadolu'daki Ulusal Kurtuluş Savaşı sonuna yaklaşıp da Yunanlıların yenileceği anlaşılınca, İstanbul'daki kimi kiliseler, Patrikhane'nin gözü dönmüş durumunu çok zararlı ve Hıristiyanlığa da aykırı görerek, ondan ayrılma eğilimi göstermeye başlamışlardı. Bunlardan birtakımı, Papa Eftim'in yürüttüğü, Ulusal Türk Ortodoksları Kilisesi'ne girenlerdi, ötekilere karşı ayrıca cephe almış olanlar da vardı.

Anadolu'da işlerin kendileri için ters gittiğini, Eftimizm'in alıp yürüdüğünü gören İstanbul Patrikhanesi, yeniden örgütlenerek varlığını koruma çabasına girişmişti. Ayrı ayrı ekipler olarak çalışır gibi görünüyorlarsa da yine bir örgüt içinde bütün hızlarıyla çalıyorlardı. Birinci Ekip, idealist bir kişi olarak bilinen, Kirye Niko, eliyle yönetiliyordu. Bu ekibin gerçek şefi, Katrancidis, adlı biriydi. Bu, Samsunlu ünlü Pontusçulardan, Aleksi Katrancidis'in kardeşiydi. İstanbul Patriği, Meletyos'un da yakın adamlarındandı.

İkinci Ekip'in şefi de Karamanlı Todori Muratoğlu'ydu ki bütün benliğiyle Yunanlıydı. Bu topluluğun adamları genellikle Etniki Eterya ile Mavri Mira gizli Derneklerinin azılı üyeleriydi. Birinci Ekip'in merkezi, Tatavla (Kurtuluşta)'daki Vangelestire Kilisesi'ydi. Ancak, Galata, Beyoğlu ve Boğaziçi bölgelerindeki bütün kiliselerde doludizgin çalışıyorlardı.

İkinci Ekip, Fener Patrikhanesi'nin bir yanına sığınmıştı. Kadıköy, Üsküdar ve Adalar da bunların çalışma alanları içindeydi. Ekip'in bütün üyeleri, konuştukları her yerde Türklere karşı söventüler savuruyor, alabildiğine Türk düşmanlığı yapıyorlardı. Örgütlerinin mekanizması, salt ulusal düşmanlıklar üzerine işliyordu. Bütün çalışmaları boyunca da Mustafa Kemal'in Anadolu'ya Bolşevikliği yaymakta olduğunu yaymışlardı.

Türklüğe karşı böyle azgın, acımasız, insanlığa sığmayan bir çalışma yürütmüş, hainliği bir katran lekesi gibi varlığına sürmüş olan bu örgütün, Lozan Barış Antlaşması sonucunda Anadolu Ortodoksları'yla Anadolu'daki Kayseri Patrikhanesi'nin göç zorunda bırakılması, kendilerini çılgınca sevinçlere boğmuştu: «Biz, bu Patrikhane'yi (Kayseri Patrikhanesi) er geç kapatacağız, demiştik! İşte, kapanıyor!» diye sevinçten uçmaya başlamışlardı.

Bu günler, Papa Eftim'in yaşamı boyunca karşılaştığı en kara günlerdi. O da Anadolulu olduğundan, ister istemez, oradaki Türklerle birlikte değiştirilmek üzere Yunanistan'a gönderilecekti. Orada, elbette, ona: «Ey, Papa Eftim! Kırk katır mı istersin, kırk satır mı?» diye soracaklardı.

Böyle mutsuz, amaçsız, başarısız yaşamaktansa, gidip Yunanistan'daki ölüm biçimlerinden birine bağrını açacaktı. Böyle yaşamaktansa ölmek, bin kez hayırlıydı.

Eski doğum yeri olan Keskin'de oturmuş, böyle, kara kara düşünüyordu. Bütün bu yaşa dek kurduğu dünyası başına yıkılmıştı. İşte, bu günlerden bir gün Ankara'dan kendisini çağıran bir haber geldi. Kendisini, zamanın yeni Başbakanı, Ali Fethi çağırıyordu. Başbakan'ın bürosunda bir maroken koltuğa çöken Papa Eftim, Ali Fethi'nin sempatik yüzünü görünce, biraz açıldı. Bu çağırışta bile uğursuz bir şeyler beklediğinden, Başbakan'ın güler yüzünü görünce kendisine yeni işler çıktığını anladı. Biraz kendine geldi. Başbakan, Kayseri Kilisesi'nin kapanmasının, bir oldu bitti olduğunu, buna karşı yapacak hiçbir şey olmadığını söyledi. Başbakan, Papa Eftim'in kırık kalbini avutmak üzere birkaç tatlı söz daha söyledikten sonra, ağzından baklayı çıkardı:

— Sizden yeni hizmetler bekliyoruz!

— Ne gibi, Efendim?

— Lozan Barış Antlaşması gereğince, İstanbul Rum Patrikhanesi ile İstanbul Rumları değiştirmenin dışında bırakılmışlardır. Bunlar, yine eskisi gibi İstanbul'da kalacaklardır. Bunu öğrenen Patrikhane, Bırakışma'nın sürdüğü günlerde yapılan kışkırtmalara, tatlı sözlere kanarak ve kapıldıkları tatlı hayallere kavuşacağını sanarak Hükümetimiz'le kestiği ilişkilerini yenilemek

gereğini duymuş, yaptığı başvurmalarla bu istekle dileğini de belirtmiştir. Patrikhane'nin bugünkü durumu ile ilişki kurmayı pek haklı olarak istemediğimizden yapılan başvuruları göz önüne almadık; hepsini karşılıksız bıraktık. Patrikhane bu durumda kaldıkça, yapacağı başvurmalara da kulak asmamaya karar verdik. Yalnız, sizi İstanbul'a göndermeyi törensel olmayarak Patrikhane'yle temas ettirmeyi ve aracılığınızla edineceğimiz bilgi ve devinime dayanarak kesin kararımızı vermeyi düşündük. İstanbul'a gider; onlarla bir dindaş olarak görüşüp durumlarını, düşüncelerini yakından anlarsınız. Bizim isteklerimizi bütünüyle biliyorsunuz. Hükümet'le anlaşmayı istiyorlarsa, amaç ve niyetlerinde içtenlik bulunuyorsa, yola geleceklerine, verecekleri sözü tutacaklarına sizin de inanmanız koşuluyla durumu bana bildirir ve vereceğim direktifi beklersiniz. Patrikhane'nin durumunu dilediğimiz biçimde bir düzene koysunlar ki kendileriyle anlaşabilelim. Böylece, siz de kilisenize, İstanbul'da kalacak dindaşlarınıza, şefaat etmiş olursunuz. Dolayısıyla, hem onlara, hem de Hükümetimize bir hizmet daha etmiş olursunuz. Nasıl, benimseyecek misiniz, bu hizmeti?

Papa Eftim, yeni bir savaşın başlayacağını anlayınca, birdenbire canlandı. Eski Kuvayı Milliyeciliği depreşti. Gözleri parladı. Bu yeni iş, bütün eski düşüncelerinin doğrultusunda bir savaş alanına götürdüğünden dolayı çok mutluydu. Başbakan'la sevinç içinde el sıkıştı. Sonra, Ankara Polis Müdürü Dilâver'in kardeşi Saffet'le İstanbul'a doğru yola çıktı.

Bütün İstanbul gazeteleri, Papa Eftim'in İstanbul'a gelmekte olduğunu yazdığından, bunları okuyan birçok yabancı kişi, Haydarpaşa İstasyonu'nda onu karşıladı. Bunların arasında Fener Patrikhanesi'nden bir tek kişi yoktu. Doğruca Tokatlıyan Oteli'ne inen Papa Eftim, bu durum karşısında Patrikhane'ye nasıl gideceğini düşünmeye başladı. Oraya bir çağrıyla gitmek istiyordu. Böyle, kollarını sallayarak gitmeyi yersiz buluyordu. Tokatlıyan konukluğu, böylece birkaç gün sürdü. Birçok Rum ve Ermeni onu görmeye geldi. O da onlara, karşı ziyaretler yaptı. Bu sırada usunda evirip çevirdiği bir tek sorun vardı. Patrikhane'ye

nasıl girecekti? Patrikhane'nin kendisine karşı böyle vurdumduymaz davranışı Papa Eftim'i çileden çıkarmış, oradaki yöneticilere karşı olan hıncını tazelemişti.

İstanbul'a geleli üç gün olduğu halde, bir çağrı yoktu. Türk Hükümeti'yle anlaşmak üzere üst üste yapılan, karşılıksız kalan başvurulardan sonra Papa Eftim, girişimi ele almaya karar verdi. İşte, bu sırada Patrikhane, Tokatlıyan Oteli'ne Maçka Metropoliti'nin Başkanlığı'nda bir kurul gönderdi. Bu fırsattan yararlanan Papa Eftim, karşı ziyaret yapmak üzere Patrikhane'ye damladı. Elinde, Ankara'dan İstanbul'a uğurlanırken gençliğin armağan ettiği asa vardı. Patrikhane'nin kapısında onu Başdiyagos'la iki Papaz, daha birkaç kişi karşıladı. Papa Eftim, Başdiyagos sağında, Papazlar arkasında, Patrik'in odasının önüne varınca, birdenbire durdu. Elindeki asayı saygıyla öperek alnına götürdü; iyi saklanmasını söyleyerek kendi muhafızına verdi. Bu asaya neden böyle değer verildiğini bilmeyen oradakiler, bu durumu şaşkınca seyrettiler. Patrik'in odasına giren Papa Ettim, birden duraklayarak ufak bir ikircik geçirdi. Patrik'in yerinde, Sen Sinod Meclisi'nin Başkanı, Kayseri Metropoliti Nikolaos oturuyordu. Onun sağında, solunda da ikişer Metropolit dikiliyordu. Hepsi, biraz şaşkın, daha çok ilgiyle gözlerini Papa Eftim'e dikmişti. Papa Eftim, ağır adımlarla Patrik'in Makamı'na doğru ilerledi. İlkin önünde eğilip sonra da Nikolaos'un elinden öptü. O da Papa Eftim'in alnından öptü. Öbür Metropolitlere de saygı gösteren Papa Eftim, onlar oturmadan önce kendisine gösterdikleri koltuğa oturmadı. Bunu çok nazikçe iteleyerek, şöyle konuştu:

— Şerafetlu Aziz Başkan Babalar! Kutsal huzurunuza kabulümden dolayı minnet ve şükranımı bildiririm. Şu sırada kendimi Hıristiyanlığın en mutlu bir bireyi sayıyor ve büyük bir övünç duyuyorum. İstanbul'u ziyaretimin biricik nedeni, zaman ve siyasetin gerekleri olduğundan kuşkulanmadığım Merkez Kilisemizde olup biten bir takım olaylardan dolayı, Kutsal Kilisemizin son günlerde karşılaştığı zorlukları ortadan kaldırmak ve durumu düzeltip düzenleyerek eski onurlu yerine yükseltmek uğruna siz Babalarıma yardımda bulunmaktır. Bu konuda Merkez Kilise-

mizce bilinmesi çok gerekli olan bilgi ve açıklamaları Sen Sinod Meclisimizin buyuracağı Kurul'a ya da kişiye vermeye hazır bulunduğumun ilgililere bildirilmesi, siz, Aziz Başkan'dan derin saygılarımı sunarak ve kutlu sağ elinizi saygıyla öperek dilerim.

Papa Eftim, bunları söyledikten sonra, uyandırdığı etkiyi anlamak üzere bir kenara çekilerek bekledi. Gözlerini, Nikolaos'un gözlerine dikti. Küçük kara gözlerinin bakışlarıyla onu bombardıman ediyordu. Nikolaos, her iki yanında dikilen Metropolitlere hiçbir şey danışmadan ayağa kalktı. Zoraki bir gülümseyişle, teşekkür etti. Sonra, durumun Sen Sinod Meclisi'nde görüşülerek sonucun kendisine bildirileceğini, söyledi. O da verilecek kararı beklemek üzere, Tokatlıyan'a döndü.

Bundan iki gün sonra, Patrikhane'ye çağrılan Papa Eftim, kendisini toplu olarak bulunan Sen Sinod'un karşısında buldu. Girişimi onların elinden almayı düşünen Papa Eftim, birdenbire Nikolaos'un söze başlamasına meydan vermeden, şöyle konuştu:

— Aziz Babalar, Kutsal Kilisemizin merkezi, Ulu Tanrı'nın takdiri eseri olarak uyruğu bulunduğu Türkiye Hükümeti'yle olan ilişkisini kesmenin son kerte yolsuz ve yakışıksız bir iş olduğunu, siz Aziz Babalarımın da en sonra anlamış bulunduğunuzu görmekle, hoşnut ve mutluyum. Bu ilişkinin yine canlandırılıp kurulması için Hükümet katında yapılan başvurmalarınıza uygun ve hoşnutluk verici bir karşılık beklediğinizi de öğrenmiş bulunuyorum.

Kutsal Kilisemizin bir eri olarak, size bu konuda kılavuzlukta ve aracılıkta bulunmayı bir Hıristiyanlık borcu saydığımdan dolayı, İstanbul'a gelmeyi ve sizlerle görüşmeyi, kendime görev bildim. Şimdi yüksek ve kutsal katınıza sunacağım açıklamalar, Hükümet'ten günlerden beri sabırsızlıkla beklediğiniz karşılığı içerecektir. Bundan dolayı, yapacağım açıklamanın önemle benimseneceğine ve iyi karşılanacağına da inanıyorum.

Uzun zamandan beri Ulusal Hükümet merkezinde ve yetkili Hükümet adamlarıyla sürekli ilişkilerde bulunmaklığım dolayısıyla, şimdi yapacağım açıklamanın gerçeğe dayandığına inan-

manız ve her birini gereken önemle göz önüne almanız, bence son kerte istenir!

Kişisel ve kesin kanıma göre, Patrikhane'ce, Hükümet'in şiddetle istediği durum alınmadıkça, herhangi bir biçimde ilişki sürdürülmesi olanaksızdır. Hükümet, Patrikhane'yi şimdilik kendi halinde bırakarak hiçbir ilgi göstermemek ve uzaktan seyirci kalmak, kararındadır. Hükümet'in Patrikhane'den istediği reform, ilkin kanunlara aykırı olarak yapılan yanlış değişikliklerin onarılmasıdır.

Bırakışma sıralarında yapılan Patriklik seçimi de bu aradadır. Hükümet, korkunç ve bağnaz bir Türk düşmanı ve aynı zamanda yabancı uyruklu olan Meledyos'un Patriklik'ten düşürülmesini istemekte, Patriklik Makamı'nın boşaldığının bir ayak önce ilan edilmesini beklemektedir. Bu Metropolit'in, Sen Sinod Meclisi'nden uzaklaştırılması istemi de vardır. Bunlar yapılmadıkça Hükümet'le ilişki kurulması, inanınız ki bir hayalden başka bir şey değildir. Hükümeti bu konuda haklı görmek de insanlığın, Hıristiyanlığın insafla vicdanın gereğidir. Bu hakkı siz erdemli, adil Babaların da değerlendirerek teslim edeceğinize, hatta, ettiğine hiç kuşkum yok.

Bundan dolayı Meclisiniz'in vereceği olumlu kararı ki bu karar değiştirmenin dışında bırakılarak İstanbul'da kalacak olan dindaşlarımızın, güvenlik, mutluluk ve iyi yaşamlarını sağlayacaktır; karşılığını karşınızda dört gözle bekliyorum.

Papa Eftim'in bu konuşması, Sen Sinod Meclisi'ni, allak bullak, etti. Hepsinin kafası karışmıştı. Buna ne karşılık vereceklerini kestiremediklerinden, şaşkın şaşkın, bakışarak gözleriyle birbirlerine danışıyorlardı. Salonda çıt çıkmıyordu. Sen Sinod Meclisi'nin bu şaşkınlığı, Papa Eftim'i daha çok güçlendirdi. Ufacık gövdesini, bu pusmuş kara cübbeli kişiler karşısında, şimdi bir dev gibi görüyordu. En sonra, sessizliği, Sen Sinod Başkanı'nın sesi bozdu:

— Evladım, Papa Eftim! Bu konuda bizlerle konuşmaya törensel bir sıfat ve yetkiye sahip misin? diye sordu.

Papa Eftim, şöyle karşılık verdi:

— Hükümet, bu iş için Patrikhane'ye törensel bir memur gönderilmesini isteseydi, herhalde beni göndermezdi. Ben ancak duyurulan isteğe uyarak, Anadolu Kilise ve Toplumları Genel Vekili olarak bu aracılığı yapıyorum.

— O halde bu ağızdan açıklamayı, imzanız altında yazı ile vermenizin daha uygun olacağını sanıyoruz! Zahmet olacak size ama!

Papa Eftim, bu öneriyi benimsedi, Otele dönerek burada söylediklerini olduğu gibi yazarak imzaladı. Saffet'le baş başa vererek yazdıkları bu açıklamayı bir adamına vererek, Patrikhane'ye gönderdi. Adam, bunu imza karşılığında, Sen Sinod Başkâtipliği'ne verdi.

Papa Eftim, işlerin bu kerte kolay çözümlendiğini düşünerek seviniyordu. Herifler, ne çabuk yola gelmişlerdi. Elbette, gelirlerdi! Korku, dağları bekliyordu. Artık, bu bir iki gün içinde Patrikhane, Ulusal Güç önünde, boynunun kıldan ince, olduğunu söyleyerek, boyun kıracaktı. Görevini başarmış bir insan olarak Ankara'ya dönmek de az buz mutluluklardan sayılmazdı. Böyle inatçı, zararlı bir kuruluşu, böyle çabucak yola getirmek, ne demekti? Bu, elbette, bir başarı sayılmalıydı. Ancak, bu iyimser düşünceler, aradan üç gün geçtiği halde gerçekleşmedi. Tersine, işler, daha da kötüye gitti. Rumca gazetelerde, büyük manşetlerle şöyle bir haber görüldü:

«Papa Eftim, hiçbir törensel sıfat ve yetkisi olmadan, Patrikhane'ye, Hükümet adına birtakım önerilerde bulunmuştur. Sen Sinod Meclisi kendisiyle başlayan ilişki ve görüşmeleri kesmek zorunda kalmıştır.»

Fener Patrikhanesi'nin bu bayağı oyununa pek çok içerleyen Papa Eftim, buna bir başka oyunla karşılık vermek istedi. İstanbul'da çıkan bütün Türkçe gazetelerin muhabirlerini çağırarak, bir basın toplantısı yaptı. Patrikhane'yle yaptığı görüşmeyi, kendisine oynadıkları oyunu olduğu gibi anlattı. Artık, İstanbul'da yapacak bir işi kalmadığından, Ankara'ya döneceğini bildirdi.

Rumca gazetelerle, Türk gazetelerinin yazdıklarını okuyarak, işin aslını astarını, öğrenen birçok Rum yurttaş, eskiden beri Pat-

rikhane'nin oynayıp durduğu bu türlü oyunlara artık bir son vermek üzere, eyleme geçti. Hep Anadolulu olan bu Rumlar, Papa Eftim'le işbirliği ederek Patrikhane'ye karşı gizli etkili bir propaganda kampanyasına giriştiler. Bu propagandalar, hemen etkisini gösterdi; İstanbul Galata ve Beyoğlu bölgesindeki Rum toplumları eyleme geçti.

Bir Pazar günü, Tokatlıyan Oteli'ndeki odasında Ankara'ya yollanmak hazırlıklarını yapan Papa Eftim, bir ziyaretçi topluluğuyla yüz yüze geldi. Gelenler, Galata, Kumkapı, Balat ve Kurtuluş Ortodoks Toplumlarını içeren kalabalık bir gruptu.

Hiç beklemediği bu kalabalık grup karşısında biraz şaşıran Papa Eftim, sonra, onların düşüncelerini öğrenince, açıldı. Gelenlerin sözcüsü şöyle konuştu:

— Biz Papa Eftim'i bir kurtarıcı ve hak yolunda bir ulaştırıcı olarak benimsiyoruz. İstanbul'a geldiğiniz güne dek İstanbul'a gelmenizi ve Patrikhanedekileri yola getirmenizi sabırsızlıkla bekliyorduk. Siz geldikten sonra Patrikhanedekilerin size karşı gösterdikleri uygunsuz davranışlardan ve Rumca gazetelerde çıkan yazılardan çok büyük acılar duyduk. Sen Sinod Meclisi'nin bir iki güne dek toplanıp hayırlı kararlar alması için söz aldık. Ancak, Meclis'in toplandığı günlerde sizin de burada bulunmanızı istiyoruz. Bundan dolayı yolculuğunuzu bırakmanızı, ricaya geldik!

Bu sözleri birkaç sözcü, biri bırakıp biri alarak, gözyaşları içinde söyledi. Papa Eftim, bunun üzerine gitmekten vazgeçtiğini, üzülmemelerini, söyleyerek, onları avutmaya çalıştı. Sen Sinod toplantısında bütün toplum, Papa Eftim'le birlikte hazır bulunacaktı.

Ziyaretçilerin her biri ayrı ayrı, Papa Eftim'in sözünden dışarı çıkmayacağına ant içti.

Toplantı günü, yanında Saffet'le Genel Sekreteri bulunan Papa Eftim, Fener Patrikhanesi'nin önünde otomobilinden indi. Onu, orada büyük bir kalabalık karşıladı. Bu kalabalığın önünde Sen Sinod Başkâtibi Metropolit Yermanos'la birlikte birçok papaz sıralanıyordu. Papa Eftim'i saygıyla selamlayan Yermanos,

onu kendi odasına buyur etti. Öbür yandan, Patrikhane önünde bekleyen bütün toplumlarla kişiler de içeri girip yerlerini aldılar. Yermanos'un odasında diken üstünde oturan Papa Eftim, bu sırada toplantıda bulunan Sen Sinod Meclisi'ne çağrılmasını bekliyordu. Yermanos, dışarı çıkmıştı. Bir ara, süklüm püklüm, korkudan sararmış olarak bir gölge gibi içeri girdi. Papa Eftim, onun bayağı titrediğini görür gibi oldu. Yermanos, son kerte alçak gönüllüce, çekingen, şunları söyledi: «Görevim, size Sen Sinod Meclisi adına şu kısa kararı bildirmektir; sizden başkaca açıklama alınmasına gerek görülmemektedir!»

Yermanos, bunları söyledikten sonra da suçlular gibi pusarak, bir kenara çekilip boynu bükük, dikildi durdu.

Bu durum, Papa Eftim'i çileden çıkarmaya yetti. Hemen yerinden fırladı. Sen Sinod'la kendisinin yapacağı görüşmeyi dinlemeye gelmiş olan kalabalığın yanına vardı. Sinirleri, dal dal, titriyordu. Bunu kışkırtıcı bir biçimde topluma şöyle anlattı:

— İşte, bu biçimde karşılanacağımı bildiğimden, Ankara'ya dönmeye karar vermiştim. Ne diye, yolumdan alıkoydunuz? Neden, bu aşağılamaya uğramama yol açtınız?

Bunu dinleyen halk, hep bir ağızdan şöyle bağırdı:

— *Kadoi Sindos, ano o Eftim*! (Kahrolsun Sinod, yaşasın Eftim!)

Halkın bu coşkunluğu, Papa Eftim'i daha çok yüreklendirdi. Sesini hınçla yükselterek şunları söyledi:

— Vekiliniz olarak isteğinizi yerine getirmek görevinin artık bana düştüğünü anlıyorum. Sizinle birlikteyim; haydi, şimdi arkamdan geliniz!

Papa Eftim, bu sırada biraz ötede korkudan titreyen Yermanos'a korkutucu bir biçimde şunları söyledi:

— Haydi; düş önümüze de bizi Sen Sinod'un toplandığı yere götür, bakalım!

Yermanos, bu buyruk karşısında ne yapacağını şaşırdı. Aşağı tükürse sakal, yukarı tükürse bıyıktı. Yine de Papa Eftim'in şimşekler yağdıran kapkara bakışlarının bombardımanına daha çok dayanamayarak, onların önlerine düştü. Yalnız Meclis'in kapısı-

na gelince, ikirciklendi; korkulu gözlerle çevresine şöyle bir baktı. İki ateş arasında kaldığını görerek kapıyı açtı. Kapıyı açar açmaz da kendisi bir kenara çekilerek saklandı. Papa Eftim'le Saffet önde, bütün kalabalık arkalarında Sen Sinod Meclisi'nden içeri daldılar. Bu durum karşısında şaşkınlığa uğrayan Sen Sinod üyeleri, kaçacak delik arar gibi, öteye beriye bakmaya başladılar. Sen Sinod Başkanı Nikolas, kaşlarını çatarak bir şey söyleyecekmiş gibi davrandı.

Papa Eftim, gürleyen bir sesle haykırdı:

— Dinleyin beni! Buraya Kilise ve Toplum adına, Genel Vekilleri olarak geldim. Yazılı olarak önce bildirdiğim dileklerim üstüne kesin kararınızı vermek üzere size son kez uyarıda bulunuyorum! Bunun için Meclisinize yarım saat da müsaade ediyorum! Yoksa, Kilise ve Toplum adına Sen Sinodunuz'u dağıtıp hepinizi Kilise'den dışarı atacağım!

Papa Eftim'in sözlerinden çok davranışları, Sen Sinodluları ürkütmüştü. Başkanları da içinde, hemen yumuşayıverdiler. Hemen hepsi uğradıkları bu umulmaz baskının etkisi altında şaşkına dönmüş, bayağı korkmuşlardı. Korkudan titreyerek bir şeyler fısıldaşıyorlardı. Aldatılmış halk yığınının karşısında ne yapacaklarını şaşırmış gibiydiler. Bu halkın, Papa Eftim gibi savaşçı bir kişinin arkasında toplanmış olması, onları en çok korkutan nedendi. Hepsinin dili tutulmuş, benzi sararmıştı. Hiçbiri de ağzını açıp bir şey söylemek yürekliliğini gösterecek durumda değildi. Sen Sinod'un bu susuşu, Papa Eftim'i büsbütün sinirlendirdi. Bu korkaklık, pısırıklık, onu bayağı tiksindirdi. Öncekinden daha sert bir uyarıda bulundu. Sen Sinod Başkanı Nikolas, ilkyaz güneşi görmüş bir yılan gibi kımıldadı. Titreyerek koltuğundan doğruldu. Korku, kin ve tiksinti dolu bakışlarını Papa Eftim'e çevirdi; ellerini iki yüzlülere özgü bir davranışla ovuşturarak şunları söyledi:

— Papa Eftim, oğlum! İnan ki şimdi sizin önerilerinizi görüşmeye başlayacağız! Herhalde sizi hoşnut edecek bir karar alacağız. Zaten bugün bunun için toplanmış bulunuyoruz.

Papa Eftim, ona şöyle dedi:

— Peki, kararınızı salonun kapısı önünde bekleyeceğim! Yineliyorum. Görüşmeyi tartışma haline dökmeyiniz ve bizi kapı dibinde uzun zaman bekletip büsbütün sinirlendirmeyiniz!

Aradan yarım saat bile geçmeden Sen Sinod'un kararı belli oldu: Patrik Meledyos düşürülmüştü. Papa Eftim'in öbür önerileri de sırayla görüşülerek karara bağlanacaktı. Yalnız bu bir zaman kazanmak taktiği olabilirdi. Papa Eftim, buna daha çok kızdı. Bu kararı Eftim'e bildiren Başkâtip, onun yıldırım saçan bakışlarından bayağı korktu. Papa Eftim, hırçın, gür ve yüksek sesiyle Patrikhane'yi şöyle çın çın öttürdü:

— Şimdi, git; içeridekilere kilise ve toplum kurallarının kararını bildir! Sen Sinod'un çalışmasına artık son verilmiştir! Hemen salonu boşaltıp gitsinler!

Papa Eftim, bunun arkasından hemen boş bulduğu odalardan birine yerleşti. Topladığı arkadaşlarıyla öbür ilgilileri çevresine alarak yeni bir Sen Sinod Meclisi'ni kurma işine girişti. Vaktiyle Meledyos'un türlü nedenlerle görevlerinden uzaklaştırmış olduğu altı Metropolit'le birlikte, Sen Sinod'un üyelerinden altı kişiyi de alarak yeni Kurul'u kurdu. Yeni Meclis'in Başkanlığı'na İznik Metropoliti, Kalinikos'u getirdi.

Papa Eftim, ilk işi olarak, eski Sen Sinod'un düşürdüğü Meledyos'un çekilişini onaylayıp gazetelerde yayımlattı. İkinci iş olarak kendisini Patrikhane Temsilciliği'ne atadı. Patrikhane Temsilcisi olarak çok büyük yetkileri vardı.

Bugünkü işleri yeter gören Papa Eftim, hem biraz dinlenmek, hem de Ankara'ya gerekli raporu hazırlamak üzere Tokatlıyan'daki dairesine dönmek istediyse de çevresini alan yeni Sen Sinod üyeleri onu bırakmak istemediler. Onun Patrikhane'de kalıp her an kendilerine güç olmasını istediler. Sonra, hemen Tokatlıyan'a adam göndererek hesabını ödettiler; eşyalarını da aldırıp Patrikhane'ye getirttiler. Salt onun için değil, adamları için de Patrikhane'de yatıp kalkacak yer ayırttılar. Papa Eftim, bütün bu içten gibi görünen durum karşısında Patrikhane'ye yerleşmek zorunda kaldı.

Onuruna verilen bir şölende Sen Sinod üyeleri Eftim üstüne övgü nutukları çektiler. Onun Türkiye Rumları için verdiği emekleri övdüler. Bunlara inanmak isteyen Papa Eftim, nutuk sahiplerini hoşnut edecek biçimde karşılıklar verdi. Coşarak Hazreti İsa'dan da söz etti:

— Benim aracılığımla yurt ve ulusuma, kilise ve din kardeşlerime yaptığı bu büyük iyilikten dolayı, ona sayısız şükürler olsun! dedi.

Üyeler, onun coşturucu sözlerini, uzun uzun alkışladılar.

Papa Eftim, bundan sonra, Bırakışma yıllarında Patrikhane'de din kavramına aykırı olarak yapılan birçok işlerden söz etti. Türk Ulusu'yla birlikte Ortodokslara da pek çok zararı dokunmuş olan bu işler üzerinde yetkiyle direterek durdu. Bu konuda üyelerin düşüncelerini de sordu. Papa Eftim'le üyeler arasında çok ilginç tartışmalar oldu. Metropolitlerin Bırakışma yıllarının bu azgın davranışlarını haklı gösterir gibi konuşmalarına demirden mantığıyla saldırıyor, onları çürük elmalar gibi şapır şapır yere döküyordu. Burada ihanet kertesinde suçlar işlenmişti. Bu suçlarda başta Patrik olarak, bütün Metropolitlerin de günahı vardı.

Hepsi de üzüntüyle karşılanan bu olayları ve kendi varlığını yadsıyıp Hazreti İsa'nın ardına düşüp yolunda yürüyen din adamlarının yabancı baskı ve tehdidinden korkmamaları gerekirdi. Ne yazık ki din gereklerini, kutsal görevleri unutan Babalarımız, yabancıların baskılarına değil de tatlı sözlerine kapılmışlar ve bu yakışıksız davranışlara, zaman ve durumlarını bir gün apansızın değişivermesi belkisini hiç düşünmeksizin körü körüne atılmışlardır. Bu yadsıma kabul etmez bir doğrudur.

Bu sözler, karşısındakileri ezilip büzülmeye, karşılık vermemeye zorluyorsa da kandıramıyordu. Konuyu değiştirerek bu ok yağmurundan kurtulmaya çalışıyorlardı. En sonra, bütün Metropolitler Papa Eftim'in dediklerini benimsemiş göründüler. Artık, bu tartışmaların ağırlığı altında ezilmekten iflahı kesilen üyelerden biri, en sonra ona şu soruyu sormak zorunda kaldı:

— Kutsal Kitap'tan ayetler okumanıza, her birini gereği gibi yorumlamayı başarmanıza hepimiz hayran olduk, oğlum! Hangi okulda yetiştiğinizi ve hocanızın kim olduğunu, lütfen, söyler misiniz!?

Eftim, şu karşılığı verdi:

— Yaşam okulunda!

Bu karşılık, Metropolitleri şaşırttı. Papa Eftim, ikinci bir yersiz soruya yer bırakmak istemeyerek, ağızlarını şunlarla kapadı:

— Kutsal Ruh'u benimseyen ve gereklerine uymayı görev edinen kişiler, hangi bilgilerden yoksun olur ki Babalar!?

Metropolitler, bu söz karşısında sustular. Oturum da burada son buldu.

Ertesi gün, Sen Sinod yine toplandı. Yeni Patrik seçilinceye dek işleri yönetecek kişilerin seçimi yapılacaktı.

Patrikhane'nin işlerini yönetmek üzere, Maçka Metropoliti Kirilos ile Niksar Metropoliti Potosingelos atandı. Papa Eftim, bu iki din adamının iyi niyet sahibi olduğuna inanıyordu. Bundan dolayı, alınan bu karara sevinmekten kendini alamadı.

Bu sırada Papa Eftim'in kafasını en çok uğraştıran işlerden biri de şuydu: Üç gün sonra, 6 Ekim günü, Şükrü Naili Paşa'nın Komutası altındaki Ulusal Güçler İstanbul'a gidecekti. İstanbul, o tarihten sonra temelli ulusal varlığına kavuşacaktı. İşgalci Devletler, Lozan Antlaşması'na göre çekilip gideceklerdi. Bundan dolayı İstanbul'un bütün ulusal kuruluşları, bu büyük günü kutlamak, gelecek Türk Ordusu'nu karşılamak üzere hummalı hazırlıklara girişmişlerdi. Papa Eftim de Fener Patrikhanesi adına Kurul'la, Ulusal Ordu'yu karşılamak istiyordu. Şimdiye dek İstanbul'da ihanet kertesinde kötü işlere burnunu sokmuş olan kişilerin Rumlar değil de bir yöneticiler kadrosu olduğunu, göstermek istiyordu. Siyasetin, kapkara çamuruna bulaşmış olan bu herifler de zaten şimdi ya kaçıp gitmiş, ya da korkudan, deliğe deşiğe girmişlerdi. Ulusal vicdan, herhalde, Rum azınlığının İstanbul'da takındığı tutumu kötü biçimde yargılamışsa da belki bunun siyasetçilerin yapıtı olduğu düşüncesini benimsemeleri böylece kolaylaşabilirdi.

Papa Eftim, bu konuyu toplantıya çağırdığı Sen Sinod'da açtı. Meclis, bunu tartışmasız, büyük bir sevinçle benimsedi. Papa Eftim'in Başkanlığı'nda, dört Metropolit'ten oluşan bir karşılama kurulu kuruldu. İşte, bu kurul, arkasında Ortodoks Türk-

lerden oluşan büyük bir kalabalıkla Türk Ordusu'nu Sirkeci'de karşıladı. Komutan Şükrü Naili Paşa'yı, karargâh yaptığı Üniversite yapısında ziyaret ettiler. Gerek Şükrü Naili Paşa, gerekse öbür Komutanlar bu karşılamanın Papa Eftim'in zoruyla yapıldığını bildikleri halde, yine de çok nazik, çok iyi davrandılar. Metropolitler, öncü Ordu Komutanları'nın kendilerine gösterdikleri bu güler yüzden hem çok hoşnut kaldılar, hem de çok şaşırdılar. Metropolitleri bir yana bırakırsak, Ordu'nun bu güler yüzü yerli Rum halkının çok hoşuna gitti. Büyük korkuları yatıştı. Şundan ki hemen hepsi kendini suçlu sayıyordu. Büyük Savaşt'an bu yana, İstanbul'da çok şeyler olmuştu.

Papa Eftim'in, Şükrü Naili Paşa'nın karargâhına gidişi, şöyle olmuştu: Sirkeci'deki karşılama töreni bitmiş. Papa Eftim, arkadaşlarıyla otomobile binmişti. Ancak, bu sırada felakete benzer bir şey oldu: Uğurlayıcılarla konuşan Papa Eftim'in sağ elinin iki parmağı otomobilin kapısına sıkışarak ezildi; parmağından kan fışkırdı. Bu sırada uğurlayıcılar arasında bulunan ünlü komiteci Sadık Baba (Bulgar Sadık), yaralara tütün ekerek yanından hiç eksik etmediği sargı bezleriyle sarıp bağladı.

Birkaç dakika sonra karargâhtaydılar. Ancak, koltuklara yerleşmişlerdi ki Şükrü Naili Paşa, Papa Eftim'in elindeki sargıyı gördü. Ne olduğunu sorunca, Eftim, nedenini anlattı. Sonra bunu bir nükteye bağladı:

— Paşam! dedi; ödenmesi gereken kanı, işte, ben de ödemiş oldum!

Paşa, bu anlamlı sözün ne demek istediğini hemen anlamıştı; yanındakilere işittirerek şunları söyledi:

— Müsterih olunuz!

Bunu söylerken, bakışlarını Papa Eftim'in sağında ve solunda oturan Metropolitlerin yüzlerinde gezdirdi.

O gece, Fener Patrikhanesi, baştan başa bir bayram havası yaşadı. Ulusal Ordu'nun kendilerine kılıç yerine tatlı söz, güler yüz göstermesi, bir kez daha ölüm korkusundan kurtulmalarını sağlamıştı. Fatih Sultan Mehmet'ten sonra, bir kez daha Fatihlerin şerrinden(!) kurtulmuşlardı. Bu da Papa Eftim'in sayesinde

olmuştu. Bu yüzden o gece Papa Eftim'i azizler kertesine yükselttiler, kutladılar.

O günlerde Papa Eftim'in kafasını uğraştıran biricik sorun, Patrikliğe kimin getirileceğiydi. Metropolitler de ondan bunu öğrenmek istiyorsa da bir yanıt alamıyorlardı. Bundan dolayı da Papa Eftim'in Patrik olmak istediği söylentisi alabildiğine yaygınlaşmıştı. Papa Eftim'se hiç de böyle düşünmüyordu. O, Türklüğe bağlı, insancıl, namuslu bir Metropoliti bu göreve getirmek istiyordu. Birkaç Metropolit üzerinde duruyorsa da bunları teker teker inceleyip didiklediğinde altlarından hep çapanoğlunun çıktığını görüyordu.

Boşa koydu dolmadı, doluya koydu almadı; en sonra büyüklere danışmak üzere kalkıp Ankara'ya gitmeyi gerekli buldu. Bunu Sen Sinod üyelerine de söylemeyi unutmadı.

GELDİKLERİ GİBİ GİTTİLER

«Geldikleri gibi giderler.»
Mustafa Kemal.

İstanbul İşgal Orduları Başkomutanı General Harrington İstanbul'un boşaltılması onuruna Tarabya'da Sümer Palas'ta bir çay şöleni verdi. Çok belalı bırakışma, savaş yıllarından sonra, ilk kez barışın ışıktan giyneklerini giymiş, Türk-İtilaf Orduları Subayları, karşı karşıya kurulup bacak bacak üstüne atarak çay içtiler; tatlı şekerler yediler. Bundan sonra da dost kalmak kararıyla, birbirinden ayrıldılar. Lozan Antlaşması'na göre İstanbul'un boşaltılması başlamıştı. İtilaf Devletleri'nin elinde bulunan yapılar, konutlar, cephanelikler, içindekilerle birlikte ağır bir tempo ile de olsa Türk Ordusu'na teslim edilmeye başlanmıştı. İstanbul, böylece yavaş yavaş yönetimce Türkleşedursun, sorumlular, General Harrington'un Tarabya çay şölenine karşılık Beykoz'un ünlü sarayının bahçesinde, 19 Eylül günü zengin bir garden parti verdi.

İstanbul'un içinde, Ulusal Ordu'yu karşılayış hazırlıkları sürüp giderken, Şükrü Naili Paşa Komutası'ndaki Üçüncü Kolordu birlikleri de 6 Ekim günü, kente girmek üzere yavaş yavaş ilerliyordu. Eylül sonuna dek İşgal Güçleri hemen bütün ellerindeki yapıları boşaltarak yeni sorumlulara teslim ettiler. 1 Ekim 1923 günü, Galata Rıhtımı'nda demirlemiş olan Arabik Transatlantiği'nde Türk-İtilaf Orduları sorumluları arasında yapılan bir imza töreninden sonra, Mondros Bırakışması gereğince İtilaf Devletleri'ne geçen savaş malzemesinin eski sahiplerine bırakılışı gerçekleşti. Bu tarihe dek işgallerin bütün asker güçleri, Karargâh Kurulları'yla küçük birlikler dışında, gemilere bindirilip ülkelerine gönderilmişti. 2 Ekim günü de İşgal Güçleri'nin en son kalıntıları bir törenle ayrılıp gidecekti. O gün, Türk, İtalyan, Fransız ve İngiliz birlikleri belli saatte Dolmabahçe alanında yerlerini aldılar. Bir bölümü Mithatpaşa Stadı'nın ön merdivenlerine ve gerisine rastlayan, bir bölümü Taksim'e çıkan caddenin solunda, üçgene benzer alanda, İstanbul Komutanı Selâhattin Adil Paşa, Kurmay Başkanı Baki Vandemir, Kurmay Binbaşı Cevdet Kerim (İncedayı) yer almışlardı. General Harrington, Fransız Generali Charpy, Fransız Bağlantı Subayı Albay Mougin, İtalyan Generali Monbelli ile Kurmay Kurulları gelip Komutanımızı selamladılar. Çevre, coşkun gösteriler yapan gençlerle hıncahınç doluydu. Verilen komut üzerine tören başladı: İngiliz, Fransız ve İtalyan Bölükleri, başlarında sancaklarıyla, muzikaları olarak, yürüyüşe geçtiler. Önünde sancağı dikili olan Türk Bölüğü'nün önünden geçerken, her üç yabancı muzika da coşkun havalar çalıyordu. Her üç yabancı bölük de Sancağımızın önünden geçerken kendi sancaklarını eğerek onu selamladılar. İşgal Orduları Komutanları, Türk Komutanları'nın ellerini sıkarak Dolmabahçe Rıhtımı'nda bekleyen deniz araçlarına yöneldiler. Selâhattin Adil Paşa ile Kurmay Başkanı, onları oraya dek uğurladılar. General Harrington, kıyıda bekleyen muşa binmeye davranırken Halife Abdülmecit'in henüz epeyce küçük olan kızı Dürrüşehvar, onun eşine bir çiçek demeti sundu. Sonra, Komutanları alan muş, biraz ötede demirli bulunan dev yapılı Arabik Transatlantiği'ne

doğru suları köpürterek uzaklaştı. Direğe çekilen Türk Bayrağı Boğaz'ın serin rüzgârlarıyla dalgalanarak bu çağrısız konukları son olarak selamladı. İtilaf Komutanları'nın bindikleri vapurlar, İtilaf Donanması'nın önünden geçit resmi yaparak geçtiler. Onlar, Marmara'ya çıktıklarında, son yabancı savaş gemileri de onların izlediği rotayı doğrultarak limandan ayrıldı. Mustafa Kemal'in, onların Marmara'da gelişlerini gördüğü gün söylediği, «Geldikleri gibi giderler!» sözü, şimdi gerçekleşmişti. Evet, geldikleri gibi gidiyorlardı. Ancak, onların böyle çekip gidebilmeleri uğruna, Türk toprakları üzerinde seller gibi Türk düşman kanı akması gerekmişti.

İstanbul'a gerektiğinde savaş yoluyla girmek üzere hazırlanıp duran Birinci Ordu Birlikleri, Bostancı ile İzmit arasındaki bölgeye yayılmış bekliyordu. Lozan Barış Antlaşması'nın sonucu bekleniyordu. Bu sonuç olumsuz olsaydı, Birinci Ordu, bu en büyük, en güzel Türk kentini düşmanların elinden kurtarmak üzere ileri yürüyüşe geçecekti. Elbette, bu bir yeni serüven olacaktı. İsmet Paşa'nın, Lozan'dan bir demet ak zambak gibi getirdiği olumlu barış haberi, Birinci Ordu'da bayram havası yaratmıştı. Artık, güzel İstanbul kentine kan dökerek değil, gurbetten dönen bir ana kuzusu gibi girecekti. Hüseyin Hüsnü Erkilet'in, «Demir Tümen», diye adlandırılan Birinci Tümen'i İstanbul'a en yakın durumda bulunduğundan oraya ilk kez girmek onuru onun olacaktı. Gebze dolaylarında bulunan Birinci Tümen, 4 Ekim Perşembe sabahı ileri yürüyüşe geçti. İstanbul üstüne iki koldan yürüyordu. Deniz yolunu izleyen kol, akşamüstü Bostancı'ya vardı. Öbür kol ise, onun kuzeyindeki köylerde geceledi. Hüseyin Hüsnü Erkilet Paşa ile Karargâhı deniz kıyısını izleyen kolun başındaydı. İstanbul gazetecileri, onları Tuzla ile Gebze arasında karşılayıp:

— Hoşgeldiniz! dediler.

Tümen'in birliklerini tepelerde köylüler gözyaşlarıyla karşılayıp bağırlarına basıyorlardı. O akşam, hemen bütün Tümen, evlerde konuk edilerek yedirilip içirildi. Ertesi sabah, tanyeri atarken, yine ileri•yürüyüşe geçen birlikler Göztepe'ye varınca,

mahşer gibi bir karşılayıcı kalabalığıyla karşılaştılar. Bu halk kalabalığı, onları daha çok beklemeye sabrı kalmayan İstanbul halkından kopma coşkun yurttaş yığınlarıydı. Orada toplanan Tümen, bu coşkun halk yığınlarının önünde bir geçit resmi yaptı. Bundan sonra yine yola dizilen Birinci Tümen Birlikleri, Kadıköy-Haydarpaşa yolu boyunca ilerledi. Yolun her iki yanı, iğne atılsa yere düşmeyecek, gibi kalabalıktı. Yaşlı kadınlarla erkeklerin gözlerinden yağmur gibi gözyaşları yağarken, Ordu'nun üstüne de çiçekler, çiçek demetleri yağıyordu. Komutanların boyunlarına çiçekten çelenkler takıyorlardı. Yol boyunca kurbanlar kesiliyor, yüksek sesle yapılan dualar göklere yükseliyordu. Kadıköy Alanı'ndaki Kilise'nin önünden geçen Tümen, boylu boyunca yere serilmiş olan düşman bayrağını çiğnemek zorunda kalıyordu. Demir çağıltılı bir ırmak gibi akıp giden birliklerin her iki kıyısında kaynaşan halk arasında sık sık heyecandan bayılanlar oluyor, bunlar açıkça görülüyordu. Demir Tümen, o geceyi Haydarpaşa'da İngilizlerin bıraktığı barakalarda geçirdi.

6 Ekim sabahı, araba vapurlarıyla Üsküdar'dan karşıya geçirilen Demir Tümen, Gülhane Parkı'nda toplandı. Sonra, oradan Soğukçeşme-Köprü-Bankalar Caddesi yoluyla Taksim Alanı'na gidildi. Demir Tümen'in bu yürüyüşünü görmek isteyen bütün İstanbul halkı, hemen yollara dökülmüştü. Demir Tümen'in önünde otomobilinde ilerleyen Hüseyin Hüsnü Erkilet'in başına durmadan çiçekler yağıyordu. Araba çiçekle dolmuştu. Şimdi, Beyoğlu'nun mavi ile aka, yani Yunan Bayrağı'na boyanmak istenen görünüşü, kızıl-ak Türk Bayrağı'nın rengini almıştı.

Demir Tümen, Taksim Alanı'nda coşkun bir geçit resmi yaptı. Bu tören, İstanbul'un kurtuluş tarihinde hiçbir zaman unutulmayacak bir anı olarak kalacaktı. Törenden sonra, Demir Tümen'in Beşinci Alayı, Fransızlar'ın boşaltıp gittikleri Taşkışla'yı almaya gitti. Öbür Alaylar, Üsküdar'daki barakalara döndüler. 7 Ekim günü, Üsküdar-Kadıköy halkı, Tümen'in o yandaki birliklerini bütünüyle evlerine konuk ederek karınca kararınca minnet borçlarını ödemeye çalıştılar.

Buradaki asker, Selimiye Kışlası'nda barınacaktı. Ancak, burayı İngilizler çok berbat bırakıp gitmişlerdi. Kışlanın onarımı bitinceye dek, halk, Tümen'in askerlerini kendi öz çocukları gibi bağrına basarak, yedirip içirdi.

24 Temmuz 1923 günü Lozan'da imzalanan Barış Antlaşması, İstanbul'da ancak 6 Ekim 1923 günü uygulanabildi.

YAŞASIN CUMHURİYET!

«Cumhuriyet, özellikle kimsesizlerin kimsesidir.»

Mustafa Kemal.

25 Ekim 1923 gecesi Kabine, Çankaya'da hem Büyük Millet Meclisi Başkanı, hem de Başkomutan Mustafa Kemal'in Başkanlığı'nda toplanmıştı. Halk Partisi'nin oylarıyla oluşmuş olan bu kabinenin başında da bu gece uğursuz yeller esiyordu. Mustafa Kemal'in, ayıklaya ayıklaya, «Kız gibi bir Meclis», durumuna getirdiğini sandığı İkinci Meclis'in doğurduğu Kabine'de de güçlü bir muhalif grup türemişti. Bu grup, Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet Paşalarla, Rauf'un güçlü kişilikleriyle besleniyor, onlara dayanıyordu. Mebus seçimini tek elden yöneten, bütün muhalifleri böylece Büyük Millet Meclisi'nden dışarı püskürtmek isteyen Mustafa Kemal, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın bu büyük başlarını Halk Partisi'nin bağrından söküp atamadığından, muhalefetin temel kaynağı, İkinci Meclis'in içinde de büyük bir güç olarak kalmıştı. Yalnız, bunlar, Mustafa Kemal'in, bütün gücüyle kendilerine karşı çalıştığını bildiğinden, Meclis'te kalıp hırpalanmamak için Ordu Müfettişlikleri'ne çekilmişler, bu arada Meclis İkinci Başkanı olan Ali Fuat Paşa da Konya'daki Ordu Müfettişliği'ne gitmişti. Halk Partisi'nin Meclis Grubu'nda yeniden örgütlenmiş olan muhalefet, kabineye elden geldiğince muhalif kişiler sokabilmek uğruna davranmış, ilk iş olarak Baş-

bakan Ali Fethi'nin üzerinde bulunan İçişleri Bakanlığı'nı alarak muhaliflerden Erzincan Mebusu Sabit'e vermiş, direnişi daha da ileri götürerek Ordu Müfettişliği'ne giden Ali Fuat Paşa'nın yerine de bu sırada İstanbul'da siyaset dinlenişinde bulunan eski Başbakan Hüseyin Rauf'u seçmişti. Adım adım Cumhuriyet'i ilan etmeye doğru giden Mustafa Kemal, bu yeni pürüz karşısında yine bir şeyler yapmak zorunda kalmıştı. İrikıyım Ulusal Kurtuluş Savaşı Paşaları, bu oyunlara gelmemeyi, ileride hırpalanmamış bir toplu güç olarak ülke hizmetinde çalışmayı kararlaştırmışlardı. Ordu Müfettişlikleri'ne çekilişlerinin nedeni buydu. Bu da Mustafa Kemal için sürpriz olmuştu. Bir yandan da önünü boşalttıklarından dolayı, onların bu davranışları, Mustafa Kemal'in işine gelmişti. Ali Fuat Paşa'nın Ordu'ya çekilme kararını da Ordu'yu güçlendireceği övgüsüyle süslemişti. Ancak, bu sırada Mustafa Kemal'in hiç hoşuna gitmeyen, gerçek, ağılı bir dikenlik gibi yolun üstünde duruyordu. Meclis, İstanbul'da yan gelmiş, muhalefet eylemleri hazırlayan Hüseyin Rauf'u Meclis İkinci Başkanlığı'na, Türkçesi, Meclis Başkanlığı'na getirdiği gibi, çok önemli bir yer olan İçişleri Bakanlığı'na da koyu muhalif Sabit'i getirmişti. Demek oluyordu ki Kabine, yeni bir temizlik istiyordu.

Mustafa Kemal, ilk iş olarak Hüseyin Rauf'la Sabit'e oy vermiş olan Halk Partililerin adlarını incelemeye başladı. Bütün Kabine Üyeleri gibi Mustafa Kemal de bu sırada çok sinirliydi. «Kız gibi», bir duruma getirdiğini sandığı Meclis, durmadan umacılar doğurarak onu şaşırtıyordu. Bir zamandan beri adlar üzerinde kafa yoran Mustafa Kemal'i göz hapsine alan Başbakan Ali Fethi de bir o kerte sinirliydi. O da pek iyi biliyordu ki Mustafa Kemal'in istemediği adları Kabine'ye sokmak, Kabine'yi, dolayısıyla Mustafa Kemal'in pek hızlanmış olan çalışmalarını, bu arada sezilen Cumhuriyet'in ilanını sabote etmekti. Bütün Kabine Üyeleri'nin gözleri, elindeki listeyi gözden geçiren Paşa'nın üzerindeydi. Paşa, en sonra başını kaldırdı. Başbakan'a şunları sordu:

— Sabit Bey'le birlikte çalışabilecek misiniz?

Kabinesi'ni, günlerden beri bozguna uğratmak üzere kulis yapıp duran Meclis muhaliflerinin düşüncelerini yakından bilen Fethi, bu yamalı bohçayla hiçbir iş görülemeyeceğini bildiğinden, en doğru işin çekilmek olduğunu düşünüp duruyordu. Bu soruya hazırlıklı olduğundan şu yanıtı verdi:

— Kabine'nin bütünüyle çekilmesi, daha doğru olacaktır.

Eski arkadaşını uzun uzadıya süzen Paşa, ona şu soruyu yöneltti:

— Bugünkü teşkilâtı Esasiye yargıları içinde daha güçlü bir Kabine'nin kurulmasını olağan görüyor musunuz?

Bu konu üzerinde ileri geri konuşulup tartışıldıktan sonra bütün Kabine Üyeleri'yle birlikte, Mustafa Kemal de, Fethi de özdeş bir kararda birleştiler: Kabine'nin bu durumda çalışması düşünülemezdi; çekilmeliydi. Gerekçede de şöyle özetleniyordu:

«Türkiye Devleti'nin karşısında bulunduğu iç ve dış, önemli ve güç görevlerin kolaylıkla üstesinden gelmek üzere, çok güçlü ve Meclis'in bütün yardımını sağlamış bir Bakanlar Kurulu'na, kesinlikle, gereksinim vardır!»

Yazılan çekilme, iki gün sonra Mustafa Kemal'in Başkanlığı'nda toplanan Halk Fırkası Meclis Grupu'nda okundu. Bu çekilme, beklenmiyor değildi. Yine de büyük yankılar yaptı. Meclis'te pek çok kişi, Bakan olmanın düşünü gördüğünden, açık, gizli tutkular çarpışmaya başladı. Halk Fırkası'nın Yönetim Kurulu'ndan çıkacak Bakanlar Listesi, sonsuz bir ilgiyle bekleniyordu. Artık, bütün mebuslar, Mustafa Kemal'in, kendisini en ufak anlamda tedirgin edecek kişileri bir yana iterek yönetimin iplerini bir elde toplamanın arkasında olduğunu anlıyorlardı. Artık, onun önünde hiçbir rakip kalmamıştı. Paşalar, Ordu'nun kalabalığı arasında yitmiş gibiydiler. Mustafa Kemal'in tehlikeli bir sel gibi akmaya başladığını, böyle bir zamanda önünde bulunmak aptallığını göstermeyecek kerte görgülüydüler. İştahlarını başka zamana saklamanın hesabı içindeydiler.

Aday Listesini yapan Parti Yönetim Kurulu, görünürde, büsbütün serbestti. Yönetim Kurulu'ndaki gizli hasımlarını açığa çıkarmak uğruna onlara sözde bir seçim olanağı veren Mustafa

Kemal, akşama dek büyük bir sabırsızlığın ateşi içinde kıvranarak en sonra sonucu görmek üzere Meclis'e gitti. Fethi'nin elindeki Aday Listesini, düşüncelerini belli etmemeye çalışarak, dikkatle gözden geçirdikten sonra, eski Başbakan'a şöyle bir soru sordu:

— Bu kişiler, çekilenlerden daha güçlü müdür?

Ali Fethi, gülerek, şöyle dedi:

— Bu Adaylar Listesi'nde, Bakanlar Kurulu Başkanı olarak Ali Fuat Paşa bulunuyor. Çekilen Kabine'de de Başkan bendim. Güç konusunda konuşabilir miyim? Hem bu listedekilerden daha Grup Genel Kurulu'na sunulmadan önce çekilenler bile, İktisat Bakanlığı'na aday gösterilen Mahmut Celâl Bey (Bayar) ile Dışişleri Bakanlığı'na aday gösterilen Yusuf Kemal Bey (Tengirşek), kendilerinin mazur görülmesini istediler.

Bunları dinleyen Mustafa Kemal, bir süre hiçbir şey demeden düşündü. Sonra, şöyle dedi:

— Listeyi, Grup'un yarınki toplantısına sunalım.

Bu sırada, Mustafa Kemal'in Meclis'teki odasına Milli Savunma Bakanı Kâzım (Özalp) Paşa'nın girdiği görüldü:

— Paşam! Halit Paşa'yla Kemalettin Sami Paşa, sizi ziyaret etmek üzere izninizi diliyorlar!

Bu ziyaret işi, Mustafa Kemal'i çok ilgilendirdi.

— Ya! Buyursunlar! dedi.

Deli Halit Paşa'yla Kemalettin Sami Paşa içeri girince, Mustafa Kemal, onları ayakta karşıladı. Bu iki Komutan, onun gözünde Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın en değerli askerlerinden ikisiydi.

Mustafa Kemal, onları ayakta karşıladıktan sonra, oturmayarak şöyle dedi:

— Hep birlikte, Çankaya'ya çıkalım! Size yemekte önemli bir haber vereceğim!

Mustafa Kemal, bunları söyleyerek odadan çıktı. İsmet, Kâzım, Halit ve Kemalettin Paşalar, eski Başbakan Fethi ile bir otomobile doluşarak Çankaya'ya çıktıklarında, orada onları Rize Mebusu Fuat Bulca ile Afyon Mebusu, yazar, Ruşen Eşref karşı-

ladı. Hemen sofraya geçildi. Büyük coşkunluklarla yüklü en güzel konular, ancak orada konuşulup tartışılabilirdi. Ancak, görünürde yine birkaç gündür temcit pilavı gibi kotarılıp duran konularda geziniliyordu. Kabine bunalımı bir kez daha yinelendi. Ortaya atılan yeni düşüncelerin başlıcası şuydu: Bakanlar, ayrı ayrı Meclis'in oylarıyla seçildikçe tutarlı bir Kabine kurulamazdı. Araya, ister istemez, mızıkçılar karışacak, yapılmak istenen işleri engellemeye çalışacaklardı. Tutarlı bir kabinenin kurulabilmesi uğruna, neler yapılabilirdi? Mustafa Kemal, bunu biliyorsa da bir kez de sofradakilerin ağzından işitmek istiyordu. Kabine'nin Meclis'çe seçilmesinin sakıncası üzerinde diretenlerden biri de İsmet Paşa'ydı. Elbette, bu konu üzerinde daha önce, «Aziz şef»'i ile uzun boylu görüşmüş, yetiştirilmişti. Burada da bu konuyla ilk kez karşılaşmış gibi davranıyordu.

Mustafa Kemal, sofradakilerin düşüncelerini dinledikten sonra, ortaya şöyle bir soru attı:

— Grup'un yarın neye karar vereceğini tahmin ediyorsunuz?

Ali Fethi, Mustafa Kemal'in sorusuna şu yanıtı verdi:

— Saptanan Aday Listesi'nin çoğunlukla kazanması olasılığı vardır, Paşam!

Ancak, gülümseyen Mustafa Kemal'in kanısına göre, Mahmut Celâl'le Yusuf Kemal'in adaylıktan çekilmeleri, bu Kabine'yi daha baştan başarısızlığa itiyordu.

Gülmesini sürdüren Gazi, kanısını şu sözlerle açıkladı:

— Celâl Bey'le Yusuf Bey, bu seçim biçimi üzerinde tutarlı bir Hükümet'in kurulamayacağını görgüleriyle bilirler.

Mustafa Kemal, bundan sonra, biraz durdu; bütün sofradakilerin gözlerine kararlı bakışlarla bakarak şunları söyledi:

— Karar günü geldi, arkadaşlar! Yarın, Cumhuriyet'i ilan edeceğiz!

Bu söz, beklenmeyen bir şeyi anlatmıyorsa da yine de sofradakilerin yüzlerinde bir şaşkınlık rüzgârı eser gibi oldu. Hemen hepsi şöyle bir silkinmiş, başlarını kaldırmıştı. Mustafa Kemal'in kırmızı yüzünden altın bir coşkunluk dalgası geçiyordu. Gözlerinin içinde en büyük coşkunluk anlarını yaşayan insanların gözlerindeki ölümsüz mutluluğun ışıkları oynaşıyordu.

Bu sözleriyle konuklarını sersemletir gibi olan Mustafa Kemal, şaşkınlığa benzer durumun geçmesini bekledikten sonra, hepsine birer birer ortaya attığı karar üstüne düşüncelerini sordu. Bütün konuklar, onun kararını desteklediklerini bildirdiler.

Ruşen Eşref:

— Bu karar, Ulusal Savaş'ın en mutlu sonucudur! dedi.

Mustafa Kemal, ona şu yanıtı verdi:

— Sanıyorum ki burada bulunmayan arkadaşlarımız da bizim gibi düşüneceklerdir. Ülkeyi bugünkü durumunda kararsız bir biçimin bunalımlarıyla karşı karşıya bırakamayız!

Geç vakit, konuklarını uğurlayan Mustafa Kemal şunları söyledi:

— Bu hazırlığımızın, Grup'un görüşmelerinden önce yayılmaması yararlıdır.

Konuklar, Yunanlılar'dan ganimet olarak alınan, T., modeli Ford arabasının içinde Ankara'ya inerlerken, Kemalettin Sami Paşa, Deli Halit Paşa'ya şöyle sordu:

— Önemli karar, değil mi?

— Çok önemli! Tanrı ülkeye hayırlı etsin!

Bunu söyleyen Halit Paşa, Kemalettin Sami Paşa'nın kolunu tutarak şunları ekledi:

— Ben, bu siyaset işlerinden anlamıyorum. Yine Ordu'ya dönmek istiyorum.

Kemalettin Sami Paşa, arkadaşının yüzüne şaşkın şaşkın bakarak, bununla ne demek istediğini, iyice anlamak ister gibi yaptı:

— Bütün Komutanlar, aynı zamanda mebus. Sonra, sen Ardahan Mebusu'sun. Kurtarılmasına bunca çalıştığın bu kent halkı, Mebusluklarını bırakırsan, sonra sana gücenir.

29 Ekim 1923 günü öğleden sonra Grup Yönetim Kurulu Başkanı Ali Fethi'nin Başkanlığı'nda toplanan Halk Fırkası Grubu, Bakanlar Kurulu'nun seçimi işini görüşmeye başladı. Mustafa Kemal'in, Kabine'nin seçimi işini salt Grup'a bırakarak uzaktan seyirci kalır gibi davranmasında iş vardı: Böylece bunalım bir süre daha sürecek, başı dara gelen Grup, en sonra Paşa'nın yargıcılığına başvurup ondan yardım isteyecekti. Öyle olunca da

Paşa, tek kurtuluş yolunun Cumhuriyet'i ilan etmek olduğunu onlara benimsetmek üzere önemli bir fırsat yakalayacak, bundan her ne pahasına olursa olsun yararlanacaktı. Bu sonuçsuz gibi görünen Kabine bunalımı görüşmelerinin anlamını anlayan tek kişi de Ali Fethi idi.

Hazırlanan yeni liste de sürmekte olan siyaset bunalımını sürdürecek nitelikteydi: Bakanlar Kurulu Başkanı olarak, yine Ali Fuat Paşa ileri sürülüyordu. Mustafa Kemal'in onun üstüne olan son düşüncelerini bildikleri halde Grup Üyelerinin çoğunluğu, Başbakanlık adayı olarak yine Ali Fuat Paşa'yı göstermişti. Ali Fethi, aday listesini Meclis'e sunarken, şunları söyledi:

— Yönetim Kurulu, ancak idari nitelikte bir Hükümet Listesi hazırlayabildi. Kesin bir şey saptayamadık. Müsaade ederseniz, bu liste okunsun! Karar, sayın Kurulunuzundur.

Cumhuriyet'in ilanına ancak birkaç saat kalmıştı. Yine de Mustafa Kemal'in istediği ortam oluşmamıştı. Ali Fethi, Fuat Paşa'dan sonra, İcra Bakanları Kurulu'na aday gösterilenlerin adlarını da birer birer okudu.

İktisat Bakanı adayı Mahmut Celâl (Bayar), söz alarak, şöyle konuştu:

— Ulusun bizlerden büyük ve tarihi görevler beklediği şu sırada, Bakanlar Kurulu seçimi olağanüstü önem almıştır. İlk olarak düşüneceğimiz şey, Bakanlar Kurulu içindeki tutarlılık ve program ortaklığı bilincidir. Bu listede adları görülen kişiler, çekilenlerden daha güçlü değildir. Bizden rahatlık ve reform isteyen bir ulus var. Herhalde, yeniler eskilerden daha güçlü olmalıdırlar. Seçimlerde ivedi davranmayalım. Özellikle Bakanlar Kurulu Başkanı seçimi için düşünelim. (...) Ancak bir sistem kararlılığıyla görev alacak Hükümet biçiminin çözüm olacağını benimseyelim. Bu kanıma dayanarak, benim, İktisat Bakanlığı'na seçilmememi ve bağışlanmamı dileyeceğim! Tek tek düşünüşlere dayanarak ve ortak sonuçların, büyük ve köklü reformlar isteyen ülkeyi doyuracağına inanmıyorum! (...) Benim kanıma göre, ortada bir Kabine bunalımından çok bir rejim ve sistem bunalımı vardır.

Bu sırada birçok mebus oturduğu yerden Kabine bunalımının çözümü üstüne düşün yürütmeye başladı.

Kozan Mebusu Ali Saip:

— Meclis Başkanlığı'na Fethi Bey, Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na İsmet Paşa seçilmelidir! dedi.

Aldı, Lazistan Mebusu Ekrem:

— Yeni Kurul, eski Kurul'un boşluğunu doldurabilecek mi? Bu konudaki düşüncelerini Reis Paşa Hazretleri (Mustafa Kemal) beyan buyursunlar; aydınlanalım! dedi.

Aldı, Diyarbakır Mebusu Zülfü:

— Görev, Fırka Divanı'nındır. Bu hak, Grup Yönetim Kurulu'nun değildir! Divan toplansın!

Aldı, Mehmet Efendi (Bolu):

— Seçilecek Bakanlar Kurulu, ancak bir ay sürebilir. Seçimlerin böyle sık sık yenilenmesi, ülkeyi, ulusu kötü ve güç bir duruma götürür. Bakanlar Kurulu çekilişinin nedenini açıkça anlatamazsa, herhangi bir Bakanlar Kurulu seçimine katılmam. Nedenini anlayalım. Sonra, seçelim.

Aldı, Faik (Tekirdağ):

— Listede gösterilen adlar, öncekilerden daha güçlü değildir. Divan toplanıp bu sorunu çözümlesin!

Aldı, Vasıf (Saruhan):

— Ülkeyi, ulusu neden bırakıyor? (İsmet Paşa'yı anlatıyor.) Liderimiz bizi aydınlatmamıştır. Sayın Başkanımız (Mustafa Kemal), bizi neden aydınlatmıyor?

Aldı, Necati (İzmir):

— Ülkenin dayandığı kişilerin bizi bırakıp ayrılmalarını benimseyemeyiz. Sayın Başkanımız (Mustafa Kemal) aydınlatsın; uyarsın! İçeriden ve dışarıdan güçlü bir Bakanlar Kurulu'nu gereksemekteyiz.

Aldı, Ali Fethi:

— Grup Yönetim Kurulu'nun yaptığı bu liste, ne Paşa'nın ne de Yönetim Kurulu'nundur.

Aldı, Doktor Fikret (Ertuğrul):

— Vasıf ve Necati Beylerin düşüncelerine katılırım. Ülke

sütliman değildir. Herhangi bir biçimde yapılacak seçime bırakmak olmaz. Güçlü kişilerden oluşan bir Kurul seçilmelidir.

Aldı, Recep (Kütahya):

— Arkadaşlar sözlerini bitirsinler; sonra, Gazi Paşa Hazretleri söylesinler!

Aldı, İlyas Sami (Muş):

— Sayın Başkanımız, Gazi Paşa Hazretleri, düşüncelerini anlatsınlar! Bunalımın doğduğu gün, çözümlenmesi daha yararlıdır. Askıda bırakmak şiddetlenmesine yol açar. Bir Bakanlar Kurulu Başkanı seçelim; yirmi dört saat mühlet verelim. Arkadaşlarını bulsun; güçlü bir Hükümet oluşsun!

Aldı, Abdürrahman Şeref (İstanbul):

— Kimi arkadaşlar kaygılanıyorlar. Bu, her ülkede olan bir şeydir. Hepimizin amacı yurdun mutluluğudur. Bir makine kurup tıkır tıkır işletemiyoruz. Bu da doğru. Güçlü bir Hükümet nasıl bulmalı, hastalığı nasıl uzaklaştırmalı? Teşkilatı Esasiye Kanunumuzu göz önüne alalım! Hükümet'in görevini belirleyelim! Meclis, kanılarını söylesin! Ondan sonra, Başbakan Paşamız da düşünüşlerini açıklasınlar! Bir sonuç çıkaralım. Herkes bir işe yarar. Herkes yaradığı işte kullanılmalı. Kişilerden söz etmeyelim. Yüksek makamda ortağız, Başkan Paşa Hazretleri düşünüşlerini açıklasınlar!

Aldı, Eyüp Sabri (Konya):

— Gerekli bir seçim karşısındayız. Eski Bakanlar Kurulu, seçilse bile, yine benimsemeyeceklerine karar verdiklerini işitiyoruz. Bu kararı Yüksek Meclis kaldırmalıdır.

Aldı, Recep (Peker-Kütahya):

— Üç temelli noktadan söz edeceğim. Birincisi biçim, ikincisi eksik çalışma, üçüncüsü manevi bağlarımızda oluşan gediktir. Biçimlerde eksiklik olursa iyi sonuç vermez. Eldeki listede değerli arkadaşlar, hangi zamanda, ne koşullar altında çalışacaklardır, bilinmiyor; güçlü bir kişinin kendi arkadaşlarını bularak güçlü bir Hükümet kurması gerekir.

Aldı, Talât (Ardahan):

— Recep ve Abdürrahman Beyler pek güzel açıkladılar, İcra

Vekilleri Kurulu'nun görevi nedir? Görev ve Sorum Kanunu'nu, şimdi dahi çıkaramadık. Gazi Paşa Hazretleri bizi aydınlatsınlar!

Ali Fethi, görüşmelerin yetersizliğini oya koymak üzereydi ki Kemalettin Sami Paşa, dün gece Mustafa Kemal'den aldığı Cumhuriyet muştusunun verdiği esinle, bir öneri hazırlayarak Başkanlığa sundu. Meclis'teki bütün tartışmalar, dilekler, Mustafa Kemal'in istediği olgunluk kertesine ulaşmıştı. Bunun yemişlerini hemen toplamak gerekiyordu. Kemalettin Sami Paşa'nın verdiği öneri, işte, bu doğrultudaydı:

— Bakanlar Kurulu'nun aldığı gidiş ve yön, bu sorunun, sık sık, yinelenmesinin önüne geçecek çözümün saptanmasını zorunlu kılmaktadır. Grupta Başkan Paşa Hazretleri'nin düşünce ve görüşlerini öğrenmek isteği geneldir. Kendilerinin Genel Başkan olarak sorunun çözümüyle görevlendirilmesini ve sonuç üstüne bundan sonra karar alınmasını bildirir ve öneririm!

Bu öneri, Mustafa Kemal'in atacağı büyük adımı bilenlere durumu bildirmiş ve onları alarma geçirmişti. Ali Fethi de Kemalettin Sami Paşa'nın bu önerisinin taşıdığı yıldırım etkisini hemen sezmişti. Bu yıldırımın düşeceğini, önerinin sahibiyle ancak birkaç kişi biliyordu. Ali Fethi, görüşmelerin yeterliğini oya koymak üzereyken, Recep (Kütahya) söz alarak kürsüye çıktı. O da birkaç yakını gibi, Meclis'te Mustafa Kemal'in mikrofonlarındandı. Recep Peker, kürsüde dinleyicileri oyalarken, Ali Fethi, Recep Zühtü'yle Meclis'te konuşulanlarla Kemalettin Sami Paşa'nın önerisini Mustafa Kemal'e iletmesini rica etti. Mustafa Kemal, Meclis'te geçen konuşmaların kendisine yararlı bir noktaya geldiğini görerek, sevindi. Kemalettin Sami Paşa'nın önerisinin de kendisine kurnazca bir kapı araladığını anladı; bunu doğruladığını söyledi. Önerinin oya konulmasını istedi. Ali Fethi, Doktor Fikret'in görüşmelerin yetersizliği önerisini oya koyduysa da kimi mebuslar, sorun çözümlenmeden görüşmelerin kesilmesini istemediklerini söylediler. İşte, bunu fırsat bilen Ali Fethi, Kemalettin Sami Paşa'nın önerisini oya koymaya kapı açmak üzere, şunları söyledi:

— Bir dakika müsaade ediniz, Efendim! Bu öneriden sonra

bunalımın çözümü için «şifalı» tedbirler öneren öneriler vardır; onları onayınıza sunacağım!

Bu, «şifa getiren», tedbirlerin ne olacağını merak eden grup, bu önerileri öğrenmek istedi. Ali Fethi de hemen Kemalettin Sami Paşa'nın önerisini öne sürdü. Bu önerinin ancak Mustafa Kemal'in onayıyla verilebileceğini bilen grupun çoğunluğu, öneriyi benimsedi. Bunun üzerine, Mustafa Kemal'in Meclis'e gelmesi gereği ortaya çıktı. Ali Fethi, Çankaya'da bulunan Paşa'nın Meclis'e çağrılacağını bildirdi.

Ortada çok büyük bir şeylerin döndüğünü sezen mebuslar, verilmiş olan bir saatlik arayı nasıl geçireceklerini bilemediler. En sonunda, bu geçmez gibi görünen zaman da bitti. Bütün üyeler, yerlerini alarak otoriter bir öğretmenin gelişini bekleyen öğrenciler gibi sıralara gömülerek, tıs çıkarmadan beklediler. Bugün verilecek bir kararın Türk tarihinin yazgısına ölümsüz damgalarından birini daha vuracağını seziyorlardı. Mustafa Kemal, en sonunda, Meclis'e girdiğinde büyük bir ürperti geçirdiler. Doğruca kürsüye çıkan Mustafa Kemal'in de görgülü bir göz, saklamaya çalışılan çok büyük bir heyecan içinde olduğunu anlayabilirdi.

— Efendiler! Bakanlar Kurulu seçiminde bir düşün dağınıklığı olduğu anlaşılmıştır. Bir saat müsaade buyurun; bulacağım çözümü size bildiririm!

Mustafa Kemal, kürsüden inerek Meclis yapısında Halk Fırkası Genel Sekreteri için ayrılmış olan odaya çekildi. Gerekli kişileri katına çağırarak, dün gece hazırlanmış olan Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun değiştirgeleri ile Cumhuriyet'in ilanı tasarısını onlara okudu. Sonra, öğleye doğru kalkıp Meclis Salonu'na girdi. Kürsü'ye çıktı. Şöyle konuştu:

— Sayın arkadaşlar! Çözümünde güçlüklere uğradığınız sorunun nedeninin bütün arkadaşlarca belirlenmiş olduğu kanısındayım. Eksiklik, izlemekte olduğumuz biçimdedir. Gerçekten de Teşkilatı Esasiye Kanunu'na uygun olarak bir Bakanlar Kurulu seçimine giriştiğinizde, bütün arkadaşların her biri, Bakanlar ve Bakanlar Kurulu seçmek zorunda bulunmanız da görülen güçlüklerin çözümünün zamanının geldiğini göstermektedir. Geçen

dönemde de benzer güçlüklere rastlanıyordu. Görülüyor ki bu yöntem kimi zaman büyük karışıklıklara yol açıyor. Yüksek Kurulunuz beni bu güçlüğün çözümüyle görevlendirdi. Ben de bildirdiğim kanıdan esinlenerek düşündüğüm biçimi saptadım. Bu sunacağım önerim benimsenirse, güçlü ve dayanışmalı bir Hükümet kurulabilecektir. Devletimiz'in biçim ve niteliğini saptayan ve hepimiz için amaç olan Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun kimi noktalarını açıklamak gereklidir.

Mustafa Kemal, böyle diyerek, elindeki kâğıdı Ruşen Eşref'e, o da Kütahya Mebusu, Kâtip Cevdet'e verdi.

1923 yılı Ekim ayının 29. gününün saat 18.30'unda açılan oturum, Büyük Millet Meclisi'nin en önemli oturumlarından biriydi. Bunda Türk Ulusu'nun tarihcil kararı verilecekti. Bütün mebuslar, Mustafa Kemal'in biraz önceki sözlerini dinlerken, nasıl, uslu birer öğrenci gibi yerlerinde put kesilmişlerse, şimdi de öyleydiler. Hemen hepsi, bol ışıkla aydınlanmış bir tarih sahnesinin üzerinde bulunduklarını anlıyor, bunun verdiği görünür görünmez coşkunlukla sarsılıyordu. Mebusların hemen hepsi, kendi dirençleri dışında bir oldubittiye sürüklenmekte oldukları önsezisi içindeydi. Mustafa Kemal'in direnci öyle coşkun bir ırmaktı ki onları çöp gibi sürükleyip götürüyordu. Bunu da derinden seziyorlardı. Buna karşı ellerinden bir şey gelmediğini de biliyorlardı. Ne olacaksa olacaktı. İşte bu yeni sürprizin heyecanı hepsini alarma geçirmişti. Kulak kesilmiş, dinlemeye hazırlanmışlardı.

Kâtip Cevdet, tutanağı şöylece okumaya başladı:

— Ulusumuzu rahatlığa ve mutluluğa ve eksiksiz bağımsızlığa ulaştıran fedakârca savaşta Ulus Egemenliği ilkesi, kesin biçimde benimsenmiş ve her zaman buna uyulagelinmişti. Bu yöntemin soylu Türk Ulusu'na ne büyük başarılar sağladığı açıktır. Egemenliğin kısıtsız koşulsuz ulusa özgü oluşu ve yönetmek yönteminin kendiliğinden ve eylemce yönetmek ilkesine dayalı bulunması, zaten Cumhuriyet demek olduğundan birey saltanatını kesinlikle iteleyen bu sözcüğün kullanılışı ve Türkiye Devleti'nin biçimi Cumhuriyet olması üstüne Teşkilatı Esasiye Kanu-

nu'nun özel maddesinin bir fıkra ile açıklanması, hukukça ve maslahatça gerekli görülmüştür.

Bir Cumhuriyet kurulduktan sonra, bu Cumhuriyet'in temsilcisi olacak bir Başkanlık Makamı'nın da kurulması doğaldır.

Bundan başka, Hükümet'i kuracak olan Başbakan'ın Cumhurbaşkanı'nca atanması sorumunun saptanması bakımından, birey işlerindendir.

Bundan dolayı, bugün var olan devlet biçimi saptanmak üzere ve dokuzuncu maddeleri ilerideki değiştirge, açıklama ve Devletimizin dini İslâm dini ve dili Türkçe olduğuna değgin özel bir madde konulmuştur. Sözü geçen maddeleri, kanun durumuna getirmek üzere Yüksek Kurul'a sunularak ve hemen görüşülmesini dileriz.

Mustafa Kemal'in konuşmasında hiçbir biçimde sözü edilmeyen, cumhuriyet, sözcüğünün burada birkaç kez yinelenmesi, bütün mebuslara bir sürpriz biçiminde durumu anlatıvermişti. Durumu daha önceden bilen birkaç kişi dışında hemen hepsi yaşamlarının en önemli olayıyla karşı karşıya geldiklerini anlayarak donmuş, pusmuş, ne diyeceklerini şaşırmışlardı. Bu, ancak Mustafa Kemal gibi bir kişinin yapabileceği bir oldubittiydi. Bundan dolayı da aşağı tükürseler sakal yukarı tükürseler bıyıktı. Yine de hemen herkesin içinden eleştiriler yapmak hevesleri yükseliyordu. Ancak, Meclis de Birinci Meclis olmadığından bunlar pısırık birtakım hevesler olmaktan ileri geçmiyordu. Bu kocaman göktaşının düşüşü, hemen herkesi şaşkınlıktan sindirdiyse de Mustafa Kemal'in bilinçli militanları, alarmdaydılar. Bu şaşkınlıktan yararlanarak bozguncu eleştirileri daha başlamadan susturmak gerekiyordu. Tutanağın okunması biter bitmez, *Yenigün Gazetesi* sahibi, Kanuni Esasi Encümeni Başkanı Yunus Nadi (Abalıoğlu), hemen kürsüye çıktı. Encümen adına Teşkilatı Esasiye Kanunu üstüne birkaç söz söyledikten sonra, şunları ekledi:

— Kanuni Esasi Encümenimiz, ivedilikle şimdilik birtakım maddelerin açıklamasını, değiştirgenmesini ve bitirilmesini istiyor. Bu maddelerin birincisi, yönetim biçimimizin uluslararası sahip olduğu adın aşılmış olan adlardan birisini alması gerek-

mektedir. Biz, egemenliği kısıtsız koşulsuz ulusa veren bir Hükümet biçimi benimsemişizdir. Bu yönetim biçiminin adı, Cumhuriyet'tir.

Yunus Nadi'den sonra söz alarak kürsüye çıkan Vasıf (Çınar Saruhan), şöyle konuştu:

— Arkadaşlar! Dört yıl önce, yurdun dört yanı yanıyor ve yurdu ellerine geçirmek isteyenler, bir hayvan yırtıcılığıyla ülkenin her yanını yıkmaya uğraşıyorlardı ve bütün bu facialara karşı kaygısız duran bir şey vardı: Saray'la Sultan.

O, Saray'la Sultan, gözünün önündeki bütün iniltilerle çığlıklara göz yummuş, kulak tıkamıştı. Ve o Sultan, kendi dirimi uğruna bütün kutsallıkları elden çıkarmıştı. Ne var ki bu ülkede uğradığı kötülükler altında yaşayan bir Türk Ulusu vardı. Ve o ulus, tarihte her zaman efendi olarak yaşamıştı. Ve o Türk'ün inancındaki güç sarsılmadığındandır ki o inanç bugünkü Hükümet'i kurmaya ön ayak olmuştu. Ülke, her zaman bununla övünür. Yeni devlet kurulurken kutsal bir amaç vardı: Ülkeyi çiğneyen düşmanı kovmak. Bu amacın karşısında Hükümet biçimi söz konusu olamazdı.

Ordularımız yengiden yengiye koştuktan, düşman topraklara gömülerekten yurt kurtarıldı. Kurtarıldı, ancak, Saray'la Sultan'ın çevresinde bir grup vardı ki onlar, dirim ve çıkarları söz konusu olunca, yurdun, kutsallıklarının söz konusu olamayacağını örneklerle gösterdiler.

Düşmanı denize döken ulusumun, bundan sonra bir tacın ve bir Sultan'ın isteklerine tutsak olamayacağını bildirmesi zamanı gelmiştir ve Encümen Başkanı Bey'in açıkladığı gibi, var olan biçim, bir Cumhuriyet biçimidir. Bunu açıklamaktan çekinmek, bir güçsüzlüğü gösterir. Bu güçsüzlüğü göstermekse, çıkar ve hırs düşkünlerine fırsat verir. Anlatmak gerekir ki artık Türk Ulusu, taç benimsemez.

Benimsemez; o merttir, bağımsızdır; Efendidir! (Alkışlar.) Bugün, verilecek olan bir kararla kişi çıkarları peşinde dolaşan ne kerte (muhteremler) varsa, hepsi de birlikte yıkılacaktır. Türkiye Devleti'nin ve Hükümeti'nin biçimi, bundan sonra, Cum-

huriyet'tir. Buna aykırı taçlılarla kişiler bilsinler ki ulusun bu isteği, kararlılığı karşısında yıkılıp gideceklerdir.

Kürsüye Eyüp Sabri (Konya) geldi. O, daha önce Parti Grubu toplantısında da Cumhuriyet yönetimini şiddetle savunmuştu. Şimdi de Grup'taki savunmasının sonunu getirircesine konuştu:

— Arkadaşlar! Hükümetimiz Cumhuriyet biçimini bugün almamıştır. Yıllardan beri bu biçimdedir. Ancak, birtakım hırslıların kastına engel olmak üzere gizlenmiştir. Bugün gerçek adını almak için bir engel kalmamıştır.

Basında birtakım tartışmalar görüldü: «Meclis'in böyle değiştirgemeye yetkisi var mıdır?» diye tartışmalar oldu. Meclis'in böyle bir yetkisi olmadığı varsayılırsa, yönetmeliğimizin ve yönetmeliğimize göre kurulan Kanuni Esasi Encümeni'nin de varlığına neden kalmaz! (Doğru! sesleri...) Biz, Cumhuriyet'ten başka bir Hükümet kuramayız!

Bütün bilim ve hukuk adamları bu konuda düşünmüşler ve Hükümet'e üç biçim verebilmişlerdir. Biz, bu üç biçim arasında çıkarlarımıza uygun olanı seçmek zorundayız. Acaba, bu biçimler arasında bize uygun olan nedir, monarşi mi? İşte, geçmiş ve işte sınırlarımızın hali. Ulus kendisiyle ilişkisi olmayanlara yönetim hakkını veremez. (Bravo! sesleri; alkışlar...) Hükümdarlar şimdiye dek hangi gün geldi de ulusumun durumunu sordu? Bunu ileri süren olabilir mi? Bu kanun bizim uscul ve meşru bir biçimde kurulan Hükümetimize bir bilim giyneği veriyor: O da Cumhuriyet'tir. Bu güçsüz arkadaşınız, bu sözcüğe daha okul sıralarında hukuk dersi okurken âşık olmuştur! (Bravo! sesleri...) Bu yasada bir yarar daha var:

Bizim eski yöntemimizde, örneğin, bir İçişleri Bakanı seçeceğim; ben kimi seçeyim bilmiyorum; bir arkadaşa soruyorum, o da bana açık bir yanıt veremiyor. İşte, bu yasa bu güçlüğü de çözümlüyor. Ben, oyumu büsbütün güvendiğim bir kişiye verebileceğim. Bir ayak önce bu yasanın ivedilikle benimsenmesini ve benimsendikten sonra da yüz bir pare top atılmasını öneriyorum.

Ondan sonra kürsüye gelen Rasih Hoca (Kaplan-Antalya), şunları söyledi:

— Sayın arkadaşlar! Ben de içinde olarak, Kanuni Esasi Encümeni'nin katınıza getirdiği şu öneri, var olan biçimimizin saptanmasından ve söylenmesinden başlıyor. Teşkilatı Esasiye Kanunu, ulusun yüzyıllardan beri haklarını geri almak uğruna savaşarak elde ettiği bir haktır.

Bugün o yasanın kimi maddelerini açıklamakla, o hakkın ulusun elinde ölümsüz olduğunu, ulusa bir daha bildiriyoruz. Ulusun, Teşkilatı Esasiye Kanunu ile kurduğu devlet, kendi devleti ve Hükümeti'dir. O Devlet'in Başkanlığı'nı şimdiye dek devleti merkezde toplandığından onun Başkanlığı, Meclis Başkanlığı'nı da temsil ediyordu. Devlet biçimini, Cumhuriyet, olarak ilan etmekle, yine Meclisimizin Başkanlığı'nı, önerilen başka bir maddeyle kendisini hizmetiyle tanıtanlara veriyor.

Türk Devleti bundan sonra, Başkanlığı'nda veraset (kalıtım) yoluyla oturmuş kişi görmeyecektir. Türk Devleti, çalışmasıyla kendisini ulusa tanıtanlara, o, Başkanlık görevini verecektir. Bu hakkını bugün dolayısıyle dünyaya bildiriyor.

Ulus, bütün eylemlerinde geçmişten ibret dersleri aldığı gibi, her şeyde iktidası olan dininden de ders aldı. Din, en uygun Hükümet biçiminin, Cumhuriyet olduğunu da söylüyor ve bugünkü biçim, egemenlik hakkını ulusa veren biçim. O, bilim ilkelerine de çok uygundur. Mutlak olan, meşrut olan Hükümetler, sonuç olarak kişinin demektir. Oysa, Teşkilatı Esasiye Kanunu'yla ilan olunan biçim, egemenlik hakkının kendi kendinin yönetimiydi. Bu ilkelerle kendisine Başkanlık edecek kişiyi de kendisi için çalışan, kendisini tanıtan kişiler arasından ayırmak istiyorsunuz. Devleti böylece ileride de güvenli yollar yürütmek ilkelerini benimsiyorsunuz.

Rasih (Kaplan) biraz konuşmasına ara vererek, Meclis'i gözden geçirdi; sonra, şöyle haykırdı:

— Yaşasın, Cumhuriyet!

Mustafa Kemal'in yakın suflörlüğünü pek güzel yapan Rasih Kaplan'ın yankısı gibi, bütün Meclis bir ağızdan haykırdı:

— Yaşasın, Türkiye Cumhuriyeti!

Bu güzel yankıya, bir de, «Türkiye,» sözcüğü katılmıştı.

Hayırlısıyla, bu iş de olup bitmişti. Kaç yıllık demokrasinin adı, en sonra konmuştu. Hem de ne çekingenlikler içinde. Cumhuriyet, sözcüğünün büyülü yankıları bütün mebusların kulaklarında çınlayıp durduğu sırada, Türk saz şairi Mehmet Emin, kürsüye çıktı, mavi gözlerle, güzel ve iyi insanlara özgü tatlı yüzüyle, Meclis'in üzerinde iyi bir etki bırakarak şöyle konuştu:

— Arkadaşlar! Batı Roma İmparatorluğu, Kuzey Cermenlerinin ellerinin altında ezildikten ve Sezarlar'ın fuhuş ve sefahat meydanları ölümle tehdit edildikten sonra, doğuda iki kanlı saltanat kalmıştı: İran Devleti ve Doğu Roma İmparatorluğu. Bu Hükümetlerin yönetimini, asayı ellerine alan, başları kanlı katiller sürülerinin çoban postuna bürünmüş kurtlarından başka bir şey değillerdi. Saray bahçelerinde Doğu Roma İmparatorluğu'nun yazgısı, güzelliğiyle geçinen kadınların ellerinde kaldığı gibi, İran da babalarını ok kirişleriyle boğan katillerin ellerinde kalmıştı.

Tanrı, tutkuyu ve çalımı cezalandırmak üzere bir elinde kılıç, öbür elinde asa olarak, yeryüzüne bir Peygamber gönderilmesini gereksedi ve gönderdi. O kılıçla zalimleri cezalandırttığı gibi asasıyla de kanlı tahtları yerin dibine geçirtti. Tutsağa özgürlük ve yoksula mutluluk verdirecek bir Hükümet kurdurttu. Onun adı Cumhuriyet'tir! (Alkışlar...)

On dört yüzyıl sonra ikinci mucizesini yaptırmak üzere en büyük bir ulusu seçmiştir. O da Türk Ulusu'dur. On dört yüzyıl önce Hazreti Peygamber'in Mekke'de kurduğu Hükümet'i, bugün Türk Ulusu Ankara'da kurmuştur. Ben, bu yaşlı arkadaşınız; bu Hükümet temelinin, dünyanın yaşınca sürmesini dilerim! Ve bu duanın kanatlarının altında ayağa kalkarak ve «Yaşasın, Cumhuriyet!» haykırışlarıyla bu biçimi kutlamanızı da dilerim.

Şairin bu coşkun ünlemesi üzerine bütün Meclis gürül gürül akan bir su gibi birden ayağa fırladı; yaşamları boyunca yaptıkları, yapacakları en şiddetli alkışlarla avuçlarını patlatarak, üç kez:

— Yaşasın, Cumhuriyet!

— Yaşasın, Cumhuriyet!

— Yaşasın, Cumhuriyet! diye haykırdılar?

Mehmet Emin, bütün coşkunluklarıyla bağıran birçok mebusun gözlerinde uzaktan uzağa elmas parçacıkları gibi parlayan gözyaşları gördü. Bu gözyaşlarını kendi gözlerini kaplayan perdesinin altından görüyordu. Bu sevinç gözyaşları, mebusların kirpikleri üzerinde henüz kurumadan oylanan maddeler ivedilikle benimsendi.

Sonra, Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi, söz alarak, şöyle konuştu:

— Teşkilatı Esasiye, bütünüyle İslâm Dini'nin ilkelerine uygun olduğu halde, her nasılsa, onun düzenlenmesi sırasında -ki o zaman salt yenginin elde edilmesi isteniyordu- bu ikinci maddenin konulması unutulmuş oluyor. Gerçi Kanuni Esasi'de bu biçim vardı; ancak, onu belirsizliğe götüren maddeler vardı.

Emin (Sazak-Eskişehir):

— Meclis'in seçim devresi iki yıl olacağına göre böyle bir seçim güç olacaktır. Bu ulus rüştünü ispatlamıştır. Bu ulus herhangi bir usça davranışın, ülke güvenliğine yönelmiş davranışların övgüsü olduğunu eylemce göstermiştir. Onun için halktan kuşkulanıp hazmettireceğiz diye bir biçim düşüneceğimize, hiç olmazsa iki yıl yerine daha çok süre yani iki seçim devresi için Cumhurbaşkanı seçimi benimsenmelidir ve Cumhurbaşkanı, bütün ulusun malı olmalıdır. Başbakan, çoğunluk partisinden, ulusun malı bulunmalıdır. İlk Meclis'in kurulmasında ulaşacağımız amacı herkes gibi ben de takdir ediyorum. Kamuoyu varacağımız amacı takdir etmektedir. Varacağımız ereğe bir ayak önce varalım.

Bendeniz, Cumhurbaşkanı seçimini yaptıktan sonra Reisicumhur Hazretleri'nin Başvekil seçimi, Fransa'da ve Amerika'da (Görevimiz ne! sesleri...) zaten ne olacaksa oluyor. Biz, işimizi sürdürelim.

Süleyman Sırrı (Bozok):

— Şu maddenin son fıkrası okununca kaygılanmıştım. Şundan ki ulusun en çok sevdiği şey, Meclis'in ömürlü olmasıydı. Maddenin son fıkrasında Meclis'in toplanmadığı zamanlardaki biçime ilişkin bölümünü görünce, kaygılanmıştım. Yaşama gücünü birçok kez saptayan bir Meclis, acaba bir tatil devresi mi

geçirecek, diye ikircikleniyordum. Ancak, Başkan Bey, bu ikirciği ortadan kaldırdı. Teşekkür ederim! Madde olduğu gibi benimsensin!

Süleyman Sırrı'nın bu sözü gülüşmelere yol açtı. En sonra, kanunun bütün maddeleri oylanarak benimsendi. Bütün eller havaya kalkarak kanunu onaylarken, bütün ağızlar da hep birden bir kez daha şöyle haykırdı:

— Yaşasın, Cumhuriyet!

Ne var ki bu haykırış yeni haykırışlar için bir başlangıç oldu. Ondan sonra, gök gürültüsünü andıran coşkun haykırışlar, Meclis'in tavanından tozlar dökerek dışarılara taştı. Çok yüksek kayalardan dökülen gürbüz su yığınları gibi kulakları sağır edercesine, gürledi durdu. Meclis saati, bu sırada 20.30'u gösteriyordu.

Hemen, Cumhurbaşkanı'nın seçilmesi için öneriler verildi. Yapılan hızlı seçimde, beklendiği gibi, Mustafa Kemal, Cumhurbaşkanlığı'na seçildi.

Meclis Başkanlığı Kürsüsü'nde bulunan İsmet Bey, seçimden on beş dakika sonra sonucu bildirmişti:

— Türkiye Cumhuriyeti Başkanlığı için yapılan seçime, 158 üye, oybirliğiyle, Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni seçmiştir.

Bunun üzerine Mustafa Kemal, ağır ağır yerinden doğruldu; ölçülü adımlarla kürsüye doğru ilerledi. Kendini çok zorluyorsa da büyük bir heyecan duyduğu anlaşılıyordu. Bu, yaşamının en büyük olayıydı. Meclis, bir tek insan olmuş, bir çift göze dönmüş, yüzlerce gözünü büyülenmiş gibi ona dikmişti. Ses soluk kesilmişti. Hemen herkes, yaşamının en büyük olaylarından birini yaşadığını duyuyor gibiydi.

Mustafa Kemal, her zaman yaptığı gibi kendisini en yüksek yönetim yerine getirmiş olan 158 üyenin gözlerine gözlerini dikerek, hepsine bakışlarıyla teşekkür eder gibi davrandıktan sonra, Cumhurbaşkanlığı Nutku'nu söylemeye başladı:

— Sayın arkadaşlar! Önemli olağanüstü dünya olayları karşısında saygıdeğer ulusumuzun gerçek uyanıklığına bir değerli belge olan Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun kimi maddelerini açıklığa kavuşturmak üzere, Özel Encümence Yüksek Kurulu-

nuza önerilen kanun önerisinin benimsenişi dolayısıyla, yeni Türkiye Devleti'nin zaten dünyaca bilinen, bilinmesi gereken geçmişi, uluslararası bilinen adıyla anıldı. Bunun doğal gereği olmak üzere bugüne dek doğrudan doğruya Meclis'in Başkanlığı'nda bulundurduğunuz, arkadaşınıza yaptırdığınız görevi, Cumhurbaşkanı adıyla yine o arkadaşınıza verdiniz. (Estağfurullah, hakkınızdır! sesleri...) (Tunalı Hilmi: «Gazi arkadaşımız!»)

— Bu münasebetle şimdiye dek yineleyerek hakkımda göstermiş olduğunuz söyleşi, içtenlik ve güveni bir kez daha göstermekle, yüksek değerbilirliğinizi ispatlamış oluyorsunuz. Bundan dolayı, Yüksek Kurulunuza ruhumun bütün içtenliğiyle teşekkürler ederim! (Estağfurullah; Tanrı başarı versin! sesleri...)

Efendiler! Yüzyıllardan beri doğuda zulme uğrayıp duran ulusumuz, Türk Ulusu, gerçekte sahip bulunduğu karakterlerden yoksun sanılıyordu. Son yıllarda ulusumuzun eylemce gösterdiği yetenek, eğilim, anlayış, kendi üstüne bu sanıda bulunanların ne kerte uykuda ve ne kerte incelemekten uzak, görünüşe aldanan insanlar olduğunu, pek güzel kanıtladı.

Ulusumuz, taşıdığı niteliklerle, değerini Hükümet'in yeni adıyla yeryüzü uygarlığına daha cok kolaylıklar göstermeyi başaracaktır! (İnşaallah! sesleri...) Türkiye Cumhuriyeti, yeryüzünde aldığı yere yakıştığını yapıtlarıyla kanıtlayacaktır! (İnşaallah! sesleri...) Arkadaşlar! Bu yüksek kuruluşu oluşturan Türk Ulusu'nun son dört yılda kazandığı yengi, bundan sonra da birkaç katıyla kendini gösterecektir! (İnşaallah! sesleri...) Acizleri, ulaştığım bu güvene yakışmak üzere pek önemli gördüğüm bir noktadaki gereksinimi bildirmek zorundayım. O gereksinim, Yüksek Kurulunuzun benim üstüme olan sevgi ve güvenin ve yardımının sürmesidir! (Hiç kuşku yok; her zaman! sesleri...)

Ancak böylece Tanrı'nın yardımıyla bana verdiğiniz ve vereceğiniz görevleri güzelce yapmayı başarabileceğimi umarım. (Tanrı başarı versin! sesleri...) Her zaman sayın arkadaşlarımın ellerine çok içten, sıkı bir biçimde yapışarak onların kişilerinden kendimi bir an bile müstağni görmeyerek çalışacağım! Ulusun sevgisini her zaman dayanak noktası bilerek hep birlikte ileriye

gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mutlu, başarılı ve muzaffer olacaktır!

Mustafa Kemal, nutkunu söyledikten sonra, yine ağır ağır kürsüden inerek yerine gitti.

Avni (Bozak):

— Bir dua yapılsın!

Birçok ses birden:

— Dua edilsin!

Sonra, Afyonkarahisar Mebusu Kâmil Hoca, Türkiye Cumhuriyeti'nin sonuna dek yaşaması, mutlu olması üstüne dua etti. Bütün üyeler bu duayı ayakta dinleyerek, yüksek sesle, aminler çektiler.

Oturum sona erdiğinde, gecenin saat yirmi biriydi.

CUMHURİYET'E KARŞI BİR TOPLANTI MI?

«Cumhuriyet sizden, fikri özgür, vicdanı özgür, bilgisi özgür, kuşaklar ister.»

Mustafa Kemal.

27 Ekim 1923'te, mebusluktan, Türkçesi siyaset yaşamından ayrılarak Konya'daki Ordu Müfettişliği'ne gitmek üzere davranan Ali Fuat Paşa, Çankaya'da Mustafa Kemal'i görmeye gitti. Paşa, onu çok içten karşıladı:

— İkinci Ordu Müfettişliği'ne gitmenizle, muzaffer Ordumuz sizden çok şeyler kazanacaktır; başarılar dilerim, benim sevgili arkadaşım! dedi.

Oradan geç vakit ayrılan Ali Fuat Paşa, birkaç saatçik uykuya benzer içkili zaman geçirdikten sonra, 28 Ekim sabahı erkenden kalkan trenle görev yerine gitmeden önce, annesini görmek üzere İstanbul'a yollandı. İstanbul'a gidişinin nedenlerinden biri de babasının Ankara'daki mezarının İstanbul'a taşınması için annesiyle görüşmekti. Sonra, İkinci Ordu Müfettişliği'ne eksik birçok öteberi alıp gönderecek, bu arada yeni General üniformasını da

iyi bir terziye diktirecekti. Çoktandır siyaset adamı olarak görev gördüğünden, eski parça giynekleri bir kenarda güvelere yem olup gitmişti. Görünürde amaç böyle olmakla birlikte, Mustafa Kemal'in tek başına aldığı yolun ülkeyi nerelere götürmekte olduğunu soruşturarak söyleşmek, bu kenara itilmişliğe bir çıkar yol aramaktı. Bundan dolayı, İstanbul'a giderken kendisini birkaç eski değerli arkadaşının orada dört gözle beklediğini biliyordu. Tren yolculuğunu, içkili, küskün, karamsar, kızgın, öfkeli geçiren Paşa, Haydarpaşa İstasyonu'nda düzgün bir gülümseyiş yayılan yüzleriyle eski kavga arkadaşlarını görünce, gecenin karadüşleri birden dağıldı. Gara kendisini karşılamaya gelenler arasında Hüseyin Rauf, Adnan (Adıvar) ve Refet Paşa göze çarpıyordu. Paşa, arkadaşlarının yüzündeki sonsuz merakı, kaygıyı, hemen okuyarak bunun anlamını da pek güzel anladı: Ankara'da pek ilginç şeyler oluyordu. Onlarsa bu oluşların dışında kaldıklarından çok üzgündüler. Türkiye gemisinin nereye doğru yol aldığını, şöyle böyle, biliyorlarsa da en yeni bilgilere can attıkları görülüyordu. Peronda kucaklaşıp öpüşürlerken birkaç söz fısıldaştılarsa da kalabalık arasında izlenmek belkisini de göz önüne alarak en yakın bir arkadaş evinde söyleşip dertleşmeye karar verdiler. Bu öneriyi, Ali Fuat Paşa yapmıştı.

Hüseyin Rauf:

— Biz de seninle birlikte Refet Paşa'nın Kalamış'ta oturduğu Köşk'te bir öğle yemeği düşünmüştük. Uygun görürsen, hemen oraya gidelim! dedi.

Onları bekleyen otomobillere binerek yola çıktılar. On dakika sonra, Kocabaş Arif'in, Kalamış Koyu'na bakan ünlü köşkünün bahçesindeydiler. Yolda geçen kimi sözlerden; Ali Fuat Paşa, Hüseyin Rauf'un da bu köşkte kaldığını anlar gibi olmuştu.

Kahveler içilip de sudan sağlık konuları üstüne birkaç söz edildikten sonra, dört arkadaş da temel sorunlar üzerinde konuşmak üzere sabırsızlanmaya başladı. Özellikle İstanbul'dakiler, Paşa'dan en yeni Ankara haberlerini almak için bayağı çırpınıyorlardı.

İlk soruyu, Doktor Adnan (Adıvar) sordu:

— Hükümet'in, Meclis'in İkinci Başkanlığı'na ve İçişleri Bakanlığı'na gösterdiği adaylar yerine, Fırka Grubu'nun, İkinci Başkanlığa Rauf'u, İçişleri Bakanlığı'na Sabit Bey'i aday göstermesi karşısında Hükümet neden çekildi ve neden çekilmekte diretti? Yeni Kabine, neden kurulmuyor?

Paşa, bu sorulara şöyle yanıt verdi:

— Bugünkü Hükümet bunalımı, Fırka Grubu'nun Hükümet adayları yerine başkalarını seçmesiyle başlıyor. Daha Ekim ayında İstanbul'un kurtuluşu dolayısıyla gönderilen mebuslardan oluşan Kurul'un Haydarpaşa İstasyonu'nda karşılanmaması, bunalımın başlangıcıdır. Hükümet Merkezi'nin Ankara olduğunu, bir kanunla saptamak işinin önemli Hükümet işi olması gerekirken, Dışişleri Bakanı İsmet Paşa'nın Malatya Mebusu olarak ve birçok mebus arkadaşlarıyla Meclis'e bir kanun önerisinde bulunması, Ankara çevresinde Fethi Bey'le İsmet Paşa arasında, gerek bu sorunda, gerekse öbür sorunda önemli anlaşmazlıklar olduğu söylentisini, ortaya çıkardı. Bu arada Rıza Nur Bey'le İsmet Paşa, belki de Fethi Bey arasındaki anlaşmazlıklardan da söz ediliyordu. Fırka Frubu, Hükümet'in adaylarını benimsemeyince, Hükümet çekilmek zorunda kaldı.

Doktor Adnan, sordu:

— İsmet Paşa, Fevzi Paşa, hatta sen, Ali Fuat Paşa çekilmekte direten Fethi Bey'in yerine Hükümet kurabilirdiniz. Neden kurmadınız? Hükümet bunalımını uzatmakta ne anlam vardı?

— Sorun yeni bir Hükümet kurmak olsaydı, ileri sürdüğünüz kişilerden biri, özellikle İsmet Paşa, bunu yapar; Fırka Grubu da hoşnutlukla benimserdi. Temel sorun bu değil; krizi sürdürerek İcra Vekilleri Kanunu üstüne olan kanunda değiştirgeme yapılmasıdır. Cumhuriyet'in ilan edileceği günlerin arifesinde bulunduğumuzu sanıyorum.

Doktor Adnan, şöyle sordu:

— Cumhuriyet, yeni Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun benimsenişinden sonra ilan edilemez miydi?

— Edilirdi. Ben de böyle düşünüyorum. Ancak, olmayacak!

Bunun üzerine, Rauf konuştu:

— Müsaade ederseniz, çekilişim sırasında ve ondan sonra olup bitenleri bir daha özetleyeyim:

Barışın imzasına dek, benim bildiğim, aramızda önemli, derin anlaşmazlık olmamıştı. Denetimden dönen Gazi Paşa'ya ilk önce Sivas'a, sonra İstanbul'a yapacağım yolculukların nedenleri üstüne yine bilgi verdim. Gezimi uygun buldular; ancak, çekilmekten vazgeçmemi yine rica ettiler. Yapılmasına sağlığımın olanak bırakmadığı bu görevi sürdürmeyi doğru bulmadığımı söyledim. Lozan görüşmelerinin ikinci evresinde, eski ve çok içten arkadaşım İsmet Paşa ile durmadan yapılan haberleşmeden oluşan yanlış anlamalarla görüş ayrılığından dolayı çekilmekte direttiğimi sanarak, İsmet Paşa'yı Dışişleri Bakanlığı'ndan ve dolayısıyla İcra Vekilleri Kurulu'ndan uzaklaştırmayı üzerine alacağını söyledi. Ben, tersine, İsmet Paşa'nın Hükümet'te bulunmasının ülkenin güvenliği bakımından çok gerekli olduğunu bildirdim. Yapılan antlaşmaların iyi bir biçimde uygulanmasının, İsmet Paşa'nın, herhalde, özellikle Dışişleri Bakanlığı'nda kalmasını zorunlu kıldığını, söyledim ve Sivas'a yollandım.

O zamana dek Gazi Paşa'yla, gerek devlet işleri, gerekse ülke savunması yüzünden temelli hiçbir anlaşmazlığı hatırlamıyorum. Ulusal Savaş'ın başlangıcından beri kendisini baş tanıdık ve sonuna dek kendisini güvenle izledik.

Sivas'tayken Gazi'nin yine Başkanlığa seçildiğini haber alır almaz kendilerini kutlayarak ayrıca üç ay izin verilmesine aracılık etmesini diledim. Aldığım yanıtta, hem teşekkür ediyor, hem de Meclis'in izinliliğimi benimsediğini, bildiriyordu. Aynı zamanda çekilme mektubum da Meclis'e sunulmuş bulunuyordu.

Refet Paşa, şöyle konuştu:

— Sadrazam Tevfik Paşa'nın çekilmesiyle, İstanbul'un ulusal Hükümet'e bağlanması üzerine, yönetimi üzerime almak zorunda kalmıştım. Bu davranışımdan daha doğal bir şey olamazdı. Bu yüzden Meclis'te ve dışında benim üstüme kuşkular uyandıracak dedikodular yapılmamış değildi.

Doktor Adnan, şöyle sordu:

— Son işe karışmam olacak. Ankara'da size karşı artmış ol-

duğunu söylediğiniz kuruntu ve iftiralardan neyi anlatmak istiyorsunuz?

Rauf:

— Şimdiden bir şey söylenemez. İleride bunlar öğrenilebilecektir.

Doktor Adnan:

— Görüyorum ki şimdilik görüşülecek bir şey kalmadı. Yakında yine görüşmek üzere hepinize veda ve sizleri akşama bize çağırıyorum. Gelecek olursanız Halide Edip de çok sevinecektir.

Gerçekten de görüşülecek çok temelli sorunları kalmamış gibiydi. Ancak, bundan sonra, kendilerine karşı dikilecek bir yığın barikatı aşmak üzere sımsıkı kenetlenecek, Türkiye'de eski birer Kuvayı Miltiyeci olarak yaşayabilmenin, kendi düşünüşlerine göre ülkeye bir gidiş kazandırmanın yollarını aramaya çalışacaklardı. Mustafa Kemal'le Ethem Bey'in yaptığı korkunç iktidar savaşına benzeyen yeni bir iktidar savaşı, şimdi, irikıyım Kuvayı Milliyeciler'le yine Mustafa Kemal arasında başlamak üzereydi. Zarlar atılmıştı. Mustafa Kemal, pek hızlı atılımlarla en yüksek tepeleri tutmaya, sökülüp atılmaz savunaklar yapmaya çalışıyordu.

Dört arkadaş da böyle düşünerek birbirinden ayrıldı.

Ali Fuat Paşa, annesinin elini öpmek üzere, Kuzguncuk'taki evlerinin yolunu tuttu.

FIRTINA KOPARAN RÖPORTAJ

«Cumhuriyet, düşün özgürlüğünden yanadır.»

Mustafa Kemal.

1 Kasım 1923 günü, *Tevhidi Efkâr* ve *Vatan Gazeteleri* muhabirleri eski Başbakan Hüseyin Rauf'u bir yerde kıstırarak Cumhuriyet konusu üstüne konuşturdular.

Rauf, şöyle konuşuyordu:

— (...) Meclis İkinci Başkanlığı'na seçilişim üzerine bu se-

çimden yana olmayan Bakanlar Kurulu'nun çekildiği üstüne olan habere şaşmaktayım. Seçileceğimden haberim yoktu. Bakanlarla aramızda hiçbir anlaşmazlık yoktu.

Gazi Paşa'yla aramızda yıllardan beri arkadaşlık ve kardeşlik duyguları vardı. Kendilerine karşı olan yüksek saygı duygularımı bozacak hiçbir olayı hatırlamıyorum. Gazi Paşa'nın seçilişime karşı olması, bence hiç söz konusu olamaz. İşte, bu nedenler dolayısıyla Hükümet'in çekilişinin, seçilişim yüzünden olduğuna inanmak istemiyorum.

Cumhuriyetin ilanı biçimine gelince, dünya kurulduğundan bu güne dek kurulan Hükümetlerin iki ayırıcı niteliği vardır: Bunlardan birincisi, Monarşi Hükümdarlık biçimidir. Bunun kötülüğü anlaşılmış, en sonra Hükümdarların yetkileri kısıtlanmıştır. Son yıllarda ulusumuz, benzeri yola gitmiş ve Meşrutiyet didişmesiyle başlayan kendi işini kendi görme ve kendi karar vermek amacına doğru yürümüştür.

Meşrutiyet'in nimetlerinden bütünüyle yararlanılamaması, dışarıdaki saldırganların ve içerideki yönetimsizliklerin sonucudur. Yakın geçmişteki olayları gördükten sonra, Monarşi rejimiyle bireyci yönetimden yana olmak aptallıktır.

Kanımca en doğru biçim, gücünü salt ulustan alan yönetim biçimidir. Bu ilke durdukça, ad değişmesi, ereği ve amacı değiştirmez.

Cumhuriyet'in apansızın kararlaştırılarak ilan edilmesine gelince, bu, halk arasında sorumsuz kişilerce bir oldu bitti, biçiminde yapıldığı düşünce ve kaygısını yarattı. Yürürlükteki Teşkilatı Esasiye Kanunu, yeni Hükümet biçimine göre değiştirgenmeli ve bütünlenmeli, Meclis'te geniş görüşmeler ve tartışmalar yapılmalıydı. Buna müsaade verilmeden Cumhuriyet'in ilanına karar verilmiştir.

Parti liderlerince ve İcra Vekilleri Kurulu'nca ivedi olarak Cumhuriyet'in ilanına kesin zorunluluk verdiyse, hiç olmazsa Cumhuriyet'in ilanından sonra, Meclis'in Mütehassıs Encümeninin, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun bu gücünü eline alarak hemen derinlemesine incelemesi gerekirken, ne yazık ki Meclis ve Encümenleri bu önemli işi olduğu gibi bırakmışlardı. Hiç olmazsa

Hükümet, bu durumu ortadan kaldıracak bildirisiyle davranmalı; girişime geçmeliydi. Daha dünkü geçmişte Meclis dışında sorumsuz sayılan «Merkezi Umumiler»'ce karar verilerek Meclis'in bulunmadığı zamanlarda geçici kanun biçiminde davranışları yüzünden halk zarar görmüştür. Yine o yöntemin yinelenmesi belkisini, halk, elbette hoş görmedi. Yineliyorum: Bu ivediliğin nedenini Meclis ve Hükümet açıklamalı ve kanıtlamalıdır ve kanıtlayacaktır.

Kabine yöntemi üstüne sorunuza gelince, Birinci Meclis'te kimi arkadaşlar, bu düşünüşü benimsetmek istemişlerse de çoğunluk bunu Saltanat'a doğru gericilik olarak almıştı. Hükümeti oluşturan kişilerin birbirini daha temelli tanıyarak işe başlamaları, öbürlerinden yeğdir.

Güçlü Hükümet'ten ne anlıyorsunuz? Benim bundan anladığım, görgülü, görev ve yetkisini, bunların gereklerini bilir, ulus egemenliğini kendisine mal edinmiş bir Kurul demektir.

Kimilerinin güçlü Hükümet'ten, yumrukla işleri yöneten bir Hükümet anladıklarını işiterek, şaştım. Cumhuriyet'in ilanı ivedi olmuştur. Şundan ki Teşkilatı Esasiye Kanunu değiştirgenip tartışılmadan, oldu bitti, biçiminde yapılmıştır.

Ali Fuat Paşa, arkadaşı, şimdi de yoldaşı Hüseyin Rauf'un *Tevhidi Efkâr*'la *Vatan Gazeteleri*'nde çıkan konuşmasını okuduğunda hem bir ürperti geçirdi, hem de sevindi. Şundan ki kendisi de tıpkı, onun gibi düşündüğü halde, Mustafa Kemal'in manevi otoritesini çiğnemek pahasına, böyle bir konuşma yapamazdı. Evet, Paşa da içinden öyle yiğitçe düşünüyorsa da ortalığı bulandırmak anlamına gelen bu yiğitliği hiçbir zaman yapamazdı. İrikıyım Kuvayı Milliyeci arkadaşlarıyla konuşurken sözlerinin tonu hiç de aşağı perdeden çıkmıyordu. Çoğunluk, Cumhuriyet'in ilanında bir düşüncedeydi. Şundan ki zamanı gelmişti. Ancak, yürürlükteki Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun birtakım maddelerini değiştirgemekle değil, ülkemize uygun bir Cumhuriyet'in kurulmasında düzenleyici olacak eksiksiz ve gelişmiş bir Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun yapılmasından sonra Cumhuriyet'in ilanında, herkes anlaşmıştı.

Büyük Millet Meclisi Hükümet'i, iç ve dış düşmanlara karşı ülkeyi kurtaran Kurucu Meclis biçiminde, bir ulus yönetimiydi. Teşkilatı Esasiye Kanunu ile kurulmuş olan Büyük Millet Meclisi yönetimi, kuşkusuz ulus egemenliğine ve yönetimine göre kurulmuş, Kurucular Meclisi niteliğini taşıyordu. Bu, Cumhuriyet, demek değildi. Şundan ki Güney Amerika Devletleriyle Bolşevik Devletleri de birer Cumhuriyet'ti; ancak bunlar bütün anlamıyla birer diktatörlüktü.

Biz, diktatörlüğü getirmeyecek ilkelere dayanan bir Cumhuriyet istemiştik. Bunların türlü örnek ve biçimleri, Birleşik Amerika'da, Fransa'da ve öbür ülkelerde görülmektedir. Bu örneklerden esinlenerek yeni Cumhuriyetimizin Teşkilatı Esasiye'si yapılacaktı. Yürürlükteki Teşkilatı Esasiye Kanunumuz, bir Devlet Başkanı olmadığına göre düzenlenmişti. Yapılan değiştirgemede ise, temel örgütler korunacak, hem bir Devlet Başkanı Makamı, hem de Kabine Yöntemi kurulacaktı. On birinci Madde'de: «Cumhurbaşkanı gerekli gördükçe ve Bakanlar Kurulu'na vekâlet eder,» deniyordu. Oysa, Devlet Başkanı olan bir kişinin Meclis'e ve Bakanlar Kurulu'na gerekli gördükçe Başkanlık etmesi, Cumhuriyet ve Demokrasi ilkelerine büsbütün aykırıydı.

İşte, Cumhuriyet kavramı üstüne böyle düşünen Ali Fuat Paşa, bütün ülke muhalefetinin bir elden alkışladığı Hamidiye kahramanını görmek üzere bir kez daha Refet Paşa'yla onun birlikte oturduğu Kalamış Koyu'nun mavi sularına bakan Köşk'e uğramaktan kendini alamadı. Paşa, günlerinin çok nazik, diken üstünde olduğunu bilerek, ağızdan kaçırılan en küçük bir sözün nerelere dek gideceğini hesaplayarak, Hüseyin Rauf'tan baş başa görüşebileceklerі bir saat vermesini istemişti. Zavallı Hamidiye kahramanının röportajı Ankara'da tefe konmuş çalınıyor, gürültüsü ayyuka çıkıyordu. Muhalefet olarak Meclis'in, eylemin dışına püskürtülmüş olan kişiler üstüne en olumsuz propagandalar, sövüntü sayıntılar, gemi azıya almış, sürüp gidiyordu. Hüseyin Rauf adlı kişi bayağı haritadan silinip gitmek üzereydi. Paşa, bütün bunları bilip bilmediğini Rauf'tan öğrenmek istiyordu. Çırpıntılı denizin üzerinde oynaşan kayıklarla martılara dalarak

pencerenin önündeki koltuklara karşılıklı kuruldular. İkisi de heyecanlıydı. Belalı bir yaşam dönemine gelip dayandıklarını anlıyorlardı.

Eski büyük arkadaşları Mustafa Kemal, gemisine doldurduğu bir yığın yeni bürokrat arkadaşıyla kendi düşüncelerinin doğrultusunda bir rota üzerinden başını almış gidiyordu. Şimdi, şurada Kalamış Koyu'nun mavi çırpıntılı sularında gözlerini dinlendiren iki eski savaşçıyla birlikte bir yığın daha onun gibiler, safra gibi gemiden kaldırılıp azgın dalgalara atılmışlardı. Geminin mavi gözlü Kaptanı, onları, onların dostluklarını, her türlü niteliklerini gözden çıkarmışa benziyordu. Eski dost, savaş arkadaşı, şef, artık bu gemiyi sağ oldukça, hiç kimseye bırakacağa benzemiyordu. Türkiye gemisinin içindeki bütün yolcuları artık onun buyruğundaydılar. Kaptanı, büyük okyanus dalgaları arasından kurtardığı bu geminin bütün yolcularını bir mutluluk ufkuna ulaştıracağına inanarak, hiçbir şeye kulak asmadan Kaptan Köşkü'ne yerleşmişti. Şu sırada denizin azgın dalgaları arasındaki kalaslara tutunan, iki, denize düşmüş kişiden başka bir şey olmayan iki eski savaş arkadaşı, üzgün üzgün dertleşmeye başladı.

Ali Fuat Paşa, kahvesini höpürdetirken, Hüseyin Rauf'a şöyle sordu:

— Yanlış anlayışları düzeltmeyi düşünüyor musunuz?

— İlk işim, Gazi Paşa'yı ziyaret etmek olacaktır. Başbakan ve öbürleriyle aramızda bir yanlış anlama olmuşsa, bunu Meclis Başkanı katında açıklama yaparak düzeltmeye çalışacağım.

— Ankara'da size karşı yapılan propagandaları, siz de benim gibi işitmişsinizdir. Güya siz, Cumhuriyet'e karşıymışsınız. Halk Fırkası'yla didişmek üzere muhalif bir Fırka kurmuşsunuz ya da kuracakmışsınız. Olmayan ve olmayacak şeyler uydurarak, Gazi'yle aranıza girmek isteyenler bulunabilir. Sizin gibi bir arkadaşı Gazi'den ayırmak, nasıl usa gelebilir? Melunca bir düşünce! Bugün size yaptıklarını yarın bize de yapmak isteyeceklerdir. Buna meydan vermeyelim. Benim bildiğim Rauf Bey, ulus egemenlikçisidir. Anlatımınızdan, hiç Cumhuriyet'e karşı anlam çıkmıyor. Siz de hepimiz gibi Cumhuriyet'in bir parti toplantı-

sından sonra ivedilikte hazırlanan bir iki maddelik bir kanun önerisiyle Meclis'e bir iki saat içinde benimsettirilmesi biçimine karşı bulunuyorsunuz, değil mi?

— Yorgundum, hastaydım. Üç ay izin almıştım. Bu durumum, temelli, önemli bir parti toplantısına çağrılmama engel olmamalıydı. Benim durumumda dışarıda bulunan öbür arkadaşlarımın hepsi adlarıyla çağırılmışlardı. Yalnız ben çağırılmadım. Bunun, elbette, bir nedeni olacaktı. Bu gibi önemli anlarda beni Gazi'den ve Partimizden uzakta bulundurmak isteyenler eksik olmayacaktır.

Ben, monarşiye karşı, ancak, ulus egemenliğini iyice temsil eden bir Cumhuriyet yönetiminden yanayım. Bilinen ilkelerle seçilmiş olan bizler nasıl muhalif bir parti kurabiliriz? Öğrendiğime göre Ankara'da Hükümet çevrelerinde, benim İslâm Birliği'nden yana olduğum, söylentileri yayılıyormuş. Fuat Paşa, siz, törensel ve özel işlerimizi iyi bilirsiniz. Benim bu konuda Gazi'yle İsmet Paşa'dan çok ilgi göstermediğimi bilirsiniz. Türk Devletinin çıkarlarını yüzüstü bıraktıracak en küçük bir dikkatsizlik yapmadığıma tanık olmuşsunuzdur. Kazanılan ulus davamızı, bu gibi yalanlarla zayıflatmaya hiçbirimiz müsaade edemeyiz.

— (...) Ben olumsuz propagandaların arkasında, başsız olmak üzere, bizi Gazi'den uzaklaştırmak isteyenler bulunduğunu, seziyorum. Buna fırsat vermeyelim.

Görüşme burada bitmişti. Hüseyin Rauf, son kerte tehlikeli bir gidiş almış olan kendi durumunu, dolayısıyla arkadaşlarının durumlarını aydınlığa çıkarmak, gerekirse bu uğurda karşıtlarıyla boy ölçüşmek üzere, ertesi gün Ankara'ya gidecekti!

Hüseyin Rauf, Ali Fuat Paşa ile yaptığı konuşmadan sonra biraz daha rahatlamıştı. Bir dar boğaza gelip dayandığını anlıyorsa da omuz başında Ali Fuat Paşa vb., gibi güçlü kişilerin varlığı, ona bu dar boğazın karanlık tehlikelerini unutturuyordu. Ankara'ya gidecekti; izni dolmuştu. Ne var ki ayakları hep geri geri gidiyordu. Sanki, Mustafa Kemal, Cumhurbaşkanı olduktan sonra, onu, onun gibileri Ankara'dan uzak bulundurmak istiyor-

muş gibi geliyordu. Mustafa Kemal'in çevresini alan bir yığın küçümencik bürokratlar, onun savunucusu kesilmiş, onun çevresinde ateşten duvarlar çevirmişlerdi. Yarın sabah, trenle Ankara'ya gidecekti. Gazetelerde çıkan konuşmalaı ını orada savunmaya çalışacaktı. Ancak, bu konuşmanın olumsuz yankıları, Ankara'yı kendisi için bir çakırdikenliğine çevirmişe benziyordu. Mustafa Kemal'i sahiplenen yeni kadrolar, herhalde ona haddini(!) bildirmeye hazırlanıyorlardı. Kulağına çalınanlara göre, durum böyleydi. Geç vakit yatağa girdiyse de uyuyamadı. Öteden, denizin güz azgınlığı sesleniyordu. 29/30 Ekim gecesini bir daha andı: Yine, böyle bunalımlı bir geceydi. Herkesin bir şeyler beklediği kritik gecelerden biriydi bu. Yine de geç vakit yatağa girmiş, uyumaya çalışmış, uyur gibi de olmuştu. İstanbul'un merkezinden, üst üste top sesleri gelmeye başlamıştı. Hemen ilk top sesinde uyanmıştı. Merakla kulak vermiş, top seslerini saymaya başlamıştı. Heyecandan kalbi duracak gibiydi. İçinde sevinçle üzüntü, acı, kara kucak, dövüş ediyordu. Cumhuriyet'in ilanında, o, nasıl olur da uzaklarda bırakılırdı? Cumhuriyet'i hep birlikte ilan etmenin sevincini, bütün eski Kuvayı Milliyeciler hep birlikte tatmayacaklar mıydı? Nasıl olmuştu da çoktan beri ilanını bekleyip durduğu Cumhuriyet, yangından mal kaçırılır gibi ilan edilmişti? Bu güzel iş, gündüz gözüyle yapılamaz mıydı? Geceyarısı, bütün Türkiye tatlı uykularındayken bu işin yapılmasının gereği var mıydı? Kimden korkulmuştu? Bu parlak, ışıklı rejimin geceyarısı getirilmesinin ne anlamı vardı? Kısacası, top seslerini sayan Hüseyin Rauf, yüz bir pare olduğunu anlayınca Cumhuriyet'in ilanının kutlandığını anlamış, içinde kabaran acı dalgalarını bir yana iterek, şöyle söylenmişti: «Mutlaka, Cumhuriyet'tir! Öyleyse, ülkeye ve ulusa, hayırlı, uğurlu olsun!»

Sabaha dek battaniyesine sarınarak sigara üstüne sigara yakmış, günün ışımasını, sabah gazetelerini iple çekmişti. En sonunda gazeteler de gelmiş, büyük manşetlerde kocaman kocaman Cumhuriyet, sözcüğünü gözleriyle de görmüştü. Ancak, Cumhuriyet'in ilanından böyle iri puntolarla söz eden gazeteler, aşağıda, bunun hiç de beklenen bir olay olmadığını yazarak, kışkırtıcı bir

ağız kullanıyorlardı. Oysa bu, Hüseyin Rauf için hiç de sürpriz değildi. 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi açılıp da çalışmaya başlandığından beri yaşanılan rejim, eylemce bir Cumhuriyet değil de neydi? Ancak, kimi zorunlu nedenlerle, bunun adı konamamıştı. O nedenler de biliniyordu. Şimdi, o nedenler ortadan kalkınca, çocuğun adını koymak zamanı da gelmiş demekti. Kimi gazeteler, Cumhuriyet'in ilanında ivedi davranıldığı üstüne yaygaraya benzer yazılar yazıyordu. Oysa, üç yıl önce işlem görmeye başlayan Cumhuriyet rejimi, üç yıl sonra gereken adı almıştı. Usu başında kişiler de Hüseyin Rauf da böyle düşünenler arasındaydı. Bu işin yangından mal kaçırılırcasına yapılmasına tutuluyordu. Kamuoyu Cumhuriyet olayına pek güzel hazırlanabilir, bu iş coşkun bir biçimde bütün ulusça yapılabilirdi. Hiçbir şey bilmeyen ulus, bu apansız başlarına düşen şeyin, bir taş mı, yoksa nimet mi olduğunu nereden bilecekti? Halkı, böylece kaygılandırmanın âlemi var mıydı? Hemen o gün Hüseyin Rauf'un ziyaretine gelen *Vatan* ve *Tasviri Efkâr Gazeteleri* Başyazarları Velit Ebüzziya ile Ahmet Emin de tıpkı, halk adamları gibi ona bu soruları sormuşlardı.

Hüseyin Rauf, bir ay önce, onlara şu yanıtı vermişti:

— Neden kaygılanıyorsunuz? Saltanat filan kaldırıldığı zaman da yine böyle kaygılar olmuş, ancak, Meclis'te konuşulunca sorun anlaşılmıştı. Şimdi, bu da Meclis'te konuşulunca anlaşılacaktır. Bu ivediliğin, elbette, Hükümet'çe zorunlu görülen bir nedeni vardır. Hiç kuşkulanmıyorum ki sorumlu Devlet adamları, bu konuda en yetkili karar yeri olan Meclis aracılığıyla ulusu aydınlatıp usların merakını dindirecektir. Kamuoyunun bunu bilmesi de doğal hakkıdır.

(...) Bence, Cumhuriyet, sözcüğü üzerinde düşün yürütmek, tartışmak doğru değildir. Benim düşüncem, her ulus gibi özgür ve rahat yaşamaya layık olduğunu tarihte örneklerine çok az rastlanır bir biçimde kanıtlayan soylu ulusumuzun bağımsızlık ve rahat yaşamasının bütünlüğünü sağlayan rejimin en doğru olacağı kuraldır. Gücünü yalnız ve yalnız ulusun oy ve onayından alarak ve başka hiçbir etki ya da gücün karşısında eğilmeyerek, en uy-

gun kararlarıyla ulusu ve ülkeyi her gün arta artda mutluluk ve güvenliğe yükselteceğine zerrece kuşku olmayan Hükümet biçimi, işte, budur. Ulus, zaten bu Hükümet biçimini hak edip yengisiyle sağlamıştır. Elverir ki sorunlar ulusumuzca düşünülerek bilinsin. Sonuç, kesinlikle halkın mutluluk ve rahatlığına yol açacaktır. Bu ilkeler durdukça, ad değişikliği, gerekli amacı bozamaz; değiştiremez. Bundan başka, geçmiş bir hükümet biçiminin yerine gelen bir Hükümet'in yaşaması, ancak gideni aratmayacak bir biçimde, halkın büyük çoğunluğunun isteklerine uygun davranışı ve mutluluklarını sağlamak ve yurdun bağımsızlık ve onurunu hakkıyla korumak yolundaki başarısıyla olabilir. Yoksa, ad ya da üst katta biçim değiştirmekle gerçek gereksinimlerin sağlanmış olacağını sanmak, özellikle en yakın geçmişte gördüğümüz, bunca acı görgülerden sonra büyük bir yanılgı olur.

O gün, yine Hüseyin Rauf, kendisine sorulan, «Güçlü Hükümet nasıl olur?» sorusuna da şu yanıtı vermişti:

— Benim anladığım güçlü Hükümet, görev ve yetkilerini ve bunların gereklerini bilen, ulus egemenliği ilkesini benimsemiş, kanılarını ve uğrayacağı zorlukları ancak ve ancak Millet Meclisi'nde içten ve açık söyleyişlerle çözümlemek ilkelerine bağlı ve görgülü, olgun bir Kurul demektir. Yoksa, kimilerinin sandıkları gibi, kol gücüyle, yumrukla iş görmek isteyen bir kurula güçlü Hükümet demek asla doğru olamaz. Gerçi, geçmişte ulus, bütün ve olgun olarak denetleme yapamadığından, böyle Hükümetler görmüşse de artık bu gibi cüretlere yer kalmamıştır. Esasen, Büyük Millet Meclisi sürekli olarak toplantı durumunda var olup eskisi gibi görevini yüksek direniş ve fedakârlıklarla yapmayı sürdürdükçe, bu gibi kaygılara da yer kalmaz.

Hüseyin Rauf'un kendi içten duygularına tercüman olarak anlattığı bu düşünceler, onu siyaset sahnesinden silmek üzere bir şeyler düşünüp duran Ankara'daki militanları, hemen, mal bulmuş mağribi, gibi hep birden ayağa kaldırmıştı. O, şimdi de bir Halk Fırkalıydı. Onu, yuvalandığı bu yerden temelli söküp atacaklar, rahatlayacaklardı. Şundan ki o, bu kalenin içinde bir yabancı, tehlikeli öğe olarak tanıtılıyordu. Aşırı Ankaralı militan-

lar, Rauf'un bu konuşmasını gerçekten bulunmaz bir ganimet sayarak kollarını sıvamış, onun yolunu bekliyorlardı. Hüseyin Rauf'un, bu gazete konuşmasını ele alan Topçu İhsan, onun bu konuşmasıyla Cumhuriyet'i zayıflatmak, değerden düşürmek, sonra üyesi bulunduğu Halk Fırkası'nı ikiye bölmek, niteliği bilinmeyen bir başka parti kurmak istemekle suçlayan bir öneri hazırlayıp Parti Grupu'na sunmuş, bir meydan savaşı için yeşil ışık yakmıştı. Bütün bu çabaların gerçek amacı, İsmet Paşa'nın karşısında rakip bir Başbakan adayı gibi görünen Hüseyin Rauf'u büsbütün sahneden silerek, İsmet Paşa'nın yıldızını parlatmaktı.

Hüseyin Rauf'un Ankara'ya dönmekte olduğunu anlayan ufak çaplı bütün militanlar, ileride uzun süre nimetlerinden besleneceklerini umdukları yeni bir düzenin gelmekte olduğunu anlamışlardı. Mustafa Kemal de yolunun üzerindeki, bütün, irili ufaklı, engelleri süpürmeye kararlı bulunduğundan, onların çabalarına doğrulayıcı bakışlar fırlatıyor ya da ufak fısıltılarla onları örgütlüyordu. Hüseyin Rauf, Ankara'ya giderken bütün bunları biliyordu. Mustafa Kemal'in dışında çarpışacağı bütün gladyatörleri, evvel Allah, kolayca yere sereceğini de biliyordu! Çok eski arkadaşı İsmet Paşa da elbette bu gladyatörlerin başında yer alacaktı.

Hüseyin Rauf, Haydarpaşa Garı'nda Ankara'ya gitmek üzere trene binerken, kendisini uğurlayan büyükçe bir kalabalığa biraz üzgünce gülümsüyordu. Bu kalabalıkta, Ali Fuat Paşa'yla Refet Paşa, kalabalık denizciler, deniz esnafıyla işçi dernekleri göze çarpıyordu. Bütün bunlardan başka, Hüseyin Rauf'un yanı başında Halife Abdülmecit'in Yaveri de dikiliyordu. Halife adına onu uğurlamaya gelmişti.

Parti Grupu'nda yapılacak görüşmeler 19 Kasım 1923 günü için kararlaştırıldıysa da Hüseyin Rauf'un Ankara'da bulunmayışı yüzünden bu tarih geriye, 23 Kasım 1923'e alınmıştı. Yeni savaşçılar, bundan sonra paylaşmayı düşündükleri nimetler bahçesini eski Hamidiye devine karşı savunmaya çalışacaklardı.

Rauf, Ankara İstasyonu'nda trenden inip de biraz hava alır almaz, ilk işi Gazi'yi görmek üzere Çankaya'ya gitmek oldu.

Köşk, çok sessizdi. Herkes, ayaklarının ucuna basarak dolaşıyordu. Konuk, Köşk'te bir kişinin, büyük olasılıkla Mustafa Kemal'in, hasta olduğunu düşündü. Yaverler onu büyük nezaketle salona aldılar. Lâtife, onu üzgün bir nezaketle karşıladı:

— Paşa çok hasta, Rauf Beyefendi! dedi.

Hemen Paşa'ya onun geldiğini bildirdiler. Konuk, yatak odasına girdiğinde, gerçekten de Paşa'nın yorgan döşek yattığını gördü:

— Geçmiş olsun, Paşam! dedi.

— Sağol, Raufçuğum! Bu yıl bir türlü hastalıklardan belimi doğrultamadım. Yapılacak kıyamet kadar da iş var.

— Cumhuriyetimiz, ayrıca, Cumhurbaşkanlığınız kutlu olsun!

— Teşekkür ederim!

Hüseyin Rauf, kahvesini içtikten sonra, Paşa'nın gizil bir ateşle yanan ellerini sıkarak ona sağlıklar diledi. Lâtife'nin, sonra Yaverlerin kılavuzluğunda köşkten ayrıldı. Oysa, buraya birçok yanlış anlamaları düzeltmek amacıyla gelmişti. Mini mini kişilerin kendi üstüne olur olmaz biçimde konuşmalarından, bunun bir haksızlık olduğundan yakınacaktı. Gazetelerle yaptığı konuşmanın özünü anlatacaktı. Ne var ki hasta bir adama bunları anlatmaya çalışmak olacak iş değildi. Paşa'nın kafasında yerleşen soruları silebilseydi, Meclis'te daha büyük bir moralle dövüşürdü. Mustafa Kemal, olsa olsa, orada bir yargıcı olurdu.

Çankaya ziyaretinden sonra, aradan on gün geçmiş, en sonra, Meclis görüşmeleri günü, gelip çatmıştı. Bu süre içinde Hüseyin Rauf, Mustafa Kemal'le bir daha konuşamamıştı.

En sonra, görüşmelerin başlamasından bir saat önce onu Meclis'teki çalışma odasında buldu. Mustafa Kemal'in sağlığı iyi görünüyordu. Ayrıca militanlarının ayyuka çıkardığı gürültülerden hiç haberi yokmuş gibi görünüyordu. Konuğuna karşı yine çok eskiden olduğu gibi dostça gülümsüyordu. Üstünde, Cumhurbaşkanlığı'nın serpintisi olması gereken gururdan, çalımdan bir kırıntı bile göze çarpmıyordu. Bu, Hüseyin Rauf'a yüreklilik verdi. Kahvesini içerken, yeni Cumhurbaşkanı'nın dostluğuna, içtenliğine güvenerek, şöyle bir dilekte bulundu:

— Benim tutumum, bugünkü Grup Toplantısı'nda söz konusu olmaktadır. Size karşı söz söylemeyeceğimi bilirsiniz. Görüşmelere katılmamanızı, rica edebilir miyim?

Mustafa Kemal, eski arkadaşının dileğini ikirciksiz benimsedi. Rauf, bunun üzerine epeyce ferahladı. Kendisini, genç, haşarı bir kurdun inine girip dövüşmek zorunda kalacak, yaşlı bir kurda benzetiyordu. Bundan dolayı oraya girerken, biraz taktik falan kullanmanın gerektiğini anlamıştı. Mustafa Kemal'in sahneden uzak bulunuşu, genç kurtların epeyce hızını kıracaktı. Genç kurtlar, pek hızlıydılar. Yaşam boyu besin olanağı sağlamanın arkasında oldukları görülüyordu.

Hüseyin Rauf, Gazi'nin yansızlığını sağlamayı şöyle böyle sağladığını sezerek, bir dilek daha ileri sürmek yürekliliğini gösterdi:

— Görüşme salonuna da girmeyiniz! dedi.

Mustafa Kemal bunda biraz ikircik geçirdi. Şunları söyledi:

— Nasıl olur? Ben Parti'nin Genel Başkanı'yım. Parti'nin izlediği siyasetin temel çizgileri üstüne görüşmeler olacak. Görüşme salonuna girerim; ancak görüşmelere hiç karışmam!

Hüseyin Rauf, bunu sağlayınca, ağır siklet olarak karşısında bir tek İsmet Paşa'nın kalacağını anlamıştı. Ancak, Mustafa Kemal'in Hüseyin Rauf'a böyle bir ödünde bulunduğunu öğrenen İsmet Paşa da davrandı. Görüşme sırasında Grup'a Başkanlık edince, Rauf'la karşılaşamayacağından, o gün için Grup Başkanlığı'nın üstünden alınmasını, o da Mustafa Kemal'den rica etti:

— Anlaşılıyor ki Rauf Bey, beni muhatap olarak almak istiyor. Bu biçimi sevinçle benimsiyorum. Grup Toplantısı'nda Başkan Vekili Baylardan birisinin Başkanlık etmesine müsaade buyurunuz; ben de Hükümet'in tutumu üstüne iddialar ortaya atıldığında siyasetimi savunabileyim!

Mustafa Kemal, onun bu isteğini benimsedi. Ancak, bu sırada Grup Toplantıları gereklerine, geleneklerine göre davranılması koşul olarak benimsenecekti.

Parti Grubu 22 Kasım 1923 günü İsmet Paşa'nın Başkanlığı'nda toplandı. Hüseyin Rauf da Meclis'teki yerini almış, Kırk-

pınar güreşlerine çıkacak Başpehlivanların heyecanıyla bekliyor, bir yandan da kara gözlerinden ateş saçan eski arkadaşı, bugünkü rakibi İsmet Paşa'yı karışık duygularla süzüyordu. Bütün üyeler de göz ucuyla çaktırmamaya çalışarak iki dövüşçüye kaçamak bakışlar atıyorlardı.

Kürsüdeki İsmet Paşa, Rauf'tan yana hiç bakmamaya çalışarak şunları söyledi:

— Arkadaşlar! Bugün gündemimizde olan soru önergesi, Partimiz içinde geçtiğine tanık olduğumuz olayların içyüzünün ortaya konulması aşaması gösterebilir. Bu nedenle benim de kürsüde söz almam gerekebilir. Doğrularsanız, Başkanlık Makamı'nı Başkan Vekillerinden bir arkadaşa bırakacağım.

İsmet Paşa, bunları söyleyerek kürsüden indi. Ondan sonra Kel Ali (Çetinkaya), kürsüye çıkarak ucu Rauf'a dokunan sözler söyledi. Dövüş sahnesini kızıştırmak üzere çığırtkanlık yaptı. Daha sonra, kürsüye gelen Topçu İhsan da önergesini destekler biçimde yine Hüseyin Rauf'u hedef alan kavgacı bir konuşma yaptı. Rauf'a karşı saldırıya benzer şeyler söylerken, onu bir çoğul olarak niteledi: «Kendisi gibi düşünen ve davrananlara karşı», deyimini kullanarak, bugün bu hizipçilere karşı savaş açılmakta olduğunu, anlatmış oldu.

Hüseyin Rauf, bunları dinledikten sonra, hepsinin bir kaynaktan yönetildiğini anladı. Bu kaynağın kendisini, sonra kendisine benzeyen birkaç ünlüyü siyaset sahnesinden silmek çabasında olduğunu da anladı. Bunun Mustafa Kemal olduğunu biliyorsa da bir türlü bu adı kendi kendine bile söyleyemiyordu. Bunu usuna sığdıramıyordu. Şimdi, şu kürsüde konuşan kişiler, ufak birer maşadan başka bir şey değildi. Öğretilerek, oraya, karşısına çıkarılmışlardı. İş, böyle olduğuna göre, çok sıkı durmak, okkanın altına gitmemek gerekiyordu. Her iki hatibin dediklerini dikkatle not ederken, hiçbir öfke izi göstermiyordu. Yanı başında oturan Sabit (Erzincan), Feridun Fikri (Düşünsel-Dersim) ara sıra onunla fısıldayarak konuşuyorlardı. Son hatip de kürsüden indikten sonra daha çok beklemeyi doğru bulmayan Hüseyin Rauf, söz alarak kürsüye fırladı. Hemen bu sırada Mustafa Kemal'in

kapıdan salona süzüldüğünü gördü. İçinde zorla tuttuğu kızgınlığı, üzüntüyü bir yana iterek şöylece konuşmaya başladı:

— Efendim, Yüksek Meclis'in saygıdeğer katından uzak bulunduğum bir sırada yapılmış olan konuşmam dolayısıyla, kimi arkadaşlarla aramızda anlaşmazlık çıktığından üzgünüm. Ankara'ya geldiğim gün, büyük Başkanımızı ziyaret ederek hiç sarsılmamış olan saygılarımı sunarken, kendilerine üzüntülerimi ve bu anlaşmazlığın yüreğimde açabileceği yaraları açıklamak istedim. Ancak, bir kardeş gibi anlatamayacağım kerte ruhumla bağlı olduğum o büyük adamın uğradığı hastalık, beni kendimden geçirdi ve kendilerine durumumu anlatmayı, ülkenin ve yüksek amacımızın güvenliği adına sakıncalı gördüm. İkinci bir çözüm vardı ki o da hiç kuşku yok ki her zaman, karşılıklı bir saygı ile yaşadığımız, beni tanıyan ve benim tanıdığım siz arkadaşlarımla söyleşmek ve bunu genelleştirerek sonuçlandırmaktır.

(...) Hiçbirimiz kendimizi melek sayacak kerte düşüncesiz değiliz. İnsanız. İnsanda sevmek de sevmemek de vardır. Ben, birtakım kişileri sevmeyebilirim; kimi kişiler de beni sevmeyebilirler. Hatta hiçbir neden göstermeden de bu böyle olabilir. Bundan dolayı böyle önemli sorunda, sorunu kişi olarak incelemek ve kişilerle yapıtı ölçüştürmek sizin de düşüncelerinizden çok uzak bir yargılama biçimi olduğuna inanıyorum. Bizim eğer eleştirmek istediğimiz bir nokta varsa, o da yapıttır. Yapıtı eleştirirken, ya da yapıt üstüne düşün yürütürken, sevsek de sevmesek de her zaman kişiliklerin ve düşüncelerin saygıdeğer olduğu ilkesini benimsemekte ortak olduğumuzdan kuşkum yoktur. Benim kutsal duygularım, Cumhuriyet yönetiminden başka hiçbir yönetimden yana olmama elverişli değildir. Esasen, «Türkiye Hükümeti'nin biçimi nedir?» sorusuna karşı büyük Başkanımızın bu kürsüden olumlu yanıt olarak, «Büyük Millet Meclisi Hükümeti'dir, şundan ki biz, bize benzeriz, bize özgü bir yönetimdir!» demiş olduklarını da hatırlarsınız. Bu, benim vicdanımı doyuran en yüksek bir anlatımdı. Ve buna karşı durmak usumdan dahi geçmemiştir. Bu doyurucu, kesin anlatımdan sonra, bu yönetime son Kabine bunalımı yüzünden yürütülemez bir biçim

alışı üzerine Cumhuriyet adının verilmiş olmasına karşı durmak, nasıl usuma gelebilirdi? Bir ulus ki Cumhuriyet'ten yanadır ve ulus egemenliği kısıtsız koşulsuz egemen oldukça, Cumhuriyet'ten başka bir şey istemiyor, ancak bunu bütün varlığıyla isterken gereği gibi uygulayamazsak, diye kaygıya düşerse, arkadaşlar, bundan hoşnut mu yoksa hoşnut olmamak mı gerekir?! Evet, bu ulus ki Cumhuriyet yönetimini, kısıtsız koşulsuz ulusun egemenliğini sağlayan Cumhuriyet yönetimini, bu ülke için güvenlik ve mutluluk nedeni olacak biricik yönetim olarak benimsemiştir. Vekilleri bulunduğum İstanbulluların da aynı düşünüş ve inançda olduklarını görmekle övünmekteyim ve mutluyum. İlke olarak İstanbul halkı, Cumhuriyet'e karşı olsaydı, hemen vekilliklerinden, mebusluklarından çekilir ve düşünüşüme uygun olan Cumhuriyet'e bir er gibi çalışırdım. Bu ulus egemenliğinin, kısıtsız koşulsuz olması gerekeceğine inanmış bir arkadaşınız olarak Cumhuriyet biçimini benimsemek de bir yurt ve namus borcudur, diyorum!

Bu soylu ve iyi ulusun sancağı altında ve onuru uğrunda yaşamı boyunca dirimini vermekten çekinmeden çalışmış bir insan olarak, şu sırada yüreğimden gelen tek dilek, birlikte başladığımız bu kutsal davanın, yine birlikte mutlu sonuca vardığını görerek, Tanrı'ya ruhumu vermektir!

Hüseyin Rauf'a saldırmak üzere bir süreden beri birçok hatip hazırlanıyordu. Bunlar, birer birer kürsüye çıkıp kurtlarını döktüler. Hemen herkes, bir kendini gösterme, beğenilme yarışına girmiş gibiydi. Dönemin en güçlü adamı belli olmuştu. Bundan sonra başarıya ulaşmak uğruna, ona kendini beğendirmekten başka çıkar yol yoktu.

Kürsüye çıkanlar arasında, Hatip, Hamdullah Suphi, şunları söyledi:

— (...) Rauf Bey, diyorlar ki Cumhuriyet kararı sorumsuz ellerden çıktı. Bir, oldu bitti, olarak çıkarıldı. Eğer böyleyse, yani Cumhuriyet kararı Rauf Bey'in dediği gibi, sorumsuz ellerle bir gün içinde, bir tür zorlamayla çıkarılmışsa, oluşan yapıtın da kanunsuz olması gerekir. Benim bildiğim ise, Cumhuriyet Kanu-

nu'nu mebuslar görüşmüşlerdir. Encümen olarak toplanan mebuslardan oluşan bir Kurul arasında, kanunsuz kişilerin kimler olduğunu öğrenmek isterim. Bunun bir anda çıkması konusuna gelince; hatırlarsınız, bundan yirmi-yirmi beş gün önce yine söyledim. «Geç kalıyoruz!» dedim. Ben, geç kaldığımız düşüncesindeyim. Keşke Cumhuriyet'i dört beş ay önce ilan etseydik! Geçirdiğimiz aylar, yitirdiğimiz aylardır.

Hatip, düşüncelerini sıralarken, Rauf'un İstanbul'da bulunduğu sırada Halife Abdülmecit'i de ziyaret edişini, suçlama amacıyla ortaya attı. Böylece onun, Padişahçı, Halifeci olduğunu belirtmek istedi.

Ondan sonra, kürsüye çıkan Kars Mebusu Ağaoğlu Ahmet de ağırbaşlı bir konuşma yapmaya çalıştı:

— Rauf Bey'in konuşmasında ilke olarak, can alacak biricik nokta, bir tümce vardır ki o aydınlığa çıkarsa, her şey de aydınlığa çıkar. Rauf Beyefendi, eğer bilerek, isteyerek o anlamı vermiş olmak için o tümceyi kullanmışsa, elbette ki arkadaşlığımız, bu dakikada bitmiştir. Yook; Rauf Bey kürsüye çıkar ve «Sözlerimi sizin anladığınız anlamda söylemedim; sürçü lisan vardır!» derse, sorun yoktur. Rauf Bey'in bu tümcesi şudur: «Cumhuriyet sözcüğünün önemi yoktur. Cumhuriyet, demekle, bir ulusun rahatlığı ve mutluluğu sağlanamaz. Herhangi bir yöntem bu mutluluğu sağlarsa, en iyi yönetim biçimi odur!» sözüdür.

İşte, bunları başka anlamda kullandığını anlatırsa, bendeniz de Rauf Beyefendi'nin içtenliğine ve mevkiine inananlardan birisi olduğumdan, bu içtenliğine de inanacağım ve Rauf Bey'le kıyamete dek arkadaşlığımız sürecek ve birlikte yürüyeceğiz. Yook; inat eder ve düşüncesinde diretirse, hemen içtenliğimize son vereceğim.

Bunun üzerine, kürsüye çıkan Rauf, sözcüklerle, bunların taşıdıkları anlamlar üzerindeki yanlış anlamalardan söz etti. O, kısıtsız koşulsuz ulus egemenliğini sağlamayan herhangi bir yönetimi, Cumhuriyet, olarak benimsemiyordu. Usu başında hiçbir kişinin de bunu benimsemeyeceği kanısındaydı. Cumhuriyet, sözcüğünün de bundan başka bir anlamı yoktu. Yoksa Güney

Amerika ülkelerinde olduğu gibi ulus egemenliğini hiçe sayarak hüküm sürülmesinin, Cumhuriyet sayılmayacağı açıktı.

Hüseyin Rauf, İstanbul'da Halife'yi ziyaretini de şöyle anlattı:

— Hilâfet makamında oturan saygı değer kişi, Büyük Millet Meclisi'nce seçilmiştir. Ve bu Meclis, bu makamın dayanağıdır. Bana söz çakıştıranlar bilmelidirler ki bu mevkii ve durumda bulunan kişi, beni çağırırsa, ben bu çağrıya gitmeyi bir din, ahlak ve ulus görevi bilirim. Şunu da söyleyeyim ki ben, son İstanbul Mebusan Meclisi'ne Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşı ve Kuvayı Milliye'nin temsilcisi olarak gittiğimde, şimdi yurtsever sayılan birçokları benimle görüşmekten çekinerek benden kaçtıkları halde, bugün Halife ve o zamanın Veliahtı olan o kişi, bir toplantıda yanıma gelip içtenlikle elimi sıkarak, bana: «Neden görüşemiyoruz?» dedi. Açık söyledim: «Cesaret edemedim; çekiniyorum. Görüşsem sizi güç duruma sokabilirim,» dedim. «Hayır! Önemi yok, görüşelim,» dedi. Direterek beni çağırdı. Bu yiğitliği gösteren kişi, hele Büyük Millet Meclisi kararıyla Halife seçildikten sonra, beni çağırır da gitmezsem, dünyanın en saygısız adamı olurum. Gittim, Efendiler! Yarın çağırırsa, yine giderim! Ama Parti kararından söz ediyorlar; hangi karardır bu, bilmiyorum. İlkece Parti'nin henüz saptanıp belirlenmiş bir programı dahi yoktur ki ben, onun dışında davranmış olmakla suçlanayım. Yanılgılarım olabilir; yanılgılarım, hatta suçlarım bile olursa, açıkça söylerim. Yalnız inanışım dışında başkalarının isteklerine göre davranmak yeteneğini bende görmek isteyenler, düşünüşlerini düzeltmelidirler. Ben, bunu yapamam.

Hatibin bu sözleri kimilerince:

— Bravo! diye, kimilerince de gürültülerle karşılandı.

Hüseyin Rauf, kürsüden inince, İsmet Paşa, oturduğu yerden kalktı, kürsüye doğru giderken pek sinirli ve heyecanlı görünüyordu. Ağır, boğuk, güçlü sesiyle, şöyle konuşmaya başladı:

— Temelli bir devlet biçimi söz konusu olduğundan, düşünüş ve duygular aramızda kalmaz. İzleyen, bütün bir dünya vardır.

İsmet Paşa, bunları dedikten sonra, çok yüksek bir sesle doğrudan doğruya Hüseyin Rauf'a ünledi:

— Rauf Bey, Rauf Bey! Siyaset yapıyoruz. Yanılgıları birer birer söylemeliyiz. Hatta basit bir iktisat girişimi sahibi gördünüz mü ki işe başlarken, sermayesini tehlikeye koyduğu kanısında bulunsun ve başaramayacağım diye sermayesini tehlikeye atsın? Bir işe başlayan adam, her zaman sonunun güvenliği olacağına inanarak başlar. Özellikle böyle devrim zamanlarında Hükümet adamları, herhangi bir kuşku göstermez, yanlıştır. Siz yanlışlık yaptınız, Rauf Beyefendi!

Siz konuşmanızda, «Bir üst katta biçim değiştirerek devletin çıkarlarını sağlamayı düşünmek büyük yanlışlıktır!» buyurmuştunuz. Oysa, asıl büyük yanılgı olan, bu kerte nazik günlerde bir nokta üzerinde toplanması gereken manevi güçleri, devrim güçlerini, şu ya da bu noktada ikirciğe düşürmektir. Bilerek ya da bilmeyerek, isteyerek ya da istemeyerek, sizin yaptığınız büyük yanlışlıktır, Rauf Beyefendi!

Devlet Başkanlığı sorununu çözümleyecektiniz; peki, nasıl çözümleyecektiniz? Kaç olasılık vardı? Cumhuriyet'in ilanında ivedi davranıldı, diyorsunuz; olağan sayılan bir sonucun ilanında ivedilik söz konusu olamaz. Cumhuriyet ivedi olarak ilan edildi, denmekle, o gün ilan edilmemiş olsaydı da altı ay sonraya kalsaydı, belki başka bir biçim oluşurdu anlamına yol açılır ve ancak bu anlam ile ivedi davranılmıştır, denmiş olur. Aynı zamanda bizim Cumhuriyet ilanındaki hareketimizi eski İttihat ve Terakki Merkezi Umumisi işleri gibi göstermek istiyorsunuz. Merkezi Umumi yaşamını, bu ülkede yaşamış ve yıllarca savunmuş olanlar, sizin görüşünüzü ellerinde silah olarak kullanıyorlar. Bu talihsizliktir, Rauf Beyefendi!

Halife'yi ziyaret etmek, Halife'yi tanımak, ona paye vermek ve Hilâfet'i bir sorun durumuna getirmek demektir. Tarihin herhangi bir döneminde bir Halife, kafasından bu ülkenin yazgısına karışmak isteğini geçirirse, biz o kafayı kesinlikle koparacağız.

Varmak istediğimiz sonuç: Güçlü Hükümet yapmaktır. Bunu nasıl yapacağız? Biz, Hükümet yönetiminde düşün özgürlüğü ve basın özgürlüğü konusuna da Hükümet yönetiminin düşün ve basın özgürlüğüne dayandığı doğru inanışındayız. Bütün bu akımlara karşı düşündüğümüz şudur ki bu ulus, zulüm altında

bulunduğundan ötürü, özgürlüğün ne olduğunu gereği gibi anlayamamıştır. Şimdi, meydanı büsbütün boş bırakacağız. Söyleyecekler, yazacaklar ve en sonra, kendileri de anlayacaklardır ki siyaset özgürlüğü, düşün ve basın özgürlüğü, bu değildir. Bunu yapabilmek, gerçekleştirebilmek, iki şeye bağlıdır: Birisi, ufak tefekle yılmayacak kerte güçlü olmamız; öbürü de görev ve sorumda yanılgı ve yüzüstü bırakmayı bağışlamamak ve bağışlamayacağız. Böylece en sonunda, olağan durum oluşturacağımız kanısındayız. Görev ve sorum, her işte, ülkenin bütün siyaset yaşamında görülecektir.

(...) Cumhuriyet ilan edildiği günlerde ulus davasının hizmetlileri ve örneği sayılan başlar arasında anlaşmazlık görülürse, o görünüş, Cumhuriyet'in ilanından dolayı, başların ikiye ayrılması demektir.

Her olay için özel bir neden bulunabilir. Ancak, bütün olaylar bir anlam anlatır. Yeni bir devrimin ateşiyle ayağa kalkmış olan bir ulusun, devrim günlerinde en dayanıklı sayılması olağandır. Sakarya Savaşı'ndan önce iki Subay'ın bağışlanmasını benden dilediklerinde, on gün sonra savaşın başlayacağını, bu savaşta ulusun yazgısının söz konusu olacağını düşünerek, geçen savaşlardaki yanılgıların ve tutumların hakkını vermek, gelecek çatışmanın başarılması ve yengisi demek olduğundan: «Divanı Harp yargısına karşı hiçbir yetkim yok; karışmam!» demiştim.

Bizim ülkede şimdiye dek görülen görünüş, anarşi ya da istibdattır. Meşrutiyetin ilanından sonra, basınla dünyanın durumunu bilirsiniz. Yine o görünüşü anlıyoruz, yine o sonuca varacağız diye, hiç kaygı duymuyor musunuz? Biz, Hükümet yönetiminin, düşün ve basın özgürlüğüne dayandığına inananlardanız. Bugünkü görünüş, bu değildir.

«Cumhuriyet yönetimi, başarı sağlayacak mıdır, sağlamayacak mıdır? Yapıtlarını görelim, başarı kazanırsa, sağlam bir yönetim olacağına inanırız...» diyorlar. Biz, öyle bir kurama katılmıyoruz. Bütün güçlükleri yeneceğiz. Cumhuriyet'i ilan ettiğimizde, hiç kimse bu yolun gelecekte elde edeceği başarıyla ölçülebilir, diyemez.

Bir yönetim biçiminin doğruluğu başarılarla ölçülür, kuramını çürük bulurum. Yeni bir yolun yolcusu, o yolun sonunun kesinlikle kurtuluşa varacağı inancını göstermelidir. Rauf Bey, herhangi bir mebusumuz, herhangi bir Devlet adamımız, bu görüşü gözünün önünde bulundurmak zorundadır!

Böyle devrim zamanlarında, Hükümet adamları, bir siyasetçi Devlet adamı gibi herhangi bir kuşku gösteremez. Tersi, davranış yanılgıdır. Yanılgıya düştünüz, Rauf Beyefendi!

İvedilik ilkesini hiçbir zaman benimseyemeyiz. Bu konuda kendileriyle karşıt durumdayız. Sorumsuz kişilerce, oldu bitti, yapıldığından söz ediliyor. Sorumsuz kişiler kimlerdir? Bir Meclis, oldu bitti, durumunda, Cumhuriyet'i benimsemeye nasıl zorlanabilir? Dirimcil günlerde siyasal devlet adamı olan kişiler bütün ulusa, karşı bunları söyler mi? Bu bakımdan Rauf Bey'le büsbütün karşıt durumdayız.

Cumhuriyetin ilan edildiği tarihcil anda, usu başında bir adam göremezsiniz ki ulus egemenliği sarsılmıştır, diye düşünsün. Birbirine eklenen söylentiler, Rauf Bey'in çevresinde bir Muhalefet Partisi'nin kurulduğu zeminindedir. Bunu bilirken, Rauf Beyefendi'yle aynı düşünüş sahibiymiş gibi, aynı parti içinde bulunmak, ülkeyi anarşi içinde yürütmek, demektir. Bu sorunu çözümlemek gerekir. Rauf Beyefendi, bütün içtenliğiyle birlikte çalışmak istiyor ve böyle bir şey yoktur, diyor. Arkadaşlar! Bunu bizim aramızda söylememiz, gerçek durumu değiştiremez. Bunu yeter görürsek, yaren düşünüşü yapmış oluruz. Ordu'ya Komuta ederken en yakın arkadaşlarımdan görevimin çetin ve zor işleriyle ayrılmak zorunda kaldım. Siyasette de bu böyledir.

Cumhuriyet'in ilan olunan maddelerini, yönteminde doğmuş olarak benimsiyoruz. Kendileri böyle mi düşünüyorlar? Konuşmalarını her türlü yanlış anlamayı önleyecek biçimde iteleyecek olurlarsa, «Bu, böyle söylenmiştir, yalanlarım,» derlerse, Rauf Beyefendi'nin çevresinde muhalif bir parti kuruluyor ya da kurulmuştur, inanışı ortadan kalkmış olur.

Memurlar, Subaylar, Komutanlar, bunların ağızlarını kanunun güçlü mühürleriyle mühürleyeceğim. Balkan Savaşı'ndaki Ordu'yu bilmez misiniz? Birtakım seçkin Binbaşılar, Teğmenler,

sorumlu olan Komutanlara Komuta ederlerdi. Sonuç ne oldu? Düşününüz, bir devlet ki Balkan Ordusu'na benzemek durumunda bulunsun. İlk önce siyasetten anarşiyi yok edelim.

Rauf Beyefendi, konuşmasında gördüğümüz noktaları geri alarak bu parti içinde yaşamak kararında mıdırlar? Yoksa, siyaset konuşmalarında bizimle büsbütün karşıt olan görüşleri koruyarak partimizin dışında ve Meclis'te bizimle karşı karşıya çalışmak kararını mı verecektir? Karar, kendilerinindir. Biz, önerimizden dönemeyiz. Siyaset durumundaki anarşi, ancak bu biçimde yok edilir. Bunu bitirdikten sonra, mebus olan Komutanların durumu ve Ordu'nun siyasetten ayrılması konusunda Encümenlerde çalışmış bir kanun var mıdır? O kanunu bir ayak önce çıkarıp uygulamaya başlayacağım.

İsmet Paşa, son sözünü söyleyerek kürsüden inerken, bütün gözler Hüseyin Rauf'a çevrilmişti. Rauf, ağır ağır yerinden kalkarak kürsüye doğru ilerlerken, Meclis'ten yüzlerce çift göz onu daha çok sempatiyle, acımayla karışan bir bakışla izliyordu.

Kürsüye çıkan eski Başbakan, güçlü sesiyle şöyle konuşmaya başladı:

— Başbakan, birtakım ilkeleri açıklayarak yorumladı. Kendi görüşüne göre birbirine bağlayarak Rauf'un sözlerini geri alması biçiminde, Genel Kurul'a sundular. Ben, Cumhuriyet ilan edildiğinde, ülkede bir yangın gibi tehlikeler belirdiğine inanan bir arkadaşınız değilim.

Başbakan, durumun bir bölümünde kaygılı göründü. Öbür bölümünde böyle bir durum yoktu ki kaygılansınlar, dedi. Anlatımlarıyla, başlar arasında anlaşmazlık var gibi gösterdiler, buyurdular. Konuşmamla saygı duyduğum arkadaşlara en yüksek dostluk ve namus üzerine dayanarak söyledim. Bundan başka ne istiyorsunuz?

İnanışımı, düşüncemi söylemeyi namusluluk siyasetinde de ilke sayanlardanım. Hiçbir vakit ikilik yoktur. Bu kaygılar yersizdir. Cumhuriyet'in şurası sakat, burası sakat düşüncesi verildiyse, bu, Hükümet'in kesinlikle susmayı gerekli görmüş olmasından gelmiş olabilir. Rauf'un konuşmasından değildir.

Hükümet'ten soruyorum: Bütün tehlikeleri Rauf'un sırtına yükledikleri halde, kendilerine hiçbir görev düşmemiş midir? Yalanlasın, sözlerini geriye alsın ve ille de kararımız kesindir, demek, insafla ne kerte bağdaştırabilir?

Konuşmamla ben, Hükümet'le aramda anlaşmazlık olmadığından söz ettim. Hükümet, bir dakika zahmet edip neden aynı biçimde konuşmayı doğrulamadı? İkircik oluşunca buraya gelmedi, hak ileri sürmeliydi, dediler. Meclis Başkanlığı'ndan her mebusun adına çağrı gelmişti. Adresim Meclis Başkanlığı'nca biliniyordu. Hastalığım yüzünden İstanbul'da kaldığım da biliniyordu. Benimle o kerte içten görüşüp konuştuklarını söyleyen Başbakan Paşa, sorumlu devlet adamı olarak bu tehlikeyi görünce bir dostuna yazıp Rauf'u da çağırabilirdi. Rauf, yanılıyor da Hükümet yanılmıyor mu?

Bu Rauf ne büyük adamdır; bütün kanunları bir konuşmayla yıkıyor, bunu Başbakan Paşa, yansız gözüyle görüyor. Bu, doğru değildir. Rauf'u suçlayarak, «Bu iş bunların yüzünden oldu!» demekle, her şey olmuş bitmiş değildir. Rauf'u kendi söylediğini yalamaya zorlamak, ülkenin gerçek çıkarlarıyla bağdaştırılamaz.

Rauf'u partiden çıkarma kararını verirsiniz. Rauf, Rauf kalacaktır.

İsmet Paşa, Saltanat üstüne düşünüşlerimize ve Meşrutiyetteki yanılgılara işaret buyurdular. Ben, biçim üzerinde oynamıyorum. İçten bir arkadaş olarak yargılıyorum. Bu yolun yeni yolcusu değilim. Yurdun mutluluk ve kurtuluşuna mebuslar aracılığıyla, kısıtsız koşulsuz, egemen olmasında direten bir arkadaşınızım. Partiniz, benim de partimdir. Benim duymadığım, bilmediğim şeyler, başka ilkeler varsa, İsmet Paşa'ca anlatılıyor, beni bağışlasınlar.

Bana söz hakkı vermeden, ilkeler koyarak insana yük yükletilemez. Paşa Hazretleri, yanıldığımı bana hatırlattılar. Yanılmadım. Ben buna kesinlikle inanıyorum.

Bana buyurdukları gibi, «Yanılıyorsunuz, Paşa Hazretleri!» demiyeceğim. Kendi anlattıkları gibi, eski bir arkadaşa bugünkü

Hükümet Başkanı karşısında okul çocuğuymuş gibi, «Yanılıyorsun!» diye ünlemek, işi, kişiliğe dökmektir.

Kesinlikle Muhalif Parti yapmamızı istiyorlar. Yapmayacağım! Yargı sizindir; karar sizindir. Vicdan benimdir. Beni partiden atarsanız, yapacağım şey, izin alıp gitmektir.

Karar sizindir. Ben buradan çıkıp gidiyorum. Kararınızı özgür olarak veriniz. Hemen Tanrı, ulusumuza rahatlık ve mutluluk versin. Kişiler ölümsüz değildir; düşünler, her zaman yaşarlar. (Alkışlar...)

Rauf son sözü söyledikten sonra hiçbir yana bakmadan kürsüden indi, Meclis'ten çıktı gitti. Onun gidişinden sonra, İsmet Paşa yine kürsüye çıktı:

— (...) Konu şudur: Bir parti içinde temel sorun üzerinde inanışlar, birlik midir değil midir? Bunu çözümlemek istiyoruz. Görülen görünüş bize aynı inanışta olduğumuz düşününü vermiş olsa da dünya, hepimizin başka başka inanışlarda olduğumuzu anlar. Bunu ancak Rauf Beyefendi yalanlayabilir. Bunu yalanlaması yeter. Konuşmasının hepsini yalanlamasın. «Cumhuriyet, yönteminde ve Büyük Millet Meclisi'nce bütün olarak ilan edilmiştir!» desin.

Başbakan'dan sonra kürsüye çıkan Hatip Hamdullah Suphi de şunları söyledi:

— Rauf Bey'in anlatımlarında istediğimiz anlatımların hepsi vardır. Bir törensel bildiri için gereken ilkeleri de bu konuşmada bulabiliriz.

Hatipin bu sözleri, bütün Meclis'i etkiledi. Her yandan doğrulama sesleri yükseldi. Sekiz saat süren bu şiddetli söz düellosu, hemen herkesi yormuştu. Meclis'in çoğunluğu da Rauf'tan yana bir durum almıştı. Ortada yaklaşmakta olan demir yumruk biçiminde bir güçlü Hükümet'in kokularını hemen bütün mebuslar almaya başlamıştı. Bu, bütün anlamıyla bir diktatörlüktü. Hüseyin Rauf'un dilinin altında daha birçok şeyler olduğu halde, o, bundan sonra bütün serbest düşünceye, tartışmaya kapılarını kapayacağı anlaşılan bu diktatörlük düşüncesine karşı savaşır görünüyordu. Türk Ordusu'nun iki büyük Komutanı, demokratik il-

keleri kullanarak bütün rakiplerini tasfiyeye uğratılmış, tek başlarına demir yumruklu bir Hükümet kurmaya, yerleştirmeye hazırlanıyor; hazırlanıyor değil, bunun dövüşünü yapıyorlardı. Bu demir yumruklu Hükümet'in kadrosu dışına püskürtülmüş, bütün eski Kuvayı Milliyeciler'le Hüseyin Rauf da böyle düşünüyordu. Bu sekiz saat süren tartışmalı toplantıda Parti'den uzaklaştırılması uğruna her şey yapıldığı halde, Hüseyin Rauf dayanmış, kendisine karşı hazırlanmış bütün silahların atışlarını boşa çıkarmıştı. Şu sırada Parti'nin dışına düşmekle karaya vurmuş bir balığa döneceğini anladığından, rakipleri, hasımlarıyla onların yuvasında dövüşmeyi yeğ görmüştü. Dışarı düştüğünde kendisiyle en ufak bir tartışma olanağı dahi bırakmayacaklarını biliyordu. Demir yumruklu Hükümet düşüncesi, demir tekerlekli arabasını bütün Kuvayı Milliye'in başları üzerinde çoktan koşturmaya başlamıştı.

Halk Partisi Grubu, 25 Kasım 1923 günü, şu bildiriyi yayımladı:

«Parti Üyelerinden İstanbul Mebusu Rauf Beyefendi'nin, Kasım tarihli, *Vatan* ve *Tevhidi Efkâr Gazeteleri*'ne verdiği bildiri, üyelerden bir kişinin önerisi üzerine, Partimizin 22 Kasım tarihli toplantısında tartışıldı. Birçok hatip bildirinin türlü bölümlerini öne sürerek kendisinden açıklama istedi. Rauf Beyefendi, yanıtlarında geniş açıklama yaparak, bütün anlamıyla Cumhuriyetçi ve Meşrutiyetçi Saltanat'a karşı olduklarını, Partiden ayrılmayacaklarını, söyleyerek ve bildirinin yanlış yoruma ve anlamaya elverişli bölümleri üstüne Parti'ye doruyucu bilgi vermişlerdir. Bunun üzerine Parti, ayrılık bulunmadığını görerek, görüşmenin yettiğine karar vermiştir. Bu oturum üstüne tutanakların olduğu gibi yayımlanması, Parti kararı gereğidir.»

Ali Fuat Paşa, İstanbul'da annesini gördükten sonra, 30 Kasım sabahı Ankara'ya döndü. Meclis'te, Başbakan İsmet Paşa'yla Rauf arasında sekiz saat süren boğuşma biçimindeki söz düellosunun ayrıntılarını çok merak ediyordu. Eskilerinden çok daha bunalımlı bir dönem başlamıştı. Leyleğin yuvasından attığı yavru biçimi, Parti, Hüseyin Rauf'u kolundan tutup dışarı atmak istemişse de şimdilik bunu başaramamıştı. Rauf, coşkun dirim gü-

cüyle eline geçen kayalara öyle tutunmuştu ki en sonunda onu olduğu yerde bırakmak, yeni bir hesaplaşma günü beklemek zorunda kalmışlardı. Trenden uykusuz inen Ali Fuat Paşa, Hüseyin Rauf'u karşısında görmek isterken, göremedi. Onun yerine birçok Komutan arkadaşıyla Meclis arkadaşı kendisini sevgiye benzer duygularla karşıladı. Rauf'un istasyona gelmeyişi, Paşa'yı çok kuşkulandırmış, üzmüştü. Bunca yabancı gelirken, o nasıl olur da gelmezdi? Sordu. Adresini bilen yoktu. Mebusların söylediğine göre Meclis'e de gelmiyordu. Paşa da Ankara'da çok kalamayacaktı. Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişliği'ne hemen gitmesi gerekiyordu. Meclis'te geçen dirimcil olayların ayrıntılarını dinlemeden de oraya nasıl gidecekti? Kendi Kurmay Başkanlığı'na atanan Abdurrahman Nafiz'le birlikte bütün müfettişlik subayları, Konya'ya varıp göreve bile başlamışlardı. Paşa'nın bir iki gün daha Ankara'da kalmasını gerektirecek bir işi olsaydı, ne iyi olacaktı. Konuk kaldığı odada oturmuş, acı acı düşünüp dururken, bir ara kapı çalındı. Dışarıdan Rauf'un sesi geldi. Birdenbire heyecanla, sevinçle yerinden fırlayan Ali Fuat Paşa, gökte ararken yerde bulduğu, arkadaşının boynuna sarıldı; yanaklarından sevgiyle öptü. O, yuvadan atılmak istenen bütün leylek yavrularının savaşını tek başına yapmayı göze alan adam değil miydi? Kendileri Ordu'daki inlerine çekilmek zorunda kalmışlar, Meclis'i boşaltmışlardı. Şimdi, Meclis'te türeyen genç kurtlarla boğuşmak işi salt zavallı Raufçuğun omuzlarına kalmıştı. Rauf'a vurulacak öldürücü vuruş, Ordu'ya çekilen irikıyım devrimcilerin de hesabını görmek demek olmayacak mıydı? Bu yüzden Rauf'un Meclis'teki didişmesi, kendi hesaplarına da yürütülen bir ölüm-dirim savaşından başka neydi? Kendilerinin karşısına geçmiş olan güçler, her gün yavaş da olsa bir ileri mevziiye sokuluyor, onların dirim alanlarını yavaş yavaş kemirerek daraltıyorlardı. Onlar da mevziilerini kaptırmamak uğruna sonuna dek dayanacaklardı. Onların hepsi, Mustafa Kemal'in, kendilerini büsbütün haritadan silmeyi erek alan bir asker diktatörlüğüne gittiği kanısındaydılar. Onun düşüncesi, bu diktatörlük olduğundan, kendisine kafa tutabilmek gücünde olan herkesi, çevresinden

uzaklara sürüyordu. Kâzım Karabekir Paşa, Birinci Ordu Müfettişliği'ndeki görevine gitmek üzere İstanbul'a vardığında gazetecilerle bir konuşma yapmış, bu konuşma metninde eski arkadaşı, yeni Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e dokunduran şu sözleri söylemişti:

— Cumhuriyet yanlısıyım; ancak kişi saltanatına karşıyım!

Kâzım Karabekir'in bu sözü, Cumhuriyet'in ilanından beri heyecan içinde çalkalanıp duran İstanbul gazetelerinin ağzına yeni bir sakız daha vermişti. Bunlar, Cumhuriyet yönetiminin kurulmasını salt Mustafa Kemal'in diktatörlüğünü sağlama bağlamak üzere bir oyun olarak niteliyorlardı. Bu arada, geleceğini tehlikede gördükleri Hilâfet için de ölçüsüz laflar, kışkırtıcı saçmalıklar yapmaktan çekinmiyorlardı. Daha önce Hüseyin Cahit'le Velit, Cumhuriyet'in ilanını, türlü nedenlerle sempatik karşılamadıklarını yazıp durmuşlar, kamuoyunu, toza dumana boğmuşlardı. Şimdi, Hüseyin Rauf'un yeni didişmesiyle Kâzım Karabekir'in öfkeyle ortaya attığı keskin parola, ortalığı bir kez daha, toza dumana, boğmuştu. Böylece karşılıklı iki kampın adamlarıyla, amaçları belli olmaya başlamıştı. İstanbul, kamplardan birinin, daha çok muhaliflerin dayanak noktası olarak belirmeye, bu kez, Ankara ve İstanbul gazeteleri de birbirine verip veriştirmeye, birbirini suçlamaya başlamıştı.

Ankara'da çıkan *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, İstanbul'daki kışkırtıcı mevziileri, şöylece bombalama işine girişmişti:

«Egemenlik kutsallığıyla bu kerte oynamasınlar, kendi dairelerinde uydurulan ve aslı temeli olmayan haberlerle, bu haberlerin çevresinde yürütülen kışkırtıcı, bozguncu düşünüşlerle, kamuoyunu ağılamak gibi hıyanetlerden vazgeçsinler! Ülke, bugün her zamandan çok erinci, suskunluğu gereksemektedir.»

İki zora düşmüş eski arkadaş, karşılıklı kahvelerini içerlerken, Hüseyin Rauf, ötekinin son kerte merakla beklediği son günlerin serüvenini, ona şöyle aktardı:

— 21 Kasım Perşembe günü, Meclis'te, görüşme sırasında, İzmir Mebusu Vasıf Bey, Halk Fırkası Başkan Vekili İsmet Paşa'dan bana bir yazı getirdi. Kâğıtta ertesi gün toplanacak Parti Grubu'nda bulunmam bildiriliyordu. Zarfın üzerine, «Onur du-

yacağım!» diye yazarak geri verdim. Vasıf Bey'e de Parti görüşmesinin dış politikaya ilişkin bölümlerinin, onayımla çıkarılarak, olduğu gibi yayımlanmasını istediğimi söyledim.

15 Kasım sabahı, Ankara'ya gelmiştim. Beni karşılamaya gelenler arasında, Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa da vardı. Kendisinden Cumhurbaşkanı'nı gidip görmek üzere, bir gün ve saat almasını diledim. Aldığı yanıtta, Gazi Paşa'nın, beni yine, o gün öğleden sonra saat üçte, istasyondaki Cumhurbaşkanı Dairesi'nde kabul edeceği, bildirilmişti.

Bundan sonra Meclis'e gittim. Eskiden dost sandığım kimi mebusların benimle görüşmekten çekindiklerini görerek, üzüldüm. Buna bir türlü anlam veremedim.

Öğleden sonra verilen saatte, Gazi'yi görmeye gittim. Nasıl hastalandığını anlatınca, çok üzüldüm. Bir hayli sarsılmış, bozulmuştu. Politikadan konuşmak isteyince, rahatsız olduğunu, üzüleceğini söyledim. Müsterih olmasını rica ettim. Müsaade buyururlarsa, Meclis Başkanı Fethi Bey'le görüşüp onun aracılığıyla Hükümet adamlarını doyurmaya çalışacağımı, söyledim. Bu düşüncemi benimsedi. Artık politikadan söz etmedik.

Sözü İstanbulda'ki eski ortak dostlarımıza götürerek bir süre daha Gazi'nin yanında kaldım. Çok yormamak üzere izin istedim. Sağlıklar dileyerek, dairesinden çıktım.

16 Kasım sabahı, Meclis Başkanı Fethi Bey'i evinde gidip gördüm. Gazi'yi ziyaretimi, Hükümet adamlarıyla aramızdaki yanlış anlamayı kendisinin aracılığıyla çözümleyeceğimi, söyledim. Amacımı anlayınca boynuma sarıldı; bu işe sevinçle çalışacağını, bildirdi.

Üzülerek söylemeliyim ki Fethi Bey'in karşısında Başbakan'la görüşmedik. Parti topluluğuna, Hükümet adamlarıyla anlaşamadan gittik. Parti'de görüşmelerin nasıl geçtiğini ve Parti'nin benim üstüme verdiği kararı, gazetelerde ayrıntılarıyla okumuşsunuzdur. Yeniden ayrıntılarıyla anlatmaya gerek görmem.

Ali Fuat Paşa'nın, Hüseyin Rauf'la görüşmesi, burada bitmişti.

Saat 3'te, Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa'yı görmeye gitti. Ziyareti uzun sürmedi. Şundan ki yeni Müfettişlik Kurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz, ondan önce Mareşal'i görmüştü. Bu arada direktifleri, evrakı alıp Konya'ya gitmişti.

Mareşal, Paşa'ya Ordu Müfettişleri'nin görevleriyle ilgili yönetmeliklerin hazırlanmış olduğunu, söyledi:

— Müfettişler, doğruca Genel Kurmay Başkanı'na bağlı olacak, türlü önerilerini oraya yapacaklardır. Müfettişlerin Milli Savunma Bakanlığı'yla hemen hiçbir işleri kalmamıştır. Muzaffer Ordumuzun daha çok modern ve disiplinli olması için sık sık denetimler yapılması gerekir. Ordu'da yine arkadaşlık yapacağımızdan çok seviniyorum. Size başarılar dilerim!

Ali Fuat Paşa, Mareşal'e teşekkür etti; yardımlarını gereksediğini bildirerek ayrıldı. Çıkarken Mareşal, ona ne zaman Konya'ya gideceğini sordu.

Bir haftaya dek gideceğini, yine o gün Başkomutan Gazi Paşa'yı gidip göreceğini, söyleyerek ayrıldı. Biraz sonra, onu istasyondaki dairesinde gidip gördü. Başkomutan'ın yakında geçirdiği kalp krizinin izleri, yüzünde, açıkça görülüyordu. Her zaman pespembe olan yüzünün rengi, eski tazeliğini yitirmiş, içinde başka renk tonları yüzen hastalara özgü bir görünüş almıştı. Rahat soluyamadığı göze çarpıyordu. Soluk darlığı geçiriyor gibiydi. Kısacası, varlığında genel bir düşkünlük vardı. Bir ay önce sapasağlam bıraktığı adamı bugün böyle bir yıkıntı gibi görünce, çok üzüldü. Daha kapıdan içeri girerken onun kendisini bekler gibi bir hali olduğunu görerek, çok sevinmişti. Mustafa Kemal yavaş yavaş yerinden doğrularak, eski arkadaşına sarıldı. Sırtında yeni Generallik giyneği bulunan Ali Fuat Paşa, eski arkadaş, eski Başkomutan, yeni Cumhurbaşkanı'nın karşısında asker durumunu koruyor, çok üzgün olduğunu saklayamıyordu. Cumhurbaşkanı, eski arkadaşının yanaklarından öptü; onu elinden tutarak kanepede yanı başına oturttu. Odada kısa bir sessizlik egemen oldu. Mustafa Kemal, biraz düşünüp solumalarını düzenledikten sonra, eski arkadaşına şöyle dedi:

— Hastalığımdan çok üzüldüğünü, bana söylediler. Üzgünlüğün şimdi bile halinden anlaşılıyor.

— Nasıl olmayayım? Size ne kerte yakın olduğumu biliyorsunuz.

— Pek iyi bilirim, kardeşim! Şimdi, çok iyiyim. Artık çokça üzülmene neden yok. Sana başımdan geçenleri bir bir anlatacak olursam, şimdiki durumuma çok sevineceksin. Hele, birer kahveyle sigara içelim.

Zile basarak kahve ısmarlayan Mustafa Kemal, şöyle konuştu:

— Hemen hemen, yirmi gün önce, bir gün Köşk'ün bahçesine inmiştim. Bahçede gezindim ve bir kahve içtim. Bu sırada büyük bir yorgunluk duydum. Köşke girip dinleneceğim sırada kendimi büsbütün yitirmiştim. Bundan sonra ne olduğunu bilmiyorum. Gözlerimi açtığımda, kendimi yatağımda uzanmış, güçsüz buldum. Çevremdekileri tanıyabildim. Ancak, kapıda bulunanları tanıyamadım. Kimseye bir şey sormadım; neler olduğunu kendim bulmak istiyordum. Bana öyle geldi ki ben önce öbür dünyaya gitmişim, sonra mucize olarak yine bu dünyaya dönmüşüm. Ahireti görecek gibi öbür dünyada kaldığıma inanmıştım. Fuat Paşa, kardeşim! Gerçekten büyük bir tehlike atlatmışım. Gövdem çok sağlammış ki hem bu krizden kurtuldum; hem de az zamanda ayağa kalkabildim. Bundan sonra, günde bir iki sigara, o sayıda da kahve içebileceğim. Elden gelirse bunları büsbütün bırakacağım. İçkiyi ise ağzıma koymayacakmışım. Doktorların düzenledikleri liste gereğince yemek yiyorum. Lâtife'nin rejim ve perhiz konusunda ne kerte ciddi ve dikkatli olduğunu bilirsin. Onunla oynamaya gelmez. Çocuk gibi kendisine boyun eğiyorum.

Mustafa Kemal, bunları söylerken Ali Fuat Paşa'nın kafasından şu düşünceler geçiyordu: «Bundan sonra sağlığına çok dikkat etmesi gerekecek. İyileştikten sonra acaba bunu yapabilecek mi? Ülke, daha birçok yıllar Gazi'siz kalamaz. Bu bakımdan sağlığına çok dikkat etmelidir.»

Cumhurbaşkanı, onun içinden geçenleri anlamış gibiydi:

— Paşa, seni çok düşünceli görüyorum, dedi.

— Nasıl düşünceli olmayayım ki bir süre sonra Lâtife Hanım-

efendi'nin dikkat ve özeniyle iyileşeceksiniz. Ancak, hiçbir şey olmamış gibi krizden önceki yaşamınızdan hiçbir şey feda etmeyeceksiniz. Anlattığınıza göre, geçirdiğiniz, çok önemli bir rahatsızlık. Tanrı korusun, yinelenmesinde tedavisi kolay olmaz. Çok gençsiniz. Doğal yaşamınızın yarısındasınız. Kendinize dikkat edecek olursanız, daha pek çok yıllar yaşarsınız.

Ali Fuat Paşa, daha konuşmak üzereydi ki Mustafa Kemal, onun sözünü kesti:

— Sağlığıma dikkat etmeyeceğimi nereden çıkarıyorsunuz?

— Müsaade ederseniz, size hatırlatayım: Büyük Savaş'ta böbreklerinizden ağır biçimde rahatsızlanarak tedavi için Viyana'ya gitmiş, geldikten sonra hastalığınızın ağırlığını bana yine böylece anlatmıştınız. Doktorların salıkladığı rejimi, elbette, hatırlarsınız. Bu kez durumun çok ağır olduğunu söylüyorsunuz. Bir kriz geçirmemiş olsanız bile, hepimizin yaptığımız gibi, birtakım şeylerde perhiz gerekir.

Mustafa Kemal, ona şöyle dedi:

— İnanınız, kardeşim; bu kez eksiksiz rejim yapacağım! Ben yapamadığım zamanlarda, Lâtife'nin yaptıracağına inanabilirsiniz.

Sonra gülümsemeye çalışarak, işi şakaya vurmaya çalıştı:

— Rakıyı kesinlikle yasakladılar. Abdülhamit de yasaklamıştı o zaman. Sizinle birlikte o zaman birçok kez viski içmiştik. Şimdi bir iki kadeh viski dokunmaz, diyorlar. Ne dersiniz?

— Afiyette olunuz; sıkılmayınız! Her şeyi sırasıyla yaparız.

— Sizinle bu akşam bize gidelim. Lâtife sizi görürse çok sevinir.

Bundan sonra iş politikaya dökülür gibi oldu. Cumhurbaşkanı, arkadaşına İsmet Paşa'yla Rauf üstüne düşüncelerini sordu.

Ali Fuat Paşa, şöyle konuştu:

— Siz yargıcı oldukça çevrenizdeki anlaşmazlıklar çok süremez. Bu anlaşmazlığı başından sonuna dek izlemek üzere zaman bulmuştum. Bence Parti Grubu, bu anlaşmazlığa en iyi çözümü bulmuştur.

— Parti Grubu'nun kararı Rauf'a karşı olsaydı, sen bunu haklı bulmazdın.

Bundan sonra, Cumhurbaşkanı, eski arkadaşına Hüseyin Rauf'un Cumhuriyetçi olup olmadığını sordu.

O da içten arkadaşı, Hamidiye kahramanı üstüne şunları söyledi:

— Rauf, ulus egemenliği ilkelerinden hiçbir şey yitirmemiş olan Cumhuriyet biçimine ve sizin her türlü örgütün üstünde Cumhurbaşkanı olmanızdan yanadır.

Mustafa Kemal sordu:

— İngiliz Krallığı da ulus egemenliği üzerine kurulmuş bir devlet biçimindedir ama Devlet Başkanı bir Kral'dır. Buna ne dersiniz?

Ali Fuat Paşa, şöyle yanıt verdi:

— Benim bildiğime göre Rauf, hanedanların, kişilerin, bireylerin zorbalığından çok kötülük geleceğine inanmış bir arkadaşımız olduğundan, Cumhuriyet'i her zaman Kırallığa üstün tutmuştur.

Cumhurbaşkanı, yaptıkları tartışma sırasında biraz yorulmuştu. Çokça kapalı yerlerde kalması da yeni hastalığı yüzünden sakıncalı görülüyordu. Elden geldiğince açık havada bulunması gerekiyordu. Açık havada biraz dolaşmak isteği gösterdi. Otomobiliyle Çankaya'ya çıkmalarını söyledi. Otomobile bindiler. Hava güneşli olmakla birlikte soğuk, insanın yüzünü bıçak gibi kesiyordu. Otomobilden inince Çankaya'nın yüksekliğinde soğuğun şiddetini daha çok duydular. Çankaya'nın bahçesinde biraz durarak Ankara'ya doğru bakmak bahanesiyle biraz soluk almak istedilerse de keskin soğuk, onları çabucak içeri kovaladı. Yaverlerin arasından geçerek salona girdiler. Burası sıcacıktı. Lâtife, Ali Fuat Paşa'yı büyük sevgiyle karşıladı. Mustafa Kemal, onları yalnız bırakarak uzaklaştığında, Lâtife, Paşa'dan İstanbul üstüne haberler almak isteği gösterdi. Onu bir süre konuşturdu. Hep birlikte sofraya oturduklarında, Ali Fuat Paşa, Lâtife'nin, titizlikle hazırlattığı perhiz yemeklerini kocasının önüne sürerek onu belli etmeden göz hapsine aldığını gördü. Kadıncağız, kocasının geçirdiği kalp krizinden iyice korkmuştu. O, bu krizin, son günlerin yoğun çalışmalarının verdiği yorgunluktan

ileri geldiğini bilmekle birlikte, ölçüsüz yiyip içme, uykusuz kalma gibi hallerin de bunu hazırlayan en güçlü etkenlerden ikisi olduğunu biliyordu. Mustafa Kemal, yemekte arkadaşına biraz aperitif almasını söyledi. O da içti. Saat on bir buçuğa dek üçü baş başa yiyip içtiler, söyleştiler. Köşk, çok sessizdi. İçeride, yanan sobanın çıtırtısı, aşağılarda, trenlerin düdükleri işitiliyor, yöredeki seyrek evlerden köpek havlamaları geliyordu. Mustafa Kemal, arkadaşının kendisini dinlenmeye bırakmak üzere kalkmaya davrandığını görünce kolundan çekip oturtuyor, biraz daha söyleşmelerini istiyordu. Oysa, onun rahat, düzgün gece uykuları uyuması gerekiyordu. En sonra, Lâtife araya girdi, dinlenme saatinin geldiğini direterek söyleyince, Mustafa Kemal, daha ileri gitmedi. Onun tatlı diktatörlüğüne boyun eğmek zorunda kaldı. Ali Fuat Paşa, hemen yerinden doğrularak, Cumhurbaşkanı'yla eşine güzel geceler diledi. Mustafa Kemal, eski arkadaşının dost elini, elinin içinde sıkarken, şöyle sordu:

— Konya'ya ne zaman gideceksiniz?

— Ne zaman emrederseniz!

— Beni yalnız bırakma; yine görüşelim!

Paşa, Mustafa Kemal'in bu son sözlerinden çok duygulanmıştı. Onun kendisini her zaman sevdiğini biliyordu. Son günlerin tehlikeli, gürültüsüne patırtısına, bakmadan, kendisine olan sevgisini yine de sürdürdüğünü anlıyordu. Bir zamandan beri araya girmiş olan korkunç kara kedilerin, eski ideal arkadaşıyla arasını açmak üzere fink attığını düşündükçe, bunun önüne nasıl olup da geçemediklerini anlayamıyordu. Kurmay Okulu'ndan beri sürüp gelen devrimcilik davranışları, onları bu son günlere gelinceye dek şöyle böyle birbirine yakın bulundurduysa da son günlerin karmaşık gidişatı her şeyi bütün eski günlerin güzel yaşama, yaşatma düşlerini süpürüp karanlık unutuluş okyanusuna doğru götüreceğe benziyordu. Ortada, eski ideal arkadaşlarının sarmaş dolaş olmalarını engelleyen bir şeyler vardı. Bunların kütlesi, boyu posu, gün geçtikçe daha da ağırlaşıyor, büyüyordu. Ali Fuat Paşa'nın sezdiğine göre bu durum, Mustafa Kemal'i, kendisini olduğundan daha az üzüyordu. Şundan ki bütün bu işler, onun

tek başına yeni yaşamı, tasarıları uğruna kendine ayrı bir yol açmasından ileri geliyordu. O, korkunç bir potansiyel halinde, gözlerini diktiği ufka doğru kendisine yol açarken, artık, çevresindekileri düşünemeyecek kerte kendini işine kaptırmış bulunmaktaydı. Yolunun üzerinde dikildiklerini gördüğü eski arkadaşlarını çiğnemeden geçmek uğruna da çaba harcamadığını, hiç kimse söyleyemezdi. Tıpkı, bu gece olduğu gibi; bu eski arkadaşları ona lirik, sıcak anı ışıkları gibi çarparak onu duygulandırıyordu.

Şoför, Ali Fuat Paşa'yı, Cumhurbaşkanı'nın arabasıyla kaldığı yere bırakmak üzere kente doğru ilerlerken, o, bunları düşünüyor, bütün çabalara bakmadan, kendilerini Mustafa Kemal'den uzaklaştırmakta olan feleğin çarklarının büyük uğursuz gürültülerle döndüğünü işitiyordu.

Ali Fuat Paşa, 4 Aralık'tan sonra iki kez daha Cumhurbaşkanı'nın çağrılısı olarak Çankaya'da bulundu, 9 Aralık'ta, Konya'daki İkinci Ordu Müfettişliği görevine yollanacağı sırada, Mustafa Kemal ona giz gibi 1924 Şubat ayı içinde bir savaş oyunu yapılacağını söyledi. Başkomutanlık Meydan Savaşı sahnesi, Ali Fuat Paşa'nın bölgesine düşüyordu. Savaş oyunu, İzmir'de yapılacaktı. Cumhurbaşkanı, bu arada Büyük Zafer'i temsil edecek büyük anıtın yapılması üstünde de durdu. Sonra:

— İnşaallah, İzmir'de görüşürüz! dedi.

Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya teşekkür ederek Köşk'ten ayrıldı. 9 Aralık'ta Konya'ya doğru yola çıktığında, Ankara'nın, gelecek günleri etkileyecek güçte olan bu yeni olayları bir kez daha düşüncesinin süzgecinden geçiriyor, işin bu gidişle nerelere dayanacağını anlamaya çalışıyordu.

Kuşkusuz, son günlerin en önemli olayı, Meclis'te sekiz saat süren İsmet Paşa-Rauf söz düellosuydu. Herkesin bildiği doğru şuydu ki İsmet Paşa, bir savaşçı olarak Rauf'la cenkleşirken arkasındaki en yakın mevziide Mustafa Kemal siniyordu. İsmet Paşa, onun sözcüsünden başkası değildi. Cumhurbaşkanı'nın fısıldadığı direktifleri yineliyordu. Ali Fuat Paşa'yla arkadaşlarını umutsuz düşüren de buydu. Meclis'te sekiz saatlik bir meydan savaşı veren Hüseyin Rauf, Aralık günü Ali Fuat Paşa'yı evinde

görmeye gelmiş, uzun boylu görüşmüşlerdi. Rauf, bir gün önce, 3 Aralık günü, Cumhurbaşkanı'nı Direksiyon'daki dairesinde gidip görmüş, onunla üç saat süren uzun bir konuşma yapmıştı.

Ali Fuat Paşa, bunu öğrenince, eski arkadaşına:

— Gazi'yi, inşaallah, iyi sınav vererek bütün anlamıyla Cumhuriyetçi olduğunuzu kanıtlayabildiniz! dedi.

Hüseyin Rauf sevinç içindeydi. Gazi'nin bu konuda hiç kuşkusu kalmadığını, söylemişti. Eski Başbakan, sözlerini şöylece sürdürmüştü:

— Gazi, Cumhuriyetin ilanında oldu-bittiyi neden istediğini, buna neden gerek olduğunu anlattı; sonra, şu açıklamayı yaptı: «İhtisas Kurullarından başka, Mebus Ağaoğlu Ahmet, Yunus Nadi, Celâl Nuri ve Ziya Gökalp Beylerden, Türkiye Cumhuriyeti Teşkilatı Esasiye'si üstüne birer proje hazırlamalarını istemiştim. Bunlar, projeleri hazırlayıp bana vermişlerdi. Bu projeleri çok uzun ve ayrıntılı buldum. Yapılacak didişme, günlerce, haftalarca uzardı; bu yüzden de Cumhuriyet bir karışıklığa gelebilirdi. Bu nedenle, oldu bittiyi, yeğ gördüm. Yürürlükteki Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun bir takım maddelerini, Cumhuriyet ilkesine göre değiştirgeyerek ve birkaç madde ekleyerek, kendim hazırladım. Meclis'e benimsetebilmek üzere, girişime geçtim.

Ali Fuat Paşa, bütün bu tedirginlik verici düşüncelerden sonra, istasyonda kendisini uğurlamak üzere, İsmet Paşa başta olarak, birçok mebus ve bakan arkadaşının sevimli, dost gibi görünen yüzlerini bir kez daha gözlerinin önünden geçirdi. Yoksa, insan unutuluşa doğru yolcu edilirken, hep böyle dostça, güler yüzle mi uğurlanıyordu? Konya, koskoca Kurtuluş Savaşı'nın, sırasında tek adamı gibi, gericilerin saldırılarına Geyve'de göğüs geren koskoca bir asker için bir sürgün yeri değil de neydi? Belki bu güler yüzler, onu ya da onları bir süre daha bu sürgün yerlerinde kalmaya razı edecekti.

Ali Fuat Paşa, 11 Aralık 1923 günü Konya'ya vardığında, başta Vali olarak Beşinci Kolordu Komutanı Orgeneral Fahrettin (Altay), İkinci Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Albay Abdurrahman Nafiz, bütün Karargâh, Kıta Subaylarıyla Komutanları,

istasyonda onu karşılamaya gelmişti. Ayrıca, başlarında bir bando bulunan bir asker birliği de selam resmini yapmak üzere orada bekliyordu. Bu görünüş, Paşa'nın gözlerinden neredeyse yaş getirecekti. Çoktan beri bu görünüşten, Ordu'nun bu sevimli yakınlığından uzakta kalmıştı. Hemen kendisini bir yakın boşlukta duymaya başlarken, bu görünüş yine yardımına mı geliyordu?

Ordu terhis edildikten sonra Cepheler, Ordu Komutanlıkları kaldırılmış, onların yerine üç Ordu Müfettişliği konulmuştu. Bunlardan birincisinin merkezi Ankara, ikincisinin Konya, üçüncüsünün de Diyarbakır'dı. Birinci Ordu Müfettişliği'ne Kâzım Karabekir, İkincisi'ne Ali Fuat Paşa, Üçüncüsü'ne de Cevat Paşa atanmıştı.

YİNE FENER PATRİKHANESİ'NE KARŞI ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI (2)

«İnsanlıkta, din üstüne olan ihtisas ve bilgi her türlü kör inanışlardan temizlenerek bilgi ve teknik ışıklarıyla tertemiz ve olgun bir duruma gelinceye dek, din oyunu aktörlerine her yerde rastlanacaktır.»

Mustafa Kemal.

Papa Eftim, Ankara'da trenden iner inmez, ayağının tozuyla, Adalet Bakanlığı'na koştu. Selam sabahtan sonra, ilk iş olarak Fener Patrikhanesi'nin Vekili olduğunu gösteren Vekâletname'yi Bakan'ın masasının üzerine koydu. Sonra, İstanbul'da bütün olan bitenleri özetleyerek anlattı. Adalet Bakanı'nın masasının üzerinde duran Vekâletname, Papa Eftim'i oldukça güç duruma düşürmüştü. Türk gazetelerinin yanlış anlamalarını, *Anadolu Ajansı*, yayınladığı bildiriyle önlemişti. Adalet Bakanı'yle ilişkilerini sıklaştırarak yeni Patrik'in Kilise kanunlarına uygun bir bi-

çimde seçilmesini sağlayabilmek işine girişmişti. Eftim, bir yandan da sık sık mektuplar yazarak Patrikhane'yi kontrol altında bulundurmaya, yöneticilerin sapıtmalarını böylece önlemeye çalışıyordu. Günlerden bir gün, Patrikhane'den gelen bir mektupta, tuhaf bir öneriyle karşılaştı: «Anadolu'da bulunan Hıristiyanların boşanma işlerine, Şeriye Mahkemeleri karışıyor. Bir ayak önce bunun önüne geçilmesi!»

Eftim, bu bunalımlı zamanda böyle bir öneriyi çok tuhaf bulmakla birlikte, araya, kara kedilerin, girmemesi için, durumu ilgili yerlere bildirmeye karar verdi. Bir gün, başka işleri için gittiği Adalet Bakanı'na bu mektuptan söz etti. Adalet Bakanı, bu isteği olumlu karşılayarak, yakında çıkacak olan uygun kanunun bu işi de çözümleyeceğini, bunu Patrikhane'ye bildirmesini söyledi. O da Adalet Bakanlığı'ndan aldığı bu yanıtı, hemen Patrikhane'ye bildirdi. Biraz daha sabretmelerini söyleyerek, bunu mektuplarla birkaç kez yineledi. Patrikhane'den aldığı mektuplarda kendisini kuşkulandıran kimi tümceler sırıtıyor, kafası, uzun uzadıya, bunların çözümüyle uğraşıyordu.

Hemen bu sıralarda, Yunanlıların, Batı Trakya Türkleri'ne işkenceler yaptıkları haberi, yıldırım hızıyla yayılmış, Yunanlılara karşı yine ulusça bir kükreme başlamıştı.

Bu haberlerin doğruluğunu anlatan bir olay da Ankara Hükümeti'nin bir toplantı yaparak bu işi görüşmesiydi. Bu toplantı, Türk kamuoyunun, Yunanlılara karşı şahlanarak misilleme istemesi üzerine yapılmıştı. Halk, Batı Trakya Türkleri'ne yapılan kötülüklerin benzerinin Türkiye'deki Rumlara yapılmasını istiyordu. Bu yüzden Patrikhane ileri gelenlerinin bir kez daha etekleri tutuşmuştu. Bütün Türk gazeteleri, bu isteği dile getirerek, büyük manşetlerle bir ağızdan, barbar barbar bağırıyordu. Hepsi de tıpkı, halk gibi, Hükümet'in misilleme yapmasında diretiyordu. Gazeteler, böyle haykırıp dururken, bir yandan da coşkun mitingler yapılıyordu. Patrikhane'nin vekâleti gibi bir belayı başına sarmış olan Papa Eftim, bu sıralarda iki ateş arasında kalmış, şaşkına dönmüştü. Bu bunalımlı dakikalardaki korkunç, kara düşünceleri arasında birtakım kararlar vermek zorunda kaldı.

Bunları, tek başına uygulamayı uygun görmeyerek yine Ankara'ya danışmayı düşündü. Hem zamanın Başbakanı, hem de Dışişleri Bakanı olan İsmet Paşa'ya başvurmaya karar verdi. Eftim o güne dek, İsmet Paşa'yla hiç karşılaşmamış, görüşememişti. O günlerde Ankara'da Hükümet çevrelerinde büyük, gürültü patırtılar da olmaktaydı. Bundan dolayı Papa Eftim, makamında Başbakan'ı görmeye giderken bayağı ezilip büzülüyor, çekiniyordu. Bunca önemli işler arasında, şimdi, bir de şu pis Patrikhane işiyle mi uğraşacaktı? İş, Eftim'in düşündüğü gibi olmadı. İsmet Paşa, onu kırk yıllık tanıdığı, dostu gibi karşıladı; yanında yer gösterip oturttuktan sonra, kendisiyle tanıştığından dolayı çok sevindiğini, söyledi. Hele Kurtuluş Savaşı içinde ülkeye yapmaya çalıştığı iyiliklerden söz ederek bunlar için teşekkür etmesi, Papa Eftim'i günlerden beri yiyip bitiren korkunç üzüntülerden temelli kurtardı. Günlerden beri ilk kez kendisini dost bir çevrede, anlayışlı bir insan karşısında bulmuştu. İdealist insan, ara sıra, bu tatlı su başlarına da rastlamasa, hali nice olurdu? O anda, yaptığı savaşın doğru yolda ilerlediğini anlayan Papa Eftim, yine göğsünü yelken gibi şişiren bir yürek gücüne ulaştığını anlıyordu. Bunun üzerine, coştu. Yunanlılara, verdi veriştirdi. Her şeyin düzelmeye doğru gitmek zorunda olduğu böyle bir zamanda oradaki Türklere zulüm yaparak, ortalığı gürültüye boğmak, necilik oluyordu? Bu adamların sağduyusu Anadolu'da yedikleri yumrukların etkisiyle büsbütün silinip gitmiş miydi? Hem Türkiye'de bir yığın Rum'un barındığı böyle bir zamanda yapılan bu işler, akıl kârı mıydı? Şu sırada İstanbul Rumlarına karşı yapılması istenen misillemeyi bu herifler, orada birazcık olsun sezememişler miydi? Dişe diş, didişmenin sürdürülmesiyle, bu herifler ne elde edeceklerini sanıyorlardı? İstanbul'daki Rum halkı, bu misillemeye layık mıydı? Onların içinde de elbette, bırakışma yıllarının azdırdığı pek çok densiz kişi bulunmakla birlikte, halk, bütünüyle hiçbir zaman suçlu görülemezdi. Bırakışma yıllarında İstanbul Rumlarının, hatta Anadolu Rumlarının çığırından çıkmasına yol açan kişiler, hep Yunanlılardan yana olan Patriklerle onların çevrelerini almış olan kafasızlardı. Bu Yunanlılardan yana olan Met-

ropolitlerle din adamlarını Patrikhane'nin avlusundan süpürüp atacağını, oraya Türk dostu, iyi bir Patrik getirme işinin boynunun borcu olduğunu, söyleyen Papa Eftim, bu işleri, lütfen, kendisine bırakmasını, Başbakan'a önerdi. Onun bu coşkun konuşmalarını sonsuz bir dikkatle, ağır başlılıkla dinleyen İsmet Paşa, şöyle dedi:

— Yunanlılarca Batı Trakya'daki Türklere karşı reva görülen zalimce, vahşice davranışlardan her Türk gibi ben de son kerte üzgünüm. Uygar olduğunu bildiğim Yunan Ulusu'na karşı da çok kırgınım. Türk Ulusu'yla onu temsil eden Büyük Millet Meclisi'nin bu olaylardan büyük acılar duymakta olduğunu ve yer yer yükseltilen yakınış ve gösterilerin de haklı olduğunu söylemek isterim. Bununla birlikte suçsuz olduklarını söylediğiniz İstanbul Rumlarına yapılacak özdeş vahşice davranışı, insanlığımız ve uygarlığımıza yakıştıramıyorum.

Paşa, böyle dedikten sonra, kara gözlerini Papa Eftim'in yüzünde gezdirerek şunları ekledi:

— Bu zulüm ve işkencenin İstanbul Rumları'na aynıyla uygulanması konusunda Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na verileceği söylenen önergenin yaratacağı şiddetli kaynaşmayı yatıştırmaya ve gereken savunmayı yaparak, İstanbul Rumlarını yapılması istenecek misillemenin yaratacağı acı, kanlı sonuçlardan kurtarmaya söz veriyorum. Ancak...

Usuna başka bir şey gelmiş gibi birdenbire sözünü kesen Paşa, gözleri Eftim'in gözlerinde, biraz düşündükten sonra, şöyle konuştu:

— Evet, Papa Eftim Efendi; ancak ve ancak, Yunanlıların bu insanlık dışı ve zalimce davranışlarını, İstanbul Patrikhanesi'nin de, biraz geç kalmakla birlikte, insanlık gereklerine uyarak, uygarlık dünyasına şiddetli bir protesto ile bildirmesini, duyduğu acıyı ve tiksintiyi açığa vurmasını kesinlikle öneriyorum! Bu davranış, benim Büyük Millet Meclisi kürsüsünde, İstanbul Rumlarını savunmak üzere söyleyeceğim sözleri destekleyecek, bir kat daha güçlendirecektir.

Başbakanın yanından sonsuz bir sevinçle ayrılan Papa Eftim,

doğruca postahaneye giderek, Fener Patrikhanesi'ne şu telgrafı çekti:

«Yunanlılarca Batı Trakya Türklerine yapıldığı sizlerce de bilinen zulümlerin insanlık adına Patrikhane'ce protesto edilmesi, İstanbul'daki dindaşlarımızın bugünkü ve yarınki güvenlik ve çıkarları gereği olduğu kanısındayım. Gereğinin, hemen yapılmasını dilerim.»

Bu telgraf, uykudaki Patrikhanelileri uyaracağına büsbütün karşıt yolda etkiledi. Papa Eftim'e yanıt olarak şu mektubu yolladılar:

«Patrikhane mektubunuzu siyasal nitelikte gördüğünden, bu konuda, bildirildiği gibi herhangi bir girişimde bulunmayacağını, sizin de temsilcimiz olarak bu gibi işlerle uğraşmamanızı Sen Sinod Meclisi buyruğuyla size bildirir; bu bildiriye göre davranmanızı salıklarım!»

Sen Sinod Meclisi Başkâtipi'nin imzasını taşıyan bu mektup, Papa Eftim'i çılgına döndürdü. Bu arada onu en çok üzen şey de İstanbul Rumlarının başında bir bela gibi dönüp duran bir önergeyi, Lozan Antlaşması'nın gereklerine uyabilmek kaygısıyla Büyük Millet Meclisi'ne geri aldırmıştı. Böylece, İstanbul Rumlarını bekleyen acı sonuç, ortadan kalkmıştı.

Gerek, bu pis mektubu; gerekse, Meclis'te İsmet Paşa'nın Tanrı'nın kılıcını andıran o tehlikeli önergeyi ilettirmesi haberi, Papa Eftim'i bayağı hasta etmişti. Üzüntüden ve utançtan, evinin alacakaranlığına kapanarak, kara kara düşünmeye başladı. Bir kez daha, İstanbul Patrikhanesi'nin sert vuruşunu yemişti. Yavuz kara cüppeliler, bir kez daha onu nakavt etmişlerdi. Bunun altından nasıl kalkacağını düşünüyor, bir türlü bir çıkar yol bulamıyordu. Lozan Antlaşması, bütün o hainleri koruyucu kanatları altına almış, kendisiyle, kendisini izleyenleri, üvey evlat gibi bir kenara atmıştı. Onu en çok üzen de buydu. Temsilciliğinden ayrılarak o eşekarıları yuvasını yine tütsüye vermek, ona karşı bir kez daha propaganda yaylım ateşi açarak tedirgin etmek üzere davranmak istiyordu. Onları, cehennem ateşinde yanıyormuşcasına kıvranırken görmek istiyordu. Zaten bunların hepsi, cehennemlik

değil de neydi? Bu duygusuz heriflere talih bir kez daha gülümsüyor muydu? Ama, dur sen; henüz, her şey bitmiş değildi! Savaşçı Papa Eftim, bu hıyanetler mağarasının karşısına bir kez daha direncinin, usunun, inancının bütün gücüyle dikilecekti. Bunların karşısında yenilgiyi benimsemek de ayrı bir alçaklıktan başka neydi ki? Bir ulusun dirimiyle oynayıp duran bu herifleri, Avrupalı ağababaları bir kez daha korumuş, kurtarmıştı. Onları, durmadan tedirgin etmek de onun boynunun borcu olsundu. Ancak, onu bir tek şey, eylemden uzak tutuyordu: İstanbul Rum hemşehrileri, baştan başa kötü olamazdı. Onun açacağı propaganda yaylım ateşi, bu suçsuz insan yığınlarını da tedirgin edecekti. Bir din adamı olarak ilk önce insancıl olmak gerekmez miydi? Bu yüzden de bir türlü davranamıyor, yine de şu Patrikhane'yi ürküterek yola getirecek etkin bir yol arayıp bulmaktan da kafasını kurtaramıyordu. Aradan on beş gün geçmiş, yine de bir karara varamamıştı. Hastalanmış gibiydi. Zayıf ve çelimsiz gövdesi, gizli bir sıtmayla yanıp tutuşuyordu. Kararsızlık, onu yiyip bitiriyordu. Bu, yaşamının en büyük bunalımıydı. Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, bu eşekarısı yuvası kaldırıp sınır dışına atılacak derken, daha da köklü olarak yerleşip kalmıştı. Avrupalılar, bu ihanet yuvasını ileride belki birçok kez daha kullanabilmek düşüncesiyle olduğu yerde bırakmak istemişler, bunu da Lozan Antlaşması'yla başarmışlardı. Evet, Lozan Antlaşması, Papa Eftim'le bütün izleyicilerinin belkemiğini kırmıştı. Meledyos namussuzu, belki şimdi saklandığı yerden, kıskıs, ona gülüyordu.

Keskin'deki evine çekilen üzgün savaşçı, İstanbul'dan gelen, Ankara'da çıkan bütün gazeteleri aldırarak gözden geçiriyor, kendini oyalamaya çalışıyordu. Artık, yenilgiyi benimsemekten başka yapacak bir şey kalmadığını anlıyor gibiydi.

Bir gün İstanbul gazetelerinden birinin birinci sayfasında, büyük manşetlerle şöyle bir haber gördü.

«İstanbul Polisi, çok önemli bir olaydan haberdar olmuştur. Lozan'da imzalanan antlaşmanın daha mürekkepleri kurumadan, Yunanlılar, İstanbul'da Fener Papazlarıyla el ele vererek türlü türlü entrikalar çevirmeye başlamışlardır. İstanbul'a gelen Yuna-

nistan'ın Ankara Elçisi Politis, bir bahaneyle Ankara'ya gidişini geciktirmiş, Patrikhane Papazlarıyla gizli gizli buluşup yaptığı görüşmeler sonucunda, Kadıköy Metropoliti Grigoryos'un Patrik seçilmesi için Sen Sinod Meclisi Üyelerinin toplu olarak onaylarını sağlamış ve almıştır. Bu toplantıya, yalnız, Maçka Metropoliti Kirilos katılmaktan kaçınmış bulunmaktadır.»

Bu haberi üst üste birkaç kez okuyan Papa Eftim, çılgına döndü. On beş gün önce aldığı mektuba yanıt olarak Patrikhane'ye şu mektubu yazdı:

«Mektubuma türlü gazetelerden kesip iliştirdiğim parçalarda yazılı, kara, uğursuz haberleri, hiç kuşku yok ki sizler de okumuş ya da okuyanlardan işitmişsinizdir. İstanbul'daki dindaşlarımızın ve Kilisemizin çıkarlarını ve özellikle, insanlığımızın gereklerini düşünerek yapmış olduğum istemle öneriyi siyasal bir niteliğe büründürerek itelediğiniz halde, Yunan Elçisi'yle, gazetelerin açığa vurdukları biçimlerde, gizli ilişkilerde bulunmanız, yalnız beni değil, bütün ilgilileri şaşkınlık içinde bıraktı ve Patrikhane'ye karşı her yanda geniş ölçüde tiksinti uyandırdı. Çılgınlıktan başka bir sözcükle niteleyemeyeceğim böyle bir davranışa ve girişime kalkışmanıza, hele, Elçi'nin salıkladığı Kadıköy Metropoliti Grigoryos'un Patriklik koltuğuna getirilmesini benimseyişinize, aramızdaki görüşmelerde verdiğimiz olumlu ve kesin kararları anarak, pek de inanmak istemiyorum. Ne var ki Türk basını, bu haberleri inandırıcı bir biçimde yazmış, bütün kamuoyunu bulandırmış olduğuna göre, Patrikhane adına biricik yapılacak şey, bu haberin eylemce ve bir ayak önce yalanlanması olmalıdır. Yani önce konuşup kararlaştırdığımız gibi, dürüst, kanuna uygun bir Patrik seçimi yaparak, bu haberin hiç de doğru olmadığını açıklamak zorunluluğu vardır. Gerçi, bence hepiniz de iyi ve saygıdeğer ve bu gibi girişimlere körü körüne atılmayacak kişilersiniz. Ne var ki madem ki gazeteler, bu haberi son kerte belgesel olduğu savıyla ortaya attılar, bunu yalanlayarak kamuoyunu aydınlatmak, bir yandan da, bu toplantıyla karara katılmadığı değerlendirilerek, yazılan Maçka Metropoliti'ni Patriklik koltuğuna aday göstererek, yapılacak açıklamanın doğruluk

ve önemini belirtmek, Patrikhane'yle dindaşlarımızın onur ve güvenliği adına hepiniz için kutsal bir borçtur.»

Papa Eftim, üzerine, «Mahremdir!» diye yazdığı mektubu postaya atarken, bunun hiç de bu büyük yaraya ilaç olacağını sanmıyordu. Bir sürü gözü dönmüşü böyle ufacık kâğıt parçalarıyla yola getirmek, düşünülebilir miydi? Nitekim, düşündüğü gibi de oldu: Mektubun gidişinden bir süre sonra İstanbul'daki Rumca gazeteler, bir yaygaradır kopardılar: Bunlar, Papa Eftim'in, mektubuyla Sen Sinod'u tehdit ettiğini yazıyorlardı. Patrikhanelilerin esinleri, destekleriyle yapılan bu yayınlar, Papa Eftim'i bütün anlamıyla bir yaylım ateşi altına almıştı. Adamcağıza türlü iftiralarda da bulunarak, onu Türk Hükümeti'nin gözünden düşürmek taktiğini güdüyorlardı. Papa Eftim, bütün gazeteleri okumaya vakit bulamadığından, kendisine atılan çirkin iftiralar üstüne iyi bilgi alamıyordu. Kendisini izleyenler, bunları okuyorlarsa da tedirgin etmemek için bunları ona bildirmiyorlardı.

Bu korkunç iftira kampanyasından haberi olmayan, gönderdiği mektubunun yanıtının gecikmesinden de üzülüp duran Papa Eftim, günün birinde, Adalet Bakanı, İzmir Mebusu Seyyit'i görmeye gitti. Şuradan buradan, konuştukları sırada Bakan, masanın gözünden bir, *İkdam Gazetesi,* çıkararak ona uzattı:

— Şu yazıları oku bakalım, bir hele! dedi. Senin için, bak, neler diyor, Patrikhaneliler!

Papa Eftim, Bakan'ın gösterdiği yere şöyle bir göz atınca, şu manşeti gördü:

«Ankara'daki Patrikhane Temsilcisi Papa Eftim, Sen Sinod üyelerini tehdit ediyor!» diye başlayan yazıyı sonuna dek okuduktan sonra, yüksek sesle bir:

— Yaaa? çekti.

Sonra, şunları ekledi:

— Demek, öyle ha?! Gerçekten, anlaşıldı artık. Bu herifler yola gelmeyecekler.

Adalet Bakanı gülümsedi:

— Doğru mu bu, Papaz Hazretleri?! Tehdit mi ettin, sen, herifleri?

Papa Eftim, şimdiye dek Patrikhane'yle aralarında geçenleri bütün ayrıntılarıyla anlattı. Onun gazetedeki bu yazıdan dolayı iyice üzüldüğünü gören Adalet Bakanı, avutucu birkaç söz söyledikten sonra, şunları ekledi:

— Üzme tatlı canını, Papa Eftim! Seni herkesten çok daha iyi tanırım ben!.. Sen, duygusu ve yüreği pek temiz, ulus ve ülke işlerinde son kerte titiz bir adamsın. Şimdiye dek, ulusuna, ülkene, bu arada din kardeşlerine gerçekten büyük ve değerli hizmetlerde bulundun. Şimdi de yapmaya çalışıyor, bunun için de durup dinlenmeden uğraşıp didiniyorsun. Ancak, üzülerek söyleyelim ki bunların içinde seni anlayacak, izlediğin hak yolunda sana yoldaşlık edecek hiç kimse yok. Bu konuda çok talihsizsin. Bu talihsizlik, Anadolu'da bulunan yüzbinlerce dindaşının vekil ve temsilcisi, daha doğrusu, hepsinin gözbebeği ve sevgilisi bulunduğun halde, milletvekilleri arasında bir yer almaktan da seni yoksun bıraktı. Bu yoksunlukta, bir Türk kadirbilmezliği değil, zamanın, durumların büyük etkisi olmuştur.

Ancak, şuna da sevin ki ulusumuz senin çalışmalarını nasıl büyük değerlendirmelerle karşılamışsa, bir gün elbette, sana yakışan onurlu yere seni yükseltecek, minnet ve şükranlarını herhalde ödeyecektir.

Gelelim, şimdi, Fener Papazlarının ve İstanbul'daki dindaşlarının bugünkü şımarıklık ve küstahlıkları sorununa: Senin onlar için beslediğin sevgiyi, onur ve güvenliklerini sağlamaya yönelmiş düşünce ve girişimlerini hiçbiri değerlendirmiyor; daha doğrusu değerlendirmek istemiyor. Şundan ki onların idealleri, seninkiyle taban tabana karşıttır. Seninle anlaşmaları, karşılaşacaklarını anladıkları zorlukların gereği, daha açıkçası, gördükleri zorunluluk sonucuydu. Amaçları, seni aldatıp atlatmak, böylece, uğrayacaklarını bildikleri acı sonuçtan kendilerini kurtarmaktı. Bu gafiller, bunda başarı sağladıklarını sanıyorlar. Ne var ki aldanıyorlar; dindaşlarını da aldatıyorlar.

Şundan ki bugünkü Türk Ulusu, onların bildikleri dünkü Osmanlı Türkleri değildir. Ulus, uyanmıştır artık. Dostlarını ve düşmanlarını, şimdi çok iyi biliyor ve tanıyor.

Ne mal olduklarını eskiden beri bildiğimiz Fener Papazlarını adım adım izliyoruz. Nasıl yaşıyor ve neler konuşuyorlar, hepsini haber alıyoruz. İstanbul Polisi'nin edindiği ve bize gönderdiği haberler, bütün doğruları anlatıyor.

Pek yakında göreceğiz ve onlar da göreceklerdir. Türk gazetelerinin yazdığı gibi, Megalo İdea düşü, arkasında koşan Kadıköy Metropoliti'ni, Patrik seçtiklerinin tanığı olacağız. Bu, kesindir, Eftim! Bundan dolayı, size güvenmeyen ve hiçbir zaman da güvenmeleri düşünülemeyecek olan Fener Papazlarının Vekili olarak, onların adına salt sizin iyi niyetlerinizden doğanlar sayılmamak üzere, söyleyeceklerini artık dinlememek ve artık bu duruma son vermek zorundayız. Sizi, bundan böyle Patrikhane'nin Ankara Temsilcisi olarak değil, içten bir dostumuz ve doğru bir yurttaşımız olarak, eskisi gibi tanıyacağız ve yine el ele çalışacağız; serbest serbest konuşacağız, Papa Eftim!

Papa Eftim, Adalet Bakanı Seyyit'in, Fener Patrikhanesi'ni suçlayarak konuşmasını baştan başa doğrulayarak dinledi. Gözlerinin yaşarmasını önleyemedi. Birkaç dakika, Adalet Bakanı'nın varlığını unutarak, acı, derin düşüncelere daldı. Sonra gözlerini onun dost gözlerine dikerek, yalvarıcı bir sesle şunları söyledi:

— O kendini bilmez şımarık ve sapıkların narına yanmalarını hiç istemediğim ve birçoklarının da onların düşüncelerinde olmadığını yakından bildiğim dindaşlarımın hatırları, daha doğrusu, güvenlik ve mutlulukları uğruna...

Esmer, kuru yanaklarından kapkara seyrek sakallarına yaşlar süzülüyordu. Küçük, kapkara zeytin gibi gözlerini karşısındakinin gözlerine dikerek, yalvarıcı bir sesle konuşmasını sürdürdü:

— Pek haklı olan azarlama ve suçlamalarınıza bakmadan, müsaadenizle, onlar üstüne yine bağışlamanız dileğinde bulunacağım, Vekil Bey! Şundan ki bu kuruların yanında yaşlar da yanacak, ve onlara pek yazık olacak, Efendim! Onlar da bu Devletin, bu ulusun çocuklarıdır. Erdem, bu yoldan çıkmış ve boyun eğmez Papazları ve yardakçılarını düzeltip yola getirmek, geride kalan suçsuzlarda güven ve mutluluk sağlamaktır. Bu uğurda neler yapmak gerekirse, lütfen, kulunuza onları emir buyurun!

Adalet Bakanı Seyyid Paşa, Eftim'in bu insancıl düşüncesi karşısında gözyaşlarını tutamadı. İnsanları gerçekten seven, gerçek bir din adamının Peygamberce jestiyle ilk kez karşılaştığı anlaşılıyordu. Heyecana kapılmıştı.

Papa Eftim'e, şunları söyledi:

— Bizce yapılacak hiçbir şey yok, Papacığım! Bunları, hak yolu buluncaya dek şimdilik kendi hallerine bırakacağız. Salt kötülüklerinden kendimizi savunacağız. Onlarla uğraşmaya zaten vaktimiz yoktur. Hükümet'in kanunlarına aykırı davranışları görüldüğünde, hiç kuşkusuz, benzerlerine örnek ve ders olacak biçimde cezaları verilecektir.

Onlarla uğraşmayı, törensel olmayarak, size bırakıyorum. Türk yurdu ve ulusu uğruna olduğu gibi, İstanbul Patrikhanesi'yle ona dince bağlı olan Ortodoks Hıristiyan yurttaşların uğruna da çalışacağına hiç kuşkumuz yok, Papa Eftim! Buna kesinlikle inanıyorum. Hemen İstanbul'a git! Onlarla geniş geniş görüş, çalış, uğraş ve ne istersen yap! Bakalım, yola getirebilecek misin onları? Bir deneye daha giriş! Belki başarırsın da. Şunu ekleyeyim ki her iki yan için hayırlı sonuçlar vermesini istediğim bu çalışmanda, sana her türlü yardımı göstermeye hazırız. Söyle! Ne istiyorsun?

Papa Eftim, Adalet Bakanı'nın bu sözlerini, bundan sonra uygulayacağı direktifler olarak benimsedi. O artık, Türk Hükümeti'nin, Türk Ulusu'nun, bu uğurda çalışması istenen en güvenli adamıydı. Adalet Bakanı'nın sözleri, ona izleyeceği ana yolu olduğu gibi çizmişti. Bu yol üzerinde bütün varlığıyla çalışacaktı. Amaç, insanlardan öç almak değil, onları kurtarmaya çalışmaktı.

Türk Hükümeti'nin kendisine söz verdiği yardım, sürekli dayanışma, ona, doğru bulduğu yolda son soluğuna dek çalışmak uğruna gereken bütün gücü sağlayacaktı. İnsancıl görevini anladığı günden beri, yapmayı düşündüğü en büyük çalışmalar için bu söz, senet olabilirdi. Uçuruma sürüklenmekte olan yüz binlerce insanı hem uçurumdan kurtaracak, hem de ulusun kangrenli bir parçası durumuna gelen, ulus için zararlı olmaya başlayan bu yığınları, en bilgili bir doktor gibi bir afet olmaktan uzak tuta-

caktı. Bir insan için bundan daha büyük bir insancıl dava mı olurdu? Herkes, toplumda, karınca kararınca, iyi bir iş yapmalıydı. Onun payına da bu düşmüştü. Ta, baştan beri üzerine düştüğü bu yolda, hem ulusal, hem de insancıl dev bir çalışma kendisini bekliyordu. O da bir dev olup bu insan gücü üstü dağı devirmeye çalışacaktı.

Papa Eftim, Adalet Bakanı'nın yanından ayrılır ayrılmaz, Patrikhane'ye şu telgrafı çekti:

«Son kerte önemli olan birtakım diyeceklerimi bildirmek üzere, İstanbul'a gelmek zorundayım. Buyruğunuzu telleyiniz!»

Hemen, akşam üstü, telin yanıtını aldı. Ancak, bu yanıt, öyle sevindirici bir şey değildi. Tersine, bunu okuyunca, bütün cinler Papa Eftim'in başına üşüştü. O kara sakallı, düzenbaz din adamlarına karşı duyduğu kin, katran gibi kara, korkunç bir renk almış, içini de cayır cayır yakmaya başlamıştı. İstanbul'dan gelen yanıt, şöyle diyordu:

«Şu sıralarda İstanbul'a gelmeniz uygun görülmedi. İkinci bir bildiriye dek Ankara'da beklemeniz, Sen Sinod kararı gereğidir.»

Papa Eftim, o kızgınlık içinde hemen Patrikhane'ye bir telgraf daha çekerek, Patrik seçiminin geri bırakılmasını, istedi. Bu arada İstanbul'a gitmekten de vazgeçtiğini, bildirdi. Sonra, telgrafta yazdığının tersini yaparak, bütün aile bireyleriyle adamlarını yanına alarak, trenle İstanbul'a yollandı.

Çoluk çocuğunu Beyoğlu'nda bir akrabasının yanına konuk ederek, hemen Patrikhane'ye damladı. Şimdi, Patrikhane'nin konuk salonunda, elleri arkasında, yine o eski Kuvayı Milliyeci davranışıyla, bir aşağı bir yukarı, volta vuruyordu. Patrikhaneliler, onun böyle bildirmeden gelişinde bir uğursuzluk sezmiş kaygılanmışlardı. Başkan Kalinikos, ötekilerin sinip pusmasına bakmadan Papa'yla yüz yüze gelmek yürekliliğini gösterebildi. Bu sırada Papa, bu herifleri kurduğu yeni bir tuzağa nasıl düşüreceğini hesaplıyordu. Kalinikos, onunla karşılaşmak yürekliliğini gösterdiyse de Patrikhane'nin sözcüsü olmak niteliğini taşıdığından, kaşlarını çatıp sesini dikleştirmeyi de unutmadı. Sakallarını sıvazlayarak, otoriter olmasına çalıştığı sesiyle şunları söyledi:

— Efendi; siz, Patrikhane'nin Vekilisiniz, değil mi?

Papa, Kalinikos'un takındığı tutumun yapmacıklığını görerek, içinden güldü. Gülümseyerek ona yanıt verdi:

— Evet, Aziz Başkan Baba, Vekilinizim, sözüm ona!

— Hem de Papazsın!

— Eh; şöyle böyle!

— Bizden müsaade almadan İstanbul'a gelmenizin büyük bir suç sayılacağını bilmeniz gerekmez miydi? Söyle, bakalım!

Papa, gülümseyişini sürdürerek:

— Ben, mevkii ve sıfatımı, görev ve yetkimi gereği gibi bilen, tanıyan bir insanım, Başkan Efendi! Bana inanmayan, güven göstermeyenlerin, hele beni aldatıp oyalayarak el altından entrikalar çevirmek isteyenlerin, bu bir gösterişten başka bir şey olmayan Vekilliği'ni benimseyecek, her dilek ve isteklerine karşı, «He,» deyip boyun bükecek ve kendimi onlara alet edecek kerte uykuda, daha doğrusu aptal bir adam da değilim! dedi.

İlk önce pek yüksekten atan Kalinikos, bunun üzerine yelkenleri suya indirdi. Sesi, birdenbire tatlılaşmıştı:

— Aman, oğlum! dedi, anlamadım ne demek istediğini; biz, seni çok severiz! Yalnız saymak değil; her yönden sana inanır, güveniriz de. Çok yorgun görünüyorsunuz, hele biraz dinlenerek yorgunluğunuzu giderin. O zaman daha rahat konuşuruz.

Papa, Başkanı, selamlayarak Patrikhane'den çıkıp gitti. O geceyi aile bireylerinin barındığı evde geçirdi. Sabaha dek gözlerini kırpmadan çalıştı. O herifleri yerden yere vurmak uğruna hazırladığı planları kafasında evirip çevirirken, sabah da oldu. Adamlarından birini bir taksi çevirmek üzere gönderdi. Doğru Patrikhane'ye gidecekti. Biraz sonra, çıkagelen adamı, onu götürmek üzere, Patrikhane otomobilinin kapının önünde beklediğini söyledi. Papa, kapının önüne çıktığında, arabanın şoförü kapıyı açtı; onu içeri buyur ederek, şöyle dedi:

— Ankara'ya döneceğiniz güne dek emrinizde bulunmak üzere Başkan Kalinikos Babamız'dan buyruk aldım, Papa Hazretleri!

Papa, şoförü, anlamlı bakışlarla bombalayarak güldü:

— Yaa! Öyle mi? Çok teşekkür ederim; sağ olsun, Babalar!

Otomobil, kalabalık caddelerden hızla geçerek Patrikhane'ye yöneldi. Patrikhane'nin bekleme salonuna alınan Papa Eftim, bugün, Sen Sinod'un çok erken toplanışına dikkat ederek bunda bir iş olduğunu sezdiyse de ne olduğunu anlayamadı. Büsbütün düşman bir ortamda bulunduğunu görüyordu. Hiç kimseye soramaz, sorsa bile yanıt alamazdı. Yine uzun saatler, kafese tıkılmış bir arslan gibi salonda bir gidip bir geliyor, can sıkıntısından, öfkeden patlayacak gibi oluyordu. Bu, ne uzun toplantıydı. Neyin nesiydi? Böyle dişlerini gıcırdatarak, sinirli sinirli gezip dolaşırken, bir ara kapı açıldı. İçeri giren, Papa Tor adlı Papaz'dı:

— Ne o, Papa Hazretleri, sen hâlâ Sen Sinod'dan haber mi bekliyorsun?! Tavşan kaçtı, dağları aştı da hâlâ senin haberin yok. Patrik seçimi yapıldı bitti bile. Artık, senin için yapacak bir şey yok. Çek arabanı buradan!

Bu sözler, Papa'yı yıldırımla vurulmuş gibi çarptı. Bu, onun için öyle şaşırtıcı bir şeydi ki bunu söyleyenin üstüne atılıp tokatlamayı bile düşünmeye vakit bulamadı: Papaz, onun suratına şamar gibi bu sözleri çarptıktan sonra, hemen oradan sıvışıp gitmişti. Papa, kendine geldiğinde, yine odada kendisini yapayalnız buldu. Sanki her şey çevresinde dönüyordu. Bu son oyun, Fener Papazlarının bütün anlamıyla cehennemlik kişiler olduğunu, Papa Eftim'e anlattı. Onları ancak cehennem ateşleri düzeltebilirdi. Ne var ki ilkin dünyanın ateşlerinden geçmeleri gerekliydi. Artık onların, bu ulusa, bu yurda, bu bir avuç Hıristiyan toplumuna yararlı olmaları umudu büsbütün ortadan kalkmıştı. Bunlar, eski Bizans döneminin korkunç entrikacı, hain, alçak, iblisçe yöntemleriyle yetişmiş, dinin bütün erdemlerine sırtını dönmüş canavarlarından başka bir şey değildiler.

Odanın ortasında, kımıldama gücünü yitirmiş gibi kalakalan Papa, bunları düşünüyor, şimdiye dek yarı buçuk da olsa taşıdığı bütün umutların suya düştüğünü anlıyordu. Bir süre daha böyle sersemlemiş olarak orada dikilip durduktan sonra, silkindi. O, eski bir dövüşçüydü. Bu sersemletici yumruğun acısı da çabucak geçer gibi olmuştu. Pilavdan dönenin kaşığı kırılsındı. Kafasında, yeni dövüş planları, hemen birbirini kovalamaya başlamıştı. Evet, duraklamayacak, dövüş alanını bırakıp bir yana çekilmeye-

cekti. Bu düzenbaz, ulus, Hıristiyanlık ve erdem düşmanlarıyla sonuna dek dövüşecekti. Türk Ulusu da ona omuz veriyordu. Yine de amacına zorla değil, iyilikle, güzellikle ulaşmaktan yanaydı. Papa, yeni didişme yöntemlerini kafasında evirip çevirdiği sırada, kapı, birdenbire vurulmadan açıldı. Dört Metropolit, selamsız sabahsız içeri girerek, bu Patrik odasının bir köşesine çekilip durdu. Papa da onları görmezlikten gelerek odada, oflayıp puflayarak, bir aşağı, bir yukarı gezinmesini sürdürüyordu. Dört Metropolit de gözlerini ona dikmişti. Ara sıra anlamlı anlamlı bakışıyorlar, alaylı alaylı gülüşüyor, fısıldaşıyorlardı. Metropolitlerin, kendisine karşı gösterdikleri bu saygısızlık, Papa'yı ayrıca çok kırmıştı. Bu canavarlara karşı şu sırada ne yapabilirdi ki? Eski bir dövüşçünün, bir din adamının en büyük silahı, soğukkanlılık değil miydi? O da soğukkanlılığının kılıcını eline alarak, ağır ağır, onların bulunduğu köşeye doğru ilerledi. Karşılarına dikildi. Birkaç kez yutkundu. Yumuşak, tatlı bir sesle:

— İyi Babalar! dedi, yapılan bu, oldu bitti, üstüne beni, lütfen, aydınlatmanızı dileyeceğim. Sizlerden bu yaptığınız kanunsuz, yakışıksız Patrik seçimini Kilisemizin hayrına görüp görmediğinizi soracağım. Bu davranışınız, daha önce aramızda konuşmalara, anlaşmalara ve hele, Hükümet ve Kilise Kanunlarımıza aykırı değil midir? Sen Sinodumuza yaptığım bunca yalvarışlara, yolladığım birbirinden önemli raporlara nasıl oldu da gereken değeri, önemi vermeyerek, seçimde, gümrükten mal kaçırır gibi, böyle ivedi davrandınız? Bu tutumunuza ne anlam vereceğimi bilemiyorum. Ulu Tanrı ve Hıristos adına olsun, söyleyin bana! Bunu neden yaptınız? Beni yanınıza çağırmamanızın, yapmak kararını vereceğiniz bu seçim üstüne konuşmamanızın nedeni nedir?

Metropolitler sanki bu sözler kendilerine söylenmemiş ya da söylenmiş de bunu ilk kez işitiyorlarmış gibi bir durum aldılar. Koyun gibi ona bakıyor, balık dilsizliğini sürdürmeye kararlı görünüyorlardı. Daha da tuhaf bir şey oldu: Kendilerini kara, ateşler saçan küçük gözleriyle bombardıman edip duran Papa'nın etkisinden büsbütün kurtulmak için hep birlikte gözlerini yumarak, uyur gibi bir durum aldılar. Biraz sonra da birer birer oda-

dan çıkıp gittiler. Papa Eftim, Sen Sinodluların bu davranışlarına bakarak kuşkuya kapıldı! Bunların gerçekten de Patrik seçiminden bilgileri yok muydu? Oynanan oyunun, Sen Sinod Üyeleri üzerinde etkisi olan öbür üyelerce hazırlanmış olabileceğini düşündü. Bu da ona kesin kararını verdirdi: Artık, bunlarla hiçbir diyalog kuramayacağına, kursa bile onlara dert anlatamayacağına inanarak, Patrikhane Temsilciliği'nden çekilmeye karar verdi.

Bu durumda Patrikhane Temsilciliği'nde kalmak, doğrusu çok gülünçtü. Bu kirli giyneği bir ayak önce çıkarıp sırtından atmalıydı. Hemen bu işle ilgisini keserek Patrikhane'den çıkıp gidecekti. Ondan sonra da bu ihanetler yuvasına karşı nasıl davranılması gerektiği üstüne, uzun boylu kafa yoracaktı. Hemen masa başına geçerek, yapılan kanunsuz Patrik seçimini neden göstererek, Temsilcilik'ten çekildiğine değinen bir mektup yazdı; hizmetlilerden birine vererek Sen Sinod Başkanı'na gönderdi. Papa, çekilme mektubunu gönderdikten sonra hemen çekilip gitmedi. Bunun yankılarını dinlemek merakına düşerek, orada oturup bekledi. Onun çekilme mektubuna, Patrikhane'nin kodamalarından hiçbiri aldırış eder görünmediyse de öbür ufak memurlarla hizmetliler, bayağı kaygılanmışlardı. Papa Eftim, Patrikhane'yi tepeden tırnağa kuşkulandırmak, tedirgin etmek düşüncesiyle rastgele numara çevirerek birçok kişiye telefon etmeye, ne konuda olduğu pek çok merak uyandıran konuşmalar yapmaya başlamıştı. Bu, Sen Sinod Üyelerini de en sonra ilgilendirdi, bundan ne çıkacak diye beklemeye başladılar. Hemen hemen bütün Patrikhane, bu numarayı yutmuştu. Papa, kedinin fareyle oynaması gibi, bu temelde çok korkak olan heriflerle oynamayı seviyordu. Bu çekiliş mektubunun ardınca gelen telefon görüşmeleri, bir süre sonra bütün Patrikhane'yi kaygılandırdı denebilirdi. Küçük topluluklarla koridorlarda toplanıp görüşmeler, kimi zaman gülüşmeler, bu kaygının sevince doğru yer değiştirdiğini gösteriyordu. Patrikhane'yi ilk anda kaplayan koyu sis çabucak silinmiş, yerine Papa Eftim'e karşı bir direniş, meydan okuyuş havası oluşmaya başlamıştı. Bu havanın estiğini anlayan Papa, çok içerledi; öfkelendi, küplere bindi. Serde, din adamlığı olmasa, bu de-

ğersiz heriflere neler yapacağını pek iyi biliyorsa da ne yazık ki elleri kolları bu yüzden bağlıydı. Ancak, bu azgın heriflerin sevinçlerini kursaklarında bırakmanın gerekliliğine inanmaya başlayınca, iş değişti. Bütün, bu kodamanları, onların ufacık memurlarını düş kırıklığına uğratmanın zamanı gelmişti. Deminden beri bütün varlığını kaplayan üzüntüden sıyrılmaya çabalayarak sevinçli bir durum takındı. Daha önce kararlaştırılan yerlere edilen telefonlardan sonra bir koltuğa gömülüp sigarasını tüttürerek, açık kapıdan koridorda gezinenleri, kendine güvenen bir kişi gibi seyreden Papa, kendisini bayağı, alaylı alaylı, seyreden herifleri iyice kuşkulandırdı. Bu küçücük insanlar karşısında, demin duyduğu derin üzüntüye şimdi üzülüyordu. Biraz sonra girişeceği işle Patrikhanelilerin sevincini nasıl yarıda bırakacağını düşünerek bıyık altından gülüyor, keyifleniyordu. Kendisini koridordan geçerken dikizleyenleri büsbütün kuşkuya düşürmek üzere, sık sık saatine bakıyor, ara sıra başını sağa sola sallayarak anlamlı anlamlı gülümsüyor, gülüyordu. Bu sırada bir tiyatro oyuncusunun duygularını, davranışlarını yaşadığını bilmekle birlikte başkaca yapılacak bir iş olmadığını anlayarak, ağırbaşlı bir din adamının bu hafifliğini bağışlaması için başını yukarı kaldırıp Tanrı'dan af diliyordu.

Vakit ikindiyi bulmuştu. Bütün Patrikhane'nin diken üstünde bulunduğunu anlayan Papa, yine tatlı bir gülümseyişle süslediği yüzüyle masa başına geçti. Sabahleyin Patrik seçilen Kadıköy Metropoliti Grigoryas'a bir mektup yazmaya başladı. Bu mektubunda, gerek Kilise, gerekse ulus kanunlarına aykırı olarak yapılmış olan bu Patriklik görevinden hemen çekilmesini, istiyordu. Eğer Patriklik'ten çekilmeyecek olursa, gerek Kilise'nin, gerekse toplumun çıkarları uğruna kendisini Patrikhane'ye sokmayacağını yazdı. Sonra, yazdığı mektubu, Grigoryos karşısındaymış da ona okuyormuş gibi sert bakışları, çatılmış kaşlarıyla, kalın, ürkütücü sesiyle kendi kendine birkaç kez okudu. Bundan sonra da telefonla aldığı buyruk üzerine geldiğini söyleyip karşısında eğilen bir adamına mektubu vererek, Grigoryos'un oturduğu Kadıköy Metropolitliği'ne gönderdi.

Papa Eftim, kendini ne kerte denetlese de içinde köpürüp duran öfkesini önleyemiyor, yüzünün derisi seyiriyor, elleri titriyor, bu vurdumduymazlık, bu akılsızlık karşısında çileden çıkıyordu. İnsanlık tarihi boyunca bütün Peygamberlerin hep bu aptallık duvarıyla karşılaşmış olduğunu düşünerek biraz avunuyorsa da bu ileri yüzyılda insanoğlunun bu kerte aptal oluşu onu yine sinirlendiriyordu. Türk Ulusu'nun koynunda bir engerek yılanları yuvasına benzeyen bu kuruluşun daha insanca, insancıl bir aşamaya ulaşması, hem Türk Ulusu, hem de kendileri için bir mutluluk değil miydi? Her iki yanın da bu aptallıklar yüzünden kuşkular, acılar, öfkeler içinde yaşaması, ne kötü şeydi. Bu küçük Patrikhane adacığının Türk okyanusunda rahat yaşaması, sevilen bir din ocağı durumunda olabilmesi için ufacık fedakârlıklar bile yetip artarken, onun başındaki akılsızlar, işi, hep Yunan, Megalo İdeacılığına, dökerek başlarına dert satın almaktan uzak durmuyor, yani bir türlü uslarını başlarına devşirmiyorlardı.

Papa, bunları kafasından geçirerek, yine de bir şeyler yapmanın gerektiğini anlıyordu. Bu, akıntıya kürek çekmek olsa bile bunu yapmalıydı. Bütün yeryüzü Peygamberleri, hep akıntıya kürek çekmemiş miydi? Ancak, birkaçı başarı sağlayabilmiş, geri kalan, düşkırıklıkları içinde can vermişti. İnsanları doğru yola götürmek isteyen bütün bilgelerin yazgısı, bu değil miydi?

Papa, kapının önünde sıralanan özel adamlarından birini işaretle yanına çağırdı. Sert bir davranışla, ona şu buyruğu verdi:

— Şimdi, hiç vakit geçirmeden, Patrikhane Daire Müdürü'yle Patrikhane'de yatıp kalkan, çalışan bütün memur, Papaz, hizmetlilerle kapıcıların odalarını birer birer dolaş, kendilerini görmek istediğimi, hemen yanıma gelmelerini, hepsine, ayrı ayrı bildir!

Akşam olmuş, Patrikhane'nin üstüne akşam karanlığıyla birlikte Papa'nın üfleyip durduğu yapay karanlık da inmeye başlamıştı. Biraz sonra Patrikhane'nin bütün ufak memurlarıyla hizmetlileri, Papa Eftim'in karşısında dizilmiş, merakla ne olacağını bekliyorlardı. Papa, ufak tefek gövdesinden nasıl çıktığı hiç anlaşılmayan güçlü, gür sesiyle, karşısında sıralanmış kişilere bağırarak şunları söyledi:

— Şu dakikada Ortodoks Kilise ve Toplumları Genel Vekili ve Yetkilisi olarak Patrikhane'ye el koymuş bulunuyorum. İşlerinde kalmak, ancak Kilise'ye Ortodoksluğun hayrına doğrulukla çalışmak koşuluyla, isteyenler görevlerini sürdürebilirler! dedi.

Sonra, Patrikhane'nin kapıcılarına da kendisinin müsaadesi olmadıkça dışarıdan Patrikhane'ye hiçbir Papaz'ın girmemesi, buyruğunu ekledi. Patrikhane Daire Müdürü'ne de görevinde çok sıkı davranmasını ayrıca bildirdi.

Papa Eftim, bu işlerle uğraştığı sırada, daha önce telefonla çağırdığı özel adamlarıyla toplumlardan kendisini destekleyen kişiler üçer beşer gelmiş, Patrikhane'nin içinde gereken yerlerini almışlardı.

Bütün muhafızlarıyla toplumdan kendisini destekleyenlerin gerekli yerlere yerleştiklerini öğrenen Papa, o geceyi uykusuz, bir koltuk üzerinde geçirdi. Gecenin ileri saatlerinde bir iki kez kalkıp bütün Patrikhane'yi gezerek denetledi. Bu sırada kimi Papazlarla hizmetlilerin toplanarak bir odada kumar oynadıklarını gördü. Buna çok canı sıkıldı. Hiçbirini azarlamamaya çalışarak, tatlı öğütlerde bulunmakla yetindi.

Geceyi böyle uykusuz, serüvenli geçiren Papa, gün ışıdıktan sonra odasındaki koltuğa gömülerek, Patrikhane'nin cümle kapısını gözetlemeye başladı. Akşamleyin verdiği buyruğa bakmadan kapıcıların kendi bildiklerinden şaşmayacaklarını biliyordu. Papa'nın cümle kapısını böyle sıkı denetim altına aldırmasının başlıca nedeni şuydu: Papa Eftim'in adamlarıyla kalabalık muhafızları Patrikhane'ye gelmeye başladıktan sonra, Metropolitlerden bazıları, kendilerine kötülük edilir korkusuyla gizlice Patrikhane'den sıvışmıştı. İşte, Papa, bunların içeri girmesini önlemeye çalışıyordu.

Gözünü kapıdan ayırmayan Papa, en sonra dört Metropolit'in kapıdan girdiğini gördüyse de çok uzakta olduklarından, kim olduklarını tanıyamadı. Demek ki kapıcılar, sıkı buyruğuna aldırış etmeyerek, onların içeri girmelerine göz yummuşlardı. Artık, Sen Sinod üyelerine olduğu gibi, kapıcılara filan da güveni kalmamıştı. Papa Eftim kapıcılara sorunca, içeri hiçbir Papaz'ın

girmediğini söylediler. Bunun üzerine, Papa, içeri giren Papazları, kendi eliyle koymuş gibi saklandıkları yerden bulup çıkardı. Hem karşısında korkudan titreyen kapıcıların yalancılıklarıyla, hem de kodaman Papazların küçüklükleriyle yüzlerine karşı eğlenmekten, kendini alamadı.

Papa Eftim'in yaptığı şiddetli yasağa aldırış etmeden, kılıklarını da değiştirerek sabahın alacakaranlığında Patrikhane'ye girmek yürekliliğini gösterenlerin üçü Sen Sinod üyesi, biri Metropolit, biri de Sen Sinod'un Başkâtipi'ydi. Bunların dördünü de Başdiyakos'un yazıhanesinde korkudan birbirine sokulmuş titrerken yakalamıştı. Şimdi, Papa Eftim'in, Patrikhane'ye neden müsaadesiz girdikleri sorusuna karşı da diyeceklerini bilemeyerek kekeliyor, saçma sapan şeyler söylüyorlardı. Hepsi de kendine göre bir yalan kıvıradursun, Papa Eftim, buna daha çok dayanamadı. Sert bir el davranışıyla dördünü birden susturdu. Sert, acımasız bir tonla onlara şöyle çıkıştı:

— Beni dinleyin, Babalar! Bugünkü şu entrikalı, önce hep birlikte verdiğimiz kararlara aykırı davranışınız, dün yaptığınız seçim oldu bittisi kertesinde beni üzdü. Söyleyiniz, rica ederim! Nedir erek ve amacınız ve özellikle benden gizli çalışmanızın nedeni? Düşünce ve kararlarınızı doğru bulursam, hemen, şimdiden size katılacağıma söz veriyorum! Haydi, aydınlatınız beni; yalvarıyorum sizlere!

Metropolitler, Papa'nın bu sözlerini de anlamlı gülümseyişlerle karşılayarak adamın sabrını taşırdılar. Daha da ileri giderek, oradan sıvışmaya da yeltendiler. Ancak, onlara iyi bir ders vermenin gerektiğini anlayan Papa, Sen Sinod Başkâtipi Yermanos'a ünleyerek şöyle konuştu:

— Ben seni dürüst bir adam sandığım ve verdiğin söze inandığım için yaptığım son değişiklikte seni Sen Sinod'daki görevinde bıraktım. Ancak, artık, yanıldığımı anladım Eğer iyi niyet sahibi bir adam olsaydın, ne yapıp yapar, yapılan bu oldu bittiyi pekâlâ önleyebilirdin. Şimdi, karşılaşacağın kötü işleme, kaypak davranışlarınla kendin yol açtın. Kilise ve toplumların yetkili bir vekili olarak şu sırada görevine son veriyorum. Hemen şimdi, edebinle Patrikhane'den ayrılıp gitmeni, sana buyuruyorum!

Kapkara öfke kıvılcımları saçılan gözleriyle, Yermanos'un yüzünü dövüp duruyordu.

Yermanos, onun, buyruklarına karşı gelmeye yeltenir gibi yapınca, Papa Eftim, demir gibi elleriyle onun koluna yapıştı:

— Haydi, diyorum sana! diye bağırdı. Beni daha çok sinirlendirip daha kötü davranmak zorunda bırakma! Çabuk, defol, git! Bir daha Patrikhane'de görmeyeyim seni.

Papa, böyle bağırarak onu oda kapısına doğru sürüklerken, Yermanos işin kötüye gittiğini ilk kez anlar gibi oldu. Koridorlarda duran kişilerin ateş ve kin saçan bakışlarındaki anlamı en sonra anlayarak, süklüm püklüm, Patrikhane'den çıkıp gitti.

Başkâtip'in çıkıp gitmesi de Papa'nın öfkesini yatıştırmamıştı. Karşısında, süklüm püklüm, duran üç vurdumduymaz suçlu daha dikilmekteydi. Korkudan, utançtan, öfkeden, kısaca, türlü duyguların etkisiyle yüzleri kızarıp moraran üç Metropolit'in gözlerine ateş saçan gözlerini dikerek, şöyle bağırdı:

— Sizlerin de yola geldiğinizi, doğruları, Kilise'yle toplumun çıkarlarını anladığınızı sanmıştım. Ne yazık ki son karar ve davranışınızla beni düş kırıklığına uğrattınız. Aldatıp atlattığınızı da açıkça anlattınız. Mesleğinizi, din görevlerinizi, insanlığınızı bile bir yana bırakarak türlü düşler arkasında koşmaya başladınız. Bu davranışlar yakışır mıydı sizlere? Neyse, olan oldu! Sizi de Kilise'yle toplum kurallarından aldığım yetkiye dayanarak görevlerinizden affettim. Şu sırada artık burada hiçbir işiniz kalmamıştır. Yeniden örgütlenerek Sen Sinod Meclisi'nin hakkınızda ayrıca vereceği kararı beklemek üzere hemen Patrikhane'den ayrılıp kendi yerlerinize gitmenizi buyuruyorum size! Şunu da biliniz ki Patrikhane, Toplum Kurulları'ndan birçoğunun onaylarıyla dün akşamdan beri işgalim altında bulunmakta ve işgal işi de törensel ilgililerce onaylanmaktadır. Çok rica ederim, bir daha buraya uğramak şöyle dursun, çevremizde bulunmak gafletine ya da cüretine dahi kapılayım demeyin!

Metropolitler, Papa'nın bu sert uyarısını, put kesilerek, dinlemişlerdi. Onun davranışlarından da iyice ürkmüşlerdi. Bu tehditlerin arkasının boş olmadığını sezmişlerdi. Papa Eftim, boş atıp

dolu tutan, bir adam değildi. Daha çok elinde olan yetkileri, güçleri kullanıyordu. Üç Metropolit'ten hiçbiri Sen Sinod'un dağıtılması, Patrikhane'nin işgali gibi korkunç gerçekler üstüne hiçbir aydınlatıcı açıklama istemek yürekliliğini göstermemişlerdi.

Papa Eftim, üç Metropolit'in, dut yemiş bülbül gibi, susarak odadan dışarı çıkışlarını, Patrikhane'nin cümle kapısından da aynı sessizlikle çıkıp gidişlerini sevinçle seyretti. Daha önceki Patrikhane işgallerinde İstanbul'da çıkan Türkçe ve Rumca gazeteler kıyameti koparmışlar, Metropolitler'e çok kötü davranıldığını, dövüldüklerini bile yazmıştı. Ancak, bu yayınlar gerek Hükümet Makamlarında, gerekse Rum toplumları katında hiçbir olumsuz yankı uyandırmamıştı. Onlar, Patrikhane'de uzun yıllardır cezalandırılması gerekli canavarların yaşadıklarını yakından biliyorlardı. Papa Eftim'in, bunların başlarında Tanrı'nın gazabı gibi ekşidiğini de biliyorlardı. Bu yüzden, ona hiç ses çıkaran olmamıştı. Ancak Papa, Türkçe ve Rumca gazetelerdeki bu suçlayıcı yayınları yadsıyacağına onaylayıcı bir tutum takınmıştı. Bu, Metropolitlerin dövüldüğünü söylemek demekti. İşin doğrusunu bilenler arasında Papa'nın bu tutumu şaşkınlık uyandırmaktan geri kalmamıştı. Papa Eftim'in bu didişmesinin biricik amacı, Patrikhane ile Türk Hükümeti arasında tutarlı bir anlaşma sağlamaktı. Bunun ilkeleri de açıktı: Türk Ortodoks yurttaşları, Bırakışma döneminde Yunanlıların, Pontusçuların ağılı rüzgârlarına kapılarak çığırından çıkmış, Türk yurttaşlığına yakışmayacak bir tutum takınmışlardı. Bu arada bilinen ve bilinmeyen suçlar işlenmiş, Türk-Rum toplumları arasında kanlı bir hava esmeye başlamıştı. Şimdi, Türk Hükümeti, bu yaraları sarmanın, bir daha yinelenmesine engel olacak insancıl bir anlaşmanın arkasındaydı. Papa Eftim'i de bu işle görevlendirmişti. Papa Eftim, büyük bir din adamı da olduğundan, yan yana yaşamak zorunda olan ayrı dinlerdeki toplumların kardeşçe geçinmelerini sağlamak idealinin arkasındaydı. Bunu hem insancıl, hem de ulusal bir ideal edinmişti. İnsanoğlunun acı çekmeden birbirlerine acılar çektirme kaprislerinden uzak, yan yana yaşamasını, azınlıkların türlü aptallık ve akılsızlıklardan arınmasını candan istiyordu.

Ne yazık ki Patrikhane denen eşekarıları yuvasında, onun bütün bu tertemiz insancıl düşüncelerine tepeden tırnağa karşıt, garip, korkunç, küflenmiş yaratıklar, hem de baş olarak yaşıyordu. Bin yıllık kokmuş Bizans düşünün katranlarıyla bulaşmış düşüncelerini, bugünkü mutluluk, erinç isteyen modern topluma benimsetmeye çalışarak, böylece egemenliklerini sürdürmek istiyorlardı.

Papa Eftim, bu karanlık, insan düşmanı ocağa karşı didişip dururken hiç de karşısındakileri bir canavar olarak görmüyor, onlara karşı en ince duygulu bir din adamının hoşgörülü davranışıyla davranıyordu. Peygamberlerin tarihinde gördüğümüz en şefkatli, en insancıl duygular, onun davranışlarında yer alıyordu. Oysa, karşısındakiler, her zaman olduğu gibi Yunan, ya da Bizans milliyetçiliğiyle beslenmiş, uslanmaz, utanmaz, arlanmaz, nemrut kişilerdi. Onun bu savaşta en çok kullandığı silah, okşamak, nazik davranmak, tatlı konuşmak, gerektiğinde pohpohlayıp daha çok politikaya sapan bir yöntemdi. İnsanoğlunun en zayıf yanının da bu olduğunu çok iyi biliyordu. Bu Peygamberce savaş yöntemini hiçbir gün elden bırakmayan Papa'yı, günün birinde, içinde Türk gazeteleri de bulunan birçok Rumca gazete, bayağı engizisyon işkenceleri yaptığı yalanıyla suçlamaya başlamıştı. Bunların hepsi de Patrikhane'ce beslenen yalan kumkumalarından başka bir şey değildi. Rumca yayın yapan gazeteler, eskiden beri hep Türk Hükümeti'yle Papa Eftim'in düşmanı olduğundan, asıl onların Eftim üstüne olumlu yayın yapması, onu sevip sayan Ortodoks toplumunu kuşkuya düşürebilir, kötü düşüncelere sürükleyebilirdi. Bu yüzden gazetelerin yazdığı işkence hikâyeleri, Papa Eftim'i ancak sevindiriyordu. Şundan ki bunların yalan olduğunu, onun nasıl bir yalan kampanyası karşısında bulunduğunu bilenlere bir kez daha kanıtlıyordu. Sonra. Türk kamuoyu da Papa Eftim'i onları gerçekten dövdürdüğü sanısına kapılarak eski birikmiş öç duygularını doyuruyordu. Böylece, Türk, Müslüman kamuoyunun mayalanmış düşmanlıkları da bir doyum olanağı bularak sönüyor, böylece sahiplerini tedirgin etme gücünü yitiriyordu. Evet, Papa Eftim'in o zaman gazetelere düşmanlarınca yansıtılan dayakla işkence sorunu baştan başa ya-

landı. Ancak, Papa Eftim, düşmanlarının uydurduğu dayak işinin gazetelere yansımasından bir başka neden dolayısıyla da çok seviniyordu: Gerçekten ölesiye dövülmesi gereken bu insanlıktan uzak herifleri, hiç olmazsa anlamca dövmüş gibi olarak kendi öcünü almış oluyordu.

Papa Eftim, şimdiye dek bir tek Papaz'a dayak atmak değil, bir fiske bile vurmamıştı. Ancak, o, Patrikhane'nin işgali, Sen Sinod Meclisi'nin dağıtılması işlerinde, kimi Papazları sürükleyerek dışarı attırmak zorunda kalmıştı. Bunu kişi olarak yaptığı gibi topluca kişilere de yaptırmıştı. Papa Eftim, bu gibi ufak tefek işleri de bu büyük didişme sırasında olağan görüyordu. Papa Eftim, şimdiye dek gerek Türk Hükümeti'ne, gerekse kendisine karşı türlü oyunlar oynamaya gelmiş olan Patrikhane'nin kendisinden üstün rütbeli Papazlarına hep gerekli saygıyı göstermiş, onlara: «Aziz Babalarım!» diye ünlemişti. Onların alaycı durumlarına, tehdit edici davranışlarına öfkelenerek soğukkanlılığını yitirmek, benzer biçimde davranmak gibi küçüklüklere hiçbir zaman başvurmamıştı.

Şimdi de Grigoryos adlı Türk düşmanı Metropolit'i Patrik seçen bütün Metropolitleri Patrikhane'den kovarken, hiçbirini dövdürüp hırpalatmamıştı. Buradan kovulan Metropolitler, Kadıköy Metropoliti Grigoryos'la Kilise'de toplanarak, yeni düzenler kurmaya başlamışlardı. Birkaç toplantıdan sonra, bir Kurul olarak İstanbul Valisi'ne başvurup Papa Eftim'den yakındılar. Salt bununla kalmayarak, Ankara'ya da uzun, dört başı bayındır, bir telgraf döşendiler. Papa Eftim, adamları aracılığıyla onların girişimlerini günü gününe öğrenerek, o da davrandı. Gerek Kilise, gerekse Hükümet kanunlarına büsbütün aykırı olarak yapılmış olan Patrik seçiminden dolayı, Kilise ile Toplumlar Vekili olarak Patrikhane'ye el koyduğunu, Kayseri'de kurulmuş olan Türk Ortodoksları Patrikhanesi'ni İstanbul Patrikhanesi'ne yerleşmek üzere girişime geçtiğini, Ankara'ya bildirdi. Daha Metropolitlerin Ankara'ya başvurmadan önce yaptığı bu girişimin yanıtını bekleyip duran Papa Eftim, bu sırada epeyce tedirgin, kaygılı günler geçiriyordu. Ankara'nın kendisine olumlu yanıt vereceği-

ni, yediği ekmek gibi biliyorsa da yine de Yunanlılardan gizlice güç alarak çalışan bu koyu düşmanların karşısında tedirginlik duymaktan kendini alamıyordu. Yine de el altından Kayseri Patrikhanesi'ni İstanbul'a yerleştirmek uğruna bütün adamlarını çalıştırmaya başlamıştı.

Bu son girişimde de Papa'yı, ne yazık ki bir düşkırıklığı bekliyordu, Çok güç, çok nazik bir durum karşısında kalmıştı: Lozan Antlaşması gereğince, bütün Anadolu Ortodoksları, Papazlarıyla birlikte Yunanistan'a gönderilecek, oradan da Yunanistan Türkleri, onların yerine Türkiye'ye getirilecekti. Papa Eftim, şaşkına dönmüştü. Demek ki Patrikhaneliler, bu yüzden kendisine kafa tutuyor, yiğitlik taslıyordu. Demek ki onlar, Yunanlı dostlarından bu durumu daha önce öğrenmişler, direniyorlardı. Onlar, Papa Eftim'in hanümanının söndürülmek üzere olduğunu yakından biliyor, bundan dolayı da bıyık altından gülerek onunla eğleniyorlardı. Papa, bu bilgiyi alınca, bütün düşlerinin yıkıldığını hemen anlamıştı. Anadolu'da kendisine inanan Ortodoks yığınları, değiş tokuşla sınırdışı edilince, o, elleri böğründe, sürüsüz bir çoban gibi kalacaktı. İstanbul Rumları, zaten Patrikhane'deki düzenbazların boyunduruğunda bulunduğundan, onlarla hiçbir iş yapılamayacağını da anlıyordu.

İşte, Ankara'daki ilgili Hükümet adamlarından olumla buyruklar bekleyen Papa, bu, son olumsuz, kötü haberi alınca, ne yapacağını, başını hangi taşa vuracağını bilemez duruma gelmişti. Ankara'daki ilgili makam da kendisine ne yanıt vereceğini bilemediğinden, şaşırıp kalmıştı. Patrikhane işinin, kökünden çözümlenmesi işi de bu yüzden sonrasız geriye kalmıştı. Kendisine yanıt vermesini beklediği makam, dut yemiş bülbül gibi, susuyordu. Susmak zorundaydı. Eftim, bunu pek iyi anlıyordu.

Patrikhaneli kodamanlar, Lozan Barış Antlaşması'nın kendilerine sağladığı hakları öğrenince, birer arslan kesilmişti. Eftim'in ufacık varlığına karşı kükremeye başlamışlardı. Papa, dağıttığı Sen Sinod'u yine kurmak üzere usu başında Metropolitlerle gizlice ilişki kurup onları bu işte kullanmak istediyse de hiçbiri ona kulak asmadı. Onunla işbirliğinde bulunmanın yeni tehli-

kelerini gördüklerinden, hepsi, köşe bucak kaçıyor, saklanıyordu. Artık, Fatih Sultan Mehmet'ten bu yana sürüp giden düzenin yine ellerine geçtiğini anlamışlardı. Bu yüzden Papa'nın dağıttığı Sen Sinod Üyeliklerine açıkça burun kıvırıyorlardı. Metropolitler, Eftim'in örgütleyeceği Patrikhane'ye girmek şöyle dursun, ona karşı sıkı bir savaş açmak üzere örgütlenmeye bile başlamışlardı. Patrik olarak benimsedikleri Yunan idealcisi Metropolit Grigoryos'un buyruğunda büyük didişmeye hazırlanıyorlardı. İlk önce, Papa Eftim'in çevresindeki militanları türlü biçimlerde zararsız duruma getirmek üzere davrandılar. Onları, kendi adamları aracılığıyla tatlı sözlerle kandırmaya, gerektiğinde tehdit yoluyla yolları üzerinden uzaklaştırmaya çalışıyorlardı.

Papa Eftim, Ankara'dan, olumsuz da olsa bir bilgi beklemekteydi. Bu, bir türlü gelmiyordu. Ancak, bu sırada Patrikhanelilerin Papa'dan yakınarak Ankara'ya sık sık başvuruşlarına da olumlu bir yanıt gelmiyordu. Papa'yı avutan biricik olumlu şey de buydu. Demek ki kendisinden yana olan Ankara, şu sırada Patrikhane sorunu üzerinde güç durumda kalmıştı. Ankara, Lozan Antlaşması'nda Patrikhane belasını başından atamamanın üzüntüsü içindeydi. Papa Eftim, bunu yakından biliyordu. İtilaf Devletleri, birtakım oyunlarla bu eşekarıları yuvasını Türk Ulusu'nun kalbinde bir eskimiş ur gibi bırakmıştı. Türkiye'yi zaman zaman kundaklamak, bir İstihbarat Yuvası gibi kullanmak üzere, bu kanlı örgütü, bütün eski yöntemleriyle orada bırakmışlardı. Türkiye'de Pontus düşünün dayanaklarından biri olan bu kanlı örgüt, bundan sonra yine denetimsiz bir kötülükler ocağı olarak Türk egemenliğini arkadan vurmak uğruna alabildiğine çalışıp duracaktı.

Hükümet, Patrikhane'nin eski adamlarıyla Papa Eftim'in didişmesini oranın içişleri olarak görüyor, bu yüzden Metropolitlerin Papa üstüne kendilerine yansıyan yakınmalarını yanıtsız bırakıyordu. Hükümetin, Patrikhane didişmesini kendi haline bırakmak isteyişini Ankara'daki adamlarıyla öğrenen Grigoryos'la adamları, sistemli bir çalışmaya girişmişlerdi. Şimdiye dek su altında giden didişme, bundan sonra su yüzüne çıkarılacak, Rumca

gazetelerde Papa Eftim'e karşı sıkı bir kampanya açılacaktı. Zaten Lozan Antlaşması'nın belini kırmak üzere olduğu Eftim'in, yayın alanında paçavrasını çıkaracaklardı. Öyle yüreklenmişlerdi ki Papa Eftim'i Ankara Hükümeti'nin, Patrikhane'nin başına bela ettiğini de açıkça söyleyip yazdıracaklar, İtilaf Devletleri'nin kendilerini unutmamalarını isteyeceklerdi.

Yunanistan'da yayımlanan Venizelosçu gazeteler, hemen Patrikhanelilerin dertlerine kulak vermiş, onları destekleyen, Papa Eftim'e sövüp sayan yazılar, yalan haberler döşenmeye başlamışlardı. Artık, Grigoryos'un elebaşılığındaki Metropolitler topluluğu, yine, eskiden olduğu gibi Yunanlılar'dan direktif almaya başlamıştı. İstanbul'daki Rumca gazeteler de Atina'daki ağababalarının gazetelerindeki yayınlara paralel bir kampanyaya girişmişlerdi. Papa Eftim, yerden yere vuruluyor, kafasına dayanamıyacağı taşlar atılıyordu.

Kendisini bir kör noktaya itip getiren dünya ile, yurt olaylarının baskısı karşısında, elleri, ayakları bir kez daha bağlanan Eftim, eylemini durdurmak zorunda kalmış, şimdi, bu zor durumdan kurtulmak, yine eyleme geçmek tutkusuyla yanıp tutuşuyor, alabildiğine bir çıkış yolu arayarak düşünüp duruyordu. İşgali altında bulunan Patrikhane, insansız, örgütsüz kalmıştı. Elinin altında çalışmak üzere hiçbir din adamı gelmiyordu. Hepsinin gözleri, bir kez daha Yunanistan'daki ağababalarına dikilmişti. Artık, bundan böyle direktifleri, eskiden olduğu gibi yine hep oradan alacaklardı. Kendisiyse Hıristiyan Dini'nde bir Türk Papazı'ndan başka bir şey değildi. Onun Kâbesi Ankara'ydı. Buyruğu alırsa ancak oradan alırdı.

O, bu olumsuz durumda, artık, Patrikhane'yi daha çok işgali altında bulunduramazdı. Oradan çekilecek, didişmesini dışarıdan yürütecekti. Bu adamlar, bir kez daha orada Türk düşmanı eylemlerine başlayacak, bir kez daha din dışında bir örgüt oldukları anlaşılacak, Türk Hükümeti'yle, Türk milliyetçiliğiyle karşı karşıya geleceklerdi. İşte, o zaman, Papa da bütün hışmıyla hem Türklüğün, hem de Tanrı'nın kılıcı gibi onların başına inecekti. Ne var ki işgal ettiği Patrikhane'yi yine o baykuşlara bırakıp git-

mek, Papa'ya ölüm geliyorsa da dinle yurt ve ulus varlığı uğruna dövüşen bütün büyüklerin bunun gibi durumlarla karşılaştığını düşünerek avunmaya çalışıyordu. Bu Patrikhane, öyle belalı bir yerdi ki bu yüzden Türkiye ile Yunanistan arasında bir anlaşmazlık bile çıkabilirdi. Bundan dolayı, şimdilik bir sızıltıya yol açmadan, kılıcını kınına koyup oradan çekilmeliydi. Bu arada onurunun hırpalanması, devede kulak, bir acıdan başka bir şey değildi. Ulusların karşı karşıya gelmesi, çok daha büyük bir kötülük olurdu.

Patrikhane'den çıkıp gitmeyi göze alan Papa Eftim, şimdiden sonra bu bozgun yuvasındakilere karşı saçacağı çok şiddetli savaşın coşkunluğunu şimdiden duyuyor, bütün gövdesi, dal dal, titriyordu. Bu didişmeyi, belki de savaşı yürütebilmek uğruna kendisine inanmış İstanbullu Türk Ortodokslarını kullanacaktı. Onun askerleri, bu Türk Ortodoksları olacaktı. Patrikhane'ye karşı dışarıda açacağı cephenin siperlerinde, her zaman Türk oğlu Türk olan, kendisini her zaman Türk Ulusu'nun bir parçası bilecek olan Türk Ortodoksları yer alacaktı.

Bu kesin kararı veren Papa Eftim, bir gün, bütün adamlarını yanına alarak Patrikhane'den ayrıldı. Bu, çok acı bir olaysa da oldu.

Papa Eftim'in, dışarıdan en güçlü gibi göründüğü bir sırada işgali altındaki Patrikhane'yi boşaltıp gitmesini, Megalo İdeacı Rum toplumuyla Yunanlılar, Türk Hükümeti'nin verdiği buyruk sonucu olarak yorumlamışlardı. Buna gerçekten inanarak Türk Hükümeti'ni alkışlamışlar, Türk Ulusu'na karşı dostluk gösterilerinde bile bulunmuşlardı. Papa Eftim, onların bu «hüsnükuruntu»sunu da Türk Ulusu'na bir hizmet saydığından, bunu yalanlamayı usundan geçirmedi. Bu olayın, iki toplum arasında olumlu bir sonuç yaratması, onun yaralı yüreği için bir avunuş olmuştu.

Papa Eftim, Patrikhane'den çekildikten sonra Tarlabaşı'nda bir ev kiralayarak çoluk çocuğuyla oraya yerleşti. Küskün bir durum takınmıştı. Hiç sokağa çıkmıyor, çalışma arkadaşlarından özge hiçbir ziyaretçiyi eve almıyordu. Evde de boş durmuyordu. Bu yalnızlığa daha çok hazırladığı bir bildiri uğruna katlanıyor-

du. Bu uzun bildiriyi bitirdikten sonra, bastırıp Ortodoks Toplumu'na dağıtacaktı. Bunda, Patrikhane kuruluşunun Türkiye'nin coğrafya, siyaset ve hukuk sınırları içinde yaşamak zorunda kaldıkça baş eğeceği ilkeler anlatılıyor, Türk Ulusu'nun kardeşliğine önem verilmesi baş ilke olarak ileri sürülüyordu. Dışarıdan buyruk almak hevesleri arkasında koştukça, hem İstanbul Ortodoks azınlığı, hem de Türk Ulusu bundan acı duyacak, mutluluk denen şey, ancak bir zümrüdüanka kuşu gibi masallarda uçup duracaktı.

İşte, Papa, bu bildiriyi yazıp sonuna vardırmış, bastırmaya hazırlanıyordu ki Galata Ortodoks Toplumu arasında şiddetli bir siyasal anlaşmazlığın patlak verdiğini öğrendi.

Bu anlaşmazlık, Kiliseler Merkez Kurulu'yla, Kiliseler Özel Kurulları arasındaydı: Galata Toplumu'ndan bir bölümü, Grigoryos'un egemenliğindeki Patrikhane'den yana çıkarak, ona karşı büyük bir muhalefet göstermekle tanınmış, Galata Merkez Kurulu Başkanı Damyanos Damyanidis'e aykırı bir cephe almıştı. Bunlar, Damyanos'la arkadaşlarını Kurul'dan çıkarmak, ondan yana olanları da susturmak, böylece Grigoryos'un Patrikhanesine yaranarak orada birer post kapmak istiyorlardı. Toplum arasında Damyanos'a karşı bu düşmanlık, daha önce Türk düşmanı Meledyos'un, Patrikliğe kanuna aykırı olarak getirilmesine karşı durduğundan dolayı doğmuştu. Yunan uyruklu Meledyos'un seçimini tanımadığından dolayı, Damyanos'la birkaç adamı, Meledyos'un egemen olduğu Sen Sinod'ça aforoz bile edilmişti. O zaman buna son kerte içerleyen Damyanos, bütün Sen Sinod Üyelerini Mahkeme'ye vermişti. Mahkeme, Damyanos'u haklı bulmuş, davalıları, hapse, para cezasına mahkûm etmişti. Bu mahkeme yargılarının Ortodoks toplumu arasında mayalanmış düşmanlıkları körükleyeceği korkusuna kapılan Papa Eftim, o zaman araya girmiş, Damyanos'un gönlünü yaparak onu davasından vazgeçirmiş, böylece Sen Sinod Üyelerini de mahkûm olmaktan kurtarmıştı. Bu olay, ilk kez Papa Eftim'in, Patrikhane Papazlarıyla anlaştığı, Patrikhane Vekilliği'ni üzerine aldığı zaman geçmişti. Sen Sinod, o zaman affeder gibi görünerek onun

üstüne koyduğu aforozu kaldırdıysa da onu bir düşman olarak, hem de başı ezilecek bir düşman olarak tanımaktan uzak kalmamıştı.

İşte, şimdi, güçlenir gibi olunca, hemen ilk iş olarak, Damyanos Damyanidis'i, Ortodoks toplumunun ayakları altında çiğnemek üzere davranıvermişlerdi. Artık, başlarında Tanrı'nın bir belası gibi ekşiyen Papa Eftim, Türk Hükümeti'nin buyruğuyla bir kenara çekilmek zorunda kalmış, meydanı onlara bırakmıştı. Bu fırsatı değerlendiren kinci Patrikhaneliler, Galata Ortodoks Toplumu arasındaki adamlarını davrandırmışlar, Damyanos'un Kurul Başkanlığı'ndan uzaklaştırılması kampanyasına girişmişlerdi. Patrikhane, sözde, bu anlaşmazlığı bastırmaya çalışarak, temel niyetini gizlemeye çalışıyordu. Patrikhane Metropolitlerinden bir Kurul gelip, anlaşmazlığı, sözüm ona, her iki yanı da incitmeyerek insanca çözümleme komedyasına giriştilerse de bu, elbette, Papa Eftim gibi, daha birçok usu başında kişiyi de aldatamadı. Topluma yaptıkları insancıl propagandalarla gerçek davranışları arasında dağlar gibi ayrılık vardı. Öyle ki bir kat daha karmaşıklaştırarak, içinden çıkılmaz bir duruma getirilen olay dolayısıyla halk, durmadan Damyanos'la adamlarına karşı kışkırtılıyordu. Halkı, onunla adamlarına karşı bayağı ayaklandıracak son kerte ince Patrikhane yöntemleri kullanıyorlardı. Ancak, öbür yandan Damyanos Damyanidis'le adamları da boş durmuyor, savunma, karşı koyma düzenleri alıyorlardı. Özellikle Patrikhanelilerin düzencilikleriyle ikiyüzlülüklerini her fırsatta hem topluma yansıtıyor, hem de onların yüzlerine vuruyorlardı.

Patrikhane'nin militan din adamları, Damyanos'la adamlarını entrikayla falan zararsız duruma getiremeyeceklerini anlayınca, doğrudan doğruya, törensel bir komedyayla bu işi sonuçlandırma işine giriştiler: Galata Kiliselerinin, Damyanos'un elinden kurtarılması için, Patrik Grigoryos'a başvurdular. Bu işi onun tepeden çözümlemesini istediler. Ne var ki Papa Eftim'in Damyanos'u tutması, Grigoryos'un işi ele almasını önledi. Şundan ki onun şimdi de Papa'dan korktuğu anlaşılıyordu. Onun neler yapıp neler yapmayacağını, hiç kimse kestiremezdi. Ancak Grigor-

yos, Damyanos üstüne hiçbir karar veremeyeceğini bildirince, Damyanos'un düşmanları, bu kez onunla kendilerinin uğraşmalarına müsaade edilmesini istediler. Grigoryos, onların bu isteklerini yerine getirdi. Onlara, Damyanos'la özel olarak uğraşmaya izin verdi. Patrik, bununla da kalmayarak onlara didişmelerinde yardımcı olmak üzere, para yardımı yapmaya da söz verdi. Damyanos'un düşmanları, bunu da yeter görmeyerek, Patrik'in, Papa Eftim'le anlaşarak, her ikisinin birlikte bu Damyanos belasını ortadan kaldırmasını da istediler. Patrikhane militanlarının bu isteklerini pek yerinde gören Patrik, onlara olumlu yanıt vererek, şunları ekledi:

— Damyanos Damyanidis'ten sizleri ve bizleri kurtaracak kişi Papa Eftim şöyle dursun, bir Türk dahi olsa, ona dört elle sarılır ve ona ölünceye dek minnettar kalırım! Hay hay! Ona da başvurarak yardım isteminde bulunabilirsiniz. Ancak, bu başvuruyu Kurulunuz adına yapmamayı ve işe bizleri karaştırmamayı, unutmazsınız elbette!

Grigoryos, kendisine başvuranları ayrı ayrı Papa Eftim'le bu konuda anlaşmaları için uyarmaktan da geri durmadı.

Ne var ki bütün bu gürültü patırtıdan sonra da kararlaştırılan şeyler, bir türlü uygulanmadı. Papa Eftim'in varlığı, ortada koskoca bir engel gibi duruyordu. Patrikhane'ce yapılmasına söz verilen para yardımı bile, ayaklananları eyleme geçirememişti.

Bu gürültü patırtının, en küçük noktasını dahi günü gününe öğrenen Papa Eftim, büyük bir can sıkıntısı içinde dişlerini sıkıp bekleyedursun, günün birinde, on sekiz kişilik bir Toplum Kurulu'nun, kapısına dayandığını, kendisinden içeri alınmalarını istediklerini gördü.

Tarlabaşı'ndaki evinde bunları kabul eden Papa, en sonunda kendisinin yargıcı olarak aranmış olmasına sevinmişti.

Papa, bu başvuruya sevinmekle birlikte, bunu ziyaretçilerden dikkatle sakladı. Onlara karşı çekingen davrandığını duyurmaktan da çekinmedi. Kendisinden istenen yardımı, yetkisi olmadığından dolayı yapamayacağını, nazikçe söyledi. Yardım istenecek kişinin Patrik Grigoryos olduğunu da sözlerine kattı. Bu po-

litik salığı yaparken de kendisinin Patrik üstüne hiç de kötü düşünmediğini, anlatmak istiyordu. Onun böyle Patrik üstüne dostça konuşması, ziyaretçilerin dillerini çözüvermişti. İçlerinden biri hemen, daha önce Patrik'e başvurduklarını, ancak onun bunun üstüne hiçbir şey yapamayacağını, söylediğini anlattı. Başka biri de, Papa Eftim'e başvurulmasını Patrik'in salıkladığını söyledi. Papa Eftim, bu ayyuka çıkan, gürültü patırtının, bütün içyüzünü böylece öğrenmiş, sevinmişti. Yalnız o, bu bu sırada ağırdan alıyor, onların dileklerini bir türlü benimsemek istemiyordu. Hemen hepsi, söz arasında, kendisine karşı besledikleri sevgiden, saygıdan söz ediyor, gururunu okşayarak onu yola getirmeye çalışıyorlardı. Papa Eftim, kendisine birer çocuk gibi yalvarıp yakaran bu adamları, bayağı gülünç buluyordu. Kendisinden bir onay almadıkça evden çıkıp gitmeyeceklerini söyleyerek, diretiyorlardı. İçlerinde yalvarırken, gözleri yaşaranlar da vardı. Papa Eftim ise, bu sırada bu Kurul'dan ne gibi konularda yararlanabileceğini, düşünerek kendince hesaplar yapıyor, gittikçe artan sevincini göstermemek uğruna, bayağı güçlük çekiyordu. En sonunda, yumuşamış gibi görünerek, onlara şunları söyledi:

— Peki, Aziz kardeşlerim! Önerinizi kısıtsız koşulsuz benimsiyorum. İşinizle ilgileneceğim. Hemen yarın bu işle uğraşmaya başlayacağım. Dileklerinizi yerine getireceğime söz veriyorum! Ancak bana bir vekâletname ile yetki vermelisiniz.

Bu söz üzerine, ziyaretçilerin asık yüzleri, sevinç ışıklarıyla parladı. Vekâletnameyi, hemen noterde yaptırıp getireceklerini söylemekte, ivedi davrandılar. Sonra, minnetlerini bildirip Papa Eftim'in ellerini öperek ayrıldılar.

Bu işe, artık, oldu bitti, gözüyle bakan Kurul Üyeleri, Papa'nın evinden ayrıldıktan sonra, etekleri zil çalarak, doğruca Patrikhane'ye koştular. Orada gerekenlerle görüşüp konuştuktan sonra da Damyanos Damyanidis'in evine damladılar. Patrik Grigoryos gibi, Damyanos da Papa Eftim'in vekâletini sevinçle karşıladı.

Patrik Grigoryos, Eftim'den alabildiğine çekiniyordu. Usuna eserse, bir gün yine Patrikhane'yi işgal ederek kendisiyle adam-

larını kapı dışarı edebilirdi. Bunun dedikodusu da bugünlerde kulağına gelmeye başlamıştı. Tedirginlik içindeydi. Bundan dolayı onun bir bölüm toplum üyelerinin vekâletnamesini üzerine alışı, Patriği çok sevindirmişti. Onun düşman olarak karşısında bulunması, çok sakıncalı, çok tehlikeliydi. Papa'nın bu son davranışını minnetle karşılar görünerek, onu Patrikhane'ye düşman olmaktan çıkarmak siyasetini uygulamak kararını aldılar. Grigoryos'un bu düşüncesi, Metropolit arkadaşlarınca çok iyi karşılanmıştı. Kararın uygulama başlangıcı olarak Grigoryos, o gün özel bir adamıyla Papa Eftim'e beş yüz Lira gönderdi. Patrik, bu parayla birlikte, Papa'nın Patrikhane'ye karşı beslediği saygının karşılığı olarak kendisine başka zamanlarda, başka biçimlerde de şükran borçlarının ödeneceğini bildirmeyi, bir politika, kurnazlık taktiği olarak bildirdi.

Ertesi gün, Galata Toplumu'nun Özel Kurulu, yine Papa Eftim'in evine uğradı. Yaptırdıkları vekâletnameyi ona verirken, Patrik Grigoryos'in da bunu onayladığını, bunu pek doğru bulduğunu, söylemeyi de unutmadılar.

Papa Eftim, vekâletnameyi alıp şöyle bir düşündükten sonra, Pazar günü Galata Kilisesi'ne gidip onların isteklerini yerine getireceğini, söyledi. Ancak, Kurul Üyelerinin, getirdikleri vekâletnameyi onayladıklarını bildiren bir tutanak düzenleyerek imzalamalarını, ayrıca bunun toplumun hatırı sayılır kişilerinden birkaç yüz kişiye de imzalatılmasını salıkladı.

Papa Eftim, pazar günü söz verdiği saatte Galata'da Panaiya Kilisesi'nin önünde otomobilden indi. Kilise'yi çevreleyen bütün sokaklar, Papa Eftim'i görmek isteyen Ortodoks kalabalığıyla dolmuştu. Hele kilisenin önü, iğne atılsa yere düşmeyecek, gibiydi. Papa Eftim, kalabalığın arasında sıkışıp kalmıştı.

Galata Toplumu, kalabalığı bir yandan alkışlıyor, bir yandan da:

— Yaşasın, Eftim! diye bağrışıyordu.

Papa Eftim, ellerini öpmek üzere kendisine doğru ilerlemek isteyenlerin itişiyle ara sıra ayaklarının yerden kesildiğini görüyordu. Kendisini en sonra omuzlarına alıp Kilise'ye öylece götü-

ren halka, din, ulus kardeşlerinin mutluluğu için dualar ediyor, gür sesiyle yaptığı bu dualarla sözlerin çoğu halkın uğultusu arasında güme gidiyordu. Panaiya Kilisesi'nin geniş taşlarla döşenmiş avlusuna zorla ulaşabilen Papa Eftim, orada Galata Merkez Kurulu ile, bunun Başkanı Damyanos Damyanidis'çe karşılandı. Kurul, Kilise odasında hemen Papa Eftim'in çevresinde halkalandı. Bütün üyelerin dertlerini uzun uzadıya dinleyen Papa, Damyanos Damyanidis'le özel bir konuşma yapacağını söyleyerek, onlardan müsaade alıp başka bir odaya çekildi. On beş dakika süren bu görüşmede Papa, Damyanos'un düşüncelerini bütünüyle kendisininkilere yatırmıştı. Bunun üzerine Damyanos'un kendisine karşı olan bağlılığına iyice inanan, bel bağlayan Papa Eftim, ayağa kalkıp kapıyı açarak, Merkez Kurulu Üyeleriyle Galata Toplumu'nun ileri gelenlerini içeri buyur etti. Bu sırada birkaç yüz kişilik toplum ileri geleninin imzasını taşıyan, gerçekte ikinci bir vekâletname niteliğinde olan tutanak da Papa Eftim'e sunuldu. Bu vekâletnameyi sunan Kurul Üyeleri, salt bu vekâletnamede imzası bulunanların değil, bütün Galata ile yöresinde bulunan toplum kişilerinin kendisini Vekil tanıdıklarını Papa Eftim'e bildirdiler.

Papa Eftim, çevresinde toplanan toplumun sözcülerine çok tatlılaştırdığı sesiyle, şunları söyledi:

— Çok sevgili evlatlarım! Güçsüz kişiliğime karşı büyük bir cömertlikle göstermiş olduğunuz sevgiyle güvenden dolayı, size, Galata Ortodoks Toplumu'na teşekkürler ederim! Başkanınız Damyanos Damyanidis Efendi de sizlerin bana gösterdiğiniz güveni aynıyla gösterdi. Her konuda beni kişi olarak da her bakımdan yetkili bir Vekil tanıdığını söyledi. Artık, beni Vekil belledikten sonra, yorgunluğunu ileri sürerek Kurulunuzun Başkanlığı'ndan şu sırada çekildiğini de sözlerine hoşnutlukla kattı. Bundan dolayı, artık aranızdaki hepinizin benliğini sarsan anlaşmazlık, şu duruma göre çözümlenmiş demektir. Damyanos Efendi, istifasını şimdi yazıp Kurulunuza sunmak üzere bana verecektir. Vekâletnamelerinizden aldığım yetkiyle, sizlerin ve Damyanos'tan yana olanların atayacağı ikişer kişiden oluşan bir Kurul

seçmenizi ve bu Kurul'a bütün hesapları ve paraları devrü teslim eylemenizi, rica ediyorum!

Bu sözlerinin etkisini anlamak üzere gözlerini dinleyiciler üzerinde gezdirdikten sonra, sözlerinin arkasını şöyle getirdi:

— Benimsiyor musunuz bu kararımı?

Hepsi benimsedi. Hemen bir tutanak tutularak karar saptanıp imzalandı. Tutanak da şiddetli alkışlar arasında Papa Eftim'e verildi.

Bu kerte zor görünen bu işin böyle kolayca çözümlenmiş olması, Patrikhane'den yana olanları şaşırtmıştı. Papa Eftim'de bir sihirli yan mı vardı? Bunun için Papa Eftim'e, teşekkür üstüne teşekkür ettiler. Bu iş sonucunda, bütün Patrikhane yanlıları, onun Patrikhane'den yana olduğu düşüncesinde karar kılmışlardı. Bunun sonucu da şu oldu ki bütün bu ileri gelenler, Galata Kiliseleri Başpapazlığı'nı alması için ona yalvarmaya başladılar.

Papa Eftim, halkın büyük bir istekle ileri sürdüğü bu Başpapazlık işini, öyle bir ağırbaşlılık, tok gözlülükte, öyle usturuplu ca iteledi ki bütün halkın gözünde bir kat daha büyüdü. Bu işi benimsemekte bağışlanmasını söylerken, öyle tatlı bir sesle konuşuyordu ki halk, salt iyilik olan bir kişinin karşısında bulunduğunu anlıyordu:

— Ben, buraya aranızdaki anlaşmazlığı kaldırıp sizleri uzlaştırmak üzere geldim. Ancak, madem ki beni kendinize Başpapaz yapmak ve bana iyi duygu ve niyetlerle manevi bir biçimde de bağlanmak istiyorsunuz, gösterdiğiniz bu dostluğa ve kadirbilirliliğe özellikle teşekkür ederim. Ayrıca da bu işin başka zaman yine aramızda görüşülmek üzere, geri bırakılmasını, rica ederim!

Papa Eftim'in bu konuşması, dinleyenlerce şiddetli, sürekli bir biçimde alkışlandı. Halk, bu başka bir zamanda yine görüşülmesi deyimini, kendisine vermek istedikleri Başpapazlık'la ilgili bir söz veriş olarak benimseyip bunu ona da söyledi.

Galata'daki Panayia Kilisesi'ne bir anlaşmazlığı çözümlemek üzere giden Papa Eftim, oradan ayrılırken, bütün Galata Toplumu'nun gönüllerini çelmişti. Ona gösterilen saygı ve sevgi, ancak bir azize gösterilirdi.

Hemen o akşam, Damyanos'un düşmanları, Patrikhane'ye koşarak Eftim'in kendilerini onun şerrinden nasıl kurtardığını, sevinerek anlattılar. Grigoryos, Damyanos'un istifa ettirilişine çok sevindiyse de Galata Toplumu'nun Papa Eftim'e gösterdiği saygıdan ve dostluktan, bir o kerte gocundu. Eski kaygıları yine depreşmeye başlamıştı. Bu Eftim belası, Ortodoks toplumunun başına bela olmaktan ne zaman vazgeçecekti? Bir anlaşmazlığı ortadan kaldırmak bahanesiyle yine halkın arasına girmiş, kendisindeki şeytan tüyü yüzünden yine onun gözbebeği olmak durumuna yükselmişti.

Hele, halkın Eftim'i Başpapazlık'a getirmek uğruna ileri sürdüğü istek, Patrik Grigoryos'u pek çok korkutmuştu. Eğer, Eftim, Başpapaz olursa bütün Toplum Kurullarını zamanla birer birer avlayacak, bunlarla kendisine, bütün gelenekten Patrikhane kuruluşuna karşı bir kez daha cephe alacak, onlara yine korkulu günler yaşatacaktı. İşte, bundan dolayı, karşısına dizilen Toplum Temsilcilerine karşı soğuk bir tutum alarak öfkesini dışarı vurmuştu. Ortalığı sütlimana çevirdiklerinden dolayı kendisinden övgü ve sevgi bekleyen Kurul Üyeleri, Patrik'in bu anlamsız gibi görünen somurtmasından hiçbir şey anlamamışlardı. Kurul Üyeleri bunun şaşkınlığı içindeyken Patrik, kaşlarını yıkarak onları bu düşünüşlerinden, Eftim'e Başpapaz olması için yaptıkları öneriden dolayı bir güzel azarlamıştı.

Zavallı Toplum Temsilcilerini bir güzel haşlayıp Patrikhane'den kovduktan sonra, hemen Sen Sinod'u topladı. Metropolitlere Papa Eftim'in pek yakında Patrikhane'ye karşı saldırıya geçmek üzere düzenler kurmakta olduğunu, iş buna varmadan, hemen, karşı düzenlerin alınmaya başlanmasını önererek, onları uyardı. Patrik, saklamaya çalıştığı korkusunun etkisiyle böyle pek abartmalı konuşmuştu. Hemen hepsi, Papa Eftim'in adından bile şeytan görmüş gibi ürküyordu. Bundan dolayı, Grigoryos'un çevresinde sıkıca halka olarak alınması gereken düzenleri görüştüler. Aldıkları kararlarda, şunlar vardı:

«Papa Eftim'in ruhani nitelik ve yetkisine hemen son vermek. Bir yandan da Damyanos Damyanidis'i elde ederek, sanki

onunla işbirliği yapılacakmış gibi görünmek ve Papa Eftim'i Damyanos'a ezdirmek.»

Bu karar verilir verilmez, Patrikhane kodamanları hemen eyleme geçmişlerdi. İlk iş olarak bir aforoz cezasıyla Papa Eftim'in Papazlığı'na son verildi. Bu karar, bütün İstanbul Ortodoks Kiliseleri'ne bildirildi. Arkasından Damyanos Damyanidis'i Patrikhane'ye çağırarak bir güzel pışpışladılar. Sonra, Rum Ortodoksluğu'nun büyük bir düşmanı olan Papa Eftim gibi bir herifin düzenine gelerek görevinden çekildiğinden dolayı çok üzüldüklerini, söylediler. Hemen, bugünden tezi yok, Galata Kiliselerine yine el koyarak, Başpapazlık görevini almalıydı. Göreve döndükten sonra da hemen Papa Eftim'e karşı eyleme geçmeli, onu ezmeliydi. Eğer salıklanan bu işleri yaparsa, ona her türlü yardım yapılacaktı.

Damyanos Damyanidis, Patrikhane'nin bu buyruklarına, mal bulmuş mağribi, gibi sarıldı. Patrikhane'den ayrılır ayrılmaz, gidip Galata Kiliselerine el koydu. Patrikhane'yi yedekledikten sonra da bir dakika yitirmeyerek, Papa Eftim'e karşı türlü iftiralarla yüklü davalar açtı. Bu davaların özü, tehdit, aşağılama vb., idi. Böylece de Patrikhane'nin, Papa Eftim'e karşı açtığı Haçlı Saldırısı başlamış oldu. Daha birkaç gün önce kendisini içinde bulunduğu güçlükten kurtarmasını dileyerek, karşısında el-pençe divan duran bu adamın yeni durumu, Papa Eftim'i bayağı tiksindirdi. Bu kişileri yakından tanıdığından, oluşan değişikliğe hiç de şaşmadı. İnsanın mayasını iyi biliyordu. Damyanos'un başlattığı yeni savaşı gülümseyişlerle karşılamaktan da kendini alamadı. Gerek Patrikhane'nin, gerekse Damyanos'un Papa Eftim'e karşı giriştikleri bu yeni eylem, İstanbul'un her yanında iyi karşılanmadığı gibi, özellikle Galata Kurullarıyla Toplumu'nu çileden çıkardı. Damyanos Damyanidis'in yine Başpapazlık'a getirilmesi, hele Eftim'e karşı didişmeye girişmesi, eski Damyanos düşmanlarını büsbütün ayaklandırdı. Bu davranış, Papa Eftim'e karşı eskiden beri duyulan sevgiyi büsbütün arttırmaktan başka bir işe yaramadı. Bunlar, artık hep Papa Eftim'den yanaydılar.

Ancak, bu bunalımlı günlerde Papa'ya karşı duymaya başladıkları derin sevgiyle saygıyı daha çok içlerinde saklamaya zo-

runlu bulunuyorlardı. Ufak bir olumlu kıvılcım, bütün bu gizli sevgiyi açığa çıkaracaktı. Damyanos Damyanidis'in, Eftim'e karşı açtığı davalar, başarısızlıkla sonuçlandığı gün, bu gizli sevgi güneşe çıkacak, Papa'nın çevresinde bir ayağılı yaratacaktı. Kurtuluş Savaşı boyunca Patrikhane canavarına karşı yiğitçe savaşmış olan Anadolu Türk Ortodoksları, değiş tokuşa uyularak sınır dışı edilirken, Bırakışma, savaş boyunca İstanbul'da sayılmakla bitmez kötülükler, ihanetler etmiş olan Bizans artığı Rumlar, yerlerinde bırakılıyordu. Bunun verdiği sarhoşluk, hepsini şımarttıkça şımartıyordu. Hele Patrikhane, bu yeni duruma dayanarak bir kez daha, gemi azıya almıştı. İlk iş olarak da en yakın tehlike olarak gördüğü Papa Eftim'i saf dışı etmeye çalışıyordu. Papa'yı, ya bir köşeye sindirip susturmak, ya da büsbütün dünyadan uzaklaştırmak hırsıyla eyleme geçmişlerdi.

Damyanos Damyanidis, işin politik yanını yönetirken birkaç Metropolit'in elindeki birkaç bıçkın palikarya da Papa'nın canını almanın peşindeymiş gibi görünüyordu. Papa Eftim'e karşı çalıştırılan bu azgın heriflerden biri, Yunan uyruklu bir Diş Hekimi Niko Valasyadis'ti ki işini çoktan bırakmış, bu katran gibi kara siyaset bataklığına atılmıştı. Niko, Yunanlı Patrik'in özel adamlarındandı. İşte, Meledyos'un fedailerinden olan bu adam, şimdi, Tatavla (Kurtuluş), Galata ve Haliç Feneri semtlerindeki Ortodoks toplumları arasında dolaşıyor, Papa Eftim'e karşı propaganda yaparak, onu toplumdan temelli uzaklaştırmak üzere Patrikhane'nin aldığı düzenlerde tanıklık edecek kişileri araştırıyordu. Topladığı tanıklara, ne üstüne, ne biçim tanıklık edeceklerine değinen bilgiler veriyor, bunların Patrikhane'nin direktiflerine uygun olarak yapıldığını da anlatıyordu. Sonra, bu tanıklar, pir aşkına görev almıyorlardı. Niko, hepsinin avucuna Patrikhane'nin altınlarından damlalar damlatıyordu.

Papa Eftim'e karşı çalıştırılan azgın militanlardan biri de Samsunlu Toma Lefteryadis'ti. Bu, ünlü Pontusçulardan Zaharya Lefteryadis'in kardeşiydi. Vaktiyle çok Türk kanı dökmüş, bu yüzden de Yunan propagandasına bağlı Pontusçu halk arasında çok büyük ün salmıştı. İşte, bu adamın kardeşi olan Toma Lef-

teryadis, Papa Eftim'e karşı gösteriler yapacak yığınları hazırlamaya çalışıyordu. Onun hazırladığı çığırtkan ekipler, Papa Eftim'in mahkemeye çağrıldığı günler, Tarlabaşı'ndaki eviyle muhkeme arasındaki yollarda, Adliye koridorlarında, sık aralıklarla yer alacak, o geçerken, «Yuha!» çekecek, gerekirse onun üzerine çullanacak, yüzünü çıkmaz boyalarla boyayarak onu maskara etmeye çalışacaklardı. Ayrıca, bu ekiplerle çalışacak halktan kişilere de bolca bahşişler dağıtılıyordu.

Patrikhane'nin öbür iki fedaisi de Teodor Palancidis ile Yuvan Kalivros'tu. Teodor, o sırada Rum Öksüz Yurtlarından birinde öğretmendi. Yuvan da Tatavla'daki Vangelestra Kilisesi'nde ilâhiciydi. Bunların her ikisi de İstanbul'un Rum toplumunca sevilip sayılıyordu. Bu iki kişi de çok tuhaf bir propaganda peşindeydi. Kendilerini Grigoryos'a karşı, Eftim yanlısı gösteriyorlardı. Bunlar, taktıkları bu maske ile Papa Eftim'i tutan, seven halk yığınları arasında dolaşıyor, böylece onları avlamaya çalışıyorlardı. Böylece Papa Eftim'den yana olanların, Papa Eftim'ce aşılanmış olduğunu sandıkları düşünceleri öğrenerek, Grigoryos'a taşımaya çalışıyorlardı. Papa Eftim'i vurmak, ona inananları caydırmak üzere şöyle konuları işliyorlardı:

«Papa Eftim, sonuna dek Patrikhaneliler'le didişemez. Onlarla sonuna dek boy ölçüşemez. Günün birinde kesinlikle onların karşısında boyun eğecektir; amana gelecek, bağışlanmasını isteyecektir. Bu sonuçtan da en çok kendileri acı duyacaklardır.»

Bu herifler, sureti haktan görünerek böyle konuştukça, çevrelerinde karamsarlık, inançsızlık uyandığını, kendilerine karşı güveniklik duyulduğunu görerek dil değiştiriyor, bu kez Papa Eftim'in bir Aziz olduğunu söyleyerek, onu göklere çıkarıyorlar, böylece düzenbazlıklarının anlaşılmazsını önlemeye çalışıyorlardı.

Bu dört Patrikhane militanı, kendilerini körler ve sağırlar dünyasında sandıklarından doludizgin çalışadursun, dost da düşman da onların ne yaptıklarını açıkça görüyor, anlıyordu. Dördü de Mim Mim Grupu'nun yiğit elemanları arasında, Bırakışma ve savaş yılları içinde iyi çalışmalar yapmış Aleko Dimitriyadis'in

amansız izleyişi altındaydılar. Aleko Dimitriyadis, savaştan sonra, Polis İstihbarat Örgütünün törensel memuru olarak çalışıyor, aldığı bilgileri Polis Siyasal Bölümü'nde Başmemur olan ünlü Sadık Baba (Bulgar Sadık)'ya veriyordu. Sadık Baba, Papa Eftim'in korunmasıyla görevlendirilmişti. Aleko'nun Sadık Baba'ya getirdiği bilgiler, günü gününe, Papa Eftim'in kulağına gelmekteydi.

Patrikhaneliler, doludizgin çalıştırdıkları bu casuslarının, Papa Eftim'i dize getireceklerini sanarak tatlı hülyalara daldıkları sırada, bunun ham bir düş olduğunu görmek mutsuzluğuna uğradılar. Bütün olanlar, Papa Eftim'in yetmiş yalancı tanıkla mahkemeye sürüklendiği gün oldu: Papa Eftim, kendi üstüne açılan birçok davada sorgusu yapılmak, törensel olarak çağrıldığı Beyoğlu Sorgu Yargıçlığı'na gitmek üzere Tarlabaşı'ndaki evinden çıktığında, sokakların kendisiyle ilgilenen Rum kalabalıklarıyla dopdolu olduğunu gördü. Bu kalabalıklar, öyle darmadağın değil de grup grup topluluklardı. Papa Eftim, kapıdan dışarı adımını atar atmaz, gençlerin oluşturduğu gruplardan birinden ilk, «Yuha!» sesi yükseldi. Bundan yüreklenen öbür gruplardan alaylı kahkahalar, sövüntüler geldi. Papa Eftim'e saldıracakmış, onu parçalayacakmış gibi atılımlar yapan palikaryalar görüldü. Nedense bunlar, onun yanı başına dek sokulamadı. Bu sırada Papa Eftim'in koruyucuları da onun çevresinde bütün saldırışları göğüsleyecek biçimde yer almış olduğundan, yakın bir tehlike düşünülemezdi. Kalabalıktan daha çok ayıp sövüntüler yükseliyor, hiç kimse ona saldırmak yürekliliğini gösteremiyordu. Onu parçalamak üzere buraya gelmiş olanlar varsa da Papa Eftim'in Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın kahramanlarından oluşunun korkusu, onları durduruyordu. Bu kez doğrudan doğruya Türk Hükümeti'yle başları belaya girebilirdi. Böylece Patrikhanelilerin kışkırttığı Palikarya toplulukları, Papa Eftim'i yuhalarla, türlü dil saldırılarıyla Sorgu Yargıçlığı'na dek uğurladılar. Papa Eftim, polislerin özel savunucularının yardımıyla mahkeme kapısından içeri girdiğinde, orada da büyük bir kalabalıkla karşılaştı. Hepsi de güdümlü kişilerdi. Ateş saçan gözleriyle Papa Eftim'i

yer gibi bakıyorlardı. Bu durgunluk uzun sürmedi. Sokaklarda bu sırada süren bağırıp çağrışmalar, mahkeme koridorlarına da atladı. İçeride bir itişip kakışma başladı. Savcılık, hemen davranmak zorunda kaldı. Polisle jandarma, düzeni sağlamak üzere durum aldı. İşin çığrından çıkmaya başladığını gören Polis Müdürü, hemen Siyasal Bölüm İkinci Komiserlerinden Saip ile, Lütfü'yü, birçok sivil polisle olay yerine gönderdi. Sivil polisler, hemen sokaklarda gösteri yapıp duran saldırgan kalabalıkları dağıttı. Bunların arasından, taşkınlıklarıyla belli olan birkaç Patrikhane militanını da tutuklayarak Polis Müdürlüğü'ne götürdüler. Polis Müdürlüğü'nde sorguya çekilen bu militanlar, zaten daha önceki izlemelerden de bilindiği gibi, Patrikhane'nin Papa Eftim'e karşı yaptığı bütün gizli çalışmaları, bülbül gibi söylediler. Patrikhane'nin yine önceki sahipsiz yıllarda olduğu gibi doludizgin Türk düşmanlığı güdüşü, olduğu gibi açığa çıkmıştı. Bu iş, elbette, Patrikhane'nin uslanmaz insanlarını biraz ürkütüp korkuttu. O gün, Papa Eftim'in yerine Sorgu Yargıçlığı'nda tutuklanmış olan Patrikhane militanlarının sorguları yapıldı. Hepsi de bol bahşişler, ödüllerle kandırılmışlardı.

Yetmiş tanık da türlü iftira, yalan dolandan söz ederek, Papa Eftim'i batıracak anlatımlar verdi. Sorgu Yargıcı, bu kerte kalabalık tanığın varlığına karşı gelemediğinden, Papa Ettim için yargılama gerekliliği kararı vermek zorunda kaldı.

Bir gün, yargısı yapılmak üzere mahkemeye çağrılan Papa Eftim, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e, Başbakan İsmet Paşa'ya, Adliye Bakanı Seyyit'e, şu anlamda birer telgraf çekti:

«Bu özel amaçlarla bana karşı açtırılan davaları, kendim izlemek, savunmada bulunmak, adaletin sonuçlanmasına yardımcı olmak zorunluluğu karşısındayım. Ancak, mahkemeye gidip gelişim sırasında önce olduğu gibi, düşmanlarımın kışkırtmalarına kapılan bir bölüm Rum'un yine saldırışlarına uğrayacağım bellidir. Kendi kişiliğimden ve ruhani mesleğimden daha çok, bağlılığımla övündüğüm Türklüğümün onurunu korumak uğruna, bu kez partizanlarımla birlikte bu taşkınlıklara karşılıkta bulunmak kararındayım. Ancak, böylece çıkacak kavganın birtakım çevre-

lerce kötü biçimda düşünüşlere uğraması, bu nedenle ulusuma dil uzatılması olasılıkları beni çok korkutmaktadır. Bundan dolayı davamızın, İstanbul dışındaki kentlerden birine verilmesini, yurdumun ve ulusumun güvenliği adına, dilerim!»

Üç büyük makama gönderilen bu telgraflar, gereken etkiyi yapmış, davaların İzmit Ceza Mahkemesi'nde görülmesi kararlaştırılmıştı. Bu karar, Temyiz Mahkemesi'nce ilgililere bildirilmiştir. Patrikhaneliler'le yardakçıları, gerek Papa Eftim'in Ankara'ya başvurusunu, gerekse davaların İzmit'e götürülüşünü haber alamamışlardı. Davanın Beyoğlu Ceza Mahkemesi'nde görüleceği, Papa Eftim'in boğuntuya getirilerek cezaya çarptırılacağını umuyor, yalancı tanıkların birbirini destekleyerek yapacakları genel saldırının önünden Papa'nın kaçamayacağına inanıyorlardı. Eftim'in hapse atılacağına iyice inanmaya başlamışlardı. Papa Eftim'i Beyoğlu Ceza Mahkemesi'nde mahkûm ettirecekleri günü iple çekiyordu.

En sonra, bekledikleri sevinçli gün yine geldi. Önce olduğu gibi bir kez daha saldırgan kalabalıklar, Papa Eftim'in eviyle mahkeme arasındaki yolları yine doldurdu. Hepsi tetikte bekliyordu. Bu kez, salt aşağılamak, yüzüne tükürmek, yuhalamakla kalmayacak, üzerine atılıp tartaklayacak, üstünü başını yırtacak, yerlerde sürükleyecekler; gerekirse onu öbür dünyaya yollayacaklardı. Yollara sıralanan kışkırtılmış, güdümlü saldırgan kalabalığın davranışlarını pencereden gizlice seyreden Papa Eftim, bunlara kızmaktan çok acıyordu. Onları seyrederken düştükleri bu aşağı durumlara üzülüyor, gözleri yaşarıyordu. Bütün tarih boyunca zavallı halk, hep böyle aldatılarak doğru yol göstericilerin üzerine atılıp onları parçalamaya çalışmamış ya da parçalamamış mıydı?

Beyoğlu Ceza Mahkemesi, Temyiz Mahkemesi'nin, davanın İzmit'te görülmesi için verdiği kararı bildirmek üzere Papa Eftim'i de davacılarla birlikte o gün çağırtmıştı. Süngülü bir jandarma takımı, kalabalık bir polis ekibi, Papa Eftim'i evinden alarak koruması altında mahkemeye götürdü. Böylece saldırganların iştahları kursaklarında kaldı.

Polisle jandarmanın Papa Eftim'i böyle önemle koruması, yeni bir çıngar için hazırlanan Patrikhane'yi de, sokakta görev almış güdümlü Palikaryaları da şaşırtıp ürkütmüştü. Birçoğu daha polisi görünce kurtuluşu kaçmakta bulmuştu. Fener Patrikhanesi, umutla bağlandığı bu ikinci gösteri de başarısızlığa uğrayınca, yetmiş yalancı tanığın ağırlığı altında Papa Eftim'i çökertme umuduna sarıldı. Bu sırada mahkeme bekleme salonunda güvenlik güçlerinin korunmasında oturup sırasını bekleyen Papa Eftim, Patrikhane'nin yüksek görevlilerinden birkaçının salonda volta vuruşunu seyrediyor, onların kendisini yıldırımlı bakışlarıyla süzmelerine kahkahalarla yanıt vererek, jandarmalarla, polislerle tatlı tatlı yarenlik ediyordu. Bunlar, ara sıra duvarların dibine sıralanan yetmiş yalancı tanığı, süklüm püklüm, hallerinden kurtarmak için yanlarına gidip moral aşılayıcı fiskoslar yapıyor, onları içine düştükleri korku kuyusundan kurtarmaya çalışıyorlardı. Uzun, can sıkıcı bir bekleyişten sonra, mübaşirin çığlık gibi çıkan sesi, ilkin Papa Eftim'in, sonra da davacıların adını çağırdı. Hepsi, mahkeme salonundaki yerlerini aldı. Papa Eftim'i çiğ çiğ yemeye hazırlanan yalancı tanıklarla davacılar, gürül gürül konuşmaya hazırlanırken, o kendilerine yapılacak olan Temyiz Mahkemesi bildirgesini bildiğinden dingin oturuyor, hasımlarının yırtıcı yüzlerini seyrediyor, gülümsüyordu. Bir yandan da bütün Türk Ulusu'nun olduğu gibi kendisinin de koruyucusu ve savunucusu durumunda olan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, Başkan Kürsüsü'nün arkasına düşen duvarda asılı portresini sevgiyle seyrediyordu. Patrikhanelilerin gözleri de önlerindeki dava kâğıtlarını karıştırıp duran Yargıçlarla Başkan'ın üzerindeydi. Yargıç'ın söze başlamasını bekleyen bu adamlardan bir bölümü, belki de yalancı tanıklıkların korkusuyla, tir tir, titriyordu. Yargıç, biraz sonra dava dosyasından ayırdığı bir kâğıdı Kâtip'e uzattı. Gözlerini davacılarla davalının üzerinde anlamlı bir biçimde gezdirerek, şöyle konuştu:

— Temyiz Mahkemesi'nin davanızla ilgili bir kararı okunacak; dinleyiniz!

Bu söz, gerek davacıların, gerekse mahkeme salonuyla bekleme salonunu tıklım tıklım dolduran meraklıları büsbütün merak-

landırdı. Yalancı tanıklarla bunları parayla tutan davacıların benzi de bu sırada kül gibi olmuştu. Bu da neyin nesiydi? Papa Eftim'e karşı açılan davanın, temelde Türk Ulusu'na karşı açılmış olduğunu pek iyi bildiklerinden, Türk Ulusu'nun da Papa'yı savunarak kendi haklarını savunmak isteyeceğinden de kuşkuları yoktu. Korkuları da bundandı. Papa Eftim'in davasının Türk Ulusu'nun davası oluşu, ilk kez kafalarına dank eder gibiydi. İşin içinde mutlaka bir iş vardı. Onlar, türlü kuşkularla kıvrana dursun, Kâtip, Temyiz Mahkemesi'nin kararını şöyle okumaya başladı:

— (...) Papa Eftim'le karşıtları arasında oluşan davanın ülke güvenliğinin korunması adına, İzmit Ceza Mahkemesi'ne götürülmesi uygun görülmüştür!

Bu bir satırlık yazı, Mahkeme'ye büyük umutlarla gelmiş olan Patrikhanelilerle davacıları, yalancı tanıkları yıldırımla çarpmış gibi etki yaptı. Oysa, Patrikhane bugün, kendisini çok sevindirecek bir haber bekliyordu. Papa'ya böyle bir suç yükleniyordu ki bunların altından, hiçbir babayiğit kalkamazdı. Bundan dolayı da Papa'nın tutuklu olarak yargılanacağı düşünülüyordu. Bütün mahkeme salonlarıyla koridorlarını, mahkeme salonundan Eftim'in evine dek bütün sokakları yine kaplayan Patrikhane'ye bağlı Yunan Ortodoksları kalabalığı da bu haber üzerine yıldırımla vurulmuşa döndü. Haber, yıldırım hızıyla Patrikhane'ye ulaşmıştı, Grigoryos'la çevresindeki Metropolitleri de şaşkına çevirmişti. Bu başarısızlığın altında Papa Eftim'in şeytanca zekâsının yatmakta olduğunu anlamakta gecikmediler. Papa Eftim, yargılanmayı İstanbul'dan uzağa attırmakla, davacılarla yalancı tanıkları Patrikhane'yle Yunan ya da Bizans Ortodokslarının anlamca desteğinden yoksun bırakmış oluyordu. Bu da az buz, başarı değildi. İstanbul sokaklarını bırakışma ya da savaş yıllarında çığlıklarıyla, çın çın, öttüren Palikaryaların Cumhuriyet ve zafer döneminde de at oynatmayı düşünmeleri, elbette tehlikeli bir serüvendi. Bunu da böylece anlamış olmaları gerekiyordu. Türk Ulusu'nun ilgileri, bütün Ulusal Kurtuluş Savaşı boyunca Mustafa Kemal'in buyruğunda çalışmış, türlü zararlı

akımları önlemiş bir kahramanı, ufacık bir Papaz parçası gibi kaldırıp azılı düşmanlarının dişleri arasına atamazdı. İşte, bugün olan da buydu; Cumhuriyet döneminin çok görgülü, gün görmüş adamlarını aldatacaklarını ve atlatacaklarını sanan Patrikhaneliler, bu haber üzerine gerçekten yasa büründüler. Oysa, onu zindanlarda inim inim inleteceklerini sanmışlardı.

Papa Eftim, adalet mekanizmasının eliyle karşıtlarına gereken vuruşu vurduktan sonra, içindeki dövüş, doğruları kurtarma ve koruma direncinin büsbütün arttığını duydu. Bu gerçek gâvurlarla ölünceye dek didişmek, savaşmak düşüncesinin coşkun dalgaları arasında, dövüşeceği alanları saptamaya başladı. Atıldığı didişmenin nedenlerini bir kez daha uzun uzun düşündü. Bunlar, Fener Patrikhanesi'nin kalın, yaş ve küflü duvarları ardında saklı kalmış gizlerdi. Bellibaşlı Papazların uzun yıllardır besledikleri, yıkıcı, dağıtıcı, insanlık dışı düşüncelerdi; Megalo İdeaydı. Bunları elde etmek uğruna atıldıkları, iğrenç, insanlık dışı girişimlerdi. İşte, Papa Eftim, bu sırada, bütün kepazeliklerin, ihanetlerin ve alçaklıkların gözler önüne serileceği günün gelmiş olduğunu düşünmeye başlamıştı. Gerçi, şimdiye dek Türk Ulusu bunlar üstüne epeyce bir şeyler öğrendiyse de geri kalanı bir bankizin suyun altında kalan parçası gibiydi. Bu bankizin alt katlarını açığa çıkarıp özellikle kör kalmış pek çok Ortodoks'un gözlerini açacak, ileride bu karanlık yüzünden kendilerini bekleyen büyük tehlikelerin varlığını göstererek onları uyaracaktı. Hiç olmazsa böylece birlikte yaşadıkları Türk toplumu arasında normal birer yurttaş varlığı kazanabileceklerdi.

Papa Eftim, bu kararı verdikten sonra evine kapanarak, «*Fener Papazlarına Açık Mektubum*,» bir de «*Savunmam,*» adlı iki küçük kitap yazdı. Sonra bunları bastırarak bütün İstanbul Rumlarına dağıttı. Bu iki kitap Türkçe olarak yazılmış, Rumca harflerle düzenlenmişti. İstanbul Rumlarının pek çoğu bu kitapları okumak olanağını buldu. Böylece birçok karanlık, tehlikeli işleri öğrenerek bayağı ürktüler. Kendi adlarına yapılan pek çok tehlikeli girişimin Rum toplumunu hangi çıkmazlara sürükleyebileceğini, şöyle böyle, anlar gibi oldular.

Patrikhane'nin şaşmaz, yanılmaz kişilerce yönetildiğine inanan, bunu her Rum yurttaşa bir dogma gibi benimsetmeye çalışan birçok militanın da yüzü kızardı; başları önlerine düştü.

Papa Eftim, broşürlerin dağılışından hemen birkaç gün sonra, bunların yaptıkları etkiyi sonsuz bir merak içinde beklerken, ilk haberleri aldı: İstanbul'a yerleşmiş olan Anadolu Türk Ortodoksları ilk önce birer ikişer, daha sonra büyücek topluluklarla Papa Eftim'in evine akın etmeye başladılar. Bütün bu ziyaretçiler, ilkin Papa'nın ellerini öpüyor, kendilerini vaktinde aydınlatıp uyardığından dolayı, teşekkür ediyorlardı. Bununla da kalmıyor, onun bir kurtarıcı olduğuna inandıklarını, verecekleri buyruklara göre davranacaklarını, bunu ölünceye dek sürdüreceklerini, söylüyor, onun çevresinde bir ayağılı yaratıyorlardı.

Bunlardan sonra, Papa Eftim'in kapısını Galata Kiliseleri Başpapazı Damyanos Damyanidis'ten yakınan Özel Kurullar çaldı. Bunlar da Patrikhanelilerin güder gibi göründüğü Damyanos'tan ayrılıp Papa Eftim'in korumasına sığınmak istediklerini söylüyor, ona sığınıyorlardı. Ancak, Papa, bir taktik olarak bunlara güler yüz göstermekten çekiniyormuş gibi davranıyordu. Daha önce, Galatalılarla yaptığı işbirliğinde çok kötü sınav vermişlerdi. Yaptığı yardımlara karşılık kendisine vefasızlık göstermişlerdi. Salt vefasızlıkla kalmayarak kötülük bile etmişlerdi. Papa Ettim, onların daha önce kendisine yaptıkları bu densizlikleri ileri sürerek, onları acı acı düşündürdü. Kurullar da bu işleri türlü rüzgârlara kapılarak yaptıklarını, derin derin düşünüp kasıtlı yapmadıklarını, söyleyerek, onun gönlünü almaya çalışıyorlardı. Kendilerini koruması altına alması için hep bir ağızdan yalvarıyorlardı. Papa Eftim, onları ancak birtakım ilkelere bağlı kaldıkları sürece koruyabileceğini, söylüyor, ilkeleri de şöylece ileri sürüyordu:

«Kendisiyle sıkı bir işbirliği yapacaklar, herhangi bir nedenle kendisini yüzüstü bırakıp gitmeyecekler; Türkiye idealine bağlı kalıp başka ulusların ideallerine kapılmayacaklar; bunları yapacaklarına da din, namus, yurt ve şeref gibi kavramlar üzerine ant içecekler; şu iki yüzlü, dinsiz, imansız gerçek gâvurlara karşı kendisiyle birlikte savaşacaklardı.»

Hemen hepsi de Papa Eftim'in sıraladığı bu ilkelere sonuna dek bağlı kalacaklarını, bu yurtta yaşayabilmek için bunların kesinlikle yapılması gerektiğine inandıklarını, söylediler.

Galata Kurullarının böyle sık sık kendisine başvurarak dert yanışları, yakınışları, koruma isterken gösterdikleri içtenlik, en sonunda Papa Eftim'i yumuşatır gibi olmuştu. Gözyaşları dökülerek yapılan ant içmelere, doğru bir din adamı olarak inanmaktan başka bir çözüm bulamamıştı. Papa Eftim, bunlara ilk yapacakları işin, Patrikhane'yle Damyanos'un arasının açılması olduğunu, söyledi. Türlü nedenler yaratıp Fener Papazlarını sıkıştırarak yanlış yolda olduklarını onlara anlatmak gerekti. Kurulların son ziyaretinde Papa, onlara bu görevleri vermişti. Onlar da, ondan ayrılır ayrılmaz bu yeni görevlerine atak bir biçimde başladılar.

Bir yandan Galata Kiliselerinin Damyanos Damyanidis'in elinden kurtarılması için Patrik Grigoryos'u sıkıştırırken, bir yandan da edindikleri yeni militanlar aracılığıyla, aynı tehdidi Damyanos Damyanidis'e yapıyorlardı. Patrikhane'ye yaptıkları baskıyı yürütürken, şöyle diyorlardı:

— Bu dileğimiz yerine getirilmezse, bütün Galata ile yöresi Rumlarıyla birlikte Papa Eftim'e katılacağız; artık Patrikhane'yi bir din makamı olarak tanımayacağız. Geleceğimizi, yazgımızı, Papa Eftim'e bağlayacağız.

Militanlar, sözlerinde durmuş, ortalığı öyle bir karıştırmışlardı ki başta Grigoryos olarak, bütün Patrikhaneliler bu yeni belanın da nereden çıktığını düşünüp duruyor, buna kendilerine çok zararlı olmayacak bir çözüm arıyorlardı. Grigoryos'un şaşkınlığı öbürlerininkinden daha büyüktü. İçine düştüğü güçlükten kurtulmanın, ancak Damyanos Damyanidis'i görevinden uzaklaştırmakla olabileceğine karar verdi. Böylece Kurul Üyelerinin istemlerini yerine getirmekle her şeyin düzeleceğini sanan Patrik Grigoryos aldanmıştı. Damyanos'u feda etmekle, sözde, Papa Eftim'in bir kama gibi Ortodoks Toplumu'na girmeye başlayan etkisini önlemeye çalışmıştı.

Evet, Grigoryos, bir kez daha Papa Eftim'in oyununa gelmişti. Ortodoksların Galata Toplumu, kendilerince seçilen bir Başkan'ın Patrik'çe işinden uzaklaştırmasını kendi haklarına saldırı olarak görüp söylenmeye başladı. Bu söylenmeler, zamanla dozunu artırıp saldırış halini aldı. Damyanos'u işinden uzaklaştırmak, Patrik'in yetkileri dışındaydı. Bunu nasıl yapabilirdi?

Patrik'in bu kararı vererek hemen uygulamaya geçişi, öbür yandan Damyanos Damyanidis'i çileden çıkardı. Bu, ne iki yüzlü herifti. Damyanos artık Fener Papazlarının yoldan çıktığına, onlardan Ortodoks toplumuna hayır gelmeyeceğine inanmaya başlamıştı. Bu düşünüşte karar kılan Damyanos, büyük bir hasmı olduğu Papa Eftim'le anlaşıp Grigoryos'la arkadaşlarına karşı didişme yolunu seçti. Evet, Papa Eftim'le işbirliği etmek, Patrikhanelilere kavuk sallamaktan yeğdi. Hemen davranarak, Papa Eftim'e karşı açtığı davalarda avukat olarak tuttuğu Emin'e başvurdu. Papa Eftim'le arasını bulmasını, işlerin, sarpa sarmakta, olduğunu acındırıcı bir dille anlattı.

Avukat Emin, hemen kendisinden randevu alarak, Papa Eftim'in Tarlabaşı'ndaki evine damladı. Avukat Emin, eskiden beri Papa Eftim'i övgüye değer bulduğunu söyledi. Damyanos'un avukatlığını yapması ise, salt bir iş gereğiydi. Papa Eftim'in İstanbul Rumlarını Türk toplumuna katmak uğruna harcadığı çaba gerçekten büyüktü, övgüye değerdi. Avukat Emin, bu başlangıcı yaptıktan sonra, asıl işe geldi: Damyanos Damyanidis'le Patrikhane'nin arası bir kez daha düzelmemek üzere açılmıştı. Damyanos, bundan sonra bütün gücüyle Grigoryos'la adamlarına karşı didişecekti. Bundan dolayı da Papa Eftim'in Patrikhanelilere karşı açtığı cephede kendisine de bir yer verilmesini istiyordu. Bu isteğinin benimsenmesi Damyanos'u çok sevindirecekti. Savaş cephesinde kendisine de bir yer verileceğini umuyordu.

Papa Eftim, Avukat Emin'i sonuna dek dinledikten sonra, onunla tanıştığından dolayı çok sevindiğini, onun Damyanos'un avukatlığını yapmasının kendisini hiç gocundurmadığını, çok nazik bir dille anlattı.

Bunun üzerine Avukat Emin, yerinden fırlayarak Eftim'in ellerine sarıldı, öptü; sonra Damyanos'un davalarını ne biçimde

aldığının öyküsünü anlattı. Patrikhanelilerin bu konuda oynamak istedikleri bütün oyunları, bildiğince anlattı. Bundan sonra, bütün isteklerini birer ödev bilip kendisi için çalışmaya hazır olduğunu söyleyerek Eftim'i çok sevindirdi.

Avukat Emin, sözlerinin doğruluğunu kanıtlamak üzere, Patrikhane'nin kendisine verdiği bir Taahhütname'yi çıkarıp Papa Eftim'e gösterdi. Bu iş için Damyanos'un kendisine beş bin Lira verdiğini, Papa Eftim'i hapsettirince on bin Lira daha vermeye söz verdiklerini, söyledi. Papa Eftim, bundan sonra, avukatın doğru söylediğine iyice inandı.

Avukat Emin, bundan sonra yeni bir konuya girerek, Damyanos üstüne bir övgü döktürmeye başladı: Damyanos Damyanidis çok iyi, namuslu bir adamdı. Papa Eftimcilik ideali uğrunda çalışmaya can atmaktaydı. Önce Patrikhane'nin aldatışlarına kapılıp bir yanlışlık yapmıştı. Artık usunu başına toplamıştı. Patrikhanelilerin ne kıratta herifler olduklarını en sonra iyice anlayarak onlarla işbirliği yapmaktan vazgeçmişti. Yaptığı yanılgıdan dolayı pişmanlık duyarak, şimdi Papa Eftim'den bağışlanmasını istiyordu.

Bunun üzerine Papa Eftim, nazikçe avukatın sözünü kesti. Damyanos'a karşı hiç de kırgın, ya da kızgın olmadığını söyledi. Yaptığı yanlışlık, belki de birtakım bağışlanacak nedenler dolayısıyla olmuştu. Sözlerine şunları kattı:

— Damyanos Damyanidis, gerçekten iyi bir çocuktur. Çok iyi tanırım onu. Patrik Meledyos'un düşürülmesinde bize de büyük yardımı dokundu. Ancak, her nedense sonradan yanılgıya düştü. Yine Fener Papazları arasında yer alarak bana karşı durdu. Önemi yok, bunun. Şundan ki yaşamında az çok herkes yanılır. Yanılmayan, yalnız Tanrı Babadır!

Papa Eftim'in gösterdiği bu iyi yüreklilik, Avukat Emin'i çok etkiledi, coşturdu. Hemen yerinden fırlayarak bir kez daha onun ellerine sarıldı; çığlık gibi bir sesle:

— Kutlu ellerinizi müvekkilim Damyanos Damyanidis'in adına öpüyor, size teşekkürlerimi sunuyorum! dedi.

Onun ellerine üst üste birkaç öpüş kondurdu. Sonra, eğer müsaade ederse, hemen gidip Damyanos Damyanidis'i getireceğini,

onun da Papa'nın ellerini öperek bağışlanmasını isteyeceğini, söyledi.

Bunun üzerine Papa Eftim, uzaklara dalarak şöyle bir düşünmek zorunda kaldı. O, Patrikhane'ye karşı açtığı savaşta Damyanos Damyanidis'ten pek çok yardım görebilirdi. Ancak, ortada bir pürüz vardı: Galata Kiliselerinin Özel Kurulları ona karşıttılar. Çoktan beri de onunla didişip duruyorlardı. Sonra, bu Kurullar, son günlerde Papa Eftim'le anlaşmış, Patrikhane'ye karşı, salt Damyanos'u tuttuğundan dolayı savaş açmışlardı. Eğer bu günlerde Damyanos Damyanidis'i kendi evine alıp onunla konuşursa, bütün savaş düzeni alt üst olabilirdi. Damyanos'la içli dışlı olduğunu gören bu Kurullar, Papa Eftim'i yüzüstü bırakıp giderlerdi. Papa Eftim, bunları düşünerek Avukat Emin'e Damyanos'u kendisinin belirleyeceği başka bir zaman ile yerde görüşmeye çağıracağını söyledi. Zeki bir adam olan Avukat Emin, Papa'nın bu söz verişini değerlendirerek, görüşmenin kendi evinde yapılmasını önerdi.

Hiçbir zaman elinden düşürmediği tespihini üçer beşer çeken Papa Eftim, ona şöyle dedi:

— Bu da olabilir, Emin Beyefendi! Ancak, bu görüşmemizin bir süre için gizli tutulması, birçok nedenle pek zorunludur. Bu zorunluluğu, hiç kuşku yok ki siz de anlarsınız, değil mi?

— Ona kuşku yok, Aziz Papam! Bu konuda bana göstereceğiniz güvene değdiğimi pek yakında anlayacak ve beni övgülerinizle değerlendireceksiniz. Bu, kesin olarak, böyledir. Buna inanmanızı rica ederim. Bu, aramızda bir giz olarak kalacaktır.

Görüşmeyi ertesi güne bıraktılar. Sabahleyin Papa Eftim'i bir otomobille evinden alan Avukat Emin, Ortaköy Yalıboyu'ndaki köşküne götürdü.

Papa Eftim, geceyi sevinçten uykusuz geçirerek ondan önce oraya gelmiş olan Damyanos Damyanidis'le karşılaştı. Başpapaz, hemen koşarak Papa Eftim'in ellerini öpmeye, ondan af dilemeye, bundan sonra bütün varlığıyla kendisine bağlandığını, Merkez Kurulu'ndaki bütün arkadaşları, yanlılarıyla onun buyru-

ğunda olduklarını, buyruklarını günü gününe yerine getireceklerini, söyledi. Bu sözleri en yüksek antlarla perçinlemeye çalıştı.

Bu içten davranışlarından anlaşıldığına göre, Damyanos, artık yola gelmişti. İçinden bir ses, Eftim'e böyle diyordu. Papa, karşısındakinin heyecanını yatıştırdıktan sonra, bundan böyle kendisiyle birlikte çalışmaya karar verdiğini, bundan bir onur ve zevk duyacağını söyledi.

Bu muştunun arkasından şunları ekledi:

— Sana gereken direktifleri, bundan sonra Avukat Emin Bey aracılığıyla göndereceğim. Şimdilik, salığım şu: Kurul Başkanlığı'ndan uzaklaştırıldığına ilişkin Patrikhane'ce gönderilecek Tezkereye hiç kulak asma. Görevinden, sakın, ayrılma! Ara sıra gerektikçe burada buluşur görüşürüz. Geçmişte olanlardan söz etmenin hiç gereği yok. Haydi, yolun açık olsun; yardımcın Ulu Mevlâ olsun, Damyanos!

Papa Eftim, bu gizli görüşmeden sonra İstanbul Rumları arasında Patrikhane'ye karşı hazırladığı Halk Cephesi'ni biraz daha güçlendirmiş olduğuna inanıyordu. Artık, eldeki toplulukları bir düzene sokarak savaş safları durumuna getirmek gerekiyordu. Bunların eldeki kanunlarla uygun bir düzen almasına çalışılmalıydı. Papa Eftim, az zamanda Galata Kiliselerinin Özel Kurullarıyla, Damyanos Damyanidis'in Başkanlığı altındaki Merkez Kurulu'yla ondan yana olanları Patrikhane'den soğutup uzaklaştırmayı başardı. Bu kurulların her birinden birlikte çalışacaklarına ilişkin, birer sözleşme senedi aldı. Bunları, hatırı sayılır, Galata Toplumu ileri gelenlerine imzalattı.

Bütün bunlar olup bittikten sonra, son adımı attı: Bütün bu kurulları temsil eden Merkez Kurulu ile, yani Damyanos Damyanidis ve arkadaşlarıyla ilk kez açıktan görüştü. Onlara, hemen, Patrikhane'yle olan bütün ilişkilerini kesmelerini buyurdu; bunu da bir yazı ile Patrikhane'ye bildirmelerini istedi.

Merkez Kurulu, Eftim'in bu istemini buyruk olarak benimseyip görüşmeye oturdu. Sonra, Patrikhane'yle olan uzak-yakın bütün ilişkilerini kesmeye karar verdi. Bu kararı, bir telgrafla Patrikhane'ye bildirdi.

Bu sırada yine Papa Eftim'in istemine uyarak Ankara'daki ilgili makamlara, İstanbul Valiliği'ne de durumu birer yazıyla bildirdiler.

Bundan sonra, Merkez Kurulu'yla Özel Kurullar, Papa Eftim'in yönetiminde bulunan Türk Ortodoksları Merkez Kilisesi'ne katılma kararı aldılar. Bundan iki gün sonra, bir başka sevindirici olay daha oldu: Tatavla (Kurtuluş), Kumkapı Kiliselerinin Kurulları, yetkili ellerle Papa Eftim'e birer mektup göndererek, eylemlerini övgüyle karşıladıklarını, onun yönetimindeki Rum toplumuna katılmaya karar verdiklerini, bildirdiler.

Papa Eftim'in öteden beri düşündüğü Patrikhane'ye karşı bir Halk Cephesi kurma düşüncesi, uygulama alanına girmeye başlamıştı. Türk Ortodoks Kilisesi'nin çevresinde yoğunlaşmaya başlayan bu toplumlar, yeni cephenin temeli sayılabilirdi. Bu, şimdiden büyük başarı sayılabileceği halde, Papa Eftim, bunu yeterli görmüyordu. Bu topluluğun, daha sağlam bir örgüt durumuna gelmesi gerekliydi. Daha sağlam temellere dayanmalıydı. Bu sempatizan toplumlar, başka bir rüzgârın esişinde hemen parmaklarının arasından kum taneleri gibi akıp gidebilirdi. Vaktiyle Kayseri'de kurduğu Türk Ortodoks Merkez Kilisesi'ni, ilk fırsatta, şu sırada yerleşmeye çalıştığı Galata'daki Panaiya Kilisesi'ne getirmek istiyordu.

Papa Eftim, o günlerde Galata Kiliselerinin Merkez Kurulu'yla Özel Kurulları'ndan bir teşekkür mektubu aldı. Bunda aralarındaki anlaşmazlığı kaldırarak, Patrikhane'ye karşı yan yana çarpışmak olanağı kendilerine sağlandığından dolayı, teşekkürleriyle minnetlerini bildiriyorlardı. Mektup, salt bir teşekkürle bitmiyordu. Bu örgütler, bundan sonra Türk Ortodoks Kilisesi'ni, bağlanacakları bir din makamı olarak benimsediklerini de bildiriyorlardı. Papa Eftim'e gelen mektup, her iki yanın ilgililerince tutanak biçimine getirilip imzalanmıştı. Şimdi, Eftim, buna vereceği yanıtta, Kayseri'de kurmuş olduğu Türk Ortodoksları Patrikhanesi'ni Galata'daki Panaiya Kilisesi'ne getireceği muştusunu da vermek istiyordu. Böylece kendinden yana olanların moralini yükseltmeyi erekliyordu.

Mektubu alan Galata Merkez Kurulu'yla Özel Kurulları, Eftim'in bu kararı üzerinde çok önemle durdular. Evet, karar çok yerindeydi. Bizans, ya da Yunan Patrikhanesi'ni vurmak için bu çok yerinde bir karardı.

Mektubu alıp Papa'nın kararını onaylayan Kurullar, hemen ortak bir toplantı yaparak, Panaiya Kilisesi'nin buyruğunda olduklarına oybirliğiyle karar verdiler. Kayseri Patrikhanesi'nin İstanbul'a taşınmasını sağlamak üzere hemen bir kurul kurarak bu kararın bir ayak önce yayımlanmasını istediler. Onların bunda gösterdikleri istek, Eftim'in yürekliliğini daha çok arttırdı. Onların onayıyla Panaiya Kilisesi'ne yerleşen Papa Eftim, burayı Türk Ortodoksları Geçici Merkezi yaptı. Ne yazık ki bu Kilise'nin Papazlarını bir türlü yola getiremedi. Bunlar, Papa Eftim'e karşı sevgi ve saygı gösterir gibi görünüyorlarsa da bütün gönülleri, görenekleri ve gelenekleriyle, Fener Patrikhanesi'ne bağlı bulunuyorlardı. Bir türlü, «Türk Ortodoksluğu», adını almaya razı olamadılar. Bir gün de kendi istekleriyle Kilise'den ayrılıp gittiler.

Galata'daki bütün öbür Kiliselerde bir çözülme başlamıştı. Hemen her gün Toplum Kurulları gelip Papa'yı ziyaret ediyor, Türk Ortodoksları Toplumu'na alınmalarını istiyorlardı. Papa Eftim'in bu istekleri hemen yerine getirecek olanakları yoktu. Papazlar, eksikti. Papazların büyük bir çoğunluğu, hep Patrikhane'ye bağlıydı. Rum toplumunun isteğini hiç hesaba katmayarak, Megalo İdeacı düşüncenin merkezi olan Patrikhane'ye körü körüne boyun eğmiş durumdaydılar. Beri yanda Papa Eftim, koyunları arttıkça, bu yüzden bunları güdecek çoban bulamayan bir mülk sahibine benziyordu. Rum toplumu, kopup ona doğru geldikçe Papazlar da bir dev mıknatısa kapılmış gibi Patrikhane'ye doğru sürükleniyordu. Papa Eftim'in elinde, bu yüzden bütün anlamıyla Kilise'ye, dine ve topluma bağlı Papazlar yoktu.

Papa Eftim'in nüfuz alanından tedirgin olarak kaçan bu tür Papazlar, en sonra toplanarak Hükümet Makamlarına başvurdular. Papa Eftim üstüne yakındılar. Bunlar, şimdiye dek türlü dolaplar çevirmiş, türlü döneklikler yapmış, türlü entrikalara aygıt olmuş, birer paçavra olduklarını kanıtlamış düzenbaz din adam-

larıydı. Hükümet adamları da karakterlerini yakından bildiğinden onlara yüz vermeyince, yine dönüp dolaşıp sorunlarını Papa Eftim'le başbaşa çözümlemekte karar kıldılar. Aralarından seçtikleri dört kişilik bir Kurul'u, Papa'ya yolladılar.

Papa Eftim artık, Tarlabaşı'ndaki evinden ayrılarak Panaiya Kilisesi'ne yerleşmişti. Sabahtan akşamlara dek ziyaretçilerinin biri gidip biri geliyordu. Onu daha çok bunalım içinde yüzen Ortodoks Toplumu'nun yetkili kurulları ziyaret ediyordu. Ne yazık ki bu kurulların temsil ettikleri yeni gereksinimlerini doyuracak durumda değildi. Elindeki olanakları hiç de yeterli değildi. Her gün birer ikişer görevlerinden ayrılarak kiliseleri boş bırakan Patrikhane eğilimli Papazların yerine, kendi düşüncesine göre eğitilmiş Türk Ulusu'na bağlı Papazlar bulup yerleştiremiyordu.

Bu yüzden de kendisine katılan kurulları hoşnut edecek durumda olmadığından, üzülüp duruyordu. Bundan dolayı, Galata Kiliseleri'nden bir bölümünün kendi toplumuna geçmesini geçici bir zaman için ertelemek zorunda kaldı. Ancak, bu olanaksızlığın nedenlerini bütün kendisine başvuran kurulların kulaklarına tatlı tatlı fısıldayarak, gönüllerini almayı da unutmadı.

Papa Eftim'in geçici bir biçimde de olsa Panaiya Kilisesi'ne yerleşmesi, Galata Toplumlarının birbiri ardınca Türk Ortodoksları Toplumu'na girmek üzere davranışı karşısında Patrikhaneliler, kuşkulanmaya, kara kara düşünmeye başladılar.

Patrikhanelilerin bu karamsar düşünüşleri uzun sürmedi. Yine baş başa vererek Papa Eftim'e tepeden inme bir vuruş indirmeye karar verdiler. Ancak, bunu Hükümet gücünün eliyle vuracak yüzleri yoktu. Şimdiye dek Türk Hükümeti'ne karşı öyle alçakça entrikalar çevirmiş, öyle kapkara ihanetlere batmışlardı ki Türk Hükümeti artık onların hiçbir sözüne inanacak durumda değildi.

İşte, bu yüzden, Hükümet'le bu işi çözümlemeyen Patrikhaneliler, Sen Sinod Meclisi'ni birçok kez toplantıya çağırarak, şu Papa Eftim afetine bir çözüm araştırmak üzere uzun görüşmeler yaptılar. Bu görüşmelerin sonucunda vardıkları karara göre, aralarından dört kişilik taktik bilir bir Kurul seçerek Papa Eftim'e

gönderecek, aradaki anlaşmazlığı bu yolla çözümlemeye çalışacaklardı. Bu demekti ki yine baş düşmanlarının ayağına düşmüşlerdi.

Papa Eftim, Panaiya Kilisesi'nde kendisine gelen bu Kurul'u öyle hoş, nazik, insancıl, inceliklerle karşıladı ki kendi soğukkanlılığına kendisi de şaştı; onları da şaşırtıp ne diyeceklerini onlara unutturdu. Onların kapıldıkları şaşkınlıkla için için eğlenen Papa Eftim, en sonra, gelişlerinin nedenini sorarak dillerinin çözülmesini istedi:

— Hiç olmazsa yüksek gururunuzu kırıp ayağıma dek gelmek tenezzül ve zahmetinde bulunmanızın bir nedeni vardır, her halde!? Ne buyruklarınız var, Aziz arkadaşlar?

Galata bölgesinden olmayan bu kişilerden en yüreklisi biraz yüksekten, şöyle konuştu:

— Patrikhane'yle uğraşmamanızı ve hemen anlaşma yolunu tutmanızı salıklamak üzere geldik.

Papa Eftim, bu söz karşısında isteyerek güldükten sonra, ona şöyle yanıt verdi:

— Aferin, size! Bu salığınız barışsever Hıristiyanlar'dan olduğunuzun bir kanıtıdır. Böyle bir görevi üzerinize aldığınızdan dolayı, gerçekten övgüye ve kutlanmaya değersiniz. Ancak, Fener Papazlarıyla aramızdaki bunca anlaşmazlıkları ortadan kaldırabilmek uğruna, gerekli güce, yetkiye hepiniz sahip misiniz? Eğer öyleyse, ben de bütün Ortodokslar da bu aracılığınızdan dolayı size karşı minnet ve teşekkür borçlu oluruz. Kendi hesabıma ben, vereceğiniz yargıyı benimserim. Ancak Fener Papazlarının bunu yapacağını hiç de sanmıyorum. Söyleyiniz, bana bakayım: Onlara söz dinletebilecek, kararınıza boyun, eğdirebilecek misiniz?!

Papa Eftim'in bu ince, insancıl davranışlarıyla konuşma biçiminden yüreklenen, biraz da kubatlaşan Kurul Üyelerinden bir başkası da:

— Biz, haklı gördüğümüz, her şeyi, size olduğu gibi Patrikhane'dekilere de benimsetmek gücündeyiz! dedi.

Bunun bir palavradan başka bir şey olmadığını bilmekle birlikte, Papa Eftim, inanır gibi davrandı.

— Öyleyse, sorun yok! dedi. Beni dinledikten, sözlerimin doğruluğuna inandıktan sonra, bana karşıt bile olsa, vereceğiniz kararı benimseyeceğime şimdiden söz veriyorum!

Sonra, Fener Patrikhanesi'nin son zamanlarda kendisine oynadığı yakışıksız oyunları, çevirdikleri entrikaları, bir bir, sayıp döktü. Sözlerine şunları da kattı:

— Hiç kuşkusuz, biliyorsunuz ki Fener Papazlarıyla aramızda daha önce ne olmuşsa olmuş, ben kesin olarak yenilgiyi benimseyerek Patrikhane'den çekildim! Kendileriyle olan bütün ilgilerimle ilişkilerimi de kestim. Sekiz aydan beri evimde oturmakta ve onları kuşkuya düşürmek uğruna hiçbir şeyle ilgilenmemekteydim. Bu sırada Patrik Grigoryos, benden Galata Kiliselerinin Merkez Kurulu'yla Özel Kurulları arasındaki anlaşmazlığının çözümünü rica etti. Bu ricayı iteleyebilirdim. Ancak, aynı zamanda bana da başvuran Kilise Kurullarını hoşnut etmek, özellikle Patrikhane'yi, bu işin çözümü olanağını bir türlü bulamamasından dolayı, düştüğü güçsüz durumdan kurtarmak uğruna benimsedim; yarım saat içinde de işi çözümledim. Şimdi, soruyorum size: Patrikhanelilerce, benim suç saydıkları eski davranışlarımdan dolayı cezalandırılmama neden zamanında gerek görmediler?! Ne diye, sekiz ay beklediler? Ne gibi bir amaçla, o bilinen görevi yaptıkları bin-bir rica ile minnetten başka ayrıca da beş yüz Lira göndererek bana yüklediler?! O gün övgülerle karşıladıklarını bildiğim başarılarımdan dolayı ödüllendirilmek şöyle dursun, kuru bir teşekkürden de vazgeçtim, ne gibi bir nedenle, iki gün sonra beni Papazlığımdan yoksun etmek, dillere düşürmek gereğini duydular?! Kendilerine kafa tutan, verdikleri buyrukları umursamayan Damyanos'u, ben güzellikle istifa ettirip Galata Merkez Kurulu Başkanlığı'ndan çekilmesini sağladıktan sonra, ne diye, onu bir kez daha bağırlarına bastılar da bana karşı birçok dava açtırarak üzerime saldırttılar?!

Aracılar, bu soruları yanıtlayacak durumda değildiler. Bu yüzden, aval aval, Papa Eftim'in yüzüne bakıyorlardı. Onların, dut yemiş bülbül gibi susmaları, Papa'yı büsbütün coşturdu. Pat-

rikhanelilerin yakışıksız, zamana uymayan bütün entrikalarını, davranışlarını, İstanbul Rumlarının geleceği için ne biçim felaketler hazırladıklarını bir bir sayıp döktü.

Karşısındakilerin aptallaştığını anlayan Papa Eftim, durumun açıklanmasını bir yana bırakıp biraz da kendisini savunma işine girişti. Mahkemeye gittiği günler, kendisini öldürtmek uğruna Patrikhanelilerin düzenlediği kanlı saldırıları anlattı. Patrikhane'nin kendisine karşı yaptığı bu kötülüklerden acı duyan Damyanos'un karşıtları, kendisini çağırıp bağırlarına basmışlardı.

Papa Eftim, çok coşkun ve taşkın duygulu bir adamdı. Hatiplik yeteneğine sahipti. Ulusal Kurtuluş Savaşı'na, gerek Ankara'da, gerekse didişmesi sırasında Anadolu'nun türlü bölgelerinde, Rum halkının Yunan propagandasından kurtulması, normal bir Türk yurttaşı olarak haddini bilmesi uğruna sayısız konuşma yapmış, böylece bu yeteneği daha çok bilenmişti. Şimdi, karşısındaki, sözlerinin büyüsüne kapılan bir Palikarya Kurulu'nu da etkisi altına aldığını görerek yine eskisi gibi coşmuş, gür sesiyle bilinmeyen doğruları anlattıkça anlatıyordu:

— Kıskançlıkları yüzünden, yersiz ve haksız olarak ruhani nitelik ve yetkilerimden beni yoksun etmeye kalkışan Fener Papazları, yarın Kilise'de yapacağım büyük bir ayinin tanığı olacaklar, otoritelerinin düzmece ve hükümsüz olduğunu anlayacaklardır. Ne yazık ki hepsinin de yüzleri kızaracak, toplum katında artık sevenleri, sayanları kalmayacaktır.

Papa Eftim'in bu son sözleri, ağzından bir haykırış olarak çıktı. O, konuşurken, coşkunluğunun gereklerine uyarak odada bir aşağı, bir yukarı dolaşıyordu. Heyecandan seyiren alnının kırışıklarını, yine seyiren zayıf parmaklarıyla oğuşturarak konuklarının karşısına dikildi; şöyle bir soru sordu:

— Namuslu, mert insanlarsınız, değil mi? Söyleyin şimdi, verdiğiniz kararı bakayım! Haklı mıyım, haksız mıyım?

Hiçbiri, onun sorusuna yanıt veremedi. Türlü düşünüşlerin, duyguların ağırlığı altında ezilmiş gibiydiler. Daha çok onun savunuşlarını doğru buldukları anlaşılıyordu. En sonra, sözcü olarak konuşma yürekliliğini gösteren içlerinden biri, şöyle dedi:

— Baba! Senin haklı olduğunu hep benimsiyoruz. Diyecek başka sözümüz yok. Çok yazık ki Fener'dekilerin, Kilisemizin yüksek onurunu, otoritesini koruyamadıklarını ve bile bile büyük bir yanılgıya düştüklerini anladık. Yalnız, sizden dileğimiz şu: Onların bir yana bıraktıkları Kilise onurunu, hiç olmazsa siz koruyun, kurtarın!

Papa Ettim, karşısındakilerin haktanırlıklarından çok hoşlanmıştı. Artık onları, karşısında önyargılarla dikilmiş Patrikhane putları gibi görmüyordu. Onun ne dediğini anlamışlar, doğrunun eşiğine adımlarını atmışlardı. Bundan dolayı da baştan öfkeyle terslenecek birer hasım gibi gördüğü bu adamcağızlara, şimdi yollarını bulmaya başlamış zavallı şaşkınlar gibi bakıyordu. Patrikhane'nin Papa Eftim'e ettiklerini, şöyle böyle, anlamışa benziyorlardı. Papa'yı, yerden yere vurmak üzere geldikleri bu yerde, durmadan Patrikhane'nin kötülükleriyle yüzleri kızarmıştı. Odanın içinde geniş adımlar atarak dolaşıp gür sesiyle yıldırımlar yağdıran Papa Eftim, en sonunda bütün hışmını boşaltmış, yatışmış olarak Kurul Üyelerine yaklaşıp hepsinin yanaklarını okşadı; gönüllerini aldı; onları, birer tatlı sözle avutmaya çalıştıktan sonra, şefkat, sevgi ve anlayış dolu sıcak bir sesle şöyle konuştu:

— Evlatlarım! Ben, şimdiye dek Kilisenizin, ona bağlı olduklarını bildiğim Ortodoks dindaşlarımızın kurtuluş ve çıkarları uğruna çalıştım hep. Şimdi de o uğurda çalışıyorum. Ölünceye dek de iyi bir çoban, aylıksız bir er olarak durup dinlenmeden çalışacağım. İnanınız bu sözlerime. Kendim için beklediğim hiçbir istek, herhangi bir çıkar da yoktur. Evli olmayanlar, siz de bilirsiniz ki yuva değeri, çoluk çocuk değeri nedir bilmezler. Bilmedikleri için de değerlendiremezler. Bizim Fener Papazları da tıpkı, böyledir işte! Hiç acımaları ve şefkatleri yoktur. Dünyayı ruhani varlıklarıyla aldatarak şımarıklaşmış, kendilerinden başkasını hor görmeye, aşağılık saymaya alışmışlardır.

Onları her zaman baskı altında bulundurmak, her şeyin halktan geldiğine, halkın sesinin hakkın sesi olduğuna gereği gibi inandırmak, halkın gücünü, halka karşı olan görevlerini onlara

anlatmak, halkı onlara değil, onları halka tapındırmaya alıştırmak, herhalde, gereklidir. Din işlerinde, Kilise'de keyfe göre işlem yapmaktan, Hükümet'in buyruklarına aykırı davranışlarda bulunmaktan kaçınmaları, yoksa bundan dolayı bütün Ortodoksların bundan zarar görecekleri onlara anlatılmalı; bu gibi durumlardan sakınmaları kesinlikle sağlanmalıdır.

Bu iddia ve dileklerimin hemen hepsi de türlü zamanlarda edindiğim görgülere dayanmaktadır ki işte, bunlar, bugün beslediğim olumsuz kanıları yaratmıştır. Olur ya, belki ben bu konularda yanılmışımdır! Bunları bir de siz ayrı ayrı deneyiniz, bakalım! Şimdi benim size vereceğim salık şu: Gidin, onlara da benim şu iddialarımla savunmalarımı, edindiğiniz kanılarla verdiğiniz kararı da bir söyleyin, hele! Hepsinin ne adamlar olduğunu görecek, anlayacaksınız. Neyse, geçelim şimdi bunları da gelelim, benim dileklerime:

Bu adamlar, hakkımda yolsuz olarak verdikleri şu herkesin bildiği, kimsenin de hoş görmediği aforoz kararını geri alsınlar! Bakın, bugün Pazartesi'dir. Ben, önümüzdeki Pazar gününe dek bekleyeceğim. Eğer bu kararı o güne dek düzeltirlerse, ne alâ! Ben, son ayinimi Kilise'de yaptıktan sonra çekilip evime giderim; eski halime dönerim. Bunun için, namusum, kutsallıklarım üzerine söz veriyorum size! Yoksa, kararı düzeltmemekte diretirlerse, Pazar gününden sonra yapmaya başlayacağım ayinlerle, onların bu konudaki nüfuz ve yetkisizliğini böylece açıklar, hepsinin onurlarını büsbütün kırarım ki bu da benim hakkımdır.

Papa Eftim, kendisine son kez gönderilen bu Arabulucu Kurul'un, ara bulmak uğruna değil de kendisine gözdağı vermek, kendisini korkutmak üzere geldiğini hemen anlamıştı. Patrikhane Kurulu, onu sonuna dek dinledikten sonra haklı bulmuştu. Onun, haklı buldukları yakınışlarını Patrikhane'ye benimsetebilecekleri inanışıyla dopdolu olarak ayrıldılar. Elini öperek ayrılırken de her biri, Papa Eftim'e bu işi kesinlikle yapabileceği üstüne, ayrı ayrı söz verdiler. Papa Eftim, onların bu safça inanışlarına, arkalarından, acı acı güldü. Onların, Fener Papazları üstüne en küçük bilgi sahibi olmadıkları belliydi.

Kurul, Papa Eftim'in dileklerini, yakınışlarını Patrikhane'ye ilettiğinde, orada bir kıyamettir, koptu. Hemen hemen bütün Papazların öfkeden sakalları titremeye başladı. Papa'ya karşı besledikleri aşağılık duyguları alabildiğine şahlandı. Kendilerine Papa'nın barışçıl dileklerini getiren Kurul Üyelerini sonsuz bir düş kırıklığına uğrattılar. Dördü de büyük, iyi bir iş yaptıklarını sanarak Patrikhanelilerin karşısına çıktıklarında, bir itin bilmem neresine sokulup çıkarılmadıkları kaldı. Dördünün de yüzleri, Papa Eftim'e karşı kara çıkmıştı. Bu, utançtan daha kötü bir duyguydu.

Arabulucu Kurul, gerçekten de hemen o akşam, yılan hikâyesine dönen bu anlaşmazlığı kökünden kazımak üzere sevinçle Patrikhane'ye gitmişti. Papa Eftim'in dileklerini yerine getirerek artık onun Patrikhane'yle uğraşmasını önlemelerini önerdi. Kurul Üyeleri, Patrikhanelilerin kaşarlanmış düşünüşlerini sarsacaklarını sanarak, önerilerinde direttiler. Papazlar, onlara, Papa Eftim'in kendileriyle eğlenmek üzere bu dilekleri ileri sürdüğünü, kendilerini aldattığını söyleyerek, bütün isteklerini itelediler. Papazlar, Papa Eftim'in Patrikhane'den korktuğunu, durumunu düzeltmek uğruna durmaksızın didindiğini, onun üstüne verilen aforoz kararı sürüp gittikçe hiçbir biçimde Kilise'de ayin yapamayacağını, söylediler. Sonra da Papa Eftim'in tehditlerine pabuç bıraktıkları, ona önem verdiklerinden dolayı, Kurul Üyelerini azarladılar, küçümsediler. Onları bu işe önem verip büyütmekle de suçladılar.

Arabulucu Kurul, Patrikhanelilerle görüştükten sonra gelip belli günde Papa Eftim'e bilgi vereceğine söz verdiyse de bir daha görünmedi. Bununla kalmayıp olumlu olumsuz bir haber de göndermedi. Papa Eftim, Patrikhanelilerin işe yanaşmadığını hemen anladı. Korkutma bahanesiyle verdiği kararı, bunun üzerine uygulamaya karar verdi.

Panaiya Kilisesi, bir zamandan beri Papazsızdı. Papa Eftim'in düşünüşüyle bağdaşamayan bu Kilise'nin Papazları, dağarcıklarını yüklenip Patrikhane'nin yolunu tutmuşlardı. İşte, bu Papazsız Kilise'de Papa Eftim, o Pazar günü göz kamaştıran parlak bir ayin yaptı. Bu ayine salt Galatalılar değil, Beyoğlu'nun türlü böl-

gelerinden de yığınlarca insan geldi. Öyle ki Kilise'de oturacak değil, ayakta bile duracak yer kalmadı. Papa Eftim'in öz Türkçe okuduğu dualar, yaptığı vaaz, verdiği öğütler, toplumca sonsuz bir hoşnutlukla dinlendi. Halkın, bu tatlı konuşmaları, canla başla, dinlediği sırada, içeri bozgunculuk etmek amacıyla daha önceden Patrikhanelilerce sokulmuş iki Rum kadını bir ağızdan çığlıklar atarak:

— Anaksiyoz!

— Anaksiyoz!

diye bağırmaya başladı.

Bu Rumca sözcükler, «Layık değil!» anlamına geliyordu. Birdenbire kaynayan kazana bir teneke soğuk su dökülmüş gibi olmuştu. Bütün dinleyiciler, bunun üzerine coştular:

— Layıktır, layıktır! diye gök gürültüsü gibi haykırmaya başladılar.

— Yaşasın, var olsun, Babamız! haykırışları, sonradan genelev kadını olduğu anlaşılan, Patrikhane'ce bozgunculuk uğruna içeri sokulan iki kadının çığlıklarını boğdu.

Hemen, yaka paça, dışarı atılan kadınların uyandırdığı kızgınlık, sonradan Patrikhane'ye döndü. Hemen herkes, Patrikhane Papazlarının bu yaptıkları işi çok aşağılık ve alçakça bulup bunu söylemekte bir sakınca görmedi. Bu arada Papa Eftim'i dakikalarca alkışlayan toplum, Patrikhane Papazlarına da lanetler yağdırmaktan geri kalmadı.

Daha sonraları, Patrikhanelilerin düzenledikleri bu bozgunculuklar, komplolar, sürüp gidecekti. Bütün amaç, Papa Eftim'i bıktırıp usandırmak, Panaiya Kilisesi'ni bırakarak evine çekilmesini sağlamaktı.

Ne var ki Fener Papazlarının düzenleyip durdukları bütün bu bozguncu davranışlar, sağduyu sahibi toplum kişilerince kötü gözle görülüyor, bunların Ortodoks toplumunun zararına olacağını pek iyi anlıyordu. Sonra bu suikastlar, Papa Eftim'in çevresindekilerin sayısını azaltacağına daha çok arttırıyor, Türk Ortodoksları yürüyüşü, gittikçe daha kalabalıklaşıyordu.

Papa Eftim, artık hiçbir biçimde iflah olmayacaklarına inandığı Patrikhanelilerin başına 1923 yılının 4 Ekim'inde yayımladığı suçlayıcı broşür, şöyle yıldırımlar yağdırmaktaydı:

— Sevgili, Ortodoks kardeşlerim!

(...) Yine İncili Şerif'in yargılarına göre: Her insan ektiğini biçer. İşte, ben de Birinci Dünya Savaşı'nda uğradığımız yenilgi sonucu işgale uğrayan İstanbul'da birdenbire şımarıveren Fener Patrikhanesi'nin, hem Peygamberin buyruklarına, hem de ulusça çıkarlarımıza aykırı olarak yürüdükleri yolları, işledikleri suçları, ne de olsa bir Ortodoks olduğundan dolayı, büyük acılar duyarak sizlere bildirmek ve bu nedenle Fener Papazlarının başlarına bir halk yumruğu indirmek isterim.

Fener kahramanlarının(!) bir bölümü bilinen, bir bölümü bilinmeyen nice nice kötülükleri, hele Hükümetimize karşı düşmanca cephe almaları, salt beni değil, siz Ortodoksları da çok üzmüştür. Bu nedenledir ki bir çoklarımız, Fener Papazlarına karşı cephe almış bulunmaktadır. Sırası gelince, onlara karşı homurdanıyorsunuz. Bu öfke ile hışmınız, din ve ulus inanışınızdan gelmektedir. O geniş cüppeli, sözüm ona büyük, Aziz Metropolitlerin, Patrikhanemizin suskun siyasetiyle çevresini ne duruma getirdiklerini, bu yüzden siz Ortodokslara, neler neler yitirttiklerini şuracıkta yinelemenin, bilmem, gereği var mı? Fener Papazlarının, yurt kardeşlerimiz olan Türk Ulusu'na karşı delicesine kalkıştıkları iğrenç siyasetle davranışlar yüzünden, hiç kuşkusuz, pek haklı olarak, uğranılan akıbetler, yinelenip durmayacak kerte kara, korkunç, mağdurları da o oranda çoktur; değil mi? Güneşin ışığı herhangi bir biçimde kapatılabilir; ancak Fener Papazlarının suçları, ihanetleri ne kapatılabilir, ne de unutulabilir! Bunları, neden, boş yere yadsıyarak gizlemeye ya da aramızda kimilerinin yapmaya yeltendikleri gibi, gülünç çevirmelerle biçimlerini gizlemeye uğraşalım?

(...) Bir yandan Hükümetimize karşı Fener'in Aziz kahramanlarınca(!) takınılan iğrenç tutumlar, işlenen sayısız suçlar, bir yandan da benim, Hükümetimiz'e karşı olan sevgi ve bağlılığım, yurtla ulusun mutluluğu uğruna yaptığım çalışmalarım arasında

bir ölçüştürme, bir yargılama yapalım. (...) Yargılama gücü yerinde olan hiç kimse yadsımaz ki biz Ortodokslar, Ulu Tanrı'nın öncel, Tanrı'ca değerlendirilmesi sonucu olarak Türk Hükümeti'nin yönetimi altına verilmişizdir. Bizler, bu Tanrı'ca değerlendirmeye uyarak, aşağı yukarı beş yüz yıla yaklaşan bir zamandan beri yaşamımızın, çıkarlarımızın, ırzımızın, malımızın koruyucusu bulunan Hükümetimizin bütün buyruklarını birer kul, köle sadakat ve itaatiyle karşılamakla yükümlüyüz. Güvenliğimizle, mutluluğumuz buna bağlıdır; her zaman da buna bağlı kalacaktır.

Yeryüzünün hiçbir yerinde bir Hükümet yoktur ki kendi doğru ve itaatli uyruklarına, durup dururken, ortada herhangi bir haklı neden yokken, zulüm yapsın.

Bunu biz Ortodoksların yüzlerce yıldan beri Türk Ulusu arasında kardeş gibi büyük rahatlık ve huzur içinde yaşamamız da kanıtlamaktadır. Bilmem, içimizde mutlulukla geçen bu yılları yadsımaya kalkışacak, Fener Papazlarından başka hiç kimse var mıdır?

Herkes, uyruğu bulunduğu Hükümet'e boyun eğsin.

(...) Uyruğu bulunduğu Hükümet'ten korkmamak, özgür yaşamak ister misiniz? Onun dediğini yap! (...) Benim kanıma göre, Fener'in bu anlayışsız ve ahlaksız Papazları bu yolla bile bile, ölçüsüz çıkarlarla dilekleri ve umutlarının verdiği tatlı düşlere kapılarak atılmışlardır. (...) Bu başları dönük, sağduyuları sönükler, şimdiye dek uğradıkları türlü başarısızlıklar, yaptıkları kepazeliklerin oluşturduğu birbirinden acı sonuçlardan sonra yine aynı yolu sürdürmek üzere habire iştahlanıyor, ihanet duygularını gittikçe daha çok şahlandırıyorlar. (...) Bu koca cübbelilerimiz, iflas edecektir! Ne yazık ki onların borçlarını bizim Türk Ortodokslarımız da ödeyecektir!

(...) Uyrukları bulunduğumuz Devlet'in yenilmesi, payitahtının işgale uğraması ile yok olup tarihe karışacağını düşünmek, ancak, bizim usları büsbütün körleşmiş olan Fener Papazlarına yaraşır. Bunlar, acaba Wilson'un ilkelerini, yenmiş devletlerin birbiri ardınca yaptıkları söylevleri okumadılar, işitmediler mi dersiniz?

Bütün söylediklerim doğrudur. Yine kurtuluşa kavuşmak için (Ey, Metropolitler!) Biricik yol, bir ayak önce yaptıklarınıza pişman olarak, Bırakışma günlerinden beri güttüğünüz kötü politikayı bırakmak, elinizden gelirse hep bir ağızdan bütün suçlarınızı açıklayarak, hem Ulu Tanrı'dan, hem de zavallı Ortodokslardan af dilemektir. Yapıyorlar mı, yapacaklar mı bunu? Ne gezer! Şundan ki şimdi bile o uğursuz yolu sürdürmekte, şimdi bile Türk Hükümeti'yle Ulusu'nu, alçak şeytanla elbirliği edip didinmekte diretmektedirler.

Şunu çok iyi kafanıza koymalısınız ki bugünkü Türk Hükümeti öyle kolay kolay aldanmaz, aldanmayacaktır da!

Ey, Patrikhane Papazları! Yanıtlayın bakalım, birer birer şu sorularımı:

Sizlere Venizelos bile tek durmanızı, politikaya karışmamanızı, Türklerle sürekli hoş geçinip kendinizi sevdirmenizi salıkladığı halde, İstanbul'un işgal felaketine uğradığı o kara günlerin başında Patrikhane'ye o kocaman Yunan bayrağını çekmek, Girit'ten gelen jandarmaları Patrikhane'nin baş köşelerine yerleştirmek, doğru davranışlar mıydı? Zira delilerin bile atılamayacakları bu çirkin girişimlere sizleri iten nedenlerle etkenler nelerdir? Bu yolsuz davranışın daha sonra yaratacağı acı sonuçları hiç düşünmediniz mi? (...) Öyle görünüyor ki sizler, Türkiye'nin yirmi dört saat içinde, namından, nişanından iz kalmayacağını kulaklarınıza fısıldanarak eriştirilen söylentilere birer aptal gibi inandınız, değil mi? Bu durumda Fener Patrikhanesi'ni, kurmayı tasarladığınız yeni Hükümet'in merkezi yapmak, hepiniz birer kurtarıcı giyneğine bürünmek düşüncesine kapıldınız, değil mi? Ne yazık ki bilgili kişiler olduğunuz halde, hiçbiriniz de insanları, görüşleri, düşüncelerinin ne kerte çürük olduğunu söyleyen Tanrı'nın kelamını hiç mi anmadınız?

Usunuza her geleni yapmak yetkisiyle gücünü kendinizde görerek, yenilgiye uğramış Hükümetimizle bütün ilişkilerinizi kesmek, bunu da öğünç nedeni yaparak ilan etmek yürekliliğini, nereden aldınız? Bu davranışınız, bir hayınlık değil de neydi?

Sizler gibi şımartılan, ayaklandırılan İstanbul Ortodokslarını öğretilerle yatıştıracağınız yerde, Papazlık görevlerinizin gereği-

ni bir yana bırakarak onları büsbütün ateşleyip kışkırtmanızı da iyi niyetlerinize mi yoralım?

Ya, Patrik Vekili Doreteos'u Avrupa'ya göndermenizin nedeni neydi? Kırmızı masa çevresinde toplanan yenmiş Devletler Delegelerinin, bu gibi Ruhani Başkanların sözlerini dinlemeyeceklerini, onlara: «Herkes yükümlü olduğu görevlerle uğraşsın!» yanıtını vereceklerini önceden düşünüp bilecek kertede, usunuz, anlayışınız yok muydu? Öyleyse, yazıklar olsun!

İş, bu kertelerde kalsaydı, yine, neyse ne, der, yapılan işin düzeltilmesini beklerdik. Ya Doreteos Cenapları'yla yanındaki yardakçılarının Avrupa'da yaptıklarına ne diyelim? Daha Konferans Salonu'na ayaklarını basmadan aleme saltanatlarını göstermek, ünlerini yükseltmek uğruna, şu ya da bu başarıyı kazandık, diye, sağa sola yaptıkları açıklamalara yalan olduğunu bile bile inanmanız, Doreteos ile Trabzon Metropoliti Hırisantos'u bu düzmece başarılarından dolayı göklere çıkarmanız, yakışır mıydı size? Biliyorsunuz ki bu davranışlarınızla Türklerin öfkelerini alevlendirdiniz. Dindaşlarımıza, nice nice, maddi ve manevi zararların gerçekten dayanılmaz acılarını çektirdiniz. Sonuç ne oldu? Hiç!

İstanbul Ortodoksları pek değilse de siz kara cüppeliler çok iyi biliyordunuz. Aklınızca Ortodoksları sevindirip büsbütün şahlandırmak, İstanbul Türklerini de yerindirip birer köşeye bucağa sığındırmak amacıyla meddahlığını yaptığınız Doreteos'la Hırisantos, sivil giyinekleriyle Paris'in caddelerinde, meydanlarında, gazinolarında, zevku safa yerlerinde bol bol paralar harcayarak hem keyif çatmış, hem de Patrikhaneniz adına bir hayli caka satmışlardı.

Bu böyle olduğu halde, gönderdikleri mektuplar, çektikleri telgraflarla uçurdukları balonları, sizler de elbirliğiyle şişiriyor, adamlarınızla gazetelerinize de şişirterek, zavallı, bilgisiz, uykudaki Ortodokslardan kimini sevindiriyor, kimini de acı acı düşündürüyordunuz. Yalan mı bunlar?

Doreteos'la birlikte düzenlediğiniz o gülünç plandaki hayale dayanan saçma dilekleri İşgalci Devletler'e benimsetebilseydiniz bile, bunları uygulayabilecek miydiniz, sanki?

Tatlı hülyalara dalıp bir şeyler tasarlarken, Türk Ulusu'nun salt Ortodokslara değil, bütün Türkiye'deki Müslüman olmayan kişilere göre her zaman çoğunlukta bulunduğunu, her bakımdan üstün olduğunu, düşünmediniz mi? Bu, çok garip bir iştir. Şundan ki siz kara cüppeliler, Osmanlı Devleti'nin artık yeryüzü haritasından silineceğini, ürküp sinerek köleleşeceğini ummuş, bunu da kafalarınıza koymuştunuz. Bu tutumunuzda sizlerden hiçbirinin usla anlayıştan nasibiniz olmadığını göstermekte, bizlere de salt eleştiri, azarlama değil, her sırası geldikçe, ayrı ayrı hepinizi hırpalama, sizden hesap sorma hakkını vermektedir.

Ey, Fener'in yüzleri gibi özleri de düzme kahramanları(!) Anarsınız ya, ilk girişimimizde düş kırıklığına uğradıktan, bütün dünyaya karşı rezil olmaktan ders almadığınızı; benzeri yanılgıya yine düşmek! Patrik Vekili Doreteos'u ikinci kez bir de Londra'ya göndererek göstermiş, bütün dünyayı da kendinize güldürmüştünüz. Hiç kuşku yok ki bu girişiminiz de öbürü gibi suya düşecek, hepiniz bir kez daha maskara olacaktınız!

Bereket ki Ulu Tanrı, yardıma koştu da Doreteos, çekti, elini eteğini, bu dünyadan. Bu söylediğim de yalan mı? Yalansa, siz söyleyin, bakalım, açıkça ne işler çevirdiğini? Sakın çekinip korkayım demeyin, ha! Şundan ki bugün Cumhuriyet döneminde, her zamankinden daha özgür yaşıyoruz. Sonra, işlenen eski suçlardan dolayı herhangi bir kovuşturma korkusu da kalmamıştır artık. Böylece de soylu, büyük Türk Ulusu, iyi yürekliliğini bütün dünyada göstermiş, sizin gibilere de büyük bir edep, ibret dersi vermiştir. Vermiştir ama anlayan kim?

Haydi, bunu da geçelim! İzmir'in Yunanlılarca işgali sıralarında, Yunanistan'a katıldığınızı ilan etmenize, hele Mustafa Kemal Paşa'nın çevresinde toplanarak ölüm dirim didişmesine başlayan Türklere karşı ayaklanmaya geçmenize ne diyelim, a, Papaz Efendi?! Herhalde unutmamışsınızdır; zaferi Yunan Ordusu'nun kazanması uğruna geceli gündüzlü Tanrı'ya yalvaran, bir yandan da bütün Ortodoksların Yunan Ordusu'na katılma uğrunda didine didine çözümler araştıran da yine sizlerdiniz, değil mi? O zamanlar, kendinizi Yunanistan'ın ünlü tarihçil kahramanı İrostıratos'a

benzetiyor, onun gibi ün sahibi olmaya çalışıyordunuz. Atılmayı göze aldığınız savaş uğruna gerekli bütün hazırlıklara koyulmuştunuz. Bunları açıklarken, inanınız ki büyük acılar duyuyorum!

Ne yazık ki o iğrenç olaylar, yarattığınız kötü durumlar, beni bunları sıralayarak açıklamak zorunda bırakıyor. Bunların nedeni, sizlersiniz! Vebali hepinizin boynuna! Bu iğrenç olayları düzenleyen, bunların yapılması uğruna İstanbul Ortodoksların artsız aralıksız körükleyen kara cüppelileri, hiç olmazsa, Fener'den kaldırıp Halkidikya'daki manastırlara gönderseydiniz! Ne yazık ki bunu da yapmadınız? Tersine, onların arasında yer aldınız. Şimdi bile kapıldığınız o kötü düşlerden kendinizi kurtarmış değilsiniz.

Trabzon Metropoliti Hırisantos, sizlerce düzenlenen bir plan, yine sizlerce verilen direktifler, salıklarla bu uğursuz işe girişmiştir ki bu girişime de kendisiyle düzencibaşı olan sizler dışında olmak üzere, Pontus'taki Ortodoksların, Türklerce pek haklı olarak yok edilmesine neden olması gibi kanlı bir sonuç vermiştir. Biliyorsunuz ya! Büyük umutlarla başvurduğunuz Barış Konferansı'nda bu sorunun sözü bile geçmedi. Bozgunculuğu olduğu gibi, şarlatanlığı da sizlerce bilinen Hırisantos, size sık sık başarı muştuları veriyor, Pontusluların, Türk boyunduruğundan kurtulduğunu bütün dünyaya bildiriyordu.

Eyyy, gülünçlerden daha gülünç olan, kara cüppeliler!

Bunu açıkça söylemeseniz de yürekleriniz doğrular ki böylece yakıp alevlendirdiğiniz ateş, bütün Pontus'u, Pontusçuları yaktı. Artık, kıyamete dek bununla övünebilirsiniz.

Pontus'la Pontusluların acı sonlarından söz edilirken sizlerin ateşli bir düşün yoldaşınız olan Karavangelis'i anmamak, adını lanetle anlamamak, elde midir, bilmem? Pontus Örgütü'nün eylemci Başkanı, hem de Amasya'nın Metropoliti, yani Ruhani Başkanı olan bu divanenin koca Türkiye'nin göbeğinde çeteler kurmaya kalkışması, cüppeli Efendilerimizin onayıyla olmuştur.

Aman Yarabbi; cümlemize acı! Bunu yaptırmakta amaç neydi? Nasıl oldu da böyle bir çılgınlığa cüret edildi? Kurdurduğunuz bu çeteler, hepimizin bildiği Türk erkiyle gücü karşısında ne yapabilirlerdi ki?

Türklüğün kahredici, ezici çoğunluğunun bu çeteleri tükürükleriyle boğacaklarını hiç düşünmediniz mi? Aferin, sizlere! Böylece birçok bilgisiz, uykuda Ortodoks'un ahiret yolculuğuna çıkmalarına güzel bir yol hazırladınız. Bu da sizler için ayrıca övünülecek bir iştir. Hiç durmadan övünün, kendinizi adamlarınıza övdürün, Sayın Babalar!

Ah, elde olsa da her biri birer bayındırlık olan Samsun köylerini her Ortodoks gezip görse de o canım bayındırlıkların, siz kara cüppelilerin avanaklığı yüzünden nasıl birer yıkıntı, küllük olduklarını gözleriyle bir görse! Sonra da bütün bu acıklı duruma yol açan Aziz yoldaşınız Metropolit Efendi'nin, bütün bu yaptıklarına ödül olarak, sizce Yanya Metropolitliği'ne atandığını öğrenseler!

Ustan, anlayıştan yoksunluğunuzun mu, yoksa ihanete, hayınlığa olan eğiliminizden mi bilmem, artık, davranışınızdan birisi de hiç kuşkusuz Giritli Meletyos'u büyük bir görkemle, alkışla Patriklik koltuğuna oturtmanızdır. Bu davranışınızla, Pontus bölgesinde yaptığınız, uzun uzun körükleyerek yaptırdığınız yangına gazyağı döktüğünüz, bilmem, ayırt ettiniz mi o zaman?

Öve öve hemen Tanrı kertesine yükselterek Patriklik koltuğuna oturttuğunuz Meletyos'un, bir Mason olduğunu, Atina'daki Masonların bir aygıtı bulunduğunu söylersem, o kara suratlarınız acaba kızarmaz mı? İlgilenen varsa, onu Kıbrıs'tan, Kudüs'ten, Atina'dan sorsun! İyi biliniz ki alınacak yanıt, şu olacaktır:

«Meletyos, Masondur; şatafatlı nutuklarıyla alkışlanmasını seven bir adamdır.» Fener Patrtkhanesi'nin Sen Sinodçuları, bu boş sözleri, boş söz verişleriyle ün kazanmak sevdasında olan Meletyos'u Patriklik koltuğuna getirmekle, öteden beri aradığı fırsatı, geniş alanı ona sağlamıştır.

Meletyos'u kendinize aygıt edinerek, Kiliselerin birleşmesi, Türkiye'nin dünya haritasından silinmesi, Ortodoks Kilisesi'nin bir merkezi ve dini bir duruma girmesi gibi düş evinizde yaratıp yaşattığınız amaçlarınız, hani, nerede kaldı?! (...) Hülyanızın çılgınca bir düşten başka bir şey olmadığını gördünüz. Bütün Ortodoksların gözünde küçük düştünüz. Gerçi, bu sizin hak ettiğiniz

bir cezaydı. Ne yazık ki bunu siz çektiğiniz gibi zavallı Ortodokslara da çektirdiniz. Sorarım size: Onların suçları neydi?

Sanki Ortodoksluğun canlandırılması, Kilisemizin yükseltilmesi uğruna o görkemli Pan-Ortodoks Kongresi neydi? Meletyos'un bundaki amacı neydi diye araştıracak olursak, siz de doğrulayacaksınız ki Meletyos, bir yandan kendi kişiliğiyle Ortodoks Kilisesi'nin yükseldiğini, öbür yandan da Türkiye'ye karşı etkisinin büyük, korkutucu olduğunu dünyaya göstermekti. Sonuç, yaptığınız bu Kongre'de verdiğiniz kararların, yazıldığı kâğıt üzerinde kalması oldu. O kerte umutlar, gösterişlerle düzenlenen, aranızda beğenilen bu kararların hiçbiri uygulanamadı. Neden?

Şundan ki zalimler, değişikliklerden çok korkarlar. Zavallı Ortodoks halkı! Sürüye yutkunarak bakan azgın aç kurtlara benzeyen sizin gibi çobanların yönetimi altında, Kilise nasıl düzeltilebilirdi? Çalılardan üzüm toplanabilir mi? Çürük ağaçlardan sağlam yemiş alınabilir mi? Ben, birçok görgülerle şu inanışı edindim: Şimdiki büyük cüppelilerden iyilik beklemek, karada balık avlamaya, denizde tavşan kovalamaya benzer. Bundan dolayı, Kilise'nin onurlu ve mutlu günlerini görmek istiyorsak, Fener'dekilerin, altın, gümüş gibi değerli gördükleri düşüncelerini itelemelerini beklemeliyiz.

Eğer gerekirse, reformları onlardan değil, halkın düşüncelerinden beklemeliyiz. Gün gibi açıktır ki Fener'dekiler, vaktiyle Fatih Sultan Mehmet'in büyük bir cömertlikle Kilise'ye bağışladığı çeşitli ayrıcalıklar sayesinde, salt kendi çıkarlarıyla tutkularını sağlamaya çalıştılar. Kiliseyi de toplumu da kendi ünlerine, para seviciliklerine birer aygıt, araç olarak kullandılar. (...)

Ey, halk! Eline hemen kamçını al; Patrikhane'ye dal! Kilise'-yi, Ortodoksluğun bu altın tellallerinin elinden kurtar.

Sözleri çok parlak, ancak eylemleri o oranda kara, bulanık bir adam olan Patrik Meletyos karşıtlarını, muhaliflerini alçaltmak uğruna Kiliseleri birleştireceğinden, Ortodoks Kilisesi'ni göğün on üçüncü katına dek yükselteceğinden, süreklice, bol bol söz ederdi. Siz, zavallı Ortodoks halkı, bu düzenbaz herifin aldatıcı,

uyuşturucu haplarını büyük bir umutla, iştahla yutar, ün ve mutluluk hülyalarına dalardınız! O sıralarda gerçi, yürekleriniz tatlı umutların verdiği sevinçle çarpardı. Ancak, Anadolu Ortodoksları da gözyaşları içinde ağlayıp inleyerek çırpınırlardı.

Böyle boş sözlerin, aykırı girişimlerin, ne gereği var? Şu Kilise, ya da şu toplumun çıkarları uğruna Türkiye sınırları dışındakilerle birleşmenin ne gereği var? Birleşmek istiyorsak, ilk önce kendi aramızdaki ayrılıkları, anlaşmazlıkları kaldıralım ortadan. (...) Ancak, bizim koca cüppelilerimiz bunu hiç istemezler.

(...) Patrik Meletyos'un sözleri, işlerine uydu mu ki? Bunca felaketin baş nedeni olan, bilgili, becerikli diye göklere çıkarılan bu adamın, Kilise'ye, bizlere ne yararı oldu? (...) Evet, büyük yapıtı olarak, Türklerle sizin aranıza bir tiksinti, düşmanlık soktu. Ey, Fener'in büyük Azizleri(!) Söyleyin bakalım; bu da yalan mı?!

En sonunda, yazgıda olan sonuca ulaştık. Lozan Antlaşması'yla Patrikhanelilerin bütün ayrıcalıkları kaldırıldı. Bizim kara cüppelilerin düşlerini süsleyen o görkemli saltanat da büsbütün dumanlanan, kararan kafalarından silindi. Zaten İstanbul, Hükümet merkezliğinden çıkınca, Kilise Kanunlarına göre Papaz sınıfının ön sırasında bulunan Birinci Piskopos'un Ankara'da bulunması gerekir. Bundan başka ruhani ve cismani üyenin, gereği var mı? Üç Sinodikos, yetmez mi?

Lozan Konferansı'nda dünyanın yazgısını, geleceğini belirleyen de üç kişi değil miydi? Bence, üç ya da dört kâtiple, üç hizmetli, Fener'e yeter de artar bile. Hiçbir işleri olmadığı halde, yüksek ücretlerle orada vakitlerini bomboş geçiren bunca memurun, ne gereği var?

Bırakışma'dan sonra, Hükümetimiz, Patrikhane'nin temizlenmesini, hayınlıkları bilinip doğrulanan kişilerin değiştirilmesini, pek haklı olarak beklemiştir. Giderek bunu, el altından, salıklamıştır da. Ancak, Fener'dekiler, Kilise'yle Ortodoksların genel çıkarlarını kendi keyfi politikalarına feda etmemekte bir kez daha diretmişler, Hükümet'in bu içten salığını yerine getirmeye yine yanaşmamışlardı.

Ortodoksların geleceğiyle genel çıkarı uğruna, aynı zamanda Ulusal Hükümetimizi hoşnut etmek uğruna bırakışma, işgal döneminde ihanet sayılacak davranışlarda bulunan, artık ilgililerce kendilerine güvenilemeyen Metropolitlerin Aynaroz, Medeora gibi Manastırlara gönderilmesi, böylece olsun, Türk Hükümeti'yle Ulusu'na bir tarziye verilmesi gerekmez miydi?

O kerte kötülüklerin daha doğrusu ihanetlerin nedenleriyle yapıcılarının cezalandırılmaları gerekirken, neden Yunanistan'daki ruhani dairelere, hem de şef olarak atandılar? Bir Despotu yok olmaktan kurtarmak uğruna yüz bin Ortodoksun yok olması, neden yeğ görüldü? Bu, pek açıkça suçlular Ruhani Başkanların yaptıkları ihanetlerden dolayı ödüllendirilir gibi yüksek koltuklara yerleştirilerek korunmaları, ilgililerce kendilerine karşı bir meydan okuma olarak yorumlanacağı, hiç usunuza gelmedi mi? Yazıklar olsun, baştan aşağı, hepinize!

Kara cüppelilerin, yolsuz, yakışıksız davranışları üstüne, şimdilik bununla yetineceğim. Bunları da sayıp döktümse, marifetlerinin gizli kaldığı, kimseciklerce bilinmediğinden dolayı değil; ancak, suçları dolayısıyla gerek Kilise'ye gerekse Ortodokslara büyük bir ağırlık olan o Aziz(!) Babaların tehlikeli tutumlarını açığa vurup törensel olarak protesto etmek üzere yazdım. Bunları bilmeyen ya da yadsıyan var mı ki? Asıl amacımsa, bundan böylesi için olsun, daha acıklı girişimlerin önüne geçmek üzere, Ortodoks halkın duruma vakit geçirmeden el koymalarını sağlamaktır!

Ey, sevgili dindaşlarım; iyi düşününüz! İşte, ben sizlere yürek acısıyla, çalınması kesin, yazgıda olan tehlike çanının ipine sarıldım. Şimdiye dek çektiklerimiz, hepimize birer ibret dersi olsun.

Ey, Ortodoks toplumu! Açıkladığım bunca doğruların yadsınması, saklanmaya çalışılması, şahlanan duygularınızın şeytanca öğretilerle söndürülmesi olasılık içindedir. Sakın, gevşek davranma; aldanma! Cumhuriyet Hükümetimizden, Fener'in yarasını, temelli bir temizlik ameliyatı yaparak tedavi etmesini direterek istemek ya da bu ameliyatı kendin yapmak senin hakkındır! Bu yaranın kangren olup da tedavisiz duruma gelmesine meydan bı-

rakma ve koca cüppelilerin yaptıkları divanece yanlışlıkları, hayınlıkları kendi kanınla ödemeye kalkışma.

(...) Gelgelelim, şimdi bunların yol açtıkları felaketleri önlemek uğruna Ankara'da bizim yaptıklarımıza: Türlü zamanlarda Fener Patrikhanesi'nde yaratılan bu çirkin, iğrenç olaylar, yanlarında bir sığıntı olduğumuz halde hepimizi kendisine bir yurttaş, giderek kardeş edinen Türk Ulusu'nu, pek haklı olarak şahlandırması, yapılan ihanetleri sert karşılıklarla karşılaması, hiç kuşkusuz ki bir doğal buyruktu. Hükümetimizin yerinde acaba İngiliz, Fransız ya da başka bir Hükümet olsaydı, Fener'dekilerin bu gibi taşkınlıklarına, nankörlüklerine seyirci kalır mıydı?

O uğursuz dönemde Anadolu'nun ufuklarını, kara, korkunç bulutlar kaplamaya başlamıştı. Umutsuzluk içinde çırpınan Türk Ulusu, arslan yürekli Komutan Mustafa Kemal Paşa'nın çevresinde toplanmıştı. Bağımsızlığına, ulusal egemenliğine kavuşmak uğruna İşgalci Devletlere, onlara kavuk sallamaya başlayan İstanbul Hükümeti'ne karşı cephe almışlardı.

İhanetlerini, melanetlerini gittikçe arttıran Fener Papazlarının, düşünleri, amaçları şuydu: Türk Ulusu'nu kızdırarak, gazaba getirerek Anadolu'daki Ortodoks Hıristiyanlara karşı saldırıya geçirtmek; bunu bahane ederek de Avrupa'daki dostlarıyla, onlardan yana olanlara, bu arada, bu günlerde kendilerine biraz çokça yüz gösteren İşgalci Devletlere, Türklerin bu davranışını protesto ile aralarındaki karşıtlığı büsbütün yerleştirerek kendi hesaplarına durumdan yararlanmaktı.

(...) Anadolu'nun birçok yerinde, İslâm-Hıristiyan bütün halk, bir süre iki ateş arasında kalmıştı: Bu iki ateş, İstanbul Hükümeti'yle Ulusal Güçler'di. İlk günlerde kimin yeneceği belli olmuyordu. Anadolu Ortodoksları, ansızın bir felaketle karşılaşmak korkusu içinde çırpınıyorlar, derin derin düşünüyorlardı.

Patrikhane'nin Türkiye ile Türklere karşı giriştikleri davranışlarından dolayı, Türk Ulusu'nun Türkiye'de bulunan Hıristiyanlara karşı cephe almalarından, saldırıya geçmelerinden fena halde ürküyor, Anadolu'dan herhangi bir yere çekilip gitmeyi dahi göze alıyorlardı.

İşte, Tanrı'nın bu güçsüz kulu, Keskin'de bulunuyor, Haldiyan Metropoliti'ne Vekil'lik ediyordum. Benim türümden olan bütün Anadolu halkının bu büyük acılarından dolayı, ben de kan ağlıyordum. Fener Patrikhanesi'ndeki bozgunculara fırsat vermemesi için, gece gündüz Ulu Tanrı'ya dua ediyordum. Ne yazık ki durum gittikçe korkunçlaşıyor, halk yas içinde bunalıyor, bütün umutlar, habire kararıyordu.

Yetkisiz bir Papaz olduğumdan, dindaşlarımla birlikte sürüklenmekte olduğumuz sonucun korkunçluğunu hep düşünüyor, çaresizlik içinde kıvranıyordum. En sonra bir gün, Tanrı'nın esiniyle kendimi toparladım. Sanki kutsal bir ses, bana şöyle ünlüyordu: «Eftim! Ne duruyor, kimi bekliyorsun? Kalk, korkma! Halkın kurtuluşu uğruna çalış! Eğer kardeşinin bir felaketini görür de onu aydınlatmaktan, kurtarmaktan çekinirsen onun kanını senden soracağım!»

İşte, içimden gelen bu ünlemeyi bir Tanrı ünlemesi sayarak, güçsüzlüğüme, zayıflığıma bakmadan yüreklendim; gerek Kiliseme, gerek iyi dindaşlarıma, dolayısıyla, ulusumla yurduma hizmet uğruna bu yollarını şaşıran Fener Papazlarıyla savaşa atıldım. Benim bu kutsal savaşı karşıtlarımdan kimilerinin, ün ve mevki kazanmak uğruna atıldığımdan söz ederek propaganda yaptıklarını işitiyorum. Böyle kara, korkunç bir dönemde, paraya pula, üne ya da bir başka çıkara kim bakardı ki? Karşılaşılması yüzde yüz olan o korkunç felaketin doğuracağı genel ya da özel sonuçları düşünerek, herkes tirtir titriyor, canını kurtarabilmek uğruna çırpınıp duruyordu.

Benim gibi bir bayağı Papaz'ın, Fener'in büyük devlerine karşı, Hazreti Davut ile Golyat örneği, boy ölçüşmeye kalkışmasını tuhaf ve tehlikeli sayanlar, bu girişime gülenler de yok değildi.

(...) Savaşımın ilk günlerinde, kendime merkez edindiğim Keskin Kasabası'nın, Ankara-Sivas yolu üzerinde bulunması, Ulusal Savaş'la ilgili kişilerin sürekli bir uğrağı olması, çok işime yaramıştı. Bu nedenle, her yolculuklarında uğradıkları, bir ya da birkaç gece konuk kaldıkları bu kasabada birçok kişiyle tanışmak, Türk Ulusu'na karşı sevgimi, bağlılığımı onlara anlatmak,

kolayca sevgilerini kazanmak fırsatını bulmuştum. Ancak, savaş durumunda bulunduğumuz Yunanlıların Ortodoks koruyuculuğu göstermeye kalkışmaları, hele, Fener'dekilerin de gerek Ulusal Hükümet'e muhalefete, gerekse her bakımdan Yunanlılara yardımla, Anadolu'da yer yer, gizli gizli eyleme başlamaları yüzünden, sayısı yüz binlere varan Ortodoksları da kuşkulu bir duruma düşürmüşlerdi. Siz de anlarsınız ki bu durum, çalışmamı son kerte güçleştiriyor, birçok hayırlı işlere atılmama az çok engel oluyordu.

(...) Keskin'deki evimde konuk edip dostluklarını kazandığım günün seçkin, nüfuzlu kişilerinden birçoğu, beni birçok işlerde aracılıkla görevlendirmiş, başarının nedenlerini önüme sermişlerdi. Böylece kazandığım dostluklarla güvenin sonucudur ki Türk Ortodokslarıyla öbür Hıristiyan toplumları üstüne yaptığım başvurmalar benimsenmiş, hepsinin de isteğim, ricam gereğince çözümüne müsaade edilerek, güçsüz kişiliğime önem, onurlu, törensel olmayan bir yer verilmişti. Ne var ki göze batmaya başlamıştım, artık. Bir yandan Ulusal Hükümet adamlarıyla memurlarının bana gösterdikleri dostlukla yardımı çekemeyenler, bir yandan da Patrikhane'nin gizli yardakçılarınca yapılan olumsuz öğretilere kapılıp benimle çatışmaya yeltenenler, bana karşı yaptıkları propagandalarla, halkla Hükümet'i benden soğutup uzaklaştırma yolunu tutmuşlardı. Bunlardan bir grup, düzenlediği bir iftirayla beni İstiklal Mahkemesi'nin karşısına çıkarma başarısını dahi sağlamıştı. Tutuklanmamdan üç gün sonra çıkarıldığım İstiklal Mahkemesi'nin yüksek huzurundan, alnımın akıyla beraat kararı aldım.

O sırada bütün Anadolu Hıristiyan toplumları, İstiklal Mahkemesi'nin benim üstüme verdiği adaletli karardan son kerte duygulanmışlar, artık bütün yazgılarını eline verdikleri Ulusal Hükümetimize sımsıkı bağlanmışlardı. Bu arada Fener'le bütün ilişkilerini büsbütün kesmişlerdi.

Anadolu'da kurulması uğruna gerekli girişimlere girişmek üzere bulunduğum Türk Ortodoksları Patrikhanesi'ni desteklemek üzere kümelerle çevreme toplanmışlardı. Ancak, bu ereğime erişmek, toplumun bu dileklerini yerine getirmek uğruna kendi-

me ilkin ruhani ve yetkili bir sıfat edinmek gerekliydi ki bunu da bu işe beni atayarak ulusal Hükümetimiz sağlamıştı. Bu yüksek lütufkârlığın bağışladığı güçle hemen işe atıldım; amacımı da bir Bildiri'yle bütün ortodoks dünyasına açıkladım.

Bu ilk Bildiri'nin her yanda, hiçbir biçimde eleştiriye uğramadan, benimsenip onaylanması, daha doğrusu, hiç de ummadığım sevinçli bir akım uyandırması, yürekliliğimi bir kat daha arttırdı. Gösterilen bu genel ilgi, beni bütün Anadolu Ortodoks Toplumu'yla Kiliselerince önerilen Genel Vekillik'le Delegeliği benimsemek zorunda bıraktı.

Merkez Türk Ortodoks Toplumu'yla Kilise Kurullarının beni Genel Vekillik'le Delegeliğe seçmeleri, her şeyde salt kişi çıkarlarıyla saltanatlarını düşünen Fener Papazlarınca, elbette, hiç de hoş karşılanmadı. Hepsi de öfkelerinden kudurmuşlar, beni yok etmek uğruna çözümler araştırmaya başlamışlardı. İşte, bu kudurganlıkları şimdi bile sürmekte, İstanbul Ortodoksları arasında bana karşı bir akım uyandırmak uğruna, geceli gündüzlü çalışıp didinmektedirler.

Hele yeni kurulan Kayseri Türk Ortodoksları Patrikhanesi'nde, Toplum Kilise Kurulları'nca yapılan ilk tarihçil Kongre'de Anadolu Türk Ortodoks Toplumu'yla Kiliselerinin Genel Vekil ve Delegeliği'nin, hem de geniş bir yetkiyle bana verilmesi, bu atama işinin Ulusal Hükümet'çe törensel olarak benimsenmesi, Fener'dekileri büsbütün çileden çıkarmış, çoğunun uslarını başından almıştı.

İşte, girişimlerimiz günden güne ilerlemekte, oluşan iyi sonuçlarla bütün Anadolu Türk Ortodoksları aşırı kertede sevinirlerken, cephelerdeki Ulusal Güçlerimiz, herkesçe özlenen, sabırsızlıkla gözlenen başarıyı kazandı. Yunan Ordusu, panik halinde kaçmaya başladı.

Zaferi kazanmış olan Türk Ulusu, hiç kuşku yok ki, pek haklı olarak, Fener Patrikhanesi'ni temelinden yıkmak, o, Megalo İdeacıları kökünden kazımak istiyordu. Ancak, Patrik Meletyos'la onun çevresinde toplanan, onun bütün buyruklarıyla isteklerine bayağı kavuk sallarcasına bağlanan kara cüppeliler, bu tehlikeyi

göremiyor, dayandıkları güce güvenerek, anlamlı anlamlı gülümsemeye çalışıyorlardı.

Aradan biraz daha zaman geçtikten sonra, Patrikhane'dekilerin güvene güvene abandıkları o koca dallar yavaş yavaş kurumuş, hemen hemen kurumaya yüz tutmuştu. Bizim Aziz Babaların hepsi de toptan düşkırıklığına uğramış, kurdukları düş saraylari, saltanatları hep birden yanıp yıkılmıştı.

Şundan ki Dünya Savaşı'nın, o birbirinden daha gururlu galipleri, Türk Ulusu'nun kazandığı o kocaman yengisi karşısında, yenilmiş, utanmış bir durumda, İstanbul'u gerçek sahibi olan yenmiş Türk Ulusu'na bırakmak, hemen çekilip gitmek zorunda kalmışlardı. Elbette ki bu sonuç karşısında, Fener Patrikhanesi'nin düzmece ululari, Aziz taslakları da koruyucusuz kalmışlar, ne yapacaklarını şaşırmışlardı. Daha doğrusu, daldıkları derin uykudan uyanmış, gördükleri tatlı düşlerden ayılmışlardı.

Yıllarca düşüne düşüne düzenledikleri o büyük(!) tasarıları suya düşmüş, besledikleri kurtuluş umutlar gibi şahlanan saltanat hevesleri de gereği gibi sönmüştü. Vaktiyle kapıldıkları düşlerin verdiği cüretle yabancı bayraklarla Patrikhane'yi süslerken duydukları zevkin tatlılığı kertesinde acı düşüncelere dalmışlardı. Kısaca, hepsi de aman dileyecek, uzanan kurtarıcı bir eli, şapır şupur, öpecek duruma gelmişlerdi. (...) Hükümet'e başvurmak, işlenilen suçların bağışlanması dileğinde bulunmak kararını da vermişlerdi. Ne var ki kirli yüzleriyle bunu yapmak yürekliliğini bir türlü gösteremiyorlardı. En sonunda, bu yüzsüzlüğü de yapmışlar, Ulusal Hükümet'ten af dilemişlerdi.

Ankara'ya yapılan bu başvuru üzerine Ulusal Hükümetimiz, aracılık görevinin güçsüz kişiliğimce yapılmasını istemişti.

Bu görevi, Fenerlilerin düştükleri derin ve korkunç uçurumdan çıkmalarını pek istemediğimden, istemeye istemeye, benimsedim. Hemen İstanbul'a geldim, Fenerlilerle ilişki kurdum. Ulusal Hükümet'i hoşnut etmek, Patrikhane'nin manevi varlığını kirleten lekeyi silmek uğruna, hıyanet kertesindeki suçları bilinen Papazları Patrikhane'den uzaklaştırmak, memurlar arasında temelli bir temizlik yapmak, kesinlikle gerekliydi. Evet bizim, yabancı uyruklu olduğu bilinen Patrik Meletyos'la birlikte bütün

suçlu Metropolitleri kapı dışarı etmemiz gerekirdi. Hükümetin bu konuda buyruğunu ya da bir işaretini beklemeksizin bu görevi yerine getirmek zorunluluğu vardı. Bunu, zaten Yunan Hükümeti, özellikle Venizelos, telgrafla birçok kez Patrikhane'dekilere bildirmişti. Oysa bu salığı, bizim Aziz Babalar, hiç de hoş karşılamamışlardı.

Patrik Meletyos'un düşürülüp İstanbul'dan uzaklaşmak zorunda bırakılmasından sonra, Fener'dekilerin boyun eğmeleri, af dilemeleri bakımından, bu temizliği kendilerinin hemen yapmaları, bu başvuruşlarını büyük bir iyi yüreklilikle benimsemek inceliğini göstermiş olan Hükümetimize karşı pek yerinde olurdu. Ancak, nedense buna yanaşmadılar.

(...) Bu kara cüppeliler, iki üç gün sonra benimle giriştikleri ilişkiden pişmanlık duyarcasına bana dirsek çevirdiler. İstenen barışa benim aracı olmamı yersiz bir karışma saydılar, bu konuda yetkili olduğum üstüne benden belge istemeye kalkıştılar. (...) Bunların bana saldırışlarını değil, Hükümet'in gösterdiği iyi yürekliliğe, hoşgörüye karşı sapıklıklarını sürdürme konusunda gösterdikleri cüreti şaşkınlıkla karşıladım; bundan çok derin acı duydum. Kendi onurumu, gururumu kırdım; her birine ayrı ayrı, yineleyerek yalvardım. Ne yazık ki inatlarını kırıp hiçbirini dediğim yola getiremedim. Artık, yapacak bir iş kalmadığını düşünerek Ankara'ya dönmek kararını verdim. Bu kararımı o günlerde hiç arkamı bırakmayan gazetecilere de bildirdim.

(...) Kadıköy Metropoliti Grigoryos'u, Patrik seçtiler. Grigoryos Efendi, hiç kuşkusuz, kendileri için iyi bir adam, ideal konusunda becerikli bir yoldaş olabilirdi. Ancak, o günlerde Fenerlilerce birdenbire Azizler arasına yükseltilen bu adam, Hükümet'çe istenmeyen, güvenilmeyen kişilerden biriydi. Bu güvensizliğinin nedenlerini kendisi de bilir; onu o koltuğa getirenler de ayrıntılarıyla bilirler.

Bizce Payotatos, İkomenikos denilen, Hükümet'çe de ancak bir Başpapaz olarak bilinen bu adamın, Hükümet'e danışılmadan ve özellikle onayı alınmadan, hoş karşılanmayacağı biline biline, Patriklik koltuğuna getirilmesi, kimsecikler yadsıyamaz ki çok büyük bir suçtu. Hele, Fener Papazlarının toptan sözlerine güve-

nilmeyecek, düzeltilmeleri olanaksız kişiler olduklarını kanıtlayacak, açık bir belgesiydi.

Ancak, Hükümet, kendilerini büyük gören, sürekli olarak böbürlenen bu başı dönükleri, ancak öküzün kuyruğundaki sinek kertesinde önemli gördüğünden, bu küstahlıklarına da önem vermedi. Ancak, Grigoryos'un Patrik tanınması için utanmadan yapılan danışmaları itelemekle yetindi.

Durum, bu kerte acıklıyken, Fener'in kara cüppelileri, Hükümet'in kendilerine karşı aldığı türlü durumlara hiç aldırış etmemek, topluma karşı da Patrikhane'yi, güllük gülistanlık, işlerin de her zamanki gibi tıkırında gittiğini göstermek gibi hokkabazlık yaptılar; gidişatlarını, rahatlarını hiç bozmadılar. Yeter ki Sindokosların her biri iki yüz ellişer, Patrik de iki bin Lira aylık alsın; hepsi de yan gelip keyiflerine baksın.

(...) Türk Hükümeti benim bunlara karşı susuşuma, giderek, biraz yavaş, yumuşakça davranışıma, ne anlam verirdi? (...) Örs ile çekiç arasında kalmış gibi, bin türlü tehlike karşısındaydım.

(...) Son girişimimin de istediğim sonucu vermediğini görünce, artık beni aygıt gibi kullanmak isteyen Patrikhane'de kalamaz, içleri dışlarına hiç benzemeyen bu Papazlarla birlikte çalışamazdım, elbette. Hemen Vekilliklerinden çekilerek bu dinsiz namus düşkünlerinin topluluğundan, iğrenerek, tiksinerek ayrıldım. Gerçi, onlar gibi geçimimi sağlayacak herhangi bir gelirim yoktu. Verdikleri Vekillik aylığını gerçekten gereksiyordum. Ancak, bu yoksulluğum kertesinde de karakter sahibiydim. Vermekte oldukları paraya karşılık bu maneviyat hokkabazlarına yardakçılık edemez, onlara kavuk sallayamazdım. Kısacası, onların hıyanet halkalarında bağlanıp kalamaz, minnetleri altına giremezdim.

Hemen ekleyeyim ki çekilişim, Patrikhane'nin bu aç kurtlarını çok sevindirmişti. (...) Aylığımın kendilerine kalışından. (...) Patrikhane'den ayrıldığımın ertesi günü, benden kalan parayı aralarında bölüştürerek aylıklarını artırmışlardı.

Hükümetimiz, Fenerlilerin bana yaptıkları bu yeni kalleşlik üzerine bunların hallerini düzeltmelerinden umudunu kesmiş, çekilmemi büyük bir soğukkanlılıkla onaylamıştı. Zamanın siyase-

ti, nazikliği dolayısıyla, bu kara cüppelileri yola getirmeyi uygun bir zamana bırakmıştı. Ancak, Hükümet'in o günlerde gösterdiği bu görünürdeki kaygısızlığı, bu başı dönükler kendi hesaplarına olumlu, Hükümet hesabına da olumsuz olarak benimsemişlerdi. Bu suskunluktan yararlanıp sanki Hükümet'le anlaşıp barıştıklarını el altından Toplum Kurulları'na fısıldarlarken bana da sivrilttikleri oklarını çevirmişler, uslarınca beni sindirmeye yeltenmişlerdi, bu divaneler.

(...) Bu ruhani zalimler, şeytanca planlarını, iğrenç entrikalarını dilediklerince sürdürebilmek konusunda bir engel saydıkları beni de bundan sonra bu gibi işlere karışamayacak duruma düşürmek yolunu tutmuşlardı. En sonunda, bir gün vicdansızcasına Papazlık niteliğimi kaldırmak kararını vermiş, beni aforoz etmişlerdi.

Sevgili dindaşlarım! Şu koca cüppelilerin içyüzlerini, son zamanlarda yapıp ettiklerini, şu broşürümle katınıza kısaca serdim. Artık, aldanmaya, kendinizi aldatmaya, bunlara eskisi gibi yaltaklanmaya kavuk sallamaya hiç gerek yok. Şundan ki şimdiye dek olan olaylar, bunların sonuçları açıkça gösterdi ki birer din büyüğü saydığınız bu sergerdelerin yaptığı türlü yolsuzlukların yarattığı, yaratacağı kötü sonuçların, maddi ve manevi zararlarını hep sizler yükleneceksiniz.

İmdi, ey, halk! Vakit geçirmeden hemen kalk! Bütün gücünle bu durumu düzeltmeye bak! Davranmak, eyleme geçmek zamanı gelmiştir! İşte, sizleri uyararak, atılım yolunu göstererek, Vekillik görevimi gereği gibi yerine getirdim! Sözlerimle olayları yargılayın, kararınızı bir ayak önce verin!»

Papa Eftim'in bir broşür olarak bastırıp dağıttığı bu Bildiriler, Ortodoksların birçoğunu daldıkları gaflet uykusundan uyandırdı, uyanık olanların da yürekliliğini artırdı.

PARAPİGMATA CEZAEVİ

«Anadolu yengisi, tarih arasında bir ulusça bütünüyle benimsenen bir düşünüşün ne kerte güçlü, ne kerte canlandırıcı bir güç olduğunun en güzel bir örneği olarak kalacaktır.»

Mustafa Kemal.

Bir akşam, Atina'nın büyük Askeri Cezaevi Parapigmata'nın büyük demir kapısından içeri, elleri kelepçeli, orta boylu, kırmızı yüzlü, kasketli, genç bir adam girdi. Hangi ulustan olduğu, ilk bakışta anlaşılmıyordu. Asker gardiyanlar, ellerindeki kelepçeleri çözerek, onu büyük koğuşlardan birine götürdüler. Koğuştan kalabalık genç insan sesleri geliyordu. Bir gardiyan, yeni gelene ranzalardan birindeki boş bir yatağı gösterdi.

Bu yeni mahpus, İngiliz Kemal'in, ta, kendisiydi. İzmir'de yakalanıp tutuklanmış, dokuz ay büyük İzmir Mahpusanesi'nde Yunan Yönetimi altında inlemiş, sonra oradan Atina Siyasal Askeri Mahpusanesi'ne yollanmıştı. Ranzanın alt katında iğreti oturarak çevresini şöyle bir gözden geçirdi. Koğuş arkadaşlarının hemen hepsi Yunan askerleriydi. Gardiyan, onu bırakıp gider gitmez, birkaç asker yanına sokularak, onun neden geldiğini sordular. Ona hemen türlü yiyecekler getirdiler. Kötü deniz yolculuğu boyunca bayağı açlık çekmişti. Çocukların verdiği güzel ev yemekleriyle karnını doyurunca, biraz daha iyimser düşler görmeye başladı. Ne olur ne olmaz, diye, Türk olduğunu saklamak zorunda kaldı. Anadolu'da sopa yiyen askerlerden biri ya da birkaçı onu hacamat etmeye kalkışabilirdi. Yemeğini yiyip battaniyesinin üzerine şöyle bir uzandı; çevresine kulak vererek askerlerin neler konuştuklarını dinliyordu. Az zamanda bunların hep bozguncu komünist askerler olduğunu anladı. Hemen hepsi, sıra-

sı gelince, konuşmanın bir yerinde Papulas'a, Venizelos'a, Kral Konstantin'e sövüp sayıyor, böylece yürek yelpazeliyorlardı. İngiliz Kemal, Yunanca'yı iyi bildiğinden onların en gizil düşüncelerini öğrenmekte gecikmedi. Hemen hepsi, Yunan Ordusu'nun bozguna uğrayacağına, arkasından sol devrimin geleceğine inanıyor, bunda ateşlenerek birbirlerine uzun nutuklar çekiyorlardı. Bunlar, işçi, üniversiteli, liseli gençlerdi. Yunan Ordusu'nun başına iyice ekşimişlerdi. Ta, Çerkes Ethem'in Salihli Cephesi'nde Yunan Ordusu'nun yolunu kesip onu hallaç pamuğu gibi attığı günden beri, Yüzbaşı Bolşevik İsmail Hakkı'nın propagandalarına erek olanlardı. Fuat Balkan'ın savaştığı gerilla bölgesine getirilen Yunan Birliklerinden bozgunculuk yaparak kaçan, genç, solcu askerlerdi. Yunan Ordusu içinde egemen olan Kıralcılık, Venizelosçuluk akımlarının yanı başında, bu her iki grubun da yürütmek istediği Anadolu Savaşı'na karşı çıkan, genç işçiler, aydınlardı. Cephe gerisinde olduğu gibi. cephede de bu savaşın gereksiz, insanlık dışı, emperyalist bir savaş olduğu üstüne durmadan propaganda yapıyorlardı. Onlara göre Yunan insanları, İngiliz emperyalistlerinin onuruna mezbahaya sürülüyor, acımaksızın öldürtülüyorlardı.

İngiliz Kemal, daha ilk gece grup grup toplanıp konuşan askerlerin bütün konularının bu doğrultuda olduğunu görerek sevindi. Artık, o da Parapigmata Hapishanesi'nin onuruna, yarın komünist olacaktı. Bu solcu gençlerin arasında ancak böyle olunca barınabilir, yiyecek ekmek bulabilirdi. Hemen ertesi sabah, suçunun ne olduğunu soran birkaç askere, komünistlik, olduğunu söyledi. Bunun üzerine bütün gençler, büyük bir şefkatle, sevgiyle onu bağırlarına bastılar. Adamcağız hem de bir yabancıydı, İtalyan'dı. Ona göz kulak olmaları gerekti.

Ancak, ne var ki akşamdan kendisiyle ilgilenen, sabahleyin kendisine yakınlık gösteren çocuklar, alınıp götürüldü. Yerlerine bir yığın başka, komünist asker geldi. Hemen hepsi de asker kaçağıydı.

Ancak, İngiliz Kemal'in komünistliği askerler arasında iyice dalbudak saldığından, yeri gelenler, kalanlardan onun üstüne bilgi ediniyor, hemen onunla dost oluyor, bu İtalyan komünistine dostluk gösteriyorlardı.

İngiliz Kemal, birinci günün hayhuyundan sonra yatağına çekilince, bu cezaevinin rahat olmakla birlikte, tehlikeli bir yer olduğunu düşündü. Daha ilk gün, onlara tanışlık vermemekle birlikte, burada bir yığın da rehine Türk'ün bulunduğunu gördü. Bunlar yüz elli kişiydi. Hepsi de Yunan işgali altındaki kentlerden toplanmıştı. Evet, kendi kimliğinin açığa çıkmaması uğruna ilk gün onlarla tanışmayı sakıncalı görerek, geniş mahpusane bahçesinin yüksek duvarlarından birine yaslanarak, mahpus askerlere nasıl eğitim yaptırıldığını seyretti. Sonra, kendi yurttaşlarının yaslı durumlarını gözden geçirerek, bir kez daha Türkiye'nin özgür havasından soluk aldığını duydu. İlk usunu zorlayan düşünce de kaçmak oldu. Evet, buradan nasıl kaçacaktı?

Mahpusane avlusunun temiz havası, ona hep yurdunun zengin özgürlükleri içinde yaşamak, gerekirse yine en tehlikeli görevle onun uğruna çalışmak isteğini veriyordu. Ancak, bu belalı mahpusane cehennemlerinden kaçmayı beceremedikçe, o mavi özgürlükler bahçesi Türkiye, her zaman bir düş olarak kalacaktı. Diriminin dokuz ayını İzmir'deki Yunan mahpusanesinde geçirmişti. Savaşın en civcivli zamanlarına rastlayan o çok değerli günler, nasıl da bağıra bağıra, geçip gitmişti. Buradaki yaşamı da bir başka, belki daha tehlikeli bir serüven olabilirdi. Yunanlıların başları henüz karışık olduğundan, onun İngiliz Kemal'liğiyle uğşaracak zamanları yoktu. Ancak, biraz başlarını kaşıyacak zamanları olunca, ona, kırk katırla kırk satırdan, birisini seçmesini önerebilirlerdi. Bundan dolayı, hemen kaçma planları üzerinde düşünmeye başlaması gerekti. Kalın, soğuk duvara sırtını vererek, avluda kaynaşan haki giynekli asker kalabalığıyla, öbür yanda küçük topluluklarla volta vuran, durup konuşan sivil giynekli Türkleri dikizleyerek uzun Türkiye serüvenini bir kez daha yaşamaya başladı:

Yunanlıların, güçlendirilmiş Ordularının vurucu birliklerini ileri sürerek Balıkesir Cephesi'ni bozguna uğratıp askersiz, silahsız Bursa Cephesi'nden kollarını sallayarak geçmiş, İnönü-Eskişehir yönünde, belki de bir ayak önce Ankara'ya ulaşmak tutkusuyla alabildiğine ilerliyorlardı. Türk Ordusu'nun Komutan kadrosu, ellerindeki bir avuç asker döküntüsüyle geceli gündüzlü yürüyerek, Ankara, doğrultusunda çekiliyordu.

Ankara'ya, yanında, daha önce yolda bulduğu bir kız öğretmen arkadaşıyla, bir de öksüz bir çocukla girmişti. Kentin sokakları, bir göç başlangıcının karmakarışıklığını gösteriyordu. Eli kırbaçlı, silahlı bir atlı olarak Ankara'ya giren İngiliz Kemal, Ulus Meydanı'ndan geçerken içinde matbaa harfleri, takım taklavatı yüklü çift atlı bir araba yolunu kesmişti. Üzerine bir yatak konmuş, onun üzerine de bir halı serilmişti. Şişman, kırmızı yüzlü, kara bıyıklı, gözlüklü bir adam da arabada oturmuş sarsılarak giderken çevresini dikkatle gözden geçiriyordu. Bu aydın yüzlü adam, Anadolu'nun ortalarına doğru göçe hazırlanan Ankara halkının kaygısına şaşkınlıkla bakarak düşünüyor gibiydi.

İngiliz Kemal, arabadan seslenen bu adama dönüp baktı:

— Evlat, arslanım! Biraz bakar mısın?

Atını onun yanına süren genç adam, kendisine seslenen adamı tanır gibi oldu. Evet, onu tanıyordu. Onu birçok kez, İstanbul genel Polis Müdürlüğü Siyasal Şube Müdürü olan, eniştesi, Reşat'ın yanında görmüştü. Ancak, gerek adını, gerekse işinin türünü bilmiyordu.

— Vay, Beyim! Sizin burada ne işiniz var? Hayrola! Nedir bu kaygı? Bir şeye gereksiniminiz mi var?

Arabadaki adam, Kemal'in, bu, uluorta sorusunu gülümseyerek karşıladı:

— Beni tanımadın mı, evladım?

— Size eniştemin yanında birkaç kez rastlamıştım ama adınızı, işinizi bilmiyorum.

— Sen, nesin şimdi; Subay mısın?

— Hayır, Efendim, Kuvayı Milliyeciyim!

— Hatırladım; 16 Mart'tan sonra baskı makineleriyle takım

taklavatınızı Yahya Kaptan'ın yardımıyla İstanbul'dan bin bir güçlükle kaçırmıştınız.

İngiliz Kemal, Ankara'dan kaçmanın gereksiz olduğu üstüne Yunus Nadi'ye, daha birçok göçmen adaylarına söylediği gibi, birkaç söz söyleyince, yiğit gazeteci, ona şöyle dedi:

— Oğlum; telaş etme, diyorsun! Merak etme; ben bu gibi durumların yabancısı değilim! Kaygılandığım yok! Kendimin hiçbir değeri yoktur. Ancak, bunların (makineleri gösterdi) değeri çoktur. Ulusal davayı savunmaya yarayacak gazetenin harfleriyle makinesidir. Güvenli bir yere kurup yayınımı sürdürmeye hazırlandım. Anladın mı şimdi, oğlum?

— A, Beyim; durum güzel! Yunan, Bursa yöresinde durdu. Buralara dünyada gelemez. İnan ki ben düşmanı artık bu kerte düşüncesiz, budala sanmıyorum! İşin siyasal yanını ise siz benden çok daha iyi bilirsiniz.

— Aferin, sana, oğlum! Sen de benim gibi düşünüyorsun. Çok doğru. Bizim çocuklar, boşuna kaygılanmışlar. Kuracağım matbaaya gel; görüşelim!

İngiliz Kemal, yanındaki öğretmeni, iyi bir ailenin yanında konuk ederek, eski emektar acar arkadaşı Naci ile Ankara'ya yerleşti. Naci, hemen bir dükkân açıp çalışmaya başladı. Balıkesir Merkez Kurulu'ndan Ankara'ya gelmiş olanlar, toplanarak yeni durumu görüştüler. Albay Kâzım (Özalp), İngiliz Kemal'e, Mustafa Kemal'e kendisinden söz ettiklerini söyledi. Vasıf'ın kendisini götürüp Mustafa Kemal'le tanıştıracağını bildirdi. Yeni bir savaş dönemi başlıyordu. Bundan böyle İngiliz Kemal, Mustafa Kemal'in yakın buyruğunda çalışacaktı.

İngiliz Kemal, Vasıf'ın iriyarı gövdesi yanında sportmen yürüyüşüyle Mustafa Kemal'in Direksiyon'daki karargâhına girdiğinde, birçok genç Subay'la karşılaştı. Beşiktaş Kulübü'nden tanıdığı bir Süvari Subayı, bu boksörün burada ne işi var? diye şaşırarak onunla konuşmak istediyse de Mustafa Kemal'in beklemekte oluşu, konuşup görüşmelerine engel oldu. Direksiyon'un merdivenlerini tırmandılar. Hemen karşılarına gelen odada, esmer, ablak yüzlü, kara gözlü, keskin bakışlı bir Yüzbaşı oturuyordu.

Vasıf:

— Mahmutçuğum; İngiliz Kemal'i getirdim! Paşa'ya götürebilir misin? diye sordu.

Bu Emir Subayı, Siirtli Mahmut'tu. Daha sonra, Mustafa Kemal'in en gizli işlerinde görev alacaktı. Sonradan Türkiye'nin sayılı iş adamlarından biri, sonra çok tanınmış bir gazeteci olacaktı.

Siirtli Mahmut, Başkomutan'ın yanına girip çıktı. Sonra, İngiliz Kemal, Mustafa Kemal'in mavi gözlerinin karşısındaydı.

Mustafa Kemal, ona:

— Hoşgeldiniz! diyerek elini sıktıktan sonra, bir şey anmış gibi gözlerinin mavi projektörüyle bir süre İngiliz Kemal'in yüzünü yaladı:

— Ben bu yüzü tanıyacağım! dedi.

Evet; Mustafa Kemal, onu tanıyordu. İngiliz Kemal, Çanakkale Savaşı'nda onun Komutası'nda çalışmıştı. Mustafa Kemal'in Karargâhı'na düşüp de ortalığı sarsan patlamamış bir otuz sekizlik top mermisinin daha önce anlattığımız hikâyesini anlatan İngiliz Kemal, Paşa'nın belleğinde nereden takılıp kaldığını anlatmış oldu. Gülüştüler. Paşa, İngiliz Kemal'in bütün serüvenlerini yakından biliyordu. Ona, Biga'da bulunduğu sırada Balıkesir'le bağlantı kurduğunu, şimdi de kendisinin vereceği yeni buyruklara göre davranacağını söyledi.

— Sizin üstünüze aldığım bilgi, bende, sizden gelecekte çok şeyler beklenebileceği kanısını uyandırdı.

Biraz sonra içeri, çok zeki bakışlı, açık başlı, uzun gür ak saçları ortadan ikiye ayrılmış acar bir adam girdi. Bu, Hatip Hamdullah Suphi idi. Mustafa Kemal, İngiliz Kemal'i ona tanıttı. Hatip, Genel Haberalma Müdürlüğü görevini görüyordu.

Mustafa Kemal, ona, Ulusal Kurtuluş Savaşı içinde İngiliz Kemal'in yaptıklarını kısaca anlattıktan sonra, bundan böyle yapacaklarını da söyleyerek, onu Hamdullah Suphi'nin buyruğuna verdi.

Üçü de Mustafa Kemal'in elini öperek çıktı.

Karargâh adamlarıyla de helalleşerek ayrılan İngiliz Kemal'e, Hatip:

— Gel bakalım; sen artık benim malımsın! diyerek güldü.

Hamdullah Suphi, onu Genel Haberalma Müdürlüğü'ne götürdü. Burası daracık bir sokakta, Ankara'nın eski, küçük ahşap evlerinden birinin tavan arasıydı. Eşyası, iki sandalye, bir tahta masa, birkaç defterdi. Ancak, bu yoksul odada, son kerte bir düzen göze çarpıyordu.

Hemen karşılıklı oturup yeni Yunan saldırısının nereye dek uzanacağını, İtilaf Devletleri'nin bunu nereye dek desteklediklerini ya da destekleyeceklerini, Yunan Ordusu'nun tutarlı olup olmadığını, bunları anlamak uğruna da kesinlikle düşmanın gerilerine sokulmanın gereği üzerinde görüşüp anlaştılar.

Sevimli ajan, karşısındaki Genel Müdür'ün aşınmış giyneklerini, odanın yoksulluğunu, bütün yoksul Ankara'nın genel yürek sızlatıcı durumunu bir daha düşündü. Parasızlık, en korkunç hastalıktı. Maliye'nin kasalarında fındık fareleri cirit oynuyordu. Ancak, kendisine de Ankara'dan İzmir'e gitmek üzere para gerekti. Bunu nereden bulacaktı? Hamdullah Suphi, sanki içinden geçenleri yüzünden okumuş gibi ona yüz elli Lira çıkarıp verdi. Bununla en ucuz araçları kullanarak İzmir'e gitmesi gerektiğini, başka hiçbir olanakları olmadığını, ezilip büzülerek, söyledi. Bunca üzüntüye de neden yoktu. Düşman içine girinceye dek biraz güçlük çekse de ondan sonrası kolaydı. Onun eski, «Ganimet», yöntemi, bütün güçlükleri çözebilirdi:

«Yeter, Beyefendi; idare ederim! Yalnız sizden ricam, bana bir düzmece kimlik kâğıdı bulup buluşturmanız gerek. Trablusgarp doğumlu olacağım. Böyle bir kimlik kâğıdı elimde olunca, bir İtalyan pasaportu almak zor değildir.

— Bakalım; bir deneyelim, yavrum! (Son sözcüğü, her zaman kullanırdı.)

Naci, bir dükkân tutmuştu. Öğretmen Hanım da bir görev almak üzereydi. Atları da satmak gerekiyordu. O gece, Öğretmen Hanım'la helalleşmeye giden İngiliz Kemal, onun gözlerinin, dolu dolu, olduğunu gördü. Ancak, birkaç günlüğüne ayrılacağını söyleyen genç adama genç kız, herhalde bir yurt görevine gitmekte olduğunu, onu yolundan alı koyamayacağını, söyleyerek gözyaşlarını sildi.

Ertesi sabah, Hamdullah Suphi'nin karargâhına damladı. Hatip, onun eline, «Trablusgarp, Mehmet Sait», diye bir kimlik cüzdanı tutuşturdu. O da hemen Afyonkarahisar'a doğru ilk yolculuğuna çıktı.

Eskişehir'e vardığında, bir kahveye girip oturdu. Orada, başında dağınık kara saçlarıyla bir devrimciyi andıran, genç irisi, esmer, yakışıklı genç bir adamı gözü ısırdı. Bu, daha önceleri Beyoğlu eylemlerinde tanıştığı, gazeteci Nizamettin Nazif'ti.

— Nizamettin Bey! Nizamettin Bey!

— Ooo. Hayrola! Burada ne arıyorsun sen?

— Seni arıyorum, Cephe'ye gidip kurşun atalım, diye.

Genç gazeteci, kurşun kalemini çıkararak ona gösterdi:

— Ben, kurşunu, bu silahımla atıyorum, azizim!

Yan yana oturup biraz dertleştiler. İngiliz Kemal, bacağındaki Kuvayı Milliye pantolonunu değiştirmeyi düşündü. Bunu genç gazeteciye önerdi. Kahveden çıktılar; bir yerde pantolonlarını değiştirdiler.

Vedalaştılar; genç ajan, Afyon'a, oradan da Burdur'a vardı. Burdur, İtalyan bölgesi içindeydi. Burdur'la Antalya'da birer İtalyan Temsilcisi bulunduğunu pansiyoncu kadından öğrendi. Hemen sabahleyin Temsilciliğe uğradı, Bu adam, hem de Konsolosluk görevini görüyordu. Ona derdini Fransızca anlattı. Kimlik cüzdanını gösterdi. Trablusgarp'lı Abdullah Paşa'nın oğlu olduğunu, Avrupa'da yüksek tahsil yaptığını, söyledi. İtalyan uyruğuna geçmek dileğini de bildirdi. Zaten. İtalyan sömürgelerindeki yerlilere bu hak tanınıyordu. Genç temsilci, onun dileğinden hoşnut kaldı.

Böylece, İtalyan Temsilcisi'nden geçici bir uyruk belgesiyle bir, «*Laisser passer*», aldı. Birkaç dakika sonra, Trablusgarplı Abdullah Paşazade Mehmet Sait, olarak İtalyan uyruğuna geçmiş bulunmaktaydı.

Temsilci, ona bir iyilikte de bulundu:

— Buradan Antalya'ya arabayla gitmek çok güç. Bizim otomobilimiz gidiyor; onunla gidiniz!

Genç ajan, Antalya şosesinin İtalyan askerleriyle, tıklım tık-

lım dolu olduğunu görünce, şöyle bir düşündü: Bu, neyin nesiydi?

İstanbul'da doğma büyüme, çok güzel Türkçe konuşan şoför, biraz bir şeyler yemelerini, yol arkadaşına önerdi. Sonra, otomobili bir kulübenin önünde durdurdu. Bu da bizimkinin canına minnetti. Burada öğrenilecek bir şeyler dönüyordu. Bir meyhaneye girip bir masaya oturdular. Burada, bizimkinin, hem gözüne hem de kulağına ilginç şeyler çarptı. Çok temiz giyimli meyhanecinin kendisi gibi garsonları da tertemiz, ak pak giynekler giymişlerdi. Hepsi de Rumca konuşuyordu. Şoförü tanıdığı anlaşılan bir garson, yanlarına gelerek onun hatırını sordu. Rumca konuşuyorlardı. Garson, İngiliz Kemal'in kim olduğunu sormuştu.

— İtalyandır; İzmir'e gidiyor! yanıtını aldı.

İçkileri, bizimki ısmarladı; yediler, içtiler. Bu sırada göz ucuyla tezgâhtaki patronu dikizleyen genç ajan, onun harıl harıl bir şeyler yazdığını gördü. Yemek işi bittikten sonra, patron, bizimkinden bir kuruş almamakta diretti.

Ancak, kapıdan çıkarlarken, patron, iki mühürlü bir zarfı şoföre uzattı. Bu arada şoförün eline bir deste de kâğıt para tutuşturdu. Şoför yerinden bunları gözetleyen genç ajan, burada gerçekten bir şeylerin döndüğünü anladı. Direksiyona geçen şoföre neden para almadıklarını sordu. Rum şoför, onların kendisinden hiçbir zaman para almadıklarını söyledi. Meyhane sahipleri, Midilliliydiler.

Biraz sonra, şoför, yine böyle bir meyhanenin önünde mola verdi. İçerisi subay ve asker doluydu. Tezgâhtar, Anadolulu bir Rumdu. Şoför, bir şişe rakı istedi. Garson, bizimkini kuşkuyla gözden geçirdi. Şoför, Rumca, onun da İtalyan, yani kendilerinden olduğunu söyledi. Şoför, sözüm ona, gizlice, daha önce meyhaneciden aldığı zarflardan birini Rum bakkalın eline tutuşturdu. Onun elindeki iki zarf da şoförün eline geçince, İngiliz Kemal, bir casusluk işiyle karşı karşıya olduğunu anladı. Antalya'ya doğru yola çıktıklarında, bizimkinin bütün usu, bu mektupta kalmıştı. Ne yazık ki kendi yöntemiyle bunlardan birini olsun çarpmaya çalıştıysa da başaramadı.

Antalya'da bir pansiyona indiler. Arkadaş olup bir lokantada içmeye gittiler. Bizimki, iyice sarhoş olan şoförün cebinden zarflardan birini çekti. Bunu dışarıda bir taşın altına sakladı. Sonra, açtığında sayılarla dolu şifreli bir mektup olduğunu gördü. Antalya Mutasarrıfı Kemal (Gedeleç)'e giderek durumu anlattı. Şifreyi Hamdullah Suphi'ye bildirdi. O geceyi de şoförle birlikte geçirdi. Ondan daha birçok şey öğreneceğini umuyordu.

Şoförle birlikte İzmir'e kalkan, Piyer Loti Vapuru'na bindi. Oraya vardığında, büyük şenliklerle karşılaştı. Rumlar, Yunanlılar, bir yengi bayramı yapmaktaydılar. Anadolu'da kazanılmış yalan yengilerle halkı aldatıyorlardı. Düşman, Anadolu'da biraz ilerleyişini bir zafer gibi göstererek, hem kendinden olanları, hem de Avrupalı ağababalarını aldatmaya çalışıyordu. Yunanistan'dan hiçbir güçlendirme gücü getirilmiyordu. İzmir'i gürültüye boğan bu coşkunluklarla taşkınlıkların yarın birer balon gibi söneceğini bilen genç adam, bunları kulak arkasına attı. Bunların Ankara'ya bildirilmesi gereksizdi. Elindeki zarfı, adresine verip bundan bir iş çıkarmanın arkasındaydı.

Düşman, biricik ikmal yolu olan Antalya-Burdur şosesi üzerinde bir casusluk ağı kurmuştu. Şimdilik, bütün yapılacak iş, bunu açığa çıkarmaktı: Şifreli mektubu yeni bir zarfın içine koyarak üzerini öykünerek dikkatle yazdı. Zarfın üzerindeki harflerin bir askerce parola olduğunu sanıyordu. Mektubu Kolordu Komutanlığı'nın eski yapısındaki General Papulas'ın Karargâhı'na götürdü. Bir inzibat subayına gösterdi. O da onu İstihbarat Dairesi'ne götürdü. Orada iki masa çevresinde Yunan Kurmay Subayları oturuyordu. Haberleşme Dairesi'nin şefiyle karşılıklı oturdu. Bizimkinin dış görünüşü, İzmir'de alıp kafasına geçirdiği bir Arap takkesiyle büsbütün bir Arabınkine benziyordu. Kurmay Subay, çok güzel bir Türkçe'yle ne istediğini sordu. O da Arap öykünmesi bir Türkçe'yle yanıt verdi. Kendisinde bir emanet bulunduğunu söyleyerek zarfı karşısındakine verdi. Öbür zarfların postada olduğunu da söylemeyi unutmadı. Subay, ona nereli ve hangi ulustan olduğunu sordu. Trablusgarp'lı olduğunu, badem ticareti yaptığını söyledi. Sonra, verilecek yanıtın da

kendisince götürüleceğini söylemeyi, özellikle, unutmadı. Gitmek üzere kalktığında, Subay, ona para vermek üzere kasaya el attı. Bizimki hemen bunu önledi. Daha önce yeterince para almış olduğunu, söyledi.

Ertesi gün, yine Büro'ya vardığında kendisine verilecek mektup hazırdı. Subay, bunu ona vererek yine aldığı yere verilmesini buyurdu. Bizimki, hemen o akşam, kalkmakta olan bir vapura atlayarak Antalya'ya doğru yola çıktı. Zarfı açmayı çok istediyse de bunun Mustafa Kemal'ce açılmasının daha yerinde olacağını düşünerek vazgeçti.

Antalya Rıhtımı'nda Türk Polisi'nin kontrolüyle karşılaşan genç ajan, onlara çaktırmadan karaya çıkmayı düşünürken sivil Komiser, onun kulağına eğilerek şöyle fısıldadı:

— İngiliz Kemal, sen bunu Yunan Polisi'ne yuttur.

Bayağı afalladı. Komiser, yanındakilere onun kimliğini düzmece Arap kimliğine göre yazdırdı. Sonra, onu Kontrol Polisi'nin sandalıyla karaya çıkardı. Türk Polisi'nin bu acarlığı, bizimkini çok sevindirmişti. Bu pehlivan yapılı, sarışın komiser, ölünceye dek İngiliz Kemal'in belleğinde, yiğit, zeki ve yurtsever insan tiplerinden biri olarak yaşayacaktı.

Genç ajan, Mutasarrıf Kemal'den birkaç kuruş yol parası alarak, Ankara'ya yollandı. Haberleşme Bürosu'nda Hamdullah Suphi'nin yerinde, Erzincan Mebusu Necati'yi buldu:

— Maşaallah! dedi, hoşgeldiniz! Elhamdülillah, sağ salim gelebildiniz! Mustafa Kemal Paşa sizi bekliyor!

Necati'yle Direksiyon'a gittiler.

— Gel bakalım, Kemal; merhaba!

Bunu gür sesiyle söyleyen Mustafa Kemal'di. İngiliz Kemal, biraz hoş sohbetten sonra, raporunu Paşa'ya verdi.

Paşa, heyecanından ayağa kalkarak:

— Aferin, Türk evladı! diyerek onu alnından öptü.

Sonra sözlerini şöyle sürdürdü:

— Başardın, Kemal! Asker ulaşımının en önemli bir noktasında çalışan düşman casus ağını buluşun, şaheserdir.

Genç ajan, ona bir de Yunan Kurmay Başkanlığı'nın bir mek-

tubunu getirdiğini söyledi. Sonra, koynundan mühürlü zarfı çıkararak uzattı.

Mustafa Kemal:

— Bu şifreyi bize, o Kurye çözer! dedi.

Kısacası, genç adamın, Antalya Mutasarrıfı eliyle gönderdiği rapor aracılığıyla iki İzmirli polis, İsmail Hakkı ile arkadaşı, casus ağını az zamanda açığa çıkarmıştı. Bu casusların Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda Yedek Subaylık yaptıkları da anlaşılmıştı. Yunan Ordusu'nda da fedai olarak çalışıyorlardi.

Mustafa Kemal, genç adama en sonra şunları söyledi:

— Kemal; sen, artık Genel Kurmay Başkanlığı'nın malı olacaksın! Biraz dinlendikten sonra Genel Kurmay Başkanı İsmet Paşa'yı görürsün.

Genç adam, Mustafa Kemal'in elini öperek dışarı çıkarken, o, Haberleşme Başkanı'na onun üstüne bir şeyler söylüyordu. Necati, ona beş yüz Liralık harçlık verdi. Oradan ayrılan genç adam, acar ve becerikli arkadaşı Naci'yi dükkânında çalışır buldu. Genç öğretmen, öğretmenliğe başlamıştı. Ankara'nın her yanında devlet denen varlığın gücü az zamanda görülmeye başlamıştı. Vasıf ve Necati, Büyük Millet Meclisi Üyesi olmuşlardı. Vehbi ve Hacim de Balıkesir Mebusu'ydular. Hüsnü de Ankara'da spor örgütleri kurmaya çalışıyordu.

Gazi Mustafa Kemal'den ayrılarak Genel Kurmay Başkanı İsmet Paşa'yı görmeye giderken, genç adamın içinde genç dağlar gibi dimdik bir moral yükseliyordu. Genel Kurmay Başkanlığı'nın küçük bir odasında, üzerinde birçok defter, kalem serpiştirilmiş bir masanın başında, kara kalpaklı, kara gözlü, kara ince bıyıklı, genç, ince gövdeli tığ gibi bir Kurmay Subay'la karşılaştı.

— Buyurun, Kemal Bey; hoşgeldiniz! Mustafa Kemal Paşa'dan ve arkadaşlarınızdan her şeyinizi öğrendim. Albay Kâzım Bey, hizmetlerinizin ayrıntılarını anlattı.

İsmet Bey, bunları neşeli bir biçimde anlatıyordu. İsmet Bey, genç adamın, şundan bundan, dinlediği olağanüstü serüvenlerini bir de onun ağzından dinlemek istedi. O da nazlanmadan anlattı.

İsmet Bey, özellikle onun cepçiliğini ilginç buldu. Bunun uygulanışını çok görmek istiyordu. Bizimki, bir aralık Albay'ın saatiyle kimi önemli evraklarını, kaşla göz arasında, yürüttü. Sonra, bunları ona geri verirken, İsmet Bey şaşkınlıklar içindeydi.

— Yine, İzmir'e, düşman içine gider misiniz?

— Elbette! Buralarda benim işim ne? Karşınıza, buyruk, direktif almak üzere çıktım. Ancak, bir dileğim var: Geçen seferki benim için bir inceleme gezisi oldu. Bu kez, bana yakışır başka bir tip ve kimlikle gideceğim. Yoksa, görevimi istediğim gibi yapamayacağımı bu inceleme gezimden anladım. Bundan dolayı, gereken kimlikle kâğıtları bütünleyerek, yola çıkacağım. Bunun gününü de belirleyemem. Şundan ki bana gereken kimliği burada bulamam.Ufak bir gezi yapmak zorunda kalacağım.

Genç ajan, bunları söyleyerek oradan ayrıldı.

O akşam, genç adamla arkadaşı Naci, bir çilingir sofrası kurdular. Uzun uzun dertleştiler. Genç ajan, düşmanın gerilerinde çalışmak üzere buyruk aldığını, bunun için de çok sağlam bir kimlik kullanmak gerektiğini, bunu da ancak İstanbul'da elde edebileceğini, bundan dolayı da oraya bir yolculuk göründüğünü anlattı. Artık, Kuvayı Milliye denen başıbozuk, derme çatma güçlerle çalışılmıyordu. Bundan sonra, düzenli güçler içinde çalışacaklardı. Kendisi, Genel Kurmay Başkanlığı'nın buyruğuna girmişti bile. Yine eskisi gibi kendisiyle çalışıp çalışamayacağını sordu. Naci, buna dünden razıydı. Olumlu yanıt verdi. İngiliz Kemal, İstanbul'a gidişinin başlıca nedeninin sağlam bir Amerikalı kimlik belgesi olduğunu, son deneylerine göre bunsuz başarılı bir iş göremeyeceğini, anlattı.

Çilingir sofrasını temizlediklerinde, gerekli karara da varmışlardı: İngiliz Kemal, İstanbul'a gidip gelecek, sonra, birlikte, ver elini İzmir!.. Düşmanın içinde birlikte çalışmaya başlayacaklardı.

İngiliz Kemal, İzmit üzerinden İstanbul'a, oldukça zor, tehlikeli bir yolculuk yaptı. Yine de, Trablusgarplı Mehmet Sait kimliğiyle, ona göre ayarlanmış ustaca bir kılık, onu İstanbul'a kaza-

sız belasız iletti. En tehlikesiz bir sığınak olarak, aktör arkadaşı Ziya'nın, Kocamustafapaşa'daki evini seçti. Arkadaşı, onu karşısında görünce, sanki şaşkınlıktan küçük dilini yutacaktı. Ziya'ya Fransa'dan geldiğini söyledi.

— Çevir kazı yanmasın. Paris'ten gelene bak. Zindan kaçkınına benziyorsun, be! Kurabiyeci Arap Feyzullah'a dönmüşsün!

Genç adam, birkaç gün konuk olup olamayacağını sordu. Elbette, olabilirdi. Burası, kendisinin evi sayılırdı. Yalnız, genç adam, Trablusgarplı Mehmet Sait'ten başkası değildi. Bunun böylece bellenmesi gerekiyordu.

Genç ajan, ertesi gün, daha çok Araplaşarak Galata Rıhtımı'na gitti. Kafasındaki düşünceyi uygulamak için gözlerini dört açarak, rıhtıma yanaşan vapurlardan çıkacakları bekliyordu. Birinci gün, istediği işlerden hiçbirini yapamadı. İlkin birkaç kuruş çarpması gerekiyordu. Önünden bir yığın çarpılacak çarıklarla geçen kişilere gözü değiyorsa da o alacağı paranın ganimet olabilmesi için, kesinlikle düşman bir ulustan gelmesini istiyordu. Öteki türlü bu bayağı bir hırsızlık olurdu. Ah! Karşısına çarpıştığı ulustan bir kişi çıkmayacak mıydı? Birinci gün, başarısızlıkla geçti.

İkinci gün, oraya gittiğinde rıhtıma bağlı bayraklarla donanmış bir Yunan gemisi gördü. Yüreği, hop etti. Gemiden çıkan bir kalabalık topluluk zitolar, yaygaralarla önünden geçiyordu. İzinli olduğu anlaşılan bir yığın Yunan askeri, bunları karşılamaya gelmiş genç kızlar, kadınlar, yaşlılar, kadın etekliğine benzer eteklikler giymiş Efzon askerleri; rıhtımı dolduruyor, bunların çıkardığı gürültü, bütün gürültüleri bastırıyordu. İngiliz Kemal'in gözleri biraz ötede zengin bir yağ taciri olduğu anlaşılan, İstanbullu göbekli bir adama ilişti. Bunun çevresinde, bir yığın kadın, kız toplanmıştı. Hepsi de Türkçe konuşuyor, ara sıra Efzonlar geçtikçe, «Zito!» diye bağırıyor, sevinçlerini açığa vuruyorlardı. Adam, elindeki bir dergide Anadolu savaşçılarının bir temsilcisinin gülünç karikatürünü yanındakilere göstererek, gülüyor, eğleniyordu. Genç açlam, biraz sonra hemen onların yanına sokulduğunda, bunu görmüş, çok kızmıştı. Aradığı avın bu göbekli herifin, ta,

kendisi olduğunu anladı. Fırsat gözetlemeye başladı. Bu sırada bir otomobilden inen bir Yunan Generali ortalığın karışmasına yol açtı. Genç adam, şişko Rum'un yanına sokuldu; şimşek gibi hızla davranan eliyle kabarık cüzdanını yürüttü. Hemen, oradan uzaklaştı; bir sandala atladığı gibi Eminönü'ne geçti. Süleymaniye Camii'nin avlusuna dek koşar adım gitti. En sonra, soluyarak cüzdanı açtığında içinde yeni çarktan çıkma bir deste yüklük banknotla karşılaştı. Ganimetin tutarı, bin sekiz yüz Lira'ydı.

Bunları güzelce ceplerine yerleştirip rıhtımda bir Amerikalı turistten bir kimlik cüzdanı aşırmak üzere yola çıkmak üzereydi ki bir grup Amerikalı turistin Süleymaniye Camii'nin avlusundan içeri girdiğini gördü. Evet, gökte ararken yerde bulmuştu. Aradıkları ayağına gelmişti. Bir kartpostalcının başına üşüşerek, ondan kartlar almaya çalışan Amerikalı grubun arasına sokuldu. Hemen, kendi yaşında bir turistin ceketinin yan cebinde görünen bir şeye gözü ilişti. Bu, olsa olsa pasaport olabilirdi. Bunu bir el çabukluğuyla yürüttü. Hemen, oradan sıvıştı; ilk iş olarak aşırdığı şeye bir göz attı. Evet, bu bir pasaporttu. Pasaporttaki adı: Harry Willy idi. Kaliforniyalı bir yazar. İş, bunun resminin değiştirilmesine kalıyordu ki bu da Naci için çocuk oyuncağıydı. Hemen, Ankara'ya yollanması gerekiyordu. İzmit yolu da tehlikeli olmakla birlikte, Ankara'ya daha çabuk varmak uğruna, bu tehlikeyi göze almak gerekiyordu.

Genç adam, arkadaşı aktör Ziya ile helalleşerek. Ankara'ya yollanmak üzere davrandı. Anadolu yakasına geçmek üzere bir Kadıköy vapuruna atladığında, yüreğini ağzına getiren bir tehlikeyle burun buruna geldi. Seferberlikte Taksim Jandarması Karakolu'nda tanıdığı Mihal Çavuş, şimdi, İngiliz Jandarması olarak karşısındaydı. Onun yanındaki İngiliz Polisi'ni de yakından tanıyordu. İngiliz Polisi'ne gelince, bu da yıllarca önce Amerika'da yaşamış bir Türk'tü. Bu iki tanıştan kaçılamayacağını anlayan genç adam, tehlikeyi göğüsleyerek savuşturmaya karar verdi. Onun üstüne vardılar. Allah'tan ki her ikisi de genç adamı, eski boksör Esat olarak tanıyordu. Hem de Fransa'ya gittiğini sanıyorlardı. O da bozuntuya vermeyerek annesi öldüğünden

Türkiye'ye dönmek zorunda kaldığını, evin durumunu düzelttikten sonra yine Fransa'ya döneceğini, söyledi. Ona İngiliz İşgal Örgütü'nde tercümanlık filan önerdiler; o da bunu nazikçe iteledi. En sonra, konuşma İngiliz Kemal adlı Türk casusunun yakalanması işine geldi. Eğer, Mustafa Kemal'in bu ünlü casusunu yakalayabilirlerse, onlara yüz İngiliz Lirası ödül verileceğini söylediler. İngiliz Kemal, kendi kendisini yakalama önerisi karşısında hem güldü, hem de titredi. Tehlike, kıl payı ile çevresinde dolaşıyordu. Eğer, İngiliz Polisi'nin elinde İngiliz Kemal'in bir resmi bulunmuş olsaydı, onun bu iki eski arkadaşı, yüz İngiliz Lirası ödülü kesinlikle alacaklardı.

Genç adam, İngiliz Kemal'i yakalamaya söz vererek, ondan ayrıldı. Peşin olarak, bir ölçek de para aldı.

Bostancı'ya geçerek, akşama doğru İzmit trenine bindi. Kapağı Ankara'ya attığında, ilk kez kendi evindeymiş gibi rahat, deliksiz, korkusuz bir uykuya daldı.

Ertesi gün, Naci, pasaporta çok ustalıkla İngiliz Kemal'in resmini yapıştırdı. Yazar, gazeteci, sinema ajanı olarak çarktan çıkan genç adam, bir de bu adla kartvizit bastırdı.

Hazırlığını bitererek düşman gerilerinde çalışmak üzere istim üzerinde bulunan genç ajan, Ankara'da Hintli bir casus yakalandığını işitti. Bunun asılışını ilgiyle seyretti. İlgisi şundan geliyordu ki bu casus, onun yakından tanıştığı, Birinci Dünya Savaşı sırasında birlikte sansürde çalıştığı bir kişiydi. İngilizlerden kaçarak Enver Paşa'ya sığınmış, o da bunu sansürde görevlendirmişti. Sözüm ona, Hintli Müslüman idealistlerden biriydi. Tıpkı Mustafa Sagir gibi, Hint Müslümanları Devrim Komitesi'ndendi! İngiliz Kemal, daha o zaman, bunun İngiliz casusu olduğunu anlayarak Enver Paşa'ya raporlarla bildirmişse de Paşa, bir türlü inanmamıştı. İşte, İngilizler, onu en sonra Ulusal Kurtuluş Savaşçıları arasına sokmuşsa da çekirge örneği sonuncu sıçrayışında yakasını ele vermişti. İngiliz Kemal, Samanpazarı'nda onun asıldığını seyretmekle birlikte vaktiyle olup bitenleri hiç karıştırmadı; hiç kimseye de bir şey söylemedi. Nasıl olsa, adam, layığını bulmuştu. Bu Hintli casusun adı, Asgar'dı.

Genç ajan, bütün hazırlığını bitirdikten sonra, bir kez daha Genel Kurmay Başkanı'nın katına çıktı. İsmet Bey, ona masanın üzerinde bulunan Kur'an-ı Kerim'le bir tabanca üzerine yemin ettirdi. Genç adamın bir eli tabancanın, öbürü de Kur'an'ın üzerindeydi.

Direktifleri aldıktan sonra, vezneden dört yüz Lira da para aldı. Komutan'dan ayrılığı, unutulmaz duygularla süslü bir sahne oldu. Komutan'ın inançlı bakışları, dostluğu, onda insanı en umulmaz başarılara koşturan atılgan duygular yarattı. Evet, düşmana büyük vuruşlar indirdikten sonra, yine gelip bu Komutan'ın karşısında tekmil verecekti.

Giynekleriyle makyaj takımının bulunduğu bavulu alarak Naci ile birlikte Eskişehir trenine bindi.

Oraya vardıklarında, güvenlik örgütlerinin kuş uçurtmayan çalışmalarıyla karşılaştılar. İngilizlerle el ele veren İstanbul Hükümeti, oraya Ankara Hükümeti'yle örgütlerini dağıtmak amacıyla birçok iki ayaklı yılan göndermişti. Bunlar, gırtlağına dek İngiliz altınlarıyla doluydu. Türk güvenlik güçleri de bütün acarlığıyla çalışmakta, bunları adım başında enseleyip darağacına yollamaktaydı.

İki arkadaş, çarşıda gezip dolaşırken bir kahveden yüksek sesle söylenen bir gazel işittiler. İngiliz Kemal, bu sesin sahibini tanıyordu. Hemen, oraya yöneldi. İçeri girdiğinde gerçekten eski arkadaşı Çerkes İsmail'le karşılaştı. Adamın Hafız Burhan gibi sesi vardı. Eskiden onu çok dinlemişti. İsmail, şarkısını, köşedeki bir masada oturan, kalpaklı, gocuklu birkaç kişinin ortasında okuyordu. Genç ajan, Çerkes İsmail'i karşısında görünce, Bırakışma yıllarında, Beyoğlu'nda Vinterpalas'ta geçen kavgada İşgal Polisi'nin eline düşmek üzereyken, onun hızır gibi yetişerek kendisini nasıl bir felaketten kurtardığını, andı. O günden beri de birbirlerini görmemişlerdi. Onu gören İsmail, yerinden fırlayarak boynuna sarıldı:

— Vay! Nereden çıktın, yahu!? Ben senin Avrupa'ya gittiğini işitmiştim?

Kucaklaşma işi bitince, yan yana oturdular. Kemal, Avrupa'ya gittiğini söyleyerek, masanın altından İsmail'in ayağına

bastı. Konuşmaları için onu uyardı. Bu arada İsmail'in serüvenini dinledi. O, Anadolu'ya geçtiğinden beri Adapazarı ve İzmit yöresinde Komutası'ndaki ufak çetesiyle düşmana durmadan akınlar yapmıştı. İsmail, İngiliz Kemal'e nereye gittiğini sordu. O da Ankara'ya gideceğini söyledi. Biraz hoşbeşten sonra, ayrıldılar. Otele dönen genç ajan, Naci'nin yanında bir yabancının bulunduğunu gördü. Adam, onu görünce selamlayarak, Çerkes Ethem'in kendisini çok görmek istediğini, bunu bildirmeye geldiğini, söyledi. Birlikte çıktılar. Biraz ötedeki ahşap bir yapının önünde durdular. Burası, Ethem Bey'in karargâhıydı.

İçeride onu, soluk menekşe gözleri, sarı saçları, iri kemikli yüzü, uzun boyu, hem de çok uzun boyuyla Ethem, sıcak bir ilgiyle karşıladı:

— Affedersiniz; rahatsız ettik, Kemal Bey!

Bir süre konuştular. Ethem, her zaman diline doladığı şu sözü bir kez de İngiliz Kemal'e söyledi:

— Şu kâfirler çok azıttı! Değil mi, Kemal Bey?

— Eee!.. Savaş bu! Ne yapalım? Uğraşmadan kazanılmaz ki!..

— Çok doğru!.. Kemal Bey, sizin kâfirlerin arasına girip çıktığınızı biliyorum. Sizden bir ricam var!

— Hayrola, Ethem Bey!?

— Kâfirlerin, Mavro Kosta, adlı bir çetesi var. Akın yapıyor, buralara dek. Sanırım, köylülerden, Çingenelerden adamlar gönderiyormuş. Ben, bu kâfirleri çok iyi tanırım.. Aslen, Edremitli'dir. Maiyeti ise hep İzmit yöresi köylerindendir. Karacabeyli Kel Hüseyin adlı bir adam yakaladık. Kâfirin gözcülerindenmiş. Çok rica ederim, Kemal Bey, yolun düşer de bize bu Mavro Kosta Çetesi üzerine biraz bilgi yollarsan, çok sevineceğim! Benim bu herife yıllardan beridir çok hıncım var.

Ethem, böyle konuşurken, genç ajanın gözleri, onun belindeki gümüş kakmalı hançerle, bunun yanına asılmış küçük yumurta biçimindeki telli bombada geziyordu. Pek güçlü bir etkisi olan bu bomba, onu bayağı büyülemişti:

— Ethem Bey, bu işi bedava yapmam! Ama sakın para istediğimi sanmayın.

— Hançerimi isteme de ne istersen iste.

— Hançeriniz bir işime yaramaz. Ben, şu ufak telli bombayı isterim.

Ethem, bombayı belinden çıkararak ona verdi. Bu bomba, ileride bir talihsizlik eseri olarak genç ajanın Yunanlılara tutsak düşmesine yol açacaktı. Ethem'den ayrılan İngiliz Kemal, Naci'yle birlikte Antalya'ya doğru yola çıktı. Antalya'ya vardıklarında, Harry Willy adlı düzmece kartvizitini Naci'ye verip onu tercüman olarak kentin yabancıları barındıran lüks oteline gönderdi. Naci, otelin sahibine bir komisyon karşılığında kendilerine Amerikalı bir yazar, film ajanı getireceğini, söyledi.

Biraz sonra onu götürmek üzere geldi. Hemen ıssız tarlalara saptılar. Genç ajan, bir güzel tıraş oldu, bıyıklarını kesti. Bir Amerikalı kılığına girdi. Naci, eski giynekleri bavuluna yerleştirdi. Ara sokaklardan geçerek bir fayton buldular. Genç ajan, bir Amerikalı serbestliğiyle arabaya kuruldu. Otele vardılar. Burada salt İtalyanlar oturmaktaydı. Belboy, hemen koşup onun çantasını elinden alırken:

— Amerikani! Amerikani! diye bağırdı.

Otelin sahibi, bütün takım taklavatıyla bu zengin Amerikalı sinemacıyı karşılamakta ivedi davrandı. Naci'ye tercümanlık parası olarak on Lira uzatan genç ajan, gerektikçe kendisini çağıracağını söyledi. Naci'nin yerlere dek eğilerek gidişine de gülmekten kendini alamadı.

Yemek zamanı, sofraya bir iki İtalyan Subayı, bir iki başka müşteriyle otelin sahibi, karısı kızıyla birlikte oturdu. Otel sahibi İtalyan'ın güzel kızı da bu sırada genç Amerikalının(!) yanına oturdu. Onunla, şuradan buradan, konuşarak çabucak ahbap oldu. Böylece çabucak içli dışlı olmasının nedeni vardı: Antalya'daki gizli Yunan telsizinin yerini bulmakta ondan yararlanabilir miyim diye düşünmüştü. Kent, Ulusal Güçler'den kaçarak buraya sığınmış olan Rumların casusluk yatağı olmuştu. Genç ajan, bunu yakından biliyordu. Yemekte şımarık genç kıza akşamüstü kentte kendisini gezdirmesini rica etti. O da bunu sevinçle benimsedi. Genç adam ilkin güzel bir uyku çekerek güçlendi. Son-

ra, vakti gelince kızla sokağa çıktı. Kızın koluna girdi. Genç kız, bunu sevinçle karşıladı. Kırlara açıldılar. Bir taşın üzerine oturarak biraz çevreyi seyrettiler. Güneş, tatlı renklerle ufukta batıyordu. İki genç insan, doğanın barışsever saatlerinde bir aşk hikâyesi yaratarak fırsattan yararlandılar. Genç ajan, bir yandan kızı seviyor, bir yandan da İtalyan Deniz Güçlerine bağlı bu Telsiz İstasyonu'nun gizini nasıl çözeceğini düşünüyordu. İtalyanlar, Mustafa Kemal'in Ordularına çok yardımlarda bulunuyorlarsa da düşman da bu batı devletinin varlığından yararlanmasını biliyordu. Genç ajan, genç kızla yerlerde yatıp yuvarlanırken biraz öteden bir kişi bunları gözetlemekteydi: Bu, onları izlemiş olan Naci'ydi. Genç kız, üstünü başını düzelterek yerden kalkarken:

— Şeytan Amerikalı! dedi.

Genç adam, genç kızı otele savdıktan sonra, birkaç adım atmıştı ki Naci karşısına dikildi. Ne çabuk aşk sahnelerine düştüğünü, bunun tehlikeli olabileceğini ona anlatmak istediyse de o da böyle sahnelerin yardımcı öğeler olduğunu, arkadaşına anlatmaya çalıştı. Naci ona, bizim polisin, arkasına adam taktığını söyledi. Oteldeki İtalyan garson da onu izlemekle görevlendirilmişti. İtalyan garson, Naci'den, genç Amerikalı üstüne bilgi almak istemişti. O da Amerikalı'nın Tahran'dan geldiğini, sonra Mısır'a gideceğini söylemişti. Bunun üzerine, genç adam güldü: Demek ki ünlü Polis Müfettişi İzmirli, Karşıyakalı İsmail Hakkı, atlamıştı. Bizim polisin Naci'den bilgi isteyebileceğini, onlara bilgi verebileceğini, söylemesini istedi.

Akşamleyin, yine sofraya oturduğunda önceki kişilerle genç kızı da orada buldu. Ancak, genç kızın bütün neşesi kaçmış gibiydi. Yemek boyunca İtalyan Subayı, kıza hep yer gibi baktı. Kızın aldırış ettiği yoktu. Genç adam, ortada bir şeyler döndüğünü anladığından soğukkanlılığını korumaya çalıştı. Yemekten sonra, salona geçerek, Paris gazetelerini karıştırmaya başladı. Bu sırada yemekte sinirli gördüğü İtalyan Subayı, yanına geldi. Subay, onun yanına oturarak görüşmek istediğini söyledi. Çekingen bir biçimde Sinyorina Margrit'le nişanlı olduğudan söz etti. Genç kız biraz hoppacaydı, buna önem vermemeliydi. Genç

ajan, İtalyan Subayı'nın kıskançlığına önem vererek onu yatıştırmaya, genç kızla arasında hiçbir şey olmadığına onu inandırmaya çalıştı. Böylece, arada çıkması olasılığı olan bir olay da kolayca savuşturuldu. Sonra, şuradan buradan konuşmaya başladılar. Genç ajan, bu gevezelikler sırasında Subay'ın, İtalyan Deniz Güçlerinin Antalya'daki Telsiz İstasyonu Komutanı olduğunu anladı. Genç subay, yakında terhis olarak Amerika'ya gideceğini, nişanlısını da birlikte götüreceğini söyledi. Acaba, gideceği Şikago'da bir iş bulabilir miydi? İngiliz Kemal, kendisinin de Şikago'da oturduğunu, orada ona bir iş bulabileceğine söz vererek, adamcağızı büsbütün fethetti. Ona *Şikago Tribüne Gazetesi*'nin Antalya Muhabirliği'ni sağlayacağına söz verdi. Genç Subay, şimdiden muhabirliğe başlayacak, benimsenen her haberi için genç Amerikalının ilgili bulunduğu Ankara'daki Büro'dan bir ölçek para da alacaktı. Sonra, Amerika'ya varınca, gazetedeki işini hazır bulacaktı. Akşamleyin, Sinyorina Margrit'le sinemaya gitmeye de söz veren genç adam, kıskanç Subay'ın düşmanlığının bütün işlerini altüst edeceğini düşünerek bundan vaz geçti. Erkenden çıkıp yatağına uzandı.

Dalacağı sırada kapı vuruldu, Margrit bir gölge gibi içeri süzüldü. Genç adamın ileri sürdüğü sakıncalara aldırış etmeden sabaha dek onun yatağında kaldı. Böylece bütün yaşamı boyunca bir Amerikalı ile sevişebilmek düşünü gerçekleştirmek istedi.

İngiliz Kemal için burada en verimli iş, Telsizci İtalyan Subayı'yla anlaşması oldu. *Şikago Tribüne Gazetesi* adına artık ondan hep haberler alıp Ankara'ya gönderecekti.

Burada, Türk Polisi de iyi çalışıyordu. Hemen onun arkasına takılmışlardı. Böyle bir Amerikan gazetecisinin bir düşman casusu olabileceğinden kuşkulanmışlardı. Bunların kuşkulu izlemelerinden ancak yeni Mutasarrıf Aşir Bey (Aşir Paşa) aracılığıyle kurtulabildi.

Türk polisleri, İstanbul'un İttihatçılar döneminde Emniyet Genel Müdürlüğü'nün fotoğrafçılığını yapmış olan Necati'yi de gözaltına almışlardı. Kuşkulu durumlarını yakalamışlardı. Genç adam, onunla dünya savaşı yıllarında tanışıyordu. Son kerte ça-

lışkan, namuslu bir polisti. Çok da güven uyandıran bir adamdı. Bu eski bilgilerine dayanarak, onu serbest bıraktırdı. Meğer, Antalya Polisi'nin yaptığı iş, çok yerindeymiş. Onlar, yılanın başına basmışlardı. Genç ajanın bu yaptığı iyilik, bütün yaşamı boyunca kendisini izleyecek olan yoksunluklar için bir neden olacaktı.

Eski değerli, namuslu polis memuru, şimdi bal gibi düşman casusuydu. Genç adam, daha sonraları, bu eski polisin şerrine uğradıktan sonra, çok değerli Antalya Polisi İsmail Hakkı'yı yıllarca anacak, onu da, kendisini de nasıl yanılttığını düşünerek, üzülüp duracaktı.

İngiliz Kemal ya da diğer ismiyle Harry Willy, düşmanın içine, İzmir'e gitmek üzere vapura bindi. Rodos'ta vapurdan indi. Bella Vista adlı oldukça güzel bir otele yerleşti. Burada birkaç gün kalarak bir haberleşme ajanı bulmak istiyordu. Otelde çok zengin İzmir Türkleri oturuyordu. Düşmanın şerrinden kaçarak buraya sığınmışlardı. Anlaşılan, savaşın sonuna dek de burada kalacaklardı. Rodos, gerçekten yemyeşil, çok güzel bir adaydı.

Otelin yemek salonunda toplanıldığında, hiç kimsenin kendisini tanımadığını görerek sevindi. Oteldeki zengin Türk eşrafıyla tüccarları, bu zengin olması gereken Amerikalı'yı bir güzel yolmak üzere anlaşarak onu bakara masasına oturttular. Daha önce İtalyan krupiye ile anlaşan genç ajan, günlerce kumar masasının başından kalkmayarak Türk-Rum tüccarlarının bütün paralarını ganimet olarak aldı. Krupiyenin de payını vererek elinde kalan önemli parayla İzmir'e yollanmayı tasarladı. Ancak, burada bir haberleşme ajanı bırakmayı kafasına koyduğundan gezintilerini sürdürdü. Rastlayışlar, birçok kez insanın işine yarayan fırsatlar yaratıyordu.

Yörede hiçbir elverişli olanak bulamadı. En sonra, otelin kâtibesi Despina'ya göz koydu. Onunla biraz konuşunca, çok zeki, uyanık, belki de tehlikeli bir kişi olduğunda karar kıldı. Önce, bir İtalyan sandığı bu kız, sonra deşince, bir Yunanlı çıktı. Bu, genç adamın kafasında yeni bir olanağın ışıklarını parlattı. Onunla çabucak sevişmeye başladı. İçtenlikleri ilerleyince genç adamı şaşırtan bir şeyler oldu. Genç kız, bir sevişme sırasında,

Türkiye'yi bir Amerikalı gazeteci olarak gezip görmüş olan genç adamdan Kemalistler üstüne haberler istedi. O zaman, genç adam, işin içinde iş olduğunu anladı. Biraz daha deşince, genç kızın Yunan Genel Kurmayı'nda çalıştığını öğrendi. Buna da çok sevindi. Gökte ararken yerde bulmuştu. Despina, artık onun elinde birçok kapıyı açacak bir altın anahtar olacaktı. Genç kız, bu otelde bir görevli olarak bulunuyordu. Otelin Türk müşterileri, onun dediğine göre, hep Batı Anadolu'nun çete reisleriydi. Onlar, Anadolu üstüne en yeni haberleri alıyor; o da onlardan sızdırmaya çalışıyor; sonra, bunları İzmir'deki Sarı Yani'nin başında bulunduğu Genel Kurmay Başkanlığı'na bildiriyordu.

Genç adam, Despina'nın Yunan Genel Kurmay Başkanlığı'nın Ajanlarından biri olduğunu anladıktan sonra, onu beraberinde İzmir'e götürmeye karar verdi. Ona, daha çok güven vermek üzere, Rusya'da, Türkiye'de görüp bildiklerini anlatmaya karar verdi. Bunlar, elbette, önemli gibi görünen sudan haberler olacaktı.

Genç ajan, oteldeki Türk eşrafıyla birkaç da Rum zenginini hileli bakara oyununda soyup soğana çevirdikten sonra, Despina'nın yakın bir akrabasının bulunduğu cennet güzelliğinde bir köyde, onunla tatlı bir aşk yaşamı yaşamaya başladı. Orada onu iyice kendine bağladı. Sonra, iki âşık olarak birlikte İzmir'e yollanmaya hazırlandılar. Despina, Amerikalı'dan aldığı, kimi entipüften haberleri İzmir'e bildirmiş, onlar da İzmir'de çalışması için ona müsaade vermişlerdi. Ancak, gider ayak, ufak tefek şeyler oldu. Rodos'ta Türk Temsilcisi olarak bulunan Cami (Baykut), ayrılış anında İngiliz Kemal'i görerek Roma'ya Türk Temsilcisi olarak giden Alfred Rüstem Bey'in yol parasını bile unutmuş olduğunu söyledi. Alfred Rüstem, yol parası kalmayınca, Ankara'dan yine para istemişti. Onun kumarda İngiliz Kemal'e yenildiğini öğrenen Mustafa Kemal'le İsmet Bey, buna çok gülmüşlerdi. Mustafa Kemal, şöyle demişti: «Aferin, Kemal'e! Bu çocuk kutlanacak bir şeydir. Gördünüz mü, Rüstem Bey'i bile kafese koymuş; görevine gitmiş!»

Onun burada İngiliz Kemal olduğunu bilen tek kişi, Cami Baykut'tu.

— Beyfendi; artık, beni aramayınız! Ben yakında gidiyorum. Lütfen, Ankara'ya bildiriniz! Raporlarım, ancak, on beş gün sonra ellerine varabilir.

Genç ajanla Despina, Loyd Tristino vapurlarından birinin lüks kamarasında, İzmir'e doğru yola çıktılar. Yemyeşil, masmavi bir yolculuk içinde pespembe aşk günleri, iki genç insanı, yepyeni yazgıların fırtınaları içine sürüklüyordu.

Yepyeni serüvenler ülkesine doğru bu gidişte, genç ajan, bayağı bir mutluluk duyuyordu. Cebinde Türk zenginlerinden vurduğu on binlerce Lira, yanında güzel bir sevgili vardı. Bu sevgili de onu başarılara iletecek tatlı varlıktı. Daha çoğu da can sağlığıydı. Despina, ona, İzmir'de, sözüm ona, tercümanlık edecekti. Genç ajan, yolda, bir viski içişi sırasında bunu da sağlamıştı.

Vapur, İzmir'e vardığında, Despina ile genç ajanı iki önemli Yunan memuru karşıladı. Anlaşılan, bir yem olarak düşündükleri Harry Willy'yi görmeye gelmişlerdi. Genç kız, otele yerleştikten sonra, yine kendilerini göreceğini, onlara söyledi. Genç adam, İzmir'in en lüks oteline, Kramer'e yerleşti. Genç kız da İzmir'de bulunan evine gitti. Despina, ertesi gün, Harry Willy'den Anadolu üzerine, sözüm ona, birçok bilgi aldı. Bunlar, harcıalem şeylerdi. Türklerin, Ruslardan yardım aldığı, çok çalıştığı gibi, daha birçok değersiz bilgi, Yunan Genel Kurmay Başkanlığı'na rapor edildi,

Genç ajan, Despina'yla Anadolu'dan akın eden düşman yaralılarıyla, tıklım tıklım, dolmaya başlayan asker hastanelerini gezdi. Bol yaralı gelişi, şiddetli bir savaşın başladığını gösteriyordu. Yunanlılar, yeni bir saldırıya mı geçmişlerdi? Türk Ordusu'nun karşısına yeni ne gibi Tümenler, Kolordular sürülmüştü? Genç adam, elindeki çukulata kutularıyla hastaları dolaşırken, bu sorulara da yanıt almaya çalışıyordu.

Nitekim, az zamanda da istediği haberleri alarak yerine ulaştırdı. Bir akşam, Despina, teyzesinin, ikisinin onuruna bir şölen vereceğini, söyledi. Otelden bir arabaya atlayarak şölen verilecek

teyze evine vardıklarında, genç adam birdenbire şaşırdı. Bir tuzağa düşürülüp düşürülmediğini bile düşündü. Şundan ki önüne vardıkları evin kapısında, süngülü Efzon nöbetçileri bekliyordu.

— Nereye geldik?

— Teyzemin evine!

— Bu nöbetçi ne?

— Benim teyzem; Genelkurmay Başkanı Sarı Yani'nin karısıdır.

Genç adamın şaşkınlıktan ağzı bir karış açık kaldı. İnsan, düşte görse inanmazdı. Genç adam, şölen deyince, iyi ki smokinini de giymiş, buraya, iki dirhem bir çekirdek, gelmişti. Salonda, siviller, subaylar, son kerte iyi giyimli şık kadınlar göze çarpıyordu. Sade giyinmiş, orta yaşlı bir kadın olan Sarı Yani'nin karısı, onları karşıladı. Despina, genç adamı, düzmece kimlik belgesine göre teyzesine tanıttı. Genç adamın usuna gelen en tehlikeli düşünce, Amerikan Konsolosu'nun da burada bulunabileceği belkisiydi. Ancak, böyle bir şey olmadı.

Genç adamı çok şaşırtan bir şey oldu: Salonun bir köşesinde birçok da fesli Türk vardı. Bunların kimler olduklarını ancak yemek zamanı öğrenebildi. Ev sahibesi, bütün bunları, adları sanlarıyla tanıttı. Bunlar, İzmir zenginleriyle, eşrafındandı...

Yemekte genç adamın karşısına çok güzel bir Yunan kızı düşmüştü. Bu Genelkurmay Başkanı'nın kızıydı. Despina'nın kuzeniydi. Despina'nın anlattığına göre, çok gururlu, kibirli, çok kıskanç bir kızdı. Sıra dansa gelince, genç adam, Despina'yla çok güzel bir dans yaptı. General'in kızı da onunla dans etmek istedi. Birlikte kalktılar. Genç kız, Amerikalı'ya karşı hızlı bir ilgi duymaya başladı. Dans ederken Amerikan filmciliğinden, Amerika'dan söz ettiler.

Sarı Yani'nin kızı, ertesi gün, Harry Willy'yi bir mektupla evine çağırdı. Çay içtiler. Genç kız, ona Atina yaşamını gösteren fotoğraflar gösterdi. Harry, Amerikalı olduğunu göstererek hemen küçük bir fırsattan yararlanıp genç kızın dudaklarını dudaklarının arasına aldı. Sonra:

— Babanız ne zaman gelecek? Görüşmeyi çok isterdim! dedi.

— Askerlik bu; ne zaman geleceği belli olmaz. Son zamanlarda Kemalistler hiç umulmadık bir saldırıya geçtiler.

Harry, akşamüstü Despina'yı söyleterek, Yunanlıların, Türklerin bu son direnişlerini de kırmak, bir ayak önce Ankara'ya varmak üzere büyük bir saldırıya hazırlandıklarını öğrendi. Bütün eldeki yedek asker, Anadolu'nun göbeğine doğru yola çıkarılıyordu.

İvedi haberler çoğaldıkça, Harry bunları bir ayak önce Ankara'ya ulaştıramamanın kaygısı içinde kıvranmaya başladı. En sonra, bunun da çözümünü bulmak üzere, rıhtıma bağlı Dixio Nino İtalyan Savaş Gemisi'nin telsizcisiyle ilişki kurmaya karar verdi. Onunla gidip görüştü. Tıpkı Antalya'daki İtalyan Telsizci Subayı tavladığı gibi, onu da tavladı. Buradaki genç Subay da oradakinin arkadaşıydı. Buradan *Şikago Tribüne Gazetesi*'ne gidecek haberleri Antalya'daki adrese çekme işini üzerine aldı. Terhis olduktan sonra, Amerika'ya gitmek, orada bir işe yerleşebilmek tuzağı, genç Subayı burnundan yakalamıştı.

Hemen, o hızla, Antalya'da mister Naci'ye İtalyanca olarak sözde Şikago'daki gazeteye gitmek üzere şöyle bir telgraf çekildi:

«Yunan Ordusu bütün cephelerde karşı saldırı hazırlığını bitirmiştir. Yunan Genelkurmay Başkanı, cephededir.»

Bu tümceler, elbette, başka tümcelerin arasına sıkıştırılmıştı.

Bu telsiz haberleşme aracını ele geçirdikten sonra, Harry'nin sevincinin önünde artık dağlar duramaz olmuştu. Bu, en can alıcı haberleri sızdırmaktan çok daha önemliydi. Olayların böyle yıldırım hızıyla ilerlediği zamanlarda Ankara'ya kaplumbağanın sırtında haber yollamak zorunda kalmak, ne korkunç şeydi. Çok şükür, şeytanın bacağını kırmıştı. Bu yeni başarısını ıslatmak üzere, bir jigolo tipinde olan genç Telsiz Subayı'nı dansinge götürdü. Bol bol viski içip, güzel kızlarla dans ettiler.

Ertesi gün, General'in kızı, Harry'yi otomobiline alarak kentin güzel yöresine götürdü. Issız, güzel bir kır dekoru içinde iki genç, yan yana oturup sevişti. Anılarına unutulmaz, bir daha geri gelmeyecek bir gün kattılar. Harry, Sarı Yani'nin kızını, işi gere-

ği elinde sımsıkı tutmalıydı. Ondan sızdıracağı şifalı haberleri, Anadolu'daki mavi gözlü kurtarıcıya bildirecekti. Bu güzel Yunan kızı, bilmeden, Anadolu'nun kurtuluşunda rol almıştı. Bu da bir yazgı işiydi.

Sarı Yani'nin sarışın, mavi gözlü çok güzel kızı, Harry'nin ağına sarı bir ispinoz gibi takılmıştı. Nişan, evlenme, Amerika yolculuğu üstüne verilen yemler, güzel kızı, iyice tuzağa düşürmüştü. Artık o, Harry'nindi.

Bir gün, yine arabayla, Bornova'daki çamlıklar içinde saklanmış küçük, güzel bir köşke gittiler; burası, İzmirli olan Sarı Yani'nin köşküydü. Şimdi, içinde iğreti olarak bir aile oturuyor, bekçiliğini yapıyordu. Harry, Suzi'nin (Kıza verilen takma ad) yatak odasına girdiğinde, yaşamı boyunca eriştiği güzelliklerin hiçbir zaman unutulmayacak olanıyla karşılaştı. Baştanbaşa bir güzellik örneği olan Suzi, onun kollarında çırılçıplak kıvranırken, bu günlerin korkunç felaketlerle kucak kucağa bir anı cenneti olacağını hiçbir zaman bilemezdi. O gece, yemeği orada yiyip orada kaldılar. Dışarıdaki sel gibi yağan yağmur, onları bütün dünyanın gözünden gizleyen, ıslak, kalın bir perde gibiydi. O geceyi bütünüyle bir gerdek gecesi olarak geçirdiler. Köşkün kapısından girinceye dek bir bakire olan güzel Yunan kızı, sabahleyin oradan çıkarken artık yeryüzünün çiçeği burnunda kadınları arasına karışmıştı.

Harry, bir yandan da Despina'yı idare etmeye çalışıyordu. Ancak bu, çok tehlikeliydi. Kıskançlık, bir çuval inciri berbat edebilirdi. İyi bir rastlayış durumu düzeltti. Despina'nın Atina'ya gitmesi gerekmişti. Harry de arkasından gideceğini, orada evleneceklerini söyleyerek zavallı kızcağızı yaşamından sonuna dek uzaklaştırmış oldu. Şimdi, yemlik olarak elinde yalnız Suzi kalmıştı. İlk günlerde sevincinde zafer çığlıkları yüzen Despina, Atina'ya doğru yola çıkarken genç adama, bu savaşın kolay bitmeyeceğini söyleyerek, umutsuzluğunu bildiriyordu. Anadolu'dan durmadan yaralılar geliyor, bunlarla dopdolu gemiler, Atina'ya doğru yola çıkıyordu. Anadolu'daki bağımsızlık savaşçıları, durmadan Yunan serüvencilerini hacamat edip Yunanistan'a püskürtüyordu.

Bir gün de Harry, cepheden dönmüş olan Genelkurmay Başkanı'yla evinde görüştü. Sofrada tek konuk oydu. Artık, bütün İzmir sosyetesiyle Ordu personeli genç Amerikalıyı, Suzi'nin nişanlısı olarak biliyordu. Sarı Yani, Amerikan basınından yakındı. Karşısındaki genç Amerikalı gazeteciye, Amerikan basınının Yunanlılar'dan daha çok Türkleri tuttuğunu anlatmak istiyordu. Oysa, uzun yüzyıllardan beri Anadolu'ya ilk kez bir Hıristiyan Ordusu giriyordu. Bunu bir Haçlı Ordusu gibi tutup kutlamak gerekmez miydi? Bu, neden yapılmıyordu?

Bugünlerde Yunan Ordusu, Venizelist, Kralcı olarak ikiye ayrılmış durumdaydı. Yeni saldırı için bütün Venizelosçuları arka hatlara alıp Kralcıları ileri sürüyorlardı. Harry'nin, konuşmalarından anladığı üzere Genelkurmay Başkanı da Venizelosçuydu. Şundan ki o da Anadolulu'ydu. Türkiyeli bütün Rumlar da Venizelosçuydu. Venizelos, Pan Helenist'ti. Bütün dünya Yunanlılarını bir araya toplamak, Yunan Yurdu'nun sınırlarını alabildiğine genişletmek isteyen Venizelos bütün idealist milliyetçilerin odağı olmuştu.

Sarı Yani, Harry'ye, gazetesi için her türlü kolaylığı göstereceğine söz verdi.

Harry, Suzi ile çamlı köşkte, haftada üç gün geceliyordu. Elbette, Suzi de kollarında olarak. Ancak, Harry'nin eskiden beri uykuda sayıklamak göreneği vardı. Bir gece, bilmediği bir dille sevgilisinin sayıkladığını işiten Suzi, korkuyla onu uyandırmış, hangi dille sayıkladığını sormuştu. Genç kızın hiç Türkçe bilmemesi durumu kurtarmıştı. Genç kıza, Kızılderili Dili'yle sayıkladığını, bu dili Amerika'da öğrendiğini söyleyen Harry, büyük bir tehlikeyi böyle kolaylıkla savuşturduğundan dolayı sevindi. Amerika'daki hayali çiftliklerinde çalışan hayali Kızılderili ırgatlar, onu kurtarmıştı.

Harry, bugünlerde ince uzun boylu, sarışın, mavi gözlü, garip, çekingen bir İngiliz Subayı'yla karşılaştı. Bu adam, hemen bir gölge gibi onun arkasındaydı. Hiç olmayacak yerlerde birdenbire karşısına çıkıyor, onu kuşkular içinde bırakıyordu. Ancak, hiçbir saldırgan hali yoktu. Ne var ki yine de onun bu suskun, çekingen

hali, Harry'yi titretiyordu. Harry, bu İngiliz'in bir yerden kendisini tanıdığını seziyorduysa da nereden olduğunu bir türlü çıkaramıyordu. Acaba İstanbul'da tutuklu iken kendisini tanımış olanlardan birisi miydi?

Harry, en sonra turistik bir gezi sırasında o garip İngiliz'le tanıştı. Birlikte bir otomobil gezisi yaptılar.

Bir gün Kramer Oteli'nde karşılıklı oturup birbirlerini tarttılar. İngiliz, Harry'nin kim olduğunu kesinlikle bildiği halde Harry, onun kim olduğunu bilmiyordu. Bir süre nükteler, ince deyişlerle birbirlerini mat etmeye çalıştılar. İnce, uzun boylu İngiliz, en sonra ağzından bağlayı çıkardı:

— Eski boks şampiyonu. Yani, «İngiliz Kemal!»

İngiliz'in ağzından birdenbire çıkan bu sözler, Harry'yi korkudan dondurmuş gibiydi. Karşısındakinin ünlü İngiliz casusu Lawrence olduğunu anlamıştı. Çok bunalımlı bir durumdu. Acaba, kendisini Yunanlılara yakalatacak mıydı? Bütün Arabistan'ı Türklerin elinden kurtaran bu adam, kendisini ele verecek küçüklüğü yapacak mıydı?

— Şimdi, nasıl davranmamı istiyorsunuz? Yine eskisi gibi mi olalım? Beni Yunan Polisi'ne teslim mi edeceksiniz; burada sizden ayrılıp ortadan yitip gideyim mi? diye sordu.

— Bu sözünüze üzüldüm, doğrusu. Ben, buradan transit olarak geçeceğim. Yarın kalkacak olan vapur için biletimi aldım. Yarın beni vapura geçirmenizi rica ederim. Siz, daha pek gençsiniz. Taşkın davranışlarınızı yavaş yavaş normal bir duruma getirmenizi salıklarım.

Sizi nasıl tanıdığımı soracaksınız. Çocukluğunuzdan bugüne dek olan yaşamınız dosyamdadır. Aldığınız işleri başarıyorsunuz. Bütün bu başarılarınızı İngiltere'de sizi büyütüp yetiştiren İngiliz ailesine borçlu olduğunuzu unutmayınız. Temel eğitiminizi iyi almışsınız.

Harry, Lawrence'i vapura yolcu ediyordu. Ünlü İngiliz casusunun, ona en son salığı şu oldu:

— Dikkat et; gençsin! Gençlik nedeniyle bir yanlışlık yapma! Felaket haberinin beni de üzeceğini bil!

Genç ajan, vapur gözden yitinceye dek rıhtımda dikilerek dalgın dalgın arkasından baktı.

Harry, Yunan Cephesi'nin filmlerini çekmek bahanesiyle, Yunan Genelkurmay Başkanı'yla, onun aracılığıyla de Yunan Başkomutanı Papulas'la görüştü.

Başkomutan, genç Amerikalıya:

— Kemalistler üstüne düşünceniz nedir? diye sordu.

— Kumandan, bu Kemalistlerin durumu başangıçta hiç önemli değildi. Ancak, şimdi, bir Devlet Örgütü oldular. Günden güne de önemli bir güç halini alıyorlar.

Başkomutan, Genelkurmay Başkanına, Yunanca:

— Hakkı var! dedi.

Harry, sözünü şöyle sürdürdü:

— Anlamıyorum; bugüne dek düşmana neden bu kerte fırsat verildi?

— Suç bizim değil; müttefiklerimizin! Ne var ki yakında bütün dünya şaşacak. Bizim artık müttefikimiz yok. Kendi işimizi kendimiz göreceğiz. Ankara'ya vardığımızda -ki yakındır-, barışı doğrudan doğruya biz yapacağız.

Başkomutanlık'tan çıkan Harry, çevresinin Türk-Rum bütün İzmir gazetelerinin muhabirlerince alındığını gördü. Hepsi de Başkomutan Papulas'la yaptığı konuşmadan bir şeyler sızdırmak istiyordu.

— Yahu, siz Amerikan gazetecilerini de geçtiniz! Nereden işittiniz, benim Başkomutan'la konuştuğumu? Peki, ne öğrenmek istiyorsunuz? Başkomutan Papulas, kanıma göre, büyük bir asker. Bende çok iyi izlenim bıraktı. Beni iyi karşıladı. Sorduğum soruları karşılıksız bırakmadı.

Gazeteciler, bu sorularla bunların yanıtlarını öğrenmek istediklerini söylediler.

O da Papulas'ın verdiği yanıtların, Amerikan kamuoyunu aydınlatıcı durumda olduğunu, yakında gazetesinde çıkarsa, bunları okuyabileceklerini, söyleyerek ellerinden kurtulmaya çalıştı.

Gazeteciler, hep bir ağızdan:

— Bizimle alay mı ediyorsunuz, Mister Harry? diye bağırıştılar.

Genç gazeteci, bunların elinden kurtulup bir arabaya atlayarak kendini pansiyona dar attı. Orada kendisinin tüylerini ürpertecek bir başka sürpriz bekliyordu. Pansiyoncunun pembe yanaklı çok güzel kızı, onu bir yana çekerek, kendisini bugün, İstanbul İşgal Komutanlığı'ndan, bir Rum Komiser'in aradığını söyledi. Adam, Siyasal Polis'te Komiser'di. Eğer söyledikleri giz olmaktan çıkarsa ailesinin başına iş açılacağını, babasının vatan haini olarak yakalattırılacağını, bunun bir Yunanlılık davası olduğunu, söyleyerek genç kızı da bir iyi korkutmaya çalışmıştı. Ancak, pansiyon sahibi ailenin hem Katolik, hem de Yunanlılara karşı olduğunu bilmediğinden, giz olarak verdiği şeyler, hemen genç kızca, Harry'nin kulağına iletilmişti.

Genç adam, soğukkanlılığını korumakla birlikte, başından aşağı kaynar suların döküldüğünü sanmıştı. Demek ki çok temelli bir tehlike izi üzerindeydi. Artık, İzmir kokmaya başlamıştı. Biraz daha kalırsa, burada postu tuzlamak da vardı, hesapta. Hemen o akşam, Katolik askerler arasında kurduğu ufak haberleşme örgütüne Rodos'taki Türk Temsilcisi Cami (Baykut)'nin adresini vererek ilk tedbirini aldı. İtalyan Postası güvenliydi. Pansiyondakilerle birlikte Suzi'ye Amerika'ya apansız dönerse, şaşırmamasını söyledi. Ancak, çok kalmadan geri döneceğini söyleyerek, onun yüreğine soğuk su serpmeyi de unutmadı.

Böylece, birkaç ilkel tedbiri aldıktan sonra yatağına uzanan genç ajan, çevresinin karadüş hayaletleriyle dolmaya başladığını, bu karanlık tehlike zebanileriyle boğuşurken, Eskişehir'de Çerkes Ethem'den armağan olarak aldığı son kerte güçlü yassı bombayı da yastığının bir ucuna koymayı unutmadı. Naci, bu, elli evi uçuracak, kırk elli kişiyi bir anda öldürecek güçte olan bombayı, bir cep saati olarak kamufle etmişti. Tehlike, hem de ölüm tehlikesi, azgın bir Man-eater kaplan gibi üzerine atılmaya hazırlanıyor gibiydi.

Ertesi gün, yerli gazetelerden birinde, Mister Willy'nin Başkomutan Papulas'la yapmış olduğu uzun bir görüşmeden söz ediliyordu. Sonunda da bu görüşmeye çok önem veriliyor, deniyordu.

Halkın Sesi Gazetesi'nin sahibi Sırrı, bir kıraathaneden çıkarken ona söz attı:

— Gördünüz mü, Mister Harry; sizin General Papulas'la görüşmeniz nasıl yorumlanıyor?

— İzmir gazeteleri bizim Amerikan gazetelerini de geçti.

— Havadislerden, ne var ne yok?

— Duruma bakılırsa, bu savaş, Kemalistlerin yengisiyle sonuçlanacağa benziyor.

Sırrı, bu son söz üzerine sevinerek onun yanından ayrıldı.

Ertesi sabah, Genelkurmay Başkanı'nın kızı, erkenden gelip Harry'yi yatağından kaldırarak babasının bürosuna götürdü. Adam, cephede film çekilmesi için izin çıktığını, bir dileği olup olmadığını, sordu. O da hiçbir dileği olmadığını, yalnız filmi çekilecek yerleri daha önce bir kez görmek istediğini, sonra, bundan da hiçbir gazeteciye söz edilmemesini, sırası gelince onlara bilgi vereceği, yanıtını verdi. General, İngilizce bilen bir Teğmen'i Mihmandar olan Harry'nin yanına kattı.

İşlerin bu kerte yolunda gitmesi bir yandan genç adamı sevindirirken, bir yandan da pansiyon sahibinin güzel kızının verdiği korkunç haber, tüylerini diken diken ediyordu. Bu, yüzde yüz bir tehlike işaretiydi. Bunu kulak arkasına atmak, hiç doğru değildi.

Tehlike başında çan çalarken de bir tek can yoldaşı olarak cebindeki saati ve telli bombayı düşünüyor, en son dakikada hem kendisini, hem de kendisi için tehlike olacak kişileri temizleyeceğini düşleyerek, avunmaya çalışıyordu. İş, bir bombanın telini çekmeye bakardı.

Harry, Kolunaridis Lokantası'nda yanına verilen toy Teğmen'le güzel bir yemek yedikten sonra saat on birde yine burada buluşup trenle Anadolu'da görülecek yerlere yollanmak üzere karar vererek ayrıldı.

Harry, denilen saatte, yine lokantada Teğmen'le buluştu. Kafaları çektiler. Çabucak kafayı bulan Teğmen, hemen yakınmaya başlamıştı:

— Anlamıyorum; bizim buralarda ne işimiz var? Ah, şu Venizelistler yok mu!? Bütün bu belaları başımıza onlar açtılar.

İstasyona vardıklarında Harry, bilet almak isteyince, Teğmen, onun Ordu'nun konuğu olduğunu, pasoları bulunduğunu, bütün yolculukta bunun böyle olacağını, söyleyerek onu sevindirdi.

Harry'nin cephe yolculuğu çok güzel geçti. Her gittiği Yunan Birliği'nin Karargâhı'nda candan karşılanıyor, ağırlanıyordu. Genç adam, Yunan Subaylarının morallerini hiç de sağlam bulmadı. Böyle de olsa, yine de demir gibi görünmeye çalıştıkları görülüyordu. Büyük küçük, bütün Subayların ağızlarında şu söz vardı:

— Müttefikler, bizi buralara saldırttılar; şimdi de çok ileri gidiyorsunuz, diye bize karşı çıkıyorlar?

Venizelist, Kralcı, diye ikiye ayrılan Ordu, hep karşı düşünce kampında olanları suçlayıp duruyordu. Cephenin her yanında görülen durgunluk, saldırının Kral gelince başlayacağını gösteriyordu. Kaygılı yüzleriyle küçük köy kahvelerini dolduran Yunan askerlerinin ağızlarında sakız gibi çiğnedikleri iki ad vardı: Mustafa Kemal; İsmet. Morallerinin bozuk olduğunu anlamak için hiç de çok dikkatli olmak gerekmezdi. Çerkes Ethem'in güçlerinden ayrılıp da düşmana teslim olmayan eski Seyyar Güçler Grupları, düşmanın gerilerinde büyük işler görüyor, yaptıkları önemli sabotajlar, düşmanı yıldırıyordu. Yunan Kralı Konstantin'in gelmesiyle başlayacak olan Sakarya Savaşı sırasında da Parti Pehlivan Gerilla Grupu'yla birçok başka gruplar, Yunan'ın gerilerini hallaç pamuğu gibi atacaklardı.

Harry, üç gün süren bu inceleme gezisinden döndüğünde, oturduğu pansiyon sahibesinin genç kızı onun yanına sokularak kendisini birkaç gün arayan çirkin suratlı adamın yine aradığını, ona, «İstanbul'a gitti!» deyince, hemen, koşarak gittiğini söyledi. Bu, genç adamın midesini iyice bulandırdı. Düşmanın, izi üzerinde olduğunu anlamıştı. Katolik olduğundan dolayı, Yunan düşmanı olan pansiyon sahibesinin dost bakışlı, mavi gözlü güzel kızı, ona çok büyük bir iyilikte bulunmuştu. Genç adam, kızcağızın kendisine olan düşkünlüğünü hiçbir biçimde kötüye kullanmadı. Onlara salt minnet duyuyordu. Bu minnet duygusunu besleyecek, daha birçok olaylar geçecekti.

Harry, Yunan Cephesi'ndeki gözlemlerini Ankara'ya bir raporla bildirdi. Sonra, Başkomutan General Papulas'la görüşerek film üstüne açıklama yaptı. Film çekilmesine çekilecekse de ortada film makinesi yoktu. Bunu Rodos'tan getireceklerdi. Bu yüzden oraya bir yolculuk gözüküyordu. Rodos'taki film makinesi, Leon adlı birinindi. Genç adam, film işini onunla birlikte yapacaktı.

Harry, o günlerde Karşıyaka Vapur İskelesi'nde üstü başı perişan, iriyarı bir kişinin dikkatle kendisini süzüp durduğunu görünce kuşkulandı. Yanında bulunan Suzi ile vapura bindi. Adam, Kordon'a çıkacağı sırada da arkalarındaydı. Adamın yüzü, ona hiç de yabancı gelmiyordu. Bu adamın, neyin nesi olduğunu anlamak üzere Suzi'den ayrıldıktan sonra, ıssız, dolambaçlı sokaklara daldı. En sonra, adam yanına yaklaştı. Ona adıyla ünleyince, genç adam, büsbütün şaşırdı. Sonra tanıştılar. Bu Giritli Deli Murat adlı, eski bir çeteciydi. Ona Dramalı Rıza'nın Kasabı, adını takmışlardı. Koyun keser gibi kolayca insan kestiği bilinirdi. Böylece tanıştıktan sonra, yine Karşıyaka'ya geçtiler. Kırlara açıldılar. Yamanlar Dağı'nın ıssızlıklarına doğru yürüdüler.

İngiliz Kemal, Deli Murat'ı Balıkesir'den tanıyordu. Orada karşılıklı oturup içki içecek kerte, senli benliydiler. Sonra, Dramalı Rıza, Damat Ferit Paşa'ya suikast yapmak üzere İstanbul'a gittiğinde, Deli Murat'ı da birlikte götürmüştü. O gün bugün, yitirdiği Deli Murat, işte bir kez daha hem de bir kurtarıcı olarak karşısındaydı.

— Ah, Beyim, ah! Tanrı, seni ulusa bağışlasın! On gündür senin peşindeyim.

Deli Murat, böyle diyerek ona nasıl büyük bir tehlike içinde bulunduğunu anlattı: Deli Murat, Bursa Bozgunu'ndan sonra Damat Ferit'i öldürmek üzere Dramalı Rıza'yla İstanbul'a gitmiş, ondan sonra başından geçenler pişmiş tavuğun başından geçmemişti.

— Hayrola, Murat!?

— Aman, Beyim; büyük bir tehlike içindesin!

Sonra, öyküsünü şöyle özetledi:

— Aramızda kararlaştırdığımız gibi İstanbul'a gittik. Birkaç gün Üsküdar'da kaldık. Rıza, orada kendi kendine türlü baskınlar yaptı. Düşmanlarını temizledi. Benim bir şeyden haberim yoktu. Suikast planını tasarladık. Hemen eyleme geçeceğimiz bir sırada, güvendiği bir arkadaşı bizi haber verdi. Baskına uğradık. Zaptiyeler ve polisler, Rıza'yı ipe çektiler, köprü başında. Beni sorguya çekerken, «İngiliz Kemal'i tanıyor musun?» diye sordular.

Ondan sonra, İngiliz Kemal'i bulup onlara gösterirse, onu idam etmeyeceklerine söz veren İstanbul Siyasal Polisi, Deli Murat'ın ardınca, İzmir'e dek geldi. Yalnız, Murat'ın yanındaki arayıcılar, iki Rum'du. Bunlardan biri ünlü Mihal Çavuş'tu. İngiliz Kemal'in seferberlikte Taksim Karakolu'nda bir Türk Çavuşu olarak tanıdığı, sonra Bırakışma Dönemi'nde, Haydarpaşa Garı'nda atlattığı adam.

Murat'ın İngiliz Kemal'in arkasına takılıp İzmir'e dek gelişinin bir tek nedeni, İstanbul'da oturan, bu olay dolayısıyla polisçe rehine olarak alınıp işkenceye konulan kız kardeşiydi. Ona onunla baskı yapmışlardı.

Niğdeli Mihal Çavuş'un, İngiliz Kemal'in arkasına takılıp İzmir'e dek gidişinin başlıca nedeni, onun Antalya'da Yunan Ordusu'na casusluk yaparken yakalattığı kardeşinin öcünü almaktı. Daha çok İngiliz Kemal'i yakalayıp Ankara'da mahpus bulunan kardeşiyle değiş tokuş etmek istiyordu.

Bu yüzden İzmir'de İngiliz Kemal'i görüp tanıyan Mihal Çavuş, onu tutuklamaktan çekinmiş, İzmir'deki Makamların eline geçmesini istememişti. Yoksa, onu bir rehine olarak kullanıp kardeşini kurtaramayacaktı. Özel bir düzen kurarak onu yakalayıp doğru İstanbul'a götürecek, Ankara Hükümeti'yle pazarlığa girişecekti.

Yamanlar Dağı'ndaki konuşmada İngiliz Kemal'le Deli Murat, bir düzen kurdular. O, yine İngiliz Kemal'i izleyecek, bu sırada Mihal Çavuş'la adamlarını tuzağa düşürüp yok edeceklerdi.

Deli Murat, sözüm ona, İngiliz Kemal'in yakalanmasına yardımcı olduktan sonra, Mihal Çavuş onun İstanbul'da rehine tutu-

lan kız kardeşini bıraktırmıştı. Murat, Çavuş'un İstanbul'dan döndüğünü, onu bu günlerde kendi eliyle temizleyeceğini, bu yüzden hiç merak etmemesini söyledi. O gece yarısı, sözde, Çeşme'de bulunan İngiliz Kemal, Punta Vapur İskelesi'nde bulunacak, Murat da Mihal Çavuş'u sözde onu tutuklamak üzere oraya getirecek; işte, ne olacaksa ondan sonra olacaktı.

İngiliz Kemal, küçük, telli bombasıyla tabancasını kullanmaya hazır bulundurarak, söylenen yere gitti. Deniz kıyısı boyunca tetikte yürüyen genç adamın yanı başından geçen bir yük arabasından atlayan bir adam, elindeki tabancayı onun göğsüne dayadı:

— Dur! boksör Esat!

Bu, Mihal Çavuş'tu.

Ancak, Kasap Murat'ın elindeki bıçak, bu sırada Çavuş'un gövdesini gelip geçti. Adam, boylu boyunca yere uzandı.

Deli Murat, ellerine ve yüzüne bulaşan kanları silerek Mihal Çavuş'un kıyıdaki bir kayıkta gizlenen polis arkadaşını da yok etti. Sonra, dağlarda düşmana amansız akınlarıyla kan kusturan Parti Pehlivan'ın yanına gitmeye karar vererek, oradan ayrıldı.

Genç adam, İzmir'de kalmak zorundaydı. Onun burada daha çok yapacak işi vardı. Karantina Caddesi'ne vardığında güneş doğmuştu. Yatağına girerek deliksiz bir uykuya dalıp dinlenmek, geceki korkunç olayları unutmak istediyse de bir türlü uykusu gelmedi.

Genç adamın başı sıkışmaya başlamıştı. Bir yandan Leon'la Rodos'a gidip, oradan sinema makinesini alacaktı. Bir yandan da en önemlisi parası günden güne suyunu çekiyordu. Sonra, uzun bir süredir karı-koca gibi yaşadığı Suzi, artık evlenmek, bu yüz kızartıcı gizli yaşamı geride bırakmak istiyordu. Bu sıkıştırıcı etkenler arasında, en önemlisi, bir ayak önce cephenin filmini alıp Ankara'ya savuşmaktı: Bu günlerde bütün hesapları bu düşünce üzerindeydi.

Bir yandan da dirimini kurtaran pansiyon sahibesinin güzel kızı (X)'e minnet borcunu nasıl ödeyeceğini düşünüp duruyordu. Kızcağız, anlaşılan, ona gönül bağlamıştı. O ise, onun tertemiz

varlığına en ufak bir ihanette bulunmamak uğruna, onun bu gönül sızılarını anlamazlıktan geliyordu.

Kızcağız, son günlerde onunla konuşurken şunları söyledi:

— Mister Harry, Amerika'daki gazetenize Türklere karşı hiçbir şey yazmayınız. Sonra mahcup olursunuz. Şu gördüğünüz şimdiki durum, İzmirliler için bir felakettir. Biz, Türkler, zamanında daha iyi, daha rahat, mutlu yaşıyorduk.

Bir gün, Harry, kendisine bir güzelce armağan almak üzere pansiyoncunun kızını çarşıya götürdü. Bu sırada yanlarına bir Karamanlı zengin Rum taciri geldi. Aile, Amerika'ya gitmek istiyordu. Harry'den kendisine bir kolaylık göstermesini istedi. Harry de bitmekte olan paracıklarının yerine yenilerini koymak üzere bir fırsat çıktığını anladı. Adamın çarığını yürüttü. Bir kenarda açıp baktı: İçinde, iki bin Dolar vardı. Artık, sinema makinesini almak için de gerekli olanak hazırdı...

Suzi'ye Rodos yolculuğunu açtı. Suzi'nin de bu günlerde Atina'ya gideceği tutmuştu. Bunun üzerine şöyle kararlaştırdılar:

Harry, Rodos'a; genç kız da Atina'ya gidecekti. Harry, Rodos dönüşü Atina'ya uğrayıp onu alacak, birlikte İzmir'e döneceklerdi. Ondan sonra da evlenmeyi düşüneceklerdi.

Genç adam, Genelkurmay Başkanı Sarı Yani'ye uğradı:

— General, bu film işine ne zaman başlayacağız? Film makinesiyle operatörü getirmek üzere Rodos'a gidip gelmeliyim. Bundan dolayı da on beş, yirmi günlük bir zaman gerekmektedir.

— Mister Harry! Kral, gelecek ayın başında burada bulunacak. Savaş, gelecek ayın on beşinde bitmiş olacak. Demek ki Yunan Ordusu, görevini öbür ayın on beşinde bitiriyor.

— Bu olağanüstü bir haber; müsaade ederseniz, hemen gazeteme telleyim!

— Aman, sakın ha! Değil gazetenize bildirmek, çok rica ederim, bu konuda hiçbir kişiye bir şey, bir tek sözcük dahi söylemeyin! Çok gizlidir!

Sonra, kendisinden böyle bir haber işittiğini hiç kimseye çıtlatmaması için uzun uzadıya ricada bulundu.

Genç adam, bu konudaki çok önemli raporunu yazarak, he-

men Ankara'ya bildirdi. Böylece, başlayacak olan Sakarya Meydan Savaşı'nın hangi korkunç düşünceler ve tasarılarla başlayacağını anlamış, oradakilere de anlatmıştı. Şimdi, içi son kerte rahattı. Artık, keyfine diyecek yoktu. Bunun onuruna o akşam, dirimini kurtarmış olan pansiyoncu aile ile Suzi'yi bütün takım taklavatıyla Kordonboyu'ndaki Dansing'te şölene çağırdı. Karamanlı tacirin dolarlarından birkaçını bugün Ankara'ya ilettiği çok önemli haberin onuruna burada ezecekti.

Onun neden böyle sevinçli olduğunu sorduklarında da Teksas'ta bulunan annesinin doğum günü olduğunu, onu kutladığını, söyledi.

Ancak, bu sırada karşı masada oturup içen birkaç Kralcı subay, bütün bu sevincin içine tükürdü. Bir Venizelist olan Genelkurmay Başkanı'nın kızını oturmuş, içer, eğlenir görünce, böyle bunalımlı bir zamanda onun gülüp eğlenmesini çok görmüş, gözlerini öfkeyle Harry'nin masasına, özellikle Suzi'ye dikmişlerdi. Bu bakışlara daha çok dayanamayan Suzi, kendisini eve götürmesini, Venizelist Subayların kendisini tanıdıklarını, bir olay çıkarabileceklerini, ona fısıldadı. Bunun üzerine, Harry, genç kızı alıp bir arabayla evine götürerek, yine gazinoya döndü. Oysa, Subayların bir durum yaratacaklarını sezen Suzi, onun bir daha oraya gitmemesini, dilemişti.

Genç adam, gazinoya döndüğünde, Kralcı Subaylardan birinin kendi masalarına kurulduğunu gördü. Hiç renk vermeden varıp kendi yerine oturdu. Baktı: Sofrasında konuk olarak bulunan bütün pansiyon aile halkının yüzünde bir hoşnutsuzluk, bir tatsızlık vardı.

Pansiyoncunun kızına, bu Subay'ın kim olduğunu sordu. Genç kız, bilmediğini, söyledi. Subay, genç adama Amerikalı olup olmadığını sordu. Bunu bir kavga arayıcı, küçümseyici tonla sormuştu. Eski boksör Esat, birdenbire ayağa fırlayarak Subayı da yakasından tutup ayağa kaldırdı; sonra şimşek gibi o eski tehlikeli sağ kroşesini adamcağızın çenesine indirdi. Subay'ın yere yuvarlanmasıyla öteki Subaylar da oraya üşüştüler. Öbür masalardaki birçok subay da ayaklandı. Harry, hemen usulcacık arala-

rından sıyrıldı. Matmazel (X)'ten ne olduğunu sordular. O da Subay'ın, biraz önce çıkıp giden General'in kızını aşağıladığını, kavganın bundan çıktığını söyledi. Öbür masalarda oturan Subayların Venizelist olduğu anlaşıldı. Atılan yumruğun haklı mı haksız mı olduğu tartışıldığı sırada, Harry, bir kızılca kıyametin patlak vereceğini anlayarak masadaki konuklarını kaldırıp oradan uzaklaştırdı. Kralcı Subaylarla Venizelist Subaylar, korkunç bir hışımla birbirlerine girdiler. Masalar devrilip sandalyeler havada uçmaya, yumruk ve şamar sesleri havada şaklamaya başladı. Olay, bir meyhanede geçen bir kovboy dövüşünü andırıyordu. Harry, konuklarını gazinodan uzaklaştırdıktan sonra, bir köşeye sığınarak olanlara baktı. Kavga yatıştıktan sonra da garsonu çağırarak kavgacı Subayların masasına bir şişe şampanya götürmesini söyledi. Kralcı Subaylar, genç adamın davranışından çok hoşlanarak ilk kadehlerini karşıdan karşıya onun onuruna kaldırdılar.

Genç adam, sonra yanında oturan bir Fransız gazetecisini de alarak, Kralcı Subayların masasına gitti:

— Biz, Amerika'da her zaman böyle dövüşür, sonrada oturur içeriz, dedi; gülüştüler,

Ondan sonra, şişenin biri gitti, biri geldi. Genç adamın isteği de buydu. Şimdi, onlardan, kim bilir ne yakası açılmamış haberler sızdıracaktı.

Onlara, olmadıklarını bildiği halde, Venizelist olup olmadıklarını sordu. Hepsi kızar gibi oldu. Hayır, Epirliydiler. Venizelist olmaktansa, köpek olmayı yeğ tutarlardı.

— Ancak, kimileri, Anadolu'daki Hıristiyanları kurtaran Venizelistlerdir, diyorlar.

— Mösyö, siz Anadolu Rumlarını, Yunanlı sanıyorsunuz. Onlar, Yunanlı değil, Türk'türler!

— Öyleyse, siz neden savaşıyorsunuz?

— Biz, buraya bu kafasız Venizelistlerce düşürüldük. Şimdi, battık batağa. Bütün dünya -siz de biliyorsunuz- bize gülüyor. Kahrolsun, Venizelistler! Yunanlılığı maskara ettiler.

Harry'nin, sevgilisi Suzi'nin iki ayrı vapura binip birinin Rodos'a, öbürünün de Atina'ya gideceği gün, gelip çatmıştı. Ancak, onları korkunç bir talihsizlik bekliyordu. Salihli Cephesi Komutanı Çerkes Ethem'le arkadaşları, bir zaman önce güttükleri iktidar savaşını yitirmişler, dağılmışlar; kimisi Yunanlılar'a teslim olmuş, kimisi Parti Pehlivan gibi, Yunan Cephesi'nin gerisinde onlara karşı olan savaşlarını yine sürdürmek üzere dağa çıkmış, kimisi de İsmet Bey'le Refet Bey'in güçlerine teslim olarak Düzenli Ordu'ya girmişti. Bunlardan zamanında haber alamayan İngiliz Kemal, Çerkes Ethem'le arkadaşlarının trenle İzmir'e geldiklerini işitince, birdenbire şaşırıvermişti.

Suzi'yi kamarasına yerleştirerek Kolunaridis Lokantası'na karnını doyurmak üzere inen genç Türk casusu İngiliz Kemal'in talihi, birdenbire bir Rodeo atı gibi onu kaldırıp sırtından yere attı. Yemeğini yedikten sonra kahvesini içmiş, kalkıp vapura binmek üzereydi ki birdenbire lokantanın İkinci Kordon'a açılan kapısından bir yığın Kuvayı Milliye kılıklı adamın içeri girdiğini gördü: Bunlar, Çerkes Ethem'le kardeşi Manyaslı Şevket falandı. Yanlarında dört de muhafız Yunan Subayı bulunan Çerkes Ethem'le adamları, tersliğe bakınız ki gelip de hemen onun karşısındaki masaya oturmasınlar mı?! Genç adam, bu karadüşü savuşturmak üzere soğukkanlıca yerinden doğruldu. Garsona hesabı verirken, yeni gelenlerin arasından melun iki gözün üzerine dikildiğini gördü. Bu hain gözler, Antalya'da asılmaktan kurtardığı eski polis fotoğrafçısı Necati'nindi. Çerkes Ethem'le Manyaslı Şevket'in kulağına bir şeyler fısıldarken, İngiliz Kemal de elini cebine sokmuş, hesabı ödemekle uğraşıyordu.

Bu sırada Çerkes Ethem'in sesi yükseldi:

— Yere yatın; Kemal bombayı sallıyor!

İngiliz Kemal'in sonradan öğreneceği gibi Çerkes Ethem, bombayı fırlatacağını sanmış, bu yüzden alarm vermişti. Bu bomba işi olmasaydı, belki talih atı, genç adamı sırtından kaldırıp atmayacaktı.

Sonra, görüleceği üzere, Çerkes Ethem burada bir pot kırdığını anlayacak; bunu düzeltmeye çalışacaktı.

Çerkes Ethem'in uyarısına uyarak bütün eski çete reisleri, kendilerini yere atınca, İngiliz Kemal, bir kurtuluş umuduna doğru açılmış kapıdan dışarı fırladı; alabildiğine kaçmaya başladı. Telli bomba, pansiyondaki çantasında bir cep saati biçiminde yatmayıp da bu sırada elinde olsaydı, yine de onu kullanma tehdidiyle zaman kazanabilirdi. Onun kaçışını gören Yunan Subayları, arkasından ateş açtılar. Nino Dixio adlı İtalyan Savaş Gemisi de hemen gazinonun karşısında demirliydi. İngiliz Kemal, kaçarken kendi adamı olan Telsizci İtalyan Subayı'yla karşılaştı. Hemen onun yardımıyla bir arabaya atlayıp İtalyan Konsolosluğu'nun yolunu tuttular. Arabaya, onu korumak üzere, dört de İtalyan denizcisi binmişti.

Araba, İtalyan Konsolosluğu'na doğru yol alırken, arkasından da sivil-asker, silahlı-silahsız bir yığın insan koşuyordu.

— İngiliz Kemal yakalandı, avazesi göklere çıkıyordu.

İngiliz Kemal, bu sırada hemen ikinci pasaportu olan İtalyan pasaportunu çıkarıp hazırladı. Amerikan pasaportunu da sırasında yok etmek üzere, kolay bir yere koydu. Ancak, arabadaki İtalyan silahlılarının yardımıyla İtalyan Konsolosluğu'na varabildi. Orada, Trabluslu Mehmet Sait oluverdi. Kavaslar, Konsolosluğun kapılarını kapayarak dışarıdaki kalabalıkla tehlikenin yolunu geçici olarak da olsa kestiler.

Konsolos, İzmir'in Siyasal Komiseri İstiryadis (İskirkiyadis?) ile telefonla konuştu. Sonra kendisi kalkıp Siyasal Komiser'in yanına gitti. Siyasal Komiser, Trablusgarplı Mehmet Sait'in serbestçe Suzi'nin beklediği vapura gidebileceğini, söyledi. Mehmet Sait, arabaya atlayıp vapura giderken, köşkten bir yığın Yunan jandarmasının süngü takıp çıktığını gördü. Genç adamda şafak attı. Demek ki İstiryadis, İtalyan Başkonsolosu'nu aldatmıştı.

Genç adamı zifir gibi karanlık bir odaya tıktılar. Sonra, oradan alıp Polis Komiseri'nin bürosuna götürdüler. Odada birkaç yüksek rütbeli Yunan Subayı'yla bir de eski polis fotoğrafçısı, muhbir Necati vardı.

Odada bulunanlar, genç adamı göstererek:

— İşte, İngiliz Kemal budur! dedi.

Zavallı, bu suçlamaya karşı kendisini Fransızca savunmaya çalıştıysa da kâr etmedi. Ellerine kelepçe vurup onu Polis Müdürlüğü'ne götürdüler. O geceyi bir sandalye üzerinde geçirdi. Ertesi gün, Müdür, kendisini Çerkes Ethem'le arkadaşlarının ihbar ettiklerini söyledi. İngiliz Kemal, Yunanlı Polis Müdürü'nün kendisine düşmanca davranmadığını sezerek, şaşırdı. Demek ki Genelkurmay Başkanı'yla Papulas işi işitmişlerdi. İngiliz Kemal'in kendilerini bile aldattığı, dal budak salmasın, diye olacak, üzerine çokça varılmasını istememişlerdi. Özellikle Genelkurmay Başkanı'nın kızının genç adamla olan ilişkileri, bu yumuşaklıkta rol oynamış olmalıydı. İngiliz Kemal'le seviştiği anlaşılırsa, ailenin onuru beş paralık olabilirdi.

Bir gün, İngiliz Kemal'i pansiyon sahibinin kızıyla yüzleştirdiler. Bu Katolik aile, hiçbir giz sızdırmamıştı.

İngiliz Kemal'in, Yunan Ordusu'nun en yüksek başlarıyla senli benli, ilişkiler kurması, özellikle bu ilişkileri, Suzi'nin sevgisiyle süslemiş olması, kellesini şimdilik kurtarmışa benziyordu. Karantinadayken -Cezaevine gönderilmeden önce- Polis Müdürü, İngiliz Kemal'i çağırarak, onunla bir gizdeş gibi şöyle konuştu:

— Sizinle bir Polis Müdürü gibi konuşmuyorum. Gayri resmi olarak konuşuyorum. Yalnız, şunu söyleyeyim ki ben bir polisim. Sizi seven bir kız, her zaman sizi seveceğini söylememi, benden rica etti. Bundan dolayı mutlusunuz, dostum! Konuşma yasağınız da kalkmıştır. Pansiyon sahibiniz sizinle görüşmek istiyor, konuşabilirsiniz.

Genç adam, ev sahibesiyle genç kızını, orada kendisini bekler buldu. Genç kızın annesi, genç adamın kulağına eğilerek şunları fısıldadı:

— Yaşasın, Mustafa Kemal!

Genç adam, yine hücresine döndüğünde, orada Manisalı Mehmet adlı, eski tanıdığına, Ankara'ya gittiğinde, nasıl pusuya düşürüldüğünü, İsmet Bey'le Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmesi, görevini verdi. Edremitli Mehmet, o günlerde tahliye olacaktı.

Birkaç gün karantinada tutulduktan sonra, Genel Cezaevi'ni boylayan genç adam, burasını cehennemden ayırtsız buldu. Her koğuş, tıklım tıklım, insan doluydu. Pislik ve yoksulluk, dizboyuydu. Tifüs de nereden gelmişse gelmiş, her gün birkaç zavallıyı mideye indiriyordu. Orada, Gökçen Efe'nin efelerinden birine rastladı: Bu, iri yarı, dev yapılı İbrahim Efendi, bir köy baskını sırasında ele geçmişti.

İbrahim Efe, geçmişinden söz ederken, Sultan Hamit döneminde, sık sık, amca oğullarıyla bu mahpusanede yattıklarını, bir kez de aptesane lağımından kaçıp denize çıktıklarını söyledi. Bunu işiten İngiliz Kemal'in kafasında altın bir şimşek çaktı: Yakalandığı andan bu yana durmadan kaçmak için bir gedik arayan kafası, bu şimşeğin aydınlığıyla doldu. Hemen, İbrahim Efe'yle kaçmak üzere anlaştılar. Helanın taşını kaldırarak lağımın bir insan boyundaki kanalına indiler. Kolayca ilerlediler. Pislik, dizboyu idi. Ana caddenin altından geçip biraz daha ilerlediklerinde, kanalın ağzının kalın demir parmaklıklarla örtülmüş olduğunu gördüler. Yanlarında bir demir testeresi getirmiş olmadıklarına yanarak, geri döndüler. Yalnız, burada boğucu gaz da vardı. İngiliz Kemal fenalaştı, kendini yitirdi; İbrahim Efe'nin kollarında koğuşa getirildiğinde, gözlerini zor açtı. İbrahim Efe, onu anadan doğma soyarak, giyneklerini, üstünü, başını güzelce yıkadı.

Genç ajanın ilk kaçışı böylece suya düşmüştü.

Günler geçiyordu. Bir gün, onu dört Yunan Jandarması'nın arasında İstiryadis'in yanına götürdüler, Onun Kordon'daki dairesine girdiğinde, cin düşünceli bir adamla karşılaştı. Yüzünün ortasında kurnaz Giritli gözleri parlıyordu. Oda, alacakaranlıktı. Nöbetçiyi dışarı çıkardı. Genç adamı karşısındaki sandalyeye oturttu. Ona, masanın üzerindeki kutudan sigara sundu. Sonra, uzun uzun onu süzdü.

— Hem genç, hem de zekisiniz, dedi. Yazık değil mi böyle işlerle uğraşıyorsunuz? Sizi sevenler olabilir. Bunları da düşünmüyor musunuz? Suçunuzun ne kerte büyük olduğunu biliyor musunuz, İngiliz Kemal?!

Genç adam, kendini savunmak üzere ağzını açmak üzereydi ki İstiryadis:

— Susunuz! dedi. Beni dinleyiniz! Sizin üstünüze gereken bütün bilgi alınmıştır. İstanbul'daki araştırma bitmiştir. Bütün dosya buradadır. Sizi arayan, size ölüm cezası verecek olan iki mahkeme var. Biri İstanbul Hükümeti, öbürü de Çanakkale İtilaf Devletleri Divanıharp'i. Hangisine göndereyim sizi? Şimdi, Yunan Divanıharpi'nin elindesiniz ki bu, üçüncü idam cezası olacaktır. Arkanızdan ağlayacaklar çoktur, İngiliz Kemal! Özellikle burada kalbine girdiğiniz yüksek bir aile kızı. Biraz önce şu oturduğunuz sandalyede oturuyor, ağlıyordu. İngiliz Kemal, bu saf ve temiz kızcağızı perişan ederken, hiç yüreğiniz sızlamadı mı? Bu ailenin onurunu hiç düşünmediniz mi?

— ....

— Yunanlıların mahpusu olarak kalacaksınız. Divanıharp'in üstünüze vereceği kararı, ancak, Kral değiştirebilecektir.

İngiliz Kemal, kendisini getiren jandarmalarla arabaya bindirilerek, yine cezaevine gönderildi.

Tutukluluğunun dördüncü ayında, Divanıharp'e çağrılmak üzereyken İngiliz Kemal'in bir görüşmecisi çıkageldi. Bu, Jan Matalon adlı tanımadığı bir adamdı. Fransızca konuşan bir Yahudi idi. Antalya Valisi Aşir'den içinde iki yüz Lira bulunan bir mektup getirmişti.

— Mösyö Matalon! Korkmadan nasıl geldiniz buraya?

— Korkmayın! Fransız Konsolosu aracılığıyla müsaade aldım! Her zaman gelip sizi göreceğim. İtalyan Konsolosu sizin için çok uğraşıyor. Avukatı Divanıharp'te savunmanızı yapacak. Sakın üzülmeyiniz! İtalyan uyruklu olarak tanınıyorsunuz.

Jan Matalon, genç mahpusa bir düzine sigara paketiyle, birçok da yiyecek getirmişti. Gardiyanların yanında ona şöyle fısıldadı:

— M harfli olan sigara paketinde, mektubunuzla paranız vardır.

Jan Matalon, genç adamın Divanıharp'te yargılanacağı günü de biliyordu.

M işaretli paketi açtı: Bunun içinde Aşir'den bir mektupla iki de yüzlük Lira vardı. Vali Aşir, bu paranın Genelkurmay Başka-

nı Fevzi Paşa'dan gönderildiğini yazıyordu. Genç adam, bunun üzeŗine şöyle düşündü:

«Artık, ölsem de gam yemem! Durumu biliyorlar.»

Şimdiye dek bir gardiyan, adama türlü yiyecekler, çamaşırlar getiriyorsa da bunların kimlerce gönderildiğini bir türlü söylemiyordu. Bir sabah da erkenden hücresine gelen o gardiyan, ona Fransızca yazılmış bir mektupçuk verdi:

«Mister Harry, merak etmeyiniz; sizi sevenler, şimdi daha çok seviyorlar! Odanız arandı, biz çok sıkıştırıldık. Gerek kardeşim Ogüst, gerek arkadaşları, gerekse annemle ben, senin üstüne hiçbir şey söylemedik. Bundan dolayı mahkemede senin üstüne harhangi bir belge bulamayacaklar.»

Bu mektup, pansiyon sahibi madamın kızı Matmazel (X)'den geliyordu.

Mahkeme günü geldiğinde, İzmir'in bütün gazeteleri, bilinmeyen adamın yargılanacağından söz ediyordu. Mahkeme gününden bir gün önce, Çerkes Ethem'in eski arkadaşlarından bir mahpus, Çeşmeli Raif, İngiliz Kemal'in yanına sokularak onu ürküten şu sözleri söyledi:

— İngiliz Kemal!

Ürkerek sıçrayışı şundandı ki o, şimdi bile cezaevine girerken takındığı kimlikle tanınıyor, söylentilere kulaklarını tıkıyordu. Mahpusanede ilk kez kendisine böyle ünlenişi, onu korkutmuştu.

Çeşmeli Raif, onun böyle ürperdiğini görünce:

— Merak etme; ben seni eskiden beri tanıyorum! dedi. Salihli Cephesi'nden. Şimdi anlaştık mı?

Genç adam, onu şöyle tersledi:

— Peki, neden gidip bana karşı tanıklık etmiyorsun? Belki bu yüzden buradan kurtulabilirsiniz.

Raif, gülerek şöyle dedi:

— Kemal Bey, artık siz, dünyada herkesi namert mi sanıyorsunuz? Şimdi, beni dinleyin: Ethem'den haber geldi. Mahkemede size karşı hiçbir tanıklıkta bulunmayacak. Bir yanlışlık olmuş, diyorlar. Yani, mahkemeye gelmeyecekler. Bu işte büyük bir yanlışlık olmuş.

— Ne çıkar Raif Bey! Mahkemeye gelseler ne olur, gelmeseler ne olur? Benimle yüzyüze gelmekten utanıyorlar. Yanlışlık; bu da laf mı? Bu, kasten öldürülüp sonradan kaza olmuş, demek gibidir.

Mahkeme günü süngülüler arasında giderken, şimdiye dek durmadan kendisine rastladığı Alâettin (Tiritoğlu), bu kez de yolda gözüne ilişmişti. Alâettin, hemen kaşla göz arasında yanına sokularak:

— Korkma; kurtulacaksınız! diye fısıldadı.

İçeride İtalyan Konsoloshanesi'nin avukatı da yanına sokularak:

— Merak etmeyiniz; sizi savunacağım! Çok konuşmayınız! dedi.

Kırmızı, güleç yüzlü, orta yaşlı, eli bastonlu bir İngiliz de Muhafız Subay'a yanaştı:

— Müsaade ediniz; ben avukatım! dedi.

Sonra İngiliz Kemal'e döndü. İngilizce:

— Mister Charles'ın (Ünlü İngiliz casusu Lawrence) selamı var. Durumunuzdan dolayı çok üzgündür. Ondan aldığım bir haber üzerine geldim. Size söylüyorum: Korkmayın! Yaşayacağınıza güvenebilirsiniz! diyerek genç mahpusun yüreğine biraz soğuk su serpti. Lawrence'in kendisine gönderdiği bu umut dolu sözler de çok değerliydi.

Genç adam, Divanıharp salonuna dimdik bir moralle girdiğinde, Alâettin Tiritoğlu'yu dinleyiciler arasında gördü. Sonra, Yargıç'ın kendisine yönelttiği Fransızca sorulara şöyle yanıt verdi:

— Rica ederim! Ne siz kendinizi yorunuz, ne de ben yorulayım! Söyleyeceklerimi tutuklanışım sırasında söyledim. Ekleyecek bir tek sözcüğüm yok.

Genç adam, yine cezaevine döndüğünde, onu idamlıklar hücresine kapadılar. Çeşmeli Raif'le İbrahim Efe, onun elini sıkarken ağlıyorlardı. Onun kesinlikle ölüme gittiğini anlamışlardı. Genç adam onların neden ağladıklarını sorunca (hâlâ nereye gittiğini bilmiyordu), Çeşmeli Raif, gözyaşları içinde bağırarak, şöyle dedi:

— Çok gençsin! Yazık oluyor. Ancak, şu mahpushanedeki bütün Türkler adına söylüyorum: Öcün alınacaktır! Mert doğmuşsun; mert olarak ölüyorsun!

Çeşmeli Raif, genç adamı alnından öptü. İriyarı efelerin gözlerinden yaşlar akıyordu.

İdamlıkların hücresine vardığında, orada ertesi sabah idamlarını bekleyen iki zeybekle karşılaştı. Bunlar, Demirci Mehmet Efe'nin adamlarındandı. Bir baskında yakalanmışlardı. Şimdi, kurşuna dizilerek öldürüleceklerdi. Genç adamın kafası, artık ölüm gerçeğine yatmıştı. Yarın, tanyeri ağarırken, artık dünyasını değiştireceği usuna yatmış gibiydi. Şimdiye dek ölüm ejderhasının ülkesinden kaç kez bir çekirge gibi sıçrayarak geçmişti. Ancak, bu gece çekirgenin sıçrayamayacağı, karanlık, daracık bir deliğe tıkılmıştı. Zeybekler, ondan, neyin nesi, olduğunu sordular. O da onlara ölünceye dek kimliğinin bir giz olarak kalacağını, İsmet Paşa'nın masası üzerindeki Kur'an'la tabanca üstüne ant içtiğini söyledi. O zaman, zeybekler, onun Mustafa Kemal Paşa'nın casusu olduğunu anladılar.

Artık, gece ilerliyor, ölüm saati gittikçe yaklaşıyordu. Zeybekler, sabaha dek bekletilmeyerek işlerinin bitirilmesini istiyor, durmadan birbirlerine bunu yineliyorlardı.

İki zeybek, hücrelerinden alınıp götürülecekleri sırada bir iki görevliyi öldürmeye karar vermişlerdi. Bunu genç adama açtılar. Onun bu sırada bir yana çekilerek işe karışmamasını söylediler. Ne demekti? Elbette, o da onlarla birlikte savaşacak, ölümden önce birkaç kâfirin öbür yana gönderilmesine yardımcı olacaktı. Bu, Anadolu gazilerinin kâfire son saldırısı olacaktı.

En sonra, tanyeri atmış olacaktı ki ölüm mangasının önüne çıkarılma saati gelip çatmıştı. Ayak sesleri, hücrenin sessizliği üstüne kocaman kaya parçaları gibi yuvarlandı. Efelerin son baskını başlamak üzereydi. Kapı açılınca, dört süngülü jandarma eşikte belirdi. Arkalarında da bir sürü silahlı jandarma dikiliyordu.

İki efeyle genç adam, dört jandarmaya saldırdı. Boksör Esat'ın eski kroşeleriyle efelerin kütükleşmiş elleri, bir anda iki

jandarmayı yere serdi. Bu kez yedekteki süngülü askerler, süngülerini eğerek içeri saldırdılar. Bunların süngülerine karşı konulamazdı. Jandarmalar, üç kişinin ellerini ayaklarını bağlayarak yerlerde sürükleyip Müdür'ün odasına götürdüler. Müdür'ün odasında onların duasını yapacak, ak saçlı, ak sakallı bir hoca oturuyordu.

Genç adamın gözlerinin önünden annesiyle kız kardeşinin yüzleri geçti. Sonra, Mustafa Kemal'le İsmet Paşa'nın gözleri, gözlerinin önünde sihirli yıldızlar gibi parlayarak ona güç verir gibi oldu.

Efeleri, kurşuna dizmek üzere alıp götürdüler. Biraz sonra bir manga askerin iki kez boşalttıkları silahlarının sesi geldi. Artık, sıra, genç adamdaydı. Bu sırada, uzun aksakallı Müdür içeri girerek Başgardiyan'ın kulağına bir şeyler fısıldadı: Sonuç şuydu ki genç adamın kurşunlanma buyruğu dün gece değişmişti. Bunu öğrenen genç adam, ölüp de dirilmiş bir insan gibi birdenbire kendisini bir düşler dünyasında buldu. Az kalsın, usunu yitirecekti.

Gardiyanın yanı başında eski koğuşuna döndüğünde, bütün mahpuslar şaşırdı; neşeli bağrışmalar, çağırışmalarla koğuş çınladı.

Genç adam, ölümünü sonsuz geriye bıraktıran gücün, ne, kim olduğunu çok düşündüyse de bulamadı. Bu, onun dirimi boyunca bir giz olarak kalacaktı.

Mahpushanenin durumu yürekler acısıydı. Türk mahkûmlarla tıklım tıklım dolu koğuşlarda soluk alacak yer yoktu. Ferhane adı verilen bu koğuşların bütün çilelileri, bir sömürgeleşmiş ulusun insanları olarak dirimlerinin en kötü günlerini yaşıyorlardı. Mahpushaneden bir ağılı gaz gibi pis kokular yükseliyordu. Bit, pire, tahtakurusu, kötü besin, umutsuzluk, hep el ele vermiş, kader kurbanlarını kırandan geçiriyordu.

İngiliz Kemal, bir köşede oturmuş, durmadan kaçma uğruna kafa patlatıyordu. Birinci kaçış girişiminin, demir parmaklıklar yüzünden suya düşmesinden sonra, geçirdiği ölüm tehlikesi, gözlerini büsbütün açmıştı. Tanımadığı bir kişinin şefaatine uğraya-

rak bugün kurtulmuş olsa bile, yarın bir başkası verilmiş ölüm kararını yürürlüğe koyabilirdi. Bu yüzden başının üzerinde durmadan ölüm meleğinin kanat çırptığını duyuyor, bu belalı yerden bir ayak önce uzaklaşmak, tüymek istiyordu. Kendisi için verilmiş olan idam kararının getireceği tehlike bir yana, içine düştüğü sağlıksız yaşam koşulları da onu günün birinde ümüğünden tuttuğu gibi öbür yana gönderebilirdi. Çevresindeki balmumu yüzlü bin kişilik insan yıkıntısını her an bekleyen ölüm tehlikesi, onu da çarpabilirdi. Acaba, mahpushanede bir ayaklanış çıkararak buranın korkunç durumu üzerine Müttefik Devletlerin dikkatini çekebilir ya da kargaşaya getirerek tüyebilir miydi? Şimdi, kafasında özgürlük ışıkları serpen en üstün düşünce buydu. Gece gündüz davranışlarına bunun ışığı altında yön veriyordu.

Kaçma düşüncesi, böylece onun karanlığına ışıklar serpmeye başlayınca, bunun olanaklarını da araştırmaya başladı. Bunlar, ne olabilirdi? Türk mahpuslar, yoksulluktan daha çok uyuşmuş, herhangi bir davranışa kalkışamayacak kerte güçsüz görünüyorlardı. Mahpushanenin bir ferhanesinde (koğuşunda) Rum ve Ermeni mahkûmlar bulunuyordu. Bunların arasında Venizelistler, bayağı suçlular, sonra bir yığın da komünist vardı. Yunan Cephesi'nde bozgun çıkarmaya çalıştıklarından tutuklanıp buraya tıkılmışlardı. Venizelistlerle komünistler ferhaneye egemendiler. Aralarında büyük bir dayanışma vardı. Gözlerini, daldan budaktan sakınmayan, kişilere benziyorlardı. Anadolu Savaşı'nı isteyen Venizelistlerle birlikte buraya tıkılmışlarsa da aralarında büyük tartışma oluyordu. Buraya düşmüş olan Venizelistler, bugünkü Kralcı rejime karşı olduklarından dolayı mahkûm olmuşlardı. Komünistlerse, Anadolu Savaşı'na karşı olduklarından, bunu saçma ve insanlık dışı bulduklarından buraya tıkılmışlardı. Ancak, bugün, kendilerini buraya tıkan Kralcı iktidara karşı bir dayanışma içindeydiler. Krala sövüp sayıyor, Sakarya Savaşı'nı yönetmek üzere Anadolu'ya gelmekte olan Majeste'ye yeni uğursuzluklar getirecek bir baykuş gözü ile bakıyorlardı. Bu ferhanedeki bütün suçluların, gıda ve sağlık durumları, Türk suçlularınkinden su götürmeyecek kerte iyiydi.

Mahpushanede bir ayaklanış çıkarmayı düşünen İngiliz Kemal'in ilk usuna gelenler, Hıristiyanlarla komünistlerin koğuşu oldu. O da kendisini komünist olarak gösterecek, onlardan destek arayacaktı. Onlarla anlaştıktan sonra, mahpusanenin bütün çileli Türk, Rum ve Ermeni mahkûmlarını bir araya getirerek ayaklanışı kotaracaktı.

İlk önce, komünistlerle Ermenilere yanaşarak, onlara komünist olduğunu bildirdi. Yunan kapitalistleriyle emperyalistlerine bütün yeryüzü kapitalist-emperyalistlerine, her Allah'ın günü veryansın etmeye başladılar. Yunan devrimcileri, İngiliz Kemal aralarına girdikten sonra, büsbütün coştular. Delikanlı, okumuş, işçi Yunan devrimcileri, Venizelistleri de koltuklarının altına alarak sıkı bir dayanışma yarattı. Genç adam, bunu başardıktan sonra, Türk mahpusların ileri gelenleriyle görüşüp konuşmaya başladı.

Alâiyeli Halim, İzmir'in eşrafından Kadıoğlu Mustafa, Çeşmeli Raif, *Sadayı Hak Gazetesi* yazarlarından Hüsnü, Kürt Mehmet Çavuş vb., bunlar arasındaydı. Alâiyeli Halim'in Başkanlığı'nda kurulan ayaklanış örgütü, çalışmalarına başladı. Hıristiyanların ferhanesinden İstavro ile Ardaşi de Yönetim Kurulu'nun Üyelerindendi. Az zamanda, bin mahkûm, ayaklanış için hazır bir duruma geldi. Uygun bir günde ya da saatte, ayaklanış patlak verecekti. İlk iş olarak kapılara saldırılacak, bunlar bir bir kırılıp sokağa taşılacaktı. Sonra, herkes alabildiğine özgürlüğe doğru uzaklaşacak, dağlara çıkarak kurtulmaya çalışacaktı.

Ancak, ilerideki bir başarısızlığı karşılamak üzere, İngilizce, Fransızca ve İtalyanca bildiriler yazarak İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderdiler. Bu bildirilerde başlıca yakınca öğesi, Müslümanlara ve Türklere burada gösterilen yok etme siyasetiydi. Buradaki Türklerin bir cehennem yaşamı yaşadıkları acıklı bir biçimde anlatılıyor, onlardan ilgi bekleniyordu. Ayrıca, İzmir Müftüsü'ne de Türklerin ne kerte acıklı bir durumda bulunduğunu bildirerek, İtilaf Devletleri katında şefaatte bulunmasını dilediler.

İtilaf Devletleri'nden hiçbir yanıt gelmediği gibi, ufak bir ilgi de görülmedi. Hıristiyanların koğuşunda Venizelist Paraskeva ile bir arkadaşı, son günlerde bütün koğuşun mahkûmlarına egemen olmuş, hepsini demir gibi bir ayaklanış disiplini içine sokmuştu. Zulme karşı, bütün mahpusane eksiksiz bir dayanışma içindeydi.

Bir sabah, gardiyanlar, koğuşların kapılarını açtığında, Paraskeva, Alâiyeli Halim, bir de İngiliz Kemal elebaşı, olarak ayaklanış sinyalini verdiler:

— Haydin, arkadaşlar! Saldırın!

Bir anda bahçe kapılarına, demir parmaklıklara saldıran mahkûmlar, önlerine gelen bütün engelleri kırıp dökmeye başladılar.

Bu sırada, İngiliz Kemal, ne olur ne olmaz, yatağının içinde bir insan yatıyormuş duygusunu vermek üzere, battaniyesini kıvırarak aldatıcı bir görünüş yaratmıştı. Hücresinden dışarı açılan yüksek bir pencere vardı. Oradan yatağı kontrol edilebiliyordu.

Bin kişinin haykırışından sonra doğan korkunç bir uğultu, mahpusaneden dışarı taşıyor, korkunç bir olayın geçtiğini anlatıyordu. Bütün İzmir, az zamanda mahpusanenin ayaklandığını öğrenmiş, silahlı jandarmalar, çabucak damlara tırmanarak oradan ayaklamalara egemen olmaya çalışıyorlardı. İlk silahlar da patlamaya başlayınca, mahpushanenin kulakları sağır eden gürültüsü, daha korkunç bir renk almıştı. Son kapının, cümle kapısının kırılmasıyla uğraşan mahkûmlar, damlardan atılan mermilerle düşüp can vermeye başlayınca, işin sarpa sardığı anlaşıldı. Bütün mahpusane, dışarıdan askerle kuşatılmıştı. Avluda ağır yaralı mahkûmlar inliyor, sövüp sayıyor, tüfekler, kımıldayan bütün gölgelere durmadan ateş ediyordu. Kimi mahkûmlar, Birinci Koğuş'u ateşe vermişlerdi. Mahpusane'nin üstüne doğru dumanlar çıktığı görülünce, İtfaiye arabaları yetişti. Dışarıdan avluyu dolduran mahkûmların üstüne hem su sıkılıyor, hem de kurşun yağıyordu. Yine bu cümle kapısını kırmaya çalışanlar, üstlerinden başlarından kanlar akarak işlerini sürdürmeye çalışıyorlardı. Mahkûmlar, arkadaşlarını korumak üzere damlarda siperlenen jandarmalara ellerine geçen taşları, demirleri fırlatıyor, onların doğru ateş etmelerini önlemeye çalışıyorlardı. Arazözlerin hor-

tumlarından sıkılan sular, avluyu göle çevirmişti. En tehlikelisi, en sonra görüldü: Yüksek noktalara tünemiş makineli tüfekler, takırdamaya başlamıştı. Mahkûmları buğday gibi biçiyorlardı. Bunun üzerine elebaşılar, herkesin koğuşlara sığınmasını, elden gelirse kalın duvarları yıkmaya, oradan gedikler açmaya çalışmasını bildirdi. Makineli tüfek kurşunlarının tarayıp durduğu avluda, artık ölülerden başka hiç kimse kalmamıştı.

Bu sırada cümle kapısından bir kişi şöyle bağırdı:

— Fransız, İngiliz ve İtalyan Konsolosları geldi, sizi dinleyecekler. Konuşacak üç kişi istediler.

Halim, Hüsnü ve İngiliz Kemal ortaya çıktı. Konsoloslara mahkûmların yürekler acısı durumunu anlattılar. Ötekiler de sözüm ona, not aldılar.

İngiliz Kemal, tutulan tutanağı imza ettikten sonra hücresine döndüğünde, battaniyesinin kurşunlarla delik deşik olduğunu gördü. Demek ki onun hücresine özel olarak ateş edilmişti. Böyle düşünmek zorunda kaldı.

Mahpusane'nin durumu düzeldi. Mahkûmlara rastgele işkence edilmez oldu. Ancak, elebaşı olarak, İngiliz Kemal, Alâiyeli Halim, Hüsnü, Raif, Kadızade Mustafa, Paraskeva, Ardaşi ve daha birçok kişi prangaya vurularak zindana tıkıldılar. Hem elleri kelepçeli, hem de ayakları zincirliydi. Sonra, ayrıca hepsini de birbirlerine zincirlemiş, bir yumak haline getirmişlerdi.

Bir gardiyan Alâiyeli Halim'in göğsüne tabancasını dayayarak onu öldüreceğini söyleyince, yiğit adam, ona şöyle karşılık verdi:

— Siz, eli kolu bağlı insana kurşun atmaya alışmış kişilersiniz. Kahpeler! Yakında, hem çok yakında göreceğiniz var: Mustafa Kemal, Ordusu'yla tepenize inecek.

Arkadaşının bu korkusuzca ve yiğitçe yanıtı, İngiliz Kemal'in gözlerini yaşarttı. Genç adam, bütün İzmir'in hiçbir zaman unutamayacağı bir olay çıkarmış, ancak, kaçamamıştı. Biricik üzüntüsü buydu.

Üç gün, yerin altındaki zindanda kaldıktan sonra, çıkarıldılar. İngiliz Kemal'e her zaman gizli gizli yardım eden Gardiyan, yine yanına sokularak kulağına şöyle fısıldadı:

— Merak etme; seni Atina'ya gönderiyorlar! Orada rahat edersin.

Tutuklanışının dokuzuncu ayında, genç adam, bir beylik vapurun ambarındaki demir parmaklıklı bir kafese atılarak, Pire'ye doğru yola çıkarıldı.

Parapigmata Cezaevi, bir asker cezaeviyse de burada siviller de vardı. Bu sivillerin yüz ellisi Türk'tü. Hemen hepsi de Anadolu kentlerinden rehine olarak toplanmış önemli kişilerdi. Sındırgı Müftüsü'yle, eczacısı da bunlar arasındaydı. Burada, Uşak Belediye Başkanı da vardı. Oysa, onun daha önce Yunanlılarla işbirliği yaptığı biliniyordu. Bundan dolayı, nasıl olup da buraya düştüğü, bir bilmeceydi.

Asker kaçaklarının koğuşuna verilen genç adam, şimdilik ölümü savuşturmuş olmanın sevinci içindeyse de cebinde beş para harçlığının bulunmayışı, onu kara kara düşündürüyordu. Para, onun için her şeydi. Her şeyden önce özgürlüktü. Şundan ki bütün usu kaçabilmenin ilmiğini çözmenin arkasındaydı. Bu da ancak, parayla olurdu. Hemen bir yıla yaklaşan mahpusane yaşamı, onu oldukça hamlaştırmıştı. Bu yüzden eski formunu bulabilmek uğruna jimnastiğe başladı. Her gün oldukça yorucu egzersizler yapıyor, bütün delikanlı askerler, onu seyretmek üzere başına toplanıyordu. Burada, sürekli kalan asker yoktu. Bir yığın geliyor, bir yığın da gidiyordu. Bütün bu gelip giden asker yığınları arasında genç adamı en cok ilgilendiren bir Ermeni delikanlısı oldu. Armenak'la çok iyi arkadaş oldular. O da Yunan Ordusu'nda askerdi. Oraya gönüllü olarak girmişti. Sonra, işler sarpa sarınca, pişman olmuş, pir aşkına ölmemek için askerden kaçmıştı. Birçok kez birliğinden kaçmış, yakalanmıştı. Cepheye gitmemek uğruna her türlü kurnazlığı yapıyordu.

Armenak, sporcuydu. Biraz boksa da çalışmıştı. İngiliz Kemal, bunu öğrenince canlandı. Usuna bir şeyler gelmişti: Birlikte boks gösterileri yaparak, askerlerden biraz harçlık vurmak. İlk önce, kendisi de Armenak'ı çalıştırarak ona birkaç oyun öğretti. İzmir'deki cezaevinde olduğu gibi burada da kendisini komünist olarak tanıttığından, bütün solcu askerler, ona sevgi besliyordu.

Armenak'la boks gösterilerine başladı. İlk günlerde epeyce harçlık çıkardılar. Gerçeğe benzer çok sert dövüşler yapıyorlardı. Tutukevi Müdürü olan Yüzbaşı da onu sevmeye başlamıştı. Muhafızlar da aynı sempatiyi Yüzbaşı'yla bölüşüyorlardı. Yüzbaşı'nın çocuklarına jimnastik dersleri vermeye başlaması, genç adamı mahpusanede imrenilecek bir serbestliğe kavuşturmuştu. Yüzbaşı'nın da solcu oluşu, bütün bu güvenin temel kaynağıydı. Cezaevi Müdürü, kimi zaman onu gizlice evine götürüyor, çoluk çocuğuyla sofrasına oturtuyordu. Yüzbaşı, genç adamın kanısına göre, her şeyden önce çok iyi bir insandı.

Bir gün koğuşa tutuklu bir jandarma getirdiler. Çok edepsiz, hırçın bir gençti. Jandarma, Yunanistan'ın sayılı boksörlerinden biriydi. Daha koğuşun kapısından içeri girerken, bir fırtına gibi eserek girmişti. Koğuşta onun çok kavgacı ve edepsiz bir adam olduğunu bilenler vardı. Daha ilk günden askerlere sövüp saymaya, onlarla alay etmeye, çevresinde bir tiksinti, bir hınç çemberi yaratmaya başlamıştı. Ancak, tanınmış bir boksör oluşu, herkesin gözünü yıldırıyordu. Bundan dolayı da askerler onun sövüp saymalarını, meydan okumalarını sineye çekmekten başka bir şey yapamıyorlardı. Askerlerle jandarmalar arasında gelenekten bir bağdaşmazlık vardı.

Kısaca, bu türlü nedenlerle, boksör jandarma geldiğinden beri koğuşun dirliği düzenliği bozulmuştu. Adamın koğuşta sudan nedenlerle dövüşmediği kimse kalmamış gibiydi. Hemen bütün koğuş ona diş biliyordu.

İngiliz Kemal, hiç kimseye takılmadan, bir ayak önce birkaç kuruş kazanıp buradan kaçabilmenin yolunu düşünüyordu. Bundan dolayı da bu hırçın heriften uzak durmaya çalışıyordu. Bir gün, Armenak'la jimnastik yapmak üzere avluya indiler. Biraz sonra da boksör jandarma gelip yanlarına dikildi. Onların yaptıklarına gülüyor, eğleniyordu. Onları çevreleyen askerler, böyle gülüp alay edeceğine, erkekse meydana çıkmasını, söyleyerek jandarmayı kışkırttılar. Bizim İngiliz Kemal'in adı Bolşevik'e çıkmıştı. Bolşevik aşağı, Bolşevik yukarı!.. Askerlerden biri Fransızca, Bolşevik'e şampiyon jandarmayla bir maç yapmasını

önerdi. Bizim Bolşevik, maçı benimsedi. Ancak, bu parasız olmazdı. Belli bir para toplansındı. Hemen o gece, koğuşta beş yüz Drahmi toplandı. Bu para eline geçerse, kaçmanın yarısı elde edilmiş demekti.

Ertesi gün, bütün mahpuslar, yönetim adamları, Müdür, hepsi çepeçevre avluda toplanmış, maçı seyre hazırlanmışlardı.

Maç başlayınca Bolşevik, karşısındakinin, işin çalımında olduğunu anladı. Genellikle kötü boksörler, işi bu yola dökerlerdi. Fiyakanın arkasında beş yüz Drahmi'nin tehlikeye düşmesi de vardı. Ancak, bir yıla yakındır kötü yaşam koşulları içinde bocalayan Bolşevik'in kolları da eski kollar değildi. Ancak, son günlerde Armenak'la yaptığı egzersizler epeyce işe yaramıştı. Yoksa, burada bir fiyaskoyla karşılaşabilirdi.

İki genç adam, tıpkı, bir horoz gibi kıyasıya dövüşüyordu. Karşısındakinin midesinin en zayıf yeri olduğunu anlayan Bolşevik, yumruklarını hep o noktaya indirmeye başladı. Midesini üstüste yumruklarıyla felce uğrattıktan sonra çenesine de bir sağ kroşe indirince Yunanlı boksörün iflahı kesilir gibi oldu. Birinci raund böylece sona erdi. İkinci raundda Bolşevik, sağ kroşelerini şimşek gibi çıkararak kabadayı şampiyonu yere serdi. Jandarma, yerden zorlukla kalkabildi.

Bütün seyirciler:

— Yaşa, Bolşevik! diye bağrıştılar.

Bu arada, öçlerini de aldığından bütün askerler ona gösteriler yapıp onu omuzlarında taşıdılar. O gece koğuşta çocuklar, yenginin onuruna birbirlerine şölenler verdiler. Şarkılar, türküler söyleyip eğlendiler.

Bir gün mahpusaneye beş komünist asker getirdiler. Hepsi de yüksek eğitim görmüş çocuklardı. Cephede bozgunculuk suçundan tutuklanmışlardı. Bizim Bolşevik, hemen bunlara yanaşıp Yunan Ordusu'nda komünistlik propagandası yaptırarak eyleme geçmeyi düşündü. Bolşevikliği ayyuka çıkan İngiliz Kemal, bu beş askerle kolayca anlaştı. Hepsi de yabancı diller biliyordu. Mahpusaneye gelip giden bütün asker kaçaklarına Yunan Ordusu'nda bozgun yaratmak, askerleri Ordudan kaçırmak üzere bir

örgüt kurdular. Hemen işe başladılar. Bütün genç, öfkeli askerleri Yunan Ordusu'na, Hükümeti'ne karşı, devrimci, ayaklandırıcı düşüncelerle doldurmaya başladılar. Ünlü silah taciri Zaharof'la Venizelos, propaganda yaylım ateşinin odak noktasında bulunuyorlardı. Bizim Bolşevik, kışkırtma görevini, perde arkasında yapıyordu. Salt yönetici rolü oynuyordu.

Bolşevik'le arkadaşlarının Parapigmata'da gösterdikleri eylem, Atinalı komünist örgütlerince de öğrenilerek onlara yardıma geldiler. Genç adamın aldığı habere göre, bu komünist askerler bütün Yunanistan'ı etkileyen birer lider durumuna yükselmişlerdi. Belki de daha önce tanınmış birer lider olarak askere alınmış, sonra üzerlerine bir suç atılarak cezaevine tıkılmış da olabilirlerdi. Bolşevik'in mahpusanedeki örgütüne, muhalif gazeteler, sol yayınlar, broşürler geliyordu. Bütün erek, Yunan Ordusu'ndan kaçanların sayısını arttırmak, subaylarla erler arasına fit sokarak, onları birbirinden ayrı iki düşman kampa bölmekti.

Bu sırada İzmir Mahpusanesi'nden Parapigmata'ya birçok siyasal Türk tutuklusu geldi. Genç adam, bir yığın yurttaşının gelmesinden dolayı gariplik duygularının azalacağına sevinirken, daha önce buradaki Türkler arasında bir düşman muhbiri gibi bulunan Uşak Belediye Başkanı, İngiliz Kemal'in bir Türk casusu olduğunu Yunan Makamlarına bildirerek bir çuval inciri berbat etti. Askerlere yapılan olumsuz propagandadan da söz edilmiş olacaktı ki genç adamın apar topar kaldırılıp sivil, azgın katillerin, canilerin bulunduğu Paleostratos Cezaevi'ne gönderme buyruğu geldi.

Cezaevi Müdürü, bu buyruğu genç adama bildirirken, nedenini de açıkladı:

— Gördün mü, ne kötü herifler var! Herkese fenalık etmekten çekinmezler.

İyi yürekli Cezaevi Müdürü, bu sözleriyle bu işin bir ihbar sonucu olduğunu anlatmak istiyordu. Sürülme buyruğu, doğrudan doğruya İçişleri Bakanlığı'ndan geliyordu. Paleostratos Cezaevi de Atina'da bulunuyordu. Genç adam, oraya vardığında, beri yandaki bozulmamış bir yığın temiz genç insan yerine, ora-

da kaşarlanmış, bozulmuş, toplumun kötü kötü kokan tortusu haline gelmiş yüzlerce kişiyle karşılaştı. Bütün ipten kazıktan kurtulmuşlar buradaydı. Daha kapıdan içeri girince, burnuna mis gibi esrar kokusu çarptı. Demek ki burada esrar serbest içiliyordu. Daha ilk gece, bütün mahpusların silahlı olduğunu, ufak bir yanlış davranış sonucunda insanın tahtalı köyü boylayabileceğini anladı. Ayağını denk almalıydı. Geceleyin koğuşu öyle bir esrar dumanı kaplamıştı ki kendisi de bu meretten içmişcesine sersemlemişti.

Dirimini tehlikede gören, Müdür'ün de yaşlı, iyi yürekli bir adam olduğunu, ayrıca burada siyasal mahpuslara özgü bir de ayrı Efendiler Koğuşu bulunduğunu öğrenen İngiliz Kemal, ilk fırsatta Müdür'e çıkarak dert yandı. Hem bir yabancı siyasal mahkûm, hem de kimsesiz olduğunu söyledi. Çok acıklı konuştu. Ona acıyan Müdür, onu canavarlar arasından alarak siyasal mahkûmların koğuşuna verdi. Dirimi kurtulmuştu.

Siyasilerin koğuşu çok temizdi. Her mahpusun karyolası vardı. İngiliz Kemal, koğuşa girer girmez ilk gözüne çarpan bu olmuştu. Hemen bütün mahpuslar, efendiden kişilerdi. Hemen onunla ilgilendiler, çevresini aldılar. Bu tertemiz kılıklı kişiler arasında kendi hırpalanmış, eskimiş üst başıyla biraz sıkıldı. Sanki mahpusaneye değil de bir otele gelmişti. Hepsi de Yunanlıydı. Ona Yunanca ünlüyorlar, bizimki de bunları anlamakla birlikte Yunanca bildiğini göstermemek için sorulanları anlamamazlıktan geliyordu. Yunanca bilmediğini anlatmak üzere, İngilizce ve Fransızca konuşmaya başladı; içlerinde bu iki dili iyi bilenler vardı.

Elinde, içinde iki frenk gömleği bulunan bir bohçadan başka eşya adına bir şeyi yoktu. Koğuşun kabadayısı karşısına dikildi. Onu sorguya çekti. Atina'da, kimi kimsesi, var mıydı? Parası var mıydı? Bütün ailesi Amerika'daydı. Cebinde de ancak birkaç kuruş varsa da gerisi yoktu. Kabadayı, Yunanca soruyor, Lefteryadis adlı İngilizce bilen okumuş bir genç de İngilizce'ye çeviriyordu. Onun böyle kimsesiz, parasız pulsuz oluşuna, birçoğu acıdı. Genç adam, bütün anlamıyla garipti. Elindeki küçük mahpusane bohçası da bunu gösteriyordu.

En sonra, suçunu sordular; komünistlikten tutuklandığını söyledi. Bu koğuştakilerin hemen hepsi siyasal mahpuslar olduğundan onu anlayışla karşıladılar. Hemen hepsi, particilikten, Kral'a karşı, savaşa karşı olmaktan yatıyordu. Ona, bir karyola gösterdiler. Yatak, battaniye falan verdiler; iyi bir adama benzeyen koğuşun kabadayısı Yani:

— Üzülme! dedi. Bana yardım eder, kahvecilik yaparsın! Yukarıdaki koğuşta iki zengin Türk var. Onlara hizmet edersin. Seni parasız bırakmazlar.

Türkçesi, Yani, onu yanında bir uşak gibi kullanmak istiyordu.

Yukarıki koğuşta bulunan Türkleri çok merak etmişti. Bunlar, kimler ola ki?

Adının Lui, inanışının da Bolşeviklik olduğunu koğuştakilere benimseten İngiliz Kemal, burada güzel yemekler yiyor, biraz palazlanarak toparlanmaya, kaçmak üzere planlar kurmaya başlıyordu. Koğuştaki mahpuslara, hep dışarıdan, evlerinden güzel, bol yemek geliyor, bizimkini de idare ediyorlardı. Yani, geri kalan yemekleri başka koğuşlara göndererek sattırıyordu. Bizim Lui, ilk gece konuştuğu İngilizceyi Yani'ye çeviren Lefteryadis'le iyi arkadaş oldu. Ancak, yukarıki koğuşta oturan «Beyleri» çok merak ettiğinden, bir gün iki kahveyi kendisine verip gönderen Yani'nin sayesinde onlarla tanıştı. Bunların ikisi de Kemalist'ti. Adları Cevdet ve Kasım'dı. Onların Mustafa Kemal'ci olduklarını anlayınca ilk konuşmasının sonunda adının Lui olmadığını, yavaş yavaş birbirlerini anlayacaklarını söyledi. Onların Türk Ordusu'nun İzmir'de çalışan iki istihbaratçısı olduğunu anladıktan sonra, kendisinin de İngiliz Kemal olduğunu anlamalarına müsaade etti. Her ikisi de suçüstü yakalanıp İstiryadis'in buyruğuyla buraya sürülmüştü. İngiliz Kemal, bu iki arkadaşı bulduğuna çok sevinmişti. Bunlardan adını, yine, Lui olarak çağırmalarını istedi.

Günler, bir diziye gidişiyle geçiyordu. Lui, yine kabadayı Yani'nin kahveci çıraklığını yapıyor, millete çay, kahve taşıyordu. Günün birinde koğuşa bir yığın kelli felli, kalantor kişiler geldi.

Bunlar, Kralcılığa kafa tutan, bunu eylemce gösteren Yunan Cumhuriyetçileriydi. Hepsi de prensip olarak Anadolu Savaşı'na karşıydı. Parti'nin lideri, Papa Anastasiyu, Parti üyesi Melas, Karapulos, Etodoropulos'la Elefteros, Tipos, Karapanos, Elefteron, *Vima* gazetelerinin sahipleri de gelenler arasındaydı. Artık, koğuş, bir siyasal kulübe dönmüştü. Her saat siyasal tartışmalar, gırla gidiyordu. Koğuşun trafiği son kerte hızlanmıştı. Yeni gelenlerin ziyaretçileri, mahpusanenin çevresinde dört dönüyordu. Konuşulana kulak veren Lui(!), Yunan Ordusu'ndan kaçanların, ülkenin içlerinde olduğu gibi Atina'nın sokaklarında bile olay çıkardıklarından söz edildiğini işitiyordu.

Lui, yukarıda yatan iki Türk istihbaratçısıyla de çaktırmadan dostluğunu sürdürüyordu. Bunlar, bir gün, çok değerli bir istihbaratçı arkadaşlarından söz ettiler. Bu, Gâvur Mümin diye ad salan bir istihbaratçı Türk Subayı'ydı. İzmir'de düşmandan yanaymış gibi görünerek çalışmış, Türklerce bu yüzden, Gâvur, diye adlandırılmış, ancak en sonra, düşmanca durumu anlaşılarak yakalanıp buraya gönderilmişti. Şu sırada bu genç Türk Subayı'nın durumunun yürekler acısı olduğu söyleniyordu. İki istihbaratçı, uğraşarak en sonra bu değerli, hasta arkadaşlarını koğuşlarına getirttiler. Gâvur Mümin, bir paçavra yığını gibi kucakta koğuşa getirildi. Kötürümdü. İngiliz Kemal, hemen koşup zavallı Mümin'i sırtladığı gibi arkadaşlarının odasına çıkarmıştı.

İzmir'in İstihbarat Şefliği'ni yapan Yüzbaşı Mümin, en sonunda arkadaşlarıyla birlikte yakayı ele vermiş, korkunç bir zindana atılmıştı. Ekima adlı bu zindan, eski bir volkanın içinde bulunmaktaydı. Bu volkanik dağ, önce üç yüz altmış basamakla çıkılıyor, sonra da içine yine merdivenlerle iniliyordu. Türkçesi, bu dağın içine oyulmuş bir zindandı. Mümin, orada bin bir türlü ölüm tehlikesi atlatmış, bir paçavra ve külçe durumuna geldikten sonra arkadaşlarınca kurtarılmıştı.

Şimdiye dek, gül gibi geçinip giden koğuştular. Cumhuriyetçiler geldikten sonra son kerte tedirgin olmaya başlamışlardı. Bu Cumhuriyetçilerin değil, bir Kralcı olan damağası Yani'nin yüzündendi. Karşısında Cumhuriyetçileri gördükten sonra kudur-

muştu. Adamcağızlara etmediğini bırakmıyordu. Bu arada İngiliz Kemal'e karşı da çok aşağılayıcı davranışlarda bulunuyordu. Adamın huyu, sanki birdenbire değişmişti. Ancak, yaşlı mahpusane Müdürü'nün kendisine karşı olan olumlu tutumu, Kemal'i büsbütün ezilmekten kurtarıyordu. Yani, bir gün onun eline bir süpürge tutuşturarak koğuşu süpürmesini buyurdu. Genç adam, buna aldırış etmeyince, Yani, sövüntüleri sıralamaya başladı. Bunun üzerine sırasının geldiğini anlayan genç adam, üzerine atılarak güdümlü yumruklarıyla Damağası'nın midesini ezdi, ağzını burnunu kan içinde bıraktı. Bu teknik yumruklar altında ezildiğini gören Damağası, karyolasının altından çıkardığı bir saldırmayla genç adamın üzerine yürüdü. Bu sırada aşağı musluklara inmiş olan Cevdet, durumu görerek Yani'nin kollarını arkadan yakaladı. Yardıma koşan gardiyanlar, Yani'yi saldırmasıyla birlikte yakalayarak götürdüler. Bir daha da geri gelmedi. Koğuş halkı, ondan sonra, Lui'nin kahveci olmasını istedi. Damağası Yani'nin yerini alan Lui, artık, günde kırk elli Drahmi'ye, para demiyordu. Artık, bir kahveci olduğundan bütün mahpusanede serbest dolaşıyordu.

Günün birinde Nazır İstratos'un fedaisinin, üç Venizelisti vurup öldürdüğü, bu koğuşa getirileceği haberi geldi. Bu herif, Atina'nın en ünlü, en korkunç kabadayısı sayılıyordu. Müdür, Damağası Lui'yi çağırarak güzel bir yatak hazırlaması buyruğunu verdi.

Venizelist katili, en sonra geldi. Yüz kiloluk, geniş omuzlu, korkunç görünüşlü bir herifti. O gelince, genç adam baktı, bütün Cumhuriyetçilerin yüzleri kül gibi kesilmişti.

Bu, Bataya adlı, bıçkın, mahpusaneye, bir otele gelir gibi, kollarını sallayarak gelmişti. Bu yüzden de kuşku uyandırmıştı. Müdür, Bataya'yı koğuşa kendisi getirdi. Lui'yi de ona yabancı, kimsesiz bir mahpus olarak tanıtmayı unutmadı.

Öbür yandan, «Yaşasın, Bataya!» diye bağıran bayağı hükümlüler herifin ayranını kabartıyorlardı. Bu sırada, orada Venizelistlerle Kralcılar da birbirine girip gürültü patırtı başlayınca yerinden fırlayan Bataya, gardiyana kapıyı açtırarak dışarı çıktı.

Kralcı mahpusları Cumhuriyetçilerin üzerine kışkırtarak sonra yine içeri girdi. Koğuştaki Cumhuriyetçiler, birer yana pusmuş, bu korkunç herifin davranışlarını kolluyorlardı. Onun, buraya, kendilerini öldürmek uğruna gönderildiğini anlamış gibiydiler. Cevdet, bir ara İngiliz Kemal'in kulağına bu herifle bir hır çıkarmamaya çalışmasını fısıldadı.

Bataya'nın, Cumhuriyetçilerin liderlerini temizlemek üzere mahpusaneye geldiği anlaşıldıktan sonra, dışarıdan bunlara silah ve cephane gönderildi. Bunları onlara Lui getirdi. Hepsi, bu garip Bolşevikle sırdaş olmuştu.

Bataya, tek başına yapamayacağı öldürme işini kolaylaştırmak uğruna, her gün bayağı hükümlülerin koğuşlarına gidiyor, orada cinayet örgütünü hazırlıyordu. Yaptığı plana göre, bütün Kralcı cahil mahpuslara bir ayaklanış yaptıracak, bu kargaşa sırasında da Cumhuriyetçileri öldürtecek, kim vurduya getirecekti. Bir sabah, olay patlak verdi. Cumhuriyetçilerin adları söylenerek sövüntüler savruluyordu. Kıyamet kopacaktı. İngiliz Kemal, Yüzbaşı Mümin, Cevdet ve Kasım yansız kalmaya karar verdiler. Kan gövdeyi götürecekti. Bu sırada hem ellerinden bir şey gelmeyecek, hem işe karıştıklarından dolayı onlar da güme gideceklerdi. Ancak, biraz sonra, durum değişti: Çok azınlıkta olan Cumhuriyetçiler, azgın sel karşısında bu birkaç Türk'ün yanına sokularak bayağı onların korumasına sığınmış oldular. Bunun üzerine Türkler, zayıfa yardım, ilkesini benimseyerek Cumhuriyetçiler'den yana yer aldılar.

Bu sırada bayağı hükümlüler, kendi koğuşlarının kapılarını kırarak koridora döküldüler. Bataya, onları şöyle kışkırtıyordu:

— Yaşasın, arkadaşlar! Tepeleyin, bu hainleri!

Melas, topluluktan ayrılarak kışkırtılmış yığına karşı çıktı; alabildiğine de şöyle haykırdı:

— Bizi öldürebilirsiniz, bizi parçalayabilirsiniz; ancak sizi, Yunan Ulusu'nu kurtaracak yine Cumhuriyetçilerdir.

Bataya, elindeki kocaman bir saldırmayla Melas'ın üzerine yürüdü. Durumun çok ağırlaştığını gören İngiliz Kemal, yanındaki bir sandalyeyi kaşla göz arasında Bataya'nın ayaklarına attı.

Adam, bir gürültüyle yere yuvarlandı. Elindeki saldırma gövdesinin bir yanına saplandı. İri gövdeden kanlar fışkırdı.

Bu bunalımlı durum, en yüksek noktasına eriştiği sırada, mahpusanenin dışından gürültüler koptu. Biraz sonra, düzgün Ordu'nun bir birliği süngü takarak mahpusanenin avlusuna girdi. Cumhuriyetçi birlik, liderlerin öldürülmesini önledi. Sonra, bütün hükümlüler, koğuşlarına sokularak kargaşa bastırıldı.

Kendilerine suikast hazırlandığını anlayan Cumhuriyetçiler, yöredeki Cumhuriyetçi Asker Birliği'ne durumu bildirmiş, onlar da mahpusanede gürültü başlar başlamaz, Komutanları başlarında olarak, davranmışlardı.

Bataya ise ayağına kaza ile bir sandalyenin takılmasıyla düşüp yaralandığını sanıyordu. Çok kan yitirdiğinden, hastaneye kaldırıldı. Ancak, Cumhuriyetçiler, İngiliz Kemal'in sandalyeyi atışını görmüşlerdi. Bu yüzden ona nasıl teşekkür edeceklerini bilemiyorlardı.

Mahpusane yaşamının on beş ayı dolduysa da bir türlü kaçmanın yolunu bulamamıştı. Oysa, bu düşünce, her saat, her dakika kafasındaydı. Burada çürüyüp gitmek bir şey değil de mahpusane, her an değişen siyaset durumları, kendilerine yepyeni tehlikeler getiriyordu. Anadolu Cephesi'nde Yunan Ordusu'nun, Hükümeti'nin durumu sıkıştıkça, ülkenin içinde bir kargaşa, bir kanunsuzluk dalgası da baş göstermeye başlamıştı. Siyaset cinayetleri, soygunlar, bundan dolayı oluşan adam öldürme olayları, günden güne artıyordu. Ülkenin yönetimi arıklaştıkça, her yanı bir Taş Çağı kanunsuzluğu kaplıyordu. Bu mahpusanede de büsbütün at oynatıyordu.

Çok tehlikeli bir adam olan, arkasında da siyasetçi destekçileri bulunan Bataya, hastaneye kaldırıldıktan sonra bir daha görülmediyse de bu olaydan on beş gün sonra ondan daha baskını, mahpusanenin Efendiler Koğuşu'ndan içeri adım atmıştı: Bu adam, Bataya gibi iriyarı değildi. Hem de büsbütün tersineydi. Bir geceyarısı koğuşu onurlandıran bu adam, cılız, ufak tefek, kupkuru bir kişiyse de duruşundan, bakışından, yüzünün taşıdığı anlamdan yüreklilik ve mertlik akıyordu. Öyle görünüyorsa da

acaba öyle miydi? Adam, bütün görünüşüyle, hastaydı. Yöneticiler, burada iyileşebileceğini, söyledi. Adamın gardiyanlara buyurur gibi konuşması, İngiliz Kemal'in çok tuhafına gitti. Müdür, ona da tıpkı, Bataya'ya yaptığı gibi çok saygılı davranıyordu. İngiliz Kemal'i bu yeni gelene bir yabancı, garip kişi olarak tanıttı. Onu, geleni gideni olmadığından dolayı meydancı yaptığını, söyledi. Adam, İngiliz Kemal'e yatağını hazırlamasını, buyurdu. Lefteryadis adlı hükümlü, İngiliz Kemal'e, bu adamı böyle ufak tefek görerek, Karamürsel sepeti sanmamasını, Bataya'yı iki kez kurşunla yaraladığını, söyledi. Adı, Lefteri'ydi. Atina'daki bütün kumarhaneler onun için çalışıyordu. Sonra, Başbakan Gunaris'in en çok güvendiği fedaisiydi.

Bu bilgiyi alan İngiliz Kemal'in bütün neşesi söndü. Belanın beteri gitmiş, beteri gelmişti. Lefteryadis, onun Bataya olmadığını, daha başka bir karakter taşıdığını, söyledi. Bataya, iyileştikten sonra, Lefteri'nin kumarhanesine baskın yapmış, hiçbir başarı sağlayamadığı gibi, Lefteri'nin tabancasından çıkan kurşunlardan birkaçını gövdesine konuk almış, iki yakın arkadaşını da yine Lefteri'nin kurşunlarıyla delik deşik olarak orada bırakıp savuşmuştu. İngiliz Kemal, arkadaşına, öyleyse, Lefteri'nin bu olaydan sonra mahpusanede çok kalabileceğini, söyleyince, o, gülerek birkaç gün dinlenip çıkabileceğini, söyledi.

Başındakiler dağıldıktan sonra, Lefteri, Lui(!)'yi yanına çağırdı. Ona çikolata sundu. Gerçekten de adam, görünüşte çok iyi, mert birine benziyordu. Lui'ye su kaynatmasını söyledi. Kumarhanede Bataya'dan aldığı yaranın pansumanını yapacaktı. Karnını açtığında, kocaman, kokmakta olan bir bıçak yarası açığa çıktı. Lefteri, bir paketten, sargı bezi, gazlı bez, ilaç çıkardı. Bu işin ancak, revirde olabileceğini söyleyen Lui'ye bunun burada olmasını istediğini, söyledi. Demek ki revirde yatmaya güvenlik bakımından yanaşmıyordu. Lui, adamcağızın yarasını sıcak suyla yıkayıp temizledi. Sonra ilaçlayarak güzelce sardı. Bu sırada Lefteri, dikkatle onun yüzünü dikizliyordu. Lui, ona çok güven vermişti. Yarası iyileşinceye dek ona o bakacaktı. Adam, buna çok sevindi. Lui'nin kim olduğunu anlamak üzere birkaç soru sor-

duysa da genç adam, bunları kaçamak yanıtlarla kolayca savuşturdu. Sonuç şuydu ki adam, İngiliz Kemal'den çok hoşlanmıştı. Bayağı dost olmuşlardı.

İngiliz Kemal, adamla arasındaki dostluk başlangıcını Cevdet'e anlattı. O da Lefteri'nin son kerte nüfuzlu, bütün Atina'da borusu en çok öten bir kabadayı olduğunu, söyledi. Böylece onunla dostluğun yararlı olabileceğini anlatmış oldu. Sonra, Lefteri'nin yarasına Cevdet'le birlikte bakmaya başladılar. Şimdiye dek herkesten kuşkulanan Lefteri, bu iki kişiye, özellikle İngiliz Kemal'e çok güven beslemeye başlamıştı.

İki arkadaşın uğraşması sonunda adamın ağır yarası iyileşmişti. Genç adam, yarayla on beş gün uğraşmıştı.

Bu insanca işin sonunda Lefteri, İngiliz Kemal'e şunları söyledi:

— Hiç merak etme, Lui! Seni unutmayacağım! Yaptığın iyiliğin karşılığını göreceksin! Ben, yakında çıkacağım. Mahpusaneden çıktığım günden sonrasını say: Beşinci günün gecesi, sen de buradan çıkacaksın!

Genç adam, kabadayının bu sözlerini hiç de önemsemedi. Bu, olsa olsa, mahpusların sık sık birbirlerine attıkları martavallardan biri olabilirdi. Lefteri'nin mahpusaneye girişinin on altıncı günü, iki şık kadın görüşmeci geldi. Lefteri, onlarla konuştuğu sırada Lui'yi de çağırdı:

— Lui; ben, şimdi gidiyorum! Beş gün sonra da sen hazır ol! Buradan çıkacaksın! Sakın hiç kimseye bir şey söyleme! dedi.

Bunu bol keseden bir avutma olarak benimseyen genç adam, yine de onun çıkışından sonraki günlerde güzel bir sürprizle karşılaşabileceğini düşleyerek, bunu yapacağına söz verdi.

Müdürle, Başgardiyan, Lefteri'yi kendi büyük üstlerinden biri gibi mahpusaneden uğurladılar. Genç adam, hemen koşarak Yüzbaşı Mümin'e durumu anlattı. Lefteri'nin verdiği söze karşılık eğlenerek gülüştüler. Ancak, ertesi gün, Lefteri'yle dün konuşmaya gelen kadınlardan biri gelerek İngiliz Kemal'i görüşmeci olarak çağırdı. Kadın, ona bir paket uzattı. Genç adam, bunu koğuşta açtığında, içinden yepyeni bir kat giynekle, çamaşır,

frenk gömleği ve kıravat çıktı. Buna pek çok sevindi. Çoktan beri bütün üstünde başındakiler dökülüyordu. Demek ki Lefteri adlı adam, sözünün eri bir kişiydi.

Lefteri'nin mahpusaneden çıkışının beşinci günüydü ki Yüzbaşı Mümin, Türk Ordusu'nun büyük bir saldırıya geçtiği, muştusunu verdi. Gazeteler, Türk Ordusu'nun korkunç saldırısını büyük puntolarla yazıyordu. Genç adam, Lefteri'nin dediği olmasa bile, artık Yunan savunaklarını darmadağın ederek İzmir'e doğru ilerleyen Türk Orduları, en sonra onları da kurtaracaktı. Çok sevinçli günler, kapıdaydı.

Lefteri'nin hesabındaki beşinci gece de gelip çatmıştı. Genç adam, Lefteri'nin beşinci gecesini çoktan unutmuş, Anadolu'da Türk Orduları'nın yıldırım hızıyla ilerleyişini düşleyerek uyku ile uyanıklık arasında saatler geçiriyordu. Sevincinden ruhu bir balon gibi şişiyor, sanki bütün evreni dolduruyordu. Böyle coşkun, güzel günlerde düşmanın bir mahpusanesinde bulunmak, ne korkunç talihsizlikti! Şimdi, İzmir yollarında, doludizgin giden atlılar arasında bulunması gerekmez miydi? Böyle kahırlanıp dururken koğuşun kapısı açıldı, Başgardiyan, baş ucuna dikildi:

— Hazırlan; çıkıyorsun! dedi.

Korkunç bir mutluluk sevinci içinde bir çağlayan gibi akmaya başladı. Bu, olacak iş miydi? Bu ülke artık kanunsuz, hükümetsiz bir duruma mı düşmüştü? Bu ülkede artık, kumarhane sahibi kabadayılar mı egemendi?

Genç adam hemen arkadaşlarının yanına koştu. Martaval gözüyle bakılan şey, bir mucize olup çıkmıştı. Yeni giysilerini giydi. Başgardiyan, onu elinden tutarak koğuştan çıkarırken, ses çıkarmaması için rica ediyordu. Onu cümle kapısına dek götürdü. Eline bir mektup tutuşturarak, bu adrese gitmesini söyledi. Nöbetçi jandarmalar yol verdiler; geçti. Şimdi, gecenin ıssız, sessiz sokaklarında rastgele yürüyordu. Artık her yer, özgürlüğün bahçesinden başka bir şey değildi. Böyle bir süre ereksiz dolaşıp durduktan sonra, zarfın üzerindeki adrese gitti. Güzel bir konağın önünde otomobilden inerek kapıyı çaldı. Karşısına dikilen erketecilere elindeki mektubu gösterdi. Onu içeri buyur ettiler. Büyük

bir salona girdiler. Burada, kadınlı, erkekli bir kalabalık göze çarpıyordu. Salonda iki rulet masası vardı. Bundan da anlaşılıyordu ki geldiği yer, büyük bir kumarhaneydi. Konukçu iki adamın arkasında ilerledi. Salonu geçtiler. Küçük bir odaya girdiler. Lefteri'nin orada, bir masanın başında oturduğunu gördü.

İngiliz Kemal içeri girince, Lefteri, bütün odadakilerin dışarı çıkmasını buyurdu.

— Hoşgeldin, Lui! Nasıl; sözümü tuttum mu? Hiç korkma; serbestsin!

O gece, yıkanıp güzel bir traş olan Lefteri'yle birlikte bir otomobile atlayarak Atina'da geziye çıktı. Lefteri, onu öyle yerlere götürdü ki oralarda birer devlet adamı gibi karşılanıp ağırlandılar. Lefteri, sihirli bir anahtara benziyordu. Hangi kapıya değse açılıyor, masalar donatılıyor, içkili şölenler veriliyordu. İki genç adam, geç vakitlere dek yediler, içtiler, eğlendiler. Hiç kimse onlara, gözünün üstünde kaşın var, demedi.

İngiliz Kemal, üç gün Lefteri'nin konuğu oldu. On sekiz aylık mahpusluk yaşamının tutukluluğundan pek azını üzerinden atmakla birlikte, büsbütün kendine gelmiş değildi.

Atina'da çıkan Fransızca gazetelerle cepleri, tıklım tıklımdı. Türk Ordusu'nun İzmir'e doğru sel gibi akışı, artık saklanmadan yazılabiliyordu. Atina'da paniğe benzer bir kaygı göze çarpıyorsa da halkın çoğunluğu bu anlamsız savaşın bitmesine bayağı sevinir görünüyordu. İngiliz Kemal'i kaygılandıran bir tek eksiklik, üzerinde hiçbir kimlik kâğıdının bulunmayışıydı. En sonra, vaktiyle edindiği uydurma İtalyan uyruklu Mehmet Sait, usuna girdi. İtalyan Elçiliği'ne uğradı. Lozan Konferansı'nda İtalyan Delegesi olacak olan Montanya, onu ilgiyle karşıladı. Onun kim olduğunu biliyordu. Nasıl olup da kurtulduğunu, sordu. Montanya, onun ancak savaşın sonuna dek Yunanistan'da tutuklu bulundurulabileceği üstüne Yunan Hükümeti'ne bir formül benimsetmişti. Montanya, genç adamla biraz şakalaşmakla birlikte, ona bir kimlik kâğıdı vermeyi de benimsedi. Hemen ona, yeni uydurma bir adla başka bir pasaport hazırladılar. Genç adam, elini sıkarak Elçilik'ten ayrılırken, Montanya, ona:

— Herkes yurdu uğruna çalışmak zorundadır! dedi.

Gözlerinde anlamlı bakışlar vardı.

Genç adam, pasaportu da edinmişti ya, uzun, serüvenli yeni bir yolculuğu karşılayacak parası yoktu. Sokağa çıkar çıkmaz, hemen bu işi yoluna koymaya karar verdi. Kuyumcuların önünde dikilen zengin bir karı-kocanın yanına yanaştı. Biraz sonra zengin adamın cebindeki cüzdan, kaşla göz arasında, sahip değiştirmişti.

Türk Ordusu da İzmir'e girmişti. Genç adam, parayı da edindikten sonra vedalaşmak üzere Lefteri'ye uğradı. Sonra, bir otomobile atlayarak Pire'ye vardı. Piyer Loti Vapuru, limanda kendisini bekliyor gibiydi.

İngiliz Kemal, İzmir Limanı'nda Piyer Loti Vapuru'ndan inip de karaya ayak bastığında, ilkin burnuna acı bir duman kokusu çarptı. Ünlü İzmir yangınından artakalan yıkıntılar, şimdi bile acı acı tütüyor, genzi yakıyordu.

Kontrol Subayı olarak Binbaşı Faruk'la Antakya'da bıraktığı Komiser İsmail Hakkı'yı karşısında görünce, şaşırdı. Kucaklaşmaktan kendilerini alamadılar. Komiser'in sevinci çok büyük oldu. Sonra, eski arkadaşlarını arayıp buldu. Bunların arasında, Vasıf, Hüsnü ve Kâzım (Özalp) Paşa vardı. Hepsi de onun diriminden umudu kestiklerinden, böyle dipdiri karşılarına çıkınca çok tuhaf oldular.

Genç adam, yurt toprağına ayak bastığından beri kendisini cennete düşmüş sanıyorsa da burada gözüne çarpan acı yabancılıklara da rastlıyordu. Savaş içinde, canciğer, arkadaşlar olarak bağrına bastığı birçok kişi, onu görünce hiçbir coşkunluk ve sevgi izi göstermemişlerdi. Hepsi de bir kuru selam verip geçiyordu. Böylece hemen herkesin, önemli bir şeyler kapmanın arkasında olduğunu anladı. Hiç kimsenin kimseyi görecek vakti yoktu. Çok hızlı bir post kapma, bir şey olma sıtmasına tutulmuş gibiydiler. Bu sıralarda, on sekiz aylık mahpusane yaşamının izleri görülmeye başlandı. Genç adam, en parasız pulsuz, yardımsız bir zamanında yatağa düştü. Artık, bütün dünya onu unutmuştu. Bu, ona son kerte ağır geldi. Belki de onu yatağa mıhlayan hastalığın nedeni, bu korkunç ilgisizlikti. Ulusal Hükümet'ten bütün

görevi boyunca ancak sekiz yüz Lira harçlık almıştı. İyileşince ilk yapacağı iş, bunun hesabını ilgililere vermek olacaktı.

Mustafa Kemal'in Belediye Salonu'nda İzmir halkıyla söyleşeceğini işitince, hasta hasta yatağından kalkarak onu dinlemeye gitti. İçeride oturacak bir yer buldu. Salon, hıncahınç doluydu. En sonunda, Başkomutan, parlak bir Komutanlık giyneğiyle geldi; kürsüye çıkarak konuşmaya başladı. Mustafa Kemal, gür sesiyle konuşurken, bir yandan da salondaki tanışları gözleriyle araştırıp duruyordu. En sonunda, Paşa'nın gözleri, ön sıralarda bir yere oturmuş olan İngiliz Kemal'in üzgün gözlerinde bakışlarını durdurdu. Genç adamı tanıyınca, birdenbire konuşmasını keserek, yanı başındaki Vasıf'ın kulağına bir şeyler fısıldadı. Sonra, yine nutkunu sürdürdü. Bu arada bir ilişki kurarak konuşmasının bir yerinde İngiliz Kemal'den söz etti. Böylece, Ulsal Kurtuluş Savaşı'nın nasıl kolektif bir çaba sonucunda elde edildiğini anlatmaya çalıştı. Hasta, zayıf, umutsuz, unutulmuş genç adam, oturduğu yerde salt gözleriyle ona teşekkür etti. Sonra, nutuk bitti. Kalabalığa karışarak dışarı sürüklenen genç adamın gözleri, birdenbire Vasıf'ın kendisini arayan bakışlarıyla karşılaştı:

— Nerelerdesin, yahu; dur, gitme! Gazi seni görmek istiyor.

— Şimdi, başı kalabalıktır; başka zaman olsa, olmaz mı?

— Nasıl olur?

Sonra, onu kolundan tutarak kapısında silahlı askerler bekleyen bir odaya soktu. Burası, Belediye'nin büyük bir odasıydı. Ortada büyük bir masa vardı. Mustafa Kemal, Lâtife'yle köşede oturuyordu. Bunların çevresini de ellerini göbeklerine bağlamış, yani, elpençe divan durmuş, kişiler almıştı. Bu durum, genç adamı olumsuz yönde etkiledi. Bu el bağlamak da ne oluyordu? Bunlar arasında, Kılıç Ali, Recep Zühtü, Salih Bozok göze çarpıyordu. Genç adam, içeri girip de bu görünüşle karşılaşınca, birdenbire sonradan çok pişman olacağı bir patavatsızlık yaptı. Vasıf'a:

— Yahu, neredeyiz! Babı Meşihat'a mı geldik?! dedi.

Gazi'nin çevresini almış olanların birçoğu, bu sözleri işitmişti. Aralarında bir fısıldaşmadır, gitti.

Genç adam karşısına varınca, Mustafa Kemal, ona gülerek elini uzattı:

— Geçmiş olsun! diyerek yanı başında oturması için yer gösterdi:

— Büyük yararlıklar gösterdin Kemal, hoşnutum. Nasıl oldu, bu iş?

Genç adamın, tutsaklık serüvenini öğrenmek istiyordu. Genç adam, bunca kalabalık içinde serüvenini anlatamayacağını duyuyarak kısa kesmeye çalıştı.

— Rahatsızsın herhalde, Kemal?

— Evet, Paşam! Henüz kendime gelemedim! Mahpusaneler, zindanlar çok rutubetli. Yakında kendime geleceğimi umuyorum.

Ayağa kalkarak Paşa'nın elini öptü. Ayrılırken, Paşa:

— Yarın Köşk'e gel! diye buyurdu.

Odadan dışarı çıkarken genç adamın kulaklarına, «Yâranın» şöylece fısıldaştıkları çarptı:

— İşittiniz mi söylediği sözü? Babı Meşihat! dedi.

Vasıf da elleriyle onlara, «Aldırmayın!» işareti yapıyordu.

Odadan dışarı çıktıklarında Vasıf, bu eski arkadaşını azarladı:

— Kemal; amma da boşboğazlık ettin!

— Yok canım; Gazi'ye karşı bir kusur mu ettim?! Allah göstermesin! Başka alınanlar varsa, içtenliğimi bağışlasınlar!

Vasıftan ayrılan genç adam, köşedeki işkembeciye gidip sıcak bir çorba içti. Son parasını vererek çorbacıdan çıktı.

İzmir'de gezip dolaşan genç adam, Kâzım Paşa'nın kardeşi Kenan'a rastladı. O da ona, Kâzım Paşa'nın kendisini görmek istediğini söyledi. Adresini alarak Paşa'yı görmeye gitti. Paşa, onu çok içten karşıladı. Paşa, onun durumunun son kerte kötü, parasız olduğunu hemen anladı. Ona, on Osmanlı Altını çıkarıp verdi. Bu Altınlar, genç adamı o sırada içinde yüzdüğü korkunç karamsarlıktan kurtardı. Paşa'ya teşekkür ederek, hemen çarşıya koştu. Üstünü başını insan içine çıkabilecek bir biçime soktu.

Bu yeni giyneğiyle biraz daha canlanmış olarak, ertesi gün Gazi'nin Karşıyaka'daki Lâtife'nin köşküne gitti. Vasıf'la Neca-

ti de oradaydı. Gazi'nin çevresini su sızmaz bir biçimde kontrol altına almış olan yaran adayları, dünkü sözlerinden dolayı onu anlamlı bakışlarla bombardıman etmeyi bir görev bildiler. Genç adam, bu yarı düşman bakışların barajını aşarak, yüreği sıkışmış bir durumda Paşa'nın yanına girdi. Paşa, onu yine çok iyi karşıladı. Eski, yiğit bir silah arkadaşına gösterebileceği en sıcak ilgiyi gösterdi. Genç adam da onun merakla beklediğini bildiği serüvenini kısaca anlattı.

— Kemal; şimdi ne iş yapmayı düşünüyorsun?

— Hiçbir şey düşündüğüm yok, Paşam! Daha kendimi toplayamadım.

— Fevzi Paşa'yı gördün mü?

— Hayır, Paşam; henüz görmedim!

— Hemen git; Fevzi Paşa'yı gör!

Genç adam, Bornova'deki Karargâhı'nda Fevzi Paşa'yı buldu.

Paşa'nın dev yapılı Emir Subayı, genç adamı görünce çok sevindi. Onun yaptıklarını biliyordu. Ona büyük sevgi ve şefkat gösterilerinde bulundu. Onun nasıl yakalandığını çok merak ediyordu. Bunu kısaca anlatarak, bu babacan subayın merakını da savdı. Fevzi Paşa'nın yanına çıktığında, onun babacan elini öptü. Paşa, uzun boylu sorular sorarak yaptıklarını, başından geçenler üstüne istediklerini öğrenmeye çalıştı. Fevzi Paşa, bütün yaptıklarını genel bir rapor olarak yazıp karargâha bir kez daha gelmesini buyurdu. Genç adam bunları yapıp ertesi akşam, yine Paşa'nın Karargâhı'na gittiğinde, ondan şu sözleri işitti:

— Kemal; senin görevin daha bitmedi! Yunan Ordusu'nun içine girer misin?

— Paşam; mademki henüz görevim bitmedi; emredersiniz!

— Dört gün dinlendikten sonra gel; yeni görevini söyleriz!

Genç adam, birkaç gün dinlendikten sonra, yine Fevzi Paşa'nın yanına gitti:

— İzmir alındıysa da savaş bitmedi. Geriye kalan Yunan Ordusu, Trakya'ya çekilmiş bulunuyor. Birçok söylentiler var. Batı Trakya'da Ermeni Generali Antranik, kaçak Çerkes, Halifeci, Anadolu Rum çetelerini birleştirip Batı Trakya'da önemli bir güç

hazırlamak, Bulgar komitecilerini de bu örgüte sokmak, bundan sonra Trakya'daki Türk köylerini yakıp yıkmakla işe başlayıp Edirne üzerine yürümek üzere davranmış bulunuyor.

İşte, apayrı uluslardan oluşan bu zararlı güçleri ya da güç taslaklarını, aralarına fit sokarak birbirlerinden uzaklaştırmak gerekiyordu. İngiliz Kemal, bunu yapacaktı. Bandırma yoluyla İstanbul'a vardı. Orada bütün eski tanıdıklarla karşılaştıkça, Avrupa'dan geldiğini söylüyordu. Orada bir kez daha eski, gerçek Boksör Esat'tı. *Akşam Gazetesi*'nde şöyle bir haber yayımlandı:

«Ünlü Türk boksörü Esat, iki yıl ayrılıktan, Avrupa'daki başarılı maçlarından sonra, ülkeye geri dönmüştür.»

Eski ünlü Ermeni Generali Antranik'in Gümülcine'de olduğu biliniyordu. Şimdi, bu doğrultuda serüvenli bir yolculuğa çıkmak üzere bir hazırlık yapmalıydı. Buna elverişli giyneği, sarığı, mesli ayakkabıları, cüppeyi elde edip bavuluna yerleştirdi. İtalyan Konsolosluğu'ndan aldığı pasaportu yine işleterek Sirkeci Garı'ndan Bulgaristan'a gitmek üzere, Avrupa Postası'na bindi. Dekofski İstasyonu'nda trenden indi. Çoğu Türkçe konuşan halk arasında canlı hayvan alıp satan bir tacir kılığına girerek, oradan Gümülcine'ye gidebilmenin yollarını araştırdı. Ertesi gün, bir Türk kılavuz edinerek, Gümülcine'ye vardı. Ermeni komitecilerinin toplandığı kahveye gitti. Antranik'in Karargâhı bu kahvenin karşısına düşüyordu. Burasını birkaç gün, sıkı bir göz hapsine aldı. Antranik işinin bir söylentiden ileri geçmediğini, gözleriyle görüp anladı. Çerkes Ethem'le adamları ise hiç meydanda yoktu. Onlar, darmadağın olup Yunanistan'ın içine yayılmıştı. Yunan bozgunu, öyle güçlü, ağılı bir rüzgâr gibi esiyordu ki onun uğursuz ıslıkları buralardaki son moral kırıntısını bile toz duman gibi havalara savuruyordu.

Genç adam, buraya gelmişken, General Antranik'i de görmek hevesine kapıldı. İzmirli bir Ermeni kaçkınıyla ahbaplık kurarak, General'in karargâhına dek sokulabildi. İngiliz Kemal, bir İngiliz gazetecisi rolündeydi. Karargâh, ufak bir evde bulunuyordu. General, hasta yatıyordu. Genç adamı yatakta kabul etti.

— Geçmiş olsun, General!

— Mersi!

— Bundan sonra savaşı sürdürecek misiniz?

Antranik gülerek şu yanıtı verdi:

— Ne kaldı ki savaşacağız? Mustafa Kemal, koskoca bir orduyu ezdi! Artık, ne savaş kaldı, ne bir şey. Başımızın çaresine bakmalıyız.

Genç adamın sezdiğine göre, Antranik doğruyu söylüyordu. Ona birkaç soru daha yönelterek, teşekkür edip ayrıldı.

Oradan ayrılan genç adam, soluğu Sofya'da aldı. Sofya Başkâtip'i Numan Menemencioğlu aracılığıyla şifreli raporunu Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdi. Sonra yine, tereyağından kıl çekercesine, kolaylıkla Türkiye'ye döndü. Bu görev, çok kolay olmuştu.

Barış güvercini göreviyle Lozan kentine uçurulan İsmet Paşa, beğenilsin beğenilmesin, dağarcığına bir yığın barış yemişi doldurup geri dönmüştü. Artık, bağımsızlığına bütün anlamıyla kavuşmuş olan Türkiye'nin çileli insanları, mutlu bir yaşama susamış durumlarıyla barış güneşinde ısınmak üzere inlerinden dışarı dökülmüş, bekleşiyorlardı.

İngiliz Kemal adlı acar serüvenci, yurtsever, gözüpek savaşçı da her savaşçı gibi silahını duvara asmış, barış güneşinin, ezik kemiklerini ısıtan ışıklarında ısınarak ekmek kavgasına düşmüştü. Herkesin bir post kaptığı bir zamanda, o, garip, çaresiz, bir yanda kalıvermişti. Kendi başının çaresine bakmaktan başka da çözüm yoktu. Yine, kendisine uzun yıllar ekmek yedirme umudunu vermiş olan boksörlüğe döndü. Hemen sporcuların kaynaştığı yerlerde görünmeye, bir yandan da mahpusanede formunu yitirmiş olan gövdesini, gücünü tazelemek üzere egzersizlere başladı.

Ancak, savaş döneminde gizli görevde çalışırken girmek zorunda kaldığı bin bir kılık, türlü kişilikler, bu sırada onun doğrusunu bilmeyenler katında kuşkulu görünmeye, bayağı kuşkulu bir kişi halini almaya başladı. Eskiden İngiliz Hafiyelik Örgütlerinde çalışmış olup da onu İngilizlerin hesabına yakalamak üzere arkasına düşenler, şimdi de onu Cumhuriyet Türkiyesi'nin Hükü-

meti'ne jurnal edip karalamaya çalışıyorlardı. Onun turistlere tercümanlık ederek ekmek parasını çıkarmasına da bu eski İngilizciler engel oldular. Savaş yıllarında dil bilgilerini düşman yararına kullanan bu kişiler, şimdi de yabancılara tercümanlık etmekle kullanıyorlardı. Ancak İngiliz Kemal, bu tercümanlar arasında bir afet olan zekâsıyla öyle çok paralar kazanıp öyle rahat bir yaşam sürmeye başladı ki bu kez de onun casusluğundan kuşkulanıp bunu jurnallemeye başladılar. Bu yüzden acar Türk insanının başından, hem çok acı, hem de gülünç olaylar geçti. Ancak, o yine hep, eski İngiliz Kemal olarak kaldı.

İleride yaşı yetmişe merdiven dayayıp da elden ayaktan kesilip aç kalmak tehlikesiyle karşılaşınca, devlete başvurup kendisine birkaç kuruş ekmek parası verilmesini isteyecekti.

SAVAŞ OYUNLARI

«Savaş, zorunlu ve dirimcil olmalıdır. Ulusun dirimi tehlikeye düşmedikçe, savaş bir cinayettir.»

Mustafa Kemal.

Kara gömlekli Faşist İtalya'nın yeni kurucusu Benito Mussolini'nin, eski Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurma tutkusu, çok uyumuş bir dev yılan gibi, yavaş yavaş ilkyaz havası içinde uyanıp geriniyor, çevresine korkunç kızıl gözleriyle uykulu uykulu bakıyor, karnını doyuracak avların en çok bulunabileceği bölgeleri araştırıyordu. Bir zamanlar, iki tekerlekli savaş arabalarını koşturduğu Fransa, Almanya ve İspanya gibi ülkeler, bir eski zaman ejderhasının artık yiyecek bulamayacağı, yoğun, uygar insan yığınlarıyla dolmuştu. Akdeniz'in karşısındaki bütün çöller de güçlü devletlerin zayıf güçleriyle savunulan birer yeni sömürge düzeni içinde yaşamaktaydı. Denizden karşıya geçebilse, buralarda yine de karın doyurabilecek bir yığın yiyecek bulabi-

lirdi. Mısır, korkunç bir sarı ejderhanın yemliğiydi. Ancak, onun tepesinde yükselen dağların üzerinde Etyopya (Habeşistan) denilir, ayak değmemiş iştah açıcı bir kara ülke yükseliyordu. En önemlisi, kendisini de uykudan uyandıran eski Küçük Asya ülkesinin Başbuğu Mustafa Kemal'in zengin ülkesinde pek çok yiyecek bulunabilirdi. Evet, Mustafa Kemal'in Anadolu'da iç ve dış düşmanlara yumruklar indirdiği sırada kara ejderha da gürültüden uyanmıştı. Ejderha, Mustafa Kemal'in Küçük Asya'da çıkardığı gürültüden uyandığını da hem kendi kendine, hem de başkalarına söyleyecek kerte uyanıktı. Mustafa Kemal, onu uyandırmıştı ama ejderhanın ona karşı duyduğu minnet, elbette onunla birlikte ülkesini yutmaktan da kendini alıkoyamazdı.

İşte, Mussolini, İtalya'da iktidara geldikten sonra kurduğu saldırgan faşizmin dinamik güçlerine yürüyebileceği yönler göstermeye başlamıştı. Bu yönlerden en önemlisi Anadolu'ydu. Anadolu'nun bütün Ege Denizi kıyıları, eski Roma İmparatorluğu'nun bu arpalıkları, bir kez daha eski sahiplerinin eline geçmeliydi. Yazgı, kırk yedi milyon İtalyan'ı uzun bir jeolojik çizmenin içine sıkıştırmış, doğunun ilkel uluslarına da(!) cennet gibi, uçsuz bucaksız, topraklar bağışlamıştı. Artan İtalyan insanlarını bu boş alanlara doğru yürütmek gerekiyordu. Mussolini'nin kişiliğinde kara gömlekli faşizm iktidara gelirken, topraksız, işsiz güçsüz, İtalyan halkına bu uzak cennetin kapılarını açacağını muştulamıştı. Faşizm, böyle saldırgan düşüncelerin kılavuzluğunda iktidara geldiğinden, dirimini uzatma işi ancak buna bağlıydı. Faşizm, durmadan yürümeli; kırmalı, dökmeli, çevresindeki bütün güçsüz yaratıkların yiyecek ve içeceklerini ellerinden alıp tıkınmalı, şişmeli; patlayıncaya dek yemeliydi. Faşim, bir ülkede güler yüzle başka türlü tutunamazdı. Yeryüzünün, insan uygarlığının en bencil, en obur, en doymaz, en saygısız, en az insancıl yaratığı olarak, yemeli, içmeli, durmadan büyümeliydi. Bu büyümenin bir sınırı yoktu.

İşte, şimdilik, Anadolu'nun solmaz güzellikler ve yemişlerle süslü Ege Denizi kıyıları, İtalyan eski sosyalisti Mussolini ile onun kara gömleklilerinin düşlerini de tatlı tatlı süslüyordu.

İtalyan çizmesinin konçlarında çiçeklenen bu yeni saldırgan düşler, yaşamının en başarılı günlerini kutlamakta olan Gazi Mustafa Kemal'in kulağına da çalınmış olmalıydı. Zaten Bırakışma'yla birlikte İtalyan Birlikleri Konya'ya dek bütün stratejik bölgeleri hemen kaplamamış mıydı? Hani oralara da epeyce ısınmışlardı. Yunanlıların sert vuruşlarına hiç de benzemeyen bir dost görünüş altına çekilmişlerdi. Pençelerini içeri çekmiş bir dev kediyi andırıyorlardı. Mustafa Kemal'in Orduları, Yunanlıları hallaç pamuğu gibi attıktan sonra, oradan çekilirken epeyce değil de pek çok üzgündüler.

Henüz çizmelerinde Anadolu savaş meydanlarının tozu, çamuru bulunan Başkomutan Mustafa Kemal, belkemiği kırılmış olmakla birlikte temelli çökertilememiş olan Yunan Ordusu'nun, Faşist İtalyan Ordusu'yla birlikte Anadolu'ya karşı yeni bir saldırı davranışına girişilebileceğini düşünerek, buna ivedi karşı koyma planları üzerinde durdu. Bundan da İzmir bölgesinde beş gün sürecek bir savaş oyunları uygulaması çıktı.

Başkomutan, uzun ve üzücü çalışmaları sonucunda Ankara'da önemli bir kalp krizi geçirmiş, yatağa düşmüştü. Ankara'nın çok sert ve siyaset çatışmaları, olaylarıyla geçen havasından bir süre olsun kurtulmak üzere İzmir'e gitmiş, karısının Göztepe'deki solmaz yeşilliklerle örtülü köşkünde dinleniyordu. Şimdi, sağlığı iyiceydi. Hastalığın son izlerini üzerinden atabilmek kaygısıyla, bu suskun köşeye sığınmıştı. Doktor Neşet Ömer, kalp rahatsızlığının bir kalp anjini olmayıp çok yorgunluktan oluşan bir rahatsızlık olduğunu söyleyerek herkesin yüreğine soğuk su serpmişti.

Başkomutan, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı yürüten büyük Komutanları savaş uygulamasına çağırmıştı. 15-20 Şubat arasında yapılacak devinimleri uygulamak üzere, Ali Fuat Paşa, İsmet Paşa, Milli Savunma Bakanı Kâzım (Özalp) Paşa ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi, İzmir'e geldiler.

14 Şubat'ta yönetim ikiye ayrıldı, bunların Başkomutanları atandı. Devinimin 15 Şubat'ta başlaması için kendilerine buyruk verildi.

15 Şubat 1924 günü uygulama, Mareşal Fevzi'nin yönetimi altında başladı.

İlkin, İsmet Paşa, dış siyaset üstüne açıklama yaptı. Bundan sonra Lozan Barış Antlaşması'nda doyurulamayan Faşist İtalya'nın, yenilmiş Yunan Ordusu döküntüleriyle birleşerek Türkiye'ye saldırdığı düşünülerek, buna karşı yapılacak devinimin temelleri konuşuldu. İtalyan Faşistlerinin, sözde, saldırdığı bölgeler, Ege Denizi kıyılarıyla, Doğu Trakya'ydı. İki düşman, Türkiye'ye karadan ve denizden saldırmıştı. Düşman Ordularında ilk gün Cevat Paşa, ikinci gün de Ali Fuat Paşa, Başkomutan olacaktı. Türk Ordusu'nun Başkomutanı, Kâzım Karabekir Paşa'ydı.

Savaş oyunları, beş gün sürdü. Sonuç söyleydi: Eğer saldırgan ordular, işgal etmek istedikleri bölgelere ayrı ayrı saldırmış olsalardı, ikisi de oldukları yerde yenilmiş olacaklardı. Eğer böyle yapmayıp da ordularını birleştirerek savaşa atılmış olsalardı, yer yer başarılar kazanmaları belkisi vardı.

Savunmamızın zayıf noktaları bu uygulamada açığa çıkmıştı. Bu sonuca göre, İzmir'in modern bir savunaklar sistemiyle güçlendirilmesi gerekiyordu. Uygulamadan sonra, bütün Komutanlar yirmi gün daha İzmir'de kalarak, savunak yapılacak yerlerin saptanmasına çalıştılar.

Savaş oyunları, bu biçimde yararlı bir sonuca bağlandıktan sonra Mustafa Kemal, 21-22 Şubat gecesi, karısıyla Ankara'ya yollanmaya hazırlandı. Ancak, gitmeden önce Komutanlarıyla bir gece geçirmek istedi. Hepsini Göztepe'deki karısının evine çağırdı. Çağırılan Komutanlar arasında, Ali Fuat Paşa, Mareşal Fevzi, Cevdet Paşa, Kâzım Karabekir Paşa vardı.

Yenildi içildi; çok içten konuşmalar, söyleşiler yapıldı. Yarı geceye doğru Başkomutan, Ali Fuat Paşa'yı alarak yandaki odaya geçti. İkisi baş başaydı. Mustafa Kemal, ona fısıltıya benzer bir sesle şunları söyledi:

— Fuat, bu sırada bana bir suikast yapılacağı ihbarını almış bulunuyorum. Bütün gerekli tedbirler alınmıştır. Hükümet, her türlü tedbiri almış olmakla birlikte, bana da özel tedbirler almam üzerinde uyarıda bulundu. Uyanık bulunmuş olmak üzere, iki

şey düşünüyorum: Bineceğim trenin hangi saatte kalkacağını bildirmeyeceğiz. İstasyona senin otomobilinle gideceğim. Otomobilde karımla benden başka hiç kimse bulunmayacak. Şoförün yanında da yalnız senin Emir Subayın, Yüzbaşı Ali Rıza bulunacaktır.

Ali Fuat Paşa, bu suikast ihbarından çok etkilenmişti. Mustafa Kemal'i böyle en çok sevilip sayıldığı bir zamanda öldürmek, kimin ya da kimlerin usuna gelebilirdi? Başkomutan'a bu düşüncesini şöyle açıkladı:

— Hiçbir yurttaşın usuna size karşı suikast düzenlemek gibi bir hainliğin gelmeyeceğine kesinlikle inanıyorum. Bu, bir yabancı entrikasından başka bir şey değildir. Bana ilişkin buyruklarınız hemen yapılacaktır! Müsterih olunuz!

Bu yanıttan çok sevinen Mustafa Kemal, eski gümüş tabakasını ona uzattı; karşılıklı birer sigara tüttürdüler.

Mustafa Kemal şunları dedi:

— Yılbaşı yaklaştı. Yeni yılda önemli icraatımız olacaktır. Bunları Ankara'daki arkadaşlarla görüştükten sonra, hemen uygulamaya geçeceğiz!

Cumhurbaşkanı, böyle dedikten sonra, yapılacak işleri sıraladı: Hilâfet kaldırılacak; Osmanlı Hanedanı'nın bütün soydaşları Türkiye'den dışarı çıkarılacak, Şeriye, Evkaf ve Erkânı Harbiyei Umumiye Bakanlıkları kaldırılacak; bunun yerine özerk bir Genelkurmay Başkanlığı kurulacak; eğitimde birlik yapılacaktı.

Cumhurbaşkanı bunları sayıp döktükten sonra:

— Fuat Paşa, bunlar üstüne görüşlerinizi sorabilir miyim? diye sordu.

— Buyurduğunuz ilkeler, laiklik ve demokratik ilkeler gereğidir. Bunların ivedilikle uygulanması kanısındayım! Halifeliğin kaldırılmasına gelince: Saltanat'la Hilafet ayrılırken ve Saltanat kaldırılırken, Hilafet'in durumu üstüne ya susulacak ya da Hilafet Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin manevi kişiliğinde bulunuyor, denilecektir. Olamadığına ve iki otoritenin aynı sınır içinde yaşayamayacağına göre, hemen Halifeliğin kaldırılmasıyla, Osmanlı Hanedanı'nın Türkiye'den çıkarılması gerekir. Söz konusu olan öbür sorunlar, Din ile Ordu'nun siyaset akımlarıyla ilgilen-

memesi bakımından çok önemlidir. Yalnız Genelkurmay Başkanlığı'nın bağımsız olması, ülke savunmasının kontrolsuz kalması demek olacağından, bu hiç olmazsa Başbakanlığa bağlanamaz mı?

Gazi, ona şu yanıtı verdi:

— Düşünceleriniz, benimkilerle olduğu gibi uyuşuyor. Buna çok sevindim. Genelkurmay Başkanlığı'nın yeni durumuna gelince prensip bakımından doğrusunuz. Ancak, bir takım nedenler, beni Genelkurmayımıza bağımsız biçim verdirmeye zorlamıştır. Öbür arkadaşlarımızı da çokça bekletmemek için salona geçelim.

Salona geçtiklerinde, çok ilginç bir görünüşle karşılaştılar: Kâzım Karabekir Paşa, Fevzi ve Cevat Paşaları karşısına almış, onlarla ispirtizm üstüne hararetli tartışmalar yapıyordu. Kendi inandığı ispirtizme, onları da inandırmaya çalışır görünüyordu. Gazi ile Ali Fuat Paşa bir yana ilişerek tartışmayı dinlediler. Kâzım Karabekir coşmuştu. Karşısındakileri bir türlü inandıramadığını görerek, bir deney yapmaya karar verdi. Deneyin ancak çivisiz bir masa çevresinde yapılabileceğini söyledi. Üç dört kişi bu küçük çivisiz masanın çevresinde oturup parmaklarının uçlarını bunun üstüne değdirecek, Paşa bu masayı bu el değişleriyle yürütecekti. Bundan sonra herhangi bir ruh çağrılacak, onunla birtakım işaretlerle görüşülüp yitikten haber alınacaktı. Mareşal, bu deneyi temelden iteledi. Cevat Paşa, ancak uygulamadan sonra karar vereceğini söyledi. Mustafa Kemal'le Ali Fuat Paşa susarak beklemeyi yeğ tuttular.

Kâzım Karabekir, bu sırada ayağa kalktı. Yanındaki bir masayı yoklayarak, çivi olup olmadığını anlamak istedi:

— Masa çivili değil; tutkalla yapılmış. İstediğimiz masa bulundu. Şimdi, sizlere iddiamın ispatlanması kaldı.

Mareşal:

— Ben seyredeyim, diyerek masadan uzaklaştı.

Cevat Paşa da yerinden doğrulmak üzereyken, Mustafa Kemal'in gizli göz işaretleriyle masanın başına oturdu. Bu sırada masa, kımıldayarak bir yana eğildi, sonra yine yerine oturdu. Kâ-

zım Karabekir, bir ruhu çağırma zamanının geldiğini bildirdi; bütün gözler, onun üzerindeydi. Ruhu onun çağırması istendi. Paşa, İkinci Abdülhamit'in ruhunu çağırdı. Sonra, ilgiyle kendisine bakanlara:

— Ne soralım? diye sordu.

Cevat Paşa:

— Şimdi onun ne yaptığını sorunuz! dedi.

Kâzım Karabekir'in sorusuna, Padişahın ruhu şu yanıtı verdi:

— Çok acı çekiyorum!

— Neden?

— Yeryüzünde çok kötülük etmişim de ondan!

Bu sırada Mustafa Kemal'in yüzünde sarışın bir alay geziniyor, Mareşal'in inanmayan kapkara bakışları, bir Karabekir'in, bir salondakilerin üzerinde dolaşıyor, Karabekir'se bütün ağırbaşlılığı, inanırlığıyla işini sürdürüyordu.

Cevat Paşa, birdenbire şöyle dedi:

— Mareşal'in çantasında kaç Lira var; onu soralım.

Mustafa Kemal, atıldı:

— Mareşal para çantası taşımaz! Başka bir şey sorunuz!

Mareşal, heyecanlı bir sesle:

— Portföy taşımam. Ancak bugün iç cebimde bir portföy var. İçinde kaç para bulunduğunu ben de bilmiyorum. Sorsunlar bakalım, doğru ölçeğini söyleyebilecekler mi?

Kâzım Karabekir Paşa, hemen masayı kımıldattı. Masanın kımıldanışlarını sayarak, Mareşal'e:

— Otuz beş Liranız olacak; çıkarınız sayalım! dedi.

Fevzi Paşa, para çantasını çıkardı. İçindekileri saydı. Sonra, şaşkın:

— Evet; otuz beş Lira varmış! Ancak, yaptığınız ne sihirdir, ne keramet; bayağı bir rastlayıştır! dedi.

Mareşal'in bu sözleri herkesi güldürdü.

Saatine bakan Gazi:

— Yolculuk zamanımız geldi! diyerek salondan çıktı.

Biraz sonra, Mustafa Kemal'le karısı, Ali Fuat Paşa'nın otomobiline binerek, kafilenin başında istasyona yollandılar. İstas-

yonda bekleyen Birliği denetleyen Gazi, kendisini uğurlamaya gelen Paşaların ellerini sıkarak trene bindi. 1924 yılının 23 Şubat'ında Ankara'ya varan Cumhurbaşkanı'nın yolculuğundan, ancak birkaç yakın arkadaşının haberi olmuştu.

UÇTU UÇTU, HALİFE UÇTU

«Hiçbir devrim, doğruyu görenler dışında, çoğunluğun oyuna başvurularak yapılamaz.»
Mustafa Kemal.

Mustafa Kemal, Ankara'da geçirdiği kalp rahatsızlığından sonra, hem dinlenmek, hem de Mussolini'nin iştihasını kesecek birtakım ilaçlar hazırlamak üzere İzmir'e gitmiş, orada hem dinleniyor, hem de yapmak üzere sıraya koyduğu, devrim, adı altındaki işleri düşünüyordu.

22 Ocak 1924 tarihinde kararlaştırıldığı üzere, İsmet Paşa'dan beklediği şifre gelmişti. Halife'yi bir, uçtu uçtu, oyunuyla uçurmanın zamanı da gelmişti. Belki de Ankara'da bulunduğu sırada birlikte hazırladıkları şifrede şöyle yazıyordu:

«Türkiye Reisicumhuru huzuru riyasetpenahilerine:

Bir süreden beri gazetelerde Hilafet Makamı'nın durumu ve Halife'nin kişiliği üstüne yanlış anlamalara elverişli yayınlara rastlanmakta olduğundan, nedensiz oluşan saygısızca yayınlardan ve özellikle İstanbul'a giden Hükümet adamlarının ve Resmi Kurul'un kendisiyle görüşmekten uzak ve sakınır bulunmalarından, Halife'nin büyük üzüntü duyması nedeniyle, serkarinlerinin Ankara'ya gönderilmesiyle ya da güvenilir bir kişinin İstanbul'a katına gönderilmesini de yanlış anlamaya uğraması olasılığına karşı bundan da vaz geçtiğini bildirdikleri, Başkâtip Bey'ce bildirilmekte ve tahsisat sorunu uzun uzadıya anlatılarak Hilafet hazinesinin «İstitaatı» üstünde bulunulacağı üstüne, Hükümet'çe,

15 Nisan 1923 tarihinde yapılan bildirinin incelenmesi ve sağlanmasının gereği eklenmektedir. Sorun, Bakanlar Kurulunca görüşülecektir. Sonucu ayrıca bildiririm, Efendim!»

Cumhurbaşkanı, bu şifreye şu şifreyle yanıt verdi:

«Ankara'da Başbakan İsmet Paşa Hazretlerine!

22 Ocak. 1924 .

Hilafet Makamı'nın ve Halife'nin kişileri üstüne yanlış anlama ve yanlış yorumlar, Halife'nin kendi tutum ve davranışlarından doğmaktadır. Halife, iç yaşamı ve özellikle dış yaşamıyla dedeleri olan Padişahların mesleğini izler görünmektedir. Cuma Alayları, yabancı temsilciler katına memurlar göndererek ilişkiler, şatafatlı geziler, saray yaşamı, sarayda yedek subaylara varıncaya dek kabul ve onların yakınışlarını dinlemek ve onlarla birlikte ağlamak gibi davranışlar bu türdendir. Halife, Türkiye Cumhuriyeti ve Türkiye halkı ile karşı karşıya durumunu göz önüne aldığında, İngiltere Krallığı ile Hindistan Müslüman halkına ya da Afgan Devleti'yle halkına karşı Hilafet'in ve Halife'nin durumunu ölçü birimi olarak göz önünde bulundurmalıdır. Halife ve bütün dünya kesinlikle bilmelidir ki mevcudu mahfuz olan Halife ve Halife Makamı'nın, gerçekte ne dince, ne de siyasetçe varlığının hiçbir anlamı ve nedeni yoktur. Türkiye Cumhuriyeti, saçmalıklarla varlığını ve bağımsızlığını tehlikeye atamaz. Hilafet Makamı, bizce en sonra bir tarih anısı olmaktan öte bir önem taşımaz. Türkiye Cumhuriyeti devlet adamlarının, yarı resmi kurulların kendisiyle görüşmesini istemesi dahi Cumhuriyet'in bağımsızlığına açık saldırıdır. Serkarinini Ankara'ya göndermek ya da güvenilir bir kişinin katına göndererek Hükümet'e duygularını bildirmek isteminde bulunması dahi Cumhuriyet Hükümeti'ne karşı durum alması demektir. Buna da yetkisi yoktur. Kendisiyle Cumhuriyet arasında Başkâtip'i haberleşmeye aracılık ettirmesi yersizdir. Başkâtip Bey'in böyle küstahlıktan sakınması gereği kendisine bildirilmelidir. Halife'nin yaşamını ve geçmişini sağlamak üzere Türkiye Cumhurbaşkanı'nın tahsisatından kesinlikle aşağı bir tahsisat yeter. Amaç, şatafatlı bir yaşam değil, insanca yaşam ve geçim sağlanmasıdır. Hilafet hazinesinden amacın

ne olduğunu anlayamadım. Hilafet'in hazinesi yoktur ve olamaz. Böyle bir hazineye dedelerinden vâris olmuşsa, resmi ve açıkça bilgi alınmasını ve verilmesini rica ederim. Halife'nin aldığı tahsisatla sağlanamayan yükümler nelermiş? Ve 15 Nisan 339 tarihinde Hükümet ne gibi sözler vermiş, işaretlerde bulunmuştur? Bunu da lütfen, bildiriniz! Halife'nin konağını açıklamak ve saptamak Hükümet'in şimdiye dek yapmış olması gereken bir görevdi. İstanbul'da ulusun boğazından kesilmiş paralarla yapılma birçok saraylar ve bu sarayların içinde birçok değerli eşya ve gerekli şeyler, Hükümet'in durumu saptamaması yüzünden yok oluyor. Halife'nin adamları, sarayların en değerli eşyalarını Beyoğlu'nda, şurada burada, satıyorlar diye söylentiler vardır. Hükümet bunlara bir ayak önce el koymalıdır. Satılmak gerekiyorsa, Hükümet satmalıdır. Hilafet kadrosu, ciddi bir biçimde incelenmeli ve düzenlenmelidir ki serkarinlerin ve başkâtiplerin varlığı Halife'yi şimdi dahi Saltanat hülyası içinde uyutmasın. Fransızların Kral ve Hanedan kişilerini Fransa'ya sokmayı, bağımsızlık ve egemenlikleri açısından yüz yıl sonra, bugün dahi sakıncalı görüp dururken, bir gün ufukta saltanat güneşinin davasına duacı bir Hanedan ve kişileri üstüne işlemimizde Türkiye Cumhuriyeti'ni nezaket ve safsataya kurban edemeyiz. Halife, kendinin ve Makamı'nın ne olduğunu açık olarak bilmeli ve bununla yetinmelidir. Hükümetçe ciddi ve temelli tedbirler alınmasıyla bildirilmesini rica ederim, Efendim!

Türkiye Cumhurbaşkanı,
Gazi Mustafa Kemal.»

Başbakan İsmet Paşa, gönderdiği şifrenin yanıtını aldıktan sonra, savaş oyunlarına başlayacak olan Cumhurbaşkanı'yla öbür Paşaların topluca bulunduğu İzmir'e gitmişti. Mizansen güzel hazırlanmıştı. İsmet Paşa'nın gönderdiği şifreyle Cumhurbaşkanı'nın verdiği yanıt, rastlayışlara bağlanarak üzerinde konuşulmuştu.

İktidarın bütün nimetlerine sahip olan Paşalar, Padişahlık düşleri gören İstanbul'daki Halifelik kalıntısı üzerinde kolayca anlaşırlardı. Mustafa Kemal, sanki bu pürüzü Paşalara temizlet-

mek istiyor gibiydi. Yapılan konuşmalar, Türk Ulusu'nun egemenliğiyle bağımsızlığına engel olabilecek en son pürüzün ortadan kaldırılması kararıyla sonuçlanmıştı. Kararı, Mustafa Kemal değil de Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın Paşaları vermiş oldu.

İşte, Cumhurbaşkanı, sözüm ona, Halife'yi ülkenin sınırlarından dışarı atma kararını Paşalara verdirdikten sonra, 23 Şubat günü Ankara'ya dönünce, bu kesin kararı Büyük Millet Meclisi'ndeki militan hatiplere emanet etti.

İstanbul İstiklal Mahkemesi Savcısı Vasıf, bütçe görüşmeleri yapılan Meclis'te kürsüye çıkarak, Halife'nin sürgüne gönderilmesi kampanyasını, şu konuşmayla açtı:

— Arkadaşlar! Cumhuriyet'i ilan ederken, onu tehdit edebilecek bir başka Kuruluşu, Hilafet'i yerinde bıraktık. İnanınız, bu kalanlar, yıkılan Saltanat'ın özlemi içindedirler. Vicdanıma inanınız: İstanbul'dan, işte, bu inanışla gelmiş bulunuyorum. Gözlem ve incelemelerime dayanarak içtenlikle söylüyorum: Yıktığınız kuruluş, en felaketli gününüzde yine başınıza bela olmak üzere hazır durmaktadır. Aralarında yaptıkları özel toplantılarında, rakı meclislerinde, kadeh tokuşturdukları zamanlarda: «Yaşasın Saltanat!» diye bağırmaktadırlar. (Allah kahretsin! sesleri...) Halife, camiiye ve selâmlığa giderken hâlâ rikap yapmaktadır. Sağında süvari, solunda mızıka, arkasında Asker Bölükleri, bir şatafat ve gösteriş ile selâmlık resmine gitmektedir. Saltanat'ı yıktık. Ancak, Saltanat'ın ulus karşısında timsali olan Saray, bütün parlaklık ve şatafatıyla yaşıyor. Ne yazık ki bu görkemin ve şatafatın kaynağı olan parayı, bu zavallı, bu bağrı yanık ulus veriyor.

Ali Saip (Kozan):

— Onu da yıkacağız!

Vasıf:

— Arkadaşlar! Haçlı Savaşları'nı anınız: İslâm'ı yıkmak, yok etmek uğruna Haçlılar saldırdığında, Bağdat'taki Halifeler, cariyelerle eğlenirken, Haçlı sürülerini durduran Selâhattini Eyyubi ve Kılıç Arslan, Halife miydiler? Ancak, ellerinde cismani güç, erk, ordu ve devlet vardı. İslâm, böyle kurtuldu! Kur'an böyle

kurtuldu! (Bravo! sesleri...) O halde arkadaşlar, elinde cismani bir güç olmayan, herhangi bir saldırının karşısında yine Sarayı'na kapanmaktan başka çözümü bulunmayan Halife'nin, Türkiye Cumhuriyeti'nin aziz sınırları ve siyaseti içinde anlamı nedir?

1 Mart 1924 günü, Cumhurbaşkanı, Büyük Millet Meclisi'ni açtı. Vasıf, Türkiye'nin temelli bir güven içinde bulunması gerektiğini, bundan dolayı da onu uzaktan ve yakından, özellikle yakından tehdit edebilecek bir kuruluş olan Halifeliğin kaldırılması düşüncesini sürdürerek, Türkiye Cumhuriyeti'nin gerek şimdi, gerekse gelecekte her türlü saldırıdan korunmuş olması gerektiğini, bir kez daha yineledi. Burada bir Halife'den her zaman, bir fırsat çıktığında, bir Padişah doğabileceği tehlikesini belirtti.

İkinci büyük sorunun da eğitimde birlik, olduğunu bildirdi. Bu birliğinse hemen uygulanmaya başlamasının gerekliliği, üzerinde durdu.

Cumhurbaşkanının açış nutkundan sonra, Meclis Başkanı olarak, Ali Fethi seçildi.

Halk Partisi Grubu, 2 Mart günü toplanarak Halifeliğin kaldırılması, Osmanlı Hanedanı'nın yediden yetmişe sınırdışı edilmesi üstüne karar verdi. Bu arada Şeriye ve Evkaf, Genelkurmay Bakanlıklarının kaldırılmasını da karar altına aldı. Eğitim birliği işini de salt Maarif Vekâleti yürütecekti.

3 Mart 1924 günü, Ali Fethi'nin Başkanlığı'nda toplanan Büyük Millet Meclisi, Hilafet'in kaldırılması uğruna girişilen çabanın en uzun adımını atarak, Urfa Mebusu Şeyh Saffet'le elli arkadaşının bu konuda verdiği önergenin görüşülmesine geçti.

Ancak, Meclis'in bugünkü programı çok dolgundu. Siirt Mebusu Halil Hulki ile elli arkadaşının önergesi, Şeriye ve Evkaf Bakanlığı'nın, Genelkurmay Bakanlığı'nın kaldırılmasını isterken, Saruhan Mebusu Vasıf'la elli arkadaşı eğitimin birleştirilmesi üstüne bombardıman edercesine bir önerge vermişti.

Ali Fethi, bunların hemen görüşülmesini oya koydu. Benimsendi.

Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi'nin önergesi, şöyle diyordu:

— Din ile Ordunun siyaset akımlarıyla ilgilenmesinin birçok sakıncaları vardır. Bu doğru, bütün uygar uluslar ve hükümetlerce temel ilke olarak benimsenmiştir. Bu bakımdan yeni bir dirim varlığı sağlamak görevini üzerine alan Türkiye Cumhuriyeti siyasal örgütünde zaten sonradan kurulmuş olan Şeriye, Evkaf Bakanlığı'nın, Genelkurmay Bakanlığı'nın varlığı uygun olamaz. Şeriye ve Evkaf Bakanlığı'nın kaldırılmasına göre de bütün Evkaf'ın ulusa geçmesi ve ona göre de yönetilmesi doğal bir sonuçtur. Bundan dolayı, aşağıdaki maddelerin bugün ve ivedilikle görüşülerek kanunlaştırılmasını öneririz.

Önergedeki on dört madde kanunlaştı. Görüşmeler ancak on beş dakika sürmüştü.

Saruhan Mebusu Vasıf'ın getirdiği önerge de şöyleydi:

— Bir devletin bilim ve genel eğitim siyasetinde düşünce ve duygu bakımından birliğini sağlamak üzere eğitimin birleştirilmesi, en doğru, en bilimcil ve en modern ve her yerde yararları görülmüş bir ilkedir. 1255 (1839) Gülhane Hattı Hümayunu'ndan sonra açılan Tanzimatı Hayriye dönemine Saltanatı Münderisci Osmaniye eğitimine başlamak istediyse de bunu başaramamış ve tersine bu konuda bir ikilik bile oluşmuştur. Bu ikilik, eğitim ve okutma birliği bakımından çok zararlı sonuçlar verdi. Bir ulus bireyleri, ancak bir eğitim görebilir. İki türlü eğitim bir ülkede iki türlü insan yetiştirir. Bu ise, duygu ve düşünce birliği dayanışması ereklerini büsbütün ortadan kaldırır.

Bu kanun önerimizin benimsenmesi sonucunda Türkiye Cumhuriyeti içinde ve bütün bilim kuruluşlarının biricik mercii Eğitim Bakanlığı olacaktır. Böylece, bütün okullarda bundan böyle Cumhuriyet'in bilim siyasetinden sorumlu ve kültürümüzü birlik düşünce ve ölçüleri içinde ilerletmeye görevli olan Eğitim Bakanlığı, olumlu ve birleşik bir eğitim siyaseti uygulayacaktır. Önergemizin bugün ve ivedilikle görüşülmesiyle kanunlaştırılmasını, Büyük Kurul'dan rica ederiz.

Bu öneri de arkasında beş kanun maddesi adayını sürüklüyordu.

Bu öneri de hiçbir engelsiz kanunlaştı. Böylece, doğunun en

eski bilim yuvaları, şimdiyse ancak, bütün yeniliklerin katıksız düşmanı olan medreseler tarihe karıştı.

Sıra Şeyh Saffet ile elli arkadaşının, Halifeliğin kaldırılması üstüne verdiği önergeye gelmişti. Ali Fethi, oturumu açtı. Okunan önerge şöyle diyordu:

— Türkiye Cumhuriyeti içinde Halifelik Makamı'nın varlığı Türkiye'yi, iç ve dış siyaseti iki başlı olmaktan kurtaramadı. Bağımsızlık ve ulusça yaşamında ortaklık istemeyen Türkiye, görünüşte ve saklı bile olsa ikiliğe katlanamaz. Yüzyıllardan beri Türk Ulusu'nun felaket nedeni, sonuna dek eylemce, sözde Türk İmparatorluğu'nun yıkılış aracı olan Hanedan'ın Halifelik örtüsü altında Türkiye'nin varlığına daha etkin bir tehlike olacağı kesinlikle saptanmıştır. Bu Hanedanın Türk Ulusu'yla ilgili her durum ve gücü ulus varlığımız için bütünüyle tehlikelidir. Temelde Halifelik, imaret İslâm'ın başlangıcından Hükümet anlam ve görevinde kurulmuş olduğundan, bütün dünya ve ahiret görevlerini yapmakla görevli olan modem İslâm Hükümeti'nin yanında ayrıca bir Halifeliğin varlığının nedeni yoktur. Gerçek budur. Türk Ulusu güvenini korumak uğruna doğrunun yolundan başka yol tutmaz. Birikmekte olan karışıklıkların açık ve kesin biçimde çözümü için aşağıdaki maddelerin bugün hemen ivedilikle görüşülerek kanunlaştırılmasını öneririz.

Şeyh Saffet Efendi'yle arkadaşlarının getirdiği önerge de arkasında keskin kılıçları andıran on kahredici madde sürüklüyordu.

Büyük Millet Meclisi, önergeyi soluk almadan büyük bir sessizlik içinde dinledi. Birçok mebus, öneri okunurken önemli doğa afetlerinin patlak vererek Meclis'i de, Türkiye'yi de silip süpüreceğine bayağı inanıyor gibiydi. Ancak, Mustafa Kemal'in kurnazca, bu din kuruluşunun kaldırılması önergesini bir şeyhe yüklemesi, birçok kuşkuları dağıtıyordu. Meclis'in en çok okumuş kişileri bile önergenin çok sakıncalar sakladığına inanıyordu. Bunun ulusa karşı girişilen bir girişim olduğuna inanmayan pek az kişi vardı. Yalnız ne vardı ki bunu isteyen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'di. O istediğinden dolayı da bütün doğa afet-

leri yeri göğü sarsa bile bu işin olması gerekiyordu. Bu da bütün günahların Cumhurbaşkanı'na yükleneceği düşüncesini yaratarak yüreklere serin sular serpiyordu.

Tanrı'nın öç kılıcına erek olmak korkusuyla, sinmiş, pusmuş olan mebusların kafalarındaki mistik dumanı dağıtmak üzere Rize Mebusu Ekrem, güdümlü olarak söz aldı ve Padişahların, hem de din ulusu olması gereken bu heriflerin ettiği kötülüklerden söz etti. Uzun yıllar önce Türk ülkesine ışık, uygarlık getirmek isteyen bir Türk büyüğünü boğdurarak öldürten zalim bir Padişah'tan öç alınmaktaydı. Bu anlamca bir öç almaydı. Özgürlüğüne kavuşmuş olan ulus, geçmişten hesap soruyor, Türk Ulusu'nun bütün çektiklerinin biricik nedeni olan Hanedan döküntülerinin artık bu yurtta yeri olmadığını biliyordu:

— Hanedan üyelerinin artık bu yurtta yeri yoktur!

Ekrem'in konuşması bile üyeleri kandırabilmiş değildi. Herkes bir suç olarak düşündüğü Halifeliğin kaldırılması işinde elden geldiğince daha az etkisi olmasını istiyordu. Korku, karakuş gibi bu çilyavrularının üzerine kanat germişti. Meclis'te çıt çıkmıyordu. Herkes başkasından bir şeyler söylemesini bekliyor gibiydi. Kıyametin kopmasına yol açmakta olan Mustafa Kemal'le birkaç adamının suçlarını, neden bunca dindar insan çekecekti? İsrafil'in, yalnız onları çarpması gerekmez miydi? Yahut, kıyametin kopmasını önleyecek bir direniş, birkaç söz olsun, söylemek yürekliliğini gösterecek bir tek kişi yok muydu?

Bu yürekli kişi, Rize Mebusu Ekrem'den sonra, Gümüşhane Mebusu Zeki'nin kişiliğinde kürsüye çıktı.

— Arkadaşlar! Bu kürsüde herkesin, istediklerini vicdan ve düşüncesinin buyurduklarını serbestçe söylemek hakkı vardır. Halk Partisi'nin ilan ettiği ilkelere bağlı kalması bir namus borcudur.

Militanlar, Zeki'nin ne olduğunu biliyorlardı. Bu yüzden Meclis'in pusmuş birçok kişisi, onun kürsüye çıkışına sevindiği gibi, Mustafa Kemal'in militanları da gocunmuşlardı. Onun suları bulandırmasına her çözüme başvurarak engel olmaya çalışacaklardı. Bundan dolayı, daha ilk ağızda Kütahya Mebusu Ragıp, Zeki'ye şu sözlerle sataştı:

— O ilkelerle senin ilgin yoktur!

— Ben de ulusun bireyiyim. Ben de mebusum. Parti'den değilsem de ilkelerden söz etmeye, elbette hakkım var! Burası da özgür bir kürsüdür. Siz de çıkar görüşünüzü söylersiniz. Acaba, Halk Partisi'nin ilkeleri içinde, böyle ulus geleneklerimizi apansızın sarsmak ve yıkmak yöntemleri var mıydı? Bugün, ülkenin herhangi bir yanında iktisat, siyaset, içişleri ve ziraat sorunlarını çözümledik de salt bu iş mi kaldı? (Gürültüler...) Bana öyle geliyor ki bunun zamanı gelmemiştir ve gelmediğine inanıyorum. (Çoktan gelmiştir! sesleri...)

Recep (Kütahya):

— Ne zaman gelecek, Zeki Bey?!

— Halifelik, Osmanlı Hanedanı'na özgü olup Büyük Millet Meclisi'nce bu Hanedan'ın bilimce ve ahlakça en olgun, en dürüst olan çocuğu seçilir, kararını sizler almadınız mı? Şimdi, bunun tersini benimseyen kanun önergesi var mıdır?

Mustafa (Tokat):

— O kararla bunun arasında ayırım var. Ondan sonra neler oldu?

— Uyuma!

Zeki (Gümüşhane):

— Arkadaşlar! Ben, ılımlı liberal ve bununla birlikte sonsuz İslâm Birliği'nden yanayım. Tarihin bu görkemini kendi ulusumda görmek isterim. Benim amacım budur. Bundan dolayıdır ki ülkenin iç ve dış siyaseti adına Halifeliğin kaldırılmasını benimseyerek bugünkü durumda bu korkunç gücü düşmanların ya da başka hükümetlerin kucağına atmayalım.

İhsan (Cebelibereket):

— Güç nerede?

Ragıp (Kütahya):

— Muhalefetin derecesine en büyük örnek!

Zeki (Gümüşhane):

— Arkadaşlar! Cumhuriyet'i (Gürültüler) ben ağzımla savunuyorum. Siz de dilinizle savunmalısınız. (Hakkın yok! sesleri...) Benim de sizin gibi hakkım vardır! Ben de sizin gibi bir ve-

kilim. Bu ulus kürsüsünde istediğimi korkusuzca söylerim! Kimseden korkum yoktur!

Ali Rıza (İstanbul):

— Damat Ferit'in dostusun!

Zeki:

— Hırsız! Levazımdaki hırsızlardan değilim!

İhsan (Cebelibereket):

— Ama jurnalcisin! Damat Ferit Paşa'ya jurnal vermiş bayağı bir adamsın!

Rahmi (Trabzon):

— Efendim, mebus, bayağı adanı olmaz! Rica ederim!

Fuat (Kırkkilise):

— Kişilerden söz etmeyiniz, rica ederim!

Zeki:

— Kem söz, sahibinindir. Biz Cumhuriyet, ulus egemenliği ve yenilik diyoruz. Biz, düşündüklerimizi ve istediklerimizi halka zorla mı benimseteceğiz? Ya kamuoyuna başvurmalı ya da seçimleri yenilemelidir. (Gürültüler... İn aşağı! sesleri...) Efendiler! Her gün bir arz ve istem karşısında bulunuyoruz! Bunun başlangıcını anladık. Ereği ve sonu nedir? Bunu bize söyleyin?

Ali Saip (Kozan):

— Zeki Bey, seni damat yapalım!

Zeki:

— Sen varken bize sıra gelmez! Efendiler! Bunu bugün bir yabancı ülkeye atmaktansa siyaset durumumuz gereği acaba bu Hanedan'dan yanındaki iki tane sırmalı uşağıyla dört tane adamından mı yoksa yine ulusun yanına kattığı sekiz tane askerinden mi korkuyoruz? Egemenlik süreklice ulusundur. Yüksek Meclisinizindir. Bunu buradan çekip de Etlik'de bir köşkte oturtabiliriz. Efendiler! Bugün verdiğimiz bir karardan yarın dönüyoruz. İyi bir çığıra doğru gitmiyoruz. Belki, Hanedan'ı değil, bugün ülkemi, ülkemin siyaset durumunu düşünüyorum. Benim bu düşüncem, bugünün düşüncesi değildir.

Yahya Galip (Kırşehir):

— Biz, onu üç dört yıl önce düşündük, Beyefendi!

Zeki:

— Elbette, siz daha akıllı olduğunuzdan daha çabuk düşündünüz. İstanbul'da bulunduğumu söyleyen Beyefendi bilsin ki kendisi İstanbul'da bilardo oynarken, biz, Erzurum-Sivas Kongrelerinde ulusun varlığını kurtarmak uğruna ve onun özgür bir düşünüşde yaşamasını sağlamak uğruna bütün canımızı vererek çalışıyorduk. Beyefendiler! Bunu bana söyleyen Efendi her kimse, gelsin burada söylesin! Ben inanışlarımı söylüyorum.

Ragıp (Kütahya):

— Hayır, Efendiler; böyle değildir! İstanbul'da Vahidettin'in Sarayı'na girip çıkıyordu.

Zeki (Gümüşhane):

— Efendi; ben, ne Hanedan'ı Âli Osman'dan ve ne de Saltanat Hanedanı'ndanım ve ne de senin gibi başkalarının inanışıyla davranırım! Ben, casus değilim! O lakırdıyı sana geri veririm. İtelerim. Saray'a giden namussuzdur! Onu söyleyenler de en büyük namussuzdurlar!

Refik (Koraltan, Konya):

— Efendim! Bu saldırılar sonuna dek sürecek midir? Ulusun kürsüsü, özgürlüğü bu kerte kötüye kullanmaya elverişli midir?

Zeki (Gümüşhane):

— Efendiler! Biz Saltanat'a düşman değiliz! Kişilere düşmanız. Şundan ki bugünkü günde gördüğüm durum şudur: Cumhuriyet sürdüğü halde, Saltanat'a doğru yürüyoruz! (Gürültüler...)

Meclis Başkanı Ali Fethi:

— Biliyorsunuz ki Zeki Bey, Halk Partisi'nden olmayan biricik Mebus'tur! Onun söylediklerini suskunlukla dinlemelisiniz. Hiçbir zaman sinirlilik içinde bulunmak doğru değildir. Olmayacak durumlar oluyor.

Zeki'den sonra kürsüye, Afyonkarahisar Mebusu İzzet Ulvi çıktı. Saltanat yıkıldıktan sonra ülkede onun bir döküntüsü olan Halifeliğin yaşamasının gereksiz olduğunu, hepsinin sınırdışı edilmesini istedi. Kadınların bu sürgünün dışında tutulması düşüncesine de karşı geldi. O bu konuda konuşurken, Meclis'ten: (Hepsi! Hepsi!) sesleri yükseldi.

Sonra, birkaç mebus, görüşmelerin yeterli olduğuna değin bir öneri verdi. Maddelere geçildi. Yine, ileri geri konuşuldu. Adliye Bakanı Seyyit, yedi saat süren bir konuşma yaptı. İslâm Dini'nin bütün kültürünü harman ederek yaptığı bu çok uzun konuşma ilgiyle dinlendi. Sözlerinden birkaçı şöyleydi:

— Sözlerimde hiçbir ikiyüzlülük yoktur. Gizli bir amacın sahibi de değilim. Bildiklerimi içtenlikle anlatmak istedim. Amacım, sevgili dinimizin doğrularını olduğu gibi bildirmek, böylece Müslümanlığı dosta düşmana karşı bildirmektir. Efendiler! Halk, bu doğruları bilmezmiş; anlatalım, bildirelim. Görevimizdir. Halk anlamamış, bilmemişse suç onlarda değil anlatmak ve bildirmek görevi olduğu halde yan çizen, umursamayan bizlerdedir. Uyaralım; aydınlatalım; bilgi verelim. Artık, bu zavallı ülkeyi ileriye, yükseltmeye götürelim. Hilafet! Hilafet! diye çökmüş gitmişiz. Yıkılmış, toprak olmuşuz. Ne malımız, ne canımız, nemülkümüz kalmış. Bütün ülke bir yoksulluk sergisi olmuş. Halifeliğin sonuçları bu mudur, Efendiler? (Bravo! sesleri...) Artık, dirilelim. Çevremize bakalım: Dünya, uygarlık dünyasının karşısında aşamalar kestiriyor. Biz, bunların arkasında, boynu bükük öksüzler gibi ne saçmalıklarla uğraşıyoruz. Göçtü kervan, kaldık dağlar başında! mı diyelim? En büyük din, aslında her türlü ilerlemenin yolu ve ereği olduğu halde, kör inanışlarla ülkeyi karanlıklar içinde bırakmışız. Bu yurdu özel amaçlarla kötüye kullanılmaya elverişli kavramlardan sonuna dek kurtarmadıkça, doğru bir ilerleme yolu hiçbir zaman bulunamayacaktır.

Adliye Bakanı'ndan sonra kürsüye gelen İsmet Paşa, özetle şöyle konuştu:

— (...) Türk Ulusu'nun bağımsızlığı, Türkiye'nin varlığı, her idealden önce gereken ilkedir. Bu konu, bu ideal, din yargılarıyla bütünüyle uyuşmaktadır. Bu ilke içinde yüksek Meclis'in vereceği karar Türk Ulusu için mutluluk nedeni olacaktır. Kesinlikle ve içtenlikle uygulanacaktır. (Şiddetli alkışlar... Görüşme yeter! sesleri...)

Görüşmenin yeterliği benimsendi. Trabzon Mebusu Muhtar'la beş arkadaşı, Hanedan kadınlarının, erkeklerinden ayrılarak sürgüne gönderilmemelerini istedi. Süleyman Sırrı, bunlara

karşı, bir belge okudu. Savaş sırasında ülkeyi içinden yıkmak üzere hortlayan bütün olumsuz güçlerin bayraklarında Hilafet armaları bulunduğunu söyledi.

Cebelibereket Mebusu İhsan, oturduğu yerden:

— İstisnasız hepsi gitmelidir; ne kadını kalsın, ne erkeği! diye bağırdı.

Sonra, bu sözlerine yine oturduğu yerden şunları kattı:

— Ölülerinin kemiklerini bile mezarlarından çıkarıp atmalıdır!

Trabzon Mebusu Muhtar, kürsüye çıkarak, şunları söyledi:

— Kadınlar için Yüksek Meclis'ten şefkat, acıma diliyorum. Yüksek bir yaşama alışmış İslâm kadınlarını dışarıda rezil etmeyelim. Onları kötü ahlaka göndereceğiz. Bunların ülkede kalmasında bir kötülük düşünemiyorum. Cömert davranınız.

Ragıp (Kütahya):

— Benim gözlerimin önüne, sekiz yüz yıl sonra, burada kalacak kadınların yüzünden doğacak olanların yol alacakları kanlı olaylar geliyor. Bu alçak ruhu, bir daha hortlamamak üzere gömmelidir.

Kanunun açık oylanması sırasında yalnız iki kişinin el kaldırmadığı görüldü: Bunlar, Gümüşhane Mebusu Zeki ile Kastamonu Mebusu Halit'ti.

Halife'yle birlikte bütün Osmanlı Hanedanı döküntülerini kadınlı, erkekli sınırdışı eden kanun onaylandıktan sonra, hemen Bakanlar Kurulu toplanarak bunun uygulanmasına girişti. İstanbul Valisi Haydar'la Polis Müdürü Sadettin'i bu işle görevlendirdi. Emniyet Genel Müdürü Muhittin (Üstündağ) de uygulamanın denetimi için ivedi İstanbul'a gönderildi. İstanbul'da bulunan Kolordu'nun Komutanı Şükrü Naili Paşa'ya da herhangi bir olumsuz sürtüşmeye karşı gizli buyruk verildi.

Vali Haydar'la Polis Müdürü Sadettin, Halife Abdülmecit'in karşısına dikildiğinde, o bunları hiç de sürpriz olarak karşılamadı. Kargaları, çoktan ona korkunç sonucu bildirmişti. Çok soğukkanlı görünüyordu. Ankara'nın sınırdışı kararını, öyle kolayca benimsememeye kararlıydı.

— Bana daha çok bilgi verin, dedi. Bu karar, 1 Ekim Teminatı'na aykırıdır. Böyle apansız ve ateşli kararlar, ülkeye ancak zarar verir. Benim Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'yle görüştürülmemi sağlayınız. Onunla görüşmeliyim. Nasıl olur? İslâmlığı siyaset aygıtı olmaktan kurtarmak uğruna Halifelik Makamı'nı ortadan kaldırmak, Halifei Resulullah'ı ülke dışına atmak mı gerekir? Hayır, Vali Bey; hayır! Böyle bir kararın Millet Meclisi'nden çıkmış olmasına bir türlü olasılık veremiyorum.

Hanedanımdan irsen gelen Saltanat Makamı'nı, yalnız ulusu hoşnut etmek uğruna bıraktım. Ancak, Hilafet Makamı bütün İslâm ehlinin Hanedanıma ve dolayısıyla kişiliğime bir armağanı olduğuna göre, Millet Meclisi'nin bu kararını benimsemekte mazur olduğumu hiç vakit geçirmeden Ankara'ya bildirmenizi, bu karara baş eğmem için boşuna diretmemenizi ve karşımdan hemen çekilip gitmenizi size emir ve ihtar ediyorum!

Vali Haydar, aşağılamaktan başka bir şey olmayan bu sözler karşısında, ancak, başından pek çok serüven geçmiş eski bir yönetici olması dolayısıyla soğukkanlılığını koruyordu. Oysa, şu sırada, eski Halife iri bir fareden, kendisi de güçlü bir kediden başka bir şey değildi.

Eski Halife'nin aşağılayıcı sözlerini anlamazlıktan gelerek, şöyle konuştu:

— Aldığım buyruk, Türkiye'nin biricik egemeni olan Büyük Millet Meclisi'nce verilmiştir. Görevim, bu kararı Zâtıâlinize salt bildirmek değil, aynı zamanda kesinlikle uygulamaktır.

Abdülmecit, bu sözler karşısında soğukkanlılığını yitirmek demek olan bir safsata içine girmeye başladı; azametli bir tutum takındı:

— Olmaz, Vali Bey; olmaz! diye bağırdı. Sizin de bir Müslüman olarak Halifeliği en büyük bir din mercii ve makamı tanımanız, kişiliğime kesinlikle bağlı ve saygılı bulunmanız ve bunu en kutsal bir ödev bilmeniz gerekmez mi? Bu zorunu ve baş eğmeyi bana yüklerken, bu gerekleri neden unutarak diretiyorsunuz? İşte, sizi kesinlikle yine uyarıyorum ki ülke dışı şöyle dursun, Saray'dan, hatta şu salondan bile dışarı çıkmam ve beni çıkaramaz-

sınız da? Beni tedirgin edip bana baskı yapmaktan vazgeçiniz! Söylediklerimi şimdi Ankara'ya bildiriniz! Yoksa, ben de...

Bu kez de cinleri Vali'nin kafasına sıçradı. Abdülmecit'e doğru iki adım atarak, onun sözünü kesti:

— Efendi Hazretleri! Bağışlamanızı dilerim! Ben, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin büyük ulusumuzu temsil etmekte bulunduğunu ve oluşan ulus direncine gerek Zatıâlinizce gerekse bence, kesinlikle baş eğmek zorunda bulunduğumuzu, yine bildirmek ve anlatmak isterim. Özellikle bu ulus direncinin uygulanması ve yerine getirilmesi konusunda sorum önünde görevimin yapılmasına karşı durmakta yarar bulunmadığını da eklemeyi pek gerekli buluyorum. Hemen ulus direncine baş eğilmesinin Zatıâliniz için daha hayırlı olacağını bildirmeyi de bir insanlık ödevi sayıyorum. Yine yalvarırım: Boş yere diretmeleri ve karşı durmaları bırakarak, görevimizi kolaylaştırarak yolculuk hazırlığını hızlandırınız!

Bu, üstü kapalı bir tehditten başka bir şey değildi. Eski Halife, bu çok kesin sözler karşısında ulusun direncinin bir süngü ormanı gibi boy verdiğini görür gibi oldu. Moralinde, gürültüsünü ancak kendisinin duyduğu, korkunç yıkılmalar, çöküntüler oldu. Dünyası, bir insanın başına ancak böyle yıkılırdı. İri, zeki gözlerinin mavisine umutsuzluğun kara dumanları karışır gibi oldu. Çaresizlik, bir tufan yağmuru gibi başından aşağı yağmaya başladı. Yeryüzündeki dört yüz milyon Müslüman'dan hiçbiri şu sırada onun hastalığına derman olamazdı. O zaman, güçsüzlüğün, yalnızlığın, kimsesizliğin ne olduğunu ruhunun derinliklerinde acı acı duydu. Artık onu, Tanrı bile kurtaramazdı. Tarih, bir kuruluş, bir kişi üstüne yargısını verdi mi, artık onu hiçbir güç kurtaramazdı. Böyle bir dakikada Vali Haydar'la Polis Müdürü'nün karşısında korkunç bir boşluğa düşer gibi durdu. Bu boşlukta tutunabileceği bir yaban otu, bir kuru dal bile yoktu. Osmanlı tarihinin bindiği yağız atın nal sesleri, karanlıkların çok uzak karanlıkların içinden geliyordu. Bu sırada, Vali'ye yardımcı olmak üzere Polis Müdürü Sadettin, ikide bir saatine bakarak söze karıştı:

— Efendi Hazretleri, size ayrılan trenin Sirkeci'den kalkmasına bir buçuk saat bir süre kaldı. Lütfen, hazırlansanız da bizleri, sizi hazırlığa ve yolculuğa zorlamak gibi hiç de istemediğimiz girişimlere başvurmak zorunda bırakmamak lütfunda bulunsanız! Hem kendinizi, hem de bizi boş yere üzüp yormasanız!

Polis Müdürü'nün bu kesin sözleri, yenilir yutulur türden değildi. Artık, Halifelik gibi Tanrı'ca kutsanmış bir dokunulmazlığın en küçük bir gölgesinin bile kalmadığını anlayan eski Halife, bir kişi olarak dikilmeyi denemek istedi. İçinde oturduğu Saray'ı olsun savunmak uğruna, içinde bir yiğitlik uyanmaya başlamıştı. Halifelik gitti gider, bari oturduğu güzel evi kurtarabilseydi! Başını kaldırarak, iki görev adamının yüzüne gözlerinden mavi öfkeler saçarak şöyle bağırdı:

— Sarayımdan beni zorla mı çıkaracaksınız?

Polis Müdürü Sadettin:

— Evet; gerekirse; üzülerek! diye yanıt verdi.

Ak sakallarının üstünde pespembe görünen sağlıklı yanakları, öfkeden, korkudan ve çaresizliğin verdiği türlü duygulardan kireç gibi apak oldu:

— Yaa! Öyle mi? dedi.

Sonra, kaşlarını yıkıp yüzünü yere indirdi:

— Peki, direnirsem, ne yaparsınız?

Bu son sorusunda da anlaşılıyordu ki Mecit Efendi, artık, büsbütün yıkılmıştı. Duvara dayanmış bir hayvanın ya da bir insanın içgüdülerine güvenerek verdiği son savaşı vermek istiyordu. Oysa Cumhuriyet Hükümeti, Valisi'yle Polis Müdürü'nü Saray'a gönderirken Kolordu Komutanı Şükrü Naili'nin eliyle bütün olasılıkları düşünerek, her türlü güven düzenini aldırmıştı. Saray'ın bütün içi ve dışı polisle, askerle doluydu. Hiçbir Saraylının, ya da onlara dışarıdan yardıma gelmesi düşünülen her türlü canlının ve cansızın olumlu bir adım atmak üzere kımıldaması düşünülemezdi. Daha hava kararmadan Saray kuşatılmış, dışarıyla olan bağlantısı kesilmişti. Saray'ın Telgraf Dairesi ele geçirilmişti. Telefon telleri kesilmişti. Koridorlarda ilgili memurlar görevlendirilmişti. Saray adamları, odalarına kapatılmış, kapılara nöbetçiler konulmuştu.

Mecit Efendi, bunca tedbirin alındığını bilseydi, elbette, daha uysal davranmanın us gereği olduğunu anlardı. Haydar'la Sadettin, bu işin gürültüye ve patırtıya meydan verilmeden bitirilmesi buyruğunu aldıklarından, alttan almayı görev gereği biliyorlardı. Abdülmecit Efendi, iki görevli memurun böyle birdenbire, dut yemiş bülbül gibi, susmasının kendi etkisiyle olduğunu sanmak yanılgısına düşerek, onlara yukarıdan bir anlatımla bağırarak şöyle sordu:

— Yapacağınız zorlamayı açıkça söylüyorsunuz, değil mi? O halde yine söylüyorum, işte! Ne Hilafet'in kaldırılmasını, ne de ülkeden çıkarılmam kararını benimsiyorum! İstediğinizi yapmakta serbest ve özgürsünüz, Efendiler!

Mecit Efendi, böyle diyerek kendisini arkasındaki yaldızlı koltuğa bıraktı. Koltuğa iyice gömüldü, bacaklarını alabildiğine ileriye doğru uzattı. Bu sırada pembe yanakları kızardığı gibi, iri mavi gözlerini de kan bürüyordu. Tiksinti saçılan mavi bakışlarının yıldırımlarını iki görevlinin gözlerine dikti. Kendinden geçercesine bir ruh durumu içinde bağırarak, nutka benzeyen şu sözleri söyledi:

— İslâmiyet'in büyük Halifeliği'nin timsali olan kişiliğime karşı yakıştırılan bu davranışa artık katlanamam. Hanedanımın huzur ve güvenliği adına şimdiye dek, ne dedilerse benimsemekten çekinmedik. Yetkisinin sınırlandırılmasına bakmadan Halifelik Makamı'nı benimsemekte de hiçbir ikircik göstermedik. Ulusun hatırı için gösterdiğim bu çekiliş ve fedakârlık sanki yetmiyormuş gibi, şimdi de beni, hiç kuşkusuz, benden sonra da Hanedanımızın bütün adamlarını ve bireylerini yabancı illere atmak istiyorlar.

Abdülmecit'in böyle direnişi karşısında ikirciğe düşen Vali ve Polis Müdürü, bir köşeye çekilerek, işin çözümü için yine insanca, akıllıca bir yol araştırdılar. Bu sırada, eski Halife oturduğu yerde habire konuşuyordu. Ancak, bu kez konuşmaları kurulmuş bir makineden çıkıyor gibiydi. Gerçeğin demir dişlerinin dört bir yandan kendisini sıkıştırdığını duyuyor, umutsuzca bir boşalma içine girmiş bulunuyordu.

Bu sırada Polis Müdürü'nün usuna etkin bir düşünce geldi. Vali'ye şöyle dedi:

— İleri sürdüğü istem ve karşı durmaları Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na bildirmiş ve daha sert davranma gereğine değgin yeni bir buyruk almış gibi görünsek! Böylece inadını, direncini kırarak...

Bu düşünce, Vali'nin hoşuna gitti. Mizansen hazırlandıktan sonra, Vali, Halife'nin yanına giderek, durumun Ankara'ya bildirildiğini, söyledi. Polis Müdürü Sadettin de sözde Ankara'dan gelecek yanıtı almak üzere Telgrafhane'de bekliyordu. Biraz sonra, elinde bir kâğıtla, kaygılı, yorgun içeri girdi. Vali'nin yanına giderken, yüksek sesle şunları söyledi:

— Yanıt geldi, Efendim! Buyruğun zamanında yerine getirilmemesinden dolayı şiddetle kınanıyorsunuz! Emir buyurursanız, okuyayım!

Sonra, Vali'nin yanıtını beklemeden okudu:

«İstanbul Vilayeti'ne yanıt:

Egemenlik ulusundur. Ulusu temsil eden Meclis kararının uygulama ve icrasında gösterildiği anlaşılan gevşeklik, büyük sorumu gerektirir. Abdülmecit'in -ulus direncine boyun eğmezse-gerekirse zor dahi kullanarak vakit geçirilmeksizin Saray'dan çıkarılması, trene bindirilmesi, sonucun da yarım saate dek telgrafla bildirilmesi ihtar olunur. Meclis'le Bakanlar Kurulu toplanmış, verilecek yanıtı beklemektedir.

Büyük Millet Meclisi Bakanlığı.»

(Bu uydurma telgrafın müsveddesini, Polis Müdürü Sadettin, resmi kâğıda yazmıştı, telgraf da Vali Haydar'da anı olarak kalacaktı.)

Polis Müdürü, trajik jestlerle telgrafı okurken zavallı Abdülmecit taş kesilmiş gibiydi. Büyük Millet Meclisi'nin bütün kızgın yüzleriyle Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın kin ve ateş saçan mavi bakışlarını hemen karşısında görür gibi oluyordu. Ulus direnci denen korkunç gücü şimdi anlıyor gibiydi. Yüzünde ispazmoz başlamıştı. Kar gibi ak sakallarının temiz telleri

titriyordu. Ruhunda korkunç bir çözülme başlamıştı. Elindeki kehribar tespih de elinin titremesiyle belli belirsiz şıkırdıyordu. Gözlerinin önünde kat kat karanlıklar yığılıyor, Vali'yle Polis Müdürü, bu karanlığın katmerleri arasından çok silik siluetler gibi seçiliyordu. Halife'nin dudakları da titriyor, sanki bir şeyler söylemek istiyor, söyleyemiyordu. Ağzı, boğazı kurumuştu. Yutkunamıyordu. Ruhunun kara bir duman gibi dağılıp yayıldığını, boşluklara doğru uçuştuğunu duyuyor gibiydi. Deminki mermer sertliğindeki direnci şimdi bir denizanası gibi pelteleşmiş, ondan ayrılmış, yitik bir denizde yüzüyor, ondan uzaklaşıp açılıyordu. Ankara'nın korkunç bir güç taşıyan direnci, Himalaya gibi, büyüklüğü söz götürmez Azrail gibi karşısına dikilmiş, onu bir tahtakurusu gibi ezmişti.

Vali ile Polis Müdürü, bu durumu görünce kaygıyla bakıştılar: Eski Halife, şok geçiriyordu. Bu şok, yaşlı adam için tehlikeli de olabilirdi. Bir kalp durması, bir beyin kanaması doğurabilirdi. Böyle olunca da bir çuval incir berbat olabilirdi. Onlara verilen buyruk, eski Halife'yi, tereyağından kıl çeker, gibi Sarayı'ndan alıp bütün asalaklarıyla birlikte kimsenin ruhu duymadan sınırdışına atmaktan söz ediyordu. Şimdi, adamın başına kötü bir durum gelirse içinden çıkılmaz bir sorun doğacaktı.

İki görevli, adamcağızın düşüp ölmesini bile bekliyor gibiydiler. Doktor çağırmayı düşündülerse de Saray'a hapsedilmiş bir sürü haşeratı tedirgin edip bağırtılara, çağırtılara, çığlıklara yol açacağını düşünerek, bundan vazgeçtiler, Abdülmecit'in bunalımı sürerken odalarına kapatılmış bulunan bütün Saraylılar, kuşkulanmaya, kaygılanmaya başlamışlardı. Ne oluyordu? İçeriden odaların kapılarını güm güm döverek durmadan şöyle bağırıp sesleniyorlardı:

— Sultanımızı götürdüler mi?

— Arslanımıza bir şey mi yaptınız?

— Burada daha ne kadar bekleyeceğiz?

Bunları soranlar arasında surat asanlar, söylenenler, başlarını sallayıp yumruklarını sıkanlar, yöredeki nöbetçi polislere dil çıkaran, meydan okuyanlar da yok değildi. Memurlar bunları uy-

gun sözlerle avutuyor, kimi taşkınlıklara da göz yumuyorlardı. Durum gittikçe güçleşiyordu. Bu sırada eski Halife'nin bir taşkınlık yapması, hiç istenmeyen olaylara yol açabilirdi. Vali'yle Polis Müdürü'nün bütün korkuları bundandı.

Korktukları başlarına gelmedi. Yirmi dakika gözleri kapalı kotluğa yığılıp kalan Abdülmecit, en sonra, kendine gelir gibi oldu. Gözlerini açtı. Uzun uzadıya Vali Haydar'a baktı. Gözleri, iki mavi uçlu çivi gibi Vali'nin yüzüne çakılı kaldı. Sonra, yavaş yavaş gövdesini de kımıldattı, yutkunma çabalarına girişti. Uzanıp kaldığı kanepede doğrularak oturdu. Önünden umutsuzluk karaltılarının geçip durduğu bakışlarını, yaldızlı tavanda, sonra duvarlarda bir süre gezdirdi. Tavanla duvarlardaki altın yaldızlı süslerin aydınlığı, usunun karanlığında, canlandırıcı bir etki yapmış gibiydi. Deminden beri onu seyrederken yüzü ağlamaklı bir renk alan Vali'nin gözleri, bu kez doğal bakışlarını kazanan eski Halife'nin gözleriyle karşılaştı:

— Vali Bey, gönderileceğimiz yer Ankara'ca belirlenmiş midir?

— Hayır, Efendim; bu, sizin isteğinize bırakılmıştır!

— Şu halde, bizi hangi yana göndereceksiniz?

— Özel bir trenle, Balkan sınırına!

— Peki, bu tren bizi nereye dek götürecek?

— Bu da arzu ve kararı alinize bırakılmıştır!

— Bu gece yola çıkılacağına göre hazırlanmanız gerekir, değil mi? Şu halde Harem Dairesi'ne gideyim, Yapılacak işlere göz atayım.

— Kendinizi yormasanız daha iyi olur, Efendi Hazretleri! Çok üzüldünüz, bunalımlar geçirdiniz. Gövdeniz herhalde dinlenmeye gereksemiş bulunmaktadır. Buyruklarınızın bildirilmesine Sadettin Bey'in aracılık etmesi daha uygun olur, bence.

Vali, sonra da Sadettin'e dönerek şöyle dedi:

— Efendi Hazretleri'nden alacağınız buyrukları bu buyrukların ünlediklerine bütünüyle bildirir ve eğer Efendi Hazretleri uygun görürlerse, yapılacaklara göz atarak işi ivedileştirirsiniz.

Eski Halife, Vali'nin dediklerini, başını önüne eğerek dinledi. Sanki, bunları işitmemiş gibiydi. Sonra başını kaldırınca acı acı gülümsediği görüldü. Alaycı, ezici eski zeki bakışlarını ağılı diken uçları gibi Vali'nin yüzünde gezdirerek şöyle dedi:

— Açıkça söyleseṅize sözlerinizi. Gözetim altında olduğumu ve ihtilâttan yasaklı bulunduğumu söylesenize! Bari, şöyle bir öneride bulunayım: Polis Müdürü yanımda bulunmak koşuluyla Harem Dairesi'ne geçmemde bir sakınca var mı? Olmasa gerek!

Eski Halife, bunları söylerken elindeki iri taneli tespihi son kerte hızlı çeviriyor, şakırdatıyordu. Sanki bütün hıncını bu tanelerden almak istiyordu. Şimdi, bakışları, bu tespih tanelerinin hızlı akışına dikilmişti.

Vali Haydar, eskisinden daha nazik bir davranış takındı:

— Bizce, salt tedirgin olmamanız, yine birdenbire üzüntüye kapılmamanız istenmektedir. İçeriye teşrif buyurulacağına hazırlık işleriyle ilgili adamlarınızı, emir buyursanızda, katınıza getirsek olmaz mı? Bu dileğimi benimsemenizi, özellikle sizden diliyorum!

Bunun üzerine Abdülmecit, Harem Dairesi'ne geçmekten vaz geçti. Ancak işi, birlikte götürmek istediği eşyalara getirdi:

— Halifeliğin kaldırılması ve Halife'nin çıkarılması kararına göre, Hükümetinizin dine değin olduğu gibi, artık Halifeliğe değin işlerle de uğraşmayacağı anlaşılıyor. Şu halde, kutsal emanetlerle ilgili olmaması gerekmektedir. Öyle değil mi Vali Bey? Buna göre, dedelerimin birer hatırası bu kutlu ve kutsal eşyaları da birlikte götürmek hakkım ve korumak da görevimdir. Bu konudaki düşüncenizi anlamak ve hazırlığıma ona göre başlamak isterim.

Vali Haydar, bu sözler karşısında bir an bile duraksamadan şu yanıtı verdi;

— Vallahi, Efendi Hazretleri! Ankara'dan aldığım buyrukta, Zatıâlinize yer değiştirmekten değil, hemen sınırdışı edilmenizden söz edilmekte ve elbette kutsal emanetlere hiç değinilmemektedir. Saraylar ve camiiler gibi kutsal emanetler denilen eşyalar da Hanedanınıza, bu arada kişinize değil, doğrudan doğruya Türk Ulusu'na özgüdür. Acizane olarak bildiğim şey, bunla-

rın sizlere değil, tarihin ulusa verilmiş hatıraları olduğudur. Bundan dolayı şu sırada hemen başlanılması gereken hazırlığın, yolculuğunuz için gerekli eşyaya özgü kalması ve ulusumuza özgürlüğünde hiçbir kuşku olmayan Saray eşyasına ve özellikle kutsal emanetlere el uzatmaktan vaz geçilmesi gerekiyor. Bunların kişinizin olduğunu, gerekirse sonra da Hükümet'e bildirirsiniz. Çok rica ederim, bu ve bu gibi istem ve savlarla uğraşmayı bırakalım da yol hazırlığına bir ayak önce başlayalım!

Bundan sonra, hazırlığa yardım edeceklerin adlarını istedi. Abdülmecit, Haremi Hümayun Hazineder Ustasını, onun kalfasını, bir de Haremağası'nı çağırttı. Bunlara gerekli buyrukları verdi. Bu sırada Vali de gidecek eşyaların türleriyle ölçeklerini saptamaya çalıştı. Vali, Mecit Efendi'ye işittirmek amacıyla, yüksek sesle memurlara hazırlığın en çok yarım saatta bitirilmesini buyurdu. Bunun, Mecit Efendi'nin isteği olduğunu da bildirmeyi unutmadı. Bunun üzerine, iki ayağı bir pabuca sokulmak istenen eski Halife, öfkelenerek bağırıp çağırmaya başladıysa da artık işler onun direnci dışında bir gidiş almıştı. Kimsenin ona kulak astığı yoktu. Bağırıp çağırmalarının anlayışsızlığa benzer bir sağır duvara çarpıp durduğunu gören adamcağız, en sonunda, durularak sustu. Uysal bakışlarla Vali'ye bakarak:

— Trene nereden bineceğiz, Vali Bey? diye sordu.

Vali'nin bunu yanıtlayacak gücü yoktu. Şundan ki henüz onun trene nereden bineceği üstüne bir karar verilmiş değildi. İstanbul'da yüz binlerce yanlısı bulunan Halife'nin trenle sınırdışı edildiği öğrenilirse, irili ufaklı topluluklar, onun gidişini engellemek uğruna olaylar çıkarmaya yeltenebilirlerdi. Yöneticilerin, tartışma sonunda vermek zorunda kaldıkları karara göre, Mecit Efendi, trene, Sirkeci'den değil de Çatalca'dan bindirilecekti. Oraya dek bir kapalı otomobilde götürülecekti.

Mecit Efendi, birdenbire trene nereden bineceklerini sorunca, Vali, ister istemez kuşkulandı. Yoksa, verdikleri karar, onun kulağına gitmiş miydi? Mecit Efendi'nin zeki bakışları, sorusunun karşısında Vali'nin ikirciğe düştüğünü, şaşırdığını hemen ayırt etmişti. Demek ki gidiş normal bir gidiş olmayacaktı. Onu Sirke-

ci'den trene bindirmemeleri, kuşkulu, tehdit dolu bir duruma doğru gidildiğini anlatmıyor muydu? Bunları düşününce, eski Halife'nin kafası karıştı. Bir kez daha bağırıp çağırmaya başladı.

Vali, işin sarpa sarmaya başladığını görünce, zorunlu bir yalan kıvırmaktan başka çözüm bulamadı. Yemin billâh, trene Sirkeci'den binileceğini, söyledi. Mecit Efendi, buna inanmaktan başka bir şey yapamadığından susmuşsa da içinde yine bir kuşku yılanı başkaldırmıştı:

— Sirkeci'ye karadan mı gideceğiz, yoksa denizden mi? diye sordu.

— Hangi yolu isterseniz, Efendi Hazretleri!

— Ben mi, ben mi, Vali Bey?!

Mecit Efendi, bunu sorduktan sonra, düşünür gibi durdu. Ak alnında derin kırışıklıklar, sıkıntılı bir düşüncenin karanlığında çırpındığını gösteriyordu. En sonunda:

— Ben, Sirkeci'ye deniz yoluyla geçmeyi yeğ tutuyorum! dedi.

— Bu yeğ tutuşunuzun nedeni nedir; sorabilir miyim?

— Kara yoluna çıkmakta karşılaşılmasına olasılık verdiğim birtakım önemli sakıncalar var da.

— Örneğin, ne gibi sakıncalar?

— Söyleyeyim: Yolda bir saldırı ya da aşağılamaya uğramamız ya da görünür görünmez bir kazaya uğramamız gibi.

Vali Haydar, bu sözlerden Mecit Efendi'nin öldürüleceği kuşkusuna kapıldığını anladı. Bunun üzerine:

— Efendim; müsaadelerinizle bildireyim ki siz boş yere kuruntulara kapılıyorsunuz. Aldığımız buyruk gereğince, kılınıza dokunulmayacaktır! Türk Ulusu...

Bu sırada Vali'nin sözünü yarıda kesen bir şey oldu: Polis Müdürü Sadettin, bir ok gibi içeri girdi:

— Efendim, hazırlık bitti; eşyalar kamyonlara yerleştirildi! dedi.

Daha da ileri gidilmiş, Halife'den başka bütün sürgünler, araçlara bindirilmişti bile. Sadettin'in bu sözleri üzerine salonda koskoca bir sessizlik bombası patlamış gibiydi. Sinek uçsa, vı-

zıltısı işitilebilirdi. Sessizliğin bombası Mecit Efendi'nin başına düşmüş gibiydi. Birdenbire bu vuruş altında, sendeler, düşer gibi oldu. Dayandığı bir duvar, birdenbire arkasından çekilip alınmış gibiydi. Mavi gözlerinde iri yaşların belirdiği görüldü. Bitkin bir durumda, şöylece konuştu:

— Tanrı'nın takdirine uymaktan gayrı elden ne gelir? Haydi, beyler; biz de inelim ve hemen yola çıkalım! Yalnız, çocuklarımı yanımda bulundurmak isterim.

Mecit Efendi, Saray'ın avlusunda bekleyen perdeleri indirilmiş otomobile binince, kendisini bir mahpusane otomobilinde sandı. Bir yanında mavi gözlü güzel Dürrüşehvar, öbür yanında da yetişkin oğlu Faruk Efendi oturuyordu. Onların varlığı, içinde kabaran dram havasını bastırıyor, yumuşatıyordu. Adamları, öbür otomobillerdeydi. Onların perdeleri de inikti. Vali ile Polis Müdürü de kafilenin önünde bir başka otomobile binmişti. Onların perdeleri de inikti. Otomobiller, ilerliyor, İstanbul'un kalabalık caddelerini tüketmeye çalışıyorlardı. İstanbul halkından bir tek kişinin dahi bu kapalı otomobillerde kimlerin gittiğini bilmemesi gerekiyordu.

Halife'nin sınırdışı edileceği haberi ayyuka çıkmışsa da ne zaman, nereden gönderileceği bilinmiyordu. Yöneticiler, yönü Çatalca'ya kırarken, onun, Sirkeci'den trene bindirileceği kanısını vermeye çalışıyorlardı.

En önde, içinde Vali'yle Polis Müdürü'nün bulunduğu kafile yola çıktığında, Halife'nin otomobili, Saray'ın bahçesinde bırakılmıştı. Bütün Saray adamları, Halife'nin de kendileriyle birlikte gittiğini sanıyorlardı. Kafilenin başı, Saray'ın kapısından çıkıp saat kulesini geçmiş, tramvay yoluna girmişti. Tramvay yoluna çıkıldığında önceden kararlaştırılmış bir klakson sesi üzerine arabalar hızlarını arttırmıştı. Tophane yönünde üçer beşer metre arayla giden otomobilleri uzaktan izleyen Halife'nin arabası, birdenbire yolun kıyısında, zınk, diye durdu. Şoförü bir polis olan araba da Emniyet Müdürlüğü'nündü. Şoför, birden dışarı atlayarak, otomobilin bir arıza yaptığını, söyledi. Motor kapağını açıp ötesini berisini kurcalamaya başladı.

Otomobilin böyle, zınk, diye duruşu, kuşkuda bulunan eski Halife'yi birdenbire alarma geçirdi. Acaba, bu kendisine yapılacak suikast için bir düzen miydi? Bunu anlayan şoför, diller dökerek onun tehlikeli kuşkularını dağıtmaya çalıştı.

Onlar, burada oyalanadursun kafilenin başı Sirkeci'ye ulaşmıştı. Polis Müdürü, Halife imiş gibi Vali Haydar'ı vagona bindirdi. Sonra, Halife'nin adamlarının trene bindirilmesine gözcülük etti.

Eğer, Halife'nin bu trene bindirilmemiş olduğunu anlasalardı bütün Saray adamları, kadın ve çoluk çocuk çığlığı basar, yöneticileri çok güç duruma düşürebilirlerdi. İşleri yöneten Polis Müdürü, bu yüzden, dokuz doğuruyordu.

Saraylıların bakışları her yanda Halife'yi arıyorsa da ona bir türlü rastlayamadığından kaygılı görünüyorlardı. Sadettin de onlara, onun en ilerideki vagonda bulunduğu izlenimini vermek uğruna, elinden geleni yapıyordu. Oysa, eski Halife'nin binmesi gereken vagonda iri gövdesiyle Vali oturmuş, hem, kıskıs, gülüyor, hem de bir terslik çıkacak diye ödü kopuyordu. Bir sızıltıya meydan vermeden sınır dışı edilme işinin yürütülmesi için Ankara'dan gelen buyruk son kerte önemliydi. Şu sırada Çankaya'da Cumhurbaşkanı da bu işi bütün dikkatiyle izliyordu. Eğer şu sırada Halife'nin trende olmadığı anlaşılsaydı, kadınların atacağı çığlık ortalığı altüst etmeye yeterdi.

Neyse ki bu korkulu dakikalar geçmiş, en sonunda, bütün eşyalar da sürgünlerin arkasından trene yüklenmiş, lokomotif, tiz düdüğünü öttürerek yola koyulmuştu.

Polis Müdürü Muavini Kâmil de bu sırada Dolmabahçe Sarayı'nda, başında Mecit Efendi'nin arbasının bulunacağı ikinci kafileyi hazırlıyordu. Arabalar, trafiğin durdurulduğu ana cadde üzerinde düzene girmiş, buyruk bekliyordu. Kafilenin geçeceği bütün yol boyunca İstanbul'un bütün polisleriyle jandarmaları sıralanmış, nöbete dikilmişti. Halife'nin arabasındaki polis, en sonunda arabasını onarmış gibi marşa bastı. Arkasından gelen içi polis dolu arabalar da onu izledi. Kentin caddelerinde dizili jandarmalarla, polislerle bağlantı kuran kafiledeki polisler, Topkapı

Surları dışında da boydan boya dizilmiş bulunan jandarmalarla bağlantıyı sürdürdüler.

Soğuk bir Mart başıydı... Durmadan çiseleyen soğuk yağmurlar, kentin dışındaki taşla döşenmiş bozuk yolları içinden çıkılmaz duruma getirmişti.

Bozuk düzen yollarda, aksırıp öksürerek, ilerleyen otomobiller, Ambarlı ile Çobançeşme arasındaki dik yokuşta çamura saplandı. Buz gibi çisentili Mart havası içinde iliklerine dek donarak arabalarını kurtarmaya çalışan şoförler, en sonunda bunu başardıklarında aradan birkaç saat geçmişti. İstanbul'dan çıktıklarından beri polisleri sonsuz sorularıyla tedirgin eden Mecit Efendi, onların soğuk, çamur, yağmur ve poyraz gibi en pis doğa güçlerinin kötülükleriyle boğuşmaya başladıklarını görünce bu ahiret sorularından vaz geçmiş, kendini kadere bırakmıştı. Burada Mecit Efendi'nin verdiği tedirginlik bittiyse de Çatalca İstasyonu'nda daha tehlikeli bir tedirginlik başlamıştı. Vali Haydar, Çatalca Mutasarrıfı Cemal, Jandarma Komutanı Binbaşı Süleyman, Polis Müdürü Sadettin gecikme nedeniyle belirlenemez bir tedirginlik içinde, uslarından bin türlü tehlikeli olasılıklar geçerek Çatalca İstasyonu'nda bekleşiyorlardı. Vali'yle Polis Müdürü'nün kılavuzluğunda Çatalca'ya varmış olan Saraylılar da memurlar kertesinde üzüntü ve korku içindeydiler. Her iki yan da Halife'ye bir şey olmasından korkuyordu. Görevliler, onun kaçırılabileceğinden korkarken, Saraylılar da öldürülmüş olmasından korkuyorlardı. Ancak, her iki yanın korkusu da yıpratıcıydı. Görevliler, Halife'nin kaçırılması sonucunda Ankara'dan yiyecekleri paparayı düşünerek, Mart'ın bu soğuk gününde ecel terleri döküyorlardı.

Geceyarısı horozları, uzun uzun öterek uzaktan uzağa birbirini selamlarken en sonra otomobil motorlarının gürültüleri, farların caddeyi boydan boya yalayan ışıkları, kafilenin gelmekte olduğunu anlattı. Abdülmecit, iki karısı, odalığı, kızı ve oğlu arabalardan indirilerek saatlardır istim üzerinde bulunan trene bindirildiler.

Sabahtan beri sinirden ve yorgunluktan bitkin bir duruma gelen Mecit Efendi, kızı Dürrüşehvar'la kendi kompartımanına çekilerek deliksiz bir uykuya daldı. Türk Hükümeti'nin kendisini öldürtmeyerek salt sürgüne gönderdiğini, en sonunda anlamıştı. Onu uykuda alıp götüren tren, kurşun rengi tan aydınlığının içinde mavi bir su altı yolculuğu yapar gibi batıya doğru alabildiğine puflayarak, tıkırdayarak, ilerliyordu. Böylece, yedi yüz yıl önce Türkiye'yi yabancı ulusların elinden savaşarak alıp orada bunca yüzyıl egemen olan Osmanoğulları'nın son işe yaramaz zararlı fosilleri, kalıntıları, bir daha geri dönmemek üzere bu topraklardan atılıyordu.

Kuleliburgaz'da yarım saat duran tren, sonra yine önceki hızla yola koyuldu. Bulgaristan sınırına yaklaşırken Mecit Efendi, uykusundan uyandı. Başını kompartımanın camlarına dayayarak, garip bakışlarla dışarı baktı. Dedelerinin bunca yüzyıl üzerinde yaşadığı, kendisinin de doğup büyüdüğü topraklara son kez alıcı gözlerle baktı. O, böyle anılarına gömülmüş, doğanın ilk yaz ürpertilerini duymaya başlayan ıssızlıkların acı güzelliğini seyrederken, koridor boyunca volta vuran bir kişinin sert ayak sesleri, kompartımanın sessizliğini bozuyordu. Bu, karışık, sıkıcı ve yakıcı heyecanların etkisiyle yerinde duramayarak daracık koridorda gidip gelen Ömer Faruk Efendi'nin ayak sesleriydi.

Son Halife'yi sınırdışı etmek üzere trende, salt, Polis Müdürü Sadettin kalmıştı. Tren sınıra yaklaşırken, buyruğundaki polislere hazırlanmalarını söyledi. Polis Müdürü'yle buraya dek gelmiş olan İstanbul gazetecilerinden birkaçı da Halife'nin ağzından son birkaç söz olsun almak isteğiyle, Polis Müdürü'nün yanı başında bekleyip duruyorlardı.

Tren, Karaağaç İstasyonu'na varınca, Polis Müdürü Sadettin'le polisler, üçü içeride kalmak koşuluyla, eski Halife'ye, Allahaısmarladık, diyerek indiler. Bu üç polis, eski Halife'yi Cesrimustafapaşa İstasyonu'na dek götürecek, oradan geri dönecek, onu sonsuz yolculuğunda yalnız bırakacaklardı. Tren, Karaağaç'ta pek az durakladıktan sonra, yine bütün hızıyla ilerlemeye başladı. Kurşun rengi sisleri yararak doğu ufkundan yükselen altın renkli güneş, Mecit Efendi'nin trenini Bulgaristan toprakları

içinde uğurluyordu. Arkada kalan Türkiye, bol güneş ışıklarıyla yıkanırken, Osmanlı Hanedanı'nın son ak sakallı dölünün içinde, yurt özleminin ölümsüz karanlıkları başlıyordu.

Mecit Efendi'nin gözyaşlarıyla ıslak yüzüne artık hiçbir zaman bir kez daha Çamlıca'nın parlak güneşi vurmayacaktı. Türk gazetecileri bu sırada kompartımanın önünde onunla son kez konuşabilmek isteğiyle, bekleşip duruyorlardı. Sınırı geçmedikçe gazetecilere hiçbir söz söylememekte kararlı olan Mecit Efendi, tren yabancı topraklarda ilerlemeye başladıktan sonra Türk gazetecilerini aldı. Özel Kalem Müdürü aracılığıyla gazetecilere aşağıdaki sözleri söyledi:

— Söyleyeceğim sözler, ulusun kararı karşısında boyun eğmekten, talih ve yazgının cilvelerine göğüs gereceğini bildirmekten öteye geçemez. Ulusa her zaman duacıyım. Şimdilik, İsviçre'ye gidiyoruz. Daha sonra başka bir yerde oturmak üzere karar vereceğim. Yabancıların tutkularına aygıt olmayacağım. Esasen yerli ve yabancı gazetecilere bir şey söylememeye karar verdiğimden, beni bağışlayınız! Bundan sonra kendimi güzel sanatlara vereceğim.

Eski Halife Abdülmecit Efendi, İsviçre sınırına dek engelsiz vardıysa da orada duraklamak zorunda kaldı. Sınırda pasaport kontrolü yapanlar, eski bir Halife de olsa, pasaportunda dört karılı olduğu yazılı bir adamı İsviçre'ye alamayacaklarını bildirdiler. Nedeni de İsviçre kanunlarında bir karıdan çoğunu almanın yasak oluşuydu. Memurlar, ona karılarından birini alıp İsviçre'ye girebileceğini söylüyorlardı.

Bunun üzerine Mecit Efendi, İsviçre Cumhurbaşkanı'na bir telgraf çekmek zorunda kaldı. Cumhurbaşkanı, eski Halife'nin İsviçre'ye girmesine izin verdi. Ancak, onun içeri girmesini engelleyen özellik, sonradan incelenecekti.

Abdülmecit Efendi, İsviçre'ye yerleştikten sonra, İslâm Dünyası'na bir bildiri yayımladı: Bunda Türkiye Cumhuriyeti'nin kendisi üstüne verdiği kararı iteliyor, bütün yeryüzü Müslümanlarının bir kongre yapıp yeni durum üzerinde bir karara varmalarını öneriyordu. Ancak Müslüman Devletlerin çoğunluğu, onun

bu bildirisine kulak asmadı. Bunlar, Osmanlı Sarayı'nın Ulusal Kurtuluş Savaşı'na karşı takındığı olumsuz tutumu yakından bildiğinden, genç Türk Cumhuriyeti'ne karşı cephe almanın yersizliğini düşündüler. Sonra, hiçbir süngü gücüne, gerçek güce dayanmayan bir İslâm örgütünün hiçbir anlamı olamayacağını bildirerek, eski Halife'nin en son umudunu da boşa çıkardılar.

İngilizler, eski Halife Mecit Efendi'nin çevresinde yeni bir Halifelik oyunu oynayamayacaklarını anlayarak, eski Osmanlı Paşalarından Şerif Hüseyin'e Amman'da Halifelik kurdurdular. Şerif Hüseyin, Osmanlı Ordularına karşı gelerek, İngilizlerin yardımıyla Amman'da bir Krallık kurmuştu. İngilizler, onun çevresinde bütün Arapları bir araya toplamak istedilerse de bunu başaramadılar. Yemen Egemeni İmam Yahya ile İbni Suut buna karşı çıkmışlar, bu yeni siyasal oyunu bozmuşlar, böylece, İslâm Halifeliği, yurt dışında da bir kez daha dirilmemek üzere toza dumana karışmış, en sonra tarihin tozlu sayfaları arasında birkaç satırlık bir anı olup çıkmıştı.

ÇANKAYA'DA BİR GENÇ ADAM

«Bu toplumda hak sahibi olmak, herkesin bir iş görmesi temeline dayanacaktır.»

Mustafa Kemal.

1924 yılı Şubatı'nın sonlarına doğru soğuk bir gündü. İnce uzun boylu, yakışıklı bir genç, Mersinli Örnek Bahçesi Fen Memuru Mevlut, örnek fidanlığa yeni katılan bir kıraç tarlanın sürülmesi için gereken traktörü istemek üzere, İzmir Ziraat Mektebi Müdürü Abidin'e telefon edip isteğini söylemekteydi ki Müdür, sesi, telefonda bir şaka tonu taşıyarak, şöyle dedi:

— Sen, artık, traktörü, tarlayı bırak da yolculuğuna hazırlan! Gazi'nin Çankaya'daki köşküne atandın! Hemen okula gel de görüşelim!

Genç öğretmen, içinde tuhaf bir coşkunluk duydu. Bu sıralarda bütün dünyanın gözlerinin, üzerinde bulunduğu Türkiye'nin de gözbebeği olan Mustafa Kemal'in evine gidecekti. Bu yakınlık, şu sırada hiç de ayırımı yapılamayacak türlü olumlu güzel duygularla içini, allak bullak, ediyordu. Müdür'ün verdiği haber, öyle beklenmez, şaşırtıcı bir şeydi ki birkaç dakika yerinde kımıldamadan bunun üzerine düşünmeyi denediyse de başaramadı. Sonra, hemen giyinerek, bir köşede duran emektar bisikletine doğru gitti. Çevik bir davranışla üzerine atladı. Dışarıda, İzmir'in ısırıcı kuru soğuğu vardı. Ancak, kendisine verilen haber, öyle ısıtıcıydı ki bu soğuğu hiç de duymadı. Bacaklarının bütün gücüyle bisikleti uçurarak, Ziraat Mektebi'ne yollandı.

Mevlut'un görevli bulunduğu Mersinli Örnek Bahçesi, Yunan İşgali zamanında çiçek bahçesiydi. Burası, İzmir'in banliyösünde, Bornova Demiryolu üzerinde, küçük bir istasyondu. Rumların çiçek bahçesi olarak kullandığı kocaman camekânlı bir bahçeyi Mevlut, örnek bahçe olmak niteliğinde bularak böyle bir rapor hazırlamıştı. Bunun üzerine, Kurtuluş'tan sonraki ilk İzmir Valisi Abdülhalik'le İzmir Ziraat Başmüdürü Yaşar'ın yardımlarıyla bu örnek bahçe, burada biçim almaya başlamıştı. Mevlut, gençliğinin en ateşli zamanlarını bu küçük ve güzel yere harcamaktan büyük bir mutluluk duyuyordu.

Mevlut, İzmir'in kurtuluşundan sonra, Sivas Ziraat Mektebi Muavinliği'nden çekilerek Ankara'ya gitmişti. İşte, bu güzel köşecikteki göreve de oradan gelmişti. Genç adam, bu örnek bahçeyi birtakım iktisat gereksinimlerine yanıt verecek bir iş yeri olarak düzenlemek ve geliştirmek istiyordu.

Halkapınar'la Mersinli arasında sivrisinek yuvası tehlikeli bataklıklar vardı. Bu sivrisinek cennetinden kalkan sivrisinek bulutları, İzmirli hemşehrilerin kanlarını emmek üzere kalabalık filolarla bir hava orkestrası gibi kente yollanırdı. İşte, genç adam, bu pis hastalık yataklarını ilk elde kurutmak üzere davranmıştı. Sağlığın olmadığı yerde güzellikleri barındırmaya çalışmak anlamsız bir şeydi. Bundan dolayı da Örnek Bahçe'yi ilk iş olarak bir okaliptüs fidanlığı haline getirmeyi düşünüyordu. Top-

raktan sanki bir enjektör gibi su çeken, sulak ve sıcak bölgelerde çabucak yetişen bu çok yararlı ağaç tipi, İzmir'i bataklıklardan kurtaracak önemli bir öğe olabilirdi.

Mevlut, yüzünü ısıran kuru soğuğa karşı bisikletini bütün hızıyla sürerek Ziraat Mektebi'ne vardığında, Müdür Abidin, ona Ankara'da Gazi'nin köşküne atandığını bildiren yazılı buyruğu gösterdi. Kâğıtta, onun atanışıyla birlikte, Ankara bölgesinde yetişebilecek bir yığın ağaç fidanının gönderilmesi de bildiriliyordu.

Müdür, yeni görevinde başarı dileyerek, onu kutladı. Oraya gönderilecek fidanların kendisince hazırlanacağını, söyledi.

Mevlut, buyruğu aldıktan sonra, öğretmenler odasına girince, hemen hepsi, onun yeni görevine bayağı imrendi. Kalemlerini, kâğıtlarını ellerine alarak, onunla röportaj yapmak ister gibi pozlar takındılar. Bundan sonra artık onunla konuşup görüşmenin zorlaşacağından söz ederek şakalaştılar.

Genç adam, yeni atandığı görevin, sürekli mi yoksa geçici mi olduğu üstüne ikircikliydi. Telgrafta belirli bir şey yoktu. O, bu görevin geçici olduğu üstüne bir yorum yaparak, bütün eşyasını burada bırakıp oraya bir valizle gitmeyi düşünüyordu.

Üç dört gün yolculuk hazırlığı yapmak zorunda kaldı. Müdür Abidin'le bütün öğretmen arkadaşları onu istasyona kadar uğurlamak inceliğini gösterdiler.

Mevlut, trene bindiğinde, İzmir Ziraat Başmüdürlüğü Fen Danışmanı'nın annesi de yoldaş olarak yanına yerleştirilmişti. Tren, Eskişehir'de yolcularını Ankara trenine aktardı. Mevlut da yol arkadaşı olan yaşlı kadıncağızı bu trendeki kadınlar kompartımanına yerleştirdi. Kadınlar vagonunda İstanbul'dan Ankara'ya giden gözlüklü bir kadınla, ona hizmet ettiği anlaşılan genç bir kadından başka yolcu yoktu.

Genç adam, kadıncağızı yerleştirdikten sonra kendi kompartımanına geçtiğinde, orada Darülfünun Emini İsmail Hakkı Baltacıoğlu ile Fuat Köprülü'yü, yanlarındaki birkaç profesörü gördü. Ankara'ya gidiyorlardı. Genç yolcu bunlarla yirmi gün önce İzmir Ziraat Mektebi'nde tanışmıştı. Bilimsel bir gezi yapan bu

kurula, okulda bir öğle yemeği verilmiş, anı resimleri çekilmişti. Bu resimlerden onlara da gönderileceği, söylenmişti. Ancak, Darülfünun Kurulu İstanbul'a geçip gittikten sonra Ankara'ya çağırılmış, bu da bir haber olarak gazetelerde çıkmıştı. Bu yüzden okulda hazırlanan resimler, İstanbul'a gönderilmeyerek, Ankara'da kendilerine verilmek üzere, Müdür Abidin'ce Mevlut'e verilmişti.

Kurul Üyeleri, Mevlut'ü yolculuk arkadaşı olarak karşılarında görünce, hemen İzmir'de çekilmiş olan resimleri andılar; bunlardan kendilerine gönderilmediğini söyleyerek, üzüntülerini bildirdiler.

Genç yolcu, bavulundan çıkardığı agrandisman edilmiş resimleri onlara uzatınca hepsi şaşırdı. Resimler, bütün yol boyunca türlü şakalar ve konuşmalara yol açtı.

Mevlut, trenin istasyonlarda duruşunu fırsat bilerek kendisine emanet edilen yaşlı kadının kompartımanına uğruyor, ona, çay, kahve vb., gibi şeyler sunuyor, onu elden geldiğince rahat ettirmeye çalışıyordu. Bu sırada İstanbul'dan gelen kibar bayan da Mevlut'un Ankara'yı çok iyi bildiğini öğrendiğinden, ona Ankara üstüne türlü sorular soruyordu. Kültürlü bir ortamın insanı olduğu anlaşılan kadın, Ankara'ya telgraf çektiğini, istasyonda kendisini karşılayacaklarını da bu arada söyleyiverdi.

Genç yolcu, bu kibar kadına, kim, neyin nesi olduğu üstüne hiçbir şey sormak görgüsüzlüğünü göstermeyerek, ona da öbür yaşlı kadın gibi küçük yardımlarda bulundu. Her iki kadın da bütün yolculuk boyunca genç adama karşı minnet duygusuyla doldu.

Ertesi gün, saat dokuzla on arası tren, Ankara İstasyonu'nda durdu. Mevlut, trenden inerken demir gibi sert bir kış havası yüzünü yaladı. Soğuktan insanın dişleri birbirine vuruyordu. Baktı; peronda Genel Müdürlük'ten üç dört kişi bekliyordu. Sonradan Mebus, Tekel Bakanı olacak olan Ankara Ziraat Mektebi Müdürü de bunların arasındaydı. İşin tuhaflığı şuradaydı ki hepsi de onun öğretmenleriydi. Herhalde bekledikleri bir yolcu vardır, diyerek onlara aldırış etmeden İzmir'den beri getirdiği yaşlı kadın-

cağızı karşılayıcılarına teslim etmek üzere davrandı. Bu sırada gözleri, onun kompartımanındaki gözlüklü kibar kadına ilişti. Kadıncağız peronda tek başına dikiliyordu. Genç adam, acaba karşılayıcısı gelmedi mi diye sormak üzere ona yaklaştığında, orta boylu, tıknaz, orta yaşlı bir adam, birdenbire ortaya çıkarak onun üstüne yürüdü. Onu öyle bir azarladı ki sanki istasyon genç adamın başına yıkıldı. Ne olduğunu şaşırmıştı. Utançtan yerin dibine geçen, yüzü kıpkırmızı kesilen Mevlut, ne yapacağını, ne söyleyeceğini şaşırarak biraz ötede bekleyen eski Müdürü Tahsin'le öğretmenlerine doğru yürümek üzere yekindi. Bu sırada gözlüklü kadın, karşısındaki tombul erkeğe:

— Ah! Ne yaptın? der gibi çok üzüntülü birkaç saniye geçirdi. Sonra, karşısındaki adamla birlikte uzaklaştı.

Mevlut, utancın ve pembe ateşin genç yanaklarını yakarken ellerini sıkmak üzere Müdürü'yle öğretmenlerinin yanına vardığında, hepsi de önemle onun elini sıktılar, ona, «Hoşgeldin!» dediler. Sonra, Müdür, onu alarak hemen biraz ötedeki Direksiyon Konağı'ndaki Özel Kalem'e götürdü. Genç adam o zaman, Müdürü'yle öğretmenlerinin kendisini karşılamak üzere istasyona geldiklerini anladı. Biraz da övünç duymaktan kendini alamadı. Ancak, demin duyduğu utancın ateşi, şimdi dahi yüzünde gezip duruyordu.

Özel Kalem Müdürü, Mustafa Kemal'in Yaverlerinden Hayati idi. Onları iyi karşıladı. Hemen telefona sarılarak, beklenen yolcunun gelmiş olduğunu, Çankaya'ya bildirdi. Müdür, Mevlut'ü almak üzere köşkten araç istedi. Onlar, araç beklediği sırada, Hayati, bir aralık Mevlut'ün yanına sokularak:

— Mevlut Bey! dedi. Bizim arkadaşlardan Ercüment Ekrem (Talu), biraz önce size, tanımadığından dolayı yakışık almayan bir davranışta bulunmuş; sonradan kim olduğunuzu öğrenince çok üzüldü! Kendisi, eşiyle uğraştığından bunları size söylememi şimdilik, benden, rica etti.

Biraz sonra, bavulunu yoklamak üzere dışarı çıkan Mevlut, Ercüment Ekrem'le yüz yüze geldi. Ünlü mizah yazarı, elini genç adamın omuzuna koyarak, ondan özür diledi:

— Eşime yollarda çok yardımınız dokunmuş; sizi bilmeyerek kırdım. Size eşime ettiğiniz iyilikler için çok teşekkür ederim! dedi.

Böylece yüzünde utanç alev alev yanan genç adam, birdenbire rahatladığını duydu. Bu kez, karşısındaki tombulca iyi yürekli mizah ustasının yüzünde üzgünlük izlerine rastlayarak içi büsbütün rahatladı.

Biraz sonra, Çankaya'dan gelen bir otomobil, genç adamla Müdürü'nü alıp götürdü. Müdür'ü, onu orada Başyaver Rüsuhi'ye teslim etti. Bu sırada öğle yemeğini Yaverlerin Dairesi'nde, Orta Köşk'te hep birlikte yediler.

Yemekten sonra, Müdür Tahsin, kente döndü. Tahsin gittikten sonra, genç adamın üzerine bir gariplik çöktü. Başyaver, küçük dağları ben yarattım, der gibi bir büyüklük sıtması içinde görünüyordu. Ağzından dirhemle söz çıkıyordu. Bu, genç adamın üzerinde çok kötü bir etki yaptı. Başyaver, onun sorduklarına bayağı kızarak yanıt veriyordu. Sonra da onu yapayalnız bırakarak yitiklere karıştı. Ona bir Amele Çavuşu kertesinde bile önem vermemişti. Oysa Müdür Tahsin, otomobilde gelirken Gazi'nin durmadan İzmir'den gelen yolcu için:

— Daha gelmedi mi neden gecikti? diye sordurup durduğunu söylemişti.

Mevlut'ün gecikmiş olması, onları güç durumda bile bırakmıştı. Şimdi, bu nazlanmak, neyin nesiydi? Gazi'nin günlerdir, önem verip beklediği bir yolcuyu bu umursamayış, ne demekti? Genç adamın içinde ancak gençliğe özgü çok ince ve nazik tellerden biri kırılmıştı.

Başyaver'in en bayağı konukluk kurallarını dahi çiğneyerek onu hiçe sayması, genç adamı ayaklandıracak nitelikteydi. Adam, gerçekten en bayağı nezaket kurallarını hiçe saymıştı.

Acı acı bunları düşünüp dururken içeride pineklemenin de doğru olmadığına, karar verdi. Dışarı çıkıp şöyle bir çevreyi gözden geçireyim, diye düşündüyse de bunun da bin türlü sakıncası olabileceğini anladı. Burası, rastgele bir kır parçası değil ki! Burası, bütün dünyanın gözlerini diktiği, önemine parmak bastı-

ğı büyülü bir ışık kaynağıydı. Burası yeryüzü tarih kişilerinin en büyüklerinden, hem de yaşayan birinin eviydi; onun bahçesiydi. Burada rastgele gezilemezdi. Kendisini ta İzmir'den çağırtmış olan adam, acaba şu sırada nerelerdeydi? Acaba şu sıralarda da kendisini gereksiyor muydu? Genç adam, böyle düşüncelerle bahçeye adım atmaktan korkuyor, yanlış bir noktaya basarak haşlanmaktan çekiniyordu. Yaverler Dairesi'nin önünde bir mahpus gibi volta vurarak, gidip gelmeye başladı. Bu sırada iri bir karafatmaya benzeyen bir otomobilin yokuştan tırmanarak bahçeye girdiğini gördü. İçinden Özel Kalem Müdürü Hayati çıkıp da Köşk'e doğru ilerlemeye başlayınca, Mevlut, bayağı açıldı. Bu adam da güler yüzlü değildi. Ancak, bir inceliği vardı. İnsana daha insanca davranmasını biliyordu. Bu bile büyük bir şeydi. Hayati, doğruca genç adamın yanına vardı:

— Mevlut Bey, dedi; Paşa Hazretleri rahatsız, bu günlerde sizi görebileceğini hiç sanmıyorum! Her şeyden önce sizin için yatacak bir yer sağlayalım. O zamana dek de Ziraat Mektebi'nde yatıp kalkarsınız.

Hayati, sonra, Yaverler Dairesi'ne girdi. Orada, fiskos biçiminde, bir konuşmadır, gitti. Genç adamın anladığına göre, bu kendisine yatıp kalkacak bir yer sağlanabilmesi, üstüneydi.

On beş dakika sonra, Hayati, yanında Yaver Muzaffer Kılıç, dışarı çıktı.

Hayati, Muzaffer Kılıç'a:

— Muzaffer, kardeşim, dedi; o yeri Mevlut Bey'e göster! Uygunsa, temizletip kendisine verelim.

Genç adam, onların davranışlarından, kendisine hiç de iyi olmayan bir yer gösterileceğini anladı.

Onu alıp ıssız bir tepenin üzerinde yıkık bir kulübeye götürdüler. Muzaffer, cebinden çıkardığı anahtarla kulübenin kapısını açtı. Burası, tavukların bile yatmayacağı berbat bir yerdi. Bu delik deşik yerde yatacak kişi, bir gecede ayazdan kıkırdar giderdi. Tavana asılmış, hevenk hevenk, soğanlar, sarımsaklar leş gibi kokuyordu. Bu ıssız dağ başında yatacak kişinin korkudan ödü patlar; kurtlar bile körpe bir insan etiyle şölen yapmak üzere ka-

pısını çalabilir, ya da herhangi bir yanından zorlayarak içeri girebilirdi.

Durumun acıklılığını kavrayan Muzaffer Kılıç:

— Burasını temizletiriz, dedi.

Mevlut, ansızın yüzüne bir şamar yemiş gibi oldu. Yüzü kıpkırmızı kesilmişti. Bu aşağılamadan daha kötüsü de can sağlığıydı.

Geri döndüklerinde genç adamın adımları, sarhoşlarınki gibi sağa sola yalpalıyor, nereye adım atacağını bilemiyordu. Bir Ziraat Uzmanı'nı bu kerte aşağı görmenin anlamı neydi? Bunu bir türlü anlayamıyordu. Onu nasıl oluyor da bir mevsim işçisinin bile yatmaya nazlanacağı bir yerde yatırmaya çalışıyorlardı?

İzmir, Bornova ve Mersinli'deki konforlu yaşamını andıkça, bu cehennem işkencesinin kendisine neden yaraştırıldığını bir türlü anlayamıyordu. İzmir Ziraat Okulu'ndaki sevgili öğretmen arkadaşlarının kalem kâğıtlarını ellerine alarak kendisini önemli bir adam yerine koyup röportaj yapmak isteyişlerini andıkça, ağlamak mı gülmek mi gerektiğini, bir türlü kestiremiyordu.

Genç adamın böylece öfkeden kızarıp morardığını en sonra ayırt eden Muzaffer Kılıç, yoğun sessizliği şöyle bozdu:

— Biz, savaş sırasında bundan daha kötü koşullar altında yaşadık; daha kötü yerlerde yattık.

Genç adam, ona üç sözcükle yanıt verdi:

— Şimdi, savaş yok!

Köşke vardıklarında, Hayati, büyük bir merakla ikisinin yüzüne baktı. Kulübenin beğenilmesini çok istediği anlaşılıyordu. Böylece omuzlarından bir yük kalkmış olacaktı.

Mevlut, Hayati'nin bu merakını gidermeye çalıştı:

— Hayati Bey, dedi; ben, Ankara Ziraat Mektebi'nde kalayım! Sabah akşam bir araç beni götürüp getirsin. Elbet sonra bir çözüm düşünürüz.

Bu çözüm, Hayati'nin kafasına yatmıştı. Buna sevinir gibi oldu. Akşam da olmak üzereydi. Genç adam gitmek üzere müsaade istedi. Oradaki erlere genç adam için bir vasıta hazırlanmasını, söyledi.

Bir Çavuş, biraz sonra Mevlut'un karşısına dikilerek aracın hazır olduğunu, bildirdi. Hayati'ye veda ederek garajın önüne varan genç adam, kendisi için külüstür bir körüklü fayton hazırlandığını gördü. Bu araba onu Ankara'nın öbür ucundaki Ziraat Okulu'na bir buçuk saatte götürdü. Yayan gitseydi, oraya en çok yarım saatte varabilirdi. Okula vardığında, karanlık iyice basmıştı. Yolda yediği korkunç ayaz yüzünden boğazı şişti. Okulun öğretmenleri durumu öğrenince, şaşırıp kaldılar.

Ertesi sabah, boğazında tedirgin edici bir ağrıyla uyandı. Kendisini almak üzere bir aracın gelmesini, uzun uzadıya, bekledi. En sonunda, külüstür fayton, saat on buçukta çıka geldi. Ancak, öğle üstü Çankaya'ya vardı.

Hayati:

— Çok geç geldiniz! diye onu azarladı.

— Ne yapayım; zaman yollarda geçiyor!

Mevlut, bugün biraz daha serbestçe çevreyi dolaşıp gözden geçirdi. Yapılacak işler üstüne ufak da olsa bir düşün edinmek istedi. O, yapılacak işler üstüne böyle dalgın dalgın düşünürken Alay'dan yetişme şişman bir Teğmen, yemeğe götürmek üzere onu yanına kattı. Adamcağız, onu şoförlerin yatıp kalktığı, köşkün elektriğini sağlayan lokomobilin bulunduğu garaja, atelyeye, tamirhaneye benzer bir yapıya götürdü. Ortalık, mazot ve benzin kokuyordu. Beton taban üzerinde kapkara yağ lekeleri yayılıyordu. Bir taburenin üstündeki bir tepside kapalı sahanlarda yemekler, oturmak üzere de bir iskemle vardı. Bu sahanlarda bulunan yemeklerin, Yaverlere ve Kâtiplere özgü yemeklerden olduğunu anlamakla birlikte, böyle uygunsuz bir yere atılmış olmayı kendisine yediremeyen genç adam:

— Karnım tok! diyerek koşarcasına oradan uzaklaştı.

Bu, köşke kapılanmış birkaç Kapıkulu'nun bilinçli aşağılamasından başka neydi? Yoksa, gerektiğinde en uygunsuz yerlerde bile, insan yemek yiyebilir, hiç de yadırgamazdı. Ancak, genç adam, bunu iyice yadırgamış, çok kırılmıştı. Bu adamlar, Gazi'nin çevresine hiç de yakışmıyordu. Bunlarda, insanlık, insancıllık hiç mi hiç yer etmemişti. Genç adam, böyle düşünüp öte-

lerde gezinip dururken Alaylı Teğmen bundan hiçbir şey anlamayarak, hemen durumu üstlerine yetiştirdi. Genç adam, akşama dek karnı açlıktan zil çalarak oralarda dolaşıp durduysa da hiç kimse ona yemeği neden yemediğini sormadı.

Genç adam, çok az zamanda kendisine yapılan işlemi anlamıştı: Gazi'yi en yakından kuşatan bir maiyet adamları kategorisi vardı. Bunlar da Genel Kâtip Tevfik (Bıyıkoğlu), Özel Kalem Müdürü Hayati, Teşrifat Müdürü, Yazar Ercümen Ekrem (Talu), Başyaver Rüsuhi, Yaver Muzaffer Kılıç'tı. Bunlar, büyük adamın çevresinde öyle sıkı kenetlenmişlerdi ki yeni bir adamın içeri sızması düşünülemezdi. Bu kişilerin kategorisi dondurulmuştu. Bunların arasından sızarak Cumhurbaşkanı'na yaklaşabilecek herkesin alnını karışlarlardı. Zaferden sonra, herkesin post kapmaya çalıştığı bir zamanda onların da kaptıkları post, işte, burada, Cumhurbaşkanının yanı başında bulunuyordu. Mevlut'un pek az zamanda edindiği gözlemlere göre bu adamlar salt postlarına başkalarının yaklaşmasına engel olmakla kalmıyor, Köşk'e, Paşa'yı görmek üzere gelen seçkin kişilere de yukarıdan bakarak küçümseyici davranışlarda bulunuyorlardı.

Genç adam, Gazi'nin dişlerinin ağrıması yüzünden dışarı çıkmayışından yararlanan bu adamların kendisini hizmetliler kategorisine sokmaya çalıştıklarını anlamıştı. Kötü niyetten başka bir şey olmayan bu tutum, genç adamı ruhunun en ince yerinden kırmıştı. Onlara karşı direnişe geçmişti. Büyük bir yerdeki bu küçüklükler, onun genç ruhundaki pek çok gençte idealistçe temizliğe ve güzelliğe çarpmış, çok büyük yankılar yapmıştı.

Kendisini zorla hizmetliler arasına sokmak isteyen köşk adamlarının davranışlarına karşı şiddetle direnmeyi göze alan genç adam, iyileştikten sonra, Gazi'nin kendisine karşı ne biçim davranacağını görerek, ona göre bir karara varacaktı. Ancak, köşkün adamları, bu arada bir, oldu bittiye, getirerek onu hizmetliler arasına sokmak uğruna ellerinden geleni artlarına koymuyorlardı.

Genç adam, onlara karşı pasif korunmada bulunuyorsa da Gazi'den gelecek sonucu almadan eyleme geçmemeye çalışıyor-

du. O gün, yemek yememekle birlikte, işten de geri durmadı. Eskişehir Devlet Demiryolları fidanlığından gelmiş olan çam fidanlarını birkaç erin yardımıyla yöredeki sırtlara dikti.

O, böyle çalıştığı sırada, Hayati, Direksiyon'daki yazıhanesinden Köşk'e geldi. Onun çalışmasını seyretti. Ona başarılar diledi. Mevlut, bundan yüreklenerek, kendisiyle baş başa biraz görüşüp görüşemeyeceğini, sordu. Hayati'nin görüşmeyi benimsemesi üzerine birlikte yürümeye başladılar.

Ona, şunları söyledi:

— Köşkün yöresindeki bahçeleri düzenlemek üzere elimizde hiçbir araç yok. Eldeki basit aygıtlarla bu iş yapılamaz. Gerek bu gibi araçlar, gerekse fidan, fide ve tohum gibi gerekli şeyleri almak üzere, kendim İstanbul'a gitmeliyim. Lütfen, bu konuda bana yardım ediniz; bunu özellikle rica ederim!

— Peki; dediklerinizi Paşa'ya bildiririm!

Genç adam da Hayati de o gün Cumhurbaşkanı'nı göremedi. Mevlut, akşam olup da Ziraat Okulu'na gitmeye davrandığı sırada, eski külüstür faytonun yerinde bir otomobilin durduğunu gördü. Yolda birkaç kez bozularak yarım saatlik yolculuğu bir bucuk saate çıkaran emektar fayton, herhalde onarımda olacaktı ki geçici olarak yerine bu hızlı, gıcır gıcır, otomobil gelmişti. Gene adam, böyle düşünerek otomobile bindi. Araba güzelse de üstü tenteli yazlık bir araçtı. Hızlı gideceğinden bunda donmak olasılığı olamazdı. Genç adam, böyle düşündüyse de sonuç düşündüğü gibi çıkmadı. Şoförün çok hızlı sürdüğü araba, rüzgâr da yaptığından mevsimin bütün ayazı onu dalamaya başladı. Ceketinin yakasını kaldırıp boynunu elleriyle örttüyse de kâr etmedi. Dünkünün üzerine binen üşüme, onu boğaz anjinine yakalattı. Okulda sıcak ve doyurucu yemekler yiyerek, hem üşümesini, hem de açlığını gidererek yatağa girip yattı. Ertesi sabah uyandığında, ilk işi, durumu Müdür Tahsin'e anlatmak oldu. Ona dert yandı. Bu arada Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün çevresinde güzel bir park yapmanın, bunun için de oturup eskizler hazırlamanın gerektiğini, söyledi. Bu işleri yapabilmek de rahat bir çalışma ortamı gereksedi. Bir soğan ambarında böyle düşün işleri yapılamazdı.

Müdür Tahsin, «Hı, hı,» diyerek onu dinliyorsa da o da kendi dünyasındaydı. Yüzünün anlamında hiç de dost tonlar yoktu. Bunda küçümseyici bir şeyler de seziliyordu.

Genç adam, onun da Köşk'ün adamları gibi düşündüğünü sezerek, hemen oradan fırlayıp gitmeye hazırlanıyordu. Eğer Müdür, yüzünde yankılanan düşüncelerini açıkça söyleyip de bunlara bir öğüt verirse, hemen kalkıp oradan uzaklaşacaktı. İçinden bu kararı vermişti.

Ancak, genç adamın deminden beri Müdür'ün yüzünde okuduğu bütün küçümseyici anlam, kendisine karşı değil, onun karşısında olanlara karşıydı. Bunu da şu sözlerle açığa vurdu:

— Sen, ilk önce Bakanlığa git! Bütün bunları Genel Müdür Zihni Bey'e anlat. Çankaya'ya sonra gidersin. Araç gelirse, ben savarım. Esasen bu işleri ve bu projeleri düzenlemeden senin çalışmalarından bir hayır gelmez.

Müdür Tahsin'in bu yiğitçe konuşması, davranışı genç adamı birdenbire hem şaşırtmış hem de diriltmişti. Onun buyruğuyla koşulan okul arabasına atladığı gibi, Bakanlığın yolunu tuttu.

1923 yılının sonlarında Ziraat Bakanlığı'nın isteğiyle Ziraat Okulları'nda, «Ziraat Gösterisi», adı altında birtakım sergiler açılmış, törenler düzenlenmişti. İzmir Ziraat Okulu'nun bahçesinde de büyük bir sergi açılmıştı. Bütün şubeler, kendi çalışmalarını sergilemiş, bu arada bütün bu işlere özgü aygıtlarla makineler işler bir durumda seyircilere gösterilmiş, bu konuda onlara bir düşün verilmek istenmişti. Belediye Başkanı Şükrü Kaya (Sonra İçişleri Bakanı) da bütün seyirciler gibi bu sergiye çokça ilgi göstermiş, hele saksılar içinde sergilenen okaliptüs fidanlarına gösterdiği aşırı ilgi, Mevlut'le tanışmasına neden olmuştu. Bunların yetiştiricisi öğretmen Mevlut'ten başkası değildi. Şükrü Kaya'nın gösterdiği ilgiye çok sevinen genç tarımcı, ona teşekkür etmek yollu şöyle demişti:

— Biz de Belediye için bu fidanlardan yetiştirelim.

Şükrü Kaya'nın yanıtı kesin olmuştu:

— Bize yardımın gereği yok.

İşte, Türkiye'nin her yanındaki Ziraat Okulları'nda açılan bu sergilerle törenlerden biri de Ankara Ziraat Okulu'nda yapılmış,

sergiyi görmesi için Cumhurbaşkanı'na da ricada bulunulmuş, o da büyük önem vererek sergiyi gezmişti.

Bu sırada okulun önünde yapılmakta olan çiçek bahçesiyle havuzu gören Mustafa Kemal, Ziraat Bakanı Zekâi'ye Çankaya'yı yeşillendirip, estetikçe güzelleştirmek üzere kendisine bir uzman verilmesini istemişti. Bakan, hemen Genel Müdür Zihni'nin gözlerine bakarak bu uzmanın nasıl bulunabileceğini işaretlerle sormuş, sonra arada ufak bir konuşma geçmiş, bunda da Macaristan'da ziraat eğitimi yaparak yurda dönmüş olan, şimdi de İzmir'de çalışan Öğretmen Mevlut anılmıştı.

Paşa, Mevlut'ün sözü edilince:

— Hemen telgraf çekin, gelsin! diye buyurmuştu.

Genç adam, hikâyenin bu yanını Tahsin'den böylece dinleyerek öğrenmiş oldu.

Doğruca Ankara Hükümet Konağı'na gitti. Burası birkaç Bakanlığın sığınağıydı. Ziraat Bakanlığı da buradaki altı-yedi odayı kaplıyordu. Bakan Zekâi (Apaydın; sonra, Moskova Elçisi) idi. Genç adam kapısında, Genel Müdür, yazılı küçük odanın kapısını vurup içeri girdiğinde çok sevdiği eski kimya öğretmeni, şimdiki Genel Müdür Zihni (Derin) ile karşılaştı. Bu adam, onun anısında dinamik, korkusuz, doğru sözlü ve yiğit bir kişi olarak yaşıyordu.

Eski öğretmeni, onu büyük bir sevgiyle karşıladı. Bundan yüreklenen genç adam, Müdürü Tahsin'e anlattıklarını olduğu gibi ona da anlattı. Genel Müdür etkilenmişti. Hemen bu yadırganmayı önleyici, dört başı bayındır bir yazı yazdırarak, Bakan'a imzalatıp Mevlut'a verdi. Mektup, Özel Kalem Müdürü Hayati'ye ünlüyordu. Genel Müdür Zihni, yazdırdığı özel mektubu genç adama açık olarak vermişti. Mevlut, eski öğretmeninin öpülesi elini sıkarak hemen dışarı fırladı. Mektubu okudu:

Ziraat Uzmanı Mevlut'un başarılı işler görebilmesi için kendisine yardım edilmesi dileniyor, sonra, onun üstüne övücü sözler sıralanıyordu. Onun oraya Gazi Paşa'nın buyruklarıyla gönderilmiş yetenekli bir Ziraat Uzmanı olup rastgele bir bahçıvan olmadığı, oldukça nazik satırlarla anlatılıyordu.

Genç adam, böylece mektubu okuyup kapadıktan sonra cebine yerleştirdi. Sonra, bir fayton kiralayarak Çankaya'ya yollandı. Bir yandan da kendisi için okula yollanan aracın döndüğünü sanarak üzülüyordu. Fayton, Meclis Konağı'nın altından Yenişehir'e döndüğünde, kendisini almak üzere okula gitmesi gereken otomobilin yakışıklı bir genç adamca sürülerek kendisine doğru geldiğini gördü. Genç, yakışıklı şoför, hemen otomobili arabanın yanına sürerek durdurdu. Mevlut'a nazikçe:

— Affedersiniz, aracınızı alıkoydum, sizi geciktirdim; şöyle biraz gezmek istemiştim de! Buyurun! diyerek direksiyonu şoföre verdi.

Mevlut, otomobile binerken genç adam da Mevlut'un sahibini hoşnut ettiği yaylıya binerek kente doğru uzaklaştı. Mevlut, bunun kim olduğunu, şoförden sordu. Şu yanıtı aldı:

— Lâtife Hanımefendi'nin kardeşi. Gazi'nin kayınbiraderi.

Köşke varınca hemen oracıkta bulduğu Hayati'ye mektubu veriverdi. Mektubu hemen okumaya başlayan Özel Kalem Müdürü'nün genç, esmer yüzü, birdenbire kara fırtına bulutlarıyla kaplanır gibi oldu. Kızardı, bozardı. Şiddetli bir öfkenin eğri büğrü çizgileri, yüzünün buruşuksuz derisinde mini mini yılan yavruları gibi gezinmeye başladı.

Mektubu okuyup bitirince başını kaldırıp genç adamın yüzüne tiksinti dolu bakışlarla bakarak:

— Kuzum; siz, bizden ne istiyorsunuz? Yatacak yer gösterdik, beğenmediniz. Verilen yemeği beğenmediniz. Şimdi de bizi Bakanlığa jurnal etmeye kalkıştınız. Size ne yapalım istiyorsunuz? diye öfkeli bir sesle azarlarcasına bağırdı.

Mevlut'un da gözleri kararmıştı. Her şeyi göze alarak öfkeyle şöyle parladı:

— Ne mi istiyorum? Siz, hangi odada yatıyorsanız, o odanın karşısındaki odada yatmak, siz hangi sofrada yemek yiyorsanız, o sofrada yemek yemek isterim! Bunun açıkçası, budur. Beni aşağı görmeye hakkınız yoktur!

— Yaa, öyle mi? Şimdi, Paşa'nın yanına gidiyorum. Koşullarınızı ona bildireyim öyleyse!

Hayati, bu tehdit dolu sözleri söyleyerek Gazi'nin Köşkü'ne doğru, hızlı ve öfkeli adımlarla yürüdü.

Mevlut, nasıl olsa bütün iplerin koptuğunu sanarak bir er çağırıp Yaverler Dairesi'nin küçük koridorunda üç gündür bekleyen bavulunu aldırıp Hayati'nin kullandığı küçük Ford otomobiline taşıttı. Hiç olmazsa o kente dönerken, o da bavuluyla birlikte geçer giderdi.

Özel Kalem Müdürü, öyle büyük bir hınçla gitmişti ki görünüşe göre bugün kesinlikle onu Çankaya'dan kovduracaktı. Genç adam, bu düşünceyle Yaverler Dairesi'nden kendisini Ankara'ya götürecek Ford'a doğru ilerlerken Gazi'nin köşkünden kalın sesli bir kişinin bağırıp çağırarak birisini azarladığını işitti. Gazi'nin sesini hiç işitmemiş olmakla birlikte ondan başkasının böyle yüksek sesle konuşamayacağını anlayarak bu bağırıp çağırışla biraz önce oraya giden Hayati arasında bir ilişki kurdu. Genç adam, bu sırada Gazi'nin çok yüksek söylenen, birçoğu işitilmeyen sözlerinden ancak, «Elâlemin çocuğu,» sözcüklerini işitebilmişti. Bu da durumu olduğu gibi yansıtıyordu. Bu öfke, olsa olsa, kendisiyle ilgiliydi. Hayati, Paşa'yı kimbilir neler söyleyerek iyice kızdırmış, köpürtmüştü. «Elâlemin çocuğu,» sözcüklerinde bir şefkat kırıntısı seziliyorsa da bunun ne olduğu iyice anlaşılamıyordu.

Mevlut, şu sırada Gazi'nin dışarı çıkıp bu hasta halinde kendisini tedirgin ettiğinden dolayı bütün öfkesini göstermesinden korkarak, sinirleri bozuk orada bekliyordu. Hayırlısıyla, bu belalı adamların arasından uzaklaşıp gitmeye can atıyordu. Biraz sonra, Hayati, köşkten çıkarak aşağıya, Ford'un bulunduğu yere doğru kızgın kızgın ilerlemeye başladı. Yüzünden düşen bin parça olurdu. Yaklaştığında genç adam, onun esmer yüzünün kireç gibi apak olduğunu görerek, içeride epeyce önemli şeylerin geçtiğini anladı. Adamın iyi bir papara yediği de sanılabilirdi.

Hayati, Mevlut'un Ford'un öte yanında dikildiğini görmüyordu. Şimdi dahi öfkesinin koyu dumanı içinde yitip gittiğinden çıkıp arabadaki yerine otururken, öbür yandan da Mevlut'un bindiğini ayırt etmedi. Sonra, onu görerek şaşırır gibi oldu. Paydos zamanı olmadığı halde neden kente döndüğünü de merak edip sor-

madı. Genç adamın bavulunu da şoförün yanında gördüğü halde hiçbir şey demediğine göre, demek ki köşkten kovulmuştu.

Ne Hayati'den, ne de Mevlut'ten bir ses çıkmıyordu. Konuşmuyorlardı. Ancak, Hayati'nin genç adamdan bir soru beklediği anlaşılıyordu. Mevlut'se kendisini kovulmuş saydığından, bu felaketinin yüzüne karşı açıklamasına yarayacak hiçbir soru sormayı gerekli bulmuyordu.

İstasyona yaklaştıkları sırada, sessizliği Hayati bozdu:

— Paşa Hazretleri, İstanbul'a gitmenize müsaade buyurdular! Ne zaman gitmek istersiniz?

Genç adam, katıksız bir sürpriz karşısındaydı. Ancak, bu sürprizin doğurduğu karışık duyguları hemen geriye iteleyerek:

— Olabilirse, hemen, yarın! dedi.

— Şu halde yarın sabah istasyona gelirsiniz ve hemen yola çıkarsınız. Lâtife Hanımefendi oda işinizle kendisi uğraşacak.

Genç adam, Hayati'nin kendisiyle eğlendiğini sandı. Bundan dolayı da bu sözlerine hiç yanıt vermedi. İstasyona vardıklarında, arabanın, kendisini Ziraat Okulu'na götürmesini rica etti. Okula giderken Gazi'nin öfkeyle bağırıp çağırışını da anan genç adam, buna anlam vermeye çalışıyorsa da bir türlü içinden çıkamıyordu. Bunu ancak İstanbul'a gidip döndükten sonra köşkün inşaat işlerine gözcülük eden Yüzbaşı Lütfü'den öğrenecekti:

Hayati, genç adamı köşkten kovdurabilmek uğruna yapılması gereken bütün işleri yapmıştı. Onun huysuz ve geçimsiz bir adam olduğunu, Ziraat Bakanlığı'ndan salık mektubu getirdiğini söyleyerek bunu Paşa'ya vermişti. Paşa mektubu okuduktan sonra:

— Peki, siz ona şimdiye dek yatacak bir yer göstermediniz mi? diye sormuştu.

— Gösterdik, Paşam!

— Neresini?

İşte, Paşa bu sorusuna aldığı yanıt sonucunda kızıp köpürmüş, bağırıp çağırarak Özel Kalem Müdürü'nü haşlamıştı.

Paşa, Soğanlı Kulübe'yi işitince, genç adamın ayaklanışına hak vermişti:

— Siz, gelen bir konuğa böyle bir yeri, utanmadan, nasıl olur da oturulacak yer olarak gösterebilirsiniz?

Paşa'nın çokça öfkelendiğini gören eşi Lâtife, bu işi üzerine aldığını söyleyerek, zaten hasta olan kocasını yatıştırmaya çalışmıştı.

Ertesi sabah, erkenden Özel Kalem'e giden genç adam, birinci mevki biletle satın alınacak öteberi için altı yüz Lira para, bir de Cumhurbaşkanı'nın yanında çalıştığını gösterir bir kâğıt aldı. Bunda kendisine gerekli bütün kolaylıkların gösterilmesi yazıyordu.

Trene bineceği sırada Hayati, ona bir başka görev daha verdi: Fatih Belediye Müdürü köşke bir aşçı gönderecekti. Bunun ivedi gönderilmesi için Belediye Müdürü uyarılacaktı.

Genç adam, trende İstanbul'a doğru yola çıktığında, bayağı coşkun duygularla dolup taşıyordu. Ailesi İstanbul'daydı. Bu iş apansızın çıktığından İstanbul'a gideceğini onlara yazmaya zaman bulamamıştı. Trenin birdiziye tıkırtılarına kapılmış gidiyor, kendini ılık dalgaların hamağında sallanır gibi duyuyor, şu birkaç yılki yaşamı, gözlerinin önünde bir sinema şeridi gibi geçiyordu: İstanbul'un çamlıklarla süslü o güzelim Adaları sanki sislerin ak karanlığından sıyrılarak yavaş yavaş gözlerinin önünde gerçek biçimlerini alıyordu. Üç yıl önce, İşgal Dönemi'nde, Köprü'nün Üsküdar İskelesi'nde oturacak yer yüzünden Senegalli Fransız Zencilerinin kendisini hırpalayışları, onu Ankara'da bütün bir düşman dünyaya karşı çarpışanların saflarına itmişti. Bu yurt, nasıl olsa kurtulacaktı. O da yengiden sonra İzmir'in ünlü Kordonboyu'nda oturup nargile içecekti. Buna ant içerek, hemen Anadolu'ya geçmenin yollarını araştırmaya başlamıştı. Ancak, şu vardı ki Anadolu'ya geçmek, son günlerde son kerte zorlaşmıştı. Artık, herkes öyle kollarını sallayarak kutsal bir savaşın geçtiği topraklara giremiyordu. Pek çok hain oraya giden yolları pislemişti. Bu yüzden hainlerin seçebilecekleri bütün delik deşik tıkanmıştı. Şimdi dahi tıkanıyordu. İnsan, Anadolu'ya silah, insan ve değerli haber kaçıran gizli örgütlerin tanıtmasıyla bile zor giriyordu. Neyse, en sonunda, gizli örgütün vizesini ala-

bilmiş, Galata Rıhtımı'ndan kalkan Remo Vapuru'na atladığı gibi, İnebolu'nun yolunu tutmuştu. Kutsal Toprakların en önemli kapısı, burasıydı.

Sevgili ana-babası, oğullarını Kutsal Topraklar'a doğru yolcu ettiklerinde, gözlerinde hem büyük tehlikelerin yarattığı korkuların, hem de gelecek mutluluk ve kurtuluş günlerinin sevinç yaşları yüzüyordu. İnebolu'ya çıkışı, Kurban Bayramı'na rastlamıştı. Bayramın sevincini yok etmek düşüncesiyle olacak, Yunanlıların Kılkış ve Panter Zırhlıları, arkadan yetişip küçük kenti korkunç bombardımanıyla hallaç pamuğu gibi atmıştı. Evlerinden fırlayan halkın dereye doğru çil yavrusu gibi dağılışı, üstlerinden ıslık çalarak geçen mermiler altında, kadınların, çocukların çığlıklar atarak, sözde, kurtulmak üzere kaçışları sırasında o da paniğe kapılmış, insan yığınları arasında canını kurtarmak uğruna, dağa taşa sığınmak istemişti. Kentçik, öyle çılgınca, vandalca bombalanmıştı ki orada birkaç gözü pek yöneticiden, askerden ve görevliden başka kimse kalmamıştı. Halk, bu sürekli bombardımandan sonra, Yunanlıların bir çıkarma yapacaklarını sanarak dağı aşmış, yöredeki köylere sığınmıştı. Genç adam da İnebolu halkı gibi o geceyi bu köylerden birinde geçirmek zorunda kalmıştı. Ertesi gün, halkla birlikte kente döndüğünde, Düşman Donanması'nın yaptığı yıkım gözlerini yaşartmıştı. Yalnız, herkes gibi bir şeye sevinmişti: Düşman, deniz kıyısındaki hangarın silah ve cephaneyle dolu olduğuna olasılık vermediğinden, bu çok değerli şeylerin kılına dokunulmamıştı. Bu kutsal kurtuluş silahlarıyla cephaneleri *«İnebolu, İnebolu - Bırakma tuttuğun yolu!»* şarkılarını söyleyerek İnebolu'dan alınıp Ilgaz Dağları aşılarak cepheye götürülecekti.

Genç adam, bu cephaneleri taşıyan kağnılarla, onların üzgün ezgilerini dinleyerek Ankara'ya varmıştı. Orada edindiği ilk en güçlü izlenim, özel Karadeniz kılığında Laz muhafızların ortasında zayıf yüzlü, gri kalpaklı genç Mustafa Kemal'in Anadolu Lokantası'na gidişiydi. Çok iriyarı bir adam olan eski Valilerden Bekir Sami'ye götürdüğü mektup, sahibini bulamamıştı. Şundan ki bu sırada Mustafa Kemal, onu kimi görüşmeler için Londra'ya

göndermişti. Bekir Sami, Ankara'da bulunsaydı, belki de genç adam orada kalabilirdi. Onu, Samsun Fen Memurluğu'na atadılar.

Samsun'a gidişi sırasında epeyce tehlikeler atlatmıştı. Pontusçuların, Samsun Dağları'nda kuş uçurtmadığı sıralardı. Samsun'un sırtındaki Karadeniz sıra dağlarının bir düzlüğünde kurulmuş olan Kavak Bucağı, Anadolu'nun kapısından çok önemli bir dayanak noktası olduğundan, Pontus çetelerinin bütün öfkesi bu küçük yerin üzerinde toplanıyordu. İdealist genç adam da burada Pontusçuların yaylım ateşine tutuldu: Kavak'a doğru bayır aşağı inen arabada sarsılarak giderken birdenbire sık ağaçlıklar arasından Pontusçuların ateşi başlamış, atlar korkudan gemi azıya almış, bayırlardan aşağı alabildiğine arabayı uçurmuştu. En sonunda hayvanlar arabayı bir ağaçlığa sokarak istemeden durmuş, böylece hepsi birlikte parçalanmaktan kurtulmuştu. Orada çocuk denecek yaştaki arabacıyla kucaklaşıp Tanrı'ya şükrederek ağlaşmalarını hiç unutmuyordu. Bu kapandan kurtulduktan sonra da tehlike bitmiş değildi. Yol boyunca öldürüp bırakılmış parça parça insan ölülerine rastladılar. Samsun'a vardığında, Topal Osman Alayı'nın Laz kılığındaki askerleriyle karşılaştı. Belediyenin önünde sergilenen bu zavallı yurttaş ölülerini gören halk, öç duygularıyla dolup taşıyordu. Elbette, bunun da bir gün sonu gelecekti.

Samsun'daki Fen Memurluğu sırasında, genç adam da bütün halk gibi Türk-Yunan Cephesi'nde neler olup bittiğini öğrenmek için sokaklara asılan bültenlerin önünde boy gösteriyor, Birinci ve İkinci İnönü yengilerinin verdiği sevinçle, göğsü balon gibi şişerek oradan ayrılıyordu.

Bir gün Hükümet Konağı'ndan içeri girerken elinde bastonuyla subay kılığındaki Topal Osman'la karşılaşmıştı.

Topal Osman, genç adamı tepeden tırnağa süzerek:

— Sen kimsun; buraya ne araysun? diye sormuştu.

— Ziraat Memuruyum, ağa!

— Geç öyleyse, bakayum!

Genç Fen Memuru, daha sonra, Sivas Ziraat Okulu Müdür Muavinliği'ne atanmış, o uğursuz yolları bir kez daha teperek

yeni bir Samsun-Sivas yolculuğu yapmıştı. Pontus eşkıyasının korkusu, bütün yol boyunca bir demir yağmuru gibi başına yağıp durmuştu. Bu, bitmez tükenmez gibi görünen yollar, onu en sonra Sivas Ziraat Okulu'nun tarih kokan bir odasına ulaştırmıştı. Onun, Muavinlik odasının masasıyla sandalyesinde birkaç yıl önce oturup İstanbul'dan gelenleri karşılamak üzere bekleyen ünlü kişi, bugünkü Cumhurbaşkanı'ydı. Oradaki bir yıllık Muavinliği sırasında bu sandalyede oturup, kollarını bu masaya dayayıp dinlenmiş olan adamın yiğit varlığıyla karşı karşıya yaşamıştı. En sonra:

«Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!» komutu bütün Türkiye'de bir volkan gibi patlamış, Türk Orduları, Afyon Ovası'ndan kuş gibi İzmir'in Kordonboyu'na ulaşmıştı.

Bu yengi haberi, Sivas yaylasında çınladığı gün, genç Fen Memuru, sevincinden nasıl çılgınca bir ak aygırın sırtına atladığı gibi Sivas kentine doğru sürmüş, nasıl çılgınlar gibi kentin sokaklarına dalmıştı.

Bütün yaşamı boyunca kendisini bu kerte coşturan bir olay, bu kerte büyük bir kahraman bilmiyordu. Demek şimdi, onun yediği yemeği yiyecek, onun evinde ve yanında oturacak, onun gezdiği yerlerde gezecek, sık sık onun çiğnediği toprakları çiğneyecek, her gün onu yakından görecekti.

Tren, onu tatlı anıların verdiği keyifle çalkalayarak götürdü. Bir ara, denizin kıyısını yalayarak geçen trenin, İstanbul'un iyotlu havasına çarptığını anladı. Birkaç yıl önce düşmanların bir karadüş cehennemine çevirdikleri güzel İstanbul, parlak sedef deniziyle onu karşılamış, almış götürüyordu. Şu birkaç yıllık serüvenli yaşamı, İstanbul'un sedefli ışıkları içinde oynaşan denizin üzerinde bir serüven filmi gibi oynayıp duruyordu:

İzmir'in kurtuluşunu öğrenince, nasıl istifayı basıp Kordonboyu'nda nargile içmek üzere Sivas'tan Ankara'ya doğru yola çıktığını, andı. Artık, dünya gözünde yoktu. Aç da memuriyetsiz de kalsa, Kordonboyu'nda bir nargile fokurdatacaktı.

Yaylı ile Ankara'ya yedi günde varmıştı.

Ankara'da, Ziraat Bakanlığı'na uğradığında, Çumra Ziraat Mütehassıslığı'na atandığını öğrenmiş, üzülmüştü. Yazgısı, onu yine İzmir'in Kordonboyu'ndan uzaklaştırmak istiyordu. Bakanlık'ta öğrendiğine göre, o istifayı basıp Ankara'ya doğru yola çıktığında, Bakanlık onu, söylediğimiz göreve atamış, bunu da Sivas Valisi Haydar'a bildirmişti.

Mevlut, değerli ve sevgili öğretmeninden Bakanlık'ta bu haberi alınca ayaklanmış, ona, Kordonboyu'nda nargile içmek üzere ant içtiğini, bunu kesinlikle yerine getireceğini, ondan sonra da İstanbul'a dönerek Avrupa'dan edindiği bilgiyle gençlik güçlerini sermaye yapıp özgür bir yaşam sürmeye çalışacağını, anlattı. Hocası, bunun bir gençlik kaprisinden başka bir şey olmadığını, söyleyerek, hemen Çumra'daki görevine gitmesi için diretti. Genel Müdür, genç adamın, dediğinin dedik, olduğunu görerek bunu Ziraat Bakanı Mahmut Celâl'e (Celâl Bayar) açmak zorunda kaldı. Yararlı bir öğenin yitip gitmemesi gerekti.

Ertesi gün, Bakan Celâl Bayar, genç adamı katına çağırarak, neden atandığı göreve gitmek istemediğini sordu:

— Sen buyruğa boyun eğmiyor muşsun; söyle bakalım, nedenini?!

Mevlut, bütün gençliğinin açık yürekliliğiyle, olanı biteni, Bakan'a anlattı. O zamanlar henüz Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı verenler, biraz idealistti. Bakan, onun bu coşkun gençlik andının anlamını kolayca anladı. Kendisi, daha önce o ateşten geçmişti. Genç adamın bu düşünüşü, bu davranışı, ona çokça dokunmuştu.

Hemen ayağa kalkıp genç adamın saçlarını okşadı, şefkat, içtenlik ve babalık dolu bir sesle, şunları söyledi:

— Senin gibi içli, vefalı bir yurt çocuğu, İzmir'e ancak bir Devlet Memuru olarak gönderilebilir.

Bakan, hemen onun atanışını değiştirdi. Genç adam bunun sevinciyle Bakan'ın elini öperek oradan ayrılırken, Bakan, gülerek, şöyle demişti:

— Sizi çapkınlar, sizi! Güzel İzmir, Yeşil Bursa, deyip gider, bu tozlu Ankara'yı hep bize bırakırsınız!

Erenköy ve Göztepe köşkleri, cennet köşklerini andırırcasına trenin her iki yanında sıralanmaya başlamıştı. Bütün bu yeşil renkli güzellikler, genç adamın içinden ve dışından taşan mutluluğu selamlıyor gibiydi. Genç adam, Türk Ordusu'ndan sonra, sanki bir üçüncü güç olarak güzel İstanbul'u fethe gidiyordu. Göze görünmeyen orduları dalgalar gibi, arkasından, her iki yanından ilerliyor, bir ayak önce İstanbul'u ele geçirmeye çalışıyorlardı.

Ana-baba yuvası, genç adamı, bir Ulusal Savaş kahramanıymış gibi karşıladı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in Köşkü'nde yaşayan bir görevli olarak bütün tanıdıkları, bildikleri, akrabalar onu gökten inmiş son kerte mutlu bir kişi olarak görüyor, yığınlarla çevresine doluşup ondan Gazi üstüne bilgi almak, böylece onun üstüne işittikleri güzel bilgilere yenilerini katmak istiyordu.

Ancak, genç adam, bütün orada başından geçenleri anlatınca görgülü bir adam olan babası, karamsar bir tutum takındı. Oğlanın başına bir şeyler gelmesinden korkmaya başladı. Eskilerin sık sık kullandığı şu anlamlı sözü söyledi:

— Kurbüssultan-Ateşi suzan! (Yani: Sultanın yanı, yakıcı ateş.)

Bu söz, devlet büyüklerinin, özellikle devletin doruğunda bulunanların yanı başında insanı yiyip yutan, rekabet, kıskançlık ateşleriyle doludur. Babası, genç adamı böylece uyararak ona ılımlılık, serinkanlılık salıkladı.

Genç adam, İstanbul'da kaldığı bir haftalık zaman içinde gerekli bütün bahçe aygıtlarıyla Ankara iklimine dayanıklı ağaç ve çiçek tohumlarını alıp sandıklattı. Çankaya havuzu için de kırmızı süs balıkları aldı. Bunların orada güzel bir sürpriz etkisi yapacağını düşünmüştü.

Mevlut, bir gaz tenekesi içine yerleştirdiği bu güzel hayvanlardan sonra, çiçek fideleri almak üzere bir çiçekçi dükkânına uğradı. Malların faturasını alırken, bunların Mustafa Kemal'e gideceğini öğrenen dükkâncı, birdenbire coştu; yerinden fırladı. Candan kopmuş bir armağanın Mustafa Kemal'ce alınıp alınmayacağını sordu. Böyle bir armağan, elbette, alınabilirdi.

Adamcağız, kolları sıvadı. Büyük bir hezaran sepet buldu. Bunun ortasına kırmızı çiçekli bir Azalya, çevresine halka biçiminde sıralanmış seçme Hollanda sümbül saksıları, üçüncü halkaya da yine yaldızlarla sarılmış bol yapraklı Kuşkonmaz saksıları dizdi. Bu parlak renkli değerli çiçek saksılarıyla süslenen sepet, Gazi'nin eşi Lâtife'ye sunulacaktı.

Bütün alacaklarını aldıktan sonra Ankara'ya yollanan Mevlut, bagaj vagonundaki kırmızı süs balıkları uğruna özellikle çok zahmet çekti. Durmadan kendi kompartımanıyla bagaj arasında mekik dokuyarak, dinlenme nedir, bilmedi.

Bütün aldıklarını istasyondan köşke yolladıktan sonra, kendisi de Çankaya'dan gönderilen otomobile binerek oraya yollandı. Bunların açılması, değerlendirilmesi sırasında, Yaverler Dairesinden çıkan Sofraçıbaşı onu yemeğe çağırdı. Bir sofranın çevresinde, Tevfik (Bıyıkoğlu), Ercüment Ekrem (Talu), Başyaver Rüsuhi oturuyorlardı. Rüsuhi, hizmetli ere onun önüne yemek takımı konulmasını buyurdu. Öteki sofra arkadaşları, onun gelişini görmezlikten gelerek, kendi aralarında gevezelik ediyorlardı. Genç adam, sofraya sonradan konan tabak kaşığın kendisine bir uyarı olduğunu ayırt etti. Bu demekti ki:

«Sen bir yabancısın, burada her zaman yemek yiyenlerin arasına giremezsin!»

Ercüment Ekrem, mizah yazarlığının sofradaki görevini anarak köylü diyalektiyle öykünmeler yapıyor, Yaver'in manevra kayışının ne işe yaradığını bu diyalektle anlatarak arkadaşlarını güldürüyordu. Sofraya yeni bir kişinin, hem de İstanbul'dan geldiğini büsbütün bilmezlikten geliyorlardı. Genç adam, bu küçümseme havası içinde, yemek mi ağı mı yediğini bilmeden bir şeyler atıştırmaya çalışıyor, bir yandan da terliyordu. Bunalıyor, yemekten kalkıp gitmek istiyor, bir olay demek olan bu işi de yapamıyordu. Bu sırada karşıki kapı açıldı. Başbakan İsmet Paşa, dışarı çıktı. Bütün sofradakiler saygı göstermek üzere ayağa kalkmaya davrandıysa da Paşa, hızlı adımlarla sofradan geçerken, tedirgin olmamalarını söyleyerek, bunu önledi. Genç adam, «Demek ki diye düşündü; İsmet Paşa da içeriki odada yemek yemiş olacak!»

O gün, Özel Kalem Müdürü Hayati, Direksiyon'a dönmek üzere köşkten ayrılırken genç adama:

— Mevlut Bey, dedi, Paşa Hazretleri'nin bugün sizi görmek isteyeceklerini sanıyorum! Buralardan uzaklaşmayın!

Genç adam, bu sözleri işitince, çok garip bir duygu iklimine girdi. Sanki çok büyük bir sınava hazırlanan bir insan gibiydi. Okul sınavları, bunun yanında solda sıfır kalırdı. Bunun ne kerte yıpratıcı bir şey olduğunu, ancak genç adamın yerinde olan bilebilirdi. Gazi'yle karşılaşma üstüne bin türlü şeyler düşünüp dururken, onu geniş yakası yukarı kalkık kürklü paltosuyla set üzerinde ilerlerken gördü. Eğer çağırılacaksa, bunun an sorunu olduğunu anladı.

Aradan bir iki dakika geçmiş geçmemişti ki Muhafız Birliği erlerinden biri, yanına sokularak:

— Paşa Hazretleri sizi istiyor, Efendim! dedi.

Genç adam, yukarı setlere doğru soluk soluğa koşarak, hemen karşısında durdu. Durduktan sonra da «Eğilip elini öpmedim!» diye içinden kendi kendini eleştirdi. Artık, olan olmuştu.

Gazi, genç adamı delici bakışlarla tepeden tırnağa bir süre süzdükten sonra:

— İzmir'den gelen Mevlut Bey, siz misiniz? diye sordu.

— Evet, Paşa Hazretleri!

— Hoşgeldiniz! Sizin değerli bir genç olduğunuzu işittim.

Mevlut'ün ağzından, «Estağfurullah!» sözü çıkmak üzereydi ki bunu anlayan Paşa, hemen sözü onun ağzından kaptı, yüzünde öfkeye benzer bir güç dalgalanışı göründü:

— Yoo; benim Bakanlık'tan istediğim kişinin değerli olması gerekir!

Genç adam, onun karşısında konuşulmayacağını anlayarak boynunu büktü, sustu. Paşa, onu süzmesini sürdürüyor, sanki, Bakanlığın dediği gibi mi olduğunu anlamaya çalışıyordu. Hayır, Gazi'nin onu süzmesi, onun karakterini okumak için değildi. Gazi'nin yanılmayan gözleriyle belleği onda pek eski olmayan bir tanışıklık sezmiş gibiydi; bunu çıkarmaya çalışıyor, bu sırada belleğini zorluyordu.

Sonra, birdenbire:

— Ben sizi bir yerde daha gördüm, dedi.

Belleği, yardımına koşmasaydı genç adam, hiçbir yerde görüşmediklerini söyleyerek, gerçekten bir yanılgıya düşecekti:

— İzmir'de bir buket sunmuştum size, Paşam!

— Oldu!

İzmir'de yapılmış olan ilk ve son İktisat Kongresi'nde genç adam, o gün kongrede konuşan, sergileri gezen Paşa'ya bir buket çiçek vermişti. Yine de böyle birkaç saniyelik bir karşılaşmanın anısını saklayabileceği olağanüstü bir bellek, genç adamı şaşırtmaktan uzak kalmadı.

İktisat Kongresi günü, İzmir Çiçek ve Sepetçilik Okulu'nun hazırladığı bir buketi Paşa'ya vermek işini herkes birbirinin üstüne yıkmaya çalışırken, Genel Müdür Zihni:

— Mevlut, bu işi sen pek iyi yapabilirsin! diyerek, bu iş için onu görevlendirmişti.

Nereden nereye?

Evet, Paşa onların pavyonuna gelince, genç adam, yapay olduğu hiç anlaşılmayan bu çok ustaca yapılmış buketi Paşa'ya uzatırken, bunu yapan okulun adıyla, bunun ipek kumaşlardan yapılmış yapay bir buket olduğunu da söylemişti. Mevlut, o zaman Paşa'nın büyüsüne öyle kapılmıştı ki onunla birlikte yürüyerek Paşa'ya buketin hammaddesi ve yapılışı üstüne bilgi vererek onun yüzünü biraz daha çokça görmek istemişti. Ancak Paşa, bu aşırı bilgi verişten sıkılmış olacaktı ki askerce bir selam vererek, yürüyüp öbür pavyonlara doğru uzaklaşmıştı.

Şimdi, karşısında eski bir tanış gibi gördüğü genç adama, Paşa:

— Çalışmalarınızdan yararlanacağımızı sanıyorum, dedi.

— Görev duygusundan çok fedakârlık duygusuyla çalışacağım, Paşa Hazretleri!

— Bakalım!

Mustafa Kemal, cebinden çıkardığı eski gümüş tabakasından bir sigara alıp elini tabakanın kapağına birkaç kez vurdu, ağzına götürdü. Karşısında sigara içebilecek birinin bulunduğunu anmış gibi sordu:

— Sigara içer misiniz?

— İçerim, Paşa Hazretleri!

Doğruyu söylemiş olmakla birlikte içmediğini söyleyerek onun yanında sigara içmek güçlüğünden kurtulmak istemiş, yine de doğruyu çiğneyip geçememişti. Kendisini karşısındaki kemikleşmiş dirence kaptıran genç adam, onun uzattığı sigarayı almak zorunda kaldı. Sonra, önce bayağı bir bağ köşkü iken, sonradan Mimar Vedat'ça, Paşa'nın isteklerine uyularak değiştirilen asıl Çankaya Köşkü'ne doğru ilerlediler. Bu Köşkün yapımı, bu sırada bitmişse de Cumhurbaşkanı, henüz oraya taşınmamıştı. Buraya vardıklarında, Gazi'nin gözleri, Köşkün kapısının biraz ötesinde dışarı doğru baş vermiş koskocaman bir kaya blokuna takıldı; bunun üzerinde biraz durdu.

Kayayı bir süre gözden geçiren Paşa:

— Breh! Bu kayalık burada çok biçimsiz ve çirkin duruyor; dinamitle attırsak camlar kırılacak, boyalar berbat olacak; taşçılar getirip kırdırmaya kalkışsak, günlerce pislikten geçilmez. Elçi gelir, konuk gelir; olmaz! dedi.

Genç adam, Paşa'nın karşısına cansıkıcı bir engel gibi dikilen bu kayalığı bir engel olmaktan çıkarmak üzere zorla kafasını şimşek gibi çalıştırdı. Avrupa kültürü, hemen yardımına koştu. Bu pis kaya parçasının bulunmaz bir olanak olduğunu hemen anladı. Oracığa hemen ufak bir cennet parçacığı yerleştirdi. Bu buluşunu beğendi. Hemen Paşa'ya açmak yürekliliğini gösterdi.

Bu, Paşa'nın çaresizliğine karşı bir meydan okuma olur mu olmaz mı hiç düşünmedi:

— Paşa Hazretleri, bu kayalığın ortadan kaldırılmasına gerek ve sorun olmadan da bu sakınca ortadan kaldırılabilir. Giderek, belki de bu kayalığın bulunması bir nimet sayılabilir.

Genç adam, bunları bir çırpıda söyleyip bitirince, karşısındaki adamın yüzüne baktı. Bu yüzde kızgın bir anlamla karşılaştı. Onun anlatımından şunları okur gibi oldu: Gerçekten söyledikleri gibi divanenin biriydi bu herif! Ne ukalâlık ediyorsun? Senin gibi düşünemediğimiz ne gibi bir çözüm olabilir?

Evet, bunları hemen söyleyecekmiş gibi Gazi'nin yüzünde atak bir anlatım yüzüyordu. Genç adam, salt Paşa'nın düşüncesi

olan bir konuşmaya karşı çıkış yapmış olmakla çılgınlık yapmış olduğuna inanıyordu: Ancak, bir kez ok yaydan çıkmıştı. Genç adam, imgesinde canlandırdığı düşüncesini Paşa'ya anlatmalıydı. Bu yapılmadıkça, kötü yangının altında ezilebilirdi.

Mavi gözlerin şimşekleri üzerine yağdığı sırada, genç adam, bir çaba daha göstererek, Paşa'ya şöyle dedi:

— Paşa Hazretleri; müsaade buyurursanız, açıklayayım!

Paşa, açıklamasına bir baş işaretiyle müsaade ettiğini bildirdi.

Genç adam, birkaç kez yutkundu; kuruyan dudaklarını yaladı, sonra şunları söyledi:

— Paşa Hazretleri, Ankara inşaatında çalışan yabancı ustalar arasında belki İtalyan ustalar da vardır! İtalyan ustaları, bahçe arşitektüründe çok becerikli ve sanatçıdırlar. Bunlardan bir iki kişi çağıralım. Bu kayanın üstünü çimentoyla sıvayıp kaskatlar (çağlayan öykünmesi) yapsınlar. Mağaracılar, istalaktik, istalakmit biçimleri yapsınlar. Kayalığın önüne dar, natüral bir havuz yaptıralım. Kayalığın içinden gizli bir su yolu geçirelim. Oluşturulacak oyuklarla kovukçuklara fujerler, yosunlar yerleştirelim. Bir de gizli aydınlatma tesisatı yaparsak, canınızı sıkan bu kayalık, hem beceriklice maskelenmiş, hem de şirin bir köşe, bir bahçe motifi kazanmış olur. Birçok durumlarda bu gibi bahçe süslemeleri için gider ve fedakârlık yapılarak dışarıdan kayalar taşındığı gerçekken, biz ne diye bunları sökerek ortadan kaldırmak isteyelim?!

Kendisinden üç dört metre ötede durarak ona bakmadan bu sözleri dinleyen Paşa, sözler bitince, birdenbire canlandı. Genç adama doğru yürümeye başladı; onun yanına varınca, büyük bir şefkat taşıyan güler yüzüyle baktı. Sol elini onun omuzuna koydu. Genç adamın biraz önce söylediği sözleri, onun gözlerini gözlerine dikerek, bir bir yineledi.

Sonra, düşüncesini söyledi:

— Çok güzel bir düşünüş! Uygun; uygun!

Genç adam, Çankaya denilen bu saygıdeğer yere geldiğinden beri başından geçen bütün hoş olmayan şeyleri, bu sözler karşısında birdenbire unuttu. Çok mutluydu. Sanki, bir mucize birden

bire her şeyi değiştirivermişti. Tersine akıtılmaya zorlanan bütün ırmaklar, yine olağan akışlarına başlamıştı. Bir büyü, deminden beri somurtarak duran çatık kaşlı büyük adamı birdenbire yumuşak huylu, tatlı bakışlı, hoş davranışlı bir kişi yapmıştı.

Gazi, neşeli neşeli yürürken, genç adama da:

— Yürüyelim, Mevlut Bey! dedi.

Şimdi, genç adamın salt kanatları eksikti. Paşa önde, o bir iki adım gerisinde, yürüdüler.

Köşkün kulesinin altından bayıra doğru tırmanıyorlardı:

— Mevlut Bey! Hani şu dağlarda patikalar vardır, keçiyolu dedikleri; işte, buralarda da böyle yollar yapalım, e mi?

— Peki, Paşa Hazretleri!

Paşanın imgesi de birdenbire parlamıştı. Köşkün yöresini cennet bahçelerinin bir köşesine benzetebilmek için çırpınan duygular ve istekler içinde, renkli kelebek gibi birbirlerini kovalayıp duruyordu. Paşa'nın yürüyüşü, sağlıklı, dirim dolu, sevinçliydi. Parlak ayakkabıları tozlandıkça bunları silkmek için ayaklarını yere vuruyordu.

Küçük yokuşu tırmanarak tepeye vardılar. Çankaya Köşkü sırtını, çıktıkları tepeye yaslamıştı.

Paşa, Köşk'ün iki penceresini göstererek şöyle konuştu:

— Mevlut Bey! Şurası, benim yatak odamdır. Sabahleyin kalkınca yeşillik görmek isterim. Bundan dolayı, buraya çamlar diktiriniz.

Tepe, köşke egemendi. Gerekirse Köşk'ten kolayca geçilebilirdi. Buranın ağaçlarla örtülmesi, ilerisi için sakıncalı olabilirdi. Işığı engeller, köşkün içini alacakaranlık yapardı.

Genç adam, böyle düşünerek, Paşa'ya:

— Paşa Hazretleri, burası için de diyeceklerim var; müsaade ederseniz? dedi.

— Buyurun!

— Paşam, bu tepeciğin biricik düz bir yerine çam dikmek yazıktır. Çamları şu kayalık yere de dikebiliriz.

— Ah, be çocuğum! Kayalıkların ortasında nasıl çam yetişir?

— Paşam, bu kayalık, taşlık toprakta açılacak çukurlara diki-

lecek çamlar, kökçüklerin uçlarındaki klensovelerin özel salgıları sayesinde kendilerine çok ince yarıkçılar, galeriler açıp bir kez oralara yerleşince, sonra yavaş yavaş kalınlaşıp odunlaştıkça, bu taşlar azar azar çatlar ve kendilerine yer ederler. Böylece, kayalıkları zamanla yok ederek, koca koca çamlar halinde buralarda köklenip yetişirler.

Öyle düşünüyorum ki bu egemen tepeciğin üstündeki küçük düzlük, güzel bir camlı köşk yapımına çok elverişli bir yerdir. Ay ışıklı ve serin gecelerde gecenin ayazına uğramadan oturup dinlenmeniz, kahve içebileceğiniz için yatak odanızdan bu Çamlı Köşk'e yine camlı ve köprülü bir dehlizle de geçilebilir.

Gazi, çok hoşnuttu. Genç adamın üstüste anlattıkları, onun imgelemini gıcıklamıştı:

— Bu da çok güzel bir düşünüş! diyerek onu övdü.

Böylece gezinip konuşarak aşağı indiler. Bütün bu konuşmalar sırasında Başyaver Rüsuhi de onların yanındaydı. Paşa'yı iki adım geriden izliyorlardı. Paşa, yorulmuş gibi köşkün camlı kapısından hole girdi. Oradaki bir koltuğa yerleşerek sigarasını tüttürmeye başladı. Rüsuhi ile Mevlut de arkasından içeri girerek yanı başında dikilip durduklar.

Genç adam, bu sırada şöyle düşünüyordu: «Acaba, benim müsaade alıp çıkmam mı yoksa onun müsaadesini beklemem mi gerek?»

Oysa Cumhurbaşkanı, gerekli konuya yeni girdiğini açığa vuran şu konuşmayla, onun düşünüşünün yerinde olmadığını anlatmış oldu:

— Mevlut Bey! Ben Ankara'da bir çiftlik kurmak istiyorum. Bir yer bulmak üzere arazi geziyoruz. Bundan sonraki gezintilere, elbette siz de katılacaksınız! İşte, bu görevi size vermek istiyorum!

Gazi'nin bu sözleri karşısında, genç adam, birdenbire şaşırır gibi oldu. Bu iş, salt bir okul işi değildi, uzun zamanda elde edilmiş büyük görgü isterdi. Bir çiftlik işletmesi, dağ gibi bir sorum demekti. Genç adamın bu iş için hiçbir hazırlığı yoktu. Bunun, gücünün üstünde olduğunu Paşa'ya söylemeliydi.

Paşa, karşısındaki genç adamın durakladığını, ikirciğe düştüğünü hemen anladı. Onu yüreklendirmek üzere, şunları söyledi:

— Tarımın çok geniş, karmaşık bir iş olduğunu bilmez değilim. Bunu siz tek başınıza, elbette başaramazsınız. Siz, şef olacaksınız. Her şube için gerekli öğeleri kendiniz seçip bunları çalıştıracaksınız.

Gazi'nin bu sözleri üzerine genç adamın kafasından şimşek gibi şunlar geçti: «Ah, be Mevlut! Sen bu işe, daha doğrusu, bu devlete bir yanlışlık yüzünden konmuşsun. Yoksa, sana gelinceye dek sabah olurdu. Şimdi, sersemlik edip, ben bunu yapamam! demenin ayağa gelmiş müstesna bir fırsatı tepmenin sırası mı? İşte, Gazi sana yol gösteriyor. Hazır, yüreklilik de veriyor. 'Gereken elemanları ayrı ayrı alanlarda yükselmiş arkadaşların arasından seçerek adlarını bana söyle. Onları başına topla, elbirliğiyle çalış!' diyor. Sen, bunu yapacak bir zekâya sahip değil misin? Eğer yapamazsan git kendini Sarayburnu'ndan denize at!»

Mevlut, bu işi kendi kendine benimsedikten sonra, bütün yürekliliğini toplayarak Paşa'ya şöyle dedi:

— Paşa Hazretleri! Ankara ekstrem bir yayla iklimlidir. Burada hiçbir zaman rantabl bir çiftlik işletmesi olamaz. Zararla sonuçlanır. Size İzmir ve Aydın bölgesinde ideal, örnek bir çiftlik kursak!

— İyi ama be çocuğum! Ben, Aydın'da ya da İzmir'de oturacak değilim ki!

Genç adam; sanki, Paşa, kazancı bol bir çiftlik kurarak para kazanmak istiyor, sanıyordu. Yine de bu sözler, Paşa'nın hoşuna gitmişti. Genç adam, yüreğinin bütün temizliğiyle düşündüğü gibi konuşuyordu. Kaşarlanmış hiçbir politik kaygısı yoktu. Bu temiz içtenlik karşısında, artık Paşa'nın yüzü ona karşı bir şefkat bahçesi gibi sıcak, açık bir anlam almıştı. İlk günlerdeki bilmezliğin getirdiği mimik mahşeri, artık Paşa'nın yüzünde yerini bu yumuşak iklime bırakmıştı. Gazi ile bir saattir böylece geziyor, zaman zaman karşılıklı düşüncelerini söylüyorlardı.

Paşa, bir ara, bir saat önce verdiği sigarayı hâlâ içmeyerek elinde tuttuğunu görerek, Mevlut'e:

— Sigaranızı neden içmiyorsunuz? diye sordu.

Genç adam, böylece, sınavın iyi geçmiş olduğu kanısına vardı.

— Paşa Hazretleri, sorunuza salt doğru yanıt vermiş olmak üzere sigara içtiğimi, söylemiştim. Lütfettiğiniz sigarayı almamazlık da edemezdim. Ancak, karşınızda sigara içmekten teeddüp ederim. Ne yaşım, ne de mevkiim buna uygun. Haddim değildir. Müsaade buyurunuz, paha biçilmez lütfunuzu değerli bir armağan olarak saklayayım!

Gazi, bu sözlerden pek çok hoşlandı. Şefkatle, sevgiyle gülümseyerek, şunları dedi:

— Çocuğum, bizim yanımızda bulundukça daha birçok anıların olacaktır. Emrediyorum; sigaranı iç!

Mevlut, ceplerini karıştırdı. Yanında kibrit yoktu. Gazi'nin buyruğunu yerine getiremeyeceğini anlayarak, kızarıp bozarmaya başladı. Bunu ayırt eden Başyaver Rüsuhi, öfkeyle cebinden kibriti çıkararak ona uzattı. Başyaver'in yüzünde tiksinti vardı. Böyle bir adama kibrit vermek kibrine dokunmuşa benziyordu. Genç adam sigarasını çaktırmadan yakarak, Paşa yüzüne bakmadığı sıralarda, usulca içmeye başladı.

Paşa, ayrılıp içeri gittikten sonra, genç adam da kendi işlerinin başına koştu. Sevinç içindeydi. Artık, kendisine pir aşkına düşmanlık yapmak isteyecek eski köşk adamlarının kılıçlarının körlendiğini sanıyordu.

Bir sabah, Lâtife, onu çağırttı, gitti.

Saksılardaki İstanbul'dan gelmiş olan güzel, değerli çiçekleri göstererek:

— Mevlut Bey, bu çiçeklere bir hal oldu! Bunlara bir çare bulamaz mısınız?

— Ne yaptınız, Hanımefendi! Bunlar donmuş?

Lâtife, hava alsın diye gece nazik çiçekleri dışarıda bırakmış, ilk yazın, geceleri kurt sürüleri gibi bozkırda dolaşıp duran uğursuz ayazı, onları yakmış, dondurmuştu.

— Üzülmeyin, Hanımefendi! İnşaallah, daha iyilerini, daha güzellerini getirtiriz!

Genç adam, o gün Lâtife'yi büyük üzüntüsüyle baş başa bırakarak işinin başına koştu. İstanbul'dan getirdiği sarmaşık fidelerini duvarların ve ağaçların diplerine dikti. Ortalık kararmaya başlayınca, Yaverler Dairesi'nin önüne diktirdiği çiçek fidelerini erlere sulatmaya başladı.

Bu sırada arkasında:

— Off! diye bir ses işitti.

Hızla başını çevirdiğinde, Yaverler Köşkü'nün kapısında dikilmiş duran İsmet Paşa'yı gördü. Adam, son kerte yorgun görünüyordu. Günün Başbakanı çok yorgundu. Mevlut'a:

— Kolay gelsin! Ne yapıyorsunuz? diye sordu.

— Çiçekleri sulatıyorum, Paşam!

— Ah; ne mutlu sana!

Başbakan'ın bu son sözü, ağzından sanki bir inilti gibi çıkmıştı. Başını kaşıyacak zamanı olmayan günün genç Başbakanı, açık havada bahçe sulatan bir Tarım Memuru'na imreniyordu. Genç adam, böyle dağ gibi bir sorumun hiçbir vakit omuzlarına yüklenmemesini diledi. Acaba, Gazi'nin Orman Çiftliği'nin yükünü omuzlarına aldığında, o da İsmet Paşa gibi sık sık, «Of!» çekecek miydi?

Bir gün, Mevlut, Gazi ile Köşk'ün bahçesinde dolaşıyordu. Küçük küçük şekillerden oluşan bahçenin şekillerinden biri de yaşlı bir kavak yüzünden çok daralmış, geçit vermez duruma gelmişti. Hemen yolun ortasında büyüdüğünden, duvarla onun arasından geçerken her ikisine de sürtünülerek geçiliyordu. Gazi, ince gövdesiyle bile buradan geçerken zorluk çekiyordu. O sırada Gazi, yine her zamanki gibi ağaçla duvara sürtünerek geçti.

Arkasından giden genç adamın usuna birden belalı bir düşünce geldi:

— Paşa hazretleri, buradan geçerken tedirgin oluyorsunuz; bu kavağı keselim! deyiverdi.

Cumhurbaşkanı, bu söz üzerine birdenbire, zınk, diye durdu. Sonra, geri dönüp genç adamı tepeden tırnağa süzdü:

— Senin ömründe böyle bir kavak yetiştirdiğin var mı? diyerek yürüdü.

Biraz ilerledikten sonra, dönerek ona sordu:

— Burdaki işlerinizi kaç erle çevirebilirsiniz?

— En azından on beş, yirmi kişiyle.

Gazi, inşaat işlerine bakan Yüzbaşı Lütfü'yü çağırttı.

Ona kaç er çalıştırdığını sordu. Yüzbaşı, ahıra, atlara bakanları, mutfaktakileri, inşaattakileri; garajla, makine dairesindekileri saydıktan sonra, Mevlut'u göstererek:

— Bu Bey'e de her gün 6-7 kişi veriyoruz, deyiverdi.

Buraya dek durgunca Yüzbaşı'yı dinleyen Paşa, burada birdenbire kıpkırmızı kesilerek bir parlayış parladı ki zavallı Yüzbaşı'yla birlikte Mevlut da bu sırada burada bulunmaktansa pek çok şeylerini feda etmeye göze alabilirlerdi. Paşa, Yüzbaşı'yı bütün anlamıyla yerin dibine geçirircesine, azarladı. Paşa'nın adalet duygularının incindiği anlaşılıyordu. Yüzbaşı da Mevlut da korkudan titriyordu.

Paşa, haykırarak şöyle diyordu:

— Şimdi de bu çocuğu dilinize doladınız. Bugün de bunu mu bahane ediyorsun? Hem, ben sana bunu sordum mu? Bahçe işlerine bundan böyle daha çok insan verilecek; çekil karşımdan!

Paşa, bağırmasından kendisi de tedirgin olarak yürüyüp gitti.

Genç adam, Yüzbaşı'ya çok acıdı. Onun, sözlerini kendisine saldırır anlamda söylemediğine inanıyordu. Şundan ki Yüzbaşı çok iyi bir insandı. Demek ki şimdiye dek Köşk adamlarının incir çekirdeğini doldurmaz işler yüzünden birbirleriyle didişip durması, Paşa'ya yanlış kapılar çaldıracak kerteye gelmişti. Bundan dolayı, Yüzbaşı'nın dosdoğru sözüne dahi başka anlam vermişti. Mevlut, Paşa'nın arkasından bakarak, böyle düşündü.

Genç adam, Paşa'nın kendisini destekler durum almasından sonra artık Yaverler'in sofrasında yiyip içmeye başlamıştı. Sofraya çok güzel yemekler geliyordu. Bol malzeme bulan usta Aşçıbaşı, genç adama parmaklarını yedirecek yemekler pişiriyordu. Ancak, ne var ki sofra arkadaşlarının kendisini, ha var ha yok, sayarak sığıntı gibi görmelerinden dolayı yemeği işkence içinde yiyor, sofradan bir ayak önce uzaklaşarak onların kendisine karşı takındığı tiksintiye çalan ilgisizliğin sıkıntısından kurtulmaya

can atıyordu. Bayağı, her gün sofradan yarı aç kalkıyordu. Durmadan ayakta çalıştığından, öteye beriye koşup durduğundan daha çok acıkıyor, bu açlığını bir türlü gideremediğinden dolayı da tedirgin oluyordu. Oysa, sofrada yemek boldu. Ortada bunca yemek dururken bunlardan biraz daha alamayarak sofradan yarı aç kalkmasının nedenlerini, hep Yaverler'le Ercüment Ekrem'in kendisini manevi baskı altında bulundurmalarında buluyordu. Sonra, sofrada her gün bulunan çok sevdiği nefis irmik helvasının nedenini de merak eder olmuştu. Bir gün, kendisi gibi bunu merak eden Ercüment Ekrem'e, Başyaver Rüsuhi, bunun gizini açıkladı: Paşa, irmik helvasını çok seviyordu. Yese de yemese de bu yemek her gün yapılıyordu.

Yemekler yendikten sonra kahveler de içiliyor; sonra, herkes işine gidiyordu.

Genç adam, bu günlerden bir gün, türlü iş yerlerinde koşup durmuş, iyice de acıkmış, yine yemek düşünmeye başlamıştı. Yemekhanedeki personelin bakışlarından sıkılmayıp da ortadaki yemeklerden biraz daha alabilseydi, bu iş hiçbir zaman başına gelmezdi. Genç oluşu da bu açık havada daha çok acıkmasına yol açıyordu. Yaverler Dairesi'nin önünde terini silip dururken, sofracı erlerden birinin işaret ederek kendisini çağırdığını gördü. İlkin Başyaver'in çağırttığını sandı. Yaklaşınca, böyle olmadığını gördü. Sofrada kocaman iki Yafa portakalı ile birkaç muzun büyük bir tabağın içinde kendisini beklediğini gördü.

İyi yüzlü asker, bunları onun önüne iterek, şöyle dedi:

— Beyim, ben dikkat ediyorum; sen sofrada adamakıllı yemek yemiyor, utanıyor, aç kalıyorsun. Şunları yeyiver. İstediğin zaman da gel, ben sana bir şeyler çıkarırım. Kahvaltı edersin.

Genç adam, yaşadıkça bu duygulu Mehmetçiğin yaptığı iyiliği unutmayacaktı.

Bu günlerde Mevlut'un bütün işi, Devlet Demiryolları Ziraat Müdürü Celâl (Durusoy)'in Eskişehir Fidanlığı'ndan durmadan gönderdiği büyük, güzel köknar çamlarını köşkün çevresine çepeçevre diktirmekti. Bütün gününü bu iş alıyordu.

Eskişehir Fidanlığı, sonradan Büyük Millet Meclisi'nin bah-

çesini düzenleyecek olan Celâl'in yönetimindeydi. Celâl, gönderdiği çamların yetip yetmediğini, nasıl kullanıldığını görmek üzere bir gün kalkıp Çankaya'ya geldi. Mevlut'le kucaklaşıp öpüştüler. Budapeşte'deki Ziraat Okulu'ndan tanışıyorlardı. Ancak, Celâl, Mevlut'le arkadaşlarından iki sınıf yukarıdaydı. Hepsi, ona, «Celâl Ağabey!» diyorlardı. Ayrıca Celâl, Budapeşte'de çok ünlüydü. Bu, onun birinci sınıf futbolculuğundan ileri geliyordu. Birinci sınıf Macar futbol takımları, onu yalvararak okuldan alıp oyunlara sokuyorlardı.

Mevlut, bu sevip saydığı eski arkadaşıyla karşılaşınca çok sevindi. Oturup baş başa dertleştiler. Böylece ondan kimi önemli şeyler dinledi: Kendisine verilen bu görev daha önce Celâl'e verilmek istenmiş, o tabiatının çokça serbestliğe eğilimli olduğunu bildiğinden, buna yanaşmak istememişti.

Gazi'nin evinin yöresini güzelleştirip bayındır duruma getirmek ilk yapılacak işlerden biri olduğu halde, bunu engelleyecek bin türlü şey insanın ayaklarına dolanıyordu. Bir kez, bunu başarmaya yarayacak aygıtlar yoktu. Mütehassısın, buyruğunda çalışması gereken ufacık memurların her biri, küçük dağları ben yarattım, sevdasındaydı. Onlara dert anlatmak, deveye hendek atlatmaktan, daha zordu. Bir kez, bu adamlarla karşılıklı iki denk insan gibi rahatça konuşulamazdı. En basit işlerde bile Cumhurbaşkanı'na başvurmak gerekiyordu. Bu ise, her zaman yapılamazdı. Onun işleri zaten başından aşkındı. Genç adam, ilk önce yörenin bir rölövesini çıkarmak, sonra bir park planı yaparak bunu Paşa'ya gösterip onayını almak istiyordu. Bunu yapabilmek için bile şöyle oturup rahatça birkaç saat çalışamamıştı. Şimdi bile Ziraat Okulu'nda konuk olarak kalıyordu. Bavulunu açıp yüzünü kurulayacağı havluyu bile çıkarmış değildi. Bütün bunları arkadaşına açtığında, öbürü hepsini olağan buldu...

Müdür Celâl, Eskişehir'den durmadan en güzel çamları seçerek Mevlut'un buyruğuna gönderiyor, o da bunları koruluk olsun diye tepelere diktiriyordu. Ancak, bunların sülün gibi güzellerini, biçimlilerini ayırıp bir yanda bekletiyordu. Bunları, park ola-

rak üstünkörü tasarladığı düzüklere diktiriyor, şimdiden ilerideki parkın temelini atıyordu.

— Peki, ya orası yol olmazsa?

— Planımızda öyle olacak, Paşam!

— Bakalım, o planı ben beğenecek miyim?

Mevlut, bunda Paşa'ya hak verdi. En aşağı bir eskiz yapılıp Paşa'ya verilecek, onun eleştirilerini dinledikten sonra işe başlanacaktı. Ancak, bu eskizin yapılabilmesi için gereken en küçük huzur, genç adama sağlanmıyor, sağlanmak da istenmiyordu. Kendisine çalışmak üzere küçük bir odanın gerektiğini hiç kimseye anlatamazdı. Paşa'nın çevresindeki kişiler, Çankaya'ya bir başka kişinin yamanmasını engellemek uğruna, ellerinden geleni artlarına koymuyorlardı.

Genç adam, büyük bir bunalım içindeydi. Artık, kendisini başarıya götürecek bütün gençlik duygularının en güzelleri, en atakları, en idealistçe olanları yavaş yavaş kendisini bırakıp boğucu bir havadan kaçan kelebek sürüleri gibi bir bilinmezliğe uçuşuyorlardı.

Bir gün, Mimar Vedat, bu durumunu görerek onu bir yana çekti, içtenlik, acıma ve şefkat dolu sözleriyle onu avutmaya çalıştı:

— İçinde yüzdüğün güçlükleri biliyorum. Ben de şu gördüğün köşkün restore edilmesi işinde, bilmezsin, neler çektim. Şu bildiğin adamlar, kan kusturdular bana. Derdini anlayan olmaz. Sonunda, Paşa'ya karşı, yine sen rezil olursun. Bundan dolayı hiç çekinmeden Paşa'ya anlat. Tanrı yardımcın olsun!

Ne yazık ki genç adam, Mimar Vedat'ın salığını tutamadı. Dertlerini Paşa'ya dökemedi.

Köşk'ün eski sahipleri olan Ermeniler, buralara pek çok mavi süsen çiçeği dikmişler, bunlar da kendiliklerinden çoğalmışlardı. Ancak, hemen hepsi, köşkün pek yakınında toplandığından, bunları dağıtmak, başka yanları da süslemek gerekiyordu. İşte, genç adam, Köşk'e gelen yolun her iki yanını bu yeşillikle kaplamak düşüncesiyle sık yerlerden söktürdüğü süsenleri buralara diktiriyor, sulatıyordu. Bu, geçici bile olsa yöreyi bir ayak önce yeşilliğe, güzelliğe kavuşturmak uğruna yapılan bir işti.

Yaverlerle, Ercüment Ekrem, onun yanına giderek bir süre yaptırdığı işi şöyle önemsemeyerek gözden geçirdiler. Sonra, Ercüment Ekrem, bilmezlikten gelerek, genç adama sordu:

— Oralara pırasa mı dikiyorsun, Mevlut Bey?

İşte, bu, olaya tüy dikmişti. Demek, ona yardım etmek, elinden tutmak yerine, onu buradan attırmak uğruna, içine, alayı, küçümsemeyi de alan her türlü davranışı olağan görüyorlardı. Ercüment Ekrem'in bu pırasa mizahından sonra genç adamda pırasaya karşı bile bir tiksinti uyandı. Güzelim pırasayı bile kirletmişlerdi. Yaverlerin dudaklarında kıvrılan aşağılama ve küçümseme, şimşekleri genç adamı, ta, yüreğinden vurdu.

Bir gün, yeni yapılan Köşk'ün önünden geçerek askerlerin çam diktikleri tepelere gidiyordu. Köşkün önündeki dayanak duvarının bir bölümünün yıkılmış olduğunu gördü. Kendi işi olmadığı halde içinden bunu yaptırmak geldi. Hemen, biraz aşağıda duvar yapan ustaları emreden bir tonla yanına çağırttı. Eğer, yumuşakça seslense gelmezler, diye onlara buyurur biçimde seslenmişti. Bu, hemen etkisini gösterdi. Biraz ikirciklenmekle birlikte, ustalar, buyuran sese uymak zorunluluğunu duyarak onun yanına geldiler. Ustalar, yıkılan taşları yine yerlerine koyarak harçla sıvadılar.

Onlar işlerini bitirip yerlerine gittikten bir saat sonra, Yüzbaşı Lütfü, genç adamı buldu. Gülümsüyordu:

— Müjde! dedi. Paşa seni çok seviyor!

Genç adam, şaşkın şaşkın, Yüzbaşı'nın yüzüne baktı.

Yüzbaşı, sözünü sürdürdü:

— Sen, farkında değilsin. Ustaları çağırıp duvarı ördürdüğün sırada Paşa balkonda duruyordu. Bütün davranışlarını görüyor, sözlerini işitiyorduk. Davranışın Paşa'nın çok hoşuna gitti. Çevresindeki bizlere: «Göreceksiniz, bu çocuk burada çok iş görecek!» diyerek arkandan seni övdü, iltifatta bulundu. Bu müjde sana yetmez mi? Şundan ki Paşa'ca sevilmek ve beğenilmek, kolay iş değildir.

Genç adam, birbiri ardınca sıralanan ufak tefek rastlayışlar yüzünden artık şeytanın bacağının kırıldığını, köşk personeliyle arasının düzelme yolunda olduğunu sanmaya başladı.

Bir gün yemekten sonra, Başyaver Rüsuhi kendisini yanına çağırarak Köşk'ün yöresinde bulunan evinin çevresine biraz çekidüzen vermesini istedi. Genç adam, elinden gelen işlerle personeli sevindirip dostluklarını kazanacağını ummanın sevinci içinde, ilk fırsatta evinin çevresini güzelleştirmeye çalışacağını, Başyaver'e söz verdi. Onların kendisine yapacakları ağabeylik, kılavuzlukla bu barınılması son kerte güç yerde yararlı olabilecekti. Rüsuhi'nin bu yarar duygusundan ileri gelen ilişkisi bile, genç adamı gerçekten sevindirmişti.

O akşam, Köşk'ün otomobiliyle Ankara'ya dönerken, Meclis Başkanı Ali Fethi'nin yayan olarak yokuştan Çankaya'ya tırmandığını gördü. Arabayı onun buyruğuna vererek, kendisi yayan gitti.

Ertesi gün, Karaoğlan Çarşısı'nda dolaşırken yanında bir otomobilin durduğunu gördü. Genel Kâtip Tevfik'le Ercüment Ekrem'i arabada görüp selamladı. Köşke gidecekse, kendisini götürebileceklerini, söylediler. Çankaya'ya iki saat sonra çıkacağı halde, onlarla bir içtenlik kurarak ilişkilerini düzeltebilmenin özlemi içinde arabaya atladı. Köşkün bu ileri gelen adamları, ona tarım işleri üzerine sorular sorup birçok şeyler dinlediler. Onların böyle ilgiyle dinleyişleri, genç adamı büsbütün umutlandırdı. Aralarındaki buzların çözülmeye başladığını görmek, onu sonsuz sevindiriyordu.

Bir başka gün, Paşa'nın kendisini çağırdığını söylediler; gitti.

Paşa, kapının önünde Başyaver Rüsuhi'yle konuşuyordu.

Onu görünce:

— Sizi, Hanım istiyor! dedi.

İçeri girince Lâtife'yle karşılaştı. Ali Fethi'nin eşi Galibe ile konuşuyordu. Sigarasını tüttüren Galibe'den ayrılarak genç adama doğru ilerleyen Lâtife, onu arkadaşına tanıttı:

— Ziraat Mütehassısı, Mevlut Bey!

Galibe, onu bir baş işaretiyle selamladıktan sonra, Lâtife, genç adama dönerek, salonun ortasındaki baştan başa sanat yapıtı olduğu ilk bakışta anlaşılan pirinç bir mangalı gösterdi:

— Mevlut Bey, dedi; kış geçti! Bu mangalı salondan da çı-

karmak istemiyorum. Bir kaşpo görevi görmek üzere bu mangalın içine bir palmiye koysak, diye düşündüm. Düşüncenizi sormak üzere çağırdım sizi. Ne dersiniz?

Gerçekten mangal, hem büyük hem de güzeldi. Genç adam, Lâtife'nin düşüncesini de yerinde bulmuştu. Ancak, mangalın ateş konan bölümünü çıkarıp asıl gövdesinin içine mangalın güzelliği ve görkemiyle orantılı bir fıçı yaptırmalı, fıçının görünen dış kenarlarını da vernikleyerek parlatmalı ya da kakmalarla süslemeliydi.

Genç adamın bu düşüncesi kadının çok hoşuna gitti.

Genç adam, bir metreyle mangalın kutruyla derinliğini ölçerken, Cumhurbaşkanı içeri girdi.

— Ne yapıyorsun, Lâtife?

Lâtife, kocasının bu sorusunu, genç adamla konuştuklarını anlatarak yanıtladı. Kendisinin düşüncelerine Mevlut'un katıldığını eklemeyi de unutmadı.

Gazi, birdenbire irkilip toparlandı. Yanlış bir iş yapılmak üzereydi.

— Mangalın ateş konulan parçası çıkarılırsa zamanla bir yana atılıp unutulur, yiter gider; böylece mangal da ziyan olmuş olur. Mangal başlı başına bir sanat yapıtıdır. Bunu parçalamak doğru değildir.

— O bölümün içine palmiye dikilemez. Pek küçük. Bundan dolayı ateş bölümünü çıkarmaktan başka çözüm yoktur. Çıkarılan parçayı ben özenle saklarım.

Lâtife, bu biçimde evirip çevirerek birçok konuştuysa da kocasını kandıramadı.

Bu konuda sözün bittiğini anlatmak isteyerek Cumhurbaşkanı, Mevlut'e döndü, şiddetle:

— Olmaz! dedi; çıkıp gitti.

Lâtife, hıncını Mevlut'ten çıkarmak istercesine bayağı azarlayarak:

— Canım, Paşa'ya karşı düşüncenizi neden savunmuyorsunuz; böyle şey olur mu? diye bağırdı.

Paşa'nın, olmaz! diye kestirip atışına karşı direnmek, genç adamın ne haddineydi!

— Hanımefendi, iki biçime göre birer fıçı ısmarlarım. Paşa Hazretleri'yle sonradan aranızda nasıl uygun bulursanız, o biçimi uygularsınız.

Lâtife'nin de kafasının tası atmıştı:

— Ne istiyorsanız yapın; karışmıyorum artık! diyerek yürüyüp gitti.

Mevlut'un kolu kanadı kırılmıştı. Yukarı tükürse sakal, aşağı tükürse bıyıktı. Çekiçle örs arasında kalmıştı. Bunun sonu hiç de iyi değildi. Burada görev görmenin sakıncaları, her gün biraz daha başdöndürücü incelikleriyle açığa çıkıyordu.

Korktuğu, en sonra genç adamın başına gelecekti.

Genç adam, Paşa'dan da eşinden de zılgıtı yedikten sonra, söz konusu mangal-saksı işinin arkasını bırakmadı. Seçimini karı-kocaya bırakmak üzere, iki fıçı yaptırmaya karar verdi. Düşündü taşındı: Bütün Ankara'da bu görkemli mangalla bağdaşacak güzellikte fıçılar yapabilecek ustayı bulmakla bir zümrütüanka kuşu bulmak arasında bir ayırım yoktu. Genç adamın usuna Sanayi Mektebi geldi. Bir kâğıt yazdırarak gidip Okul Müdürüyle görüşecek, istenilen nitelikte fıçıların yaptırılmasına çalışacaktı.

Ertesi gün, Yaverler Dairesi'nde Özel Kalem Müdürü Hayati'ye derdini anlatarak, kendisine Sanayi Mektebi Müdürü'ne başvurması için bir tezkere yazmasını istedi.

Hayati, bir koltuğa kurulmuş sigarasını tüttürüyor, genç adam da derdini ayakta anlatıyordu. Özel Kalem Müdürü'nün ancak profilini görüyordu.

Onu dinledikten sonra, Hayati başını kendisine çevirerek:

— Be birader; böyle her şeye aldırış edersen, işi gücü bırakıp seninle uğraşmamız gerekecek! «Ham hum şaralop!» der, geçersin, dedi.

Bu konuşmaya Başyaver Rüsuhi de tanık olmuştu. Konuşmanın üzerinden bir hafta geçmişti. Genç adam, o gün bahçede Paşa ile işler üstüne konuşuyordu.

Paşa, söz arasında, birdenbire şöyle sordu:

— Geçen gün Lâtife Hanım size mangal için bir şeyler söylemişti. Ne yaptınız o işi?

Genç adam, şefaat dilenir gibi Başyaver Rüsuhi'nin yüzüne baktıysa da o hiç tınmadı. Oysa, Özel Kalem Müdürü'yle yapılan konuşmaya o da tanık olmuştu. Genç adam, kahrolurcasına susmaktan başka bir şey yapamadı. Genç adamın içinden korkunç bir kuşku, kara, yağlı kanatlarını çırparak geçti. Demek ki Paşa'nın hiçbir şeyi unutmadığını bildikleri halde onu yanlış yola sürükleyerek yanıltmışlardı. Bunun arkasından ne geleceğini de kesinlikle biliyorlardı. Genç adamın yüzünde terler belirmişti. Yaşamının en güç anlarından birini geçirdiğini anlıyordu.

Artık, Türkiye'de bir gencin gördüğü yükselme düşlerinin hepsine veda etmek gerekiyordu. Ufak bir yanlışlık, bunların hepsini acımadan baltalamıştı.

Genç adamdan hiç ses çıkmadığını gören Paşa:

— Böyle Ziraat Mütehassıslığı olmaz! diyerek kestirip attı.

Artık her şey bitmişti. Genç adam, yer yarılsa da içine girsem, diye düşündü.

Paşa'nın bu sözünden sonra bir aralık Rüsuhi'nin yüzüne bakabildi. Adamın gözlerinde sevinçten ileri gelen parıltıların kaynaştığını gördü. Demek ki kurtların kurdukları ayı tuzağına düşmüştü.

Paşa'nın azarlamasına son kerte üzülen genç adam, bu işe bir son vermeye karar verdi: Ta, başından beri burada geçenleri Paşa'ya bir bir anlatarak, ya büsbütün çekilip gitmek ya da kalırsa bu adamlara kendini çiğnetmemek üzere bir düzen almak istiyordu. Kararı kararsa da Başyaver, bütün gezintilerde Paşa'yı bir gölge gibi izliyor, onun Paşa'ya derdini açmasına olanak bırakmıyordu. Maiyet adamlarını Paşa'nın yanında kendi yüzlerine karşı suçlamaya çalışmanın da olmayacak bir iş olduğunu biliyordu.

Genç adam, böyle bir gerilim içinde Köşk'ün yöresinde dolaşıp dururken, Paşa'nın tek başına bahçeye çıktığını gördü. İçini dökme fırsatının doğduğunu görerek, çok sevindi. Ancak, bu sırada hiç olmayacak bir şey oldu. Paşa, kendisine doğru ilerleyen genç adamı görür görmez gerisin geri çark ederek köşke yöneldi. Acaba bu bir rastlantı mı, yoksa bilinçli bir davranış mıydı? Ne

olursa olsun, genç adam, beyninden vurulmuş gibi oldu. Paşa, ondan kaçıyor muydu? Hayır, kaçmıyordu. Paşa, onun kendisine derdini dökmek istediğini anlamış, davranışının haliyle genç adamı içeride dinlemek istediğini anlatmak istemişti. Sonra, genç adamın ikircik içinde bunaldığını, dönüp gitmek üzere olduğunu anladı. Bu kez yine dönerek genç adama doğru ilerledi. Ona yüreklilik vermek istedi. Sonra, yine onun kendisini izlediğini görerek köşke girdi. Arkasından da yüreklenen genç adam, içeri daldı. Paşa, orada dikilip durarak halinin diliyle: «Haydi, de bakalım, diyeceğini!» der gibi ona bakıyordu.

Genç adam, Paşa'nın şefkatle parlayan gözlerini, insancıl davranışını korkusuna siper ederek hemen derdini dökmeye başladı:

— Paşa Hazretleri, şu üzücü davranışımdan dolayı bağışlamanızı dilerim! Uğradığım güçlükler, size başarıyla hizmet etmek gibi ağır bir soruma yansımayıp salt kişiliğime ilişkin kalsa, önem vermezdim. Yakınınızda ve buyruğunuzda bulunmak gibi bir mutluluk uğrunda katlanamayacağım zahmet ve cefa yoktur. Ancak, bu böyle sürüp giderse, gereği gibi hizmet edemezsem, en sonra bir gün azarlamanızla karşılaşabilir, utanç duyarım.

Olabilir ki bir gün: «Peki, madem ki çalışmalarına çelme takanlar oluyormuş, beni bundan vaktiyle neden haberdar etmedin?» diyebilirsiniz. Örneğin, Hanımefendi'nin mangal içine konulacak saksı konusundaki buyruklarını da ben izledim. Ne yazık ki yerine getirilmedi. Sonunda ben utandım. Burada hiçbir yetkim yok. Her şeyi...

Paşa burada onun sözünü kesti:

— Yetki verilmez; alınır! dedi.

Genç adam, sözünü sürdürdü:

— Evet, burada her şeyi sağlamak uğruna buyruğunuzdakileri tedirgin etmek zorundayım. Oysa, onlar, benim, örneğin, birkaç su kovası ve başka basit gereksinimlerimi sağlamak uğruna yaptığım başvuruları dahi küçümsemeyle karşılayarak, oralı bile olmuyorlar. Onların kulakları, Bakanların ve Elçilerin istek ve başvuruları gibi yüksek konulara, konuşmalara göre ayarlanmış

olduğundan (Paşa, burada hafifçe gülümsedi), bu basit istekler karşısında sinire kapılıyorlar.

Bu konuda haklı bulunuyorlarsa ve ayrıntılar kendilerini sıkıyorsa, bana belli avanslar verilerek kendileri bu sıkıntıdan kurtarılabilir. O zaman, her türlü gereksinimlerimi kendim izler, satın aldığım malzemenin faturalarını kendilerine sunarak, onları bu küçük işlerle uğraşmaktan kurtarırım. Bunun iki türlü çözümü vardır: Ya söylediğim gibi gereksinimlerimi verilen avanslarla görmek ya da bu gereksinim ve malzemenin bir Amirlik'çe gecikmelere meydan vermeyecek biçimde sağlanıp hazırlanması.

Yetkisizlik konusundaki dediklerim bu bakımdan olmuştur.

Bir aydan beridir süregelen konukluk durumum da henüz değişmemiştir. Arazinin ölçümünü yaptıktan sonra tasarılarımı plan olarak size sunmak, yüksek onayınızı gören bölümlerde işe başlamak üzere, içinde gönül rahatlığıyla çalışıp plan çizebileceğim bir odam olmasını isterim. Kendi rahatım hiçbir zaman söz konusu değildir. Ancak, takdir buyurursunuz ki bu yolda bir çalışma için bu gereklidir. Sonra başaramazsam ne yaparım; nasıl karşınıza çıkarım, Paşam?

Gazi, yetki konusunda olduğu gibi onun konuşmasına ancak bir kez karıştıktan sonra, onu sonuna dek ilgiyle dinledi. Konuşmanın sonuna doğru yüzü gittikçe kızarmaya, yüzünde belli belirsiz öfke izleri belirmeye başlamıştı. Suskunluğunu korumak uğruna direncini kullandığı açıkça görülüyordu. Onun yüzünü inceleyen genç adam, konuşmasının çok olumlu karşılandığını anladı.

Paşa, birdenbire öfkeyle bir ayağını yere vurarak kükremeye benzer bir sesle bağırdı:

— Görevleridir, görevleridir; yapacaklar! Söylerim!

Genç adam, adalet duygusuna son kerte bağlı olduğunu gördüğü büyük adamın karşısında saygıyla eğilerek oradan ayrıldı. Ne var ki içinde hiç de sevinç yoktu. Şundan ki birkaç adım ötede küçük hırsların pusu kurduğunu biliyordu. Eğer burada görev yapmayı sürdürürse, bu küçük tutkular, ona durmadan çelme takacak, onu buradan yürütünceye dek uğraşacaklardı.

Paşa'nın yanından ayrılırken kendisinde bu seziş egemendi. Nasıl olmuştu da olaylar, hiç istemediği halde onu buraya dek sürükleyip getirmişti.

Bir saat sonra, Yaverler Dairesi'nde oturmuş dinleniyordu. Bu sırada Teşrifat Müdürü Ercüment Ekrem (Talu), kaygılı bir yüzle içeri girdi. Genç adama yaklaşarak acı bir gülümseyişle şöyle dedi:

— Paşa'ya yakınmada bulunmuşsunuz. Odanız için birkaç gün içinde bir çözüm bulacağım.

Sonra uzaklaştı. Genç adamın anladığına göre Paşa, onu birçok işler üstüne sorguya çekmişti.

Ertesi gün, Başyaver Rüsuhi, genç adama:

— Mevlut Bey, gel, sana bir oda göstereceğim! diyerek onu alıp götürdü.

Lokomobil Dairesi'ne gittiler. Köşke ilk geldiği gün kendisine getirilen yemeği andı. Şoförlerle makinistlerin oturduğu bu dairenin en üst katına çıktılar. Burada, dikdörtgen, genişçe bir odaya girdiler.

Rüsuhi:

— İşte, sizin odanız; burayı güzelce döşetir, perdelerini taktırırız! dedi.

Genç adam, içinden şöyle söylendi: «Şu odayı ilk geldiğim gün gösterselerdi ya! Belki de kendileri için cansıkıcı bir insan haline girmez, büyüklerim olan kendilerine saygıda kusur etmez, pekâlâ, geçinir giderdik. Geceleri, burada lokomobil gürültüsünden çalışmam güç olacaksa da ona da alışırız zamanla.»

Okula dönme zamanı gelmişti. Kendisini götürecek arabayı bekliyordu. Bu sırada Paşa'nın taşınmak üzere olduğu yeni köşkte çalışan İstanbul'dan getirilmiş zengin, kalifiye ustalar işten çıkmış, onlar da kente inmeye hazırlanıyorlardı. Yaverler, onların üstlerini başlarını arattılar. Adamcağızlar, bütün ceplerindekileri meydana döktüler; hepsinin yüzü bir karıştı. Bu arama çok güçlerine gitmişti. Yüzlerinden anlaşılıyordu. Böyle bir yerde, böyle bir şeyin oluşuna hiç anlam veremedikleri görülüyordu. Ustalar, olan biteni görmezlikten, anlamazlıktan gelerek ge-

çip gider gitmez, Paşa, köşkün önünde göründü. Deminden beri olup bitenleri görmüş, önleyememiş, çok öfkelenmişti. Arslan kükremesine benzeyen sesi, bir kez daha işitildi:

— Bizi utandıracak, küçük düşürecek davranışlar bunlar! Bu adamlar, İstanbul'da zengin ve rahat bir yaşam süren aile sahipleridir: Sigara çalmazlar; ancak, ailelerine bizden bir hatıra götürmüş olmak üzere alabilirler. Şimdi, gidecekler; iki sigara aldık, bize hırsız işlemi yapıldı, diyecekler.

Paşa'nın azarladığı kişiler, ortada görünmemekle birlikte onlar kendilerini biliyor; Paşa da kimleri azarladığını biliyordu.

Olay şuydu: Yeni Köşk'ün yapılışı sırasında Paşa sık sık yapımı gözden geçiriyor, zamanlı zamansız oraya girip çıkıyordu. Onun oraya gittiği zaman sigara gereksinimini karşılamak üzere bütün odalara kullansın diye tabaklar içinde sigaralar konmuştu.

Ustalar, işlerini bitirip giderken birer hatıra olmak üzere, işte bunlardan, birer ikişer tane almışlardı. Sigaraların eksildiğini gören Yaverler de onların üstlerini arayarak bunları geri almışlardı. Mustafa Kemal, bunu yüzü kızararak gizli bir yerden seyrederken utançtan yerin dibine geçtiğini duymuştu. Yaverlerin bu davranışını ayıplayan Paşa'nın madeni sesi bir zaman Köşk'ün yöresindeki sessizliğe egemen oldu. Genç adamın yüreğine de bir kez daha soğuk su serpildi.

Paşa, buyruğundakilerden tedirgin olmuyor değildi. Ancak, ufak tefek suçlar için onlardan ayrılmayı hiçbir zaman göze alamayacak kerte de adamlarına karşı bağlılık duyuyordu.

Yeni Köşk bitmiş, Paşa'yla Lâtife, bir de iki baldızı oraya taşınmıştı. Bir gün, genç adam, yeni Köşk'ün önünden geçip sırtlardaki işlerini denetlemeye gidiyordu. Paşa'nın, yanındaki önemli oldukları anlaşılan bir yığın kişiyle kendisine doğru geldiğini gördü. O zamanki Bayındırlık Bakanı Feyzi ile Hatip Hamdullah Suphi de bunlar arasındaydı. Öbürlerini tanımıyordu. Genç adam, hemen bir kenara çekilerek saygıyla onların geçmelerini bekledi.

Paşa, bu sırada bütün yanındakilere Mevlut'u gösterdi:

— Ziraat Mütehassısı, Mevlut Bey! diye onu onlara tanıttıktan sonra, ona:

— Mevlut Bey; sen de bizimle gel! dedi.

Paşa, bir sırtın üzerinde temeli atılmış olan yeni Özel Kalem Konağı üstüne çevresindekilere bilgi veriyordu. İnşaata pek meraklı olan Paşa, Bakanlarla bu konu üstüne söyleşirken Mevlut da onun birkaç adım gerisinde dikiliyor, konuşulanlara kulak veriyordu. Paşa'nın kendisini neden çağırdığını da çok merak ediyordu. Konuştuğu sürece sağ ayağını bir duvar temelinin üzerinde dinlendiren Paşa, doğruldu. Çevresini gözden geçirdi. Sonra, genç adamın yanından geçerken ona yaklaştı, başkalarının işitemeyeceği biçimde fısıldayarak, şunları söyledi:

— Mevlut; görüyorsun; yapı sıkıntısı çekiyoruz! Ama ileride hepsi düzelir.

Bu şefkat duygusu, genç adamın gözlerinden yaş getirdi. O zaman karşısındaki savaşçı devlet adamının bir o kerte de duygulu bir insan olduğuna iyice inandı.

«Aman Paşam; üzülmeyin; insan senin için çamurlarda bile yatar!» diyesi, şapur şupur, ellerinden öpesi geldi.

Demek ki Paşa, salt bu sözü söylemek, sevindirmek üzere onu alıkoymuştu. İşte, bu da olup bittikten sonra, haddini bilen bir kişi olarak yavaşca buradan çekilip gitmeliydi. Bunu yapmak üzere oradaki Ercüment Ekrem'e danışmayı uygun buldu. Onun kulağına fısıldayarak:

— Beyefendi; müsaade ederseniz, ben işlerimin başına döneyim, dedi.

— Hayır, Mevlut Bey! Paşa sizi kendisi çağırdı. Kendi müsaadeleri olmadıkça uzaklaşmanız doğru değildir.

O da bu yetkili kişinin salığına uyarak oralarda oyalanmaya koyuldu. Bu sırada bir er yanına yaklaştı:

— Sizi, Başyaver Bey istiyor! dedi.

Genç adam, Paşa'yla adamlarını orada bırakarak Başyaver'in yanına gitti.

— Beni emretmişsiniz, demek üzereydi ki karşısındaki, son kerte öfkeli bir çıkış yaparak genç adamın bütün insancıl duygularını altüst etti:

— İstedim ya! Bütün gereksinimlerimizden kısıp size her gün sekiz on kişi veriyoruz. Böyle olduğu halde, bir iş çıkmıyor!

Tepedeki çamlara su taşıyan erler, tepeye çıkıncaya dek, yarı yarıya suyu döküyorlar. Yukarı, ancak, bir maşraba su çıkarıyorlar. Siz, onların başında duracak yerde, gitmiş Paşa'nın peşinde geziyorsunuz. Hem, siz, ne yetkiyle Paşa'nın yanına gidiyorsunuz?

Artık, bıçak kemiğe dayanmıştı. Genç adam, bütün gençliğiyle patladı:

— Başyaver Bey! Sizin okuduğunuz okullarda olduğu gibi benim okuduğum okullarda da ilkel görgü kuralları öğretilirdi. Paşa'nın buyruğu, çağırısı dışında yanlarına sokulmak yürekliliğini gösterecek bir divane olmadığım gibi, buna giriştiğim anda Paşa'nın, bu yersiz davranışı durduracak bir kişi olduğunu da bilirsiniz! Ben Paşa'nın yanına, ancak, buyruk ve müsaadeleriyle gidebilecek bir insanım. Nitekim, şimdi de böyle oldu. Paşa, beni, kendisi çağırdı. Üstelik Ercüment Ekrem Bey'den müsaade alıp ayrılmak isteyişim de onun karşı durması yüzünden olamadı. Bunu, biraz sonra kendilerinden öğrenebilirsiniz.

Sonra, askerlerin suyu tepeye eksik götürmeleri işine gelince; ben Amele Çavuşu değilim! Ben ancak, her çam fidanının dibine iki kova su dökülmesi gerektiğini söylerim. Suyun eksik ya da dolu gitmesi işi sizi yakından ilgilendiriyorsa, bunu, başlarına koyacağınız bir onbaşı, pekâlâ yapabilir.

Hem, sonra, size kısa bir sözüm daha var: Bülbülü altın kafese koymuşlar da «Ah, vatanım!» diye haykırmış. Bu altın kafesinizi size bırakıyorum. İstifa ediyorum! Bu istifamla kim ilgilenecekse, lütfen, bunu ona bildiriniz! Artık yarın gelmeyeceğim.

Son sözünü söyledikten sonra kendini dışarı attı. Oh; artık, özgürdü! Artık, bıktığı çalımcı insanlardan kurtulacaktı. Tanrım! Bunlar nasıl bir ruh taşıyorlardı? Ev sahibinin son kerte nazikliği, konukseverliği, şefkatli oluşu yanında, bunlar, bambaşka insanlardı. Büsbütün tersineydiler!

Mevlut, o gün Çankaya'dan ayrılırken, içinde bin türlü anlam taşıyan ateşten bir acı kıvranıyordu. Bütün yaşamı boyunca yanında bulunmaktan mutluluk duyacağı bir büyük adamla karşılaşmış, ne yazık ki onun çevresini alan kişiler, onu oradan püskürtmesini bilmişlerdi.

Genç adam, iki üç yıl Rize'de, Ordu'da Ziraat Memurluklarında bulunduktan, İzmir'de Parklar Müdürlüğü'nde görev gördükten sonra, kurulmasına başlanan Gazi Orman Çiftliği'ne alındı. Vaktiyle buranın Müdürlüğü'ne getirilmek istenen genç adam, Mustafa Kemal'ce anılarak yine oraya aldırılmıştı.

Gazi, elbette, onun bir haksızlığa kurban gittiğini anlayacak, onu yine kendi adamları arasına katacaktı. Ne var ki ona verilmesi düşünülen, belki de kesinleşen Gazi Orman Çiftliği Müdürlüğü'nde, şimdi, genç adamı yükselmek üzere bir koz gibi kullanmaktan çekinmeyen, Tahsin Bey bulunuyordu. Orası, artık, onun çiftliği gibi bir şey olacaktı. Ancak, genç adam, çiftliğin gerçek kurucusunun yanında sonuna dek çalışmaktan sonsuz mutluluklar duyacaktı.

KESİN İKTİDARA DOĞRU

«İnsanları istediği gibi kullanan güç, düşünüşlerdir. Ve bu düşünüşleri canlandırarak yayan, insanlardır.»

Mustafa Kemal.

Büyük Millet Meclisi 9 Mart 1924'te Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu değiştirgeme görüşmesine başladı. Encümen Başkanı Yunus Nadi, tutanak yazarı Celâl Nuri'ydi. Bu görüşmeler bir süre dikensiz bir gül bahçesinde yapılıyormuş gibi sürdüyse de Mart'ın sonuna doğru, birdenbire gül bahçesinden çıkılarak, dikenli, taşlık ve kayalıklı bir yokuşa doğru dikiliverdi. Gürültülere yol açan 25'inci Madde şöyleydi:

«Meclis, seçimin yenilenmesine kendiliğinden karar verebileceği gibi, Cumhurbaşkanı da, Hükümet'in görüşünü aldıktan sonra, gerekçesini Meclis'le ulusa bildirmek koşuluyla, buna karar verebilirdi.

Bu madde, birdenbire birçok mebusu büyük bir gerilim içine attı. Bütün bunlar, maddenin taşıdığı korkulu havayı yansıtmak istediler.

Bunlardan Saruhan Mebusu Reşat, İzmir Saruhan ve Karesi vilayetleri halkıyla görüşerek edindiği gözlemlere dayanarak konuşmak üzere kürsüye çıktı:

— Gazi, yaptığı geziler sırasında söylediği nutuklarda ulus egemenliğinin korunmasının gereğiyle, öneminden söz etmişti. Bunları ezberleyen, gereklerini bütünüyle yapmaya hazırlanmış olan bir Türk gençliği vardır. Gençlik bu formüllerden vaz geçilip geçilmediğini anlamak istiyor. Bu amaçla, bana, bir Kurul göndermiştir. Halkla, gençlikle olan ilişkilerimin doğruluğunu Hükümet her zaman inceleyebilir. Gazi, anasının mezarı başında: «Ulus egemenliği, sonrasız sürecektir. Anamın ve bütün dedelerimin ruhlarına antımı yineleyeyim. Anamın mezarı önünde, Tanrı'nın katında ant içiyorum, bunca kan dökerek ulusun elde ettiği egemenliğin korunması ve savunulması uğrunda, gerekirse, anamın yanına gitmekte hiçbir zaman duraksamayacağım! Ulus egemenliği uğrunda canımı vermek, benim için namus ve vicdan borcu olsun!» demişti.

İsmet Paşa, sözünü keserek, ona şu soruyu yöneltti:

— Hükümetin, gerekirse inceleyebileceği bir durum vardır, diye buyurdular. Anlamak istiyorum. Bir toplantı mı olmuştur?

Reşat:

— Hayır; görüşme!

İsmet Paşa:

— O toplantının verilen kararlarını mı uyguluyorlar? Meclis'in vereceği herhangi bir karar, bulundukları toplantının hoşuna gitmezse, eylem üzere bir karar mı almışlardır?

Reşat:

— Hayır, Efendim!

İsmet Paşa:

— Büyük Millet Meclisi'nin kararı üstünde bir durum mu anlatıyorlar? Hükümet bunu anlamak istiyor.

Reşat:

— İstekleri, görüşmeleri, heyecanları bildiriyorum. Hiçbir toplantı olmamıştır. Ancak, durmaksızın ilişkide bulunulmuştur.

İsmet Paşa:

— Hükümet'in inceleyebileceği bir durumu anlatıyorlar. Demek istiyorsunuz ki bir kuramın korunması uğruna bir kurul olağanüstü duyguludur. Güzel; ancak, bütün bu işler Büyük Millet Meclisi'nin vereceği kararla suskunluk ve kararlılık bulacaktır. Bu durumu mu anlatmak istiyordunuz?

Reşat:

— Paşa Hazretleri! Bana, o halkın delegesi yalnız sen misin? diye sordular. Bu soruya şu yanıtı verdim: Halkla ilişki kurdum. Halkın heyecanlarını, dileklerini dinledim. Böylece, seçim dairemde görüşmeler yaptım. Onların dilekleriyle isteklerini bildiriyorum.

İsmet Paşa:

— Görevinizdir; dinlersiniz! Ancak, bizim için araştırma yapabileceğimiz bir şey söylediniz. Sorun, açık olsun. Dünya karşısındayız; ne araştıracağım?

Reşat:

— Ben, dileği, heyecanı; kendi kanımı bildirdim. Kimileri bundan gocunuyorlar. Kesin kanım şudur ki olmayacak iş ama Tanrı, Cumhurbaşkanı olsa (Haşa! sesleri), Melekler de Bakanlar Kurulu olsa, fesih yetkisini verecek yoktur. (Alkışlar, alkışlar...)

Karesi Mebusu Süreyya da özetle şöyle dedi:

— (...) Teşkilatı Esasiye Kanunu'na böyle ulus egemenliğine karşıt bir egemenlik ruhu giremez. Hükümet, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun görüşülmesinde büsbütün yansız kalacağına söz vermişken, 25. Madde'nin görüşülmesi sırasında salt azınlıkta oyunu vermekle kalmamış, nisap olmasın, diye obstrüksiyona katılmıştır. Adliye Bakanı Necati, Eğitim Bakanı Vasıf Beyler, Meclis'i dağıtmak üzere açıkça girişimde bulunmuşlardır. Bu girişime, Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa, İçişleri Bakanı Ferit Bey daha az eylemle katılmışlardır.

Bu arada, Yunus Nadi, *Yenigün Gazetesi*'nde, «Ulus Egemenliği'ne İlk Vuruş» başlığı altında bir başmakale yayımlayarak herkesi şaşırttı. Sonra Halk Partisi toplantısında bu özgürlükçü makaleyi yalayıp yutmak zorunda bırakıldı.

Yunus Nadi, 25. Madde'nin, Meclis çoğunluğunca benimsenmeyeceğini anladığından, bunun Encümen'ce geri alınmasını istedi.

Meclis'in çoğunluğu, şuna inanmaktaydı:

Meclis'in feshi hakkı Cumhurbaşkanı'na verilirse, hem ulus egemenliği ilkesi baltalanmış, hem de Meclis'in istizah (gensoru) hakkı kaldırılmış oluyordu. Meclis'in baskısına uğrayan bir Kabine, Cumhurbaşkanı'na başvurarak Meclis'i dağıtmak olanağını elde edebilecekti. Cumhurbaşkanımız iyi ise de sorun Cumhurbaşkanı sorunu değildir. Söz konusu olan, bütün Türk Ulusu'nun yazgısıdır. Öneri, devrimimizin bütün ilkelerini içine alamamıştır. Pek çok gerekli maddeler kaldırılarak, yerlerine gereksizler konmuştur.

Meclis'in dağıtılması yetkisini Cumhurbaşkanı'na vermek istemeyen mebuslar çoğunluktaydı. Bunun Meclis'ten geçmeyeceğini anlayan Mustafa Kemal'le yakın adamları, yeni formüller düşünmek zorunda kaldılar.

Kütahya Mebusu Recep (Peker), ortalama bir formül ileri sürdü. Bu öneri şuydu:

«Büyük Millet Meclisi, seçimin yenilenmesine karar verebileceği gibi, yurdun yüksek çıkarları gereğince, Cumhurbaşkanı da gerekçesiyle bu konuda yazılı olarak Meclis'e öneride bulunabilir. Bu öneri Meclis'te bulunan üyelerin üçte ikisince hemen itelenmezse, benimsenmiş sayılır. Her iki biçimde, Seçim Daireleri'nde, hemen kendi başına, Genel Seçim işlemi hazırlanır.»

Oya konan bu önerge, yüz doksan mebusun ancak yetmişinden oy alabildi. 25'inci Madde'ye karşı direnen Meclis, Kabine'de geçici bir sarsıntı yarattı. Halk Partisi Yönetim Kurulu, kimi Bakanların, Kabine'den atılmasını, yerlerine daha güven verici kişilerin getirilerek Meclis'in güvenine yatkın bir Kabine kurulmasını istedi. Yapılan parti toplantısından sonra İsmet Paşa, Kabinesi'nden hiçbir Bakan'ı çıkaramayacağını bildirdi. Yine güvenoyu aldı. Cumhurbaşkanı'nın yedi yıl üzere seçilmesi önerisi, güleryüz görmedi. Bir seçim devresi için seçilmesi benimsendi. Cumhurbaşkanı, dört yılda bir seçilecekti. Sonra, Meclis'in çı-

kardığı kanunların Cumhurbaşkanı'nca bir ay içinde yayımlanması önerisi de on güne indirildi.

Üzerinde en çetin tartışmaların yapıldığı bir madde de şuydu:

«Kara, deniz ve hava güçleriyle bütün güçlerin Başkomutanlığı, Cumhurbaşkanı'na verilir.»

Bu 40. Madde en sonra şu biçime sokulabildi:

«Başkomutanlık, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin anlamca kişiliğinde var olup Cumhurbaşkanı'nca temsil olunur. Savaş güçlerinin komutası, hazarda özel kanununa uygun olarak Genelkurmay Başkanlığı'na ve seferde İcra Vekilleri Kurulu'nun inhası üzerine Cumhurbaşkanı'nca atanacak kişiye verilir.»

Meclis'in askerlik eksperleri, barış zamanında, Ordu'nun en yüksek Komutası'nın Genelkurmay Başkanlığı'nda bulunmasını doğru buldular. Bunlar, şöyle diyorlardı:

— Ülke savunması icra güçlerinin en önemli görevlerinden biridir. Bu nasıl denetimsiz kalır? Herhalde, Genelkurmay Başkanlığı'nı ya Başbakanlığa ya da Milli Savunma Bakanlığı'na bağlamak gerekir.

İsmet Paşa, buna şöyle yanıt verdi:

— Bağımsız Genelkurmay Başkanlığı önceleri bir Bakanlık'-ken bu makamı siyasetten ayırdık ve bağımsız yaptık. Bağımsız Genelkurmay, Yargıtay'a benzer. Bu mahkeme kendi kanısına göre mi karar verir, yoksa Adliye Bakanı'nın buyruğuna göre mi davranır?

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 44'üncü Maddesi de uzun tartışmalara yol açtı:

Kabine, nice kurulmalıydı? Bu da en sonra, çözümlendi. Kabine'nin kuruluşu, Büyük Millet Meclisi'ne bildirildikten sonra, Hükümet bir hafta içinde tutumuyla siyasal görüşünü Meclis'e bildirmek zorunda kalacak, güvenoyu isteyecekti.

Gazi'nin çevresinde cirit oynayan mini mini militanların gürültüsünden kulakları sağır olan Ali Fuat Paşa, her zaman olduğu gibi büyük üzgünlüğünü arkasından sürükleyerek 5 Ağustos 1924 günü, İkinci Ordu Müfettişlik Makamı'nın bulunduğu Konya'ya döndü. Ağustos'un sıcak günleri, sanki bütün ateşini onun

içine bırakarak geçiyordu. Eski sevgili devrim arkadaşı Mustafa Kemal'in, kendisinden, kendilerinden büsbütün kopmakta, ufacık kişilerden oluşan bir fildişi kulenin savunağına girdiğini görüyor, son kerte üzülüyordu. Birinci Meclis'in o devrimci, yiğit ruhu, yitiklere karışmıştı. Şimdi, daha çok, buyruklar, Komutanlarla yönetilmek istenen bir kişi egemenliği evresine giriliyordu.

Cumhuriyet kuruluncaya dek, bütün devrim kararları, ancak, Meclis'te günler ve geceler boyunca tartışılarak veriliyordu. Oysa, ondan sonra işler hiç de böyle yürümemişti. Son kerte önemli devrim kararlarının taslakları, ilk önce kulislerde kotarılıyor, daha sonra Meclis'e getiriliyor, belli hatiplerce şiddetle savunulduktan sonra Meclis'ten çıkıyordu. Bu hatipçikler de hep kişi iktidarı yanlılarıydı. Daha önceden görevlendiriliyor, öylece sahneye atılıyorlardı. Alınan kararlar, bu yüzden, hep, oldu bittilerdi.

Kişi yönetiminin bütün girişimlerini boşa çıkaran Birinci Meclis'in yerinde, artık, yeller esiyordu. Gerçi İkinci Meclis'e de özgürlüğe açılan çatlaklardan biraz ışık sızmışsa da bu yetmiyordu. Şimdi, birinci Meclis'te İkinci Grup'un görevini İstanbul basını yapmaya başlamıştı. İstanbul gazetecileri, Birinci Dünya Savaşı içinde, Bırakışma Dönemi'nde, Ulusal Kurtuluş Savaşı süresince çok şeyler görmüş, Avrupa demokrasileri kertesinde bir özgürlük havasının özlemi içine girmişlerdi. Bunların içinde, şimdi bile, Padişahçı, Halifeci kişiler varsa da çoğunluğu, burjuva demokrasilerinin hayranıydı. Bu yüzden de Ankara'da yeni filizlenen güdümlü rejime karşı, «Bir kişi diktatörlüğüne gidiştir!» diye ateş püskürüyorlardı.

Eskiden beri sonsuz muhalif olarak tanınan Lütfü Fikri, zamanın nazikliğini hiç göz önüne almadan gericiliği kışkırtacak güçte bir açık mektupla, tahtı ya da taht düşleri sarsıntı geçiren Halife Abdülmecit'e ünleyince, kıyamet de kopmuş oldu. Baro Başkanı da olan uslanmaz muhalifle birlikte bir yığın İstanbul gazetecisi tutuklandı. Anadolu'da, kanunsuz asıp kesmelerle ün saldığı söylenen İstiklal Mahkemesi, bir terör makinesi gibi İstanbul'a gönderildi. Türkiye'de demokrasinin kurulacağına inanmış olan gazetecilerle kimi aydınlar, İstiklal Mahkemesi'ni Tan-

rı'nın kılıcı olarak karşılarında görünce, şaşırdılar. Demek ki bir Batı burjuva demokrasisi özgürlüğü düşü, bir düş olarak kalacaktı.

İstiklal Mahkemesi, Lütfü Fikri'yi hapse mahkûm etti. Ancak Ankara'dan verilen direktif üzerine, öbür gazetecilerle aydınlara karşı çok anlayışlı, yumuşak, babacan davranıldı. Onlara salt bir gözdağı verilmek istenmişti. Lütfü Fikri'den başka bütün gazetecileri beraat ettiren İstiklal Mahkemesi, tuhaf bir iş yaptı; hükümlü, beraat etmiş bütün gazetecileri beraberine alarak, İzmir'de bulunan Mustafa Kemal'in yanına götürdü. İstanbul'da gözdağını yiyen gazeteciler, burada Cumhurbaşkanı'nın okşamalarıyla karşılaşınca, bayağı şaşırdılar; mutlu oldular. Hiç şakası olmayan İstiklal Mahkemesi gibi bir ölüm makinesinin elinden kellelerini kurtardıklarına mı yoksa Gazi'nin güler yüzüyle karşılaştıklarına mı sevineceklerini bilemediler. Demek ki patriyarkal bir yönetim kurulmak üzereydi. Demokratik sistemi andıran bir yönetim üzerinde egemen baş kahraman, bundan böyle Türkiye'nin yazgısını elinde tutacaktı. Gazetecilerle aydınlar, Gazi'nin katından ayrıldıkları sırada, böyle düşünüyorlardı. Başlarında Hüseyin Cahit'in bulunduğu bu gazeteciler grubu, burada Mustafa Kemal'in kendilerine uzattığı dostluk elini sevinçle sıktıysa da bundan sonra yine düşman kardeşler gibi Cumhurbaşkanı'nın güdümlü yönetiminin karşısına dikilecek, onun kurucusundan türlü zılgıtlar, hükümlülükler yiyecekler, bunun sonu gelmeyecekti.

Büsbütün yeraltına inmiş olan çok güçlü gericilik güçleri, aydınların birbiriyle yaptığı kavgalardan çok umutlanmaya başlamışlarsa da düşmanı daha yeni denize dökmüş olan Ordu'nun Başkomutanı'nın şimdi bile devletin başında en yüksek koltuğu kaplaması, onları ölesiye korkutuyordu.

Padişah'ın, İngilizlerin buyruğunda çalışmış olan türlü hacılar, hocalar, şeyhler, gericiliğin en gerekli yollarını tıkamış, onu gün ışığında yaşayabilmek olanağından yoksun bırakmıştı. Böyle de olsa içeriden ve dışarıdan, labirent yollarına benzeyen pek gizli tünellerden hava alıyor; düşünüyor, yaşıyor, bekliyordu.

Bugün, vaktiyle Ethem Bey'in bütün ayaklanışların tepesine karakuş gibi inen sindirici güçlerinin yerini İstiklal Mahkemeleri'nin sorgusuz sualsiz, asma kesme makinesi, almıştı. Nerede bir karadüş kımıldanışı görülürse oraya yetişiyor, bütün yıldırıcı gücünü göstererek Ankara'da boy atmaya başlayan fidanı korumaya çalışıyordu. Bu yeşil fidana karşı olduğu anlaşılan her türlü kımıldanış, bir ayaklanış olarak nitelenip üstüne varılıyordu.

Ancak, gerici yığınlarının haklı olarak beklediği bir şey vardı: Dumanlı hava... Kurtlar, dumanlı havayı severdi. Bu dumanlı hava da Türkiye'nin çok güçlü olması gereken bir zamanda yavaş yavaş belirmeye başlamış gibiydi: Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı yapan kadro, birbirine girmek üzereydi. Türkiye'yi bir suskunluk evresine götürmek, orada gönlünce devrimler yapmak isteyen yeni kadro, eleştiriye de özeleştiriye de katlanamaz duruma gelmişti. Birinci Meclis'teki İkinci Grup'un yavuz silahşörleri, yönetimin başında bulunan bürokratları öyle yıldırmışlardı ki şimdi yapılan ufak bir eleştiri, onlara İkinci Grup'u yine hortlatacakmış gibi geliyordu.

İstanbul'da gazetecilerle bir basın toplantısı yapan zamanın İçişleri Bakanı, gazetecilerin birtakım eleştirilerinden gocunarak şöyle dedi:

— Biz, nasıl ulusla ülkeyi kurtarmak uğruna ihtilal etmiş isek, şimdi de devrimleri kurtarmak, ülkeye mal edebilmek uğruna ihtilal etmesini, bu ruhu süreklice göğüslerimizde taşımasını bilir insanlarız.

Kısaca, Hükümet, aydınların eleştirilerini de artık gericilik olarak görmeyi, daha kolay bir gözlem olanağı saymaya başlamıştı. Sonra, küçük bürokratların, türlü toplantılarla şölenlerde içerek patavatsız konuşmalar yapmaları, bütün Ulusal Savaş'ın havarileri olarak kendilerini görme alışkanlığını yaratmaya çalışmaları, bütün yönetici kadrolar dışında bırakılan ya da salt bir aydın olan bu kadrolarla uzak yakın hiçbir ilişkisi bulunmayan kişileri çok kırıyor, gücendiriyordu. Kimi Bakanlarla partizan mebuslar, ayrıcalıklı kişiler olduklarını çevrelerine benimsetmek uğruna, çok şiddetli yazılar yazıp nutuklar çekiyorlardı.

Bütün umutlarını Türkiye'nin yeni gidişine bağlamış olan aydınlar, üvey evlat işlemi görmekten, giderek karşı bir kampa itilmek istenir gibi davranılmaktan pek çok üzülüyorlardı.

Bütün bunlar da gerici çevrelerin gözleri parlayarak karanlıkta seyrettiği umut verici davranışlardı. Hele partizan gazete başyazarları, yazdıkları yıldırıcı başmakalelerle öbür aydınları yıldırmak isterken, gerici düşüncelere nice umutlar verdiklerini ayırt edemeyecek kerte sarhoştular. Bu tutum, Ankara'nın dışında yaşayan birçok aydınla oranın bağını koparmaya başlamıştı. Aydınlar, Ankara'dakileri bir nimetler şöleninin başına hakları olmadan üşüşmüş haramiler, gibi görmeye başlamıştı ki bu çok tehlikeli bir durumdu. Bu, şu demekti ki aydınlarla halk yığınları, Ankara'daki bürokratlardan kopmuştu. Halk, aydınların sofrasından da uzakta, gericilerin pışpışlamalarına bırakılmış gibiydi.

Kırgın ve gücenik İstanbul gazeteleri, Cumhurbaşkanı'nın çevresinde toplanan yeni kişilere fena halde tutuluyorlardı. Bir gazete şöyle diyordu:

«Gazi'yle çevresinde kalmış olan bir iki kişiye diyeceğimiz yoktur. Ancak, Ankara'da yeniden toplanmış olan parazit, oportünist kişilerin herkesi aşağılamaları, herkese saldırmaları, kendilerini ayrıcalıklı saymaları, ne oluyor?»

Kimi genç Bakanlarla mebusların devrim kahramanı olarak oyuna sürülmesi biçiminde görülen yeni durum, ülkenin bütün aydınlarını kesin olarak, mutlular, küskünler kamplarına ayırdı. Cumhurbaşkanı'nın, gezilerinde verdiği patavatlı, ılımlı devrim nutukları bile, sonsuz bir sevinçle karşılanmaz duruma geldi.

İşin bu kertelerde olduğu sırada Büyük Millet Meclisi'nin çatısı altında şimdi bile yasa yapma göreviyle kalmış olan Refet Paşa, Rauf ve Adnan gibi kutsal savaşın irikıyım kahramanlarına, bir merkezden yönetilen bir yaylım ateş başladı. Meclis'in çatısı altında, artık bunların yeri olmamalıydı. Bunların muhalefet mikrobu taşıdıkları kesinlikle anlaşılmıştı. Bu irikıyım kişilerin en çok üzüldükleri şuydu ki kendileri Türk kamuoyuna birer gerici olarak tanıtılmaya başlanmışlardı. Hele, onların Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndaki çalışmalarını küçültmek uğruna yapılan

saldırılar, çok üzücüydü. Bunlar, Gazi'nin yapmaya koyulduğu devrim atılımlarını en az onun gibi istedikleri halde, birer gerici olarak halka sunulmaları, onları derinden yaralıyordu. Kendilerinin, devrimler karşısında birer yobaz olarak gösterilme çabaları, onları çileden çıkarıyordu.

Refet Paşa, Rauf ve Adnan Beylere karşı açılan yeni yadsıma kampanyası, iki kişiyi en az bu saldırılan kişiler kertesinde üzüyor, yaralıyordu: Bunlar, Kâzım Karabekir'le Ali Fuat Paşa'ydı. Bu kötü kampanyaya karşı seslerini çıkarmayarak köşelerinde pusmuş gibi kalmaları da ayrı bir dramdı. Şundan ki henüz ikisi de ordu saflarının başında iki Ordu Müfettişi olarak bulunuyordu. Bu yüzdendir ki siyaset çalkantıları biçiminde sürdürülen çürütme, aşağılama ve yok etme kampanyası karşısında sessiz kalıyorlardı. Seslerini yükseltmeye başlasalar, iş büsbütün çığrından çıkacaktı. İleride onlar da Ordu Müfettişliği'nden çekilerek Meclis'e döndüklerinde, arkadaşlarına yapılan aynı saldırıların kendilerine de yapılacağını biliyorlardı. Şimdilik, ordunun kalın zırhı, bu ikisini koruyordu. Ancak, arkadaşlarına yapılan aşağılamaya karşı seslerini yükseltemeyişleri onları yiyip bitiriyordu.

Rauf'a yapılan saldırı, Cumhurbaşkanı'nın karşısında İsmet Paşa'ya yaptığı sekiz saatlik ağız dalaşıyla başlamış, şimdi de dozunu artıtarak sürüp gidiyordu.

Refet Paşa'ya karşı açılan kampanya, Rauf'tan biraz sonra başlamıştı. Bunun nedeni şuydu: Şimdiki Kabine'de İçişleri Bakanı olarak bulunan Ferit, İstanbul'daki Damat Ferit Paşa Kabinesi'ndeki Bayındırlık Nazırı iken, Albay Refet de Samsun'da Üçüncü Kolordu Komutanı'ydı. Bu sırada İngilizler Samsun'a asker çıkarmak isteyince, Refet Paşa buna karşı koymuştu. Bunun üzerine Mustafa Kemal, İstanbul Hükümeti'nin, «Meclisi Vükelâ», kararını bildirerek karaya asker çıkarılmasına karşı durmamasını, hemen çekip İstanbul'a gitmesini bildirmişti.

Mustafa Kemal'in, elbette bir taktik gereği verdiği bu buyruğu taşıyan şifreli telgraf, şimdi de Refet Paşa'nın elinde bulunmaktaydı. Refet Paşa, Cumhurbaşkanı'nın, çevresine yeni kişilerin bir kale örmeye başlamasından sonra, iplerin kopmaya, kara-

lanma döneminin geldiğini görerek, bu şifreli telgrafı, 24 Nisan 1924 tarihli İstanbul gazetelerinden bir ikisinde yayımlatmıştı.

İşte, böylece eski silah arkadaşları arasında kesin yıpratma savaşı başlamıştı. Refet Paşa'nın bu şifreyi yayımlamasını ivedileştiren nedenler, yine Meclis'in damı altında kendisine karşı yeltenilmeye başlanan saldırı başlangıçlarıydı. Ancak, Mustafa Kemal'in Refet Paşa'ya havale ettiği bu telgrafın İstanbul gazetelerinde çıkması, bardağı taşırmıştı. Bir şifreli telgraf, hem şimdi İçişleri Bakanı bulunan Ferit'i, hem de onun Meclisi Vükelâ'nın verdiği kararı destekleyerek Refet Paşa'ya baskı yapar görünen Cumhurbaşkanı'nı gocunduruyordu.

Telgraf, gazetelerde çıkar çıkmaz, bomba gibi patlamıştı. Bunun etkisiyle Refet Paşa bile bir ara pusmuş, gürültünün daha çok büyümemesi için kendisine yöneltilen sorulara karşı, ne iteleme, ne de doğrulamada bulunmuştu. İstanbul gazetecileri, Refet Paşa'nın arkasını bir türlü bırakmadılar. Susmakta direten askerin ağzından telgrafı doğrular bilgiyi, en sonra kopardılar. Ancak, Paşa, işin sarpa sardığını görerek telgrafın sahibi olan Ferit'i savunmak yollu birtakım sözler söyledi: Ferit Bey, bu telgrafında içtendi. Ülkenin güvenliğini, o tür bir davranışta görmüştü. Tersine davranış ülke için felaket olacaktı, falan...

Refet Paşa'nın bu kavgadan geri durma çabası da beş para etmedi. Ankara gazeteleriyle onlara katılan birtakım İstanbul gazeteleri, bütün güçleriyle bu arık gövdeli ufacık Paşa'ya karşı yapılan bu yaylım ateş sırasında adamcağız bir kaza geçirmiş, iki gözü bağlı olarak yatağında yatıyordu.

Birtakım gazeteciler, onu hasta yatağında yoklayarak düşüncelerini sormaktan geri durmadılar. O da kısaca onlara şu anlamda yanıtlar verdi:

— Mustafa Kemal Paşa'yla arkadaşlarının salt uygulama konusunda oluşan görüş ayrılıklarından yararlanarak aralarını daha çok açmak, kendilerini gerekli birer kişilik biçiminde göstermek düşüncesini izleyen insanların, şimdi de aynı biçim düşünme izlerini, yazılan makalelerle görmekteyim. Bu kişiler, şu sırada Gazi Paşa ile arkadaşlarından hal ve hatır soran telgraflar aldığımı bilmiş olsalardı, ne yapacaklardı, bilmem!

Ferit Bey'i yıkmak isteyenler de tutmak isteyenler de Refet Paşa'nın ve Rauf Bey'in adını ortaya atıyorlar. Hayır, artık bu gibi adamların her zaman kullandığı ve ülke için çoktan beri zararlı olduğu anlaşılan bu silah, kırılmalıdır!

Dedikodulardan bir tanesi de Refet Paşa'nın bitmez tükenmez hırsı deniliyor. Hayır, ben iktidara her zaman arkadaşlarımın diretişi ve istekleri üzerine gelmişim ve sonra hepsinden isteğimle çekilmişimdir!

İktidarda hiç gözüm olmadığı gibi, bunun ne güç, ne acı bir şey olduğunu da pek iyi bilirim!

Eğer barış yapılmış olsaydı, son Meclis'e girmeyecektim. Seçim barıştan önce olmuştu. Elbette, savuşamazdım. Ülke yararına kullanılan bu mebusluk silahını kullananların elinden almak, herhalde, ülke hesabına çok kârlı bir iş olacaktır.

Eğer iktidar koltuğuna çıkmak uğruna biricik yol olan mebusluktan çekilecek olursam, bu Efendiler, ne söyleyecekler? İşte, ben, bugün onu yapıyorum! Beni seçenler, davranışımı iyi niyetime versinler ve beni bağışlasınlar!

Bizlere, «Rauf ve Refet Paşa ortakları,» denmek istenmişti. Bunu temelinden itelerim. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları vardır.

Son bir işim daha olacaktır. O da ben dışında olmak üzere, Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarından iş başında olmayanları iş başına getirmeye çalışmaktır. Bunlar, İsmet, Fevzi Paşalar ve Fethi Bey'le bütün birlik içinde çalışmışlardı. Gazi Paşa'nın istekleriyle bu amacın pek kolaylıkla gerçekleşeceğine inanıyorum. Orta yerde ben belki bir engeldim. Ben çekiliyorum ve bu amaca kendimi adıyorum. Başarırsam, o zaman seçmenlerimin benim bu davranışımdan çok hoşnut kalacaklarını sanıyorum.

Refet Paşa'nın mebusluktan çekilerek Mustafa Kemal'in çevresinde, kendinin dışında, en eski Kuvayı Milliyeciler'den bir yönetim kadrosu, idealist bir ayağını yaratmak üzere yekinmesi, Gazi'nin çevresine sıkıca yerleşmiş olan herkesi tedirgin etmişti. Bunlardan olduğuna kuşku olmayan bir mebus, Refet Paşa'nın davranışına karşı gazetelere şöyle bir konuşma yaptı:

«Gazi ve İsmet Paşalar, kendi gücenikliklerine bağlı olan eski arkadaşlarından hiçbirinin yardımını gereksemiş değillerdir. Birtakım entrikacıların etkisiyle, belki de kötü anlaşmalar oluşmuştur. Ancak asıl neden, bu kerte hızlı ve temelli bir değişikliğe Refet Paşa'nın bildirisinde adı geçen birtakım kişilerin yanlı olmamalarıdır.»

Refet Paşa'nın mebusluktan çekiliş belgesi, 1924 Mayıs'ında, Ankara'ya vardı. Ancak Meclis tatile girdiğinden, işlem göremedi.

İkinci Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa, Konya'daki bürosunda başını ellerinin arasına almış, bütün bu anlattıklarımızı bir kez daha yaşıyor, geleceğin karanlıklarını bunlardan aldığı ışık parçalarıyla aydınlatmaya çalışıyordu. Ana leylek, eski yavrularını birer birer tutup havadan yere atmaktaydı. Bu iş, sonuna dek böyle sürecekti. Bunu durduracak hiçbir güç yoktu. Tarih, elinde demir kalemiyle Ankara Kalesi'nin burcunda oturmuş, bunları yazmaya başlamıştı.

Konya'dan uzak kaldığı sürece birikmiş olan işlerini bitirmeye çalışırken, birdenbire hastalandı. Yüksek ateşler içinde kıvranıp durdu. En sonunda bunun yüksek ateşle yürüyen bir sıtma olduğu anlaşıldı. Kırktan aşağı düşmeyen ateş, onu giderek komaya doğru sürüklüyordu. 30 Ağustos'ta, Dumlupınar'da, Meçhul Şehit için bir anıt yapılacak, bunun temel atma töreninde bulunması gerektiği gibi, İzmir'in 9 Eylül Kurtuluş töreninde de bulunacaktı. Bu iki törenin geçtiği yer de İkinci Ordu bölgesinde bulunduğundan, bunlara katılmak zorundaydı. Ancak, yüksek ateşli malarya, onu öyle tüketmişti ki bu durumda bu törenlere katılıp katılamayacağını düşünüp duruyordu. Bu sıralarda Türkiye'nin her yanında olduğu gibi önemli merkezlerinde de sıtma almış yürümüştü. Sanki Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı sivrisinekler vermiş, bağımsızlıklarına kavuşmuşlar gibiydi. Büyük bir özgürlük içinde Yeni Türkiye'nin bütün yöneticilerine büyük bir iştahla saldırıyor, mebus, bakan, yurttaş hepsini acımaksızın kırıp geçiriyor, yorgan döşek yatırıyordu. Doktorları da saldırı alanına alan sıtma, en sonra yine onlar aracılığıyla büyük merkezlerden olsun,

kovulmaya başlandı. Sağlık Bakanlığı, bu korkunç hastalığa karşı elindeki bütün olanaklarla savaş açtı.

Dumlupınar'daki Meçhul Şehit Anıtı'na temel atma töreni, parlak bir biçimde yapıldı. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa, bir nutuk söyledi. Başkomutanlık Meydan Savaşı'nın genel bir panoramasını çizdi; özetini yaptı. Ondan sonra, birçok Kurulun Başkanlarıyla, Meclis Başkanı, birer nutuk söyledi.

En sonunda, Mareşal giyneğiyle gelmiş olan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, bir saatten çok süren ağırbaşlı bir nutuk söyledi. Paşa, uzun nutkunun bir yerinde, şu anlamlı sözleri de söyledi:

— Ulusumuz kutladığı zaferden daha büyük bir zafer peşindedir. O zaferin kazanılması, iktisat alanındaki başarılarıyla olacaktır.

Sonra, törene katılmış olan Asker Birlikleri. Cumhurbaşkanı'nın önünde bir geçit resmi yaptılar. Akşama doğru biten tören yerinden ayrılan kafileler, trenle yerlerine döndüler. Mustafa Kemal, eşiyle Bursa'ya, Ali Fuat Paşa da İzmir'e yollandı.

Ali Fuat Paşa, İzmir'e doğru ilerlerken, Dumlupınar'daki törenin izlenimleri üzerinde şöyle düşünüyordu:

«İkinci yılını kutladığımız Başkomutanlık Meydan Savaşı yengisi öyle büyük bir tarih olayıdır ki yeni Türkiye Cumhuriyeti koskoca Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bundan sonra kurulmuştur. Her yıl, kalanlarımız, bu kutlu yerleri görmeye geldiklerinde, yeni Cumhuriyet'i daha çok güçlendirecek çağdaş yollardan nasıl bir direniş ve inançla yürüyeceğini düşünmeli, arkaya bakmadan uzun mesafe kestirmelidir. Burası, Türk birliğinin, gücünün, simgesel bir anıtı olmalıdır.»

9 Eylül günü, İzmir'in Kurtuluşu için yapılacak törenin çok parlak olmasına çalışıyordu. Birinci Ordu Müfettişi Kâzım Karabekir de evlenmek üzere izin alarak İzmir'e gelmişti. O da törene katılacaktı. Eski Başbakan Hüseyin Rauf da Kâzım Karabekir'in düğününde bulunmak üzere İzmir'e çağırılmıştı.

O gün, Hüseyin Rauf'un annesinin Karşıyaka'daki evinde üç eski silah arkadaşı, Kâzım Karabekir, Ali Fuat Paşa ve Hüseyin Rauf birleşip baştan kara, gittiğini sandıkları siyaset işleri üzerinde, uzun uzun, yanık yanık, söyleşip dertleştiler.

Hüseyin Rauf'un anlattığına göre, Ankara'da hafiyecilik ve jurnalcilik, almış yürümüştü. Mektuplar, açılıp okunmadan sahiplerine verilmiyor, ülkenin hayrına söz söyleyen mebuslara karşı düşmanca davranılıyor; haysiyetlerine, onurlarına sataşılıyordu. Serbest eleştiri olmadıkça, ulus egemenliği kavramı da sözden öteye geçemezdi. Sonra, sözlerine şunları kattı:

— Bu durumlarda iki yanı, yansız bir yargıç haliyle çağırıp dinlemesi Cumhurbaşkanı'nın en nazik, en önemli görevi olması gerekmez mi?

Kâzım Karabekir de şöyle konuştu:

— Rauf Bey'in anlattıklarını ben de doğrularım. Mektuplarımın açıldığı kuşkusu, bende de çoğalmıştır. Ulus savaşı büyüklerine karşı düşmanlık ilan edilmiş gibi bir durum vardır.

Ali Fuat Paşa:

— Benim mektuplarım da açılıyor; bunu, yediğim ekmek gibi biliyorum, dedi. Sonra, Milli Savunma Bakanlığı, eşliğimde bulunan Müfettişlik Mütehassıslarının denetimlerini önlemek üzere, «Harcırah faslında para kalmadı,» gibi yanıtlarla geziye çıkmamıza engel oluyor. Milli Savunma Bakanlığı'nın verdiği buyrukla, bizde de Konya'da da jurnalcilik başlamıştır.

Hüseyin Rauf, söze karıştı:

— Meclis'ten ayrılmanıza bakmadan, sizlerin de Meclis'in içerisinde kalan bizler gibi kötü sanı altında kaldığınız anlaşılıyor. Cumhurbaşkanı'nın yansız bir yargıç durumuna geçip geçmeyeceği üstüne bir şey diyemem. Kötülüğün önüne Meclis'in geçmesi belkisi vardır.

Kâzım Karabekir Paşa:

— Kuşku altında Ordu Müfettişliği'nde çalışmayı çok güç görüyorum. Bütün arkadaşlar Meclis'te toplanırlarsa, az da olsa, yapılan kötülüklerin önüne geçilebilir, dedi.

Üç arkadaş. Meclis açılıncaya dek, bekleyip görmeye, karar verdi.

Ali Fuat Paşa, bir buçuk aylık hava değişimi alarak İzmir'den İstanbul'a vardığında, yine şiddetli sıtmanın bitkinliği ve yorgunluğu içindeydi. Dinlenmek istiyordu. Kuzguncuk'taki annesinin köşküne yerleşti. Annesi, sağdı; orada oturuyordu. Paşa, bu

genel bitkinliğin nedenlerini anlamak üzere, Gülhane Askeri Hastanesi'ne başvurdu. Sıkı bir yoklamadan geçti. Eskimiş, azgın malaryayı saf dışı bırakarak sağlığını kazanacağını anladı. Doktor Sani Yaver de bademciklerini alarak bunların ona sık sık oynadığı oyunlardan onu temelli kurtardı. Doktorların salıkladığı rejimi uygulayarak, az zamanda kendine geldi.

Paşa'nın sağlığının gerekleriyle uğraşarak dinlenmeye çalıştığı bu günlerde İçişleri Bakanlığı'na getirilen Yüzbaşı Recep (Peker), İstanbul basınına şiddetli bir bildiride bulundu: Her türlü gericilik, savaş sırasında olduğu gibi devrimci atılımla yok edilecekti. Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal'den koparılmaya çalışılan irikıyım arkadaşlarının da (kendisi de bunların arasındaydı) bir türlü gericilikle suçlanmak istediğini bildiğinden, bu sözlerden fena halde alındı. Demek ki bürokratların niyetleri kötüydü. Arslanlar, kıskıvrak bağlanarak, çakallara boğdurulacaktı.

Paşa, İçişleri Bakanı'nın bu tehdit edici sözlerini yorumlayıp acı acı düşünürken, yeni bir olay, sinirlerini büsbütün bozdu. Bir gece yarısı, Vali Raşit, 5-6 Eylül gecesi, bütün İstanbul'u içine alan bir manevra uygulaması yaptırdı. Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa'nın da bilgisi olmadan yapılan bu uygulama, İstanbul'da patladığı varsayılan bir karşı devrimi bastırmak üzere hazırlanmıştı. Vali Raşit, bu sırada İstanbul-Beyoğlu bölgesiyle, Boğaz'ın Rumeli yakasındaki bütün güçleri seferber etmişti. Gerek insanlar, gerekse araçlar, üç saat boyunca yerlerinden kıpırdayamaz duruma getirilmişti.

Bir karşı devrim olasılığına karşı yapılan bu geceyarısı manevrası, Ali Fuat Paşa gibi bütün İstanbulluların da sinirlerini bozmuştu. Böyle birçok karanlık evreler geçirmiş olan kentin yaşlıları, en karanlık olayların yine at oynatmaya başladığını sanarak pek karanlık düşüncelere dalmış, hem kendileri heyecanlanmış, hem de yeni yetişenleri heyecanlandırmışlardı.

Halkın, durup dururken tedirgin edildiğini ele alan İstanbul gazeteleri, bu konuda verip veriştirerek, Vali Raşit'in görevden alınmasını istediler; bunda da direttiler. Öbür yanda, Vali Raşit, görevini yaptığını, söyleyerek gazetelerin bombardımanından kurtulmaya çalışıyordu. Belki de bu geceyarısı manevrasının ya-

pılması, buyruğunu kendisi verdiğinden dolayı, İçişleri Bakanı Recep, başlangıçta Vali'ye karşı açılan yaylım ateşe önem vermedi; kulaklarını tıkar gibi yaptı. Sonra, kamuoyunun baskısı karşısında, Vali'yi yerinden almak zorunda kaldı.

Refet Paşa, yansız bir durum takınmaya çalıştığından, leyleğin yuvadan attığı üç yavru, Kâzım Karabekir, Ali Fuat Paşalarla, Hüseyin Rauf, dertlerine bir çözüm bulmak uğruna Rauf'un Şişli-Osmanbey Bahçesi'nin arkasındaki apartmanında bir kez daha toplandılar.

İzmir'deki görüşmelerinde bir kuşku olarak nitelendirdikleri kendilerini erek alan olaylar, daha sertleşmiş, şiddetlenmişti. Ankara'da gittikçe güçlenen otoriter bir çekirdek, durmadan onlara yaylım ateş ediyordu. Bunu şimdilik usturupluca yapıyorsa da her an sertleşeceğini gösteren izler belirmekteydi. Hepsi de siyaset ve iktidar düşünceleri sahnesinden silinmek isteniyor, bu, sistemli bir biçimde uygulanıyordu. Rauf'un evindeki toplantıda bütün bunlar ayrıntılarıyla incelenerek, konuşulup görüşüldü. Görüşmenin sonucunda varılan kararlar şöyleydi:

«Kuşku altında Ordu Müfettişi kalamayız. Herhangi bir düşünceyle mebusluktan çekilmek, doğru değildir. (Rauf ve Refet Paşa'nın daha önce Meclis Başkanlığı'na verdiği istifayı geri aldırmıştı.) Doktor Adnan Bey'in mebusluğu, delegeliğe yeğ tutarak Meclis'e katıldığı haberi, hoşnutlukla karşılandı.

Devrimlerin hepsinden yana olmakla birlikte, bunların herhangi bir kişiye ya da zümreye ayrıcalık vermek üzere değil, bütün ülkeyle halkımıza mal edilmek amacıyla yapılmış olduğu, üstüne birlik kaldılar.

Bu sırada 10 Eylül'de Bursa'nın Kurtuluşu dolayısıyla yapılan şenliklerde Gazi'nin verdiği nutukta söylediği şu sözleri bir kez daha andılar:

«Yaptığımız devrimler, Türkiye'nin yüzyıllarca, rahat yaşamasına, mutluluğuna yeter. Bize düşen, bunu anlayarak korunması uğruna çalışmaktır.

Devlet biçimimiz olan bir kişi ya da zümrenin yönetimine aygıt olmasını önlemeye, elimizden geldiğince çalışacağız.

Meclis'te toplanmanın, orada ülkenin çıkarını bütün yetenek-

lerimizle çalışmanın, içinde bulunduğumuz durumun en uygun bir çözüm olacağında anlaştık. Meclis'te bizimle bir düşünüşte olacak arkadaşlarla sözlerimizi işittireceğimize inandık.»

Ali Fuat Paşa, Hüseyin Rauf'un apartmanına tek başına değil, akrabalarından eski İzmir Valisi Rahmi'yle birlikte gittiğinden, orada Kâzım Karabekir'le İsmail Canbulat'ı kendilerinden önce gelmiş bulmuştu. Konuşmalar, bütün bu kişilerle yapılmıştı. Böylece, askerlerin kurmaya başladıkları yeni karşı gücün içine İttihat ve Terakki'nin ılımlı iki üyesi katılmış oluyordu. Bu ise, iktidarı bütün ayrıntılarıyla toparlamaya çalışan iktidardaki kişilerle kuşku üstüne kuşku verecek bir davranıştı.

Hüseyin Rauf'un apartmanının çevresinde türlü kılıklara girmiş hafiyeler, yukarıdan aldıkları özel buyrukla, vızır vızır, dolaşıp duruyorlardı.

Ali Fuat Paşa, İstanbul'da bir aya yaklaşık bir süre kaldıktan sonra, İzmir'e döndü. Orada bitiremediği kimi askerce incelemelerini sürdürecekti. O sırada, Cumhurbaşkanı'nın Büyük Millet Meclisi'ni ivedi birleşime çağırdığını öğrendi. Bu haber, salt onda değil, her yanda bayağı heyecan uyandırdı. Önemli olaylar, Türkiye'nin eşiğinden içeri atlayacak gibi görünüyordu. Gazetelerin yazdığına göre, bunun nedeni, Türk-Irak sınırında oluşan birtakım olaylardı. Bu yüzden Meclis, 18 Ekim'e dek kesinlikle toplanacaktı.

Bu çok önemli görünen sınır olaylarının arkasında İngiliz İmparatorluğu'nun saldırgan güçlerinin bulunduğunu anlayan Paşa, İzmir Müstahkem Mevki Komutanları'yla Tümen Komutanları'ndan kendilerine bu konuda törensel bir yazı gelip gelmediğini sorduğunda, gelmediğini söylediler. Onlar da haberi basından almışlardı. Paşa, hemen Konya'daki kendi Müfettişlik Kurmay Başkanı'yla makine başında görüştü, ivedi olarak istediği bilgiyi ancak birkaç gün sonra alabildi:

Olay, yirmi-yirmi beş gün önce, güneyde, Çölemek-Beytülşebbap köyünde, Türkiye toprakları üzerinde Hükümet memurlarıyla zabıta güçlerine karşı Nasturi eşkıyasının açtığı ateşle başlamıştı. Türk birlikleri, hemen bunlara karşı davranarak bir aylık bir çabalamadan sonra, olayın kökünü kazımıştı. Bu yüzden de

Türkiye ile İngiltere arasında bir anlaşmazlık olmuştu; bu da çözümlenmek üzereydi.

İkinci Ordu Birliklerini ilgilendirecek herhangi bir sorun yoktu.

Söz konusu, «Tedip» işi, Hakkari Vilayeti'nin güney bölgesinde olmuştu. Bizim topraklarımız üzerinde geçen bu tedip davranışına İngilizler karışmak istemişlerdi:

İngiliz Güçleri Komutanı 10 Ekim tarihinde, ağızdan Türk Komutanı'na başvurmuştu. Bu konuşmada, Türk memurlarıyla askerlerinin işgal ettikleri bölgedeki çalışmalarını artırdıklarını, yeniden asker getirmelerine İngiltere Hükümeti'nin müsaade etmeyeceğinden söz ederek, eğer Türk Hükümeti, 29 Eylül tarihli İngiliz notasında gösterilen çizgiden geri dönmeyecek olursa, İngiliz Hükümeti'nin 11 Ekim öğlesiyle birlikte, durumu eskisine döndürmek üzere gereken askerce tedbirleri almak üzere davranış serbestliğini kazanacağını, Irak'taki İngiliz Askeri Makamlarının bu konuda buyruk almış olduklarını bildirmişti.

İngiliz Komutanı'nın bu konuşması, bayağı, yürekliliğin sınırlarını aşar gibiydi. İngilizler, sınır üzerine eskiden beri belalı bir halk olan Nasturileri yerleştirerek onları silahlandırmak, yarı serbest bir yönetim içinde, petrol bölgesinin nöbetçileri yapmak istiyordu. İstanbul Konferansı'nda, petrol bölgesini temelli güvene almak kaygısıyla Hakkari Vilayetimizin bir bölümünün Irak'a verilmesini istemişlerdi. Bugünkü sınır olayı da İngilizlerin istenilen bölgeyi, oldu bitti, biçiminde Irak topraklarına katmak üzere davranışlarıyla açıklanabilirdi.

Nasturiler, Hakkari Valisi'ni, bölgenin denetimi sırasında pusuya düşürmüşlerdi.

İngilizler, bu oldu bittiyi, Türkiye'ye benimsetmek uğruna çetin işler yapmayı bile göze almışlar, Nasturileri tenkile çağıran askeri birliklerimiz üzerine uçaklarla bombalar yağdırmışlardı. Hem suçlu hem güçlü, durumundaki İngilizler, Türk birlikleri, bölgeyi her şeye karşın temizleyince, Türklerin bu bölgede statükoyu bozduklarını ileri sürerek, *Cemiyeti Akvam*'a, işin, aslını astarını, açıkladılar.

Sınır üzerindeki Türk birlikleri geriye alındığı, askerce eylemler bittiği halde şimdi bile İngiliz uçaklarının bölge üzerinde saldırgan davranışlarda bulunduklarını bildirdiler. Böylece, *Cemiyeti Akvam*'ın bir kez daha dikkati çekilerek, İngiliz protestosunun bir oyun olduğu anlatılmış oldu.

Ali Fuat Paşa, 1924 Ekim'inin onuncu günü sabahı Ankara'ya vardı. Onun Ankara'da bulunduğu sıralarda oturduğu Hacıbayram yöresindeki evde, şimdi, Halk Fırkası Genel Sekreteri Saffet (Arıkan) oturuyordu. Paşa, eski alışkanlığı sürdürerek, Emir Subayı Ali Rıza'yla birlikte yine oraya giderek Saffet'e konuk oldu.

Yine, o gün öğleden sonra, saat üçte, Mareşal Fevzi Paşa'yı görmeye gitti. Bir saattan çok görüşüp konuştular. Konuşma, ülke savunması üstüneydi: Türk Orduları, üzerlerine alacakları türlü görevlere göre nasıl yığınak yapacaklar, yığınak bölgeleri nasıl örtülecek, buralardan nasıl karşı devinimlere geçeceklerdi?

Ali Fuat Paşa, kendi bölgesinde ayrıntılı incelemeler yapıp iyice hazırlandığından dolayı, Mareşal'e doyurucu bilgi verebildi.

Mareşal, ülkenin savunması bakımından üç ayrı Ordu Müfettişliği'ne ayrılmış olmasının çok yerinde bir iş olduğunu söyledi.

Mareşal, konuşma sırasında şunu da söyledi:

— Hükümet, Ordu'nun yevgi gücünden ayırarak demiryolu yapımına başlayabilmiştir.

Ali Fuat Paşa, bundan sonra, sözü birdenbire kendisi için pek çok önem kazanmış olan kendi konularına getirerek:

— Çalışmalardan hoşnut kaldığınızı, birçok kez söylediğiniz Ali Fuat'tan, Hükümet'le Milli Savunma Bakanlığı kuşkulanıyorlar ki haberleşmeleri kontrol ettiriyorlar. Son zamanlarda kimlerle ilişkide bulunduğumu araştırıyorlar.

Ali Fuat Paşa'nın daha çok söyleyeceği vardı. Ancak, Mareşal'in, yılana basmış gibi ayağa fırlaması, bunu önledi.

Mareşal, öfkeyle şöyle haykırdı:

— Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinden biri olan sizden, Hükümet nasıl kuşkulanabilir?! Bunu anlamıyorum!

Mareşal, böyle dedikten sonra, durumu bütünüyle anlatmasını Paşa'dan istedi.

Ali Fuat Paşa, sözünün gerisini şöyle getirdi:

— İzlendiğimi işittiğimde inanmamıştım. Ne yazık ki kimi bana bağlı arkadaşlarım, bana bunu belgeleriyle kanıtlayınca, şaştım. Bu, şimdi, bir doğrudur. Benim, kuşku altında Ordu Müfettişliği yapamayacağımı anlarsınız. Siz, bizim amirimiz bulunuyorsunuz. İvedi işe karışıp bu kuşkuyu temelinden üzerimden kaldırmadıkça, askerlik görevimi sürdüremeyeceğim açıktır. Yoksa, istifa ederek Büyük Millet Meclisi'ndeki teşrii görevime döner, Meclis'te kimlerin ne hakla kuşkulandıklarını bulmaya çalışırım. Böylece, Cumhuriyetimizin daha ilk yılında kimlerin yönetimimizi bozduğunu bulurum.

Ali Fuat Paşa, sözlerini bitirdiği sırada, Mareşal'i sıkı bir göz hapsine almıştı. Sözlerinin, onun üzerindeki etkisini sürdürüp sürdürmediğini öğrenmek istiyordu.

Mareşal, düşünceli ve sıkıntılı bir ruh içine yuvarlanmıştı. Demin arslan gibi kükreyen adam, şimdi, sanki o değildi. Süngüsü iyice düşmüştü. Güvensiz bir sesle şöyle dedi:

— Çok üzücü şeyler anlatıyorsunuz.

Ayakta bir savaş Tanrısı gibi dikilerek konuşan Mareşal, sonra, bir bürokrat çekingenliği ve gevşekliği içinde koltuğuna çökerek, sözünü sürdürdü:

— Bu konuda kimi karşıma alabilirim? Kim bana bu yapılan şeyleri kendi yaptığını söyler; nasıl bir garanti verir? Ben, bu anlattıklarınızda bir aldanış olacağı kanısını korumak istiyorum?

Ali Fuat Paşa, şöyle yanıt verdi:

— Paşam; kesinlikle bilmemiş olsam, katınıza gelip anlatmazdım! Sorun çok önemlidir. Bir Ordu Müfettişi'ni kuşku altında bulunduranlar vardır. Bu ağır koşullar altında görevimi sürdüremiyeceğim. Eğer siz bir girişime geçemeyecekseniz, müsaade ediniz, ben istifamı verip Meclis'te, ülkeyi fesata verenler üstüne görevimi yapayım!

Mareşal, biraz düşündü. Sonra:

— Evet, Paşa; hakkınız var! dedi.

— Şu halde, istifamı uygun görüyorsunuz! İstifamı işleme koymazdan önce, bir kez Cumhurbaşkanı'yla, Başbakan'la görüşemez misiniz?

— Onlar, istifanızın işleme konulmamasını isteyecekler; siz de direteceksiniz.

— Yanılmıyorsam, siz de istifamı vermekten başka bir çözüm görmüyorsunuz; öyle mi?

Mareşal, üzülerek:

— Evet! dedi.

Bir süre, her ikisi de sessizliği korudu. Mareşal'in söyleyecek bir şeyi kalmamış gibiydi.

Ali Fuat Paşa, gerekeni yaptı:

— Şimdi, istifamı yazar; sunarım!

Sonra, Mareşal'in katından çıktı, Emir Subayı'nın odasına gitti.

Orada istifasını yazdı, imzaladı; sonra gidip kendi eliyle Mareşal'in eline tutuşturdu. Bunca yıllık askerlikten, onun için her şey demek olan askerlikten bir kez daha, bu kez kesin olarak ayrılırken, gözleri dolu dolu idi. Karşısındaki görgülü askerin yüzünde de bu üzgünlüğü anladığını gösteren derin bir acı yüzüyordu.

Ali Fuat Paşa'nın konuk olduğu evde yemek pişirilmediğinden yemeği dışarıda yemek üzere çıkacağı sırada, Saffet (Arıkan) geldi. Sonsuz bir üzüntüye boğulmuş olan Paşa'ya bunun nedenini sorduğunda, ordudan ayrılmak üzere istifasını verdiğini söyledi.

— Neden, Gazi'yi görmeden istifanı verdin? Bu akşam, ne yapacaksın?

— Bu durumda ne yapabilirim? Yemekten sonra hemen eve döneceğim.

Paşa'nın gözlerine sabaha dek bir damla uyku girmedi. Acı acı düşünüyordu. Doluya koyuyor, almıyor; boşa koyuyor, dolmuyordu. Ulus savaşının o idealist yılları artık büsbütün arkada kalmıştı. Yenginin yemişlerinin devşirilmeye başlandığı, artık o güzel, o kutsal, o ülkücü, o insansever, arkadaşsever, dostsever yıllar, artık zümrütüankanın güneş gibi ışıldayan kanatlarında bi-

linmeyen bir ufka doğru uzaklaşıp gidiyordu. Koca asker Mareşal Fevzi bile, daha şimdiden ufacık bir bürokrat gibi sinmiş, yerinden olur, korkusuyla yaşamaya başlamıştı.

Ali Fuat Paşa, kendi evinde, herkesten, her şeyden uzakta koskoca bir yaşamın hesaplaşmasını yaparken, onun istifasını öğrenen Cumhurbaşkanı da tedirginlik izleri göstermeye başlamıştı. Onu, adamlarını salarak her yanda arattıysa da bulduramadı.

Yepyeni atılımlara geçmek isteyen Cumhurbaşkanı, en çok korktuğu muhaliflerden biri olarak görmeye başladığı eski okul arkadaşı Ali Fuat Paşa'nın böyle ayaklanırcasına birden bire istifasını basıp yitiklere karışmasından, bayağı işkillenmişti.

Ali Fuat Paşa'yla bütün onun irikıyım arkadaşlarının haberleşmelerini direterek kontrol ettiren, elbette, Cumhurbaşkanı'ndan başkası değildi. Kâzım Karabekir'le Rauf'un başta olarak onların kendisine karşı bir hazırlığa giriştiklerini yakından biliyordu. Ordunun içinde şimdi bile bunlardan yana öyle çok subay vardı ki Cumhurbaşkanı onları morenler gibi birer yana iterken ılımlı taktikler ve dostluk gösterileri göstermek zorunda olduğunu anlıyordu. Onların dört bir yanını ateşten bir çemberle çevirirken bile, güler yüzünden bir şey eksiltmiyordu.

Bu eski Komutanlar, beceriklice yürütülen bir sürek avın korkunç boruları, tenekeleri, tamtamları önünde av hayvanları gibi sıkıştıklarını görerek hep bir araya geliyor, oradan topluca bir çıkış noktası, bir gedik araştırmak üzere baş başa veriyor, bu sırada sıkıştırılmış av hayvanlarının duyduğu bütün tedirgin edici duyguları duyuyorlardı.

Ali Fuat Paşa'nın İkinci Ordu Müfettişliği'nden ayrılışı, elbette, Mustafa Kemal'le yeni iş arkadaşlarını çok sevindirmişti. Bütün Ordu, bu sırada hep kendisine cephe almış eski Komutan arkadaşlarının elindeydi. Bir ayaklanışa geçseler, kolayca iktidara gelebilirlerdi.

Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Cevat ve Cafer Tayyar Paşalar, yeni kuruluş sırasında sürekli bir tedirginlik duymakla, üvey evlat durumunda harcanacaklarından kuşkulanmakta, onların bu kuşkularını sezen Cumhurbaşkanı da bu kez onlardan kuşkulanmaktaydı.

Ali Fuat Paşa'nın askerlikten çekildiğini bildirişi, Cumhurbaşkanı'nın çok canını sıkmıştı. Şu sırada onları, hiç de Meclis'te istemiyordu.

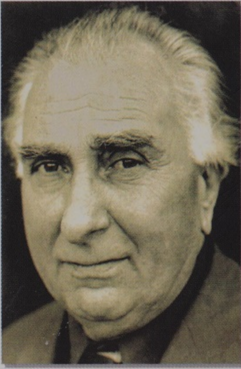
Ali Fuat Paşa, istifa edip de yitiklere karışır gibi ortadan çekilince, Mustafa Kemal, Erzurum'da İstanbul Hükümeti'ne karşı askerlikten soyunuşunu andı. Acaba, eski Paşa arkadaşlarının bir düzeni, bir ayaklanış deneyiyle karşı karşıya mıydı? Bunu saptamak üzere hemen gece yarısı, bütün Mebus Komutanları makine başına çağırttı. Hemen o anda mebusluktan çekildiklerini birer telgrafla Meclis Başkanı'na bildirmelerini buyurdu. Bunların arasında, Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa'yla Yedinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa, istifanın nedenini sormak gereğini duydular. Bunun üzerine, her ikisine de askerlik görevlerinden alındıkları bildirildi.

Cumhurbaşkanı, ülkenin, ordunun üzerinde şimdi bile güçlü etkileri olan büyük savaş arkadaşlarının Büyük Millet Meclisi'nde görev almalarını sakıncalı görüyor, onları ayrı ayrı bölgelerde Ordu Birliklerinin başında, merkezden uzakta bulundurmak, daha çok işine geliyordu.

Kâzım Karabekir de Ali Fuat Paşa'dan daha önce ordudan çekilmişti. Şimdi istifa ederek teşrii görevlerini görmek üzere Meclis'teki işlerini üstün kılınca, Cumhurbaşkanı, Meclis'in içinde bir kez daha Ali Şükrü-Ziya Hurşit dönemindeki güçlü muhalefetin kurulacağını düşünerek, çok irkildi.

Bir, oldu bitti, olarak Meclis'te kalmış olan Ali Fuat Paşa'yla Kâzım Karabekir'den başka, hem mebus, hem de Ordu Komutanı olanlar, atik davranamadıklarından, hem mebusluktan istifa ettirilmiş, hem de Ordu Komutanlığı'ndan uzaklaştırılmışlardı. Bu iş de yukarıda söylediğimiz gibi Kâzım Karabekir'le Ali Fuat Paşaların istifalarını vermiş oldukları, 26. gününün gecesinde olmuştu.

İKİNCİ KİTABIN SONU

HASAN İZZETTİN DİNAMO

KUTSAL BARIŞ

"Eğer hükümet benimsediğimiz şeyin itelenmesinde diretiyorsa bunu biz yapamayız. Düşüne düşüne benim bulduğum yol, İstanbul'daki İtilâf devletleri komiserlerine bildirge gönderip imza yetkisini bizden kaldırmaktır. Bu durumda gerçi bizim için yeryüzünde görülmemiş bir skandal olur. Ancak yurdun yüksek çıkarları, kişi düşüncelerinin üstünde olduğundan ulusal hükümet kanısını uygular. Hükümetten teşekkür beklemiyoruz. İşlerimizin hesaplaşması ulusa ve tarihe bırakılmıştır."

İsmet Paşa'nın bu telgrafı Mustafa Kemal'i etkilemişti. Hemen araya girerek Rauf'u o yana yatırdı. Sonra, İsmet Paşa'ya imza yetkisini veren telgrafını çekti. İsmet Paşa, sonsuz sevincini bildiren telgrafında şöyle diyordu.

"Her dar zamanımda hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim üzüntüyü düşün! Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana bağlılığım bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim. Pek sevgili kardeşim, aziz şefim."

ISBN: 975-478-005-6 (Takım No.)
ISBN: 975-478-007-2 (2. Cilt)

